CEVAT GERAY'A ARMAĞAN

CEVAT GERAY'A

ARMAĞAN

MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ YAYINLARI : 25

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI'NIN KATKILARIYLA

Prof. Dr. Cevat Geray'a Armağan

ISBN : 975-7400-14-9
© 1000 Adet basılmıştır.
Ankara / 2001

İçindekiler

Cevat Geray

- Sunuş IX
- Dizin XI
- Yaşam Öyküsü 1
- Akademik Özgeçmişi 13
- Yapıtları 15

Prof. Dr. Cevat Geray Üzerine

- Emekli Olamayan Bir Emekliye 25
  Prof. Dr. Ruşen Keleş
- Dekanım Cevat Geray 29
  Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu
- Hatır Odağı Bir Bilim Adamına Armağan 31
  Prof. Dr. S. Kemal Kartal
- Cevat Hocam 51
  Prof. Dr. Tayfur Özşen
- Günümüzde Halk Eğitimi ve Cevat Geray 55
  Dr. Ramazan Günlü

Söyleşi

- Prof. Dr. Cevat Geray İçin Ne Dediler? 69
  Hazırlayan: Ayten Alkan

Makaleler

- Toprak Mülkiyetindeki Değişim Süreci ve Gölbaşı Yöresindeki Yansımaları 75
  Dr. Halil Akdeniz

- Toplumsal Hareket Sendikacılığı ve Belediyelerde Sendikacılık..... 93
  Doç. Dr. Yüksel Akkaya

- 27 Mayıs ve Kısmi Karşı Devrim 115
  Prof. Dr. Sina Akşin

- Türkiye'de "Belediye"nin Yetmiş Yıllık Tarihine Kronolojik Bir Yaklaşım: 1930-2000 125
  Doç. Dr. Adalet Bayramoğlu Alada

- Yirmibirinci Yüzyıl Başında Dünya Kooperatifçiliğinin Gündemi ... 209
  Ayten Alkan

- UNESCO'nun 1997 Tarihli Kararı Işığında Akademik Özgürlük 229
  Yrd. Doç. Dr. Gökçen Alpkaya

- Bizans'ta İmparatorluk Kurumu 245
  Dr. Murat Baskıcı

- Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar Yaklaşımlar ve Türkiye 251
  Ferhat Bayram

- Çevremerkezcilik ve Derin Ekoloji Akımı 265
  Tayfun Çınar

- Ankara'da Komşuluk İlişkilerinin Farklılaşması..... 281
  Dr. Erol Demir

- Turizm Etkinlikleri ve Doğal - Tarihi Çevre İlişkisinde Sürdürülebilirlik Nosyonunun Ötesine Geçmek 303
  A. Ekber Doğan

- Türkiye'de Eğitim ve Öğretimin Genel İlke ve Amaçlarına Yetişkinler Eğitimi Açısından Eleştirel Bir Bakış 315
  Doç. Dr. Ahmet Duman

- Gökdelenler ve Kent 331
Bülent Duru

- Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler 363
Prof. Dr. Ayda Eraydın

- Hayvan Hakları ve Türkiye 393
Yrd. Doç. Dr. Birol Ertan

- Bugünden Yarına Planlama ve Bölgesel Gelişme 417
Doç. Dr. Atilla Göktürk

- Metin Özuğurlu – İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet 433
Fatih Güngör

- Kentsel Hareketler ve Halk Eğitimi: Oluşum, Görünüm, tipleştirme 465
Dr. Ramazan Günlü

- Yeni Dünya Düzeninde Emek-Sermaye Çelişkisi 481
Prof. Dr. Alpaslan Işıklı

- Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Anayasalarında Çevre ile İlgili Düzenlemeler 503
Doç. Dr. Ayşegül Kaplan Mengi

- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde ÇED Dersinin Okutulması Gerekliliği "İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Örneği" 521
Prof. Dr. S. Kemal Kartal, Yrd. Doç. Dr. Mihriban Şengül

- Sembolik Sermaye, Yoksulluk ve Kent 543
Sevilay Kaygalak

- Kamu Yönetiminin Üzerine Olumsuz Notlar 555
Prof. Dr. Metin Kazancı

- Küreselleşme ve Yerel Yönetimler 563
Prof. Dr. Ruşen Keleş

- Köyden Kente Göçün Algısal Etmeni 575
Doç. Dr. Rıfat Miser

- Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Kredi Garanti Uygulamaları 593
Prof. Dr. Halil Sarıaslan

- Paradigma Değişirken: Küreselleşme ve Yaşam Boyu Eğitim 609
Dr. Fevziye Sayılan

- Eski Yunan'da Kent, kent devleti (Polis) ve Tiyatro 625
Murat Sevinç

- Postmodern Durum ve Planlama 653
Yrd. Doç. Dr. Yeşim Edis Şahin

- Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme Çabaları/Politikaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler 669
Dr. Serdar Şahinkaya

- Çevre Yönetimine Katılım Açısından Belediye Yönetimine Katılımın Önemi 683
Yrd. Doç. Dr. Mihriban Şengül

- Türkiye'de Metropoliten Planlama ve Yönetimi 701
Dr. Ayşe Tekel

- Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerinde İrdelemeler 729
Prof. Dr. İlhan Tekeli

- SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası bir Değerlendirme 747
Dr. Erel Tellal

- Türkiye'de Kültür Politikaları 763
Hıfzı Topuz

- Gelecek Yüzyılda Biyolojik Yaşam Odaklı (Bio-Centric) Kültür Nasıl Oluşturabilir? Kent Planlamasının Önemi 779
  Doç. Dr. Mehmet Tunçer

- Değişen Uluslararası Koşullarda Kıbrıs Sorunu ve Yeni Siyasal Yönelimler 785
  Dr. Yücel Vural

- Arkadya'dan Ütopyaya (Çev. Yusuf Şahin) 803
  Robert Whelan

- Dede Korkut İçin Bir "Kırklama Denemesi" 813
  Dr. Ayhan Yalçınkaya

- Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine 849
  Dr. Mehmet Yüksel

- Türkiye'de Ülke ve Bölge Planlaması: Bölge Planlamasında Yeni Beklentiler: KAP, İBAP ve KOP 863
  Dr. Eyüp Zengin

Sunuş

Füsun Çiçekoğlu ORALALP (*)

Mülkiyeliler Birliği Vakfı, "Armağan Kitap" geleneğini Sevgili Hocamız Prof. Dr. Cevat Geray için çıkardığı Armağan'la sürdürmenin onurunu yaşıyor. Şimdiye dek Vakfımız tarafından, Prof. Dr. Bahri Savcı (1988), Prof. Dr. Sadun Aren (1989), Prof. Dr. Cahit Talas (1990) için Armağan Kitaplar yayımlanmıştır. "Armağan" olarak adlandırdığımız derleme niteliği taşıyan bu kitapları, hiçbir karşılık beklemeksizin yıllarını bilimsel araştırmalara ve öğrencilerine adayan hocalarımıza şükran borcumuzu bir nebze olsun ödeyebilmek amacıyla, en geniş katılımla çıkarmayı ilke edinmiş bulunuyoruz.

Onurlu yaşamı ile Mülkiye'nin önemli bir parçası ve simgesi haline gelmiş olan, emekli olduktan sonra da Mülkiye'ye her bakımdan katkı vermeye devam ederek sayısız öğrenci yetiştirmiş bulunan Fakültemizin eski dekanlarından, Mülkiyeliler Birliği ve Mülkiyeliler Birliği Vakfı'nın eski genel başkanlarından değerli öğretim üyesi Prof. Dr. Cevat Geray Hocamız için hazırladığımız "Armağan"a ne kadar özensek de, ona olan sevgimizi ve saygımızı ifade etmekte yetersiz kalacağını bu çalışmaya başlarken biliyorduk. Hocamızın gerek bilim adamı, gerekse demokrasi savaşımındaki kararlı duruşuyla kazandığı haklı ün, "Armağan"a katılımının çok geniş olmasına yol açmış; Armağan kitap dosyasının yayıma hazırlanması beklediğimizden uzun sürmüştür.

Sevgili Hocamız, Dekanımız, Başkanımız olarak "Cevat Hoca"nın benim belleğimde çok özel bir yeri vardır. 1980 öncesinde Dekan olan Cevat Ho-

---

(*) Mülkiyeliler Birliği ve Mülkiyeliler Birliği Vakfı Genel Başkanı.

ca'yı o bungun ve gerilimli günlerin mihenk taşında sınanmış onurlu bir demokrat olarak tanıdım. Fakültemizin uğradığı baskılarda biz öğrencilerden yana duruşu, kapısını daima bizlere açık tutuşu ve demokrasinin ana ilkelerinden olan katılımcılığı içine sindirmenin güveniyle Fakülteyle ilgili kararlarda bizlerin de görüşünü alışıyla anımsıyorum. Onun demokrat, paylaşımcı kişiliği, biz öğrencilerinin kişiliğinin gelişmesine çok katkıda bulunmuştur inancındayım.

Mülkiyeliler Birliği ve Mülkiyeliler Birliği Vakfı Genel Başkanı olarak verdiği unutulmaz hizmet ayrıca şükranla anılmaya değerdir. Cevat Hoca, '80 sonrasında bu kez Birlik ve Vakıf başkanı olarak devralmıştır. Toplumun demokrasi refleksinin kırılmaya çalışıldığı, Derneklerin gizil suç oluşumları olarak algılandığı o karanlık günlerde, Mülkiyeliler Birliği'nin toplumsal hafızada demokrasi kalesi olarak edindiği yeri Başkanımız olarak yılmadan pekiştiren Hoca'mız, bizler için bu alanda da daima örnek bir isimdir. Sevgili Cevat Hoca, 1980'in ülkemizin belleğini ikiye bölüş günlerinde yalpalamadan demokrasi saflarını sıklaştırmayı başarabilmiş ender örneklerdendir.

Mülkiyeliler Birliği ve Mülkiyeliler Birliği Vakfı'nın bilimsel, kültürel etkinliklerinin gerçekleştirilmesinde içten destekleri, "Armağan"ın yayımlanmasındaki değerli katkıları için Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay'a ve Kültür Bakanlığı'nın değerli personeline şükranlarımızı yinelemek istiyoruz.

Armağan'ın hazırlanmasındaki çok değerli katkıları ve eşsiz çabaları için Hocamız Prof. Dr. Can Hamamcı'ya ve Doç. Dr. Ayşegül Kaplan Mengi'ye, kitaba katkı veren değerli yazarlara teşekkürü borç biliyoruz. Kitabın yayıma hazırlanmasındaki katkıları için Mülkiyeliler Birliği Genel Sekreteri Hasan Tahsin Benli, Yönetim Kurulu Üyesi İlter Ertuğrul, "mülkiye dergisi" Genel Yayın Yönetmeni Serdar Şahinkaya ile Mülkiyeliler Birliği ve Mülkiyeliler Birliği Vakfı Müdürü Deniz Gülsün Sarıbay Evrenosoğlu'na A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi ve Çevre Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Elemanı Bülent Duru, Ayten Alkan, Hacı Kurt, Yusuf Şahin'e candan teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kendimizi, Dekanlık kapısını bizlere her zaman açık tutmuş sevgili Dekanımıza ve yüreğimizdeki yerini her zaman koruyacağımız sevgili Başkanımıza bu "Armağan"ı sunabildiğimiz için çok şanslı sayıyoruz. Cevat Hoca'mız ile daha uzun yılları paylaşmak umudunu taşıyor ve bu yapıtın onun mümtaz şahsının günümüze ışık tutmasına katkıda bulunmasını diliyoruz.

Dizin

Cevat Geray

Sunuş

Yaşam Öyküsü

Akademik Özgeçmişi

Yapıtları

Prof. Dr. Cevat Geray Üzerine

Emekli Olamayan Bir Emekliye...
Prof. Dr. Ruşen Keleş

Dekanım Cevat Geray
Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu

Hatır Odağı Bir Bilim Adamına Armağan
Prof. Dr. S. Kemal Kartal

Cevat Hocam
Prof. Dr. Tayfur Özşen

Günümüzde Halk Eğitimi ve Cevat Geray
Dr. Ramazan Günlü

Söyleşi: Prof. Dr. Cevat Geray İçin Ne Dediler?
Hazırlayan: Ayten Alkan

Makaleler

Kentleşme

Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler
Prof. Dr. Ayda Eraydın

Köyden Kente Göçün Algısal Etmeni
Doç. Dr. Rıfat Miser

Ankara'da Komşuluk İlişkilerinin Farklılaşması
Dr. Erol Demir

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar Yaklaşımlar ve Türkiye
Ferhat Bayram

Gökdelenler ve Kent
Ar. Gör. Bülent Duru

Sembolik Sermaye, Yoksulluk ve Kent
Ar. Gör. Sevilay Kaygalak

Kent ve Bölge Planlaması

Bugünden Yarına Planlama ve Bölgesel Gelişme
Doç. Dr. Atilla Göktürk

Postmodern Durum ve Planlama
Yrd. Doç. Dr. Yeşim Edis Şahin

Toprak Mülkiyetindeki Değişim Süreci ve Gölbaşı Yöresindeki Yansımaları
Dr. Halil Akdeniz

Türkiye'de Metropoliten Planlama ve Yönetimi
Ar. Gör. Dr. Ayşe Tekel

Türkiye'de Ülke ve Bölge Planlaması: Bölge Planlamasında
Yeni Beklentiler: KAP, İBAP ve KOP
Dr. Eyüp Zengin

Yerel Yönetimler

Küreselleşme ve Yerel Yönetimler
Prof. Dr. Ruşen Keleş

Türkiye'de "Belediye"nin Yetmiş Yıllık Tarihine Kronolojik Bir
Yaklaşım: 1930-2000
Doç. Dr. Adalet Bayramoğlu Alada

Toplumsal Hareket Sendikacılığı ve Belediyelerde Sendikacılık
Doç. Dr. Yüksel Akkaya

Çevrebilim ve Çevre Politikaları

Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerinde İrdelemeler
Prof. Dr. İlhan Tekeli

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde ÇED Dersinin Okutulması Gerekliliği "İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Örneği"
Prof. Dr. S. Kemal Kartal, Yrd. Doç. Dr. Mihriban Şengül

Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Anayasalarında Çevre ile İlgili Düzenlemeler
Doç. Dr. Ayşegül Kaplan Mengi

Gelecek Yüzyılda Biyolojik Yaşam Odaklı (Bio-Centric) Kültür Nasıl Oluşturabilir? Kent Planlamasının Önemi
Doç. Dr. Mehmet Tunçer

Çevre Yönetimine Katılım Açısından Belediye Yönetimine Katılımın Önemi
Yrd. Doç. Dr. Mihriban Şengül

Çevremerkezcilik ve Derin Ekoloji Akımı
Tayfun Çınar

Turizm Etkinlikleri ve Doğal - Tarihi Çevre İlişkisinde Sürdürülebilirlik Nosyonunun Ötesine Geçmek
A. Ekber Doğan

Hayvan Hakları ve Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Birol Ertan

Kültür, Eğitim, Akademik Yaşam

Türkiye'de Kültür Politikaları
Hıfzı Topuz

Türkiye'de Eğitim ve Öğretimin Genel İlke ve Amaçlarına Yetişkinler Eğitimi Açısından Eleştirel Bir Bakış
Doç. Dr. Ahmet Duman

UNESCO'nun 1997 Tarihli Kararı Işığında Akademik Özgürlük
Yrd. Doç. Dr. Gökçen Alpkaya

Kentsel Hareketler ve Halk Eğitimi: Oluşum, Görünüm, tipleştirme
Dr. Ramazan Günlü

Paradigma Değişirken: Küreselleşme ve Yaşam Boyu Eğitim
Dr. Fevziye Sayılan

Yönetim Bilimi

Kamu Yönetiminin Üzerine Olumsuz Notlar
Prof. Dr. Metin Kazancı

Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine
Dr. Mehmet Yüksel

Çalışma İlişkileri-Toplumsal Politika

"Yeni Dünya Düzeni"nde Emek-Sermaye Çelişkisi
Prof. Dr. Alpaslan Işıklı

İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Payasa ya da Sosyal Devlet
Ar. Gör. Fatih Güngör, Ar. Gör.Metin Özuğurlu

Tarih

27 Mayıs ve Kısmi Karşı Devrim
Prof. Dr. Sina Akşin

Bizans'ta İmparatorluk Kurumu
Dr. Murat Baskıcı

Eski Yunan'da Kent, kent devleti (Polis) ve Tiyatro
Murat Sevinç

Dede Korkut İçin Bir "Kırklama Denemesi"
Dr. Ayhan Yalçınkaya

Uluslararası İlişkiler

SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası bir Değerlendirme
Dr. Erel Tellal

Değişen Uluslararası Koşullarda Kıbrıs Sorunu ve Yeni Siyasal Yönelimler
Dr. Yücel Vural

İktisat-İşletme

Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Kredi Garanti Uygulamaları
Prof. Dr. Halil Sarıaslan

Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme Çabaları/Politikaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler
Dr. Serdar Şahinkaya

Diğer

Yirmibirinci Yüzyıl Başında Dünya Kooperatifçiliğinin Gündemi
Ayten Alkan

Arkadya'dan Ütopyaya
Robert Whelan -(Çev. Ar. Gör. Yusuf Şahin)

Prof. Dr. Cevat GERAY'ın Yaşam Öyküsü

23.5.1930'da doğan Cevat Geray, 1953 yaz döneminde A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra, Bursa ve İstanbul illeri maiyet memurluklarında çalışmış, 1955 Aralık ayında Kaymakamlık Kursu'nu tamamlayarak Gündoğmuş Kaymakamı olmuştur. Böylece, yaklaşık olarak iki buçuk yıl süreyle İçişleri Bakanlığı hizmetlerinde çalışmıştır. Geray, Aralık 1955'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde açılan Şehircilik Kürsüsü Asistanlığını kazanmış, 20.3.1956'da Kaymakamlıktan ayrılarak Fakültedeki asistanlık görevine başlamıştır.

Eylül 1957'de, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nce, Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilen Geray, New York Üniversitesi Âmme İdaresi ve Sosyal Hizmetler Fakültesi'nde, Şehircilik Bölümü'nde, Şehircilik, Mahallî İdareler, Konut ile ilgili konularda incelemelerde bulunmuştur. Türkiye'de iken Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, Siyasal Bilimler dalında doktora çalışmalarına başlamış bulunan Geray, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğu süre içinde "Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları" konulu doktora tezi üzerindeki çalışmalarını da sürdürmüştür. 1959 yılının Temmuz ayında yurda dönen Geray, aynı yılın Aralık ayında doktora yeterlik sınavını başarmış, 18.3.1960 gününde de doktora tezini savunarak "Siyasî İlimler Doktoru" olmuştur.

Geray, 1 Ekim 1961 - 30 Eylül 1963 arasında (iki yıl) askerliğini tamamladıktan sonra Fakültedeki Şehircilik Kürsüsü Asistanlığı görevine dönmüştür.

5 Kasım 1966 tarihinde Üniversite Doçenti ünvanını alan Dr. Geray, 24 Kasım 1966'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde eylemli doçentliğe atanmıştır. "Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları: Bünyan Örneği" adlı 323 sayfalık doçentlik tezi, 1967'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nce yayınlanmıştır.

Geray, çalışmalarına askerliği sırasında da uzman olarak katıldığı Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi'nde, 1963-1967 yıllarında toplum kalkınması ve şehircilikle ilgili konularda araştırma danışmanlığı yapmıştır.

II. Öğretim ve Meslekî Faaliyetler:

A. Dersler:

Geray, Siyasal Bilgiler Fakültesi lisans programında yer alan Şehircilik, Mahallî İdareler, Türkiye'nin Sosyal Yapısı ders ve seminerlerini vermiştir. Doçentliğinden bu yana aralıksız olarak Siyasal Bilgiler Fakültesinde Toplum Kalkınması ve Mahallî İdareler konularında doktora kursu ve seminerleri de yapmaktadır.

Geray, A. Ü. Eğitim Fakültesi'nde Mart 1968'den bu yana Toplum Kalkınması, Halk Eğitimi ve Köy Sosyolojisi derslerini sürdürmektedir. 1963-1966, 1968-1972 yıllarında, O.D.T.Ü. Şehir ve Bölge Planlaması Bölümünde; 1972'de Trabzon'da Karadeniz ve Yönetimi konularında dersler vermiştir.

B. Dersler Dışındaki Akademik Çalışmalar:

Geray, 1971-1972 yıllarında Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde, 1966 ve 1967 yıllarında İ.Ü. İktisat Fakültesinde konferanslar vermiş, çalışma alanına giren konularda, İmar ve İskân Bakanlığı, Devlet Mimarları Odası, Türkiye ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü, İ.T.Ü. Şehircilik Enstitüsü, İller Bankası, Köy İşleri Bakanlığı gibi kamusal ve meslekî kuruluşlarca düzenlenen seminer, konferans, panel ve açık oturumlarla, özel uzmanlık komisyonları çalışmalarına, konuşmacı, eleştirici olarak katılmıştır. Ayrıca CENTO'nun 1973 yılında Ankara'da düzenlediği "Kır Konutları Sempozyumu'na", "Implementation of Aided Self-Help Housing Method in Turkey" başlıklı bir bildiri sunmuştur.

III. İlk Bilimsel Araştırma ve Yayınları:

A. Kitap:

Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, Türkiye ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1974 (XIX + 408 sayfa).

Doçent Geray, bu kitabını 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 23'üncü ve Üniversite Öğretim Üyelerinin ve Kürsü Profesörlerinin Seçimleri ile Profesörlüğe Yükseltme Hakkındaki Tüzük'ün 8 nci maddesinde öngörüldüğü üzere, bilimsel yeterliğini göstermek amacıyla Profesörlük takdim tezi olarak Komisyona sunmuştur.

Bu kitapta Doçent Geray, Türkiye'de planlı dönemde köye yönelmiş olan çalışmaları, ulusal kalkınma açısından girişilen çabaları topluca değerlendirme amacını gütmektedir. Kitap, yazarın yerinde yaptığı gözlem, inceleme ve örnekolay araştırmalarına dayanmaktadır. Köyle ilgili görev alacak yönetici,

uygulayıcı ve plancılara yardımcı olabileceği gibi, Siyasal Bilgiler ve Eğitim Fakülteleri'nde okutulan doktora ve lisans ders ve seminerleri için kaynaklık edebilecek bir çalışma niteliğindedir.

Kitap on iki bölümden oluşmuştur. Konuların ilişkileri açısından bunlar başlıca üç ana bölümde kümelenmektedir:

(1) Köyün Toplumsal, Ekonomik Yapısı, Tarihsel Görünümü Yerleşme Düzeni ile ilgili olan bölümler,

(2) Köye yönelik hizmetler, hizmet götüren kuruluşlar, kamu görevlileri, merkez, taşra düzeyinde örgütlenmeler, köylerarası birlikler, kooperatif kuruluşlar ile ilgili bölümler,

(3) Köye yönelik çalışmalarda planlı dönemde denenen yaklaşımlar, yöntemler ve uygulamalarla ilgili bölümler.

(1) Türkiye'de köy ve sorunlarına ayrılan ilk üç bölüm kitabın 1-146. sayfalarını kapsamaktadır.

I. Bölüm, Türkiye'de köy ve köye yönelik çalışmaların tarihsel görünümünü vermektedir. Cumhuriyetten önceki dönemde köyün toplumsal-ekonomik yapısı, köyle ilgili örgütler açıklandıktan sonra, Cumhuriyet dönemine geçilinceye kadar köye yönelik çalışmaların temel özellikleri belirtilmekte, bu çalışmaların köyün yapısını değiştirmekten uzak, dağınık ve birbirinden kopuk olarak yürütüldüğü, reform niteliği taşımadığı sonucuna varılmaktadır.

II. Bölüm, bugünkü Türkiye'de köyün toplumsal ve ekonomik yapısını kapsayan iki kesimden oluşmaktadır. Kesim I'de, köyün toplumsal-ekonomik yapısını açıklayan Geray, köy sorunlarının tarım kesiminden ayrı, toprak-insan ilişkilerinden soyutlanarak kavranamıyacağı görüşünden hareket ederek, bu savı kanıtlayıcı açıklamalarda bulunmaktadır. Geray'ın incelemeleri toprak-insan ilişkileri yanında, tarımsal verim, gelir dağılımı, makineleşme, sulama, boşduran insan gücü gibi konuları kapsamaktadır. Kesim II'de, köy çalışmalarındaki başarının köy dışına açılma, kentleşme eğilimi, yeniliklere açılma, işbirliği, dayanışma, köyde önderlik, bölgesel farklılaşma, toplumsal tabakalaşma gibi konular dikkate alınmaksızın sağlanamıyacağı kanıtlanmaktadır.

III. Bölüm, köy topluluklarının içinde bulunduğu yerleşme düzenine ilişkin iki kesimden oluşmuştur. Köye yönelik çalışmaların, kalkınmanın, kentleşmenin geniş ölçüde etkilendiği köysel yerleşme düzeninin genel görünümü Kesim I'de ele alınmıştır. Yerleşme sayıları, büyüklükleri, yönetsel açıdan yerleşmeler, kuruluş yerleri, konum ve biçimleri gözden geçirildikten sonra köysel yerleşme düzeninin köy çalışmalarını olumsuz yönde etkilediği ortaya konmuştur. Kesim II, yerleşme açısından özel sorunlar gösteren orman köylerine ayrılmıştır. Doçent Geray, orman köylerinin kalkınması için fazla

işgücünün tarım kesimi dışına çekilmesini, orman köylü ilişkilerinin, boşduran insan gücünü değerlendirebilecek biçimde yeniden düzenlenmesini önermektedir.

(2) Hizmet, örgüt ve kamu görevlileriyle ilgili bölümler kitabın 147-224. sayfalarında yer almaktadır.

IV. Bölüm, Türkiye'de köye yönelik çalışmaları kapsayan üç kesimden oluşmuştur. Çeşitli örgütlerce köye götürülen hizmetlerin dökümü ve kümelendirilmesi Kesim I'de yapılmış; hizmetleri götüren örgütlerin sayısının çokluğu ve bunlar arasında tutarlı bir işbirliği kurulmadığı Kesim II'de saptanmıştır. Kesim III'de köyde çalışan ya da köyle ilgili hizmetleri yürüten personelin dökümü verilmektedir. Geray, bu görevlilerin köylü gözüyle yeterince etkin olamadıklarını, personelin köylüyle birlikte çalışma yeteneklerini geliştirmeleri gerektiğini kanıtlamaktadır. Kesimin sonunda, öğretmen, kaymakam, bucak müdürü, tarım teknisyeni gibi görevlilerin çalışmalarına ilişkin örnekolaylar yer almaktadır.

V. Bölüm, köy çalışmalarının, merkez düzeyinde örgütü olan Köy İşleri Bakanlığı'na ayrılmıştır. Kuruluşundan önceki ve sonraki gelişmelerin ışığında, Bakanlığın, özellikle eşgüdüm ve hizmet bütünlüğünü sağlama açısından beklenen başarıya ulaşamadığı sonucuna varılmaktadır. Eşit statüdeki bakanlardan birinin bunları eşgüdüme sokamıyacağından Köy İşleri Bakanlığının kaldırılması önerilmektedir.

VI. Bölüm'de, köye yönelik çalışmaları yürüten il, ilçe, bucak ve köy düzeyindeki yönetim birimlerinin durumu gözden geçirildikten sonra, bu konuda yakınlık ve yeterli örgütlerin varlığı açısından en elverişli birim olarak ilçe üzerinde durulmaktadır. Geray, ilçelerin yeniden düzenlenmesine ilişkin önerileri özetlemekte, bu arada ilçenin "Yerinde Yönetim Birimi"ne çevrilmesi savını ortaya atmaktadır.

VII. Bölüm, köylerin, ortak sorunlarını çözmek üzere giriştikleri köy kalkınması ve köye hizmet birliklerindeki son gelişmelere ayrılmıştır. İlk kez bunlara ilişkin sayısal bilgiler verilmekte, örnekolaylara ve yerinde yapılan araştırmalara dayanılarak bu birliklerin karşılaştıkları sorunlar belirtilmektedir. Geray'ın bulgularına göre, birlikler köy kalkınması ve bazı hizmetler açısından yararlı olmaktadır. Aday, birliklerin geliştirilmesini, Türkiye çapında birörnekliğin sağlanmasını, birliklere katılmanın zorunlu kılınması için yasal ve akçalı düzenlemelere gidilmesini önermektedir.

VIII. Bölüm, köy kalkınması açısından önem taşıyan gönüllü örgütlenme olarak kooperatifleşmeye duyulan gereksinme, köylerimizde kooperatifleşme eğilimleri, köylü gözüyle kooperatiflerin karşılaştıkları sorunlar ile ilgilidir. Geray, köy dışına işçi gönderme amacıyla "köy kalkınma kooperatifi" adıyla kurulan örgütlerin sun'î kuruluşlar oldukları sonucuna varmaktadır. Ko-

operatiflerin gelişmesini sınırlayan, başarılarını engelleyen ya da başarıyı kolaylaştıran etmenleri belirten örnekolaylar bölümün sonuna eklenmiştir. Anayasa uyarınca devletin köy kooperatiflerini desteklemesi gerektiğini belirten Geray, merkezde ve taşrada kooperatifleşmeye özendirici, bu tür çabaları destekleyici, eğitim ve denetim sağlayıcı örgütlere gidilmesini zorunlu görmektedir.

(3) Köy sorunlarını çözmek, çalışmaları yürütmek, hizmet etkinliğini sağlamak için denenen köye yaklaşım biçimleriyle ilgili bölümler, kitabın 225-379. sayfalarında yer almaktadır.

IX. Bölüm'de yerel planlama yaklaşımları ele alınmaktadır. Kesim I, köy imar plancılığını ve yapı işlerinin denetlenmesini içine alan fiziksel planlama konusuna ayrılmıştır. Burada, köylerin kendi başına fiziksel planlama birimi olarak ele alınmasının, gerçekçi olmayacağı sonucuna varılmıştır. Kesim II'de köyün hem fiziksel, hem de toplumsal-ekonomik sorunlarını içeren bir planlama yaklaşımı olan "Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması"nın Türkiye'deki uygulamasından çıkan sonuçlar değerlendirilmektedir. Bu çalışmaların bölge planlamasından ve toplum kalkınmasından yoksun olarak ele alınması, kurulu yönetim örgütüne mal edilmeden yürütülmesi Geray'a göre, başarısızlığın başlıca nedeni olmuştur.

X. Bölüm, köye hizmet götürmeye ilişkin "örnek köy" ve "merkez köy" çalışmalarını ayrı ayrı kapsayan iki kesimden oluşmuştur. Örgütlerin daha çok gösteri niteliğinde, çevre köylere örneklik edeceği varsayımıyla giriştikleri örnek köy çalışmalarına ayrılan Kesim I'de, Ankara ve İstanbul'da girişilmiş olan denemelerin beklenen etkiyi sağlayamadığı sonucuna varılmaktadır.

XI. Bölüm, köylü-devlet işbirliğine dayalı yaklaşımları kapsayan dört kesimden oluşmaktadır. Köylünün çalışmalara katılması gereği ve yolları gözden geçirilmektedir. Geray, Kesim I'de kamu hizmet ve yapılarının doğrudan doğruya idarece yapılması demek olan emanet sisteminin maliyeti düşürdüğünü, hem de yapılan çalışmaları halka benimsettirdiğini saptamıştır. "Evini yapana yardım yöntemi"nin köy konutları ve yerleşimi bakımından Türkiye'deki uygulanmasına ayrılan Kesim II'de, bu yöntemden yararlanabilmek için, köyün ekonomik düzenini geliştirecek, köylüyü birikim yapabilecek duruma sokacak tedbirler alınmaksızın konuta geçilmemesi önerilmektedir. Kesim III, yerel girişimleri özendirmek amacıyla çeşitli kuruluşlarca köylere yöneltilen yardım fonlarının uygulanmasına ayrılmıştır. Çeşitli alanlarda yapılan bu özendirici yardımların amaca uygun olarak kullanılmaması nedeniyle Geray, bunların bir araya toplanmasını, ilçe düzeyinde tek elden yönetilmesi, merkezin bu konuda yol göstericilik ve denetim yapması gerektiğini savunmaktadır.

Kesim IV, planlı dönemde girişilen, fakat Köy İşleri Bakanlığı kurulduktan sonra yanlış yönde yaygınlaştırılıp arka plana itilen toplum kalkınması deneme çalışmalarının genel bir değerlendirilmesini içermektedir. Köylü ile devletin gönüllü işbirliğine dayanan toplum kalkınmasının yöntemi ve ilkeleri açıklandıktan sonra, deneme alanlarında atılan adımlar gözden geçirilmektedir. Çalışmaları yerinde izleyebildiği anlaşılan Geray, köyün temel sorunlarını çözmek için zorunlu düzeltimlerin yapılmış olmamasının, toplum kalkınması yönteminin başarı ile uygulanabilmesini engellediği sonucuna varmıştır.

XII. Bölüm, toprak ve tarım reformu yaklaşımına ayrılmıştır. Bu bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana toprak-insan ilişkileri konusundaki uygulamalar özetlendikten sonra, planlı dönemden önce ve sonra gişilen çalışmaları siyasal açıdan etkin bazı grupların engelleyici etkileri, belirtilmiştir. 1973'te yürürlüğe giren Toprak ve Tarım Reformu Kanununun amaçları, kapsamı ve ana ilkeleri üzerinde durulmakta, kooperatifçilik ve halkın reform örgütlerine katılması konusunda daha demokratik bir yol tutulması önerilmektedir.

Sonuç bölümünde, köye yönelik çalışmalardaki dağınıklığa, yöntemlere ilişkin farklılıklara değinildikten sonra, köy sorununun ulusal kalkınma planları, yerleşme, kentleşme ve endüstrileşme politikaları içinde ele alınması gerektiği, bu amaçla yönetimde, örgütler, personel, bütçe ve benzeri alanlarda yapılması gereken yeniden düzenlemeler üzerinde durulmaktadır.

Geray, ekonomik niteliği ağır basan, köylünün gelirini arttırıcı ve geleceğini güvence altına alacak öneriler ileri sürmektedir. Merkez köy yaklaşımı içinde, tarımsal ürünlere dayalı endüstrilerin, kooperatifleşmenin geliştirilmesi, tarımsal sigorta ve benzeri tedbirlerin alınması da bu öneriler arasında yer almaktadır.

Doç. Dr. Cevat Geray'ın Profesörlük takdim tezi çoğunlukla birinci el bilgilere, örnekolaylara dayanmaktadır. Aday, Türk köyünün kalkınması için, ilk önce onun yapısını, sorunlarını ortaya koymakta, bunları çözmeğe yönelik çalışmalarda ağır basan yaklaşımları, Türkiye'deki uygulamaların ışığında değerlendirmektedir. Çalışmaların hangi alanda aksadığını açıklayan Geray, planlı dönemde bile sistemli değerlendirmeler yapılmaksızın, hatta bazan planın dışında birtakım çalışmalara girişildiğini ortaya koymaktadır.

Yapıta eklenmiş olan kaynaklar dizini, adayın bu alandaki kaynaklara vukufunu belirtmektedir. Çalışmada bir harita, bir de şemadan başka 43 çizelge yer almaktadır.

Doç. Dr. Cevat Geray'ın Profesörlük taktim tezi, gerek konusunun özgünlüğü, yaklaşımı, biçimi; gerekse kullandığı yöntem açısından bu alandaki literatüre önemli bir katkı niteliğini taşımakta, yazarın bilim erkini kanıtlamaktadır.

B. Makaleler:

Geray'ın Doçent olduktan bu yana çeşitli bilimsel ve meslekî dergilerde yayınlanan yazılarının sayısı 25'i aşmaktadır. Burada sadece bunlardan bazısı ele alınmış, ötekiler ekli yayın listesinde gösterilmiştir:

(1) "İmar Planlarında Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasal Çerçeve ve Uygulama", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, Sayı: 3 (1973) Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan'dan ayrı bası.**

Geray, bu yazısında, şehircilik uygulamasının önemli bir sorunu olan imar planlarının sık sık değiştirilmesi konusunu, hem uygulama, hem de yargı denetimi açısından ele almaktadır. İlk bölümde yazar, imar planında değişiklik yapılmasına ilişkin uygulamanın yasal çerçevesini, özellikle Danıştay kararlarına dayanarak açıklamakta, bu kararları sistemli bir biçimde kümelendirme yoluna giderek ilk kez bu konudaki ilkeleri biraraya getirmektedir. Geray, imar planlarının sık sık değiştirildiğini, bu değişikliklerde belediyelerin akçalı sıkıntısı yanında, kişilerin özel çıkarları için siyasal baskılar yaparak yerel ve merkezi yönetimi etkilediklerini, değişikliklerin arsalardan artıdeğer sağlama amacına yöneldiğini, hem İmar ve İskân Bakanlığı kaynaklarına, hem de Bafra ve Nevşehir imar planları üzerine yaptığı iki örnek olay incelemesine dayandırmaktadır. Bazı değişikliklerin bugünkü imar planı anlayışından da doğduğunu saptayan Geray, imar planı yapılırken daha önceki plandan, var olan kent dokusundan habersizce öneriler geliştirilmesini eleştirmektedir.

(2) "Toplum Kalkınması ve Gençlik", **1968 Yılı Öğrenci Hareketleri,** A.Ü.Eğitim Fakültesi Eğitim ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü yayını, Ankara 1969'dan ayrı bası. 39 sayfa.

Cevat Geray, dünyada ve Türkiye'deki gençlik hareketlerini konu edinen sempozyumda verdiği konferansın metninde, gençliğin köy ve toplum kalkınması konusundaki katkılarını, Türkiye'deki uygulamaların ışığında incelemektedir. Aday, staj, araştırma ve eğitsel çalışmalar dışında gençliğin çeşitli yönlerden boş zamanlarında köylere giderek onların kalkınmasına katkıda bulunmasını amaçlayan "gönüllü çalışma kampları", "barış gönüllüleri", "kardeş köy ve okulculuk", "Köy İşleri Bakanlığı Toplum Kalkınması Gençlik Projesi" gibi girişimler konularında birinci el bilgileri biraraya getirmektedir. Yazıda bugüne değin girişilmiş bütün bu çabalarda gençlerin yerel ve merkezi devlet kuruluşlarınca yeterince desteklenmediği, bu alanda daha iyi örgütlenmeye gidilemediği için çalışmaların yetersiz kaldığı, dağınıklıktan kurtulamadığı, gelip geçici olduğu sonucuna varılmaktadır. Genel-

likle, gençlerin köyde nasıl davranacaklarını bilmeksizin köye yabancı gibi girdiklerini, yadırgandıklarını, bazı yapılar ortaya çıksa bile buna köylünün katkıda bulunmadığını, bu yüzden de köylü güçlerinin harekete geçirilemediğini, köylünün yapılan işlere sahip çıkmadığını saptayan Geray, gençlerin köy çalışmalarında başarılı olabilmesi için gerekli ön koşulları da belirtmektedir. Geray'a göre, önemli olan, köylünün girişkenliğini ele almasında, örgütlenmesinde ve işbirliği yapmasında gençlerin katkıda bulunabilmeleridir. Bu tür girişimlerin gençlerin köylüyü ve ülkeyi tanımalarına yardım yönünün önem taşığıdını açıklayan adaya göre, köye gönderilmeden gençler eğitilmeli, toplum kalkınmasına yöneltilmeli, bu çabalar geçici olmaktan çıkarılmalı, rastlantılara bırakılmamalıdır.

(3) "Gecekondu Sorununa Toplu Bir Bakış", **Âmme İdaresi Enstitüsü Dergisi,** Cilt 1, Sayı: 2, (1968) s. 11-29.

Doç. Geray, bu yazısında, gecekondulaşma olayının doğuşunu, nedenlerini, ne gibi sorunlar getirdiğini, bunlara karşı alman tedbirleri gözden geçirmektedir. Yazıda gecekondu kavram ve tanımı açıklandıktan sonra, gecekondunun, kentlerdeki hızlı nüfus artışından doğan konut açığının, bugünkü konut ve arsa politikalarıyla karşılanamaması sonucu, vatandaşın kendi başının çaresine bakmak zorunda kalmasından doğduğu belirtilmektedir. Gecekonduya ilişkin en son bilgileri derleyip biraraya getiren Doç. Geray, gecekonduların illere ve bölgelere dağılışını, büyük çoğunluğunun Ankara, İstanbul ve İzmir'de toplanmış olduğunu açıklamakta, gecekondu alanlarının fiziksel altyapı, kamusal hizmet ve tesisler yönünden belediyelerin ihmal ettikleri bölgeler durumuna geldiğini kanıtlamaktadır.

Gecekondu konusunda güdülen politika ve resmî tutumları, eleştirici bir gözle değerlendiren Geray, planlı dönemden önce gecekondunun ortaya çıkmasını engelleyici temel politikaların ihmal edildiğini, fakat planlı döneme girildikten sonra, soruna, daha gerçekçi, ulusal kalkınma planıyla tutarlı çözümler öngörüldüğünü belirtmektedir. Burada, 775 sayılı Kanunla devletin bu konuda yüklendiği görevleri, buna ilişkin uygulamaları da açıklayan aday, gecekonduların, ancak şehirleşme, yerleşme ve bölge planlaması konusundaki köklü politikalarla önlenebileceği, bu bölgelerde yaşayan halkın toplumsal sorunlarına çözüm yolları bulmak için toplum merkezleri ve benzeri kurumların geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.

(4) "Kent Planlamasının Yasal Çerçevesi ve Araçları", **Prof. Dr. Kemal Fikret Arık'a Armağan,** S.B.F. ve T.O.D.A.İ.E. ortak yayını, Ankara, 1973, s. 95-124.

Şehirciliğin yasal çerçevesini konu edindiği bu yazısında Doç. Geray, önce bir kamu görevi olarak kent planlamasını ele almakta, belediyelerin ve devletin bu konudaki görevlerini açıkladıktan sonra, görevin belediyelere bı-

rakılmasına karşın, kent planlaması alanında merkezin, geniş yetki ve sorumlulukları olduğunu belirtmektedir. Merkezle belediyeler arasındaki ilişkileri topluca gözden geçirerek İmar Kanununda yapılan son değişiklikten sonra belediyelere bırakılabilecek birtakım ayrıntılarla gizli yetkilerin Bakanlığa verilmesinin sakıncalarına işaret etmektedir. Yazının ikinci bölümünde kent planlamasının yasal uygulama araçları ele alınmıştır. Mülkiyeti sınırlayıcı nitelikteki yasal uygulama araçlarını topluca gözden geçiren Geray, bölgeleme, yapı yasağı, yapıya zorlama, parselleme, kıyı yağması, otopark yeri konularındaki yetkilerinin ucunun kamulaştırmaya dayandığını, bunun da belediye gelirleriyle ilişkili bulunduğunu açıklamakta; sadece piyasadaki (vergi bildirimine dayalı) değer ölçüsüne dayanan kamulaştırma karşılıklarıyla çözüme ulaşılamayacağını belirtmektedir. Bu alanda, kent topraklarının toplum yararına daha iyi kullanılmasını sağlayacak politikaların Türkiye açısından uygulanabilirliğini inceledikten sonra Geray, kentlerin düzensiz gelişmesinin yalnızca yasal araçlarla önlenemeyeceği, bunu destekleyici vergi ve toprak politikalarına gereksinme olduğu sonucuna varmaktadır.

(5) "Toplum Kalkınması ve Köy Araştırmaları", **A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 1-2 (1972)'den ayrı bası.

Toplum kalkınmasına girişirken çalışmanın yöneldiği yerel toplum konusunda bilgi sahibi olunması gereğini belirttikten sonra, Geray, toplum kalkınması araştırmasının, yerel toplumun yaşadığı fiziksel çevre yanında halkın demografik yapısı, işgüç biçimleri, köydeki gruplararası ilişkiler, yerel önderlik, duyulan gereksinmeler, yeniliklere karşı halkın tutumu, değişmeye direnç, imece ve yardımlaşma geleneklerini de kapsamak zorunda olduğunu açıklamaktadır. Geray'a göre, toplum kalkınması araştırması, öteki sosyal bilim araştırmalarından farklı olarak kuramsal olmaktan çok uygulamaya, işe dönük bir araştırmadır. İnsan-toprak ilişkileri, ürünlerin değerlendirilmesi, kalkınmayı köstekleyen tutumlar, yerel önderlik konularında bu araştırmalardan çıkarılacak bilgilerin, toplum kalkınması ve köy çalışmalarının planlanmasında, eğitim programlarının geliştirilmesinde, çalışmaların değerlendirilmesinde önem taşıdığını belirten aday, Türkiye'deki toplum kalkınması amaçlı araştırmaları tanıttıktan sonra, bu alanda yaptığı bir kaynak incelemesini özetlemektedir. Daha sonra, toplum kalkınması amaçlı köy araştırmaları konusunda öğrencileriyle birlikte Ankara köylerinde yaptığı araştırmalarda uyguladığı yöntemi tanıtan Geray, uygulamada çalışanlara yardımcı olmak düşüncesiyle, toplum kalkınması araştırmaları için geliştirdiği araştırma planını, köy araştırmaları soru kâğıdı ile örnekolay inceleme anahtarlarını yazısının sonuna eklemektedir.

(6) "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi" **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 3 Sayı: 4, (1970), s. 87-36 (Ayrıca bu yazının bir özeti için bkz. "Göçmenlerin

Yerleşme Sorunları", **X ve XI. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları,** S.B.F., Ankara, 1971, s. 245-256).

Cevat Geray, yazısının ilk bölümünde Türkiye'ye ve Türkiye'den göç hareketlerine ilişkin olarak birinci el kaynaklardan derlediği bilgilere dayanarak 1923-1973 arasında gelen göçmenlerin yerleştirilmelerine ilişkin çalışmaları gözden geçirdikten sonra, göçmenlerin çoğunun yerleştirildikleri illerden ayrıldıklarını, bu nedenle üretici duruma geçirmede güdülen politikanın verimli olamadığını saptamaktadır. Geray'a göre, bunda kentleşme eğilimi dışında, iklim farklılığı, verilen toprağın yetmemesi, verimsizliği, alt-yapı ve hizmetlerin yetersizliği, çevreyle bütünleşemeyiş, yerli ailelerle kaynaşamama gibi etkenler de rol oynamıştır. Bunlardan büyük şehirlere göç edenlerin de orada işsiz kaldıklarını açıklayan Geray, yazısının sonunda, genel bir yerleştirme planının geliştirilmesini, böylece ilerideki göç hareketlerinde geçmişteki hataların tekrarlanmamasını, yerleştirilen göçmenler için tarımda kooperatif işletmeye gidilmesini, tarım dışında çalışma olanaklarının araştırılmasını, ekleme köyler yerine küçük köyler kurulmasını, toplum merkezleri kurularak halk eğitimi ve toplum kalkınması çalışmalarıyla bunların kaynaşmalarını, uyum sağlamalarını kolaylaştıracak tedbirler alınmasını önermektedir.

(7) "Toplum Kalkınmasının Ekonomik ve Sosyal Yönleri", **Sosyal Siyaset Konferansları, 19. Kitap**'tan ayrı bası, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İktisat ve İçtimâiyat Enstitüsü, Ankara, 1968, s. 155-166.

1967 yılında verdiği bir konferansın özetini oluşturan bu yazıda köye yönelik bir çalışma yöntemi olan toplum kalkınmasının, ulusal kalkınma ile ilişkisi üzerinde durulduktan sonra, ekonomik gelişmeye, özellikle insan kaynağından yararlanma, doğal kaynakları değerlendirme, kapital birikimi, teknolojik gelişmeye ayak uydurma, örgütleşme açısından katkıları açıklanmaktadır. Geray'a göre, hizmetlerin maliyetine halkın katılması, hizmetlerden halkın en geniş ölçüde yararlanması, mevsimlik ve gizli işsizlikten doğan boş zamanların değerlendirilmesi, böylece bedeniyle çalışarak kapital birikimine yol açılması, tarımda üretimin ve verimin arttırılması ve kooperatifleşme gibi konularda toplum kalkınması yönteminden yararlanılabilir. Fakat, toprak-insan ilişkilerindeki dengesizlik, tarımsal kredilerdeki dengesizlik ve yetersizlik, köy yerleşmelerindeki dağınıklık, toplum kalkınmasının bu alandaki katkısını sınırlamaktadır. Bu yazı, topum kalkınması ile ekonomik, toplumsal kalkınma arasında ilişkileri inceleyen ilk deneme yazısıdır.

Geray, eylemli doçentliğe atandığı günden bu yana, Siyasal Bilgiler ve Eğitim Fakültelerindeki lisans, yüksek lisans ve doktora sınıflarında şehircilik ve toplum kalkınması konularındaki öğretime geniş ölçüde ve başarı ile katılmış, öğretim çalışmaları yanında bilimsel ve meslekî dergilerde, günlük

gazetelerde yayınlar yapmış, uzmanlık alanına giren konularda araştırmacı, danışman ve konferansçı olarak etkin rol oynamıştır.

Yukarıda incelenmiş olan çeşitli yayın ve meslekî çalışmalarıyla, alanındaki çalışma gücünü, bilimsel erkini, öğretim ve araştırma yeteneğini gösteren Geray, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev aldığı süre içinde, bilimsel erkinin yanında görevine bağlılığı; derslerine, Fakültenin kurul ve komisyonlarına devamlılığı, sorumluluk duygusu ve iyi ahlâkı ile meslekdaşlarının ve arkadaşlarının sevgi ve takdirini kazanmıştır.

Prof. Dr. Cevat GERAY'ın Akademik Özgeçmişi

- 1953'te A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirdi.
- 1956'da Gündoğmuş (Antalya) kaymakamı iken S.B.F. Şehircilik Kürsüsüne asistan olarak katıldı.
- 1957-59 yıllarında New York Üniversitesi'nde özel öğrenci olarak doktora çalışmalarını sürdürdü.
- 1960'ta A.Ü. S.B.F.'de "Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları" konulu teziyle doktor ünvanını aldı.
- 1962-1967 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı'nda sosyal planlama konularında danışmanlık yaptı (ek görev).
- 1970-71 yıllarında TRT Genel Müdür Danışmanı olarak "Yayın Bölgelerine göre Türkiye'nin Toplumsal, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri" konulu araştırmayı, "TRT Genel Yayın Planı"nın hazırlanmasına ilişkin araştırma ve çalışmaları yönetti ve sonuçlandırdı (ek görev).
- 1974'te Üniversite Profesörü ünvanını kazandı.
- Mart 1974 - Mayıs 1975 arasında İmar ve İskân Bakanlığı Müsteşarı ve Danışmanı olarak görev yaptı.
- Mart 1976'da SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Müdürü seçildi.
- Haziran 1977'de SBF Dekanı seçildi; Prof. ÖKÇÜN'ün dönemini tamamladı.
- Ekim 1977'de ve Ekim 1980'de yeniden dekan seçildi. YÖK yasasının süreyi kısaltması nedeniyle Eylül 1982'de, tüm öbür dekanlar gibi, dekanlıktan ayrıldı.

- Şubat 1983'de 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası yoluyla görevine son verdirildi.
- 1983-1989 yıllarında Kent-Koop (Konut Kooperatifleri Birliği) Danışmanı olarak çalıştı.
- 1989'da TÜRKKENT (Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği) Genel Müdürlüğü'ne getirildi.
- 1990'da Danıştay kararı ile A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeliği görevine geri döndü.
- SBF Ernst Reuter İskân ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini sürdürdü.
- Fakülte'de ve A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi ile Gazi Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora izlencelerinde konusuyla ilgili dersler vermekte, bilimsel ve mesleksel dergilerde yayınlarda bulunmakta idi.
- Ekim 1996'da kendi isteğiyle, Mersin Üniversitesi İİBF. Kamu Yönetimi Bölümü'nde açık bulunan Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalındaki Profesörlük kadrosuna geçti.
- Kamu Yönetimi Bölümü Başkanlığını yaparken 1 Ocak 1999'da emekliye ayrıdı.
- A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde lisans ve lisansüstü öğretime, emekli öğretim üyesi olarak katkıda bulunmaktadır.

Prof. Dr. Cevat GERAY'ın Yayınları

A) KİTAPLAR VE ARAŞTIRMA YAZANAKLARI

"Türkiye'de Kendi Evini Yapana Yardım Yöntemi Uygulanmasının Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesi Alternatifleri", **Devlet Planlama Teşkilâtına verilmiş araştırma raporu,** Ankara, 1967 (Çoğaltma), 76 sayfa.

Küçük Belediyelerin Sorunları (Prof. Dr. Ruşen Keleş ile birlikte), Türkiye ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara 1969.

Halk Eğitimine Giriş, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Ankara, 1970.

Türkiye'de Kentleşme (Ö. Şenyapılı, C. Talas, M. Kıray, R. Keleş, M. Çapar ile birlikte), Mimarlar Odası Ankara Şubesi yayını, Ankara, 1971.

Kent Toprakları (M. Kıray, İ. Tekeli, A. Sönmez, Y. Ular, K. İlâl, Y. İnkaya ile birlikte), Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 1973.

Şehircilik: Sorunlar, Uygulama ve Politika (F. Yavuz ve R. Keleş ile birlikte), SBF Yayını, Ankara, 1978.

Belediyecilik Eğitimi, (C. Hamamcı ile birlikte), Türk Belediyecilik Derneği ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 1994.

Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri Araştırması, (R. Keleş, C. Hamamcı ve öbürleriyle birlikte) Türk Belediyecilik Derneği ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 1994.

Kent Topraklarının Kamuya Kazandırılma sı (R. Keleş, C. Hamamcı, C. Emre ve A. Mengi ile birlikte), Türkkent Yayını, Ankara, 1999.

Belediye Kurulmasında Uyulacak Ölçütler ve Yöntem, Türk Belediyecilik Derneği ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara 2000.

B) MAKALELER

B.1) Yabancı Dilde

"Basic Problems of Small Municipalities in Turkey", **SBF. Dergisi,** Cilt: XXIII, Sayı: 2 (1968)'den ayrı bası (Prof. Dr. İ. Yasa ile birlikte).

"Urbanization in Turkey, **SBF,** Cilt: 24, Sayı: 4 (1969), s. 157-174.

"Problems of Local Administration at Regional Level in Turkey" **SBF Dergisi,** Cilt: 25, Sayı: 1 (1970)'den ayrı bası, 11 sayfa.

"Turkish Experience in Community Development", **SBF Dergisi,** Cilt: 25, Sayı: 1 (1970)'den ayrı bası (5 sayfa).

"The Application of the Aided Self-help Housing Method in Turkey", **SBF,** Cilt: 28, Sayı: 1-2 (1973), s. 43-57.

"Problems Concerning The Protection and Development of Coastal Areas in Turkey", **SBF,** Cilt: 31 (1976), s. 53-66.

"The Human Factor in Traffic Accidents", **SBF Dergisi,** Cilt: XXXV, No. 1-4, (1980), s. 1-8.

"Labour Law and Cooperatives, A Country Study: Turkey", (Final Report), **International Labour Office**, Ankara, Aralık 1994.

"Adult Education for Bio-Environment", **Biopolitics: The Bio-Environment,** Cilt 4, Proceedings of the Fifth B.I.O. International Conference held in Istanbul, May 1992 (R. Keleş and A. Vlavianos-Arvanitis), Atina, 1993.

"Batıkent: A Housing and Urban Development Project Effectuated by Cooperatives in Collobaration with Local and Central Government", **Conference on "We are the People" Awards by the Friends of United Nations,** 25 September 1995, New York.

B.2) Türkçe'de

D) MAKALELER

"Yeni İmar Kanununun Bazı Özellikleri, **SBF,** Cilt: 11, Sayı: 4 (1956), s. 135-150.

"İkinci İskan ve Şehircilik Haftası", **SBF,** Cilt: 12, Sayı: 2 (1957), s. 73-89.

"Devlet Planlama Teşkilatı Kurulduktan Sonra Şehir ve Bölge Planlaması", **SBF,** Cilt: 15 (1960), s. 225-231.

"Mesken Meselesi ve Dördüncü İskan ve Şehircilik Haftası", **SBF,** Cilt: 15 (1960), s. 123-128.

"Beşinci İskân ve Şehircilik Haftası: Köy Sorunları", **SBF,** Cilt: 16, Sayı: 1 (1961), s. 245-252.

"Yedinci İskân ve Şehircilik Haftası", **SBF,** Cilt: 18, Sayı: 2 (1963), s. 249-263.

"Köy Yerleşmeleri ve Toplum Kalkınması", **Mimarlık,** Sayı: 11 (1966), s. 69-74.

"Şehirsel Toplum Kalkınması", **SBF,** Cilt 21, Sayı: 2 (1966), s. 235-253.

"Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", **SBF Dergisi,** Cilt: 21, Sayı: 3, (1967).

"Şehirleşme ve Nedenleri" **Büyük Belediyelerimizde Şehirleşme Sorunları,** Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Ankara, 1968, s. 35.

"Türkiye'de Dağ ve Orman Köylerinin Yerleşme Sorunları", **SBF Dergisi,** Cilt: 23, s. 1 (1968)'den ayrı bası, (Ayrıca bkz. **IX. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları,** Ankara, SBF. İskân ve Şeh. Enst. Yayını, Ankara, 1969).

"İlçe Çapında Toplum Kalkınması Çalışmaları, Mahallî İdare Birlikleri ve Birkaç Örnekolay", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 2, Sayı: 2 (1969) s. 16-33.

"Sosyal Hizmetler Alanında Halk Katılışlarının Sağlanması ve Gönüllü Dernekler", **Âmme İdaresi Dergisi,** C: 1, S: 4 (1969), s. 21-33.

"Planlama Basamakları ve Türleri Arasındaki İç İlişkiler ve Planlama Örgütlenmesi Konusuna İlişkin Bazı Görüşler", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 1 (1970), s. 69-70.

"Toplum Kalkınması, Kooperatifçilik ve Birkaç Örnekolay", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 3 (1971), s. 3-27.

"Toplumsal Araştırma Sonuçlarının Değerlendirilmesine ve Kullanılmasına İlişkin Görüşler" **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,** Hacettepe Üniversitesi Yayını (Ankara 1971), s. 193-19.

"Halkı Eğitici Yayınların Planlanması ve Radyo Yayın Bölgelerine Göre Türkiye'nin Toplumsal Özellikleri" **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 4 (1971), s. 36-66.

"Toplumsal ve Eğitsel Açıdan Türkiye'de Radyo ve Televizyon Yayınlarının Amaç, İlke ve Öncelikleri Üzerine Bir Deneme", **A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 1-4 (1971)'den ayrı bası (30 sayfa).

"Halkı Eğitici Yayınların Planlanması Açısından Radyo Yayın Bölgelerinin Ekonomik Özellikleri" **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 4 (1972), s. 75-92.

"Türkiye'de Kendi Evini Yapana Yardım Yöntemi Uygulaması", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 2 (1972), s. 42-73.

"İmar Yasasındaki Yapılan Değişikliklere Toplu Bakış" **Mimarlık,** Sayı: 72-2 (1972) s. 57-64.

"İmar Planlarında Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasal Çerçeve ve Uygulama", **SBF,** Cilt: 27, Sayı: 3 (1972), s. 584-611.

"Kent Planlamasının Yasal Araçlarının Yetersizliği Üzerine", Sayı: 10 (1972), s. 28-31.

"Kent Planlaması Konusunda Merkez ve Yerinden Yönetim İlişkileri", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 4 (1973)'den ayrı bası, 11 sayfa.

"Köy Kalkınması ve Gençlik", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 7, Sayı: 4 (Aralık 1974), s. 132-154.

"Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy-Kent Yaklaşımı", **SBF Dergisi,** Cilt: XXX, No. 1-4 (1975), s. 45-66.

"Kıyıların Toplum Yararına Kullanılmasına İlişkin Sorunlara Genel Bakış", **Mimarlık,** Cilt: 12, Sayı: 147 (1976), s. 64-69.

"Belediye Sorunları ve Politikacılar", **SBF,** Sayı: 1-4 (1977), s. 23-33.

"Belediyelerimizin Yapısal Sorunları", **DBD,** Sayı: 2 (Şubat 1977), s. 11-13.

"Belediyelerin Yapısal Sorunları", **Mimarlık,** Sayı: 2 (1977), s. 32-36.

"Belediyelerimizin Yapısal Sorunları", **SBF,** Cilt: 32, Sayı: 1-4 (1977), s. 33-53.

"Kentleşme Açısından Köykent", **DBD,** Sayı: 5 (1977), s. 44-53.

"İmar ve Afet Afları", **DBD,** Sayı: 8 (Ağustos 1977), s. 7-9.

"Kıyıların Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Düzenlemeler", **DBD,** Sayı: 4 (Nisan 1977), s. 2-9.

"Otopark Sorunu", **DBD,** Sayı: 3 (1977), s. 8-10.

"Politikada Atlama Taşı: Yerel Yönetim", **DBD,** Sayı: 1 (Ocak 1977), s. 47-49.

"Kırsal Alanda Kalkınma ve Gençlik", **SBF Dergisi,** Cilt: XXXIII, No. 3-4 (1978), s. 1-10.

"Kamu Taşınmazları, Kıyılar ve Sayıştay", **SBF Dergisi,** Cilt: XXXIV, No. 1-4 (1979), s. 1-14

"Konut Gereksinmesi ve Karşılanması", **Âmme İdaresi Dergisi,** Cilt: 14, Sayı: 2 (Haziran 1981), s. 35-37.

"Mülkiye'nin 122. Kuruluş Yıldönümü Konuşması", **SBF Dergisi,** Cilt: XXXVII, No. 1-2 (1982), s. 7-15.

"Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer İçin Düzenlenen Törendeki Konuşması, **SBF Dergisi,** Cilt: XXXVII, No. 1-2 (1982), s. 49-50.

"Cumhuriyet Döneminde Kent Planlanmasının Yasal Uygulama Araçları", **SBF Dergisi,** Cilt: XXXVII, No. 1-20 (1982), s. 57-66.

"Kırsal Alanda Ekonomik Yapı ve Toplumsal Değişmenin Boyutları", **SBF Dergisi,** Cilt: XXXVII, No. 3-4 (1982), s. 65-88.

"Toplu Konut Yasası ve Uygulama", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı: 76 (Ekim 1984) s. 5-10.

"Anakent Yönetimi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi** Sayı: 74-75 (Haziran 1984) s. 65-67.

"Kooperatifçilik Açısından Toplu Konut Uygulaması", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı: 80 (Aralık 1985), s. 15-21.

"Toplum Kalkınması Açısından Yerel Yönetimler", **İdarecinin Sesi Dergisi,** Sayı: 5 (Eylül 1987), s. 48-54.

"Toplumsal Ekonomik Boyutlarıyla Toplu Konut Uygulamaları", **Bahri Savcı'ya Armağan,** Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara (1988), s. 260-273.

"Yönetsel Bölümlemedeki Değişiklikler ve İktidarın Oy Avcılığı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı: 96 (Haziran 1988), s. 10-13.

"Yönetsel Yapının ve Bölümlemenin Bölge Ölçeğinde Yeniden Düzenlenmesi", **İdarecinin Sesi Dergisi,** Cilt: 2, Sayı: 3 (Mayıs 1988), s. 3-12.

"Yeni İl ve İlçeler kurulmasında Yöntem Sorunu", **İdarecinin Sesi Dergisi,** Cilt: III, Sayı: 3 (Mayıs 1989), s. 13-26.

"Ülkenin Yönetsel Coğrafyası Gelişigüzel Değiştirilirken..." **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı: 104 (Şubat 1989), s. 3-17.

"Göçler Ülkesi Türkiye ve Son Göç Olayı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı: 110 (Ağustos 1989), s. 3-13

"Toplu Konut Uygulamaları ve Son Yönetmelik Değişikliği", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Sayı: 109 (Temmuz 1989) s. 17-26

"Çok Katlı Yapılar ve Kentsel Toprak Siyasamız", **A.Ü. S.B.F. Dergisi, Prof. Dr. Muammer AKSOY'a Armağan,** Cilt: 46, Sayı: 1-2 (Ocak-Haziran 1991), s. 225-242.

"Kooperatiflerin Devletle İlişkilerine Toplu Bakış", **Yıllık 1991, Şevket Evliyagil'e Armağan,** A.Ü. Basın ve Yayın Y.O. (bugünkü İletişim Fakültesi) s. 33-51.

"Çevre İçin Duyarlılık Eğitimi ve Bir Bildirge", **İller ve Belediyeler Dergisi,** Yıl: 47, Sayı: 548 (Haziran 1991), s. 314-320.

"Kooperatifçiliğin Dünya'da ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi", **A.Ü.S.B.F. Dergisi** Cilt: 47, Sayı: 1-2 (Ocak-Haziran 1992) Prof. Dr. Gündüz ÖKÇÜN'e Armağan'dan ayrı bası, Ankara.

"Çevre İçin Eğitim", **İnsan, Çevre ve Toplum** (Editör R. Keleş), İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

"Anayasa Mahkemesi'nin Kıyı Kentlerimizi Yakından İlgilendiren Yeni Bir Kararı" **İller ve Belediyeler Dergisi,** Yıl 48, Sayı: 556 (Şubat 1992), s. 70-75.

"1990'lı Yılların Başında Konut Kesimi ve Kooperatifçilik", **Yıllık 1992,** A.Ü. İletişim Fakültesi (1992-1993), s. 95-116.

"Kooperatifçilik Hareketi ve Çevre Sorunları", **Birleşmiş Milletler Türk Derneği 1993 Yıllığı: Günümüz Çevre Sorunları,** Ankara, 1993, s. 18-28.

"KAYA Yazanağı Açısından Yönetimin Taşra Birimlerinin ve Yerel Yönetimlerin Yeniden Düzenlenmesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler,** Cilt: 2, Sayı: 1 (Ocak 1993) s. 9-17.

"Arsa ve Konut Üretiminde Belediyeler ve Konuya İlişkin Yerel Yönetmelik", **Çağdaş Yerel Yönetimler,** Cilt: 2 Sayı: 3 (Mayıs 1993) s. 13-23.

"Nasıl Bir Yerel Yönetim Düzeltimi?", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 2, Sayı: 5 (Eylül 1993), s. 13-21.

"1994 Başlarında Konut Kesiminin Genel Görünümü", **Konut 94,** (Editör: C. Hamamcı), KENTKOOP, Ankara, 1994, s. 7-31.

"Belediyecilik Eğitimine Duyulan Gereksinim ve Öneriler", **Prof. Dr. Yılmaz GÜNAL'a Armağan, A.Ü. S.B.F. Dergisi,** Cilt: 49, Sayı: 3-4 (Haziran-Aralık 1994)'den ayrı bası.

"Konutta Kooperatif ve Belediye İşbirliği" **Çağdaş Yerel Yönetimler,** Cilt: 3 Sayı: 1 (Ocak 1994) s. 39-45.

"Belediye Başkanları ve Meclis Üyelerinin Eğitim Gereksinmeleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 4 (Temmuz 1994), 3-7.

"Yerel Yönetimlerin Eğitim ve Kültür işlevleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler,** Cilt: 3, Sayı: 6 (Kasım 1994), s. 3-14.

"Kent Yönetimi için Yeni Yaklaşımlar", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 6 (Kasım 1995), s. 27-38.

"Yerel Yönetimler ve Habitat II" **Çağdaş Yerel Yönetimler,** Cilt: 5, Sayı: 3 (Mayıs 1996) s. 3-24.

"Kentin İyi Yönetimi İçin Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi", **Çağdaş Yerel Yönetimler,** Cilt: 4, Sayı: 1 (Ocak 1996) s. 3-16.

"Bölgesel Gelişme İçin Planlama ve Örgütlenme", **SBF Dergisi,** Cilt: 52, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1997), s. 299-313.

"Ülke Ülke Yerel Yönetimler: İtalya", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 1 (Ocak 1997), s. 53-77.

"Yerel Yönetimler ve Çevre", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 7, Sayı: 3 (Temmuz 1998), s. 57-65..

"İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz", **SBF Dergisi,** 54-2 (Nisan-Haziran 1999), s. 61-101.

"Kırsal Kalkınma Yöneltileri, İlçe Yerel Yönetimi ve 'İlçe Köy Birlikleri' Önerisi", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 2 (Nisan 1999), s. 11-43.

"İstanbul için Yönetim Biçimi", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 4 (Ekim 1999), s. 60-100.

"Köy Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 3 (2000), s. 3-25.

C) BİLDİRİLER

"Kooperatifçilik ve Tarihsel Gelişimi", **Yapı Kooperatifçiliği Semineri,** 13.9.1982, KENTKOOP-Emlak Kredi Bankası, (Bkz. **Prof. Dr. Fadıl Hakkı Sur Anısına Armağan'**dan ayrı bası).

"Kooperatifler Açısından Toplu Konut Yasası Uygulamaları", **Toplu Konut Uygulamaları Semineri,** Ocak 1983, Emlak Kredi Bankası, Ankara (Bkz. **Prof. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan'**dan ayrı bası), 1984.

"Toplumsal, Ekonomik Boyutlarıyla Toplu Konut Uygulamaları", **Dünya Konut Yılında Türkiye Sempozyumu,** İnş. Müh. Odası İzmir Şubesi, İzmir, 1987.

"Türkiye'de Küçük Konut Üretimine Yönelmeliyiz", **Çağdaş Konut ve Kentsel Çevre Arayışları Ulusal Sempozyumu,** 19-21 Ekim 1988, ODTÜ Mimarlık Fak., Konut Araştırmaları Merkezi.

"Kooperatifçilik Açısından Toplu Konutta Önyapım Uygulamaları", **3. Prefabrikasyon Sempozyumu: Türkiye'de Prefabrikasyon Uygulamaları ve Gelişmeler",** Nisan 1988, Türkiye Prefabrik Birliği, Ankara, s. 50-60.

"Belediyelerin Kentsel Gelişmeye İlişkin Görevleri, Yetkileri, Örgütlenme ve Katılım Sorunları", **11. Dünya Şehircilik Günü,** Ankara, 1988.

"Kentsel Arsa Siyasası Açısından Çok Katlı Yapılar", **Sempozyum: Çok Katlı Yapılar,** İzmir İnş. Müh. Odası, 21-23 Eylül 1989, İzmir, s. 3-22.

"Prefabrikasyonun Finansman Süreci İçindeki Yeri ve Finansman Sorunlarına Katkıları", **4. Prefabrikasyon Sempozyumu: Ülke Ekonomisi Açısından Prefabrikasyon,** Ocak 1989, Türkiye Prefabrik Birliği, Ankara, s. 61-68.

"Belediyelerin Konut ve Arsa Siyasaları ve Konut ve Kentsel Gelişme İçin Arsa Gereksinmesi", **I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi,** 1-4 Mayıs 1990, II. Kitap, Danıştay, Ankara, s. 873-884.

"1946-1960 Dönemi Belediyeciliği: Belediyelerin Hızlı Kentleşmeye Yenik Düştüğü Dönem", **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl: Bildiri ve Tartışmalar,** Uluslararası Sempozyum, 23-24 Kasım 1990, Ankara.

"Yerel Yönetimler ve Konut", **Yerel Yönetimler ve Konut,** T.B.D. ve K.A.V., 2 Haziran 1995, Ankara, 1995, s. 11-17.

"Yerel Özerklik, Demokrasi ve Halkın Katılımı", **Yerel Özerklik, Demokrasi ve Halkın Katılımı,** T.B.D. ve K.A.V, Ankara, 1995, s. 12-20, 127-134.

"Yerel Yönetimler ve Habitat II", **Yerel Yönetimler ve Habitat II**, T.B.D. - K.A.V., Ankara, 1996, s. 11-21, 163-166.

Emekli Olamayan Bir Emekliye...

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (*)

Cevat'la tanışmamızın üzerinden 51 yıl geçti. Yarım yüzyıllık kısa bir süre. Dile kolay. 1950-51 ders yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenciliğe başladığımda, ilk tanıştırıldığım yakın arkadaşlarımdan biri olmuştu. Fakülte içinde ve dışında pek çok olayı, etkinliği, geziyi, duygu ve düşünceyi; ama daha da önemlisi, üyeleri olduğumuz, eski adıyla 'Şehircilik Kürsüsü'nün (şimdiki adıyla Kent ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı) ve 'İskan ve Şehircilik Enstitüsü'nün (şimdiki adıyla Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Araştırma ve Uygulama Merkezi) sıcak havasını uzun yıllar paylaştık. SBF Öğrenci Derneği Yönetim Kurulu'nda Cevat'ın yanı sıra, Yılmaz Ergenekon, Kemal Akkaya, Kemal Palaoğlu, Vural Arıkan, Enver Hızlan, Cengiz Aren ve Nejat Tunçsiper gibi arkadaşlarla birlikte çalıştığımız 1952-1954 arasında, bir yandan da Milli Türk Talebe Federasyonu adını taşıyan ilerici öğrenci kuruluşunun çalışmalarına yoğun olarak katılıyorduk.

Belki güzel bir raslantı olarak, birer yıl süre ile, önce Öğrenci Derneği'nin Kültür Kolu Başkanlığı'nı, sonra da Genel Kurul Başkanlığı görevlerini üstlendik. Diyebilirim ki, bu türlü görevler kadar ve belki onlardan daha çok bizi birbirimize yakınlaştıran bir etmen, Yeşilay Derneği'nin, önce SBF, sonra da Ankara Üniversitesi öğrencileri arasında örgütlenmesi yolunda yaptığımız çalışmalardı. Bu çalışmalar, ikimizi de, okulu bitirir bitirmez, yine birer yıl ara ile, kaymakamlık stajımızı yapmak üzere, İstanbul Valiliği'ne taşıdı. Çünkü, bizleri öğrenciliğimizden tanımış olan İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, aynı zamanda Türkiye Yeşilay

---

(*) Doğu Akdeniz Üniversitesi.

Derneği'nin Genel Başkanı idi ve stajımızı kendi yanında yapmamızı İçişleri Bakanlığı'ndan istemişti. Staj çalışmalarına koşut olarak, 1950'lerin çevresi bozulmamış, huzurlu İstanbul'unun tadını birlikte çıkarırken, bir yandan da, Yeşilay Genel Merkez Kurulu üyeleri olarak, okullarda, cezaevlerinde, başka yerlerde içki içmenin birey ve toplum için zararlarını anlatan konferanslar veriyorduk.

Onun 1953, benim 1954 mezunu olmamız nedeniyle, üniversitedeki asistanlık görevimize de, birer yıl arayla başladık. Şimdi SBF İnsan Hakları Merkezi'nin bulunduğu geniş odayı, doktora çalışmalarımızın sürdüğü yıllarda, Prof.Dr. Hamit Sadi Selen, hocamız Prof. Fehmi Yavuz ve bir ara da, Prof. Dr. İbrahim Yasa ile paylaştık. Şehircilik Enstitüsü Sekreteri Cahide Hanım ile henüz doçent olan Feyyaz Gölcüklü de aynı odadaydılar. Fakülte'ye asistan olarak dönüşümde, Ceza ve İdare Hukuku kürsüleri arasında duraksarken de, Cevat'ın, Fehmi Bey ile bir ön görüşme yaparak Şehircilik Kürsüsüne kaymamı sağlaması benim için hep anımsanacak bir dostluk örneğiydi. Ne var ki, bu kararın sonucunda, Kent Bilimlerine iyilik mi, kötülük mü yapmış olduğumuzun takdiri, kamuoyunun ve öğrencilerimizindir.

O sıralarda (1957-1960), Fakülte'nin New York Üniversitesi ile imzaladığı işbirliği ve değişim anlaşması kapsamında, 1957'de Cevat, 1958'de de ben, ikişer yıllığına New York'a gönderildik. Ben gittiğimde, Cevat'la birlikte, Arif Payaslıoğlu, Necat Erder, Orhan Türkay ve Atilla Karaosmanoğlu da oradaydılar. Uçağım New York Havaalanına indiğinde, adımı anons ettirerek Cevat'ın beni dışarda beklediğini duyurmasının, yurt dışına ilk kez çıkan 24 yaşındaki bir genç olarak, üzerimde yarattığı rahatlatıcı etkiyi hiç unutamamışımdır.

Doktoralarımızı bitirdikten sonra, iki yıl içinde doçentlik sınavına giriliyordu. Yardımcı doçentlik diye birşey yoktu ve doçent oluncaya değin, bağımsız ders okutmak için kürsüye çıkamıyorduk. Tam o sırada, yeni bir yasa, doktora ve doçentlik arasında geçmesi gereken süreyi iki yıldan dört yıla çıkarınca iki yıl daha beklemek zorunda kaldık. Cevat'la birlikte Fehmi Bey'in yanında sınıfa gidiyor, öğrenci sıralarında oturuyor, yoklamaları almağa yardımcı oluyor, hocamızı yakından izleyerek, pedagoji okumadan nasıl öğretim üyesi olunabileceğini öğrenmeye çalışıyorduk. 1960'lı yılların ortalarında her ikimiz de doçent olduktan sonra, ta 1971'e, ben Fakülte'de Dekan seçilinceye değin, aynı odayı paylaştık. Yeri gelmişken belirtmeliyim ki, 1959-1979 arasını kapsayan 20 yıllık sürede, Fehmi Bey'in, benim ve Cevat'ın dekanlık sürelerimizin toplamı 12 yılı geçer. Demek ki, Fakültemizin iyi ve kötü gün-

lerinin yönetim sorumluluğunu en çok taşımış kürsülerden birinin üyeleri olarak bu alanda da yazgı birlikteliğimiz olmuştur.

Kürsümüz, Fakülte'nin en uyumlu, iç sorunları olmayan, ortak çalışma yapma alışkanlığına sahip örnek kürsülerinin başında geliyordu. Bunda, babacan, duyarlı ve bilinçli kişiliği ile Fehmi Yavuz Bey'in birleştirici, yönlendirici ve özendirici davranışının mutlak etkisi vardı. Doktora çalışmalarımızın ürünü olan ödev kağıtlarının bile türlü dergilerde yayımlanmasına hep yardımcı olmuştur. Belediye Başkanları ve Küçük Belediyelerin Başkanları üzerindeki ortak yayınlarımızı böyle bir işbirliği eğitiminin sonunda yaptık. 1973 ve 1978'de iki baskı yapan ve Cevat'la benden başka Fehmi Yavuz Hocamızın da imzasını taşıyan Şehircilik Ders Kitabı, toplum sorunları karşısında olduğu ölçüde Türk Şehirciliğine tanı koymakta ve çözüm yolları göstermekte de birlikte davranabildiğimizin kanıtlarından biri sayılabilir.

Kürsü arkadaşımla işbirliğimiz, O'nun üniversiteden uzak bırakıldığı 1980'li yıllarda da sürdü. Kent-Koop, Konutbirlik, Türkkent, Birleşmiş Milletler Türk Derneği, Türk Belediyecilik Derneği, meslek odaları, dernekler, belediyeler, uzmanlık alanımızdaki işbirliğimizi sürdürdüğümüz başlıca ortamlardı. Fakültedeki ortak derslerimizle süregitmekte olan işbirliğini emeklilik olgusu kesintiye uğratamadı.

Birlikte davranışımızın tek üzücü anısı, hiç kuşkusuz, 11 Temmuz 1991'de Ordu'da bir toplantıda aldığımız acı ölüm haberi üzerine, orada hemen masa başına oturup, Cumhuriyet Gazetesi'ne, ertesi gün yayımlanacak olan Prof. Fehmi Yavuz yazısını yine birlikte yazmamızdır.

Emekli olamayan elli yıllık arkadaşım Cevat'a sağlık ve esenlikler diliyorum.

"Dekanım Cevat Geray"

Prof. Dr. Ömer KÜRKÇÜOĞLU (*)

Cevat Ağabey'le ilgili anılarım 1968'de SBF'ni bitirip de aynı yıl Siyasi Tarih Kürsüsü'ne Asistan olduğum tarihlerden ziyade, 1977'de Doçentliğimi izleyen döneme aittir.

O dönemdeki gelenek, Fakülte Kurulu'na en son katılan Doçent'in Kurul Sekreterliği'ni (Raportörlüğünü) yapmasıydı. Bu nedenle bir süre Dekanımız Cevat Ağabey'le beraber çalıştım.

Sözkonusu yıllar, ülkemizin de Fakültemiz'in de gittikçe artan bir gerginliğe ve "kamplaşma" ortamına girdiği dönem olduğu için, Fakülte'deki bölümlerin I. Sınıf'tan başlamasına karşı çıkışım gibi nedenlerle kendisiyle "ayrı düştük". Böylesine salt akademik bir konu bile o yılların ortamı içinde kişileri ayrı "kamplar" daymış gibi gösterebiliyordu.

Ancak, o gerilimi yüksek günlerde bile, altın kalpli Cevat Ağabey'in şu dostluğunu unutamam: O günlerde, araştırma için Londra'da bulunduğum ve hayli sıkıntılı olduğum bir sırada kendisinden gelen mektubun beni nasıl duygulandırdığını anlatamam: Dekanım Cevat Ağabey, "bir isteğim olup olmadığını" soruyordu. Kendisine şükran duygularımı ve herhangi bir isteğim olmadığını bildirdim. Aslında, o engin gönüllü Cevat Ağabey bana sıkıntılı günlerimde isteyebileceğim en büyük şeyi vermişti: Moral.

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

İsminin anlamına uygun olarak cömert ruhlu Cevat Ağabey'e gönül borcum sonsuzdur.

Sevgili Dekanım Cevat Geray'a şükranlarımı ve en iyi dileklerimi sunarım.

Hatır Odağı Bir Bilim Adamına Armağan

Prof. Dr. S. Kemal KARTAL (*)

2000 yılı yaz aylarında Prof. Dr. Cevat GERAY için bir "Armağan Kitap" hazırlanacağını öğrendim. Doç. Dr. Ayşegül MENGİ, "Sizden de bir yazı bekliyoruz" dedi. Yazacağımı söyledim. Ama koşuşturmalar içinde Kasım 2000'e kadar bu konuyla ilgilenemedim. Elimde hazır olan bir makaleyi İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne vermiştim. Kasım sonlarında Ayşegül'le telefonla konuşurken kendisine Yrd. Doç. Dr. Mihriban ŞENGÜL'le ÇED konusunda ortak bir yazıyla katkıda bulunabileceğimizi, ama benim de ayrı olarak anı türü bir yazı yazmak niyetimin olduğunu söyledim. Sevinçle karşıladı: "Ortak makale de olur, ama sizin üslubunuzla anı türü bir yazı çok daha iyi olur". Genç meslektaşımın bu sözlerinden ben bir **cesaret** çıkardım, bir de **işaret**. Cesaretin sonucunda bu armağan yazı ortaya çıktı. İşaret daha değerli: Kıdemli öğretim üyeleri yapabildikleri kadar bilimsel çalışmaları yanında, çekip gitmeden, tanıklıklarını, anılarını da yazmalıdırlar. Duyurulur. Duyurulur, çünkü benim gibi bir kıdeme gelmiş kişilerin yaptıkları yansız övgüden elde edecekleri bir yarar veya yaptıkları yansız yergiden görecekleri bir zarar olamaz. Doç Dr. Ayşegül MENGİ haklı: Tanıklıklarımızı, anılarımızı yazmalıyız. Ben iyi yazamamışsam, iyi yazabilecekleri harekete geçirebilirim. Hiç olmazsa, bu yararım olur.

1. Şaşkın Bir Başlangıç

1967'de 1416 sayılı yasaya göre Amerika Birleşik Devletleri'ne Konut Ekonomisi konusunda yüksek lisans yapmak için gönderildim. 1972 ortalarında yüksek lisans ve doktora derecelerini alarak Türkiye'ye döndüm. Zo-

---

(*) İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı.

runlu hizmet yükümlülüğüm bakımından İmar ve İskan Bakanlığı'nda göreve başlamam gerekiyordu. Ama gönlüm ve kafam üniversitedeydi.

Önce ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nü ziyaret ettim. Prof. Dr. Gönül TANKUT, hemen bir sunuş hazırlamamı ve Eylül 1972'de, süreç tamamlanırsa ders verebileceğimi söyledi. Ancak, bu görüşmeden hemen sonra İlhan TEKELİ ve bir grup öğretim üyesinin ODTÜ'yle ilişiklerinin kesildiğini öğrendim. Bunun üzerine ODTÜ'ye başvurmaktan vazgeçtim.

2. Hatır Odağı Kişilerle Tanışıyorum

1968'den beri yazılarından tanıdığım Prof. Fehmi YAVUZ'u, önceden haberleşmeden Ankara Üniversitesi SBF'de ziyarete gittim. SBF koridorlarında kapılardaki adları okuyarak dolaşırken, "**sert yürüyüşlü, dik duruşlu, yakışıklı, sevecen bakışlı ve kucaklayan tavırlı**" bir Bay kimi aradığımı sordu. "Profesör Fehmi YAVUZ'u arıyorum" dedim. "Gel" dedi ve önüme düşerek beni Prof. Fehmi YAVUZ'un odasına götürdü. Prof. YAVUZ bizi ayağa kalkarak karşıladı. "**Sert yürüyüşlü, dik duruşlu**" Bay, "Hocam Kemal KARTAL Bey sizi arıyordu, getirdim" dedi ve hemen çıkıp gitti. Prof. YAVUZ'la yalnız kalınca, A.B.D.'den doktoramı alarak yeni geldiğimi, İmar ve İskan Bakanlığı'na 1416 sayılı yasa gereği zorunlu hizmetim olduğunu, Bakanlık'ta çalışmaya başlamak istemediğimi, doğrudan üniversitede (olanaklıysa SBF'de) göreve başlamak istediğimi, ODTÜ'de de İlhan TEKELİ hocamın ilişiğinin kesilmesi nedeniyle görev yapmak istemediğimi ve daha birçok başka mesleki niyetimi anlattım da anlattım. İlk kez karşılaştığım bu güzel insan, beni sabırla dinledi. Dinlemeyi bilen bir insandı. Gönlümü kazandı. SBF'de şimdilik bir görev olanağının bulunmadığını, Bakanlık'ta göreve başlamamı, orada deneyim kazanmamı ve daha sonra üniversiteye geçmeyi düşünmemi önerdi. Değişik konularda uzunca bir söyleşi yaptık. Duruma tamamen benim açımdan bakıyordu. Bu nedenle, söyledikleri tam olarak anlaşılıyordu. Alçakgönüllü, yumuşak, şefkatli bir yaklaşımı vardı. Söz arasında, ikide bir, "Ben yaptıysam, yapabildiysem, siz daha iyisini, daha üstününü yapabilirsiniz" diyordu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki öğrenciliğim sırasında değerli öğretmenim Prof. Dr. Cavit Orhan TÜTENGİL'le (o zaman Doçentti) yaptığım birkaç söyleşi dışında, Prof. YAVUZ'la yaptığım bu görüşme ve söyleşi, bir Türk profesörüyle o yaşıma kadar yaptığım ilk en uzun ve doyurucu, öğretici konuşmaydı.

"**Sert yürüyüşlü, dik duruşlu**" Bay'ın kim olduğunu bilmiyordum. Bu kişinin Prof. Dr. Ruşen KELEŞ olduğunu, Prof. YAVUZ'un sözlerinden rastlantıyla anladım. Ama sonradan şunu da anladım: Prof. YAVUZ, benim Prof. KELEŞ'le tanışık olduğumu, Prof. KELEŞ de benim Prof. YAVUZ'la tanışık olduğumu sanmışlardı. Oysa ben ikisini de o güne kadar şahsen tanımı-

yordum. Ama onlar, ikisiyle de tanışık olmadığımı (onları tanımadığımı) bilmiyorlardı.

İşte "Hatır Odağı" iki kişiyle böyle tanıştım. Hatır Odağı'nın üçüncü kişisiyle, Prof. Dr. Cevat GERAY'la daha sonra tanışacaktım.

3. Müsteşar'ın Kapısı

Prof. YAVUZ'un önerisine uyarak 1972 Temmuz'unda İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü'nde "Konut Başuzmanı" olarak göreve başladım. Daha sonra Plan ve Program Dairesi Başkanı olarak görev yaptım. Askere gittim. Askerliğim Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle uzadı. Ekim 1974'de Ecevit Başbakandı. Ekim 1974'te Bakanlığa olan zorunlu hizmetimi, asistanlık sınavımı kazandığım TODAİE'ye devretmek istedim. Mesken Genel Müdürlüğü, devretmeye karşı çıktı. Kıvrandım durdum. Bakanlıkta çarklara takılıp memurlaşmaktan ve üniversiteye geçemeyeceğimden dolayı endişeli ve umutsuzdum. Mesken Genel Müdürlüğü'nün çay ocağında çay içerken, durumumu bilen ve beni seven çaycı birden şöyle dedi: "Müsteşara çık. Üniversite hocası o. Sizi anlar." Çaycının dediğini yaptım. Ertesi sabah Bakanlık Müsteşarlığı'na gittim. Müsteşarlık'taki üniversite hocasının Prof. Dr. Cevat GERAY olduğunu o sabah öğrendim. Yazılarından tanıdığım Prof. Cevat GERAY'ı şahsen orada tanıdım. Güler yüzlü, dinleyen, sakinleştiren, halden anlayan, insana güven veren, değer veren ve daha önemlisi "Yararlı olacağın yerde ol" diye açıkça söyleyen bu kişi bana akademik mesleğin yolunu o gün açtı. İyi mi etti?

4. İBYAGO ve Görgü Okulu

Prof. Fehmi YAVUZ'u, Prof. Dr. Ruşen KELEŞ'i ve Prof. Dr. Cevat GERAY'ı daha sonraki yıllarda yakından tanıdım. Bu üç kişinin aralarındaki dayanışmayı, dostluğu, öğrencilerine yaklaşım biçimlerini, meslektaşlarını daha iyi yetişmeleri için yönlendirme yöntemlerini ve daha pek çok beğendiğim davranış biçimlerini kendime örnek aldım, alabildiğim kadar. TODAİE'de, uzun yıllar çalıştığım ODTÜ'de ve 1988'den beri görev yaptığım İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde kendi başlarına ve birlikte "**Görgü Okulu**" olan bu kişilerin bir şubesi, bir benzeri gibi çalıştım. En önemli ortak özelliklerinden birisi olan İBYAGO'yu (**İşi Bıraktığı Yerden Alıp Götürme**'yi) meslektaşlarımla ve öğrencilerimle birlikte yaşama geçirmeye çalıştım.

Bu yazıyı Prof. Dr. Cevat GERAY için yazıyorum. Ama her satırı yazarken, kafamın içinde ve gözlerimin önünde hep İBYAGO anlayışının ve "Görgü Okulu"nun bu üçlüsü var: Fehmi YAVUZ, Ruşen KELEŞ ve Cevat

GERAY. Bu kafa ve göz ekranında Prof. Dr. Can HAMAMCI ve Doç Dr. Ayşegül MENGİ de ister istemez yerlerini alıyorlar.

5. Kentleşmenin ve Çevrenin Bilgi Odağı

Türkiye'de "Kentleşme" ve "Çevre" konularının ilk bilgi odağı bu üçlüdür. Prof. Fehmi YAVUZ'un başlattığı çabayı, onun yanına asistan olarak girdikten sonra İBYAGO yaklaşımı gereği omuzlayıp götüren, daha da yaygınlaştırıp sevdiren Prof. Dr. Cevat GERAY'ın ve Prof. Dr. Ruşen KELEŞ'in kentleşme ve çevre konularına hizmetleri, bugünkü düzeye gelmesindeki öncü girişimleri her türlü takdirin üstündedir. Bu elden ele girişime daha sonra Prof. Dr. Can HAMAMCI ve onun yanında Doç Dr. Ayşegül MENGİ de katılmışlardır. Bilge kişi İlhan TEKELİ'nin, Prof. Dr. Gönül TANKUT'un ve onların yakın çevrelerindeki değerli insanların, örneğin Prof. Dr. Tansı ŞENYAPILI ve arkadaşlarının bu konulardaki öncü çalışmalarının da burada öncelikle anılması gerekir. Özellikle bu iki bilgi odağının sayesindedir ki, kentleşme ve çevre konularında bugün azımsanamayacak bir bilgi birikimine, bu konuları duymaya ve anlamaya hazır kulaklara ve kafalara sahibiz.

6. El Vermek, Yol ve Yön Vermek; Kolay Değil 40 Yıl Hatır Odoğı Olabilmek

Babam derdi ki: "İki gün iyi olmak kolaydır, iki yıl iyi olmak da belki kolaydır, ama 20 yıl, 30 yıl iyi olabilmek zordan da zordur". Prof. Dr. Cevat GERAY ve onun içinde yer aldığı hatır odağı kişiler iyi olmayı, yetişen gençlere, meslektaşlarına el vermeyi, yol vermeyi, yön vermeyi 40 yıl sürdürebilmişlerdir. Hâlâ da, canlarını dişlerine takıp sürdürmektedirler. Selam olsun bu direnişli ortancalara, yaşlı gençlere, "**sert yürüyüşlü, dik duruşlu**" Baylara.

7. Hatır Adamı, Katır Adamı

Türkiye'nin her neresinden olursa olsun, bir bilimsel toplantı, bir jüri üyeliği veya benzer bir iş için bir çağrı aldıklarında Prof. GERAY ve Prof. Ruşen KELEŞ, kardı, kıştı, yağıştı, sıcaktı, soğuktu, küçüktü, büyüktü demezler, sağlıkları elverdikçe giderler. Bunlar "örnek hatır adamları"dırlar.

Bir de bu meslekte "örnek katır adamlar" vardır. Bu türde olanlar, bir görev istendiğinde önce parayı sorarlar. "Para olmadan iş yapmam" derler. Bin bir türlü naz ederler. Ama bunların da hiç hatırı sayılmaz. Ne yazık ki, bu türden kişileri de YÖK genellikle taşra üniversitelerine Dekan olarak atar. Gelirler, yerler, içerler; makam arabalarında sefa sürerler, başında bulundukları fakülteye bir çivi çakmadan, bir tek adam bile kazandırmadan çekip giderler.

8. Büyük Kentlerin Kıyısında Köşesinde Sıkışıp Kalmış Profesörler Taşrada Aslan Kesiliyor

İstisnaları hariç tutarak söylüyorum: Taşradaki üniversitelere yönetici (Rektör, Dekan) olarak atanan profesörler, gözlemlerimize göre, büyük kent üniversitelerinde kıyıda köşede kalmış, sesi çıkmayan, varlığıyla yokluğu belli olmayan profesörler arasından seçiliyor genellikle. Bu profesörlerin bazıları taşrada aslan kesiliyorlar. Bütün olayların, bilimin, görgünün miladını kendileriyle başlatıyorlar. İngiltere'den Hindistan'a Genel Vali olarak atanmış sömürge yöneticisinden daha beter olabiliyorlar. Resmî toplantılarda yüz kızartıcı küfürler edebiliyorlar. Bu küfürler karşısında toplantıda tatsız bir hava esince de, pişkinlikle, "Ne var canım, ben karıma ve kızıma da böyle söylerim, böyle söverim" diyebiliyorlar. Her şeyleriyle övündükleri gibi, adlarıyla bile övünebiliyorlar. Adı, örneğin Zeki ise, "Benim adım Zeki, bunu unutmayın ha...." diyebiliyorlar.

YÖK, böyle görgüsüzleri, böyle çiğ kişileri, böyle doymamışları, böyle mevki, makam hırslılarını taşra üniversitelerine göndereceğine, pekala Prof. Dr. Cevat GERAY gibi, Prof. Dr. Ruşen KELEŞ gibi hatır odağı kişileri belli sürelerle gönüllülük esasına göre taşrada yönetici veya öğretim üyesi olarak görevlendirmelidir.

9. Böyle De Olmaz Ki, Profesörden Turşu Da Kurulmaz Ki

Büyük kent üniversitelerinin birçok bölümü tıklım tıklım profesörle, doçentle doludur. Bunlar içinde Prof. Dr. Cevat GERAY gibi birçok değerli kişi vardır. Birçoğunun işsizlikten canı sıkılıyor. Taşıdıkları ünvanlar başlarına dert oluyor. Birçoğu dolu dolu işe yaramış olma zevkini tadamıyorlar. Fiilen emekli gibi yaşıyorlar. Hata yalnızca bu öğretim üyelerinde değil. Hatanın büyüğü, bu insanları ihtiyaç duyulan taşra üniversitelerine, bir yöntemini bulup gönderemeyenlerde.

10. Sıradan Ol, İşini Zor Yap; Sıradışı Ol İşini Kolay Yap: YÖK Başkanı Prof. Gürüz Duy Beni

Hangi düzeyde ve hangi kurumda olursa olsun, sıradan yönetici, bir sorun gördüğünde veya sezdiğinde alt birimlere hemen yazılar gönderir. Bilgi ister, öneri ister. Gelen yazılar ve bin bir türlü öneriler içinde boğulup kalır. Belki tekrar yazılar yazar. Yanıtlar gelir. Bu yanıtlar üzerine toplantılar yapılır, komisyonlar, alt komisyonlar kurulur. Bu arada, sorunlar da yerinde duruyordur. Ama yönetici o sorunu çözmek hariç, o sorunla ilgili yukarıda belirtilen birçok iş yapmıştır. İşte bu, "**sıradan yönetici ol, işini zor yap**" durumunun örneğidir.

Sorun, örneğin, şu olsun: Taşra üniversitelerinde her dalda yığınla profesöre, doçente ihtiyaç vardır. Merkez üniversitelerinde de bölümler tıklım tıklım profesör, doçent doludur. Gönüllülük, güzellik esasına göre bu fazla öğretim üyelerinin bir bölümünü belli sürelerle taşra üniversitelerine kaydırmak gerekmektedir.

Bu sorunu yazışmalarla çözmek olanaksızdır. Burada şu kural geçerlidir: **Sıradışı ol, işini kolay yap**.

YÖK Başkanı Sayın Prof. Dr. GÜRÜZ'e önerimiz şudur: Haftada bir gününüzü ayırınız ve Ankara'daki üniversitelerin bazı Bölümlerinin (örneğin İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Matematik, Kimya, Fizik Bölümlerinin) öğretim üyeleriyle toplantı yapınız. Bütün öğretim üyelerinin toplantıya katılmasını sağlayınız. Bölümlerdeki her öğretim üyesinin kaç saat derse girdiğini, ne işler yaptığını gösteren çizelgeler önceden hazırlanarak size verilsin. Önünüzdeki çizelgeye bakarak her doçente, her profesöre siz bizzat sorunuz: "Bu iş yükü ile rahat mısınız? Taşrada onca öğretim üyesi yokluğu, yoksunluğu varken Ankara'da boş, yarı boş oturmanız sizi rahatsız etmiyor mu?".

Bu görüşmeler sonucunda, önce gönüllüleri, sonra öteki boşları ya da yarı boşları belli sürelerle taşra üniversitelerinde görevlendiriniz. Gitmek istemeyenlere de emeklilik veya üniversiteden ayrılma yolunu gösteriniz.

Sayın GÜRÜZ, büyük kent üniversitelerinde yığınla birikimli, iyi yetişmiş, hoş ama boş duran öğretim üyesi var. Kendileri, kendi başlarına bu sorunu çözemezler. Sizin önayak olmanız gerekir: Sıradışı yönetici olup, işi kolaylaştırarak önayak olmanız gerekir. Ben fikri basitçe ortaya koydum, siz büyüklerimiz bu fikri uygulanabilir duruma getirirsiniz.

11. "İkinci Çiçeklenme"

Bu yazı Prof. Dr. Cevat GERAY'la ilgili. Bu nedenle ondan örnek vereyim: Prof. GERAY gibi yaş haddinden emekli olan pek çok değerli öğretim üyesini de, fiziksel rahatlık olanaklarını sağlayarak ve gönüllerini alarak taşra üniversitelerinde belli sürelerle çalıştırmak olanaklıdır. Buna ben "**İkinci Çiçeklenme**" diyorum.

Bu güzel insanlara az sayıda ders verdirilebilir. Tez ve araştırma danışmanlığı yaptırılabilir. Büyük kentlere uçakla gidiş gelişlerinin giderleri karşılanabilir. Görev yapacakları taşra üniversitelerinin konukevlerinde barınma olanağı sağlanabilir.

Prof. Dr. Cevat GERAY hiçbir ayrıcalık istemeden Mersin Üniversitesi'ne gönüllü olarak gitmiş ve çalışmıştır. YÖK gerekli düzenlemeleri yaparsa, Prof. GERAY'ın iyi örneğini birçok öğretim üyesi izleyebilir.

12. Taşrada Akademik Kademelenme: Küçüğün, Yetersizin Büyüklük Taslaması Çok Zararlıdır

"Siyaset boşluk kaldırmaz". Hiçbir şey boşluk kaldırmaz. Boş olan doldurulur. Devlet, üzerine düşen bir işlevi hakkıyla yerine getirmiyorsa, örneğin taşrada yeterli yurt olanağı sağlamıyorsa, birtakım kuruluşlar, örneğin tarikatlar, bu boşluğu hemen doldurur.

Benzer biçimde, gözlemlerime dayanarak söylüyorum, örneğin Bölüm Başkanlığı'na bir "**öğretim görevlisi**" atamışsanız, o kişi sanki "**profesörmüş**" gibi görür kendini taşra üniversitesinde. Kendini o düzeyde otorite olarak sunar. Doktorasız, hatta yüksek lisanssız araştırma görevlisi de kendini "**doçentmiş**" gibi görür. Bu ünvana sahip bir bilim uzmanı sayar kendini. Son sınıf öğrencisi "yardımcı doçentliğe" karşılık gelir. Üçüncü sınıf öğrencisi **araştırma görevlisi** gibidir artık. Eğitimin, öğretimin ve bilimsel çalışmanın (varsa) böylece giderek düzeyi düşer. "Körlerle sağırlar, birbirini ağırlar" sözünde olduğu gibi, bütün boşlukları üstten alta doldurulmuş bir tuhaf kademelenme oluşur taşra üniversitelerinde.

İşte bu kademelenme, yerinde saymak için bir kısır döngü yaratır taşrada: **Profesörlüğe** karşılık gelen ünvanıyla artık "**öğretim görevlisi**" neden bilimsel çalışma yapsınki, neden ders anlatsın, neden sınav yapsın, neden sınav kağıtlarını okusun ki? **Doçentliğe** karşılık gelen ünvanıyla **araştırma görevlisi** neden okusun ve yazsın ki? Bu böylece devam ediyor. Prof. Dr. Cevat GERAY ve benzer nitelikteki değerli öğretim üyeleri bu gerçeği görmüşler, değişik ortamlarda dile getirmişler ve taşra üniversitelerinde görev almaktan kaçınmamışlardır.

13. Taşralıya Afrikalı Muamelesi: "Taşrada Çalışıyormuş, Yazık, Yapalım Doktor Gitsin, Yapalım Doçent Gitsin"

Ben yurtdışı (ABD) doktoralıyım. Bu nedenle şunu rahatça söyleyebiliyorum: Yurtdışında yapılmış doktoralara ve orada yazılan tezlere güvenmiyorum. Türkiye'den, İran'dan, Afrika'nın herhangi bir ülkesinden veya öteki gelişmekte olan ülkelerden gelen yüksek lisans ve doktora öğrencilerine Amerika'lı, Kanada'lı, İngiltere'li veya Fransa'lı bir öğretim üyesi ders notu verirken veya onların tezlerini incelerken, gözlemlerime göre, çifte standart uyguluyor. Örneğin, Amerika'lı bir öğretim üyesi Amerika'lı bir öğrenciye geçer not vermeyeceği bir sınav kağıdına veya ödeve veya teze, öğrenci Af-

rika'lı veya Asya'lı ise geçer not verebilir. Öteki gelişmiş ülkelerde de durum benzerdir. Ülke raporları, örneğin, doktora tezi olarak kabul edilir. Ama Amerika'lı, İngiltere'li bir öğrenciye bu yapılmaz. Ancak şunu hemen belirtmeliyim ki, bu durumun çok sayıda istisnaları vardır. Bütün yurtdışı doktoralıları zan altında bırakmamalıyım. Bana çok kızabilirler (Ama ele güne karşı yapmacıktan kızabilirler. Bana en çok kızanlar, gerçeği söylediğimi de en iyi bilenlerdir.) Dediğim şudur: İngiliz'in sicimi sağlamdır, asılacaksan onunla asıl, ama gelişmekte olan ülkelilere verdiği diplomalar o kadar sağlam olmayabilir. Sıkı inceleyelim. Aynı sözler öteki gelişmiş ülkeler için de söylenebilir.

Şimdi gelelim Türkiye'nin içine: Büyük kent üniversitelerinde, yüksek lisans veya doktora yapan taşra üniversitelerinin araştırma görevlilerine de benzer biçimde davranabiliyorlar. Örneğin Malatya'dan İstanbul'a doktora yapmak için giden bir Mıstık Süzeryazar'a (gerçek ad değil bu), devam koşulu, sınava girme koşulu uygulanmıyor. "Şu 6 sayfalık İngilizce metni Türkçe'ye çevir gel, notunu alırsın" deniyor. Araştırma ödevi ya yaptırılmıyor, ya da yapılan ödevlere üstün körü bakılıyor. Geçmez verilecek bir sınav kağıdına geçer veya hak ettiğinden yüksek not verilebiliyor. Taşra üniversitelerinden gelen araştırma görevlisi öğrencilere böyle İngiliz, Amerika'lı davranışının reva görülmesi kaliteyi giderek düşürüyor. Bu durumu açıkladığım bazı meslektaşlarım genellikle şöyle diyebiliyor: "Canım gidip taşrada çalışacak, bu kadar yapabilmesi bile yeter". Bu durumun elbette istisnaları var. Hatta taşradan gelen öğrencilerin daha iyi yetişmesi için özel çaba gösteren öğretim üyeleri var. Ben burada genel eğilimi dile getiriyorum.

Benzer bir durum Doçentlik aşamasında da var. Normal koşullarda Doçentlik için başarılı bulunmayacak bir adaya, "Taşra üniversitelerinde çalışıyormuş, bu kadar yapabilmesi bile yeter" denerek derece verilebiliyor. Burada da, doğal olarak, istisnalar var.

Her kişi kendi türünde insan yetiştirirmiş: Kendisi iyi yetişmiş bir öğretim üyesi, yüksek nitelikli bilim adamları yetiştirir. "Taşrada çalışıyor" gerekçesiyle, iyi yetişmeden "doktora" veya "doçentlik" derecesi verilmiş kişiler de, kendi türlerinde, yani iyi yetişmemiş kişilere doktora ve doçentlik veya profesörlük derecesi verebiliyor. Böylece "**az merhamet çok zarar doğuruyor**", kendi ellerimizle taşra üniversitelerinin öğretim elemanı kalitesini düşürüyoruz.

Prof. Dr. GERAY öğretmenimin bu konulardaki tutum ve davranışlarını 25 yıldan fazladır izliyorum. Belli bir yeterlik düzeyine ulaşmadan hiç kimseye olumlu not veya rapor verdiğine tanık olmadım.

İlgili herkese çağrım şudur: Kendi ülkemizin çocuklarına Afrikalı muamelesi yapmayalım. Taşra üniversitelerine inadına daha iyi yetişmiş öğretim elemanları sağlayalım.

14. "Price of Pırasa" veya Türkiye'de Yabancı Dille Eğitim Maskaralığı

"When the price of the pırasa rises, demand for the lahana rises". Bu bilgiyi Anadolu çocuklarına İngilizce olarak verince, çocukların veya öğretim üyesinin başı göğe mi eriyor? Öğrencilerimize yabancı dille ders anlatma maskaralığı yüzünden, içerikten, özden çok şey kaybediyoruz. Nafile doyumlara ulaşıyoruz.

"Hatır Odağı"nın üyesi Prof. Dr. Cevat GERAY'dan, Prof. Dr. Ruşen KELEŞ'ten ve "**kafası yaşlanmadan 80 yaşlarında ölmüş**" değerli öğretmen Prof. Fehmi YAVUZ'dan bu yabancı dille eğitimin sakıncaları konusunda çok örnekler dinledim, okudum. Kendi gözlemlerimi ve yaşadıklarımı da bunlara katarak şunu söylüyorum: Yabancı dille eğitimden vazgeçildiğinde hem her düzeydeki öğretmenler (öğretim üyeleri) daha iyi öğretmen olacaklardır, hem de öğrencilerimiz daha iyi yetişeceklerdir. Çünkü herkes, gerçekte bir araç olan yabacı dille uğraşacağına, daha çok içerikle, özle uğraşacaktır. Eğitim, yabancı dil öğretmenin aracı olmamalı. Yabancı dili ayrıca iyi biçimde öğretmenin yöntemlerini bulmalı ve uygulamalıyız.

15. Bir İncelik ve Bir Kabalık Örneği

"Çiçekler iyi kokarlar ama çürüdüklerinde de çok fena kokarlar". İyi yetişmiş bir öğretim üyesinin tadına doyum olmaz. Bunun tek koşulu, bilgi bakımında iyi yetişmiş olmasının yanında kişiliğinin de gelişmiş olmasıdır. Burada bir "incelik" ve bir de çürüyen çiçek misali "kabalık" örneği vermek istiyorum.

"Kent Toprağında Özel Mülkiyet Hakkının Yarattığı Sakıncalar" başlıklı bir yazı yazmıştım 25 yıl kadar önce. Saygın bir dergide de yayımlanmıştı. Bu yazıdan bir süre sonra Prof. Fehmi YAVUZ, Prof. Dr. Cevat GERAY ve Prof. Dr. Ruşen KELEŞ değişik zaman ve ortamlarda bu yazımdan dolayı beni kutladılar. "İyi toparlamışsın, oldukça öğretici ve çarpıcı" dediler. Bu yazımı überek değişik ortamlarda okunması için önerdiklerini de öğrendim. Ama birkaç yıl sonra, şaşırarak ve utanarak öğrendim ki, bu değerli bilim adamları, benim makalemden çok daha önceleri toprak konusunu ayrıntılı olarak inceldikleri bir yayın yapmışlar. Fakat ben makalemi yazarken onların bu yayınını görmemişim, okumamışım ve dolayısıyla bu yayma gönder-

me yapmamışım. Onların bu ince davranışı, "Kemal, bizim çalışmadan haberin yok mu?" demeyişleri, anımsadıkça beni hala utandırır. Bana iyi ve öğretici bir ders olmuştur bu.

Bir de kötü örnek vereyim. Ama söz konusu kişinin adını vermeyeyim. Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü almış bir kitabımın kaynakçasına, ünlü bir üniversitemizde çalışan bir kişinin yapıtını koymamışım. Bilmediğimden, cahilliğimden koymamışım. Böyle değerli bir çalışmasının olduğunu benim kitap yayımlandıktan sonra öğrendim. Bu kişi, bu duruma çok alınmış. Birkaç yıl sonra, bir kuruluşun düzenlediği bir bilimsel toplantının bildirileri kitap olarak yayımlandı. Çalışmasını kitabımın kaynakçasına, bilmediğim için koymadığım kişi de benim çalıştığım alanla ilgili kişileri ve yayınları tanıtan bildiriyi yazmış ve sunmuş. En az 15 (on beş) adet yayınımın olduğu o alanın adlar ve yayınlar dizelgesine beni hiç koymamış. Bildiri metnindeki göndermelerde ben hiç yokum. Kaynakçaya hiçbir çalışmam alınmamış. Beni Türkiye'de hiç yaşamamış, araştırma yapmamış, o alanda hiç yayın yapmamış saymış. Bu konuda çok sayıda mektup ve telefon aldım. Ama "Hatır Odağı" öğretmenlerimin iyi örneğine uyarak hiçbir şey yapmadım, o kişiye de hiçbir şey söylemedim. Kitabımın ikinci baskısının kaynakçasına o kişinin o değerli eserinin adını yazdım. Bu da bana iyi bir ders oldu, bilim adamının nasıl olmaması gerektiği konusunda.

16. "Çizgilerine Bakma Sözlerine Bak, Kıyafetine Bakma Gözlerine Bak"

Prof. Dr. Cevat GERAY öğretmenimle ilgili özel bir anımı anlatmak istiyorum. Prof. GERAY doçentlik jürimdeydi. Jüri, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde toplandı. Jüride sayıca ağırlığı bu Üniversite'nin profesörleri oluşturuyordu. Mimar kökenli değerli bilim adamı profesör bana şöyle dedi: "Bu tezdeki çizimler tam bir acemi işi, elle çizmişsiniz. Eciş bücüş. Ne göstermek istediğin anlaşılıyor. Ama mimar veya mühendis birisine çizdirmeliydiniz. Ayrıca, tezinizin önsözünde, 'Ekmeğini gecekondu araştırmalarıyla kazanan birçok kişi, kısa bir süre de olsa gecekondu yapılarının içinde yaşamamıştır, orada yaşamanın nasıl bir şey olduğunu bilmezler. Ben 2 yıl gecekonduda yaşamış bir araştırmacıyım. Orada yaşayanların yaşamına karışmış birisiyim. Bu nedenle, elinizdeki bu araştırma sıradan bir gecekondu araştırması değil, "İşte bir gecekondu araştırması daha." denebilecek bir araştırma değil'. Böyle iddialı yazamaz ve konuşamazsınız. Ayrıca, ekmek parasını kazanmak için araştırma yapanlar sözünü de çok basit buldum. Çizimleriniz de berbat....." Bu değerli, sevdiğim, yapıtlarından çok yararlandığım jüri üyesi bilim adamı öğretmenime nezaket içinde yanıt verdim. Prof. GERAY, şu sözleriyle imdadıma yetişti: "Kemal'e arkadaşları '**köylü**' derler. Doğrudur, 'köylüdür'. Şu

sıralarda ona '**Gecekondu Kemal**' diyor arkadaşları. 'Köylü'dür, 'Gecekondu Kemal'dir ama bilim adamı olmaya çabalayan bir '**Köylü Gecekondulu Kemal**'dir. **ÇİZGİLERİNE, ÇİZİMLERİNE BAKMAYINIZ HOCAM, SÖZLERİNE BAKINIZ; KIYAFETİNE BAKMAYINIZ, GÖZLERİNE BAKINIZ".**

17. "Farkındalık Düzeyi" Yüksek Bir Bilim Adamı

Öğretmen, öğretmen olduğunun farkında olmalı. Mimar veya mühendis, mimar veya mühendis olduklarının farkında olmalı. "Farkındalık" kavramları bütün meslekler, bütün roller ve konumlar için bence çok önemlidir. Her meslek için bir "farkındalık" eğitimi verilmelidir.

Öğretmen (hangi düzeyde olursa olsun) bilecek ki, farkında olacak ki, öğrettiği bilgiler, bilgiye ulaşmak için gösterdiği yöntemler ve sergilediği davranışlar, bundan 3 yıl, 5 yıl, 30 yıl, 50 yıl sonra bile öğrenciyi etkilemeye, dolayısıyla toplumun öteki birimlerini etkilemeye devam edecektir. Karşısındaki öğrenciye yalnızca 20 yaşında, 25 yaşında bir genç olarak bakmamalı öğretmen. O gencin 5 yıl, 10 yıl sonraki durumlarını ve konumlarını gözönüne getirerek davranmalı ona. İşte buna "**öğretmenlik farkındalık düzeyi**" diyoruz.

Mimar veya mühendis de, bugün çizdiği çizimin, üst üste koyduğu tuğlanın, kardığı harcın, 5 yıl, 50 yıl sonra veya depremde nasıl bir sonuç doğuracağını düşünerek yapmalı işini. Buna "**mimarlık veya mühendislik farkındalık düzeyi**" diyoruz. Benzer şeyleri bütün meslekler ve yaşam konumları (babalık, analık, teyzelik, dayılık, eşlik, sevgililik, vb.) için söyleyebiliriz.

Sözü Prof. Dr. Cevat GERAY'a ve onun ayrılmaz hatır odağındaki kişilere (F. YAVUZ'a, R. KELEŞ'e) getirmek istiyorum: Gözlemlediğim ve tanıklık ettiğim bütün meslek davranışlarında ve öteki toplumsal faaliyetlerinde, bu üç kişinin üçü de "**farkındalık düzeyleri**" en yüksek kişilerdi benim için. Ayrıca, "**anlam düzenlerinin**" ve "**bağlam düzenlerinin**" tam merkezinde, değişmeyen bir değer olarak, Türkiye'nin bütün insanlarına ve giderek bütün insanlığa yararlı hizmetler sunabilecek insanları yetiştirmek yatıyordu. Bu çabaları hâlâ sürüyor.

* * *

Şimdi de Prof. Dr. Cevat GERAY'ın şahsında bu değerli öğretmenlerime, ODTÜ'den ayrılıp Malatya'ya geldiğim 1988'den beri İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde neler yapmaya çalıştığımızı kısaca anlatayım. İşe yarayıp yaramadığımı değerlendirsinler.

* * *

18. Yeşil Malatya'da "Yeni Bir Ada" ve Yeni Yaklaşımlar Uygulamada: İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'ndeki Uygulamaların Kısa Bir Öyküsü

1987'de A.B.D.'nin Boston kentindeki M.I.T.'de (Massachusetts Institute of Technology'de) konuk öğretim üyesi olarak çalışıyordum. (ODTÜ'deki görevimden izinli olarak A.B.D.'ye gitmiştim.)

İnönü Üniversitesi'nin o zamanki Rektörü Prof. Dr. Engin GÖZÜKARA ve arkadaşları, yurt dışından ve içinden öğretim üyelerini Malatya'ya getirmeye çalışıyorlardı. O sırada ben de Malatya'ya davet edildim. İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nü 1988 Eylül ayında öğrenci alarak eğitim-öğretime açmam, kurucu Bölüm Başkanı olmam önerildi.

Haziran 1988'de Malatya'da göreve başladım ve Bölüm'e, daha önce kararlaştırıldığı gibi, Eylül 1988'de ilk öğrenciler alındı ve 3 (üç) öğretim üyesiyle eğitim-öğretime başladık. Bir yıl sonra öğretim üyesi sayısı beşe yükseldi.

Bölümde, kurulduğundan itibaren farklı bir eğitim-öğretim yaklaşımı uygulandı. Yeni bir "**Bozkırdaki CANLI Çekirdek**" yöntemi benimsendi. Özellikle ilk yıllardaki öğrencilere yoğun emek verildi. 1992'de Bölüm ilk mezunlarını verdi. Örnek olsun diye şu bilgi verilebilir: **İlk mezunların yarısından çoğu değişik üniversitelerde bilim adamı olarak çalışmaktadırlar**. Bildiğimiz kadarıyla bu bir rekordur.

Öğrencilerin iyi yetişmesine katkıda bulunan, aşağıda kısaca özetlediğimiz uygulamalar, Bölümde 1988'den itibaren gerçekleştirildi.

Bölümde ikinci öğretimin başlamasıyla öğrenci sayısı arttı, öğretim üyesi sayısı yetersiz kaldı. Ayrıca 1994'te benim ağır bir rahatsızlık geçirmem ve 4 yıla yakın bir süre, Bölüme kısmen hizmet verebilmem, bazı aksamalara neden oldu. Ama bütün bunlara karşın, zaman zaman kesintiye uğramış olsalar bile, aşağıdaki uygulamalar Bölüm'de yapılmıştır.

18.1. Kurum Elçileri ve Ülke Elçileri Uygulaması

Her öğrenciye bir kamu kurumunun veya kuruluşunun (örneğin Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nün ya da Toprak Mahsulleri Ofisi'nin) temsilciliği verilmiştir. Her bir öğrenci, Bölüm'de, aldığı kurumun elçisi olarak görev yapmış, o kurumun çalışmalarını izlemiş ve gerektiğinde sınıfındaki arkadaşlarına bilgi vermiştir. Her hafta olmuş, olmakta olan ya da olma olasılığı belirginleşmiş birkaç olay, durum ya da sorun sınıfta tahtaya yazılmış ve bu olay, durum ya da sorunla ilgili kurumun temsilcisinden bilgi istenmiştir.

Ayrıca, her öğrenciye bir ya da iki tane ülkenin (örneğin İngiltere'nin, Nijerya'nın) temsilciliği verilmiştir. O öğrenci Bölümde o ülkenin elçisi olarak görev yapmış, zaman içinde o ülkede ya da o ülkeyle ilgili ulusal veya uluslararası düzeyde önemli bir olay olunca, elçi öğrenci sınıfa bu olay(lar) hakkında bilgi sunmuştur.

18.2. "Gölge" Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Uygulaması

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin toplantılarını izleyen hafta (ya da aynı hafta) Bölüm'deki Güvenlik Konseyi üyesi ülkelerin elçisi öğrenciler, sınıfta "Gölge" Güvenlik Konseyi'ni toplamışlar ve gündemdeki konuları tartışmışlardır.

18.3. "Üst Düzey Kamu Yöneticileriyle Yüzyüze Gel" Uygulaması

Malatya'da Valilik ve Belediye Başkanlığı yapmış kişiler, Bölüm öğrencilerince davet edilerek Bölüm'de konuşma yaptırılmıştır. Örneğin Vali Kutlu AKTAŞ, Belediye Başkanları Seyhan SEMERCİOĞLU ve Münir ERKAL defalarca Bölüm'e gelerek konuşma yapmışlar ve öğrencilerin sorularını sabırla yanıtlamışlardır. Eski Vali Saffet Arıkan BEDÜK, kendi deyimleriyle "Çok istemelerine rağmen" Malatya'da görev yaptıkları yıllarda bir türlü Bölüm'e gelip konuşma yapma olanağını bulamamışlardır. Şimdiki (2001'deki) Malatya Valisi Mustafa YILDIRIM ve Belediye Başkanı Yaşar ÇERÇİ, yakında Bölüm'e konuşma yapmak üzere davet edileceklerdir.

18.4. "Gölge" Belediye Yönetimi Uygulaması

Yüksek Lisans öğrencilerinden her biri bir Malatya Belediyesi yöneticisinin (örneğin Belediye Başkanı'nın, İtfaiye Müdürü'nün, Toptancı Hal Müdürü'nün, Park ve Bahçeler Müdürü'nün) "gölge"si olmuş, o yöneticinin görev yerinde en az bir gün fiilen bulunarak onunla birlikte çalışmış, sonra o yöneticiyi sınıfa getirerek konuşma yaptırmıştır. Sonra bu yöneticinin başında bulunduğu Belediye yönetim biriminin özellikleri, işlevleri, çalışma biçimi ve sorunları ile ilgili bir raporu ("Araştırma Ödevi"ni) dersin öğretim üyesine vermiştir. Bu raporun bir kopyası da birim yöneticisine ve Belediye Başkanı'na verilmiştir.

18.5. "Rektörle Karşılaş" Uygulaması

Amaç, kamu yönetimi eğitimi gören Bölüm öğrencilerini, hem eğitimci hem de kamu yöneticisi olan Üniversite'nin baş yöneticisiyle (rektörle) ya da yardımcılarıyla karşılaştırmak, yakın ve samimi bir hava içinde birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlamaktır. Bu uygulama çok yararlı olmuştur. Ancak,

hiçbir İnönü Üniversitesi Rektörü, Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileriyle biraraya gelmemiştir. Yardımcılarını göndermişlerdir. Yalnızca şimdiki (2001'deki) Rektör Prof. Dr. Fatih HİLMİOĞLU, öğrencilerin davetine olumlu yanıt vermiştir. Yakında gelip sınıfta konuşacaktır.

18.6. Bölüm Başkanıyla Çay Saatinde Birlikte Olma Uygulaması

Önceden belirlenmiş gün ve saatte her hafta 15 dolayında Bölüm öğrencisi, Bölüm Başkam'nın odasında, Bölüm Başkanı'yla bir saat kadar süren bir çaylı sohbet yapmaktadır. Bu uygulama her yıl son sınıf öğrencilerinden başlayarak tekrar edilmektedir.

18.7. "Basınla Karşılaş" Uygulaması

Malatya yöresinde yerel basın (gazete ve dergiler) oldukça önemlidir ve canlıdır. Bu gazetelerin başyazarları ve/veya yazarlarıyla yılda bir kez uygun zamanlarda öğrenciler huzurunda "Açık Oturum" türünde toplantılar yapılmıştır. Konu genellikle **"Yerel Basının Malatya'nın ve Üniversite'nin Önemli Sorunlarını Ele Alış Biçimi"**dir. Bazı sorunlar yaratmış olmakla birlikte, bu uygulama özellikle yerel gazetecilerin yazma ve toplumun değişik kesimleriyle iletişim kurma becerilerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Öğrenciler de, Üniversite'nin ve Malatya'nın sorunlarına genel olarak bakmayı ve bunlara çözüm üretmeyi, daha da önemlisi, Malatya'yı kendimleyerek sevmeyi öğrenmişlerdir.

18.8. "Öğrenci Dersleri" Uygulaması

Dördüncü sınıflar yazdıkları mezuniyet tezlerini, üçüncü sınıflar öncelikle Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Dersi için yaptıkları "Araştırma Ödevleri"ni her hafta bir tane olmak üzere Bölüm öğrencilerine ve önceden **"katılma izni"** almış olan öteki öğrencilere sunmuşlardır. Bu dersler oldukça ilgi görmüştür. Bu toplantılarda öğretim üyelerinin hiçbir karışması olmadan, öğrenciler kendilerini çok başarılı biçimde yönetmişler ve uygarca, nezaket kurallarına uyarak tartışmışlardır.

18.9. "Bölüme Hoşgeldiniz" Uygulaması

Bölüm'ü kazanan öğrencilerle ders yılının ilk haftalarında bir toplantı yapılmaktadır. Liselilikten kurtulup yeni üniversiteli olmuş öğrencilerle, Bölüm'ün bütün öğretim elemanları (Bölüm Başkanı'ndan en kıdemsiz araştırma görevlisine kadar) bu "Hoşgeldiniz" toplantısına katılmaktadır. Her öğretim elemanı kendi yaşamöyküsünü yeni öğrencilere anlatmakta, hangi derslerine gireceğini belirtmektedir. Bu arada, öğrencilerden gelen soruları yanıtlamaktadır. Liselerden yeni gelmiş bu öğrencilerin kafalarında o kadar çok

soru vardır ki yanıtlamak oldukça güçtür. Toplantının yararı daha sonraki günlerde ortaya çıkmaktadır. Bu toplantıda, öğrencilere armağan olarak okumaları için yazılar verilmektedir.

18.10. Ders Değerlendirme Uygulaması

Her dersin dönem sonundaki son oturumunda, kurayla belirlenen 5 öğrenci, sınıfta o dersle ilgili bir "Açık Oturum" söyleşisi yaparlar. O dersin veriliş biçimi; öğretim üyesinin olumlu olumsuz etkileri, katkıları; sınav soruları ve sınav biçimi; kullanılan ders malzemelerinin (kitap, dergi, fotokopi, vb.) yerindeliği ve anlaşılırlığı gibi konular bu beş öğrenci tarafından tartışılır, dinleyicilerin soruları yanıtlanır, önerileri ve katkıları dinlenir. Bu dersin daha sonraki dönemde daha yararlı olması için nasıl verilmesi (okutulması) gerektiği konusunda öneriler saptanır ve dikkate almaları için öğretim üyelerine sunulur.

18.11. Görüşme Saatleri Uygulaması

Bölüm Başkanı ve yardımcıları haftada 4 saat, danışmanlık görevi yapan öğretim elemanları haftada 4 saat, bütün öteki öğretim elemanları haftada 2 saat öğrencilerle görüşmek üzere odalarında otururlar. Bu görüşme saatleri, dönem başında Bölüm'deki kapılara asılan ilanlarla duyurulur. Görüşme saatinde odasında bulunmayan öğretim elemanına uyarıda bulunulur. "**Görüşme saatleri uygulaması**"nın amacı, haftada sabit bir saatte öğretim elemanlarıyla görüşmek isteyenlere olanak sağlamaktır. Bunun yanında, öğretim elemanları, haftanın bütün günlerinde ve saatlerinde odasında oturabilir ve çalışabilirler.

18.12. "Kafa Genişleten Kitaplar" Uygulaması

Yönetim, geniş bir konudur, kamu yönetimi eğitimi gören kişi (genç) de geniş kafalı olmalıdır. Kafa genişletmenin en önemli araçlarından birisi de değerli kitaplar okumaktır. Bilimin, sanatın, siyasetin, mesleklerin, keşiflerin veya buluşların öncülerinin yaşamöykülerini anlatan seçme kitapları (örneğin Stefan ZWEIG'in ve benzerlerinin kitaplarını), dünya klasiklerinden seçme kitapları, "Tarihten Dersler"i (Will ve Ariel DURANT'ın), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplarından seçilen kitapları ve bunlara benzer değerli kitapları "**kafa genişletme kitapları**" olarak duyurup, yoğun (biraz da yarışmacı) biçimde öğrencilerin okuması sağlandı. Sınıflarda bu kitaplar ve yazarları kısa sunuşlarla tanıtılıp özendirildi. Bu uygulama, öğrencilerin ailelerine de (anne-babalarına, kardeşlerine ve öteki yakınlarına da) yansıdı. Onların da okuma hevesi arttı (artmış). Gelen telefonlardan, kartlardan ve mektuplardan bunu anlıyoruz. Bu uygulamanın ilkesi şudur: "**Önce geniş kafalı ol, sonra da ne olursan ol**".

18.13. "Bilime Hazırlık Sınıfı" Uygulaması

Yüksek Lisans ve Doktora programlarına kaydolan öğrenciler, "Bilime Hazırlık Sınıfı"na kaydedilir. Bu uygulama ile öğrenciler en az 30 seçkin kitabı okurlar ve sınıf ortamında bu kitapları tartışırlar.

18.14. "NOBEL Ödülü Almış Bilim ve Sanat Adamlarını Tanıtma" Uygulaması

Nobel Ödüllerinin verilmeye başlandığı 1901'den başlayarak sırayla her öğrenci (Lisans, Yüksek Lisans, Doktora öğrencisi) Nobel Ödülü kazanmış en az iki kişiyi önce inceler, sonra bir yazanak hazırlar ve en sonunda da bu iki kişiyi sınıfta arkadaşlarına tanıtır.

18.15. "Tovum Defteri" Uygulaması

Öğrencilere şu önerilir: Sizler Türkiye'nin işlerini yakında devralacak, ülkemizi yönetecek, üretim çarklarının dönmesine ve ülkemizin gelişmesine katkıda bulunacak yükseköğretim gören öğrencilersiniz. Yaşadığınız, yaşamakta olduğunuz ve yaşayacağınız veya tanığı olduğunuz olayları, durumları, sorunları yazınız. "**Tanık Olduğum Ve Unutamadığım Manzaralar**" (TOVUM) adını taşıyan bir defteriniz olsun. Bu deftere, sizce önemli olan bu manzaraları yazınız. Bu yazılar sizi geliştirir ve "**farkındalık düzeyinizi**" artırır.

18.16. "NİB Defteri" Uygulaması

Öğrencilere şu önerilir: Eğitim, üniversite, öğretmen, kütüphane, ulaşım, hastane (doktor), beslenme, aile, baba, anne, kardeş, arkadaş, rejim, Türkiye, siyaset ve benzeri konularda ne istediğinizi düşünün. Belki de ne istediğinizi bilmeden hep yakınanlar kervanına katılıyorsunuzdur. Ne istediğinizi tam öğrenmek (bilmek) ve kendinizle hesaplaşmak için bir "**Ne İstiyorum Ben?**" (NİB) Defteriniz olsun ve bu deftere "babanızdan, annenizden, Türkiye'den, politikacılardan, üniversiteden,..." ne istediğinizi yazınız.

18.17. "Ağaç Temsilcisi Bırak Da Git" Uygulaması

Bölüm'e yeni kayıt yaptıran her öğrenciye, İnönü Üniversitesi'nin yerleşke alanı içine kendi çabasıyla mutlaka bir veya daha çok ağaç dikmesi önerilir. 8000 dönümlük boş arazi üzerine kurulan İnönü Üniversitesi ağaç dikme bakımından oldukça uygundur ve bu faaliyet özendirilir. Öğrencilere, kendi diktikleri ağacın bakımını (sulama, budama vb.) yapmaları önerilir. Mezuniyetten sonra, bu ağaçların, Üniversite'de diken (yetiştiren) öğrenciyi (öğrencileri) temsil edeceği anımsatılır. Gerçekten, mezun olduktan yıllar sonra (bazen anne-babalarıyla, bazen nişanlıları ya da eşleriyle, hatta çocuklarıyla) Üniversite'ye "**temsilci**" ağaçlarını sevmeye gelenlerle defalarca karşılaşılmıştır ve duygulu durumlara tanıklık edilmiştir.

18.18. "Kendine Yetecek Kadar, Öğretecek Kadar ve Yazacak Kadar Bilmek" Uygulaması

Bilmenin üç düzeyi olduğu, bizlerin en az ikinci düzeyi hedef edinmemiz gerektiği öğrencilere anlatılır. **Kendine yetecek kadar** (kendini memnun edecek kadar) bilmenin çok az bilgi gerektirdiği (örneğin 10 birim bilgi gerektirdiği), buna karşın "**başkasına öğretecek kadar**" bilmenin daha çok bilgi (örneğin 10.000 birim bilgi) gerektirdiği, ama aynı konuyu yazmaya kalkıştığımızda "**yazacak kadar bilmek**" düzeyine yükselmemiz gerektiğini, bu bilme düzeyinin de daha fazla (örneğin 100.000 birim bilgi) gerektirdiği vurgulanır. Sınıflarda değişik konularda bunun uygulaması yapılır. Bir örnek verelim: "Kendi kravatını kendisi bağlayan" (yani "kendine yetecek kadar" kravat bağlamasını bilen) birisine örneğin Ahmet'e, kravat verilir ve bağlatılır. Sonra Ahmet'e şöyle denir: "Şu arkadaşın (Ayşe) kravat bağlamayı bilmiyor. Ayşe'ye, kravat bağlamayı sözlü olarak öğret". Genellikle, Ahmet, Ayşe'ye kravat bağlamayı sözlü olarak öğretemez. Sonra Ahmet'ten, kravat bağlamayı yazılı olarak anlatması istenir. Genellikle Ayşe, Ahmet'in yazdığından da kravat bağlamayı öğrenemez. Hata Ayşe'de değildir. Ahmet'in kravat bağlamayı "**başkasına öğretecek düzeyde**" ve "**yazacak düzeyde**" bilmemesidir, sorun.

18.19. Mezuniyet Tezi Yazdırma Uygulaması

Bölüm'den mezun olmak için her öğrenci 3. sınıfta başladığı ve 4. sınıfta sürdürdüğü bir Mezuniyet Tezini yazmak zorundadır. Mezuniyet Tezleri şu 8 grup konuda yazdırılmaktadır: (1) Meslek Yaşamöyküsü Yazma, (2) Türk Edebiyatçılarının Yapıtlarının İçerik Çözümlemesi, (3) İl ve İlçe Toplumsal Yapı Araştırması, (4) Kurum Örgüt Yapısı ve İşlevleri araştırması, (5) Ülke Toplumsal Yapı Araştırması, (6) Ürün Araştırması, (7) Meslek Araştırması, (8) Olay Araştırması.

18.19.1. Meslek Yaşamöyküsü Yazma: Kamu yönetiminin değişik anabilim dallarında eserleri, uygulamaları veya hizmetleriyle kendilerini kanıtlamış profesör ünvanlı kişiler ile önemli üst düzey kamu yönetimi görevlerinde bulunmuş kişiler, **Meslek Yaşamöyküsü** tezlerine konu olmaktadırlar. Tezler, Lisans Mezuniyet Tezi, Yüksek Lisans Tezi veya Doktora Tezi düzeyinde olabilmektedir.

Meslek yaşamöyküleri yazdırılacak profesör ünvanlı kişilerin dizelgesi önceden belirlenmiştir. Bu dizelgede 136 profesörün adı vardır. 2000 yılı Temmuzuna kadar 70 profesörün meslek yaşamöyküsü yazılmıştır. Dizelgedeki bütün kişiler ve eklenenler tamamlanana kadar bu konuda tez yazdırılmaya devam edilecektir. Böylece, İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölü-

mü önümüzdeki 3-4 yıl içinde Türk Kamu Yönetimbilimcileri'nin tama yakın bir Meslek Yaşamöyküsü kitaplığını ortaya koymuş olacaktır.

Söz konusu Meslek Yaşamöyküsü tezlerinin başlıkları genellikle şöyledir: **Prof. Dr. Cemal MIHÇIOĞLU'nun Yaşamı, Yapıtları ve Türk Toplumsal Yaşamına Katkıları: Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma.**

2000 yılı Temmuz ayına kadar profesör ünvanlı kişilerle ilgili yazdırılmış 70 adet tezden 5 örnek verelim (Başlıklar, Cemal MIHÇIOĞLU için yukarıda verdiğimiz örneğe benzemektedir):

1. Prof. Dr. Cemal MIHÇIOĞLU
2. Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU
3. Prof. Dr. Ruşen KELEŞ
4. Prof. Dr. Mümtaz SOYSAL
5. Prof. Dr. İlhan TEKELİ

Meslek yaşamöyküleri yazdırılacak önemli üst düzey kamu yönetimi görevlerinde bulunmuş kişilerin de elimizde hazır bir dizelgesi vardır. Bu dizelgede şimdilik toplam 25 yöneticinin adı yer almaktadır. Bunlardan 6 tanesinin meslek yaşamöyküsü Bölüm'de tez olarak yazılmıştır. Bunların adları şöyledir:

1. Murat KARAYALÇIN (Ankara eski Büyükşehir Belediye Başkanı)
2. Vedat DALOKAY (Ankara eski Belediye Başkanı)
3. Ali DİNÇER (Ankara eski Belediye Başkanı)
4. Dr. Turhan KILIÇOĞLU (Çorum eski Belediye Başkanı)
5. Av. Seyhan SEMERCİOĞLU (Malatya eski Belediye Başkanı)
6. Mimar Münir ERKAL (Malatya eski Belediye Başkanı)

18.19.2. Türk Edebiyatçılarının Yapıtlarının İçerik Çözümlemesi: Bu tez grubunda ünlü 148 Türk romancı ve öykücüsü saptanmıştır. Bunların seçilmiş eserleri kamu yönetimi ve toplumsal yaşam açısından içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Bugüne kadar Bölüm'de 50 Türk romancı ve öykücüsü incelenmiştir. (3 örnek verelim: Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt.)

18.19.3. İl ve İlçe Toplumsal Yapı Araştırmaları: Üçüncü tez grubunda, isteyen öğrenci kendi ilinin (veya ilçesinin) toplumsal yapısını tez konusu yapmaktadır. Şu ana kadar Bölüm'de 50 dolayında ilin ve 40 dolayında da ilçenin toplumsal yapısı tez konusu yapılmıştır.

18.19.4. Kurum Örgüt Yapısı ve İşlevleri Araştırması: Dördüncü tez grubunda, isteyen öğrenci, bir kamu kurumunu veya kuruluşunu tez konusu olarak almaktadır. Bugüne kadar Bölüm'de 60 dolayında kamu kurumu tez konusu yapılarak incelenmiştir.

18.19.5. Ülke Toplumsal Yapı Araştırması: Türkiye'nin komşusu ülkelere öncelik verilerek, isteyen öğrenci bir ülkeyi ele almakta ve o ülkenin toplumsal yapısını incelemektedir. Bu araştırmalarda örnek olarak Prof. Dr. Emre KONGAR'ın **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı** kitabı kullanılmaktadır. İsteyen öğrenciler Prof. Dr. İbrahim YASA'nın **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı** kitabını örnek olarak kullanmaktadırlar. Bölüm'de Temmuz 2000'e kadar 10 ülkenin toplumsal yapısı tez olarak incelenmiştir.

18.19.6. Ürün Araştırması: İsteyen öğrenci, Türkiye için önemli bir ürünü (örneğin, Malatya kayısısını, Aydın'ın incirini, Karadeniz'in fındığını) ele alıp tez olarak incelemektedir. Bir örnek başlık verelim: **Malatya Kayısısının Üretimi, Pazarlaması ve Tüketimi: Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma**.

18.19.7. Meslek Araştırması: İsteyen öğrenci bir mesleği (örneğin, öğretmenliği, avukatlığı, tıp doktorluğunu, diplomatlığı) ele alıp incelemektedir. Mesleğin süreci, mesleğe girmenin ve sürdürmenin koşulları, mesleğin sorunları ve kamu (toplum) için önemi ayrıntılı olarak incelenmektedir.

18.19.8. Olay Araştırması: İsteyen öğrenci Türkiye tarihinden önemli bir olayı (örneğin 27 Mayıs 1960 İhtilali'ni, 12 Eylül 1980 Müdehalesi'ni, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri'ni, Tanzimat'ı, İkinci Meşrutiyet'i, Türk Kurtuluş Savaşı'nı) kamu yönetimi açısından tez olarak incelemektedir.

18.20. Çarşamba Toplantıları

Bölüm kurulduğundan beri, eğitim dönemi içindeki her Çarşamba günü Bölüm Toplantısı yapılmaktadır. Her hafta, değişik bir öğretim elemanı Bölüm üyelerine şu 3 tür çalışmasından birini sunmaktadır: (1) Yeni başlamakta olduğu bir araştırma (makale, tez, vb.), (2) Daha önce başladığı ve epey mesafe aldığı bir araştırmanın gelişme yazanağı, (3) Tamamladığı veya yayımladığı bir çalışma. Bu uygulama, Bölüm öğretim elemanlarını bilimsel araştırmaya özendiriyor ve hatta zorluyor. Ayrıca, Bölüm elemanları birbirlerinin ne tür konularla ilgilendiğini izleyebiliyor ve birbirlerine danışmanlık yapabiliyorlar.

19. Bir Son Söz

Türkiye'de akademik meslek can çekişiyor. Farklı kalitede mezun veren yüksek lisans ve doktora programları var. Kalite bakımından birörnek uygulama yok. 2547 sayılı yasanın 35. madde uygulaması nedeniyle büyük kent üniversiteleri boğuldu. Bu üniversitelerde öğretim üyesi başına düşen lisansüstü öğrenci sayısı oldukça arttı. Büyük ve eski üniversitelerin öğretim üyeleri ne kadar üst niteliklere sahip olurlarsa olsunlar, bu sayı çokluğunun eğitimin kalitesini düşürmesi beklenen bir durumdur.

Öte yanda, taşra üniversiteleri, çok az sayıda profesör ve doçentle, çoğunluğu da "yalnızca doktoralı" yardımcı doçentle lisansüstü programları yürütüyorlar. Mezunların kalitesi de böylece düşüyor.

Üst nitelikli öğretim elemanı yetiştirmenin en uygun yolu ne olabilir? Epeydir önerilen ve tartışılan büyük kentlerde Mezuniyet Sonrası Eğitim Öğretim Üniversitesi veya Yüksek Lisans ve Doktora Üniversitesi (Üniversiteleri) kurulması bir çıkar yol olabilir. Prof. Dr. Cevat GERAY gibi birikimli ve deneyimli öğretim üyeleri bu üniversitelerde görevlendirilerek üst nitelikli yüksek lisans ve doktora programları yürütülebilir.

Cevat Hocam

Prof. Dr. Tayfur ÖZŞEN (*)

Biz Cevat Hocamı ilk kez fakülte yıllarında tanıdık. Fehmi Yavuz Hocamızın derslerine zaman zaman Ruşen Keleş Hocamız ile birlikte katılır ve bazı konuları anlatırlardı. O zamanlar Ruşen ve Cevat Hocalarımız yeni doçent olmuşlardı.

Cevat Hocamın sınıfta işlediği 'Kırsal Alanda Toplum Kalkınması', 'Temel Kalkınma Birimi Olarak İlçe', 'Kırsal Yerleşimin Dağınıklığı' türündeki konular, büyük çoğunluğu Kaymakam olmak isteyen İdari Şube öğrencileri tarafından ilgi ile izlenirdi.

Bu konular içinde Kırsal Yerleşimin Dağınıklığı ve bu dağınıklığın giderilmesine yönelik olarak yapılması gereken çalışmalar özellikle ilgimi çekmişti. Çünkü kamu kaynaklarının daha akılcı ve planlı kullanımını sağlayarak halkımızın daha iyi yaşam koşullarına kavuşturulabilmesi için, o yıllarda 70-80 bin dolayında olan kırsal yerleşim birimi sayısının önemli bir engel oluşturduğu anlaşılıyordu. Cevat Hocam bu dağınıklığın giderilmesi için köylerin toplulaştırılması, örnek köyler oluşturulması gibi yaklaşımların söz konusu olduğunu, ancak özellikle köy toplulaştırılması türündeki çalışmaların halkın istemesi halinde başarıya ulaşabileceğini, çünkü halkımızın yaşadığı yerlere özel bir bağlılık duyduğunu buraları kolay kolay terk etmek istemediğini özellikle belirtmişti. Kaymakam olarak bu tip çalışmalarda ikna yönteminin kullanılmasının yararlı olacağını vurgulamıştı.

(*) Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı.

49. Dönem Kaymakamlık Kursu'nu bitirdikten sonra kurada çektiğim Malatya'nın Yeşilyurt İlçesi'nde, 29 Mayıs 1970 tarihinde asil kaymakam olarak göreve başladım. İlk günlerin olağan ziyaretlerinden sonra Haziran ayının ortalarında İlçeye bağlı köyleri tanımak amacıyla Akçadağ Öğretmen Okulu tarafında bulunan Doğangeçit Köyü'ne giderken, Haziran sıcağında tarlaların ortasındaki bir hayvan sulağı başında yaşlı bir köylü gördüm. Arabayı durdurup hatır sormak için yanına gittim. Bir, iki olağan konuşmadan sonra benden bir isteği olup olmadığını sordum. O da ilçenin yeni kaymakamı olduğumu öğrenince "bize bir babalık yapacaksan bizi bu dağ tepelerinden, dere aralıklarından kurtar, düzlükte bir yere taşı ve insan gibi yaşamamızı sağla" dedi.

O an Cevat Hocamın sınıfta söyledikleri aklıma geldi.

-"Peki dedim, kaç kişi senin gibi düşünüyor?"

-"Bu yöredeki köylülerin çoğu bunu ister, istemeyenleri de sen ikna edebilirsin" dedi.

Onatlı Köyü'nden olan bu yurttaşımıza veda edip ayrılırken artık aklımda bu proje vardı. Biraz sonra Doğangeçit Köyü'ne ulaştık. Muhtar ve köylüler yol, su, elektrik ve okul gibi sorunları olduğunu belirttiler. Muhtarlığın olduğu yer 33 hanelik küçük bir yerleşim birimiydi. Ben de bu hizmetlerin hepsinin köye getirilmesinin uzun zaman alabileceğini, kamu kaynaklarının sınırlı olduğunu, bunları akılcı bir biçimde kullanmak ve yeni çözümler aramak gerektiğini söyledim ve köy toplulaştırılması üzerinde durdum. Muhtar ve diğer köylüler konuya içten bir ilgi gösterdiler ve onlar da bu tür bir projenin Kırlangıç, Onatlı, Doğangeçit, Işıklı ve Oluklu Köyleri'ni yeni bir yerleşim yerinde birleştirecek biçimde uygulanabileceğine ilişkin görüşler belirttiler.

Bugün Malatya'dan Gaziantep tarafına giderken Akçadağ yol ayrımını geçtikten sonra inilen düzlükte kurulmuş bulunan CUMHURİYET KÖYÜ'nün ortaya çıkışına yol açan ilk adımlar bu şekilde atılmıştır. Kuşkusuz projenin gerçekleşme şansının bulunduğu anlaşıldıktan sonra konu hakkında Cevat Hocama da bilgi sundum ve bazı konuları danıştım.

1971 Yılı Haziran ayında 'Birinci Yeşilyurt Kiraz ve Kültür Bayramı'nı düzenledik. Bu etkinliğin temel amacı bir yandan Yeşilyurt ekonomisi açısından önem taşıyan Dalbastı adındaki kirazın, öte yandan da ilçenin gelişmesini sağlamak için yapılan çalışmaların tanıtımını sağlamak ve bir hafta boyun-

ca gerçekleştirilecek çeşitli etkinliklerle sosyal ve kültürel yaşamı canlandırmaktı. Bu etkinlik için Ankara'dan bazı hocalarımızı ve yetkilileri özel olarak davet etmiştik. Bu çağrımıza yanıt veren ve Birinci Kiraz ve Kültür Bayramı'na Ankara'dan katılan konuklarımız, yalnızca Cevat Hocam ve beraberinde getirdiği TRT ekibi oldu. Bu ekibin etkinliğimiz hakkında hazırladığı program Ankara Radyosu'nun sabah kuşağında iki ayrı bölüm halinde yayınlandı.

Bundan tam otuz yıl öncesini düşünürsek Cevat Hocamın Yeşilyurt'a gelişinin bizlere verdiği moral desteğin ne kadar büyük ve anlamlı olduğu çok daha iyi anlaşılacaktır. Konuğumuz olduğu süre içinde başta Cumhuriyet Köyü olmak üzere, halkımızın giriştiği toplum kalkınması çalışmalarını yerinde inceleyen ve onlarla sıcak ilişkiler kuran Cevat Hocamın, o günleri yaşayanlar tarafından hâlâ anıldığını biliyoruz.

Meslek yaşamının başındaki genç bir yönetici olarak Cevat Hocamın çalışmalarımıza gösterdiği ilgi ve bu ilgiyi gerek Eğitim Fakültesi'ndeki öğrencilerine çalışmaları anlatmamızı, gerekse bazı panellere çağrılmamızı sağlayarak sürdürmesi benim için büyük bir özgüven, heyecan ve isteklenme kaynağı oluşturmuştur.

Aradan uzun yıllar geçti. Ancak Cevat Hocamla ilişkimiz kopmadı, zaman zaman görüştük. Bu arada Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktora çalışmalarımı sürdürürken, yine Cevat Hocamdan çok şey öğrendim.

1967 yılında Ankara Maiyet Memuru olarak başladığım, kaymakamlıklar ve İçişleri Bakanlığı merkez örgütündeki görevlerimle sürdürdüğüm Mülkî İdare Amirliği mesleğinden 1997 yılında ayrılarak Mersin Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak geçtim.

Bu değişikliğin mimarı da yine Cevat Hocam oldu. Kendisi 1996 yılında Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü başkanı olarak atanmıştı. Yeni bir kamu yönetimi bölümü oluşturmanın heyecanına beni de ortak etmek isteyince, önerisini hemen kabul ettim.

Ancak zaman gerçekten acımasız. Çok hızlı geçiyor. Daha kendisinden öğreneceğimiz çok şey varken Cevat Hocam yasal zorunluluk sonucu emekli oldu ve Mersin'den ayrıldı. Artık temel görevimiz bize bıraktığı emanete sahip çıkmak, onun özlenilen düzeye gelmesine çalışmak ve toplumumuzun bugün büyük gereksinme duyduğu, ülkemize, halkımıza özveriyle hizmet

edecek yeni yönetici kuşakların yetiştirilmesine katkıda bulunmak. Bu görevimizi yerine getirirken de, yine her zaman olduğu gibi Cevat Hocamız engin bilgi ve deneyimi ile başvuracağımız cesaret, güç ve esin kaynağı olacaktır. Hocamız olarak kendisine olan gönül borcumuzu ödememiz olanaksız, ama Cevat Hocam her zaman gönüllerimizde yaşayacak ve yaşatılacak.

Günümüzde Halk Eğitimi ve Cevat Geray

Dr. Ramazan GÜNLÜ (*)

Giriş

Aydınlanma Çağı, Batı toplumlarının düşünme ve yaşam biçimlerini temelden değiştirdi. Aydınlanmanın düşünsel mirası, Kilise ve kutsal dil Latince'nin otoritesini sarsarak, devrimler ve toplumsal dönüşümler ile, laik toplumsal düzenlerin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu dönüşüm ulus ve halk kavramları ile ifade bulan tarihsel olarak kurulan kimliklerin ve geniş yığınların gün ışığına çıkmasına yol açmıştır.

Aydınlanma sözcüğü "ışık yaymak" anlamına gelmektedir. Bu durum ışığın kaynağı sorununu beraberinde getirmiştir. Işığın kaynağı kutsal metinler olduğunda Katolizm'e karşı Evangelizm ya da Protestan akımlar, İncil'in ulusal dillerde okunmasını ve yazılmasını gündeme getirdiler. Bu değişim ulusal dilleri ve halk kültürünü Aydınlanma'nın itici gücüne dönüştürdü.

İngiliz Devrimi ve Fransız Devrimi Avrupa düşünce ve toplum hayatında değişimlerin motor gücü oldu. Devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin keyfîlikten çıkarılması, yurttaşlığın hukuk temelinde haklara ve güvenceye dayandırılması yurttaşlar temelinde bir aydınlanma girişiminin başlaması sonucunu doğurdu. Toucqueville, bu güvenceyi sorunlu görmektedir : Ona göre, "dönemsel olarak tahtlar devirmiş ve kralların ayaklarını çiğnemiş olan bu aynı yurttaşlar, kendilerini hiçbir direniş göstermeksizin, bir devlet memurunun en küçük buyruğuna giderek daha fazla bağımlı kılmaktadırlar" (Akt. Keane:1993:78). Bu durum yurttaşlık açısından bir özgürlük değeri sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

(*) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde varlığını gösteren işçi hareketleri, Batı toplumlarının sınıfa dayalı çatışmalarının görünür bir biçim almasını sağladı. Bu çatışmalar aynı zamanda işçi sınıfının kültür ve eğitiminin temellerini oluşturdu. Kıta Avrupası ve Britanya'da işçi kulüpleri ve meyhaneler işçi kültürünün ve eğitiminin yeniden üretildiği yerler oldular. Viktor Hugo, "Meyhane halkın parlamentosudur." derken bu gerçeği ortaya koymaktadır. İşçilerin aydınlanması anlamına gelen bu değişim, Aydınlanma ve işçi sınıfı arasındaki bağın da açık bir göstergesidir.

Bilginin kaynağının ve aracının us olduğunun benimsenmesi, ilahî düzenden kopuşu ve araştırma etkinliğinin gelişmesini getirdi. Usun egemenliği altında gelişen Aydınlanma düşüncesine ilk ciddi düzeltme, Hegel'in diyalektik us temeline dayandırdığı düşüncenin (idea) gelişim düzeni anlayışı oldu. Bu diyalektik anlayış aydınlanmanın getirdiği ilerlemeci görüşe nitelik vererek tarihsel bir açılımı oluşturdu. Hegel'in koyduğu düşüncenin kendi içindeki çatışması ve bireşime ulaşarak gelişmesi anlayışını topluma uygulayan Marx, tarihin değişim yasalarının sınıflar çatışması ve tarihsel ve somut toplum olduğu yönündeki görüşünü ortaya atarak, Hegel'in anlayışında bir sıçramayı gerçekleştirdi. Bundan sonraki düşünce hareketlerinin de, Marx'ın düşüncesi çevresinde oluşması bir gerçeklik durumuna geldi (Zeitlin:1981).

Aydınlanma düşüncesindeki bu dönüşüm, işçilerin aydınlanmasına yeni bir anlam kazandırmıştır; işçi sınıfı mücadelesini ve eğitimini sosyalizm yönüne çevirmiştir. İşçi sınıfının kendini ve bütün toplumu dönüştürme mücadelesi, Batı toplumlarının görünümünü değiştirmiş, değişimi kendiliğinden ya da iyi niyetli girişim olmaktan çıkarmış, tarihsel ve toplumsal maddi süreçler içinde gerçekleşen bir olgu durumuna getirmiştir. Avrupa'da yetişkin eğitimi ve sürekli eğitim olarak adlandırılan alanın gelişmesinin sosyalizm ve işçi hareketiyle hem ideolojik hem örgütsel düzeyde bağlantı içinde gelişimi (Taylor:1997) bu süreçle birlikte ortaya çıkmıştır.

Aydınlanma pratiği içinden değerlendirildiğinde, halk eğitiminin beş evrede geliştiği (Korsgaard: 2000: 308) görülmektedir: Sırasıyla, Hıristiyan aydınlanması (Evangelizm), yurttaş aydınlanması, halk-ulus aydınlanması, işçilerin aydınlanması, kişisel aydınlanmadır. Bu gelişme halk eğitimi kurumları olarak sıralandığında Kilise, Akşam Sınıfları, Halk Okulu, İşçi Okulu (İşçi Eğitim Dernekleri)/Üniversite Yayım ve Eğitim Dernekleri olarak belirtilebilir.

Kilise okulları, yetişkinlere ahlakî ve dinsel amaca yönelik okuma öğretme temelinde etkinlik gösterdi. Bu tür dar amaç hareketin zamanla düşüşüne sahne oldu. J.W.Hudson'ın 1851'de yayımlanan The History of Adult Education kitabından hareketle Akşam Okulları ve Mekanik Enstitülerinde oku-

ma yanında yazma, telaffuz, gramer, aritmetik ve coğrafya öğretildiği belirtilmektedir (Stubblefield ve Rachal: 1992:108).

Türkiye'de de paralel bir gelişimin var olduğu gözlenebilmektedir. Dinsel ve ahlakî bilgilerin öğretilmesini hedefleyen birinci evre 1865'te kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Derneğinde somutlaştırılabilir. İkinci meşrutiyet sonrası başlayan milliyetçilik eğilimi ile birlikte Türk Ocaklarında süren ikinci evrede öne çıkan figür olarak İsmayil Hakkı Baltacıoğlu belirtilebilir. Cumhuriyetle birlikte iç içe geçen pek çok görev ve işlevin yerine getirilmeğe çalışıldığı üçüncü evrede, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesine halk eğitiminin girmesi yanında Harf Devrimi ile birlikte Aydınlanmacı bir perspektif içinde başlatılan "Millet Mektepleri", "Halk Okuma Odaları", "Halkevleri" ve "Köy Enstitüleri" Cumhuriyetin kuruluş dönemi çalışmaları içinde ortaya çıkan ana figürleri oluşturmaktadır. Bu evrede yine beceri ve meslek kazandırmaya yönelik kursların da var olduğu görülmektedir. Kabaca 1950'ye kadar süren bu dönemde temel odağın uluslaşma temelinde sivil bir hattan yürüyen okuma-yazma öğretimi, kültür çalışmaları, kısmen hesap, coğrafya bilgilerinin yanında mesleki kursların da açıldığı saptanabilir.

1950 sonrası, önceki sivil ve kıra yönelik aydınlanma kurumlarının tasfiyesi ve halk eğitiminin ağırlıkla Bakanlık bünyesinde kadınlara yönelik olarak sürdürüldüğü dördüncü evre olarak görülebilir. 1960 sonrası ise halk eğitimi örgütlenmesinin daha sistemli hale gelmesi, kısa bir süre de olsa üçüncü evredeki saikler yönünde çalışmaların yürütüldüğü beşinci evre, bir kararsızlık dönemi sonrasında temelde halk eğitiminin Milli Eğitim Bakanlığı etkinliği olduğu somutlaşmıştır. 1739 Milli Eğitim Temel Kanunu'nun da etkisiyle, 1970'ler ve 1980'ler halk eğitiminin mesleki-teknik eğitim ve toplumsal eğitim ve işlevsel kurslar olarak ayrışması ve giderek mesleki –teknik eğitimin ağırlık kazandığı altıncı evre olarak değerlendirilebilir (MEB:1984:28-31 ve 38-46). 1990'lardan günümüze süren son evre bir kararsızlık ve dönüşümü işaret etmektedir. Tüm sosyal harcama alanlarında kısıntıya gidildiği bu evrede Halk Eğitimi Bölümleri hem yeniden kuruldu hem de kapatıldı. Bu durumu sistemin Dünya Sistemine açılırken perspektifsizlik ve bağımlılık ilişkileri sonucu devletin küçültülmesi biçiminde değerlendirmek olanaklıdır. Ancak bu dönemin hem Devlet hem sivil alan içinde halk eğitiminin yeniden biçimlendiği dönem olarak değerlendirilmesi gerekir.

Gerek yurttaşlık eğitimi gerekse işçi eğitimi, geçmişte de bugün de demokrasinin etkin kaynaklarını oluşturmayı sürdürmektedir. Kendi güç ve girişimini kendi sorunlarının çözümü yönünde birleştirmek, toplumsal eşitsizliklerin ve yoksunlukların aşılmasının kaynağını oluşturmaktadır. Genelde yurttaşların, özel olarak da işçilerin aydınlanma geleneğinden bugüne miras

kalan olgu olarak, halk eğitiminin aydınlanma temelinde gelişen anlayış ve yönelimidir. Bu yönelim daha adil ve eşitlikçi bir toplum özleminin önemini koruduğu bir ortamda daha da anlamlı duruma gelmiştir.

Aydınlanma geleneği, farklı gereksinmelerin karşılanmasından, kişisel aydınlanmadan küresel yurttaşlığa uzanan bir hatta, bireylerin ve toplumların çaplarını aşan ve onları ezen koşullara karşı mücadelesiyle birleşen halk eğitimi, bugün dünyanın patronlarının toplantılarında, Prag'da, Seattle'da, Nice'de küreselleşmenin yıkımlarına karşı harekete geçen binlerce eylemcide kendi kaynaklarını yeniden oluşturmaktadır. Barış için eğitimde, insan hakları için eğitimde, kimliklerin özgürleşmesi (çatışma kaynağından ekinsel varsıllığa dönüşmesi) için eğitimde, çevre için eğitimde yeniden var olan halk eğitimi bireylerin ve toplumların özgürleşmesinde temel geliştiricilerden biri olmayı sürdürmektedir.

Cevat Geray ve Halk Eğitimi

Ankara Üniversitesi Halk Eğitimi Bölümü'nün kurucusu ve ilk Bölüm Başkanı olan Cevat Geray, akademinin çok yönlü ve özgün temsilcilerinden biri olarak, kent ve çevre bilimlerinden iletişim bilimlerine ve halk eğitimine uzanan çalışma alanları yanında siyasal ve sosyal bilimlerin pek çok alanında yazmıştır. Yaşamında pek çok bölümün kurulmasının emeği yanında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, TRT'de yöneticilik, İmar ve İskan Müsteşarlığı hemen sayılabilecek yönetici görevleridir.

Üniversiteden ayrı bırakıldığı 1402'lik döneminde, hem kentbilimci hem halkeğitimci olarak, kent kooperatifçiliğinin kuram ve uygulamasını birleştirerek, doğrudan halk eğitimi uygulamasının örneğini vermiştir. Türkkent'in kurulması sürecinde de etkin bir rol gösterdiği kooperatif hareketi içinde izlenebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Cevat Geray'ın toplumun gönenç ve esenliği için ortak-toplumsal her çabanın yanında ve içinde olduğu teslim edilmelidir.

Akademik kişiliği sorunlara bütünsel ve derinliğine bakışında ortaya çıkmıştır. Kent sorunlarını çözümlerken kırsal sorunları bir arada ele alışı çalışmaların pek çoğunda açığa çıkmaktadır (*). Toplumsal sorunların çözümüne yönelik toplum yararına ve katılımcı anlayışı, varolan toplumun toplumsal adalet ve eşitlik yönünde dönüştürülmesi konusunda uygulamaya geçirilebi-

---

(*) Bu olgu; Şehirsel Toplum Kalkınması , Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları, Kırsal Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik, Halk Eğitimi kitaplarında ve makalelerinde gözlenebilir.

lecek açılımı taşımaktadır. Konut, eğitim, kalkınma ve yerel politikalarla ilgili sorunlara yönelik çözüm arayışlarında halkın katılımı kavramının içini, halk eğitimi, toplum kalkınması ve kooperatifçilik uygulamalarıyla, örgütlenme ve bilinçlenme yönelimi ile doldurmuştur.

Toplumun gelişmesinin temelinde gördüğü **"kendini harekete geçiren toplum"** düşüncesi, kollektif yaklaşımın insana kattığı zenginliğin, toplumsal ilişkileri ve etkinliği değiştirme kapasitesinin temelini oluşturmuştur. Bu düşüncenin pratik yararın ötesinde etik bir tutumu ortaya koyduğu olgusal çabalarda belirmektedir. "Demokrasi İçin Eğitim", "İnsan Hakları İçin Eğitim" gibi makale adlarında da yansıyan bu çabalar, dünden bugüne taşıdığı evrensel yaklaşımın sürekliliğini de ortaya koymaktadır.

İdeal adına, somut eylem ve uygulamaları küçümseyen ya da zaman içinde farklılaşan toplumsal ve akademik kişiliklerle karşılaştırılamayacak ölçüleri ve ilkeleri ile bugünün kişiliklerine ve halk eğitimcilerine rehber olmayı sürdürmektedir. Üretken, zihni besleyen ve çalışmaya yönlendirmede yöntem ve yönelim kazandıran yaklaşımı, pek çok sayıda öğrencisinin çalışmalarında ve davranışlarında görülebilir.

Geray'ın toplumsal ve düşünsel değişime ayak uydurmanın ötesinde, değişimdeki etkin tutumu, öğrencilerinde ve derslerinde görülebilir. 12 Eylülün hukuksuzluğu içinde ayrı kaldığı üniversiteye 1990'da döndüğünde Halk Eğitimi Bölümü'nde Lisans ve Lisan üstü eğitim programlarına katkıda bulunmayı sürdürmüştür. Çevre Sorunları ve Halk Eğitimi, Sivil Toplum Örgütleri ve Halk Eğitimi, Kültürel Gelişme Politikaları ve Halk Eğitimi, Halk Eğitiminin Güncel Sorunları gibi dersleri açması değişim anlayışını ve katkılarındaki yeniliği oldukça iyi yansıtmaktadır.

Aydınlanma düşüncesine bağlılığı ve halkı aydınlatma uğraşı, Sivas Katliamı'nda canına kast eden kundaklama ve saldırıya aldırış etmeden pek çok alanda sürüp gitmektedir. Cumhuriyet gazetesinin 'Olaylar ve Görüşler 'köşesini izleyenler, Geray'ın toplumun aydınlanması ve özgürleşmesi sürecine duyarlılığını ve katkısını görebilirler (*).

Günümüzde meslekleşme sürecinin bir parçası olarak halk eğitiminde ağırlık oluşturmaya başlayan "statükoya dayalı yetişkin eğitimi" anlayışının

---

(*) "Çağdaş eğitime yobaz ayaklanması" 20.5.1997, "demokrasi ve insan hakları savaşçısı Ekmekçi" 4.6.1997, "Bireyin özgürleşmesi için eğitime dönüşmedikçe!.. 6.10.1997, "Öğretmenler günü 16 Mart olmalıydı" 24.11.1997, "İnsan hakları için halkın eğitimi" 10.121997, "Toplum ve halk eğitimi odağı: Halk Evleri" 19.2.2000 Cumhuriyet Gazetesi sayıları.

(Heaney ve Babtiste:1996; Kerka:1996) karşısında durduğunu göstermiştir. Freire'nin özgürleştirici, toplumsal değişmeden yana eğitim anlayışını, kendi anlayışıyla kurduğu bağlantı ve yönelim içinde yazılarında yansıtmaktadır (Geray:1994:93). Değişimin yönünü her zaman toplumun laik ve toplumsal adalet ve eşitlikten ve özgürlükten yana dönüşümü temelinde ele almıştır.

Geray (1966:237) kentsel ve kırsal toplum kalkınmasının farklı yönleri olduğunu ortaya koyarken, ikisinin birbirini tamamlayan bir süreç olduğunu da belirtir: "Şehirlerdeki sorunların ucu köylere kadar uzamaktadır. Bu bakımdan şehirsel toplum kalkınmasının köysel toplum kalkınmasıyla tamamlanması, birarada yürütülmesi gereklidir". Geray (1966.237) toplum kalkınmasını ele alırken demokratikleştirici yanını vurgulamaktadır: "Toplum kalkınması, mahalli toplulukların tek yanlı olarak devletçe kalkındırılmaları ya da kendi çabalarıyla başbaşa bırakılmaları demek de değildir. Mahalli toplulukların kendi sorunlarına çözüm yolu bulmada, kendi güçlerini birleştirmede, mahalli kaynakların yetişemediği konularda devlet gücünden yararlanmada gerekli girişkenliği kazanmaları, kısacası kendine yardım eden topluluklar durumuna getirilmeleri konusunda devlete ve personeline önemli roller düşmektedir." Bu yaklaşım devlet ve toplum arasındaki ilişkinin demokratikleştirilmesi için önemli bir temel sağlamaktadır.

Toplum kalkınması çalışmasını, araştırmaya dayalı bilgiler ışığında geliştirmenin gereğini vurgulamak yanında, Geray'ın toplum kalkınması araştırması için geliştirdiği prototip, araştırmacılara ve uygulamacılara temel sağlayacak niteliktedir (Geray:1972). Ayrıca toplum kalkınması amaçlı olmayan köy araştırmalarıyla farkını ortaya koyarak, bunlardan nasıl yararlanılacağını da göstermektedir. Köy araştırmaları için incelediği kaynakçanın zenginliği, yine bu konudaki çalışmalar için önemli bir kolaylık ve ilgi sağlayacak düzeydedir.

Geray, 1969'da Eğitim Sosyolojisi Kürsüsü öğretim üyesi olarak yazdığı Köy Enstitüleri ile ilgili yazıda Enstitüleri sağladıkları sonuçları şöyle özetler: Köy Enstitüleri; köy araştırmasının başlamasında ve yayılmasında merkez olmuştur. Ulusal kültür ve folklorun yaratılmasında işlev görmüştür. Ekonomik ve kültürel hayatı etkileyen kalkınma merkezleri olmuşlardır. Bu saptamasıyla Köy Enstitülerinin Cumhuriyetin aydınlanma kurumu niteliğini yeniden göz önüne sermektedir.

Toplum kalkınmasının günümüz yönelimlerinde (Bradshaw:2000), (ekonomik, toplumsal, kültürel bağlam ve sonuçları içeren) çok yönlü karmaşık projeler önemli yer tutmaktadır. Bu çok yönlü açı, Geray'ın (1966:251), İl Şehirsel Toplum Kalkınması Kurulu'nun görevlerini sayarken, proje sekreterliği bünyesinde önerdiği personelin konseptinde görülebilir: "Bu sekreterlik-

te yeteri kadar Sosyal Hizmet Uzmanı, Halk Eğitimcisi, Belediye Teknik Elemanı, Kız ve Erkek Teknik Öğretmenleri, Sağlık Elemanı, Dernek temsilcileri ve yeteri kadar idarî personel bulunacaktır." Önerilen çerçeve ilgili taraflar yanında, çok yönlü bir etkinliği kapsayan bir anlayışı göstermektedir.

Halk eğitimi ve toplum kalkınmasını bir meslek olmaktan çok, onları evrensel-aydınlanmacı gelenek ile bütünleştiren Geray, bu anlayışı akademik halk eğitiminin kurucusu ve A.Ü. Halk Eğitimi Bölümü'nün ilk Başkanı olarak geçmişten bugüne taşımaktadır. Demokrasi ve toplumun özgürleşmesinden yana aydınlanmacı tavrı akademik ve pratik yönelimlerinde, demokrasi eğitimine yönelik saptamasında görülmektedir: "Seçme ve seçilme hakkının geniş kitlelere tanınmasından sonra, demokrasi eğitimi, daha da önem kazanmıştır. Geniş kitlenin bu gücü en iyi, en bilinçli biçimde kullanması gerekmektedir. Fakat eğitsel düzeyin yetersizliği nedeniyle, kitle, çoğu kez bu gücü, bu hakkı en etkili biçimde kullanmanın yollarını bilmemektedir. Oy vermenin dışında, yurttaşın siyasal görevlerini yerine getirmesi, siyasal sorunların çözümü için belli durumlar karşısında yerinde kararlara ulaşması, geniş ölçüde bir eğitim konusudur (Geray : 1978: 9). Bu eğitim de demokrasi için halk eğitimi olmalıdır (Geray. 1994 SHP PİEP Seminer).

Günümüzde demokratik yenilenmenin temeli sayılan etkin yurttaşlık, toplum çalışması ve demokrasi eğitimi çerçevesinde somut bir anlam kazanabilecektir (Shaw ve Martin: 2000:410-412). Geray'ın demokrasi için eğitim yoluyla kitlelerin etkin yurttaşlara dönüşümü perspektifi, bugünün sorunları için de yol göstericiliğini sürdürmektedir.

Günümüzde ortaya çıkan açık biçimleriyle küreselleşme olgusu, olumsuz bir biçimde ödenek kesintileriyle, daralma yönünde düzenlemelerle halk eğitimini meslekleşmeye ve toplumsal sorunlardan uzaklaşmaya itmektedir. Bu gelişme, halk eğitimini toplumun özgürleşmesi yönünde kavrayanları geriye düşürmekte ve işlevsizleştirmektedir. Oysa, halk eğitiminin öncülerinden Eduard Lindeman'ın belirttiği gibi, "gerçek halk eğitimi toplumsal eğitimdir" (Akt. Heaney ve Babtiste: 1996). Halk eğitimini toplumsal hareket olarak benimseyen anlayış, Aydınlanma geleneğinin bir parçası olarak ortaya çıkmış, yurttaşın, ulusun/halkın, işçilerin ve bireylerin aydınlanmasını, yeni gelişmeler karşısında tutum almasını güçlendirmiştir.

Eleştirel düşünmeye ve benlik değerine dayalı bir anlayışı demokrasinin temeline yerleştirmenin (Welton ve Lecky: 1997) halk eğitimi açısından taşıdığı değer ortadadır. Bu konuda Geray (*), bireyin özgürleşmesi için eğitimin

---

(*) Geray, C. (6.10.1997) "Bireyin Özgürleşmesi İçin Eğitime Dönüşmedikçe!.." Cumhuriyet.

önemini ortaya koyar: "Demokrasiye inançlı, insan haklarına saygılı, tüzeye dayalı, odağında özgür bireyin bulunduğu çağdaş toplumun yaratılması" düşüncesi çözümlemelerinin ana öğelerinden birini oluşturur.

Sivil toplumun ve toplumsal hareketlerin varlığına, bilinçlenme ve demokrasi mücadelesi içindeki yerine verdiği önem, kooperatif hareket içindeki konumu yanında, onların etkili olması yönündeki yazılarında da açıkça gözlenebilir. Resmî kuruluşların kısıtlayıcılığına almaşık olarak, demokratik örgütlerin örgütlenme ve demokratik mücadeleyle bütünleşen yönlerine değinerek, Halkevleri'nin bu konudaki gizilgücüne ve kamu fonlarından desteklenmesi gereğine işaret eder. "Toplumun, özellikle demokratikleşmesine, halkın siyasallaşmasına, bilinçlenmesine çalışacak halk eğitimi ve toplum özekleri olarak Halkevlerine her zamankinden çok gereksinim duyduğumuz günleri yaşıyoruz" derken, Geray bilincin toplumsal örgütlenmesinde demokratik örgütlerin yerini saptamaktadır (**).

Araçsal olmak yerine , etik bir tutumu benimseyerek, ***için eğitim*** yaklaşımıyla eğitimin dayandığı ve yöneldiği değerlere özel bir önem vermektedir (***). Bu yaklaşım, insana, çevreye, barışa, demokrasiye kendi başına verdiği değeri ortaya koymaktadır. Onun bu yaklaşımı, günümüzde yaygın olan riyakarlığa, takiyye ve araççılığa aldığı tavrı ve koyduğu mesafeyi anlamlı bir biçimde ifade etmektedir. Bu anlayışın halk eğitiminin doğuşuna kaynaklık eden aydınlanmanın idealleriyle olan yakınlığını ortaya koyması bakımından günümüzün sorunları karşısında halk eğitimcilerin yönelimlerine rehber oluşturduğu söylenebilir.

Halk eğitimini toplumsal hareket olarak benimseyen anlayış, Aydınlanma geleneğinin bir parçası olarak ortaya çıkmış, yurttaşın, ulusun ve halkın, işçilerin ve sonunda bireylerin aydınlanmasına yönelik girişimlere, yeni gelişmeler karşısında toplumun ve bireylerin tutum almasını güçlendirmiştir (Korsgaard:2000: 311 ve sonrası). Bugün terimin yetişkin öğrenmesi ve eğitimi ile ikame edilme çabası nötr bir yaklaşım oluşturma yönelimi olarak ortaya çıkmaktadır (Babtiste ve Heaney:1996). Geray bu tip yaklaşımlara ilişkin tavrını daha halk eğitimi çalışmalarına yöneldiği ilk yıllardan (****) beri sürdür-

---

(**) Geray,C.(19.02.2000) "Toplum ve Halk Eğitimi Odağı:Halkevleri" Cumhuriyet.

(***) "İnsan Hakları İçin Halkın Eğitimi" (10.11.1997 Cumhuriyet), "Çevre İçin Eğitim" (Ed.R.Keleş, İnsan Çevre Toplum), "İnsan Hakları İçin Eğitim " (TODAİE;1993 İnsan Hakları Yıllığı, 1994) , "Demokrasi İçin Halkın Eğitimi" (Sosyal Demokrasi PİEP 1-30 Ekim 1994 Bildiriler, 7. Kitap 1994 SHP MYK,Ankara)

(****) EİTİA' da 29-31 Ocak 1975 günlerinde düzenlenen "Türkiye'de Yaygın Eğitim Seminerinde sunulan bildiri Geray, C (1975)"Halk Eğitiminin Kurumlaşması" A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt:7 Sayı:1-4

mektedir. Halk Eğitimi teriminin yerine Yaygın Eğitim teriminin ortaya atılmasını olumlu değerlendirmemiştir. Halk Eğitimi'nin özellikle seçkinler karşısında toplumun geniş kesimlerinin eğitimi olarak ifadesine önem vermiştir (Geray: 1975). Halk Eğitimi terimini hem süreklilik hem de halkın bilinçlenmesi ve toplumsal değişme yönünde bir yaklaşım olarak ortaya koymuştur.

Yüksek Öğretim Kurulu Yürütme Komitesi'nin 04.11.1997 tarih ve 97.39.2761 sayılı kararıyla kabul edilen Eğitim Fakülteleri'ne ilişkin düzenlemeyle birlikte Halk Eğitimi Bölümü'nün kaldırılması karşısındaki tavrını gazete makalesiyle ilgili kamuoyuna açıklıkla sunmasında da bir kez daha göstermiştir (*). "Yetişkinlerin, çağdaş, laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal hukuk devletinin gerektirdiği özgürleşmiş, bilinçli, topluma ve çevreye duyarlı yurttaşlar olarak demokrasi ve insan hakları için eğitim görmelerine her zamankinden daha çok gereklilik vardır. Yurttaşlık haklarına sahip çıkması ve sorumluluklarını yerine getirmesi için halkın siyasallaşması ve demokrasi ekinini kazanması konusunda yetişkinlerin okul dışında eğitiminde Halk Eğitimi'ne çok önemli görevler düşmektedir." Bu yaklaşımın toplum için önemini ortaya koyan Geray, Halk Eğitimi Bölümü'nü kapatmanın yanlışlığını vurgulamaktadır.

Geray'ın bu yaklaşımı, Halk Eğitiminin geleceğine ilişkin duyduğu sorumluluk yanında, toplumun aydınlanma ve özgürleşme yönünde etkin işlevine ilişkin bir görüşü yansıtmaktadır. Halk Eğitimi'nin yalnızca pragmatik gerekler üzerine meşrulaştırılamayacağını göstermek, daha da fazla önem kazanmaktadır. Zira, bölümü kapatanlar, onun eşitlik, özgürlük ve kardeşlik idealleriyle birlikte doğduğunun, emekçi sınıflar ve yoksullarla demokrasi mücadelesinde bütünleşen özgürleştirici pratiği paylaştığını bilmektedir. Dünya Bankası Projesi çerçevesinde yürütülen bir operasyon olması, uygulamanın niteliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Halk Eğitimi'nin Geleceği

Batıda yetişkin ve sürekli eğitim olarak biçimlenen alan (Taylor.1997; Stubblefield ve Rachal: 1992) , Latin Amerika'da Halk eğitimi olarak kendini sürdürdü. Toplumsal hareketlere paralel bir gelişme dinamiğini koruduğu ve Freire sonrasının özgürleştirici halk eğitimi anlayışı olarak devam ettiği (Kane:2000) görülmektedir. Terimler ne olursa olsun halk eğitiminin mikrokozmosu, değişim dinamiklerinden etkilendiği bir paralel değişimi ortaya koymaktadır.

(*) "Halk Eğitimini Yadsımanın Dayanılmaz Hafifliği" 20.02.1999. Cumhuriyet.

Günümüzde sürdürülen üç anahtar konu, sürekli ve meslekî eğitim, kişisel gelişme eğitimi, ve tamamlama eğitimi geçmişten beri gelen çalışma alanlarını oluşturmaktadır (Taylor:1997). Bir çok Avrupa Ülkesinde mühendisten yetenekli teknisyenlere kadar her düzeyde eğitim (training), zorunlu eğitim sonrasında merkezi özellik kazanmaktadır. Üniversitedeki yetişkin eğitimi, geçişteki eğitim eksikliğini gidermede, üniversiteleri çalışma hayatı ile ilişki kurmaya teşvik ederek, onların bilgilerini uygulamak ve uyarlamak için, işgücü gereksinimlerine uygun becerilerin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda kolaylaştırıcı olarak katkıya sahiptir. Ancak buradaki tehlike, sorgulanamayan serbest pazar kapitalizmi ilişkilerine uyumcu ve eleştirel olmayan bir ideolojik gündemin sürekli ve mesleki eğitimle sağlanmasıdır. Avrupa Birliği mesleki eğitim ve yetiştirme sorununu orta öğretim sonrasına bırakma yönünde politikalar geliştirmektedir. Buna göre, mesleki eğitim ve yetiştirme, dikey (geçişli ve modüler) ve ufuksal (yenilenme ve değişim) bir anlayışla ele alınmaktadır. Bu da sürekli ve mesleki eğitimi, Avrupa Birliği'nin temel yönelimlerinden biri durumuna getirmektedir (Advisory Forum 1995).

Kişisel gelişme eğitimi olarak, üniversite yetişkin eğitiminin 1960'lardan beri bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Tamamlama eğitimi açısından kitlesel yüksek öğrenim sistemi içinde yetişkin eğitimine önemli bir yer vermektedir. Üniversiteye girmenin tabanını genişletmek açısından emekçi sınıfların ve engelli toplumsal kesimlerin (etnik azınlıklar , bütünleşmemiş gruplar vb.) olanaklara erişimin önemi artmaktadır. Bu da toplumsal hareketliliğin aracı olarak toplumsal amaçlı bir yetişkin eğitimine gereksinimi artırmaktadır. Bugün Avrupa'da öne çıkan sorun olarak erişebilirlik yönelimi, bireylerin çalışma, beceri edinimi ve yaşamını yükseltmede yetişkin eğitiminin geleceğine ilişkin önemli etkinlik çerçevesi sunmaktadır.

Çoğulculuk,parçalanma, farklılaşma ve katılım, günümüz Avrupa'sının yeni düzeninin verileri durumuna gelmektedir. Sol üzerine ekonomi ve sivil toplum bağlamında, bireyin insan haklarında, toplumsal sorumluluk üzerinde gelişen yeni ilgi ve eğilimlerin varlığı göze çarpmaktadır. Avrupa'yı bugün tehdit eden tehlikelerin başında geleneksel kapitalizm değil, milliyetçilik gelmektedir. Örneğin birleşme sonrası Almanya'da yurttaşlık eğitimi, gereksinim duyulan yeni vurguyu oluşturmaktadır. Hatta bu Avrupa Birliği kapsamında Avrupa yurttaşlığına yönelik bir bütünleşme yönelimini zorlamaktadır (Pöggeler:1994). Yeni Avrupa'da temsil edilmeyen azınlıkların çıkarları (etnik azınlıklar, işsizler ve kadınlar) yetişkin eğitimine yeni roller yüklemektedir. Milliyetçilik tehdidi karşısında insani ve demokratik yeni düzeni geliştirebilmek için 1980'lerin barış hareketi, toplumsallaşmış bir ekonomik yapı-

ya yönelim, yetişkin eğitimini bu sürecin bir parçası olmaya çağırmaktadır. Bu olgular bize göstermektedir ki, toplumsal amaçlı bir yetişkin eğitimi önümüzdeki dönemin ihmal edilemeyecek yönelimi olacaktır.

Geray'ın temsil ettiği yönelim, halk eğitimi ya da yetişkin eğitimi terimleri olarak nasıl ifade edilirse edilsin, sorunun Avrupa'da ya da Üçüncü Dünya'da görünen biçimleri ne olursa olsun, barış içinde bir toplum için özgürleştirici bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Buysa Avrupa bütünleşmesinde içerilen milliyetçilik karşıtı toplumsallaşmış bir ekonomi ve adaletli bölüşüme dayalı ortak değerleri kapsadığı gibi, Üçüncü Dünya'dan yükselen mücadele bilinci ile de bütünleşmektedir. Olumlu bir toplumsal değişme yönelimi olarak, yurttaşların etkin ve örgütlü gücünde somutlaşan bir anlayış bu yönelimin temelinde bulunmaktadır.

Toplumsal değişme için yetişkin eğitiminin özelliklerini oluşturan öğeler şöyle özetlenebilir (Kerka:1996) : Bireysel öğrenmeye saygı duyan işbirliğine dayalı öğrenme, dışardakilerin taşımasından çok bilgi üretimine dayalı bir anlayış, insanların iktidar ilişkilerini ve ağlarını anlama yoluyla onları değiştirmede güçlenmeleri yönünde uygulama, düşünüm ve eylemin karşılıklı ilişkisi içinde gerçekleşen bir praksis.

Sonuçta yetişkin eğitimi, günümüzde hem toplumsal değişme hem statüko yönelimli akımlar olarak temsil edilmektedir. Pazar-güdülü kurumlar, bireylerin bilgi ve beceri elde etmelerine yönelen kurumlar statükoyu sürdürmeye gereksinim duydular. Farklı bir düzen arayışında olanlar, yetişkin eğitimi mesleğinin sınırlarını toplumsal eylem ve değişim yönünde genişleterek, akademisyenleri toplumsal hareketlerle bir köprü oluşturmaya olanak sağladılar. Bu tür bir yönelim yetişkin eğitimi alanını, uygulama ve araştırma olarak yeniden oluşturma çalışmasını da gerekli kılmaktadır.

Sonuç

Küresel kapitalizmin sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ilkesi temelinde daha çok hakimiyet kurmaya başlaması, karşı-küreselci ve yerelci hareketlerin ortaya çıkmasına ve giderek artan muhalefete yol açmaktadır. Emeğin hareketlerine kısıtlama getiren sonuçlarıyla küresel kapitalizmin ulus devletlere yönelik tehdidi karşısında ulus devletin hakim güçleri emeğin üzerinde baskıyı yoğunlaştırarak emekçi sınıfların muhalif gizilgücünü boşa çıkarmaktadır. Bu durum milliyetçi- şoven bir çizginin toplumlara yayılmasının toplumsal temelini sağlayarak küresel kapitalizme yedek güç oluşturmaktadır. Dolayısıyla Avrupa perspektiflerinde olduğu gibi azgelişmiş ülkelerde de milliyetçi-şoven yönelimlere karşı mücadele ve bilincin geliştirilmesinde Halk Eğitimi'nin önemi ortaya çıkmaktadır.

İşsizliğin özelleştirmelerle kitlesel boyutlara ulaştığı bir ortamda toplumsal bilinç ve becerilerin sürekli yeniden ediniminde bütünleştirici bir perspektifi temel almak, küreselleşmenin yıkımlarına almaşıklar getirebilmenin olanakları geliştirilmelidir. Halk Eğitimi/Yetişkin Eğitimi çalışmaları, hem akademik hem uygulama düzeyinde dünyada da ödenek kısıtlamaları içinde hareket etmektedir. Ancak bu olgu, akademisyenlerin toplumsal hareketlerle birlikte çalışma yönelimlerinin gelişip yayılmasına engel olamamaktadır.

Türkiye açısından durumun oldukça kötü olduğunu teslim etmek gerekir. Ancak, Halk Eğitimi'ni büyütmenin yolunun; emekçi sınıfların eğitiminde ya da toplumsal hareketlerle birlikte çalışmalar yürütmede, küreselleşme karşıtı güçlerin demokratik ve toplumsal bir yeni düzenin geliştirilmesine yöneltilmesinde bulunabileceği, bugün her zamankinden daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanların kendilerini geliştirebilmelerinin ve özgürleşebilmelerinin yolu toplumsal ödeneklerin artırılmasından geçmektedir. Halk eğitimi toplumsal hareketler içinde bu yönde bir girişimin ortaya çıkmasına öncülük edecek bir programı hayata geçirmenin temelini oluşturmalıdır.

Türkiye'de Halk Eğitimi, önemli oranda kısıtlanmış bir ortamda var olma mücadelesi vermekle birlikte, akademik ve toplumsal gizilgücü Geray'ın ortaya koyduğu akademik gelenek içinde, oldukça zengin bir çerçeve sağlamaktadır. Bugün Halk Eğitimi, en kısıtlı olduğu ortamda bile varlığını temellendiren kaynaklara sahipse, ihmal edilmemesi gereken şey, bu kaynağı, kendi bilincine varan halkın ilgisine ve özlemlerine yöneltmektir.

Kaynakça

Advisory Forum (1995)" Strategies for Continuing Training" 20-21 February 1995, Berlin.

Babtiste, I ve T. Heaney (1996)" The Political Costruction of Adult Education" Contact. thea@chicago1.nl.edu

Bradshaw,T.K.(2000) "Complex Community Development Projects: Collaborations, comprehensive programs and community coalitions in complex society" Community Development Journal V.35 N.2 April.

Geray , C. (1966) "Şehirsel Toplum Kalkınması" SBF Dergisi, C:XXI S:2, Ankara

_____ (1969) "Türkiye'de Köy Enstitüleri ve Köy Kalkınması" Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:2 Sayı:1-4, Ankara.

_____ (1972) "Toplum Kalkınması ve Köy Araştırmaları" Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt:5 Sayı:1-2, Ankara.

_____ (1975) "Halk Eğitiminin Kurumlaşması" A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, C:7 S:1-4

_____ (1978) Halk Eğitimi. Eğitim Fakültesi yayını, 2. Baskı, Ankara.

_____ (1993). "Çevre İçin Halk Eğitimi, (Ed.) R.Keleş İnsan Çevre Toplum

_____ (1994). "Demokrasi İçin Halk Eğitimi" SHP PİEP Bildiriler 7. Kitap, Ankara.

Kane, L. (2000) "Popular education and the landless people's movement in Brazil (MST)" Studies in the Education of Adults. V.32 No.1 (Apr.2000) ISSN: 0266-0830

Keane, J.(1993) "Despotizm ve Demokrasi" Der. J. Keane Sivil Toplum ve Devlet. Ayrıntı, İst.

Kerka, S. (1996) "Adult Education: Social Change and Status Quo ? " ERİC Digest No 176 ED 402472 ERİC Clearinghouse on Adult Career and Vocational Education Columbus OH.

Korsgaard, O. (2000) "Learning and The Canging Concept of Enligtenment: Danish Adult Education Over Five Countries" International Review of Education 46 (3/4).

MEB (1984) Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü Çalışmaları, Ankara.

Pöggeler, F. (1994) "Erwachsenenbildung als Faktor der europaischen Integration" R. Tippelt (Hrsg) Handbuch Erwachsenenbildung/ Weiterbildung. Leske-Budrich, Opladen.

Shaw, M. ve Martin, I.(2000) "Comunnity work,citizenship and democracy:re-making the connections" Community Development Journal. V.35 N.4 October.

Stubblefield H.W ve J. R.Rachal (1992) "On the Origins of the Term and Meanings of "Adult Education" in The United States" Adult Education Quarterly V:42 N:2 Winter

Taylor, R (1997)" The Search for a social purpose ethic in adult continuing education in the 'new Europa' " Studies in the Education of Adults. V.29 (Apr.1997) ISSN: 0266-0830

Welton, M ve J. Lecky (1997)"Volunteerism as the seedbed of demokracy.the educational thought and practice of Guy Henson of Nova Scotia." Studies in the Education of Adults. V.29 (Apr.1997) ISSN: 0266-0830

Zeitlin, I.M. (1981) Ideology and Development of Sociological Theory. Prentice Hall, Inc.New Jersey.ISBN 0-13-449769-4

Söyleşi : Prof. Dr. Cevat Geray İçin Ne Dediler?

Hazırlayan: Ayten ALKAN (*)

Prof. Dr. Celal Göle - SBF Dekanı

"Her toplulukta, Mülkiye Marşı'ndan sonra gözler ve kulaklar Cevat Abiyi arar, 'Mülkiye!' diye bağırması için..."

Prof.Dr. Cevat Geray, bir başka deyişle Cevat Abimiz, Fakültemizin sembol hocalarından biridir. Diğer birçok hocamız gibi kendisi de Mülkiye tarihindeki önemli yerini en iyi şekilde almıştır. Kendisi hem öğretim üyesi olarak, hem de fakültemizin önceki dekanlarından birisi olarak, Mülkiye'ye gerçekten büyük bir aşkla hizmet etmiştir. Yine tarihte yerlerini alan diğer hocalarımız gibi, kendisi de Mülkiye'ye hizmetin Türkiye'ye bir hizmet olduğu bilincini hiçbir zaman unutmamıştır. Kendisi aynı zamanda 12 Eylül döneminden önceki son dekandır. Her yönetici için yönetmek, bir dekan için de fakültesini yönetmek, tabiatıyla güçtür. Ama geriye dönüp baktığımız zaman, belli dönemlerde bunun çok daha zor olduğunu görüyorum. Cevat Abi de bu çerçevede, ülkenin zor günlerinde dekanlık yapmış bir kişidir. 12 Eylül öncesi anarşi ve terörün gerçekten, hepimizin mâlumu olduğu şekilde, çok büyük boyutlarda olduğu bir dönemde dekanlık yapmıştır. Ben de asistandım o zaman, çok gördüm, gözledim, bitmez tükenmez sabrıyla, diyalog içerisinde sorunları çözmek istemiştir. Bunda da başarılı olmuştur. 12 Eylül öncesi anarşi ve terörden sonra, askeri rejimle beraber, bu sefer daha değişik bir ortamda bir süre görev yapmak durumunda kalmıştır -Yüksek Öğretim Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar... Cevat Abi, gerçek bir Mülkiyeli'dir. Cevat Abi için güzel bir anı: Cevat Abi, topluluklarda, kokteyllerde olsun, maçlarda ol-

---

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

sun, balolarda olsun, her yerde Mülkiye Marşı'ndan sonra, "Mülkiye!" diye bağırıp topluluğa "Hey!" dedirten kişidir. Her toplulukta, Mülkiye Marşı'ndan sonra gözler ve kulaklar Cevat Abiyi arar, "Mülkiye!" diye bağırması için. O da bu görevini her zaman en iyi şekilde yerine getirir, bundan sonra da yerine getirecektir, ümit ediyorum. Mülkiyeliler Birliği'nin kendisine bir armağan çıkarmasını takdirle karşılıyorum. Bu da gerçekten önemli bir hizmettir. Hele sağlığında bunun yapılmasının çok daha önemli bir anlamı olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden de Mülkiyeliler Birliği'ndeki arkadaşlarımızı da kutluyorum. Birçok değerlendirmeler, ödüllendirmeler, anmalar daha ziyade kişilerin öbür dünyaya gitmesinden sonra gerçekleşmektedir. İnsanın sağlığında bunların yapılmasının çok daha anlamlı olduğunu düşünüyorum...

Temurhan Öztürk - SBF İdari İşler Müdürü

"Topluma Hizmeti Canını Verircesine Sürdürüyor..."

Belki tarihlerde yanılabilirim ama, Cevat Hoca'yla Basın Yayın Yüksekokulu'nun müdürlüğünü yaparken tanışmıştım. Yapısını, karakterini, insana bakışını çok sevmiştim. Ben kütüphanedeydim o zaman. Daha sonra Cevat Hoca dekan oldu buraya. O sevgi biraz daha gelişti. Basın Yayın'a çok az gidiyordum ama burada kütüphanede de durumum aktifti. O zaman süreli yayınlar hiç yoktu, o bölümü ben teşekkül ettirdim diyebilirim, çünkü gecem gündüzüm orada geçti. Daha çok Gündüz Hoca, dekanlığı döneminde yardım etti oranın teşekkülüne. O'ndan sonra Cevat Hoca gelince de yardımını hiç esirgemedi. Cevat Hoca'yı eleştirecek veya insana bakışını kötü görecek hiç bir yön bulamıyorum. Herkesin gördüğü gibi hala da topluma hizmeti canını verircesine sürdürüyor. Yalnız ben değil, konuştuğum herkes Cevat Hoca'yı çok seviyor. Kendisiyle ilgili bir anım var. Cevat Hoca'nın dekanlığı sırasında, Malik Şat genel sekreterdi. Bir öğrencimiz vardı. Malik Bey o öğrencimize dört tane ansiklopedi vermem için telefon etti bana. Vermedim. Sonra "vereceksin" diye talimat verdi. Ben de verdim. Ancak çocuktan ertesi gün mutlaka getirmesini istedim. Getirmedi. Fakat kendisini kütüphanede yakaladım. Biraz acı konuştum galiba ki -yine Fakülte, kütüphane aşkıyla -o şikayet etti beni. Malik Bey telefonda sert konuşunca kalktım Malik Bey'e gittim. Malik Bey'i yerinde bulamayınca, Cevat Hoca'nın yanında olduğunu öğrendim, oraya kadar gittim. Malik Bey anladı ne konuşacağımı, "girme içeriye" dedi. Fakat Cevat Hoca dedi ki, "hayır, girsin içeriye". "Anlat" dedi, anlattım -keşke yapmasaydım ama-anlattım. Cevat Hoca çok yumuşak, çok tatlı bir dille, "ben hallederim" dedi. Ve halletti...

Rıza Onur - SBF Personel İşleri Müdürü

"Ulaşılması zor bir bilim adamı olmaktan çok, halkın içinde, halkla beraber..."

1975 üniversite öğrenciliğimle birlikte tanıdığım Prof. Dr. Cevat Geray'la yakınlığımız, lisans üstünde çalışma konusu olarak kent kooperatifçiliğini seçmemle birlikte daha da arttı. Çoğu konuda kendi özel kaynaklarını rahat rahat kullanmamıza olanak tanırdı. Fakülte içi çalışmalarımızda bir idareciden çok, bir arkadaşımız, abimiz gibi bize yaklaşırdı. Bu yüzden üzerimizde büyük olumlu etkileri olan hocalardan biridir. Cevat Geray'ı tanıyanlar O'na olan saygılarını, daha çok, ülkede insanlığın yararına olabileceğine inandığımız veya düşlediğimiz kurum ve kuralların oturtulmasıyla ilgili mücadelelerin ön sıralarında kendisini görmekle perçinlerler. Cevat Geray gerçekten ulaşılması zor bir bilim adamı olmaktan çok, halkın içinde, halkla beraber, bütün çalışanlarıyla, öğrencileriyle, işini severek yapan bir kişiliğe sahiptir. Kendisini her zaman sevgiyle, hürmetle anacağım... 1990'lı yıllarda Sincan'da toplanan Kent Kurultayı'nda sunduğu bir tebliğde Cevat Geray, Sincan yerlileriyle olan diyaloğunda çok farklı bir yaklaşım sergilemişti. Bizim de o bölgedeki çalışmalarımıza ışık tutmuştu. Cevat Geray'ın iddialarına göre Sincan, tamamen bir yatak-kentti. Orada birtakım sosyal faaliyetlerin değerlendirilmesi mutlaka gerekliydi. Biz de o bölgede kooperatifçilik çalışmalarımızı, o ışığın tutulmasından sonra yönlendirdik. Benim Sincan'daki yapı kooperatifçiliği çalışmalarım 10 yıl kadar sürdü...

Gürler Beşe - SBF Not İşleri Müdürü

"Bana Hep Yurtdışından Şeker Hapları Getirmiştir..."

Sayın Cevat Geray Hoca, çok takdir ettiğim hocalardan bir tanesidir. Çok insancıldır. Dekanlığı zamanında olsun, diğer zamanlarda olsun, benim şeker hastası olmam nedeniyle bana hep yurtdışından şeker hapları getirmiştir * Çok saygı duyduğum bir hocadır. Sınav kağıtlarını okurdu, işlerinin yoğunluğu nedeniyle, beni çağırırdı, "Gürler, işin var mı? Şu notları beraber geçelim" derdi. O söylerdi, ben de yazardım. Dekanlığı zamanında yemekhane açıldı. Biz gariban memurlar o sayede yemekhanede yemek yemeye başladık. Dışarıda lokantalara gitmekten kurtulduk. Hem maddi hem manevi yönden bizim için çok olumlu bir şey oldu, bütün fakülte personeli, yemekhane açıldığına çok sevindik...

(Gürler Bey, şeker hastalığı için Cevat Hoca'nın yurtdışından getirdiği haplardan söz edince, benim de bir anım yeniden zihnimde canlandı. Fırsat doğmuşken, buraya bir parantez açarak, aktarmak istedim - Arş. Grv. Ayten*

Alkan: Cevat Hoca'nın Mersin Üniversitesi'nde bölüm başkanlığını sürdürdüğü, Ankara'ya ara sıra geldiği dönemdi. Henüz boşaltmadığı odasını, daha rahat çalışmamız için biz asistanlarına emanet etmişti. Ankara'ya gelişlerinden birinde, Türk Belediyecilik Derneği'nin bir yuvarlak masa toplantısına konuşmacı olarak katıldı. Uzun süren toplantının bitiminde akşam yemeğine geçildi. Yemekten sonra kahveler geldi, kahvelerle birlikte şekerler ve yapay tatlandırıcılarla dolu kaplar... Bir ara, büyük bir şaşkınlık duyarak, Hoca'nın yapay tatlandırıcıları kaplardan ayıklayıp ayıklayıp cebine attığını gördüm... Cevat Hoca birkaç gün sonra Mersin'e döndü. Çalışmak için odasına gittim. Masasının üzerinde, özenle paketlenmiş, şişkince bir zarf gördüm. Üzerinde, "Not İşleri'nden Gürler Beşe'ye iletilmesi ricasıyla..." yazıyordu. Akşam yemeğinde duyduğum şaşkınlık, hayranlığa dönüşmüştü. Biliyordum ki, zarf o akşam kaplardan ayıklanmış yapay tatlandırıcılarla doluydu... Bu davranışı bana, yüksek lisans tez danışmanlığımı yaparken kendisinden öğrendiğimden çok daha fazlasını öğretti...)

Oktay Acarbaş - SBF Öğrenci İşleri Şefi

"Güne Neşeli Bir Şekilde Başlamamızı Sağlardı..."

Cevat Hoca'mla biz, 78'den 83'e kadar olan dekanlığında beraber çalıştık. Sabah işe başladığımızda büroya gelir, "günaydın çocuklar" der, ellerimizi sıkar, güne neşeli bir şekilde başlamamızı sağlardı. Bu bizi çok mutlu ederdi...

Merdali Akçam - SBF Mali İşler Müdürü

"Çok zor dönemlerde dekanlık yaptı..."

Cevat Hocam beni işe alan kişidir. O'nun dekanlığı sırasında, 1979'un 11'nci ayında ben işe başladım. Kendisiyle tanıştım. İlk etapta, neden memurluğu seçtiğimi sordu. "Hocam" dedim, "işimiz yok"... Kendisi gerçekten çok sevilen, ister hizmetli olsun ister memur olsun bütün personelle görüşebilen ve bu görevlileri candan seven bir kişidir. Bir sorun olduğu zaman özellikle kendisi çok ilgilenirdi. Ben ilk girdiğim zamanlarda, bazı personelin sorunları vardı, elbise sorunları, mesai sorunları gibi. Bunların hepsini Hocamız, kendisi çözüyordu, rektöre bile bunu bırakmıyordu. Aynı zamanda, çok zor dönemlerde dekanlık yaptı. O zamanlar sağ-sol çatışmaları vardı. Öğrenciler de Hoca'yı çok severdi. Her iki tarafı da idare etmeye ve buradan mezun olmalarına çabalardı. Çok samimi olarak, öğrenciler bile, sanki dekan değil de abileriymiş gibi, yanına gidip ne yapabileceklerini danışırlardı. Şu anda, emekli olmasına rağmen, öğrencileri hâlâ daha ziyaretine gelirler...

Şerife Kayalı - SBF Yayın İşleri Müdürü

"O'nu çok seviyoruz..."

Cevat Hocamız dünyanın en tatlı bir insanı... O, bizim fakültenin Abisi. Çok özel bir şey anlatacağım: 1982'de -sanıyorum o zaman Cevat Geray Hocamız bizim dekanımızdı- eşim çok rahatsızlandı, hastaneye yatırdık. Bizimle bir hafta boyunca ilgilendi. Eşimin hastaneye yatışıyla ilgilendi, arabamız yoktu, fakültenin arabasını bize tahsis etti... Ama sadece benimle değil, bütün memurlarıyla tek tek ilgilenirdi. O'nun üstüne yok diyorum. Cevat Geray dendiği zaman, ben O'nu, ailemizden bir abi, bir yakınım, başım sıkıştığında gidebileceğim biri olarak görüyorum. Birkaç hocamız daha var böyle gördüğüm: Ruşen Hoca benim abim, Necdet Hoca benim abim, Celal Hoca öyle... Çok iyi insanlar bunlar... Cevat Hoca'nın dekanlığı sırasında, memurlar, odacılar, öğrenciler iç içeydi. O'nu çok seviyoruz...

Toprak Mülkiyetindeki Değişim Süreci ve Gölbaşı Yöresindeki Yansımaları

Dr. Halil AKDENİZ (*)

1. Giriş

Toplum halinde yaşamanın ve bu yapıyı sürdürmek için oluşturulan tüzel, yönetsel ve ekonomik dizgelerin önde gelen ereği toplumun refah düzeyini yükseltmek ve bu doğrultuda toplumsal yaşamın uyumlu biçimde sürmesini sağlamaktır. Toplumun yaşam ölçününün yükseltilmesi yanında, kalkınmanın nimetlerinden tüm toplumsal sınıfların yararlanması ise, uygulanan yöneltiler aracılığı ile sağlanabilecektir.

Toplumsal gelişme süreci kentleşmenin hız ve yapısında belirginleşmekte olup, kentsel ve kırsal kaynaklı sorunların çözümünün uygulanacak toprak yöneltilerine doğrudan bağlı olduğu söylenebilir. Mekansal düzenleme yoluyla ulusal planın hedeflerine ulaşmasını amaçlayan imar planları da toprak yöneltileri aracılığıyla uygulanabilmektedir.

Toprağın iyelik kurumu ve benimsenen toprak yöneltileri, ülkenin ekonomik ve siyasal yapısına bağlı olup birbirilerini doğrudan etkilemektedirler. Daha açık bir deyişle, bir yandan ülkelerin ekonomik ve siyasal yapısı topraktaki mülkiyet anlayışını belirlerken, benimsenen bu mülkiyet anlayışının yönlendirdiği toprak yöneltileri de tekrar ekonomik ve siyasal yapıyı etkilemektedir. Buna bağlı olarak da toprağın mülkiyeti kamu ya da özel mülkiyet yönünde değişim göstermektedir. Çalışmada toprak mülkiyetinin bu değişim yönü ve Gölbaşı örneğindeki durumu incelemiştir. Taşınmazların özel mülkiyete aktarılmasında önemli bir araç olmasına karşın yazının boyutunu aşacağı için özelleştirme konusu inceleme dışında bırakılmıştır.

(*) Harita Genel Komutanlığı.

2. Toprak Mülkiyetinin Kavramsal Boyutu ve Tarihsel Sürece Bağlı Değişimi

a. Toprak Mülkiyetinin Kavramsal Boyutu

Toprak, yeryüzünün dış tabakasını oluşturan ve bütün canlıların doğrudan ya da dolaylı olarak bağımlı olduğu bir doğal kaynaktır. Tarımsal üretimden sanayiye ve atıkların depolanmasına kadar hemen her eylem bir mekana ve çoğunlukla da toprağa gereksinim duymakta, buna bağlı olarak da toprağa olan istemi artırmaktadır. Öte yandan, bir ülkede toprağın nitelik ya da nicelik olarak azalması tüm bireyleri etkileyeceği için, toprak bir ülkenin doğal kaynakları yanında çevresel değerleri arasında da sayılmaktadır. Bireysel mülkiyette bulunma durumunda malikin topluma karşı kimi sorumlulukları bulunduğu benimsenmiş ve bunun sonucu çoğu ülkede toplum yararı için mülkiyete sınırlamalar getirilmiştir. Diğer taraftan, topraktaki mülkiyet kavramının egemen ekonomik ve siyasal dizgelere uygun olarak kuramsal bir temele dayandırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Arapça m-l-k kökünden gelen mülk sözcüğünden türeyen mülkiyet (iyelik) kavramı bir şey üzerindeki sahiplik, egemenlik ve tasarruf yetkilerini anlatmaktadır. Anayasa, Yurttaşlar Yasası ve yargı kararlarında mülkiyet kavramının sınırlarına ilişkin kurallar getirilmesine karşın kavramın içeriği ve sınırları konusunda tartışmaların sürdüğü söylenebilir. Mülkiyet hakkı kişiye, "yasaların öngördüğü sınırlar içinde, eşyadan ve eşyanın hukuksal ve doğal ürünlerinden yararlanma ve eşya üzerinde "tasarruf" etme yetkisini verir."(1).

Yurttaşlar Yasası toprak üzerindeki mülkiyeti (2) bir kurum olarak benimsemiş ve bu doğrultuda ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Yasanın 618. maddesinde, "Bir şeye malik olan kimse, o şeyde kanun dairesinde dilediği gibi tasarruf etmek hakkını haizdir" diyerek genel olarak mülkiyet hakkının sınırlarının yasama tarafından belirlenebileceğini kabul etmiştir. Bununla birlikte "tasarruf etme" yetkisi elmenlik(zilyetlik) durumunda da söz konusu olup, Yurttaşlar Yasası elmenliği de bir kurum olarak kabul etmiş ve bu doğrultuda düzenlemeler getirmiştir.

---

(1) Esin Örücü, **Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı, Mülkiyet Hakkının Sınırlanması**, İstanbul, İÜ Hukuk Fakültesi Yayını, 1976, s.6

(2) Yurttaşlar Yasasının 632. maddesinde taşınmaz (gayrimenkul) mülkiyetinin konusu "yerinde sabit olan şeyler" olarak belirtilmekte ve bunlar; (1) Arazi, (2) Tapu sicilinde bağımsız ve sürekli olmak üzere kaydedilen haklar ile (3) Madenler olarak sayılmaktadır. Bu çalışmada yalnızca toprak ya da arazi üzerindeki mülkiyet incelenmiştir.

Elmenlik (zilyetlik), "Taşınır ve taşınmaz eşya üzerinde, herhangi bir çıkar sağlamak, yararlanmak ve kullanmak için fiili kudret, fiili egemenlik yürütmektir."(3). Elmenliğin unsurları olarak, fiziksel egemenlik ve elmen olma iradesi sayılmaktadır. Elmenlik bir hakkın kazanılması ya da kaybedilmesinde bir araç olarak değerlendirilmiş ve bir hakka karşılık gelmese bile korunmasında toplumsal düzen için yarar görülmüştür. Bu nedenle 1933 yılında 2311, 1952 yılında 5917 sayılı yasalar yürürlüğe konmuştur. Ancak görülen yetersizlikler nedeniyle 1984 yılında 3091 sayılı Taşınmaz Zilyetliğine Yapılan Tecavüzün Önlenmesi Hakkındaki Yasa yürürlüğe konmuştur. Yasanın amacı, "Gerçek veya tüzel kişilerin zilyet bulunduğu taşınmaz mallarla kamu idareleri, kamu kurumları ve kuruluşları veya bunlar tarafından idare olunan veya Devlete ait veya Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan sahipsiz yerlere veya menfaati umuma ait olan taşınmaz mallara yapılan tecavüz veya müdahalelerin, idari makamlar tarafından önlenmesi suretiyle tasarrufa ilişkin güvenliği ve kamu düzenini sağlar" biçiminde belirtilmiş olup halen yürürlüktedir.

Taşınmazlar açısından mülkiyet ile elmenlik arasındaki en önemli fark tapuya tescil olgusudur. Bununla birlikte yasa, "Gayrimenkul mülkiyetini iktisap için tapu siciline kayıt şarttır. Bununla beraber işgal, miras,... ile bir gayrimenkulü iktisabeden kimse tescilden evvel dahi ona malik olur." (4) diyerek mülkiyet ve elmenlik kavramlarını birbirine çok yaklaştırmıştır. Mülkiyet ile egemenlik kavramları arasındaki sıkı ve yakın bir ilişki olduğu (5), ancak elmenlik kavramının da doğrudan egemenlikten kaynaklandığı söylenebilir.

Proudhon, "Ben ne işin, ne emeğin, ne de yasanın mülkiyeti doğurmadığını; mülkiyetin nedensiz bir sonuç olduğunu ileri sürüyorum" (6) diyerek, mülkiyetin hırsızlık olduğunu savunmuştur. Değişik bir bakış açısında, anayasa, yasalar ve yargı kararları tarafından kurumsal düzenlemeler getirilse de, bunların yalnızca toplumsal bir onaya dayanması gerektiği her zaman savunulabilir. Özel mülkiyetin, Rousseau'nun kuramı doğrultusunda; insanın bir toprak parçasını çitle çevirerek "Burası benimdir." dediği ve buna inanacak saf insanları bulduğu andan itibaren başladığı kabul edilebilir. Ancak, insanlar buna inanmadığı ya da bu inançlarını yitirdikleri anda kavram da anlamı-

---

(3) Mehmet Karagöz, **Haritacılıkta Taşınmaz Hukuku**, 3. Baskı, Ankara, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 1997, s.105

(4) Yurttaşlar Yasasının 633. maddesi

(5) Örücü, **age**, s.3

(6) Proudhon, **Mülkiyet Nedir?**, (Çev. Vedat Gülşen Üretürk), İstanbul, Ararat Yay., 1969, s.59

nı yitirecektir. Diğer taraftan, toprak üretim aracı olduğu gibi aynı zamanda artıkdeğer yaratma aracı olup, sınıf egemenliği aracı özelliğini de taşımakta ve tarihsel ve toplumsal önemi de esasen buradan kaynaklanmaktadır (7).

b. Toprak Mülkiyetinin Tarihsel Sürece Bağlı Değişimi

Tarih öncesi insanlarda bitkileri toplama ve avlanma gereksinimini karşılayan toprağa ilişkin *ortak iyelik* söz konusudur (8). Toprak sulama yönteminin gelişmesi ve işlenen toprakların artması ile birlikte artı ürün oluşmaya ve toprak ortak iyelikte kaldığı halde aile konutu özel iyeliğe konu olup, aile malları kalıt yoluyla babadan oğula geçmeye başlar (9).

8. ve 9. yüzyıllara doğru yoksul düşmüş olan köylüler kendi tarlalarını büyük toprak sahiplerine vermek zorunda kalır ve verilen bu topraklar senyörün mülkü olur. Daha sonra senyör toprağın mülkiyetini değil, babadan oğula da geçebilen sadece yararlanma(tasarruf) hakkını tekrar köylüye vermiştir (10). Bu dönemde toprak özel iyeliğe geçmemekte, sadece egemen sınıf temsilcileri koşullu olarak yurtluklara sahip olmaktadır. Böylece ekilebilir toprakların çoğu senyörün denetimi altında olup beylik arazi(domaine)yi oluşturuyordu (11). Batı Avrupa'da feodal toprak sahibinin belirli bir siyasal erki de elinde bulundurduğu görülmektedir.

Feodalitenin ikinci aşamasında kentlerin ortaya çıkışıyla kır kent farklılaşmasının belirginleştiği görülmektedir. Giderek kentlerin nüfusunun artması sonucu tahıl isteminin artması feodalitenin başlamış olan çözülmesini hızlandırır. Komünlerin güçlenmesine bağlı olarak feodalitenin zayıflaması ve kentlerde toprakların alınıp satılmasıyla birlikte bu yapının tüzesi oluşur

Selçuklu Devleti islamın kurallarını olduğu gibi almamış ve bunu gelenekleriyle bağdaştırarak "askeri ikta" dizgesini oluşturmuştur (12). Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve özeksel yönetimin ortadan kalkması sonucu Anadolu'da Beylikler döneminde Batı Feodalitesine benzer yapılanmalar görülmektedir (13). Osmanlı Devleti, kuruluş döneminde tanımak zorunda kaldığı hak

---

(7) Mimarlar Odası, **Kent Toprakları Sorunu**, İstanbul, Gün Matbaası, 1973, s.25

(8) Zubritski, Mitropolski, Kerov, **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, (Çeviren: Sevim Belli), 4.B., Ankara, Sol Yayınları, 1976, s.37

(9) **age**, s.64

(10) **age**, s.166

(11) **age**, s.169

(12) Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, İstanbul, May Yayınları, 1974, s.111

(13) **age**, s.114

ve yükümlülükler için toprak soyluları sınıfıyla uzun çatışmaya girmiş ve "malikane" dizgesinden "sipahi tımarı" dizgesine doğru bir değişim yaratmıştır. Bunun sonucu olarak, toprağı kendine mal etmiş, eski iyesini de kendine bağlı memur konumuna sokmuştur (14). "Merkezi Otoriteyi ülkenin en uzak köşelerine yaygınlaştırma mekanizması olan tımar sistemi, Osmanlı Devletinin bağımsız birimler şeklinde dağılmasını önlemiştir."(15).

c. Bugünkü Tüzel Yapıda Toprak Mülkiyeti

Her toplumda egemen olan tüzenin genel düzeyi toplumların üst ve temel yapıları yanında toplumsal gelişmişlik aşaması ile ilgilidir. Türkiye'de genel olarak Anayasa, yasalar, yasa gücündeki kararnameler ile yargı kararları tüzel yapıyı biçimlendirmektedir.

Anayasanın "Mülkiyet Hakkı" başlıklı 43'ncü maddesi dışında 2, 5, 43, 44, 45, 46, 47, 56, 57 ve 63'ncü maddeleri ile otuzbeşe yakın önemli yasa (16) mülkiyet hakkı ve sınırlandırılması ile ilgili olarak değerlendirmeye alınabilir.

1982 Anayasası'nın 35. maddesinde; herkesin mülkiyet hakkı bulunduğu, mülkiyetin kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği ve toplum yararına aykırı kullanılamayacağı belirtilmiştir. Böylece *birey-eşya-toplum* üçgeninde birey ve toplum arasında bir dengeye gidilmeye çalışıldığı söylenebilir. Anayasa Mahkemesi'ne göre de mülkiyet sınırsız bir hak olarak kabul edilmemiş, kişi yararı ile toplum yararının karşılaştığı alanlarda toplum yararı üstün tutulmuştur. Diğer taraftan, Yurttaşlar Yasasının 618. maddesine göre, bir nesnenin maliki olan kimsenin o nesnede yasa sınırları içinde dilediği gibi egenim(tasarruf) hakkı olduğu kabul edilmektedir. Anayasa'nın çağcıl gelişmelere uygun olarak "toplum yararı" gibi genel amaca bağlı olarak getirdiği sınırlamaların Yurttaşlar Yasasında yeterli boyutta olduğu söylenemez.

Yurttaşlar Yasasına göre, bir şeye malik olan kimse, o şeyin bütün mütemmim cüzlerine ve tabiî semerelerine de maliktir. Yasanın 644. maddesine göre; "Bir arza malik olmak, onu kullanmakta faydalı olacak derecede altına ve üstüne malik olmayı tazannum eder." Yasada mülkiyetin kazanılma şekilleri olarak da kamulaştırma, işgal, elmenlik, zamanaşımı, satış, trampa gibi yöntemler sayılmıştır.

---

(14) age, s.116

(15) age, s.117

(16) Toprak iyeliği ile ilgili yasaların ayrıntılı listesi için bakınız: Halil Akdeniz, **İmar Planlarının Uygulanmasında Arazi ve Arsa Düzenlemesi**, (Basılmamış Doktora tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.53

3. Kamu Topraklarına İlişkin Yöneltiler

Kamu taşınmazları "Devletin, kentlerin, kamu ekonomik girişimlerinin ve benzer kuruluşların iyeliğinde bulunan taşınmazlar" (17) olarak tanımlanmaktadır. Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarında birbirine yakın tanımlar verildiği ve bu tanımlarda iki koşulun öne çıktığı görülmektedir (18): (1) Organik Koşul: Malın, bir kamu tüzel kişisine, yani devlete, yerel yönetimlere ya da kamu kurumlarına ait olması koşuludur. (2) Maddi Koşul: Malın, kamunun ortak kullanımına ve yararlanmasına, ya da bir kamu hizmetine –özel bir düzenleme ile-özgülenmiş olması gerekir.

Kamusal mallara ilişkin olarak yönetimin kamusal mallar üzerinde "malik sıfatıyla" hareket etmediği yönündeki klasik görüşün günümüzde değişime uğradığı ve devletin hüküm ve tasarrufu altında olmanın mutlak iyelik hakkını dışlayan bir durum olmadığı savunulmaktadır (19). Yönetimin kamusal mallar üzerindeki yetkileri, malın türüne göre değişmekte ve bu doğrultuda kimi yasal düzenlemelere gidilmektedir. Kamusal malların korunmasına yönelik olarak oluşturulan ilkeler şöyle sıralanabilir: (1) Kamusal mallar devredilemez, (2) Zamanaşımı ile mülkiyete geçirilemez, (3) Üzerinde özel kişiler lehine aynî haklar kurulamaz, (4) Kamusal mallar kiraya verilemez, (5) Haczedilemez, (6) Kamu malları koruma altındadır, (7) Kamulaştırılamaz ve (8) Kamusal malların tescil zorunluluğu yoktur.

Yukarıda sayılan ilkelerin katı kurallar olmadığı ve süreç içinde çoğunluğunun değişikliğe uğradığı söylenebilir (20). Yurttaşlar Yasasının 912. maddesine göre kamunun ortak yararlanmasına doğrudan ya da dolaylı olarak özgülenmiş ve özel iyeliğe konu olmayan taşınmaz mallar tescile tabi değildir. Ancak bu ilkenin geçerliliği, doğruluğu ve amaca uygunluğu sorgulanmaktadır (21). Tescil edilmemesi sonucu çoğu kamu taşınmazlarının sahipsiz kaldığı ve kazandırıcı zamanaşımı koşulları oluşturularak özel iyeliğe geçirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu konuya ilişkin somut örnekler Gölbaşı örnek bölgesinde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

---

(17) Ruşen Keleş, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü,** 2.B, Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s.69

(18) A. Şeref Gözübüyük, Turgut Tan, **İdare Hukuku,** C.I, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s.670

(19) **age**, s.678

(20) Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gözübüyük, Tan, **age**, s.669-710

(21) **age**, s.698

4. Toprak Mülkiyetindeki Değişim Süreci ve Gölbaşı Örnek Bölgesi

a. Gölbaşı İlçesinin Genel Durumu

Gölbaşı ilçesi tarihinin 1928 yılında karayolu bakımevi ve telsiz evinin yapılmasıyla başladığı söylenebilir. Ankara'nın girişinde olması nedeniyle buraya yapılan bir han yörenin önemini artırmış, toprağın tuğla, kiremit ve testi yapımına elverişli olması nedeniyle ocaklar kurularak mevsimlik işçiler gelmeye başlamıştır. Gölbaşı ve çevresine ilk göçler 1950'lerde başlamış ve 1955 yılında E-5 karayolunun açılması göç olgusunu hızlandırmıştır. Genişletilen karayolu ulaşılabilirliği kolaylaştırdığı gibi, ekonomiye de canlılık getirmiştir (22).

1960'lı yıllardan sonra balıkçılık önemli bir gelir kaynağı olur. 1976'dan sonra kurulmaya başlayan sanayi tesisleri ilçede işlendirme olanaklarını artırmış ve değişim süreci başlamıştır.1980'li yıllarda Ankara metropoliten alanının etkisiyle hafta sonu için dinlence tesisleri oluşmaya başlar (23). Örnek bölgeyi ayrıntılı biçimde tanıtmak amacıyla Gölbaşı ilçe merkezi ve yakın çevresinin topografik yapısı Ek-1'de, Özel Çevre Koruma Bölgesi sınırları ile yol ve yerleşim gibi detayların coğrafi durumu Ek-2'de sunulmuştur. Ankara kenti batı koridoru yapılaşma sürecini sürdürmesine karşın, Gölbaşı havzası kent özeğine Sincan ya da Çayyolu'ndan daha uzak olmadığı için yakın bir gelecekte yapılaşma baskısının daha da yoğunlaşması beklenmelidir.

b. Gölbaşı İlçesinde Planlama Aşamaları

Türkiye'deki ilçeler arasında yapılan gelişmişlik sıralamasında 85'nci (24), Ankara'nın ilçeleri arasında birinci (25) sırada olan Gölbaşı, 1955'lerden önce bütünüyle bir çiftlik arazisidir. 1955 yılında E-5 karayolunun hizmete girmesi ile göç almaya başlar ve kentsel gelişme hızlanır. Gelişmelerin 1950'li yıllarda başladığı Gölbaşı'nda 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Mogan Gölü çevresinin tatil, dinlence ve hafta sonu konutu amacıyla bölüşülmeye başlandığı görülmektedir.

---

(22) **Gölbaşı Özel Çevre Koruma Bölgesi 1/25 000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Araştırma ve Plan Kararları Raporu**, Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Ağustos 1992, s.77

(23) **Gölbaşı Yerel Gündem 21 Mevcut Durum Raporu**, UNDP-IULA EMME, Temmuz 1999, s.9

(24) Bülent Dinçer, **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması**, Ankara, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 1996, s.41

(25) age, s.66

1965 yılında belediye örgütü kurulan Gölbaşı'mn ilk imar planı 1969 yılında İller Bankası tarafından yapılır. 1977 yılında tamamlanan 1/50 000 ölçekli Ankara Kent Gelişim Şeması'nda Mogan Gölü için rekreasyon kullanımı önerilmiştir. Gölbaşı 50 No.lu planlama bölgesi olarak öngörülen nüfus 43 000 kişi olup genel yoğunluk 100 kişi/ha dır (26). Gölbaşı özeğinin 1997 nüfusunun 30795 olduğu düşünüldüğünde öngörülen nüfusa günümüzde bile henüz ulaşılmadığı görülmektedir.

Kentsel gelişme baskıları sonunda hazırlanan yeni imar planı 1986 yılında onanmıştır. Diğer taraftan, 1981 yılında Turizm Bakanlığı bölgeyi Turizm Alanı olarak ilan etmiş ve 1986 yılında göl çevresinin imar planını hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Planda turizm yatırımları ve rekreaktif kullanımlar ön plana çıkmıştır.

Gölbaşı'nın 1990 yılında Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilmesi ile daha önceki plan kararları iptal edilmiş ve 1991'de kent özeğinin 1/1 000 ölçekli planları hazırlanarak onaylanmıştır. 31 Ağustos 1992'de planlamayı bütüncül bir yapıda ele almak ve ana yöneltileri belirlemek amacıyla yörenin 1/25 000 ölçekli Çevre Düzeni Planı hazırlanmış ve Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nca onaylanmıştır.

c. Gölbaşı İlçesinde Toprak Mülkiyetindeki Değişim Süreci

Gölbaşı ilçe merkezi ve çevresinde kentsel gelişme baskıları ve spekülatif eğilimler sonucu tarımsal yapı durgunluğa ve gerileme sürecine girmiştir. Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığınca hazırlanan raporda da mülkiyet dokusunda görülen el değiştirmelerin hızlanarak süreceği ve kent dışına kaçma eğilimi nedeniyle yöreye olan yoğun istemin süreceği öngörülmektedir (27). Bölgenin coğrafi konumu ve bölge içinde büyük hazine arazileri ile tescil dışı arazilerin bulunması kamu eğitim ve/veya dinlenme tesisleri için çekici bir alan olma özelliği göstermektedir.

Bölgedeki rant değerinin yüksekliği nedeniyle bir taraftan tarımsal topraklar yapılaşma beklentisiyle arsaya dönüşürken, diğer taraftan kamu toprakları özel iyeliğe aktarılmaya çalışılmaktadır.

1996 yılında Resmi Gazete'de satış duyuruları yapılan taşınmazlarla ilgili yapılan bir çalışmada (28) iller bazında Ankara, miktara göre sıralamada

---

(26) **Gölbaşı Özel Çevre Koruma Bölgesi 1/25 000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Araştırma ve Plan Kararları Raporu**, s. 96

(27) **agr**, s.115

(28) Semahat Özdemir, **Kamu Arazilerinin Özelleştirilmesi ve Planlamaya Etkileri**, İzmir, Mayıs 1997 (Basılmamış Çalışma), s.44

2,5 milyon m² ile ikinci, satışa konu taşınmazların toplam tahmini bedellerine göre yapılan sıralamada ise ilk sırada yer almaktadır. Ankara iline bağlı ilçeler içinde ise, satış duyurularının yapıldığı ilçeler arasında Gölbaşı ilk sırayı almaktadır (29).

Tescil zorunluluğu olmadığı için kamu topraklarından özellikle orta malların miktarını belirleyebilmek olanaksızdır. Miktar hakkında yaklaşık bir bilgi vermek amacıyla örnek bölge olan Gölbaşı'nda Tapu Sicil Müdürlüğü'nün yaptığı bir çalışma sonucu bulunan değerler Ek-3 çizelgede sunulmuştur. Ek çizelgede de görüldüğü gibi mera, harman, çayır, çeşme ve mezarlık hemen her yerleşimde bulunduğu halde yaylak, otlak ile sulak alanlar yalnızca bazı yerleşmelerde bulunmaktadır. Gölbaşı ilçesine ilişkin orta malların %85'ini meralar, %10'unu yaylaklar oluşturmakta olup sırasıyla harmanlar %3, mezarlıklar %1, otlaklar %1 ve diğerleri gelmektedir. Diğer taraftan, ileride değinilecek olan kamu mallarındaki tapu tescil davalarının büyük çoğunluğunu da orta malların %85'ini bulan meralar oluşturmaktadır.

Kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş yöntemleri olarak; (1)Yurttaşlar yasası hükümlerine göre yargı kararı ile, (2) 2981, 775, 3194/17 sayılı yasalar gereği belediye meclisi kararı ile satış ve (3) 1164/7, 2886/45 sayılı yasalar gereği defterdarlıklarca satış biçiminde olmaktadır.

(1)Yurttaşlar Yasası Hükümlerine Göre Yargı Kararı İle Özel Mülkiyete Geçiş

Yurttaşlar Yasası'na göre adi zamanaşımı ve kazandırıcı(fevkâlade) zamanaşımı olmak üzere iki tür zamanaşımı söz konusudur. Geçerli bir tüzel neden olmadan tapu sicilinde adına kayıtlı bir taşınmazı kavgasız(nizasız), aralıksız(fasılasız) ve iyi niyetli olarak 10 yıl süreyle elinde bulunduran kimsenin iyelik hakkı kesinlik kazanır. Diğer taraftan tapuda kayıtlı olmayan bir taşınmazın 20 yıl çekişmesiz ve aralıksız olarak iyi niyetle ve mal sahibi olarak kullanılması sonucu kişi taşınmazın kendi adına tapuya tescili için dava açabilir. Gerçekte elmenliğin korunması dönemin koşullarına göre bir taraftan tarımsal üretim artışını desteklemekte, diğer taraftan toprak reformu anlayışına da uygun düşmektedir. Ancak kentsel toprak rantı beklentisi nedeniyle zamanaşımı yöntemi ile hak kazanımının, Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayıp günümüzde de hızla süren bir talana tüzel dayanak oluşturduğu söylenebilir.

Kentsel rant sağlamaya başlayan ya da gelecekte sağlayacak olan toprakların etrafı çitle çevrilmekte ve tapuya tescil davası açılmaktadır. Rous-

---

(29) age. s.45

seu'nun dediği gibi arazi tel örgü ile çevrilip "burası benimdir" denmekte, ancak kuramın doğrultusunda diğer insanlar buna inanacak kadar saf olmadıkları için, onlar da farklı bir bölgeyi tel örgü ile çevirebildikleri sürece bu olguyu kabul etmektedirler. Diğer bir deyişle, kamu arazilerinin talanının müşterek biçimde yürütüldüğü söylenebilir. Kamu arazilerinin tüzel olarak tescili zorunlu olmadığı için bu işlem daha kolay yürütülmektedir. Gerçekte 766 sayılı Tapulama Yasasının 33. maddesine göre "Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerler ile kanunlar uyarınca Devlete kalan gayrimenkullertapuda kayıtlı olsun veya olmasın- kazandırıcı zamanaşımı yoluyla iktisap edilemez ve bu madde hükmü uygulanmaz." Bununla birlikte, zamanaşımı süresinin oluştuğunun kanıtlanması sonucu taşınmaz edinimi önemli bir araç olarak günümüzde de varlığını sürmektedir.

Çizelge-1'de Gölbaşı ilçesindeki kamunun taraf olduğu tapu iptali-tescil davalarının sonuçları, Çizelge-2'de ise özel kişiler arasındaki tapu iptali-tescil davalarının sonuçları görülmektedir. Kamunun taraf olduğu ve söz konusu arazilerin çoğunlukla mera (30) olduğu davaların %21'inde tescil kabul edilirken %20'si reddedilmiş ve %54'ünün açılmamış sayılmasına karar verilmiştir.

Yıllar	Kabul	Red	Açılmamış Sayılan	Değişik	Toplam
1997	9 (%24)	4 (%11)	19 (%52)	1 (%3)	37
1998	13 (%25)	14 (%27)	24 (%46)	1 (%2)	52
1999*	3 (%10)	6 (%20)	21 (%70)	-	30
Toplam	25 (%21)	24 (%20)	64 (%54)	6 (%5)	119

Çizelge-1: Gölbaşı Asliye Hukuk Mahkemesinde Kamunun Taraf Olduğu Tapu İptali-Tescil Davalarının Sonuçları

(30) 28.2.1998 tarih ve 23272 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4342 sayılı Mera Yasasının 6. maddesine göre mera, yaylak ve kışlakların tespit, tahdit ve tahsisi Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca yapılır. Yasa doğrultusunda, "Çayır, mera, yaylak ve kışlak arazisi olduğuna karar verilen yerlerin sınırlarının usulüne uygun olarak ülke nirengi sistemine dayalı 1/5000 ölçekli haritalar üzerinde belirtilmesini ve bu sınırların arazi üzerinde kalıcı işaretlerle işaretlenmesini" anlatan tahdit işlemi sonucunda sınırları belirlenen çayır, mera, yaylak ve kışlakların zamanaşımı yöntemiyle özel mülkiyete geçmesi büyük ölçüde önlenebilecektir.

Yıllar	Kabul	Red	Açılmamış Sayılan	Değişik	Toplam
1997	2 (%14)	9 (%64)	3 (%22)	-	14
1998	6 (%26)	11 (%48)	6 (%26)	-	23
1999*	4 (%31)	4 (%30)	4 (%31)	1 (%8)	13
Toplam	12 (%24)	24 (%48)	13 (%26)	1 (%8)	50

Çizelge-2: Gölbaşı Asliye Hukuk Mahkemesinde Özel Kişiler Arasındaki Tapu İptali-Tescil Davalarının Sonuçları

* 1999 yılında 1 Ocak-31 Temmuz tarihleri arasında sonuçlanan davalar değerlendirilmeye alınmıştır.

İki çizelge karşılaştırıldığında kamunun taraf olduğu davaların miktarının özel kişiler arasındaki davaların miktarının 2,38 katı olduğu görülmektedir. Kabul oranı iki çizelgede de yaklaşık olmasına karşın reddedilen ve açılmamış sayılan dava sayılarında büyük farklılıklar görülmektedir. Kamunun taraf olduğu davalarda açılmamış sayılan dava sayısı ortalama %54 değerine ulaşırken özel kişiler arasındaki davalarda bu değer ortalama olarak %26 değerinde kalmaktadır. Ankara/Gölbaşı Asliye Hukuk Mahkemesinin Esas No: 1993/725, Karar No:1998/454 sayılı kararında da belirttiği gibi, zamanaşımı sürecinde açılmamış sayılarak sonuçlanan bir dava kavgasız (nizasız) sayılmaya engel değildir. Diğer bir deyişle, açılmamış sayılan dava sonucu kavga(niza) sayılmadığı için söz konusu olan araziler için belirli bir süre sonra tekrar tescil davası açılabilecektir.

(2) 2981 , 775, 3194/17 Sayılı Yasalar Gereği Belediye Meclisi Kararı ile Mülkiyetin El Değiştirmesi

2981 sayılı yasanın 3290 ve 3366 sayılı yasalarla değişik 10. maddesi a bendine göre: "Bu kanun hükümlerine göre Hazine, belediye, il özel idaresine ait veya Vakıflar Genel Müdürlüğünün idare ettiği arsa veya araziler üzerinde, gecekondu sahiplerince yapılmış yapılar, 12'nci madde hükümlerine göre tespit ettirildikten sonra, kayıt maliki kamu kuruluşunca bu yer hak sahibine tahsis edilir ..."

10'ncu madde c bendine göre: "Üzerinde yapılanma bulunan Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerler valiliğin talebi üzerine, belediye veya özel idareler adına resen tapuya tescil edilir..."

"Islah imar planı yapılmış ve yapılacak bölgelerde bu kanun kapsamına giren ve tapu tahsis belgesi verilen hazine arsa ve arazileri, iktisap tarihine bakılmaksızın aynı amaçla kullanılmak üzere ilgili belediyelere devredilir."

3194 sayılı İmar Yasası'nın 17. maddesine göre; "Belediye veya Valilik, kendi malı olan veya imar planlarının tatbiki sonucu kamulaştırmadan artan parçalarla, istikameti değiştirilen veya kapanan yol ve meydanlardan hâsıl olan sahalardan müstakil inşaata elverişli olmayan parçaları, bitişiğindeki arsa veya bina sahibine bedel takdiri suretiyle satmak, gayrimenkul sahiplerinin yola giden yerlerden dolayı tahakkuk eden istihkaklarını bedel takdiri suretiyle değiştirmek ... suretiyle imar planına uygunluğunu temin eder."

775 sayılı Gecekondu Yasasının 7. maddesine göre; "Belediyelerin mülkiyetinde bulunan ve bundan sonra bu kanuna göre mülkiyetine geçecek arazi ve arsalardan, belediye meclisi kararı ile belli edilip, İmar ve İskan Bakanlığınca uygun görülenler, bu kanun hükümleri dairesinde konut yapımına ayrılır."

Yukarıda sıralan yasa hükümleri doğrultusunda belediyeler, kamu mülkiyetinde olan arazi ve arsaların satış yoluyla özel mülkiyete geçmesini sağlamaktadırlar. Gölbaşı belediyesinin 1989-1991 yıllarında satış yoluyla özel mülkiyete aktardığı arazi ve arsaların miktarı çizelge-3'de gösterilmektedir. Çizelgede de görüldüğü gibi belediye, 2981, 775 ve 3194 sayılı yasalara göre kamu arazilerinin özel mülkiyete geçirilmesini sağlamaktadır. Bilgilere ulaşma güçlüğü nedeniyle daha uzun bir süreç incelenememiştir. Bununla birlikte çizelgede de görüldüğü gibi 1989, 1990 ve 1991 yıllarında toplam olarak 84 572 m^2 arazi ya da arsa özel kişilere satılmış olup, bunun 19 018 m^2 (%22)'si 2981 sayılı yasaya göre, 3740 m^2 (%5)'si 775 sayılı yasaya göre, 7996 m^2 (%9)'si 3194/18'e göre ve 53818 m^2 (%64)'si ise 3194/17 doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bir yerbölümü yaklaşık olarak 400 m^2 olarak düşünülürse Gölbaşı ilçesinde yalnızca belediye kanalıyla yılda ortalama 70 yerbölümün kamu mülkiyetinden özel mülkiyete aktarıldığını söyleyebiliriz.

	İlgili Yasa				
Yıllar	2981sayılı yasa	775 sayılı yasa	3194/17 (Paydaşlığın Giderilmesi)	3194/18	Toplam
1989	10955	1442	5478	7996	25871
1990	4963	951	33994		39908
1991	3100	1347	14346		18793
Toplam	19018	3740	53818	7996	84572

Çizelge-3: Gölbaşı Belediyesi'nin Özel Mülkiyete Aktardığı Arazi ve Arsaların Durumu

(3) 1164/7 ve 2886/45 Sayılı Yasalar Gereği Defterdarlıklarca Satış Yoluyla Mülkiyetin El Değiştirmesi

1164 sayılı Arsa Ofisi Yasasının 7. maddesine göre; "Arsa Ofisi Genel Müdürlüğünce bu Kanunda yazılı amaçlarda kullanılmak üzere talep edilen arazi ve arsalardan Hazineye ait olanlar Hazine tarafından ve evvelce Hazineden intikal etmiş olup belediyelerce herhangi bir hizmete tahsis edilmemiş bulunan arazi ve arsalar da, karşılığı 775 sayılı Kanunun 12. maddesinde sözü geçen fona yatırılmak kaydıyla, belediyelerce, Milli Emlâk ve Arsa Ofisi Genel Müdürlüklerince müştereken takdir edilecek kıymetleri üzerinden Arsa Ofisi Genel Müdürlüğüne devredilir." 2886 sayılı Devlet İhale Yasasının 45. maddesi de satış yöntemi olarak açık teklif usulünü düzenlemektedir.

Gölbaşı ilçesinde 1992-1999 yılları arasında satışı yapılan hazine arazilerinin miktarları Ek-4 çizelgede gösterilmiştir. Bu dönemde satışı yapılan toplam arazi ve arsa miktarı 5 451 479 m^2 dir. Bu değer ortalama olarak yılda 681435 m^2'ye karşılık gelmekte olup Çizelge-3'de gösterilen belediyenin sattığı arazi ve arsa miktarının 8 katına karşılık gelmektedir.

Grafik-1'de de görüldüğü gibi en az arazi ve arsa 1992-1994 yıllarında en çok ise 1998 yılında satılmıştır. Değerlendirilen zaman dilimi içinde 1998'yılının özel bir önemi bulunduğu söylenemez. Bununla birlikte, ülkede uygulanan liberal ekonomik politikalar doğrultusunda, satışı yapılan hazine arazilerinin giderek artış gösterdiği söylenebilir.

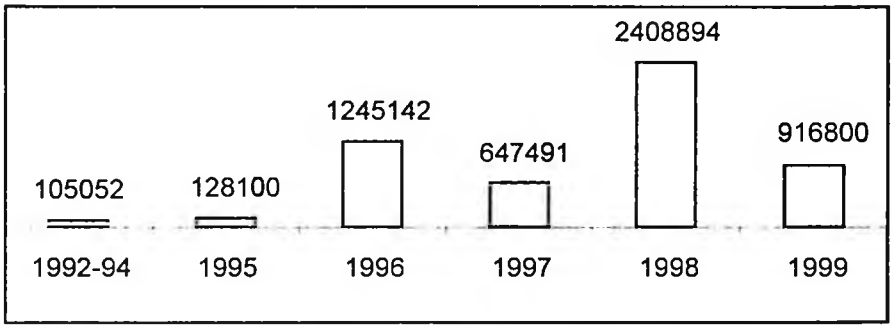

Grafik-1: Gölbaşı İlçesi'nde Hazine Arazilerinin Yıllara Göre Satış Grafiği

5. Genel Değerlendirme

Toplumların azgelişmişlikten gelişme aşamasına ulaşmaları bir geçiş süreci olup, çoğunlukla ekonomik ve sosyal boyutta sorunların en fazla yaşandığı dönemlerdir. Sanayileşmiş ülkeler, gelişme aşamasındaki sorunlarını koloni dizgesiyle çözmesine karşın günümüzde ülkeler kendi koşulları doğrultusunda özgün çözümlerini üretmek zorundadırlar. Bu çözümlere ise, hem toplumun refah düzeyini yükseltecek, hem de kalkınmanın nimetlerinden tüm toplumsal sınıfların yararlanmasını sağlayacak yöneltiler aracılığıyla ulaşılabilir. Bu süreçte ortaya çıkan kentsel sorunların çözümü de özgün toprak yöneltilerine bağlıdır.

Osmanlı Devleti'nin askeri ve toplumsal yapısını benimsediği miri toprak rejimi belirlemiştir. Giderek batı kapitalizminin çözücü etkisi sonucu miri toprakların özel mülkiyete geçirilmesi tüzel olarak olmasa da *de facto* olarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, bir yandan özeksel yönetimin diğer yandan yerel yönetimlerin olanakları ölçüsünde toprağın özel mülkiyete aktarılmasına aracılık ettikleri görülmektedir. Diğer taraftan, kamuya ait orta malların da özgülendiği yerleşim yerinde yaşayan bireyler tarafından zamanaşımı yoluyla özel mülkiyete geçirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Başlangıçta tarımsal üretimi ve toplumsal adaleti sağlamaya yönelik olarak öne çıkarılan özel mülkiyeti destekleyici çabalar giderek tarımsal üretimi azaltabilecek rant amacına yönelmiş ve bu durum, özellikle büyük kentlerin yakınında yoğunlaşmıştır. Örnek bölge olarak seçilen Gölbaşı ilçesi Ankara'nın yakın çevresi olup buradaki mülkiyetin yapısı ve dağılımı Ankara'nın ve Ankara'da yaşayanların geleceğini yönlendirecektir. Doğrudan kamunun yatırımları sonucu oluşan kentsel toprak rantının topraktaki mülkiyetin değişimi ile belirli kişi ya da gruplara aktarılması gelir dağılımının daha da bozulmasına ve toplumsal çatışmaların artmasına neden olabilecektir.

Yalnızca kentlerin değil, toplumun da geleceği için çözüm seçeneklerinin yitirilmemesi, Anayasa'nın öngördüğü mülkiyet anlayışının benimsenmesine ve kamu topraklarının toplum yararına özgülenmesine bağlıdır. Bu anlayış ise, kullanım hakkı devredilse de topraktaki çıplak iyeliğin kamuda kalmasını gerektirir.

ANKARA V E GÖLBAŞI'NIN TOPOĞRAFİK YAPISI

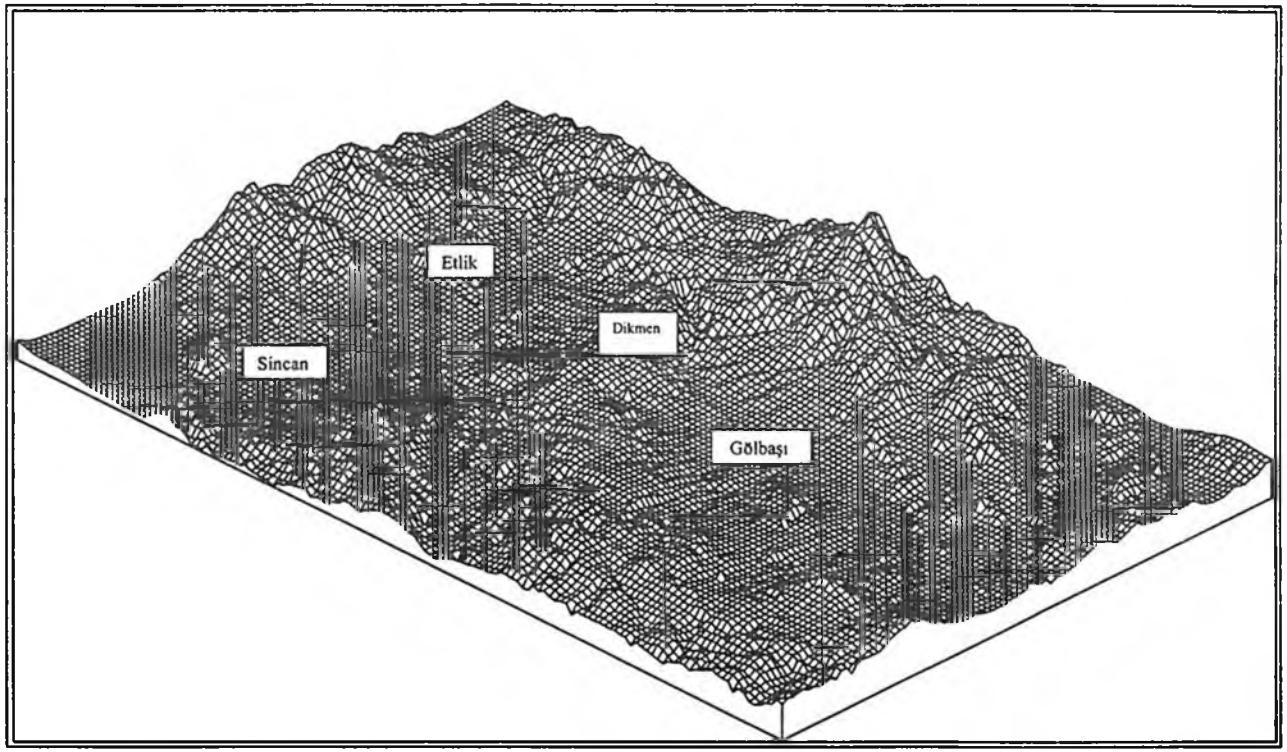

EK-1

GÖLBAŞI İLÇESİ

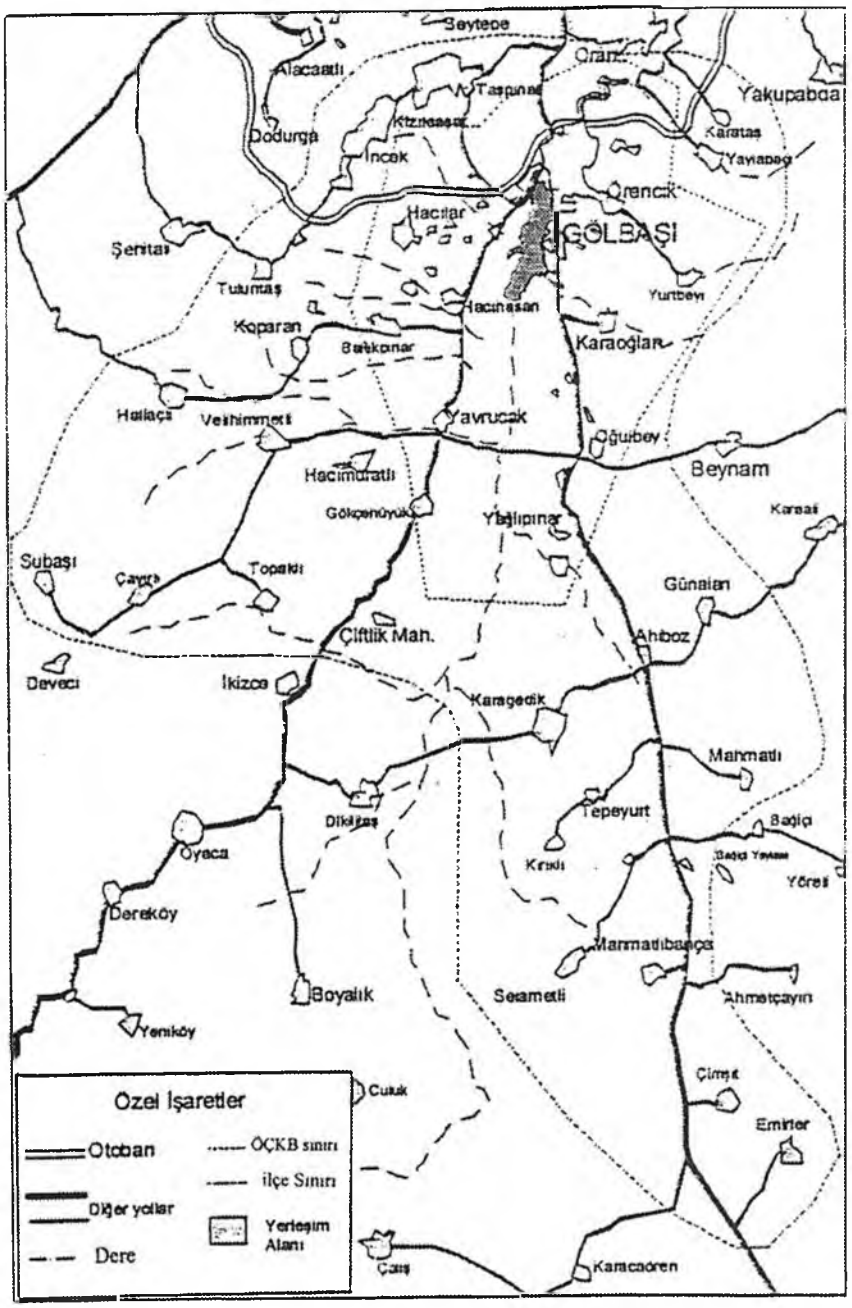

EK-3

GÖLBAŞI İLÇESİNDE BELİRLENEN ORTAMALLAR

Köyü	Taşınmazın Cinsive Yüzölçümü (m²)								TOPLAM
	Mera	Harman	Çayır	Çeşme	Mezarlık	Yaylak	Otlak	Sulak	
Bezirhane	4266545	170010	5175	7256	53550			11694	4514230
Bursal	46750								46750
Çerkezköy	56125	1510							57635
Ballıkpınar	Bilgi yok								
Çimşit	4918500	152880	1048	1113	12780	9861800			14948121
Çayırlı	13732650	94860		3161	34250		22230		13887151
Emirler	12019775	104600	26400	22320	14900	42250		7660	12237905
Hacılar	720120	56450	48875	15600	11500				852545
İncek			17100	120	14600		178700		210520
Hacımuratlı	1375060	80250		1591	10465			97050	1564416
Halaçlı	4812030	89210	20700	11640	43300		77420	6600	5060900
Karagedik	15837549	257950	39600	45200	83060		452700	114850	16830909
Kırıklı				4700	8510				13210
Koparan	473065				8900				481965
Karaoğlan	Bilgi yok								
Kötek	502300	187120		2620	10930				702970
Oğulbey	1630155	317640	9840		52072			1210	2010917
Gerder			1080						1080
Holos	5745760			1600	6600			50400	5804360
Germeyik	1349000	223415			17700				1590115
Tuluntaş	506410	52674		702	30380				590166
Taşpınar					9210				9210
Sulucak	173125	46813		820	4400	17105			242263
Selametli	534510	18750		40695	8310				602265
Topaklı	110596	210010		33513	23400				377519
Mahmatlıbahçe	8200	36645		1695	13875				60415
Mahmatlı	Bilgi yok								
Yağlıpınar	8574748	27465		16350	18600			7510	8644673
Yavrucak	3739657	114000			7500				3861157
Virancık	3110085	265776		10775	19960				3406596
Kızılcaşar		33580			11080				44660
TOPLAM	84242715	2541608	169818	221471	529832	9921155	731050	296974	98654623

EK-4

GÖLBAŞI İLÇESİNDE HAZİNE ARAZİLERİNİN SATIŞ MİKTARLARI (m^2)

Yerleşim Adı / Yıllar	1992-94	1995	1996	1997	1998	1999	TOPLAM
Gölbaşı Mrkz.			12922	254	4759	2361	20596
Ahiboz	760		63545	153190		62550	280045
Ballıkpınar							
Bezirhane			10422			262830	273252
Çayırlı	4008		609080	805		116500	730393
Çimşit	13529		17410			20520	51459
Emirler		5350	5000	1622	420140	420140	1888382
Gökçehüyük	9350		9350	13521	115540		147761
Günalan	540	4660		15695	7640		28535
Hacılar		839		13426			14265
Hacımuratlı							
Hallaçlı			71910	284910		6100	362920
İncek				8078			8078
Karagedik				1435		17450	18885
Karaoğlan		10486					10486
Kırıklı							
Kızılcaşar	34058		284067				318125
Koparan		980	64	11312	11300		23656
Mahmatlı				17400	1900		19300
Mahmatlıbahçe			11240	2660			13900
Oğulbey	68	3256	3473		336304	935	344036
Örencik	3704	67310	30133		2329		103476
Selametli					70		70
Soğulcak			35880				35880
Subaşı(Kötek)							
Taşpınar	5495	1820	51575	5065			63955
Tepeyurt	8600		13605	25098	20520		67823
Topaklı	1400	8400					9800
Tuluntaş		24999		33729	437		59165
Velihimmetli			11508	14144	21931	64	47647
Yağlıpınar	5800			870	40336	7350	54356
Yavrucak	17600		996	44277	337213		400086
Yaylabağ			652		52345		52997
Yurtbeyi	140		2310				2450
TOPLAM	105052	128100	1245142	647491	916800	916800	5451479

Toplumsal Hareket Sendikacılığı ve Türkiye'de Belediyelerde Sendikacılık

Doç. Dr. Yüksel AKKAYA (*)

Son yirmi yıl sendikaların, sendikacılığın, sendikal hareketin bir kriz içinde olduğunun sıkça dillendirildiği, krizin nedenlerinin, sonuçlarının ve çıkış yollarının tartışıldığı yıllar olmuştur. Krizin nedenlerine ilişkin farklı görüşler dile getirilmekte, buna bağlı olarak da farklı çözüm yolları, "yeni" önerilerde bulunulmaktadır. Önerilerde bulunanların bir kısmı, sendikaların hâlâ güçlü bulunduğu ülkeler ile (İsveç, Finlandiya, Danimarka gibi) sendikal hareketin, mücadelenin oldukça canlı olduğu ülkelere (Güney Kore, Güney Afrika, Brezilya, Filipinler gibi) bakmakta, onların özelliklerinden yola çıkarak "yeni" sendikal politikalar üretmektedirler. Toplumsal Hareket Sendikacılığı (THS) da bu tür gözlemlerin sonucunda oluşturulmuş sendikacılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

THS kavramı ve THS ile ilgili argümanlar 1980'li yıllarda Filipinler, Polonya, Brezilya, Güney Afrika işçi mücadelelerinde dile getirilmiş (Seidman, 1994; Waterman, 1999b), Güney Afrikalı Emek Bülteni (South African Labour Bulletin –SALB), Uluslararası Emek Araştırmaları Bülteni (Newsletter of International Labour Studies – NILS,1978-1990, The Hague), Uluslararası Emek Raporları (International Labour Reports – ILR, İngiltere), Yeni Toplum (Nueva Sociedad, Caracas), Z Magazin (Z Magazine, Boston) gibi süreli yayınlar Boston'daki South End Press/Zed Press ve Londra'daki Pluto Books gibi yayınevlerinin çıkardığı konu ile ilgili kimi kitaplarda kavramlaştırma çabaları içine girilmiş, sıkça da kullanılmıştır. Bu nedenle, THS terimi 1990'lı yıllarda sıkça kullanılmasına rağmen bu döneme özgü değildir.

(*) Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Sendikal Harekette Değişim Mi, Öze Dönüş Mü?

Başlangıçta işçilerin kendilerini hiç değilse salt köle olma durumunun üstüne çıkaracak sözleşme koşulları elde etmek üzere aralarındaki rekabeti kaldırma veya denetim altına alma amacıyla kendiliğinden girişimlerinden doğan sendikalar, ilk dönemlerinde daha çok ücret ve çalışma sürelerinden kaynaklanan sorunlarla ilgilenmiş, mücadele alanlarını bu sorunlarla sınırlı tutmuşlardır. Bu nedenle de sermayeye karşı mücadeleleri günlük ve yerel olmuştur. Siyasal mücadele ve genel eylemlerden uzak kalmışlardır.

Sendikaların gelişip, gücünü kavramaya başladığı izleyen dönemlerde ise, sendikal yapılar ve politikalar farklı özellikler kazanmaya başlamışlardır. Bu durum, araştırmacıları, konu ile ilgilenenleri sendikaları sınıflandırmaya itmiştir. Bu alanda da farklı yaklaşımlara bağlı olarak farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunların bir kısmını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Çoğulcu sendikalar, sendikalistler, marksist-leninist sendikalar, organist sendikalar, otoriter sendikalar
- Ortodoks sendikacılık, popülist sendikacılık, siyasal sendikacılık
- Ücret/toplu pazarlık sendikacılığı, reformist sendikacılık, sınıf sendikacılığı, kitle sendikacılığı, anarşist sendikacılık

Bu türden sınıflandırmaları artırmak mümkündür. Ancak, burada amaç sendikaları sınıflandırmak olmayıp, bakış açısına göre, yapısal ya da işlevsel olarak sendikaların sınıflandırıldığını göstermek olduğundan yukarıdaki örnekler de bunun için yeterlidir. Araştırmacılar, konu ile ilgilenenler, sendikaların zamanla kazandıkları yapı ve üstlendikleri işlevlere göre farklı sendikaları farklı tanımlarla, kavramlarla açıklamaya çalışmaktadırlar. Araştırmacılar için "sendika" kavramı sendikacılığı açıklamaya tek başına yetmemekte, bu nedenle daha da açıklayıcı olması için "sendika" kavramının önüne veya sonuna bir sıfat ekleme gereği duymaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında da, THS kavramı ile sendikacılığın yeniden sınıflandırılması sendikalarda "yeni"/ "farklı" bir yapı ve işlevin meydana geldiğinin işareti olarak kabul edilebilir. Peki, yeni olan nedir? Ya da, bir başka soruyla sendikaları yeni olmaya iten nedir?

Son yılların THS yazınında THS kavramı ile birlikte sıkça kullanılan bir başka kavram daha var: globalleşme (küreselleşme). THS ile globalleşme ikiz kardeş gibi. Neredeyse birbirinden ayrı kullanılmamaktadır. Waterman (1993; 1998; 1999a; 1999b), Moody (1997a; 1997b) THS'nın globalleşmeye karşı başkaldıran işçi sınıfının en önemli aracı, örgütü olacağını ileri sürmektedirler. Aslında, sanayileşme sürecine, sermaye birikimine ve krizlere bağlı olarak kapitalizmin belli dönemlerinde, sendikalar bir değişim, dönüşüm ya-

ımaktadırlar. 1974 krizi ve izleyen dönemin iktisat politikaları sendikaları 1980'li yıllardan itibaren değişmeye zorlamaktadır. Değişimin iki yönü bulunmaktadır: ya bölüşüm ekseninde bir değişim yaşanacak, buna göre sendikal politikalar oluşturulup, yapılanılacaktır; ya da globalleşme ideolojisinin kabul ettirdiği görüşler ekseninde sendikal politikalar geliştirip, yapılanılacaktır. Kuşkusuz, her iki değişim de oldukça farklı özellikler taşıyacaktır. İlkinde mücadele, ikincisinde işbirliği, sendikacılığa egemen olacaktır.

Sendikalar, "globalleşme" olarak ifade edilen sermayenin uluslararasılaştığı bu dönemde eski yapı ve politikaları ile başarılı olamamakta, genellikle üye kaybederek zayıflamakta, bunun da ötesinde önemli derecede güç kaybetmektedirler. Sanayileşmiş ülkelerin sosyal demokrat partileri bile güç kaybeden bu sendikaları önemli bir müttefik olarak görmekten vazgeçmeye başlamışlardır. Örneğin, İngiltere'de İşçi Partisi'nin başkanı T. Blair'in danışmanı olan London School of Economics'in başkanı, anglo-saksonların önde gelen sosyologu, A. Giddens, sosyal-liberallerin yaklaşımını benimsemekte, işçi hareketinin önemini kaybettiğini, onun yerini yeni toplumsal hareketlerin aldığını belirtmektedir. Benzeri görüşler Almanya'da Sosyal Demokrat Parti'nin başkanı G. Schröder'e yakın olan B. Hombach tarafından da paylaşılmaktadır. Hombach'a göre de bugünkü durgunluğun nedeni ve sorumlusu emek dünyasıdır, sendikalardır, işçi hareketleridir. Ona göre, bütün bunlar ve bunlara yakınlık sosyal demokrasinin de çıkmazıdır. Bu nedenle de Giddens ve Hombach'a göre, bu önemsizleşmiş, durgunluğun sorumlusu kuruluşlar yerine, yeni toplumsal hareket ve örgütlerle ilgilenip, onlarla bağ kurmak gerekmektedir (Vidal-Benetto, 1999).

Batı'nın iki önemli sanayileşmiş kapitalist ülkesinin sosyal demokrat partilerinin işçi hareketine ve sendikalara soğuk bakışı, piyasa ekonomisinin savunucusu oluşu, devleti etkisizleştirmesi, kaçınılmaz olarak sendikaları yeni arayışlara, aynı anlama gelmek üzere değişmeye itecektir. Artık işbirlikçi, reformist sendikalara bile ihtiyaç duyulmamaktadır. Ne bir sosyal kontrol aracı olarak, ne de toplumsal dönşümün aracı olarak! Üstelik, yoksulluğun derinleştiği, daha da yaygınlaştığı, küreselleşmenin sonuçlarının buna yol açtığının itiraf edildiği bir dönemde. Dünya'da zenginliğin yüzde 85'i nüfusun yüzde 20'lik bir diliminin elinde toplanmışken, en yoksul yüzde 20'lik nüfus ise, zenginliğin ancak yüzde 1.3'üne sahiptir (George, 1999). Bu dönemde, sanayileşmekte olan ülkelerin yanısıra sanayileşmiş ülkelerde de işsizlik artmış, giderek yapısallaşmıştır. İşsiz sayısı 1 milyar civarında bir nüfusu kapsamaktadır.

Küreselleşme dayatmalarına ya da yerel neo-liberal uygulamalara karşı mücadele etmeye çalışan Brezilyalı, G. Afrikalı, Arjantinli, Venezuelalı, Ko-

lombiyalı, Ekvatorlu, G. Koreli işçi hareketleri, sendikacılık sanayileşmiş ülkelerdeki sendikacılığı da sorgulamaya itmektedir: Belirtilen ülkelerde küreselleşmeye, neo-liberal politikalara karşı mücadele verilirken, Avrupa'nın "sosyal ortak" işçi örgütleri, Kuzey Amerika'nın işletme sendikaları, Japonya'nın işyeri sendikaları ve sendikacıları ne yapmaktadır? Ne yazık ki, Moody'nin beklediğinin tersine, pek çok sendika lideri, işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamaları için "yeni gerçekleri" kabul etmekte, işletme yönetimi ile birlikte hareket etmeyi tercih etmektedir.

Fransa'da CFDT'den N. Notat, İngiltere'de TUC'ten J. Monks, Almanya'da IG Chemie'den H. Schmoldt, Italya'da CGIL'den S. Cofferati, Ispanya'da ex-CCO'dan A. Gutierrez gibi yeni lider kuşağı, ücretlerin düşürülmesinin zorunlu olduğunu kabul etmektedirler. ABD'de de durum Avrupa'dan farklı değildir: UAW'den S. Yokich ve AFL-CIO'nun yeni başkanı benzeri politikaları benimsemişlerdir. Bu sendikaların iki özelliği vardır. Bir taraftan sermaye ile mücadelede denge unsuru işlevi görürken, diğer taraftan bir sosyal taraf olarak uzun dönemde toplu pazarlığın çalışma ilişkilerinde istikrarı sağlayabileceğini ummaktadırlar. Onlara göre, çatışma yoktur, ama sermayenin yeni talepleri ile sendikal savununun arasında üstesinden gelinecek karşıtlık, anlaşmazlık vardır ve zamanla istikrar sağlanacaktır.

Bu yeni liderler kariyerlerini 1980'li yıllarda edinmişlerdir, bu nedenle de bu dönemin egemen ideolojisinden beslenmişlerdir, geçmişlerinde önemli bir mücadele deneyimi, birikimi yoktur. Öte yandan, 1990'lı yıllarda sendika yönetimlerine gelen yeni liderler acı gerçeği görmeye başlamışlardır. 1990'lı yılların grev ve işçi eylemleri de bunu göstermektedir.

Toplumsal Hareket Sendikacılığının Temel Politikaları ve ve Özellikleri

Asya'nın, Afrika'nın ve Latin Amerika'nın mücadeleci işçi sınıfı ve sendikacılığı, Avrupa'nın ve Amerika'nın reformist, işbirlikçi işçi sınıfı ve sendikacılığına küçümsenmeyecek deneyim aktararak örnek olurken, kısmen de olsa kimi sendikacılara atalarının XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başındaki sendikacılığı hatırlatmaktadır ki, ICFTU'nun başkanı bu yönde demeçler vermeye başlamıştır. Kuşkusuz bu sendikacılıkta sınıf perspektifini de hatırlamak gerekmektedir, sadece mücadeleci yanını değil. Asya'nın, Afrika'nın ve Latin Amerika'nın mücadeleci işçi sınıfı ve sendikacılığı sadece sendikacılara değil, araştırmacılara da kaynaklık etmektedir. P. Waterman (1993; 1998; 1999a; 1999b), K. Moody (1997a; 1997b), K. Scipes (1992), S. Eimer (1999), P. Johnston (1995) gibi araştırmacılar bunların önde gelenleri olmaktadır.

Önce "Toplumsal Hareket Sendikacılığı" daha sonra "Yeni Emek Enternasyonalizmi" kavramlarını kullanmış olan Waterman, daha sonra bu kavramların yerine " "Yeni Toplumsal Sendikacılık" kavramını benimseyip, tartışmaya açmıştır. Waterman'a (1999b) göre, bu sendikacılığın olmazsa olmaz bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. Ücretli emek çerçevesindeki mücadele, sadece çalışma koşullarını daha iyileştirmek ve ücretleri artırmak için değil, aynı zamanda emek süreciyle ilgili sorunları, yatırım politikalarını, yeni teknolojiyi, taşeronluğu, eğitim ve öğretim politikalarını da kapsayan bir mücadeleyi de içermelidir.

2. Hiyerarşik, otoriter ve teknik çalışma yöntemleri ve ilişkilerine karşı mücadele etmelidir; çevre dostu ve toplumsal açıdan kullanışlı ürünlerin üretimini talep etmelidir; bireyin kendisini geliştirmesi için gerekli olan boş zamanı sağlamak için çalışma sürelerinin kısaltılması yönünde mücadele etmelidir.

3. Sendikalı olmayan ya da olamayan diğer çalışanlar ve hareketleriyle ilgilenmeli, onlarla ilişki kurmalıdır (küçük imalatçılar, köylüler, ev kadınları, eve iş alanlar, teknisyenler ve profesyoneller gibi).

4. Güçlü ve çok renkli bir sivil toplum oluşturma mücadelesi veren ama sınıfsal olmayan ya da yarı sınıfsal özellik taşıyan demokratik hareketlerle bağlantı kurmayı, onlarla ilişki içinde olmayı önemsemelidir (kiliselerin, kadınların, evsizlerin, çevrecilerin insan hakları hareketleri ile barış hareketleri gibi).

5. Demokratik, çoğulcu ve işbirliğine dayalı bir yönetimde tüm toplumsal ilişkiler ve yapıların değişimini sürdürmek için çalışmalıdır (ekonomik, siyasal, toplumsal, konutsal, cinsel, kültürel gibi).

6. Siyasal güçler (parti) ve benzeri yönelimlerle sınırlı, onların egemenliği altına girmeden ilişki kurmalıdır (Özgürleştirici ve dönüştürücü bir yönetimde toplumsal güçlerin çoğulculuğunun değerini tanımayı göstermek için).

7. Diğer potansiyel müttefiklerle otonom, eşit ve demokratik bir ortaklık çerçevesinde öncü, hükmeden örgüt ya da güç şeklinde sahiplenmeden, etki altına girip kimliksizleşmeden ilişkiler kurmalıdır.

8. İşçi ve sendika sorunlarında olduğu gibi toplumun yeni sosyal sorunlarıyla ilgilenip, yardımcı olmalıdır (otoriteye, marjinalcılığa, büroksiye, cinsiyet ve ırk ayrımcılığı ve benzeri şeylere karşı mücadelede).

9. İşçiler arasında, işçiler ve diğer demokratik toplumsal ve kitle güçleri arasında demokrasiyi geliştirmek için dikey ve yatay ilişkiler kurmalıdır.

10. Eğitim, kültür, iletişim alanlarında işçilerin, halkın alternatif kültürünü özendirip, etkinleştirmek; yerel, ulusal, küresel alanda hakim medya kuruluşlarının içinde ya da dışında çoğulculuğu ve demokrasiyi yerleştirmek için mücadele etmeli ve desteklemelidir.

11. Bir tür global sivil toplum ve global dayanışma kültürü yaratma mücadelesinde, toplumsal sisteme, ideolojik veya siyasal kimliğe bakmaksızın işçiler ile kitle ve demokratik güçlerle uluslararası dayanışmayı, doğrudan iletişimi sağlamak için çabalamalıdır.

12. Yenilikçi, çoğulcu, demokratik örgütlenmeyi desteklemek için çıkar grupları ve müttefikler arasındaki yatay, esnek enformel birleşmelerin değerini anlatmak için örgüt içi ve örgütlerarası bir iletişim ağı kurmalıdır.

Waterman'ın özelliklerini belirttiği bu sendikacılıkta, dar işçi çıkarları ve işyeri ile sınırlı bir sendikal politika ve mücadele yerine, toplumun diğer mağdur kesimlerini ve geniş yığınların çeşitli sorunların kapsayan, ama ne birlikte mücadele edilen örgütlere egemen olmayı, ne de onların egemenliği altına girmeyi benimseyen bir sendikal politika ve mücadele önerilmektedir. Ancak bu sendikacılıkta, sınıf perspektifli, işçi sınıfının iktidarını hedefleyen bir politika yoktur. Var olan sistemin eksikliklerini, haksızlıklarını gidermek, sistemi daha iyileştirmek, emekçiler ve geniş yığınlar için daha da yaşanır hale getirmek temel amaç olarak ortaya çıkmaktadır. Waterman'ın sendikacılığı, bu özellikleriyle iktidarı istemeyen, ama pek çok sorunla ilgilenen ve çözümlenmesi için mücadele veren, yönetenleri buna zorlamaya çalışan bir partiye benzemektedir.

"Toplumsal Hareket Sendikacılığı" ile ilgili çalışmalarda bulunan bir diğer araştırmacı Moody'e (1997a; 1997b) göre THS, parti önderliği ile toplu pazarlık sendikacılığından farklı olup geniş bir yönelimden daha az ideolojik, siyasal eğilim içermektedir. THS, işkolu ya da meslek sendikacılığının yapısal ve hukuksal özelliklerini de taşımaz. Bu sendikacılık, kapitalist küreselleşmeye başkaldırıyı içerir (hem Kuzey-Güney ekseninde, hem de ABD, Batı Avrupa ve Japonya ekseninde), işbirliğine ve bürokratik liderliğe karşı çıkar; işçi sınıfı içindeki farklılığı göz önünde tutar; yoksullukla mücadele eder; hareketliliğe, dayanışmaya ve demokrasiye gereksinim duyar. THS'nda ne sendikalar, ne de üyeleri hiçbir anlamda pasiftir. Sendikalar siyasette olduğu kadar sokaklarda da sınıf içerikli ve vizyonlu olarak aktif bir önderlik üstlenir. Sendikaların talepleri sadece sendika üyelerinin talepleri ile sınırlı

değildir, kapitalist ekonomi ve toplumun ortaya çıkardığı sonuçlarla da ilgilidir. THS, aynı zamanda aktif stratejik yönlendirmede de bulunur, toplumun üretici gücü, baskı aracı olan örgütlü işçilerin yanı sıra kendiliğinden gelişen toplumsal hareketleri de yönlendirir ki, bu hareketler yoksullar, işsizler ve diğer kimi örgütler tarafından da başlatılmış olabilir. Burada önemli olan, stratejik olsun ya da olmasın tüm hareketlere eylemlere katılmaktır, rehberlik etmektir. Çünkü, dünün görünmeyen eli bugün oldukça net bir şekilde görülmektedir. Devletin emekten yana bir yönelime girmeyeceği de anlaşılmaktadır. Üstelik, küresel bazda, tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar, insanlığı kucaklayacak bir bağımsız sendikacılık söz konusu olabilecektir. Bu umudun hayata geçirilmesi için yeni liderler gerekmektedir. THS da ancak demokratik vizyon ve pratiğe sahip bu yeni liderlerle başarılı olabilecektir. Globalleşme ile mücadeledeki her başarılı adım halkı da eylemlere daha fazla katılmaya itecektir.

Waterman'a göre Moody THS'na daha sınıfsal perspektifli bir yaklaşıma sahip görünmektedir. En azından daha net bir şekilde anti-kapitalisttir ve sendikaların sınıf içerikli bir mücadeleye sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

Filipinler deneyiminden önemli sonuçlar çıkaran Scipes'a (1992) göre THS, işçi mücadelesini toplumun niteliksel değişimindeki çabalardan biri olarak görmektedir. İşyeri, siyasal mücadele ve toplumsal değişimin tek ve öncelikli yeri değildir; bu nedenle de diğer toplumsal hareketlerle eşit ilişki temelinde ittifaklar arayıp, kurmalıdır. Üyeleri tarafından demokratik bir şekilde kontrol edilirler ve dışarıdan hiçbir organizasyonla bağımlılık ilişkisine girmez. İşyeri koşulları ve ücret için mücadeleyi sosyo-politik-ekonomik koşullarla ilişkilendirir. Mücadelesi, işyerindeki sömürü ve baskıya olduğu kadar, geniş toplum kesimleri üzerindeki iç ve dış baskılara karşıdır da. Bu nedenle, THS sermayeden, devletten ve siyasal partilerden bağımsızdır; kendi gündemini kendi bakış açısıyla belirler. Ancak, ittifak içine girdiği diğer toplumsal hareketlerle anlaşmalar yaparak kendi bakış açısı üzerindeki değişikliklere de gitmeye açıktır. Ama, ister sağdan gelsin, ister soldan gelsin üzerindeki her türlü dışsal kontrolü ret eder. Diğer toplumsal hareketlerle uzun ya da kısa süreli ilişkilerini eşit ilişkiler temelinde gerçekleştirmek istemektedir. Dayanışma ilişkisi üzerine oturtulmuş bir enternasyonalizm söz konusudur.

Scipes'ın THS modeli büyük ölçüde Filipinler'deki Kilusung Mayo Uno (KMU) hareketinin deneyimleri ve sonuçları ile ilgili yaptığı incelemeye dayanmaktadır.[1] Waterman ve Moody de olduğu gibi Scipes'ın modelinde de

---

(1) Filipinler'deki THS ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız BEŞELİ, M-ÖZUĞURLU, M., (1995); ÇIDAMLI, Ç, (1995).

parti önderliği, öncülüğü önemli yer almamakta, onların dışsal kontrolü rededilmektedir. Yukarıda özellikleri özetlenen THS bu haliyle Avrupa'nın II. Dünya Savaşı sonrasında izlediği korporatist sendikacılığı ile ABD'nin izlemiş olduğu işyeri ile sınırlı ücret/toplu pazarlık sendikacılığının sonuçlarına bir itirazdır. Avrupa'h ve ABD'li sendikaların izlemiş oldukları sendikal politikaların ve mücadelenin uzun vadede daha güçlü olan sermaye karşısında başarı şansının sınırlı olduğunu, ilk saldırı ile birlikte önemli kayıplara neden olacağını ifade etmektedir. Bu nedenle de, dar işçi çıkarlarını savunmanın da ötesine geçip, geniş toplumsal sorunlarla ilgilenmeyi önermektedir. G. Afrika'da COSATU, toplumsal sendikacılığın sosyal ve siyasal sorunlarla yakından ilgilenmesi gerektiğine dikkat çekiyor ve değişimin önemli bir toplumsal gücü olması gerektiğini belirtiyor. COSATU'ya göre toplumsal sendikacılığın amacı demokrasi ve sosyalizmdir (COSATU, 2000).

THS diğer sendikacılıktan ayıran önemli özelliklerden biri ise, kısa sürede dayandığı nitelikli imalat sanayii nitelikli işçilerinin yanı sıra, kamu çalışanlarını, hizmet sektörü işçilerini de bünyesinde toplaması ve radikalleştirmesi ve G. Kore. G. Afrika, Brezilya, Filipinler gibi ülkelerde gelişen bu sendikacılığın yeni üyeleri ile birlikte toplumsal muhalefetin merkezine dönüşmesidir. Eylem içinde ortaya çıkıp gelişen THS genellikle hukuksal yapılar olarak değil, mevcut çalışma ilişkileri mevzuatının verili zemini dışında doğmuştur. THS adı geçen ülkelerde otoriter yönetimlerden demokrasiye geçiş süreçlerinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Siyasal söylemlerinin önemli bir öğesi olan milliyetçilik, sınıf yerine ulusu ikame etmekten çok, işçi sınıfının çıkarlarını, ulusun/halkın çıkarlarına genelleştirmek yönündedir. Bu nedenle de milliyetçi söylemin hedefi olarak karşımıza Dünya Bankası, IMF, çok ülkeli şirketler ve ABD çıkmaktadır (Özuğurlu, 2000: 28-29, 31).

THS, yönetim açısından da diğer sendikacılıklara göre önemli farklılıklar taşımaktadır. Bürokratik, merkeziyetçi sendika yönetimi ret edildiği için, bürokratikleşme bir tehlike olarak görülmekte, uzak durmak için çaba sarf edilmektedir. Örneğin Brezilya'da CUT aynı mevkie iki dönemden fazla seçilmemeyi ilke olarak benimsemişken, demokratik iç yapıları, amatör yöneticileri ile G. Afrika sendikacılığı başka açılardan da örnek olmaktadır. G. Afrika'da COSATU' tamzamanlı işyeri temsilciliği yapan amatör bir merkezi yönetime sahiptir. Sadece, genel sekreter ve genel sekreter yardımcısı profesyonel sendikacılık yapmaktadırlar. G. Kore'de ise FKTU'nun merkez yöneticileri, ülkedeki en düşük işçi ücreti kadar maaş almaktadır. THS'nda üye tabanı örgütün bizatihi kendisi gibi olup, diğer sendikal hareketlerde olduğu gibi katılımcı politikaların bir nesnesi olarak algılanmamaktadır. İzlenecek sendikal politikaların üyeler tarafından oluşturulup, yürütülmesine azami özen gösterilmektedir.

Toplumsal Hareket Sendikacılığı Yeni Bir Sendikacılık Mıdır?

Tarihe bakış, THS'nın yeni olup olmadığı önermesini sorgulamamızda bize yardımcı olacaktır. Sendikacılığın gelişmeye başladığı yıllarda bu konu ile ilgilenen düşünürler nasıl bir sendikacılık yapılması gerektiği ve hangi sendikal politikaların izlenmesi gerektiği konusunda görüşlerini açıklamışlar ve sendikacılığı bu yönde etkilemeye çalışmışlardır. Örneğin, sendikacılığın emekleme dönemlerinde, 1845 yılında yayınlanan *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu* adlı kitabında Engels (1997), XIX. yüzyılın başlarında İngiltere'de burjuvazi ile emekçiler arasında açıkça bir toplumsal savaşın kol gezdiğini belirtiyor, işçilerin isyanının ilk sınai gelişmeden hemen sonra başladığına ve birçok aşamadan geçerek sendikal örgütlenmeye ulaştığına dikkat çekiyordu. Bu isyanın ilk aşaması en ham ve en az verimli bir biçim olan suç işlemekti. Ancak, işçiler kısa sürede suç işlemenin çözüm olmadığını anladılar. Çünkü, suçlu toplumun varolan düzenini ancak tek başına, bir birey olarak protesto edebiliyordu. İşçiler, bir sınıf olarak, burjuvaziye karşıtlıklarını ilk kez, sanayi döneminin başlarında makinelerin ortaya çıkmasına direnişleriyle ortaya koymuşlardır. Ancak, bu karşı çıkma biçimi de yalıtıktı, belli bir yöreyle sınırlıydı; varolan toplumsal düzenin yalnızca belli bir yanına yönelmişti. Yeni bir karşı çıkma yöntemi bulunmalıydı. Buna 1824'te emekçilere örgütlenme yasağı getiren düzenlemeye son verilmesiyle kavuştular; 1824'ten sonra İngiltere'de bütün sanayi kollarında sendikalar kuruldu. Amaçları patronlara karşı bir güç olarak kitle halinde davranmak, ücret oranlarını patronların kârına göre düzenlemek, fırsatlar elverdiği zaman ücretleri artırmak ve ülke genelinde her işkolu içinde ücretleri aynı düzeyde tutmaktı.

Engels (1997), sendikaların ilk yasadışı harekette yargı kovuşturmasıyla karşı karşıya kaldığını ve gücünü kaybettiğine dikkat çektikten sonra, bu türden sendikacılığın tarihinin, emekçilerin tek-tük zaferleriyle kesintiye uğramış olsa da uzun bir yenilgiler dizisinin tarihi olduğuna dikkat çekiyor. Çünkü, bütün bu çabalar, emek piyasasında ücretleri arz ve talep ilişkisine göre belirleyen ekonomik yasayı değiştirmek için yeterli değildi. Tüm bu yetersizliklere rağmen işçiler greve gitmekten de geri kalmıyorlardı. Çünkü, bu grevler işçilere "insan olarak toplumsal koşullara boyun eğdirilmemeleri gerektiğini, tam tersine toplumsal koşulların, insan olarak onların karşısında eğilmesi gerektiğini ortaya koymak durumunda olduklarına inanırlar; [grev] yapıyorlar çünkü, onların susması, bu toplumsal koşulları kabul etmeleri demek

olur; burjuvazinin iyi günlerde işçileri sömürme, kötü günlerde de açlığa terketme hakkını kabul etmeleri demek olur. Emekçiler, insanlık duygularını yitirmedikleri sürece, buna isyan etmek zorundadırlar" (Engels, 1997).

Engels'e (1997) göre, "sendikalar, burjuvazinin üstünlüğünün tamamen, işçiler arasındaki rekabete dayandırıldığı gerçeğinin, yani işçiler arasındaki bütünlük eksiğinin itirafı demektir. Ve sendikalar kendilerini, tam da şimdiki toplumsal düzenin can damarına yönelttikleri için, ne kadar tek yanlı ve ne kadar dar bir çerçevede olsa da, bu toplumsal düzen için büyük bir tehlikedirler. Emekçi, burjuvaziye ve onunla birlikte varolan toplum düzenine, bundan daha acıtıcı bir başka noktadan saldıramaz. Eğer işçiler arsındaki rekabet yıkılırsa, eğer hepsi burjuvazi tarafından artık daha fazla sömürülmemeye karar verirse, mülkiyetin egemenliği sona erecektir. (...) İşçiler kendi aralarındaki rekabete son verme adımının ötesine geçmezlerse, ücretleri belirleyen yasa, uzun vadede yeniden geri gelecektir". Sendikalar sadece çıkarların savunulduğu örgütler değil, aynı zamanda işçi sınıfının burjuvaziye karşı savaş okulları olurken, onların en önemli silahı olan grevler de emekçilerin sakınılamayacak büyük savaşım için hazırlandıkları askeri okulları olmaktadır. Savaş okulları olarak da hiçbir şey sendikaları aşamamıştır (Engels, 1997).

Komünist Manifesto daha yayınlanmamış ve Marx o devasa çalışması *Kapital*'i yazmaya henüz başlamamışken ve sendikalar emekleme çağında iken, Engels, sendikaların daha geniş bir perspektifle hareket etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu bakış açısı, günümüzün işyeri ile sınırlı ücret sendikacılığının ufkundan daha geniştir. Çünkü, Engels'in anlatmaya çalıştığı sendikacılıktaki ücret mücadelesi belli zaman dilimi ile sınırlı değildir, toplumsal düzenin kendisini değiştirecek bir mücadeleyi de içermektedir. Bu nedenle de bu tür bir sendikacılık dar sınıf çıkarlarını değil, geniş toplum çıkarlarını gözetmektedir.

Engels'ten iki yıl sonra, *Felsefe'nin Sefaleti*'nde (1999) Marx, İngiltere'de işçilerin, işverenle olan mücadelelerinde işçilere kale vazifesi gören sürekli birlikler, sendikalar oluşturduğunu belirttikten sonra, grevlerin, birliklerin ve sendikaların örgütlenmesinin işçilerin siyasi mücadeleleriyle birlikte geliştiğine dikkat çekmektedir. Marx'a göre, sendikalar işçiler arasındaki rekabete son vermek ve böylece kapitalistle toptan rekabet etmek gibi çift amaç taşımaktadır. Her zaman karşılarına yekvücut dikilen sermayeyi gördükçe, sendikaların sürdürülmesi işçiler için ücretlerin korunmasından daha gerekli bir duruma gelmektedir. İşçi ile kapitalist arasındaki ücret ve sendikaların varlıklarını sürdürme mücadelesi gerçek bir iç savaş olup, yaklaşan bir savaşın gerekli tüm unsurları birleşip gelişmektedir. Bu noktaya gelindikten sonra ise, sendikalar siyasi bir niteliğe kavuşur. Mücadele içerisinde, işçiler bir-

leşir ve kendisi için sınıf olma durumuna ulaşır. Artık savunduğu çıkarlar sınıf çıkarlarıdır ve sınıfın sınıfa karşı mücadelesi de siyasi bir mücadeleden başka bir şey değildir.

Marx (1999), ezilen sınıfın kendi kurtuluşunu sağlayabilmesi için, mevcut üretici güçlerle mevcut toplumsal ilişkilerin bundan böyle yan yana varolmamaları gerektiğini belirtiyor, işçi sınıfı gelişim sürecinde eski toplumun yerine, sınıfları ve sınıf düşmanlıklarını barındırmayan bir toplum koyacağını ekliyor.

Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar'da Marx (1992), sermayenin saldırılarına karşı direniş merkezi işlev, gören sendikaların kısmen başarısız olmalarının nedenini güçlerini akılsızca kullanmalarına bağlamaktadır. Çünkü, "sendikalar, mevcut sistemin doğurduğu etkilere karşı küçük küçük çarpışmalardan ibaret bir savaş yürütmekle yetinip, bunları yaparken aynı anda, sistemi değiştirmeye uğraşmadıkları, örgütlü güçlerini emekçi sınıfın nihai kurtuluşu, yani ücret sisteminin tümüyle yok edilmesi için bir manivela olarak kullanmadıkları zaman genellikle başarısız" olmaya mahkûmdurlar (Marx, 1992).

Sendikalar üzerine kapsamlı çalışmayı Marx, 1866 yılında, I. Enternasyonel'in Cenevre'de toplanan Birinci Kongresi için yapmıştır. Çağının sendikalarını "geçmişi", "bugünü" ve "geleceği" olmak üzere üç ana başlık altında ele aldığı bu değerlendirmesinde Marx, sendikaları emek ile sermaye arasındaki gerilla savaşları için gerekli olduğu kadar, ücretli emek sistemini ortadan kaldırmak ve yerine geçmek için de önemli örgütlü güç olarak görmektedir. Ancak, sendikaların sermayeye karşı günlük ve yerel mücadeleye gereğinden fazla eğildiklerini, ücretli kölelik sistemine karşı mücadelede sahip oldukları gücün farkında olmadıklarına, bu nedenle de siyasal mücadele ve genel eylemlerden uzak kaldıklarına dikkat çekmektedir. Bu durum tespitinden sonra, Marx, sendikalara yeni görevler yüklüyor: sendikalar artık işçi sınıfının kesin kurtuluşunun geniş çıkarları uyarınca, onun örgütlenme merkezleri olma bilinciyle hareket etmelidirler. Bu doğrultudaki her toplumsal ve siyasal harekete yardımcı olmalıdırlar. Sendikalar, tüm işçi sınıfının savunucusu ve temsilcisi olduğu için üye olmayanları da saflarına almalıdırlar. Çok düşük ücret alan tarım işçileri gibi kesimlerin çıkarları ile ilgilenmelidirler. Çabalarını dar ve bencil olmanın çok ötesinde, milyonların kurtuluşunu amaçladığını anlatmalıdırlar (Marx-Engels, 1978).

Marx'ın 1866 yılında oldukça yetkinleşmiş olan bu düşüncelerinin, özellikle sendikal politikaya ilişkin önerilerinin, 130 yıllık fark da gözetilmek koşuluyla, bugünün THS söylemine pek çok açıdan benzediği söylenebileceği gibi, benzemeyen yanları da olduğu söylenebilir. Engels'in 1845'te dile ge-

tirdikleri, 1866'da Marx'ın yazdıklarıyla daha netleşip, ete kemiğe bürünüyordu. İşçi sınıfı ve örgütleri, dar çıkarlar çerçevesinde ücret mücadelesi ile yetinmeyip, sendikalarda örgütlenip, güçlenerek, kendisi için de sınıf olma bilincine ulaşıp, toplumun geniş çıkarlarıyla ilgilenerek, bu doğrultudaki her toplumsal ve siyasal harekete yardımcı olarak, eski toplumu ve düzeni ortadan kaldırıp, sınıfsız bir toplum kurmalıdır.

THS'nın yeni olup olmadığını tartışırken Engels ve Marx'a sendikal örgütlenmenin doğuş ve gelişme aşamasının ilk tanıkları ve bu konuda önemli görüşler ortaya koydukları için başvurulmuştur. Amaç, yeni olduğu söylenen THS ile ilgili olarak belirtilen kimi özelliklerin sendikal hareketin gelişmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında da rastlanabileceğini göstermek olduğundan, ütopik sosyalist R. Owen, anarko sendikalist Bakunin gibi düşünürlerin görüşlerine yer verilmedi. Ancak, bu düşünürlerin sendikal politikalarında da THS'nın özelliklerini taşıyan her iki dönemin çeşitli sorunları ve farklılıklarını göz ardı etmemek gerekiyor ki, bire bir benzer özellikler arama yanlışına düşülmesin.

THS ile ilgilenen araştırmacıların 1990'lı yıllarda ortaya koydukları temel özelliklere bakıldığında, bunların önemli bir kısmına 1970'li ve 1980'li yıllarda da rastlamak mümkündür. Amerikalı sosyolog Johnston (1995), THS'nm 1970'li yıllar ve 1980'lerin başındaki kamu kesimi sendikal hareketinin özelliklerini taşıdığını; 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yıllarda bu özelliklerin THS olarak özel kesime de geçtiğini belirtiyor. Türkiye'de DİSK'in 1970'li yıllardaki DGM'lere hayır ve benzeri eylemleri de bu çerçevede THS özellikleri taşıyan eylemler ve sendikacılık olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz, sendikacılık tarihi bir arkeolog titizliği incelenip, gözden geçirildiğinde THS'nın pek çok özelliklerine geçmişte de rastlanabilir. Bugün, önemli olan, unutulmuş olanı yeniden anımsayıp, geliştirerek, dönemim koşullarına uygun, yeni olanakları da kullanarak daha da geliştirmektir. Örneğin, işçi sınıfı, 1917 Ekim Devrimi'ni gerçekleştiren Lenin'in iletişim organı ***Iskra*** türü bir gazetecilikten yararlanabileceği gibi, Waterman'ın ısrarla üzerinde durduğu internetten de yararlanabilir. Dünya Ticaret Örgütü'nün Seatle'daki toplantısının protestosunun örgütlenmesinde internetin önemli bir yerinin bulunması Waterman'ın uyarı ve önerilerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Ne var ki, internetin de her yere ulaşmama sorunu vardır, başarısı bu ağın yaygınlığına bağlıdır.

Sendikal Harekette "Dönüşüm": Üç Kriz, Bir Sonuç

1980'li yıllarda bazı sanayileşmiş ülkelerde sendikaların üye sayısının azalışı, sendikalaşma oranlarının düşüşü, güç ve temsil yeteneklerinin zayıflayışı kimilerince sendikaların sonu, sendikasız çalışma ilişkilerinin doğuşu

olarak değerlendirildi. Evet, bazı ülkelerde bireyin ön plana çıkarıldığı, örgütlülüğün dışlandığı bir dönemde sendikal hareket ciddi boyutta bir kriz ile karşı karşıyaydı ve önemli miktarda üye kayıpları ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu doğru, ama sadece bir sonuç. Bu sonuca ulaşmada sermayenin saldırısı, sendikasızlaştırma çabaları kadar, mevcut sendikal yapı, politika ve sendika liderlerinin de payı vardır. İşbirlikçi, işyeri ve ücretle sınırlı, bencil bir sendikacılık ve bürokratik yönetimle bir de sosyal kontrol işlevi yerine getirilmişse, ilk ekonomik krizde başka bir şey de beklememek gerekmektedir. Sermaye birikimi ve kârları rahatsız etmedikçe bu türden bir sendikacılığın sermayeye zarardan çok yararı olmaktadır. Ancak, sermaye birikiminde sorunlar, kârlarda düşüş meydana geldiğinde, yani kriz ile karşı karşıya kalındığında sendikalar sermaye için artık bir tehlikeden başka bir şey değildir. Bu dönemde sendikasızlaştırma çabaları yoğunlaşır, işçilerin kendileri ile işsizler arasındaki rekabeti ücret artışlarını düşürür, düşük ücretlerle çalışmaya razı olunur. Bu durum, bugüne özgü değildir, sanayileşmenin tarihi kadar eskidir. Çünkü, Engels'in (1997), daha 1845'te belirttiği gibi, "rekabet, modern sivil toplumda egemen olan herkesin herkesle savaşının en tam ifadesidir. Bu savaş, yaşam savaşı, varolma savaşı, yalnızca toplumun farklı sınıfları arasında verilmekle kalmaz, bu sınıfların tek tek üyeleri arasında da verilir. Herkes bir başkasının önünde engeldir, ve herkes kendi önündeki engeli bir kenara itmenin ve onun yerine geçmenin yolunu aramaktadır. Nasıl burjuvazinin üyeleri kendi aralarında rekabet halindeyseler, işçiler de kendi aralarında sürekli rekabet halindedirler". İşçilerin işçilerle, işçilerin işsizlerle de rekabet halinde olduğu bu durumda, "her biri ötekinin ayağını kaydırıp yerine geçmeye çalışır. Ne var ki, işçilerin kendi aralarındaki bu rekabet, işçi üzerindeki etkisiyle, bugünkü durumun en kötü yanıdır; burjuvazinin elinde proletaryaya karşı en keskin silahtır. İşçilerin bu rekabeti birlikler [sendikalar] yoluyla ortadan kaldırma çabaları, burjuvazinin bu birliklere [sendikalara] karşı duyduğu nefret, ve bu birliklerin [sendikaların] başına çöken her yenilginin burjuvazinin utkusu olması bu nedenledir".

Tarihe dönüp ekonomik krizler ile sendikal politikalar ve yapılar arasında bir ilişki aradığımızda, karşımıza birbirinin benzeri sonuçlar çıkmaktadır: sendikalar üye kaybetmekte, yeni sendikal yapı ve politikalara yönelerek bu krizden çıkmaya çalışılmaktadır.

1873-1874 krizi, İngiltere'de, Almanya'da, Avusturya'da, ABD'de, Kanada'da sendikalarda önemli üye kayıplarına neden olmuştur. Örneğin, İngiltere'de 1869 yılında 250 bin olan sendikalı işçi sayısı 1873'te 1 milyona ulaştıktan sonra, krizle birlikte 1875'te 500 bine düşmüştür (Sagnes, 1994). Benzeri bir süreç 1929 Bunalımında da yaşanmıştır. Bunalım öncesinde, İngiltere'de 6 milyona yaklaşan sendikalı sayısı 1933'te 4 milyon 400 bine, Alman-

ya'da 8 milyona yaklaşan sendikalı sayısı 5 milyona düşmüştür (Sagnes, 1994). Belçika, ABD gibi ülkeler de benzeri bir süreç yaşamışlardır. 1974 krizi ve sonrasında yaşananlar da aynıdır. Pek çok ülkede sendikalar 1980'li yıllar boyunca önemli sayı ve oranda üye kaybetmişlerdir.[2]

Her üç krizden de sendikalar üye kaybederek çıkmışlardır. Ama daha sonra yeni sendikal politikalar izleyerek, yeniden yapılanarak güç kazanmaya başlamışlardır, üye sayısı ve üyelik oranları yeniden artmıştır.

1873-1874 krizinden çıktıktan sonra, meslek sendikacılığından işkolu sendikacılığına yönelerek, toplumsal ve ekonomik hayat ile ilgili sorunları dile getirip, bunları sendikal politikalara katarak, reform taleplerinde, sosyal haklar talebinde bulunarak önemli sayıda üye ve güç kazanmışlardır (Sagnes, 1994). Sanayileşmeye, sanayi işçilerinin artışına bağlı olarak da üye potansiyelleri artmıştır.

1929 Bunalımından sonra ise, sendikalar özellikle 1946-1980 döneminde devlet ve işverenlerle işbirliği içine girerek, korporatist ilişkiler kurmuşlar, böylece verilen ödünler karşılığında üye sayılarını arttıracak hak ve düzenlemelere kavuşmuşlardır. Bu dönemde, sendikalar genellikle merkezi, otoriter, bürokratik, tekelci bir yapıya kavuşmaya başlamışlardır.[3] Bu nedenle, 1960-1974 dönemi korporatist ilişkilerin geliştiği ülkelerde 1960 sonrasının en az greve gidilen dönemi olmuştur.[4]

1974 sonrası dönemde ise, sendikalar önce bocalamış, sonra yeni politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Ücretli emek içinde sendikaların dayandığı sanayi işçilerinin payının azalıp, hizmet sektörünün payının artması, gençlerin ve kadınların işçiler içindeki oranının artması, sendikaları hizmet sektöründe çalışanlar ile kadınları üye yapmaya itmiştir. Hizmet sektöründe son yıllarda, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında, gerçekleştirilen kimi başarılı grev ve mücadeleler bu sektörde sendikalaşma açısından önemli adımlar

---

(2) 1974 sonrasının sendikalardaki üye kaybı için metnin sonundaki tabloya bakılabilir. Ayrıca daha fazla bilgi için bakınız M. Çetik-Y. Akkaya, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, FES/Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1999; Y. Akkaya, "1990'lı Yıllarda Endüstri İlişkileri", **Mülkiye**, Cilt: XXIII, Sayı: 215, Mart-Nisan 1999.

(3) Korporatist sendikacılık ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Yüksel Akkaya, **Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, 1996; Yüksel Akkaya, "Globalleşme: Neo-korporatizmin Sonu mu", **Prof. Dr. Metin KUTAL'a Armağan**, Ankara, 1998.

(4) Grevlerle ilgili dönemsel bir değerlendirme için bakınız R. Hyman-A. Ferner, **New Frontiers in European Industrial Relations**, Blackwell, Oxford, 1994.

atılmasına yol açmıştır. 1980'li yılların başarısız grevlerinden sonra bu başarılı grevler sendikalar olan güveni ve ihtiyacı arttırmıştır. 1980'li yıllar boyunca sermaye grevlere direnmiş, devlet kurumlarını ve medyayı da arkasına alarak bu grevleri etkisiz kılmıştır. 1995 sonrasının başarılı grevleri ise hem grev eğilimini hem de sendikalara olan güveni artırmaya başlamıştır.

1990'lı yılların bazı grevleri ve sendikaların grev politikaları farklı özellikler taşımaktadır. Bu grevlerde, grevler bir işyerinin sorunu olmaktan çıkarılıp, bir toplumsal soruna dönüştürülmektedir. Cinsiyet ayrımından, etnik ve ırk ayrımcılığına; göçmen işçi sorunundan çalışan çocuk sorununa kadar pek çok konu bu türden grevler süresince tartışılmış, medyanın sansürü internet aracılığı ve web siteleri ile kırılarak aşılmaya çalışılmıştır. Toplumda yaratılan duyarlılık ile işverenler üzerinde bir baskı kurularak, taleplerin kabulüne zorlanmışlardır.[5] Örneğin, ABD'de "Hizmet Sektörü Çalışanları Uluslararası Sendikası" tarafından başlatılan "justice for janitors" kampanyası, Silikon Vadisi'nde, binaların bakım ve güvenliğinde çalışanları örgütlemede büyük bir başarı kazanmıştır. Bu kampanyada Oracle, Apple, Hewlett Packard gibi büyük kuruluşların çalışanlarının elektronik postalarına ulaşılarak, her gece binaların, büroların temizliğini yapıp, güvenliğini sağlamaya çalışanların içinde bulundukları olumsuz çalışma koşulları anlatılmış, burada çalışan mühendis ve teknik elemanlardan kendi şirketlerinde içsel baskı grupları oluşturmaları istenmiş ve bu sağlanmıştır. Böylece, yerel bir eylem internet aracılığı uluslararasılaşmakta, şirketlerin teknik elemanları ile sendikasız çalışanlarından içsel baskı grupları oluşturmalarının yanı sıra, eylem toplumsallaştırılmaktadır. Öte yandan, bazı eylemlerde kimi sosyal araçlar da politik ve toplu pazarlık taleplerine dönüştürülebilmektedir (Alex, 1997).

Türkiye'de Belediyelerdeki Sendikacılık Toplumsal Hareket Sendikacılığının Neresinde?

2000 yılında, kent nüfusunun büyük bir bölümünü, diğerlerini de dolaylı olarak ilgilendiren, kent yaşamı ve bu yaşamla ilgili sorunların yaşandığı 81'i il, 850'si ilçe ve 2297'si belde olmak üzere toplam 3.228 yerleşim biriminde çalışan 275.567 kişiyi örgütleme şansına sahip olan (DPT, 2000: 112-113, 115) belediyelerdeki sendikacılık,[6] eylemleri doğrudan halkı ilgilendirdiği

---

(5) Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız Stuart Eimer, "From 'Business Unionism' to 'Social Movement Unionism': The Case of the AFL-CIO Milwaukee County Labor Council", **Labor Studies Journal,** Cilt: 24, Sayı: 2, 1999.

(6) Bu belediyelerin yaklaşık yüzde 67'sinin nüfusunun 5.000'den daha az olması ve nüfusun yüzde 12'sini oluşturan 5.7 milyonluk bir nüfusa sahip olması bu belediyelerdeki sendikacılığın önemini azaltmamakta, tersine THS'nın toplumun tüm kesimine ulaşma olanaklarını sunmaktadır.

için THS açısından oldukça önemli ve etkili bir fırsata sahip bulunmaktadır. Bu fırsatı ve olanağı ne kadar değerlendirdiği ise bir karşılaştırma yapıldığında anlaşılacaktır. Yukarıda özellikleri kısaca özetlenen THS ile Türkiye'deki sendikacılık ve belediyelerdeki sendikacılık karşılaştırıldığında ortaya oldukça belirgin farklılıklar çıkmaktadır. Bu farklılıkları şöyle sınıflandırabiliriz:

a. Sendikal Oluşumlar: THS'nın önemli örneklerini oluşturan sendikalar bir eylemlilik içinde mevcut hukuksal rejimin ve çalışma ilişkileri mevzuatının dışında doğup, gelişmişken; belediyelerdeki sendikalar mevcut yasalara göre kurulmuş, eylemlilikleri genellikle çalışma ilişkileri içinde mevzuat çerçevesinde sınırlı olmuştur. THS'nın örneklerini oluşturan sendikalar ülkelerinde toplumsal muhalefetin merkezi olup, toplumsal, siyasal ve ekonomik politikalara taraf olurken, ülkelerindeki otoriterlik karşıtı mücadele veren siyasal partilere destek verirken; belediyelerdeki sendikaların faaliyetleri işyeri ile sınırlı olmuş, toplumsal muhalefetin merkezi olmak bir yana, toplumsal, siyasal ve ekonomik politikalara taraf olmakta oldukça isteksiz ve etkisiz kalmışlar, işçiler üzerinde demokrasi talebinde bulunan ve işçi sınıfının çıkarlarını savunan partileri tercihlerinde işçiler üzerinde merkezi bir rol oynayamamışlardır.

b. Sendikal Politikalar: THS mücadeleyi, sadece çalışma koşullarını daha da iyileştirmek ve ücretleri arttırmak olarak değil, aynı zamanda emek süreciyle ilgili sorunları, yatırım politikalarını, yeni teknolojiyi, özelleştirmeyi, taşeronluğu, eğitim ve öğretim politikalarını da kapsayan bir mücadele olarak algılarken, belediyelerdeki sendikalar bırakalım eğitim ve öğretim politikalarını kendilerini doğrudan ilgilendiren taşeronluk ve özelleştirmeye karşı dahi etkili bir mücadele gerçekleştirememiş, bu türden bir eylemliliği toplumsal muhalefetin merkezine dönüştürememiştir. THS, sendikalı olmayan diğer mağdur kesimler ve yoksullar ile ilgilenip, ilişki kurarken, belediyelerdeki sendikaların böyle bir kaygısı ve eylemi olmamıştır. Oysa hızlı kentleşme sonucunda artan yerel hizmet talebinin yerine getirilemeyişi ve halkın bu yöndeki beklentileri belediyelerde THS yönünde önemli olanaklar ve fırsatlar sunmaktadır. THS, cinsiyet, ırk ayrımcılığı ve benzeri toplumun yeni sorunlarıyla da ilgilenirken, bu tür sorunların yoğun olarak yaşandığı yerlerde örgütlü olan belediyelerin ve sendikaların gündeminde bu tür sorunlar hemen hemen hiç yer almamıştır. THS kapitalist "küreselleşmeye" başkaldırıyı içerirken, belediyelerdeki başkaldırı işyeri sorunları ile sınırlıdır. THS, siyasette olduğu kadar sokaklarda da sınıf içerikli ve vizyonlu olarak aktif bir önderlik üstlenirken, belediyelerdeki sendikalar bu türden eylem önderliklerden kaçınmakta, 1 Mayıs ve benzeri etkinliklere sembolik olarak katılmaktadır. THS, kapitalist ekonomi ve toplumun ortaya çıkardığı sonuçlarla da ilgile-

nip, toplumsal hareketleri yönlendirirken, belediyelerdeki sendikalar bu türden faaliyetlerin çok uzağında kalmıştır. THS, sermayeden, devletten ve siyasal partilerden bağımsızken, aynı şeyi belediyelerdeki sendikalar için oldukça zordur. THS, değişimin önemli bir toplumsal gücü olmayı amaçlarken, belediyelerdeki sendikalarda böyle bir amaçtan söz etmek mümkün değildir.

c. Yönetim Açısından: THS, bürokratik, merkeziyetçi sendika yönetimi ret edip, bürokratikleşmeyi bir tehlike olarak görüp, uzak durmaya çalışırken, belediyelerdeki sendikalarda tam tersi bir gelişme söz konusudur. THS'nda yöneticilik çok kısa bir süre ile sınırlandırılıp amatör ya da çok düşük bir ücretle sürdürülürken, belediyelerdeki sendikalarda yöneticilik süresi uzatılıp, profesyonelleştirilerek ve mümkün olduğunca yüksek ücret alınarak sürdürülmeye çalışılmaktadır. THS'nda sendika yöneticileri ile işyeri arasında bir yabancılaşma, uzaklaşma yaşanmazken, belediyelerdeki sendikacılıkta yöneticiler neredeyse işyerlerini ve çalışma koşullarını unutmaktadırlar. THS'nda üye tabanı örgütün bizatihi kendisi gibi olurken, belediyelerdeki sendikalarda katılımcı politikaların bir nesnesi olarak algılanmaktadır. THS, izlenecek sendikal politikaların üyeler tarafından oluşturulup, yürütülmesine azami özen gösterilirken, belediyelerdeki sendikalarda üyeler bu politikalardan oluşturulup, hayata geçirildiğinde haberdar olmaktadır.

d. Eylemler ve Toplumsal Meşruiyet: THS'ında grevler ve grev dışı eylemler bir işyerinin sorunu olmaktan çıkarılıp, bir toplumsal soruna dönüştürülmektedir. Cinsiyet ayrımından, etnik ve ırk ayrımcılığına; göçmen işçi sorunundan çalışan çocuk sorununa kadar pek çok konu bu türden grevler süresince tartışılmakta, medyanın sansürü internet aracılığı ve web siteleri ile kırılarak aşılmaya çalışılmaktadır. Toplumda yaratılan duyarlılık ile işverenler üzerinde bir baskı kurularak, işverenler taleplerin kabulüne zorlanmaktadır. THS'ında yerel bir eylem internet aracılığı uluslararasılaşmakta, şirketlerin teknik elemanları ile sendikasız çalışanlarından içsel baskı grupları oluşturmalarının yanı sıra, eylem toplumsallaştırılmaktadır. Öte yandan, bazı eylemlerde kimi sosyal araçlar da politik ve toplu pazarlık taleplerine dönüştürülebilmektedir. Belediyelerdeki sendikalar, grevleri, son grevlerde de görüldüğü gibi, bir işyeri sorunu olmaktan çıkarıp, toplumsal soruna dönüştürememekte, tersine belediyelerin grevi sorun olarak topluma yansımaktadır. Belediyelerin işverenler üzerinde bir baskı kurması bir yana, işverenler sendikalar üzerinde baskı kurmaktadır. En çok grevin ve grev dışı eylemin gerçekleştiği işkollarından biri olan genel işlerde örgütlü olan belediye işçileri ve örgütlerinin grevleri ve eylemleri genellikle çalışma koşulları ile sınırlı olmuştur. Grev dışı eylemlerin nedenleri incelendiğinde bunların toplu pazarlık sürecini desteklemek, yer yer özelleştirme ve taşeronlaştırma çabalarına, sendikasızlaştırmaya, işten çıkarmalara karşı yapıldığı ve toplumsal soruna dönüşe-

mediği, toplumsal muhalefet merkezi olma özelliği kazanamadığı görülmektedir (Akkaya, 1999: 55). Oysa, THS'ında bu türden eylemler hızla toplumsal soruna dönüştürülmekte, halkın sorunları ile bütünleştirilerek toplumsal muhalefetin merkezi olunmaktadır.

Sonuç Yerine

Sendikal hareket yine bir kriz ile karşı karşıyadır. Bu krizi eski sendikal yapı ve politikalar ile aşması oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle yeni yapılara kavuşup, yeni politikalar izlemesi gerekmektedir. Yukarıda özellikleri özetlenen THS, bu yönde atılan önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak bu sendikacılığın hem sendikalar arasında, hem de diğer toplumsal örgütlerle çok yönlü, yatay-dikey-çapraz, ilişkilere girmesi gerekmektedir. Bu ise sendikal yapıların yenilenmesini, değişmesini gerektirmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi İngiltere, Almanya gibi işçi hareketi ve sendikacılığın beşiği ülkelerde sosyal demokrat partiler işçi örgütleri ve hareketlerinden çok, diğer toplumsal hareketlerle ilişki kurmayı tercih etmiş görünmektedir. Ancak, ilginç olan, THS'nın parti önderliğini ihtiyaç duymayıp, onun egemenliğine girmeyi ret etmesidir. Yeni olan bir ölçüde budur. Ancak, anarko-sendikacılığın da bir siyasal partinin önderliğini ve egemenliğini ret ettiği hatırlanacak olunursa bunun da yeni olmadığı anlaşılacaktır.

Batının THS'nda öncü partiye ihtiyaç olmadığı gibi, kapitalist sistemi ve düzenini değiştirmek isteği de yoktur. İstek, sosyal demokrat partilerin sağa kayarak bıraktığı siyasal boşluğu, yarı sendika, yarı parti olarak, toplumsal muhalefetin, hareketin desteğini de alarak doldurmak yönündedir.

Sanayileşmiş ülkelerde, THS ile daha demokratik, adil, özgürlükçü, haklara saygılı, ayrımcılığa karşı bir toplum yaratılmaya çalışılıyor; bunların ötesinde çalışma koşullarının iyileştirilmesinin yanı sıra sivil toplumu yaratacak aktörlerden biri olarak görülüyor. Bunda da kapitalizmin globalleşerek ulaştığı boyutun yarattığı sonuçlar etkili olmaktadır. Burada mücadele kapitalizmin kendisine değil, sonuçlarına karşıdır. Örneğin, Fransa'nın tanınmış sosyologlarından Bourdieu (1999), eğer gelişip, bütünleşirlerse Avrupa sendikacılığının ekonomik, sosyal olumsuzluklara karşı koyabileceğini ve sosyal Avrupa'nın motoru olabileceğini belirtmektedir. Öte yandan, sanayileşme sürecindeki Brezilya, Filipinler, G. Afrika ve G. Kore gibi ülkelerde ise, THS daha sınıfsal içerikli ve işçi sınıfının iktidarına yönelik daha fazla vurguda bulunmaktadır. Brezilya'da kendi partisini (İşçi Partisi) kuran bu sendikacılık, G. Afrika'da THS'nın önemli bir örneğini veren COSATU, ANC'ye olan desteğini çekip, kendi partisini, İşçi Partisi'ni, kurup kurmamayı tartışmaya hazırlanmaktadır.

Türkiye'de THS açısında önemli olanaklar ve fırsatlara sahip görünen belediyelerde bu türden bir sendikacılığa, embriyon halinde de olsa, rastlanmamaktadır. Gerek işçi sendikalarının, gerekse kamu çalışanlarının sendikal yayınları, tüzükleri, faaliyet raporları, genel kurul çalışmaları, dergileri, araştırma merkezi yayınları gözden geçirildiğinde mevcut haliyle belediyelerde örgütlü olan sendikaların, demokrasiden, ekonomik ve toplumsal sorunlardan sürekli söz ettiği, yaşanan olumsuzluklardan, hükümetlerin izlediği kimi ekenomik ve sosyal politikalardan yakındığı, bunları dile getirdiği görülmektedir.[7] Ama, bu sorunlara yönelik köklü eylemlere başvurma isteği taşımayan, olumsuzlukların düzeltilmesi için muhalefet merkezi olma isteğine sahip olmayan bir görüntü de çizmektedirler. Bu nedenle de dile getirdikleri sorunlar ile bu sendikaların eylemleri arasında bir bütünlük ve tutarlılık bulunmamaktadır. Dile getirilenler toplumsal ve ekonomik sorunlar olurken, eylemlerde dar çalışma sorunları ile ilgili olmaktadır. Bu nedenle de genel kurul kararları hayata geçirilmeyecek, sendikal faaliyetlerin merkezine konulmayacak ama, kulağa ve gönle hoş gelecek talepler olarak her seferinde kağıt üzerinde kalmaktadır. Bu taleplerin hayata geçirilmesi için gerekli çabalar gösterilmemekte, kimi demeç ve protestolar ile yetinilmekte, etkili eylemlere başvurulmamaktadır. Çünkü, sendika yöneticilerin gündeminde bu türden bir sorun yoktur.[8]

---

(7) Bu türden yakınmalar için belediyelerde örgütlü sendikaların genel kurul çalışma raporlarına bakılabilir. Belediye-İş, **6. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu,** Ankara, 1999; Hizmet-İş, **8. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu,** Ankara, 1999; Genel-İş, **12. Genel Kurul Çalışma Raporu,** Ankara, 2000; Genel-İş, **12. Genel Kurul Kararları,** Ankara, 2000 belediyelerde örgütlü sendikaların son çalışma raporları olarak bu açıdan gözden geçirildiğinde yukarıda belirtilenler daha da açıkça anlaşılmış olacaktır. Ayrıca belediyelerde örgütlü sendikaların amaçlarının yer aldığı tüzükler için bakınız TODAİE/YYAEM, **İşçi Sendikacılığı (Belediye-İş Sendikası),** Ankara, 1998; TODAİE/YYAEM, **İşçi Sendikacılığı (Genel-İş Sendikası),** Ankara, 1998; TODAİE/YYAEM, **İşçi Sendikacılığı (Hizmet-İş Sendikası),** Ankara, 1998; TODAİE/YYAEM, **Memur Sendikacılığı (Bem-Bir Sen),** Ankara, 1998; TODAİE/YYAEM, **İşçi Sendikacılığı (Tüm-Bel-Sen),** Ankara, 1998.

(8) TODAİE'de Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi Belediye Personeli Araştırması çerçevesinde hazırlanmış olan "Sendika Şube Başkanları Soru Kağıdı Çalışması" başlıklı bir rapor, belediyelerde örgütlü sendikaların yöneticilerin sendikacılığa bakışını, ve dile getirdikleri sorunları yansıtması bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Rapor, bu sendikacıların gündeminde THS'na ilişkin hiçbir beklentinin, yaklaşımın olmadığını göstermesi açısından oldukça değerli verilere sahip bulunmaktadır. Sendikaların işyerinde önemli sorunlarla karşı karşıya olduğunu gösteren bu rapor, bu sorunlar nedeniyle bile belediyelerde THS'nın olanaklı göstermesi açısından da oldukça önemli bilgiler içermektedir.

Bugün tek başına özelleştirme ve taşeronlaştırmalara karşı çıkamayan, bu uygulamalar ile sendikal örgütlenme ve faaliyet alanları daralan sendikalar işyeri ile sınırlı ücret sendikacılığı ile toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara da duyarlı THS arasında sıkışmış ve bir yol ayrımına gelmiş bulunmaktadır. THS'nın mevcut sendikacılığın ve mevzuatın dışında bir eylemlilik içinde doğmuş olması, bu sendikacılığın aktörleri olarak belediye işçilerini işaret etmektedir. Belediyelerde THS'na yönelişin olup olmayacağı belediyelerdeki işçilerin tercihine bağlı görünmektedir.

1985 - 1995 Döneminde Sendikalı Sayısında Artış ve Azalış Olan Bazı Ülkeler

Artış Yaşayan Ülkeler	Artış Oranı (%)	Azalış Yaşayan Ülkeler	Azalış Oranı (%)
G. Afrika	126.7	Yeni Zelanda	46.7
İspanya	92.3	Portekiz	44.2
Şili	89.6	Fransa	31.2
Tayland	77.3	İngiltere	25.2
Flipinler	69.4	Almanya	20.3
G.Kore	60.8	Avustralya	12.6
Zimbabya	54.4	Avusturya	8.3
Hollanda	19.3	İtalya	6.8
		ABD	3.7

KAYNAK: ILO, World Labour Report 1997-1998, Geneva, 1997'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kaynaklar

AKKAYA, Y., (1996); **Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı.

AKKAYA, Y., (1998); "Globalleşme: Neo-korporatizmin Sonu mu", **Prof. Dr. Metin KUTAL'a Armağan**, Ankara.

AKKAYA, Y., (1999); "1990'lı Yıllarda Endüstri İlişkileri", **Mülkiye**, Cilt: XXIII, Sayı: 215, Mart-Nisan .

AKKAYA, Y., (1999a); "1980 Sonrasında Belediyelerde İşçi Hareketleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2.

ALEX, C., (1997); "Labor-Management Relations", **Industrial and Labor Relations Review**, Cilt: 50, Sayı: 4.

BELEDİYE-İŞ, (1999); **6. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara.

BEŞELI, M-ÖZUĞURLU, M., (1995); "İşçi Sınıfı Hareketinde Yeni Uluslararası Eğilimler", **Mürekkep**, Sayı: 3-4.

BOURDIEU, P., (1999); "Pour un mouvement social Européen", **Le Monde Diplomatique**, (Haziran).

COSATU, (2000); "What kind of trade union movement do we want? A programme for social unionism",http:// www. cosatu.org.za/congress/sept-ch2.htm

ÇETIK, M- AKKAYA, Y. (1999); **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, FES/Tarih Vakfı Yayını, İstanbul

ÇIDAMLI, Ç., (1995); "Güney'in Yanıtı: Toplumsal Hareket Sendikacılığı", **Sınıf Hareketinde Yön.**

DPT, (2000); **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Sosyal Sektörlerde Gelişmeler (1996-2000)**, Ankara.

EIMER, S., (1999); "From 'Business Unionism' to 'Social Movement Unionism': The Case of the AFL-CIO Milwaukee County Labor Council", **Labor Studies Journal**, Cilt: 24, Sayı: 2.

ENGELS, F., (1997); **İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu**, (Çev.: Y. Fincancı), Sol Yayınları, Ankara.

GENEL-İŞ, (2000); **12. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara.

GENEL-İŞ, (2000); **12. Genel Kurul Kararları**, Ankara.

GEORGE, S., (1999); "Pour la refonte du systeme financier international a la racine du mal", **Le Monde Diplomatique**, (Ocak).

HİZMET-İŞ, (1999); **8. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu**, Ankara.

HİZMET-İŞ, (1999); **Genel Başkan Hüseyin Tanrıverdi'nin 8. Olağan Genel Kurulu Açış Konuşması**, Ankara.

HYMAN, R.FERNER, A.,(1994); **New Frontiers in European Industrial Relations**, Blackwell, Oxford.

JOHNSTON, P., (1995); **Success While Others Fail: Social Movement Unionism and the Public Workplace,** ILR Press, New York.

MARX, K., (1999); **Felsefe'nin Sefaleti,** Beşinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, K., (1992); **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar,** Yedinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, K.- ENGELS, F. (1978), **Le Syndicalisme (I. Théorie, organization, activité),** FM/Petite Collection Maspero, Paris.

MOODY, K., (1997a); "Towards an International Social-Movement Unionism", **New Left Review,** Sayı: 225.

MOODY, K., (1997b); **Workers in a Lean World: Unions in the International Economy,** Verso, London.

ÖZUĞURLU, M., (2000); **Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Gelişmeler Üzerine Gözlemler,** AÜSBF Asistan Seminerleri, Ankara.

SAGNES, J., (1994); **Histoire du Syndicalisme Dans le Monde (Des origines a nos jours),** Editions Privat, Toulouse.

SCIPES, K., (1992); "Understanding the New Labour Movements in the 'Third World': The Emergens of Social Movement Unionism", **Critical Sociology,** Cilt: 19, Sayı: 2.

SEIDMAN, G., (1994); **Manufacturing Militance: Workers' Movements in Brazil and South Africa, 1970-1985,** Berkeley.

TODAİE, (1999); **Belediye Personel Sistemi,** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Belediye-İş Sendikası),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Genel-İş Sendikası),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Hizmet-İş Sendikası),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **Memur Sendikacılığı (Bem-Bir Sen),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Tüm-Bel-Sen),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **Sendika Şube Başkanları Soru Kağıdı Çalışması,** Ankara.

VIDAL-BENETO, J., (1999); "La Social-démocratie privatisée", **Le Monde Diplomatique,** (Temmuz).

WATERMAN, P., (1993); "Social Movement Unionism", **Fernand Braudel Center Review,** Sayı: 16.

WATERMAN, P., (1998); "The New Social Unionism: A New Union Model for a New World Order", R. Munck-P. Waterman (eds.), **Labour Worldwide in the Era of Globalisation: Alternative Union Models in the New World Order**, Macmillan, London.

WATERMAN, P., (1999a); **Globalization, Social Movements and the New Internationalism,** Mansell/Cassell, London.

WATERMAN, P., (1999b); "The New Social Unionism: A New Union Model for a New World Order", http://www. antenna.nl/~waterman/waterman.html

27 Mayıs ve Kısmî Karşıdevrim

Prof. Dr. Sina AKŞİN(*)

Atatürk Devrimi: Türkiye Cumhuriyeti tarihinin düz bir çizgi olarak algılanmaması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü pek çoğumuz onu öyle algılıyor. Oysa bence Cumhuriyet tarihimizin çok önemli bir kırılma noktası var: 1950. Bu kırılma noktası o tarihi kesin ve açık biçimde ikiye ayırıyor. Böyle kesin bir bölünme Türkiye Cumhuriyetinin -kuruluşu bakımından- bir devrim hareketine sahne olmasından kaynaklanıyor. Atatürk Devrimi dediğimiz bu devrim, Türklerin Rumeli'den atıldıktan sonra Anadolu'dan da atılmaya başlaması demek olan Sevr Antlaşması karşısında yaşadıkları şoktan kaynaklanıyordu. Anadolu'dan atılmamanın, Lozan'ı sürekli kılmanın yolu, Türkleri Avrupalılar kadar eğitimli ve kültürlü, Avrupalılar kadar üretken (sanayileşmiş) kılmaktı. Atatürk Devriminin hedefi buydu. Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği bu dönüşümü şöyle tanımlayabiliriz: "Kullar Türkiye'sini yurttaşlar Türkiye'si haline getirmek".

Şunu da hemen belirteyim. Biz Atatürk Devrimini, Atatürkçülüğü, 1980'den sonra anlamaya başladık. Daha önce Atatürk'e karşı Türklerin pek çoğunda büyük sevgi ve hayranlık vardı, ama onu anlamaktan hayli uzak bulunuluyordu. Bir kez sevgi ve hayranlığın anlamaya engel olduğunu anımsatayım. "Aşkın gözü kördür" sözünün anlattığı bir durumdur bu. Sonra, tarihteki bazı büyük hareketlerin ancak sonradan adlandırıldıklarını, tanımlandıklarını biliyoruz. Örneğin Rönesansı yapanlar rönesans yaptıklarını 'bilmiyorlardı', çünkü Rönesans sonradan adını aldı ve tanımlandı. Aydınlanma için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Sanıyorum 1980'lere değin Atatürk Devrimi çok kez Şapka, Yazı, Hukuk, Soyadı, Cumhuriyet gibi tet tek "devrimlerin" basit top-

---

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

lamı olarak algılanıyordu. Atatürk ilkeleri olarak belki Altıoktan söz ediliyordu, ama bunun bir ideoloji, bir dizge (sistem) oluşturduğu gözardı ediliyordu. Çok kez Atatürk Devrimi geçmişte olmuş bitmiş, hattâ hedefine ulaşmış, 'bugün' için pek geçerli olmayan bir hareket olarak görülüyordu. Bugün bile Atatürkçülüğün bir ideoloji olmadığını (ideolojidir), Atatürk'ün sol mu, sağ mı, hiçbiri mi olduğunu (soldur) tartışmak isteyenler vardır.

Ama 1980'den bu yana farklı bir konumdayız. Atatürk Devriminin, Atatürkçü ideolojinin ne olduğu, 1980 sonrasındaki süreç içinde belirginleşti, billurlaştı ve yayıldı. İtiraf etmek gerekir ki, bu süreçte Atatürk karşıtları önemli rol oynadılar. 12 Eylül cuntasının, başta Atatürkçüler, solculara yaptığı zulümleri, Türk-İslam sentezini, Atatürk düşmanlarına paye vermesini ve bütün bunları "Atatürkçülük" diye etiketlemesi pek çok kimseyi kafa yormaya zorladı. (Nadir Nadi'ye "Ben Atatürkçü Değilim" dedirtti). Yeni Dünya Düzeninin, küreselleşmenin (yani uluslararası sermayenin, emperyalizmin) rüzgârını arkalarına alan sivil toplumcuların, ikinci cumhuriyetçilerin Atatürk'e yönelttikleri eleştiri ve saldırılar (Kışlalı'ya "Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği" dedirten) Atatürkçülük bilincini yükseltti. Bu ortamda yürekleneerek ortaya çıkan, şeyh ve ağaların doğrudan sözcüleri olan şeriatçıları da unutmamak gerekir.

Atatürk Devriminin, Atatürkçülüğün niteliği konusunda ulaştığımız anlayışı şöyle özetleyebilirim: 1) Atatürk devrimi felsefî bakımdan bir aydınlanma hareketidir. Suat Sinanoğlu'nun tanımıyla "zinhin sınırsız özgürlüğünü" amaçlar (1). Bu özgürlük öncelikle ortaçağa, günah korkusuna, dinsel dogmatizme, kulluğa, ağalık ve şeyhlik düzenine karşı bir özgürlüktür. 2) Kalkınma modeli olarak bütünsel kalkınma anlayışını benimser. Yani, insan hakları ve hukuktan, spor, müzik, edebiyattan, yol-baraj-fabrika-bilgisayara değin, her alanda kalkınma ister. Bunun tersi, Suudî Arabistan'da uygulanan, yalnızca yol-baraj-fabrika-bilgisayarda gelişmeden ibaret maddî kalkınma modelidir. 3) İdeolojik bir programdır: Altıok. Atatürkçülükte altı oktan her biri bugün de geçerlidir. Altı ilke bir bütündür. Programın ruhu devrimcilik ilkesinde bulunmaktadır.

1945'e değin Atatürk Devrimi büyük bir hızla gelişti, ama bu tarihte de "yurttaşlar Türkiye'si" hedefine henüz ulaşmış değildik. 1945'te büyük devlet adamı İnönü bir yanlışlık yaptı. Sovyetlerin Türkiye'ye takındığı düşmanca tutum karşısında telaşa kapılarak çok-partili yaşama geçme kararı verdi. O günden bugüne olup bitenler, bunun erken alınmış bir karar olduğunu göster-

---

(1) Suat Sinanoğlu, **Türk Humanizmi** (Ank., TTK, 1980).

di sanıyorum. Kısmî Karşıdevrim (KKD) egemen oldu, CHP tek başına asla iktidar olamadı. Bugünkü hemen tüm bozukluklarımızın kaynağı buradadır. CHP 1945-1950 arasında Atatürk Devrimini sulandırarak KKD'ye temel hazırladı. 1950'de DP iktidara gelince, ilk iş kültür merkezleri olarak çalışan 478 Halkevini ve 4322 Halkodasını kapattı (1951). KKD'nin ikinci büyük adımı Köy Enstitülerine son vermek oldu (1954). Böylece Atatürk Devrimi dondurulmuş oldu. Cumhuriyet, laiklik, Medenî Kanun devam etti, fakat aydınlanma gitti, bütünsel kalkınma stratejisi yerine Suudî Arabistan'ın uyguladığı maddî kalkınma stratejisi geldi. Bunu isteyen, Türkiye'de kulluğun devamından yana olan ağalar ve şeyhler düzeniydi.

DP'nin yapılaştırdığı ve kendinden sonraki sağ iktidarlara miras bıraktığı Dondurulmuş Atatürkçülük, Kısmî Karşıdevrimin siyaset modeli oldu. Modelin özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Maddî kalkınma modeli benimsenmiştir. Yani, yol-baraj, fabrika önceliklidir, eğitim-kültür ikinci plana atılmıştır. Nitekim, KKD'nin tipik devlet adamları mühendistir. Bugün Türkiye iktisaden hayli gelişmiş, toplumsal ve kültürel alanlarda hayli geri olmak dengesizliğini göstermektedir. Bilindiği üzere, sekiz yıllık zorunlu ilköğretimi ancak iki yıl önce zorla kabul ettik.

2. Aydınlanma ve bütünsel kalkınmanın, yani AD'nin ruhunun öldürülmüş olduğunu gizlemek için yoğun bir Tören Atatürkçülüğü benimsendi. Tarihin en büyük ikiyüzlülüklerindendir.

3. Oy almak için şeyhler ve ağalarla, yani şeriatçılarla uzlaşma yoluna gidilmiştir. Oy karşılığında şeriatçılara memurluk verilmiş, imam-hatip okulları açılmıştır. Kahramanmaraş, Madımak Oteli gibi facialar bu temel üzerinde yükselmiştir.

4. Oy alabilmek için sorumsuzca yatırımlar yapılmış, Türkiye borca batırılmış, on yılda bir malî iflas yaşanmış, IMF ve Dünya Bankası kapıya dayanmış, durumu düzeltmek için askerî darbeler yapılmıştır. Demirel "Borç yiğidin kamçısıdır" sözüyle sağ iktidarların malî sorumluluk anlayışını dile getirmiştir. Türk parası pul edilmiştir, oysa 1945 öncesinde Türk lirası dolar gibi sağlam bir paraydı.

5. Modelin ahlak bakımından olumsuz yönlerine de işaret edilmelidir. Dar gelirli ailelerden gelen devlet adamlarının (ya da kadınlarının) olağanüstü büyük hızla uluslararası zenginlik düzeyine yükseldiklerini, mafya ile yakınlıklar kurabildiklerini, "iti ite kırdırma" taktiğini devlet siyaseti düzeyine yükselttiklerini görüyoruz. Türkiye bugün mafya, çeteler, faili meçhul cinayetler ülkesi durumuna düşmüştür.

İşte 27 Mayıs bu Kısmî Karşıdevrime karşı yapılmıştır. Cuntanın temeli 1954'te Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay tarafından atıldı (2). (Seyhan, s 42-4). Seyhan'ın söylediğine göre, Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü ve çevresine karşı kimi subaylar bir cunta hazırlığına girmişler. Çünkü "Atatürk'ün gösterdiği istikametten açık bir sapıtma olmamasına rağmen, büyük inkılâbın statik bir manzara göstermesini, hızının kesilmesini hazmedememiş" bulunuyorlardı. Seyhan'ın tahminine göre II. Dünya Savaşı ortamı, bu girişimin yaygınlaşmasını önlemişti (s. 16) (3). Savaştan sonra Atatürkçü subaylar çok partili dizge sayesinde İnönü'den kurtulunarak yeniden Atatürkçü bir yola girileceğini ummuşlar (s. 22). Oysa Demokrat Parti 1946 seçimlerinden başlayarak dini propagandasının merkezine yerleştirmiş bulunuyordu. (Ne yazık ki CHP de bu yönde DP ile rekabete girmeye kalkışıyordu s. 33). Ayrıca DP, CHP dönemini kötülerken Atatürk dönemini de kötülemekten çekinmiyordu (s. 39). DP iktidarı uzadıkça Atatürkçü subayların CHP ve İnönü'ye olan itirazları tümüyle unutulmuştu. Çünkü onların gözünde DP'nin gericiliği, yani Atatürk'e ters düşen uygulamaları ve ne pahasına olursa olsun sürekli iktidarda kalabilmek için çok-partili dizgeyi zorlamaları rezalet derecesine ulaşmıştı. 1957'de, cunta, henüz iktidara el koyacak denli kendini hazırlıklı görmediği bir sırada, kestirme bir çözüm buldu: CHP ile birlikte darbe yapmak. Cuntada kimileri İnönü CHP'sinin "eskimiş, küflenmiş ve kokmuş devlet anlayışını" beğenmemekle birlikte, DP iktidarının sürmesindeki sakıncaları daha büyük görerek bu işe razı oldular (s. 63). Faik Ahmet Barutçu ile temas kuruldu. Fakat İnönü'den olumsuz yanıt geldi. Paşa, "Onlar böyle işlere karışmasınlar, CHP seçimi mutlaka kazanacaktır" diyormuş (s. 64). böylece bu girişim sonuçsuz kalmış oldu (4). Oysa İnönü'nün beklentisi gerçekleşmeyecekti. Muhtemelen İnönü, 1950'de kazaya uğradıklarını düşünerek, 1954 seçimlerinde de kazanmayı ummuştu.

Orhan Erkanlı bazı farklı vurgular getiriyor Seyhan'ın anlattıklarına (5). Erkanlı ordunun kendisiyle ilgili yakınmalarını ön düzleme çıkartıyor. Ordu,

---

(2) Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam** (İst., Hürdağıtım, 1966).

(3) Türkeş'e göre, İnönü döneminde millet aç, sefil, perişandı. İnönü orduya karşı "vefasız ve ilgisizdi". Ordu da sefil ve perişandı. İnönü sefahat içinde yaşıyordu. İnönü ile karşılaşan kimi subaylar sırtlarını dönüyorlardı. 40'lı yıllarda İnönü yönetimine darbe yapmak için her şey hazırdı. Üç kez darbe kararı alındı, üç kez ertelendi. Dünya savaşının cereyan etmekte oluşu, ertelemelerin başlıca gerekçesiydi. Alpaslan Türkeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerekçeler** (İst., Hamle Y., 1996), s. 13-20.

(4) İpekçi-Coşar olayı bazan bir lider (İnönü) edinmek gereksinimi, bazan bir danışma, manevî destek arayışı gibi biraz farklı anlatıyorlar. Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü** (İst., Uygun Y., 1965), s. 61-63.

(5) Orhan Erkanlı, **Askerî Demokrasi** (İst., Güneş Y., 1987).

II. Dünya Savaşını "büyük sıkıntılar, yokluklar" içinde geçirmişti ve DP iktidarından bu yönde beklentileri vardı. Oysa, on yıllık dönemde ne Bayar, ne Menderes hiçbir garnizonu ziyaret edip asker çorbası içmemişlerdi (6). Askerlere ayakkabı, yatacak yatak bulamıyorlardı. Subayların çoğunluğu gecekondu semtlerinde oturuyorlardı (7). Ordunun silah ve gereçleri işe yaramaz şeylerdi: II. Dünya Savaşı artığı, devrini bütünlemiş silahlar verilmişti (s.9-10). Erkanlı daha da ileri gidiyor. İlk önceleri ordudaki gizli örgütler iktidarı ele geçirmeyi değil, orduyu düzeltmeyi hedeflemişler (s. 10).

İpekçi-Coşar, incelemelerinde, başka bir açı getiriyorlar (8). Orduda kimi subayların 1946'daki seçim yolsuzluklarına tepki gösterdiklerini ve örgütlenerek ertesi seçimde aynı durum ortaya çıkarsa müdahale etme kararı aldıklarını öğreniyoruz. Örgütün Ankara ve İstanbul'da oluştuğu anlaşılıyor. Yazarlar örgütün kimlerden meydana geldiğini ve kimi etkinliklerini somut olgular halinde anlatıyorlar. Önder olarak Korgeneral Fahri Belen'i düşünmüşlerdi. Gerçi Belen sabırlı olmalarını, müdahale için ortamın oluşması gerektiğini söylemişti ama onları geri de çevirmemişti. Seçimlere bir yıl kala DP'ye örgütün varlığı ve seçim hileli olursa müdahale kararı bildirilmişti. Seçime yaklaşırken DP'nin iktidar olması halinde örgütün düşüncelerini gerçekleştirmek üzere Belen ve K.Albay Seyfi Kurtbek görevlerinden istifa ederek DP milletvekili adayı olmuşlardı. Daha önce bu amaçla Belen-Bayar görüşmesi olmuştu. Bu gelişmelerin DP önderlerinin yüreğine su serptiğini tahmin edebiliriz (s. 15-22).

Burada sorulması gereken soru şudur: Seçimin dürüstçe yapılması için örgütlenenler, salt bunun için mi örgütlenmişlerdi? Bu soruyu sorabiliriz, çünkü, gördüğümüz gibi, Seyhan'a göre Atatürk'ün ölümünden sonraki İnönü çizgisini yeterince Atatürkçü bulmadıkları için bir cunta hazırlığına girmişler. Bu doğruysa, 1946'dan sonra CHP'ye karşı alınan tavırda bu etkenin de payı olmuş olabilir. Çünkü Bayar Atatürk'ün son zamanlarında başbakanlık yapmış, Atatürk'ün çok yakını sayılan biriydi. DP'nin dinsel propaganda

---

(6) Buna benzer bir yakınmayı Turgut Alpagut'tan dinlemiştim, ama söz konusu olan İnönü'ydü. Alpagut ve arkadaşları Harbokulunda öğrenciyken sık sık Okulun çevresinde atla gezen İnönü'nün bir gün olsun onlara uğramadığını, silahlarının I. Dünya Savaşından kalma olduğunu söylemişti. Silahların eskiliğini Seyhan da belirtiyor (s. 9-11), ama Erkanlı kadar değil. Menderes, garnizonlara gitmemesini sıkılgan tabiatı olmasıyla açıklıyordu (s. 312).

(7) II. Dünya Savaşında teğmen olarak Seyhan'ın eline ayda 65 TL. geçiyormuş. Tabur tabldotu için 20 küsur lira kesilince, tabldottan çıkmak zorunda kalmış (o sıra evliymiş) (s. 11).

(8) İpekçi-Coşar, s. 16-8.

yaptığı biliniyordu ama aynı şeyler CHP için de geçerli değil miydi? Şemsettin Günaltay gibi eski bir İslamcıyı başbakan yapan İnönüydü. Günaltay da okullara din derslerini sokmuş, İlahiyat Fakültesini kurmuştu. Demek ki DP yararına bu cunta girişiminde DP'nin daha Atatürkçü bir siyaset izleyeceği umudu rol oynamış olabilir.

Ama 1946-1950 döneminde orduda DP'den yana hareketler kadar CHP'den yana hareketler olduğuna dair de işaretler vardır. Nitekim 14 Mayıs 1950 seçimlerinin sonuçları belli olunca dört generalin İnönü'yü ziyaret ederek DP'nin iktidarı ele almasını önleyecek bir müdahale önerdikleri söylentisi var (9). Yine seçimlerden sonra 5 Haziran 1950 günü bir albay Menderes'e gelerek 8/9 Haziran gecesinde kendilerine karşı bir darbe yapılacağını duyurmuş. Bunun üzerine 6 Haziran'da orduda geniş çapta görev değişiklikleri ve emekliye ayırma işlemleri gerçekleştirildi (10). Bu olaylar 1946-1950 döneminde CHP aleyhinde ve DP lehinde bir oydaşma bulunmadığını bize gösteriyor (11). Oysa 27 Mayıs'ta DP aleyhinde elverişli bir ortam, bir oydaşma olduğu söylenebilir. Oydaşma ve ortam olmayan yerde niyetlerin eyleme geçirilmesi olasılığı çok zayıftır denebilir. Oydaşma olunca eyleme geçmek çok kolaylaşıyor. Genel olarak diyebiliriz ki Türkiye'de askerî darbeler buna hayli elverişli ortamlarda yapılmıştır.

27 Mayısçıların Atatürkçülüğü : Seyhan Atatürkçülükle ilgili kimi şeyler söylüyor. Atatürkçülüğün bir ideoloji olduğunu, subayların bu gıdayı alarak Atatürk gibi düşünebilmek, kıymetlendirebilmek niteliğine ulaştıklarını söylüyor (s. 16). Türkiye'nin selameti cehalet ve softalık "vampirinin" elinden kurtulmasına bağlıydı (s. 18). İnönü zamanında devrimlerin durduğu, onun için ondan kurtulmanın Atatürk'e kavuşmak demek olduğu düşünülüyormuş (s. 22). Erzurum'un kimi köyleri Atatürk'ü din, padişah, halife, ırz düşmanı olarak görüyorlardı (s. 29). Batı, Atatürkçülüğün akılcılık, halkçılık, devrimcilik, barışçılık ve millliyetçilik ilkeleri ve bu ilkelerin doğal sonucu devletçilik (sırasında karma) sistemini ve ilkelerin ruhundan doğan laiklik yöntemini uygulayarak adam olmuştu (s. 38). Türk milleti, Atatürk'ün fikir yapısı ve ilkeleri sayesinde ortaçağın karanlık kuyusundan aydınlığa kavuşturulmalı, milleti vampir gibi emen derebeylik kalıntıları "buldozerlenmeli", yerine bireyin iktisadî özgürlüğü gelmeliydi (s. 58). Seyhan'a göre 27 Mayıs,

---

(9) İpekçi-Coşar, s. 23.

(10) Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)** (Ank., SBF Y., 1970), s. 67.

(11) Erkanlı'ya göre CHP ayrı, İnönü ayrı görülüyordu. İnönü ulusal kahramandı, Atatürk'ün "vekili ve devamıydı", bir partinin malı olamazdı. İnönü'nün kendini CHP'den soyutlayarak, tarafsız cumhurbaşkanı olarak cumhurbaşkanlığından hiç ayrılmaması düşünülüyormuş 14 Mayıs 1950 öncesinde. Erkanlı, s. 277.

Atatürk'ün 22 yıl sonra dirilerek Türkiye'nin kaderini yeniden ele alışıydı (s. 79). Ve ilginç bir görüş: "Bu fırsat, kaçırılan bir kuş gibi uçup gitmiş midir? Ben onu bilmem. Fikir getiren ihtilâller hiçbir zaman hedeflerine ulaşmadıkça sönmüş ve erimiş olamazlar. Çok nâdir ihtilâlleri, ihtilâli gerçekleştiren ilk kadrolar hedefine ulaştırabilmiştir" (s. 80).

Mehmet Ali Birand, ordu üzerine yaptığı çalışmada Atatürkçülüğün yerini de inceliyor (12). "Atatürk subayın her şeyidir" diyor. 1940-1950 döneminde Atatürkçülük Harbokulu eğitiminde ağırlıklı bir öğe değilmiş, çünkü doğalmış herkesin öyle olması. 1950'lerden başlayarak Atatürkçülük eğitiminin ağırlığı gitgide artmış. 12 Eylül 1980'den sora ise "ideoloji gibi ağırlıklı ve bilimsel" biçimde işlenmeye başlamış (s. 93-4). 12 Eylülün Atatürkçülüğü bir ideoloji olarak görmesine karşın, Harbiyeli mezun olurken bu biçimde benimseyemiyormuş, "bir bayrak olarak" benimsiyormuş. Öğrenciler Atatürkçülüğün "içine girmekte" zorlanıyorlarmış, çünkü fazlasıyla soyutmuş. Dönüp dolaşıp CHP'nin Altıokuna geliyormuş iş. Bu da derinleştirilmiyormuş. Ya Atatürkçülük ideoloji değilmiş, ya da öğrenciler konuyu serbestçe tartışmadan, yalnızca "ders" olarak izledikleri için ideoloji olarak benimseyemiyorlarmış (s. 108-9).

27 Mayıs Ertesinde MBK : Öyle anlaşılıyor ki, 27 Mayısçılar darbeden sonra ne yapacaklarını pek kararlaştırmamışlardı. Zaman içinde iki düşünce belirginleşti. Biri, bir an önce bir takım zorunlu düzenlemeleri (Yassıada davasını sonuçlandırmak (13), orduda tasfiye yapıp düzene sokmak, anayasa yapmak) kısa zamanda tamamlayıp seçimlere gitmekti. Bu, İnönü'nün, yani CHP'ni istediği şeydi. Bunların dediği oldu. İktidarda kalıp daha esaslı şeyler yapmak isteyenler, yani 14'ler, birinciler tarafından 13 Kasım 1960 günü bir darbeyle MBK'dan çıkarılıp yurt dışında Türkiye Büyükelçiliklerinde görevlere gönderildiler. 24'ler, ya da onlar adına davrananlar, bu darbeyi yapmasalardı 14'er 24'lere bu darbeyi yapacaklardı. Nitekim bunun planları hazırdı. "Fikirsiz kanattan" 4-5 kişinin yurt dışına zorunlu ikamete gönderilmesi yetecekti (14). Bu planlar karşı taraftan duyulunca onlar harekete geçmişlerdi.

---

(12) Mehmet Ali Birand. **Emret Komutanım** (İst., Milliyet Y., 1986).

(13) Türkeş, 14'lerin Yassıada muhakemesine karşı olduklarını, DP ileri gelenlerinden 30-40 kadarını yurt dışına göndermekle yetinilmesinden yana bulunduklarını söylüyor (s. 45).

(14) Seyhan, s. 114-6. Diyor ki Seyhan: "Biz ihtilâli, iktidarı Cumhuriyet Halk Partisine devretmek için yapmamıştık". (s. 115). "Temel fikirleri, Komitenin iktidarından faydalanarak devlet mekanizmasını revize etmek ve bu işler düzen içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel reformlara girişerek memleketi gerilik çukurundan çekip çıkarmaktı... demokratik nizam ancak bu reformları tahakkuk ettirmiş ... bir ortamda yaşayabilirdi" (s. 113).

Darbeyi 14'ler yapıp iktidarda kalsalardı neler yapacakları konusunda Ülkü ve Kültür Birliği dışında somut tasarıları olduğuna dair bir işaret yoktur (15). Uygulamada Birliğin ne sonuç vereceğini kestirmek de zordur. Birliğin Genel Başkanına Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet, Basın-Yayın ve Vakıflar Genel Müdürlükleri bağlı olacaktı. Dini ("hakikî ve aydınlık manasiyle" de olsa) köye sokmaktan söz edilmesi pek hayra alamet değildir. Neden KKD'nin iki adımını tersine çevirmek -yani Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitülerini yeniden açmak- yoluna gitmek istemedikleri sorulabilir. Böyle düşünmemeleri bir bilinçsizlik ya da yanlış bilinç olarak yorumlanabilir. Çünkü muhtemelen bu kurumlar aleyhindeki KKD ürünü propagandaların etkisinde kalmış olmalarının sonucudur.

Sonuç - 27 Mayısın Getirdikleri : Kısmî Karşıdevrimi yürütmek yetmiyormuş gibi, DP çok-partili dizgeyi tasfiye etmeye, ana muhalefet partisi CHP'nin ulusal kahraman olan önderini 'kim vurduya' getirmeye kalkıştı. 27 Mayıs bu azgınca davranışa karşı ordunun Atatürkçü heyecan ve duygularla şahlanması ve iktidara elkoymasıydı. Bu bir darbeydi. Darbe, baskın biçimde iktidara elkonması demektir. Teknik bir terimdir. Bir darbenin "iyi" mi, "kötü" mü olduğu, kime karşı, hangi koşullarda yapıldığına, nasıl sonuçlar doğurduğuna bakar. Eğer ilericiyseniz, Atatürkçü iseniz 27 Mayısın iyi bir darbe olduğuna hükmetmeniz gerekir diye düşünüyorum. Çünkü KKD'ye kısa bir süre için de olsa, dur demiştir. Türkiye'ye daha özgür bir ortam getirmiştir. Devrimci bir darbedir. Bu sayede Nâzım Hikmet'in şiirleri yayımlanabilmiş, sosyalist düşünceler açıklanabilmiş, grev ve toplu sözleşme olanağı tanınmış, bir sosyalist parti kurulabilmiştir. Çok daha önemlisi, Atatürkçü bilincin daha kolay gelişebileceği bir ortam doğdu. Atatürkçülük sol bir hareket olduğuna göre, solun yasaklandığı bir ortamda o da nefes alamazdı. Solu yasaklayanlar, güya Atatürkçülüğü hedef almıyorlardı, ama onların izin verdiği Atatürkçülük ancak Tören Atatürkçülüğü olabilirdi. Bu da gerçek Atatürkçülüğün yadsımasıydı. Nitekim onlar Atatürk Devrimini donduran Kısmî Karşıdevrimcilerdi.

27 Mayıs devrimci darbesi KKD'yi kısa bir süre durdurdu, yapılan genel seçimlerde o süreç yoluna devam etti. Sonuç olarak 27 Mayıs, Atatürk devrimine dönüşü sağlayamadı, büyük ölçüde CHP'nin ondan istediklerini gerçekleştirmiş oldu. Çok-partili dizgenin doğru dürüst yürüyebilmesi, DP tarzında çoğunluk diktatörlüğünün bir daha gerçekleşmemesini ve işçi sınıfına toplu sözleşme ve grev olanağını sağlayan esaslı bir anayasa getirdi. Bu anayasa

---

(15) Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali** (İst., Boyut Y., 1997), s. 363-7.

sayesinde sol -yani Atatürkçülük ve sosyalizm- soluk alabilecekti. Bu, 27 Mayısın büyük başarısıydı (16). Onun için KKD 1961 Anayasasına karşı yoğun bir kampanya açtı. Orduya komünizm öncüsünü göstererek önce o Anayasayı 12 Mart 1971 darbesiyle kırptırdı sonra da 12 Eylül 1980'de toptan kaldırttı. Bugün 1961 Anayasası yok, ama onun sağladığı birikim sayesinde belki daha değerli bir şey kazandık. Atatürkçülük bilinç ve ideoloji düzeyine yükseldi, toplumsal bir hareket oldu. Ordu zamanla bu kurtarıcı ideolojinin hizmetine girdi.

27 Mayısın sola sağladığı özgürlükten önceleri Atatürkçülerden çok sosyalistler yararlandılar. Çünkü birçok aydınlar, gençler Atatürk Devrimini olmuş bitmiş, başarılmış bir hareket olarak görüyor, sosyalizmin heyecanlı ufuklarına doğru koşmayı yeğliyorlardı. 60'lı ve 70'li yıllar sosyalizmin onyılları oldu. Oysa bu işte büyük bir yanılgı vardı. Atatürk Devrimi henüz amacına ulaşmış değildi. Nitekim sandıktan kep KKD, yani Ortaçağ çıkıyordu. İkiyüzlü Tören Atatürkçülüğü bu durumu gözlerden gizliyordu. Atatürk Devrimi tam anlamıyla hedefine ulaşmadan sosyalizm için uğraşmak beyhudeydi. 80'li ve 90'lı yıllar ise Atatürkçülüğün yükselişine sahne oldu. Atatürkçüler, çok zor koşullarda, hayatları pahasına bugün bu savaşımı başarıyla, gitgide güçlenerek sürdürüyorlar.

---

(16) Buna karşılık 27 Mayısın yanlışlarından biri (öbürü idamlardı) üniversitede yapılan ve bir bilinçsizlik eseri olan 147'ler tasfiyesiydi.

Türkiye'de "Belediye"nin 70 Yıllık Tarihine Kronolojik Bir Yaklaşım: 1930 - 2000

Doç. Dr. Adalet BAYRAMOĞLU ALADA (*)

Osmanlı Klasik döneminin kentlerinde idari, yargısal ve beledi hizmetlerin tümünden sorumlu yönetim mercii **Kadı** idi. Kadı çok yönlü yönetsel işlevlerini yerine getirirken başlıca yardımcılarını Muhtesib, Mimarbaşı, Subaşı gibi görevliler oluşturuyordu. Kent yönetiminin daha alt kademelerinde ise, Nahiyelerde **Naib**ler, Mahallelerde **İmam**lar görevlendirilmişti.

Yönetime katılma ve beledi işlevler bakımından Osmanlı kentlerinde **İmaret Siteleri, Esnaf Örgütleri ve Mahalleler** düzeyinde üçlü bir kurumsallaşmış yapı gözlenmektedir. Kentlerin fiziksel çekirdeği ve çok çeşitli işlevleriyle kamusal hizmet merkezleri olan imaret siteleri, Vakıflar yoluyla kurulmaktadır. Ahi teşkilatlarından Loncalara değin tarihsel gelişim süreci içinde kentsel yerleşimlerin ilk oluşumunda ve kent iktisadi yaşamının düzenlenmesinde önemli etkinlikleri olan esnaf örgütleri yanında, gündelik hayatın birey ve cemaat düzeyinde her anlamda biçimlendiği mahalleler, Osmanlı kent yaşamının temel unsurlarıdır.

Tanzimata kadar özünde "ferdiyet ve cemaat usulüne dayalı Türk Şehirciliği, Tanzimatla birlikte yerini cemiyet sistemine bırakmıştır"[1]. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde, İhtisab Nazırlığı ile Müdürlüklerinin ve Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla değişmeye başlayan klasik kent yönetimi, yerini dönemin yeni toplumsal, siyasal ve yönetsel taleplerine cevap verebileceği düşünülen batılı kent yönetim modellerine bırakmıştır. 16 Ağustos 1854 tarihinde devlet eliyle ilk belediye kuruluşu İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. 1877'de çıkarılan Vilayet ve Dersaadet Belediye kanunları zaman zaman uğradıkları değişik-

---

(*) İstanbul Üniversitesi.

(1) O. N. Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, 1936, s. 4.

liklerle Cumhuriyet dönemine kadar belediye uygulamalarında temel alınmıştır.

1923 – 1930 ; Cumhuriyetin ilk yıllarında yerel yönetimin işlevleri genel olarak ulusal düzeydeki sorunlardan ayrı düşünülmedi. Bunlar; savaş yıkımını onarmak, temel kamusal hizmetleri sağlayabilmek, sınırlı nüfusu ve kentleşme hızını arttırma politikaları ile birlikte sağlık koşullarını iyileştirici çözümlere katkıda bulunmaktı. Bu dönemin önemli belediyecilik ve imar uygulamaları için Ankara Şehri özel bir örnek oluşturmaktadır(2).

13.10.1923	Ankara "Başkent" oldu.
16.02.1924	417 sayılı kanunla Ankara Şehreminliği kuruldu.
26.02.1924	423 sayılı "Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu" çıkarıldı.
18.03.1924	442 sayılı "Köy Kanunu" ile belediyelerin hangi yerleşimlerde kurulacağına açıklık kazandırılmış, nüfusu 2000'i aşan yerlerde belediye kurulacağı belirlenmiştir.
16.04.1924	486 sayılı "Umur – u Belediyeye Müteallik Ahkam – ı Cezaiye Kanunu"ile kent yönetimine yargı hakkı tanınmıştır.
27.09.1924	Bir kararname ile İstanbul'da esnaf örgütleri ile ilgili olarak Şehremanetlerine verilmiş olan yetkiler Ticaret ve Sanayi Odalarına devredildi.
	Belediyelerin mali hesaplarını düzen altına almak için "Dahiliye Vekaleti, Umumi Mahalliyeyi Vilayet Müdüriyeti", "Usulü Muhasebe – i Belediye Talimatnamesi" hazırlandı.
24.03.1925	583 sayılı kanun ile Ankara Şehremaneti'ne istimlak yetkisi verildi.
13.04.1925	616 sayılı "Mektep Vergisi Kanunu" ile nüfusu 50.000'den yukarıda olan kentlerde ilk mektep masraflarına belediyelerin uygun miktarda katılım hükmü kondu.
22.04.1925	642 sayılı kanun 1882 tarihli Ebniye Kanununun 20–25 maddelerini değiştirmiştir. Yeni durum Batı Anadolu kentlerinin yeniden düzenlenmesinde Belediyelere yetki vermektedir.

---

(2) Bölüm için ana kaynaklarımız; S. Tümerkan, **Türkiye'de Belediyeler,** İstanbul, 1946, F. Yavuz, " Cumhuriyet Devri Ankara'sının İmarında Birinci Merhale, ve Arsa Meselesi", 1923 – 1938 **A.Ü. SBF Dergisi,** (ayrı bası); İ. Tekeli, - İ. Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi,** Ankara, 1978.

16.09.1925	Bakanlar Kurulu kararında İstanbul gibi diğer kent belediyelerinin de "muaveneti-i içtimaiye hizmetlerini teşmil, dilenciliği ref ve izale, fakrü sefaleti umumiyeyi tehvin" edecek biçimde Darülaceze kurmaları öngörüldü.
01.03.1926	765 sayılı Türk Ceza Kanununda beledî nitelikteki suçlara yer verildi.
02.03.1926	744 sayılı Vilayet Belediye Kanununa eklenen hükümlerle belediye sınırlarına açıklık getirildi.
10.05.1926	831 sayılı "Sular Hakkında Kanun", "şehir ve kasabalarla, köylerde ihtiyacatı ammeyi temine mahsus suların tedarik ve idaresini belediye teşkilatı olan mahallerde belediyelere" verdi. Belediyelere su üzerinde kamulaştırma yetkisi tanındı.
13.05.1926	839 sayılı "Sıtma ile Mücadele Kanunu" çıktı.
22.05.1926	844 sayılı kanun ile "Emlak ve Eytam Bankası" kuruldu.
28.05.1928	1351 sayılı kanunla "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü" Dahiliye Vekaleti'ne bağlı olarak kuruldu. Temel karar organı Ankara İmar Müdürü ve Bakanlar Kurulunun seçtiği 3 – 5 üyeden oluşan İmar İdare Heyetidir. İmar planı ve 5 yıllık imar programı Bakanlar Kuruluna onaylatıldıktan sonra yıllık bütçelerle uygulanacaktır. Katma bütçeli bir idaredir.
12.08.1928	7044 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "Su Kanununun Tatbik Nizamnamesi" çıkarıldı. Belediyelere devredilecek vakıf suları belirlendi.
19-30.03.1929	Uluslararası Kentler Birliğinin 4. Belediye Kongresi İspanya'nın Sevilla kentinde yapıldı.

Yeni Belediye Kanununun Şurayı Devlet Tanzimat Dairesince kabul edilmiş olan sureti yayınlandı.

I. DÖNEM 1930 – 1944

"Kuruluş ve Tek Parti Döneminde Belediye"

Bu dönem tüm mevzuat ve çalışmaları ile Cumhuriyet Belediyeciliğinin kuruluş dönemidir. Belediye Yasasının hazırlık tartışmaları sırasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından dile getirilen görüşler döneme ait özelliklerin anlaşılabilmesinde yol gösterici olmaktadır: **"Bugün belediye denilince hatırımıza halle muhtaç ve müntazır bir çok ihtiyaçlarıyla selahiyet ve va-**

sıta yoksulluğundan müşteki ve muvaffakiyetsizlikten muztarip heyetleri ile bakımsız ve tutumsuz kasabalar geliyor... Belediye işlerinin tanzim ve mürakabesi sırf mahalli olmak vasfını kaybetti. Her şehir milletin her ferdini ve heyeti umumiyesini alakadar ve devleti vazifedar eden umumi ve milli diğer tabirle devlet meselesi mahiyetini aldı. Devletin nüfuz ve kudreti milletin bütün mukadderatına hakim olacak şumulü iktisap edince milli hayat ve faaliyetin mühim sahaları olan belediyelerin bu kudretin mürakabesi altına girmesi ve şehirlerin de devletin vesayet ve muavenatinden istifade etmesi zaruri oldu"(3). Konuyla ilgili olarak meclis tartışmalarında Şükrü Kaya'nın muhatabı büyük ölçüde Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu, Belediye ile ilgili görüşleri bakımından Ş. Kaya'yı iki farklı şahsiyet içinde tanımlamıştır. "Vatandaş Şükrü Bey" olarak Cumhuriyetin inkişafı ve vasıtalarının teminini düşünmektedir. "Dahiliye Vekili" olarak nezaretçi hükümetçilik prensibini savunmaktadır. Oysa A. Ağaoğlu'na göre Belediye, "müşterek maddi ve manevi menafî, müşterek hatıralar ve müşterek an'aneler etrafında toplanmış olan insanların yekunu"dur. "Köyden şehir, şehirden devlet husule gelmiştir. Komünü devlet yapmaz, ancak temsil eder"(4).

Sınırlı bir ölçüde adem-i merkeziyet tartışmalarının da görülebildiği meclis oturumlarında ortaya çıkan son durum Ş. Kaya'nın Dahiliye Vekili olarak temsil ettiği "nezaretçi hükümetçilik prensibinin" merkez – yerel yönetim ilişkilerinde belirleyici olmasıdır. Tek parti döneminin genel yönetsel politikalarında doğal karşılanabilecek bu tercih, Cumhuriyet tarihimiz boyunca belediyeler için adeta aleyhte bir yazgı olarak süregelmiştir(5).

03.04.1930 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girdi.

Belediye Yasasının hazırlanmasında göz önünde tutulan ilkeler:

- Belediyeler arası eşitlik
- Belediyelerin icraatlarında serbest bırakılması

---

(3) **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 17., İ. 37., (20.03.1930), s. 22 vd.

(4) **ibid., s. 25.**

(5) Bu bölümde yararlanılan ana kaynaklar; S. TÜMERKAN, **Türkiye'de Belediyeler**, İstanbul, 1946; İ. Tekeli – İ. Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi**, Ankara, 1978; T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952; M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, İstanbul, 1981; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 17; (1930), C.16, (1933), C.1-7 (1944 – 1949), **Belediyeler Dergisi, İstanbul Şehremaneti Mecmuası, İstanbul Belediye Mecmuası; Hükümet Programları.**

- Belediyeler üzerinde güçlü bir **merkezi yönetim denetimi**
- Tek dereceli seçim ve halkın etkin denetiminin sağlanması
- Hizmet alanlarının genişletilmesi

14.04.1930 1580 sayılı Belediye Kanununa 2763 sayılı ek kanun çıkarıldı.

06.05.1930 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu çıkarıldı.

11.06.1930 1715 sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu, gelirleri 50.000TL'den yukarı olan belediyelerin bütçelerindeki ödenek toplamlarından % 1'inin Merkez Bankası payı olarak kesilmesini öngörüyordu.

01.09.1930 Ankara Şehremaneti Kanunu yürürlükten kaldırıldı.

14.10.1930 Kadınların da oy kullandığı ilk yerel seçimler yapıldı. Seçimlere Cumhuriyet Halk Fırkası yanında 12.08.1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da katıldı. Dahiliye Vekili 15.12.1930'da 502 belediyeden 22'sini SCF'nin kazandığını açıklamıştır. Seçimlerde katılım oranının düşüklüğü özellikle dikkat çekicidir. Yaşanan seçim sürecinde sergilenen politik baskılardan belediye çalışanları da etkilenmiştir. İzmir'de CHF'na oy verdiği tesbit edilen 40, İstanbul Kadıköy'de 6 çöp toplayıcısı işten çıkarıldı." (Cem Emrence, 1930 Belediye Seçimleri "CHP'nın baskı ve propaganda yöntemleri" **Tarih ve Toplum**, Ağustos 2000, S. 200, sf. 49.

06.11.1930 Yeni Belediye Kanununa göre yapılan seçimlerden sonra İstanbul Genel Meclisi, Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Efendi tarafından açıldı.

14.11.1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

15.11.1930 Mecliste, Belediye seçimlerinde görülen yolsuzluklarla ilgili gensoru önergesi tartışıldı. 10 muhalife karşı Meclis çoğunluğu İçişleri Bakanına güvenoyu verdi.

27.11.1930 Serbest Cumhuriyet Fırkasının kazandığı yerlerdeki belediye seçimleri Danıştay'ca iptal edildi. CHF buralara yeniden kendi yöneticilerini getirdi.

10-18.05.1931 "Bir dereceli intihabat gayemizi tahakkuk ettirmek için geçen devrede mühim bir hatve attık. Belediye intihabatına kadın ve erkek bütün vatandaşların iştirakini tatbik edebilmek Fır-

kamız için mühim bir muvaffakiyettir. Gerçi ilk intihabta hâdis olan ahval, diğer bir çok tesiratın da inzimamile endişe verecek şekiller gösterdi. Fakat bu ilk tecrübe gelecek intihabların daha sakin ve salim bir mecrada vukuu için istifadeli olacaktır. Bu suretle hasıl olan intibak ve melekeler mücehhez olacağı maddi ve manevi vesait meb'us intihabında da bir dereceli kadın ve erkek vatandaşların iştiraki ile umumi intihabların demokrasi ahkâmı dahilinde tesisine imkân bırakacaktır."İ. İnönü." **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları'ndan** İstanbul, 1931, s. 5 – 6;

23.05.1932 5. Uluslararası Şehirler ve Mahalli İdareler Kongresi Londra'da toplandı.

02.07.1932 Elektrik, su, ulaşım gibi kamu hizmetleri sunan şirketlerin Belediye eline geçebilmesi için önce bu şirketlerle müzakerelere gidilerek Nafia Bakanlığı'nca kamulaştırıldı. Daha sonra, çıkarılan yasalarla bu şirketler ilgili belediyelere devredildi.

23.07.1932 H. Jansen'in hazırladığı Ankara İmar Planı, 13209 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile onaylandı.

01.01.1933 Terkos Şirketi İstanbul Belediyesi'ne devredildi.

05.01.1933 İstanbul Belediyesi Memur ve Müstahdemler Yardım Cemiyeti kuruldu.

31.05.1933 2256 sayılı Oktruva vergisinin kaldırılarak gümrük resimlerine % 10 eklenmesine ilişkin kanun çıkarıldı.

10.06.1933 Tarihinde kabul edilen 2295 sayılı kanunla Mahalle Teşkilatı ve Muhtarlıklar kesin olarak ortadan kaldırılmış, çıkarılan nizamname ile bunların görevlerinin önemli bir bölümü belediyelere devredilmiştir. Hazırlanan yasa gerekçesinde "... belediye kanunuyla şehirlerimiz ve kasabalarımız, çalışan ve halkın ihtiyaçlarını düşünen belediyelerimizin elinde inkişafa doğru yürürken dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan mahalle muhtarlığının kaldırılmasına kesin bir zaruret vardır..." denilmektedir.

11.06.1933 2301 sayılı Belediyeler Bankası Kanunu çıkarıldı.

18.06.1933 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu çıkarıldı.

22.03.1934	2395 sayılı kanunla belediyelerin ticari amaçlı müesseseleri kazanç vergisine tabi tutuldu.
26.03.1934	2443 sayılı kanunla köy, kasaba ve kentler için getirilecek su yatırımlarını denetleme yetkisi Nafia Vekaleti'ne verilmiştir.
31.05.1934	Belediyeler Dergisinin 1. sayısında İsmet İnönü'nün belediyeler hakkındaki düşünceleri yayımlandı : "Türkiye'nin bayındırlığı vatandaşların düzgün belediye yönetimi altında medeniyet yaşayışı görmeleri belediyelerimizin yükselmesine bağlıdır. Her şeyin başında düzgünlük ve finans düzgünlüğü, bu para bolluğu meselesi değildir, bu anlayış ve dölen meselesidir."
04.06.1934	1580 sayılı Belediye Kanununun Birlik Tesisi ile ilgili 7. faslına ek kanun çıkarıldı.
04.06.1934	Belediyelerce yapılacak istimlak hakkında 2497 sayılı kanun çıkarıldı.
09.06.1934	Jansen Planı 21821 sayılı kararname ile uygulamaya konuldu.
14.06.1934	İskan Kanunu çıkarıldı.
30.06.1934	2551 sayılı kanunla 423 sayılı "Belediye Vergi ve Resimleri Kanununa" bir madde eklenerek, imtiyazlı elektrik şirketlerinin getirecekleri mazot ve motorinden alınacak istihlak resmi her kilovat saat başına 20 para hesabıyla şirketlerce elektrik müşterilerinden tahsil olunup belediyeye verilmesi öngörüldü.
05.07.1934	Belediye Kanununun 19. maddesinin 5. fıkrasını değiştirilmesine dair 2571 sayılı kanun kabul edildi.
01.09.1934	İstanbul'da Belediye Meclis Üyeleri seçimleri için propaganda çalışmalarına başlandı.
15.12.1934	2613 sayılı Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu kabul edildi.
22.12.1934	2644 sayılı Tapu Kanunu kabul edildi.
07.06.1935	Belediye Kanununa ek olarak çıkarılan 2763 sayılı kanun ile şehir planlarının yapılabilmesi için Dahiliye Vekilinin reisliği altında Nafia İktisat Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletleri mümessilleri ile Dahiliye müsteşarı Mahalli İdareler ve Belediyeler Bankası Umum Müdürlükleri ve Ankara İmar Müdürlüğünden oluşan bir Belediyeler İmar Heyeti kuruldu.
25.06.1935	3434 sayılı "Oyun Alet ve Vasıtalarından Alınan Vergi Kanunu" ile ilgili gelirler belediyelere aktarılmıştır.

20.10.1935	Nüfus Sayımı : 16.188.767. En kalabalık şehirler; İstanbul, İzmir ve Ankara.
24.10.1935	Belediyeler Kurultayı Ankara'da toplandı. 520 Türk Belediyesinin temsiline; teşkilatı müsait olmayan küçük belediyeler dışında bütçesi 20.000 TL. ve daha yüksek olanların belediye başkanları katılabilmiştir. Bunların toplam sayısı 125'dir. Kongre programının konularını belediyelerin bayındırlık işleri, hayatı ucuzlatma ve belediyelerin gelirleriyle bütçelerinin düzenlenmesi oluşturmuştur.
11.1935	5. devre Kamutay Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk tarafından açılmıştır. Söylevinde belediye işleri önemli yer tutmuştur: "... Türk ülkesi içinde köylere varıncaya kadar küçük, büyük bütün şehirlerimizin birer genlik ve bayındırlık görevi olması önde tuttuğumuz amaçlardandır. Türk'e ev bark olan her yer sağlığın, güzelliğin, temizliğin, modern kültürün örneği olacaktır. Devlet kurumları yanında doğrudan doğruya bu işlerle ilgili olan urbayların bu görüş ve düşünüşle çalışmalarını istiyorum. Urbayların devlet merkezinde toplanışı bu işin sonucu değil, başlangıcıdır".
02.1936	Uluslararası 6. Belediyeler Kongresi Berlin ve Münih şehirlerinde yapılıyor.
04.04.1936	Şükrü Kaya belediyelere yaptığı tamimle, şehirlerde gürültü için tedbir alınması ve sırt hamallığının kalkması için önlemler düşünülmesini istedi.
01.06.1936	Belediyeler İmar Heyetinin fen işleri teşkilatı hakkında kanun layihası ve Dahiliye Encümeni mazbatası yayınlandı.
13.06.1936	3004 sayılı "İskele Ücretlerinin Tespitine Müteallik Kanun" çıkarıldı. Liman kentleri belediyeleri için gelir kaynağı oluşturuldu.
03.08.1936	Bakanlar Kurulunun kararı ile kabul edilen "Şehirlerin İmar Planlarının Tanzimi İşlerine Ait Umumi Talimatname" yayınlandı.
01.1937	İçişleri Bakanlığı tamimine göre vilayetlerdeki bütün bayındırlık hareketleri tam bir kontrol altına alındı. Yol, su, elektrik, harita ve diğer bayındırlık işleri merkezin tam ve şartsız kontrolüne bırakıldı.
06.02.1937	Anayasa değişikliği projesi kabul edildi. CHF'nin 6 vasfı Anayasaya girdi.

08.02.1937	3166 sayılı kanunla her belediyeye en az 5 hektar orman yetiştirme görevi verildi.
03.06.1937	3196 kanun ile Ankara Şehri İmar Müdürlüğü Ankara Belediyesi'ne bağlandı.
09.1937	Mustafa Kemal'in Meclisi açış konuşmasından: "Şehircilik işlerinde de teknik ve planlı esaslar dahilinde çalışmak lazımdır. Bunun için türeli bir suretle aydınlatmak kılavuzlamak işiyle uğraşacak, merkezde bir teknik büro kurulmasını tavsiye ederim".
01.03.1938	İstanbul'da et fiyatları 10 kuruş ucuzlatıldı. Şükrü Kaya "yapılan 10 kuruş ucuzlatmanın % 73'ü devlet ve belediyedendir" dedi.
17.06.1938	3458 sayılı "Mühendislik ve Mimarlık Kanunu" çıkarıldı, bununla kent planlama ve yapım konusunda mesleki fen adamlarına yetki verildi.
29.06.1938	3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu gereğince gelirleri 50.000 TL'den yukarı belediyelerin bir yıl önceki tahsilat paylarından % 4'ünü Beden Terbiyesi'ne ayırması gerekiyordu. Böylece belediyelere spora ilişkin alt yapı kurma görevi verilmiştir.
13.07.1938	3489 sayılı kanun ile getirilen "pazarlıksız satış" zorunluluğu, karaborsa uygulamaları karşısında iktisadi hayatı düzenleme amacıyla çıkarılmıştır. Kanun İstanbul, Ankara ve İzmir'de uygulanmıştır.
08.1938	CHP genel yönetim kurulunda belediye meclisleri, vilayet umumi meclisleri seçimi için esaslar tesbit edildi.
12.1938	Şükrü Kaya Mecliste yaptığı konuşmada "Amme hizmetlerinin belediyeleştirilmesi ve devletleştirilmesi rejimimizin ve Atatürk direktiflerinin icabı ve Cumhuriyet hükümetlerinin hususiyle Celal Bayar Hükümetinin yüksek huzurunuza arz ettiği ve kabul buyrulan programın icabıdır... Amme hizmetleri bizce hiçbir kapitalistin, hiçbir şahsi menfaatin istismar edemeyeceği bir sahadır... memlekette ve şehirlerde işleyen elektrik tramvay, vapur ve otobüs servisleri fertlerin veya şirketlerin eline bırakılamaz. Bunlardan belediye hudutları içinde olan şehirlere, belediye hudutları haricinde olup da belediyeleri alakadar edenler devletin eline geçmelidir" dedi.

Celal Bayar Hükümeti (01.11.1937 – 11.11.1938) programından Belediyeler; "Kalkınma savaşı içinde hayatı ucuzlatıcı plan gereklidir... Polis teşkilatı kazalara kadar kurulacak ve şehirlerde belediye zabıtası polisler tarafından temin edilecektir..."

20.05.1939 İmar planlarının tasdiki Bayındırlık Bakanlığı'na devredildi.

30.05.1939 3611 sayılı "Nafia Vekaleti Teşkilatı ve Vazifelerine Dair Kanun" ile planlama konusunda teknik nitelikteki bir bakanlığın ihtisaslaşması gereği ortaya çıktı. Bu görevler Yapı İmar İşleri Reisliği içinde kurulan Şehircilik Fen Heyetine verildi.

01.06.1939 Belediye Bankası borç faizlerini % 5.5'e indirerek belediyelere kolaylık sağladı.

06.1939 E. Reuter'in Manisa Halkevi'nde verdiği konferansta, Türkiye Belediyelerinin mali portresi çizilmiştir: "devletimizin bütçesi yuvarlak hesap 250 milyon TL. olduğuna göre belediyelere ancak 25 milyon liradan biraz fazla isabet etmektedir. Hususi idarelerin varidatını da hesap edersek, bu miktarın 50 milyon liraya yükseldiğini görürüz. Bu hesapça belediye masraflarından kişi başına 6 TL. düşüyor demektir, bu miktar Amerika ve Almanya için... tesbit ettiğimiz rakamların % 10'unu teşkil ediyor. Devletimizle mahalli idareler arasında varidat vaziyeti henüz saydığımız ülkelerde olduğu gibi 1 / 1 nisbetinde olmayıp 1 / 5 nisbetinde bir şekil arz etmektedir."

14.07.1939 3702 sayılı kanunla, eğlence mahallerinden alınacak resimler yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu.

21.01.1940 3380 sayılı Milli Korunma Kanunu ile belediyelere yeni görevler getirildi.

14.04.1941 1580 sayılı Belediye Kanununa 3988 sayılı ek kanun kabul edildi.

10.07.1941 4085 sayılı kanunla belediyeler ve bunlara bağlı müessesedeki memurların emekli sandığı kurulması için aylık ödeneklerinin % 5'i nisbetinde emekli sandığı payı ayrılması zorunluluğu getirildi.

25.08.1941 4109 sayılı "Muhtaç Asker Ailelerine Yardım Kanunu" belediyelerin sosyal güvenlik işlevleri için yeni kaynak getirmektedir.

14.01.1943 4375 sayılı Kanun belediye sınırları içinde işleyen tarifeli bütün nakil vasıtalarının bilet bedelleri ile elektrik, havagazı ve telefon tarifelerini belediye meclislerinin kararı ve icra vekilleri heyetinin onayı ile yasada belirtilen oranları aşmamak üzere zam yapılabileceğini belirtiyor.

10.04.1944 Yaşanan 9 yıllık deneyimde mahalle işlerinde belediyelerin yeterince etkin olmadığı tesbit edilmiş ve 4541 sayılı kanunla muhtarlık teşkilatı yeniden kurulmuştur.

14.05.1944 Yeniden kuruluşla birlikte İstanbul'da ilk muhtarlık seçimleri yapıldı.

17.06.1944 4585 sayılı kanunla "Resmi ve Hususi bütün yapıların proje ve inşaatı, nev'i ve ehemmiyet ve büyüklük derecelerine göre fen adamlarının nezaret ve mesuliyeti altına" verildi.

II. DÖNEM : 1945 – 1960

"Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Belediye"

Cumhuriyetin kuruluşundan bu döneme kadar beklenen nüfus artışı ve hareketliliği, ulusal ve uluslararası konjonktüre uygun görülerek alınan siyasal ve iktisadi kararlarla, kendiliğinden bir ivme kazanmıştır. Siyasal partilerin programlarında yerel yönetimlerin güçlendirilmesi esasının benimsenmesine karşılık merkeze bağımlılık aşılamamıştır. Artan kentsel nüfus kadar, kentsel rantın da zorunlu kıldığı imar girişimleri bu dönemin belediyecilik uygulamalarında özellikle dikkat çekici olmuştur(6).

13.06.1945 Belediyeler Bankası, 4759 sayılı kanun ile İller Bankasına dönüştürüldü. Banka sermayesi 100 milyona çıkarılarak, % 40'ı il özel idarelerinin, % 30'u belediyelerle, % 30'u köylerin olmak üzere ayrıldı. İller Bankası fon sağlayıcı bir kredi kurumu olmak yanında ayrıca teknik yardım kurumu olarak da düzenlendi ve Belediyeler "İmar heyeti"nin işlevlerini üstlendi.

---

(6) Bu dönem için yararlanılan ana kaynaklar; İ. Tekeli – İ. Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi**, Ankara, 1978, **İller ve Belediyeler Dergisi**, Yıl: 1946 – 1960; **Cumhuriyet Gazetesi**: 1946 – 1960. **Ayın Olayları**, Basın Yayın Genel Müd. Yay., Feroz Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi** (1945 – 1971), Bilgi Yay. ty., **Demokrasi Tarihi** (1945 – 1995), Radikal Gazetesi Yay.; **Parti Programları, Hükümet Programları.**

26.06.1945	4750 sayılı "İller Bankası Kanunu" gereğince belediyeler yıllık gelir tahsilatından % 5 banka payı ayırmak durumunda kaldı.
17.07.1945	Belediyelerarası birliği sağlamak ve bir belediyecilik akımı oluşturmak amacıyla Türk Belediyecilik Derneği kuruldu.
07.01.1946	1946 yılında Demokrat Parti (DP) kuruldu ve parti programında yerel yönetimler aşağıdaki maddelerde ifade edilmiştir:
Madde 20	İllerin özel ihtiyaçlarını yerinde görüp karşılamak ve halkın idareye iştirak ettirilmesi prensibini tahakkuk ettirmek maksatlarıyla kurulmuş olan il genel kurullarıyla özel idare ve belediyeler bütçelerini tanzim ve tatbik hususlarında ve diğer bütün vazifelerin ifasında gereken genişlikte yetkilerle techiz olunmalı.
Madde 21.	İl Genel Kurulları ve Belediyeler; beşer yıllık çalışma planları tanzime sevk edilmeli ve bu planlar merkezde mahalli idarelere yol göstermek vazifeleriyle kurulacak bir teknik büronun evvelden tetkikine tabi tutulmalıdır. Şehir sınırları içindeki kara ve deniz taşıt vasıtalarının ve diğer ticari mahiyette umumi hizmet işletmelerinin belediyelere devrini tabii buluyoruz.
29.04.1946	4878 sayılı kanunla belediye seçimleri usulü değiştirildi ve seçim güvenliği arttırıldı.
01.05.1946	Belediye seçimleri için bütün yurtta ilk hazırlıklar yapılıyor. Belediye seçim kanunu vilayetlere bildirildi. Seçim için ayrı ayrı anahtarlarla açılan sandıklar yaptırıldı.
03.05.1946	Ankara'da nüfusun artması üzerine 44 yerine 48 belediye meclis üyesi seçilecek.
06.05.1946	DP belediye seçimlerine katılmak için henüz karar veremedi. Celal Bayar; "ortada hiçbir makul sebep yokken bir günde çıkarılıveren bir kanunla seçimin 4 ay öne alınması, bu hareketin sebeblerini açıkça göstermektedir" dedi.
08.05.1946	Seçim listeleri mahallelere asılıyor.
09.05.1946	DP seçimlere girmeme kararı aldı.
27.05.1946	İtirazlara yol açan belediye seçimleri yapıldı. Seçime katılan Milli Kalkınma Partisi öğleden sonra bir bildiri yayınlayarak seçimlerden çekildiğini açıkladı.

29.05.1946 Kalkınma Partisi seçimin feshini taleb etmek maksadıyla miting yapmak istedi.

02.06.1946 İstanbul Şehir Meclisi Vali Lütfi Kırdar'ın konuşmasıyla açıldı.

25.01.1947 Uşak'ta yapılan belediye seçimi olaylı geçti. DP'liler ve gazeteciler oy sayımına alınmadılar. Seçim sonucuna göre CHP 589 oy farkla belediye başkanlığını aldı.

19.02.1947 İstanbul Belediyesi halkı et boykotuna çağırdı. Et fiyatlarındaki artışın haksız kazanç hırsından kaynaklandığı ileri sürüldü.

15.05.1947 İstanbul dışındaki kentlerde Mahalle Muhtarlığı seçimleri yapıldı.

17.11.1947 CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) 7. Büyük Kurultayında değiştirilen programın 30 – 33. maddeleri yerel yönetimlere DP programındakine benzer ilkeler getirdi:

Madde 30. Mahalli idarelerimizi demokratik bünyemizin temel unsurları sayarız. Köy, belediye ve özel idarelerin kuruluşlarında, işleyişlerinde ve denetlemelerinde bu ana fikri önemle göz önünde tutarız.

Madde 31. Bir kısım yurt hizmetlerinin, mahallerinde halkça seçilmiş kurullara geniş yetkiler sağlayacak kanunlar yapılması ve genel idarede, illere, kesin sorumlu geniş yetkiler verilmesi idare sistemimizin esasıdır.

Madde 32. Her yurttaşın idarece alınan kararlara karşı bir yargı merciine başvurabilmesinin sağlanmasını gerekli sayarız. Kamulaştırma işlemini bir sisteme bağlamayı uygun buluruz.

Madde 33. Belediye sınırları içinde bulunan ekonomik mahiyetteki kamu hizmetleri ve işletmeleri belediyelere ait olmalıdır.

Recep Peker Hükümeti (07.08.1946 – 09.09.1947)

Programında Belediyeler;

"... Usul ve gelir kanunlarında değişiklik yapılmalı

... Gelirler arttırılmalı

...Plan, su, kanalizasyon ihtiyaçları için İller Bankası ile özel teşebbüsün ortaklık kurma tedbirleri üzerinde durulmalı..."

04.02.1948	5168 sayılı kanun ile Ankara Belediye Başkanının "Dahiliye Vekaletinin intihap ve inhası ve Reisicumhurun tasdiki ile atanmasına son verilerek, belediye başkanının, belediye meclisi tarafından seçilmesine karar verildi.
22.06.1948	Ankara'da bulunan gecekonduların ıslahı için çıkarılan 5228 sayılı kanun Ankara Belediyesi'ne gecekondularının durumunu ıslah edecek olanlara meşrulaştırma yolunu açmıştır. Ayrıca gecekondusu yıkılana yer de gösterilecektir.
28.06.1948	5228 sayılı "Bina yapımını teşvik kanunu" çıkarıldı ve belediyelere kentin gelişimini denetlemek için arsa üretimi görevi verildi. Bu yasa ile belediyeler hazine arsalarını arazi vergisine esas olan değerinden 10 yılda 10 taksitle ödenmek üzere alabiliyor ve evi olmayıp kendisine ev yapacak kişilere arttırma, eksiltme ve ihale kanununa bağlı olmadan devredebiliyordu.
30.06.1948	Son dönem Osmanlı fikir ve siyaset hayatında önemli bir yeri olan, adem-i merkeziyetçiliğe ve bireysel girişime öncelik veren düşünceleriyle tanınan Prens Sabahattin Bey İsviçre'de 70 yaşında öldü.
	Hasan Saka Hükümeti (10.09.1947 – 10.06.1948)
	Programında Belediyeler;
	"... Geçim zorluğuna yerel yönetimler yardımcı olmalı
	... konut sorunu, inşaat malzemesi darlığı..." vurgulanmıştır.
01.07.1948	5237 sayılı "Belediye Gelirleri Kanunu" kabul edildi.
09.07.1948	Gizli oy, açık sayım ilkesi getiren yeni seçim kanunu kabul edildi.
15.08.1948	4759 sayılı yasaya dayanarak Bakanlar Kurulu İller Bankası sermayesini 200 milyona çıkardı.
30.11.1948	Gecekondu Kanunu TBMM'de görüşüldü.
11.06.1949	Ruhsatsız yapıların yıktırılmasına ve 2290 sayılı belediye yapı ve yollar kanununun 13. maddesinin değiştirilmesine ilişkin 5431 sayılı genel bir yasa çıkarılmıştır.
16.10.1949	İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar Manisa'dan CHP milletvekili seçildi.
19.10.1949	CHP üyesi Ord. Prof. Dr. F. Kerim Gökay İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı oldu.

24.12.1949	İstanbul'da gecekondu yıkımına başlandı.
04.04.1950	5576 sayılı kanun ile İller Bankasına ödenmiş sermayesi kadar tahvil çıkarma yetkisi verilmiş ve bunlara Maliye Bakanlığının kefalet edebilme yetkisi getirilmiştir.
01.02.1950	Konut kiralarının serbest bırakılması için hazırlanan yasa tasarısı Mecliste reddedildi.
16.02.1950	Tek dereceli genel eşit ve gizli oy açık tasnif ilkeleriyle yeni seçim yasası mecliste kabul edildi.
29.03.1950	Vali ve Belediye Başkanı F. Kerim Gökay İstanbul'un üç büyük sorunu olarak tanımladığı süt, otel ve soğuk hava deposu sorunlarının çözümü için İstanbul'da ziyarette bulunan Amerikalı'lardan yardım istedi.
24.04.1950	5656 sayılı kanun, belediyelere; arazi alıp, yaptığı konutları hemşehrilerine mülk konut olarak devretme hakkı ile bütçelerinden konut için doğrudan tahsis yapabilecekleri hükümlerini getirmiştir.
07.07.1950	5660 sayılı kanunla, 1580 sayılı kanunun seçime ilişkin hükümleri tamamen değiştirildi.
13.08.1950	DP Muhtar Seçimlerini kazandı.
03.09.1950	Belediye seçimlerini büyük çoğunlukla DP kazandı. CHP tarafından temsil edilen 600 belediyeden 560'ı DP'ye geçti. Genel seçimleri, yerel ve muhtar seçimlerini kazanan DP'liler ülkenin tüm kontrolünü ellerinde tutmaya başladı.
22.10.1950	Genel nüfus sayımı sonucu; 20.902.628
18.12.1950	İstanbul'un imar planını hazırlamakla görevli Paris Mimarlık Okulu Müdürü Prof. Prost'un görev süresi Belediye Şehir Meclisince uzatıldı. Kendisine yönelik eleştirileri cevaplayan Prost, "İstanbul'un planı 50 yıl içindir. Halbuki bu planın 5 yılda uygulanması isteniyor" dedi.
20.02.1951	Bakanlar Kurulu, Malatya Belediye Meclisini dağıttı. İçişleri Bakanı, Belediye Başkanı Muzaffer Akalın'a makam odasının duvarına eski Cumhurbaşkam'mn resmini asmış olmasından dolayı işten el çektirdi.
13.04.1951	Ev kiralarına % 30 işyerlerine % 50 zam yapıldı.
22.07.1951	Malatya'da Belediye Seçimini CHP kazandı.

01.01.1952	İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı F. K. Gökay "İstanbul'daki Resmi Daireler için mesai saati yoktur. Her memur iş bitinceye kadar çalışacaktır" dedi.
02.01.1952	İETT Genel Müdürlüğüne atanan Prof. Kâmran Görgün "yakın bir gelecekte İstanbul'da tramvaylar kaldırılarak yerine metro işletilecek" dedi.
10.03.1952	İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi toplandı.
06.05.1952	İzmir Belediyesinde 150 temizlik işçisi grev girişiminde bulundu.
25.05.1952	Tekirdağ Belediye seçimini DP kazandı.
02.06.1952	İstanbul İl Genel Meclisi toplantısında, bazı belediye memurlarının siyasetle uğraştıklarını tesbit eden bir iddia sunuldu.
09.03.1953	İstanbul'da konut sıkıntısını hafifletmek için Emlak Bankası 1950 konut inşa edecek.
09.07.1953	6124 sayılı kanunla belediyelere imar planlarının uygulanmasına girişmek üzere Emlak ve Kredi Bankasının kefaletiyle 20 yılda geri ödenecek tahvil çıkarma yetkisi verilmiştir.
17.07.1953	Genel seçimlerin hazırlıklarının sürdürüldüğü ortamda Meclis, muhtar seçimlerini Kasım 1954'e yani, genel seçimlerden sonraki bir tarihe erteleyen kanun tasarısını kabul etti. Muhalefet, bu kanunun amacının genel seçimlerin, DP'ye bağlı muhtarların başta bulunduğu bir dönemde yapılmasını sağlamak olduğunu iddia etti.
29.07.1953	6188 sayılı "Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkında Kanun" çıkarıldı. Buna göre yapılmış gecekondular affediliyor, gelecek için yasaklama geliyordu.
29.07.1953	Gecekondu Kanunu çıkarıldı. Mesken olarak kullanılanların mülkiyeti, içinde yaşayanlara ait olacak. Mesken dışı kullanılanlar yıkılacak.
29.09.1953	Hitler Almanya'sından kaçarak Türkiye'ye sığınan ve Ankara SBF'de "Komün Bilgisi" yerel yönetimler konularında uzun yıllar dersler veren ancak savaş sonrası ülkesine dönerek Batı Berlin Belediye Başkanlığına seçilen Prof. Ernst Reuter 64 yaşında öldü.
11.1953	İstanbul Belediyesi pahalılıkla mücadele edebilmek için Tanzim Satış Mağazalarını örgütlemeye başladı.

19.11.1953	TBMM, İl Genel Meclisi ve Belediye Seçimlerini 1 yıl erteledi.
10.03.1954	İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığının ayrılmasına ilişkin kanun yürürlüğe girdi.
10.04.1954	6349 sayılı kanun ile İstanbul Belediyesi'nin vilayetten ayrılması kabul edildi.
22.04.1954	6407 sayılı kanun ile İller Bankasının sermayesi 300 milyona çıkarıldı.
	A. Menderes Hükümeti (05.1951 – 17.05.1954)
	Programında Belediyeler:
	"... Teşkilat islah edilmeli,
	... Merkez maliyesi ile yerel idare maliyesi birleştirilmeli
	... Radikal reform talebi..." vurgulanmıştır.
11.1954	Migros kuruldu ve belediyenin tanzim satışlarının yerini aldı.
15.04.1955	1. İmar Kongresi Ankara'da başladı.
27.04.1955	Belediye seçimleri için kanun teklifi verildi. Seçimlerin Haziran yerine Eylül'de yapılması isteniyor.
29.04.1955	İstanbul Belediyesi geniş bir imar programı hazırladı. Buna göre, Kazlıçeşme'den Bakırköy'e kadar uzanan tren yolunda eski ve bakımsız mahalleleri maskelemek üzere modern apartmanlar inşaa edilecek.
03.05.1955	CHP Belediye seçimlerinin ertelenmesine muhalefet etme kararı aldı.
12.05.1955	Belediye seçimlerinin tehiri için Mecliste tartışmalar oldu. Sonuçta seçimlerin Kasım ayının 2. Pazar günü yapılması kararlaştırıldı.
25.09.1955	İl Genel Meclisi Seçimleri yapıldı. İstanbul'da seçimlere katılma oranı yüzde 12.
30.10.1955	Türkiye nüfus sayım sonucu : 24.109.641
14.11.1955	Belediye seçimleri sürprizli neticeler verdi. 8 ilde bağımsız adaylar, 2 ilde Köylü Partisi, 20 ilde Bağımsız ve DP adayları, üyelikleri paylaştılar. CHP seçimlere katılmadı. İstanbul ve Ankara'da seçimlere katılım oranı çok düşük oldu.
19.11.1955	Adalet Vekaletinden tebliğ edilen seçim sonuçlarına göre;

	Asil	Yedek	Asil	Yedek
DP	8784	9897	% 74.64	% 87.04
KP[7]	262	257	% 2.23	% 2.26
CHP	17	17	% 0.14	% 0.15
Bağımsız	2705	1200	% 22.99	% 10.55
Toplam	11768	11371	% 100	% 100

20.02.1956 İstanbul, Küçükçekmece'de ilk belediye seçimleri yapıldı. Köylü Partisi 600 oyla seçimi kazanırken DP 151, Bağımsızlar 224 oy aldılar.

22.02.1956 İstanbul Belediye Meclisi Vali Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ı Belediye Başkan Vekili seçti.

01.03.1956 İstanbulda Vilayet ile Belediye ayrıldı. F.K. Gökay'ın beyanatı: "Sarıyer, Beşiktaş, Şişli, Beyoğlu, Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Adalar, Kadıköy, Üsküdar ve Beykoz kazalarında belediye şube müdürlükleri ihdas edilmiştir. İstanbul hemşehrisi yarından itibaren emrinde bu müstakil belediye teşkilatını bulacaktır".

30.03.1956 İstanbul Belediyesinde geniş ölçüde istimlaklere başlandı.

06.06.1956 6731 sayılı kanunla Milli Korunma Kanunun ilgili maddeleri değiştirilerek tüm belediyelere etiket ve fiyat kontrolü yetkisi verildi.

08.07.1956 TBMM Yapı ve İmar Kanun Tasarısını kabul etti. Tasarı imar denetimlerini ve icra yetkisini belediyelere veriyor ve 6 katlık inşaat iznini 9 kata çıkarıyor.

16.07.1956 6785 sayılı İmar Kanunu çıkarıldı.

01.09.1956 Meclis Muhtarlık seçimlerini 2 yıl erteledi.

---

(7) Belediye seçimlerinde nisbi olarak başarı gösteren (KP) **Köylü Partisi**, 19.05.1952 yılında kurulmuştur. Parti programının prensipler bölümündeki 8. maddesinde "Köy, bucak, belediye, il idarelerini Merkezin vasiliğinden kurtarıp idari muhtariyete eriştirmek, tam teşkilatlı bucaklar sayısını artırarak idari teşkilatı genişletmek, tamamlamak kararındayız" denilmektedir.

08.09.1956 6830 sayılı İstimlak Kanunu çıkarıldı. Buna göre kamulaştırma kararlarında belediye encümeni yetkili olup, emlakin değerini belediye encümenince seçilecek "Takdiri Kıymet Komisyonları" saptayacaktır.

25.09.1956 İstanbul'da İstimlâk Harekâtına başlandı. Aksaray garajı etrafındaki küçük binalar yıkılıyor. Eyüp Sultan Camii civarı açılıyor.

01.01.1957 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun 275. maddesi ile belediyelere, pay sahibi olmasalar da Anonim Şirketlerin yönetim ve denetim kurullarına üye olma hakkı verildi.

01.02.1957'te kurulan İstanbul Belediye Zabıta Müdürlüğünün ilk kadın Zabıta Amiri Muazzam Sepetçioğlu 23 Şubatta yaptığı beyanatta "gerçekleştirilen kentsel kontroller sırasında en az cezanın Adalar'da yazıldığına" dikkat çekti.

26.02.1957 Başbakan Adnan Menderes "İstanbul'un imarı mevzuu adeta bir zafer alayının hikayesidir. İstanbul'u bir kere daha fethedeceğiz" dedi.

01.04.1957 İstanbul'un imarı Mecliste görüşülürken iktidar ve muhalefet partileri arasında tartışma çıktı.

07.05.1957 Başbakan Menderes'in isteği üzerine İstanbul'a tekrar gelerek incelemelerde bulunan Fransız Mimar Prost, Boğaz üzerine köprü yerine sualtı tüneli yapılmasını önerdi.

04.06.1957 İstanbul Belediyesi Şehir Meclisinde imar çalışmaları görüşüldü. Vali ve Belediye Başkanı F. K. Gökay İstanbul'un bir şantiye haline geldiğini söyledi.

21.11.1957 İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı F. K. Gökay İsviçre Büyükelçiliğine atandı.

08.01.1958 Başbakan Menderes İstanbul'da gecekondu yıkımını durdurdu.

24.01.1958 İstanbul'un 1911 – 1914 döneminin Belediye Başkanı Dr. Cemil Topuzlu vefat etti.

14.05.1958 7116 sayılı yasa ile İmar ve İskan Bakanlığı kuruldu. Bakanlık Nafia Vekaleti, Dahiliye Vekaleti ve Maliye Vekaletinin belediyelere ilişkin tüm işlerini devraldı.

15.05.1958 İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Mümtaz Tarhan istifa etti. Yerine Ethem Yetkiner atandı.

01.07.1958 İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Mümtaz Tarhan döneminde uygulamaya konan sokağa tükürme ve sigara izmariti at-

ma yasağına aykırı hareket edenlerden alınan 100 TL. para cezası, belediye tarafından ceza makbuzu getirenlere iade edilecek.

11.07.1958	İstanbul Belediye Meclisi, Ankara Valisi Kemal Aygün'ü İstanbul Belediye Başkanı seçti.
19.11.1958	Meclis Muhtarlık seçimlerinin ertelenmesini kabul etti.
20.07.1959	Meclis Mahalli ve ara seçimleri 1 yıl erteledi.
21.07.1959	7367 sayılı kanun ile belediyelerin arsa ve konut üretimine ilişkin görev alanları genişletildi.
26.01.1960	İstanbul'da her ay 1000 gecekonduya tapu verilmesi kararlaştırıldı.
10.06.1960	Resmi Gazetede yayınlanan 5/211 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yeni seçimlere kadar belediye başkanlarının görevlerine son verilerek Belediye Kanunun 94. maddesi gereğince atama yoluyla başkanlar getirilmesi kararlaştırılmıştır.
19.10.1960	Mecburi İskan Kanunu çıkarıldı.
28.10.1960	Nüfusumuz 27.754.820.
03.11.1960	120 sayılı yasa ile İl genel meclisi ve belediye meclisleri ile mahalle muhtar ve ihtiyar heyetinin feshi ve bu görevlerin ifa şekli kararlaştırıldı. Yeni meclislerin oluşturulması yetkisi İçişleri Bakanlığına verildi.
02.12.1960	1580 sayılı Belediyeler Kanununun 15. maddesinin bazı fıkraları değiştirildi. Belediyelerin eğlence yerlerine ilişkin tarife yapma hakkı genişletildi. Ayrıca, fiyat, ücret tarifelerine ve narhlara riayeti temin etmek gibi görevler getirildi.
12.12.1960	151 sayılı "Umum Belediyeye Müteallik Ahkamı Cezaiye Hakkında Kanun" çıkarılarak 150 sayılı kanunla genişletilen belediye yetkileri Ceza Kanunu ile pekiştirildi.

III. DÖNEM : 1960 – 1973

(Yeni Anayasa Döneminde Belediyeler)

1961 Anayasasının getirdiği yeni siyasal ortam ve yönetsel yapılanma içinde yerel yönetimler özerklik düşüncesi ile biçimlendirilmişlerdir. Ancak, zenginleşen çok partili yaşama, artan kentsel nüfus ve büyüyen kent sorunlarına rağmen, siyasi parti programlarında yerel yönetimlerle ilgili düşünce ve

politikaların yeterince işlenmediği, geliştirilmediği görülmektedir. Belediyeciliğin pratik düzleminde konut ve imar problemlerinin ağırlıklı olduğu, bunlara yönelik yasal düzenlemelerin yoğunluğu dikkat çekicidir (8).

Cemal Gürsel Hükümeti (30.5.1960-04.01.1961) Programında Belediyeler; "Belediyelere devlet yardımında tarafsızlık... mesken kredisi... bütçe denkliğinin temin edilmesi..." vurgulanmıştır.

05.07.1961 Türkiye'nin Belediyecilik Tarihinin (Mecellei Umur-u Belediye, I-V.Cilt, İst. 1922) üstadı Osman Nuri Ergin vefat etti.

05.07.1961 232 sayılı yasa ile Müşterek Trafik Fonu kuruldu. Tahsilat payının % 20'sinin belediyeye verilmesi kararlaştırıldı.

11.07.1961 Yeni Anayasa kabul edildi. 1961 Anayasası, 116. maddesinde Mahalli İdareleri; İl, belediye ve köy halkının müşterek ortak ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileri" olarak tanımlamıştır.

31.12.1961 İstanbul Belediyesi İşçileri grev ve toplu sözleşme yasalarının çıkarılması için Saraçhane Meydanında miting yaptı.

13.02.1962 6/209 Sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla başlatılan MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma) Projesinde "Merkezi kuruluşlar ile merkezi hükümet teşkilatının taşra birimleri ve mahalli idareler arasında görev dağıtımı, mahalli idarelerin yetkileri, kaynakları, teşkilatlanması konuları çok önemli bir inceleme alanı teşkil etmektedir. Mahalli idareler ve onların merkezle münasebetlerinin de ayrıca incelenmesi gerekir" önerileri yer almıştır.

1963 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 20. maddesi belediyelerdeki "su, elektrik ve havagazı üretim ve dağıtım işlerinde" çalışanların grev yapmasını yasakladı.

01.03.1963 197 sayılı "Motorlu Kara Taşıtları Kanunu"na göre alınması beklenen vergilerin % 11'i belediyelere verilecektir.

---

(8) Bölümde yararlanılan ana kaynaklar : İ. Tekeli – İ. Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi,** Ankara, 1978; **İller ve Belediyeler Dergisi:** 1946 – 1973; **Cumhuriyet Gazetesi:** (1946 – 1973). **Kalkınma Planları, Demokrasi Tarihi (1945 – 1995);** Radikal Yay. F.B. Ahmad **"Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi"** (1945 – 1971) Bilgi Yay. ty. **Parti Programları, Hükümet Programları, Ayın Olayları,** Basın Yay. Gen. Müd.

03.07.1963 Anayasa Mahkemesi 1963/1977 sayılı kararıyla, Bakanlar Kuruluna verilmiş belediye meclislerini feshetme yetkisini iptal etmiştir. Daha sonra aynı yıl içinde çıkarılan 307 sayılı yasa fesih yetkisini Danıştay'a vermiştir.

27.07.1963 307 sayılı "Belediye Kanununda değişiklik yapılması hakkında" yasa ile belediye organlarının seçimine ilişkin yeni düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre belediye başkanlarının seçiminde tek dereceli çoğunluk usulü getirilmiş ve seçimin vali veya cumhurbaşkanınca onaylanmasına son verilmiştir. Belediye meclislerinin seçiminde nisbi temsil usulü getirilmiş ve seçimin vali veya cumhurbaşkanınca onaylanmasına son verilmiştir. Belediye meclislerinin seçiminde nisbi temsil usulü kabul edilmiş ve başkan üzerinde denetim yetkisi etkinleştirilmeye çalışılmıştır.

05.09.1963 327 sayılı "6785 sayılı İmar Kanununa Geçici Bir Madde Eklenmesi Hakkında Kanun" ile bazı gecekondu bölgelerinin belediye hizmetlerinden yararlandırılmasına olanak tanınmıştır.

14.11.1963 MGK'nun kararı gereğince İmar ve İskan Bakanlığı tarafından İstanbul'da Nazım İmar Planı Bürosu kurulması gündeme geldi (Ancak, 1965 yılında kurulabildi.).

17.11.1963 Mahalli İdareler seçimleri yapıldı.

AP (9)	42	Bel. Bşk.
CHP	23	Bel. Bşk.
YTP	1	Bel. Bşk.
İstanbul	AP	Nuri ERDOĞAN
İzmir'de	AP	Osman KİBAR
Ankara'da	CHP	Halil Sezai ERKUT

---

(9) 1960'lı yılların yeni siyasi partisi, **Adalet Partisi'** (AP) nin programında yerel yönetimler 19 ve 66. maddelerde yer almaktadır. Buna göre; 19. md;"... İdari ademi merkeziyetin samimi şekilde tatbikini mahalli idare fikrinin takviyesini cemiyetimizde nazım rol oynayan müesseselerin muhtar hale getirilmesini demokrasinin teminatı olarak kabul ediyoruz. Sıkı merkeziyet sisteminin terkedilerek tedricen hazırlanacak esaslara göre muhitin mahalli işlerinde muhtar idareye kavuşturulmasını ve her bakımdan mevzuatımızın ademi merkeziyet icablarına uygun hale getirilmesini istiyor ve bunu millet hakimiyetinin ve vatan sathında içtimai gelişmelerin bir zarureti sayıyoruz."
66. md; "... İdari ademimerkeziyet müesseselerini merkezi idarenin lüzumsuz tasallutundan kurtarmak kararındayız."

07.12.1963 İstanbul Belediye Başkanı Nuri Erdoğan'ın devlet memuriyetinden tesbit edilen süre içinde istifa etmemesi dolayısıyla Yüksek Seçim Kurulu'nca Belediye Başkanlığı geçersiz sayıldı. Kendisinden sonra en çok oy alan Haşim İşcan (CHP) başkanlığa getirildi.

(1963-1967) **I. BYKP'da belediyelere ilişkin konuların değerlendirmesi aşağıdaki gibidir:** "Belediye kaynaklarının sınırlılığı ve teknik yetersizlikler hizmetleri verimsiz kılmaktadır. Her yıl 20 belediye kurulacağı gözönüne alınarak yatırımlar tesbit edilmelidir.

... Asıl hedef belediyelerin öz kaynaklarının geliştirilmesi ve ödünç alma imkanlarının genişletilmesi, harcamalara halkın gönüllü katılımı gözönünde bulundurulmalıdır.

... Konutların barınma şartları kötüdür. Ankara'nın % 45'i, İstanbul'un % 21'i, İzmir'in % 18'i gecekondudur. Belediyeler ellerindeki arsaları öncelikle halk tipi konut yapanlara şartlı satış yoluyla ayıracak ve arsanın el değişimini önleyecektir. Belediyelerin imkanları sınırlı olduğundan arsa işlerini düzenleyen bir merkezi kurumun belediyelere yardımcı olarak kurulması sağlanacaktır.

.....Nüfusun ve iktisadi çalışmaların aşırı derecede toplandığı... büyük şehir bölgelerimizle ilgili çalışmalar, bölge politikasının bir yönüdür. Bu bölgelerin dolaylarında çekim ve büyüme merkezleri, sanayi yaratarak nüfus ve iktisadi çalışmaların daha dengeli bir şekilde dağılımını sağlayacak araçlar araştırılmalıdır.

... Şehirleşme bina değerlerinde büyük reel artış meydana getirmektedir. Bunların sahiplerinin mahalli idare masraflarına daha çok katılımını sağlamak, sosyal adaletin sağlanması ve iktisadi bakımdan zorunludur...."

07.01.1964 369 sayılı Kanun ile İmar kanununa 7341 sayılı kanunla eklenen ve belediyelere imar uygulamalarında geniş istimlak yetkisi veren yasa Anayasaya aykırılık gerekçesi ile kaldırılmıştır.

05.06.1964 6/3167 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Kurulan İdareyi ve İdari Metodları Yeniden Düzenleme Komisyonu, yerel yönetimler konusundaki araştırmanın yapılmasını Prof. Fehmi Yavuz'a vermiştir. Araştırma sonuçları 1966'da, **Türk Ma-**

halli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerinde Bir Araştırma adıyla TODAİE'ce yayımlanmıştır. Burada yer alan önerilerin temeli yerel yönetimlerin bir felsefi bütünlük içinde ele alınmasının gerekliliğidir. Sözkonusu araştırmanın sonuçlarından yararlanan DPT, İdareyi ve İdari Metodları Yeniden Düzenleme Konusunda Hazırlanacak Mevzuatla İlgili Genel İlkeleri şöyle belirlemiştir; "Mahalli İdarelerin mahalli özerklik anlayışından yararlanmaları esas felsefe olarak gözönünde tutulacaktır. Merkezi denetimin mahalli insiyatifi önleyici usuller yerine, öğretici ve yapıcı bir niteliğe kavuşturulmasına önem verilecektir. .....Sosyal ve ekonomik kalkınmaya etkili alanlarda hizmetlerin devletle mahalli idareler arasında paylaşılmasını ve bu yolla mahalli olanakları harekete geçirerek toplumun kamu hizmetlerine katılmasını ana felsefe olarak benimsemiştir. ...Belediyeler büyük kentler, kentler ve kasabalar olarak gruplandırılarak büyük kentler için şehircilik ve bölge plancılığı, kentler için imar plancılığı kasabalar için ise toplum kalkınması yaklaşımlarının uygulanması" önerilmektedir.

28.05.1965 618 sayılı yasa ile İller Bankası sermayesinin 600 milyon lira olduğu açıklandı.

16.07.1965 691 sayılı yasa ile belediyeler 1.108.523.319 liralık borçtan kurtulmuştur. Bu borcun 80 milyon lirası terkin olarak devlete ve katma idarelere ait olup, geri kalan KİT'e ait olan kısım tahkim edilmiştir.

20.07.1965 655 sayılı yasa belediye bütçelerine yüklenmiş bulunan toplam % 17'lik payın % 11'ini kaldırarak belediyelerin mali olanaklarını genişletmeye çalıştı.

20.07.1965 6/1970 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinin Nazım İmar Planlarının hazırlanması işinin İmar ve İskan Bakanlığında kurulacak Özel Nazım Plan bürolarına verilmesi kabul edilmiştir.

VIII, IX, X. İ. İnönü Koalisyon (1961-1965) Hükümetleri Döneminde Belediyeler;

"Yerel yönetimler kanuni görevlerine ve kalkınma planlarına uygun hareket etmelidirler... demokratik bağımsızlıklarını sağlayacak mali kaynaklara kavuşmaları için vergi islahı... mevzuatta gelirlerinin hizmetlerini karşılar hale getirilmesi...

şehir planlamada, çağdaşlık, ... gecekondu önleme... kırsal kalkınma için, köye ulaşacak hizmetlerin elverişli merkezlerde toplanması..." önerileri vurgulanmıştır.

Yine **1965 yılında kurulan S.H. Ürgüplü Koalisyon Hükümeti**'nin Belediye yaklaşımı ise;

"Mahalli idareler hizmetlerinin tamamen muhtar mahalli idareler tarafından görülmesini temin edecek merkez-yerel vazife-hizmet çatışmalarını önleyecek tedbirler alınması... yeterli gelir kaynakları için kanun düzenlenmesi... halk tipi mesken özendirmesi; arsa spekülasyonunu önleme"dir.

29.01.1966 710 sayılı bir yasa ile belediyelerde çalışacak Fen İşleri müdürü v.b. teknik memurların atanma yetkisi İmar ve İskan Bakanlığına geçmiştir.

29.03.1966 1966/16 sayılı kararı ile Anayasa Mahkemesi, Belediye Meclislerine levha, ilan ve reklam resmi tarifelerini tanzim hakkı veren 5237 sayılı Belediye Gelirleri Yasasının 21. maddesini iptal etti.

07.1966 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun yerini almak üzere İçişleri ve Maliye Bakanlıklarınca hazırlanıp hükümetçe yasama organına sevkedilmiş bulunan yeni Belediye Gelirleri Kanunu Tasarısı kadük hale geldi.

20.07.1966 755 sayılı Gecekondu Yasası çıkarıldı. Gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yeniden yapımının önlenmesi için çıkarılan kanunla Emlak ve Kredi Bankasında toplanan paralarla bir fon teşkiline gidilmiş ve yararlanacak belediyelerin bu fona bir ortaklık payı ile katılmalarına karar verilmiştir.

27.07.1966 İşten çıkarılan Çorum Belediyesi temizlik işçilerinin Ankara yürüyüşü başladı.

31.08.1966 Çorum Belediye işçilerinin yürüyüşü İstanbul'a ulaştı. Çorum Belediyesi 54 temizlik işçisi adına Türk – İş'e bağlı Genel – İş Sendikalarıyla imzaladığı toplusözleşmenin ardından işçileri memur kadrosuna geçirmiş ve sonra da işlerine son vermişti. Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararına uymayan Çorum Belediyesini protesto ederek yürüyen işçilere, yabancı ülke işçilerinden de destek veriliyor.

21.02.1967 832 sayılı yeni Sayıştay Kanunu belediyeleri kapsam dışında bırakmıştır.

10.04.1967 İstanbul Kalkınma Derneği tarafından İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi toplandı ve özgün yapı içindeki İstanbul için iki alternatifli reform önerisinde bulunuldu.

1. İstanbul ilinin büyük kent olarak sınırlarının yeniden saptanması, özel idare ile belediyeden oluşan ve vali başkanlığında birleşik yönetim yeniden kurulmalı, beledi sınırlar içinde ayrı ayrı semt belediyeleri oluşturmalı.
2. Özel idare ile belediyenin tüzel kişilikleri sürmekle birlikte, yalnızca ortak hizmetlerde bileşimle yetinilmeli, tek büyük belediyenin şubeleri yeterince arttırılmalı, bir ortaçağ kurumu olan mahalle muhtarlığı kaldırılmalıdır.

25.04.1967 Bu tarihte yayınlanan bir yönetmelik ile kesin hesapları 200000 TL'nın altında olan belediyelere İçişleri Bakanlığı bütçesinden ayrılan ödeneğin dağıtım esasları belirlendi.

04.07.1967 Meclis, Mahalli seçimleri 2 Haziran 1968'e erteledi.

15.07.1967 904 sayılı yasa ile belediye başkanları ve meclis üyelerinin seçim dönemleri belirlendi.

28.07.1967 933 sayılı Kanunun 5. maddesine göre "Kalkınma planı ve yıllık programlara göre şehirleşmenin gelişmesini düzenlemek amacı ile mahalli idarelere yardım yapılması için Genel Bütçe Kanununda açılacak bir bölümdeki ödenek ile dış kaynaklardan yapılacak tahsislerin kullanılması Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle" olacaktır.

(1968-1972) **II. BYKP'da belediyelere ilişkin konuların değerlendirmesi aşağıdaki gibidir:**

"Temel İlkeler; Belediyelerin gelir kaynakları günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilecek, Mecburi ve ihtiyari görev ayrımı yeni baştan düzenlenecek...

Sorun; Gecekondu problemi, gelir yetersizliği, harcamaların fazla oluşudur. .....

Tedbirler, Belediyelere ait hizmetlerin, bu arada kanalizasyon hizmetinin uygun beldelerde objektif esaslara bağlı usullerle istifade edenlerden bir bedel alınması zorunluluktur. Halkın bu hizmetlere gönüllü katılması teşvik edilmelidir... Maliyetler düşürülmelidir..."

02.09.1967 6/8247 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi gereği belediyelerin içdüzeni "İçişleri Hizmet ve Teşkilatın Yeniden Düzenlenmesi Projesi" çalışmalarında ele alınmış, çalışma sırasında 23 belediyenin görevlerine ilişkin monografik araştırma ile belediye işlerindeki sorunlar tesbit edilmiştir.

17.10.1967 Anayasa Mahkemesi, Belediye Gelirleri Kanununun "Bina İşgal Resmi" ile ilgili 19/A fıkrasını iptal etti.

27.01.1968 İller Bankası sermayesi 1.200.000.000 lira oldu. (R.G.9413)

02.06.1968 Olaylı geçen seçimlerde AP adayı Fahri Atabey İstanbul Belediye Başkanı seçildi.

02.06.1968 Belediye başkanları, meclis üyeleri seçimlerine katılma oranı % 59.4 oldu. Partilere göre dağılım;

Partiler	Belediye Başkanlığı	Bel.Meclis Üye.
AP	1.509.774	1.402.522
CHP	995.963	1.005.731
GP (10)	102.402	124.952
MP (11)	58.400	96.310
TİP (12)	54.061	53.291
CKMP	31.390	43.163

(10) GP **(Güven Partisi)**nin programında md.16./"Mahalli idareler demokratik rejimin ayrılmaz unsurlarıdır... Seçimlerde nisbi temsil esaslarının uygulanmasına taraftarız."

(11) MP (Millet Partisi)nin programında md.46/"idarecilikte hükmi şahıs olarak temel birim "bucak" idari muhtariyete sahip olmalıdır... Halkça seçilmiş bir meclisi ve meclisce seçilmiş Bucak Başkanı olmalıdır."

(12) TİP **(Türkiye İşçi Partisi)**nin programında; Halkın Günlük Hayatında Gerçekleşen Demokrasi başlığında; "Halk, toplum hayatının her alanında yönetim ve denetime etkili bir şekilde katılacaktır... Merkezi teşkilat ile mahalli teşkilat kademeleri arasında karşılıklı münasebetler ve etkiler sistemi kurulacak ve bu bağların kopmamasına, karşılıklı alışveriş kanallarının tıkanmamasına özenle dikkat edilecektir. Yerel yönetimler, yerel devlet yönetimleri (taşra) ve belediyeler tek bir yönetim örgütlenmesinde birleşecekler yerel organlar... seçimle görevlendirilecekler. Geniş yetkiler tanınacak, ancak yakın denetim olacaktır. Bölgesel yönetim; birkaç ili kapsayan yetki genişliğine göre hizmet görecektir. Bu sistem ademimerkeziyetçi değil, merkezi sistemin demokratikleştirilmesidir. İmar, İskan: "...Belediye hizmetlerinden yararlanan arsa ve mülk sahiplerinin bu hizmetlere katılması sağlanacaktır. Bu suretle arttırılan belediye gelirleri, bu idarenin arsa stoku yaparak arsa fiatlarını düzenleyici tedbirler almasına imkan verecektir."

BP	30.730	34.758
YTP	15.988	22.180
Bağımsızlar	439.978	70.292

29.07.1970 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu çıkarıldı.

02.09.1970 İstanbul Belediyesi Mesken ve Gecekondu İşleri Müdürlüğünde çalışan bazı kişilerin, belediye arsalarını sosyal konut alanında göstererek Gecekondu Kanunu hükümlerine göre "mülkü yok" belgesiyle varlıklı kişilere sattıkları belirlendi.

25.10.1970 9. Genel Nüfus Sayımına göre şehirlerde yaşayanların oranı % 40'a yükselmiştir. Belediye sayısı 1.367'e ulaşmıştır.

25.10.1970 Genel Nüfus; 35.066.549

31.12.1970 1970 Bütçe Kanununa eklenen bir madde ile belediyelerin bu tarihten itibaren toplam 2.342.205.705 TL'lık borçları tahkim edildi.

I. ve II. S. Demirel Hükümeti (1965-1970) programında Belediye;

"Her işi merkeziyetçilikte arayan bir zihniyet yerine kanun sınırları içinde muhtar mahalli idareleri geliştirmek... gelir kaynakları yetmeyen belediyelere yardım etmek... İller Bankasının kredi imkanlarını arttırmak, Metropoliten Planlama çalışmalarını tamamlamak, ... teknik mali yeterlilik için 'imar fonu' kurmak..."

01.03.1971 13765 sayılı R.G. yayınlanıp yürürlüğe giren 1376 sayılı 1971 yılı Bütçe Kanunu ile devlet, belediyelerin İller Bankasına olan borçlarını tahkim etmiştir.

06.05.1971 Hükümetçe parlamentodan geri alınan Belediye Gelirleri Yasa Tasarısı yerine, yeni bir tasarı hazırlığı başlatıldı.

20.07.1971 1446 sayılı yasa ile Emlak Vergisi düzeni oluşturuldu. Buna göre, Bina ve Arazi Vergileri birleştirildi, servet ve beyan esası üzerinden uygulamaya kondu. Emlak Vergisi Kanunu ile Bina ve Arazi Vergisinin % 45'i belediyelere bırakıldı.

21.07.1971 Hükümet Millet Meclisinden geri aldığı Belediye Gelirleri Yasa tasarısını inceletmiş, küçük değişikliklerden sonra bu tarihte Millet Meclisi Başkanlığına sunmuştur.

23.07.1971 Kanada'mn Toronto kentinde yapılan Uluslararası Mahalli İdareler Birliğinin 20. Kongresinde Türkiye Mahalli İdaresini Türk Belediyecilik Derneği temsil etti.

01.08.1971	İçişleri Bakanlığı Bütçesinin Belediyelere Yardım Tertibine Konan Ödeneğin Dağıtım Esaslarını Gösterir Yönetmelik yayınlandı (R.G. 13913).
20.09.1971	İçişleri Bakanlığı ile DPT arasında düzenlenen protokol gereğince, İl Planlaması çalışmaları başlatıldı. 1971 yılı içinde İzmir, Zonguldak, Samsun, Elazığ ve Van'da uygulandı.
28.02.1972	Kesinleşen 1972 Yılı Bütçesine göre belediye gelirleri payında artış görüldü. Global olarak belediyelerin alacakları paylar bir yıl öncesine göre 500 milyon TL fazla olacaktır.
10.05.1972	"Belediye Cezaları Kanun Tasarısı" Başbakanlıkça TBMM'ye sevkedilmiştir. İçişleri Bakanlığının bünyesinde, çoğu reform niteliği taşıyan beledi mevzuat çalışmaları sürdürülmektedir. Bunlar; Belediye Kanunu Tasarısı, Belediye Cezaları Kanunu Tasarısı, Mahalli İdareler Mali Denetleme Kurulu Kanunu Tasarısı, Mahalli İdareler Enstitüsü Kanunu Tasarısı, Mahalli İdareler İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Tasarısı, Mahalli İdareler Memurları Kanunu Tasarısı, Metropoliten Hizmet Birliği Kanun Tasarısı, Mahalli İdareler Birlikleri Kanun Tasarısı.
11.07.1972	1605 sayılı kanun, 6735 sayılı İmar Kanununda önemli değişiklikler yaparak, imar planlarının hazırlanması ve denetlenmesi konusunda merkezi yönetimin yetkilerini güçlendirmiştir.
26.10.1972	III BYKP kabul edildi.
12.12.1972	1516 sayılı yasa, Boğaz Köprüsü güzergahı üzerindeki gecekonduların tasfiye işlerini, İstanbul Belediyesi'nin yetkisinden alarak Bayındırlık Bakanlığı'nın yetkisine vermiştir.
	I. ve II. N. Erim Hükümeti (1971-1972) programında belediyeler;
	"Teknolojik yeni düzenlemeler (ulaşım, planlama v.s.)... Yeniden idari taksimat... Belediye Gelirleri Kanunu çıkarılmalı...., Mahalli idareler; kuruluş, fonksiyon ve kaynak konuları yeniden düzenlenmeli..."
16.04.1973	Belediyelere Yardım Yönetmeliği yayınlandı (R.G. 14509).
06.05.1973	1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ile belediyelere ait eski eserlerin Hazineye devredilmeyeceği hükmü getirilmiştir.

29.06.1973 21. Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği Teşkilatı Kongresi İsviçre'nin Lozan kentinde yapıldı. Belediyecilik Derneği, Kongreye Türkiye'den katılan Belediye Başkanları için toplu gezi düzenledi.

30.07.1973 Marmara Adası Belediye Başkanı Ahmet Enön MBBB'nin (Marmara Boğazları Belediyeler Birliği) kuruluş çağrısı olarak Belediye Başkanlarına mektup gönderdi.

1973-1977 **III. BYKP'da belediyelere ilişkin konuların değerlendirmesi aşağıdaki gibidir;**

Tesbitler olarak;

...Kamu yönetimi içinde, mahalli idarelerin kaynakları yetersizdir, ... ölçekleri günün şartlarına uydurulmamış olduğundan güçsüz mahalli idare birimleri doğmuştur, merkezi idare ile mahalli idareler arasında görev çizgileri net belirlenmemiştir. ...Mahalli idareler üzerindeki denetim, kuruluşların amaçlarına yardım edecek, etkili verimli ve yapıcı nitelikte değildir.

Tedbirler olarak;

...Mali denkleştirme sistemi kurulmalı, hizmet karşılığı mahalli nitelikteki gelirler mahalli idarelere bırakılmalı, personel, hizmetiçi eğitimden geçirilmeli, etkili denetim biçimi geliştirilmeli, mahalli ihtiyaç ve milli ihtiyaç tanımı ve ayrımı nitelik kazandırılmalı, planlamada idarenin bütünlüğü gözetilmeli yerel özellikler ve iktisadi şartlar değerlendirilmelidir..."

09.12.1973 Mahalli İdareler seçimleri yapıldı. Belediye sayısı 1624 idi. Seçmen sayısı 8.567.524 iken oy kullananların sayısı 4.798.437 oldu. Katılma oranı % 56.0.

Partiler	Toplam oy	Belediye Bşk. Oy oranı	Meclis üyeleri oy oranı
AP	1.481.225	% 33.9	% 35.4
CHP	1.715.901	% 39.3	% 41.6
CGP	60.259	% 1.4	% 2.8
DP	300.656	% 6.9	% 8.9
MP	4.028	% 0.1	% 0.2
MHP	35.693	% 0.8	% 1.6
MSP	167.167	% 3.8	% 5.4
TBP	1.671	% 0.0	% 0.5
Bağımsızlar	598.749	% 13.7	% 3.6

IV. DÖNEM : 1973-1980

Merkez-Yerel İlişkilerinde Bunalım ve Yeni Belediyecilik Anlayışının Doğuşu

Cumhuriyet döneminin belediyecilik anlayışı bu dönemde gerçek demokratikleşme sürecine girmiştir. Hızlı yapısal değişim içinde bulunan kent toplumlarının belediyelerden talepleri farklılaşmış, özellikle, büyük kent belediyeleri ile merkezi idare arasında varolan ilişkilerin daha demokratik biçimlere dönüşümünü aşağıdan yukarıya doğru zorlamaya başlamıştır. Bu dönemin örnek uygulamalarıyla dile getirilen Yeni Belediyecilik Anlayışının İlkeleri:

- Özerk Belediye
- Üretici Belediye
- Tüketim düzenlenmesinde etkili Belediye
- Birlikçi ve bütünlükçü Belediye

olarak belirlenmiştir (13).

14.07.1974 Genel İş Sendikası tarafından Ankara Belediyesinde başlatılan temizlik işçilerinin grevinin sağlığı tehlikeye sokacağı öne sürüldü. Su elektrik ve havagazında grev yapılamayacağını belirten ve bunun yasak olduğunu kaydeden Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay, çağrısında, Belediyenin önünün çöp yığınlarıyla dolduğunu, çöpleri kendisinin süpürdüğünü, sendika başkanının radyo ve TV demeçlerinde biz işçilerimiz için 60 TL istedik dediğini naklederek, aslında sendika başkanının asgari ücretin üstüne 40 TL zam talep ederek bu rakkamı 110 TL ulaştırdığını kaydetmiş, kentteki belediye hizmetlerinin sorumlu bir kişisi olarak greve saygılı olduklarını tekrarlamıştır.

28.09.1974 Yaygınlaşan yağ sıkıntısını gidermek için İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan yağ fabrikalarının sahipleri ile bir toplantı yapmış ve sıkıntının giderilmesi için üretim maddelerinin Belediye Tanzim Satış Mağazaları kanalı ile yapılmasını istemiştir.

---

(13) Bu bölüm için yararlanılan ana kaynaklar; **Yeni Bir Belediyeciliğe Doğru**, (Haz.) E.Türkcan, TİD. Yay., Ankara, 1982; **Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi**, MBBB yay., 1977-1980; **İller ve Belediyeler Dergisi:** 1946-1990; **Cumhuriyet Gazetesi**: 1946-1980 **Demokrasi Tarihi**, Radikal Gazetesi yay. R.Keleş, **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Ankara, 1994. **Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl**, Ankara BŞB. – IULA-EMME, Ankara, 1990.

01.10.1975 Ankara Belediye Başkanı V. Dalokay İspanya'da askeri mahkemelerce idama mahkum edilen 5 İspanyol gencinin öldürülmesini protesto etmek için İspanya Büyükelçiliğini 1 hafta beledi hizmetlerden yoksun bırakmaya karar verdiklerini açıkladı (Kararın uygulanması Güvenlik Mahkemesi Savcılığınca engellendi).

04.11.1975 İstanbul Belediye Başkanı A. İsvan, "hükümetin yardım yapmaması halinde belediye hizmetlerinin tümüyle duracağını açıkladı."

19.11.1975 İçişleri Bakanı O. Asiltürk, Fransız İçişleri Bakanının daveti üzerine Avrupa Konseyi üye ülkelerin mahalli idarelerden sorumlu bakanlarının yapacakları toplantıya katılmak için Paris'e gitti.

06.12.1975 Ankara Belediye Başkanı V. Dalokay hükümetin yardım yapmaması üzerine işçilerin ücretlerini ödeyebilmek için belediye binasının satışa çıkarıldığını açıkladı.

11.12.1975 İstanbul Belediyesinde çalışan 11000 işçi ücret ve ikramiyelerini alamadıkları gerekçesi ile saat 17.00'de işi bırakmışlar ve Belediye sarayını işgal etmişlerdir.

13.12.1975 İstanbul'da ücretleri ödenen belediye işçileri işbaşı yaptı. Dalokay her ay TEK'e ödenmesi gereken 40 milyon lirayı Belediye hizmetlerinde kullanacak.

1976 Ankara Belediyesi 1976 Mali Yılı Çalışma Raporunda; "...bugünün belediye işlevleri, kabaca temel kentsel altyapı sağlanması, kentsel servis üretimi, imar denetimi ve kentlerin günlük gıda ihtiyacını karşılayan ekonomik kesimin kent içindeki faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetimi ile sınırlıdır. Eleştiri yalnız bu konudaki kararlara değil, belediye işlevlerini bu düzende sınırlayan kapitalist sistemin belediye anlayışına yönelmelidir. .....belediye yerel yönetim değil, yerel hükümet olmalıdır..."

1976 Devrimci Belediyeler Derneği kuruldu.

1976 Türk İdareciler Derneği, Belediyecilik Araştırma Projesini, çok sayıda uzman katılımıyla başlattı ve sonuçları; Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi (1979), Belediye İşlevlerine Nicel Bir Yaklaşım (1981), Yeni Bir Belediyeciliğe Doğru (1982) kitaplarıyla somutlaştırıldı.

01.03.1976	Gecekondu yasasına getirilen yeni ek maddelerle (1990 sayılı yasa) bu tarihe kadar yapılmış olan gecekondulara af getirildi.
09.09.1976	Keşan Belediye Başkanı Rasim Ergene "Keşanlılar beni bağışlasın, halka daha iyi hizmet yapamadığım için hayatıma son veriyorum" diyen mesajını bırakarak intihar etti.
01.10.1976	MSP'li İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk, CHP'li Belediye Başkanı Vedat Dalokay'a işten el çektirdi.
10.1976	Türk Belediyecilik Derneğinin düzenlediği Doğu Anadolu Belediye Başkanları Bölge Teşkilat Toplantısı bildirisi yayınlandı. Belediyelerin mali sıkıntıları ile ilgili mevzuatın ivedi olarak çıkarılması talebinde bulunuldu.
08.10.1976	Danıştay Belediye Başkanı Vedat Dalokay'ın görevden alınmasıyla ilgili karar hakkında yürütmeyi durdurma kararı verdi.
26.10.1976	Genel Nüfus; 40.197.000
12.11.1976	Samsun'da toplanan Karadeniz Bölgesi Belediye Başkanları bildiri yayınlayarak belediye hizmetlerinde gerekli mali kaynakların bir an önce belediyelere verilmesini sağlayacak mevzuatın hazırlanmasını talep etmişlerdir.
25.11.1976	Belediyelerde çalışan temizlik işçilerinin ücretlerini ve toplu sözleşme farklarını alamadıkları gerekçesiyle başlattıkları grev sona erdi.
26.11.1976	İstanbul Belediye işçileri, Maliye Bakanlığının işçi ve memur maaşlarının ödenmesi için yardımda bulunmayacağını bildirmesi üzerine, maaşlarının verilmemesi halinde, Galata Köprüsünü trafiğe kapatacaklarını açıkladı.
29.11.1976	İstanbul'da çalışan ve 59 gündür maaş alamayan işçiler bugün Belediyeyi işgal ettiler.
17.12.1976	İstanbul Belediyesi temizlik işçileri üç günden beri direnişlerini sürdürürken; Belediye Başkanı Ahmet İsvan da Ankara'da borç para için girişimlerde bulundu. İşçilere bir duyuru gönderen İsvan, halka karşı tepki uyandıracak hareketlerden kaçındıkları için teşekkür etti.
20.12.1976	İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan, İstanbul halkına hesap vermek üzere düzenlediği basın toplantısında hükümetin belediyelere karşı izlediği politikayı yerdi ve "yapılmayan hizmetlerin sorumlusu değilim" dedi.

21.12.1976	İzmir Belediye Başkanı İhsan Alyanak, "Hükümetin gerekli yardımı yapmaması halinde, bu ay işçi ve memur maaşlarını ödemeyeceğini" açıkladı.
23.12.1976	İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan, işçilere bir çağrıda bulunarak, ücretlerini alamadıkları için sürdürdükleri direnişe son vermelerini istedi. Buna rağmen direnişlerini sürdüren işçilerin bağlı olduğu Genel-İş Sendikası yöneticileri hakkında da savcılık soruşturma açtı.
24.12.1976	İstanbul'da belediye işçilerinin direnişi devam ederken Vali Namık Şentürk'ün emri ile Bayındırlık ve YSE Müdürlüklerinin işçi ve araçlarıyla çöpler toplanıp, denize dökülmeye başlandı. İçişleri Bakanlığı da İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan hakkında görevini kötüye kullandığı gerekçesi ile soruşturma açtı ve Belediyenin hesaplarına el koydu.
02.01.1977	İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan yaptığı açıklamada, hükümetin yardım etmemekte direnmesi ve olumsuz tutumunu sürdürmesi halinde çok değerli bazı belediye malı arsaları satmak zorunda kalacaklarını söyledi.
03.01.1977	İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan işçileri, işbaşı yapmaya çağırdı.
04.01.1977	İstanbul Belediye temizlik işçileri 19 gündür sürdürdükleri direnişi, geçmiş aylara ait haklarının ödenmesi üzerine kaldırdılar.
16.01.1977	Belediye Zabıtası Dernekleri Federasyonu Genel Başkanı Ferit Bıyıkoğlu, düzenlediği basın toplantısında "Polise tanınan yetkilerin bir kısmının belediye zabıtasına da tanınmasını istedi."
01.02.1977	Mahalli İdare Seçimlerinin Haziran ayından 11 Aralık 1977 tarihine ertelenmesini öngören teklif, Cumhuriyet Senatosunda kabul edilerek yasalaştı.
02.02.1977	87/11460 sayılı karar ile merkezi İzmir olmak üzere, İzmir Büyük Şehir, Merkez ilçe, Karşıyaka, Urla, Ödemiş, Foça, Yenifoça ve Yenişahran belediyelerinin katıldığı Ege Belediyeler Birliğinin kurulmasına izin verilmiştir.
21.03.1977	Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay düzenlediği basın toplantısında, Belediye Meclisinde kabul edilen 1977 yılı bütçesinin Ankara Valisi tarafından kısılarak onaylanması ve

belediyeye geri gönderilmesi üzerine, kararın değiştirilmesi için Danıştay'a müracaat ettiklerini açıkladı.

13.04.1977 Danıştay Ankara Valisinin Belediye bütçesi üzerindeki indirim kararını iptal ederek Belediye Bütçesini aynen onayladı.

20.04.1977 İtalya'nın Rimini kentinde Akdeniz kentler birliği kuruldu.

20.04.1977 Akdeniz Ülkeleri belediyeleri ve yerel yönetimlerinin katılımıyla Akdeniz Kentler Birliği kuruldu.

02.05.1977 1 Mayıs İstanbul kutlamaları 34 kişinin ölümü yüzlerce insanın yaralanmasıyla bitti. İstanbul Valisi olaylar nedeniyle DİSK yöneticileri ve Belediye Başkanı Ahmet İsvan hakkında soruşturma açtırdı.

23.06.1977 İstanbul İl İdare Kurulu Belediye Başkanı Ahmet İsvan hakkında Lüzumu Muhakeme kararı aldı.

26.07.1977 Türkiye Belediyelerinin eğitim, kültür, araştırma, bilgi birikimi ve basın-yayın hizmetlerini ortaklaşa yürütmek için Belediyeler Vakfı kuruldu.

26.07.1977 MBBB'nin girişimi ile "Türkiye Belediyecilik Eğitimi ve Araştırma Merkezi Vakfı" kuruldu.

30.07.1977 Sakarya Belediyesi ile DİSK'e bağlı Genel-İş Sendikası arasında toplu iş sözleşmesi görüşmesinde doğan anlaşmazlık nedeniyle 500 işçi greve başladı.

06.08.1977 MBBB, Kartal, Maltepe, Dolayoba Belediyeleri ve halk ortaklığıyla tekelleşen fırıncılara karşı Kartal Halk Ekmek Fabrikası A.Ş. kuruldu.

18.08.1977 İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan, İstanbul muhtarlarıyla şehir sorunlarını tartıştı ve çalışmaları yetersiz bulduğunu açıkladı.

29.08.1977 Köy ve mahalle muhtarlarına maaş bağlanmasıyla ilgili kanun teklifi Cumhuriyet Senatosunda yasalaştı.

02.09.1977 İstanbul Ümraniye'deki gecekondu yıkımında halk ile polis çatıştı. 3 kişi öldü 60 kişi yaralandı, 100 kişi gözaltına alındı. İçişleri Bakanı olayı bir "zabıta vakası" olarak nitelendirirken, dönemin Muhalefet Partisi Başkanı Bülent Ecevit, "Olaylar hükümetin yüzkarasıdır. Sivil halk üzerine böyle bir saldırının düzenlenmesi ağır bir insanlık suçudur" dedi. Gözaltı sayısı 308'e yükseldi (4 Eylül).

02.09.1977 İstanbul Ümraniye'de gecekonducular polisle çatıştı, 5 kişi öldü.

03.09.1977 İzmit'te 5 milyar lira harcanarak 30.000 konutluk arsa kamulaştırıldı. İzmit Belediye Başkanı Erol Köse'nin verdiği bilgiye göre hazırlanan projede, ilk yıl 1350, izleyen yıllarda 2500'er ve 4000 konut yapılacaktır.

09.09.1977 IULA'nın 23. Dünya Kongresi Hamburg'da düzenlendi.

29.09.1977 Ankara Belediyesi ile Genel-İş Sendikası arasında yeni bir toplu iş sözleşmesi imzalandı.

01.10.1977 Vedat Dalokay, İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk tarafından görevden alındı. 28 Belediye Başkanı Asiltürk'ün istifa etmesini istedi.

05.10.1977 Ankara Belediyesine bağlı Su İşleri Genel Müdürlüğü ile EGO Müdürlüğünde, Türk-İş'e bağlı Bes-İş Sendikasına üye işçiler toplu sözleşmenin uygulanmadığını ileri sürerek direnişe geçtiler.

15.10.1977 Dinar Belediyesi ile Genel-İş Sendikası arasında 70 işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmesi imzalandı. İşçi ücretlerine 45-50 lira arasında zam yapıldı.

06.11.1977 Partiler yerel seçim için aday yoklaması yaptı. 11 Aralık'ta yapılacak yerel seçimler için CHP de İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan yerine Aytekin Kotil, Ankara'da Vedat Dalokay yerine Ali Dinçer Belediye Başkanı adayları oldu.

17.11.1977 Ankara'da TMMOB Mimarlar Odasının hazırladığı Yerel Yönetim ve Güç Yapısı Semineri yapıldı.

11.12.1977 1710 Belediye Başkanlığı ile 27.031 Belediye Meclis Üyesi için seçimler yapıldı.

Partiler	Belediye Başkanlığı Sayısı
CHP	716
AP	706
MHP	56
MSP	49
CGP	8

DP	4
TBP	1
Bağımsızlar	164
Seçimleri Yapılacak Belediye Sayısı	7

12.12.1977 67 il merkezinde yapılan Belediye Başkanlığı seçimlerinin; 42'sini CHP, 15'ini AP, 5'ini MHP, 3'nü MSP, 2'sini Bağımsızlar kazandı. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi büyük kentleri CHP aldı. Seçimler sırasında yurdun çeşitli yerlerinde çıkan olaylarda 13 kişi öldü, 87 kişi yaralandı.

26.12.1977 Anayasa Mahkemesinin 10.5.1977 tarih ve esas 1976/57 ve karar 1971/71 sayılı kararı ile belediyelerin ve bağlı işletmelerinin elektrik satış hakları TEK ve Bakanlıkça kaldırılamayacak ve tesisleri devredilemeyecektir (R.G. 17151).

II.-III. Ecevit Hükümetleri (1977-1979) Programında Belediyeler;

"... devlet belediyelere yardımcı olacak... kamu gelirlerinden yeterli ve adaletli pay alacaklar, Yerel Yönetim Bakanlığı kurulacak, Çevre Sağlığı Koordinasyon Kurulu oluşturulacak..."

1978 İmar ve İskan Bakanlığınca hazırlanan ve 03.06.1977 tarihinde onaylanan "Boğaziçi Doğal ve Tarihi Sit Değerlerini" içeren Nazım Planının iptaline ilişkin, İstanbul Belediye Başkanlığı tarafından dava açıldı. Davada, davacı Belediye yanında MBBB'nin davaya müdahale talebi, "Birliğin dava konusu plan ile yakın ilgisi olduğu" düşüncesiyle Danıştay'ca kabul edilmiştir.

12.01.1978 TBMM'de okunan Hükümet Programında Yerel Yönetim Bakanlığının kurulduğu açıklandı. "Hızlı değişme sürecindeki toplumumuzda yepyeni bir gerçek olarak gelişen yerel yönetimlerin yönetsel ve mali tıkanıklıklarını gidermek, böylece bu yönetimlere etkinlik ve işlerlik kazandıracak düzenlemeleri yapmak ve demokrasiye o yoldan da güç katmak amacı ile Yerel Yönetim Bakanlığı kurulmuştur."

18.02.1978 Yerel Yönetim Bakanlığı Büyük Belediyelerin Başkanlarını Ankara'da bir danışma ve tasarı hazırlama toplantısına çağırarak 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Yasasının kimi maddelerinin değiştirilmesini sağlamaya çalışmışsa da, tasarı Hükü-

metçe benimsenmemiştir. Söz konusu tasarı belediyelerin toplam olarak yılda 7 milyar lira daha fazla gelir elde etmesini amaçlıyordu.

23.03.1978 Demir, çimento gibi temel mallarla ana tüketim maddelerinin aracısız ve düzenli biçimde dağıtımının yapılabilmesi amacıyla Tanzim Satış Yönetmeliği hazırlanmıştır.

25.03.1978 Arsa Spekülasyonunu önlemek amacıyla Bakanlar Kurulunca bir ek kararname çıkarılarak, arsa ile arazi arasındaki ayrım belirlendi.

26.03.1978 11 Aralık 1977 de yapılan yerel seçimlerin resmi sonuçları açıklandı.

CHP (14) 5.148.000, AP 4.565.000 oy aldılar.

17.04.1978 Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu bombalı bir paketle öldürüldü.

29.04.1978 Yeni kurulan Yerel Yönetim Bakanlığına, İçişleri Bakanlığına bağlı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, İller Bankası ve DPT bünyesinde İl ve Mahalli İdareler Planlama Şubesi bağlandı.

29.04.1978 İçişleri Bakanlığınca yerel yönetimlerle ilişkili olarak yürütülmekte olan hizmetlerin, iş ve işlevlerin ve ödeneklerin 1978 yılı bütçe kanununun 86. maddesi ve 16273 sayılı R.G.'de yayınlanmış Cumhurbaşkanlığı onayı uyarınca Yerel Yönetim Bakanlığına devri kararlaştırılmıştır.

23.05.1978 Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir, İzmit-Yeni Yerleşmeler Kooperatifler Birliğinin düzenlediği toplantıda 30.000

---

(14) 1970'li yıllarda özellikle gelişmiş kentlerin belediye yönetimlerinde iktidara gelen Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) yerel yönetim anlayışı programında şöyle ifade edilmektedir; **(1977)** "Kamu yönetiminin halka en yakın kesimi yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler demokrasi kurallarına göre işlerlik kazandırılırsa demokrasinin gerçekliği, yetkileri arttırılırsa..... yönetimin etkinliği artar. .....Yerel yönetimlerin yetkileri arttırılırken toplum yararına denetim olanakları da arttırılmalıdır. .....Belediye gelirleri arttırılacaktır. .....Yerel kurullar oluşturulacak, başkanlıkları muhtarlar üstlenecektir. Halkın katılımı sağlanacaktır. .....Vali ve kaymakamların halkın girişimli gücünü harekete geçirmek için yetkileri arttırılacaktır. .....Kırsal kesimde köyleri birleştirilerek köy-kent modeli uygulanacaktır....."

konutluk projenin hükümet tarafından destekleneceğini söyledi.

30.09.1978 20 köyü kapsayan ilk köy-kent uygulanmasına Bolu'nun Mudurnu İlçesinin Taşkesti köyünde başlandı. Başbakan Ecevit "Köykentler oldukça köylüler kentlere göç etme zorunluluğundan kurtulacak" dedi.

19.10.1978 Büyük Kent Belediyelerinin sorunlarına ortak çözüm aramak ve üretken belediyecilik amacı ile yürütülmekte olan çalışmaların ilk sonuçlarını görüşmek üzere İstanbul'da Belediye Başkanları ve İşletme Genel Müdürleri düzeyinde bir toplantı düzenlendi.

22.12.1978 TMMOB Yerel Yönetim -II- toplantısı gerçekleştirildi.

25.12.1978 MBBB girişimiyle İstanbul'da biraraya gelen Bölgesel Belediye Birlikleri Başkanları ve Büyük Kent Belediye Başkanları, Türkiye Belediye Birlikleri Ortak Kurulunu oluşturmuştur. Ortak Kurul, kentlere hizmete ilişkin belediyelerin mali sorunlarına ağırlık veren, değerlendirme, öneri ve kararlarını bir bildiri ile kamuoyuna açıklamıştır.

28.12.1978 Kartal, Maltepe, Dolayoba Belediyeleri ile MBBB ve halktan altıyüz kişinin girişimi ile kurulan Kartal Halk Ekmek Fabrikasının temel atma töreni yapıldı.

03.01.1979 Türkiye Belediye Birlikleri Ortak Yürütme Kurulu, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bütçe Komisyonunu ziyaret ederek, belediyelerin yetki ve kaynak sorunlarının çözümü konusundaki "acil ve köklü tedbir önerilerini" sunmuştur. Bu girişimler sonucu kısa dönemde 1979 bütçesine "Belediye Destek Fonu" konması ve Belediye Gelirleri Yasasının ivedilikle çıkarılması konusunda karara varılmıştır. Sonuçta, 1979 yılına kadar Belediyelerin tüm borçları terkin edilmiş, 1979 bütçesine belediyelere destek fonu 1'5 milyar TL konmuştur.

19.01.1979 Ankara'da toplanan Türkiye Belediye Birlikleri Ortak Kurulu'nun Yürütme Kurulu, Belediye gelirlerine ilişkin yasa tasarısı ve belediyelerimizin diğer acil sorunları konusundaki görüşlerini ilgili bakanlıklara iletmiş ve belediye gelirleri konusunda ayrıca yasal öneriler hazırlanmasına karar vermiştir.

25.01.1979 I. Olağan MBBB Meclis toplantısında "Birlik, Tüketimi Düzenleme Merkezi-TÜDEM" kuruldu.

30.01.1979	Sakarya milletvekili H.Uysal ve 16 arkadaşınca hazırlanan Belediye Gelirleri Kanununda değişiklik yapılması hakkında yasa tasarısı Millet Meclisine sunulmuştur. Mecliste görüşülen ve bazı değişikliklerle kabul edilen bu tasarı yasalaşmış, ancak Cumhurbaşkanınca veto edilmiştir.
11.02.1979	Belediye gelirlerinde değişiklik yapılmasına ilişkin yasa tasarısı TBMM'de kabul edildi.
17.02.1979	İstanbul Belediyesi zabıta ekipleri, şehrin çeşitli yerlerinde düzenledikleri baskınlarda, piyasada sıkıntısı çekilen ampul, sıvı yağlar, kahve ve filtreli sigara gibi stoklanmış mallar ele geçirdiler. Bulunan mallar halka satıldı.
21.02.1979	Ankara Belediye Meclisi 1980 yılında Abdi İpekçi Haftası düzenlenmesi ve İpekçi adının bir çocuk parkına verilmesini oybirliği ile kararlaştırdı.
02.03.1979	Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir, Belediye Gelirleri Yasası ile belediyelere yılda 13 milyar liralık bir kaynak yaratıldığını açıkladı.
03.03.1979	Ankara Belediye Başkanı TBMM'de kabul edilen yeni Belediye Gelirleri Yasasının "yaraya merhem" olmayacağını belirterek, Anayasa değişikliği istedi.
04.03.1979	Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir Kırıkkale'de TANSA Mağazasının açılışında "Haksız fiyat artışlarından sorumlu olanların, küçük esnafın koruyucu meleği görünümünde TANSA projesine karşı çıktıklarını" söyledi.
07.03.1979	İstanbul Belediyesi ile 32 çevre belediyesi bir araya gelerek İstanbul Belediyeler Birliğini kurdular. Birlik, altyapı ulaşım gibi içiçe girmiş hizmet sorunlarını ortaklaşa çözümlemek amacıyla oluşturuldu.
11.03.1979	Cumhurbaşkanı Belediye Gelirleri Yasasını veto etti ve Parlamentonun gerekli değişikliği süratle yapmasını istedi.
21.04.1979	Ankara'da kamu kuruluşlarına ait toplu taşım araçlarının Ankara Belediyesine devrine ilişkin karar yürürlüğe girdi.
03.05.1979	Bakanlar Kurulu, İstanbul Belediyesinin Macaristan'dan mal karşılığı otobüs alma kararını onayladı.
08.05.1979	Başbakan Ecevit, "Yeni Yerleşme Alanları Projesi" hazırlandığını ve bu sayede arsa ve konut sorunlarının çözümlenebi-

leceğini bildirerek kısa dönemde 50.000 konut yapılacağını söyledi.

17.05.1979 Bakanlar Kurulunun 7/17491 sayılı kararı ile "Yeni Kentsel Yerleşim Alanları Düzenlenmesi Yoluyla Kentleşme ve Konut Sorunu için Politikalar" ile ilgili olarak belediyelerin yeni yetki ve sorumluluklarını belirleyen düzenleme yürürlüğe kondu.

01.06.1979 İmar ve İskan Bakanı Ahmet Karaaslan, "İstanbul'da kamulaştırılacak 900 bin hektarlık alan üzerine yapılması düşünülen 40.000 konutun, 14.000'inin bu yıl içinde yapılmasına çalışıldığını" söyledi.

19.06.1979 İmar ve İskan Bakanlığınca hazırlanan Yerleşim Düzeni Yüksek Kurulu Kurulması, Görevleri ve Çalışma Yöntemi yayınlandı.

03.07.1979 Türkiye'de konut gereksiniminin karşılanmasında, bölge ölçeğinde yapımına başlanan fiziki planlama çalışmalarının uygulanmasında bütünlük sağlanması amacıyla, ele alınan bölgelerde planlama, yatırım, karar ve önlemlerle ilgili eşgüdümü sağlamak üzere "Planlama ve Eşgüdüm Kurulu" kuruldu.

12.07.1979 Danıştay "Usulsüz ödeme ve toplantılar yapıldığı" gerekçesiyle Yarımca Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi üyelerini görevden aldı.

13.07.1979 Ankara'da Türkiye Belediye Birlikleri Geçici Yürütme Kurulu, Maliye ve Yerel Yönetim Bakanlarıyla ortak toplantı yaptılar. Toplantıda, " Belediyeler Destek Fonu'nun uygulamaya konması, Belediye borçlarının terkini ve Belediyelere yeni kaynaklar sağlanması" konuları görüşüldü.

16.07.1979 Ankara Belediyesinde çalışan 7000 Genel-İş üyesi "Haziran ayı ücretlerini ve toplu sözleşmeden doğan yakacak paralarını alamadıkları" gerekçesiyle işi bırakma eylemine başladılar.

17.07.1979 Kırıkkale Belediyesinde çalışmakta olan Genel-İş Sendikasına bağlı 475 işçi toplu iş sözleşmesinin gecikmesi üzerine iş bırakma eylemine başladı.

20.07.1979 İzmir Belediye Başkanı İhsan Alyanak, Belediye Gelirleri Kanununun çıkmayışı nedeniyle sadece İzmir Belediyesinin

yılda ortalama 100-150 milyon lira gelir kaybı olduğunu belirtti.

25.07.1979 Ankara'nın konut sorununu çözümlemek amacıyla inşa edilecek Batı-Kent'i gerçekleştirecek Kent-Koop.'un kuruluşu ile ilgili protokol, Ankara Belediye Başkanı Ali Dinçer ile DİSK ve Türk-İş'e bağlı ilgili sendikalar arasında imzalandı.

26.07.1979 İstanbul Ümraniye'deki gecekondu bölgesinde Başbakan Yardımcısı Orhan Eyüboğlu, Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı Ali Topuz ve İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil tarafından 100 milyonluk altyapı hizmetleri başlatıldı. Düzenlenen törende konuşan Ali Topuz "Bakanlığımız hizmetlerini köye hapsetmek yerine, köylü nerede ise ona ulaştırmaya çalışan bir tutum içindedir" dedi.

02.08.1979 Üsküdar Örnek Mahallesindeki "gecekondu önleme bölgesinde" yapılan 390 dairenin dağıtımında bulunan İmar ve İskan Bakanı Ahmet Karaaslan, Bakanlığın en önemli hizmetleri arasının dar gelirlilere ucuz ve kiralık konut sağlamasında bulunduğunu belirterek, İstanbul'da yeni gecekondu yapılmasına izin vermeyeceklerini söyledi.

04.08.1979 TANSA Genel Müdürü Mustafa Çelik, "Belediye Gelirleri Yasası'nın çıkmadığı şu günlerde var olma mücadelesi veren belediyeler için ekonomik alanda tek kurtuluş yolu TANSA projesidir" dedi.

06.08.1979 DİSK'e bağlı Genel-İş Sendikasının İzmir Belediyesi'nin işyerlerinde bir süre önce uyguladığı, ancak Bakanlar Kurulu'nun iki kez ertelediği grev, bu sabah başladı. Greve 8300 işçiden 6000'i katılıyor.

10.08.1979 İzmir ve Diyarbakır Belediye işçilerinin sürdürdükleri grev devam ederken, Eskişehir Belediyesinde de Genel-İş Sendikasına bağlı 910 işçi greve gitti.

11.08.1979 Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir, belediyelerin stokçulukla mücadelesinde uyum sağlanması amacıyla bir genelge yayımladı. Genelgede "Stok mal satışlarından elde edilen gelirlerin savcılıklara verilmesi ve elde bulunan malını satmaktan kaçınanların da stokçuluk kapsamına alınacağı" öngörüldü.

12.08.1979 Bingöl'de Belediye Başkanı öldürüldü.

25.08.1979 Yerel Yönetimler Bakanı Mahmut Özdemir, yerel yönetimlerle merkezi yönetim ilişkilerinin yeni bir anlayışla ele alınması gerektiğini vurgulayarak, Belediyelerin kaynak arama sorunu ile karşı karşıya olduklarını ve belediye sınırları içinde nüfusun son 25 yılda 3 katma çıktığını belirtti.

10.10.1979 Türkiye Belediyeler Birliği kuruldu.

(1979-1983) IV. BYKP'da belediyelerle ilgili konuların değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir.

"...Kentleri yaşanabilir kılmak ve kent halkının asgari gereksinmelerini karşılayabilmek temel ilkedir. Sanayileşme, yerleşme ve kentleşme sorunları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. ... Spekülatif kazanç aracı olmaktan çıkarmak üzere kentsel arsa üretimi arttırılmalı ve kullanımı kamu denetimine bağlanmalıdır.

Belediyelerin kendine yeterli, üretken, kaynak yaratıcı, birlikçi, üreticiyi ve tüketiciyi koruyan, halk denetiminin etkinlik kazandığı bir yönetim biçimi ve birimi şeklinde geliştirilmesi için, işlevleri yeniden ve geniş bir çerçevede tanımlanacak, mali olanakları, özkaynakları arttırılmalı, yerleşmelerin niteliğine göre farklı yerel yönetim biçimleri geliştirilmeli, her düzeyde eşgüdüm ve koordinasyon gereği üzerinde durulmalıdır."

20.01.1980 Antakya Belediye Başkanı Şükrü Güçlü bir açıklamada bulunarak, kentte mahalle aralarında her gün silahlar atıldığını, can ve mal güvenliği kalmayan halkın sokağa çıkamadığını belirterek, Antakya'da da sıkıyönetim ilan edilmesini istedi.

21.01.1980 Ankara Belediyesi 1 milyon çocuk kitabının dağıtımına başkentin çeşitli merkezlerinde başladı.

06.02.1980 Genel-İş Sendikası Genel Sekreteri Ertan Andaç, Ankara'da basına yaptığı açıklamada, Ankara Belediyesinde çalışan 7500 işçinin Aralık ve Ocak ayı maaşlarının ödenmediği gerekçesiyle sabahtan itibaren "Yasal Hak" grevine başladıklarını bildirdi.

06.02.1980 Ankara Belediyesinde çalışan 7500 işçinin direnişe geçmesi üzerine bir açıklama yapan Ankara Belediye Başkanı Ali Dinçer "Başkentte yaşayan insanlar adına, tüm kentlerde yaşayan insanlar adına, tüm belediyeler adına isyan ediyorum, kentlilerin hakkını istiyorum. Bu oyun artık bitmeli ve Ana-

yasa emri olan Belediye Gelirleri Yasası vakit geçirilmeden çıkarılmalıdır" dedi.

09.02.1980 İstanbul Belediye Meclisi İstanbul Üniversitesi çevresinde bulunan Kaptanpaşa Mektebi Sokağının adını, katledilen Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay, Yorgancıbaşı sokağının adını da yine katledilen Prof. Dr. Cavit O. Tütengil Sokağı olarak değiştirdi.

11.02.1980 Ankara Belediyesi EGO işyerlerinde çalışan 2.660 Genel-İş üyesi 7500 belediye işçisinin bir haftadır sürdürdükleri direnişi desteklemek için 2.5 saat süre ile işi bırakma eylemi yaptı ve 440 toplu taşıma aracı sefere çıkmadı.

15.02.1980 Türkiye Belediyeler Birliği ve İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil, düzenlediği basın toplantısında "Hükümetin aldığı son ekonomik kararların tüm Türkiye Belediyelerine 70 milyar liralık bir yük getirdiğini" öne sürdü.

17.02.1980 "Ankara'da yaşanan olağandışı durumla ilgili olarak Belediye Başkanı'nın açıklaması" başlığı ile basına verilen ilanda Ali Dinçer, Ankara Belediyesi hizmetlerinin aksatılmasıyla ilgili olarak, "Ankara'yı tekrar yaşanabilir duruma getirmek için 2,5 aydır tüm çabamı harcıyorum. Direnişten bu yana hergün Cumhuriyet Hükümetinin sorumluları ile görüşmeler yapıyorum. Ama sonuç alamıyorum biz ulufe değil, sizlere götürdüğümüz hizmet için devlete verdiğimiz verginin karşılığını istiyoruz" dedi.

18.02.1980 İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil, Şubat ayının 18'ine gelindiği halde personel maaşlarının ve yan ödemelerinin parasızlıktan ödenemediğini belirterek, "Mali sıkıntı nedeniyle İstanbul Belediye yatırımları durdurmak zorunda kalmıştır. Maaş ödemek için yatırım yapamıyoruz." dedi.

01.03.1980 1980 yılı bütçesinde belediyelere Maliye Bakanlığı kanalı ile mali transfer, çeşitli yardım ve borçlarının ödenmesine ilişkin fon oluşturma yetkisi verilmiştir.

12.05.1980 Akdeniz Kentler Birliği Konferansı İstanbul'da başladı.

15.05.1980 Akdeniz Kentler Birliği 1980 yılı kongre-konferansı İstanbul'da yapıldı.

25.06.1980 İstanbul Belediye Başkanı Yardımcısı Bülent Demir öldürüldü.

11.07.1980 Fatsa'da Bağımsız Belediye Başkanı Fikri Sönmez gözaltına alındı.

V. DÖNEM 12.09.1980-2000

(İşletmeci Belediyecilik Anlayışına Doğru)

Güçlüklerine rağmen demokratikleşme yolunda katedilen yol, ani bir kesinti ile yerini merkeziyetçi olağanüstü uygulamalara bırakmıştır. Sivil yönetime geçişle birlikte yerel yönetimler merkezi yönetimle aynı siyasi partinin etkinliği altında mali yönden daha önce görülmemiş biçimde desteklenmişler ancak, bu durum süreklilik kazanmamış, 1989 yerel seçimleri ile kent yönetimleri ağırlıklı olarak muhalefet kesimlerine geçtiği için merkeze olan sıkı bağımlılık çemberi kırılamamıştır.

1982 Anayasasında dayanak bularak örgütlenen Büyükşehir Belediyeleri, yasal düzenleme ve uygulama açısından dönemin dikkate değer yeniliğidir.

Ancak 1980-2000 döneminde izlenen en önemli değişim, bütün dünya ülkelerinde de görüldüğü üzere kentsel hizmet yatırımlarının ulusal ve uluslararası sermaye açısından yeniden değerlendirilebilir bir ilgi alanı oluşturmasıdır. Bunun getirisi olarak belediyeler özel sektörle işbirliği içine girerek özellikle ulaşım, kentsel altyapı gibi önemli projeler çerçevesinde işletmesel bir anlayışa yönelmiş, özelleştirme, yap-işlet-devlet, iç ve dış borçlanma yöntemleri, yerel siyaset farklılığı tanımaksızın yaygın uygulama alanı bulmuştur (15).

12.09.1980	MGK yayınladığı 3 no.lu bildirisi ile "belediye teşkilatı bulunan tüm yerleşme merkezlerinde vatandaşların dirlik düzen ve sağlığının korunmasından birinci derecede belediyeleri" sorumlu tutmuştur.
21.09.1980	Sıkıyönetim Komutanları, diğer kamu görevlilerinin yanısıra yerel yönetimlerde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi işlemlerinin derhal yerine getirileceğini açıkladı.
29.09.1980	7120 sayılı R.G. yayınlanan 1580 sayılı Belediye Yasasına Ek 2303 sayılı yasa ile 12.09.1980'den geçerli olmak üzere Belediye Başkanları görevlerinden alınmış, Belediye Meclisleri fesh edilmiştir.

---

(15) Bu dönem için yararlanılan ana kaynaklar, R.Keleş, **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Ankara, 1994, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Amme İdaresi Dergisi, Cumhuriyet Gazetesi**, Demokrasi Tarihi 1945-1995, Radikal Yay., **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Ankara, BŞB-IULA-EMME, 1990.

14.11.1980	İstanbul Valisi Nevzat Ayaz fiyatlara narh konacağını açıkladı. Belediye piyasa kontrolü için 40 ekip oluşturdu.
11.12.1980	MGK 34 no'lu kararı ile büyük kentlerin çevresinde teşekkül etmiş olan belediyelerin, sıkıyönetim komutanlıklarının koordinesinde ve onların emredecekleri şekilde ana belediyelere bağlanacağı duyuruldu.
27.12.1980	İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan tutuklandı.
	B. Ulusu Hükümeti (1980-1983) Programında Belediyeler:
	Belediyeler "Yeni Finansman Kanunu çıkarılacak, aşırı merkeziyetçilik yerine mülki ve mahalli idarelerin yetkileri arttırılacak, ... , Bölge İdareleri kurulacak".
1981	İlk Toplu Konut Yasası çıktı. Devlet bütçesinden % 5 ile oluşturulan fondan, toplumsal güvenlik kuruluşları ile kooperatiflere öncelikle kredi sağlanması öngörülüyordu. Ancak uygulamaya geçirilemedi.
02.02.1981	Belediyeler ile İl Özel İdarelerine genel bütçe vergi gelirlerinden pay verilmesi hakkında 2380 sayılı kanun çıkarıldı. Buna göre belediyeler payı % 5'tir.
05.02.1981	Belediyelere devlet gelirlerinden otomatik olarak pay ayrılmasını sağlayacak "Belediyeler ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun" çıkarıldı.
29.05.1981	2464 sayılı Belediye Gelirleri Yasası çıkarıldı.
20.11.1981	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Genel Müdürlüğü kuruldu.
04.12.1981	2561 sayılı Kanun ile büyük şehirlerin yakın çevresindeki yerlerin ana belediyelere bağlanması gerçekleştirildi.
27.01.1982	2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda değişiklik yapıldı.
17.02.1982	İstanbul'da kaçak yapılara su ve elektrik bağlanmasına karar verildi.
22.09.1982	İstanbul Belediye Başkanı Korgeneral Ecmel Kutay, "İstanbul'a kanunsuz tek taş konulmasına müsaade edilmeyecektir" dedi. İstanbul'da toplam 247.475 yasal olmayan yapı ile gecekondu bulunduğunu ve buralarda toplam 2 milyonu aşkın insanın yaşadığını açıkladı.

07.11.1982 Yeni T.C. Anayasası, Mahalli İdareleri 127. maddesi ile düzenlemiştir. 1961 Anayasasından farklı yeni hükümlerine göre:

- Mahalli İdare seçimleri 5 yılda bir yapılır.
- Büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim modelleri getirilebilir.
- Görevleriyle ilgili bir suç sebebi dolayısıyla haklarında soruşturma veya kovuşturma açılan mahalli idare organları veya bu organların üyelerini İçişleri Bakanı geçici bir tedbir olarak kesin hükme kadar görevlerinden uzaklaştırabilir.
- Merkezi idare idari, vesayet yetkisine sahiptir.
- Mahalli İdarelerin kendi aralarında birlik kurabilmeleri Bakanlar Kurulunun iznine tabidir.

21.03.1983 İmar Affı ile ilgili yasa yürürlüğe girdi.

22.11.1983 2960 sayılı Boğaziçi Yasası çıkarıldı.

22.11.1983 Yürürlüğe giren Boğaziçi Yasasıyla yapılaşma yasağı sadece "öngörünüm bölgesinde uygulanmaya başlarken, geri görünüm ve etkilenme bölgeleri resmen imara açıldı." Büyükşehir Belediyesine bağlı olarak kurulan Boğaziçi İmar Müdürlüğü öngörünüm bölgesinde yetkili kılındı.

22.11.1983 Boğaziçinde yapılaşmayı engelleyecek yasa yürürlüğe girdi. Beşiktaş, Beykoz, Sarıyer ve Üsküdar semtlerinde inşaat ruhsatı verilmeyecek.

I. ve II. Özal Hükümetleri (1983-1989) Programında Belediyeler;

"Belediyeler şehirleşme hizmetlerinin ifasında ana kuruluşlardır, verimli hizmet verebilmeleri için sorumluluklarına uygun imkan ve kaynaklarla donatılmalıdırlar... Çalışma serbestisi getirilmeli...Belediye kanunu değiştirilmelidir. Mahalli idare yetkileri arttırılarak güçlendirilecektir..." (Y.Akbulut Hükümeti 1989-1991 Programı da aynı bakış açısını taşımaktadır.)

1984 İkinci Toplu Konut Yasası, Toplu Konut Fonu olarak Toplu Konut İdaresi altında işletilmiş ve yaygın uygulama alanı bulmuştur.

05.01.1984 Yerel seçimlerin 25 Mart'ta yapılmasını ve parlamentoda temsil edilmeyen Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi (RP)'nin de bu seçime katılmasını kabul eden kanun teklifi kabul edildi.

18.01.1984 2972 sayılı "Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyeti Seçimleri Hakkında Kanun" çıkarıldı.

03.1984 2991 sayılı yasa ile gecekondu affı yasası çıktı, İnşaat ruhsatlarını artık salt belediyeler vermeyecek, kaçak yapıları 'doğru' saptayacaklarına dair noter huzurunda 'yemin eden' özel teknik bürolar bu işlemleri yerine getirecek. Kaçak yapılara ve gecekondulara tapu tahsis belgesi verme sürecini başlatan bu yasa ile islah imar planları uygulanarak gecekondular, imarlı mülkler yapıldı.

02.03.1984 TBMM Halkçı Parti grubu ile Milliyetçi Demokrasi Partisi milletvekillerinin Yerel Seçim Yasasının bazı maddelerinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile Anayasa Mahkemesine açtıkları iptal davasının reddine karar verildi.

06.03.1984 Üç Büyük kent belediyesinin hukuki statüsünü yeniden düzenleyen kararname taslağı ilk biçimini aldı. Ana Kent Belediye Başkanları ile İlçe Belediye Başkanları arasındaki anlaşmazlıklarda Valiler aracı olacak. Ana kent belediyelerinin taşınmaz malları bir geçiş dönemi içerisinde ilçe belediyelerine dağıtılacak.

23.03.1984 "Büyük Şehir Belediyesi Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" 18350 sayılı R.G.'de yayınlandı.

25.03.1984 20 milyon seçmen, 84 bin sandıkta; 1679 belediye başkanı, 17290 belediye meclis üyesi ve 2279 genel meclis üyesi seçecek.

28.03.1984 Belediye Başkanlık seçim sonuçları; açıklandı. Muhalefet TBMM dışında oluştu.

Partiler	Büyük Şeh.Bel.Bşk.	Diğer Bel.Bşk.	Bel.Mec.Üye.
ANAP (16)	% 50.2	% 43.2	% 43.5

(16) ANAP (**Anavatan Partisi**) programında, md.34 "Kamu idaresinde merkeziyetçiliğin azaltılmasını, belediye hizmetlerinin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için yetki ve imkanlar yönünden güçlendirilmelerinin" bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır.

DYP (17)	% 4.5	% 11.8	% 12.1
HP	% 7.9	% 7.8	% 8.1
MDP	% 4.3	% 5.4	% 5.7
RP (18)	% 3.7	% 3.8	% 3.9
SODEP (19)	% 29.0	% 24.8	% 25.5
Bağımsız	% 0.4	% 3.2	% 1.2

05.1984 Çıkarılan 3004 sayılı yasa ile 2380 sayılı yasada değişiklik yapılmıştır. Buna göre; genel bütçe vergi gelirlerinden belediye payı % 5 ten, % 10.30'a yükseltilmiştir.

02.05.1985 ANAP boğazın iki yakasındaki Sit alanlarıyla ilgili yasaları deldi; Sevda Tepesi inşaata açıldı.

03.05.1985 3194 sayılı İmar Yasası çıkarıldı.

21.09.1985 IULA'nın 27. Dünya Kongresi Rio De Janeiro'da yapıldı. Yerel Yönetimlerin Özerkliği konusunda evrensel beyanname yayınlandı.

20.10.1985 Genel Nüfus sayımı yapıldı. Toplam 51.418.944 nüfusun, 35 milyonu belediye nüfusu olarak belirlendi.

09.11.1985 3194 sayılı İmar Kanunu yürürlüğe girdi.

04.12.1985 2380 sayılı Kanunun 1. maddesi tekrar değiştirilmiş, belediyelere genel bütçe gelirlerinden ayrılan pay % 10.30'dan % 9.25'e indirilmiştir. Düzenlemeyi yapan 3239 sayılı kanun ile genel nüfus sayımı sonuçlarına göre İller Bankasında toplanacak paranın belediyelere dağıtılacak pay oranı % 8'den % 6'ya indirilmiştir. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı emrindeki % 2 olan "Belediyeler Fonu", İller Bankasındaki bir hesapta toplanmak üzere % 3'e çıkarılmıştır. Böylece yeni dü-

---

(17) DYP **(Doğru Yol Partisi)** programının 20. maddesinde " Mahalli idarelerin mali imkanlarının hizmetleri yeterli düzeyde gerçekleştirecek kendi gelirleri olarak sağlanması esastır. Gerektiğinde genel bütçeden yardım yapılmalıdır. Mahalli idarelerin merkezi idare ile münasebetleri denetlenmeleri demokratik vasıflarını zedelemeyecek ancak kamu vesayetini tesirli kılacak kaidelere bağlanmalıdır.

(18) RP **(Refah Partisi)** programında Belediyelere ilişkin düzenleme bulunmamaktadır.

(19) SODEP + HP **(Sosyal Demokrat Parti + Halkçı Parti)** programlarının ortak özellikleri belirgindir; yerel özerklik felsefesi genelinde, sağlam gelir kaynakları, hizmet standartının merkezi hükümetçe saptanıp, denetlenmesi, ilçe yönetiminin geliştirilmesi konuları vurgulanmaktadır.

zenlemeye göre % 9.25 olan belediyeler payının % 6'sı nüfusa göre İller Bankasınca Belediyelere dağıtılmakta, % 3'ü de belediyeler fonuna verilmektedir. Geri kalan % 0.25'lik kısmı İçişleri ve İskan Bakanlığı emrinde "Mahalli İdareler Fonu" olarak İller Bankasında açılacak bir hesapta toplanacaktır.

11.12.1985 3239 sayılı kanunla 1319 sayılı Emlak Vergisi tamamen belediyelere devredilmiştir ve oranları da arttırılarak, Bina Vergisi binde 5'e, meskenlerde binde 4'e, arsalarda binde 6'ya çıkarılmıştır. Arazi vergisinin oranı binde 3 olarak korunmuştur. Temizleme ve aydınlatma harcı yürürlükten kaldırılmıştır.

11.12.1985 3239 sayılı yasa ile değişiklik yapılarak genel bütçe vergi gelirlerinden Belediye payı, % 9.25'e indirilmiştir.

1985 – 1989 V. BYKP'de belediyelere ilişkin konuların değerlendirilişi aşağıdaki gibidir ;

" 1984 itibariyle belediye sayısı 1702, Belediyeli nüfus % 59.6 dır...

Belediyelerin görevleri günün şartlarına uygun hale getirilecektir. Belediye için alt nüfus ölçeği 2000'e yükseltilmelidir. Şehircilik hizmetlerinde ana kuruluşlar belediyelerdir, halen devletin yürüttüğü bazı belediye görevleri, belediyelere devredilmelidir.

Belediyeleşmede esas, çok sayıda belediye kurulmasına imkân verilerek, sonradan bunların birleştirilmesi değil; tabii sınırlar içerisinde giderek büyüyen merkez belediyenin şubeleşmesi yoluyla hizmetlerin daha verimli hale getirilmesi olacaktır.

... Birlikler kurulması teşvik edilecek.

... Belediye işletmeleri kârlılık ve verimlilik esasına göre çalışacak.

... Belediye hizmetlerinden rantabl çalışmayanlar ihale yolu ile firmalara yaptırılacak ve gelir sağlanması yolları teşvik edilecektir."

01.06.1986 Yeni kurulan 16 belediyede yapılan belediye başkanlığı seçiminin 10'nunu ANAP kazandı.

07.06.1986	Bu tarihte çıkan 3290 sayılı yasa da gecekondu affı getirdi.
07.03.1987	Bakanlar Kurulunun 87/11597 sayılı kararı ile merkezi Adana'da olmak üzere Adana, Mersin, Tarsus, Ceyhan, İskenderun belediyelerinin katıldığı "Çukurova Belediyeleri Eğitim Birliği" kurulmuştur.
19.07.1987	Mimarlar Odasının İstanbul'da düzenlediği "İstanbul İçin Olağanüstü Genel Kurul"da "Büyükşehir belediye yönetimleri demokratikleşmeli, 3030 sayılı yasa yeniden düzenlenmelidir. Bu çerçevede başkanlık yetkileri meclis salt çoğunluğunun alacağı kararlarla belirlenmelidir..." görüşü vurgulandı.
24.04.1988	19794 sayılı R.G.'de yayınlanmış olan 1988/5 sayılı genelge, Başbakanlıkça kamu harcamalarında tasarruf amacıyla çıkarılmıştır ve özellikle belediyeleri kapsamaktadır.
03.05.1988	İçişleri Bakanlığının İdari teşkilata gönderdiği Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü ifadeli 541-50926 sayılı genelgesiyle İl Özel İdareleri ve Belediyelerle bunların kurmuş oldukları işletme ve birliklerin, memur ve sürekli işçi kadrolarına yapılacak atamalarla birlikte taşıt alımı konusuyla da ilgili olarak Bakanlıktan izin istemeleri gerekliliği bildirilmiştir.
02.08.1988	TBMM yerel seçimlerle ilgili olarak olağanüstü toplandı. Anayasa değişikliği tasarısı 95'e karşı 284 oy ile kabul edildi ve yerel seçimler 1 yıl öne alındı. Ancak referandum zorunlu oldu.
12.08.1988	1580 ve 3030 sayılı Belediye Yasalarında değişiklikler yapılmıştır. Buna göre Belediye Başkanlığına seçildikten sonra seçilme yeterliliğini kaybeden başkanlar İçişleri Bakanlığının bildirisi üzerine Danıştay tarafından 1 ay içinde verilecek karar ile başkanlıktan düşürülecektir. İkinci olarak belediye başkanlarımn yıllık izin süreleri sınırlandırılarak düzenlenmiştir. Üçüncü olarak Büyük Kent Belediyeleri sınırları içinde İlçe Belediyeleri dışında "Yeni Belediyeler" kurulabilecektir.
25.09.1988	Referandumdan % 65 "hayır" çıktı.
30.09.1988	Başbakan Turgut Özal "yerel seçimde iki dereceli seçim sistemi üzerinde çalışıyoruz" dedi.
26.03.1989	Yerel seçimlerde 1984 belediye başkanı, 21 bin belediye meclis üyesi, 3 bin İl genel meclis üyesi, 300 bine yakın muhtar ve ihtiyar heyeti belirlenecektir.

29.03.1989 **Yerel Seçimlerde Siyasi Partilere Göre Belediye Başkanlığı Sonuçları**

	Büvükschir	İl	İlçe	Belde	Toplam	%
SHP (20)	6	36	290	330	662	% 33
DYP	1	13	222	318	554	% 28
ANAP	-	7	222	382	617	% 29
RP	1	4	19	47	71	% 4
MÇP-MHP (21)	-	4	8	17	29	% 1
DSP (22)	-	-	9	28	37	% 2
IDP	-	-	-	5	5	
Bağımsız	-	1	1-	44	63	% 3
Toplam	8	65	794	1171		% 3

29.04.1989 RP'li Konya Büyükşehir Belediyesi kız öğrenciler için ayrı otobüs tahsis etti.

07.07.1989 İstanbul Belediyesi, çok ucuz fiyatlarla Dalan Vakıflarına verilen gayrimenkullerini geri alıyor.

18.12.1989 İstanbul Belediye Başkanı Nurettin Sözen, eski başkan Dalan'ı yolsuzlukla suçladı.

---

(20) SHP (**Sosyal Demokrat Halkçı Parti**) 1980 sonrası kurulan yeni siyasi partilerden Halkçı Parti ve Sosyal Demokrat Partinin birleşimiyle kurulan SHP'nin programında belediyeler, "Kamu hizmetinin niteliğinin gerektirdiği ve önemli etkinlik kayıplarının sözkonusu olmadığı durumlarda yerel yönetimlerin güçlendirilmesini kendi demokratik anlayışının bir uzantısı sayar. SHP, ülkenin kalkınmasında ve demokratikleşmesinde kentleşmeye önem verdiğinden belediyelerin güçlendirilmesine inanır. SHP, üretici, kaynak yaratıcı, toplumsal tüketimi özendirici işbirlikçi ve bütünlükçü belediyeciliği savunur."

(21) Daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi (**MHP**) adını alan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) nin programında belediyeler; "Mahalli idarelerin iktisadi ve sosyal kalkınma gayretlerine katkılarını arttırmak, kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında ilgi ve sorumluluklarını geliştirmek ve ülke ihtiyaçlarına uygun mali güvence ve teşkilat yapısına kavuşmaları için yeni hukuki düzenlemeye gidilecektir..."

(22) DSP (**Demokratik Sol Parti**) programında belediyeler; "DSP yerel yönetimleri demokrasiyi temelden güçlendirmenin ve demokratik halk katılımıyla gelişmeyi hızlandırıp yaygınlaştırmanın en verimli aracı olarak görür. Katılım, köy ve mahallerden olmalı... Belediyelerarası dayanışma işbirliği....Köykentler için ekonomik işlevi ağırlık taşıyan bir yerel yönetim birimi oluşturmak....."

11.01.1990	214 sayılı Ankara Büyükşehir Belediyesi kararında "sosyal piyasa ekonomisinin oluşturulmasında sağlıklı bir yöntem olarak, belediyeler eliyle olan fiyat belirleme işinin esnaf örgütlerine bırakılması" gösterilmiştir.
18.03.1990	Cumhurbaşkanı Özal, kendisi için ayağa kalkmayan Çanakkale Belediye Başkanı İsmail Özay'ı görevden aldırdı.
19.08.1990	14 Belediye Başkanlığı seçimi için 61 aday yarışacak.
20.08.1990	ANAP 11 Belediye Başkanlığı SHP 2 Belediye Başkanlığı DSP 1 Belediye Başkanlığı
1990 – 1994	**VI. BYKP'de Belediyelere ilişkin konularda değerlendirmeler aşağıdaki gibidir ;**

" ... 1994 yılında mevcut belediye sınırları içinde yaşayacağı tahmin edilen nüfusun toplam nüfusa oranı % 70 – 72, Büyükşehir Belediyesinin nüfusunun toplamı belediyeli nüfusa oranı % 40 – 42 olması bekleniyor.

... Hizmet üretiminde etkinliğin sağlanması ve rasyonel kaynak kullanımı amacıyla mahalli hizmetlerin yerinden karşılanması esastır.

... Yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumluluklarının gelirleri ile orantılı olarak arttırılmasına özen gösterilecektir.

... Mahalli İdarelerin teşkilat yapısı yerinden yönetim anlayışına ağırlık verilerek yeniden düzenlenecek, merkezi ve mahalli idareler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin çerçeve yasa hazırlık çalışmaları tamamlanacaktır.

... Mahalli hizmetlerle ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde mahalli idare – belde halkı iletişimini esas alacak düzenlemeler yapılacaktır.

... Belediyelerin, Kalkınma Planı ve Yıllık Programlarına uyumlu uzun vadeli yatırım planları ve uygulama programları yapmaları sağlanacaktır."

1991	1988 yılında DPT'nin isteği üzerine başlatılıp TODAİE tarafından 3 yıl süreyle yürütülen "Kamu Yönetimi Araştırma Projesi – KAYA" adlı, yönetimi yeniden düzenleme projesinin Genel Raporu hükümete teslim edildi.

1991 yılında 317 belediye kurulmasına karar verildi. (Y.S.K.'nın 7 Şubat 1992 tarih ve 21135 sayılı R.G.'de yayınlanan kararına göre, 317 belediyenin Bel. Bşk.'lığı ve Belediye Meclisi üyeliği seçimleri 7 Haziran 1992 Pazar günü yapılacak)

01.04.1991 Danıştay 8. Dairesi'nin kararında (E. 1991/398) İçişleri Bakanına Belediye Başkanlarını görevden alma yetkisi veren Anayasa hükmü yorumlandı;

"Görevden alma nedeni; bunu gerektirecek önem ve ağırlıkta olmazsa Bakan'ın, takdir yetkisini Anayasa ve yasanın amacına uygun kullanmadığı" sonucu doğar. Hakkında soruşturma açılan Belediye Başkanı'nın görevden uzaklaştırma nedeni görevde bulundurmanın sakıncalı olması durumunda geçerlidir. Çok önemli ve ciddi bir sebep yok iken, bu yola başvurulmaması gereği..."

08.05.1991 Avrupa Yerel Özerklik Şartı TBMM tarafından 3723 sayılı yasa ile onaylandı.

17.5.1991 3741 sayılı Kanunla Belediyelerin esnaf üzerinde uyguladığı (15/3, 1580, 15/43, 83/7 ve 3030/7-6) bentlerinde yer alan ücret tesbit ve denetleme yetkileri kaldırılmıştır. (R.G.20847)

28.08.1991 SHP'li Bakırköy Belediye Başkanı Yıldırım Aktuna, "parti suçu" işlediği gerekçesiyle SHP'den ihraç edildi.

20.11.1991 **(DYP – SHP) 50. Hükümet Programından** "Devletin yeniden yapılanması programı içinde yerel yönetimler yeniden düzenlenecektir... Yerel – merkezi idare ayrımındaki ağırlık, yerel yönetimlere kaydırılacaktır...İl genel meclisi ve belediye meclisi yetkileri arttırılacaktır:.. Kaynakların bir bölümü yerel önceliklere göre kullanılacaktır. İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropoller için özel yaklaşımlar gerçekleştirilecektir..."

28.11.1991 Anayasa Mahkemesi, 3394 sayılı yasanın 7. md. yer alan merkezi idareye, Belediye İmar Planlarını onlara danışmadan yapma, onaylama ve uygulama olanağı veren yetkiyi iptal etmiştir (R.G.21065).

23.01.1992 Anayasa Mahkemesi kararı; SHP TBMM grubu adına grup Başkanvekili tarafından 1 Nisan 1990 günlü 3621 sayılı Kıyı Yasasının 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11. md. Anayasanın 43, 46, 56,

127 ve 153 md. aykırılığı nedeniyle iptal davası açılmış Mahkeme 4. maddenin 1. fıkrasının (a) bendi ile son fıkrasına ilişkin iptal kararı vermiştir. Konu, sahil şeridinin kamu yararına aykırı daraltıcı (20m) bir hükmü içeriyordu (R.G.21120).

28.01.1992 R.G.'de yayınlanan bir Başbakanlık Genelgesi ile, ilçe ve illerde meclisler kurulması hususunda yönetime direktif verildi. Öngörülen il ve ilçelerdeki meclisler, kimi resmi ve gönüllü kuruluşların temsilcilerinden oluşan ve danışma niteliğinde olmak üzere, il ve ilçe sorunları üzerinde görüş bildirecektir.

07.06.1992 341 merkezde yapılan yerel ara seçim sonuçları ;

DYP	171	Belediye	% 35.04
SHP	71	"	% 23.10
ANAP	52	"	% 18.51
RP	27	"	% 14.98
MÇP	15	"	% 3.86
DSP	1	"	% 2.39
Bağımsız	2	"	% 1.90

04.11.1992 1993 yılı programında yerel yönetimlerin 1992 yılı toplam gelirlerinin 26.7. trilyon TL. olacağı, toplam harcamaların ise 29.4. trilyon TL. civarında gerçekleşeceği öngörülmekte, bunun sonucunda yerel yönetimlerin 1992 yılında 2.7. trilyon TL. açık vermesinin beklendiği belirtilmektedir. 1993 yılı programında belediyelerin toplam gelirleri içinde öz gelirlerini arttırıcı düzenlemelere gidileceği belirtilmektedir (R.G. 21395 Mükerrer).

14.11.1992 Belediye Arsaları Üzerinde Toplu Konut ve Kentsel Çevre Üretimi ve Kredilendirilmesine Dair Yönetmelikte; 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile Toplu Konut Fonu'nun kullanım şekline ilişkin tüzük çerçevesinde, arsa, teknik altyapı, sosyal donatı ve konut üretiminin bir bütünlük içinde ele alınarak, Toplu Konut İdaresi, belediyeler, bankalar ve konut yapımcılarının işbirliği ile, kentsel çevre üretilmesi ve kredilendirilmesine ilişkin esas ve yöntemleri düzenliyor.

Yönetmeliğe göre: belediyeler, belediye sınırları içinde ve mücavir alanlarda, kentin nazım imar planı ve kentsel gelişme stratejisine uygun nitelikte olan bir veya birden fazla ala-

nı Toplu Konut Bölgesi olarak, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na önerebilecektir.

Belediyeler, Toplu Konut İdaresinden, Toplu Konut Bölgesi Uygunluk Belgesi ve Toplu Konut Yatırım Uygunluk Belgesi aldıkları bölgelerde, belediye arsalarını konut yaptıranlara satabilecekleri gibi, bu bölgelerin bu kısmında veya tamamında belediye olarak ya da belediye şirketlerine konut yaptırabileceklerdir (R.G. 21405).

04.11.1992 Yerel Ara Seçimler yapıldı. DYP 8, RP 5, ANAP 4, SHP 3 Belediye Başkanlığı kazandı.

21.11.1992 Büyükşehir Belediyesinin Yönetimi Hakkında 3030 Sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliğinin Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik ile eski 10. maddeye aşağıdaki fıkra eklendi:

"Büyükşehir Belediyesi tarafından bu madde uyarınca yapılan denetleme sırasında tesbit edilen usulsüzlüklerin giderilmesi, imar mevzuatına aykırı iş ve işlemlerin ortadan kaldırılması, geri alınması veya değiştirilmesi ilgili ilçe belediyesinden istenir. İlçe Belediyesi bu isteği yerine getirmek zorundadır. Yerine getirmediği takdirde 3030 sayılı Kanunun 24. m. uygulanır. Bu madde hükmüne göre alınan kararlar ilgili ilçe belediyesi veya belediyelerce derhal uygulanır. Yine uygulanmadığı takdirde büyükşehir belediyesi tarafından bizzat yerine getirilir ve karar konusu imar uygulamaları büyük şehir belediyesince sonuçlandırılır" (R.G.21412).

04.12.1992 Petrol ürünlerinden alınan Akaryakıt Tüketim Vergisi Hasılatının Dağılım Nispetlerinin Yeniden Tesbitine İlişkin Karara göre; vergi dairelerine 1 Eylül 1992 tarihinden itibaren tahsil edilen akaryakıt tüketimi vergisi hasılatının % 9'u Toplu Konut Fonuna, % 9'u Kamu Ortaklığı Fonuna, % 1.20'si Belediyeler Fonuna, % 1.20'si Belediyelere .... dağıtılacaktır (R.G. 21425).

1993 Şehir ve konut işlerinden sorumlu Devlet Bakanlığı tarafından hazırlanan yerel yönetimlerin yetki ve görev esaslarına ilişkin 14 maddelik bir çerçeve yasa tasarısı Bakanlar Kurulundan geri dönmüştür.

27.02.1993 Gaziantep Büyükşehir Belediyesinde 400 memurun üye olduğu Tüm Belediye Memurları Sendikası ile Başkanlık arasında Toplu İş Sözleşmesine İlişkin Nihai Anlaşma Tutanağı imzalanmış ancak uygulanmamıştır.

12.03.1993 Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanunun değişik 29. m. son fıkrasına "Ancak, mahalli idareler genel seçimine 1 yıldan az bir süre kalmışsa, mahalli idareler seçimi yapılamaz" cümlesi eklendi. Yüksek Seçim Kurulunun 17.3.1993 tarihli R.G. yayınlanan kararına göre 1992 yılında kurulması kararlaştırılan belediyeler ile 1993 yılında kurulacak belediyelerin organ seçimleri 1994 yılı Mart ayında genel Yerel Yönetimler seçimiyle birlikte yapılacak (R.G.21522).

12.03.1993 3866 sayılı yasa ile 3030 sayılı B.Ş.B.K.'nun "Başkanvekili "başlıklı 15.maddesini yürürlükten kaldırırken, 1580 sayılı B.K.'nun değişik 93. maddesinin Anayasa Mahkemesince iptal edilen birinci fıkrası aşağıdaki gibi düzenlendi:

"Belediye başkanının izin, hastalık veya görevle görev yerinden ayrılması hallerinde, başkan kendisine bu süre içinde vekalet etmek üzere bir meclis üyesini başkanvekili olarak görevlendirir. Belediye Başkanlığının boşaldığı belediye veya başkanın görevden uzaklaştırıldığı hallerde belediye meclisinin on gün içinde toplanması Vali tarafından sağlanır. Meclis, katılanların salt çoğunluğunun gizli oyuyla bir başkanvekili seçer. Başkanvekili yeni başkan seçilinceye veya görevden uzaklaştırılan başkan görevine dönünceye kadar görev yapar" (R.G.21522).

20.05.1993 Tıbbi Atıklar Kontrolü Yönetmeliği çıkarıldı. Belediyelere yeni sorumluluklar getirdi (R.G.–21586).

30.07.1993 Sayılarla Belediyeler;

Büyükşehir Belediyesi	:	8 adet
Büyükşehir İlçe Belediyesi	:	54 adet
İl Belediyesi	:	68 adet
İlçe Belediyesi	:	784 adet
Kasaba Belediyesi	:	1.661 adet
Toplam	:	**2575**

Nüfus	**Sayısı**	**Oranı**
2000'den az belde	152	% 5.9
2000-5000	1532	% 59.5
5001-10.000	390	% 15.14
10.001-20.000	207	% 8.04
20.001-50.000	142	% 5.52
50.001-150.000	83	% 3.23

150.001-250.000	26	% 1.00
250.001-500.000	29	% 1.12

01.07.1993 Çıkarılan Otopark Yönetmeliği belediyelere yeni yükümlülükler getiriyor (R.G.21624).

24.07.1993 Belediye Gelirleri Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 1 Ağustos 1993'te yürürlüğe giren 3194 sayılı yasa, belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin katı atık toplama ile kanalizasyon hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer binaların kullanıcıları için Çevre Temizlik Vergisi getiriyor.

09.09.1993 Kanun Hükmünde Kararname ile Antalya, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Samsun, İzmit ve Mersin Belediyeleri 3030 sayılı BŞB Yasası kapsamına alındı. Ancak bu belediye sınırları içinde ayrıca ilçeler oluşturulamayacaktır. Kararname, büyükşehir belediyeleri sınırları içinde oluşturulacak belediyeleri alt kademe belediye olarak adlandırıyor. Alt kademe belediyelerin adlarını, nüfuslarını ve sınırlarını Bakanlar Kurulu belirleyecek. Alt kademe belediyeler kuruluncaya kadar bu belediyelerin görev, yetki ve sorumlulukları büyükşehir belediyelerince yerine getirilecektir (R.G.21693).

15.09.1993 Arsa Ofisi Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında 517 sayılı KHK ile Arsa Ofisi Genel Müdürlüğünün sermayesi 500 milyardan 1 trilyon liraya çıkarıldı, yetkileri artırıldı.

Ofisin arsa ve arazi sağlayabileceği yatırımlar arasına konut, sanayi, turizm ve kamu tesislerine ek olarak eğitim ve sağlık alanları da alındı. Ofis amaçlarını gerçekleştirmek için, tahvil ihraç edebilecek, gerçek ve tüzel kişilerden avans alabilecek ve Maliye Bakanlığı izni ile her türlü kaynaktan kredi alabilecek fonlardan yararlanabilecek, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve fonları kurulabilecek ve işletilebilecek, ihtisas bankalarına ortak olabilecek, ürettiği veya üreteceği arsalar karşılığında menkul kıymet ihraç edebilecek.

Hazine ve katma bütçeli kuruluşlara ait taşınmaz mallar ile KİT'lerin mülkiyetindeki taşınmaz mallardan belli büyüklükte olanların imar planlarının yapma, yaptırma ve mevcut imar planlarında değişiklik yapma yetkisi Arsa Ofisi Genel Müdürlüğüne veriliyor.

Arsa Ofisince yaptırılacak her ölçekteki imar planları ile uygulanmasına esas olacak parselasyon planları, ilgili kuruluşlarca 3 ay içinde onaylanacaktır.

Yürürlükteki 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarına uygun olarak hazırlanan arazi ve arsa düzenleme işlemleri ve imar parseli olarak tapuya tescil işlemleri, belediye veya valiliğe gönderildiği tarihten itibaren en geç 1 ay içinde belediye encümeni veya il idare kurulunca onaylanacaktır. (R.G. 21699)

Sosyal Demokrat Belediye Başkanları, sol partilerde birleşme olmazsa, istifa edecekleri tehdidinde bulundular.

4863 sayılı Bakanlar Kurulu kararına göre; belediyelerin yapacakları yatırımlarda DPT ile ilişkileri açıklanmaktadır (R.G. 21729).

Belediyelerin proje bazında 160 milyar lirayı aşan yatırım harcamaları için proje şartı aranmakta olup, Belediyeler bu proje için dış kredi alarak yatırım yapmaları durumunda DPT'nin uygun görüşünü alacaklardır.

BSB'de kurulan Altyapı Koordinasyon Merkezleri kamu kurum ve kuruluşlarınca büyükşehir hudutları dahilinde inşa edilecek alt yapı yatırımları için kalkınma plan ve programlarına uygun olarak yapılacak taslak programları birleştirerek program haline getirir. Bu alt yapı programları ilgili kuruluşların bütçe tekliflerinde yer almak kaydıyla ve koordinasyonu sağlamak amacıyla büyükşehir belediyeleri tarafından toplu olarak DPT'ye gönderilecektir.

Kalkınmada öncelikli illerdeki belediyeler bazı yatırımları için proje hazırlayabilir ve bunu DPT'ye sunarak "Mahalli İdarelere yapılacak Yardım ödeneği"nden parasal destek alabilirler.

Belediyeler kendi bünyelerinde oluşturacakları yeni birimler için (Zabıta Müd., İmar Müd. vs.) DPT'nin uygun görüşünü alacaklardır.

Ayrıca, Belediyeler yatırım uygulama raporlarını ve dış kredi kullanımı durumunda bunları aylık bilgiler halinde her üç ayda bir düzenleyecek programlarını DPT Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına ve Maliye Bakanlığı'na gönderirler (R.G. 21729).

07.11.1993 Pazar günü, oy kullanacakların kütüklere yazılması ve sandık listelerinin düzenlenmesi için genel yazım yapılacaktır.

1994 IULA-EMME, Toplu Konut İdaresi ile birlikte yerel yönetimler konusunda geniş kapsamlı araştırma ve yayın çalışmaları gerçekleştirdi.

1994 3986 sayılı yasa ile genel bütçe vergi gelirlerinden belediyeye ayrılan pay % 7.55'e düşürüldü.

01.01.1994 3194 sayılı kanunla çıkarılan Çevre Temizlik Vergisi uygulamaya başlamıştır.

17.01.1994 Belediyeler işkolunda çalışan bir kısım memurlarca kurulan Bütün Belediye Memurları Birliği Sendikası kuruldu.

01.02.1994 Çeşitli mevzuatla kurulmuş 127 adet kamu fonundan 1995 Mali Yılı Bütçesine dahil edilen 59 adet fon ile kapsam dışında kalan 68 adet fonun gelirlerinin tahsiline ve giderlerinin gerçekleştirilmesine ilişkin çıkarılan talimatnameye göre; 1994 yılı için İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Fonuna 330 milyar TL; Bayındırlık İskan Bakanlığının Belediyeler Fonuna 4 trilyon 500 milyar TL; Mahalli İdareler Fonuna 165 milyar TL. ödenek ayrıldı. Bütçe kapsamına alınmayan Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Gecekondu Fonundan % 20, Belediyeler Gecekondu Fonundan da % 20 oranında bütçeye kesinti yapılacak (R.G.21836).

19.02.1994 "Belediye Bütçe ve Muhasebe Usulü Yönetmeliği yayımlandı (R.G.21854 Mükerrer).

03.1994 Toplu İş Sözleşmelerinin yoğun imzalandığı Mart 1994 yerel seçimlerinin ardından Belediyelerin İçişleri Bakanlığı Müfettişleri ve il/ilçe idare kurulları tarafından denetlenmişler ve haklarında Sayıştay'dan görüş istenmiştir.

27.03.1994 Yerel Seçimlerinde Siyasi Partilere Göre Belediye Başkanlığı Sonuçları

	Büyükşehir	İl	İlçe	Belde	Toplam	%
SHP	2	8	135	291	436	% 16
DYP	3	9	224	659	896	% 30
ANAP	3	11	285	490	789	% 33
RP	6	22	95	204	327	% 12
MÇP-MHP	-	7	48	62	117	% 3
DSP	-	-	9	14	23	% 1

CHP (23)	1	4	27	31	63	% 3
BBP	-	-	4	7	11	-
DP	-	-	2	4	6	-
Bağımsız	-	-	19	24	43	% 2
Toplam	15	61	848	1178	2710	100

15.04.1994 İstanbul Belediye Meclisinin ilk toplantısında Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan farklı partilerden seçilen başkan vekillerini (3030/14 m) veto etti.

18.05.1994 Ankara'nın en özgün mahallelerinden biri olan Saraçoğlu Mahallesi, TBMM'den geçen bir satış yasası ile Arsa Ofisinin pazarlayacağı kamu arazileri içine alındı.

08.06.1994 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap – İşlet – Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkındaki Kanuna göre; bu yöntemi uygulamak isteyen belediyelerde Belediye Meclisinden karar çıkarıldıktan sonra Yüksek Planlama Kurulu'na müracaat edilecektir. Bu kurulun izninden sonra yerli ya da yabancı sermaye şirketi ile sözleşme imzalanacaktır.

19.06.1994 540 sayılı DPT'nın kuruluş ve görevleri hakkında KHK'de belediyelerle ilgili şu hükümler yeralmaktadır;

"Mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin iyileştirilmesi konusunda görüş ve tekliflerde bulunmak" (md. 2 / e).

"DPT'nin görevleri ile ilgili olarak gerekli gördükleri bilgileri belediyelerden doğrudan doğruya istemek" (md. 23).

---

(23) **(1990)**lı yılların yeni CHP programında yer alan Belediyecilik Anlayışı; "21. yüzyılın eşiğinde yaşanmakta olan büyük değişim süreci, giderek küresel bir kapsam ve etkinliğe ulaşmıştır... yeniden yapılanmak bu dönemin temel yönelişidir. Bu yöneliş demokratikleşmenin, özgürleşmenin, bireyi yüceltmenin, insan haklarının, sivil örgütleşmenin hızlandırılmasını içermektedir... Küresel değişim sürecine uyum sağlamak için merkezi yönetim örgütlerini olabildiğince küçülterek yerinden yönetimi en güçlü boyutlarıyla uygulamaya koymak gereklidir... belediye danışma meclisleri oluşturulmalıdır... yerel yönetimler hizmetleri yerine getirebilmek için belirli kurallar dahilinde vergi toplama yetkisine kavuşturulacaktır... iki kaynak biçimi önerilebilir. Kent Vakfı ve Kentleşme Fonu".

"Bilgi toplamada, planların hazırlanmasında, uygulanmasında ve izlenmesinde belediyelerle yakın işbirliği içinde olmak" (md 24) (R.G. mükerrer 21970).

23.06.1994 (E. 1994/3, K. 4808/1 sayılı) Sayıştay Genel Kurulu kararında; "Belediyelerde çalışan ve memur statüsünde bulunan personele kanunlarla sağlanan haklar dışında Toplu İş Sözleşmesi akdetmek suretiyle ücret ödenemeyeceği ve hiçbir yarar sağlayamayacağı" sonucuna varılmıştır. Bu kararın ardından TİS imzalamaları nedeniyle belediye başkanları ve meclis üyeleri ile imzalanan TİS'leri uygulamaya koyan belediye saymanları hakkında görevi kötüye kullanma, ihmal davaları, açılmıştır. Mahkeme (13.2.1995 tarih ve E.1995/45, K. 1995/195) sayılı kararı ile bu görüş doğrultusunda karar alarak önce hapis cezası ardından para cezasına çevrilmiş ve ayrıca 5 ay suretle memuriyetten men etme cezası verilmiştir.

Dosyayı temyizen inceleyen Yargıtay 4.Ceza Dairesi (4.3.1997 tarih, K. 1994/1140) sayılı bozma kararının üzerine Asliye mahkemesi "Sendika ve toplu pazarlık haklarının kamu görevlilerine verilmesinin uluslararası sözleşmeler ve özellikle 151 sayılı İLO sözleşmesinin devlet tarafından onaylandığı, Anayasanın 90.m. göre iç hukuk yönünden bağlayıcılık kazanması bu sözleşmeye uyan yasal düzenlemenin yapılmamasının sanıklar lehine değerlendirilmesi gerektiğini" ilişkin şeklinde yorumlayarak sanıkların beratına (29.5.1997 tarih, 1997/88-187 sayılı) karar vermiştir (Hasibe Özgümüş, "Memur Sendikalarının Belediyelerde İmzaladığı Toplu İş Sözleşmeleri ve Hukuki Sonuçları" **ÇYYD**, C.8, S.1, Ocak 1999, sf.20-34).

15.07.1994 Ülkemizde 13.644 mahalle tesbit edildi.

01.10.1994 Yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararma göre; proje bazında 300 milyar lirayı aşan yerel yönetim yatırım harcamaları için proje şartı aranacak ve ancak DPT'nin olumlu görüşü ile harcama yapılabilecektir.

Yatırım projelerinde dış kredi kaynakları kullanan yerel yönetimler, kredi kullanım durumlarını aylık bilgiler halinde ve üç ayda bir, dönemi izleyen 15 gün içinde DPT, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına ve Maliye Bakanlığı'na gönderecekler (R.G.22068).

30.10.1994 1995 yılı geçiş programında, 1994 yılı yerel yönetim toplam gelirlerinin 103.5 trilyon lira; harcamalarının ise 117.6 trilyon lira olarak gerçekleşeceği ve bu kurumların 14.1 trilyon lira açık vereceği öngörülüyor.

1995 yılı geçiş programının önlemler bölümünde yerel yönetimlerin yerinden yönetim anlayışına göre kurulacağı, büyükşehir ve ilçe belediyeleri mevzuatının yeniden düzenleneceği, İller Bankasının belediyeler için kalkınma bankası halinde getirileceği, bilgi bankası oluşturulacağı bildiriliyor (R.G. 22096).

03.11.1994 4045 sayılı yasa ile 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasının 2.m. 8. fıkrası değiştirilmiştir. Buna göre "Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş ve kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre sıkıyönetim bölgesi dışına atama veya sıkıyönetim bölgesi dışına atanmak üzere uzaklaştırılma istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir".

8.m.'ye eklenen fıkra ile, sıkıyönetim komutlarının yerel yönetimlerde çalışanların görevden uzaklaştırılması işlemleri de, ilgili yerel yönetim yetkililerince derhal yerine getirilecek. Ancak, bu suretle görevden uzaklaştıranların, sıkıyönetim bölgesi dışındaki yerel yönetimlerde görev ve iş bulmaları ve bu yönetimlerin de ilgiliyi görev ve işe almayı istemeleri halinde, yerel yönetim yetkililerince görevden uzaklaştırma kararı derhal kaldırılacak ve bunların atanmaları öncelikle yapılacaktır (R.G. 22100).

06.11.1994 Yerel yönetimler ara seçimi milletvekili ara seçimiyle birlikte 24 Aralık 1994 tarihinde yapılacaktır.

27.11.1994 4046 sayılı yasa ile **özelleştirme** uygulamalarına dair düzenlemeler getiriliyor. Buna göre : ".... belediye ve il özel idarelerine ait ticari amaçlı kuruluşlar ile pay oranlarına bakılmaksızın her türlü iştiraklerdeki payların... ekonomide verimlilik artışı ve kamu giderlerinde azalma sağlamak için özelleştirmelerine ilişkin esaslar" düzenleniyor.

Yerel yönetimlerde özelleştirme uygulamalarının ilkeleri, yasanın 26. m.'de düzenliyor. Belediye ve il özel idarelerine ait ticari amaçlı kuruluşlar ile pay oranlarına bakılmaksızın her türlü iştiraklerindeki payların özelleştirilmesine ilişkin iş-

lemler 4046 sayılı yasadaki esaslara göre, yetkili organlarca belirlenecek ve yürütülecek. Bu yolla sağlanan gelirler, ilgili belediye ve il özel idaresi tarafından özel bir hesapta toplanacak. Bu hesaptan toplanan gelirler, ilgili belediye ve il özel idaresi tarafından öncelikle, özelleştirme uygulamaları sonucunda doğabilecek iş kaybı nedeniyle yapılacak tazminat ödemeleri ve gerektiğinde ilgili belediye veya il özel idaresi tarafından özelleştirilecek diğer kuruluşlarda yapılacak idari, mali ve hukuki düzenlemelerin gerektirdiği harcamalarda kullanılacak. Bu harcamalardan artan özelleştirme gelirleri, ilgili belediye bütçelerine gelir kaydedilecek. Yerel yönetimler ile bunların kurdukları birlikler tarafından ticari amaçla faaliyette bulunmak üzere ticari kuruluşlar kurulmasını, mevcut veya kurulacak şirketlere sermaye katılımında bulunmasını, Bakanlar Kurulu'nun iznine tabi tutuluyor. 4046 sayılı yasa ile ayrıca 3194 sayılı İmar Yasası'nın 9.m.sine eklenen fıkra ile; "Belediye hudutları ve mücavir alanlar içerisinde bulunan ve özelleştirme programına alınmış kuruluşlara ait arsa ve arazilerin, ilgili kuruluşlardan gerekli görüş (İSKİ, ASKİ, Belediye, Mimarlar Odası) alınarak, Çevre İmar bütünlüğünü bozmayacak mevzi imar planlarının ve buna uygun imar durumlarının Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığınca hazırlanarak Özelleştirme Yüksek Kurulunca onaylanmak suretiyle yürürlüğe girer ve ilgili Belediyeler bu arsa ve arazilerin imar fonksiyonlarını 5 yıl değiştiremezler" (R.G. 22124).

24.12.1994 Milletvekili genel seçimi ile birlikte yerel yönetimler ara seçimleri de yapıldı. 46 yerleşim biriminde yapılan belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeleri seçimlerinin sonuçları;

Parti Adı	Bel. Bşk. Oy Oranı ve Sayıları	Bel. Mec. Üye Oy Oranı ve Sayıları
DYP	% 33.9 – (19)	% 30.7 – (115)
ANAP	% 25.8 – (11)	%25.4 – (91)
HADEP (24)	% 2.5	% 0.3 – (1)
DSP	% 0.5 – (1)	

(24) 1994'te kurulan **Halkın Demokrasi Partisi'** (HADEP) nin programında yerel yönetimler şöyle ifade edilmiştir; "Kentimizi de kendimizi de biz yöneteceğiz" başlığı altında "demokrasinin yerleşmediği bir sistem içinde, yerel yönetimlerden varoluş sebeplerine

Refah Partisi	% 16.2 – (5)	% 18.3 – (70)
CHP	%11.8 – (6)	% 13.2 – (44)
MHP	% 7.5 – (5)	% 10.3 – (29)
BBP	% 0.2	% 0.1
İşçi Partisi	% 0.4	% 0.4
Bağımsız	% 1.1	% 0.1
Yeni Demokrasi Hareketi	% 0.016	% 0.01
	+—————	+—————
	46	351

20.06.1995 "Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Desteklenmesine Dair KHK" ile belediyelerin 1930'dan bu yana uyguladıkları denetim işlevleri Sağlık Bakanlığı ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığına verilmiştir.

22.07.1995 1996 yılı Yatırım Programı Hazırlama Esaslarını Gösteren Genelge'de; "Belediyelerce finanse edilen ve maliyeti 1995 yılı fiyatlarıyla 300 milyar TL.yi aşan yatırım projeleri için bu genelge ile istenen bilgi ve dokümanların DPT'ne gönderilmesi zorunludur. Dış para harcaması gerektiren projelerinde yatırım programlarına bu genelgede yeralan hususlar çerçevesinde teklif edilmesi gerekmektedir. Projelerin dış para ihtiyacı ile ilgili finansman, dış kredi veya belediye özkaynaklarından karşılanacaktır."

"Belediyelerin İller Bankası kanalıyla yapacakları yatırımlar için uygulanacak belediye özkaynak katkıları, belediyelerin bunları ödeme imkanlarıyla İller Bankasınca ödenecek kısmın finansman usulleri (fon, ikraz, hibe) yatırım teklifleriyle birlikte bildirilecektir."

"Belediye Arsaları üzerinde Toplu Konut ve Kentsel Çevre

---

uygun görevleri bütünüyle yerine getirmelerini beklemek mümkün değildir... Yerel yönetimler yerel potansiyeli harekete geçirmenin ve demokratikleşme çabalarının önemli zeminleridir. Çünkü, halkla doğrudan değilse bile, yakın ilişki içinde olan kurumlardır... Ülkelerin pek çoğunda kamu hizmetlerinin büyük çoğunluğu yerel yönetimler tarafından yürütülmektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı da buna evrensel boyut kazandırma girişimidir... HADEP, yerel yönetimlerin merkezi kaynak bağımlılığından kurtarılmasını, kendi kaynaklarını yaratarak bunu halkın çıkarları doğrultusunda kullanılmasını savunmaktadır... Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi zorunludur."

Üretimi ve Kredilendirilmesine Dair Yönetmelik gereğince TKİ Başkanlığından kredi talebinde bulunacak belediyelerin projelerinden İdare''ce uygun görülenler için Kalkınma Planı ve yıllık programlara uygunluğu açısından DPT'den onay alınması esastır. Bu çerçevede kredilendirilmesi uygun görülen projeler İdare tarafından onay alınmak üzere DPT'ye gönderilecektir" (R.G. 22351).

26.07.1995 T.C. Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair 4121 sayılı Kanunla; seçmen yaşı ve siyasi partilere üye olabilme yaşı onsekize indirildi.

Kamu görevlilerine grev ve toplu sözleşme hakkını içermeyen sendika kurma hakkı getirildi.

Yerel yönetimlerin seçimlerine ilişkin yeni düzenleme ile; milletvekili genel veya ara seçiminden önceki veya sonraki bir yıl içinde yapılması gereken yerel yönetimler organlarına veya bu organların üyelerine ilişkin genel veya ara seçimler milletvekili genel veya ara seçimleriyle birlikte yapılacaktır (R.G. 22355).

26.07.1995 4122 sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Kanununa göre; belediyeler, belediye sınırları içindeki mücavir alanlarda, kendilerine ait veya tahsis edilen, izin verilen, irtifak hakkı tesis edilecek yerlerde ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmaları yapacaklar ve belediye ormanları kuracaklardır.

Bu alanların bakım, koruma ve işletmesini de belediyeler ya bizzat yapacaklar ya da yaptıracaklar (22355 R.G.).

27.08.1995 Çevre Bakanlığınca hazırlanan Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği belediyelere yükümlülük getiriyor (R.G. 22387).

02.09.1995 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan İstanbul'a geliş için vize konulmasını istedi.

08.09.1995 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanuna göre Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Etiket, Tarife ve Fiyat Listeleri Yönetmeliği çıkarılmış, uygulama ve izlenmesi görevi Belediyelere verilmiştir (R.G. 22389).

26.09.1995 Gayrı Sıhhi Müesseseler Yönetmeliği çıktı (R. G. 22416).

25.12.1995 Belediye Gelirleri Kanunu Genel Tebliği ile 1996 yılında katı atıklar için uygulanması gereken aylık Çevre Temizlik Vergisi tutarları, Binaların 7 grupta toplandığı çizelge ile tesbit edilmiştir. Gösterilen miktarlar, kalkınmada öncelikli yerlerdeki belediyeler ile nüfusu 5 binden az olan belediyelerde % 50 indirimli uygulanmaktadır (R.G. 22504).

13.01.1996 Akaryakıt Tüketim Vergisine İlişkin Karara göre; 01.01.1996 dan itibaren tahsil edilen Akaryakıt Tüketim Vergisi hasılatının % 0.03'ü İl Özel İdarelerine, % 0.15'i belediyelere, % 0.06'sı Belediyeler Fonuna aktarılacaktır (R.G. 22522).

02.06.1996 1996 yılı programına dair Bakanlar Kurulu kararı yayımlandı.

"Mahalli İdarelerin Güçlendirilmesi Reformu" başlığı altında ele alınan yerel yönetimler için programda : 1994 yılında 55.1 trilyon liraya ulaşan, yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan toplam kaynakların 1995 yılında 113.3 trilyon liraya; aynı yıl 101.8 trilyon lira olarak hesaplanan belediye gelirlerinin de 1995 yılında 197.2 trilyon liraya yükseleceği öngörülmektedir.

Hukukî ve kurumsal düzenlemeler için ise; yerel nitelikli hizmetlerin, İl Özel İdarelerinden başlamak üzere yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluğuna bırakılması, öz gelirlerin artırmak üzere vergi, harç ve harcamalara katılma paylarının kapsamının genişletilmesi, yeni vergilerin konulmasının yanısıra, yerel nitelikli vergilerin belediyelere devredilmesi de bulunuyor. Altyapı hizmetlerinde kaynak ihtiyacını karşılamak ve etkinlik artırmak üzere özel kesim katılımının sağlanmasını amaçlayan program, 3996 sayılı Yap – İşlet-Devret Yasasının imtiyaz gerektiren faaliyet alanları ile sınırlandırılmasını diğer alanlarda ise serbestleşmeye gidilmesini öngörüyor (R.G. 22654 Mükerrer).

04.07.1996 22686 R.G. ile 832 sayılı Sayıştay Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanunla İl Özel İdareleri ve belediyelerin harcamaya ilişkin olarak yapacakları sözleşmelerle her türlü bağıtlardan hangilerinin tescilden istisna edileceğinin, bunların niteliği, konusu ve tutarı dikkate alınarak Sayıştay Başkanlı-

ğı'nın önerisi üzerine her yıl Bütçe Kanunu ile belirleneceği ilkesini getiriyor.

1996 Mali yılı Bütçe Kanunu'na göre yerel yönetimlerin 10 milyar lira ve daha fazla tutardaki harcamalarına ilişkin sözleşme ve bağıtları, Sayıştay tesciline tabi tutuldu.

18.10.1996 Bakanlar Kurulu Kararı ile yerel yöneticilerin yatırım projelerinden yararlanmak istedikleri dış kredi olanaklarının kullanımına-yükümlülüğüne ilişkin prosedür belirlenmiştir (R.G. 22791).

09.11.1996 1997 yılı programında yerel yönetim gelirlerinin 1996 yılında % 99.5 oranında artarak 447.4 trilyon liraya, giderlerinin ise % 87.4 oranında artarak 483.8 trilyon liraya ulaşacağı öngörülüyor (R.G. 22812).

(1996-2000) VII. BYKP'da Belediyelere ilişkin konuların değerlendirilmesi şöyledir:

2000 yılında belediye sınırları içerisinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının % 84.9'a, büyükşehir belediyelerindeki nüfusun toplam belediyeli nüfusun içindeki oranın % 43'e ulaşacağının öngörüldüğü planda, yerel yönetimlerinin görev yetki ve kaynak açısından güçlendirilmesi amaçlanıyor ve bu amaca yönelik ilkelere yer veriliyor.

- Kamu yönetimi Reformu gereklidir.
- Yerel yönetimlerin gelir kaynaklarının kesintisiz, kamu hizmetlerine ve gerekli mali planlamaya olanak verecek şekilde düzenli ve sürekli olması sağlanarak, merkezi idareye bağımlılığını azaltacak; yerel nitelikli kaynaklar yerel yönetimlere bırakılacak ve yerel yönetimlerin sağlıklı olarak kendi özkaynakları ile hizmetlerini yerine getirmeleri sağlanacaktır. Özgelirleri arttırma amacıyla merkezi yönetimlerce belirlenen alt ve üst sınırlar dahilinde, yerel meclisler vergi ve harçların oran ve miktarlarının belirlenmesinde yetkili kılınacaklardır.
- Yerel hizmetlerin tarifelendirilmesinde, maliyetler ile fiyatlar arasında denge kurulacak, hizmetlerden yararlananların hizmetin gerçek bedelini ödemesi sağlanacaktır.

- İl düzeyinde il yerel yönetimi, ilçe düzeyinde ilçe yerel yönetimi oluşturulacak. Bu modelin uygulamaya geçirilmesiyle, büyükşehir belediye modeli gözden geçirilecektir.
- İller Bankası özerk ve gerçek bankacılık kurallarını uygulayacak, uzmanlaşmış bir yatırım bankası niteliğine kavuşturulacaktır.
- Yerel yönetimlerin etkinlik, verimlilik ölçümünü ve denetimini kolaylaştırmak amacıyla bilgi bankası kurulacaktır.

Hukuki ve Kurumsal düzenlemeler için ise;

- Demokratik, katılımcı yerel yönetim ilkesine uygun olarak, merkezi ve yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımının ilkelerini belirleyen çerçeve kanunun çıkarılmasına yönelik çalışmalar 1996 yılında tamamlanacaktır.
- Yerel yönetimlerle merkezi idare arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, yerel yönetimlerin planlama, altyapı, ulaşım, konut ve kent hizmetleri konusundaki girişimlerini desteklemek amacıyla, değişik hizmet bakanlıklarına ve birimlerine dağılmış olan görev ve yetkilerin yerine getirileceği bir koordinasyon bakanlığının oluşturulması.
- Yerel yönetimlerin yetki ve görev esaslarını belirleyen çerçeve kanunu ile idari ve mali özerkliğe sahip yerel yönetim modeli doğrultusunda, yerel yönetimlerin örgütlenme, görev ve gelirleriyle ilgili yasalarda gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

31.03.1997 Tabi afetler nedeniyle gelir kaybı ve alt yapı hasarına uğrayan belediyeler 15 gün içinde Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nden inceleme talebinde bulunarak tespit işlemlerini yaptıracaklardır. Afet İşleri Genel Müdürlüğü, belediyelerin kayıplarına ilişkin bu keşifleri ve belediyelerin afetin olduğu yıldaki normal gelirlerini dikkate alarak yardım oranlarını belirleyecek ve Bakanlar Kurulu Kararı hazırlayarak, Başbakanlığa sunacaktır (R.G. 22950).

01.04.1997 Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun ile Belediye Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun düzenlendi.

4231 sayılı yasa 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un 8. maddesinin 2. fıkrasını şu şekilde değiştirdi;

"Ancak milletvekili genel ve ara seçiminden önceki veya sonraki yıl içinde yapılması gereken mahalli idareler organlarına veya bu organların üyeliklerine ilişkin genel veya ara seçimler milletvekili genel veya ara seçimleriyle birlikte yapılır." Bu düzenleme ile ayrıca, 8. maddeye şu iki fıkra eklendi: "Yeni kurulan belediyelerin ilk Belediye Başkanı ve Belediye Meclis Üyeleri seçimi yukarıdaki fıkralarda belirtilen ilk genel Mahalli İdareler Seçimleri ile birlikte yapılır." "Mahalli İdareler seçiminin savaş hali nedeniyle bir yıla kadar ertelenmesi kanunla düzenlenir."

2972 sayılı yasanın 29. maddesinin 1. fıkrasının (d) bendini yürürlükten kaldıran yeni düzenleme, söz konusu maddenin 2. fıkrasını da şu şekilde değiştirdi. " a, b, c bentlerinde yazılı hallerde bu ilandan sonra gelen altmışıncı günü takip eden ilk Pazar günü oy verme günüdür. Ancak, Mahalli İdareler genel seçimine bir yıldan az bir süre kalmış ise Mahalli İdareler ara seçimleri yapılmaz."

4231 sayılı yasa, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 93. maddesinde yaptığı değişiklik ile de, belediye başkanlığı görevinin boşalması halinde, görev süresinin, belediye meclisi tarafından seçilen yeni başkan tarafından tamamlanması kuralını getiriyor: "Belediye Başkanlığı'nın boşaldığı veya başkanın görevden uzaklaştırıldığı hallerde, belediye meclisinin on gün içinde toplanması Vali tarafından sağlanır. Bu toplantıda Meclis, katılanların salt çoğunluğunun gizli oyuyla ve kendi üyeleri arasından, Belediye Başkanlığının boşalması halinde bir başkan, başkanın görevden uzaklaştırılması halinde ise bir başkanvekili seçer. Yeni seçilen başkanın görev süresi, yerine seçildiği başkanın görev süresi kadardır; başkanvekili, yeni başkan seçilinceye veya görevden uzaklaştırılmış olan başkan görevine dönünceye kadar görev yapar." (R.G. 22951).

01.06.1997 6 yerleşim biriminde yapılan belediye meclisi üyeliği seçimlerinin sonuçları;

Seçmen Sayısı: 8.508
Katılım: 6.640 (% 78.04)
DYP % 28.12

ANAP	% 23.59
Refah Partisi	% 21.97
CHP	% 18.69
MHP	% 5.17
BBP	% 2.46

10.06.1997 Mahalli İdareler Fon Yönetmeliğinin Bazı Maddelerini Değiştiren Yönetmeliğe göre, 10. m'ye eklenen fıkra ile, "Bakanlıkça gerekli görülmesi halinde belediyelere yapılacak dağıtım, bu yönetmelik hükümlerine uygun olarak Bakan onayı ile yapılır ve işlemleri Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünce yürütülür".

11. m. 1. fıkrası değişikliği ile, "Belediyelere, köylere ve mahalli idare birliklerine tahsis edilen ve ödenen paralar, bu idareler tarafından T.C. Ziraat Bankasında açılacak ayrı bir hesapta tutulur. Bankadan paranın çekilişi, usulüne göre düzenlenmiş hakediş raporuna istinaden illerde vali, ilçelerde kaymakamın yazılı onayı ile olur (R.G. 23015).

12.11.1997 İçişleri Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının 1998 yılı Bütçe Tasarıları üzerinde İçişleri Bakanı Murat Başeskioğlu'nun konuşması;

"... Bütün sorunları çözecek bir yapısal dönüşümü gerçekleştirmek hükümetimizin en öncelikli konularından... merkezi idarenin rolü değiştirilip kamu harcamalarındaki payı azaltılmadan, mahalli idarelerin hizmet kapasitelerinin büyük ölçüde arttırılması mümkün değildir... Bu amaçla Bakanlığımızca hazırlanarak bakanlıklar ve mahalli idareler olmak üzere ilgili tüm kurum ve kuruluşların görüşüne sunulmuş bulunan Mahalli idareler Reform Taslağında "mahalli idareler ile merkezi İdare arasında görev bölüşümü, hizmet ilişkisinin esaslarının düzenlenmesi hakkında kanun taslağı" ve "çeşitli kanunlarda mahalli idarelerle ilgili değişikler yapılması hakkında kanun taslakları" hazırlanmıştır. .....Hedefler kabaca şöyle sıralanabilir;

- Mahalli hizmetlerin "yerinden yönetim" ilkesine uygun olarak mahalli idarecelerce yürütülmesini sağlamak,
- Mahalli idarelerin hizmet üretimindeki payını % 15'lerden % 35'lere çıkarmak, buna karşılık merkezi idarenin hizmet üretimindeki rolünü değiştirmek,

- Mahalli idareleri görev ve sorumluluklarıyla orantılı mali imkan ve teşkilata kavuşturmak,
- Mahalli idareler üzerindeki gereksiz vesayet uygulamalarını kaldırmak ve hafifletmek, kendi organları vasıtasıyla karar verme ve uygulama yapma yeteneklerini arttırmak,
- Mahalli idarelerin kendi aralarında ve merkezi idare ile işbirliği ve yardımlaşma imkanlarını arttırmak,
- Mahalli idarelerde nitelikli personel istihdamını kolaylaştırmak,
- Mahalli hizmetlerin özelleştirilmesini kolaylaştırmak,
- Mahalli idarelerde daha şeffaf ve katılımcı bir yönetim oluşturmaktır. Yine bu taslaklarda öngörülen yeniliklerin başında, merkezi idare ile mahalli idareler arasında hizmetlerin niteliğine ve ülke ve dünya gerçeklerine ve uygun bir görev bölüşümü yapılmaktadır. Bu bölüşümde;
- Adalet, güvenlik, savunma, dış politika, eğitim
- Bölgesel veya ulusal nitelikte olan ve bir bütünlük içinde yürütülmesi gereken hizmetler,
- Mahalli idarelerin güçlerini aşan hizmetler,
- Hizmetlere ilişkin politika, hedef ve standart belirleme ve bunların uygulanmasını sağlama görevi merkezi idareye,
- Yerel nitelikli tarım, imar, bayındırlık, eğitim altyapısı, gençlik, spor, sağlık, çevre, turizm, ormancılık, ağaçlandırma, hayvancılık vb. hizmetler ise mahalli idarelere verilmektedir. ....."

54. Hükümet olarak RP-DYP Koalisyonunun Programında (1997) yerel yönetimlere ilişkin iki ayrı yapı önerilmiştir.

İl Genel meclisi ve İl Belediye Birlikleri.

İl Meclisi varolan İl Özel Yönetimidir. İl Belediye birlikleri ise, büyükşehir statüsüne benzer şekilde ildeki bütün belediyeleri tekelde toplamayı amaçlar. Yeni bir örgütlenme kademesi olarak ilçe meclisleri konu edilmiştir. Buna göre ilçe meclisleri; "Kaymakamların başkanlığında köy muhtarları, ilçeden seçilen il meclis üyeleri ve demokratik kitle örgütlerinin temsilcilerinin katılımı ile oluşturulacaktır.

55. (ANAP-DSP-DTP) Koalisyon Hükümetinin, yerel yönetim programı 54. hükümet ile farklılık göstermemektedir.

24.06.1998 Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliğindeki 8 maddede değişiklik yapan yönetmelik çıkarıldı. Buna göre "Tıbbi atık üreticileri ürettikleri artıkların bertarafı için gereken harcamaları, bertaraf eden kurum ve kuruluşa ödemekle yükümlüdür. Ücreti Mahalli Çevre Kurulu tarafından tespit ve ilân edilir." (R.G. 23382).

02.08.1998 İmar Kanununa ek bir madde getirilerek; "İmar Planlarının tanziminde, planlanan beldenin ve bölgenin şartları ile müstakbel ihtiyaçları göz önünde tutarak lüzumlu cami yerleri ayrılır. İl, İlçe ve Kasabalarda müftünün izni alınmak ve İmar Mevzuatına uygun olmak şartıyla cami yapılabilir. Cami yeri, imar mevzuatına aykırı olarak başka maksatlara tahsis edilemez." (R.G. 23421).

15.08.1998 Numaralama Yönetmeliğinin 5 maddesinin 2. fıkrası aşağıdaki gibi değiştirildi.

"Sokak, cadde, bulvar, meydan ve benzeri yerlere Anayasanın temel ilkelerine, mer'i mevzuata, kamu düzenine ve genel ahlâka aykırı, toplumda ayrımcılığa yol açabilecek nitelikte, yabancı dil kurallarına göre temsil edilmiş kelime ve ifadelerden oluşan veya çirkin, müstehcen ve gülünç adlar konulamaz. Yabancı ülke mensuplarının isimleri verilmeden önce Dışişleri Bakanlığının uygun görüşü alınır. Bu esaslara aykırı olarak alınan belediye meclis kararlarına karşı (1580 B.Y. 74 m.) işlem yapılır" (R.G. 23434).

24.03.1998 Hükümet, TBMM Başkanlığı'na "Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasında Görev Bölüşümü ve Hizmet İlişkilerinin Esaslarının Düzenlenmesi ve Çeşitli Kanunlarda Değişiklikler Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı"nı sundu.10 Bölüm ve 41 maddeden oluşan Tasarı metni 13 yasada değişiklik yapmaktadır. Yeni 24 m. ile 1580 sayılı B.K.'na 22 adet madde eklenmektedir.

Tasarının genel gerekçesinde; 62.6 milyona ulaşan ülke nüfusunun % 70'inin belediyelerde yaşıyor olmasına rağmen merkezi yönetimin toplam kaynakların % 80 – 85'ini kullanarak yerel hizmetleri merkezden karşıladığı vurgulanmakta, mevcut yapının "dinamizmden yoksun, hızlı karar alamayan,

verimli kaynak kullanamayan, kolay ulaşılabilir hizmet üretemeyen ve demokratik katılımı sağlayamayan" aşırı merkeziyetçi ve ülke ihtiyaçlarına uygun olmayan özellikleriyle mutlaka değiştirilmesi zorunluluğu dile getirilmektedir.

30.09.1998 İmar Planı yapılması ve Değişikliklerine Ait Esaslara Dair Yönetmeliğinin 10. Maddesinde Değişiklik Yapan Yönetmeliğe göre;

Hazırlanacak her ölçekteki imar planlarının yapım ve değişikliklerinde planlanan beldenin ve bölgenin şartları ile gelecekteki gereksinimi göz önünde tutarak sosyal ve teknik donatı alanlarında yeni standartlar getirmekte, ayrıca dini yapı alanlarına ilişkin planlarda ve değişikliklerinde il müftülerinden görüş alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Küçük camiler için asgari alan büyüklüğü 2500 m^2, orta büyüklükler için 5000m^2 ve büyük merkez camiler için 10.000 m^2 dir (R.G. 23479).

24.10.1998 Çocuk Trafik Eğitim Planları Yönetmeliği ile parkların yapımı, açılışı, eğitimi, denetim ve çalışma usulleri hakkında belediyelere de görev yetki ve sorumluluk getirilmiştir (R.G. 23503).

15.11.1998 "1999 yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı Eki" yayımlandı:

1999 programında, yerel yönetimlerle ilgili amaçlar;

"1 – Merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin, üniter devlet yapısı içinde idarenin bütünlüğü ilkesine uygun olarak, işbölümü ve koordinasyona dayalı bir yapıya kavuşturulması ve bu çerçevede yerel yönetimlerin örgütlenmesinin yerinden yönetim anlayışına dayalı olarak yeniden düzenlenmesi,

2 – Halkın ortak yerel gereksinimlerini karşılayacak kamu hizmetlerinin yerel yönetimlerce sağlanması ve bu çerçevede yerel yönetimlerin kesintisiz gelir kaynaklarına sahip olması için mali düzenlemelerin yaşama geçirilmesi," olarak belirleniyor (R.G. 23524 mükerrer).

27.12.1998 Emlak Vergisi Kanunu için çıkarılan genel tebliğ ile emekliler, kendi üzerinde kayıtlı meskeni olmayan emeklilerin eşleri, emekli ve şehitlerin dul ve yetimleri ile gazilere ilişkin indirimli vergi oranı uygulamasının açıklamalarını içeriyor (R.G. 23566).

57. (DSP, MHP, ANAP) Koalisyon Hükümeti Programında Belediyeler;

"İdari yapılanmamız için artık bir zorunluluk olan yerel yönetimlerle merkezi yönetim arasında görev yetki ve kaynak paylaşımı "yerel yönetimler yasasıyla" hükümetimiz döneminde yeni bir düzene kavuşturulacaktır. Gecekondulaşmaya kesinlikle izin verilmeyecek, kaçak yapılaşmaya göz yumanlar hakkında da gerekli yaptırımlar uygulanacaktır. Varolan gecekondu alanlarında adaletli ve sağlıklı bir yapılaşmaya geçilecektir. Kamu tarafından alt yapısı tamamlanmış arsa üretimine hız verilecek konut kredilerinden, öncelikle, gerçek ihtiyaç sahipleri yararlandırılacaktır. İmar uygulamaları belediyelerle ve bitişik alanlarda sınırlı kalmayacak, il düzeyinde imar uygulamaları yapılacaktır.

...Barınma, sığınma ve bakılma gereksinimini duyan yurttaşlarımızın bu gereksinimi, yerel yönetimlerle de işbirliği içerisinde düzenlenecek çağdaş barınma evleriyle karşılanacaktır.

...Kimsesiz çocuklara ve sokak çocuklarına sahip çıkılacaktır; Onların topluma yararlı insanlar olarak yetiştirilmesi, için yerel yönetimlerle, barınma ve eğitim olanakları sağlanacaktır.

...Tüm yörelerimizde semt ve kent spor düzenlemeleri ucuz, sağlam ve sağlıklı olarak gerçekleştirilecektir. Yerel yönetimlerin de desteğiyle, gençliğin spor etkinliklerinden yararlanacağı alan ve mekan sayısı arttırılacaktır. Özel imar düzenlemeleri ile, semt spor ve oyun alanları açılacaktır."

16.01.1999 Belediye Gelirleri Kanunu uygulaması için yayımlanan Genel Tebliğe göre İçişleri Bakanlığı, belediyeleri nüfuslarına, ekonomik ve sosyal gelişme durumlarına göre beş ayrı gruba ayırmaktadır. Buna göre;

- Nüfusu 100.001 ve yukarı belediyeler 1. grup,
- Nüfusu 50.001-100.000 arasındaki belediyeler ile nüfusu 50.001'den aşağıda olsa il merkezi olan belediyeler 2. grup,
- Nüfusu 20.001-50.000 arasındaki belediyeler ile nüfusu 20.001'den aşağıda olsa ilçe merkezi olan belediyeler 3. grup,

- Nüfusu 5.001-20.000 arası belediyeler 4. grup,
- Nüfusu 5001'den aşağı olanlar 5. grup (R.G.23585).

18.04.1999 Yerel Yönetimler genel seçimine 21 siyasi parti katılacaktır.

26.05.1999 Belediye Seçimlerinin sonuçlarına göre Partilerin Belediye Başkanlıkları;

ANAP	782
DYP	738
MHP	500
FP (25)	491
CHP	373
DSP	189
HADEP	37
Bağımsız	53
Diğerleri	52

Büyükşehir Belediyeleri sıralaması farklıdır;

FP (% 23.4)	DSP (19.3)	ANAP (16.9)
CHP (16.5)	MHP (10.3)	DYP (7.4)

Halen içinde bulunulan dönemde; ülkemizde 3.215 belediye vardır. Bunun 15'i büyükşehir, 56'sı büyükşehir ilçe, 21'i büyükşehir alt kademe, 65'i il, 793'ü ilçe, 2.265'i belde belediyesi statüsündedir.

Ülke nüfusunun % 64.7'sini kentsel nüfus oluşturmaktadır. (40 milyon 630 bin) Bunun; % 30.4'üne FP'li Belediye Başkanları

---

(25) **Fazilet Partisinin** belediyelere yaklaşımı; "...Artık merkezi idarece yürütülmeleri doğru ve isabetli olmadığı anlaşılan sağlık, eğitim; kültür, gençlik ve spor, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, turizm, çevre, tarım ve hayvancılık, ormancılık, imar, ulaşım ve altyapı gibi hizmetler yerel yönetimlere devredilecektir.... Büyükşehir belediyeleri, bir metropol yönetiminin sahip olması gereken görev, yetki ve sorumluluklara göre yeniden düzenlenecektir. ...Yerel yönetimlerin sahip oldukları hak ve yetkiler... özerklik ve hizmetin ihtiyaç duyulduğu yerde karşılanması ilkesi çerçevesinde Anayasal güvence altına alınacaktır... Yerel yönetimlerin mali denetimi yerel yönetim Sayıştay adıyla oluşturulacak birim tarafından yürütülecek... Kamu denetçiliği (Ombudsman) kurumu oluşturulacak... Halkın Bilgilendirilmesi Kanunu çıkarılacak... Merkezi yönetim yerel yönetimleri üzerinde hukuka uygunluk denetimi yapabilirler..." (Günışığında Türkiye, 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi).

% 17.1'ine DSP'li "

% 16.9'una MHP'li "

% 12.9'una ANAP'li "

% 11.4'üne CHP'li "

% 5.6'sına HADEP'li "

% 5.0'ine DYP'li Belediye Başkanları hizmet vermektedir (Erol Tuncer, "Kent Yönetimleri ve Siyasal Partiler, **Radikal**, 15.1.2000).

06.08.1999 Tabii Afet Nedeniyle Gelir Kaybı ve Alt Yapı Hasarına Uğrayan Belediyelere Yapılacak Yardımlara Dair Karar ve Ek Karar (15.10.1999/ R.G. 23847) çıkarıldı.

14.08.1999 Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergi Kanunu, KDV Usul Kanunu, Emlâk Vergisi Kanunu, Belediye Gelirleri Kanunu ve Harçlar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun yayımlandı.

02.09.1999 Belediye ve Mücavir Alan Sınırları İçinde ve Dışında Planı bulunmayan Alanlarda Uygulanacak İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (R.G. 23804) yayımlandı.

02.09.1999 23804 sayılı R.G.'de İmar Planı Yapılması ve Değişikliklerine Ait Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkındaki Yönetmelik yayımlandı.

02.09.1999 Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapan Yönetmelik (R.G. 23804) yayımlandı.

02.09.1999 Otopark Yönetmeliğinde Değişiklik Yapan Yönetmelik (R.G. 23804) yayımlandı.

02.09.1999 3194 sayılı imar Kanununa Göre Düzenlenmiş Bulunan İmar Yönetmeliği'ne Sığınaklarla İlgili Ek Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (R.G. 23804) yayımlandı.

09.09.1999 Mahalli İdareler Fon Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik çıkarıldı. Bu düzenleme ile 19.09.1984 tarih ve 18520 sayılı R.G. de yayınlanan Mahalli İdareler Fon Yönetmeliğinin 6. md'ne üçüncü fıkra olarak aşağıdaki fıkra eklendi:

" 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler dolayısıyla alınacak tedbirlerle, yapılacak yardımlara Dair Kanunun 2. md. uyarınca Bakanlar Kurulu tarafından afete maruz bölge olarak kararlaştırılan yörelerde bulunan belediyelere nüfus sınırı ve yardım oranı ile bağlı kalınmaksızın Bakan onayı ile yardım yapılabilir." (R.G. 23811).

18.09.1999 Emlak Vergisi Kanunu Genel Tebliği; Emlak Vergisi Kanununun 8 ve 18. maddelerinde 4369 sayılı kanunla yapılan değişiklikle emlak vergisi oranlarını belirledi.

Meskenlerde binde 4'ten binde 1'e

Mesken dışındaki binalarda binde 5'ten binde 2'ye

Arsalarda binde 6'dan binde 3'e

Arazilerde binde 3'ten binde 1'e indirilmiştir (R.G. 23820).

25.09.1999 Atıklar Kontrol Yönetmeliğinde değişiklik yapıldı (R.G.23827).

03.02.2000 Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilen ve 10.04.2000 tarihli R.G. yayımlanan 595 sayılı "Yapı Denetimi Hakkında KHK" proje ve inşaat denetimini "şirketlere" devrediyor. Rant paylaşımına hukuksal altyapı hazırlandığını ileri süren TMMOB Başkanlığı, Kararnamenin sakıncalarını açıkladı;

- Büyük yapı şirketleri kuracakları kardeş yapı denetim kuruluşları ile işbirliği içerisinde kamusal denetimi dışlayacaklardır.
- Yapı denetimi kuruluşlarının denetimi iktidara yakın, sermaye odaklarına rant aktarımını gözeten Bayındırlık ve İskan Bakanlığına bırakılmaktadır.
- Yapı denetim kuruluşları "beklenenin ötesinde etkilerle oluşan" ve "beklenen doğal afetlerden dolayı meydana gelen yapı hasarlarından" sorumlu tutulmamaktadır.
- Yerel yönetimlere ait yetki özel kuruluşlara aktarılarak Anayasa ihlâl edilmiştir.
- 12 yıllık deneyimi olan mühendis ve mimarlara odaları tarafından uzmanlık belgesi verilmemesi durumunda, bu belgenin bakanlık tarafından verilmesi hükmü siyasi ranta yol açacaktır.

24.04.2000	FP'li Elazığ Belediye Başkanı hakkında soruşturma açıldı.
16.06.2000	Van'ın Özalp İlçesinin HADEP'li Belediye başkanı Mehmet Salih Aktan İçişleri Bakanlığınca geçici olarak görevden alındı.
19.06.2000	Türkiye Belediyeler Birliği ve Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Aytaç Durak, Birlik Yönetimi Kurulunun 20 Haziran'daki toplantısında eylem kararını görüşeceklerini bildirdi. Durak "yetersiz kaynaklarla, parasızlıkla, yetkisizlikle bu belediyelerin yönetilemeyeceğini" söyledi. Eylem kararı alınması halinde birlik üyesi 3.215 belediyenin uygulamaya katılacağını, tüm ülkede ulaşımın duracağını, suların kesileceğini, çöplerin toplanmayacağını bildirdi. Bunun önlenmesi için yerel yönetim yasa tasarısının biran önce Meclis gündemine alınması talep edildi.
19.06.2000	Gözaltına alınan HADEP'li Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Feridun Çelik, Siirt Belediye Başkanı Mehmet Selim Özalp ve Bingöl Belediye Başkanı Feyzullah Karaaslan'ın tutuksuz olarak Diyarbakır DGM'de yargılanmalarına devam edildi.
05.07.2000	Türk – İş'e bağlı Belediye İş ve DİSK'e bağlı Genel – İş Sendikaları grevin etkin olması için İstanbul Büyükşehir ve ilçe belediyelerinde aynı anda greve çıkma kararı alındı.
25.07.2000	İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Belediye – İş Sendikası arasında sürdürülen toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde anlaşma sağlanamadı.
25.07.2000	Belediye – İş Sendikası, İstanbul Büyükşehir Belediyesinde grev kararı aldıklarını ve "kamuoyu yanlış bilgilendirmeden dolayı belediye işçilerinin yüksek ücret aldığını sanıyor. İşçilerin gerçek ücretleri 200 – 270 milyon arasında değişiyor" açıklamasını yaptı.
30.07.2000	Muğla'nın Milas İlçesi Ören Belediyesinin CHP'li Belediye Başkanı Kazım Turan'ın İçişleri Bakanlığınca görevden alınması üzere imza kampanyası düzenleniyor. Kampanyaya Muğla ve Yatağan Belediye Başkanları ile CHP ilçe başkanlarının da katılacağı belirtildi.

06.08.2000	Yerel Yönetimler Mevzuatını KHK ile değiştirme girişimleri sürüyor. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan KHK 10 bölüm ve 52 maddeden oluşuyor. Başbakanlıkta incelemeleri sürdürülen KHK, belediyelere alınacak personel sayısına valilik, Maliye ve İçişleri Bakanlığından onay getiriyor. Merkezi idare ile yerel yönetimler arasında işbirliği için Mahalli İdareler Ortak Kurulu öneriyor. Yerel yönetimlerin görev alanı, "eğitim, sağlık, sosyal yardım, gençlik ve spor, iskan, imar, ulaştırma, zabıta, itfaiye, sanayi ve ticaret alanlarında mahalli ve müşterek nitelikteki hizmetleri" sıralanıyor.
11.08.2000	17 Ağustos 1999 depreminin birinci yıldönümü yaklaşırken Bakanlar Kurulunca düzenlenen bir KHK ile deprem bölgesindeki belediyelere İller Bankasından yapılarak yardımların olağan duruma göre beş kat arttırılmasına karar verildi.
15.08.2000	12.000 Belediye çalışanı grevde.
23.08.2000	Bakanlar Kurulu, Belediye işçilerinin 15 Ağustos'ta başlattıkları grevi 2 ay süreyle erteledi.

Değerlendirme

Tarihsel olarak 146 yıl önce modernleşme sancıları içindeki Osmanlı tarafından kurulan batı tarzı kent yönetim örgütü Belediye, Türkiye Cumhuriyetinde de 70 yıllık Belediye yasası eşliğinde kurumsal varlığını sürdürmektedir. Birçok değişiklik müdahalesine (26) ve özellikle 1950'li yıllardan bu yana hemen her kesimce sürekli dile getirilen "yeniden düzenleme" taleplerine konu edilmesine rağmen 1580 sayılı Belediye Yasası, 2000 yılında 70 yaşını doldurmaktadır. Mevcut 57. Koalisyon Hükümetinin belediyeleri KHK ile yeniden düzenleme çabası (Ağustos 2000) ve bu yönde belediye başkanlarından yükselen talepler de gözönüne alındığında artık sözkonusu yasanın ömrünü tamamlayacağı ciddi biçimde düşünülebilir.

70 yıllık Belediyecilik tarihimizin temel direğini oluşturan 1580 sayılı Belediye yasasının temel iki özelliğini vurgulamak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, pozitif değerleme içinde gördüğümüz hizmet çoğulculuğu özelliğidir. 15. maddede sıralanan 76 ayrı görev (yasa tekniği açısından eleştiriye açık olmakla birlikte) toplumsal gündelik yaşamın neredeyse tüm alanlarını kapsamaktadır. Bu yaklaşım, dönemin yönetici kadrolarının kent ve belediyeye yüklediği, toplumu modernleştirici misyon açısından önemlidir. Ancak bunun da ötesinde ve daha önemlisi belediyeciliğin toplumcu düşünceyle sarmalanmış olmasıdır. "Kamu hizmetlerinin belediyeleşmesi..." olarak ifade edilen bu yönetsel yaklaşım kamu hizmetlerini "...hiçbir şahsi menfaatin istismar edemeyeceği bir saha..." olarak tanımlamaktadır. (bkz.metinde; Aralık 1938, Şükrü Kaya'nın meclisteki konuşması)

Yasanın ikinci özelliği ise, belediyelere güvenmeyen bunun için de belediyeler üzerinde üst idareyi sürekli nezaretçi ve vesayetçi kılan anlayıştır. On yıl önce '60 yaşında çocuk'(27) olarak tanımlanan Belediyeciliğimiz bugünde erginleşme sürecini tamamlayabilmiş değildir.

---

(26) 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye yasasında sadece 60 yılda yapılan 50'den fazla değişiklik için bkz.F.Aytaç, "Belediye Kanunu'nun Oluşumu, Uygulaması ve Değişiklikler" **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Ankara BŞB ve IULA-EMME yay., Ankara, 1990, s.102-106.

(27) R.Keleş, "60 yaşındaki Çocuk: Türk Belediyeciliği", **Cumhuriyet Gazetesi**, 3.11.1990, s.2.

Çalışmada 70 yıllık Belediye Yasası ile yürütülmekte olan Belediyeciliğimizi mevzuat, yerel-merkez ilişkileri, hükümet programları, siyasal parti yaklaşımları, seçimler, belediye çalışanları ve kentsel olayların yer aldığı bir kronolojik çerçevede belirlemeye çalıştık.

Ortaya çıkan tabloda; 1930-1945 aralığı belediyenin kuruluş ve kurumsallaşma dönemi olarak görülebilir. Sorunlar henüz ulusal ve yerel ayırımında ele alınamamaktadır. 1945-1960 aralığı çok partili siyasal yaşama geçiş ve yapısal dönüşümün başlangıç yılları olarak, hızlı kentleşmenin yaşandığı bir dönemdir. Kentlerde maddi olanak, konut ve imar sorunları ağırlaşırken önceki döneme tepkisel belediyecilik uygulamaları göze çarpmaktadır. Ancak siyasal partiler bu süreçte farklı yaklaşımlar sergilememektedirler.

1960-1973 aralığında, yeni anayasa yerel yönetimlerin varlıklarını, organlarını, görevlerini ve gelirlerini güvence altına almıştır. Ancak fiili durumda geçmişten bir farklılık yaşanmamaktadır. Üstelik gerek gelir yetersizliği, gerek teknolojinin getirdiği zorunluluklar dolayısıyla belediyeler bazı hizmet alanlarını merkezi idareye devretme durumunda kalmışlardır. Toplumsal farklılaşmanın kentleşmeyle birlikte hızlandığı, siyasal yelpazenin renklenip, zenginleştiği bir dönem olmasına rağmen bunların Belediyeciliğe yansıması tespit edilememiştir.

1973-1980 aralığında bir önceki dönemin toplumsal ve politik birikimlerinin bu dönemin merkez-yerel iktidarlarındaki siyasal farklılaşmadan da kaynaklanan çelişkiler zemininde, iyice belirginleştiği ve belediyecilikte farklı bir söylemi ortaya çıkardığı görülmektedir. 1960'larla getirilen yasal güvence ortamını fiili kazanıma dönüştürmeye çalışan, bunun için kentsel toplum faktörünün de devreye girdiği, demokratikleşme taleplerinin seslendirildiği bir söylemdir bu. 1973-1980 tarihsel aralığı bu anlamda; belediyeyi bir kentsel kurum olarak vareden toplumsal, ekonomik ve politik faktörlerin göreli bir gelişme, bilinçlenme düzeyine eriştiği yegâne dönem olma özelliğini korumaktadır.

1980'lerden bugüne gelindiğinde ise; önce askeri darbeyle altüst edilen bu gelişme süreci, 1982 Anayasasındaki yerel yönetim düzenlemesi ile geriye gidişi hazırlamıştır. Ardından, 80'li yılların ikinci yarısından sonra kamunun küçültülme projesiyle devreye giren özelleştirme, yap-işlet-devret, artan içdış borçlanma, şirketleşme v.b. uygulamalarla belediye; toplumsal kurumsal kimliğinden uzaklaşmaktadır. Belediyecilik bir işletme fonksiyonuna indirgenerek özel sektörle işbirliğine yönelmiştir. Bu yöneliş hiçbir politik-ideolojik engel ve farklılık tanımamakta, hızla yaygınlaşmaktadır.

Değişen Süreçlere Karşın Değişmeyen Talep: Belediyeler Güçlendirilmelidir!

1940'lı yıllardan 70'lere kadar hemen hemen tüm siyasal parti ve hükümet programlarının, yerel yönetici taleplerinin değişmeyen ortak yönü; belediyeleri güçlendirmek, kaynaklarını arttırmak olmuştur. Daha çok muhalefet dönemlerinde ve dezavantajlı pozisyonlarda seslendirilen bu yöndeki idari reform talepleri belediyenin hizmet fonksiyonu yönünü vurguluyordu. 1973-1980 aralığında ortaya çıkan beledi söylem ise; merkeze karşı "özerk", topluma karşı "açıklık" içeren demokratik katılımcı bir toplumsal örgütlenme modelinden yola çıkıyordu. Dolayısıyla belediye, hizmet yönüyle birlikte siyasal ve toplumsal fonksiyonu ile belirginleşerek sistemin demokratikleşmesinin taşıyıcı ve dönüştürücü unsurları olarak kabul görmeye başlamaktaydı.

1980'lerden bugüne gelinen süreçte ise; yerel yönetimlerin güçlendirilmesi talepleri her zamankinden daha yoğun bir şekilde ve genel bir yeniden yapılanma projesiyle desteklenmektedir. Küreselleşme sürecinde kentlerin özellikle iktisadi potansiyeli tartışmasız olanların kazandığı özgün konum, kentsel yatırımları, dolayısıyla kentsel kararları çok önemli hale getirmiştir. Bu anlamda kentlerde karar verici durumda olmak ve bu süreçte merkezden ve toplumdan olabildiğince mesafeli bir özerklik alanı yaratılmasına çalışmak ulusal ve uluslararası sermaye açısından hayatiyet taşımaktadır. Bu hedefte uygulama modeli olarak kent yönetişimi gündeme getirilerek sivil toplum örgütleriyle birliktelik öngörülmektedir. Bu yaklaşımda nasıl bir kent? Hangi sivil toplum? Ve nasıl bir birliktelik? soruları spekülatif ve açık olmayan cevaplar üretebilmektedir.

Gelinen noktada; köhnemişlik, çağdışılık nitelemelerine maruz kalan 1580 sayılı Belediye yasasının değiştirilmesi ile yeni bir Belediyeciliğin ve kent yönetimi anlayışının kurumsallaşabileceği yönündeki varsayımlar gerçekçi görünmemektedir. Çünkü aynı yasa ile çok farklı beledi dönemlerin varlığı tesbit edilebilmiştir.

Yapılması gereken; öncelikle yönetimler arasında **guvenin** hukuk devletinde olması gerektiği biçimde teminat altına alınmasıdır. Devlet, tarihsel misyonundan kaynaklanan vesayetçi konumunu terkederek toplumun ve yönetimin demokratikleşmesi yönünde açılımı sağlamalıdır. Belediyelerin merkezi yönetime karşı özerkliği savunulmalıdır. Ancak özerklik sadece merkezi yönetime karşı değil, yerel toplulukta güç ilişkilerinin taşıyıcısı konumundaki kesimlere yönelik olarak da savunulmalıdır. Siyasal kültürün zayıflığı ve patronaj (himayeci) ilişkilerinin gerçekliği ortada iken, toplum yararı kriteri

esas alınmak üzere kişiler ya da çıkar gruplarına karşı yerel toplumun özerkliği savunulmalıdır.

Kent yönetimi ve kent toplumunun hak ve sorumluluklarının akılcı formüle edildiği, toplumsal denetimin ağırlıklı hale getirildiği bir sistem kurulmalıdır. Bunun ön koşulu ise, her düzeyde katılım mekanizmalarını kurumsallaştırıcı, açık yönetim modellerinde örgütlenmektir.

Yirmibirinci Yüzyıl Başında Dünya Kooperatifçiliğinin Gündemi

Ayten ALKAN (*)

Giriş: Ondokuzuncu Yüzyıldan Yirmibirinci Yüzyıla Taşınan Bir Toplumsal-Ekonomik Hareket...

Anamalcı üretim biçeminin egemen olduğu toplumsal-ekonomik ilişkiler dizgesine özgü bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmış olan kooperatifçilik, zaman içinde gelişip yaygınlaşarak bir toplumsal-ekonomik hareket özelliğini kazanmıştır. Gönüllülük, dayanışma, karşılıklı ve kendine yardım çerçevesinde kurulan kooperatifler aracılığıyla, serbest pazar düzeneğinin işlemesindeki aksaklıklardan ve / ya da gelir dağılımındaki dengesizliklerden zarar gören ekonomik açıdan güçsüz kitleler, özellikle emeğiyle geçinenler, temel gereksinimlerini karşılamak olanağına kavuşmuşlardır.

"İnsan gereksinimlerini karşılayıcılık özelliğinde ortak bir nokta" bulunmasından (LAIDLAW: 10) dolayıdır ki kooperatifçilik farklı düşünsel ve politik akımlarca desteklenmiş, yakın zamana değin ideolojik ve toplumsal kutuplaşmışlık içinde bulunan yeryüzünün hemen hemen bütün ülkelerine yayılarak, anayasalarda ekonomik ve toplumsal kalkınmanın önemli bir aracı olarak benimsenmiş ve öteden beri kamu kesimi ile özel kesim yanında "üçüncü kesim" olarak değerlendirilmiştir (MÜLAYİM: 9,14).

Böylesi bir benimsenme görmesi, kooperatifçiliği, salt üyelerin ekonomik çıkarlarını korumaya yönelen ekonomik bir örgütlenme biçimi olmanın ötesine geçirip yerkürenin kapsamı ve boyutları en büyük toplumsal-ekonomik akımı olarak niteleyebilmenin önünü açmaktadır. Kooperatifçilik hareketinin

---

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

uluslararası çatı örgütü olan Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)'nin bireysel üye sayısının son çeyrek yüzyılda hemen hemen ikiye katlanmış olması (MARCUS: 2) ve bugün gelinen noktada 93 ülkeden 236 kooperatif kuruluşun ve yaklaşık 725 milyon kooperatif üyesinin bu çatı altında örgütlü bulunması, bu nitelemeyi haklı çıkaran bir tablodur.

ICA çatısı altında örgütlü kooperatif kuruluşlar ve bireysel üye sayısı (1998)

	Ülke sayısı	Üye Olan Üst-Kooperatif Kuruluş Sayısı Sayısı	Üst-Kooperatif Kuruluşlara Üye Birim Kooperatiflerin Sayısı	Birim Kooperatiflerin Bireysel Üye Sayısı
Amerika	18	61	43.945	182.486.437
Afrika	12	19	27.214	9.561.443
Avrupa	35	88	197.293	118.473.862
Asya	28	64	480.648	414.383.079
Uluslararası*	-	4	-	-
Toplam	93	236	749.100	724.904.821

ICA İstatistikleri, 1998.

(*) AACCU (Kredi Birlikleri Asya Konfederasyon Birliği), COLAC (Latin Amerika Kredi Kooperatifleri Konfederasyonu), CONSUMINTER (Uluslararası Tüketici Kooperatifleri Konseyi) ve WOCLU (Dünya Kredi Birlikleri Konseyi)

Kooperatifçiliği salt bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak göremeyeceğimiz savı, yalnızca bir hareket olarak yaygınlığıyla ilintili değildir. Kooperatifi herhangi bir ekonomik girişimden ayıracak bir anlayış, başlangıçtan bu yana örgütlenmeyi de hareketi de biçimlendirmiştir. Kooperatifçiliğin asıl ayırd edici özelliklerini, kooperatif felsefe olarak nitelenebilecek bu anlayışta aramak gerekir. Daha ilk kooperatif olan *Rochdale'in Denkser Öncüleri* 1844'te Manchester'da kurulduğunda, günümüzdeki kooperatifçilik ilkeleri-

ICA üyeliğinin bölgelere dağılımı (1998)

AFRİKA	Ülke Sayısı	Üye Üst-Örgüt Sayısı	Birim Kooperatif Sayısı	Bireysel Üye Sayısı
Kuzey Afrika	2	7	16.627	4.950.589
Güney Afrika	3	3	2.294	614.010
Batı Afrika	5	6	1.729	659.829
Doğu Afrika	2	3	6.564	3.337.015
TOPLAM	12	19	27.214	9.561.443
AMERİKA	Ülke Sayısı	Üye Üst-Örgüt Sayısı	Birim Kooperatif Sayısı	Bireysel Üye Sayısı
Karayipler	3	6	529	1.740.945
Orta Amerika	3	11	757	533.508
Kuzey Amerika	3	10	35.182	169.340.919
Güney Amerika	9	34	7.477	10.871.065
TOPLAM	18	61	43.945	182.486.437
ASYA/PASİFİK				
Orta Asya	4	4	715	3.998.572
Doğu Asya	4	20	11.831	219.935.694
Orta Doğu	5	8	954	908.649
Okyanusya	3	3	671	537.158
Güney Asya	5	16	457.593	184.695.430
Güneydoğu Asya	7	13	9.599	4.907.576
TOPLAM	28	64	480.648	414.383.079
AVRUPA				
Doğu ve Orta Avrupa ve BDT	18	29	19.854	36.149.916
Avrupa Birliği	12	43	122.304	70.612.593
Öteki ülkeler	5	16	55.135	11.711.353
TOPLAM	35	88	197.293	118.473.862

ICA İstatistikleri, 1998.

nin temellerini atan belli ilkeler benimsenmiştir (GERAY, 1992: 427; UZEL *et al.*: 8). Bunlar; serbest giriş, siyasal yansızlık, demokratik yönetim, *"risturn"* olarak bilinen alışverişle orantılı gelir artığı dağıtımı, paylara sınırlı faiz, peşin ödeme ve eğitim ilkeleridir. Bunların yanı sıra; kooperatiflerin kendileri için sakıncalı olabilecek tecimsel işlemlere girişmemeleri, yapılan satışlarda ederin öteki işletmelerinkinden düşük olmasına özen gösterilmesi ve gerçekleşen her işleme ilişkin üyelere sık sık bilgi verilmesi ilkeleri de benimsenmiştir (BIRCHALL: 49-64; DERBİL: 34-5).

Bu ilkeler ekonomik bir örgütlenme biçiminin ve giderek toplumsal bir hareketin temellerini oluşturmanın yanı sıra, aynı zamanda belli bir felsefe ve öğretinin de anlatımıdır. Toplumun ezilen kesimlerinde *"belli bir anda ve kuşaklar arasında kurulacak dayanışmanın varlığını"* zorunlu sayan (KONUT-BİRLİK: 20), kişiyi sömürmeyen, güçlendiren ve onurlu bir yaşam hakkı tanıyan bir toplum arayışını yansıtan bu felsefe ve öğreti, Prof. Charles Gide'in sözleriyle, *'bir bilginin veya bir ıslahatçının kafasından değil, halkın kaburgalarından'* çıkmıştır (aktaran, DERBİL: 33).

İlki 1937'de, sonuncusu 1999'da olmak üzere, ICA'in öncülüğünde, düzenli olarak toplanan Uluslararası Kooperatifçilik Kurultaylarında kooperatifçilik ilkeleri sürekli olarak gözden geçirilip günün koşullarının gerektirdiği yenilikler yapılmışsa da başlangıçtaki ilkelere temel oluşturan kooperatif felsefenin özü yitirilmemiştir (1). 1995 yılında toplanan ICA 100. Yıl Kurultayı'nda yapılan son düzenlemeyle, "üyelikte gönüllülük ve açıklık, demokratik üye denetimi, üyelerin akçal katılımı, özerklik ve bağımsızlık, eğitim-öğretim ve bilgilendirme, kooperatifler arası işbirliği ve yerel topluluğun yararını gözetme" biçimini alan bu ilkeler; özüne (kendine) yardım, demokrasi, eşitlik, denkserlik, dayanışma, dürüstlük, açıklık, toplumsal sorumluluk ve başkalarını düşünme olarak sıralanan kooperatifçilik değerlerini yaşama geçirmede yol göstericiler olarak benimsenmiştir (ICA, 1995a).

---

(1) Örneğin; II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan Uluslararası Kooperatifçilik Kurultaylarında, kooperatiflerin, üyesi olan bireylerin toplumsal-ekonomik konumları gereği, sendika ve sol siyasal partilerle işbirliği yaptıkları üzerinde durularak, siyasal yansızlık ilkesi eleştirilmiş, serbest giriş ve demokratik yönetim ilkeleri içinde eritilmiştir. Öte yandan, konut gibi ederi üyenin gelirini aşan malların borçlanma yoluyla satın alınması, bir yandan da özel kesim kuruluşlarının Savaş'tan sonraki yıllarda pazarın önemli bir bölümünü ele geçirmeleri, peşin ödeme ilkesinin 1960'ı izleyen yıllarda kendiliğinden uygulamadan kalkmasına yol açmıştır. Bu değişikliklere ek olarak, 1966 Viyana Kurultayı'nda, kooperatifler arası işbirliği ilkesi benimsenmiştir. (GERAY *et al.*: 14-6, 25; BAŞAR: 46-7)

Öze dokunmayan değişikliklerle bu ilke ve değerleri birbuçuk yüzyıldan çok bir zaman boyunca bünyesinde taşıyan kooperatif hareket (2), yirminci yüzyılın sonlarına yaklaşılırken belirginleşen pek çok dışsal etmenle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu etmenlerden kimileri ancak belli bölgelerdeki, ülkelerdeki ya da belli kesimlerdeki kooperatifleri, ötekiler bütün bir kooperatifçilik hareketini etkilemiştir ya da içinde bulunduğumuz yeni yüzyılda kaçınılmaz olarak etkileyeceği kestirilmektedir. Bu genel etmenlerin de bir sonucu olarak, kooperatiflerin iç yapılarında, işleyişlerinde, önceliklerinde ve ereklerinde kimi değişimler gözlenmektedir. Öte yandan, yeni eğilimler göz önünde bulundurularak, içinde bulunduğumuz yüzyılda kimi kooperatif türlerinin serpilmek için elverişli bir ortam bulacağı ve kimi yeni kooperatif türlerinin ortaya çıkacağı öngörülmektedir (PARNELL: 3-7).

Yirmibirinci yüzyıl başlarında dünya kooperatifçiliğinin ağırlıklı gündemini oluşturan yeni ya da güçlenen eğilimleri, bu eğilimlerin sonuçlarını ve olası etkilerini gözden geçiren bu genel değerlendirme yazısının hazırlanmasında Edgar Parnell'in ICA'in 1999 Kongre ve Genel Kurulu'na, *"Yeni Bir Yüzyılda Küresel Kooperasyon"* başlığıyla sunduğu yazanak temel yol gösterici olmuştur. Benzeri bir yazanağı Alex F. Laidlaw, *"2000 Yılında Kooperatifler"* başlığıyla 1980 yılında düzenlenen 27'nci Kongre ve Genel Kurul'a sunduğunda, 2000 yılı için öngöremeyeceği kimi gelişmeler vardı; "sosyalist" bloğun çöküşü, *internet* aracılığıyla tecimsel uygulamaların artışı gibi. Bununla birlikte, Laidlaw'un öngörülerinden birçoğu da gerçekleşmiştir (LAIDLAW: 29-60). Örneğin, birçok ülkede işsizlik artmış, Üçüncü Dünya'da yoksulluğun ortadan kaldırılması çabaları büyük ölçüde başarısızlığa

---

(2) Kooperatifi bir amaç değil, belli amaçlara ulaşmada bir örgütsel araç olarak ele alırsak, toplumsal güçlerin belli bir toplumsal yapı içinde bu aracı kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceklerini kabul etmek durumunda kalırız. Tarihsel olarak kooperatifçiliğin, endüstri ve tarım alanlarında emeğiyle geçinenler arasında kurulduğunu görürüz. Bu örgütlenmenin öncülüğünü İngiltere'de olduğu gibi ütopik-sosyalist bir işveren (Robert Owen), Almanya'da olduğu gibi liberaller, Türkiye'de olduğu gibi bürokratlar yapmış olsa da kooperatifleşmenin doğrudan yararını elde edenler tarım ve endüstri işçileri, giderek orta sınıfların gelişmesiyle küçük ve orta memurlar, küçük esnaf gibi dar gelirliler olmuştur. Her örgütsel araç gibi, kooperatif örgütlenmeye de egemen olup yön veren toplumsal güçler değişince, kooperatifin de toplumsal işlevi değişir. Bu durumda tıpkı "sarı sendikalar" gibi "sarı kooperatifler"den de söz edilebilir. Kooperatifçilik yazınında sıkça anılan *"sözde ya da eğreti kooperatif"* eğilim ile kastedilen, kooperatifçiliğe ilişkin düşünsel çerçeveyi bir yana bırakarak, çoğu kez kooperatifçilik ilke ve değerleriyle bağdaşmayan amaçlara ulaşmada başarı yollarını arayan bu tür bir akımdır. (LAIDLAW: 61; KRASHENINNIKOV: 235)

uğramış ve küresel ölçekli şirketler sürekli olarak güçlenmiştir. Bu yazıda, 20 yıl arayla, Laidlaw'un ipuçlarını verdiği, Parnell'in sergilediği koşullar değerlendirilerek, kooperatif hareket ve örgütlenme önündeki yeni olası engeller, fırsatlar ve gereklilikler araştırılmaya çalışılacaktır.

Yüzyıl Dönümünde Kooperatifleri Değişime Zorlayan Etmenler ve Kooperatif Hareketin "Uyum/Yenilenme" Gizilgücü

Tohumları "vahşi kapitalizm" olarak adlandırılan dönemde atılıp toplumsal pazar ekonomisi ile toplumsal politikanın gelişmesine koşut bir gelişim çizgisi göstermiş olan kooperatif hareket, başlangıçtan bu yana oluşumuna katkıda bulunmadığı bir ortam içinde varlığını sürdürmek durumunda olmuştur. İçinde bulunduğumuz ve hem serbest pazar ekonomisinin hem de politikanın "toplumsallık" özelliğinin aşındığı, buna karşılık aşınmadan zarar gören kesimlerin yeni direnme biçimleri geliştirmeye ya da varolan savaşım yöntemlerini farklı biçimlerde kullanmaya çalıştığı bu dönemde kooperatif kesim, yine oluşumuna katkıda bulunmadığı koşullarla yüzleşmek, güçlükleri tanımlamak ve bu koşullardan yeni fırsatlar türetmek durumundadır. Bu "yeni bir duruş" arayışının, içinde bulunduğumuz yüzyılda da varlığını sürdürmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Aşağıda, yeryüzündeki genel toplumsal-ekonomik gelişmelere yön veren ve çoğu birbiriyle bağlantılı olan eğilimler tanımlanmaya, bu eğilimlerin etkisine kooperatiflerin ne gibi tepkiler verdiği, karşılaştıkları sorunları nasıl aşmaya çalıştığı özetlenmeye çalışılacaktır.

Uluslararası Ekonominin Niteliği ile Ulusal Kuralsızlaştırma ve Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Kooperatifler

Yerel ekonomik birimlerin yerel pazarlar üzerindeki denetimini yitirmesi ve "serbest yarışma koşulları": Geçmişte yerel pazarlar büyük ölçüde, kooperatifler de içinde olmak üzere yerel girişimlerin egemenliği altındayken, bundan böyle pazarların uluslararası ekonomik girişimlere giderek daha açık bir duruma geldiğine tanık oluyoruz. Bu gelişmeye koşut olarak, tüketiciyi tekelleşmelerden korumak adına, pazarlardaki serbest yarışmaya ilişkin olarak daha sıkı yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Kooperatifler ve yerel girişimler gibi "yarışmacılık-karşıtı" unsurlar bu düzenlemelerden çoğunlukla zarar görmektedir. Çünkü uygulamada, çok-uluslu şirketler bu tür yasal düzenlemeleri yerel girişimleri saf dışı bırakmak doğrultusunda kullanabilmektedir.

Ölçek ekonomileri arayışı: Sözü edilen değişim karşısında varlığını korumaya çalışan hemen hemen her türden kooperatif, önceden de var olan ölçek ekonomileri arayışını daha büyük bir çabayla sürdürmektedir. Bu arayış çer-

çevesinde kooperatifler arasındaki birleşmeler artarken, daha geleneksel nitelikteki federal yapılar giderek çözülmektedir. Bu birleşmeler sürecinde küçük ve orta ölçekli girişimlerin yerel ve ulusal düzeyde kooperatif olarak bir arada örgütlenebilecekleri, böylece, "birleşik işletme kooperatifçiliği"nin ortaya çıkabileceği kestirilmektedir.

Öte yandan, ulusal sınırlar ötesinde etkinlik gösterebilecek "çok-uluslu kooperatifler"in sayısının artması gerekli görülmekte ve bu yönde gelişmeler de gözlenmektedir. Örneğin, İskandinav kooperatifleri bütün bölgede etkinlik gösterme yeterliliğine sahip örgütlenmeler oluşturmaktadır. Bu tür birleşme ve/ya da etkinliğin coğrafya alanını genişletme uygulamalarında, genellikle, üyelerle olan ilişkiler güçsüzleşmektedir.

Kooperatiflerde artan uzman egemenliği: Yine pazarın ve yarışma koşullarının dayatmalarına uyum sağlama çabasının ürünü olan ve ölçek genişletmedekine benzer biçimde üyelerin kooperatif süreçte denetimini yitirmesine yol açan bir başka süreç, kooperatiflerin yönetiminde uzmanların artan egemenliği (profesyonelleşme) biçiminde kendini göstermektedir. Birçok kooperatifin yönetim ve denetimi giderek üyelerden uzmanlara geçmektedir. Bu tür bir değişimin yaşandığı kooperatiflerde öncelikler, bundan böyle, üyelerin gerçek gereksinimlerinden çok yöneticilerin uzmanlık eğilimlerine göre belirlenmektedir. Örneğin, uzmanlar, yönetiminde bulundukları kooperatifleri, üyelerin ekonomik ve toplumsal yararını ençoğa çıkarmayı amaç edinen örgütlenmeler olmaktan çok, genellikle, "perakendeci, bankacı, sigortacı, vb." olarak algılamaktadır.

Uygulayımbilimdeki gelişmeler: Pazarların uluslararası niteliğinin belirginleşmesinin bir başka boyutu, iletişim ve bilgi uygulayımbilimindeki, daha özelde elektronik tecimdeki gelişmelerle tanımlanmaktadır. Bu gelişme, bir yandan kooperatifler için birçok yeni fırsat yaratmakta, fakat aynı zamanda, buna ayak uyduramayan girişimlerin geleceğini tehdit altında bırakmaktadır. Bir yandan "fırsat"(3) öte yandan "tehdit" olarak algılanabilecek bu durumu,

---

(3) Nitekim, bu "fırsat"ı değerlendiren kooperatif uygulamalara rastlanmaya başlamıştır. Örneğin, İngiltere-Southampton Kooperatif İletişim Ağı (Southampton Coop-Net), kooperatifçilik değerlerini ve ilkelerini güçlendirmek, kooperatiflerle ilgili konularda yapıcı ve çoğulcu bir tartışma ortamını sağlamlaştırmak amacıyla, uzun bir süredir, elektronik iletişim ortamından yararlanmaktadır. Çeviri kooperatiflerinden, özürlü insanlara yönelik kooperatif konut tasarımına, sağlık ve bakım kooperatiflerine kadar birçok konuda üyeler deneyimlerini paylaşmaktadırlar. (http://www.tidbits.com ya da http://www.totalcoverage.co.uk)

bir söyleşisinde ICA Başkanı Roberto Rodrigues, şöyle dile getirmektedir (ICA, 1999/2):

> *"İnsanların, iletişim uygulayımbilimindeki gelişmelerin sonucu olarak daha da yakınlaştığı bir dünyada bu dev ağ büyük bir kooperatife benziyor: İnsanları, ülkeleri ve anakaraları bir araya getiren bir bilgilenme kooperatifi. Fakat kooperatifler, sanal bir iletişim ağında insanları yalnızca bir araya getirmekten daha fazla bir şeyi ifade etmektedir: Çalışan, mal ve işgörü üreten, fırsatları genişleten, üyelerine daha iyi yaşam koşulları sağlayan kooperatifler, gerçek dünyada da etkindir. Bu nedenle, bilgisayarlar üzerinden kurulan uluslararası bilgi ağının, bütün dünyada kooperatif hareketin güçlenmesi ve gelişmesi için çok önemli bir araç olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla kooperatifler, tıpkı büyük işletmelerin yaptığı gibi, bu kanalın bütün gizilgücünü zorlamalıdır. Bu aracı etkili bir biçimde kullanmanın olası getirileri şöyle sıralanabilir: Karar almayı, deneyim paylaşımını, kooperatifler arası işbirliği ağını kolaylaştırıp kimi toplantıların özeksizleştirilmiş bir biçimde yapılmasını olanaklı kılabilir; kararların ve anlaşmaların sonuçlarının izlenmesini, uygun zamanda uygun uzun erimli ereklerin belirlenmesini kolaylaştırabilir. Bütün bu nedenlerle kooperatiflerin üyelerini bu bilgi ağının kullanımı konusunda eğitmeleri bugün için büyük bir önem taşımaktadır. Bu saydıklarımla birlikte, unutulmaması gereken bir nokta var: Bütün araçlarıyla iletişim ve haberleşme 'kooperatifçilik ideali'ni geliştirmek amacıyla kullanılmalıdır. Bunların hepsini ICA'in başarabilmiş olduğunu söylemek olanaklı değildir. Ne yazık ki akçal kaynaklarımız kısıtlı. Bununla birlikte, iletişim olanaklarımızı genişletmek için fon bulmamızın zorunlu olduğunu biliyoruz; yoksa, çok büyük bir uğraş vermeyi sürdürüyor olacağız, fakat yeryüzünde pek az kişi bunun ayırdında olacak..."*

"Küçülen" devlet: Çok-uluslu şirketlerin yararına düzenlemeler bir yana bırakılırsa, tecimsel ilişkileri kurala bağlayan iç tüze düzenlemelerinin etkisi giderek azalmaktadır. Bir yandan da devlet daha önce sağladığı birçok kamusal işgörüden elini çekmektedir. Buna karşılık, özelleştirme uygulamaları doğrultusunda gerek ulusal özel kesimin, gerekse çok-uluslu şirketlerin gücü denetimsiz bir biçimde artmaktadır. Devletin birçok alandan elini çekmesi ve toplumsal işgörülere desteğini azaltması kooperatifçiliği doğrudan etkilemektedir. Yalnızca "sosyalizm" sonrası ve gelişmekte olan ülkelerde değil, değişik ölçülerde de olsa bütün yeryüzünde kooperatifler devlet desteğinden

daha da yoksun kalmaktadır. Üyelerle bağın güçsüzleşmesi sorunu burada da kendini göstermektedir.

Giderek daha çok akçal kaynak sorunuyla karşı karşıya bulunan kooperatifler, bu istemi karşılayabilmek için kimi zaman üye denetimini devreden çıkarmaktadır. Gerçekte, bu tür uygulamalar eninde sonunda kooperatif olmaktan vazgeçmek anlamına gelmektedir. Özelleştirme akımına kooperatiflerin verdikleri bir tepki, yasal düzenlemelerin izin verdiği durumlarda malvarlıklarını ya doğrudan doğruya ya da şirkete dönüştürerek elden çıkarmak biçiminde kendini göstermektedir. Özellikle üyeler, kooperatif malvarlığının dağıtılmasını, iyeliği ortaklığa dayanan kooperatif yapının getirilerine göre daha çekici bulduklarında bu tür uygulamalara gidilmektedir. Almanya'da 1994'te yapılan bir yasal düzenleme, kooperatiflerin "değişen pazar ve yarışma koşullarına uyum sağlayabilmesi yönünde hareket serbestliğini genişletmek" adına, kooperatiflerin başka herhangi bir tüzel biçimde yeniden örgütlenebilmeleri, öteki şirketlerle birleşebilmeleri ve belli etkinliklerini şirket etkinliğine dönüştürebilmelerinin önünü açmıştır. Benzer biçimde İtalya, İzlanda ve Kanada'da 1990'ların sonlarında yapılan kimi yasa düzenlemeleriyle, üye olmayanların kooperatif paydaşlığı alımı yoluyla anapara artırımının yolu açılmıştır (UN, 1999: 20-5).

Kamusal işgörü kooperatifleri: Özelleştirme eğiliminin kooperatifçilik kesimi açısından olumlu olarak nitelenebilecek bir etkisi, sağlık ve bakım gibi kamusal işgörü kooperatiflerinin ortaya çıkmasına elverişli bir ortamın doğmasıdır. İnsanların gelirlerinin önemli bir oranını devlet ya da özel kesimce sunulan işgörülere ayırmada giderek isteksizleştiği ve/ya da güçsüzleştiği bir ortamda her çeşit topluluk işgörüsünün türlü kooperatiflerce üstlenilebileceği kestirilmektedir. (ULLRICH: 67-8) İçinde bulunduğumuz yeni yüzyılın başlarında,

- her çeşit sağlık ve bakım işgörüsüne yönelik kooperatif etkinliğin, devlet ya da özel kesimce denetlenen sağlık ve bakım kuruluşlarına almaşık bir örgütlenme biçimi sunabileceği(4);

---

(4) Sayıları az da olsa bu tür kooperatiflere 1970'lerin sonlarından bu yana rastlanmakta, 1990'larda yaygınlaştığı görülmektedir. Sağlık ve bakım kooperatifleri ya işgörüden yararlanan ya da kendini işlendiren sağlık ve bakım çalışanlarınca kurulmaktadır. 1979'da kurulmuş bulunan Kırsal Wisconsin Sağlık Kooperatifi, 1992'de kurulmuş bulunan ve 70 üye klinik ve sağlık merkezini çatısı altında örgütleyen Singapur Sağlık Bakımı Kooperatifi (NTUC), 1999'da kurulan Charlesbourg Sağlık İşgörüleri Kooperatifi, AB-D'de özellikle kırsal kesimde bulunan çocuk sağlığı ve bakımı kooperatifleri bu tür ör-

- özellikle özel girişimlere bırakılmış işgörülerin sunumundan yarar ve/ya da doyum sağlayamayan topluluklarda, özeksel ya da yerel yönetimin denetiminden çıkarılmış işgörülerin kooperatiflerce üstlenilebileceği(5);

- özel nüfus kesimlerinin gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik kooperatifleşmenin, örneğin yaşlı nüfusun giderek arttığı ülkelerde yaşlıların bakım işgörülerine yönelik kooperatiflerin kurulmasının da beklenen bir gelişme olduğu belirtilmektedir.

Nitekim bu tür kooperatifler kimi ülkelerde özel yasa düzenlemelerinin konusu olmaya da başlamıştır. Örneğin İtalyan kooperatifçilik mevzuatında 1991'de yapılan değişikliklerle sağlık ve eğitim işgörüleri ile özürlüler, eski suçlular, madde bağımlıları gibi kesimlerin toplumsal sağaltımı (rehabilitasyonu) alanlarında etkinlik gösteren kooperatifler düzenlenmiştir (UN, 1999: 20-5).

Daha çok istemde bulunan tüketiciler? Ekonomide uluslararasılaşma, özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarının da bir sonucu olarak, iş çevrelerinin insanlar ile pazar arasında kurdukları özdeşliğin bir yandan daha çok güçlendiği, öte yandan bu özdeşliğin kendini daha iyi gizlediği gözlenmektedir. Görünüşte, tüketiciler yeğlemelerde bulunmak için geniş bir olanaklar alanına sahiptir. Bu durumda ancak tüketicilerin isteklerine sürekli olarak yanıt verebilen girişimlerin varlığını koruyabileceği varsayılır. Oysa gerçekte, ne tüketicilerin hepsi istediğini yeğleyebilecek denli varsıldır ne de sonsuz bir yeğleme alanları vardır.

Yukarıda belirtilen ve yeryüzü nüfusunun çoğu için olumsuz sonuçlar getiren uluslararası gelişmeler karşısında, bir "karşı-eğilim" olarak tanımlanabilecek biçimde, insanlar kendi yaşamları üzerinde belli bir derecede de olsa denetim gücüne sahip olma özlemi duymaktadır. Bu özlem insanları, daha

---

gütlenmelere örnek gösterilebilir. 1996'dan bu yana Uluslararası Sağlık Kooperatifleri Örgütü (IHCO) ICA'in uzmanlık kuruluşlarından biri olarak çalışmaktadır. (http://www.coop.org/ica/sectors/sechealth.html - 3 Ekim 2000)

(5) Yine bu tür kooperatiflere, çok yaygın olmamakla birlikte, öteden beri rastlanmaktadır. Örneğin, "bireyciliğin ülkesi" ABD'de kırsal kesim elektriğinin %90'ı kooperatiflerce sağlanmaktadır. 1942'de kurulan Amerika Ulusal Kırsal Elektrik Kooperatifleri Birliği (NRECA)'nin bugün, 32 milyon kişiye hizmet sunan 1000 dolayında kooperatif üyesi vardır. 875 elektrik dağıtım dizgesinin çoğu bu kooperatiflerin denetimindedir. Birlik, ABD Kongresi nezdinde, özellikle elektrik üretimini ve çevreyi etkileyecek düzenlemeler söz konusu olduğunda, yasal temsil konumuna sahiptir. (TÜRKİYEKOOP, S.19: 19)

küçük ve denetlenebilir topluluklara yöneltmektedir (6). Kooperatifler, karar-alma süreçlerinde etkin katılım sağlayabilirlerse bu eğilimden yararlanma fırsatı elde edebilirler.

Bir yandan insanların gereksinimlerinin, özlemlerinin ve kendi yaşamları üzerinde denetim isteklerinin arttığı, bir yandan da bunları yaşama geçirme olanaklarının giderek daha çok kısıtlandığı bu sürece kooperatifler, işlevleri bütünleştirerek uyum sağlamaya çalışmaktadır. Mal ve işgörü sağlayan kooperatifler, giderek, birçok mal ve işgörünün tek bir özekte elde edilebilmesi istemiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu eğilim, özellikle dar bir alanda uzmanlaşmış kooperatifleri güç durumda bırakmakta, fakat aynı zamanda farklı kesimlerden kooperatifler arasında işbirliği için önemli olanaklar sunmaktadır.

Varlığını sürdürmekte olan geniş ölçekli kooperatiflerin, yukarıda belirtilen olası yeni kooperatif türlerini destekleyebileceği; bu yeni kooperatiflerin, geniş ölçekli "şemsiye kooperatif"in üye yapısı içinde özel gereksinimi bulunanlara yönelik çalışabileceği ya da şemsiye kooperatifin daha dar bir alanda çalışan küçük-ölçekli kooperatife yönetim ve destek işgörüleri sunabileceği kestirilmektedir. Nitekim, belirtilen yeni kooperatif türlerinin yanı sıra, daha geleneksel kooperatiflerin de, üyelerinin gerçek gereksinimlerini karşılamak doğrultusunda kendilerini yenilemeye hazırlıklı olmaları durumunda, büyümesi ve gelişmesi beklenmektedir.

Varsıl-Yoksul Uçurumunun Büyümesine Koşut Olarak Artan İşsizlik Sorunu

İşlendirme kooperatifleri: Gerek varsıl ülkelerle yoksul ülkeler gerekse her bir ülkede yaşayan varsıl insanlarla yoksul insanlar arasındaki uçurum büyümektedir. Bu çerçevede işsizliğin önemini artırarak koruduğu, işsizlerin toplum içinde daha da kıyısallaştığı gözlenmektedir. Bu koşullar altında, 19 ve 20. yüzyılda da örnekleri görülen işlendirme kooperatiflerinin (7) gelişme-

---

(6) Gerek 1930'ların büyük bunalım yıllarında, gerekse toplumsal gönenç devleti rejiminin iyiden iyiye çözüldüğü 1980'li yıllarda benzeri bir "karşı-eğilim" yaşanmıştır (ALKAN: 69-72).

(7) İşsizlikle savaşım ve işlendirmenin korunması alanında kooperatif yöntem, daha 19. yüzyılın ekonomik ve toplumsal bunalım koşullarında yaşama geçirilmeye başlamıştır. Bu amaçla kurulan kooperatifler, işçi ve zanaatkarın, özellikle işsizlikten ya da bağımlı işçi konumuna düşmekten kaynaklanan yoksulluğunu gidermek, bu kesimlerin kendi emeklerini değerlendirecekleri iş ve işlendirme yaratmak üzere, Fransa ve İngiltere'de başlayarak, uygulama iklimi bulmuştur (Kapsamlı bir değerlendirme için bkz. DUYMAZ, *passim*.; II. Dünya Savaşı sonrası uygulamaları için bkz. BIRCHALL: 195)

ye elverişli bir ortam bulacağı düşünülmektedir. Özellikle, bütün bir yaşamları boyunca çalışma beklentisi içinde olamayan ya da düzensiz olarak çalışan kesimlerin kısa-süreli işlendirilmelerine destek sağlayacak, bu kesimlerin pazar yeteneklerini artırmaya çaba gösterecek ve/ya da ürünlerini, işgörülerini pazarlayacak kooperatiflerin gelişebileceği, bu tür kooperatiflerin, örneğin çalışan kadınlara çocuk bakımı işgörüsü gibi, çalışanlara yönelik destek işgörüleri sağlayabileceği de olasılıklar arasında belirtilmektedir. Bununla birlikte, aşağıda da görüleceği üzere, kooperatiflerin işlendirmenin desteklenmesine yönelik varolan ve gizil katkıları doğrudan işlendirmeye yönelen etkinlikleri ile sınırlı değildir.

Uluslararası kooperatifçilik hareketinin 2000 yılı gündemi: İslendirmenin desteklenmesi: İşsizlik sorununun küresel ağırlığını gözardı etmeyen uluslararası kooperatif hareket konuya özel bir önem vermiş, 1 Temmuz 2000 yılında 78'incisi kutlanan ICA Uluslararası Kooperatifçilik Gününün (8) temel izleği, "işlendirmenin desteklenmesi" olarak belirlenmiştir. Bu izlek doğrultusunda sunulan iletiye göre (ICA, 2000):

> *"Birleşmiş Milletler 1994 yılında yaklaşık 3 milyar kişinin, bir başka deyişle yeryüzü nüfusunun yarısının geçiminin kooperatif girişimlerce güvenceye alındığını kestirmekteydi. 800 milyondan çok kişi kooperatif üyesidir ve bu kooperatifler yaklaşık 100 milyon kişiye iş olanağı sağlamaktadır. Afrika'daki birkaç ülkede kooperatif hareket, devletten sonra ikinci büyük işveren kesim konumuna gelmiştir. Bu bölgede çalışma olanaklarının çoğu tarımsal kooperatiflerin üretim, pazarlama, işleme gibi etkinlikleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Yalnızca Avrupa'da kooperatifler 5 milyondan çok kişiye işlendirme olanağı sağlamaktadır. 5 milyon aynı zamanda Çin Tedarik ve Pazarlama Kooperatifler Federasyonu'nda çalışanların büyüklüğünü ifade eden rakamdır."*

ILO'nun kooperatif kesime işlendirme bağlamında verdiği önem: Böylesine geniş kapsamlı bir işlendirmenin kooperatifler aracılığıyla sağlanmasının farklı yolları, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Kooperatifçilik Birimi'nin yine 78'inci Uluslararası Kooperatifçilik Günü dolayısıyla sunduğu iletide şöyle tanımlanmaktadır (ILO, 2000a: 15):

---

(8) 1994'ten bu yana aynı zamanda Birleşmiş Milletler Uluslararası Kooperatifçilik Günü olarak kutlanmaktadır.

"Kooperatifler, kooperatif üyelerinin ortak bir üretim biriminde birlikte çalıştıkları ortak bir işyeri işlevi görebilir. Bu yolla, oluşmuş bulunan kooperatif topluluk, 'örgütlü bir kendini-işlendirme kuruluşu' yaratabilir. Yaygın örneği tarımsal kooperatifler ve küçük işleyimsel kooperatiflerdir.

Kooperatifler aynı zamanda işveren konumunda olabilir. Bunlar, ortaklığını alıcıların oluşturduğu ve kooperatif üyesi olmayabilen ücretli çalışanları işlendiren kooperatiflerdir. Dükkan işletmecileri, kasiyer, tezgahtar vb. görevlileri işlendiren tüketim kooperatifleri bunun bir örneğidir.

Birçok kooperatif kendini-işlendirme yöntemini desteklemekte ya da kolaylaştırmaktadır. Ortaklığını alıcıların oluşturduğu kooperatiflerin, üyelerin girişimlerini desteklemesi örneğinde böyle bir durum söz konusudur. Bir tarımsal pazarlama kooperatifinin küçük çiftçiye üretim öncesi ve sonrası işgörüleri sağlaması yaygın bir örnektir.

Kooperatifler aynı zamanda ücretli işlendirme olanaklarını dolaylı olarak sağlamaktadır. Bu durumda, koooperatiflerin kendi varlıkları iş olanağı yaratmaktadır. Hükümetlerin kooperatifçilik birimleri, kooperatifçilik eğitim kuruluşları, kooperatif denetim kuruluşları örneklerindeki durum budur. Son olarak, öteki kesimlerde olduğu gibi, kooperatifler, tecimsel ilişkilerini sürdürdükleri kuruluşlardaki iş olanaklarının gelişmesine destek sağlar. Örneğin bir konut kooperatifi yapı gereçleri kesiminde işlendirme olanaklarını dolaylı olarak artırır."

İşsizliğin yakıcı bir sorun olmayı sürdürdüğü bir ortamda, salt işlendirme için sundukları geniş olanaklar nedeniyle bile kooperatifler içinde rahatça hareket edebilecekleri bir politik çerçeveyi haketmekte ve buna gerek duymaktadır. Böyle bir çerçevenin, bir başka deyişle kooperatif gelişmeye uygun bir iklimin varlığını belirleyen başlıca beş alanı ILO (2000a: 16) şöyle tanımlamaktadır: Hükümetlerce (i) örgütlenme özgürlüğünün güvenceye alınması, (ii) kooperatifler ve benzeri kuruluşların resmi olarak tanınan bir konum kazanabilmesine elverişli yasal araçların sağlanması, (iii) kooperatiflerin yönetsel özerkliği ile devletin gözetimci rolünün dengelenmesi, (iv) kooperatiflerin özel girişimlerle eşit tanınma görmesi, (v) kooperatiflere teknik destek sunulması.

Temel önemde gördüğü bu beş alanı da kapsayacak biçimde ILO, kooperatiflerin desteklenmesiyle ilgili yeni uluslararası ölçünler geliştirme çabasına girmiş bulunmaktadır (ILO, 2000b). 2001-2002 yılları boyunca geliştirile-

cek yeni ölçünlerin, Uluslararası Çalışma Konferansı (ILC)'mn 1966'da benimsediği, "gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişmesinde kooperatiflerin rolü" üzerine 127 sayılı Kararı'nın yerine geçmesi öngörülmektedir.

Çevrenin Geleceğine Yönelik Kaygı ve Çabalar Çerçevesinde Kooperatif Etkinlik

Uluslararası çevre duyarlılığının olusumunda kooperatif hareket: Yeryüzünün çevresel bir bunalım yaşamakta olduğu ve bu bunalımı ortadan kaldırabilmek, hiç değilse azaltabilmek için dizgesel önlemler alınması gerektiği, 1970'li yıllardan başlayarak, uluslararası toplulukça dile getirilmektedir. ICA ile üye örgütleri, 1950'lerin sonlarından bu yana çevre sorunlarına ilgili olmakla birlikte, bu konuda ortak bir yönelim oluşturulması çabaları için 1980'lerin sonlarını beklemek gerekmiştir. 1989 yılı içinde ICA, üye örgütlerinden çevreyi korumak adına aldıkları önlemlerle ilgili bilgi isteminde bulunmuş, ulaşan bilgilerin bir derlemesini 1990'da yayınlamıştır. Yine 1990 yılında ICA, Ortak Geleceğimiz Merkezi'ne çalışma ortağı olarak katılıp BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun *"Ortak Geleceğimiz"* yazanağı ile başlayan sürecin bir parçası durumuna gelmiştir (ICA & UN, *ch*.I: 1).

Eylül 1990'da ICA Özeksel Kurulu, Madrid'de düzenlediği toplantıda BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'na ICA'in katılım gerekliliği üzerinde önemle durmuş; Eylül 1992'de de Konferans'a, kooperatif hareketin sürdürülebilir kalkınma ile çevrenin korunmasına verdiği destek üzerine bir belge sunulmuştur. Ekim 1992'de Tokyo'da toplanan 30'uncu Kongre'de çevre ve sürdürülebilir kalkınma başlıca izleklerden birisi olarak belirlenmiş ve *"1995'te Manchester'da toplanacak ICA Genel Kurulu'na sunulmak üzere, ICA üye örgütleri, uzmanlık kurulları ve bölgesel kuruluşlarının, 'Kooperatif Gündem - 21'in oluşumuna yönelik olarak kendi eylem izlencelerini hazırlamaları"* kararı alınmıştır. Kongre'de, ayrıca, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi benimsenmiştir. 1995 başlarında, öngörülen Kooperatif Gündem -21'in taslağı önemli ölçüde tamamlanarak, Mayıs 1995'te son biçimini almıştır. Söz konusu belge, kooperatifçiliğin tarımdan turizme değin bütün kesimlerini kapsayıcı önlemler, öneriler ve erekler getirmekte, kooperatiflerin salt kendi etkinlik alanlarında değil, aynı zamanda eğitim, iletişim ve kamu duyarlılığı konularında da sorumluluk tanımı yapmaktadır. (ICA & UN, *ch*.I: 2)

Çevre kıyımının durdurulmasında kooperatif gizilgüç: BM Genel Sekreterliğince Genel Kurul'a sunulan kimi yazanaklarda, kooperatif girişimlerin sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol üstlendikleri belirtilmekte, bu saptamaya koşut olarak, Genel Kurul'ca alınan tavsiye kararlarında da hükümetlerin çevre sorunlarının çözümünde kooperatiflerin katkısını önemle dikkate al-

maları önerilmektedir (ICA & UN, *summ.*:1). Kooperatif hareketin kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, BM'in de dikkat çektiği gizilgücün temeli anlaşılır: Yeryüzünde 800 milyon dolayında birey kooperatif üyesidir; bu bireylerin aileleri de hesaba katıldığında, kooperatif hareketin 3 milyar dolayında insanı kapsadığı kestirilebilir. Geniş etkinlik alanları düşünüldüğünde, kooperatif girişimlerin ekonomik ağırlıkları da dikkate değerdir. Fakat, bütün bunların ötesinde, kooperatiflerin sürdürülebilir kalkınmaya ve çevre sorunlarının önlenmesi, azaltılması ve giderilmesine varolan ve gizil katkılarının temellerini, kooperatifçiliğin yaslandığı ilke ve değerlerde aramak gerekir. Prof.Dr. Geray'ın belirttiği gibi (1993: 14) .

> *"İnsanların birbirini kırdığı, doğal, kültürel çevreyi yağmaladığı, tükettiği bir dönemde, kooperatifçilik görünürde dışlanırken bir umud olarak önemini korumaktadır. İnsanın insanla işbirliğine, güçbirliği etmesine, dayanışmasına, birbirine güvenmesine, ortak çıkarlarını anaparanın egemenliğine karşı korumasına dayalı birleşke oluşturmaları anlamındaki kooperatifçilik hareketi çevre sorunlarına da eğilmiş bulunuyor. Dürüstlük, demokratiklik, toplumsal sorumluluk, katılımcılık, başkalarını düşünme gibi temel değerlere dayanan kooperatifçilik insanın kirlenmekten korunması, kurtulması, arınması için bugün de insanlık için önemli bir yaşam felsefesi, biçimi, aktöre (ahlak) oluşturuyor. Bu açıdan, kooperatif hareketin çevresel sorumluluk yüklenmeğe yönelmesi bir rastlantı değildir."*

Gerçekten de kooperatifler; kar elde etme amacını dışlayan yapılarıyla, hem kırsal hem kentsel alanlarda yoksulluğun giderilmesine, kabul edilebilir yaşam koşullarının sağlanmasına, tüketim kalıplarının gereksinim-temelli olarak değiştirilmesine, vb. katkılarıyla, sürdürülebilir kalkınmanın önemli edimcilerindendir ve 21.yüzyılda da bu niteliklerini sürdürmek durumundadır.

Toplumsal Cinsiyet (9) Kaynaklı Sorunlar: Kooperatif Harekette "Gerçek Eşitliğe" Doğru...

Kadınların Eşitlik Savaşımı ve Kooperatif Kültür: Ulusal ve uluslararası düzlemlerde giderek daha güçlü bir biçimde gündeme gelen kadınların eşit-

---

(9) Toplumsal cinsiyet (gender), biyolojik cinsiyetten (sex) farklı olarak, cinsler arası eşitsizliklerin biyolojik farklılıklardan değil, bu farklılıklara toplumsal süreçlerde yüklenen anlamlardan, toplumsal ve kültürel yapılardan, tarihsel arka plandan, kısaca ataerkil dizgeden (patriyarkal sistemden) kaynaklandığını vurgulamak üzere kullanılmaktadır.

siz ve ikincil konumu, birçok kurumsal alanda olduğu gibi kooperatiflerde de gözönünde bulundurulması gereken bir konu olmayı sürdürmekte; fakat kooperatif hareket çerçevesinde ancak 1990'ların başlarından bu yana dile getirilmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve eşit fırsatlar çerçevesinden bakıldığında, birkaç ayrıksın örnek dışında kooperatif hareket içinde kültürel değişimin gerçekleştirilememiş olduğu görülmektedir. Ancak bu kültürel değişim sağlandığında kooperatif hareket, yeryüzünde eşit fırsatlar politikasının yaşama geçirilmesinde öncü bir edimci olabilecektir (MARCONE: 1).

Üstelik, kooperatifçiliğin gücünü bu alanda da gösterebilmesi için elverişli gelişmeler yaşanmaktadır. Örneğin, uluslararası sayımlamalar, işgücü pazarındaki engellere karşın, kendi işini kuran kadınların sayısının arttığını göstermektedir: Yeni ekonomik girişimlerin Kuzey Afrika'da %10'u, Kuzey Amerika'da %33'ü, ABD'de %60'ını kadınlar kurmaktadır (MARCONE: 2). Bu oranlar, bütün yeryüzünde işsizliğin en çok tehdidini yaşayan kadınların, bütün güçlüklere karşın, geleceklerini ellerine alma, riskleri karşılama yeteneğinde olduğunu göstermektedir. Bu saptamaları da göz önünde bulundurarak, yeni ve yaratıcı kooperatif kesimlerde kadın girişimleri desteklenmek durumundadır. Bu alanda başarılı deneyimler de olmuştur. Özellikle UNCHS ile UNDP'nin kadınların yoksulluktan kurtulmalarına yönelik olarak uyguladığı kimi izlencelerinde, kooperatif örgütlenme yöntemini benimsemesi boşuna değildir (UNCHS, 1995; UNDP, 1995; 1996: *passim*.).

ICA-Avrupa ve toplumsal cinsiyet politikaları: Avrupa Birliği'nin toplumsal cinsiyet bakış açısını bir Birlik politikası olarak benimsemesi, üye ve aday bütün ülkelerde bu bakış açısının yaygınlaştırılmasını önkoşmasının da etkisiyle uluslararası kooperatifçilik hareketinde de toplumsal cinsiyet duyarlılığının en çok ICA-Avrupa bünyesinde geliştiği gözlenmektedir. ICA-Avrupa 36 Avrupa ülkesinden 88 örgütü temsil etmektedir. ICA-Avrupa Bölgesel Kuruluşu daha yaşama geçmeden önce, *1993 Avrupa için Çalışma İzlencesi*nde toplumsal cinsiyet sorunları öncelikli alanlardan birisi olarak gösterilmiş, 1994'teki ilk Bölgesel Kurul toplantısında üye temsilciliğinde kadınların tam temsili hedeflenmişti. ICA'in Avrupa toplumsal cinsiyet politikasının amacı, başlangıçtan bu yana, bütün belgelerde, önerilerde ve etkinliklerde toplumsal-cinsiyet duyarlılığının sağlanmasıydı. (SOZÁNSKI: 1-3)

Kooperatif örgütlerde kadınların temsili: ICA'in 1995 Manchester Yüzüncü Yıl Kongresi'nde, ICA-Avrupa'nın girişimleriyle, "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kararı" benimsenmiştir (ICA, 2000/2: 4). 1997'de, ICA Kongre kararının Avrupa bölgesinde uygulanışını değerlendirmeye yönelik bir yazanak hazırlanmıştır. Yazanak, kadınların üyelikte, kooperatif çalışanlar olarak ve yönetim organlarındaki temsilini değerlendirmekteydi. Rakamlar, kooperatif yapılarda kadın üyelerden çok kadın çalışanlar olduğunu göstermektedir. Üyelikte kadınların oranı %50-70 arasında değişirken, çalışanlar içindeki

oranı %90'lara ulaşmaktadır. Yönetim konumlarındaki kadın kooperatifçilere ilişkin olarak pek az bilgi vardır.

Ekim 1998'de Paris'te toplanan Avrupa Bölgesel Kurulu, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı'nı benimsemiştir. Avrupa kooperatiflerinin, 2003 yılına değin, Bölgesel ve Genel Kurullarında kadınların temsilini %30'a yükseltmeleri, ICA Uzmanlık Kurullarında daha eşit bir temsile yönelmeleri; bütün ICA-Avrupa politikalarının ve izlencelerinin toplumsal cinsiyet bakış açısından gözden geçirilmesi, Avrupa kooperatiflerinin aldıkları önlemlere ve sonuçlarına ilişkin olarak ICA yönetim organlarını düzenli olarak bilgilendirmeleri, ilkesel olarak benimsenmiştir. (aktaran SOZÁNSKI: 1-2)

Bütün bu etkinliklerin amacı, salt, kooperatif politikalar ve etkinliklerle kadınların gereksinimlerinin bütünleştirilmesini değil, aynı zamanda, kooperatif etkinliğin sürdürülmesinde kadınların katkısının değerinin, kooperatiflerin gelişmesi için sahip oldukları gizilgücün tanınmasını sağlamaktır.

Kullanılabilecek araçlar: Belirtilmelidir ki, belgelerde benimsenen ilkeler, bütün düzeylerdeki kooperatifçilerin bu ilkelere karşı hem bireysel hem toplu sorumluluğu ve bağlılığı olmadıkça, anlamsız kalacaktır. Bu süreci kolaylaştırmak doğrultusunda kimi adımlar atılabilir: ICA bünyesindeki her birimde "toplumsal cinsiyet etki değerlendirmesi"nin yapılması bu önemli adımlardan birisi olacaktır. Toplumsal cinsiyet etki değerlendirmesi, bütün politikaların ve eylemlerin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı göz önünde bulundurulması, eşit fırsatlar uygulamalarının yaşama geçirilmesi için alınan önlemlerin uygulanışının sürekli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi anlamına gelir (10). Bununla birlikte, kadınların, deneyimlerini ve gereksinimlerini su yüzüne çıkarmak, bunları ICA'in gizilgücüyle bütünleştirmek için, bütün olası yollardan, bağlantılarını ve ilişkilerini güçlendirmeleri bir zorunluluktur.

Eşit fırsatlar boyutunu öncelikli hale getirmek yaklaşımı, kuşkusuz güçlüklerle doludur. Herşeyden önce, bütün örgütlenmenin kapsanmasını, konunun salt "kadınların sorunu" olarak görülmeyip dünya çapındaki kooperatif ailenin ekonomik büyüme ile toplumsal gelişme amaçlarına katkıda bulunacak bir anahtar-sorun olarak görülmesini gerektirir. Bunun sağlanması için de kooperatif yapılarda yaygın bir biçimde toplumsal cinsiyet duyarlılık eğitiminin uygulanması öncelikli bir araç olarak benimsenmek durumundadır (ICA, 2000/2: 5).

---

(10) Ayrıntılı bir tanım ve uygulama için rehber niteliğinde bir yayın için bkz. EUROPEAN COMMISSION, 1998: *passim*.

Sonuç Yerine...

Kooperatif hareket pekçok bakımdan bir dönüm noktasında görünmektedir; bu koşullarda, önümüzdeki birkaç onyıl içinde ya düşüşe geçeceği ya da büyümeyi sürdüreceği kestirilebilir. Bütün yeryüzünde kooperatif ya da kooperatife benzer dayanışma ve işbirliği örgütlenmelerine duyulan yaygın gereksinimin açık kanıtları vardır. Bununla birlikte, kooperatifçiliğin geride bıraktığımız yüzyılda olduğu gibi güçlü bir toplumsal-ekonomik hareket olarak varlığını sürdürmesi, büyük ölçüde kooperatifçilik kesimindeki önderlerin ve üyelerin niteliğine, amaca bağlılıklarına ve eylemliliklerine yaslanacaktır. Birçok eğilim, özellikle "küreselleşme" olarak adlandırılan süreçten gördükleri "zararlar" karşısında kooperatiflerin, bir buçuk yüzyıldan çok zamandır varlığını sürdüren temel ilke ve değerlerden uzaklaştığına işaret etmektedir. Kuşkusuz, toplumsal amaçlarını yaşama geçirebilmeleri için kooperatiflerin ekonomik varlıklarını geliştirerek korumaları bir öngerekliliktir. Fakat, anamal gücüne dayalı öteki ekonomik kuruluşlarla aynı yapılara bürünüp aynı araçları kullanmaları durumunda, kooperatifçiliğin herşeyden önce tanımlayıcı ögeleri ortadan kalkmış olacaktır. Bu; birbirini sömürmeyen, birbirinden sorumlu, eşit, dayanışmacı, dürüst ve barışçı kadınlar ile erkeklerden oluşan bir toplum özleminden uzaklaşmak demektir ki, geçtiğimiz yüzyılda olduğu gibi içinde bulunduğumuz yüzyılda da "kooperatif başarı" olarak nitelenebilecek olan ereğin kendisinin terki anlamına gelir...

Kaynakça

ALKAN, Ayten (1998) **Türkiye'de 1980'den Sonra Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri**, Ankara: Türkkent Yayını.

BAŞAR, Haşmet (1983) **Türkiye'de ve Dünyada Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayını.

BIRCHALL, Johnston (1994) **Co-op: The People's Business**, Manchester & New York: Manchester University Press.

DERBİL, Süheyp Nizami (1945) **Kooperatifler**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

DUYMAZ, İsmail (1994) **Emek Değerlendirme Kooperatifi**, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

European Commission (1998) **A Guide to Gender Impact Assessment**, Belgium: Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs - Equality between Women and Men.

GERAY, Cevat (1992) Kooperatifçiliğin Dünya'da ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1-2 (Ocak-Haziran 1992) **Prof.Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan**: 427-441.

——— (1993) Kooperatifçilik Hareketi ve Çevre Sorunları, **Birleşmiş Milletler Türk Derneği 1993 Yıllığı - Günümüz Çevre Sorunları**: 13-28.

——— *et al.* (der.) (t.y. -1.B. 1985) **Kooperatifçilik Temel Bilgileri**, 2.B., Ankara: Türk-İş Yayını, No.165.

ICA (1995a) Kooperatif Kimliğe İlişkin Uluslararası Kooperatifler Birliği Bildirgesi - 1995, çev. Ayten Alkan, **Kent Kooperatifçiliği**, Sayı:65-67 (Ekim-Aralık 1995), 7-8.

——— (1995b) **Co-operative Agenda 21**, International Co-operative Information Centre

(http://www.wisc.edu/uwcc/icic/issues/sustain/agenda-21.html, 29.09.2000)

——— (1998) **ICA Statistics** (http://www.coop.org/statistics.html).

———, **ICA News Bulletin (1999/2)**.

———, **ICA News Bulletin (2000/2)**.

——— (2000), Uluslararası Kooperatifler Birliği ICA'in İletisi "Kooperatifler ve İstihdamın Desteklenmesi", çev.Ayten Alkan, **Türkiye-Koop**, Sayı: 20 (Nisan-Mayıs 2000): 20.

——— & UN Department for Policy Coordination and Sustainable Development (1995) **COOPS and the Implementation of UN Agenda 21**, Geneva & New York.

(http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/copac/member/un/reports/ag-21.html, 29.09.2000)

ILO (2000a) ILO Kooperatifçilik Biriminin 78'inci Uluslararası Kooperatifçilik Günü Dolayısıyla Sunduğu İleti: "Kooperatifler ve İşlendirmenin Desteklenmesi", çev.Ayten Alkan, **Türkiye-Koop**, Sayı: 21 (Haziran-Temmuz 2000):15-6.

——— (2000b) **Promotion of Cooperatives - Report V(1)**, Geneva.

KONUTBİRLİK (1990) **Türk Kooperatifçiliğinin Dünü, Bugünü, Yarını** (9.6.1990 tarihinde yapılan Kamuoyuna Açık Danışma Kurulu Toplantısı, Tutanak No:1990-3/1), İstanbul: Konutbirlik Yayını, No.1.

KRASHENINNIKOV, A.I. (1988) **The International Co-operative Movement: Past Present Future**, German Democratic Republic: Centrosoyus.

LAIDLAW, Alex F. (1981) **2000 Yılında Kooperatifler** (ICA - Uluslararası Kooperatifler Birliği 27. Kongresine Sunulan Rapor, 13-17 Ekim 1980, Moskova) Çev. Haluk Uzel, Ankara: Yol-Koop Yayını, No.7.

MARCONE, Stefania (1999) Mainstreaming the Equal Opportunities Dimension in all ICA Policies and Activities (Paper submitted to **ICA Global Women's Conference**, Québec, 29 August 1999) (http://www.coop.org/women/conference/quebec1999/marcone.htm, 24.01.2000)

MARCUS, Lars (1995) Uluslararası Kooperatifler Günü Kutlama İletisi. **Kent Kooperatifçiliği**, Sayı: 59-61 (Nisan-Haziran 1995):2.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp (1990) **Türk Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

PARNELL, Edgar (1999) Global Co-operation in a New Century - A Situation Report (Report Presented at the ICA Congress and General Assembly: **Adding Value to Membership: The Co-operative Challenge for the New Millenium**, Québec, 30 August 1999) (http://ica.coop.org/ica/icaevents/congress1999/plenary/parnell.html, 26.01.2000).

SOZÁNSKI, Gabriella (1999) Gender Policies: Plan of Action on Gender Equality (Paper submitted to **ICA Global Women's Conference**, Québec, 29 August 1999) (http://www.coop.org/women/conference/quebec1999/ica-europe/sozanski.htm, 24.01.2000)

Türkiye-Koop (Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Yayın Organı) Sayı 19 (Şubat-Mart 2000):19.

ULLRICH, Gabriele (1998) Privatization of Services - What Can Co-operatives Offer? Review of International Co-operation, Vol.91, No.1: 64-73.

UN (1999) **Status and Role of Cooperatives in the Light of New Economic and Social Trends** (UN Report of the Secretary-General on Cooperatives - A/54/57).

(http://copacgva.org/a-54-57.htm, 02.10.2000)

UNCHS (1996) **The UNCHS (Habitat) Community Development Programme**, Nairobi.

UNDP (1995) **Monograph on the Inter-Regional Exchange and Transfer of Effective Practices on Urban Management**, N.Y.

———- (1996) **LIFE - Local Initiative Facility for Urban Environment: Promoting Local-Local Dialogue and Action to Improve the Living Conditions in Low-Income Urban Communities**, N.Y.

UZEL, Celal et al. (1979) **Kooperatifçilik Bilgisi**, Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu - Yayın No. 40.

UNESCO'nun 1997 Tarihli Kararı Işığında Akademik Özgürlük

Yrd. Doç. Dr. Gökçen ALPKAYA (*)

Özerklik sorununun damgasını vurduğu Türk üniversite geleneğinde, akademik özgürlük, gölgede kalan, hatta pek bilinmeyen bir kavramdır. Akademik özgürlük terimi hemen hiç kullanılmaz, içerdiği özgürlüklerin sadece bazıları yasal düzenleme konusudur (1) ve sadece bazıları zaman zaman akademik topluluğun gündemine girer. 1919'dan bu yana üniversitenin can alıcı sorunu özerklik olarak algılanmış, hiçbir zaman net bir biçimde belirmeyen akademik özgürlük kavramının içeriği özerklik kavramıyla karşılanmaya çalşılmıştır. Akademik özgürlük ile özerklik arasındaki farkı tarihsel açıdan temellendiren (2), özerkliğin akademik özgürlüğü içermediğine dikkat çeken (3), hatta doğrudan akademik özgürlük kavramına ilişkin olan(4) incelemeler bireysel akademik çalışmalar olarak kalmakta, akademisyen örgütlerinin bile yaklaşımını değiştirememektedir (5). Kısacası, üniversite geleneğimizde aka-

---

(*) A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi.

(1) Söz konusu düzenlemelere ilişkin kısa bir karşılaştırma için bak. Gökçen Alpkaya ve Erel Tellal, "Türkiye'de Üniversitenin Gelişimi ve YÖK", **Toplum ve Hekim**, Cilt 14, Sayı 4 (1999), s. 283-292.

(2) Taner Timur, **Toplumsal Değişim ve Üniversiteler**, Ankara, İmge, 2000.

(3) Coşkun San, "Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite'de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 48, No. 1-4 (Ocak-Aralık 1993), s. 151.

(4) Şakire Pöğün, "Bilimsel ve Akademik Özgürlük", İzmir Üniversiteleri Öğretim Elemanları Derneği, **Kültür ve Bilim Söyleşileri**, 14 Nisan 1995.

(5) Son olarak Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği'nin hazırladığı "2547 sayılı YÖK Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Taslağı", içeriği bir yana, akademik özgürlük teriminin hâlâ yabancı olduğunu göstermektedir. Prof. Dr. Alpar Sevgen'in, sunuş yazısında, akademik özgürlüğün bazı boyutlarını açıklarken kullandığı terim, "akademik özerklik"tir, bak. <http://hamlin.cc.boun.edu.tr/~oud/> (02.10.2000).

demik özgürlük kavramının kayda değer bir yerinin bulunmadığını söylemek haksızlık olmaz.

Oysa bu konuda ABD ve Avrupa üniversitelerinde çok önemli bir birikim bulunmaktadır. Bu birikim farklı kaynaklardan beslenir. Bir yanda akademisyenlerin sendikal mücadele geleneği bulunmaktadır (6). Diğer yanda, özellikle Avrupa üniversitelerinde, devlete ve diğer toplumsal güçlere karşı mücadelenin oluşturduğu bir gelenek vardır. Uluslararası devletdışı örgütler ise, akademik özgürlüğü çeşitli boyutlarıyla değerlendirme ve koruma eğilimindedir (7).

Akademik özgürlüğün tanınmasına ve korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeydeki çabalar, UNESCO'nun 11 Kasım 1997'de Yüksek Öğretim Personelinin Statüsüne İlişkin Tavsiye Kararı (kısaca Tavsiye Kararı)'nı kabul etmesiyle çok önemli bir evreye girmiştir (8). Karar, adı üstünde, yüksek öğretim personelinin statüsüne ilişkin geniş kapsamlı bir karardır. Yönlendirici ilkeler, eğitim hedef ve politikaları, kurumsal hak, ödev ve sorumluluklar, yüksek öğretim personelinin hak, özgürlük, ödev ve sorumlulukları, mesleğe hazırlık, istihdam süre ve koşullarına ilişkin 77 maddeden oluşmaktadır. Karar, hukuksal olarak bir tavsiye kararıdır, yani devletleri bağlayıcı güçten yoksundur. Bununla birlikte, devlet temsilcilerinin uluslararası düzeyde akademik özgürlüğe ilişkin olarak kabul ettikleri ilk karar olması bakımından önemlidir.

---

(6) Devletten özerkliğin sorun olmaktan çıktığı ABD'de 1915'te akademik özgürlüğün korunması için kurulan *American Association of University Professors* (AAUP) ve 1916'da kurulan *American Federation of Teachers* (AFT), Kanada'da akademisyen örgüt ve sendikalarının birliği olarak 1951'de kurulan *Canadian Association of University Teachers* (CAUT), İngiltere'de seksen yıllık bir geçmişi bulunan *Association of University Teachers* (AUT) bunun başlıca örnekleridir.

(7) Bu örgütlerin başında gelen *Education International* (EI) eğitim alanında örgütlü ulusal sendikalar birliği olarak akademik özgürlüğün evrensel düzeyde korunması için uğraş vermektedir. Bir diğer devletdışı örgüt olan *World University Service* (WUS) ise akademik özgürlüğü insan hakları başlamanda ele almaktadır. WUS'un 1988'de kabul ettiği *Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği Hakkında Lima Bildirgesi* (kısaca Lima Bildirgesi) kendisine sık sık gönderme yapılan önemli bir belgedir. Üyelerini üniversitelerin oluşturduğu ve UNESCO'ya başlı bir örgüt olan Uluslararası Üniversiteler Birliği (IAU)'nin akademik özgürlük konusundaki çalışmaları da etkilidir.

(8) UNESCO üyesi bütün devletlerin katıldığı organ olan Genel Konferans'ın 29. Oturumunda kabul edilmiştir. 29/12 sayılı kararın metni için bak. <http://www.unesco.org> Türkiye UNESCO üyesi olduğu halde bu oturuma katılmamıştır.

Ama daha da önemlisi, kararın içeriğidir. Genelde eğitimin, özelde de yüksek öğretimin kritik bir dönemeçte olduğu bir sırada, *Tavsiye Kararı*, sadece bir kamu hizmeti olarak nitelediği eğitime ilişkin olarak değil, aynı zamanda akademik özgürlüğe ilişkin olarak da uluslararası bir manifesto niteliğini taşımaktadır. Bu yönüyle, başta Dünya Bankası olmak üzere, eğitimin metalaştırılması sürecinde etkin rol oynayan uluslararası aktörlerin "reform" projeleri önünde ciddi bir siyasi ve moral engel oluşturmaktadır. Bu nedenle, 5-9 Ekim 1998'de yapılan Dünya Yüksek Öğretim Konferansı'nda, "akademik özgürlük, özerklik ve toplumsal sorumluluk" hakkında bir uluslararası belge hazırlanmasının kararlaştırılması (9), sonuçları dikkatle izlenmesi gereken bir gelişmedir. "Akademik özgürlük, özerklik ve toplumsal sorumluluk" formülü, akademik özgürlük konusundaki tutumu eleştirilen Uluslararası Üniversiteler Birliği'nin formülüdür (10). Yeni belgenin Tavsiye Kararı doğrultusunda hazırlanması koşulu getirilmiş olmakla birlikte, bu kaydın ne ölçüde etkili olabileceği henüz belli değildir. Dolayısıyla, "küreselleşme"nin diğer alanlarında olduğu gibi, bu alanda da ciddi bir hesaplaşma söz konusudur.

Bu uzunca ama gerekli girişten sonra, Tavsiye Kararı'ndaki ilkeler ışığında, akademik özgürlük kavramına geçebiliriz.

1. Akademik Özgürlük Nedir?

Akademik özgürlük kavramı, özerklik kavramıyla sıkı sıkıya bağlantılı, ama ondan farklı bir kavramdır. Özerklik, "yüksek öğretim kurumlarının akademik çalışmaları, işleyiş kuralları, yönetimleri ve diğer faaliyetleri bakımından etkili bir karar alma için gerekli kendi kendini yönetme" olarak tanımlanır (Tavsiye Kararı, mad. 17). Dolayısıyla, özerklik kurumsal bir yetkidir. Akademik özgürlük ise, *bireysel* nitelikte bir haktır.

Tavsiye Kararı'na göre bu hak nedir ve neyi içerir? Karar yüksek öğretim kurumlarını ve özellikle üniversiteleri, "geleneksel bilgi ve kültürü koruyan, yayan, ona ilişkin görüşlerini özgürce ifade eden ve başat öğreti tarafından kısıtlanmadan yeni bilgiyi arayan akademisyen toplulukları" olarak tanımla-

---

(9) *21. Yüzyıl Dünya Yüksek Öğretim Bildirgesi: Vizyon ve Eylem/Yüksek Öğretimde Değişme ve Gelişme için Öncelikli Eylem Çerçevesi*, mad. 14.e. Konferans hakkında bilgi ve kabul edilen belgeler için bak. <http://www.unesco.org/education/educprog/wche/index.html> Türkiye bu konferansa da temsilci göndermemiştir.

(10) CAUT, IAU'yu, akademik özgürlüğün Tavsiye Kararı'nda getirilen güvencelerini ortadan kaldırmaya çalışan uluslararası güçler arasında saymaktadır, bak. CAUT, **Bulletin Online**, January 1999 <http://www.caut.ca/English/Bulletin/99_jan/unesco.htm> (02.10.2000).

maktadır (mad. 4). Böyle bir tanımın doğal sonucu, akademik özgürlük kavramının, üniversitenin temeli olarak görülmesidir. Nitekim, Tavsiye Kararı, Başlangıç bölümünde, eğitim, öğretim ve araştırma hakkının, ancak akademik özgürlüğün ve yüksek öğretim kurumlarının özerkliğinin bulunduğu bir ortamda tam olarak kullanılabileceğini hatırlatmaktadır. Karar akademik özgürlüğü ise şöyle tanımlamaktadır:

"Başat öğretiyle kısıtlanmadan, öğretim ve tartışma özgürlüğüne, araştırma yürütme ve sonuçlarını yayma ve yayımlama özgürlüğüne, içinde çalıştıkları kurum ya da sistem hakkında görüşlerini özgürce ifade etme özgürlüğüne, kurumsal sansürden özgürlüğe ve profesyonel ya da temsili akademik organlara katılma özgürlüğüne hak"tır (mad. 27).

Görüldüğü gibi, Tavsiye Kararı, akademik özgürlüğü, içinde bulunduğu sistemden ve çevreden soyutlanmış öznelerin özgürlük alanı olarak gören liberal yaklaşımın ötesine geçmektedir. Kararın akademik özgürlük tanımı, ancak akademik topluluk içinde var olabilecek özgür ve etkin özneleri hedeflemektedir. Şimdi bu tanımda yer alan unsurlara biraz daha yakından bakalım.

a. *Başat öğretiyle kısıtlanmadan, öğretim ve tartışma özgürlüğüne hak*:

Karara göre, yüksek öğretim personeli, kabul edilmiş mesleki ilkelere, özellikle mesleki sorumluluk ve öğretim norm ve yöntemleri bakımından entelektüel ciddiyete (*rigour; rigueur*) uygun davrandıkları sürece, hiçbir türlü müdahaleyle karşılaşmadan öğretim verme hakkına sahiptir. Yüksek öğretim personeli, kendi bilgi ve vicdanlarıyla bağdaşmayan bir öğretim vermeye, ulusal ve uluslararası insan hakları normlarına aykırı öğretim programları ve yöntemler kullanmaya zorlanamaz (mad. 28). Karar, yüksek öğretim personelinin, öğretim programının belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmesi gerektiğini belirtmektedir (mad. 28). Tavsiye Kararı'nın ışığında, yalnızca üniversite dışından gelebilecek hukuksal ve fiili karışmalar değil, üniversite içi, hatta disiplin içi karışmaların da akademik özgürlüğü zedeleyeceği söylenebilir (11).

---

(11) 1982 Anayasasında öğretim özgürlüğünün tek güvencesi "...öğrenimin ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine göre yürütülmesi... kanunla düzenlenir." hükmüdür (mad. 130.9). 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ise, yükseköğretimin amacını şöyle belirlemektedir:
" a) Öğrencilerini:
(1) ATATÜRK inkılaplarını ve ilkeleri doğultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine başlı,
(2) Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan,

b. *Araştırma yürütme ve sonuçlarını yayma ve yayınlama özgürlüğüne hak*:

Tavsiye Kararı'na göre, yüksek öğretim personeli, mesleki sorumluluk ve araştırmaya ilişkin entellektüel, bilimsel ve ahlaki ciddiyeti düzenleyen ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmış mesleki ilkelere uymak koşuluyla, herhangi bir müdahale ya da kısıtlama olmaksızın, araştırma yürütme hakkına sahiptir (mad. 29). Karara göre devletler, hem yüksek öğretim personelinin hakettiği saygınlığı elde etmesine yardımcı olmak, hem de genel olarak bilim, teknoloji, eğitim ve kültürün ilerlemesini sağlamak için yüksek öğretim personelinin araştırma sonuçlarının yayınlanmasını ve yayımını özendirmeli ve kolaylaştırmalıdırlar (mad. 12) (12).

c. *Kurumsal sansürden özgür olma*:

Tavsiye Kararı, yüksek öğretim personelinin, bir konunun değişik yönlerini yansıtan güncel koleksiyonları bulunan ve sansüre ya da entelektüel müdahalenin diğer biçimlerine tabi olmayan kütüphanelere girebilmesini, sansüre uğramadan öğretim, akademik kariyer ya da araştırma için gereken uluslararası bilgisayar sistemlerine, uydu programlarına ve veri tabanlarına ulaşabilmesini öngörmektedir (mad. 11) (13).

---

(3) Toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu,
(4) Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren,
(5) Hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı,
(6) Beden, zihin, ruh, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş,
(7) İlgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip vatandaşlar olarak yetiştirmek."
Böyle bir amaç biçilmiş bir yükseköğretim sisteminde, öğretim özgürlüğünün hukuken güvence altına alındığını söylemek mümkün değildir. Aslında, üniversite geleneğimizde, bu özgürlüğün sınırlarını çizme çabası her zaman baskın çıkmıştır, bak. Nurkut İnan, "Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye'deki Gelişmeler", **Yükseköğretimde Değişmeler**, Ankara, TED Yay., tarihsiz, s. 27; ayrıca bak. Alpkaya ve Tellal, **agm**, s. 289.

(12) 1982 Anayasası, öğretim özgürlüğünün aksine, araştırma özgürlüğünü şu şekilde güvence altına almaktadır: "Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez." (mad. 130.4)

(13) Anayasada ve 2547'de bu konuda herhangi bir hüküm bulunmamasında şaşılacak bir yan yoktur.

d. *İçinde çalıştıkları kurum ya da sistem hakkında görüşlerini özgürce ifade etme ve profesyonel ya da temsili akademik organlara katılma özgürlüğü*:

Tavsiye Kararı, yüksek öğretim personelinin akademik topluluğun diğer bölümlerinin katılım hakkına saygı göstermek koşuluyla, hiçbir türlü ayrımcılık yapılmadan ve yetenekleri doğrultusunda, kendi kurumlarının yönetim organları da dahil olmak üzere, yüksek öğretim kurumlarının yönetim organlarının çalışmalarına katılma ve bunların işleyişini eleştirme hak ve fırsatına sahip olması gerektiğini bildirmektedir. Bunun gibi, yüksek öğretim personelinin, kurumun akademik organlarındaki temsilcilerin çoğunluğunu seçme hakkına sahip olmaları da gerekir (mad. 31) (14).

Bütün bu ilkeler göz önüne alındığında, Tavsiye Kararı'nın, akademik özgürlüğü, retorik olmaktan çıkararak, gerçekleşme alanları ve yolları belirlenmiş, ileri sürülebilir ve kullanılabilir bir hak olarak tanımladığı söylenebilir. Böylece, akademik özgürlük bir etkinlik biçimine ve durumuna dönüşmektedir. Şimdi bu hakkın öznelerini inceleyebiliriz.

2. Akademik Özgürlükten Kimler Yararlanabilir?

Akademik özgürlük herkesin sahip olduğu bir hak değildir. Dolayısıyla, herkesin sahip olduğu insan hakları arasında yer almaz. Bu nedenle, akademik özgürlük düşünce ve ifade özgürlükleriyle örtüşmediği gibi, 1982 anayasasında yer alan "bilim ve sanat hürriyeti" ile de örtüşmez (15). Akademik özgürlük, akademik topluluğa özgü bir haktır.

---

(14) Tavsiye Kararı, bu özgürlüklerle doğrudan bağlantılı kolegyal yönetim (**collegiality**) ilkesine "yüksek öğretim personelinin hak ve özgürlükleri" bağlığı altında yer vermektedir. Bu ilke, akademik özgürlüğü, sorumluluğun paylaşılmasını, iç karar-alma yapı ve uygulamalarına ilgili herkesin katılması politikasını ve danışma mekanizmalarının geliştirilmesini içerir. Yüksek öğretimin yönetimine ve politikasının tanımlanmasına ilişkin bütün sorunlar, öğretim programları, araştırma, üniversite dışı faaliyetler, kaynakların tahsisi ve ilgili diğer faaliyetler, kolegyal kararların konusu olmalıdır. Bu ilkenin amacı, genel olarak toplumun yararına, akademik mükemmellik ve kaliteyi yükseltmektir (mad. 32). Bu özgürlükler 1982 Anayasasında yer almaz. 2547'de ise, akademik ve yönetsel organlara katılma hakkı kısmen düzenlenmiştir. Kısmen, çünkü herşeyden önce bu hak, öğretim üyelerine özgüdür, "diğer" kategorisi bu haktan yararlanamaz. İkincisi, ister akademik, isterse yönetsel kurullar söz konusu olsun, kurulların değil, kişilerin yetki ve sorumluluğuna dayalı hiyerarşik bir yapıda, bu haklar biçimsel olmaktan öteye gidememektedir.

(15) 1982 Anayasası, 27. maddesinde, "Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir." der. Sonra da sınırlar: "Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz." ve "Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir."

Bu noktada, akademik topluluğun kimlerden oluştuğu ve bu topluluğun bileşenlerinin, akademik özgürlükten eşit olarak yararlanma hakkı olup olmadığı konusundaki tartışma bir yana bırakılabilir. Çünkü, Tavsiye Kararı, adı üstünde, akademik topluluğun üç bileşeninden sadece birine yani yüksek öğretim personeline ilişkin olduğundan, akademik özgürlüğü yalnızca bu grup bakımından tanımlamaktadır.

Karar, yüksek öğretim kurumlarında ya da programlarında öğretim, araştırma, akademik kariyer yapan ve/veya eğitim hizmeti veren herkesi yüksek öğretim personeli olarak nitelemektedir (mad. 1.f). Yüksek öğretim kurumları ise üniversiteler, diğer yüksek öğretim kurumları, merkezleri, yapıları ve bunlardan herhangi biriyle bağlantılı olan kamusal ya da özel araştırma ve kültür merkezlerini kapsamaktadır (mad. 1.e). Bu bakımdan bu tür kurumların kabul edilmiş akreditasyon sistemleri ya da yetkili ulusal otoriteler tarafından yüksek öğretim kurumu olarak onaylanmış olmaları yeterli sayılmaktadır.

Dolayısıyla, Tavsiye Kararı'nın, kendi amacıyla sınırlı olarak yüksek öğretim personeli bakımından yaptığı akademik özgürlük tanımı, bu personelin tamamını kapsamaktadır (16). Yani akademik özgürlük, bütün yüksek öğretim personelinin sahip olduğu bireysel nitelikte bir haktır.

3. Akademik Özgürlük Kime Karşı Korunur?

Akademik özgürlüğün kimin ve neye özgürlüğü olduğuna kısaca değindikten sonra "neden ya da kimden özgürlük" sorusunun yanıtını da aramak gerekmektedir. Başlangıç bölümünde, akademik topluluğun, akademik özgürlüğe zarar verebilecek siyasi baskılar karşısındaki korunmasızlığından duyulan kaygıyı dile getiren Tavsiye Kararı, bütün yükseköğretim personelinin görevlerini "devletten ya da diğer herhangi bir kaynaktan baskı görme korkusu taşımadan yerine getirme hakkı"ndan söz etmektedir (mad. 27). Dolayısıyla, akademik özgürlüğün "devletten ya da diğer herhangi bir kaynaktan özgürlük" anlamına geldiği söylenebilir.

---

(16) Bunun bizim sistemimiz bakımından en önemli sonucu, üniversite geleneğimizin güçlü bir parçasını oluşturan öğretim üyesi/diğerleri ayrımını geçersiz kılmasıdır. Bizde öğretim üyesi, toplum içinde çoktan kaybettiği ayrıcalıklarını kurum içinde korumaktadır. Kurullara katılma ve kurum içindeki seçimlerde oy hakkı bu ayrıcalıkların göz önündeki biçimleridir. "Diğerleri" yani öğretim görevlileri, okutmanlar, araştırma görevlileri, uzmanlar, çeviriciler ve eğitim-öğretim planlamacıları, bu göstermelik haklardan bile yoksun bırakılarak, bu hakların birer ayrıcalığa dönüşmesinin nesnesi olmuş durumdadırlar.

Potansiyel ya da fiili bir müdahale ya da baskı kaynağı olarak devletin durumu açıktır: Herşeyden önce, yüksek öğretime ilişkin yasal düzenlemelerle akademik özgürlüğün çiğnenmesi mümkündür. Akademik özgürlüğe ve onun güvencelerine yer vermeyen bir yüksek öğretim sistemi akademik özgürlüğe başlı başına bir tehdit oluşturmaktadır (17). Devletin müdahale ya da baskısının en bilinen ve en sık başvurulan diğer bir biçimi ise, insan hakları ihlalleridir (18). Kişisel, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar olarak sınıflandırılan ama ayrılmaz bir bütünlük oluşturan insan haklarının çiğnenmesi ya da kullanılmasının engellenmesi, akademik özgürlüğün de çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Tavsiye Kararı, yüksek öğretim personelinin, diğer bütün grup ve bireyler gibi, uluslararası düzeyde tanınan kişisel, siyasal, sosyal ve kültürel haklardan yararlanması gereğini vurgulamaktadır. Karara göre, bütün yüksek öğretim personelinin, düşünce, vicdan, din, ifade, toplanma, örgütlenme özgürlüklerinden olduğu gibi, kişi özgürlüğü ve güvenliği ve seyahat özgürlüğü haklarından da yararlanması gerekmektedir. *Tavsiye Kararı* uyarınca, yüksek öğretim personeli, "yurttaş olarak devlet politikaları ve yüksek öğretimi etkileyen politikalar hakkındaki görüşlerini özgürce ifade etme yoluyla toplumsal değişime katkıda bulunma hakkı da dahil olmak üzere" kişisel haklarını kullanırken, engelleme ya da müdahaleyle karşılaşmamalı ve yalnızca bu haklarını kullanmalarından dolayı cezalandırılmamalıdır (mad. 26) (19).

Akademik özgürlük bakımından tehdit oluşturabilecek diğer toplumsal güçlere bakıldığında, bunların yere ve zamana bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Bugün için bunların başında, eğitimin metalaştırılmasına paralel olarak, bu alanda giderek daha fazla etkinlik kazanan ulusal ve uluslararası

---

(17) 1982 Anayasası ve 2547'nin tanıdığı yetkilerle donatılmış bir üst organın, akademik özgürlüğe başlı başına bir tehdit oluşturduğunu yadsımak mümkün değildir. Ne var ki, basına yansıyan örnekler bir yana bırakılırsa, bu tehdidin ne ölçüde ihlale dönüştüğü konusunda sağlıklı verilere ulaşmak mümkün görünmemektedir.

(18) **WUS/Human Rights Bulletin**, bütün dünyada akademik topluluk üyelerine yönelik insan hakları ihlallerini sergileyen küçük hacimli ama önemli bir kaynaktır. Yine WUS tarafından hazırlanan ve son olarak dördüncü cildi yayınlanan **Academic Freedom** da, çeşitli belge ve makalelerin yanı sıra, ülke raporlarını da içermektedir. Bu yayınlar hakkında bilgi için WUS'un internet sitesine bakılabilir.

(19) Bizde yüksek öğretim personelinin insan haklarından yararlanması, "memur" statüsüne sıkı sıkıya bağlıdır: İfade, din ve vicdan, toplanma, örgütlenme gibi özgürlüklerden yararlanması kısıtlanmıştır, buna karşılık dinlenme, sağlık, emeklilik gibi sosyal hakları göreli olarak güvence altındadır.

sermaye ve temsilcileri gelmektedir (20). Devletler de, bütün dünyada bu süreci kolaylaştırma rolünü üstlenmektedir.

Akademik özgürlüğün yüksek öğretim kurumlarına ve akademik topluluğun diğer üyelerine karşı da korunması gereken bir hak olması ise, ilk bakışta paradoksal bir durum olarak görülebilir. Bununla birlikte, akademik özgürlüğün bireysel bir hak olduğu unutulmamalıdır. Bu bireysel hakkın özerk bir üniversitenin yetkili organları tarafından çiğnenmesi pekala mümkündür. Kaldı ki, "özerk" birer işletme niteliğindeki Amerikan modeli üniversiteler, bu model içinde akademik özgürlüğü tehdit eden en önemli gücü oluşturmaktadır (21). Bu nedenle, Tavsiye Kararı, özerkliğin, yüksek öğretim kurumları tarafından, yüksek öğretim personelinin haklarını sınırlamak üzere kullanılamayacağını açıkça belirtmektedir (mad. 20). Bunun gibi, özerk kurumlar olarak yüksek öğretim kurumlarının kurumsal sorumluluklarına (*institutional accountability*) ilişkin ilkeleri belirlerken, ölçütler arasında, diğerlerinin yanı sıra, akademik özgürlüğe ve temel insan haklarına etkili destek vermeyi (mad. 22.c), yüksek öğretim personelinin sınıftaki çalışmalarında ya da araştırmalarında hiçbir türlü şiddet, sindirme ya da tacize maruz kalmamasını sağlamayı (mad. 22.h), güncelleştirilmiş kütüphanelere ve modern öğretim, araştırma ve bilgi kaynaklarına sansürsüz ulaşmanın sağlanmasını (mad. 22.o) saymaktadır.

4. Akademik Özgürlüğe İçkin Ödevler

Akademik özgürlüğün bireysel bir hak olması, bu hakkın öznelerine ödev ve sorumluluklar getirir. Tavsiye Kararı bu ödev ve sorumlulukları ayrıntılı biçimde düzenlemektedir. Bunların başında kuşkusuz akademik topluluğun diğer üyelerinin akademik özgürlüğüne saygı gösterme ve karşıt görüşlerin adil bir biçimde tartışılmasını sağlama ödevi gelir (mad. 33). Yine genel nitelikteki bir başka ilke ise, akademik özgürlüğün kullanılmasında temel bir

---

(20) Bu sürece ilişkin olarak bak. Fuat Ercan, "Neo-Liberal Eğitim Ekonomisi; Eleştirel Bir Çerçeve Denemesi" Faruk Alpkaya vd., **Eğitim: Ne için? Üniversite: Nasıl? YÖK: Nereye?**, Ankara, Ütopya/ÖES ortak yayını, 1999, s. 49-94.

(21) Bu üniversitelerde, siyasal gerekçelerle, kuruma yönelik eleştirileri nedeniyle ya da benzer nedenlerle, sözleşmeleri yenilememe yoluyla işten çıkarma olağan bir uygulamadır. Bununla birlikte, akademik özgürlük ilkesi nedeniyle, çoğunlukla bu nedenler yerine mali darboğaz gibi meşru sayılan gerekçeler gösterilmektedir. AAUP, Amerika'nın çeşitli üniversitelerinden gelen binlerce başvuruyu değerlendirmekte ve yıllık toplantısında, akademik özgürlüğü çiğneyen üniversite yönetimleri hakkında raporlar kabul ederek yayınlamaktadır. AAUP'un sitesinde yer verilen bu raporlar, ABD'de akademik özgürlüğün durumu hakkında yeterince fikir vermektedir, bak. <http://www.aaup.org>.

akademik ilkeye, araştırmanın gerçeğe yönelik dürüst bir arayışa dayanması gerektiği ilkesine bağlılıktır. Karara göre, öğretim, araştırma ve akademik kariyer etik ve mesleki normlara tam olarak uygun olmalı ve olabildiğince, toplumun karşılaştığı çağdaş sorunlara yanıt vermeli, bunun gibi, dünyanın tarihsel ve kültürel mirasını korumalıdır (mad. 33). Ayrıca, yüksek öğretim personelinin, profesyonel çalışmalarında mümkün olan en yüksek standarda ulaşmaya çalışmaları gerekir, çünkü statüleri büyük ölçüde kendilerine ve çalışmalarının kalitesine bağlıdır (mad. 35). Bu genel ilkeler çerçevesinde, akademik özgürlüğe içkin bireysel ödevler şöyle sıralanmaktadır (mad. 34):

- Kurumlarının ve devletin sağladığı olanaklar çerçevesinde öğrencilere etkili bir öğretim vermek, erkek ve kadın öğrencilere adil ve hakça davranmak, bütün ırk ve dinlerden olanlara ve özürlülere eşit davranmak, öğrencilerle aralarında özgür düşünce alışverişini özendirmek ve çalışmalarında rehberlik etmek üzere öğrencilerce ulaşılabilir olmak,

- Akademik araştırma yürütmek, bunların sonuçlarını yaymak, özgün araştırmanın istenmediği durumlarda, konularındaki bilgilerini geliştirmek ve pedagojik donanımlarını iyileştirmek,

- Araştırma ve kariyerlerini dürüst bir bilgi arayışına dayandırmak, kanıt, tarafsız muhakeme ve aktarmada dürüstlük ilkesine uygun davranmak,

- İnsan, hayvan, ortak miras ya da çevreye ilişkin araştırma etiğine uymak,

- Akademik meslektaşlarının ve öğrencilerin akademik çalışmalarına saygılı olmak ve onlara teşekkür etmek, özellikle basılı çalışmalarda çalışmaya katılan ve sorumluluğunu paylaşan herkesi zikretmek,

- Kişiye özel elyazmalarında ya da görevleri çerçevesinde incelediği araştırma ya da formasyona yönelik finansman taleplerinde yer alan yeni bilgi, kavram ya da verileri sahibinin izni olmadan kullanmamak,

- Araştırmanın, yapıldığı ülkenin yasa ve düzenlemelerine uygun olarak yapılmasını, uluslararası insan hakları belgelerini ihlal etmemesini, araştırma sonuçlarının ve onların dayandığı verilerin, evsahibi kurumdaki akademisyen ve araştırmacılara açık olmasını sağlamak,

- Çıkar çatışmalarından kaçınmak ve bunları, istihdam eden kurumun rızasını almak üzere, gerekli bilgileri açıklayarak ve söz konusu kurumla tam bir danışma içinde çözmek,

- Araştırma kurumu ya da diğer profesyonel veya bilimsel kurumlar için kendisine emanet edilen fonları dürüstçe yönetmek,

- Akademik meslektaşlarının ya da öğrencilerin profesyonel değerlendirmesinde adil ve tarafsız olmak,

- Profesyonel uzmanlık alanıyla ilgili olmayan alanlarda üniversite dışı ortamlarda konuşur ya da yazarken, kamuyu mesleki uzmanlığı konusunda yanıltmama sorumluluğunun bilincinde olmak,

- Yüksek öğretim kurumlarının ve profesyonel örgütlerin kolegyal yönetiminde kendisine düşebilecek görevleri yerine getirmek.

Bunlar aslında akademik özgürlüğün güvence altında olduğu bir ortamda, değerlendirme ve disiplin kuralları olarak algılanması gereken ilkeler olarak görülebilir (22).

5. Akademik Özgürlüğün Bazı Güvenceleri

Akademik özgürlüğün bu şekilde tanımlanması, bu özgürlüğün çeşitli güvencelere bağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu özgürlüğün korunması ve kullanılabilmesi, istihdam, akademik değerlendirme, disiplin ve işten çıkarma konularında yapılan düzenlemelere bağlıdır. Tavsiye Kararı bütün bu alanlarda ayrıntılı düzenlemeler getirmektedir. İstihdam konusundaki genel ilke, yüksek öğretim personelinin işverenlerinin en etkili öğretim ve/veya araştırma ve/veya akademik kariyer ve/veya üniversite dışı faaliyetlere yönlendirecek, adil ve her türlü ayrımcılıktan uzak istihdam süreleri ve koşulları getirmeleridir (mad. 40). Bunun gibi, yüksek öğretim personelinin atanma, uygulanabilir olduğu ölçüde sürekli kadro (*tenure*), yükselme, işten çıkarma ve ilgili diğer konularda adil ve açık bir kariyer ilerleme sisteminden ve kurum içinde, uluslararası standartlarla (23) bağdaşan etkili, hakça ve adil bir

---

(22) Bizde olduğu gibi, disiplin kurallarının akademik özgürlüğü korumaya değil, sınırlandırmaya yönelik olduğu bir sistemde, akademik özgürlük gibi, bu hakka içkin ödevlerin de yasal düzenlemeye konu olmaması şaşırtıcı değildir. Akademik etik konusunda yapılan yakın tarihli bir çalışma, bu konuda daha yolun başında olduğumuzu göstermektedir; bak. Osman Hayran, "Akademik Etik Sorunlar", **Toplum ve Hekim**, Cilt 14, Sayı 4 (1999), s. 304-310. Bu açıdan, disiplin yönetmeliğinde yapılan son değişiklik ile "Bir başkasının bilimsel eserinin veya çalışmasının tümünü veya bir kısmını kaynak belirtmeden kendi eseri gibi gösterme"nin meslekten çıkarma cezasını gerektiren bir suç olarak düzenlenmesi (bak. **Resmi Gazete**, 7 Kasım 1998, sayı: 23516), bunun gibi, yeni Doçentlik Sınav Yönetmeliği'nde eserlerde sahtecilik yapıldığı iddiasını incelemek üzere bir Etik Komisyonu'nun kurulmasının öngörülmesi (bak. **Resmi Gazete**, 1 Eylül 2000, sayı: 24157) çok gecikmiş ve çok yetersiz olsa da, olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

(23) Bu standartları düzenleyen belgeler Tavsiye Kararı'nın ekinde yer almaktadır. Bunlar esas olarak Uluslararası Çalışma Örgütü'nün belgeleridir.

çalışma ilişkileri sisteminden yararlanabilmesi gerektiğini bildirmektedir (mad. 43).

a. Mesleğe Giriş

Karar, öğretim ve araştırma mesleğine girişte bir deneme süresinin, adayı özendirme ve yönlendirme, profesyonel standartların korunması ve adayın mesleki niteliklerini geliştirmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Deneme döneminin olağan süresi önceden bilinmeli ve başarı koşulları sıkı sıkıya mesleki yetiye bağlı olmalıdır. Adaylar deneme süresinde başarılı bulunmazlarsa, bunun nedenlerini bilme hakkına sahip olmalıdırlar. Bu bilgiyi, performanslarını geliştirebilme fırsatına sahip olmaları için deneme süresinin bitiminden yeterince önce alabilmelidirler. Bunun gibi, itiraz hakları da bulunmalıdır (mad. 42) (24).

b. Akademik Değerlendirme

Tavsiye Kararı'nın akademik değerlendirme konusunda getirdiği ilkeler de akademik özgürlüğü korumaya yöneliktir. Karara göre, yüksek öğretim kurumlarının göz önüne alması ve uyması gereken ilkeler şunlardır (mad. 47):

- Yüksek öğretim personelinin çalışmalarının değerlendirilmesinin, öğretme, öğrenme ve araştırma sürecinin bütünleyici parçasını oluşturduğu ve başlıca işlevinin bireylerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda gelişmesi olduğu;

- Değerlendirmenin, araştırma, öğretme ve akademik meslektaşlarının yorumu doğrultusunda diğer akademik ve mesleki ödevler alanında sadece akademik yetenek ölçütlerine dayanabileceği;

---

(24) Bizde, bu tür bir deneme sistemi yoktur. Doçent ve profesörler dışındaki bütün öğretim elemanları, bir ile üç yıl arasında değişen sürelerle atamaya dayalı güvencesiz statüde, adeta sürekli olarak denenmektedirler. Araştırma görevliliği gerçekte asistanlıkla ilgili bir statü olmadığından, araştırma görevliliğinde geçen sürenin deneme süresi olarak görülmesi mümkün değildir. 2547 uyarınca, mesleğe giriş, yardımcı doçent unvanının alınmasıyla başlamaktadır. Dolayısıyla, sadece yardımcı doçentlerin statüsü, 4584 sayılı kanunun yürürlüğe girmesine kadar, bir tür deneme süresi olarak algılanabilirdi, çünkü her defasında üç yıl için olmak üzere en fazla on iki yıl süreyle atanabiliyorlardı, bu süre içinde "başarılı" olmak, doçent unvanını almak demekti. Ama sözkonusu yasa, süre kısıtlamasını kaldırdığından (bak. **Resmi Gazete**, 21.06.2000, sayı: 24093), artık böyle bir paralellik de söz konusu değildir.

- Değerlendirme usulünün çoğu zaman sürekli ve değişmez nitelikte olmayan kişisel yeteneği ölçmeye içkin olan güçlüğü göz önüne alması gerektiği,

- Değerlendirmenin yüksek öğretim personelinin çalışmasının öğrenciler ve/veya meslektaşlar ve/veya yöneticiler tarafından doğrudan değerlendirmeyi içerdiği durumlarda, bu değerlendirmenin nesnel olması ve ölçütler ile sonuçların ilgililere iletilmesi gerektiği;

- Değerlendirme sonuçlarının, kurumun kadroları oluşturulurken ve sözleşmeler yenilenirken göz önüne alınması gerektiği;

- Yüksek öğretim personelinin, haksız bulduğu değerlendirmelere karşı tarafsız bir organa başvuruda bulunma hakkına sahip olması gerektiği.

c. İş Güvencesi

Tavsiye Kararı sürekli kadro ya da eşdeğerinin, akademik özgürlüğün başlıca usuli güvencelerinden birini oluşturduğunu ve bunun keyfi kararlara karşı güvence sağladığını belirtmektedir. Bunun gibi, sürekli kadro, bireysel sorumluluğu özendirir ve yetenekli yüksek öğretim personelini tutmayı sağlar (mad. 45). Karar, sürekli kadro ya da eşdeğeri de dahil olmak üzere, meslekte iş güvencesinin, gerek yüksek öğretim personelinin, gerekse yüksek öğretimin çıkarları bakımından temel önemde olduğundan, korunması gerektiğini bildirmektedir (mad. 46) (25).

Karara göre, sürekli kadro ya da eşdeğeri, makul bir deneme süresinden sonra akademik bir organın onayıyla öğretim ve/veya akademik kariyer ve/veya araştırmada ya da yüksek öğretim kurumunun oluruyla üniversite dışı çalışmada objektif kriterleri yerine getirenlere verilmelidir. Karar, sürekli kadro ya da eşdeğerinin, bir yüksek öğretim kurumunun ya da sisteminin örgütlenmesinde ya da içinde değişiklik yapıldığında bile korunması gerek-

---

(25) Bizim sistemimizde sürekli kadro yalnızca doçent ve profesörlere tanınan bir ayrıcalıktır. Akademik faaliyet alanında aynı yetki, görev ve sorumluluklara sahip olmalarına rağmen, yardımcı doçentler de, sürekli kadroya sahip değildir. 2547'nin Amerikan modelini ithal etmeye yönelik bu düzenlemesi, idare hukukumuzun "kamu hizmeti" anlayışı ile de, üniversiter gelenekle de bağdaşmadığından, yakın döneme kadar özellikle araştırma görevlilerinin süreli atamalarının yenilenmemesi, idari yargıdan dönmüştür. Ancak, YÖK yönetimi, aslında yasanın ruhuna uygun bir yorumla, sürekli kadroyu doçent ve profesörlere özgülemeye yönelik düzenlemeleri sürdürmektedir. Üniversite yönetimleri tarafından da itirazsız benimsendiği görülen bu düzenlemelerin en önemlisi, araştırma görevlilerinin, süreklilik içeren 33. Madde yerine, 50. Maddeden atanmaya bağlamalarıdır.

tiğini bildirmektedir. İş güvencesi, ciddi ve titiz bir değerlendirmenin ardından sürekli bir işten yararlanan yüksek öğretim personelinin, mesleki nedenlerle ve düzgün bir prosedüre uygun olmadıkça, işten çıkarılamamasını sağlar (mad. 46).

Bununla birlikte, Tavsiye Kararı, yüksek öğretim personelinin, meşru mali nedenlerle işten çıkarılmasını kabul etmektedir. Bu durumda bütün mali hesapların kamusal incelemeye açık olması; kurumun istihdamı sona erdirmeyi önlemek üzere bütün makul alternatif önlemleri alması ve işten çıkarma kararına karşı başvurulabilecek hukuksal korumanın bulunması gerekir (mad. 46).

d. Disiplin ve İşten Çıkarma

Tavsiye Kararı, akademik topluluğun hiçbir üyesinin, meslektaşlarının oluşturduğu bağımsız bir kurul ve/veya hakem ya da mahkeme gibi tarafsız bir organ önünde kanıtlanabilir haklı ve yeterli nedenler olmadıkça, işten çıkarma dahil disiplin önlemlerine konu olmaması gerektiğini bildirmektedir (mad. 48). Bütün yüksek öğretim personeli, işten çıkarma da dahil olmak üzere, disiplin prosedürünün her aşamasında, uluslararası standartlara uygun adil güvencelerden yararlanmalıdır (mad. 49). Bir disiplin önlemi olarak işten çıkarma, sadece mesleki tutuma ilişkin haklı ve yeterli bir nedene dayanmalıdır (mad. 50). Tavsiye Kararı görevlerini ısrarlı bir biçimde yerine getirmeme; ağır yetersizlik; araştırma sonuçlarını uydurma ya da tahrif; ciddi mali usulsüzlükler; öğrencilere, meslektaşlarına ya da akademik topluluğun diğer üyelerine yönelik cinsel ya da kınanacak diğer bir tutum içinde olma ya da buna yönelik ağır tehditte bulunma; parasal, cinsel ya da diğer bir çıkar karşılığında, örneğin sahte not, derece ya da diploma sağlama yoluyla veya altında çalışanlardan ya da meslektaşlarından görevde kalma karşılığında cinsel, mali ya da diğer bir maddi çıkar talep ederek, eğitim sürecini bozmayı buna örnek olarak vermektedir (mad. 50) (26). Karar, ilgilinin, nihai ve

---

(26) 1982 Anayasası, bu konuda "Üniversite yönetim ve denetim organları ile öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulunun veya üniversitelerin yetkili organlarının dışında kalan makamlarca her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar" demektedir (mad. 130.7). YÖK Disiplin Yönetmeliği, şunları "meslekten çıkarma" nedeni saymaktadır (mad. 11): "1) 2547 sayılı Yükseköğretik Kanunu veya diğer kanunlarda yer alan hükümler uyarınca çalışmalarına yükseköğretim kurum ve üst kuruluşunun yetkili organlarınca izin verilenler hariç, yükseköğretim kurumlarından başka yerde ücretli veya ücretsiz resmi veya özel bir iş görmek, ek görev almak veya serbest meslek icra etmek, 2) Ders, seminer, konferans, laboratuvar, grafik çalışma, sınav gibi öğretim çalış

başlayıcı karar alma yetkisine sahip hakemler ya da mahkemeler gibi bağımsız dış organlar önünde işten çıkarma kararına karşı itirazda bulunma hakkına sahip olması gerektiğini belirtmektedir (mad. 51).

6. Akademik Özgürlüğün Korunmasında Akademisyen Örgütlerinin Rolü

Tavsiye Kararı, "Yönlendirici İlkeler" başlığı altında, yüksek öğretim personelini temsil eden örgütlerin, eğitim alanındaki ilerlemeye büyük ölçüde katkıda bulunabilecek bir güç olarak değerlendirilmeleri ve tanınmaları ge-

---

malarının yapılmasına engel olmak veya bu maksatla yapılacak hareketlere her ne suretle olursa olsun iştirak etmek, 3) Bir başkasının bilimsel eserinin veya çalışmasının tümünü veya bir kısmını kaynak belirtmeden kendi eseri gibi göstermek."

Bir de "kamu görevinden çıkarma" cezası vardır ki, o da şu gerekçelerle verilebilmektedir: "1) Cumhuriyetin niteliklerinden herhangi birini değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelik eylem yapmak; ideolojik, siyasi, yıkıcı, bölücü amaçlarla eylemlerde bulunmak veya bu eylemleri desteklemek suretiyle kurumların huzur, sükun ve çalışma düzenini bozmak; boykot, işgal, engelleme, işi yavaşlatma ve grev gibi eylemlere katılmak ya da bu amaçlarla toplu olarak göreve gelmemek, bunları tahrik ve teşvik etmek, yardımda bulunmak, 2) Yasaklanmış her türlü yayını veya siyasi veya ideolojik amaçlı bildiri, afiş, pankart, bant ve benzerlerini basmak, çoğaltmak, dağıtmak veya bunları iş yerine veya iş yerindeki eşya üzerine yazmak, resmetmek ve asmak, teşhir etmek veya sözlü ideolojik propaganda yapmak, 3) İzinsiz veya kurumlarınca kabul edilebilir özrü olmaksızın bir yıl içinde toplam olarak devamlı statüde olanlar için 20 gün göreve gelmemek, kısmi statüde olanlar için 80 saat devamsızlık göstermek, 4) Savaş, olağanüstü hal veya genel afetlere ilişkin konularda amirlerinin verdiği görev veya emirleri yerine getirmemek, 5) Amirine, maiyetindekilere, iş arkadaşlarına veya öğrencilere fiili tecavüzde bulunmak, 6) Kamu hizmeti veya öğretim elemanı sıfatı ile bağdaşmayacak nitelik ve derecede yüz kızartıcı ve utanç verici hareketlerde bulunmak, 7) Yetki almadan gizli belgeleri açıklamak, 8) Siyasi ve ideolojik eylemlerden arananları görev mahallinde gizlemek, 9) Yurt dışında Devletin itibarını düşürecek veya görev haysiyetini zedeleyecek tutum ve davranışlarda bulunmak, 10) 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanuna aykırı fiilleri işlemek, 11) Kanun dışı kuruluşlara üye olmak, bu kuruluşlarda faaliyet yapmak veya yardımda bulunmak, 12) Yükseköğretim kurumlarının çalışmalarını sekteye uğratacak nitelikte bir disiplin suçuna üniversite öğrencilerini veya mensuplarını teşvik veya tahrik etmek, 13) Uyuşturucu madde kullanmak, 14) İş yerinde veya başka yerlerde, arama, herhangi bir kimsenin eşyasına el koyma, bilerek postalarını açma ve benzeri eylemleri düzenlemek, başkalarını bu yolda kışkırtmak veya bu gibi eylemlerde görev almak, 15) Tehditle bir kimseyi veya grubu suç sayılan bir eylemi düzenlemeye veya böyle bir eyleme katılmaya yahut yalan beyanda bulunmaya veya yalan delil göstermeye veya suçu yüklenmeye zorlamak veya zorlamaya kışkırtmak.

rektiğini, bu nedenle diğer partner (*stakeholders*) ve ilgili taraflarla birlikte, yüksek öğretim politikasının belirlenmesinde yer alması gerektiğini belirtmektedir (mad. 8). Bu genel ilke doğrultusunda, yüksek öğretim personelini temsil eden örgütlerin, yüksek öğretim kurumlarının sorumluluğuna ilişkin sistemlerin planlanmasında (mad. 24); ücret, çalışma koşulları, istihdam süresi ve koşullarına ilişkin görüşme süreçlerinde (mad. 53); ücretlerin belirlenmesinde (mad. 60); ücretlerin belirlenmesi için başvurulabilecek liyakat ölçme sisteminin belirlenip uygulanmasında (mad. 61); işyükünün görüşülmesinde (mad. 62); emeklilik planlarının yürütülmesinde ve yönetiminde (mad. 64) yer almasını öngörmektedir. Karara göre, bu örgütler, görüşmelerin çıkmaza girmesi durumunda, diğer örgütlerin meşru çıkarları korumak üzere normal olarak başvurduğu diğer yollara başvurabilmelidir (mad. 55) (27).

Sonuç

Tavsiye Kararı, ilgili uluslararası normları yüksek öğretim personeli bakımından derleyip uyarlayan bir belgedir. Bu yönüyle, yeni ya da ileri ilkeler getirdiği söylenemez. Bunda, kararın devlet temsilcileri tarafından kabul edilmiş olmasının yanı sıra, benimsenen ilkelerin bütün yüksek öğretim sistemlerinde uygulanabilir olmasını sağlama kaygısının da büyük payı vardır.

Ne var ki, bu ilkeler, bizim için, sadece 12 Eylül mevzuatına dayalı yüksek öğretim sistemi bakımından değil, ama akademisyenlerin üniversiteye ve mesleklerine yaklaşımları bakımından da, hâlâ ulaşılamayacak kadar uzakta görünmektedir.

---

(27) Türkiye'de ÜNAS deneyiminden sonra kurulan ilk akademisyen sendikası olan ÖES'in ve her aşamadaki eğitim çalışanını birleştiren Eğitim-Sen'in yasal olarak bu görevlerden herhangi birini üstlenemediğini belirtmeye bile gerek olmayabilir.

Bizans'ta İmparatorluk Kurumu (*)

Dr. M. Murat BASKICI (**)

Bizans İmparatorluğu ve kurumlarının tarihi Türk tarihi açısından da son derece önemli olup elinizdeki yazı bu kurumlardan biri hakkında bilgiler sunmayı hedeflemektedir. İmparatorun ve halefinin nasıl belirlendiği, imparatorun kilise ile olan ilişkileri ve bu kurumun fiziki mekanı olan sarayda bulunan bazı görevliler ilgi alanındadır.

Bizans İmparatorluğu'nun karakterini belirleyen üç unsurdan biri Roma imparatorluk geleneği idi (1). Kökenine bakıldığında imparatorluk Romalıydı; geç antikitenin "Imperium Romanum"unun mirasçısıydı ve üyeleri kendilerine "Romaioi" (Romalılar) diyorlardı. Roma İmparatorluğu'ndan gelen bir unsur, imparatorun seçimle belirlenmesi meselesi olup erken Bizans dönemindeki uygulama bu yöndeydi. Senato, ordu ve halk (özellikle Konstantinopolis halkı) seçmen durumundaydı (2). Daha sonraları senatonun yerine büyük topraklılar söz sahibi oldu. Paganlıktan Hıristiyanlığa geçen bir toplumdaki inanca göre, seçmenler seçme işini yaparken Tanrı'nın isteğini yerine getiriyorlar, yani imparator seçilen kişi bu makama Tanrı'nın görevlendirmesi ile gelmiş oluyordu. İmparator, anılan üç grup tarafından onaylandıktan sonra taç giyme törenine başlanıyordu. Eğer imparator bu görev için yetersiz bulunursa, yeni bir imparator isteme yolu her üç gruba da açıktı. Genellikle

---

(*) Metinde geçen Bizans terimlerinin okunuşu Türkçe transkripsiyonları ile verilmiştir ve bunun için A.Ü. D.T.C.F. Klasik Filoloji Bölümü Yunanca Ana Bilim Dalı mensuplarınca hazırlanan bir transkripsiyon metni esas alınmıştır.

(**) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

(1) Diğerleri ortodoks Hıristiyanlık ve Hellen kültürüdür.

(2) Psellos, "Khronographia", s.171; The Cambridge Medieval History (bundan sonra CMH) (1967), Vol.4-Part II, s.2; Runciman, S. (1975), s.63.

ordu bu yolu deniyordu ve en önemli seçici unsurdu. Erken Bizans dönemi için geçerli olan bu yöntem, 7. yüzyıldan itibaren, ölmek üzere olan veya yaşlanan bir imparatorun halefini belirlemesi usulünün yerleşmeye başlaması ile değişti. Genellikle imparatorlar oğullarından birini (ki, yaşça en büyük oğul olması zorunluluğu yoktu) halefleri olarak tayin ediyorlardı. Bu durumda oğul da taç giyiyor ve ortak imparatorluk olarak adlandırılan yönetim biçimi ortaya çıkıyordu. Ancak "ortak imparator" makamı Roma İmparatorluğu dönemindeki uygulamadan farklıydı; bütün güç daima *Autokrator Basileos*'un, yani yaşça büyük olanın elindeydi. Böylece ilke olarak seçimli bir monarşiye rağmen imparatorluk makamı kalıtsal hale geldi. İmparatorların halefleri olarak yaşça en büyük oğullarını seçmek zorunda olmayışları, iktidarda olan imparator ve imparatoriçenin doğan bütün çocuklarına önem verilmesini gerektiriyordu. Tahttaki çiftin çocukları, sarayın imparatoriçeye ayrılmış olan, adını zemininin ve duvarlarının dekorasyonunda kullanılan eflatun renkli mermer ve kumaşlardan alan "Eflatun Oda"sında dünyaya geliyor ve "Porfirogenitos" (eflatunlar içinde doğmuş olan) olarak adlandırılıyorlardı. Zamanla bu odada doğmuş olan çocuk ya da çocukların tahtın gerçek varisi olduğu düşünülmeye başlandı (3).

İmparator seçilen ya da olan kişi tacını Bizans Kilisesi'nin en yüksek dini otoritesi ve aynı zamanda tacın iktidarı altındaki en yüksek makamın sahibi olan Konstantinopolis patriğinin elinden giyiyordu. Bu gelenek I. Leon (457-474) ile başladı ve 7. yüzyıldan itibaren Hagia Sofia (Ayasofya) Kilisesi'nde gerçekleştirildi. Törende senato üyeleri, ordu ve halk temsilcileri de bulunuyordu. Özellikle imparatorluğun atlattığı en büyük ve ciddi dini sapkınlık (heresy) olan "tasvirkırıcılık"tan sonra, imparatorların inançlarını açıklayan bir belge imzalamaları ihtiyacı doğdu ve bir gelenek olarak yerleşti. Ayrıca imparatorun Kilise'ye karşı da bazı teminatlar vermesi gerekiyordu. İmparator, Genel Konsiller'in kararlarına ve kabul edilmiş çeşitli Kilise doktrinlerine riayet etmek, Kilise'nin hak ve imtiyazlarını kabul etmek, Kilise tarafından aforoz edilmiş ya da lanetlenmiş her şeyi lanetlemek, tebasını adalet ve nezaketle yönetmek, ölüm ve uzuv kesme cezalarından mümkün olduğunca kaçınmak gibi teminatları taç giyme töreni sırasında açıklıyordu (4).

---

(3) *Alexiad*, s. 219 ve 5 numaralı açıklayıcı not; Talbot Rice, T. (1967), s.34-5; CMH Vol.4-Part II, s. 5. 10. yüzyıl hükümdarlarından VII. Konstantinos (913-959), *porfirogenitos* lakabını taşıyordu.

(4) Runciman, S. (1975), s.65-6; CMH Vol.4-Part II, s.15. Iustinianos hukukunda yer almayan uzuv kesme cezası 8. yüzyıla gelindiğinde yaygın şekilde uygulanıyordu ve Bizans ceza hukukuna, ölüm cezasından daha "insancıl" olduğu düşüncesi ile Hıristiyanlığın etkisi sonucu girmişti.

Bizans İmparatorluğu tarihinin Konstantinopolis'in kurulmasıyla başlaması ve şehri kuran Konstantinos'un aynı zamanda Hıristiyanlığı kabul eden ilk Roma imparatoru olması sebebiyle, Bizans imparatorluk kurumu Hıristiyanlık ile ayrılmaz bir bağ içindeydi. Hıristiyanlığın kabulüyle birlikte, pagan bir kültür ortamında şekillenmiş imparatorluk otoritesi Hıristiyan inancı ve düşüncesi içinde yeniden yorumlandı. Bu esnada kilise de siyasi yapının içine oturtuldu. Böylece Hıristiyan inancının Roma devlet tarzına uyarlanmasıyla birlikte, imparatorun, bütün Bizans tarihi boyunca sürecek olan dini özellikleri belirmeye başlamıştı. İmparator Tanrı'mn yeryüzündeki temsilcisiydi. Hükümdarlık yetkisi ona "doğrudan" Tanrı tarafından verilmişti. O, Tanrı'nın taçlandırdığı (theostefes) kişiydi. Kilisenin en yüksek görevlileri kutsallıklarını belirtmek için ancak "hagios" (kutsal) ünvanını kullanabiliyorken, "theios" (tanrısal) ünvanı sadece imparatora ayrılmıştı (5). Yeryüzünde Tanrı tarafından korunan ancak bir tek imparatorluk ve bir tek imparator olabilirdi. Bu sebeple Avrupa'da taç giyen Charlemagne ve haleflerinin ya da Bizans tahtındaki ortak imparatorların "theostefes" olmaları söz konusu değildi. Bütün güç *basileos*'a aitti. O, Tanrı'nın kendisine emanet ettiği Hıristiyan devletinin yaşayan sembolü idi. Tanrının ve imparatorun gücü arasında bir ayırım görülmüyor, çünkü imparatorun gücü Tanrı'dan kaynaklanıyor ve Tanrı ona yol gösteriyordu (6). İmparatorların görevi bir zamanlar Konstantinos ve Iustinianos'un hakimiyeti altındaki sınırları ile Hıristiyan imparatorluğunu yeniden kurmak ve "inançsızların" eline geçen toprakları geri almaktı.

Bizans imparatorları "Onüçüncü Havari", "Havarilerin eşiti" (isapostolos), "İsa'nın dostu" (filokhristos), "kutsal" (hagios), gibi dini sıfatlara da sahipti (7). İmparatorun yetkileri herhangi bir yazılı kurallar listesine bağlanmadığından sınırlanmamıştı; tam bir monarşik otorite sözkonusu olup her şey imparatorun iradesine tabiydi. İmparatorun otoritesi kendi ülkesinin sınırlarında bitmiyor, ilke olarak dünyanın bütün meskun sahalarını kapsıyordu. En düşüğünden en yüksek mevkilisine kadar bütün tebası imparatorun kulu (doulos) idi. İmparator ordunun başkomutanı ve savaş ya da barışa karar vermede yetkili tek kişiydi. Aynı zamanda tek kanun koyucu ve en yüksek hakimdi; "yaşayan kanun" (nomos empsükhos) olup bir kanun hakkındaki yorumu nihai sayılırdı. Ayrıca resmi görevlileri atamak ya da görevden almak, görev-

---

(5) CMH Vol.4-Part II, s.6; Seidler, G. L., s.25-6.

(6) CMH Vol.4-Part II, s.7.

(7) Hearsey, J. E. N. (1963), s.92; CMH Vol.4-Part II, s.8; Hussey, J. M. (1970), s.82; Obolensky, D. (1971), s.308.

lerini ve hiyerarşideki sıralarını belirlemek, yabancı elçileri kabul etmek, kilise konsillerine başkanlık etmek, hangi vergilerin yükseltileceğine karar vermek, devlet gelirlerinin hangi amaçlar için kullanılacağını belirlemek hep imparatora ait yetkilerdi (8). Batılı bir yönetim biçiminden çok doğulu bir hükümdar tipine dayanan imparatorluk makamı, ilke olarak devlet kaynaklarının kullanımı ve imparatorun buyurma yetkisi üzerinde herhangi bir kurumsal sınırlama içermiyordu. Ancak imparatorun sınırsız gibi görünen otoritesine tek *de iure* kısıt Kilise'den geliyordu. Çünkü, daha önce belirtildiği gibi, imparatorun taç giyerken kilisenin ortodoksisine göre inancını açıklaması ve Kilise'ye karşı bazı teminatlar vermesi gerekiyordu.

İmparator, Bizans Ortodoks Kilisesi'nin en yüksek dini görevlisinin, Konstantinopolis patriğinin seçiminde de söz sahibiydi. Patriklik makamı boşaldığında metropolitlerin oylaması ile belirlenen üç aday imparatora sunuluyor, imparator bunlardan birini onaylarsa yeni patriğin seçimi tamamlanmış oluyordu. İmparator hiç bir adayı kabul etmezse metropolitlere kendi adayını önerebiliyordu. Kilise her bakımdan imparatorun genel nezareti altındaydı. Ancak dünyevi kişiliği ile imparator, kilisenin sadece koruyucusu olabilir başkanı olamazdı. Erken Bizans döneminde imparatorlar hem kral hem rahip olarak nitelendiriliyorken, Iustinianos (527-565) dönemindeki kanunlarla dini ve dünyevi iktidar ayrıldı. Ancak Iustinianos imparatorların dini olay ve tartışmalara da nezaret etmeleri gerektiğini savunuyordu (9). Bu nedenle Bizans tarihinde pek çok imparator teolojik sorunlarla ilgilendi ya da ilgilenmek zorunda kaldı.

İmparator ve kilise "sapkınlık"lara karşı aktif bir politika izliyordu. Ancak imparatorun Kilise'yi korumasına karşılık Kilise imparatorun isteklerine uymalıydı. Bazı dönemlerde imparatorların Kilise'nin iktisadi ayrıcalıkları ve arazilerine müdahalede bulundukları görülüyordu. Hem bu nedenden hem de teolojik tartışmalara karışmaları yüzünden zaman zaman imparatorlarla patrikler arasında mücadeleler ortaya çıkıyordu. Patriğin, görevlerini layıkıyla yerine getirmediği takdirde imparatora karşı kullanabileceği tek silah aforozdu. Ayrıca inanç açıklamasını yeterli bulmadığı imparatora taç giydirmeyi reddedebilirdi. İmparator ise kendi iradesi doğrultusunda hareket eden bir "küçük konsil" (synod) toplayarak patriği her zaman görevden alabilirdi (10).

Erken dönem Bizans imparatorları Roma devrinden gelen "Autokrator" ve "Caesar" (Kaesar) ünvanlarını taşıyorken, Herakleios'tan (610-641) itibaren

---

(8) CMH Vol.4-Part II, s.10-14; Diehl, C., s.27-34.

(9) CMH Vol.4-Part II, s.11.

(10) Runciman, S. (1975), s.112-3; CMH Vol.4-Part II, s.10-14; Angold, M. (1975), s.40.

hükümdar-kral kelimesinin eski Hellencedeki karşılığı olan *basileos* ünvanını kullanmaya başladılar. *Autokrator*, imparatorlara ya da ortak imparator(luk) durumunda yaşça büyük olana verilen ünvan, *kaesar* da imparatorluk ailesinden olanlara verilen bir şeref ünvanı olarak Bizans tarihinin sonuna kadar kullanıldı. Ne var ki, her zaman için *basileos* ünvanı *autokrator*'dan önce geliyordu. 812 yılında Charlemagne'ın Papa tarafından imparator olarak taçlandırılmasından sonra ise, Bizans hükümdarları "Basileos Romaion" (Romalıların İmparatoru) ünvanını kullanmaya başladılar. Bu ünvan Bizanslıların Roma'nın mirasçısı olduğunu ve "Romalıların" "tek" gerçek imparatorunun Konstantinopolis'te oturan hükümdar olduğunu vurguluyordu. Bizans imparatorları Konstantinos (324-337) döneminden beri "despotes" ünvanına da sahiptiler. Bu ünvan Iustinianos'tan (527-565) itibaren eski parlaklığını kaybetse de kullanımı Bizans'ın son dönemlerine kadar sürdü (11).

Sarayda imparatorun şahsı ve ailesi ile yakın ilişki içinde olan çok sayıda görevli-memur vardı. Ancak gerçek memuriyetler ile şeref ünvanlarını birbirinden ayırmak gereklidir. Memuriyetler bir tayin vesikası (dia logou), ünvanlar ise rütbe işaretleri verilmesi (dia brabeion) suretiyle tevcih ediliyordu. Ünvanlar çok kere eski önemlerini yitirmiş ve sadece çıplak ünvanlara dönüşmüş eski memuriyet adlarıydı. 10. yüzyılda Bizans ünvanları on sekiz derece halinde sıralanmış olup, bunlardan en yüksek üçü (Kaesar, Nobilissimos ve Küropalates) sadece imparatorluk ailesi üyelerine veriliyordu. *Kaesar* taç giyiyordu, ancak tacının üzerinde haç yoktu ve derece olarak patrikten sonra geliyordu. Bu nedenle aileden bir prense, hükümdar naibine ya da tahtın esas varisi olmadığı halde tahta geçme ihtimali olan mirasçılara uygun bir ünvandı. *Küropalates* ünvanı ise, önceleri imparatorluk muhafız komutanına ait iken 7. yüzyıldan sonra önemini kısmen kaybetmiş ve imparatorluk ailesinden olanlara verilir olmuştu. Bizans imparatoru ile bir nevi vassallık ilişkisi olan Gürcistan kralı da şeref ünvanı olarak bunu taşıyordu (12). Sekiz şeref ünvanı ise, imparatorun özel işlerinden sorumlu hadımlara aitti. Bunlardan "protospatharios" sarayda verilen ziyafetlerin idaresi ve misafirlerin uygun sıra ile karşılanıp ziyafet masasına yerleştirilmesinden; "spatharokubikularios" yatak odalarından; "nipsistiarios" banyolardan; "protovestiarios" imparatorun gardrobu ve buna ait mücevherlerden sorumluydu. "Parakoimomenos" (başmabeyinci) ise, imparatorun yatak odası yanında uyuyordu ve genellikle imparatorun en yakın adamı durumundaydı.

---

(11) CMH Vol.4-Part II, s. 2.

(12) Runciman, S. (1975), s.83; Urfalı Mateos Vekayi-namesi, s.393, Dizin II içindeki "küropalat" maddesi.

Hadımlar sarayda büyük öneme sahip olup, dünyevi memuriyetlerden hiç biri bunlara kapalı değildi; patrik dahi olabiliyorlardı (13). 13. yüzyılda İznik İmparatorluğu zamanındaki "cursus honorum"da (şeref ünvan sıralaması), *despotes* birinci, *kaesar* üçüncü, *protovestiarios* ise beşinci sırada yer alıyordu (14). Bizans İmparatorluğu'nda sarayda ve zengin sınıf arasında, kadınların korunması ve güvenliğinin sağlanması için özellikle Kafkas kökenli hadımlar istihdam ediliyordu. Vazifeleri gereği imparatora ve ailesine çok yakın konumlarda olan hadımlar çoğu zaman yönetim işlerine karışıyor ve yönetici kadroların içine girebiliyor, hatta bazı durumlarda imparatorlar doğrudan hadımların etkisinde yetişiyordu (15).

Kaynakça

ANGOLD, Michael (1975), *A Byzantine Government in Exile*, (Oxford University Press).

BARKER, Ernest, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çev: Mete Tunçay (Dost Kitabevi Yayınları, 1982).

DIEHL, Charles, *Byzantium: Greatness and Decline*, (Rutgers University Press, tenth printing)

HEARSEY, John E. N. (1963), *City of Constantine 324-1453*, (London: John Murray).

HUSSEY, J. M. (1970), *The Byzantine World*, (London: Hutchinson &CO., fourth edition).

Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, Çev: Işın Demirkent (Ankara: T.T.K. Yayını,1992).

OBOLENSKY, Dimitri (1971), *The Byzantine Commonwealth*, (London: Weidenfeld and Nicolson).

OSTROGORSKY, George (1956), *History of the Byzantine State*, trans. Joan Hussey (Oxford: Basil Blackwell).

RUNCİMAN, S. (1975), *Byzantine Civilization*, (Edward Arnold, seventh impression).

SEIDLER, G.L., *Bizans Siyasal Düşüncesi* (Çev: Mete Tunçay), (V Yayınları: Ankara, 1986).

TALBOT-RICE, Tamara (1967), *Everyday Life in Byzantium*, (London: B. T. Batsford, New York: G. P. Putnam's Sons).

The Alexiad of Anna Komnena, trans. E.R.A. Sewter (Penguin Books, 1987).

The Cambridge Medieval History Volume IV-Part II (Cambridge: Cambridge University Press, 1967).

Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev: Hrant D. Andreasyan (Ankara: T.T.K. Yayını, 1987).

---

(13) Hellen-Ortodoks Kilisesi'nde rahip olmayanların da patrik seçilebileceğine dair bkz. Barker, E., s.25.

(14) CMH Vol.4-Part II, s.18-22 ; Ostrogorsky, G. (1956), s.221 ; Angold, M. (1975), s.64.

(15) Hadımların Bizans saray hayatındaki etkileri için bkz. *Khronographia*.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar, Yaklaşımlar ve Türkiye (*)

Ferhat BAYRAM (**)

Giriş

Kent, insanlığın evriminde, bir yere ait olma güdüsünün dışavurumu olarak ortaya çıkmış ve daha sonraki dönemlerde uygarlığın gelişiminde odak noktası olmuş özel bir yerleşim biçimidir. Uzun bir tarihsel süreçte kentler, gelişmenin ve ilerlemenin itici gücünü oluşturmuşlardır. İçinde yaşadığımız yüzyılda ise kentler, daha önceki yüzyıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde ekonomik, kültürel, toplumsal ve teknolojik oluşumların bileşkesinde yer almaktadırlar. İnsanlığa sunmuş olduğu çok yönlü olanaklar sonucunda gelecek yıllarda da yaşam alanı olarak kentler baskın yerleşim birimi olacaklardır. Diğer taraftan, farklı bir görüşe göre kent; toprak, hava ve su gibi çevre değerlerinde kirlenme yaratmakta, ayrıca kentte yaşayanların çevresine yabancılaşmasına ve kentsel suçların artmasına ortam hazırlamaktadır. Böylece kent, insanların toplumsal gönencine olumsuzluklar yükleyen bir anlam kazanmaktadır (1).

Günümüzde, modern kentler, çok uzak yörelerden kaynakları kendilerine çekerek yerleşme alanlarının sahip olduğu taşıma kapasitelerinin üzerinde büyümektedirler. Buna ek olarak hızlı kentleşme sonucunda kentlerin yakın

---

(*) Prof. Dr. Cevat Geray Armağanı için kaleme aldığı bu yazıyı önemli sağlık sorunlarından dolayı bitirme olanağı bulamayan 29.07.2001 tarihinde kaybettiğimiz arkadaşımız Ferhat Bayram'ın bilgisayarında bulduğumuz bu metni, düzeltme yapmadan olduğu gibi yayınlıyoruz.

(**) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

(1) Nijkamp, Peter. , Perrels, Adriaan. (Ed.), Sustainable Cities in Europe A Comparative Analysis of Urban Energy-Environmental Policies, Earthscan Publications, London, s. 9-11.

çevresi, kentsel eylemlerden kaynaklanan olumsuzlukları ve zararlı atıkları almaktadırlar (2). Bu yüzyılın başında, tarihte ilk kez dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. 2015 yılına gelindiğinde ise nüfusu 10 milyonun üzerinde 27 tane kentten 22 tanesinin gelişmekte olan ülkelerde olacağı tahmin edilmektedir. Yeryüzünde bu eğilimin devam etmesi, sadece kentlerde yaşayanlar için değil kırsal alanlarda yaşayanlar açısından da önemli etkiler yaratacaktır (3). Kentlerin, aşırı düzeyde kaynak kullanımı ve enerji tüketimine devam etmeleri, büyüme biçimlerinde yüzeyde geniş alanlara yayılma eğilimlerini devam ettirmeleri sonucunda, daha sonraki dönemlerde kentlerin yerleşim birimi olarak devamlılığı önemli ölçüde zorlaşacaktır. Buna ek olarak, kent yönetimlerinin ve kurumsal yapılarının yetersizliği, kentlerde yaşam kalitesini düşürecektir. Hızlı kentleşme ile kısa bir süreçte büyük kentlerdeki nüfus yığılmaları, insanların tüketim düzeylerinde ve kalıplarındaki mekana bağlı değişimler yaratmakta, bu ise çevresel değerlerin yok olmasını hızlandırmaktadır. Bu çerçevede , kentlerdeki doğal ve insan yapımı değerlerin yok olmasını önleyecek, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve toplumsal olarak şimdiki ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme yetisini kaybettirmeden gelişme ve kalkınmayı sağlayacak bir yaklaşımın acilen hayata geçirilme gereği açık bir zorunluluk olarak görülmektedir (4).

1970'lerden sonra uluslararası boyutta üzerinde her türlü düzeyde tartışmanın yapıldığı çevre sorunlarına bir çözüm olarak Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında Ortak Geleceğimiz olarak, yayınlanan yazanakta "sürdürülebilir kalkınma" olarak kabul gören ilkenin ne anlama geldiği, kimlere katkı sağladığı üzerinde tam bir oydaşma sağlanamamasına rağmen kavram her düzeyde ve farklı ortamlarda çok fazla kullanılmış ve kullanılmaktadır. Özellikle son on yılda sürdürülebilirliğin yerel düzeyde oluşturulması için gerek uluslararası toplantılar gerekse kent yönetimlerinin, bilim yuvalarının başlattıkları projeler ile sürdürülebilir kentsel gelişmenin nasıl oluşturulacağı hakkında önemli düzeyde bilgi birikimi sağlanmıştır.

Bütün bu gelişmelerin ortasında bu yazıda sürdürülebilir kentsel gelişmenin ilkeleri, araçları ve yaklaşımları tartışıldıktan sonra Türkiye'nin yaşamakta olduğu kentsel gelişme deneyimi de veri alınarak sürdürülebilir kentsel ge-

---

(2) Drakakis-Smith, Davis. (1995), "Thirdworld Cities: Sustainable Urban Development 1", Urban Studies, Vol. 32, No.4-5, 659-677.

(3) Barnett, C. Cates. , Luloffs, Francine. "Sustainable Cities", **http://www.rti.org/cid/sc-summary.cfm.**, (23.10.2000).

(4) a.g.e. s. 1.

lişmede olumlu ve olumsuz olabilecek boyutların neler olabileceği değerlendirilecek ve son olarak da gelecekte kır-kent ilişkisi başlamında Türkiye'de nasıl bir kentsel gelişme olabileceği üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Öncelikle sürdürülebilir kentsel gelişmeye giden uzun, bir o kadar da karmaşık olan süreç değerlendirilecektir.

Kent ve Çevre Sorunları: Sürdürülebilir Kentsel Gelişmeye Doğru Yönelimler

Kentin uzamda geniş alanlara yayılması ve kentte oluşan her türlü eylemler sonucunda doğal ve insan yapımı çevre olumsuz yönde etkilenmektedir. Kentlerin ekolojik bozulmaya etkileri üç farklı boyutta değerlendirilebilir. Bir görüşe göre, kentte yaşayanlar, yetiştirmedikleri ürünleri tüketmekte ve üretmedikleri ürünleri kullanmaktadırlar. Ayrıca, geri dönüştürülemeyen kaynaklardan üretilen enerjiyi kullanarak, kentlerin sürdürülemez kılınmasına neden olmaktadırlar. Kente akan kaynakların taşıma kapasitelerinin üzerinde aşırı kullanımı ile yenilenme olanağından yoksun bırakılması, kentin gelecekte devamlılığını tehdit etmektedir. Diğer taraftan, kentlerin uzamda geniş alanlara yayılarak gelişmesi sonucunda, kapladıkları yöredeki üretim ve tüketim ilişkileri ile çevresel değerlerin bozulmasına neden olmaktadırlar. Böylece, kentin genişlediği alan ile alt bölgesi için sürdürülebilir yaşam zorlaşmaktadır (5).

Kentlerin yüzeyde görece büyük boşluklar bırakarak gelişmesi sonucunda oluşan yörekentlerde yaşayan insanlar, kent merkezi ile ekonomik, toplumsal ve kültürel açılardan bağımlılık ilişkisi içindedirler. Oturma alanlarından kent merkezine yapmak zorunda oldukları gündelik gidiş gelişlerde özel arabaların kullanımı, ulaşım maliyetleri ile enerji tüketimini artırmaktadır. Ayrıca tarım topraklarının bu yöntemle kentsel gelişime açılması ve daha sonra oluşan gelişmeler sonucunda o bölgedeki doğal denge olumsuz yönde etkilenmektedir.

Son olarak, çevre değerlerindeki aşınma, gerek kentteki toplumsal ve ekonomik ilişkilerin bir sonucu ve gerekse insanların kaynakları kullanmaları sonucunda ortaya çıkan her türlü atıkların dışarıya verilmesi ile artmaktadır. Ayrıca olumsuz sonuçları önleyici gerekli düzenlemelerin yeterince olmayışı var olan durumu daha da zorlaştırmaktadır. Kentler, çevresel değerleri olumsuz etkilemesine rağmen, yaşam biçimi olarak önümüzdeki yıllarda da

---

(5) Blassingame, Lurton. (1998), "Sustainable Cities: Oxymoron, Utopia or Inevitability?", Social Science Journal, Vol. 35 Issue1, s. 1-14. http://www.print2.asp?records=CURRENT&pFormat=PrintCitation&pFullText=ON&kwwic. (16.10.2000).

-kaçınılmaz olarak- insanlığın gelişimine damgasını vuracaktır. 20. Yüzyıl sonunda en önemli gelişmelerden biri dünya nüfusunun %50'sinin kentlerde yaşıyor olmasıdır. Dünya nüfusunun kentleşme eğilimi 21. Yüzyılda daha da güçlenerek devam edecektir. Özellikle kentlerin metropolitenleşmesi daha da hızlanacak ve bu metropollerden çoğu gelişmekte olan ülkelerde yer alacaktır.

Kentlerde yaşam kalitesi açısından belirli bir düzeyin tutturulması, kendi varlıklarını devam ettirebilmeleri ve çevre ile olan ilişkilerinde sürdürülebilir olmaları ile kaynakları kullanma biçimleri şu andaki eğilimler doğrultusunda olanaklı görülmemektedir. Kentler yeni bir yaklaşım ile gerek gelişme biçimlerini gerekse içsel işleyişlerini düzenlemek durumundadırlar.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişmenin Tanımlanma Sorunsalı

Kent ile çevre arasındaki ilişkinin doğasını çözümlemek, var olan ekonomik yapıların, ideolojik söylemlerin ve kuramsal yaklaşımların temelden irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun dışındaki her türlü değerlendirme bizi ilişkinin yüzeysel ve teknik ayrıntılarını tartışma yanılgısına düşürür. Sürdürülebilir kentsel gelişmeyle ilgili her düzeydeki uygulamaların değerlendirilmesi yerine, önceliğin kavramın ne anlama geldiğine verilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifade ile, kavramın ne olduğu, nasıl gerçekleşeceği ve özünde kimlere katkı sağlayacağı sorularına verilecek yanıtlar doğrultusunda pratikteki oluşumlar anlamlı olur (6). Ayrıca sürdürülebilir kentsel gelişmeye farklı boyutlardan yaklaşıldığında anlamında değişmeler olmakta ve buna bağlı olarak sürdürülebilir kentlerin nasıl sağlanacağı sorusu bu noktada önem kazanmaktadır (7).

Yazında "sustainable cities" (sürdürülebilir kentler), "sustainable urban development" (sürdürülebilir kentsel gelişme), "sustainable human settlements" (sürdürülebilir insan yerleşimleri), "eco-cities" (eko-kentler), "greening cities"(kentlerin yeşillendirilmesi), "liveable cities" (yaşanabilir kentler) gibi kavramlarla yer alan ve her birinde küçük anlam farklılaşmaları olan yaklaşımlar, özünde kentlerin çevre ile uyumlu bir ilişki içinde olmasını dile getirmektedirler. Sürdürülebilir kentsel gelişmeden ne anlaşılması gerektiği konusunda yazında çok farklı yaklaşım vardır. Bunlardan bir kaçı şöyle sıralanabilir; sürdürülebilir kentsel gelişme, ekonomik olanakların oluşmasını,

---

(6) Pamell, Clifton W., (1992). Book Reviews, Fall92, Vol. 23, Issue 4, s. 543-545.

(7) Eraydın, Ayda, (1996), "Sürdürülebilir Gelişmenin Planlanması Konusunda Yeni Yaklaşımlar", Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu, TMMOB, Ankara, s. 45-54.

toplumsal anamalın artmasını ve çevrenin sağlıklı olmasını güçlendiren ve koruyan bir gelişmedir (8). Başka bir tanımda ise sürdürülebilir kentsel gelişme, sürekli ve dengeli bir gelişmenin vurgulandığı, ileriye dönük olumlu bir değişme ile toplumsal ve çevresel boyutları birleştiren bir süreç olarak algılanmaktadır. Ayrıca, buna ek olarak, pazar ekonomisinde toplumsal ve ekonomik yönleri, çevre ile uyumlu bir şekilde geliştirecek bir değişim ve reform gerektirmektedir (9). Başka bir görüşe göre ise sürdürülebilir kent, toplumsal ve ekonomik çıkarlar, çevre ve enerji sorunlarıyla uyumlu bir biçimde bir araya getirilerek değişimde devamlılığın sağlandığı bir yapıdır. İçten ve dıştan gelebilecek her türlü değişimlere kentlerin uyum sağlayabilme düzeyidir. Başka bir görüşte sürdürülebilir kent, orman, ırmak gibi doğal değerlerin taşıma kapasitelerinin üstünde kullanımı sonucunda geri dönülemeyecek şekilde yok olmasını önleyen ve şimdiki kuşakların yanında gelecek kuşakların da ihtiyaçlarını karşılayıcı gelişme biçimini benimseyen kenttir (10). Diğer taraftan sürdürülemez kent kavramında anlatılmak istenen ise, kentlerin nüfusunda ani düşüşlerin olması, çevresel değerlerde bozulmaların artması, etkin olmayan enerji sisteminin kullanılması ve üretici kesimin dışarı kaçması sonucunda kentin ekonomik temelinde yapısal bozulmalar ortaya çıkmaktadır. Bu yeni koşula kentin uyum sağlayamaması sonucunda varlığını devam ettirmesi zorlaşmaktadır (11).

Diğer taraftan "eco-city" veya "ecovillage" olarak adlandıran kavram Robert Gilman'a göre, insani boyutta oluşturulan, insan eylemlerini doğal dünya ile uyumlu kılan, insanların sağlıklı gelişimini sağlayan ve böylece daha sonraki dönemlerde kendi varlığının devamını garanti eden topluluklardır. Kentlerin yayılım alanı içerisinde küçük adacıklar şeklinde oluşturulacak ekokentler dinamik kent sistemi içinde enerji kullanımının, her türlü kirliliğin ve toplumsal sorunların azaltıldığı ortamlar olacaklardır. Ayrıca toplumsal katılımı artırıcı yapısı ile ekokentler, kentsel hizmetlerin daha iyi sunumunu sağlayarak kenttaşların yaşam kalitesini arttıracaklardır (12).

Yukarıdaki farklı yaklaşımlardan, üzerinde uzlaşılmış bir tanımlamaya gidilmediği görülmektedir. Bu görüşlerin bir sentezi yapılırsa, sürdürülebilir

---

(8) Shutkin, William. , (Citydev.org/journal/Sep00/journal_f06.html).

(9) What is Sustainable Urban Development, http://www.hku.hk/susurban/html.

(10) Aoyagi, Kiyotaka. , Nas, Peter J. M. , Traphagan, John W. (1998), (Ed.), Towards Sustainable Cities: Readings in the Anthropology of Urban Environments, Leiden Development Studies no.15.

(11) a.g.e. s.15

(12) Walter, B. , Aikin, L. ve Crenshaw, R. (1992), (Ed.), Sustainable Cities: Concepts and Strategies for Eco-city Development, Eco-Home Media, London.

kentsel gelişme kavramının kendi içinde üç temel amacı barındırmakta olduğu görülür: Birincisi, kentlerde yaşayan insanların, kent ile olan ilişkilerinde, kentin ortak alanlarının kullanımında ve kamu hizmetlerinin alımında yaşam kalitelerinin arttırılması sorununun aşılmasıdır. İkincisi, kentin bir yerleşim birimi olarak kendi varlığını devam ettirebilme yetisinin güçlendirilmesidir. Son olarak da, kentin çevre değerlerini taşıma kapasitelerinin üzerinde kullanımı ile kaynakların dönüştürülmelerinde var olan üretim ve tüketim kalıplarının temelinden sorgulanması gereğidir.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Nasıl Olmalıdır? İlkeler, Yöntemler ve Araçlar

Sürdürülebilir kentsel gelişme için yakiaşımlar; Çevre ile uyumlu sürdürülebilir kent için, kırsal değerler ile kentsel değerlerin ön planda tutulduğu iki tane yaklaşım vardır. Her iki yaklaşım da kaynakların daha az düzeyde kullanımını, kirlenmenin en az düzeye indirilmesini, kentlerin estetik değerlere uygun düzenlenmesini, yeşil alanların kenttaşların kullanımına açık olmasını, ayrıca kentsel toprakların kullanımlarında çevre değerlerine daha duyarlı olunmasını öngörmektedirler. Bu yaklaşımlarda kentlerin çeperlerindeki gelişmeler sonucunda kırsal çevrenin olumsuz etkilenmesi, özel arabaya bağımlı yaşam, fosil yakıtların aşırı kullanımı gibi sorunlara çözüm aranmaktadır.

Kırsal yaklaşım modelinde; kentlerin, metropoliten alanlara dönüşmesi sonucunda kent yönetimlerinin, kaynak kullanımlarında ve hizmet sunumlarında etkinlik ve verimliliğinin sağlanması ölçek sorunsalı nedeniyle olumsuz yönde etkilemektedir. Hizmetlerin sunumunda etkinlik ve verimliliğin sağlanması güçleşmekte, kaynaklar verimsiz kullanım sonucunda azalmaktadır. Bu modelde kentler, her biri kendine yeterli birimler olacak biçimde küçük kasabalara bölünmekte ve böylece, kaynakların kullanımında, atıkların azaltılmasında etkin bir yönetsel yapı oluşturulmaktadır.

Kentsel yaklaşım modelinde ise; kentin biçimsel ve fiziksel olarak değiştirilmesi yerine, kendi içinde kentsel işlevlerin sürdürülebilirlik kavramına uygun olarak tekrar dönüştürülmesine öncelik verilmektedir. Özellikle toplu taşımacılığın etkin bir biçimde kullanılması ve bütüncül bir yaklaşımla oluşturulmasının önemi üzerinde durmaktadırlar. Ayrıca, bu modelde, kentsel toprakların kullanımında ve kentsel işlevlerin uzamdaki dağılımında yoğunlukların artırılması gereği üzerinde durulmaktadır (13).

---

(13) Newman, Peter. (1994), "Ecologically sustainable cities: Alternative models and urban mythology", Social Alternatives, Jul94, Vol. 13 Issue 2, s.13.

Sürdürülebilir kentsel gelişmenin ilkeleri; Sürdürülebilir kent; güçlü ekonomi, temiz çevre, toplumsal eşitlik ve katılım gibi ilkelerin çerçevesinde gelişimini devamlı kılan kenttir. Aşağıda verilen tablo, bu kavramları daha az ve daha fazla sürdürülebilir yaşam açısından göstermektedir:

İLKELER	DAHA AZ SÜRDÜRÜLEBİLİR YAŞAM	DAHA FAZLA SÜRDÜRÜLEBİLİR YAŞAM
Güçlü	Rekabet, vergi düzenlemeleri, kamu yatırımları, büyük sanayinin işçi alması, belirli iş alanlarının devamlılığı, cezaların ve düzenlemelerin değişimi	Stratejik işbirliği, işgücünün yeteneklerinin geliştirilmesi, bilginin temel olması, çekici ortamların yaratılması
Temiz Çevre	"Çok fazla" olan kaynakların kullanılması, en fazla ve en iyi kullanım, kullanımların ayrışması, mekanda yayılma	Kaynakların korunması ve kirliliğin önlenmesi, karışık kullanım; ulaşım sistemiyle uyumlu parkların ve koruma alanlarının oluşturulması, yüksek yoğunluk
Toplumsal Eşitlik	Gelir grupları ve ırklar arasında farklılığın artması, özel hizmetler, bireysel müşteriler	İşgücüne stratejik yatırımlar, kamu ve özel sorumluluk açısından olanakların oluşması, aile ve topluluklara birleşmiş hizmetler
Katılım	En az düzeyde toplumsal katılım, merkezi yönetim	Toplumsal katılımın özendirilmesi, yerel özerklik, farklı yetki alanları arasında işbirliği

Kaynak: Barnett, C. Cates., Luloffs, Francine. "Sustainable Cities", **http://www.rti.orj/cid/scsummary.cfm.** (23.10.2000).

Bir başka yaklaşımda ise sürdürülebilir kentsel gelişmenin ilkeleri üç temel sınıflandırma içerisinde değerlendirilmektedir;

Birincisi çevresel ilkeler; kentsel eylemler sonucunda çevre değerlerinde oluşan olumsuzlukların giderilmesi yerine önceliğin korumaya verilmesi gerekmektedir. Farklı alanlarda oluşturulan politikalardan çevreyi etkileyebilecek olanlar arasında bütünlüğün sağlanması gerekir. Atıkları en az düzeye indirmek, bunun için de tekrar kullanım ile geri dönüşümü artırmak ve gereksiz kaynak kullanımını azaltmak gerekmektedir. Yenilenebilen ve geri dönüşümü olan kaynakların kullanılması ve biyolojik çeşitliliğin korunması da önemlidir.

İkincisi toplumsal ve ekonomik ilkeler; geliştirilen projelerde çevre değerlerini korumaya uygun teknolojilerin ve girdilerin kullanılması gerekmekte ve çevre ile ilgili olarak düzenleyici kurallar ile en alt düzeyde ölçünlerin belirlenmesi gerekmektedir. Çevre politikalarının toplumsal kabul edilebilirliğinin ve halkın katılımının sağlanması önemlidir. Son olarak, yönetim ilkeleri; çevre politikalarının uygulanmasında esnek davranılması, çevre yönetimi için uzun dönemli stratejilerin oluşturulması ve çevre ile ilgili farklı politikaların uyumlu hale getirilmesi gibi ilkeler sayılabilir (14).

Sürdürülebilir kentsel gelişmenin sağlanması için araçlar; Kentsel yapının alt sistemleri bağlamında sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi toplumsal, ekonomik, teknolojik, politik ve yasal araçlarla sağlanabilir. Alt sistemlerin kendi içinde ve diğer sistemlerle ilişkilerinde geliştirilecek yeni yaklaşımlar kentleri sürdürülebilir kılabilir. Örneğin, enerji alt sisteminde, kentin işleyişinde ve ısınmasında kullanılan enerjinin çevreyi daha az kirleten güneş ve rüzgardan üretilen enerjinin kullanılması gibi almaşık kaynaklardan üretilmesi ayrıca, enerjinin üretilmesinde yerel olanaklardan faydalanılması gerekmektedir. Ulaşım alt sisteminde ise, özel otomobile dayalı ulaşım yerine toplu taşımacılığı ön planda tutan yaklaşımların kentlerin ulaşım politikalarına girmesi gerekmektedir. Arazi kullanım alt sisteminde kentsel toprakların yoğun kullanımı ile kent çevresindeki tarıma uygun toprakların korunması gerçekleştirilebilir. Su alt sisteminde de, kentte kullanılan suların arıtılarak tekrar kullanımının sağlanması ve atık ve iletişim alt sistemlerinde hizmet birimleri arasında eşgüdümün sağlanması gibi sürdürülebilir kentin oluşturulması için gerekli değişimlerin yapılması gerekmektedir (15).

Sürdürülebilir kentsel gelişmenin oluşturulmasında kent yönetimlerinin kullanabilecekleri araçları diğer bir bakış açısıyla beş genel çerçeve içinde değerlendirebiliriz. Birincisi, kentlerde yaşayanların sağlıklı kalmalarını sağlamak ve temiz bir ortam sunmaktır. Bunun için çöplerin toplanması, ilaçlama yapılması, iyi bir atık sisteminin olması ve temiz su sağlanması gibi önlemler alınması gerekmektedir. İkincisi ise, kent içindeki her türlü eylemlerden ve kentin içinden geçmekte olan araçlardan oluşabilecek fiziksel ve kimyasal tehlikeli maddelerin en az düzeye indirilmesidir. Bunun için ise denetimlerin ve yasal düzenlemelerin oluşturulması gibi araçlar kullanılabilir. Üçüncü hedef de, kentte yaşayanların yaşam kalitelerinin arttırılmasıdır.

---

(14) Haughton, Graham. , Hunter, Colin. (1994), Sustainable Cities, Jessica Kingsley Publisher, London.

(15) Church, Dennis. . (1980), "Towards A Sustainable City: A Report on Natural Sources and The City of San Jose".

Bunun için, hizmetlerin düzenli ve kaliteli sunumu, yeşil ve açık alanların oluşturulması ile tarihi ve doğal değerlerin korunması sayılabilir. Dördüncüde ise çevreyi gözeten eylemlerden oluşabilecek maliyetlerin kent dışına iletilmesinin en az düzeye indirilmesidir. Son olarak, insanların ihtiyaç ve tüketimlerini sürdürülebilir kılacak yaklaşımlar ve araçların geliştirilmesi ve bunların uygulanmasıdır (16).

Sürdürülebilir kentsel gelişmenin oluşturulmasında izlenecek bir yöntem; Var olan toplumsal ve ekonomik yapı içinde kenttaşların tüketim alışkanlıkları çerçevesinde oluşan kentsel yapıyı, özellikle, kentleri sadece fiziksel değil aynı zamanda yasal ve akçal yapısı ile ele aldığımızda kısa bir süreçte değiştirmek kolay görünmemektedir. Kentlerin sürdürülebilir kılınmaları için gerek bireylerin davranışlarında, gerekse kent yönetimlerinin yaklaşımlarında süreç içinde değişimi öngören üç aşamalı yaklaşım; azaltım, tekrar kullanım ve geridönüşümdür.

Birinci aşamada; insanların azaltım yaklaşımıyla günlük yaşantılarındaki davranışlarında oluşacak değişimle, enerji tüketim ve kaynakları kullanım düzeyleri sonucunda ortaya çıkan atıklardaki artışlar azaltılacaktır. Bu aşama bireylerin yeni bir etik anlayış ile çevreye karşı daha duyarlı olmalarını sağlama sürecidir. Tekrar kullanım aşamasında ise; sadece iş yeri olarak kullanılan bir binanın belirli oranda konuta açılması gibi, kentsel işlevlerin sorunlu alanlara çözüm getirecek şekilde yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. Son aşamada; kentlerin tek merkezde daha yoğun kullanımı ve çevredeki alanların orman ve tarımsal kullanımlara açıldığı sürdürülebilir kent biçimi içinde daha önceki aşamalarda dönüştürülen birimlerin yeniden düzenlenmesini gerektirir (17).

Bu yöntemle ilintili olarak sürdürülebilir kentsel gelişmenin sağlanmasında uygulamada gerçekleştirilebilecek bazı önlemler şöyle sıralanabilir; kaynakların kullanımında önceliğin geri dönüşebilen kaynaklara verilmesi sürdürülebilir kentsel gelişmenin önemli koşullarından biridir. Ayrıca, kentlerin uzak yörelerdeki kaynakları kullanması yerine yerel olanakların değerlendirmesi gerekmektedir. Kaynakların kullanımı sonucunda oluşacak atıkların en az düzeye çekilmesi ve ekonomik açıdan alınacak kararların çev-

---

(16) Satterhwaite, David. (1997), "Sustainable Cities or Cities That Contribute to Sustainable Development?", Urban Studies, Vol. 34, No. 10, 1667-1691.

(17) Walter, B., Aikin, L. ve Crenshaw, R. (1992), (Ed.), Sustainable Cities: Concepts and Strategies for Eco-city Development, Eco-Home Media, London, s. 16-18.

re ile uyumlu hale getirilmesi önemlidir. Üretilecek ürünlerin kullanım sonucunda tükenen yapıda olmaları yerine tekrar tekrar kullanılabilecek veya geri dönüştürülebilecek yapıdaki ürünlerin üretilmesine ağırlık verilmelidir. Buna ek olarak, kent ile ilgili alınacak her türlü kararda gelecek kuşakların ihtiyaçlarının gözetilmesi gerekmektedir.

Kentler, insanlar için yaşamsal olanaklar sunmalarına karşın, çevre değerlerine vermiş olduğu olumsuz etkiler sonucunda yakın gelecekte insanlığın geleceğini tehdit edebileceklerdir. Buna bir çözüm yolu olarak sunulan sürdürülebilir kentsel gelişme kavramı yukarıdaki bölümlerde değerlendirildi. Gelişmekte olan bir ülke olmamız nedeniyle bu yaklaşımdan Türkiye'nin nasıl etkilendiği, kentlerinin yapısı ile olumlu ve olumsuz yönlerinin tartışılması gelecek bölümün konusu olacaktır.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Türkiye

Türkiye'de kentlerin yapısı, kaynakların farklılığı, kullanılma ve tüketilme düzeyleri ile toplumun kültürel değerleri açısından kentsel gelişme deneyimi, sürdürülebilir kentsel gelişmenin sağlanması bağlamında değerlendirildiğinde, olumlu ve olumsuz yönler içermektedir. Türkiye'nin gelecekte kentsel gelişmesinin yönü, boyutu ve işlevi, ekonomik gelişme ve kalkınma ile çevresel değerlerin korunması arasındaki ince çizgi üzerinde şekillenecektir.

Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan itibaren yoğunlaşan kırdan kente göç olgusu, kentlerin ekonomik, toplumsal, kültürel ve çevre sorunlarıyla birlikte büyümesine neden olmuştur. Kırsal yörelerde tarımla uğraşan nüfusun kente yerleşmesi, bir aşamadan sonra, kentlerin beslenmesi için gerekli olan besin kaynaklarının sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Kentlerin beslenmesi ve işleyebilmesi için gerekli olan kaynaklar ulaşım maliyetlerinin düşüklüğü nedeniyle öncelikle kent art alanından gelmekte, daha sonra uzak yörelerden bu kaynaklar sağlanmaktadır. Göç olgusu, kentlerin kır nüfusunu çekmesine neden olmakta böylece kent ile kır arasındaki ekonomik ilişkiler dengesiz gelişmektedir. Diğer taraftan, kentler, kentte yaşayan insanlara kabul edilebilir yaşam düzeyinin çok altında hizmet sunmaktadırlar. 2000 yılında nüfusun yaklaşık %66.4'ünün kentlerde yaşadığı ve 2005 yılında ise nüfusun %78'inin kentlerde yaşayacağı tahmin edilen Türkiye, en kısa sürede kentsel gelişme ile çevre değerlerinin korunması arasında bir denge kurmak zorunda kalacaktır. Bu aşamada Türkiye, bir açılım olarak sürdürülebilir kent, sürdürülebilir kentsel gelişme yaklaşımını kendi iç dinamikleri ile yeniden yorumlayarak kullanabilir.

	1995	2000(1)	2005(1)
Toplam Nüfus (Bin Kişi)	60.500	65.300	70.222
Kent Nüfusu (Bin Kişi)	34.477	43.352	54.703
Kent Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Payı (%)	56,9	66.4	78,0
Kent Sayısı	254	309	345
Kaynak: DPT, (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Ankara, s. 171 (1) Tahmin.			

Daha önceki bölümlerde sürdürülebilir kentsel gelişmenin ne anlama geldiği, ilkeleri ve araçlarının ne olduğuna değinildi. Buna göre, sürdürülebilir kentsel gelişmenin Türkiye'de uygulanabilirliği farklı başlıklara göre şöyle değerlendirilebilir;

Kentlerin Biçimi; Yoğun kent biçimi ile yerleşme, ticaret ve üretim işlevlerinin karışık ve aynı mekanda kullanılması sürdürülebilir kentin önemli bir bileşenidir. Türkiye'de orta ölçekli ve daha küçük kentlerde yoğun gelişme baskın bir eğilimdir. Ayrıca büyük kentlerde son dönemdeki kentin dışına olan hareketi göz ardı edersek yine aynı eğilim baskındır. Kentlerde üç işlevin bir arada bulunması sürdürülebilir kenti yaratmak için, kentin fiziki ve toplumsal olarak yeniden dönüştürülmesini zorunlu kılmamaktadır. Var olan yapının üzerine eklemeler yapılarak kentler sürdürülebilir kılınabilir.

Güneş ve Rüzgar Enerjisi; Ülkenin coğrafi konumu güneş ve rüzgar enerjisinden yararlanma gizilgücünü barındırmaktadır. Özellikle kıyı yörelerinde su ısıtma alanında kullanılan güneş enerjisi daha gelişmiş teknikler kullanılarak konutların ısıtılması ile elektrik ihtiyacının karşılanmasında kullanılabilir. Çevreye duyarlı olan bu kaynaklardan üretilecek enerjinin kentlerde kullanım oranı artırılarak çevresel değerler korunmuş olabilecektir.

Kentsel Tarım; Kıyı bölgelerinde üretilen tarımsal ürünler kentlerin ihtiyacım büyük oranda karşılamaktadır. Diğer taraftan, yaz aylarında kentlerin çevresindeki kasaba ve köylerden önemli oranda tarım ürünleri girdisi olmaktadır. Bu yerlerin kentlere yakın olması ürünlerin daha taze ulaştırılmasını ve ulaşım maliyetlerinin düşük olmasını sağlamaktadır. Kentlere yerleşen kırsal kesimden gelen insanlar, gecekondularının bahçesinde önemli oranda kendi ihtiyaçlarını karşılayacak tarımsal ürünleri üretmektedirler. Kentlerdeki bu gizilgücün kullanılması kentlerin tarımsal açıdan kendi kendine yeten birimler haline gelmelerini sağlayabilir. Ayrıca kentlerin çeperinde büyük tarımsal alanlar ayrılarak kentin ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapılabilir. Türkiye bu açıdan önemli avantajlara sahiptir.

Kentsel Ulaşım; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, günlük 29 milyon kişinin kentiçi yolculuk ettiği, kentsel gelişmenin toplu taşıma sistemleriyle bütünleştirilemediği ve sonucunda özel araç kullanımının arttığı tespit edilmiştir. Günlük olarak ev ve iş yerleri arasında yapılan kentiçi yolculukların özel araçlarla yapılması zaman ve enerji kaybına neden olmakta ve bireylerin tinsel ve bedensel sağlığını bozmaktadır. Buna trafikten kaynaklanan hava kirliliği ve gürültü gibi çevre kirlenmelerini de ekleyebiliriz. Ulaşım için bütüncül bir yaklaşım ile kentlerin var olan toplu taşım sistemlerinin daha etkin kullanımı ve birbirleri ile uyumlu çalıştırılması, kent merkezine insanlar ulaştıktan sonra bisiklet gibi araçların yaygın olarak kullanımının sağlanması, araçlarda çevreye duyarlı yakıtların kullanılması sürdürülebilir kentsel ulaşım olanaklarını yaratır.

Kent Planlaması; Türkiye'de kentsel planlama süreci, kentteki oluşumları geriden takip etmekte ve sonucunda olup bittileri yasallaştırma işlevi görmektedir. Planlar, kentlerin gelecekte istenen amaçlar doğrultusunda şekillenmesinin bir aracı olabilecek iken, var olanı yasal çerçeve içine dahil etmektedir. Sürdürülebilir kentsel gelişmede planlamanın etkili kılınabilmesi için öncelikle planlama sürecindeki sorunların giderilmesi gerekmektedir. Daha sonraki aşamada, kent planlarının sürdürülebilir gelişme bağlamında ulusal ve bölgesel düzeydeki planlarla uyumlu olarak yapılmalıdır. Planlama pratiğine bir veri olarak giren sürdürülebilirlik kavramı Eraydın'ın da belirttiği gibi, kent yerleşimlerinde kullanılan enerjinin en az düzeye indirilmesi, doğal ve çevre değerlerine duyarlılık ve atıkların azaltılarak farklı yöntemlerle ortadan kaldırılması gibi hedefleri gerçeklemek için gerekli fiziksel ve kurumsal değişimleri öngörür. Bunlardan bazıları kentsel işlevlerin yoğunluk artırımı ile toplu olarak uzamda yer alması, toplu taşım sistemlerinin geliştirilmesi ve kent çevresindeki doğal dengenin gözetilerek gelişimlerin oluşmasıdır (18).

Çevreyi Koruyan Kent İçin Eğitim; Bireylerin ve kurumların davranışlarında çevreye duyarlı olmaları yaşam boyu eğitim anlayışı ile sağlanabilir. Resmi eğitim kurumlarında çevre bilincinin geliştirilmesi, sadece tek taraflı bilgilendirme biçiminde değil katılımın da içine dahil edildiği bir yaklaşımla verilmelidir. Bunun için resmi olmayan eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları ve kitle iletişim araçlarından en üst düzeyde yararlanılması, çevrenin korunmasına yönelik davranışların kentte yaşayanlar tarafından benimsenmesi ve gündelik yaşamlarında uygulanmasında etkili olabilecektir.

---

(18) Eraydın, (1996), s. 47

Sonuç

Önümüzdeki yıllarda kent, yerleşim birimi olarak baskın konumunu artırarak devam ettirecektir. Diğer taraftan, kentin var olan tüketim kalıpları içinde kaynakları hızla tüketmesi ve sonucunda oluşan atıkların çevreye verilmesi ve uzamda yatay biçimde hızlı yayılımı sonucunda ekolojik denge olumsuz etkilenmektedir. Kentte yaşayanların yaşam kalitelerinin yükseltilmesi kaygısı da buna eklenmektedir. Yerel düzeyde kentlerin işleyişine yeni bir bakış açısından yaklaşılmasını öngören sürdürülebilir kentsel gelişme; kaynakların kullanımında, atıkların değerlendirilmesinde ve kent biçiminin daha etkin kurgulanmasında kent yönetimine ve kentte yaşayanlara yeni açılımlar sunmaktadır. Sürdürülebilir kentsel gelişmenin sağlanabilmesi için öncelikle, yerel düzeyde oluşturulacak karar ve eylemlerin ulusal düzeydeki politikalarla desteklenmesi ve uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Üçüncü dünya ülkelerinin kentsel gelişiminde kentlerin yeşillendirilmesi; kirliliğe karşı önlemlerin alınması, yeşil alanların korunup, geliştirilmesi ile kent çevresindeki alanların ormanlaştırılmasının ötesinde bir yeniden yapılanma sürecini içerir. Aynı şekilde, bu akım daha iyi ulaşım sistemi, kamu hizmeti, kaynakları ve enerjiyi kent sistemi içinde daha akılcı kullanmak için atık ve geri dönüşüm teknolojilerinin de ötesinde bir yaklaşımı gerektirir. Kentlerin yeşillenmesi daha üst düzeyde sürdürülebilir gelişim sürecinde kentsel işlevlerin yeniden düzenlenmesini gerektirir. Diğer taraftan tarım, sanayi ve kentsel eylemlerin uzamda yeniden dağılımı önemli bir yer tutmaktadır (19).

---

(19) Haughton, (1994), s.

Kaynakça

Aoyagi, Kiyotaka. , Nas, Peter J. M. , Traphagan, John W. (1998), (Ed.), Towards Sustainable Cities: Readings in the Anthropology of Urban Environments, Leiden Development Studies no.15

Barnett, C. Cates. , Luloffs, Francine. "Sustainable Cities", (23,10,2000)

Blassingame, Lurton. (1998), "Sustainable Cities: Oxymoron, Utopia or Inevitability?", Social Science Journal, Vol. 35 Issue1, s. 1-14, http://www.print2.asp?records=CURRENT&pFormat=PrintCitation&pFullText=ON&kwwic. (16,10,2000)

Callenbach, Ernest., (1994), Ekotopya, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı, İstanbul

Carr. Mike. "Eco-cities:Protecting Life and Healthy Lifestyle", (23,10,2000)

Church, Dennis. , (1980), "Towards A Sustainable City: A Report on Natural Sources and The City of San Jose".

DPT, (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Ankara

Drakakis-Smith, Davis. (1995), "Thirdworld Cities: Sustainable Urban Development I", Urban Studies, Vol. 32, No.4-5, 659-677

Eraydın, Ayda. , (1996), "Sürdürülebilir Gelişmenin Planlanması Konusunda Yeni Yaklaşımlar", Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu, TMMOB, Ankara

Eryıldız, Semih. , (1995), Ekokent Çevreyi Geliştirici Kentleşme, Gece Yayınları, Ankara

Haughton, Graham. , Hunter, Colin. (1994), Sustainable Cities, Jessica Kingsley Publisher, London

Keny, Michael. , Meadowcroft, James. (Ed.), Planning Sustainability, Routledge, London

Newman, Peter. (1994), "Ecologically sustainable cities: Alternative models and urban mythology", Social Alternatives, Jul94, Vol. 13 Issue 2, s.13

Nijkamp, Peter. , Perrels, Adriaan. (Ed.), Sustainable Cities in Europe A Comparative Analysis of Urban Energy-Environmental Policies, Earthscan Publications, London

Pamell, Clifton w. , (1992), Book Reviews, Fall92, Vol. 23, Issue 4, s. 543-45

Redclift, Michael. (Ed.), Sustainability Life Chances and Livelihoods, Routledge, London

Satterhwaite, David. (1997), "Sustainable Cities or Cities That Contribute to Sustainable Development?", Urban Studies, Vol. 34, No. 10, 1667-1691

Shutkin, William. , **http://Citydev.orj/wournal/Sep00/journal/fob.html.**, (23,10,2000)

TÇV. , (1998), Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması Tartışma Toplantısı, Ankara

Walter, B. , Aikin, L. ve Crenshaw, R. (1992), (Ed.), Sustainable Cities: Concepts and Strategies for Eco-city Development, Eco-Home Media, London

What is Sustainable Urban Development, **http://www.hzu.hk/suburdan/html.**

Çevremerkezcilik ve Derin Ekoloji Akımı

Tayfun ÇINAR (*)

Giriş

İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası düzeyde çevre sorunlarının artış göstermesine koşut olarak çevreci düşüncenin hızla yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. 1960'lardan itibaren çevreci düşünce ve hareketler, hem toplumların gündeminde yer almaya hem de küresel politikaların belirlenmesinde etkili olmaya başlamıştır. Güncelleşen çevre sorunlarına yönelik farklı bakış açıları ve düşünce akımları bu yıllarda geliştirilmeye başlanmıştır.

Çevreci düşünürler, insanın doğayı sömürdüğü varsayımı ışığında, insan doğa ilişkilerini yeniden dengeye oturtabilmek için, insanın doğaya yönelik düşüncelerinin nasıl dönüştürüleceği üzerinde durmuşlardır. Buna bağlı olarak, insanın doğaya bakışının yanılsama içerdiği ve bu yanılsamanın köklerinin Batı kültürünü oluşturan dinsel, felsefi, etik değerlerde aranması gerektiği düşüncesi çevreciler arasında kabul görmeye başlamıştır. Çevreci hareketin içinde söz konusu düşünceyi paylaşan akımlardan birisi Arne Naess tarafından 1972'de Norveç'te başlatılmış olan ve tüm dünyada akademik çevrelerce ilgiyle karşılanan Derin Ekoloji yaklaşımıdır(AITCHTEY, 1993: 15).

I. Derin Ekolojinin Tarihsel ve Felsefi Temelleri

Derin Ekoloji, insan doğa ilişkilerinde, yeni bir etik arayışıyla ortaya çıkmış, çevre sorunlarının çözümlenmesini egemen ekonomik paradigma bağlamında salt teknik bir sorun olarak algılamanın yanlışlığına ve eksikliğine değinmiştir. Radikal çevre akımları arasında gösterilen bu akımın düşünürleri,

---

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

ortaya koydukları anlayışı diğer çevreci yaklaşımlardan farklılaştırmak için çevremerkezci-insanmerkezci kategorileştirmesini kullanmışlar, insan çevre ilişkilerini bu ayrıma dayanarak yeniden yorumlamaya çalışmışlardır.

Derin Ekologlar insan doğa ilişkilerinde gördükleri sapmayı Batı kültürünü oluşturan değerlerde arayarak Batı düşüncesinin temellerinde yatan etik değerlerin sorgulamasına girişmişlerdir. Bu bağlamda Derin Ekologlarca çevre sorunlarının asıl nedenlerinin kültürel olduğu fikri geliştirilmiş ve çevre sorunlarının Batı uygarlığının dayandığı felsefi, metafizik ve dinsel inançlarının bir sonucu olarak görülmesi gerektiği savunulmuştur. Buna ek olarak, yeni çevreci bir etiğin ve çevreyle uyumlu bir düşünüş tarzının topluma egemen olmasıyla çevre sorunlarının çözülebileceği ileri sürülmüştür. Böylece, insan doğa ilişkilerinde insanın doğayı dışlayan bir yaklaşıma sahip olmasının kültürel kökleri olduğu, modern çevreci düşüncede sıkça dile getirilen bir görüş olmuştur.

İnsanmerkezci çevremerkezci düşünce ayrımı, 1960'larda çevre akımlarının güç kazanmasıyla belirginleşmiş, insanmerkezci düşüncenin gelişimini ortaya koymak için birçok çalışma yapılmıştır. İnsanmerkezci etik, düşünce ya da yaklaşımlarca doğanın insanlık için varolduğu, bunun ötesinde etik bir değer taşımadığı ileri sürülmüştür. Kısaca, ağaçlar, akarsular, kelebekler insana hizmet etmenin ötesinde kendi başlarına değeri olmadığı bu yaklaşımın anafikrini oluşturmaktadır. Bu anlamda birçok insanmerkezci yaklaşım canlı ve cansız varlıkları 'araçsal' olarak ele alırlar (ZEREGA, 1995: 239). Buna bağlı olarak Batı düşüncesinin insanmerkezli olduğu görüşü özellikle Derin Ekolojistler tarafından dile getirilip insan doğa ilişkilerinde dengesizliğin bu düşünce tarzına dayalı olduğu kabul edilmiştir. Derin Ekologlar insan merkezli yaklaşımın doğru olmayan bir yöntem olduğunu ileri sürerek çevre merkezli düşünceyi benimsemişlerdir. Ayrıca, kendisini radikal olarak konumlandıran birçok çevreci akım da çevremerkezci düşünceye kendisini dayandırmaya çalışmıştır.

Derin Ekologlar, çevremerkezli görüşlerin yeni olmayıp sadece Antik Yunan ve sonrasında Batı medeniyetine egemen olan düşünce tarzının hegemonyasından dolayı sesini duyuramadığını ileri sürmektedirler. Buna göre, çevre sorunlarının 20.yüzyılın ortalarından itibaren boy göstermesine değin uzun süre egemenliğini sürdüren insanmerkezli felsefi ve dinsel bakış açısı, çevre felaketi senaryolarının kitle iletişim araçlarıyla Batılı toplumların önemli gündem maddesi haline gelmesiyle akademik çevrelerce tartışılmaya başlanmış, çevremerkezci görüş bu bağlamda belli bir popülerlik kazanmıştır.

Derin Ekolojinin kendisine çevremerkezci düşünüşü referans alarak, ekolojik sorunların baş nedenlerinden birisi olarak gösterdiği insanmerkezci dü-

şünüşü çok ağır eleştiriye tutmuştur. Bu açıdan, Derin Ekolojiyi ve onun içinde yer aldığı çevremerkezci düşünceyi anlayabilmek için insanmerkezci düşünceyi ortaya koymak gerekmektedir.

A. İnsan-Merkezci Düşünce

İnsan merkezli düşüncenin felsefi olarak ortaya çıkışı Antik Yunan'da sofist geleneğe kadar dayandırılmaktadır. İnsanı düşüncenin odak noktasına yerleştiren Sofizm hümanist bir anlayışa sahip olarak Tanrı-merkezli, Doğa-merkezli vb. eğilimlerden kaçınmıştır(SESSIONS, 1995: 159). Bu yönüyle de Platon öncesi Doğa felsefecilerinden ayrılmaktadır. Antik Yunan'da sofist geleneğin temel taşlarından olan insan merkezci düşünce, Sofizm'in babası sayılan Protagoras tarafından ortaya konmuştur. Protagoras'ın "...herşeyin ölçüsü insandır, varolan şeylerin varlıklarının, varolmayan şeylerin yokluklarının ölçüsüdür" deyişiyle insanmerkezci yaklaşım (homo mesura) felsefe tarihinde yerini almıştır. (PLATON, 1986: 193/AĞAOĞULLARI, 1989: 57-60) Bu düşüncenin farklı bir yorumu insanın tür olarak ele alınıp herşeyin ölçüsü tutulması hem insan odaklı düşüncenin doğuşuna hem de göreceli ve parçalı yaklaşımların meşrulaştırılmasına neden olmuştur. Derin Ekoloji açısından, tür olarak insanın düşünce merkezine alınması, çevre ve dolayısıyla doğanın merkezden uzaklaştırılması, insanın diğer canlı türleri ve cansız varlıkları kaynak olarak algılamasının önünü açtığı için karşı çıkılacak bir norm olarak gösterilmektedir. İnsanmerkezci düşünce daha sonraları Batı geleneğinde insanoğlunun doğadaki tüm varlıklardan ayrı ve onlardan üstün olduğu ve bu açıdan da canlı ve cansız varlıkları da doğal kaynak ya da insanlığın kendini yeniden üretebileceği estetik bir değer olarak kabul edilebileceği düşüncesine dönüşmüştür (MORRIS, 1993: 37)

İnsanmerkezci düşünce, kendi ifadesini, özellikle Aristo'nun etik yaklaşımında bulmaktadır. Özellikle Aristo'nun kendinden önceki Doğa Felsefecilerinin benimsediği insanmerkezci olmayan sınırsız evren, kozmolojik ve biyolojik evrim ve güneş merkezlilik düşüncelerini reddederek, dünya merkezli, sınırlı mekan anlayışına dayalı rasyonel bir yaklaşımı benimseyerek, özellikle insanoğlunun bitki ve hayvanlardan üstün olduğunu kabul etmesinin insanmerkezciliğin köklerini oluşturduğu ileri sürülmektedir. Aristo'nun "Büyük Varlık Zinciri" öğretisi kapsamında "doğada, bitkilerin hayvanlar, hayvanlarınsa insanlığın yararı için yaratıldığı"nın savunması bu bağlamda değerlendirilmektedir. Söz konusu öğretinin daha sonra Hıristiyanlık düşüncesinde daha da olgunlaştırıldığı görülmektedir. Özellikle Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde bu düşünce Tanrı'dan, melekler, erkekler, kadınlar, çocuklar, hayvanlar, bitkiler ve cansızlara doğru inen hiyerarşik bir merdiven olduğu şeklinde savunulmuştur (SESSIONS, 1995: 160). Derin Ekolojistler bu yak-

laşımın ve anlayışın insanın doğaya bakışında yanılsamalara neden olduğunu düşünmektedirler.

Derin Ekologlara göre, Ortaçağda Hıristiyanlık düşüncesinin doğayı yanlış kavraması daha sonra modern anlayışta da sürdürülmüştür. Özellikle 15.yüzyılda Pico della Mirandola, Erasmus ve Montaigne ile gelişen Rönesans Hümanizmi, adından anlaşılacağı üzere insan odaklı düşünceyi derinleştirmiş, Hıristiyan düşünce geleneğine uyarak insanı evrenin merkezine oturtmuştur. Rönesans Hümanizmi, insanı sınırsız iktidarın, yapabilme gücünün ve özgürlüğün objesi olarak ele almıştır(SESSIONS, 1995: 161).

Derin Ekoloji düşünürlerince, 17.yüzyılla birlikte Bilimsel Devrimin önde gelenlerinin de insan merkezci yaklaşımdan kopmadığı ve doğa anlayışlarının da bu çerçevede inşa edildiği ileri sürülmektedir. Mekanistik dünya görüşü özellikle Galileo, Descartes, Bacon, Newton ve diğerleri tarafından ortaya konmuştur(CAPRA, 1995: 21). Bilimsel Devrimin öncüleri olan Francis Bacon, René Descartes ve Gottfried Leibniz, Hıristiyanlığın insanmerkezci teolojisinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Bacon, Adem'in cennetten kovulmasından sonra insanoğlunun yitirdiği Doğa üzerindeki iktidarını, modern bilimin, yeniden kazandıracağını ileri sürmüştür(SESSIONS, 1995: 161). Derin Ekologlara göre, bilim ve bilgi konusunda Bacon'u ilgilendiren şeyler, doğruluk veya evrenin sırlarını anlamak değildir. O, bilginin sağladığı yarar ve güçle ilgilenmektedir. Doğa karşısında güçlü olabilmek, ona boyun eğdirip, onun üstünde insanlığın egemenliğini kurabilmek için, önce ona boyun eğmek ve onun hangi yasalara göre işlediğini bilmek, yani modern bilim gereklidir. Bilim ve teknolojinin sağladığı güç ve iktidarın ne yönde kullanılması gerektiği ise Bacon tarafından açık olarak belirtilmiştir; insanın, evren üzerindeki egemenliğinin sınırlarının genişletilmesi, doğaya boyun eğdirmesidir(ÜNDER, 1996: 40-41). Batı felsefesinin 'babası' olarak kabul edilen Descartes ise, yeni bilimin insanoğlunu Doğanın efendisi ve kullanıcısı durumuna getireceğini belirtmiştir. Bilimsel Devrimden önce klasik bilimin bilgi anlayışı bilgelik, doğal düzenin nasıl işlediğini arama ve anlamaya çalışma, düzenle bir arada uyumlu olarak yaşama olarak anlaşılmakla birlikte bu durum 17.yüzyıldan itibaren bilgi yoluyla Doğa üzerinde iktidar arayışına dönüşmüştür(CAPRA, 1995: 23).

Yine Descartes, Hıristiyan düşüncesine dayalı olarak ünlü akıl-beden ikiliğinde sadece akla sahip olanların ruha sahip olabileceğini diğer canlıların ise ruhları olmadıkları için sadece birer makine olduklarını ileri sürmüştür. Bu bağlamda da vahşi yaşamda acı olamayacağını varsayarak hayvanlara eziyet edilmesinin önünü aralamıştır. Bugün özellikle çevreci düşünce tarafından çok eleştirilen hayvanlar üzerinde deney yapılması bu dönemde oluşan

bu anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kökü çok eskilere dayanan dünyanın yaşayan bir organizma olduğu düşüncesi bu dönemde terkedilerek dünyanın adeta bir saat dakikliğinde işleyen bir makina olduğu imgesi akıllara yerleştirilmiştir(SESSIONS, 1995: 161). İnsan bedeninin ve dünyanın saat işleyişine benzetilmesi bugün de beynin işleyişinin bilgisayarlara benzetilmesinde görülmektedir(CAPRA, 1995: 21).

Sanayi ve teknoloji devrimiyle birlikte doğanın fethedilmesi ve tahakküm altına alınması anlayışına araçsal gereçleri sağladığı ileri sürülen bu görüşler, Derin Ekologlara göre doğanın dengesindeki bozulma sürecini hızlandıran bir etki yaratmışlardır. Bugünde hızla devam ettiği düşünülen bu süreç ancak 1960'larda toplumsal düzeyde meydana gelen bazı dönüşümler ve çevre kirliliğinin de birikimli etkisiyle Ekoloji Çağı denen dönemi başlattığı düşünülmektedir. Bu dönemde özellikle çevre merkezli görüşler güç kazanmaya başlamışladır. Bu görüşler her ne kadar yeni görüşler olamasa da bugüne kadar geçen dönemde insanmerkezci yaklaşımların paradigmatik olarak sürekli ağırlıklarını koruması bu düşüncelerin yaygınlaşmasına olanak tanımamıştır.

Görüldüğü üzere Derin Ekoloji düşünürleri çevrenin kirlenmesi ve doğanın dengesinin bozulma sürecinin hızlanmasında idealist bir yaklaşımla düşünsel süreçleri sorumlu bulmaktadır. Yöntemsel açıdan, düşüncenin temeldeki(altyapıdaki) maddi süreçlerin bir yansıması olarak kabul etmemekte, düşüncenin önden geliştiği ve doğayı merkezine almayan düşünce biçiminin çevre sorunlarının sorumlusu olduğunu ileri sürmektedirler. Derin ekologların söz konusu idealist yaklaşımı Batı uygarlığının sanayileşme süreçleri ve bunun ortaya çıkardığı sınıfsal ilişkiler bütünü ile yeryüzündeki diğer toplumları sömürmeye dek uzanacak iktidar ilişkilerinin çözümlemesini yapmamaktadır. Bireyci ve idealist bir yaklaşımla sorunları mistik bir düzeyde ekonomik ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkiler bütününü analiz etmeden çözüme kavuşturma çabasındadırlar.

Derin Ekologlar insanmerkezci düşüncenin eleştirisini yaptıktan sonra çevremerkezci düşüncenin temellerini ortaya koymaya çalışmakta ve çözüm önerilerini bu yaklaşıma göre belirlemektedirler.

B. Çevre-Merkezci Düşünce

Avcı/Toplayıcı ilk insan topluluklarından Antik Yunan'a değin insanlığa egemen olan düşünce tarzının Doğa merkezli düşünce olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre neredeyse binlerce yıldır insanlık bu düşünce doğrultusunda çevresiyle uyum içinde yaşamını sürdürmüştür. İlkel toplulukların gerek düşünüş biçimlerinde gerekse dinsel yaklaşımlarında doğanın bu kadar merkez olmasına rağmen insanlık tarihinde son bin yılın özellikle de üç yüz yıllık bir

sürecinde insanmerkezci ve bu bağlamda da doğayı dışlayan bir anlayışa sahip olunduğu antropologlarca belirtilmektedir. Bu bağlamda yeniden çevremerkezci düşünceler gündeme getirildiğinde insanların şu an içinde bulunulan insan odaklı düşünce biçimini kadim/daimi olarak algılamakta oluşlarından dolayı çevremerkezli görüşler çoğu zaman tepkiyle karşılanmaktadır. Çevre düşüncesini de merkezileştiren birçok düşünür de insanlık tarihinin son dönemlerinde etkinlik gösterememiş ve egemen paradigma için de oldukça sönük kalmışlardır.

Bu düşünceler kısaca ele alınacak olursa Aristo öncesinde Doğa felsefecileri insanmerkezci olmayan bir tutum benimseyerek güneş merkezlilik, kozmik ve biyolojik evrim vb. düşünceler geliştirmişlerdir. İnsanmerkezci Hıristiyanlık düşüncesi içerisinde ise en önemli çevremerkezci düşünceyi geliştiren Assisili Saint Francis olmuştur. Francis, Hıristiyanlığın insanmerkezci yaklaşımını kırmaya çalışmış ve Tanrı'nın tüm yarattıklarının insan da dahil olmak üzere eşit olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu yaklaşımı başarısız ve etkisiz olmuştur(SESSIONS, 1995: 160).

Çevremerkezci düşüncede birçok kimsenin etkilendiği Hollandalı düşünür Baruch Spinoza 17.yüzyılda insanmerkezci olmayan düşünce sistemini üretmiştir. Batı düşüncesinde Aziz Francis'ten sonra Spinoza insanmerkezci yolu terketmek için ikinci bir şans oluşturduysa da insanlık bu yolda devam etmiştir(SESSIONS, 1995: 162).

Spinoza, kamutanrıcılık(panteizm) yönündeki görüşlerini "Tanrı varolan herşeyden oluşmaktadır ve varolan herşey Tanrıdır" deyişiyle temellendirmiştir(SAHAKIAN, 1990: 142-3). Doğadaki tüm varlıklara Tanrısallık atfetmesi insan doğa ilişkilerinde insanın doğayla uyumunu gerektirmiştir. Spinoza'ya göre doğanın bütünü Tanrı olarak algılandığı ve Tanrı da iyi bir şey olarak yorumlandığı için doğanın acımasızlığından doğayı düşman ve öteki olarak gösteren yaklaşımlardan kopuş gerçekleşmektedir.

Spinoza'dan sonra doğayı olumlu yorumlayıp mekanistik görüşü eleştirenler arasında Romantikler gelmektedir. Bu bağlamda mekanistik görüşün insan ve doğa anlayışının romantizm açısından yapılmış en keskin eleştirilerinden biri Carlyle'da bulunabilir. Carlyle, diğer Romantikler gibi, mekanistik görüşün hem evren hem de insan betimlemesini kabul etmemektedir. Romantizmde, doğa cansız bir madde yığını değil, kendisiyle baş başa kalındığında insanın içine derin düşünceler ve yüce duygular ilham eden bir kaynak, bilgece bir edilgenlikle zihni açacak ve doğruyu gösterecek bir öğretmendir. Romantizm kitaplardan değil, doğadan öğrenmeyi önerir. Romantiklere göre doğayı deneyimleme insana bilgelik ve tinsellik kazandırır (ÜNDER, 1996:

84-85). Romantikler çevreci düşüncede doğanın mekanistik görüşe göre yorumlanmasına almaşık getirmeye çalışarak katkıda bulunmuşlardır.

Bugünkü çevreci akımların öncüleri ise Amerika'lı düşünürlerdir. 19.yüzyılda çevremerkezci etik ve radikal çevreci hareketler uygun ortamı Amerikan Kültürü'nde bulabilmiştir. Bu ortamın ortaya çıkmasında Amerikan Kültüründe sınırsız ekonomik büyüme fikrinin yanında yaban hayatı tutkusu ve doğaya saygı duyulması gerektiği fikrinin bir ölçüde bulunması etkili olmuştur(ÜNDER, 1996: 87).

Derin Ekoloji yaklaşımının ortaya konmasında bu ilk modern anlamdaki çevrecilerin büyük etkisi olmuştur. Bunlar arasında Henry David Thoreau, John Muir, Robinson Jeffers, George Santayana, George Perkins Marsh vardır. Bu düşünürler doğadaki varlıkların kendi başlarına değer oluşturdukları-nı ve salt insana yararlı olsunlar diye varolmadıklarını düşüncelerinde belirtmişlerdir. Birçoğu aynı zamanda eylemci olan bu düşünürler, aynı zamanda doğanın ve yaban hayatın korunması için büyük çaba harcamışlar; A.B.D'de milli doğal parkların açılmasına düşünceleriyle öncülük etmişlerdir.

Ancak modern çevreci akımlar asıl 1960'lardan sonra güç kazanmıştır. Bu akımlardan birisi de Derin Ekoloji'dir. Derin Ekoloji'nin olgunlaşmasına büyük emek vermiş kişi ise Norveçli filozof ve dilbilimci Arne Naess'tir.

II. Derin Ekoloji Platformu

Derin Ekoloji'nin bir hareket haline gelmesi bu akımın öncülerinin gevşek bir örgütlenmeyle de olsa belli ilkeler etrafında toplama gereksinmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Arne Naess ve George Sessions İngilizce olarak 179 kelimeyle Derin Ekoloji'nin genel ilkelerini 8 başlıkta toplamışlar ve bu ilkelerin geneline Derin Ekoloji platformu adını vermişlerdir (TAMKOÇ, 1994a: 89).

1. Yeryüzünde insanların ve insan dışında kalan canlıların yaşamlarının gönenci ve gelişmesi kendi başına bir değer taşır. İnsan dışında kalan canlı ve cansızların bu değeri insanların yararından ve amaçlarından bağımsızdır.
2. Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği kendi başına bir değer taşımakta ve yeryüzündeki insanlık ve insanlık dışındaki yaşam türlerinin sürmesine katkıda bulunmaktadır.
3. İnsanlığın, yaşamsal gereksinmelerini karşılamak dışında, bu zenginlikleri ve çeşitliliği azaltmağa hakları yoktur.
4. Günümüzde, insanların insanlar dışında kalan dünyaya müdahalesi aşırı ölçülerdedir. Ve bu durum hızla kötüye gitmektedir.

5. İnsan yaşamının ve kültürünün gelişmesi çok daha az bir nüfus gerektirmektedir. Bu, insanlar dışında kalan canlı yaşam içinde geçerlilik taşımaktadır.
6. Yaşam koşullarında ciddi düzeltmelerin yapılabilmesi uygulanan politikalarda değişikliklerin yapılmasını gerektirmektedir. Bu değişiklikler temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkileyecektir.
7. İdeolojideki değişme, esas olarak, yüksek yaşam standardı anlayışından yaşam kalitesini benimsemeye yönelik olmalıdır.
8. Derin ekolojinin bu etik ilkelerini paylaşan herkesin, gerekli değişikliklerin yaşama geçirilmesi konusunda dolaylı ve dolaysız bir sorumlulukları vardır.

Burada aktarılanlar karşılaştırma amacıyla bir cümleyle ifade edilecek hale getirilirse şöyle bir çizelge ortaya konabilir(TAMKOÇ, 1994a: 89).

Yüzeysel Ekoloji (Reformcu Çevrecilik)	Derin Ekoloji Formülasyonu
1. Doğadaki çeşitlilik bizim için değerli bir kaynaktır.	1. Doğadaki çeşitlilik kendi kendisi için bir değer taşır.
2. İnsan için olmayan değerden söz etmek saçmadır.	2. Değeri insan değeri olarak görmek ırkçı bir ön yargı ifadesidir.
3. Bitki türleri insanların yararına tarım ve tıpta kullanıldığı için değerlidir.	3. Bitki türleri korunmalıdır çünkü onların değerleri özlerindedir.
4. Kirlenme eğer ekonomik büyümeyi etkiliyorsa durdurulmalıdır.	4. Kirlenmeyi durdurmak ekonomik gelişmeden daha önce gelmelidir.
5. Gelişen toplumlardaki nüfus artışı ekolojik dengeyi tehlikeye düşürmektedir.	5. Dünya nüfusundaki artış ekosistemi tehdit etmektedir.
6. "Kaynak" demek insan için yararlı kaynak demektir.	6. "Kaynak" tüm yaşam için kaynaktır.
7. İnsanlar yaşam standartlarında geniş çaplı bir gerilemeye razı olmazlar.	7. İnsanlar aşırı gelişmiş milletlerin yaşam standartlarının düşmesine değil genel yaşam niteliğinin düşmesine razı olmamalıdır.
8. Doğa zalimdir ve böyle olması da gereklidir.	8. İnsan zalimdir ama böyle olması gerekmez.

A. Derin Ekoloji-Yüzeysel Ekoloji Ayrımı

Arne Naess, ayrıca, Derin Ekoloji adını verdiği düşünce biçimini, sığ ekoloji yaklaşımından ayırmıştır. Çeşitli konulara göre söz konusu yaklaşımlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıya aktarılmıştır(NAESS, 1995b: 71-74/ KELEŞ, 1997: 181-183).

1. Kirlilik konusunda, Sığ Ekolojiye göre, asıl olan, teknolojinin havayı ve suyu temizlemesi, kirliliği daha dengeli olarak yaymasıdır. Yasalar, katlanılabilir kirlilik düzeylerini belirleyecek ve kirletici sanayiler tercihen azgelişmiş ülkelere taşınacaktır. Oysa, derin ekolojiye göre, kirlilik biyosferik bir açıdan değerlendirilmektedir. Kirliliğin salt insan sağlığı üzerindeki etkileri üzerinde durulmamakta; bütün yaratıkların ve sistemlerin yaşamı da dahil olduğu halde, bir bütün olarak yaşam üzerinde durulmaktadır. Öncelik, kirlenmenin salt kısa süreli, önemsiz etkilerini değil, fakat derin nedenlerini ortadan kaldırmaktadır. Üçüncü ve Dördüncü Dünya ülkeleri kirlilikle savaşımın tüm maliyetini üstlenebilecek güçte değildirler. Bu nedenle de, Birinci ve İkinci Dünya ülkelerinin yardımına muhtaçtırlar. Kirliliğin dışsatımı,yalnız insanlığa karşı bir suç değil, aynı zamanda genel olarak canlı yaşamına karşı da bir suçtur.

2. Kaynaklar konusunda, Sığ Ekolojinin yaklaşımı şöyledir: Öncelik, kaynaklardan insanların ve özellikle zengin ülkelerde bugünkü kuşakların yararlanmasındadır. Bu görüşe göre, yeryüzünün kaynakları, bunlardan yararlanmayı olanaklı kılan teknolojilere sahip olanlara aittir. Kaynakların tükenmeyeceğine, çünkü, miktarları azaldıkça, yüksek bir pazar fiyatının onları koruyacağına inanılmaktadır. Ve ileri teknolojinin, onların yerini tutabilecek kaynakları üretebileceği kanısı vardır. Bitkiler, hayvanlar ve doğal değerler yalnızca insana hizmet edebilen kaynaklar olarak değerlidirler. İnsana hizmet yolları bilinmiyor ya da sağlanamıyorsa, bu kaynakların yok edilmesinin de önemi kalmaz.

Derin Ekolojinin kaynaklar konusuna bakışı ise, tümüyle farklıdır. Burada ilgi odağı, bütün yaşam biçimleri için kaynakların ve yaşam ortamlarının, kendileri için varolmasıdır. Hiçbir doğal cisim, kaynak olarak algılanmaz. Böyle bir anlayış, insanların üretim ve tüketim kalıplarının eleştirel olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir. Önemli olan, birbirinden kopuk yaşam biçimleri ya da yerel durumlardan çok, bir ekosistem yaklaşımıdır.

3. Nüfus konusunda, Sığ Ekolojinin bakış açısı, aşırı nüfus artışının, özellikle gelişmekte olan ülkeler için bir tehdit olduğu görüşüdür. Sığ Ekoloji, insanlar için en uygun nüfus sorununu, başka yaşam biçimleri (canlılar) için en uygun nüfus sorunundan bağımsız olarak değerlendirir. Uzun dönem-

de dünyada nüfusun esaslı olarak azaltılmasını arzu edilir bir erek olarak görmez.

Oysa, Derin Ekoloji, gezegenimizdeki yaşam üzerindeki aşırı baskıların nüfus patlamasından kaynaklandığına inanmaktadır. Dolayısıyla, nüfusun azaltılması en yüksek önceliğe sahip olmalıdır.

4. Kültür çeşitliliği ve uygun teknoloji konusunda da, Sığ Ekoloji, Batının sanayi ülkelerinin sanayileşmesinin, gelişmekte olan ülkeler için bir amaç olarak alınmasını önerir. Batı teknolojisinin benimsenmesinin, kültür çeşitliliği ile ve olumlu öğelerin korunması ile bağdaştırılabileceğine inanır. Derin ekolojinin bu konudaki temel yaklaşımı ise, sanayileşmemiş olan kültürleri, sanayi toplumlarının işgalinden korumaktır. Bu nedenle, birincilerin yaşam biçimlerinin ikincilerde bir iyileşmeye yol açmayacağını varsayar.

5. Toprak ve deniz kaynaklarına ilişkin etik davranışlar konusunda ise, Sığ Ekoloji, peyzajı, ekosistemleri, akarsuları ve tüm öteki doğa varlıklarını parçalara ayırmak eğilimindedir. Bu parçaların, bireylere, örgütlere ve devletlere ait olduğu anlayışını benimser. Koruma denildiğinde, "çok amaçlı kullanımı", "yarar maliyet çözümlemesini" anlar. Toplumsal maliyetlerle, kaynakları çıkarmanın ve kullanmanın uzun dönem içindeki küresel Ekolojik maliyetini hesaba katmaz. Buna karşılık, derin ekoloji, yeryüzünün salt insanlara ait olduğu görüşünü paylaşmaz. Bunun gibi, bir yerleşim yerini çevreleyen doğa da, o yerleşim yerinde yaşayanların değildir. İnsanlar, orada yalnızca yaşar, oranın kaynaklarını, yaşamsal gereksinmelerini karşılamak amacıyla kullanırlar. İnsanların yaşamsal nitelikte olmayan gereksinmeleri, öteki canlıların yaşamsal gereksinmeleriyle çeliştiğinde, insanların o gereksinmelerinin karşılanmasını ertelemeleri gerekir.

6. Son olarak, eğitim ve bilim konusunda da, Sığ ve Derin Ekoloji yaklaşımları birbirinden ayrılmaktadırlar. Birincisine göre, çevrenin bozulması ve kaynakların tükenmesi, ekonomik gelişme ile sağlıklı bir çevrede yaşama amaçları arasında denge sağlayabilecek daha çok sayıda "uzman" yetiştirilmesini zorunlu kılar. Daha gelişmiş bir teknoloji gereksinmesi yaratır. Bu nedenle de, temel bilimlere öncelik verilmesi gerekir. Oysa, Derin Ekoloji, sağlıklı ekoloji politikalarının benimsenmesi durumunda, eğitimin, tüketime dönük olmayan mallara karşı duyarlılığın artırılması ve herkese yetecek kadar bol bulunan tüketim mallarının kullanılması amaçlarına yöneltilmesi gereğini savunur.

B. Arne Naess'in Çevre Felsefesi (Ecosophy T)

Buraya kadar üzerinde durulanlar Derin Ekolojinin genel ilkelerini ve sorunlara bakış açısını göstermekteydi. Fakat derin ekoloji yandaşları bu ilkeleri temellendirmek ve daha da derinleştirmek bakımından birbirlerinden ayrılabilmektedirler. Örneğin kimi derin ekolojistler Budizm, Taoizm, Hinduizm gibi Uzak-Doğu dinlerine, kimisi Hıristiyanlığa, kimileri de süreç felsefelerine dayanarak bu ilkeleri temellendirebilmektedirler.

Bu noktada bireysel ekofelsefeler, Naess'in deyişiyle, "ekosofiler"(ecosophy) ortaya çıkmaktadır. Bireysel bir ekofelsefe derin ekolojinin tek felsefesi değildir. Naess kendi ekosofisini kurarken Spinoza ve Budizmden yararlanır ve onu Ekosofi T olarak adlandırır. Naess'in felsefesini bu şekilde adlandırması şu anda yaşamakta olduğu dağın baş harfini (Tvagestein) vererek gerçekleşmiştir.

Arne Naess felesefesini ortaya koyarken bazı kavramlara çok fazla dayanmaktadır. Özellikle bu kavramların Batı felsefi geleneğinde çok kullanılmadığı görülmektedir. Bu yüzden bu kavramların bazıları Doğu felsefesinden türetilmiştir. Bu durum da Naess'in felsefesini temellendirirken ortaya koyduğu metafizik tercihi göstermektedir.

1. Özgerçekleştirim(Self-realization)

Naess'in kendi ekosofisi için temel aldığı en sonul ilke "özgerçekleştirim" (self-realization) ilkesidir. Özgerçekleştirim normu, her canlı türünün ve her bir canlının "kendi doğal tarzına göre" yaşamasını, potansiyellerini geliştirme ve mükemmelleştirme itkisini ifade etmektedir(ÜNDER, 1996: 201-202). İnsan için özgerçekleştirim, tinsel gelişme ve içsel özün açılması, gizil güçlerin kullanılması, güçlenme ve mükemmelleşme anlamına gelir. Özgerçekleştirim, Naess'e göre, insanın kendi kişisel benliğini (egosunu) tüm evreni kapsamaya yönelik daha geniş bütünlerle özdeşleşmeyi içerir. Bu özdeşleşme, Naess için, salt psikolojik bir ilişki olmayıp, metafizik olgu olarak tüm varlıkların birbirine bağımlılığı olduğunu tanımayla ilişkindir(MATHEWS, 1995:143).

Benliğin açılması derece derece olur. İyi gelişmiş bir benlik bütün dünyayı içine alabilir. Çevresiyle kesintisiz bir bütün meydana getiren bireyin benliği, sadece 'benim' dediği şeylerle sınırlı kalıyorsa, çevresine karşı yabancılaşma olabilecek en son noktadadır. Ve özgerçekleştirim, egoizm düzeyinden ileri gidememiştir. Benliğin özdeşim alanı ile yabancılaşma arasında ters bir orantı vardır. Benlik ne kadar çok miktarda varlığın çıkarını kendi çıkarı olarak görürse, yani benliğin özdeşim alanı ne kadar genişlerse, yabancılaşma da o ölçüde azalır; özgerçekleştirim o ölçüde artar(ÜNDER, 1996: 204).

Özgerçekleştirim, pasif değil aktif bir süreç olduğundan hiç kimsenin ulaşabileceği bir konum olarak görülmemektedir. Bu bir süreçtir ve bireyin yaşamını geçirme yollarından biridir. Bu anlamda özgerçekleştirim kavramı bir yol gösterici olarak kullanılmaktadır. Bu benzetmeler(metaforlar) zihinde hedef, yön, vektör olarak tutulmalıdır. Naess'in deyişiyle bu kavram bir etik olarak kabul edilebilecek bir doğrultudur. İnsanın kendi benliğindeki(self) genişlemelerle daha üst benliklere(Self) ulaşma çabasıdır(NAESS, 1993: 8-9).

Çünkü Naess'e göre dar anlamda benliğimiz dar anlamda ego ile aynı sayılarak yanlış yapılmaktadır. Bu anlamda geleneksel olarak benlik üç aşamada gelişmektedir. İlk aşama, ego'dan toplumsal benliğe geçiştir. İkinci aşama ise toplumsal benlikten metafizik benliğe geçiştir. Metafizik benlik aynı zamanda toplumsal benliği de kapsamaktadır. Benliği bu şekilde aşamalı tanımlamalarda Naess'e göre, doğa, dışarıda bırakılıp ihmal edilmektedir. Çevremizle özdeşim kurma mekanizması göz ardı edilmektedir. Bu yüzden, Naess, ekolojik benlik (ecological self) kavramını gündeme getirip tanımlamaktadır(NAESS, 1995a: 225-26). Ekolojik benliğin kurulabilmesi özgerçekleştirim mekanizmasının varlığını gerektirmektedir. Naess'e göre toplum ve birey ilişkileri önemlidir ancak benliğimiz, bu ilişkilerden çok daha fazlasını kapsayacak zengin bir yapıya sahiptir. Özgerçekleştirim arttıkça hayatın anlamı ve yaşamdan alınan haz ve deneyimlerde artacaktır. Bu anlamda özgerçekleştirimin artması benliğimizin genişleyip, derinleşmesine bağlıdır. Benlik, kaçınılmaz bir süreç olan diğer varlıklarla özdeşleştikçe genişleyip derinleşecektir. Böylece, Naess'e göre, "biz kendimizi başkalarında görebileceğiz"(NAESS, 1995a: 226). Ünlü toprak etikçisi Aldo Leopold'un "dağ gibi düşün" yaklaşımı bu mekanizmayla ilgilidir.

2. Özdeşim(Identification)

İnsanların kendilerini gerçekleştirebilmelerinin yolu, özdeşim kurmaktır. Bu, özdeşilen şeye benzeme ya da onunla bir olma değildir. Başka varlıkların varsayılan çıkarlarını savunma, onların çıkarları tehdit edildiğinde kendi çıkarın tehdit ediliyormuş gibi kendiliğinden tepkide bulunma sürecidir(ÜNDER, 1996: 203-204). Bu süreç de pasif değil aktif bir anlayıştır. Bu kavramla doğanın parçalarını kendi parçalarımız olduğunu keşfetme süreci anlatılmak istenmektedir. Ayrıca doğa olmadan var olamayacağımızı da anlama sürecidir(NAESS, 1993: 10-11).

Özdeşleşme yoluyla yüksek düzeyde bir birlik yaşantılanır: 'en yakındakiler' ile özdeşleşmeden başlayarak daha yüksek biçimlere ulaşılır. Arkadaş çevreleri, yerel cemaatler, kabileler, yurttaşlar, ırklar, insanlık, yaşam ve en son olarak da, büyük dini önder ve filozofların gösterdiği gibi, en yüksek bü-

tün ile, yani alışılmış anlamından daha geniş ve derin anlamda 'dünya' ile birliğin yaratılması(MATHEWS, 1995: 142).

Özdeşim aşkın(love) en geniş anlamda yorumlanmasını içermektedir. Aşkın bu yorumlanmasında birey daha üst bir kimlik kazanırken önceki dar kimliğini kaybetmektedir. Böylece, birey kendisini herşeyle bütünleştirme yolunda ilerlemekte aksi durumda varolamayacağını da sezgisel olarak anlayabilmektedir(NAESS, 1993: 11). Bu tür düşünce en üst düzeyde aydınlanmayı ve hiçbir şeyden yabancılaşmamayı gerektirir. Özdeşim süreci bazen benliğin kaybı(self) ve üstbenliğin(Self) kazanılmasıyla benliksiz eyleme geçilmesini de sağlar(MATHEWS, 1995: 142).

Her yeni tür bir özdeşim benliği genişletir ve daha geniş açılımlara kendini zorlar. Bu zorlama Spinoza'nın felsefi sisteminde 'Conatus in sui perseverare' olarak adlandırılan kendi kendine azimle devam etmeye çalışmak anlamına gelmektedir. Bu sadece yaşamkalım mücadelesi olmayıp aktif eylem gücünü de arttırıcı etkisi vardır. Aynı zamanda daha üst özgürlük haline zorlayıcıdır. Bu anlamda uygun durumlarda geniş bir özdeşleşimi gerekli kılar (MATHEWS, 1995: 143).

Özdeşim yoluyla evrenle bir bütün olduğumuzun farkında olmanın hayatımıza neden anlam kattığı sorusuna ise Naess felsefesiyle tutarlı bir yanıt getirmektedir. 'Biz insanoğlu olarak kendi çıkarımıza, keyfimize düşkün ve kendimizi beğenmişizdir. Bu Tanrı vergisi özellikler az çok hepimizde vardır. Ancak kendimizi(self) daha geniş tanımlayabilirsek ve kimliğimizin içerisine başka bütünleri de alabilirsek, bu genişleme, ekolojik kurtuluşu da beraberinde getirecektir.'(MATHEWS, 1995: 144) Bu durum Naess'in felsefesinde özgerçekleştirim ve özdeşim mekanizmalarının eşzamanlı çalışmalarıyla olanaklı olacaktır. Dünyayı koruyan ve seven insanlar ancak dünyayı kendi içlerinde hissederlerse gerçekten bu yolda aktif olarak mücadele edeceklerdir.

Kısaca insana özgü narsisizmden(self-love) üstbenliğin sevgisine(Self-love) geçişin önemli sonuçları olacaktır. En başta insanın doğaya yabancılaşması ortadan kalkacak insanlık doğayla uyum içinde yaşamasını öğrenecektir. Doğaya bakış düzelince insanlığın yeryüzündeki rolü değişiklik gösterecektir(MATHEWS, 1995: 145).

3. Kendinde Değer(Intrinsic Value)

Naess'in felsefi yaklaşımında en temel yönlerden birini kendinde değer kavramı oluşturmaktadır. Etik bir değer anlayışı olan kendinde değer, en basit anlamıyla, doğadaki tüm canlı ve cansız varlıklar insanın onlara atfettiği değer yargılarından bağımsız olarak kendi değerleri olduğudur. Birçok çevre

felsefecisinin bu kavramla sorunları olduğu kuşkusuzdur. Doğadaki varlıkların estetik ve materyalist değer yargılarından soyutlayıp kendi başlarına değerleri olduğunu birçok düşünür kabul etmek istememektedir(NAESS, 1993: 11).

Naess'e göre doğayla bütünleşme ve özdeşleşme başta sezgisel gerçekleşecek ve bu durum etikte dönüşümü getirerek kendinde değer ilkesinin benimsenmesine neden olacaktır(MATHEWS, 1995: 145).

III. Değerlendirme

Derin Ekoloji ve bu akımın kurucusu Arne Naess'le ilgili birçok olumlu ya da olumsuz eleştiri bulunmaktadır. Bu çalışmada Naess'in genel felsefesi üzerinde durulduğundan Derin Ekolojinin birçok alanla ilişkisi üstünde durulmamıştır. Ancak Derin Ekologlar gündelik yaşamın birçok alanıyla ilgili yorumlarını ve bağlantı noktalarını yazdıkları makale ya da kitaplarla dile getirmektedirler.

Genel olarak Derin Ekoloji akımının getirdiklerine bakıldığında insan doğa arasındaki bozulduğu öne sürülen ilişkiyi yeniden yapılandırma çabasında olduğu görülmektedir. 17.yüzyıl düşüncesinde başlayan İnsan-doğa ikiliğinde önceliğin insana verilmesinde(insanmerkezci yaklaşım) yani özne-nesne ilişkisinde, öznenin keşfi, doğanın büyük ölçüde tahribiyle yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Derin Ekoloji akımının, öznenin içeriğinin genişletilmesi projesine giriştiği söylenebilir. Bu çalışmada aktarılan mekanizmalar aracılığıyla üst kimlik olan ve içerisinde doğanın parçalarının da bulunduğu ekolojik kimlik kurma çabası bu akıma egemen durumdadır.

Başlangıçta ikiciliği reddetmekte gibi görünse de, süreç olarak, öznenin içeriğinin genişlemesi kabul edilerek kimlik kurma ve bunun içeriğinin de ekolojik olması modern düşüncedeki diyalektik yaklaşımdan tam anlamıyla kopulmadığını göstermektedir. Bu anlamda Bookchin'in deyişiyle Derin Ekolojiyle insan doğa ikiciliğinde insanın egemenliği kavramından yeniden doğanın yasalarının insanı boyunduruk altına almasının önerilmesinin gündeme geldiği söylenebilir. Burada söylenmek istenen özellikle bu akımca yaşam biçimi olarak modern yaşamın getirdiklerinin rededilmesi ve kabileci yaşama dönüş önerilmesi bağlamında düşünülmelidir. Böyle bir yaklaşım insanlığın yeniden doğanın iktidarı altına girmesini gerektirecektir.

Bu yaklaşımın sonul amacı ise ikici yaklaşımdan süreç içinde tekçi yaklaşıma dönülmesi ve bu bağlamda insanlığın doğayla iç içe yaşamasının olanaklı olabilmesidir. Bu yönde oluşturulmaya çalışılan düşüncelerde ulusdevlet düşüncesinin reddi, insan topluluklarının doğal sınırlara göre yaşamasının önerilmesi söz konusudur.

Naess'in felsefesinde en önemli yeri ahlak felsefesinde yeniden canlandırdığı insana göre değer- kendinde değer tartışması tutmaktadır. Naess'e göre insanlık çevre etiğine gereksinim duymaktadır. Ne zaman ki insanlık doğaya olan sevgisini çıkara bağlı olmayan özgeci bir yaklaşımla ortaya koyarsa bu yönelim doğa insan ilişkilerinin düzelmesine neden olacaktır. Ancak etik yaklaşımı toplumun içinde bulunduğu koşullardan bağımsız ele aldığı görülen Naess'in ileri sürdükleri kısa vadede pek gerçekleşecek olgular ya da kavrayışlar olarak gözükmemektedir. Nitekim Naess'te bunun farkında olduğundan görüşlerini bilimsel olarak nitelendirmemiş, Derin Ekoloji akımının uzun soluklu bir akım olduğunu ileri sürerek görüşlerinin değerinin ancak ekolojik senaryolarla bağlantılı olarak 22.yüzyılda ortaya çıkacağını savunmuştur.

Naess'in siyasi örgütlenme olarak savunduğu yaklaşım ise sınıf ya da milliyetçilik temeline dayanmamaktadır. Dini ve etik yönlere daha fazla vurgu yapılsa da akademik alanda çevre konusunda alternatif görüşler getirdiği için ilgiyle karşılanmıştır. 20yy.ın ikinci yarısında genelde dünya politikasına egemen olan sivil toplum kuruluşlarına dayalı bir örgütlenmeyi Derin Ekoloji akımının da benimsediği görülmektedir. Bu bağlamda hükümet dışı örgütlerce küresel çevre hareketine yapılacak katkının çok büyük önem taşıyacağı kabul edilmektedir. Bu örgütlere dayalı örgütlenmenin ön planda tutulması ise bunların birçoğunun tabanda örgütlendiğinin ileri sürülmesi bu yönden yerel hareket etme olanağının yanı sıra küresel protestolara da eklemlenebilmeleri gösterilmektedir. Ancak asıl önemlisi hükümetlerin olumsuz müdahalelerinden kaçınabildikleri için bu örgütler öncü olarak görülmektedir.

Sonuç olarak Derin Ekoloji 1960'ların siyasi konjonktüründen etkilenmiş bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek ekolojik kimlik kurma projesi gerekse sınıf savaşımını geri planda bırakıp sivil toplum örgütlerinde gevşek örgütlenmeyi istemesi bu bağlamda yorumlanabilir. Ancak Derin Ekoloji'nin gerek söyledikleri gerekse de dönüşüm olarak önerdikleri dünyanın birçok bölgesinin içinde bulunduğu ağır sorunları ortadan kaldıracak gibi gözükmemektedir.

Kaynakça

AITCHTEY, Rodney, (1993), "Deep Ecology: Not Man Apart", **Deep Ecology and Anarchism: A Polemic**, London, Freedom Press

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, (1989) **Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi**, Ankara, Verso

CAPRA, Fritjof, (1995) "Deep Ecology: A New Paradigm", **Deep Ecology for the 21st Century**, George Sessions(Ed.), Boston, Shambhala

KELEŞ, Ruşen ve Can Hamamcı (1997) **Çevrebilim**, Ankara, İmge

MATHEWS, Freya (1995) "Value in Nature and Meaning in Life", **Environmental Ethics**, (Ed.) Robert Elliot, Oxford, Oxford University Press

MORRIS, Brian, (1993) "Reflections on Deep Ecology", **Deep Ecology and Anarchism: A Polemic,** London, Freedom Press

NAESS, Arne, (1993), **Ecology, Community, and Lifestyle**, New York, Cambridge University Press

NAESS, Arne, (1995a) "Self Realization: An Ecological Approach To Being in the World", **Deep Ecology for the 21st Century**, George Sessions(Ed.), Boston, Shambhala

NAESS, Arne, (1995b) "The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects", **Deep Ecology for the 21st Century**, George Sessions(Ed.), Boston, Shambhala

PLATON, (1986) **Diyaloglar II**, İstanbul, Remzi

SAHAKIAN, William, (1990) **Felsefe Tarihi**, Çev.Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yay

SESSIONS, George, (1995) "The Anthropocentric Detour", **Deep Ecology for the 21st Century**, George Sessions(Ed), Shambhala, Boston,

SKOLIMOWSKI, Henryk (1992) **Living Philosophy: Eco-Philosophy as a Tree of Life**, England, Arkana

TAMKOÇ, Günseli, (1994a) "Derin Ekolinin Genel Çizgileri", **Birikim**, İstanbul, S.57-58

TAMKOÇ, Günseli (der.), (1994b) **Derin Ekoloji**, İzmir, Ege Yayınları

ÜNDER, Hasan, (1996), **Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler**, Ankara, Doruk Yay

ZEREGA, Gus Di, (1995) "Empathy, Society, Nature, and The Relational Self: Deep Ecology and Liberal Modernity", **Social Theory & Practice**, Summer, Vol.21

Ankara'da Komşuluk İlişkilerinin Farklılaşması

Yrd. Doç. Dr. Erol DEMİR (*)

Kentin işyerleri ile konut alanları arasında yapılabilecek en belirgin ayrım, birincilerin üretim, ikincilerin ise tüketim süreçlerine ilişkin olmalarıdır. Kentin işyerleri, genellikle, ekonomik anlamda üretim süreçlerinin ve sosyolojik anlamda ikincil grup ilişkilerinin yaşandığı yerler iken, konut çevreleri tüketim süreçlerinin ve birincil grup ilişkilerinin yaşandığı mekanlardır. Bu bağlamda, insanların iş dışı gündelik yaşamlarının önemli bir kısmının geçtiği, kentin ayırdedici bir parçasını oluşturan konut alanları yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bina dokularına ya da fiziksel mekanlara indirgenemez. Konut alanlarının fiziksel olduğu kadar, sosyal ve kültürel ayırdedicilikleri de vardır. Diğer bir deyişle, konut alanları hem belli fiziksel ve hem de sakinlerinin sosyal ilişkilerinin yaşandığı, kendilerine özgü sosyokültürel dokuları olan yerleşim yerleridir. Konut dokusunun fiziksel niteliği ve sosyal karakteristikleri açısından yaklaştığımızda, fiziksel ve sosyal dokunun bir farklılaşma içinde olduğu, bu farklılaşmanın rastlantısal bir şekilde dağılım göstermediğini, belli özelliklere göre yığılmaların ve kümelenmelerin gerçekleştiğini, her bir dokunun /alanın kendi içinde fiziksel ve sosyal olarak benzeşim göstererek diğerlerinden ayrıldığı söylenebilir. Nasıl ki iş güç biçimleri, gelir, eğitim durumu gibi sosyoekonomik faktörler belli yerlerde yığılma gösteriyorsa, aynı biçimde, etnik, dinsel, akrabalık, hemşehrilik, komşuluk örüntüleri de belli konut alanlarında ayırdedici özellikleriyle yer alabilir ya da yoğunlaşabilir. Kentin konut alanlarında mekansal düzeyde gerçekleşen örüntülerden biri de komşuluk ilişkileridir. Bu makalenin amacı, 1996

(*) A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.

yılında gerçekleştirilmiş bir alan araştırmasının verilerinden hareketle (1), Ankara'nın kimi konut alanlarındaki komşuluk ilişkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektir.

Kentsel Yaşam ve Komşuluk İlişkileri

Geleneksel kültürde komşuluk ilişkileri, insanlar tarafından önem verilen, yoğun olarak yaşanılan, cemaat ilişkilerine kadar gidebilen, karşılıklı beklentileri olan bir kurumdur. Bu kurum, doğum, ölüm, evlilik gibi önemli olaylarda, ritüellere ve seramonilere katılma ve görev alma yoluyla, aileler ve insanlar arasındaki ilişkileri pekiştirir (Özdemir, 1991). Fakat toplumsal değişme sürecinde, yeni kentsel oluşumların ve farklılaşmaların ortaya çıkması, komşuluk ilişkilerini ve örüntülerini de etkilemiştir. Kentleşme, kapitalistleşme ve modernleşme süreçleri, kentsel alanlarda yeni oluşumlar yaratmakta, bu yeni oluşumlar içinde komşuluk ilişkileri çeşitli biçimlerde dönüşüme uğramakta ve yeniden yapılanmaktadır.

Sosyologların "birincil grup ilişkileri" diye tanımladıkları örüntülerin, modern kent toplumunda nasıl bir yönelim içine girdiği ve nasıl biçimlendiği konusunda iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, kentleşme, kapitalistleşme ve modernleşme süreçleriyle birlikte, komşuluk ilişkilerinin de içinde yer aldığı her türden geleneksel, birincil örüntülerin, kent ortamında yerini bürokratik örgütler aracılığıyla gerçekleşen ikincil örüntülere bırakacağı yönündedir. Bu yaklaşımın klasik örneği Chicago Okulu mensubu L. Wirth'e aittir. "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik" ("Urbanism as a Way of Life", 1995 [1938]) başlıklı makalesinde Wirth, kentin "büyüklük", "yoğunluk" ve "heterojenlik" gibi asal özelliklerinin kente özgü yaşam biçimini ortaya çıkaracağını belirtir. Wirth'e göre kentin ayırdedici özellikleri olan nüfus büyüklüğü, yoğunluk ve heterojenlik, birincil grup ilişkilerinin yerini ikincil grup ilişkilerine bırakan bir toplumsal yapı ortaya çıkarır. Bu kentsel yapıyı oluşturan ilişkilerin dokusu, sosyologların "ikincil grup ilişkileri" dediği, kişisel olmayan, ayrışmış, yüzeysel, geçici ve çıkarcı ilişkilerle tanımlanır. Wirth'e göre, kentsel ortamda akrabalık bağları zayıflar, ailenin toplumsal önemi azalır, mahalle (komşuluk) ortadan kalkar ve geleneksel temelli sosyal dayanışma aşınır; buna karşılık, ikincil ilişkiler kentsel yaşam biçiminin ayırdedici özelliği haline gelir. Kent sakinleri gündelik yaşamda, organizasyonlarda, derneklerde, resmi kuruluşlarda, kitle iletişim araçlarında daha sıklıkla ilişkiye girerler. Kentli sakin, örgütlü bir yaşam içindedir ve ihtiyaçlarını ait olduğu örgütler içinde karşılamaktadır. Wirth bu ilişki kalıplarını *kentlilik* olarak tanımlar.

---

(1) Demir, 1998.

Oysa, bir diğer kentbilimci H. Gans (1995 [1962/1991], başka bir yaklaşım getirir. Gans, Wirth'ün bu önermelerinin günümüz kentleri için geçerliliklerini yitirdiğini belirtir: Wirth'ün gözlemlerinin kentten ziyade kentsel sanayi toplumuyla ilişkilendirilebileceğini, kentin merkezi yerlerinde oturanlara daha çok uyduğunu, fakat günümüz kentinin geniş bir alana yayılması ve kenarkentlerin (uydukentler, banliyöler) ortaya çıkmasıyla Wirth'ün tanımladığı türden kentlilik ve kentsel ilişki biçiminin tüm kentsel alanlarla özdeşleştirilmesinin yanlış olduğunu ifade eder. Bir yanda, kentin merkezi alanlarına (inner city) yeni göçmenlerin yerleşmesi yeni yaşam biçimlerini kente getirmiştir. Bu alanlarda, Gans'ın "etnik köylüler" (ethnic villagers) dediği göçmen kümeleri, kentin diğer kesimlerinden soyutlanmış bir geleneksel/ kırsal yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. Öte yandan da kenarkentlerin gelişmesi ve kenarkentler ile şehir arasındaki nüfus dinamikleri, birincil ilişkilerin önem kazandığı "kenarkent yaşam biçimi"ni ortaya çıkarmıştır. Ancak, süreç içinde kenarkentlerde gözlenen dönüşüm, kenarkentler içinde de farklışmaları beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, Gans'a göre, kentsel alan içinde tek bir kentli örüntüsü yerine birden fazla kentliliklere rastlanabilir. Bir kent ne kadar büyürse yaşam biçimleri açısından farklılaşma olasılığı da o kadar fazla olmaktadır.

Yöntem

Ankara'da yapılan bu çalışma, kentin bütün alanının rastlantısal örneklemine değil, belli ölçütlere göre seçilmiş konut alanlarından toplanan verilere dayanmaktadır. Araştırmada, her bir konut alanı, hemen hemen benzer sosyoekonomik özelliklere sahip insanların kümelendikleri fiziksel-toplumsal mekan olması nedeniyle "konut çevresi" olarak adlandırılmıştır.

Alan araştırmasına dayalı çalışmada, çok aşamalı *küme örneklemesi* (cluster sampling) (bkz. Arı, 1976:68-9; Blalock, 1981:567-9) uygulanmıştır. Örnekleme sürecinin birinci aşamasında, mevcut literatüre göre (Akçura, 1971; Tekeli ve Gökçeli, 1977:82; Türel, 1986; Ankara Büyükşehir Belediyesi Fen İşleri Dairesi, 1989), Ankara'nın semtleri, fiziksel çevre nitelikleri (gecekondu, apartman ve uydu kent) ve sosyoekonomik düzeylerine (alt, orta-alt, orta, orta-üst ve üst) göre kümelendirilmiş, sonra kümelendirilmiş semtler içinden araştırmanın yapılacağı semtler belirlenmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında semtlerin fiziksel-toplumsal alanları daraltılıp sınırlandırılarak, bu semtlerin ayırdedici homojen alanlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Üçüncü aşamada, alanda her bir sokak, cadde, siteden rastlantısal olarak seçilen hanelere gidilerek, her haneden yetişkin bir kişi olmak üzere, soru kağıtları uygulanmıştır. Veriler 1996 yılının Mayıs ve Temmuz ayları arasında kişilerin evlere gidilerek, kadın ve erkek örnekler her bir konut çevresinde yaklaşık eşit

biçimde temsil edilerek, toplam 426 yetişkin kişiyle (206'sı erkek örnek; 220'si kadın örnek) yüzyüze görüşme yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği konut alanlarına göre örneklemin dağılımı şöyledir: Çayyolu (55), Gaziosmanpaşa (57), Bahçelievler (46), Türk-İş (39), Batıkent (57), Topraklık (51), Akdere (47), Zafertepe (50), ve Keklikpınarı (Çaldağ) (35).

Araştırmanın Uygulandığı Konut Çevreleri ve Sakinlerin İşgücü Özellikleri

•*Çayyolu*: Eskişehir yolu üzerinde, şehir içine 15-23 km arasında değişen uzaklıkta, orta ve orta-üst ve üst gelir gruplarının oturdukları çeşitli yerleşim demetlerinden oluşur. Örneklem seçimi bu bölge içinde dağınık halde kurulan Ümitköy, Koru Sitesi, Konutkent ve Bilkent Konutları'ndaki büyük şirketler tarafından yapılan siteleri kapsamaktadır. Profesyonel serbest meslek sahiplerinin (bürosu olanların), profesyonel ücretlilerin ve yöneticilerin en fazla yaygın olduğu çevredir. Çayyolu sakinlerinin %49'unu kamu ya da özel sektörde, yüksek ücret gelirli profesyonel işlerde çalışanlar, %25'ini kendi adına, bürosu olan profesyonel serbest işler, %16'ünü yarı-vasıflı (profesyonel olmayan) ücretliler ve geriye kalanlarını (%61) da ticaret erbabı ve girişimciler oluşturmaktadır. Ayrıca, kadın nüfusun çalışma oranı bakımından en yüksek olduğu (%78) konut çevresidir (2).

•*Gaziosmanpaşa (GOP)*: Şehir içinde, merkeze yakın, üst gelir gruplarının oturdukları, çevre standardı yüksek, yer yer işyerleriyle içiçe olan konut alanıdır. Kamu ve özel sektörde yöneticiler dahil profesyonel ücretliler (%51), işyeri sahipleri (%26), serbest meslek çalışanları (%18) en yaygın kategorilerdir. Çalışan kadın oranı %52'dir.

•*Bahçelievler*: Düzenli ve genellikle orta ve orta üst gelir gruplarının oturdukları şehir içi semtidir. Profesyonel ücretliler (%43), profesyonel serbest meslek sahipleri (%20), ve orta düzey memurlar (%26) en yaygın kümelerdir. Çalışan kadın oranı ise %57'dir.

•*Türk-İş Blokları*: Şehir içinde, site özelliği gösteren, genellikle orta gelir düzeylilerin oturdukları konut çevresidir. Orta düzey memur ve teknik personel (%55) ve işçiler (%30) en yaygın kategorilerdir. Türk-İş'te ayrıca emekli nüfus (%23) ve çalışan kadın oranı (%68) yüksektir.

•*Batıkent*: Genellikle orta-alt ve orta gelir gruplarına ait konut sitelerinin yer aldığı uydu kent. Ankara şehir merkezine yaklaşık 13 km. uzaklıkta, İstanbul yolu üzerinde yer alır. Batıkent'te oturanlar daha çok dar gelirli ücret-

---

(2) Çalışanlar içinde, "emekliler" kategorisi de dahildir.

lilerdir. Batıkent'lilerin %94'ü sınırlı ücret gelirine sahip işçi, memur ve diğer büro çalışanlarından oluşmaktadır. Diğerleri ise profesyonel ücretli ve küçük iş sahiplerinden oluşmaktadır. Çalışkan kadın oranı %37'dir. Emeklilerin en fazla olduğu (%26) semttir.

•*Topraklık*: Şehir içinde, gecekondu bölgeleriyle yanyana, genellikle orta-alt gelirli grupların yaşadıkları düzenli konut alanıdır. Bu çevrede yaşayanların bir kısmını daha önceden gecekondularda yaşayanlar oluşturmaktadır. Orta düzeyde memur ve teknik personelin (%37), işçi ve benzeri ücretlilerin (%33), küçük esnaf ve zenaatkarların (%23) en yaygın oldukları semttir. Diğer bir deyişle, hizmet sektöründe işçiler, orta düzey ücretliler yanında, küçük esnaf kesiminin de yaygın olduğu gözlenir. Çalışan kadın oranı düşük gözükmektedir (%13).

•*Akdere* (Mamak): Kentin güney-doğu yönünde bir gecekondu bölgesidir. Bu bölgeyi de içine alan geniş bir çevre içinde imarlı alana dönüşüm projesi başlamış durumdadır. İşçi ve benzeri ücretliler (%69), küçük esnaf ve zenaatkarlar (%23), düzensiz ve vasıfsız işlerde çalışanlar (%15) yaygındır. Çalışan kadın oranı (%9) düşüktür.

•*Zafertepe*: Kent merkezine yakın gecekondu bölgesidir. En fazla, işçiler ve benzeri ücretliler (%58), düzensiz ve vasıfsız işlerde çalışanlar (%15) ve ayrıca küçük esnaf ve zenaatkarlar (%23) yaygındır. Kadınların çalışma oranı düşüktür (%11).

•*Keklikpınarı* (Çaldağ): Kentin kenarında, yeni kurulmuş yoksul bir gecekondu bölgesidir. Ankara'nın Güney yönünde, Dikmen semti içinde yer alır. Keklikpınarı Mahallesi sınırları içindeki bu alan, aynı mahallenin düzenli apartman kesimiyle belirgin biçimde ayrışır. En fazla işçi ve benzeri ücretliler (%62), düzensiz işlerde çalışanlar (%23) ve orta düzey memurlar (%15) yaygındır. Kadınların çalışma oranı %12'dir. Keklikpınarı, enformel sektör çalışanlarının en fazla rastlanıldığı çevredir.

Konut Çevrelerine Göre Ailelerin Sosyoekonomik Durumu

Komşuluk ilşkilerinin analizine geçmeden önce, konut çevrelerinin kimi temel özelliklerine bakmak yerinde olacaktır. Bu özelliklerden ilki sosyoekonomik durumdur. Çizelge 1'de konut çevrelerinin sosyoekonomik durum özellikleri sunulmaktadır. Gelir durumuna ilişkin değerler, kişilerin değil tüm hanehalkı gelirlerini yansıtmaktadır. Ayrıca çizelgede geliri de kapsayacak biçimde, eğitim durumu, yapılan iş, konut mülkiyet durumu gibi değişkenlerin toplamının ortalamasına işaret eden *Sosyoekonomik Durum* (SED) endek-

si de gösterilmiştir (3). SED bir anlamda kişinin sınıfsal konumunu sayısal olarak yansıtmaktadır. Ancak bu konumlar ve tabakalaştırma, yalnızca Ankara kenti ve araştırmanın gerçekleştirildiği örneklem boyutunda geçerlidir. Araştırmada sökonusu edilen orta ve üst arası SED'leri sınıfsal anlamda "orta sınıflar" içinde değerlendirmek mümkündür.

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, hanehalkı gelirleri ile SED sırası birbine koşuttur. Bu çizelgede görüşme yapılan örneklerin yaş durumu ve ortalama hanehalkı büyüklüğüne de katılmıştır.

Çizelge 1. Konut Çevresi Özellikleri ve Sosyoekonomik Durum (Hanehalkı)

Konut Çevresi	*Fiziksel çevre*	*Hane geliri* ($\bar{x}$) *TL**	*SED* ($\bar{x}$) **	*SED Konumu*	*Hanehalkı büyüklüğü* ($\bar{x}$)	*Yaş**** ($\bar{x}$)
Çayyolu	Uydu kent	177.600.000	27.4	Üst	3.3	45.5
GOP	Apartman	152.200.000	25.1	Üst	3.4	44.4
Bahçelievler	Apartman	85.600.000	23.0	Orta-üst	3.5	45.2
Türk-İş	Kentiçi site	33.900.000	17.7	Orta	3.5	44.3
Batıkent	Uydu kent	26.400.000	15.0	Orta-alt	4.0	44.5
Topraklık	Apartman	25.800.000	13.8	Orta-alt	3.8	44.4
Akdere	Gecekondu	19.900.000	11.3	Alt	4.7	42.0
Keklikpınarı	Gecekondu	16.200.000	11.1	Alt	4.8	35.7
Zafertepe	Gecekondu	14.500.000	10.6	Alt	4.4	46.1

(*) Alan araştırması verilerinin toplandığı zamanda 1 ABD Doları yaklaşık 78.000 TL idi.

(**) $F(8\text{-}359)=156.930$; $p< .001$; Ortalamalara Tukey-Kramer testi uygulanmış, test sonuçlarına göre konut çevreleri arasındaki anlamlı farklılaşma çizgilerle ve SED konumlarıyla gösterilmiştir. Sonuçlara göre Çayyolu ve GOP arasında anlamlı farklılaşma olmasına karşın iki konut çevresi Üst SED kümesinde gösterilmiştir.

(***) Görüşülen kişiler içindir

(3) Bu işlem sırasında, meslek ve konut mülkiyeti değişkenleri parametrik hale getirilmiştir. Ortalama endekslere ANOVA ve Tukey-Kramer testi (bkz. Hovardaoğlu, 1996) uygulanarak konut çevreleri arasındaki anlamlı farklılaşma düzeylerine bakılmıştır. Bu işlemle, örneklemin başlangıcında tahmini gelir durumuna göre yapılan sıralama, araştırma verilerine dayalı olarak doğrulanmıştır. Yapılan işlemde, SED görüşme yapılan kişinin eğitim durumunu, iş durumunu, varsa eşin eğitim durumunu ve iş durumunu, hanehalkı gelirinin ve konut sahipliğinin toplamını yansıtan bir değişken olarak ele alınmıştır.
SED içinde eğitim, yapılan iş (niteliksiz işlerden nitelikli olanlara doğru parametrik hale getirilmiş), gelir kategorileri arasında korelasyona da bakılmış ve her biri arasında korelasyon anlamlı çıkmıştır.

Eğitim Durumu

Sakinlerin eğitim düzeylerini gösteren Çizelge 2 incelendiğinde, hem konut çevresi hem de cinsiyet açısından bir farklılaşma olduğu gözlenir. Üst gelir kümelerine ait konut çevrelerinde eğitim durumu yükselmekte, alt gelir kümeleri olarak gecekondu bölgelerinde düşmektedir. Konut çevreleri arasındaki bu farklılaşmaya ek olarak konut çevrelerinde aileler içinde de önemli düzeylerde cinsiyetler arası eğitim farklılaşması vardır. Erkekler ve kadınlar arasında kadınların aleyhine bir eğitim farkı bulunmakta, ortaokul ve sonrası eğitim düzeyinde erkeklerin oranı yükselirken kadınların oranı düşmektedir. Ayrıca, orta ve üst gelir kümelerinin yaşadıkları semtlerde kadın ve erkekler arasında eğitim farklılaşması olsa da, bu semtlerdeki kadınların eğitim düzeyleri alt ve orta semtlerdeki erkek ve kadın bütün diğer sakinlerden belirgin biçimde daha yüksek gözükmektedir.

Yerleşimsel Köken

Ülkemizde kentsel nüfusun artmasında, kırdan kente göç edenlerin önemli payı olduğu biliniyor. Yakın dönemlerde kırsal kesime ek olarak küçük kentlerden de büyük kentlere göç yaşandığı konusunda veriler vardır (DİE, 1996). Göç araştırmalarında genellikle göç edenlerin geldikleri coğrafi yöre (bölge ya da il) dikkat çekici bir boyut olarak ele alınıyor. Birincisi kadar yeterli işlenmeyen ikinci bir boyut ise göç edenlerin geldikleri yerleşim yerinin büyüklüğü ile ilgilidir. Gelinen yerleşim yerinin büyüklüğü (nüfusu ya da köy, kasaba, küçük ve büyük kent oluşu), göç edenlerin kente yerleşmeden önceki kentsel deneyimleri konusunda önemli sosyolojik ipuçları verebilir. Zira geçmişteki farklı yerleşim birimlerinin sunduğu olanaklar ve yerleşim yerine ilişkin deneyimler farklı olabilir. Kentte yaşayanların, eğitim vb. olanaklardan yararlanma ve kentsel deneyimlere sahip olma olasılığı ve bu deneyimlerin göç eden kişinin ya da ailenin yeni yerleşim yerindeki hayata başlangıcında ve tercihlerinde etkili olma olasılığının kırsal kesime göre yüksek olması, beklenilen bir durumdur.

Ankara'nın bir kent olarak yalnızca kırsal kesimden değil, kasaba, küçük ve büyük kent her tür yerleşmelerden göç aldığı çeşitli araştırmalarda çok defa dile getirilmiştir. Farklı yerleşim birimlerinden gelen nüfus, kent içinde rastlantısal değil belli yerlerde yerleşme eğilimindedir. Çoğunluğunu kırsal kesimden gelenlerin oluşturduğu yoksul kesim genellikle gecekondu bölgelerinde yerleşirken ya da gecekondu bölgelerini oluştururken, gelir düzeyi yüksek, eğitim ve mesleki açıdan daha nitelikli özelliklere sahip kesim de orta sınıf semtlere yerleşme eğilimindedir. Gecekondular üzerine yapılan çalışmalardan biliyoruz ki kırdan kente göç edenler, genellikle geldikleri yöreden insanlarla aynı çevreyi paylaşma eğilimindedirler (Ayata, 1989; Güneş-Ayata,

1991). Karadenizliler, Sivaslılar, Çorumlular, Erzurumlular gibi aynı yöreden gelen insanların oluşturduğu kümeleşmelere büyük şehirlerin çeperlerinde rastlamak mümkündür. Aynı yöreden gelen insanların birarada yaşamaları ve hemşehrilik temelli dayanışma bağları oluşturmaları, kente gelenlerin kent yaşamıyla mücadelelerinde, zorlukların aşılmasında avantaj sağlamaktadır. Böylece bu süreç içinde hemşehrilik kimliği de pekiştirilmektedir. Bu araştırma ancak birkaç gecekondu bölgesiyle sınırlı olduğu için gecekondu bölgelerinde yaşayan yeni kentlilerin hemşehrilik kümelenmeleri üzerine verilerimiz yeterli değildir.

Bu kısımda, komşuluk ilişkilerine geçmeden önce, bu ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olacak bir diğer faktör, sakinlerin daha önce yaşadıkları yerleşim birimi, diğer bir deyişle, yerleşimsel köken üzerinde durulacaktır.

Bütün konut çevrelerinde önemli oranda bu kentin yerlisi olmayan, kent dışından gelmiş nüfusa rastlamak mümkündür (Çizelge 3). Ancak, oransal olarak kimi semtlerde yerli nüfusun, kimi semtlerde ise kent dışından gelenlerin daha fazla yer aldığı gözlenmektedir. Ayrıca kent dışından gelip de köy ya da kentten gelenlerin oranı konut çevrelerine göre değişmektedir. Diğer bir anlatımla, kimi konut çevrelerinde köy, kasaba kökenliler, kimi çevrelerde ise kent kökenliler daha ağırlıklı olarak kümelenmiştir.

"Kentin yerlileri"nin (4), hiçbir semtte çoğunluk oluşturamamakla birlikte, bir kaç konut çevresinde (Çayyolu %50; GOP %44 ve Türk-İş %47) daha yoğun olarak yaşadıkları gözükmektedir. Türk-İş hariç diğer ikisi üst SED kümelerinin yaşadığı konut çevreleridir. Bahçelievler'de (%78) kent dışından gelen önemli oranda nüfus olmakla birlikte, bu nüfus çoğunlukla başka bir kentten gelmiştir. Gecekondu bölgeleri (Keklikpınarı %91; Zafertepe %88; Akdere %85), Batıkent (%86) ve Topraklık (%78) kent dışında doğan/ kent dışından gelenlerin en yoğun oldukları semtlerdir.

Tek tek konut çevrelerindeki nüfusun çoğunluğunun *daha önce yaşadıkları yerleşim birimlerine* göre bileşimi şöyledir: Batıkent, Topraklık ve Türk-İş'te köy, kasaba ve kent kökenlilerin hepsine birden ağırlıklı olarak rastlamak mümkün iken gecekondu bölgelerinde köy ve kasaba kökenliler; Çayyolu, GOP ve Bahçelievler'de kent kökenliler daha ağırlıklıdır. GOP, Çayyolu ve Bahçelievler semtlerinde, Ankara'ya sonradan gelenler de çoğunlukla kent kökenli iken, orta sınıf semtlerde oturanlar arasında kır ve kasaba yanında kent kökenliler de vardır. Bu durumda sonuç olarak, konut çevreleri arasın-

---

(4) "Kentin yerlisi" kavramı yalnızca kategorik amaçlı kullanılmıştır.

da, kentin yerlilerinin oturdukları ve dışarıdan göç edenlerin oturdukları mahalleler biçiminde kesin bir ayrım yapılamamakla birlikte, GOP, Çayyolu, Bahçelievler ve Türk-İş'i, Ankara'nın yerlisi olsun ya da olmasın kent kökenlilerin yoğun olarak oturdukları konut çevreleri olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Komşuluk İlişkileri

Kent sakinlerinin mekansal düzeyde birbirine yakın olması, "komşuluk ilişkisi" dediğimiz çeşitli türde ilişki biçimlerine yol açabilir. Birbirine yakın oturan sakinlerin birbirlerine selam vermeleri, ayak üstü sohbet etmeleri, birbirlerini ziyaret etmeleri, birlikte başka yerleri ziyaret etmeleri, hatta değişik türlerde yardımlaşma ilişkileri geliştirmeleri, komşular arasındaki ilişkilere örnektir. Bu ilişkiler farklı mekanlara göre daha yoğun ya da gevşek yaşanabilir. Bu kısımda, konut çevrelerindeki komşuluk ilişkileri çeşitli açılardan incelenmiştir. Sakinlerin girdikleri komşuluk ilişkilerinin türü, yoğunluğu ve ayrıca bu ilişkilerin simgesi sayılabilecek kimi olgulara yer verilmiştir.

Komşularla İlişkilerin Türü

Çizelge 4, konut çevrelerine göre komşularla girilen ilişki türünü gösteriyor. Her bir kategori, hemen hiçbir ilişkinin yaşanmadığı düzeyden yoğun ilişki düzeyine doğru bir konumu ve özelliği temsil ediyor. Buna göre, komşuların yalnızca selamlaştığı ve sınırlı konularda sohbet ettiği, ev ziyaretlerinde bulunduğu ve hem görüşmenin hem de dayanışmanın olduğu ilişki düzeyine doğru komşuluk ilişkisinin düzeyi ve niteliği gösterilmektedir. Veriler, konut çevrelerine göre komşularla girilen ilişkilerin düzeyinin farklı olduğuna işaret ediyor. Hangi semtlerde hangi düzeylerde komşuluk ilişkisi yaşanmaktadır? Genel eğilimleri sergilemeye çalışırsak: Gecekondu semtleri komşuluk ilişkilerinin en yoğun yaşandığı çevrelerdir. Topraklık'ı da bu gruba katabiliriz. Bu konut çevrelerinde yaşayan sakinlerin çoğunluğu, dayanışmaya kadar varan komşuluk ilişkileri içinde olduklarını belirtmişlerdir. Bahçelievler, Türk-İş ve Batıkent'te komşuluk ilişkileri açısından kendi sakinleri arasında iç farklılaşma gözleniyor. Bu semtlerde her türden komşuluk ilişkisine rastlanmaktadır. Bu çevrelerde önemli bir kesim komşularla sıkı ilişkiler kurmaya, ziyaret ve dayanışma ilişkileri içinde bulunmaya çabalarken, önemli bir kesim de ilişkiyi yalnızca selamlaşma ve sınırlı konularda sohbet biçiminde kurmamaktadır. Diğer yanda, Çayyolu ve GOP semtlerinde komşuluk ilişkisi daha farklı konumlarda seyretmektedir. Bu semtlerin sakinlerinin çoğunluğunun komşularla ilişkisi en fazla, selamlaşma ve sınırlı konuda konuşma düzeyindedir. İki farklı konut çevresinden konuştuğumuz iki kadının bu konudaki düşüncelerinin karşılaştırılması konumuz açısından ilgi çekicidir. Bilkent Konutları'nda (Çayyolu) oturan bir kadın görüşmemiz sırasında,

"ben günümüzde komşuluk ilişkilerinin bir ihtiyaç olduğunu düşünmüyorum" derken, gecekonduda (Akdere) yaşayan bir başka kadın da "komşularımla her gün görüşmezsem günümü eksik geçti sayarım" demiştir. Gecekondu kadınının bu yanıtı, bu bölgelerde yaşayan kadınların gündelik yaşamının önemli bir kesitinin resmini çizer. Gecekondu bölgelerinde kadınların evlerinden uzağa pek sık gidememeleri ve kamusal mekanları daha az kullanmaları, onları yakın komşularıyla daha sıkı etkileşime girmelerine zorlamaktadır.

Gecekondu semtlerinde, komşular zor günlerde yardımına koşulan, kendi deyişleriyle "acı ve kederde ortak olunan" yakın aileler/insanlar olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, mekansal düzeyde yardımlaşma ve dayanışma olgularına gecekondu bölgelerinde daha fazla rastlanmaktadır. Yanıtlarda sözkonusu edilen "dayanışma" kavramının çeşitli anlamlara gelebileceğini açıklamakta yarar var. Ayata'nın (1989; 1996:76) da vurguladığı gibi dayanışma ya da yardımlaşma kavramı, toplumun değişik kesimleri tarafından farklı anlamlar taşıyabilir. Toplumun bir kesimi için dayanışma, zor günlerde ekonomik yardımlaşma, bir kesimi için de, manevi bir doyum, diğer bir deyişle, zor günlerde manevi olarak yanında olma (örneğin, kaza, ölüm gibi olaylarda ziyaret ve ilgilenme) anlamına gelebilmektedir. Orta sınıflar için dayanışma olgusu, genellikle aile ve akrabalık bağlarıyla ilişkili iken, gecekondu bölgelerinde öncelikle mekansal yakınlıkla ilintili, akrabalar, komşular ve/ya da hemşehriler arasındaki yardımlaşma örüntüleri anlamına gelebilir. Ancak, son zamanlarda, kimi orta sınıf konut alanlarında, apartman ya da mahalle/semt düzeyinde kimi sorunların (ulaşım, yeşil alan, vb.) halledilmesinde ortak hareket etme faaliyetini dayanışma olgusu çerçevesinde ele alabiliriz.

Gecekondu bölgelerinde yapılan araştırmalarda dayanışma ve yardımlaşma olgusu sıklıkla işlenen konuların başında gelmektedir (dayanışma-komşuluk ilişkileriyle ilgili olarak bkz. Ayata, 1989; Ayata ve Güneş-Ayata, 1996; Baştuğ, 1979; Güneş-Ayata, 1993; Şenyapılı, 1981). Tüm Türkiye düzeyinde gecekondu bölgelerinde yapılan bir araştırmaya göre, gecekondu sakinlerinin %20'si komşularla yardımlaşma ilişkisi içinde olduklarını beyan etmişlerdir. Bu araştırmaya göre en fazla kadınlar arasında yardımlaşma ilişkisine rastlanır: "Komşularla yardımlaşma yapılan işlerin çoğunluğu ekmek yapımı, çeyiz hazırlama, çocuk ve hasta bakımı gibi kadınlar arasında yapılan yardımlaşma türleridir. Erkekler arasında kömür taşıma komşu yardımlaşmasında en yüksek orana sahiptir, bunu ev yapımına yardım izlemektedir" (Güneş-Ayata, 1993:296).

Bizim araştırmamızda, daha ayrıntıda elde ettiğimiz açık uçlu sorulara verilen cevaplar bir ipucu vermektedir. Komşularla dayanışma içinde bulun-

duklarını söyleyen kesim arasında, "komşularla aranızda ne tür dayanışma var?" sorusuna verilen cevaplarda gözlenebildiği gibi, gecekondu bölgelerinde ve bir kısım Batıkent ve Topraklık sakinleri arasında dayanışma maddi-manevi destek biçiminde, diğer konut çevrelerinde manevi destek biçiminde yorumlanmaktadır. Bütün konut çevreleri sözkonusu edildiğinde, kadınların dayanışma ilişkili komşulukta daha fazla yer aldıkları söylenebilir.

Gecekondu sakinleri arasındaki dayanışma ilişkilerinin varlığı, kent sosyolojisi literatüründe çeşitli biçimlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Bir kısım araştırmacılar, bu ilişkilerin kırsal yaşam biçiminin kentte devam etmesi olarak açıklarken, bir kısmı da kentlere özgü bir örnek olarak açıklama getirme eğilimindedirler.. Üçüncü Dünya kentleri üzerindeki incelemelerde benzer tartışmalar yapılmıştır. Latin Amerika ülkeleri kentleşmesi üzerine araştırmalarda bulunan Roberts, yeni kentliler arasındaki mekansal temelli sosyal dayanışmanın, kırsal geleneksel kültürün bir uzantısı olduğu yaklaşımına indirgenemeyeceğini, sözkonusu dayanışma türlerinin kentsel güçlüklerle başa çıkmada bir işlevinin olduğunu belirtir. Roberts'e göre, bireyin ya da ailenin akraba olmayanlarla kurdukları kentsel ilişkilerin niteliği, gelir, iş türü, yaş, komşuluk yapılan yer gibi bir dizi faktöre bağlıdır. Komşuluk ya da kent düzeyindeki ilişkiler, öncelikle dar gelirli aileler tarafından özenle korunmaya çalışılır (Roberts, 1978:143,147).

Komşularla İlişkilerin Yoğunluğu

Komşularla ilişkilerin düzeyini saptamak için daha ayrıntılı olarak komşularla ilişkilerin sıklığına bakmak gerekir. Komşularla görüşme sıklığı, bu saptamaları destekler nitelikte gözükmektedir. Çizelge 5'de açıkça görüldüğü gibi, Çayyolu ve GOP'ta komşuluk ilişkilerinin sıklığı en az düzeyde, buna karşılık gecekondu bölgelerinde en üst düzeydedir. Gecekondu bölgelerinde yaşayanların çoğunluğunun günlük olarak komşularla görüştükleri söylenebilir. Gecekondu bölgeleri içinde Zafertepe'nin diğerlerine göre komşuluk ilişkilerinde biraz daha az yoğun ilişkiler içine girdiğini de eklemek gerekir. Diğer konut çevrelerinde ise komşularla ilişkilerin sıklığı üst SED'li konut çevrelerine doğru gidildikçe azalmaktadır. Gecekondulardan sonra sırasıyla, Topraklık, Batıkent, Türk-İş ve Bahçelievler'e doğru gidildikçe komşularla görüşme sıklığı ve yoğunluğu giderek azalıyor. Bu sıranın SED sırasına uyduğunu söyleyebiliriz. SED içinde öncelikle hangi faktörlerin (öncelikli olarak gelir, meslek, eğitim) komşuluk ilişkilerini zayıflattığını saptamak daha ayrıntılı analiz gerektirmekle birlikte, genel olarak üst SED'in komşuluk ilişkilerini zayıflattığını, alt düzeydeki SED'in ise komşuluk ilişkilerini güçlendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, verilere göre konut çevresindeki seyrek nüfus dokusu, site yaşamı gibi faktörlerin komşuluk ilişkilerini zayıf-

latmada SED'e göre öncelik taşıyamayacağı söylenebilir. Zira uydu kent çevresi olmakla birlikte iki ayrı SED'i temsil eden Batıkent ve Çayyolu'nun birinde komşuluk ilişkileri yoğun iken diğerinde daha az yaşanmaktadır. Buna karşılık, Sed açısından birbirine yakın olan, fakat şehir içi site olan Türk-İş ile uydu kent Batıkent sakinlerinin komşularla görüşme sıklığı birbirine yakındır. Ancak aynı SED içinde yer alan şehir içi ve uydu kent yerleşimleri arasında komşuluk ilişkileri açısından farklılık bulunmuştur. Batıkent sakinleri SED açısından kendisiyle aynı düzeyde olan Topraklık'a göre daha az yoğun komşuluk ilişkisine girmektedirler. Bu durumda uydu kent faktörünün SED'den daha az belirleyici olmakla birlikte, ikincil düzeyde, kent içi konut dokularına göre komşuluk ilişkilerini zayıflattığı söylenebilir.

Konut çevreleri arasındaki komşuluk ilişkilerinin sıklığını cinsiyet faktörünü de hesaba katarak irdeleyebiliriz. Toplumumuzda geleneksel olarak komşuluk ilişkilerinde kadınların ön planda bir konumu vardır ve çoğu kez bu ilişkiler kadınlar tarafından başlatılır ve beslenir. Bütün konut çevrelerinde kadınların özellikle de ev kadınlarının erkeklere göre komşuluk ilişkilerinde daha aktif rol aldıkları söylenebilir. Araştırmada elde edilen verilerin konut çevresiyle birlikte cinsiyet faktörünü de katarak komşularla görüşme sıklığı üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu saptayabilmek için ANOVA ve Tukey-Kramer testi uygulanmıştır. Verileri işleme sokmadan önce komşularla ilişkilerin sıklığı 1 ve 6 arasında değişen ve her biri belli bir sıklığı dile getiren parametrik değerlere dönüştürülmüştür. ANOVA sonuçları, konut çevresi faktörü ($F(8\text{-}408)=28.59$; $p<.05$) ve cinsiyet faktörünün ($F(1\text{-}408)=36.22$; $p<.05$) kendi başlarına komşularla ilişki sıklığı üzerinde etkisi olduğunu gösteriyor (Çizelge 7). Ortalamalar Çayyolu, GOP ve Bahçelievler'in en az yoğunlukta, Türk-İş, Batıkent ve Topraklık'ın orta yoğunlukta, Keklikpınarı, Akdere ve Zafertepe'nin en fazla yoğunlukta komşuluk ilişkisi yaşadıkları yönündedir (Çizelge 5). Cinsiyet açısından, kadınların erkeklere göre komşularla görüşme sıklığının daha fazla olduğu tesbit edilmiştir. Daha ayrıntılı düzeyde konut çevreleri için ortalamaları karşılaştırabilmek için de Tukey-Kramer testinde farklılaşmanın anlamlılık düzeylerine bakılmıştır. Çizelge 8'de komşuluk ilişkisinin sıklığı açısından konut çevreleri arasındaki farklılaşmalar gösterilmiştir. Komşuluk ilişkisinin en az olduğu Çayyolu, GOP hariç diğer bütün konut çevreleriyle farklılık gösteriyor. GOP, Çayyolu ve Bahçelievler dışında diğer çevrelerle; Bahçelievler ise, GOP, Türk-İş ve Batıkent hariç diğer çevrelerle anlamlı farklılık göstermektedirler. Tukey-Kramer testi sonuçlarındaki q değerlerine göre, gecekondu bölgelerinin kendi içlerinde de farklılıklar gözlenmektedir. Zafertepe'de diğer gecekondu bölgelerine göre daha az komşuluk ilişkisine girildiği saptanmıştır. Sonuçta,

komşularla görüşme sıklığı, SED'e bağlı olarak konut çevreleri arasında değişmekte, üst SED konut alanlarına doğru kademe kademe azalmaktadır.

Yukarıda, kadınların komşuluk ilişkilerinde daha aktif oldukları belirtilmiştir. Fakat bu konuda çalışan ve çalışmayan kadınlar arasındaki farkı da hesaba katmak durumundayız. Çalışan ve çalışmayan kadınların komşularla görüşme sıklığı üzerinde etkisini görmek için uygulanan ANOVA sonuçlarına göre, kadınların çalışma yaşamına katılmasının komşularla görüşme sıklığı üzerinde etkisi vardır ($F(1\text{-}218)=92.3296$; $p<.05$). Görüşme sıklığının çalışmayan kadınlarda ($\bar{x}=4.9$) çalışan kadınlara ($\bar{x}=2.8$) göre daha çok olduğu görülmektedir.

Komşular arasında doğum, ölüm gibi olayların farkında olmanın ve bu olaylarla ilgili törenlere (seremonilere) katılmanın da geleneksel olarak komşuluk ilişkilerinde önemli rolü vardır. Bu olguyla ilgili olarak "komşular arasında doğum, ölüm gibi olaylardan haberdar mısınız?" sorusu ve bu soruyla ilişkili olarak "haberdarsanız ne yaparsınız?" sorusu sorulmuştur. Veriler, komşular arasında sözkonusu olaylardan haberdar olma ve sözkonusu olaylarla ilgili seremonilere katılma açısından konut çevrelerine göre farklılıklar olduğunu göstermektedir. Çizelge **9**'a göre Çayyolu ve GOP hariç diğer konut çevrelerinde sakinler genellikle bu tür olaylardan haberdar olduklarını beyan etmiştir. Çayyolu'nda %53, Bahçelievler'de %37 oranında sakin komşular arasında sözkonusu olaylardan haberdar olamadıklarını belirtmiştir. Sözkonusu olaylardan haberdar olma yanında bu olaylara özgü törenlere katılmak da geleneksel kültürde komşuluk ilişkileri açısından önemlidir. Çizelge'nin verileri de bu açıdan konut çevreleri arasında farklılıkları dile getirir. Mesa Koru Sitesi'nde apartman yöneticiliği yapan bir hanımın söyleşimiz sırasında verdiği yanıt ilginçti. Kendisi yönetici olmasına karşın, apartman sakinlerinden birinin ölümünden ancak cenaze kaldırıldıktan sonra haberdar olduğunu ve haberdar olduktan sonra kendi girişimiyle, az sayıda katılımcı kişiyle küçük bir tören düzenlediklerini yakınarak anlatmıştır.

Komşularla ilişkilerde, doğum, ölüm vb olaylardan haberdar olma yanında bu olayları paylaşmanın da komşuluk ilişkilerinin yoğunluğu açısından önemli yeri vardır. Veriler (Çizelge **10**) gecekondu bölgelerinde bu konuyla ilgili en yoğun ilişkilerin yaşandığını sergilemektedir. Gecekondu bölgelerinin çoğunluğu ve Türk-İş, Topraklık ve Bahçelievler sakinlerinin yarıya yakın kesimi bu tür olaylar neyi gerektiriyorsa gereken herşeyi yapabileceklerini belirtmişlerdir. Verilere göre üst SED konut çevrelerinde ilgilenme düzeyi azalmaktadır.

Komşulardan Beklentiler

Sakinlerin komşulardan beklentileri neler olmalıdır? İyi bir komşu hangi özelliklere sahip olmalıdır? Bu soruların yanıtını öğrenmek için, sakinlere "sizce iyi bir komşu nasıl olmalıdır?" sorusu sorulmuştur. Açık uçlu bu soruya verilen cevaplar daha sonra kategorileştirilmiştir (Çizelge **11**). Konut çevrelerine göre sakinlerin iyi bir komşuda aranan özellikler açısından farklı beklentileri vardır. Bu beklentiler konut çevrelerinin sosyoekonomik niteliklerine göre değişiyor. Veriler değerlendirildiğinde üst, orta ve alt SED çevrelerin beklentileri farklılaşıyor. Topraklık, Akdere, Zafertepe ve Keklikpınarı'nda sakinlerin önemli bir kısmının (% 37'den 56'ya kadar uzanan bir dilim) komşuluk beklentisi yardımlaşmacı ve dayanışmacı özelliklerle ifade ediliyor. Bu çevrelerin sakinleri, iyi bir komşuyu öncelikle "yardımsever", "paylaşan", "zor günlerde destek olan" gibi niteliklerle tanımlıyorlar. Bu özellikler, daha az bir şekilde Batıkent (%27) ve Bahçelievler (%25) sakinlerinde de gözleniyor. Diğer konut çevrelerinde ise bu özellikler önemli düzeyde gösterilmiyor, ancak sakinlerin daha az bir kısmı tarafından benimseniyor. Oysa Çayyolu ve GOP gibi üst SED konut alanlarındaki sakinlerin iyi bir komşudan beklentisi yardımlaşma ve dayanışma ilişkisine değil, tam tersine karşılıklı "saygılı" ve "mesafeli" bir ilişkiye dayanmaktadır. Sonuçlar açısından biri uydu kent diğeri kent içi konut alanı olan bu iki konut çevresinde verilen yanıtlar birbiriyle benzeşiyor. Bu iki konut çevresinde de öncelikle iyi bir komşu, "sessiz", "sakin", "gürültüsüz", "mütevazı" "zararsız", "dedikodu yapmayan", "karışmayan" gibi niteliklerle ifade edilmiştir (%35-37 civarı). Buna ek olarak, her iki konut çevresinde de ikinci derecede iyi bir komşuda aranan özellikler, "saygılı" kibar", "anlayışlı" gibi özelliklerle belirtilmiştir (%27-31 arası). Bu iki kategori birbirine yakın özellikler sayılabilir. Bahçelievler, Türk-İş ve Batıkent sakinleri arasında az ya da çok her türden beklentiye rastlamak mümkündür. Bu durumda, Alt SED konut alanlarında yardımlaşmacı ve dayanışmacı komşuluk beklentileri artarken, üst SED'e doğru, karşılıklı anlayış çerçevesinde müdahaleci olmayan bir komşuluk anlayışı beklenmektedir.

Cinsiyet açısından bakıldığında ise, kadın ve erkekler arasında iyi bir komşuda aranan nitelikler konusunda farklar vardır. Kadınlar, komşudan beklentilerle ilgili olarak genellikle "yardımsever", "paylaşan", "karşılıklı saygı ve sevgi", "hoşsohbet", "canayakın", "saygılı", "kibar", "anlayışlı", kelimelerini erkeklere göre, erkekler de , "sessiz", "sakin", "gürültüsüz", "mütevazı", "zararsız", "karışmayan", "sorun yaratmayan", "mesafeli" kelimelerini kadınlara göre daha fazla telaffuz etmektedirler.

Konut çevresi içinde komşuluk ilişkilerini ele aldığımız bu kısımda son olarak, sakinlerin mahallelerinde kendilerine en yakın kimi hissettikleri üzerinde durulmaktadır. Bu konudaki veriler SED'e bağlı olarak konut çevrelerine göre, en yakın hissedilen kimsenin değiştiğini ortaya koymaktadır (Çizelge 12). Çoğu konut çevrelerinde komşular genellikle tercih edilen en yakın kimseler olsa da, üst SED'e doğru gidildikçe en yakın kimse olarak komşuların oranı azalmaktadır. Gecekondu bölgeleri ve orta SED konut yerleşmelerinde komşular en yakın kişi olarak birinci sırada bulunmaktadır. Yalnızca Batıkent'te akrabalar (%36) ile komşular (%38) hemen hemen birbirine yakın oranlarda tercih edilmektedir. Çizelgede kimi gecekondu bölgeleri ve Batıkent'te hemşehrileri kendilerine yakın hissededenler ve "başka" kategorisi içine kattığımız "din kardeşleri"ni kendilerine yakın bulanlar da vardır. Topraklık'ta %9, GOP'ta %7 ve diğer konut çevrelerinde daha düşük oranlarda sakinler din kardeşlerini kendilerine yakın bulduklarını belirtmişlerdir. Üst SED gruplarına doğru komşuların yerini en yakın kişiler olarak akrabalar alınmaktadır. Ancak, Çayyolu (%51) ve GOP (%33) ve Türk-İş (%21) örneklerinde olduğu gibi önemli bir kesim de hiç kimseyi kendilerine yakın bulmamaktadır.

Komşularla ilgili bulguları özetlersek, komşularla ilişkiler bakımından alt SED'den üste doğru komşuluk ilişkilerinin giderek azaldığını, üst SED sakinlerinin komşuluk ilişkileri yerine başka türden ilişkileri ikame etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Komşuluk ilişkilerinin en yoğun olarak yaşandığı konut çevreleri gecekondulardır ve gecekondulara en yakın SED olan Topraklık'tır. Orta SED konut çevrelerinde ise bu açıdan değişen düzeylerde iç farklılaşma yaşanıyor denilebilir. Bahçelievler bu açıdan ayırdedici bir örnek oluşturmaktadır. Bu konut çevresinde bir yanda yoğun komşuluk ilişkilerini sürdüren doku adacıklarına rastlanabileceği gibi, ilişkilerini zayıf düzeyde tutan ailelere de rastlanabilmektedir.

Sonuç

Ankara'nın farklı fiziksel çevrelerini ve SED kümelerini temsil eden konut alanları üzerinde gerçekleştirilen karşılaştırmalı bir alan araştırmasından elde edilen verilerin analiziyle konut çevrelerindeki komşuluk örüntülerine ilişkin kimi ayırdedici bulgulara ulaşılmıştır. Konut çevreleri arasında komşuluk ilişkileri açısından farklılıklar olduğu gözlenmiştir.

Konut çevreleri arasında komşularla girilen ilişkilerin türü ve sıklığı açısından SED'e bağlı olarak farklılıklar vardır. Alt SED konut çevrelerinde komşuluk ilişkileri daha yoğun olarak yaşanmakta, fakat orta ve üst SED konut çevrelerine doğru gidildikçe bu yoğunluk azalmaktadır. Gecekondu bölgeleri ve onlara yakın olarak, Topraklık'ta komşular arasında genellikle da-

yanışmaya kadar varan komşuluk ilişkileri yaşanırken, GOP ve Çayyolu üst SED konut çevrelerinde komşularla ilişkinin düzeyi çoğunlukla ya selamlaşma ya da sınırlı konularda konuşmanın ötesine pek geçememektedir. Komşuluk ilişkilerinin daha yoğun olarak yaşandığı konut çevrelerinde, komşular arasındaki doğum, ölüm, vb. olaylarda komşularla ilgilenme düzeyi artmakta, üst SED konut alanlarına doğru gidildikçe azalmaktadır. İlişkilerin sıklığı açısından bakıldığında da benzer durum gözlenir. Gecekondu bölgeleri ve Topraklık'ta komşularla görüşme sıklığı artmakta ve üst SED'e doğru yöneldikçe en alt düzeye inmektedir. Bu eğilimlere benzer bir şekilde, konut sakinlerinin komşularından beklentileri de bu yönde olmaktadır. Alt SED konut çevrelerinde komşuluk beklentisi, çoğunlukla "dayanışma" ve "yardımlaşma" ölçütleri yönünde iken, üst SED konut çevrelerine doğru yöneldikçe ilişkilerde "mesafe" ve "saygı" ölçütleri önem kazanmaktadır.

Konut çevrelerinde gerçekleşen komşuluk ilişkilerinde, daha ayrıntıda, konut çevresinin bileşimini oluşturan, fiziksel faktörler (konut çevresinin bina dokusu, kent merkezine mesafe) ve gelir, eğitim, yapılan iş ve yerleşimsel köken faktörleri açısından da bakılabilir. Bu konuda çok ayrıntılı analiz yapılmamakla birlikte, şunları söyleyebiliriz: SED kategorileştirilmesinden önce yapılan ön analizlere göre, konut çevrelerinin gelir, eğitim ve yapılan iş kategorileri arasındaki korelasyon ilişkileri anlamlıdır. Diğer bir ifade ile, aynı konut çevresinde yaşayanlar gelir, meslek ve iş düzeyleri açısından hemen hemen benzer sakinlerin oturdukları oturma alanlarıdır. Bu nedenle SED kategorisi içinde değerlendirilmişlerdir. Aynı durum az çok yerleşimsel köken için de geçerlidir. Üst SED konut alanları genellikle, sakinlerin eğitim ve gelir düzeyinin yüksek olduğu, nitelikli ya da profesyonel işlerin daha fazla rastlanıldığı ve ayrıca kent kökenlilerin daha fazla yer aldığı, Ankara'ya başka bir yerleşim biriminden gelmiş ise yine başka bir büyük yerleşim biriminden gelenlerin kümelendiği çevrelerdir. Alt SED konut alanlarına doğru yöneldikçe, sakinlerin eğitim ve gelir düzeyleri düşmekte ve profesyonel olmayan ücretliler artmaktadır. Sakinlerin büyük çoğunluğu Ankara'ya başka bir yerleşim biriminden gelmiştir ve gelmiş oldukları bu yerleşim birimleri de çoklukla köy ya da kasabalardır. Bu durumda, gelirin ve eğitim düzeyinin artmasının, sahip olunan işin profesyonelleşmesinin (daha vasıflı hale gelmesinin) komşuluk ilişkisini zayıflattığı öne sürülebilir. Sakinlerin, cemaat ilişkilerinin daha sıklıkla rastlandığı yerleşim yerlerindeki (kırsal ve küçük yerleşim birimleri) geçmiş yaşam deneyimlerinin de, -bu ilişkileri daha sonra yerleştikleri yerlerde sürdürme olasılıklarının olduğunu dikkate alırsak- konut alanlarındaki geleneksel örüntülerin yapılanmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Zira genellikle kır ve kasaba kökenli orta-alt ve alt konut alanlarında daha yoğun komşuluk ilişkileri yaşanırken, büyük kent kökenli üst SED

konut alanlarında daha gevşek komşuluk ilişkileri yaşanmaktadır. Aslında, bu sosyoekonomik ve geçmiş yaşam deneyimi faktörleri, kentleşme sürecinde de görüldüğü gibi, birbiriyle ilişkilidir.

Toplu konut ve sitelere özgü fiziksel dokunun komşuluk ilişkileri üzerinde etkisi olduğunu bu örneklem boyutunda söylemek zor gibi görünmektedir. Aynı SED içinde yer alan, fakat biri kent içi apartman bölgesi, diğeri uydu kent olan GOP ve Çayyolu'nun bulguları birbirine benzerdir. Buna karşılık ikisi de uydu kent olan, fakat farklı SED'leri temsil eden Çayyolu ve Batıkent sakinlerinin komşuluk örüntüleri farklıdır. Çayyolu'nda oturanların önemli bir kısmının sıkı komşuluk ilişkilerine ihtiyacı olmadığı ya da kurmak için çaba sarfetmediklerini söylememize karşın, Batıkent'te oturanların çoğunluğunun, Çayyolu'nda oturanlara göre komşuluk ilişkilerinin daha yoğun; ancak, gecekondu bölgeleri ve aynı düzeydeki kent içi konut alanlarıyla karşılaştırıldığında, komşuluk ilişkilerinin daha az yoğun olduğu görülür.

Komşuluk ilişkisine cinsiyetler açısından bakıldığında farklar vardır. Kadınlar, erkeklere göre komşuluk ilişkilerine çok daha fazla eğilimlidirler. Benzer biçimde çalışmayan kadınlar da çalışan kadınlara göre komşuluk ilişkilerinde daha etkindirler. Kimi kadın kent araştırmacıları, kenarkentlere yerleşmenin kadınları, kamusal yaşama katılımdan uzak tuttuğunu ve ev ortamına tutsak ettiğini belirtirler. Bu durum, genellikle kente uzak olan gecekondu bölgeleri için de sözkonusu edilebilir. Oysa, ülkemizde zaten geleneksel olarak kadınlar kamusal yaşama daha az katılıyorlardı. Bu açıdan kenar kentlere yerleşme, her ne kadar her iki cins açısından kamusal yaşama uzak kalma anlamına gelse de, kadınlar açısından bu durumun komşuluk ilişkileriyle ikame edildiği söylenebilir. Bir uydu kent olan Çayyolu'nda kadınlar arasında komşuluk ilişkisine daha az rastlanılmasının nedeni, bu konut çevresinde kadın çalışma oranının hem yüksek olmasına hem de yapılan işlerin az ya da çok profesyonel mesleklerde yoğunlaşmış olmasına bağlanabilir. Orta ve üst SED konut alanlarında çalışma dışı boş zamanların tüketim boyutunda değerlendirilmesi de komşuluk ilişkilerinin azalması ya da yerine ikame edilmesinde bir diğer faktör olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

Akçura, T. (1971) *Ankara: Türkiye Cumhuriyetinin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Fen İşleri Dairesi Başkanlığı (1989) *Belediye Hizmetlerine Göre Ankara Mahallelerinin ve İlçelerinin Sınıflandırılması*, Yayınlanmamış çalışma.

Arı, O. (1976) "Olasılık ve Örneklem Alma", iç: R. Keleş (Der.) *Toplumbilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Ankara: TODAİE, sf.59-77.

Ayata, S. (1989) "Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman", *Toplum ve Bilim*, sy.46-47, sf.101-127.

Ayata, S. ve Güneş-Ayata, A. (1996) *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, Ankara: Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Konut Araştırmaları Dizisi.

Baştuğ, S. S. (1979) *Urban Growth and Cultural Change: Two Squatter Settlements in Ankara, Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Austin: The University of Texas.

Blalock, H. M. (1981) *Social Statistics*, Auckland: McGraw-Hill.

Demir, E. (1998) *Kentsel Farklılaşma ve Kimlik: Ankara'da Konut Çevreleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

DİE (1996) "1980-1985 ve 1985-1990 Sayımlar Arası Dönemlerde Türkiye'de İç Göçler", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi'ne sunulan bildiri.

Gans, H. J. (1995) "Urbanism and Suburbanism as Ways of Life", [ilk basım 1962, ekli yeni basım 1991] iç: P. Kasinitz (Der.) *Metropolis: Centre and Symbol of Our Times*, Londra: MacMillan, sf.170-195.

Güneş-Ayata, A. (1991) "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", *Toplum ve Bilim*, sy.51-52, sf.89-101.

Güneş-Ayata, A. (1993) "Geleneksel ve Modern Dayanışma", iç: B. Gökçe *vd.* (1993) *Gecekondularda Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, sf. 251-341.

Hovardaoğlu, S. (1996) *Davranış Bilimleri İçin İstatistik*, Ankara: Hatipoğlu.

Özdemir, H. (1991) "Türkiye'de Komşuluk ve Komşuluk İlişkileri", *Aile Ansiklopedisi*, c.2, Ankara: Aile Araştırma Kurumu, sf.696-700.

Roberts, B. (1978) *Cities of Peasants: The Political Economy of Urbanization in the Third World*, Beverly Hills: Sage.

Şenyapılı, T. (1981) *Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekanı*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Türel, A. (1986) "Ankara Kent Formunda Konut Alanlarının Gelir Gruplarına Göre Farklılaşması", iç: *Ankara: 1985'ten 2015'e*, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Çalışma Grubu. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi, sf.163-9.

Wirth, L. (1995) "Urbanism as a Way of Life", [ilk basım 1938] iç: P. Kasinitz (Der.) *Metropolis: Centre and Symbol of Our Times*, Londra: MacMillan, sf. 58-82.

Çizelge 2. Konut Çevresi ve Cinsiyete Göre Sakinlerin Eğitim Durumu

Konut çevresi	*Okur yazar değil (%) (%)*		*Okur yazar (%)*		*İlkokul mezunu (%)*		*Ortaokul mezunu (%)*		*Lise veya dengi okul mezunu (%)*		*Üniversite mezunu*	
	Erkek	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*	*Erkek*	*Kadın*
Çayyolu	—	—	—	—	—	—	4	—	7	27	89	71
GOP	—	—	—	—	4	11	—	21	15	26	82	42
Bahçelievler	—	—	—	—	10	8	5	8	10	32	76	52
Türk-İş	—	—	—	5	15	26	10	11	25	37	50	21
Batıkent	—	3	3	—	19	47	15	20	41	27	22	3
Topraklık	—	4	—	4	37	46	26	21	22	21	15	4
Akdere	4	26	—	30	50	35	17	9	25	—	4	—
Keklikpınarı	10	16	20	16	30	76	30	—	—	—	10	—
Zafertepe	9	28	4	12	43	48	30	4	13	4	—	4

N (erkekler)=206
N (kadınlar)=218

Çizelge 3. Konut Çevresine Göre Kente Gelmeden Önce Yaşanan Yer

Konut çevresi	*Kentin yerlisi (%)*	*Köyden geldi (%)*	*Kasabadan geldi (%)*	*Küçük şehirden geldi (%)*	*Büyük şehir/ metropolden geldi (%)*	*Toplam*	
						(sayı	*%)*
Çayyolu	50	—	—	15	35	54	100
GOP	44	—	3	9	46*	46	100
Bahçelievler	22	—	7	28	46*	46	100
Türk-İş	47	11	13	11	18	38	100
Batıkent	14	21	37	11	18	57	100
Topraklık	22	28	18	16	18*	51	100
Akdere	15	48	23	10	4	48	100
Zafertepe	13	34	26	28	—	47	100
Keklikpınarı	8	69	8	11	3	36	100

* Çok az oranlarda yurt dışından gelenler bu kategoriye katılmıştır.

Çizelge 4. Konut Çevresine Göre Komşularla İlişkilerin Türü

Konut çevresi	*Hiçbir ilişkisi yok (%) (%)*	*Yalnızca selamlaşır ve sınırlı konularda konuşur (%)*	*Ev ziyaretlerinde bulunur (%)*	*Hem görüşme hem de dayanışma var (%)*	*Toplam (sayı) (%)*	
Çayyolu	38	29	13	20	55	100
GOP	26	28	28	17	46	100
Bahçelievler	9	33	17	41	46	100
Türk-İş	3	30	22	46	37	100
Batıkent	5	39	34	21	56	100
Topraklık	6	22	18	55	51	100
Akdere		13	21	66	47	100
Zafertepe	2	32	10	56	50	100
Keklikpınarı		11	26	63	35	100

N=423

Çizelge 5. Konut Çevresine Göre Komşularla Görüşme Sıklığı

Konut çevresi	*Hergün (%)*	*Haftada birkaç kez (%)*	*Haftada bir (%)*	*Ayda birkaç kez (%)*	*Hemen hemen hiç görüşmez (%)*	*Toplam (sayı %)*	
Çayyolu	4	13	11	27	46	55	100
GOP	2	24	9	22	44	46	100
Bahçelievler	13	17	17	28	24	46	100
Türk-İş	13	41	13	8	26	39	100
Batıkent	22	9	23	37	9	57	100
Topraklık	31	28	12	20	10	51	100
Akdere	68	26	2	–	4	47	100
Zafertepe	46	24	14	2	14	50	100
Keklikpınarı	80	14	6	–	–	35	100

N=426

Çizelge 6. Konut Çevresi ve Cinsiyete Göre Komşularla Görüşme Sıklığı Ortalamaları

Konut çevresi	*Erkek ($\bar{x}$)*	*Kadın ($\bar{x}$)*	*Genel ($\bar{x}$)*
Çayyolu	1.7	2.4	2.1
GOP	1.9	2.9	2.3
Bahçelievler	2.7	3.0	2.9
Türk-İş	2.7	4.1	3.4
Batıkent	2.6	3.8	3.2
Topraklık	3.1	4.8	3.9
Akdere	4.8	5.7	5.3
Zafertepe	3.9	4.8	4.4
Keklikpınarı	5.6	5.6	5.6
Genel	*3.0*	*4.1*	*3.6*

Çizelge 7. Komşularla Görüşme Sıklığı Ortalamalarına Uygulanan Varyans Analizi

Değişim Kaynağı	*Kareler Toplamı*	*Serbestlik Derecesi*	*Ortalama Kare*	*F*
Konut çevresi	508.27	8	63.53	28.59*
Cinsiyet	80.49	1	80.49	36.22*
Konut çevresi ve cinsiyet	22.78	8	2.85	1.28
Hata	906.75	408	2.22	
Toplam	1563,46	425	3.68	

(*) p< .05

Çizelge 8. Komşularla Görüşme Sıklığı İçin Tukey-Kramer Testi Sonuçları (q Değerleri)

Konut çevresi	Çayyolu	GOP	Bahçelievler	Türk-İş	Batıkent	Topraklık	Akdere	Zafertepe
Çayyolu	–							
GOP	1.35	–						
Bahçelievler	5.40*	3.23	–					
Türk-İş	8.36*	8.03*	3.09	–				
Batıkent	7.85*	6.12*	2.04	1.29	–			
Topraklık	12.46*	10.58*	6.18*	3.16	4.88*	–		
Akdere	21.81*	19.56*	19.56*	11.84*	14.42*	9.35*	–	
Zafertepe	15.85*	13.82*	13.82*	6.29*	8.36*	3.37*	5.98*	–
Keklikpınarı	21.81*	19.81*	16.21*	17.71*	15.05*	10.42*	1.83	7.32*

* S.D.= 9-408; p<.05

Çizelge 9. Konut Çevresine Göre Komşular Arasında Doğum, Ölüm Gibi Olaylardan Haberdar Olma

Konut çevresi	*Haberdar (%)*	*Haberdar değil (%)*	*Bilmiyor (%)*	*Toplam (sayı %)*
Çayyolu	44	53	4	55 100
GOP	46	37	17	46 100
Bahçelievler	83	16	2	46 100
Türk-İş	87	5	8	39 100
Batıkent	81	7	12	57 100
Topraklık	84	8	8	51 100
Akdere	100	–	–	47 100
Zafertepe	94	4	2	50 100
Keklikpınarı	94	6	–	35 100

N=426

Çizelge 10. Konut Çevresine Göre Doğum, Ölüm vb. Olaylarda Komşulara Yakınlık Duyma ve İlgilenme

Konut çevresi	*Hiçbirşey yapamam (%)*	*Cenazeye/ziyarete giderim (%)*	*Gerekeni yaparım (%)*	*Toplam (sayı*	*%)*
Çayyolu	17	63	6	30	100
GOP	14	50	10	28	100
Bahçelievler	—	49	20	39	100
Türk-İş	—	38	23	37	100
Batıkent	2	49	49	49	100
Topraklık	10	38	52	48	100
Akdere	—	26	74	46	100
Zafertepe	—	33	67	48	100
Keklikpınarı	—	27	74	34	100

N=359

Çizelge 11. Konut Çevresine Göre İyi Bir Komşuda Aranan Nitelikler

Konut çevresi	*1 (%)*	*2 (%)*	*3 (%)*	*4 (%)*	*5 (%)*	*Toplam (sayı*	*%)*
Çayyolu	6	19	6	31	37	48	100
GOP	19	8	11	27	35	37	100
Bahçelievler	25	27	16	18	14	44	100
Türk-İş	16	28	25	3	28	32	100
Batıkent	27	13	23	25	13	56	100
Topraklık	49	10	25	14	14	49	100
Akdere	37	20	17	13	13	46	100
Zafertepe	48	21	19	11	4	47	100
Keklikpınarı	56	9	28	—	6	32	100

1. Yardımsever, paylaşan, zor günlerde destek olan
2. Karşılıklı saygı ve sevgi gösteren, samimi, hoşsohbet, yakın, canayakın
3. Dürüst, güvenilir
4. Saygılı, kibar, anlayışlı
5. Sessiz, sakin, gürültüsüz, mütevazı, zararsız, dedikodu yapmayan, karışmayan

Çizelge 12. Konut Çevresine Göre Sakinlerin Kendilerine En Yakın Kişi

Konut çevresi	*Komşular (%)*	*Akrabalar (%)*	*Hemşehriler (%)*	*Başka (%)*	*Hiç kimse (%)*	*Toplam (sayı*	*%)*
Çayyolu	29	9	—	11	51	55	100
GOP	33	18	—	16	33	45	100
Bahçelievler	31	44	—	16	9	45	100
Türk-İş	54	23	—	3	21	39	100
Batıkent	36	38	9	4	14	56	100
Topraklık	62	9	2	11	16	45	100
Akdere	46	22	17	9	7	46	100
Zafertepe	67	10	4	6	13	48	100
Keklikpınarı	77	1	3	3	6	35	100

N= 414

Turizm Etkinlikleri ve Doğal - Tarihi Çevre İlişkisinde Sürdürülebilirlik Nosyonunun Ötesine Geçmek

A. Ekber DOĞAN (*)

Giriş

Turizm, son yarım yüzyıldır ekonomik bir sektör olarak (ya da hizmet sektörünün bir parçası olarak) pek çok ülkenin milli gelirini yukarı çeken bir etkinliktir. Bu nedenle turizme verilen önem de bu süre içinde artış göstermiştir. Turizmin yükselişe geçtiği 1950 sonrası yıllar aynı zamanda bir başka çağdaş olgu olan çevre sorunlarının kendini hissettirmeye başladığı bir dönemdir. Bu iki olgu arasında bir kapsayan ilişkisi bulunmamakla birlikte, turizmin çevre sorunlarının önemli nedenlerinden biri olduğu da her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

Turizmin ekonomik açıdan önemi, Türkiye'de 1960'lardan itibaren anlaşılmışsa da, kısıtlı miktarda bulunan sermaye birikimi ithal-ikameciliğin sağladığı avantajları kullanmak kaygısıyla sanayi sektörüne yöneldiği için, sektör, 1980'li yıllara kadar daha çok yerli üst-sınıflara hizmet eden zayıf bir yapıya sahip olmuştur. Sanayi sektöründe ve dış ödemeler dengesinde 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle, Türkiye'de 1980'lerin başında sermaye birikim tarzının değişmesi turizm alanının çehresini de değiştirmiştir. İthal ikameci birikim modelinden ihracata dayalı birikim modeline geçilmesi 1980 sonrasında dış ticaret, finans sektörlerini olduğu gibi, turizm sektörünü de ekonomide önemli bir konuma getirmiş, gerek iç gerekse de dış turizm bu konuda avantajlı konumda bulunan yerlere yapılan altyapı ve üstyapı yatırımlarıyla büyük ve hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu kapsamda yatırımların kıyı turizminde (özellikle Akdeniz ve Ege kıyılarında) yoğunlaştığına değinmek gerekmektedir.

(*) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sermaye birikiminin son 10-15 yıldır önemlice bir bölümünün turizm alanına akmasında etkili olan başlıca etmenler: Hükümetlerin 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak inşaat ve turizm etkinliklerini teşvik etmesi; uluslararası turizm organizatörlerinin yeni alanlar ve pazarlara dönük arayışları; sanayiden çekilen sermayedarların spekülatif kazanç arayışları; Türkiye'nin dünyanın en canlı turizm bölgesi olan Akdeniz'deki coğrafi konumu ve sahip olduğu zengin doğal ve turistik çevre. Buna ek olarak, turizm sektörü, Türkiye'de 1980'lerin ikinci yarısından başlayarak önemli bir gelişme gösteren Türk mafyasının en önemli para aklama yollarından biri olmuştur. Kara para, oteller, barlar vb. yoluyla kıyılarda yıkanırken turizm sektörü de, mafyöz ilişkiler içinde elde edilen paraların sermaye birikimine dönüştürüldüğü alan işlevini görmüştür. Bunların sonucunda, turistik tesis sayısını ve yatak kapasitesini hızla arttıran Türkiye turizm açısından 1990'larda dünyadaki yeni çekim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Dışarıda yoğun bir biçimde tanıtılan Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı her geçen yıl daha da artmaktadır.

Türkiye'nin turizm açısından bir çekim merkezi haline gelmesinin ikili bir sonucu söz konusudur. Bunlardan ilki ve yetkililerin, işletme sahiplerinin en fazla önem verdikleri konu olan 1997 rakamlarına göre turizm gelirlerinin yılda yedi milyar dolara ulaşan bir hacme ulaşmasıdır. Bu rakam, aynı yıl Türkiye'nin ihracat gelirlerinin yaklaşık yirmi altı milyar dolar olduğu düşünülürse oldukça önemli bir rakamdır (DİE, 1999: 98-106). Kasım 2000'den beri iki büyük krizin yaşandığı Türkiye ekonomisinde turizm ve ihracata 2001 yılının kurtarıcı etkinlikleri gözüyle bakılmaktadır. Ancak, turist sayısı artsa da Türk Lirası'nın Dolar-Mark türünden paralar karşısında Şubat 2001'den bu yana yüzde yüze yakın değer kaybetmesi nedeniyle turizm gelirlerinde çok ciddi bir artış olmayacağı da açıktır.

Turizm sektöründe yaşanan gelişmelerin en önemli ve bugünkü kriz koşullarında en fazla göz ardı edilen sonuçlarından biri ise doğal ve tarihi çevrede ortaya çıkan kirlenme, tahribat ve yok oluştur. Bu nedenle, turizm etkinliklerinin yoğunlaştığı yörelerde ekolojik denge önemli ölçüde bozulmuştur. Turizmin geliştiği hemen her yerde gündeme gelen bu ikili sonuç beraberinde önemli bir tartışmayı da getirmektedir. Bu tartışma, turizmle bağlantılı çevre sorunlarının turizmin yapısal özelliklerinden mi yoksa bu etkinliğin planlanması, denetlenmesi ve düzenlenmesi sürecindeki eksiklik ve yanlışlardan mı kaynaklandığı üzerinedir. Çalışmamız da, esas olarak, bu tartışma çerçevesinde şekillenmiştir.

Tartışmayı önemli kılan etmen ise, son 30-40 yıldır Batı Avrupa'dan başlayarak dünyada çevreye, çevresel değerlere ve çevre sorunlarına yönelik ar-

tan duyarlılıktır. Bu duyarlılıkla birlikte, eskiden bacasız endüstri diye övülen turizmin de çevre sorunlarının başlıca sorumlularından biri olduğu anlaşılmıştır. Örneğin bugün Britanya nüfusunun yüzde 52'si turizmi ülkenin karşılaştığı ciddi bir sorun olarak görmektedir (Urry, 1999: 252).

Özetle çalışmamızda ele alınacak başlıca konular; turizm olgusunun yapısal özellikleri, çevreyle ilişkisi, bu ilişki içinde ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların çözümü olarak sunulan 'sürdürülebilir turizm'dir. Bu konular eleştirel bir biçimde ele alınarak bir çözüm önerisi geliştirilmeye çalışılacaktır.

Turizm Olgusu:Anlamı, Tarihsel Gelişimi ve Özellikleri

Turizm; insanların iş, merak, din, sağlık, spor, dinlenme, kültür gibi amaçlarla, ziyaret, kongre ve seminerlere katılmak gibi nedenlerle yaptıkları seyahatleri, konaklamaları, yeme-içme, eğlenme-dinlenme, alış-veriş etkinliklerini kapsayan bir olgudur. Her dönemde insanlar yukarıda sıralanan amaçlardan biri ya da bir kaçının etkisiyle her günkü yaşam çevreleri dışındaki yerlere geziye çıkmışlardır. Örneğin; din güdüsü Ortaçağ, kültür güdüsü Rönesans, merak ve keşif güdüsü 17.-18. yüzyıllarda turizmin devinimsel nedenleri olmuşlardır (Dinç, 1995: 445).

Turizm olgusunun günümüzdeki anlamını kazanması ve bir sektör haline gelmesi ise kapitalizmin ve onun getirdiği yeni/modern yaşam biçimiyle söz konusu olmuştur. Bu süreçte meydana gelen çeşitli olaylar/gelişmeler turizmin şekillenmesinde önemli rol oynamış, toplumsal turizm ve özellikle kitle turizminin ortaya çıkmasını getirmiştir. Bunlardan ilki ve temel önemde olanı, sanayi devrimi ve kapitalizmin çalışma ve boş zamanı kesin bir biçimde koparan (insan yaşamını kompartmanlara ayırarak) boş zamanlarını tüketim etkinliğiyle sömürgeleştiren yapısıdır (Argın, 1992: Oktay: 1993). Daha somutlaştırmak gerekirse, turizm günümüzde toplumsal bir olgu olarak, büyük ölçüde kapitalizmle birlikte gündeme gelen modern çalışma yaşamının sıkıcılığı, monotonluğu ve katı disiplininden kaçış isteğiyle ilintilidir. Bu kaçış isteği, hem hizmet ve eğlence sektörüne yeni ve karlı kazanç kapıları açmış, hem de çalışanları sistemi yeniden üretmek için motive etmekte etkin bir işleve sahip olmuştur. Kaçış isteğini tamamlayan unsur ise "yöneliş" güdüsüdür. Kaçış, insanın her günkü yaşam ve iş çevresinin terk edilmesi eylemini betimlerken; yöneliş de turizm ve rekreasyon etkinliğinin gerçekleşeceği, yüksek çekim gücü olan davet mekanını betimlemektedir (Dinç, 1995:445).

Turizm olgusunun bir sektör haline gelmesinde etkili olan bir diğer gelişme de kitlesel üretim ve tüketimin doğurduğu kitle kültürü ve refah devleti uygulamalarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batıda Keynesçi-Fordist sermaye birikimi kitlesel olarak yapılan üretimin kitlesel taleple karşılanma-

sına, yani canlı bir iç pazara dayanıyordu. Bunun çalışanların ücret, çalışma saatleri ve diğer sosyo-ekonomik haklarında yaşanan ilerlemelerle birleşmesi sonucunda kurulan refah devleti uzlaşması, kapitalizmin önceki dönemlerinde yalnızca üst sınıfların sahip olduğu seyahat ayrıcalığına kentsel işgücünün önemli bir kesiminin daha katılmasını yani kitlesel turizm olarak adlandırılan olguyu ortaya çıkarmıştır.

Kitle turizmiyle birlikte, turizm etkinliği içinde kaçış izleğinin önemi artmıştır. Önerilen kısa süreli kaçış ve kaçamaklar ile rutin gündelik yaşamlarını unutacakları belirtilen her toplumsal sınıftan refah devleti vatandaşları 1950'lerden itibaren İspanya, Fransa, İtalya sahillerini doldurmaya başlamışlardır. Bu dönemde turizme atfedilen farklı kültürlerin bir araya gelip kaynaşmalarını, kültürleşmeyle tanışmayı, iletişimi ve hoşgörüyü sağlama misyonu ise büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı sonrasının atmosferinden kaynaklanan ideolojik bir ciladır. Bugün ise turizmin paranın ve kaçışın ötesinde pek fazla bir şey ifade etmediği görülmektedir. Kültürel olmaktan çok ekonomik bir iletişim biçimi sergileyen yerel halk-turist ilişkisi de bu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır.

"Kaçış ve yöneliş" ilişkisi çerçevesinde günümüzde turizm devinimlerinin yönü gelişmiş ülkelerden azgelişmişlere; Amerika'dan Avrupa'ya; Kuzey ve Batı Avrupa'dan Akdeniz Bölgesi'ne; metropoliten ve kentsel alanlardan kırsal alanlara doğru bir yöneliş tablosu sunmaktadır. Bu süreçte turizm sektörünün kullanarak bir talep öğesine dönüştürdüğü başlıca üç kaynak vardır. Bunlar; doğal kaynaklar, insan yapısı kaynaklar ve sosyo-kültürel kaynaklardır. Yapısı gereği bu kaynakların tüketimine dayanan bir olgu olan turizm, çevre sorunlarının önemli nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bu tespit 1980'lerden beri turizm etkinlikleri ve çevre ilişkisinin hem akademik açıdan sistematik biçimde ele alınmasını (Briassoulis ve Straaten, 1992: 2) hem de bu sorunlu ilişkiye karşı ciddi yerel tepkilerin yükselmesini (Convery ve Flanagan, 1992: 147-148; Page, 1995: 134-142; Urry, 1999: 251-252) gündeme getirmiştir. Bu durumu 1970'lerde Yunan Ortodoks Kilisesinin önerdiği yeni duanın sözleri pek güzel özetlemektedir: "İsa, Tanrı'nın oğlu, dünyevi turist dalgası tarafından felakete uğrayan kutsal manastırları olduğu kadar bu Ortodoks kentleri, adaları ve köyleri de esirge (Aktaran, Urry, 1999: 252)".

Turizm ve Çevre: Sorunlu Bir İlişki

Doğal ve insan yapısı tarihsel, kültürel ve çevresel değerlerin varlığı daha önce de sözü edildiği gibi turizmin gelişmesinin dayandığı üç önemli unsurdur. Bir yerdeki eko-sistemi oluşturan bu değerleri çevre olarak genelleştirmek olasıdır. Turizm sektöründeki talep öğelerinin başında gelen çevresel değerler, sonrasında turistik etkinliklerin en fazla etkilediği varlıklar durumuna

gelmekte; kirletilerek, bozularak değişime (deformasyona) uğramakta ve hatta kimi zaman tüketilmektedir. Bu nedenle, turizm-çevre ilişkisi günümüzde, hem symbiotic (ortak yaşamsal) hem de sorunlu bir ilişkidir.

Her geçen gün daha da ticarileşen bir etkinlik olan turizmde, sürece katılan aktörlerin çoğu ya da tamamı kısa vadeli yararların peşine düştüğü için doğal ve tarihsel değerlerin yozlaşmış biçimde kullanıldığı ve hoyratça talan edildiği, turistlerin ve tur organizatörlerinin büyük bir iştahla yeni bakir güzelliklerin peşine düştükleri görülmektedir. Son yıllarda "alternatif turizm" olarak adlandırılan doğa-yayla turizmi gibi etkinlikler de bu bakir güzelliklerin peşine düşmenin bir biçimi olarak gerçekleşmekte, kıyı ve kültür turizmini aratmayacak zararlar vermektedir.

Turizm etkinliklerinin doğal ve yapay çevreyi olumsuz biçimde etkilemesi her ne kadar Türkiye yerelliğiyle sınırlı olamayan evrensel bir olay ve kaçınılmaz bir durum olsa da, çeşitli düzeylerde alınacak önlemlerin ve kamusal düzenlemelerin yaşanan sorunları hafifleteceği açıktır. Buna ek olarak, turizm devinimlerinin iyi organize edilmediği ve yönetilmediği Türkiye gibi ülkelerde, doğal ve tarihi çevre daha fazla tahrip olmaktadır. Ancak, bu düzenlemelerin arka planında çevresel değerleri turizm sektörünün kaynakları olarak gören, ufku bu değerlerden daha uzun süre gelir elde etmekle sınırlı bir tüccar mantığı yattığı için uygulamada pek çok tutarsızlık ve aksaklık yaşanmaktadır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, çevresel değerlerin korunması için alman önlemler ve düzenlemeler, büyük veya kimi zaman küçük-orta ölçekli özel çıkarlarla çeliştiğinde ya da onları sınırlandırdığında usulsüzlükler, yolsuzluklar gündeme gelmektedir. Çevresel değerlerin korunması bütün bunlara karşın yine de önemli ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu konu ve bu çerçevede 'sürdürülebilir kalkınma' kavramı bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Ancak bu konuya geçmeden önce doğal ve tarihi çevrenin tahrip olmasına, hava, su, toprak kirlenmesi, kamu sağlığının bozulması gibi olumsuzluklara yol açan turizm ve çevre ilişkisinin sonuçlarına biraz daha değinmek gerekmektedir.

Turizm ve çevre ilişkisinin olumsuz boyutlarına geçmeden önce, söz konusu ilişkiden doğal ve tarihi çevrenin olumlu biçimde etkilendiği durumların da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Yani, turizm çevre ilişkisi her zaman olumsuz olmak zorunda değildir.

Bir yerdeki nüfusun sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, işgücünün yeniden üretimini sağlamak, toplumsal formasyonun ideolojik meşruluğunu tarihsel değerlerin belli bir kodlamasıyla sağlamak gibi başka kaygıların yanında, turizm altyapısını koruma ve geliştirme amacıyla yapılan yatırımlar, alınan kararlar ve uygulamalar doğal bitki ve hayvan alanlarının, ulusal park-

ların korunmasına ve düzenlenmesine, tarihi ve arkeolojik SİT alanlarının ve anıt yapıların restorasyonuna, turizm amaçlı işlevsel kullanımların yapılmasına olanak sağlayabilir. Antalya Kaleiçi Restorasyonu, İstanbul Söğütlü Çeşme Sokağı Restorasyonu, Kayseri Sultan Sazlığı Milli Parkı bu duruma verilebilecek olumlu örneklerdir. Ancak, turizmin bu örneklerindeki olumlulukta bile bir yerin adeta hizmete hazır hale getirilmesi söz konusudur. Örneğin restorasyon ve düzenlemeler, İstanbul'daki Çırağan ve Dolmabahçe Sarayları örneklerinde görüldüğü gibi son yıllarda giderek daha büyük oranda çevresel değerlerin yapay olarak yeniden üretilip uygun fiyatla "gelişmiş" Batılılara sunulması anlamına gelmektedir.

Turizm ve çevre ilişkisinde belli bir noktadan sonra çevresel değerler turizm talepleriyle talan edilmeye başladığı, çevre korumacılığı turizm sektörünün öznelerinin çıkarlarıyla çelişmeye başladığı için olumsuz yönler çok daha ağır basmaktadır. Bu olumsuz yönleri kısaca yedi noktada toparlamak mümkündür:

1. Bir yerde nüfusun yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmayla birlikte yaşanan hızlı kentleşmeden kaynaklı olarak kent mekanında yaşanan çevre sorunları: Turistik bölgelerde su kaynaklarının yetersiz kalması ve kirlenmesi, hava kirliliği, gürültü, altyapı şebekesinin artan talebi karşılayamaması, toplanması ve bertaraf edilmesi gereken katı atık miktarının hızla artması, kıyı ve deniz kirliliği;

2. Yoğun ve yaygın yapılaşma anlamına gelen turistik bölgelerdeki hızlı kentleşmenin sonucunda doğal çevrede yaşanan sorunlar: Doğal peyzajın ve arazi yapısının bozulması, erozyon, hayvan ve bitki varlığının (ve çeşitliliğinin) azalması, turistik yapılaşma için yangın çıkarma ve ağaç kesme gibi olaylar sonucunda orman ve koru alanlarının tahrip edilmesi;

3. Doğal, tarihi ve kültürel varlıkların taşıma kapasitesi hesaplanmadan aşırı yoğun bir biçimde kullanılmasından kaynaklı olarak, Pamukkale, Peribacaları'ndaki kiliseler, Sümela Manastırı örneklerinde görüldüğü gibi bu yerlerde yaşanan bozulma;

4. Tur organizasyonlarının kalitesizliği, turistlerin bilinçsiz davranışları, turistik tesis sahiplerinin, yerel yönetimlerin ve genel olarak yerel halkın karı ön plana alan yaklaşımları sonucu tarihi ve arkeolojik SİT alanlarının, anıt eserlerin ve sivil mimari örneklerinin tahribi;

5. Özel kullanımlar nedeniyle kıyıların ve orman alanlarının halka kapanması;

6. Yerel halkın yaşam tarzının sınırlanması, kültürel anlamda bir kirlenmeye uğraması ve kendi yaşam alanına yabancılaşması;

7. Kendiliğinden ortaya çıkan bu olumsuzlukların yanında, turistlerin sorumsuz ve kasıtlı biçimde yol açtıkları orman yangınları, çöple kirletme, yasak avlanma, tarihi eser kaçakçılığı gibi olayların da turizm-çevre ilişkisi içinde hesaba katılması gerekmektedir (İlkin ve Dinçer, 1991: 93-97).

Sıralanan bu olumsuzluklardan bazen bir kısmı, bazen de tümü turistik amaçlı kullanımların, turist akımlarının yaşandığı alanlarda gündeme gelerek tarihi ve doğal çevrede bir yıkıma neden olmaktadır. Turizmin altında yatan kaçış izleği, sektörsel yapısından dolayı tüketici niteliği ve aşırı ticarileşmiş yapısını değiştirmeyi göze alamayan kapitalist yaklaşımın çözüm olarak getirdiği yol sürdürülebilir turizmdir.

Sürdürülebilir ve Yeni Turizm Politikaları

Sürdürülebilirlik kavramı son yıllarda ekonomik kalkınma kavramıyla birlikte gündeme gelmiştir. Çevreye ya da eko-sisteme önemli zararlar verdiği artık reddedilemeyecek açıklıkta görülen sanayileşme, kentleşme, enerji üretimi gibi olguların önüne getirilen sürdürülebilirlik; bir eko-sistemin işlevini kesintisiz, bozulmadan, çürümesine meydan vermeden, aşırı kullanımla tüketmeden ya da sistemin hayati bağı olan ana kaynakları aşırı yüklenmeden sürdürülebilmesi yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Çavuşoğlu: 1995; 455). Kısacası kavram eko-sistemin taşıma kapasitesini belirleme yeteneğini ifade etmektedir (Page, 1995: 146).

Sürdürülebilir turizmin çerçevesini; turizm etkinlikleri sırasında çevreye zarar verebilecek nedenlerin önlenmesi, gelecekte turizm kaynaklarından yararlanmayı engelleyecek, turistik ürün kapasitesini azaltabilecek nitelikteki faktörlere karşı çevrenin korunması oluşturmaktadır (Convery ve Flanagan, 1992: 150-151). Sürdürülebilir turizm açısından en önemli faktör buradan da anlaşılabileceği gibi "koruma"dır. Sürdürülebilir turizm ancak, doğal alanların korunması, yenilenmesi ve ekolojik dengenin korunması ile mümkün olacaktır. Koruma süresince, dünya değerleri arasında kabul edilen yerlerin (çevresel değerlerin) çeşitli risk faktörlerine karşı korunması ve ören yerlerinin korunması ve sergilenmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle bu yerler, özel çevre koruma bölgesi ilan edilmeli ve koruma kurullarının kararlarına saygı gösterilmelidir.

Turizmin çevreye verdiği zararları azaltmak yani sürdürülebilir turizm açısından önemli bir konu da planlanmadır. Bu koruma sürecinin olmazsa olmaz koşulu olan planlama, merkezi ve yerel olmak üzere iki düzeyde olmalıdır. Merkezi düzeyde akılcı tutarlı ve özellikle de tüm toplumun yararını gözeten bir turizm planı yapılmalıdır. Ancak, bu plan genel/ülkesel bir planın bütününe yayılmış bir anlayış haline gelebilmelidir. Yoksa, böylesi bir plan-

lama kağıt üzerinde kalmaya mahkum olur. Yerel bazda planlama ise, turizme açılması öngörülen ya da mevcut turistik yörelerde kullanım aşamasına geçilmeden ya da kullanım aşamasında çevre düzeni planlarının oluşturulmasıyla gerçekleşir. Çevre düzeni planını açmak gerekirse; "belirli bir bölgedeki doğal, kültürel, ekonomik ve beşeri kaynakların bir denge çerçevesinde kullanılmasını öngören, ekolojik yapıyı bozmadan sosyal ve ekonomik faydayı en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen ve bunu da mekan organizasyonu aracılığıyla yapan kurallar bütünüdür (Oral ve Şentürk, 1995:197). Çevre düzeni planlarının en önemli kısmını fiziksel planlama, ekolojik planlama ve bölgenin taşıma kapasitesinin belirlenmesi oluşturur.

Akıllı biçimde yapıldığı zaman gelişmenin itici güçlerinden biri olma potansiyelini taşıyan turizme dönük koruma açısından en önemli konularından biri, taşıma kapasitelerinin belirlenmesi ve etkin bir biçimde denetimidir. Yerel ya da bölgesel yönetimler, koruma kurulları ya da ÇED Raporu hazırlayan bilirkişilerce belirlenen taşıma kapasitesine uyulup uyulmadığını, yani bir yere gelen turist sayısını denetlemelidirler. Taşıma kapasitesini aşan miktarda turist çeken yerler ve etkinlikler için bir sınırlanmaya gidilmelidir. Bu kapsamda, önerilen elit (seçkinci) turizm seçeneği ise turizmin zaten demokratik olmayan yapısını daha anti-demokratik hale getirecektir. Bu noktada çözüm, taşıma kapasitesi sorunun gündeme geldiği kültürel ve tarihi zenginliklere sahip yerlerde turizmin 12 aya yayılması olacaktır.

Sürdürülebilir turizmi doğrudan destekleyen bu korumacı politikaların yanında, dolaylı biçimde destekleyen çeşitli faktörlerden de söz edilebilir. Bunlardan ilki rafting, treking, yayla turizmi, buharlı tren gezileri gibi alternatif turizm çeşitlerinin en azından iç turizmde geliştirilmesidir. Ancak, doğa turizmi, yayla turizmi, dağ turizmini de kapsayan alternatif turizmin turist ayağının her yere basmasını getirdiği için doğal çevreye ve kırsal alanlara zarar verici bir niteliğe sahip olduğu da görülmektedir. Bunun yanında, iyi rehberlik, uzmanlık ve sorumluluk taşıyan tur operatörleri, doğru pazarlama gibi faktörler de turizm etkinliklerinin çevreye vereceği zararları azaltıcı bir işlev görmektedir.

Sürdürülebilir turizmin içerdiği koruma, planlama ve diğer politikalar, turizm devinimlerinin yaşandığı her yöresinde önemli çevre sorunlarıyla yüz yüze bulunan Türkiye'de oldukça önemli olumluluklara zemin hazırlayacaktır. Kısa ve orta vadede hem turizm gelirlerini önemli ölçüde yükseltecek, hem de çevreye verilen zararlar azalacaktır. Ancak, 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan beri dile getirilen bu anlayış bütünsel olarak yaşama geçirilememekte, koruma ve planlama kararları özel çıkarlarla karşı karşıya gelindiğinde genellikle delinmektedir. Bu Türkiye'nin geç kapitalistleşmiş bir ülke ol-

masının belki de kaçınılmaz sonucudur. Ancak, zaten sürdürülebilir turizmin kendisi de kuramsal olarak eleştiriye açık bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, her şeyden önce, içsel ve yapısal nedenlerden kaynaklı sorunlara dışsal çözümler önermektedir.

Bugünkü, toplumsal yapı ve dünya konjonktürü veri alındığında/göz önünde bulundurulduğunda turizm devinimlerinden kaynaklı çevre sorunlarının çözümü ya da önlenmesi oldukça karmaşık ve zordur. Ancak, köktenci çözümler yardımıyla, yani turizm devinimlerinin başlangıç noktasını oluşturan, modern yaşamın bunaltıcılığımn, tekdüzeliğinin yarattığı kaçış isteğinin, turizmin aşırı ticarileşmiş yapısının, doğayı yalnızca bir kaynak olarak gören anlayışın terk edilmesi sayesinde bir çözümün yolu açılabilir. Bunun yanında, çevreye ve çevresel değerlere yaklaşım konusunda da birey ve para merkezli yaklaşımın yerini toplum ve doğa merkezliliğe bırakması gerekmektedir. Yoksa, yerlere tükürenleri, çöp atanları uyarırken, sınırsız kaynak tüketimini bir mutluluk ve modernlik ölçütü sayan günümüz egemen kültürünün şekillendirdiği sahte çevre bilinci ve duyarlılığıyla çevreyle ilgili sorunlara doğru ve kalıcı çözümler getirmek olası değildir.

Turizm-Çevre İlişkisinde Bir Çözüm İçin Satır Başları

Bu noktada iki tür çözüm önerisi geliştirilebilir. Birincisi, planlama ve koruma süreçlerine ilişkin akademik-çevreci çözüm, ikincisi ise idealist-radikal çözümdür. Bu çalışma ise ikisinden birinin karşısına konulması yerine günümüz koşularında, ikisinin de savunulması gerektiğini düşünmektedir. İdealist-radikal çözüm uzun vadede olabilecek bir şey olduğu için, bugüne (kısa ve orta vadeye) ilişkin çözümleri de göz önüne almak, bu nedenle iki çözümü de ortaya koymak gerekmektedir.

Bugünkü toplumsal sistemi ve bunun ürünü olan turizm anlayışını veri aldığımızda, turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için şunlar yapılmalıdır:

i. ülke ve bölge ölçeğinde yapılacak turizm planlamasının salt kar amacı güden çıkar gruplarının dışında, ilgili kamu kuruluşları, bilim kurumları, demokratik kitle örgütleri arasında bir eşgüdüm sağlanarak gerçekleştirilmesi;

ii. kentlerin ve bölgelerin kalkınmasında sadece turizm sektörüne dayalı bir kalkınma modeli yerine birçok ekonomik faaliyetin yer aldığı dengeli bir kalkınma stratejisinin benimsenmesi;

iii. turistik yörelerdeki taşıma kapasitesinin etkin biçimde denetimi;

iv. özel çevre koruma bölgelerinin tavizsiz ve etkin biçimde korunması;

v. her bölgeye kendi özgün durumunu ve kültürünü koruyup değerlendirebileceği olanakların sunulması.

Bu önlemler sayesinde turizm-çevre ilişkisinin olumsuz sonuçları azalacaktır. Bunun yanında, toplumsal katılım yani çevrede yaşayan ya da yaşanması muhtemel sorunlara tepki göstermek, katılımcı bir tarzda bunu engellemeye çalışmak da çevresel korumanın temel öğesi haline gelmelidir.

Akademik-çevreci çözümler pek çok olumsuz durumla karşılaşıldığında savunulmalı ise de ona angaje olmak, doğru ve kalıcı çözümlere ulaşmayı engelleyen bir işlev görmektedir. Bugün çevre korumacılığı alanındaki TEMA, Türkiye Çevre Vakfı gibi pek çok gönüllü örgütün çıkmazı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Halbuki, turizmin çevreye verdiği zararların ortadan kaldırılmasının yolu-yöntemi de düşünülmeli, araştırılmalıdır.

Turizmin çevreye verdiği zararları ortadan kaldırmak için ilk olarak onu ticari bir etkinlik, bir ekonomik sektör olmaktan çıkarmak gerekmektedir. Bunun yolu ise, kaçış izleğini yaratan etkenleri ortadan kaldırmaktan geçmektedir. Başka bir deyişle, çalışma ve boş zaman arasında modern yaşama biçimi içinde oluşan kopmayı, çalışmanın yabancılaştırıcılığını, günlük hayatın monotonluğunu, seyahat de dahil olmak üzere boş zaman etkinliklerinin çehresini arınma ya da deşarj olma değil de kendini, diğer insanları, dünyayı ve doğayı tanıma ve kendini gerçekleştirme yönünde değiştirmek gerekmektedir. Bu da ancak toplumsal formasyonun üretim alanından başlamak üzere baştan başa dönüştürülmesiyle mümkün olabilecektir. Böylesi bir dönüşüm olmadığı sürece, doğal ve tarihi çevreyi metalaştırıcı, bu nedenle tüketime dayanan ister seçkinci isterse de kitlesel olsun turizm anlayışı insanların ve diğer canlıların yaşam alanlarını ve yaşama şansını tüketmeye devam edecektir.

Kaynakça

Argın,Ş.(1992). Boş zamanın toplumsal anlamı üzerine notlar, *Birikim*, 43.

Briassoulis, H. ve Van Der Straaten, J. (1992). Tourism and the environment: An overview, (içinde) (derl. H. Briassoulis ve J. Van Der Straaten) *Tourism and Environment, Regional, Economic and Political Issues*, Nederland: Kluwer Academic Publishers.

Convery, F. J. ve Flanagan, S. (1992). Tourism and the environment-impacts and solutions, (içinde) (derl. H. Briassoulis ve J. Van Der Straaten) *Tourism and Environment, Regional, Economic and Political Issues*, Nederland: Kluwer Academic Publishers.

Çavuşoğlu,E. (1995). Turizm ve turizm planlamasında sürdürülebilirlik konusuna eleştirel bir yaklaşım, (içinde) (derl. Mehmet Çubuk) *Sürdürülebilir Turizm Sempozyumu*, M.S.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını

Dinç, H. (1995). Turizmin ve rekreasyonel etkinliklerin kıyı mekanı üzerideki baskıları ve özel çevre koruma bölgeleri, (içinde) (derl. Mehmet Çubuk) *Sürdürülebilir Turizm Sempozyumu*, M.S.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını

Devlet İstatistik Enstitüsü. (1998). *75.Yılında sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*

İlkin, A. ve Dinçer, Z. (1991). *Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara: TOBB Yayını.

Oktay,A.(1993). *Türkiye' de popüler kültür*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Oral, S. ve Şenbük (1995). Turistik yörelerin sürdürülebilir turizm açısından yapısal değerlendirmesi, (içinde) (derl. Mehmet Çubuk) *Sürdürülebilir Turizm Sempozyumu*, M.S.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını.

Page, S. (1995). *Urban Tourism*, London: Routledge.

Urry, J. (1999). *Mekanları tüketmek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Türkiye'de Eğitim ve Öğretimin Genel İlke ve Amaçlarına, Yetişkinler Eğitimi Açısından Eleştirel Bir Bakış (*)

Doç. Dr. Ahmet DUMAN (**)

Giriş

Eğitim ve öğretim, Türkçe alanyazında genellikle birlikte kullanılan iki kavramdır. Ancak bu kavramlar üzerinde farklı farklı tanımlamalar ve görüşler vardır. Bu çalışmada, eğitim ve öğretim kavramları üzerinde kısaca durulduktan, sonra eğitim ve öğretimin ilke ve amaçları, başka bir deyişle eğitim ve öğretimin felsefesi üzerinde, ilgili yazılı kaynaklar (anayasa, yasalar, şuralar, MEB dökümanları vb.) referans alınarak durulacaktır. Eğitim-öğretimin amaçları ve ilkeleri açısından özel bir öneme sahip olan 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Yasası açıklık, tutarlılık ve uygulamalarda dikkate alınıp-alınmama açılarından ele alındıktan sonra, yasada yer alan örgün-yaygın eğitim sınıflaması üzerinde de durulacaktır Eğitim ve öğretimin olması gereken ilke ve amaçlarından çok şu anda var olan genel ilke ve amaçlarının ortaya konulması ve bu amaç ve ilkelere yetişkin eğitimi açısından eleştirel bir bakış geliştirilmesi bu çalışmanın asıl amacıdır.

Eğitim ve Eğitimin Amaçları

Eğitimin binlerce tanımı yapılabilir. En genel anlamıyla eğitim insanın içinde yaşadığı toplumda uygulama değeri olan yetenek, yöneliş, duygu, düşünce veya davranışları yine kendi yaşantısı yoluyla oluşturma, geliştirme ve değiştirme süreci olarak tanımlanabilir. Freire'nin (1972) de ifade ettiği gibi

---

(*) *Bu makale TÜŞES Vakfı için Prof. Dr. İnci SAN ile beraber hazırlanmış olan "Üniversite Öncesi Öğretimin Felsefe ve Amaçları" konulu bir raporun, yazar tarafından kaleme alınan birinci bölümünün gözden geçirilerek genişletilmesinden oluşmaktadır.*

(**) *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.*

siyasal olarak yansız bir eğitim düşünülemez, çünkü eğitim bir toplumdaki güçlerin ve olanakların dağılımı üzerinde küçümsenemeyecek kadar önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda eğitim toplumda var olan dengelerin sürdürülmesi ya da yeniden üretilebilmesi için o toplumdaki, genel anlamda egemen ideoloji tarafından kullanılan araçlardan belki de en önemlisidir.

Paulo Freire (1972) meşhur kitabı Ezilenlerin Pedagojisi'nde, eğitimi özgürlük pratiğinin özü olarak görür. Eğitim insanları özgürleştirmelidir. Ancak insanları birlikte özgürleştirmelidir. Eğer eğitim insanları birlikte özgürleştiremiyorsa ya da birinin özgürlüğü diğerinin köleliğine neden oluyorsa, burada eğitim tam olarak özgürleşmenin aracı olamamaktadır. Bu anlamda eğitim insanlara birlikte özgür olmayı, beraberce özgürleşmenin yollarını öğretmelidir.

Freire(1991), eğitimin insanlarda toplumsal bilinci ve eleştirel düşünme yeteneğini geliştirip toplumsal katılımı kolaylaştıran ve gerekli kılan bir olgu olarak görülmesi gerektiğini; aksine insanı yok sayan, kültürel sessizliği ve insanların evcilleştirilmesini hedefleyen bir süreç olarak asla düşünülmemesi gerektiğini ifade eder. Bunun için, bankacı eğitim anlayışına karşı problemi ortaya koymaya dayalı problem tanımlayıcı bir eğitim anlayışını savunur.

Problem tanımlayıcı eğitime göre, insan içinde yaşadığı dünyayı eleştirel bir biçimde algılamak için kendini geliştirir. Böylece insan içinde yaşadığı dünyayı durağan bir gerçeklik olarak değil tersine değişim süreci içinde bir gerçeklik olarak görür. Bankacı eğitim anlayışı gerçekliği mit haline getirme ve insanın içinde yaşadığı dünyada var olmasını açıklayan gerçeklikleri gizleme çabası içindedir. Problem tanımlayıcı eğitim gerçeklikle ilgili mitleri ortadan kaldırmaya çalışır. Bankacı eğitim anlayışı diyaloğa direnir iken problem tanımlayıcı eğitim diyaloğu bilinçliliğin oluşmasında vazgeçilmez bir öge olarak görür. Bankacı eğitim öğrencileri yardım edilmesi gereken nesneler olarak görür iken problem tanımlayıcı eğitim onları eleştirel olarak düşünebilen özneler haline getirmeye çalışır. Bankacı eğitim yaratıcılığı engeller ve insanları evcilleştirirken problem tanımlamaya dayalı eğitim yaratıcılığa dayalıdır ve insanları özgürleştirmeyi hedefler (Duman 2001).

Niçin eğitim sorusunu sorduğumuz zaman verilecek yanıtlar eğitimin amaçlarıyla ilgilidir. Eğitimin amaçlarına bakışımız bir ölçüde eğitim anlayışımızı / tanımımızı da belirler. En genel ve ana hatlarıyla eğitimin olası amaçları;

- Var olan bilgi birikiminin yeni kuşaklara aktarılması.
- İnsanların zihinsel gelişimlerinin sağlanması.
- Kültürel mirasın genç kuşaklara aktarılması.

- Özerk, özgür ve eleştirel düşünebilen bireyler yetişmesine olanak sağlanması.
- Etkin, bilinçli ve katılımcı yurttaşlar yetiştirilmesi.
- Toplumun gereksinim duyduğu nitelikli ve yüksek nitelikli insangücünün yetiştirilmesidir (Duman 2000).

Eğitimin amaçları içsel-dışsal ya da bireysel-toplumsal olarak da ele alınabilir:

İçsel amaçlar: Eğitimin içsel amacı, bireyin özerk ve özgür bir düşünme çerçevesi oluşturmasını ifade eder..

Dışsal amaçlar: Eğitimin dışsal amacı, kültürel mirasın ve birikimin bireylere aktarılmasını ifade eder. Toplum ya da ekonomi için bireyin eğitimini öngörür.

Bireysel amaçlar: Eğitimin bireysel amacı, seçkin birey (elit) ve ekonomik kalkınma için gerekli işgücünün yetiştirilmesi yoluyla var olan geleneksel sistemin sürdürülmesi olarak karşımıza çıkar.

Toplumsal amaçlar: Eğitimin toplumsal amacı toplumdaki başat olan kültürel değerlerin yeni gelecek olan kuşağa aktarılması olarak görülebilir. Eğitimin bireysel ve toplumsal amaçları arasında süreklilik gösteren hem bir çatışma hem de bir denge vardır.

Birey için eğitim: Bireysel gereksinimlerin karşılanması.

Toplum için eğitim: Bilgi, kültür ve değerlerin aktarımı ve yeniden üretimi.

Ekonomi için eğitim: İnsan kaynaklarının yetiştirilmesi için insan kaynağına yapılan yatırımı ve mesleki hazırlığı ifade eder.

Demokrasi için eğitim: Demokratik ve etkin yurttaşlar yetiştirilerek, demokratik bir toplumun oluşturulmasını ifade eder.

Öğretim, Öğrenim ve Yetiştirim

Öğretim, öğrenmenin belirli bir amaç/amaçlar doğrultusunda başlatılması, yönlendirilmesi ve gerçekleştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Öğretim sürecinin ögeleri; öğrenci, öğretmen, program, amaçlar ve araçlardan oluşur. Bazı öğrenmeler öğretim süreci olmadan gerçekleşebilir ama bu tür öğrenmelerin daha az kalıcı olabileceği doğrultusunda görüşler vardır. Bir öğretim sürecinin içinde yer alması gereken ve biribirleriyle iç içe olan işlemler şunlardır:

- öğrenciyi istendik hedefler doğrultusunda yönlendirmek ve güdülemek,
- uygun öğrenme yaşantıları sunarak bu hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmak,
- öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yönleriyle gelişimine katkıda bulunmak (Demirel ve Ün 1987).

Öğretim bir etkinlik olarak da tanımlanır. Bu yaklaşıma göre öğretim, A kişisinin (öğretmen) bir şeyler öğretmek amacıyla, bir şeyler öğrenmeye niyetli B kişisi (öğrenci) ile bir araya gelerek, X konularında etkileşmeleridir. Burada en az iki kişinin kasıtlı olarak bir şeyler öğrenmek ve öğretmek amacıyla bir araya gelmeleri söz konusudur. Eğer bu girişim başarısız ise, genellikle başarısız bir öğretimden çok başarısız bir öğretme girişiminden söz edilir. Bu ise geleneksel öğretim sürecinin öğretmen merkezli olduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Bu geleneksel anlayışa göre, öğretme bir bilgi aktarma olarak görülür. Öğrenciler boş bir kap ya da işlenmesi gereken bir levha (tabula rasa), öğretmen de dersler, sınavlar ve kitaplar yoluyla bu kabı bilgi ve becerilerle dolduran birisidir. Bu geleneksel anlayış büyük oranda terk edilmiş, öğretmen (teacher) yerine kolaylaştırıcı (facilitator), öğrenci (student) yerine öğrenen (learner) sözcükleri kullanılmaya başlanılmıştır. Bilgileri aktarmak yerine, bilgiyi elde etme ve kullanma yollarının öğretilmesi, yani öğrenmenin öğretilmesi öncelik kazanmıştır. Bunun için öğretim sürecini, öğrenciye bir şeyler verilmesi değil de, öğrenmeyi öğrenmenin kolaylaştırılması olarak tanımlanması daha geniş kabul görmektedir.

Öğretim süreci bireysel olarak bu sürece katılan öğrenci /öğrenen tarafından ifade edilirken öğrenim olarak adlandırılır. Örneğin: Bir görüşme sırasında ortaöğretimimi 1987 yılında tamamladım yerine orta öğrenimimi 1987 yılında tamamladım demek daha doğru olur. Çünkü buradaki öğretim sürecine ben öğrenci olarak katılmışımdır. Öğretim sürecinden genel olarak söz ediliyorsa öğrenim yerine öğretim sözcüğü tercih edilir. Örnek: Yüksek Öğretim Kanunu.

Eğitim ve öğretim sözcüklerinin birlikte kullanılmasının belki de en önemli nedeni, eğitimin okuldışılığı da kapsaması, öğretim denilince daha çok okulda yapılan eğitimin kastedilmek istenmesidir. Ne varki öğretim sözcüğü bilinçsizce de olsa, yine eskilerin deyimi ile talim yani yetiştirim (yetişim veya yetiştirme de denilmektedir) olarak kavramlaştırılması gereken bir kavramla eş anlamlı olarak ya.da birbiri yerine kullanılmaktadır. Eskilerin deyişiyle *tedrisat* öğretimin, *tahsil* ise öğrenimin eş anlamlısıdır. *Talim* deyişinin eş anlamlısı ise yetiştirim olmalıdır. Öğretimin İngilizce karşılığı *teaching* ya da *instruction*, Fransızca karşılığı *enseignement*, Almanca karşılığı ise *lehren ya da Ausbildung* kavramlarıyla eş anlamlıdır.

Eğitim-öğretimin ilke ve amaçları aslında eğitim-öğretim sonucunda varılmak ya da elde edilmek istenen sonuçla ilişkilidir. Başka bir deyişle, eğitim-öğretimin amaçları felsefesini de ifade etmektedir. Felsefesiz bir eğitim içeriksizlik, sıkıcılık, işlevsizlik ve anlamsızlık karmaşası içerisinde olmak durumundadır. Eğitim-öğretimin ilke ve amaçlarını belirlemek, aynı zamanda içerik, programlar, yöntem ve tekniklerin de oluşturulmasına rehberlik etmek durumundadır. Bunun için de, belirlenecek ilke ve amaçlar aynı zamanda yasal ve geçerliği olan belge ve dökümanlarda yer almak durumundadır.

1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve Eğitim-Öğretimin Amaç ve İlkeleri

Türkiye'de eğitim-öğretiminin temel ilke ve amaçları, eğitim dizgemizin (sistem) anayasası niteliğindeki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve belirlenmiştir. 14-06-1973 tarih ve 14574 sayılı resmi gazetede, 1739 yasa nosu ile yayımlanan ancak 1983 ve 1997 yılında bazı değişiklikler yapılan Milli Eğitim Temel Yasasının 1.maddesinde de ifadesini bulduğu gibi;

> *"Bu kanun, Türk Milli Eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ve Devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluğu ile ilgili temel hükümleri bir sistem bütünlüğü içinde kapsar."*

Milli Eğitim Temel Yasasının birinci kısım birinci bölümünde *(madde 2 ve 3)* Türk Milli Eğitiminin genel ve özel amaçları, ikinci bölümünde *(madde 4-17)* Türk Milli Eğitiminin temel ilkeleri belirlenmiştir. Bu yasanın 2.maddesine göre, Türk Milli Eğitiminin genel ve özel amaçları şunlardır:

> *"Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,*
>
> *1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın bağlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;*
>
> *2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bi-*

limsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, toplu-ma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. *İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli, bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı, kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;*

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı seçkin bir ortağı yapmaktır."

Üçüncü maddede ise Türk eğitim ve öğretim sisteminin bu genel amaçlarının, çeşitli tür ve düzeylerdeki eğitim kurumlarının özel amaçlarının hangi ilkelere göre yapılması gerektiği açıkça bildirilmiştir. Bu ilkeler şunlardır:

1. Genellik ve eşitlik,
2. Ferdin ve toplumun ihtiyaçları,
3. Yöneltme,
4. Eğitim hakkı,
5. Fırsat ve imkan eşitliği,
6. Süreklilik,
7. Atatürk inkılap ve ilkeleri ve Atatürk milliyetçiliği,
8. Demokratik eğitim,
9. Laiklik,
10. Bilimsellik,
11. Planlılık,
12. Karma eğitim,
13. Okul ile ailenin işbirliği,
14. Her yerde eğitim.

Görüldüğü gibi, Türkiyedeki eğitim ve öğretimin genel ve özel amaçları ve bu amaçların hangi ilkelere göre gerçekleştirileceği açık bir şekilde, zorlayıcı nitelikteki yasa hükümleriyle belirlenmiştir. Genel amaçlar kısmında, birey ya da yurttaş olarak insanların Türkiye Cumhuriyetine ve topluma karşı olan görev ve sorumluluklarının altı özellikle çizilmiş, ancak aynı birey ve yurttaşın hak ve özgürlüklerinden hiç bahsedilmemiştir. Bu durumda, birey ve yurttaşlar sadece Türkiye Cumhuriyetine ve topluma karşı görev ve sorumlulukları olan varlıklar olarak görülmektedir. Bu da aynı birey ve yurttaşın sanki hak ve özgürlükleri olmayan ya da hak ve özgürlükleri arka plana itilen birey ve yurttaşlar olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Durum böyle olunca, hak ve özgürlüklerinin bilincinde olmayan, cumhuriyetin bilinçli yurttaşlarını yetiştirmek 78 yıllık cumhuriyet tarihimizde pek kolay olmamıştır ve olmayacaktır.

Yine genel amaçlarla ilgili üçüncü bentte de ifadesini bulan, birlikte iş görme alışkanlığının kazandırılması yerine, bir "gemisini kurtaran kaptanlar ordusunun" yetiştirildiği, toplumda sıkça dile getirilen bir durumdur. Oysa uzmanlaşmanın alabildiğine geliştiği günümüz toplumunda grup olarak çalışabilme, kazanılması gereken ya da eğitim yoluyla genç kuşaklara kazandırılması gereken son derece önemli çağcıl bir beceridir. İlköğretimden yüksek öğretime, genç kuşaklara "birlikte iş görme alışkanlığını" kazandırıcı yaklaşım, anlayış ve uygulamaların yaygın ve etkin bir şekilde var olduğunu söylemek hiç te kolay değildir.

Türkiye'deki eğitim dizgesinin genel ve özel amaçlarının gerçekleştirilmesinde rehber niteliği taşıyan temel ilkeler de son derece isabetli olan ve hala geçerliğini koruyan temel ilkelerdir. Ne var ki bu ilkelerin eğitimle ilgili uygulamalarda her zaman gerçekten ilke olup olmadığı son derece tartışmalıdır. Eğitimle ilgili uygulamalara çok genel bir biçimde bakıldığı zaman yasayla belirlenmiş olan bazı temel ilkelerin gözardı edildiği apaçık ortadadır.

Örnek vermek gerekirse: Temel ilkelerden ikincisi olan 'ferdin ve toplumun ihtiyaçları' (5.madde) ve planlılık (14.madde) açısından olaya bakılırsa, 1973 yılında ön görülen sekiz yıllık ilköğretim için gerekli olan öğretmen 1997 yılına kadar niçin yetiştirilememiştir? Eğer eğitim ve öğretim uygulamalarında bir planlılık söz konusu olsaydı ve hem bireylerin hem de toplumun gereksinimleri dikkate alınsaydı, bugün yaşanılan veteriner, ziraat mühendisi ilköğretim öğretmenleri trajedisi yaşanır mıydı?

Eğitim hakkı ile ilgili 7.maddede, "Temel eğitim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır" denildikten sonra "Temel eğitim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanırlar" denilmektedir. Peki liseyi bitiren, ancak devlet üniversitelerinden istediği bölümlere girebilecek yeterli bir puana ulaşamayanların yanında, aynı programa girebilmek için gerekli puanın çok altında bir puan aldığı halde sözüm ona özel bir üniversitede, istediği programa kaydolabilmesi eğitim hakkı açısından ne derece uygundur? Biz bu durumda eğitimimizin temel yasasında yer alan "eğitim hakkı" ve "fırsat ve olanak eşitliği" ilkelerinden nasıl söz edebiliriz? Hani temel eğitimden sonraki eğitim kurumlarından her yurttaş ilgi, istidat ve yeteneklerine göre yararlanabilirdi? Bu durumda, ya bu temel ilkeyi kaldırmak ya da bu ilkenin sonuna "ana-babasının sahip olduğu dolarlara göre" eklemesini yapmak gerekmez mi?

Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte açılmaya başlanılan ve 1997 yılına gelindiğinde okul sayısı 601, öğrenci sayısı 192 727'ye ulaşan (MEB 1997) İmam Hatip Liselerinin kaynağına müdahele edebilmek için tüm meslek lisesi mezunlarının önlerinin kapatılması, acaba 1739 sayılı yasanın 3.maddesinde yer alan temel ilkelerden dokuzuncusu olan laiklik ve onuncusu olan bilimsellik ilkesine göre mi yapılmıştır? 1973 yılından 1997 kadar, İmam Hatip Liseleri oy avcılığı uğruna mantar gibi çoğaltılırken, gelmiş-geçmiş tüm siyasi ve askeri yönetimler yukarıda sözü edilen laiklik ve bilimsellik ilkesinden acaba habersizmiydiler?

Benzer örnekleri milli eğitimin diğer temel ilkeleri için de çoğaltmak olanaklıdır. O halde, yasada yerini bulan ve son derece önemli olan milli eğitimin 14 temel ilkesi eğitim ile ilgili uygulamalarda niçin göz ardı edilmektedir? Eğitim ve öğretim dizgemiz için belirlenen genel ve özel amaçlar ve bunlara ek olarak uyulması gereken 14 temel ilke günümüz Türkiyesinin gereksinimlerine yanıt vermekten uzak mıdır? Bu amaçlar ve temel ilkeler ulaşılması olanaksız hedefler ve işlevleri mi ifade etmektedir? Bu sorulara olumlu yanıt vermek son derece güçtür. Varsayalım ki bu soruların bazılarına evet yanıtı verildi, o halde yeni amaçlar ve temel ilkeler niçin oluşturulamamıştır?

Aynı yasanın ikinci kısmında, Türkiyenin eğitim dizgesinin (sistemi) genel yapısı üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde (madde 18) Türkiyenin eğitim dizgesi *"örgün ve yaygın eğitim"* olarak iki anabölüm şeklinde ele alınmış. İkinci bölümde ise örgün eğitimin (okul öncesi, ilköğretim, ortaöğ-

retim ve yüksek öğretim) her bir kademesi için kapsam, amaçlar ve kuruluş ayrı ayrı ele alınmıştır (madde 19-39). Buna göre, okul öncesi eğitimin amaç ve görevleri (madde 20);

"..Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,

1. *Çocukların beden, zihin, ve duygu gelişmesini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak;*
2. *Onları temel eğitime hazırlamak;*
3. *Şartları elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetiştirme ortamı yaratmak;*
4. *Çocukların Türkçe'yi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır."*

Aynı şekilde, ilköğretimin amaç ve görevleri (madde 23);

"Temel eğitimin amaç ve görevleri, Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,

1. *Her Türk çocuğuna iyi bir vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmak; onu milli ahlak anlayışına uygun olarak yetiştirmek;*
2. *Her Türk çocuğunu ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünden yetiştirerek hayat ve üst öğrenime hazırlamaktır."*

Yine aynı yasanın 28.maddesinde ortaöğretimin amaç ve görevleri şöyle belirlenmiştir;

"Ortaöğretimin amaç ve görevleri, Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak,

1. *Bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde asgari ortak bir genek kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak, yurdun iktisadi sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak bilincini ve gücünü kazandırmak,*
2. *Öğrencileri, çeşitli program ve okullarla ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yüksek öğretime veya hem mesleğe hem de yüksek öğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır.*

Bu görevler yerine getirilirken, öğrencilerin istekleri ve kabiliyetleri ile toplum ihtiyaçları arasında denge sağlanır."

Üniversite öncesi öğretim kurumlarında, yasada ifade edildiği şekliyle bile amaç, ilkeler ve görevler açısından bazı çelişkili noktalar vardır. Bunlardan birincisi, ilköğretimin amaçları ve görevleri arasında yer alan her Türk çocuğunun milli ahlak anlayışına uygun olarak yetiştirilmesi ne demektir? Milli ahlak nedir ya da ne olmalıdır? Böylesine muğlak ve göreceli bir ifade ilköğretimin görev ve amaçları arasında nasıl yer almaktadır?

İkinci nokta ise, ortaöğretimin görev ve amaçları arasında yer alan öğrencileri yüksek öğretime, hem yüksek öğretime hem de bir mesleğe, ve son olarak da hayata ve iş alanlarına hazırlamak amaç ve görevleri ne derece gerçekleşmektedir? Niçin? Bir ortaöğretim dizgesi düşünülsün ki, mezunlarının %80'i yüksek öğretime geçemesinler ve bu öğretime geçiş vizesi alabilmek için dersanelere yüz milyonlarca TL harcamak zorunda kalsınlar. Böyle bir ortaöğretim dizgesinin öğrencileri yüksek öğretime hazırlama amacını gerçekleştirdiği düşünülebilir mi? Yine bir ortaöğretim dizgesi düşünülsün ki, mesleki teknik lise mezunlarının büyük çoğunluğu toplumda o meslekle ilgili gereksinim duyulan en temel becerileri bile kazanmamış olsunlar. Buna ek olarak aynı dizgenin büyük çoğunluğu, ortaöğretimleriyle ilgili ya da ilgisiz bir yüksek öğretim kurumuna devam edemesinler ve bu dizgenin, öğrencileri hem yüksek öğretime hem de bir mesleğe hazırlama amaç ve görevlerini yerine getirdikleri kabul edilsin. Tüm bunlara ek olarak, aynı ortaöğretim dizgesinin öğrencileri yaşama ve iş alanlarına hazırlama amaç ve görevlerini yerine getirdikleri varsayılsın.

Yaygın Eğitim mi?

Milli Eğitim Temel Yasasının 18.maddesinde de ifade edildiği gibi, Türkiye'nin eğitim dizgesi örgün ve yaygın eğitim olarak iki anabölüm biçiminde ele alınmış; yaygın eğitim, "örgün eğitimin yanında veya dışında düzenlenen eğitim etkinliklerinin tümünü kapsar" şeklinde tanımlanmıştır. Yaygın eğitimin kapsam, amaç ve görevleri, kuruluşu ve koordinasyonu 40, 41 ve 42.maddelerde ele alınmıştır. Milli Eğitim Temel Yasasına göre, yaygın eğitimin kapsam, amaç ve görevleri şunlardır (madde 40):

Yaygın eğitimin özel amacı, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak örgün eğitim sistemine hiç girmemiş yahut herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademeden çıkmış vatandaşlara, örgün eğitimin yanında veya dışında;

- *okuma-yazma öğretmek, eksik eğitimini tamamlamaları için sürekli eğitim imkanları hazırlamak,*
- *Çağımızın bilimsel, teknolojik, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmelerine uyum sağlayıcı eğitim imkanları hazırlamak,*
- *Milli kültür değerlerimizi koruyucu, geliştirici, tanıtıcı ve benimsetici nitelikte eğitim yapmak,*
- *Toplu yaşama, dayanışma, yardımlaşma, birlikte çalışma ve örgütlenme anlayış ve alışkanlıkları kazandırmak,*
- *Toplumun iktisadi gücünün artırlması için gerekli beslenme ve sağlıklı yaşama şekil ve usullerini benimsetmek,*
- *Boş zamanları iyi bir şekilde değerlendirme ve kullandırma alışkanlıkları kazandırmak,*
- *Kısa süreli ve kademeli eğitim uygulayarak ekonomimizin gelişmesi doğrultusunda ve istihdam politikasına uygun meslekleri edinmelerini sağlayıcı imkanlar hazırlamak,*
- *Çeşitli mesleklerde çalışmakta olanlara hizmet içinde ve mesleklerinde gelişmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmaktır.*

Aynı yasanın 41.maddesine göre ise:

> *"Yaygın eğitim, örgün eğitim ile birbirini tamamlayacak, gereğinde aynı vasıfları kazandırabilecek ve birbirinin her türlü imkanlarından yararlanacak biçimde bir bütünlük içinde düzenlenir..."*

Milli Eğitim Temel Yasası tarafından yukarıda alıntılandığı şekilde tanımlanan yaygın eğitim kavramı, acaba ilgili alanyazında nasıl tanımlanmaktadır? UNESCO 1960'lı yıllarda eğitimi, örgün (formal), yaygın (nonformal) ve algın(informal) olarak sınıflandırmaya başlamıştır. Bu üçlü sınıflandırma daha çok az gelişmiş ülkelerde geniş bir kullanıma sahip olagelmiştir Bu sınıflandırma, eğitimin sadece okullar olarak yani örgün eğitim olarak görülemeyeceği vurgusunu yapmakta ve eğitimin yaşamboyu devam etmesi gereken bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

Yaşamboyu eğitim, eğitim kavramının tüm boyutlarıyla beşikten mezara kadar bir bütünlük içinde ele alınmasını öngörür. Bu bütünlük, bir yandan örgün- yaygın - algın eğitim boyutlarını kapsarken diğer yandan bu boyutları yatay ve dikey olarak bütünleştirme çabası içerisindedir. Bu üçlü sınıflama eğitim kavramına yukarıda sözü edilen vurguyu yapmak ve bunu pekiştirmek

amacıyla UNESCO tarafından 1960'lı yıllarda geliştirilmiş ve günümüzde sadece bir kaç az gelişmiş ülkede kullanılmaktadır (Duman 2000).

Ziya Gökalp'in "münteşir terbiye" dediği yaygın eğitim *(nonformal education)* kavramı, bu konuda Dünyaca bilinen uzmanlar olan Coombs ve Ahmed (1973) tarafından şöyle tanımlanır:

> *"Yaygın eğitim, belirli bir gruba belirli amaçlarla var olan örgün eğitim sisteminin dışında bağımsız olarak ya da daha geniş etkinlişin önemli bir parçası olarak düzenlenmiş bir eğitimsel etkinlik olarak tanımlanabilir."*

UNESCO'nun Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü ise bu kavramı şöyle tanımlar (Titmus ve Diğerleri 1985):

> *"Yaygın eğitim, öğrencilerin yazılması veya alınması gibi işlemleri gerektirmeyen veya bu gibi işlemleri istemeyen eğitim programları"*

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılabileceği gibi UNESCO'nun yaygın eğitim anlayışı, öğrencilerin yazılması veya alınması gibi işlemleri gerektirmemesi noktasında odaklanmaktadır. Oysa diğer tanımda, belli bir gruba belli amaçlarla bir eğitsel etkinliğin örgün eğitim sisteminin dışında bağımsız olarak ya da daha geniş kapsamlı bir etkinliğin parçası olarak düzenlenmesi söz konusudur. 1739 sayılı Yasa'da ifadesini bulan yaygın eğitim tanımı yani Türkiye'nin yaygın eğitim tanımı ise daha bir farklı bakışı yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi, yaygın eğitim konusunda UNESCO ile ilgili alanyazın arasında bazı temel farklılıklar vardır.

1739 sayılı yasadaki yaygın eğitim tanımına göre, örgün eğitim sistemine hiç girmemiş, herhangi bir kademesinde bulunan ya da bu kademeden çıkmış bireylere yönelik olarak örgün eğitim sisteminin yanında veya dışında onların ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda düzenlenen etkinliklerin tümü yaygın eğitim olarak ele alınmaktadır. Türkiye'de, yaygın eğitim olarak adlandırılan etkinliklere katılanların yazılması veya alınması gibi işlemler yapıldığına göre, hatta bu etkinlikler sonucunda belgeler bile düzenlendiğine göre, Türkiye'deki yaygın eğitim anlayışı UNESCO'nun yaygın eğitim anlayışıyla uyuşmamaktadır.

UNESCO'nun tersine, yaygın eğitim alanı çok genel bir amaçla toplumsal, ekonomik ve sosyokültürel boyutları olan bir kavram olarak da kullanılmaktadır. Buradan hareketle, yaygın eğitimin amacı toplumsal kalkınma, mesleki ilerleme, kırsal kalkınma ve siyasal bütünleşme olarak ifade edilebilmektedir. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için yaygın eğitimin örgün eğitimle ve diğer kurumlarla büyük oranda bir bütünleşmeye gitmesi ve yaygın

eğitimin ulusal düzeyde büyük bir desteğe sahip olması gerekmektedir. Oysa Dünyadaki uygulamalara ve ilgili alanyazına bakıldığı zaman yaygın eğitim kavramı kullanımdan hemen hemen kalkmış bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin hemen hiç birinde bu kavram kullanılmamaktadır.

Dünyada yaygın eğitim kavramı ile ilgili olarak, işaret edilmesi gereken üç temel yanılgı vardır. Bunlardan birincisi, eğitimin ayrı bir kalkınma sektörü olduğu, bunun için eğitimin diğer kalkınma sektörlerine referans vermeksizin tümleşik bir bütün olarak örgütlenebileceği, planlanabileceği ve yönetilebileceği görüşüdür. Bu büyük bir yanılgıdır. Eğitim kalkınmanın temel ögelerinden birisidir ancak, diğer ögelerden ayrı düşünülmemelidir. Aksi takdirde eğitimin kalkınmaya olan etkileri sınırlanır. İkinci yanılgı ise, yaygın eğitimin örgün eğitime ve diğer kurumlara bir seçenek olarak görülmesidir. Başka bir deyişle yaygın eğitimini örgün eğitimin bir alternatifi olarak kabul edilmesi, ve buradan hareketle yaygın eğitimin alternatif bir sistem olarak görülmeye başlanmasıdır. Yaygın eğitim bu anlamda bir sistem değildir. Yaygın eğitim, örgün eğitimin dışında belirli gruplara belirli amaçlarla düzenlenmiş eğitsel etkinlikler olarak ele alınmalıdır. Üçüncü yanılgı ise, yaygın eğitimin temel olarak yoksul ve okullaşamamış grupların eğitimi olduğu doğrultusunda ortaya çıkan görüşlerdir. Aslında yaygın eğitim, sadece eğitim olanaklarından yoksun kalmış bir grubun değil, aynı zamanda yüksek derecede eğitim görmüş grupların eğitimini de kapsayabilir. Yaygın eğitim, bu bağlamda tüm yaşlar için yaşamboyu süren mesleki eğitim ve yetiştirim olanakları sağlar. Bu da, çeşitlenmiş yaygın eğitim programları ile örgün eğitim sistemi arasında bir bağ kurma çabasını gerektirir. Böylesi bir çaba ise sadece bürokratik bir kaosa neden olur (Coombs 1989).

Buradan hareketle, yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye'deki yaygın eğitim kavramına yüklenen anlamın, UNESCO tarafından *nonformal education* kavramına yüklenen anlamdam oldukça farklı olduğu söylenebilir. Yukarıda sözü edilen üç temel yanılgının üçü de Türkiye'deki kavramlaştırmada göze çarpmaktadır. Örneğin: Hala geçerli olan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası (madde 18), eğitim dizgemizi (sistem) örgün ve yaygın eğitim biçiminde iki anabölüm olarak ele almaktadır. Ancak yasanın çıkarıldığı 1973 yılından bu yana yaygın eğitim ile örgün eğitim arasında ne bir bütünlük, ne bir tamamlayıcılık ne de bir geçiş vardır. Yaygın eğitim, eğitim dizgesi içinde giderek 'üvey evlat' olarak görülmeye başlanmış ve bu durum artarak sürmüştür. Oysa, bunun böyle olacağı daha yasanın çıkışından bellidir. Tamı tamına 64 maddeden oluşan, 1983 ve 1997 yıllarında iki kez değişikliğe uğrayan 1739 sayılı yasanın, sadece 3 maddesi yaygın eğitim ile doğrudan ilgilidir. Yaygın eğitimin kapsam, amaç ve görevleri, kuruluşu ve eşgüdümü (koordinasyon), sözü edilen bu yasanın 40, 41 ve 42. maddelerinde ele alın-

mıştır. Sadece üç maddenin yaygın eğitimle ilgili olması oldukça anlamlı olsa gerekir.

Tüm bunlara karşın, yaygın eğitim kavramı Türkiye'de, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı çevrelerinde, ısrarla kullanılmaktadır. Yaygın Eğitim başlığı altında toplanan13. şurada bu konu tartışılmış ancak sonuçlandırılamamıştır. Yine 16. şurada yaygın eğitim yerine önerilmek istenen sürekli eğitim kavramı üzerinde tartışmalar yaşanmış ve sürekli eğitim kavramına karşı son derece tutucu davranılarak, şura kararlarında yaygın eğitim kavramı ısrarla kullanılmıştır. Diğer yandan, eğitim fakültelerinin çokluğu ile tanınan ve MEB ile öteden beri sıkı ilişkiler içinde olan bir üniversitemizde, hem mesleki hem de teknik eğitim fakülteleri olmasına karşın bir de yaygın mesleki eğitim fakültesi açılmış ve sisteme "yaygın meslek eğitimcileri" (diğerlerinden farkı neyse!) yetiştirilmesine devam edilmektedir.

Sonuç

Ülkemizde var olan duruma bakıldığı zaman, örgün ve yaygın eğitim arasında hiç bir tamamlayıcılığın, geçişin ve bütünlüğün bulunmadığı açık bir şekilde görülebilir. Ayrıca, ulusal eğitimimizin temel yasasında, yaygın eğitim olarak adlandırılan ancak zorunlu eğitim sonrası eğitim ya da okulsonrası eğitim olarak ta ele alınabilecek olan kısmıyla ilgili sadece üç maddenin bulunması oldukça düşündürücüdür. Oysa gelişmiş ülkelere bakıldığı zaman ortaöğretim ile ilköğretim arasında okulsonrası eğitim (further education) denilen bir eğitim tür ve düzeyinin bulunduğu görülebilir. Türkiye'de okulsonrası eğitim gereksinimi, ağırlıklı olarak MEB, Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı Çıraklık Eğitimi Merkezleri ve Halk Eğitimi Merkezleri tarafından karşılanmaya çalışılmaktadır.

Ancak, Türkiye'de beş yıllık ilköğretime göre yapılandırılmış olan çıraklık eğitimi uygulamaları henüz sekiz yıllık ilköğretime göre yenilenememiştir. Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasıyla beraber çocuklarımızın okuldan ayrılma yaşa 14'e yükselmiş, dolayısıyla sanayinin sigortasız ve ucuz olarak çalıştırdığı ve "çırak" olarak adlandırılan çocuk emeği gereksinimi karşılanamaz olmuştur. Diğer yandan, her ilçede kurulmuş olan Halk Eğitimi Merkezleri toplumun yukarıda sözü edilen gereksinimlerini nicel ve nitel olarak karşılamaktan çok uzaktır.

Mesleki Teknik Eğitim konusunda özel gündemle toplanan 16.Milli Eğitim şurası, ağırlıklı olarak mesleki teknik eğitim sorunsalının ortaöğretim sistemi içinde ele alınarak, özellikle mesleki teknik ortaöğretimin yeniden yapılandırılması üzerinde durmuştur. Oysa, mesleki teknik eğitimi, ortaöğretim içine hapsetmek anlamına gelen bu yaklaşım hem ülkemizin gereksinimleri-

ne yanıt vermekten uzak hem de uluslararası eğilimlere terstir. Batı ülkelerine bakıldığı zaman, mesleki teknik eğitimin ortaöğretimin içinde değil tersine dışında ele alındığı kolayca görülebilir (Duman 1999).

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu tarafından ifade edilen ve okulöncesi öğretimden yüksek öğretime eğitim-öğretim dizgemizin genel ilke ve amaçları ya değiştirilmeli ya da bu amaçların niçin gerçekleştirilemediği sorusu üzerinde toplumun ilgili ve bilgili taraf olan kesimlerince düşünmelidirler. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenler ve alınması gereken önlemler üzerinde toplumun büyük kesiminin oydaşma (consensus) sağlayabileceği yol ve yaklaşımlar üretilmelidir. Toplumun geniş kesimlerince üzerinde oydaşma sağlanmış bu yol ve yaklaşımları uygulamaya geçirecek ve gerçekten ulusal olabilecek bir eğitim dizgesi ve bakanlığı oluşturmanın yolları üzerinde de durulmalı ve bu zaman geçirilmeden gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

Coombs, P. H. & Ahmed, M. (1973) ***New Paths to Learning,*** UNICEF: New York.

Coombs, P. H. (1989) *"Formal and Nonformal Education: Future Strategies"* in ***Lifelong Education for Adults: An International Handbook***, Edited by C. Titmus, pp.57-9, Pergamon Press: Oxford, New York, Beijing, Frankfurt, Sao Paulo, Sydney, Tokyo, Toronto.

Demirel, Ö. & Ün, K. (1987) **Eğitim Terimleri**, Şafak Matbaası: Ankara.

Duman, A. (1999) "16.Milli Eğitim şurası'nın Ardından" ***Eğitim ve Yaşam,*** 4:13:21-23.

.....(2000) ***Yetişkinler Eğitimi***, Ütopya Yayınevi:Ankara.

Freire, P. (1972) **Pedagogy of the Oppressed**, translated by M.B. Ramos, Sheed and Ward: London.

.....(1991) ***Ezilenlerin Pedagojisi,*** Çev: D. Hattatoğlu & E. Özbek, Ayrıntı Yayınevi: İstanbul

MEB (1997) ***TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu 1998 Yılı Bütçe Konuşması***, Mesleki ve Teknik Açıköğretim Okulu Matbaası: Ankara.

Resmi Gazete, 14-06-1973 tarih ve 14574 sayı, Milli Eğitim Temel Kanunu.

Titmus, C. & et al (1985) Yetişkin Eğitimi Terimleri, UNESCO, ibedata, Çeviren. A. Ferhan Oğuzkan, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Milli Eğitim Basımevi: Ankara.

Gökdelenler ve Kent (*)

Bülent DURU (**)

Giriş

Hızlı kentleşmenin, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin, ekonomik gelişmenin kesişme noktasında yer alan gökdelenler üzerine bir yazı yazma girişiminin alabileceği bir kaç doğrultu bulunmakta. Gökdelenler, öncelikle salt kentsel düşünce çerçevesinde, kentlerin gelişim sürecinin bir aşaması, modern kentleşmenin bir ürünü biçiminde ele alınabilir. Bir başka anlatımla modernizmin ve ussal düşüncenin somutlandığı en görkemli örnekler olarak görülebilir. İkincisi, belki de birincisinin bir uzantısı ya da doğal sonucu olarak, insanın doğaya egemen olmasının simgelerinden, göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda yüksek yapıların çevre ile uyumu, yarattıkları çevre sorunları, insan doğasına uyumluluğu çözümlenebilir. Bir başka açıdan, toplumsal-ekonomik koşullara fazla göndermede bulunmadan, salt mimari bir öğe olarak yaklaşılabilir gökdelenlere. Kent planlaması açısından, gökdelenlerin kent yapılanması içindeki yeri, kentte yarattığı sorunlar (trafik, arsa değerlerinin yükselmesi, kent ekonomisine etkisi gibi) incelenebilir. Bilim ve teknolojideki gelişmelerin, özel girişimin güçlenmesinin, sermayenin belli noktalarda birikmesinin, toprak rantının (1), yabancılaştırıcı kentsel düzenin, tüketim toplumunun, gelir dağılımındaki dengesizliğin simgelerinden biri olarak da ele alınmaya değer görülebilir gökdelenler.

(*) Bu makale, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, **Tartışma Metinleri'ne** (Kasım 2000, No: 26) verilen yazıya dayanmaktadır.

(**) A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi.

(1) Cevat Geray, " 'Çok Katlı Yapı'lar ve Kentsel Toprak Siyasamız", **Prof.Dr. Muammer Aksoy'a Armağan**, Cilt XLVI, No.1-2, 1991, s.225-242.

Bu çalışmada, yukarıda değinilen yaklaşımlara eşit uzaklıkta bulunmaya çaba gösterilerek, 20. yüzyıl kentine egemen olan kent planlaması ve mimarlık anlayışı çerçevesinde, gökdelenlerin kentsel gelişmedeki yeri çözümlenmeye çalışılacaktır. Yazı boyunca, önce, gökdelenlerin tarihsel gelişimi üzerinde durulacak, ardından modern kent planlaması ve mimarlığında yüksek yapıların, gökdelenlerin yeri incelenecek, son olarak da gökdelenlerin modernizmin bir ürünü olduğu, bundan dolayı da gökdelenlerin yarattığı sorunlarla modern kentleşme deneyiminden kaynaklanan sıkıntıların birlikte ele alınması gerektiği biçimindeki postmodernist eleştiri sorgulanmaya çalışılacaktır. Modern kent anlayışının ve mimarlığının dönemin toplumsal gereksinimlerince biçimlendiğini sergileyebilmek, yüksek yapıların gelişimini salt modern mimarlığa, modern kent planlamasına bağlayan yaklaşımların geçerliliğini tartışabilmek, gökdelenlerin yükselişinde, ilgili yasal düzenlemelerde, sermayenin oynadığı rolü gösterebilmek açısından gökdelenlerin ortaya çıktığı toplumsal ve ekonomik yapının, tarih boyunca gelişiminin, kentsel çevreye etkilerinin, kentsel gelişim içindeki yerinin ve yüksek yapılar için getirilen yasal düzenlemelerin ortaya konması yerinde olacaktır.

Tarih Boyunca Yüksekliğe Verilen Anlam

Yapıların yüksekliğinin ve bu yüksekliğe verilen anlamın her kültürde, her zaman diliminde farklılık gösterdiği biliniyor. Örneğin eski Çin'de imparatorun geçişinin görülmesini engelleyeceği için iki kattan büyük yapılara izin verilmezken (2), İslam kentlerinde yapıların boyunun cami minaresinden uzun olmamasına özen gösterilirdi. Japon kültüründe ise yüksek ahşap zeminin temiz olduğu kabul edilirdi (3). Tarih boyunca, yerleşim yeri olarak kullanılan ya da üretim, ticaret işlevlerini gören yapılarda, yükseğe erişme kaygısının ön planda olmadığı, yüksekliğe ve yüksek yapılara daha çok kutsal anlamlar yüklendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İslam'da minarelerin, Hristiyanlık'ta çan kulelerinin göğe yükseltilmesiyle dinsel çağrıların ötelere duyurulabilmesi amaçlanıyordu. Avrupa'da, kilise çanlarına karşı saat kulelerinin yükseltilmesi, kentin kiliseye karşı güç kazanmasını simgeliyordu (4). Yüksek yapıların kökenini Ortaçağın sonlarına değin götürmek olanaklı. Bu dönemde, kentler arasında en yüksek katedrale sahip olma onurunu kazan-

---

(2) Larry R. Ford, "Reading the Skylines of American Cities", **Geographical Review**, April 1992, Vol. 82, No 2.

(3) Richard Sennett, **Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay, Ayrıntı, İstanbul, 1999, s.78.

(4) Turgut Cansever, "Gökdelenler", **Ev ve Şehir**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, s.270; Sennett, **a.g.y.**, s.79.

mak üzere bir yarışın söz konusu olduğu söylenebilir. Amerika'da ilk gökdelenlerin tasarımında örnek alınan, Venedik St. Mark Meydanı'ndaki çan kulesi böyle bir yarışmanın ürünüydü. 1800'lü yıllara gelindiğinde de durum değişmeyecektir. Londra'da, yeni parlamento binasının yanında yer alan "Victoria Tower", "Big Ben" bir bakıma bu kentin saygınlık simgeleriydi. Dönemin Avrupa kentlerinin çoğunda en azından bir yüksek yapı bulmak olanaklıydı. Bir başka anlatımla yüksek yapıya sahip olmak bir kent ya da devlet için saygınlık ya da üstünlük simgesiydi (5).

Bu açıdan yüksekliğe modern dünyada da "yüce" anlamlar verildiği, kimi yüksek değerleri simgelediği düşünülebilir. Ancak bu kez yüksekliğe verilen "kutsallığın" ya da önemin ardında dinsel öğeler değil toplumsal, ekonomik etmenler bulunmaktaydı. Günümüz kapitalist kentlerinde yükselen gökdelenler bir açıdan, sermayenin belli yerlerde toplanması, sanayileşmenin, kentleşmenin hızlanması, kentsel toprakların değerinin yükselmesi gibi somut toplumsal gelişmelerin sonucu olarak görülebilirken, bir açıdan da, insanın doğayı denetim altına alma isteğinin, teknolojik gelişmelerin, varsıllığın, gücün (6), ussallığın simgesi olarak değerlendirilebilmiştir (7).

Kavramın Ortaya Çıkışı

İngilizce'de gökdelen (skyscraper) sözcüğüne 18. yüzyılda, denizcilik argosunda bir geminin en yüksek direğini (8) ya da yüksekte dalgalanan bayrağı anlatmak için, 1840'lı yıllarda ise Amerika Birleşik Devletleri'nde, uzun

---

(5) Ford, a.g.y.

(6) 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde pek çok gökdelenin yapımına imza atan Louis Henry Sullivan yüksek yapılar için şöyle diyordu: "Yüksek olmalıdır bina. Yüksekliğin gücüne ve kudretine, coşku vericiliğin ululuğuna ve mağrurluğuna sahip olmalıdır". Bkz. TMMOB, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, **İstanbul'un Geleceği ve Gökdelenler**, İstanbul, 1991, s.17.

(7) Ütopik öğeler barındıran kent tasarımlarında gökdelenlere başat bir yer verilmesinin ardında kuşkusuz, yüksek yapıların teknolojinin ulaşabileceği son nokta olarak görülmesi yatıyordu. Geleceğin kentini biçimlendiren yapıların da geleceğin teknolojisinin bütün olanaklarını sergilemesinden doğal bir şey olamazdı. Yirminci yüzyılın ütopik kent tasarımlarının bir bölümüne (Örneğin, Le Corbusier'in "Radiant City"si ve Paris için tasarladığı "Plan Voisin"e, Antonio Sant'Elia'nın "La Citta Nuova'sına) giderek kalabalıklaşan, işlevleri artan, bir noktada sıkışan geleceğin kentinin açık yeşil alanlar dahil olmak üzere bütün temel gereksinimlerinin ancak çok yüksek yapılarla karşılanabileceği görüşü egemendi.

(8) **New York Skyscrapers: One Hundred Years of High-Rises**, (http://members.xoom.com/iNetwork/NYC/nyc.html), Temmuz 2000.

boylu kişileri betimlemek üzere başvuruluyordu. 19. yüzyılın sonuna doğru uzun boylu atlarla, beyzbol ve kriket topları için de gökdelen sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır (9). Gökdelenin, günümüzdeki anlamını bulabilmesi için, Chicago'da, 1855'de, ilk çok katlı yapının yükselmesini beklemek gerekmiştir (10). Akademik yazında gökdelenlerden ise, ilk kez, 1883 yılında, John Moser'in "American Architect and Building News"de yayınlanan bir makalesinde söz edilmiştir (11). Gökdelen sözcüğü günümüzde, geçmişteki anlamlarından arındırılmış biçimde, yüksek teknoloji ürünü olan çok yüksek yapıları anlatmak üzere kullanılıyor. Değişik ölçütleri göz önünde bulundurarak türlü gökdelen tanımları yapıldığını, ancak bunlar arasında uyuşma bulunmadığını da eklemek gerekir (12).

Bir yapının hangi koşullarda, hangi özellikleri taşıdığında gökdelen olarak anılacağı konusunda bir oydaşma bulunmadığından, ilk gökdelenin ne zaman yapıldığına karar vermek oldukça güçtür. Bu açıdan, önceki sayfalarda değinilen kimi yüksek dinsel nitelikli yapıları ya da kuleleri bir yana bırakıp günümüzün modern gökdelenlerinin ilk örneklerinden söz etmek daha yerinde olacak. Eğer bir yapının gökdelen olarak değerlendirilmesinde, yolcu asansörünün bulunup bulunmaması ölçüt olarak alınırsa ilk gökdelenlerin 1870'li yıllarda, çevrelerindeki yapılardan yaklaşık iki kat daha uzun olarak yapılan, yedi katlı "Equitable Building" ile on katlı "Tribune Building" ve "Western Union Building" olduğunu kabul etmek gerekecektir. Yapım sürecinde yararlanılan teknolojiyi, özellikle de çelik iskeletlerin kullanılıp kullanılmadığını, dikkate alırsak bu kez de ilk gökdelen olma onurunu başka yapılara vermek gerektiğini görürüz. 1884-1885 yılları arasında Chicago'da yapılan "The Home Insurance Building", destekleyici yapı malzemesi olarak çelik iskeletlerin

---

(9) Larry R. Ford, **Cities and Buildings: Skyscrapers, Skid Rows and Suburbs**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, s.32; Sarah Bradford Landau, Carl W. Condit, **Rise of the New York Skyscraper: 1895-1913**, Yale University Press, New Haven, London, 1996, s.ix.

(10) **Canada & the World Backgrounder**, "Skyscrapers", March 1996, Vol.61, No 5, s.14.

(11) Landau, Condit, **a.g.y.**, s.x.

(12) Örneğin Charles Jencks, gökdeleni, yapımında çelik çerçeveler kullanılan, yüksek hızda çalışan asansörleri olan, çok katlı yapı biçiminde tanımlamaktadır. Bkz. Charles Jencks, **Skyscraper-Skycities**, Academy Editions, London, 1980, s.6. Bir yaklaşıma göre 400 foot'dan (122 metre) daha uzun yapılar gökdelen olarak nitelenmektedir. Bkz. Ford, 1992, **a.g.y.** Bir başka tanıma göre de gökdelen kavramını 25 kattan daha büyük yapılar için kullanmak yerinde olacaktır. Bkz. Altan Öke, İstanbul'un Geleceği ve Gökdelenler Paneli'nde yapılan konuşma, TMMOB, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, **İstanbul'un Geleceği ve Gökdelenler**, İstanbul, 1991, s.138.

kullanıldığı ilk yapıdır (13). Bu açıdan 1910-1913 yılları arasında yapılan "Woolworth Building" de ilk gökdelenler arasında görülebilir. Yapım teknolojisindeki son gelişmelerin ürünlerinin ilk kez bu yapıda bir araya getirilmesi, dönemindeki diğer yapılara göre çok daha yüksek olması (241 metre) ve yine dönemine göre gelişmiş, çok hızlı işleyen asansörlerinin bulunması dolayısıyla böyle bir değerlendirme yapılmıştır (14).

Gökdelenlerin Yükselmesine Olanak Tanıyan Teknolojik, Ekonomik, Toplumsal Koşullar

Christopher Tunnord ve Henry Hope Reed, kent tarihinde 1910-1933 yıllarını "Kulelerin Kenti" (The City of Towers) olarak adlandırırlar. Buna göre, gökdelenlerin yükselmeye başladığı dönem, mali kapitalizmin üçüncü aşamasını, yani büyük çaplı kitle üretiminin, büyük şirketlerin, güçlü sermayedarların ortaya çıktığı yılları anlatır (15). Bu dönem aynı zamanda otomobil döneminin başlangıcını da ifade eder. 1927'de Amerika'yı baştan sona kateden ilk karayolunun yapılması da bununla ilgilidir. 19. yüzyılın sonuna doğru yapı yüksekliğinin artmasına olanak tanıyan ortam, bilimsel ve toplumsal gelişmelerden besleniyordu. Demir-çelik alanında yaşanan gelişmeler, yangına dayanıklı yapı gereçlerinin yaygınlaşması, asansörün kullanılmaya başlanması, 19. yüzyılın sonlarında gökdelenlerin yükselmesine olanak tanıyan teknik gelişmelerdendi. Yapının rüzgara dayanıklı kılınmasını ve temelinin daha güçlü olmasını sağlayan teknolojideki, elektrik enerjisinin üretiminde ve dağıtımındaki, su tesisatı ve ısıtma ya da soğutma sistemlerindeki

---

(13) Judith Dupré, **Skyscrapers: A History of the World's Most Famous and Important Skyscrapers**, Black Dog & Leventhal Publishers, New York, 1996, s.14. Aslında ilk kez başka bir taşıyıcı öğeye gereksinim duymadan yalnızca metal iskeletler üzerinde yükselen, dolayısıyla da modern gökdelenlerin habercisi sayılabilecek ilk yapı Paris'teki St. Quen İskelesi deposudur. Bkz.Carl W. Condit, **The Chicago School of Architecture: A History of Commercial and Public Building in the Chicago Area, 1875-1925**, The University of Chicago Press, Chicago, 4. Baskı, 1969, s.7.

(14) Carter Wiseman, "The Rise of the Skyscraper and the Fall of Louis Sullivan", **American Heritage**, February/March 1998, s.74-98; **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history01.html), Temmuz 2000,

(15) Tunnord ve Reed'e göre kapitalist gelişmenin üç aşaması bulunmaktaydı: 1850-1880: Mali kapitalizmin ilk dönemi (Bankerlerin ya da servet sahiplerinin dönemi); 1880-1910: Mali kapitalizmin ikinci dönemi (Şirketleşme dönemi); 1910-1933: Mali kapitalizmin üçüncü dönemi (Büyük çaplı kitle üretimi dönemi) Bkz. Christopher Tunnord, Henry Hope Reed, **American Skyline**, Mentor Books, New York, 1956, s.207-209.

gelişmeleri de anmak gerekir (16). Rüzgara dayanıklı çelik çerçevelerin ve yüksek sıcaklıktan etkilenmeyen yapı malzemelerinin kullanılmaya başlanması gökdelen yapımını hızlandıran gelişmelerin başında geliyordu (17). 1871'de Chicago'da çıkan yangının gökdelenlerin gelişiminde önemli bir payı bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (18). Üçte ikisi ahşap yapılarla kaplı olan Chicago'nun yangından olumsuz etkilenmesi (19), demir gibi dayanıklı bir yapı malzemesinin bile yangın sırasında eriyebileceğinin görülmesi (20), yapı malzemelerinde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu açıdan, büyük yangından sonra Chicago için başlatılan yeniden yapılanma programının dolaylı bir etkisi yeni yapım tekniklerinin gelişimi için uygun ortam sağlaması olmuştur (21). Bir anlamda günümüzdeki yüksek yapıların, varlığını, bu dönemde geliştirilen yeni çelik iskeletlere borçlu olduğu söylenebilir.

Gökdelenlerin yükselişinde bir diğer aşamayı da asansörün geliştirilmesi oluşturuyor. Asansörlerin yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmasından önce, yüksek yapılarda iç ulaşımın yorucu olması ve zaman kaybına yol açması, hem türlü sıkıntılara yol açıyor hem de yapıların değerini düşürüyordu. Önceleri betonarme yapılar en çok 5-6 kat yüksekliğe çıkabilirken, asansör teknolojisindeki gelişmelerle söz konusu rakamları iki kat artırmak olanaklı olabilmiştir (22). Teknolojide, özellikle de çelik endüstrisindeki gelişmeler asansörlerin niteliğini olumlu yönde etkilemiştir (23). Buhar gücüyle çalışan

---

(16) Ford, 1992, **a.g.y.**; Landau, Condit, **a.g.y.**, s.23-34; Dupré, **a.g.y.**, s.6; **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history03.html), Temmuz 2000.

(17) Condit, **a.g.y.**, s.25; Landau, Condit, **a.g.y.**, s.19-23.; **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history03.html), Temmuz 2000; Wiseman, **a.g.y.**, s.74-98; Sennett, **a.g.y.**, s.78.

(18) Pauline A. Saliga (Ed.), **The Sky's The Limit: A Century of Chicago Skyscrapers**, Rizzoli, New York, 1990, s.7; Ford, 1992, **a.g.y.**

(19) Condit, **a.g.y.**, s.18.

(20) **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history03.html), Temmuz 2000.

(21) Condit, **a.g.y.**, s.19; Wiseman, **a.g.y.**

(22) Condit, **a.g.y.**, s.25; **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/elevator.html), Temmuz 2000.

(23) Su, insan ya da hayvan gücüyle çalışan ilk asansörlerin M.Ö. 3. yüzyılda kullanıldığı sanılmaktadır. Mısır Piramitlerinde, Meksika ya da Guatemala tapınaklarının yapımında kölelerin kas gücüyle çalışan asansörlerden yararlanılmıştı. 1743'de Fransa'da, Versay

ilk asansörlerin, yerlerini sonradan hidrolik güçle ya da elektrik enerjisiyle çalışan asansörlere bırakması da bu alandaki bir diğer yeniliği ifade etmekteydi. Gökdelenlerin gelişiminde yaşamsal önemi olan modern asansörlerden 19. yüzyılın ortalarından bu yana yararlanılmaktadır (24).

Gökdelenlerin gelişim çizgisini, bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerden çok toplumsal, ekonomik gelişmelerin belirlediği söylenebilir. Amerika'da gökdelenlerin 19. yüzyılın sonlarında yükselmeye başlamasının ardında, giderek güçlenmeye başlayan kent ekonomilerinin türlü gerekleri bulunmaktaydı. Bu açıdan öncelikle, sanayi işletmelerinin büyümesiyle birlikte işyeri yapılarına olan istemdeki artışı belirtmek gerekir. Karmaşık bir örgüt içi bürokrasisi bulunan büyük girişimlerin, bütün birimlerini aynı yerde toplamak istemelerinden, buna benzer biçimde, aynı iş kolunda bulunan farklı örgütlerin, bir arada bulunmanın getirdiği türlü kazanımlara erişmek üzere aynı yerde yer almak eğiliminde olmalarından da söz edilebilir. Gökdelenler, aynı iş kolunda çalışanların bir araya gelmesine, aralarındaki iletişim ve etkileşimin güçlenmesine, iş yaşamı ile ilgili bilgi akışının hızlanmasına, iş yaşamında gereken türlü belgelere ya da araç gereçlere kolayca erişilebilmesine ve belki de daha önemlisi çalışanların kolayca denetlenmesine uygun ortam sağlıyordu (25). Sayıları giderek artan büyük şirketlerin, yönetim yerlerinin kent içinde bulunmasını yeğlemeleri, bir yandan ekonomik canlılığa katkıda bulunmuş, bir yandan yararlanılabilecek durumdaki kent toprağının miktarını artırmış, bir yandan da kentsel toprağın değerinin aşırı yükselmesine yol açmıştır. Mumford'a göre, büyükkentin fiziksel anlamda büyümesi temelde üç etmenden dolayı sınırlanabilmekteydi: Kalabalık nüfusa kullanma ve enerji için yeterli su bulma sorunu; yeterli toprak bulma sorunu; zaman ve para bakımından ulaşımın maliyeti (26). Bir anlamda, gökdelenlerin yükselme-

---

Sarayı'nda. 15. Louis için yapılan asansörün, modern asansörlerin atası olduğu sanılmaktadır. Böylece 15. Louis gizlice sarayın kadınlarına ulaşabiliyordu. **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/elevator.html), Temmuz 2000.

(24) 1853'de ilk buharlı asansörler, 1870'de ilk hidrolik asansörler, 1880'den sonra da ilk elektrikli asansörler kullanılmaya başlandı. Bkz. Condit, **a.g.y.**, s.21; Saliga, **a.g.y.**, s.7; Ford, 1992, **a.g.y.**; Sennett, **a.g.y.**, s.77.

(25) William J. Mitchell, "Do We Still Need Skyscrapers?", **Scientific American**, December 1997, Vol.277, No 6, s.112; **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history02.html), Temmuz 2000.

(26) Lewis Mumford, **The City in History: Its Origins, its Tranformations, and its Prospects**, Harbinger Book, New York, 1961, s.548.

si, Mumford'un sözünü ettiği üç engelden ikisini aşmaya olanak tanımaktaydı: Toprak ve ulaşım sorunu. Mekan üzerinde yatay ilerlemenin sonuna erişilmiş bulunması, dikey gelişimi zorunlu kılmaktaydı.

Amerika'da Gökdelenlerin Gelişimi

Gökdelenlerin geçirdiği evrimi sergileyebilmek için kaçınılmaz olarak Amerika'da gökdelenlerin gelişiminden söz etmek gerekecektir. Kuşkusuz yüzyıl boyunca gökdelenleriyle anılan New York'taki (özellikle de Manhattan'daki) yükselmeye odaklanmak da bir başka zorunluluğu oluşturuyor. Amerika'da büyük şirketlerin ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyılın sonuna doğru, demiryolu, telgraf, telefon şirketleri ile pek çok ticari kuruluş, işlerini tek bir yerden, gökdelenlerden, eşgüdümlemeye başladılar. Gökdelenlerde yer almak bir firma için aynı zamanda, saygınlık, popülerlik kazanma ve bunun sonucunda da satışların artması anlamına geliyordu (27). Bir başka deyişle gökdelenlerde yer alma isteği, dolayısıyla gökdelen yapımı, her zaman gerçek gereksinimlere dayanmıyor, gökdelenler salt bir güç ya da saygınlık simgesi olarak da kullanılıyordu (28). Bu açıdan, ilk başlarda gökdelen yapımcıları bir istem sorunu yaşamıyorlardı; gökdelenler iş yeri yerleşimi için en çok aranan yerlerdendi (29). Amerika'da, ilk gökdelenlerin ortaya çıkışında, spekülatif kaygıların oynadığı rolü de gözardı etmemek gerekir. Bir anlamda, ilk dönemlerdeki gökdelenlerin yapımında gerçek bir gereksinimden çok, artan toprak rantından yarar elde etme güdüsünün etkili olduğu söylenebilir (30). Amerika'da gökdelenlerin yükselmesi ile ekonomik durum arasında da önemli bir ilişki bulunmaktaydı. Gökdelen yapımının hızlanması genelde ekonominin canlı olduğu dönemlere denk gelmekteydi. Gökdelenler, ekonominin çıkış dönemlerinde, bankalar, sigorta şirketleri ve büyük petrol şirketleri için iyi bir yatırım alanıydı (31).

Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, çok katlı yapıların, gökdelenlerin, New York'un ayrılmaz bir parçası olacak biçimde hızla yükselmeye başladı-

---

(27) Ford, 1992, **a.g.y.**

(28) Bu yılların Avrupa ya da Japon kentleri için aynı durum söz konusu değildi. Buralardaki büyük şirketler daha çok tanınmış ailelerle ortak iş görüyor, Amerika'daki örneklerine göre daha küçük bölgelere hizmet sunuyorlardı. Bundan dolayı, kendilerini tanıtmak için, Amerika'daki denli güçlü biçimde bir simge arayışında değillerdi. Bkz. Ford, 1992, **a.g.y.**

(29) Mitchell, **a.g.y.**

(30) Landau, Condit, **a.g.y.**, s.xii; Alison Isenberg, "Growing Up", **Journal of the American Planning Association**, Winter 1997, Vol. 63, No:1, s.151-155.

(31) Ford, 1992, **a.g.y.**

ğı görülür. 1920'lerden önce New York'tan başka kentlerde gökdelenlerin bu denli hızla yayılamamasının nedenlerinin başında, sermaye birikiminin New York boyutuna erişememesi (32), dolayısıyla işyeri isteminin ve toprak değerinin o denli yüksek olmaması ve uzman işgücünün, mimarlık ve mühendislik deneyiminin yetersiz kalması geliyordu (33). Sözgelimi bir yazanağa göre, 1913'e gelindiğinde Manhattan'da 11-20 kat arasında 997, 21-60 kat arasında ise 51 yapı bulunmaktaydı (34). Dönemin yapı yüksekliklerini farklı bir ölçüte göre değerlendiren bir başka kaynağa göreyse 1912 yılının sonuna doğru Manhattan'da 9-17 kat arasında 1510, 18-55 kat arasında ise 91 yapı varken, bu dönemde ülkenin ikinci büyük kenti olan Chicago'da 50 kat ya da daha yüksek olan 40 yapı bulunmaktaydı. Bu rakam Manhattan'ın 10 yıl önceki durumunun yarısından azdır (35).

Yüksekliğe Gösterilen İlk Tepkiler

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında New York, Chicago gibi kentlerde birbiri ardına gökdelenlerin yükselmeye başlaması, o güne değin var olmayan pek çok sorunun ortaya çıkması ile eşzamanlıdır. Bu sorunlar, aynı zamanda, yapıların yüksekliğinin de bir sınırı bulunması gerektiğini ortaya koyuyordu. Bu sınırlılık, dar bir alana, çok sayıda insanın yerleştirilmesinin doğurduğu gereksinimleri karşılamakta yaşanmaktaydı. Sözgelimi, gökdelenlerin bulunduğu alanlarda ulaşım yoğunluğu artacak, bunun sonunda yolların genişletilmesi ya da yeni yolların yapılması, kanalizasyon, içme suyu gibi diğer altyapı hizmetlerinde nicel ve nitel anlamda değişikliklere gitmek, gerekecekti. Gökdelenlerin yüksekliğini sınırlayan başka etmenler de bulunmaktaydı; diğer yapıların güneşini engellemesi, yakın çevresindeki havayı, ışığı kesmesi, gökyüzünü kapaması, rüzgar patlamasına yol açması (blasts of wind) (36), yarattığı yoğunlukla çevresindeki yollardaki trafik akı-

---

(32) Deniz ticaretinin hızlanması, demiryolu ağının büyümesi gibi etmenler New York'u 1820'lerden itibaren bir anlamda Amerika'nın sermaye başkenti durumuna getirmişti. Buna benzer biçimde, sanayi ve kültür alanında da New York diğer kentlerden öndeydi. Bkz. Landau, Condit, **a.g.y.**, s.ix.

(33) Ford, 1992, **a.g.y.**

(34) **Report of the Heights of Buildings Commission**, s.15'den aktaran Carol Willis, "A 3-D CBD: How the 1916 Zoning Law Shaped Manhattan's Central Business Districts", Todd W. Bressi (Ed.), **Planning and Zoning New York City: Yesterday, Today and Tomorrow**, Center for Urban Policy Research, New York, 1993, s.6. (s.3-26)

(35) Marc A. Weiss, "Skyscraper Zoning: New York's Pioneering Role", **Journal of the American Planning Association**, Spring 1992, Vol.58, No:2, s.201-211.

(36) F. Bach, "Whistling Skyscraper", **Environment**, Jan/Feb 1991, Vol.33, No:1, s.21-23.

şını, yaya kaldırımlarını, metronun işlemesini olumsuz etkilemesi gibi (37). Kentbilimcilerin, mimarların, sivil toplum örgütlerinin, gökdelenler için sınırlama getirilmesi için 1890'lı yıllardan başlayarak seslerini duyurmalarında bütün bu sorunların payı büyüktü. Gökdelenlere karşı gösterilen olumsuz tepkinin bir bölümü de, bu tür yapıların yapım ve işletim masraflarının yüksekliğinden ve ekonomik açıdan kârlı olmamalarından kaynaklanıyordu (38). Ancak yukarıda değinilen sıkıntılar, New York için getirilmesi istenilen düzenlemenin görünürdeki gerekçesiydi; 20. yüzyılın başlarında gökdelenlerin yüksekliğini sınırlama düşüncesinde sözü edilen sorunlardan çok, ilerleyen sayfalarda değinilecek başka etmenlerin payı bulunmaktaydı.

Yüksek birörnek yapılara tepkiler daha 19. yüzyılın sonunda gelmeye başlar. Örneğin, New York Ticaret Odası'nın 1895'de yaptırdığı araştırmada yapı yüksekliğini sınırlayan düzenlemelerin gerçekleştirilmesi önerilir (39). Buna benzer biçimde, 1902'de, "New York Independent" gazetesindeki bir yorumda, apartmanların komşuluk duygusunu, dostlukları, dinsel törenler ya da gereksinimler için kurulan ilişkileri, ortak ilgileri zayıflattığına değinilir (40). 1930'lu yıllarla birlikte, gökdelenlerin güneş ışığını ve havayı kestiği, trafiği artırdığı, yangın tehlikesine karşı yeterince korunaklı olmadığı, ekonomik açıdan verimli sayılamayacağı biçiminde eleştiriler yoğunlaşmaya başlar. Bu dönemde, söz konusu tepkilere yanıt vermek üzere türlü araştırmalar bile yaptırılır (41).

---

(37) Mitchell, a.g.y.

(38) Weiss, a.g.y.

(39) Landau, Condit, a.g.y., s.188.

(40) Sennett, a.g.y., s.79.

(41) Amerika Çelik Üretimi Enstitüsü'nün, gökdelenlerin ekonomik ve toplumsal açıdan sağladığı olanakları kamuoyuna duyurmak üzere yaptırdığı araştırmaya göre: Ekonomik açıdan gökdelenlerin verimsiz olduğu görüşüne katılmak olanaklı değildir. Gökdelenler belli bir alanın en etkin biçimde kullanılmasına yarar. Büyük, yüksek yapılarda çok sayıda işyerlerin bir araya gelmesi türlü kolaylıklar sağlar. Bu açıdan yapı yüksekliğine sınır getirilmesi iş yaşamının etkenliğini azaltır. Gökdelen hem özel girişimcilere hem de halkın bütününe bir anlamda hem bireysel çıkara hem de toplum yararına hizmet eder. Kamuya sağladığı yarar, telefon ve otomobilin sağladığı yararlarla eşdeğerdir. Gökdelenlerin ışığı ve havayı kesmesi gibi olumsuz özellikleri New York'ta uygulanan düzenlemelerde olduğu gibi en aza indirilebilir. Gökdelenlerin kamu güvenliğini tehdit ettiği önermesi de doğru değildir. Geliştirilen yeni yapım teknikleri yapıları yangın ya da deprem gibi doğal yıkımlara karşı korunaklı kılmaktadır. Gökdelenler tek başına trafiğin yoğunlaşmasından sorumlu tutulamaz. Trafik, gökdelenler ortaya çıkmadan önce de sorundu; bugün gökdelenlerin olmadığı

En uygun yapı yüksekliğinin ne olması gerektiği de, bu dönemde en çok tartışılan konuların başında gelmekteydi. Örneğin, yapı yüksekliği ile akçal getirisi arasındaki ilişki 1920'lerde Chicago'lu mimar George Nimmons tarafından hesaplanmıştı. Buna göre 30 katlı bir yapının akçal getirisi 10 katlı bir yapınınkinden daha azdı. En çok ekonomik getiriyi, 20 katlı bir yapı sağlamaktaydı (42). Amerika Çelik Üretimi Enstitüsü'nün yaptırdığı araştırmaya göreyse belli bir arsa üzerinde en çok ekonomik yarar 63 katlı yapılarla sağlanabilirdi. Toplam yatırım miktarına göre elde edilecek gelir değişik yükseklikteki yapılara göre hesaplanarak böyle bir sonuca varılmıştı (43). Ancak dikkat edilebileceği gibi, en uygun yüksekliğe ilişkin tartışmalarda ve buna ilişkin olarak yaptırılan araştırmalarda ekonominin gerekleri ön planda tutuluyor, gökdelenlerin kentsel gelişim içindeki yeri, yaratabileceği çevre sorunları gibi konular ilgi alanının dışında kalıyordu.

1916 Yükseklik Bölgelemesi

1800'lerin sonuna doğru, ilk gökdelenlerin yapılmaya başlandığı dönemde, yükseklik sınırlaması Amerikan kentlerine yabancı bir olguydu. Boston ve Washington'da kimi yükseklik sınırlamaları getirilmişti; ancak kentin tümü için değil her bölge için ayrı ayrı kurallar öngörülmüştü. 1893'te de Chicago için bu tür bir düzenlemeye gidilmişti (44). Ancak Avrupa'da olduğu gibi (45) böyle bir geleneğin yerleşmemiş olması, çok yüksek yapıların yapıl-

---

bölgelerde de hala bir sorun olmaya devam etmektedir. Bunun tam tersine, gökdelenlerin trafiği azalttığı bile söylenebilir. Çünkü gökdelenler sınırlı bir mekanda uzmanlaşmaya olanak tanır, bundan dolayı pek çok yolculuğu gereksiz kılar, bir bakıma dışarıda gerçekleşecek ulaşımı, trafiği kendi içlerine taşırlar. Bkz. W. C. Clark, J.L. Kingston, **The Skyscraper: A Study in the Economic Height of Modern Office Buildings**, American Institute of Steel Construction, New York, 1930, s.146-151.

(42) Lewis Mumford, "Skin Treatment and New Wrinkles", **From the Ground Up: Observations on Contemporary Architecture, Housing, Highway Building, and Civic Design**, Harvest Book, New York, 1956, s.95.

(43) Clark, Kingston, **a.g.y.**, s.20, 21.

(44) Chicago'da yapıların erişebileceği en yüksek düzey, 1893'de 130 foot (39 metre) olarak belirlenmişti, 1902'de bu rakam 260 foot'a (79 metre) çıkarıldı, 1910'da da 200 foot'a (61 metre) indirildi. Bkz. Weiss, **a.g.y.**, s.201-211; Willis, 1993, **a.g.y.**, s.9.

(45) Avrupa'da yapı yüksekliğine sınırlama getirilmesi daha geçmişe gidiyor. Örneğin, 18. yüzyılın sonuna doğru Paris'te 30 foot (9 metre) genişliğindeki caddeler üzerinde 50 foottan (15 metre) yüksek, 14-29 foot (4.5-8.8 metre) genişlikteki caddelere 48 foottan (14.6 metre) yüksek ve daha dar caddeler üzerinde 35 foottan (10.6 metre) yüksek yapı yapılamayacağı kabul edilmişti. 19. yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarında ise Paris'te yapıların yüksekliğinin 66 foot'u (20 metre) aşmaması karara bağlanmıştı. 19.

masına karşı o dönemde hiç bir karşı duruşun olmadığı anlamına gelmiyordu. İnsanların doğaya erişimini engellediği, güneşi, hava akımını kestiği gibi gerekçelerle kimi tepkiler yükselmeye başlamıştı (46). Amerika'da, yapıların yüksekliğini sınırlamak için ilk girişim, yoğunluk, sayı ve yükseklik açısından gökdelenlerin başkenti konumunda olan New York'ta, 1916'da başlatılır (47).

Kenti, yerleşim bölgesi, ticari bölge ve karma kullanım bölgesi olarak üçe ayıran 1916 bölgelemesi, işlevlerine göre her bir kent bölümüne ayrı yükseklik sınırı getirmekteydi. Söz konusu yüksekliğin düzeyi, yapının bulunduğu caddenin belli bir katsayı ile çarpılması sonucunda belirleniyordu. Buna göre her biri için ayrı katsayıların geçerli olduğu beş ayrı yükseklik bölgesi bulunmaktaydı. Düzenlemenin bir özelliği de, öngörülen düzeyden daha yüksek olarak tasarlanan yapıların, sınırı geçen katlarının daha geride bulunmasını gerektirmesiydi. Gökdelenlerin kuleleri içinse daha esnek kurallar getirilmişti: Buna göre, kurulu bulunduğu yerbölümünün (parselin) %25'inden fazlasını kaplamayan yapıların kulelerinin uzunluğu konusunda herhangi bir sınırlamaya gidilmeyecekti (48).

1916 düzenlemeleri varlığını büyük ölçüde egemen sınıfların konumlarını koruma kaygısına borçluydu. New York'ta hızla çoğalan gökdelenlerin emlak piyasasını olumsuz etkilemesi, gökdelenlere duyulan tepkinin, dolayısıyla getirilen düzenlemenin başlıca nedenidir denilebilir. Yeni gökdelenler, çevrelerindeki daha eski ve küçük evlerin ışığını, havasını kesiyor, bu da emlak değerlerinde büyük düşüşlere yol açıyordu (49). Özellikle "Equitable Building" gibi büyük yapıların yükselmesiyle aşağı Manhattan'ın aşırı yapılaşması ve yoğunlaşması gösterilen tepkinin başlıca nedeniydi. 1916'daki yükseklik bölgelemesi yasasının çıkmasının ardındaki bir etmen de "Fifth Avenue Association" adlı örgütün yaptığı lobi etkinlikleridir. Emlakçılardan, tüc-

---

yüzyıl boyunca da büyük kentlerin çoğu benzer düzenlemelere gittiler. Bkz. Joel B. Goldstenn & Cecil D. Elliott, **Designing America: Creating Urban Identity**, Van Nostrand Reinhold, New York, 1994, s.90; Ford, 1994, **a.g.y.**, s.12.

(46) Manhattan'da 1915 yılında yapımı sona eren 39 katlı "Equitable Building" yüksekliğe sınırlama getirilmesi isteminde baş rolü oynamıştı. Bkz. Ford, 1992, **a.g.y.**

(47) Weiss, **a.g.y.**

(48) Mumford, 1956, **a.g.y.**, s.98; A. J. Brown & H. M. Sherrard, **An Introduction to Town and Country Planning**, 2nd Edition, Angus and Robertson, Sydney, 1969, s.170; Marc A. Weiss, **a.g.y.**; John M. Levy, **Contemporary Urban Planning**, 4th Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997, s.67.

(49) Paul D. Spreiregen Aia, **Urban Design: The Architecture of Towns and Cities**, McGraw-Hill Book Company, New York, 1965, s.175; Weiss, **a.g.y.**

carlardan, otel sahiplerinden, yatırımcılardan ve spekülatörlerden, kısacası iş dünyasının temsilcilerinden oluşan örgütün amacı, üst sınıfların alışveriş mekanı 5. Caddenin imajını düzeltmekti. Bu bölgede yoğun biçimde bulunan giyim yapımevlerinde çalışan işçilerin yarattığı olumsuz ortamdan ancak yükseklik sınırlaması ile kurtulunabileceği düşünüyordu örgüt. Yüksekliğe sınırlama getirilmesi hem buradaki yapımevlerinin dolayısıyla da caddenin imajını bozan işçilerin sayısını azaltacak hem de böylece, genellikle yüksek yapılarda yerleşmiş bulunan küçük perakende satış mağazalarına denetim getirilmiş olacaktı (50).

Yukarıda da görüldüğü gibi, daha çok özel kesimin, iş dünyasının beklentileri doğrultusunda hazırlanan 1916 yükseklik bölgelemesinde temel amaç, Avrupa deneyiminde olduğu gibi, yaşanabilir, sağlıklı, düzenli bir kent yaratmaktan çok, iş dünyasının çıkarlarına hizmet edecek kimi önlemleri almaktı. New York için yapılan bölgelemenin diğer yerlerden farkı emlak pazarının durgun olduğu bir döneme denk gelmesiydi. Ekonominin işleyişinde etkili olan kümeler, bölgelemeyi, ekonominin canlılık kazanması, emlak değerlerinin artması ve yeni yatırımların yapılabilmesi için istemekteydiler (51). Bundan dolayıdır ki, bölgeleme düzenlemelerinden sorumlu olan Yapı Yüksekliği Komisyonu (Commission on Heights of Buildings), bölgeleme düzenlemelerinin yatırımlar için bir güvence getirdiğini bildirme zorunluluğunu duymuştu (52). Ancak, yola çıkılan amaç ne olursa olsun, söz konusu düzenlemeleri kentin gelişimini denetim altına alma yolunda gösterilen bir girişim, iş dünyasının istemleriyle kentsel gereksinimler arasında kurulmaya çalışılan dengenin bir sonucu olarak görmek daha yerinde olacaktır (53). Mumford'un 1916 düzenlemelerini kent planlamasında öncü bir girişim olarak nitelendirmesini de bu açıdan değerlendirmek gerekir (54).

1916 düzenlemeleri diğer Amerikan kentlerine de, yüksekliğe sınırlama getirilmesi konusunda örnek oluşturdu. Düzenlemenin kabul edilişinden 10 yıl sonra, benzer biçimde yükseklik bölgelemesine gidilen kentlerin sayısı 591'i bulmuştu (55). Belirtilmesi gereken bir nokta da, yüksekliği, dolayısıy-

---

(50) Weiss, a.g.y.; Willis, 1993, a.g.y., s.10.

(51) Weiss, a.g.y.

(52) Peter Hall, **Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century**, Blackwell, Massachusetts, 7th edition, 1997, s.59.

(53) Weiss, a.g.y.

(54) Mumford, 1956, a.g.y., s.96-97.

(55) Goldstenn, Elliott,, a.g.y. s.105.

la kentsel gelişimi denetlemek amacıyla getirilen düzenlemenin, kentsel mimarlığa etkisi (56). Yasanın öngördüğü yükseklik düzeylerinden olanaklı olduğu ölçüde yararlanılmak istenmesinden ötürü, kentin pek çok yerinde piramitleri andıran basamaklı yapılar ya da ince, yükseldikçe sivrilen, Gotik kuleler biçiminde gökdelenler görülmeye başlanmıştır (57).

İkinci Gökdelen Dönemi

Büyük bunalım ve II. Dünya Savaşı gökdelen yapımına ara verildiği dönem olmuştur. Ekonomik durgunluğun yeni işyerlerine olan istemi azaltması, ekonomik koşulların yeni gökdelenler yapmaya izin vermemesi bu durumun temel nedeniydi. 1950'lerin sonuna doğru gökdelenlerin ikinci yükseliş döneminin başladığı söylenebilir. II. Dünya Savaşı sonrasında, havalandırma sistemlerindeki gelişmeler, floresan lamba gibi kimi buluşlar gökdelenlerin daha da yükseğe erişmesini sağladı (58). Gökdelenlerin sayısındaki artış aynı zamanda ekonomik yaşamın tekrar canlanmaya başladığını da gösteriyordu. Bu dönemde, mimarlık açısından Bauhaus Okulu'nun (59) etkisi altında gelişim gösteren gökdelenler, yine kent merkezlerinde yükselmeye başlamış-

---

(56) Amerika'nın iki büyük kenti, New York ve Chicago'da gökdelenlerin gelişim doğrultusu birbirinden farklı yönde olmuştur. New York'un, gökdelenlerin yoğun olarak bulunduğu aşağı Manhattan bölgesinin tasarımı 17. yüzyıldaki koloniyel yerleşimlere dayandığından burada parsel büyüklüğü fazla değildir. Bundan dolayı kulelere benzeyen çok uzun ve ince yapılar egemendir. Oysa Chicago 1830'daki ızgara plana göre gelişim gösterdiğinden yapılar arasında daha büyük boşluklar bırakılabilmiştir. Bu farklılaşmada, her iki kentteki bölgeleme düzenlemelerinin ve yükseklik sınırlandırmalarının da etkisi olmuştur. Daha önce de söz edildiği gibi, 1916'da, New York'ta, yapı yüksekliği için getirilen sınırlamada sabit bir uzunluk belirlenmemiş, üzerinde bulunulan sokağın genişliğine göre değişen katsayılar saptanmıştı. Piramitleri andıran basamaklı yapılar da bu düzenlemenin getirdiği esnekliğin bir ürünüydü. Oysa Chicago'da 1893'ten beri yüksekliğe, 130 feet (39.6 metre) ile 200 feet (60.9 metre) arasında değişen, kesin bir sınırlama getirmek istenmişti. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da New York'taki gökdelenlerin gelişiminde bir sermaye odağı olmasının büyük etkisinin bulunmasıdır. Büyük ticari kuruluşların çoğu, yönetim organlarının yer alacağı gökdelenleri Chicago'dan değil New York'tan seçmiştir. Bkz. **Historychannel,** "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history04.html), Temmuz 2000.

(57) Mumford, **a.g.y.**, 1956, s.98; Brown, Sherrard, **a.g.y.**, s.170; Weiss, **a.g.y.**; Goldstenn, Elliott, **a.g.y.**, s.105.

(58) Carol Willis, **Form Follows Finance: Skyscrapers and Skylines in New York and Chicago**, Princeton Architectural Press, New York, 1995, s.132-134.

(59) Bauhaus Okulu hakkında daha ayrıntılı bilgi için 78 numaralı dipnota bakılabilir.

tır. Yapıların ekonomik ve işlevsel olmasına dayanan "uluslararası stil" uyarınca biçimlenen, daha çok camdan, çelikten ya da betondan kutuyu andıran gökdelenler bu dönemde yükselmiştir (60). Bölgeleme kurallarının öngördüğü biçimde gökdelenlerin yalnızca işyeri olarak kullanılabilmesi, kent merkezlerinin işyeri ağırlıklı bölgeler olması sonucunu doğuruyordu. Bunun doğal sonucu da, kent merkezlerinin, özellikle geceleri, boşalması, bir anlamda insanların kente uzak kalmalarıydı. Böylece kent, çok fazla yayılmadan, merkezden yukarıya doğru büyümüş oluyordu (61).

1916 bölgelemesi gökdelenlerden kaynaklanan sıkıntıları azaltmamış, geçen yıllarla birlikte, yeni düzenlemeye eleştiriler yönelmeye başlamıştır. Tepkilerin başında yine yüksek yapılanmanın havayı, ışığı kesmesi geliyor, kentin altyapısına yapılan büyük baskı da tartışmaların bir başka boyutunu oluşturuyordu (62). Manhattan'da 1950'lerden sonra hızla yüksek yapıların yapılmasından rahatsız olanlardan biri de Lewis Mumford'dur. Mumford, gökdelenlere eleştirel yaklaşımını temelde iki etmen üzerine kurmuştur: Yüksek yapıların sanıldığının tersine ekonomik olmaması ve gökdelenlerin hızla yükselmesinin kent özeğindeki yoğunluğu artırması. Mumford, kent özeğindeki baskıya, yalnızca, gökdelenlerde barınanların ya da burada sunulan hizmetlerden yararlanmak üzere gelenlerin değil, yüksek yapıların yakınındaki yeni yatırım alanlarının çektiği nüfusun da katkıda bulunacağını düşünür (63).

1961 Yükseklik Bölgelemesi

Bu eleştirilere yanıt 1961 yılından itibaren geçerli olacak yeni bölgeleme yasasıyla verilebilmiştir. Yeni düzenleme, 1916 bölgeleme yasasında öngörülen 55 milyonluk nüfus kestirimini 12 milyona indirmekteydi. İlk bölgelemeden ayrılan bir yanı da yükseklik için taban alanı katsayısını ölçüt olarak getirmesiydi. Bir yandan yapıların çevresinde daha geniş bir yeşil alan ayrılması sağlanırken, bir yandan da yapıların alacağı biçimin daha serbestçe belirlenmesine olanak tanınmıştır. 1916 bölgelemesinde, kule yüksekliğine sınır getirilmeyecek yapıların bulundukları parsele oranı %25 iken, 1961 böl-

---

(60) David Bennett, **Skyscrapers: Form & Function**, Simon & Schuster, New York, 1995, s.36-84.

(61) Ford, 1992, **a.g.y.**

(62) Weiss, **a.g.y.**; Norman Marcus, "Zoning from 1961 to 1991: Turning Back the Clock-But with an up-to-the-Minute Social Agenda", Todd W. Bressi (Ed.), **Planning and Zoning New York City: Yesterday, Today and Tomorrow**, Center for Urban Policy Research, New York, 1993, s.63.

(63) Mumford, 1956, **a.g.y.**, s.96-97.

gelemesi, bu açıdan da daha esnek bir düzenleme öngörerek söz konusu rakamı %40'a çıkarmıştır (64). 1961 değişiklikleri temel olarak, New York'ta 1920 ve 1930'larda Bölgesel Planlama Birliği (Regional Plan Association) ve Kent Planlama Komisyonu'nun (City Planning Commission) savunduğu "iyi planlama" (good planning) ilkeleri etrafında belirlenmişti. "New York City Planning Commission"un başkanı James Felt, 1959 yılında, bölgeleme düzenlemesinin kapsamlı bir biçimde değiştirilmesi gerektiğini şu gerekçelere dayandırıyordu: Eski düzenleme kentteki değişiklikleri yönlendirebilmede başarılı olamamıştır; kentin gelecekte alacağı biçime ilişkin tutarlı bir politikası yoktur; kuralların karmaşıklığı, bugüne değin yüzlerce kez değiştirilmesi planlamayı başarısız kılmıştır; 1916 bölgeleme yasasının New York'ta 55 milyon insanın yaşayacağını öngörmesi kentin gelişim doğrultusunu olumsuz yönde etkilemiştir; eski bölgeleme düzenlemesi, yasanın öngördüğü sınırların sonuna kadar kullanılmasından dolayı, yapıların birbirine benzemesi, sıradanlaşması sonucunu doğurmuştur; eski düzenlemeler açık alan, ışık ve havanın kesilmesini önleyememiştir (65).

Üçüncü Gökdelen Dönemi

Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde de gökdelen yapımının hızını kaybetmeden sürdüğü görülecektir. 1970'lerin ortalarında ekonomik kriz yüzünden gökdelen yapımına ara verilse de 1980'lerle birlikte yeniden yeni gökdelenler yükselmeye başladı. Bu dönemdeki yükselişin ardında hem hizmet sektörünün gelişmesi hem de ekonomik durumun iyileşmesi bulunmaktaydı. 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan gökdelenler tanınmak için mimari yenilikten çok hacim olarak büyüklüğe dayanıyorlardı. New York 'taki "World Trade Center", Chicago'daki "Sears Tower", Boston'daki "John Hancock Tower" ve Seattle'daki "Seafirst Building" bu tür yapılara örnek verilebilir. Son yıllarda gökdelen mimarlığının yeni bir eğilime girdiği söylenebilir; artık, postmodern mimarlığa uygun, değişik görünüşlü, sivri kuleli yapılara rastlanmaya başlamıştır (66). Bir anlamda, gökdelenlerin kentten yalıtılmışlığını ortadan kaldırmak, insan doğasına daha uygun biçemler geliştirmek isteği, gökdelen mimarlığında yeni arayışları gündeme getirmiştir (67).

---

(64) Weiss, **a.g.y.**

(65) Roy Strickland, "The 1961 Zoning Revision and the Template of the Ideal City", Todd W. Bressi (Ed.), **Planning and Zoning New York City: Yesterday, Today and Tomorrow**, Center for Urban Policy Research, New York, 1993, s.53-55.

(66) Ford, 1992, **a.g.y.**

(67) Bennett, **a.g.y.**, s.36-84.

Yirminci yüzyılın sonuna doğru Amerika gökdelenler konusunda öncülüğünü Asya'ya kaptırmış görünüyor (68). Bugün yükseklik yarışında Amerika kentlerinin yanı sıra Singapur, Hong Kong, Seul, Londra, Paris, Moskova ve Sao Paolo da bulunmaktadır (69). Kuala Lumpur, Chongqing ve Hong Kong'ta 1996'dan sonraki yapılar, Amerika'daki örneklerini yükseklik açısından geride bırakmıştır (70). Sözgelimi, 1980'lerin ortalarında dünyanın en uzun 10 gökdeleni ABD'de iken 1990'larda bu durum büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. En uzun gökdelenlerin artık Güneydoğu Asya'da yükselmeye başlamasında kuşkusuz ekonomik etmenler ilk sırada yer almaktadır. Amerika'da işletmelerin büyüklüğünün giderek küçülmeye başlaması, iletişim teknolojisindeki değişmeler anılan ekonomik etmenlerdendir. Oysa Güneydoğu Asya'da ekonomik gelişme pek çok yeni firmanın ortaya çıkmasını, var olanların da büyümesi sonucunu doğurduğundan yeni işyerlerine istem artmıştır. Shanghai, Chongquing, Çin ve Hong Kong'da, bugün dünyanın en yüksek yapısı olan Petrona Twin Towers'ı geride bırakacak yapılar tasarlan-

---

(68) New York, 1920 ve 1930'larda dünyanın en uzun yapılarının yer aldığı kentti. 1931'de tamamlanan "Empire State Building"(102 katlı, 381 metre yüksekliğinde), 1972 yılında "World Trade Center"ın yapımına kadar turistler için çekim odağı, Amerika'nın ve büyüklüğün simgelerinden biri olmaya devam etti. Ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bu alanda birincilik başka yapılara geçecektir. 1973'de, yine New York'ta, "World Trade Center" (110 katlı, 417 metre) ve bir yıl sonra, 1974'te, Chicago'da "Sears Tower"ın (110 katlı, 443 metre) yapımı, en azından yükseklik açısından, "Empire State Building"in bu alandaki öncülüğünün sona erdirmişti. **Bkz.Canada & the World Backgrounder, a.g.y.** Dünyanın en uzun gökdelenlerinin yer aldığı aşağıdaki tabloda yapıların uzunluklarını karşılaştırmak için kullanılan ölçüt, yürüyerek çıkılabilen en yüksek noktanın uzunluğudur. Televizyon ya da radyo vericileri ve buna benzer diğer uzantılar dikkate alınmamıştır.

Yükseklik Yarışında Son Durum

Yapının Adı	Petronas Tower	Sears Tower	Jin Mao Building	World Trade Center	Plaza Rakyat	Empire State Building	Central Plaza	Bank of China
Yüksekliği	452 metre	443 metre	420 metre	417 metre	382 metre	381 metre	374 metre	368 metre
Bulunduğu Kent	Kuala Lumpur	Chicago	Shanghai	New York	Kuala Lumpur	New York	Hong Kong	Hong Kong
Yapım Yılı	1997	1974	1998	1972	1998	1931	1992	1989

Kaynak: **Historychannel**, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers/history05.html), Temmuz 2000.

(69) Ford, 1992, **a.g.y.**

(70) 1996'da "Petronas Tower" (Kuala Lumpur, Malezya, 95 katlı, 450 metre); 1997'de "Chongqing Tower" (Chongqing, Çin, 114 katlı, 457 metre); 1998'de "Nina Tower" (Hong Kong, 100 katlı, 468 metre). Bkz. **Canada & the World Backgrounder, a.g.y.**

maktadır (71). Bu açıdan, Japonya'da 2000 yılında bitirilmesi tasarlanan 200 katlı "DIB-200" adlı yapı burada anılabilir (72).

Yeni bir eğilim de kentin dışında ortaya çıkan gökdelen bölgeleridir. Önceden de kent dışında gökdelenlere rastlanılıyordu. Ancak son dönemdeki örnekleri öncekilere göre daha gösterişlidir. Bunlar daha çok, Amerikan kentlerini çevreleyen karayolları civarında kurulmuştur. Houston'un Galleria bölgesindeki "Transco Tower" (271 metre), Los Angeles'ta Century City'deki ikiz yapı (174 metre), Detroit yakınlarındaki "Prudential Town Center" (136 metre) ve Atlanta'daki "Tower Place" (122 metre) buna örnek verilebilir (73).

Gökdelenlerin Geleceği

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, tıpkı doğuş sürecinde olduğu gibi, gökdelenlerin geleceğine yön vereceğine kuşku yok. Özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojindeki yeniliklerin, iş ve ev yaşamı arasındaki kopukluğu gidermeye olanak tanıması, hizmet kesiminin pek çok yönüyle belli bir işyerinde bulunmayı zorunlu kılmaması, bu tür büyük yapılara olan gereksinimi de azaltabilecektir. Bir başka deyişle Amerika'da yakın gelecekte çok yüksek yapılar döneminin kapanacağına ilişkin kimi belirtilerin olduğu söylenebilir. Büyük şirketlerin kent özeğindeki büyük yapılar yerine kent dışındaki yerleşkeleri yeğlemeleri de bu yeni eğilimin ilk belirtileri olarak nitelendirilebilir. Ford ve Chrysler, Nike, Microsoft gibi uluslararası alanda etkinliklerini gerçekleştiren şirketlerin kent dışında, kimi zaman yeşil alanlarda, küçük ölçekli iş yerlerinde örgütlenmeleri buna örnek verilebilir. Kuşkusuz bu yeni eğilimi yalnızca teknoloji alanındaki gelişmelere bağlamak yanlış olacaktır. Gökdelenlerin giderek daha az yeğlenen bir yapı türü olmasının nedenlerinden biri de, artık bu tür büyük yapıların ekonomik olmadığının anlaşılmış olmasıdır (74). Tarih boyunca yapı yüksekliğine göre düzenlenen aşağıdaki çizelgede de bu durumu görmek olanaklıdır.

---

(71) Mark Wheeler, "The World's Tallest Building: Move over, Sears Towers. A New Giant Has Risen in the Far East", **Popular Mechanics** , May 01, 1996, s.78-82; **Boston Business Journal**, "The Race for the Tallest Tower", October 18, 1996, Vol.16, No:34, s.6.

(72) Yapı, uzun asansör yolculuklarının insan doğasına verebileceği rahatsızlıkları en aza indirebilmek için 50 katlık birimler biçiminde tasarlanmıştır. Bkz. **Canada & the World Backgrounder, a.g.y.**

(73) Ford, 1992, **a.g.y.**

(74) Dupré, **a.g.y.**, s.7.

Yapı Yüksekliğinin Tarih Boyunca Değişimi

Yapının Adı ve Yeri	Tarih	Yükseklik
Büyük Keops Piramidi, Mısır	Yaklaşık M.Ö. 2600	146 metre
Samarra Minaresi, Irak	19.yüzyıl	52 metre
Chartes Katedrali, Fransa	13.yüzyıl	107 metre
Equitable Building, New York	1870	43 metre
Western Union Building, New York	1875	70 metre
Tribune Building, New York	1875	79 metre
Chrysler Building, New York	1930	319 metre
Empire State Building, New York	1931	381 metre
World Trade Center, New York	1972	417 metre
Sears Tower, Chicago	1974	443 metre
Petronas Twin Towers, Malezya	1997	452 metre
Microsoft HQ, Washington	1986	20 metre

Kaynak: William J. Mitchell, "Do We Need Skyscrapers?", **Scientific American**, December 1997, Vol.277, No: 6, s.113.

Modern Mimarlık ve Gökdelenler

Gökdelenlerin gelişimi büyük ölçüde, modern mimarlığın ürünlerinin verilmeye başladığı döneme denk gelir. Modern mimarlığın ortaya çıkmasında birinci derecede önemli etmenin Sanayi Devrimi olduğu kuşkusuz. Buhar gücünün kullanılmaya, yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmeye başlanması, yeni bir ekonomik yapıyı, yeni üretim ilişkilerini, yeni bir toplum düzenini ortaya çıkarmıştır. Burjuva sınıfının güçlenmesi, sanayileşmenin artması, eğitim olanaklarının daha yaygın bir biçimde sunulabilmesi, nüfusun büyümesi, hızlı ve dengesiz kentleşmenin gözlenmesi gibi gelişmeler, bir yandan insan gereksinimlerinin yeniden tanımlaması gereğini ortaya çıkarırken, bir yandan da güzel sanatlarda, özellikle de mimarlıkta yeni arayışlara yol açmıştır. Sanayileşmenin hızla yaygınlaşmasının mimarlığa ve kentsel düzene etkisi iki yönlü olmuştur: Sanayileşme süreci, bir yandan barınma sıkıntısı çeken büyük işçi kitlesinin ortaya çıkmasına yol açarken (75), bir yandan da bu sorunun en ussal biçimde giderilmesine yarayacak yöntem ve araçların kullanı-

(75) Sanayileşmiş büyük kentlere çalışmak üzere yerleşenlerin konut sorununu gidermek üzere yapılan toplu konutlar, motorlu ulaşım araçlarının gelişmesiyle kentin kenarlarında ortaya çıkmaya başlayan banliyöler yeni gelişmeye başlayan kent tipinin birer göstergeleriydiler. Bu durumun doğal sonucu da kent özeğindeki arsa fiyatlarının yükselmesi olmuştur. Bkz. J. M. Richards & Elizabeth B. Mock, **Modern Mimarlığa Giriş**, Çev. Aptullah Kuran, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s.16.

labilmesine olanak tanımıştır. Bunlar da kuşkusuz önyapım yöntemlerinin geliştirilmesi, fabrika ürünü yapım gereçleri ve yapıda standartlaştırma olmuştur. Bu açıdan gökdelenlerin gelişiminde modern mimarlığı biçimlendiren ana eğilimlerin (76), bir başka anlatımla, De Stijl (77), Bauhaus (78) gibi mimarlık okullarının, modern mimarlığın temel ilkelerinin belirlendiği Atina Anlaşması'nın ve Le Corbusier'nin türlü yönlerde etkileri bulunmaktadır. Atina Anlaşması'nın ve modern mimarlığın kurucularından Le Corbusier'nin yüksek yapılara bakış açısını ortaya koymak, modernizm ve gökdelenler arasındaki ilişkiyi sergilemek açısından yararlı olacaktır.

Atina Anlaşması

1933'te Atina'da toplanan Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi'nde temel ilkeleri belirlenen Atina Anlaşması 1941'de yayınlandı. Modern kentleşme ilkelerinin ortaya konduğu Atina Anlaşması'nda, modern kent planlamasının temelini oluşturan, düzensiz-dengesiz kentleşmeye karşı önlemler alma, yoksulluk yuvalarını iyileştirme, bölge planlarının hazırlanması, bölgeleme düzenlemeleri, kentin gelişiminin denetim altına alınması, bireysel çıkarın kamu yararına terkedilmesi gibi konuların yanı sıra yüksek katlı yapıların da düzenlemeye alındığını görüyoruz. Anlaşma'da, modern tekniğin ürünü olduğu, kentin gelişimi için türlü olanaklar sağladığı gerekçesiyle yüksek ya-

---

(76) Aykut Karaman, "Postmodernizm ve Kentsel Tasarım", Mimar Sinan Üniversitesi, **2. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu** (21-22 Mayıs 1992), Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, 1993, s.68.

(77) Modern mimarinin ilk biçimlerini 1917'de Hollanda'da kurulan "De Stijl" de bulabilmek olanaklıdır. Mimar Doesberg'in başını çektiği bir grup Hollandalı sanatçının bir araya gelmesiyle oluşan Güzel ve Dekoratif Sanatlar Okulu'nda yürütülen çalışmalarda, kübizm anlayışının etkisiyle, dikdörtgenin, asimetrik biçimlerin, özellikle siyah, beyaz ve diğer temel renklerin kullanımı ağır basar. Bkz. Richards, Mock, **a.g.y.**, s.39

(78) "Devlet Yapı Evi" (Staatliches Bauhaus) anlamına gelen Bauhaus, Walter Gropius tarafından kurulan, 1919-1933 yılları arasında etkinliklerini sürdüren Alman tasarım okuludur. Yirminci yüzyılın toplumsal ve düşünsel yapısının mimari boyutunu oluşturan Bauhaus'da, sade, yerellikten arınmış evrensel mimarlık öğelerinden yararlanma, geometrik biçimlerin yoğun olarak kullanılması, yapı gereçlerinin standartlaştırılması, önyapım yöntemlerinin geliştirilmesi düşüncesi egemendir. Gropius'a göre mimarlık dar bir seçkinler grubuna değil, toplumun bütününe seslenmeliydi. Bkz. Walter Gropius, **The New Architecture and the Bauhaus**, 4th Edition, Çev. Morton Shand, The M.I.T. Press, Cambridge, 1971, s.30-51; Karaman, **a.g.y.**; Walter Gropius, "Weimar Devlet Yapıevi (Bauhaus Programı)", Çev.Tevfik Turan, **Modernizmin Serüveni: Bir 'Temel Metinler' Seçkisi-1840-1990**, Hazırlayan Enis Batur, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 1999, s.236-238.

pılar savunulmakla birlikte kimi önlemlerin alınmaması durumunda sorunların artacağı belirtilmektedir (79).

---

(79) Atina Anlaşması'nın yüksek yapılarla ilgili düzenlemesi şöyle: "Yüksek yapılar yapmak için, modern tekniğin imkanlarını hesaba katmak gerekir: Her çağ, yapılarını yapabilmek için kendi özel kaynaklarının gerektirmiş olduğu tekniği kullanmıştır. 19. yüzyıla gelinceye kadar, ev yapma sanatı, taş veya tuğladan taşıyıcı duvarlar veya tahta kaplamalar ve ahşap kirişlerden meydana gelmiş döşemelerden başkasını bilmiyordu. 19. yüzyılda, profil demirlerin kullanıldığı bir ara devreden sonra, 20. yüzyılda çelik ve betonarmeden yapılmış homojen yapılar yapılmağa başlandı. Ev yapımı tarihinde tam bir devrim olan bu yenilikten önce, yapımcılar altı kattan yüksek bir yapı yapamıyorlardı. İçinde bulunduğumuz çağ bu konuda artık bu derece sınırlı değildir. Yapılar altmış beş kata ve daha fazlasına kadar çıkabiliyorlar. Geriye, şehirsel problemleri ciddi bir şekilde inceleyerek her özel durum için en elverişli olan yüksekliği tayin etmek kalıyor. Mesken konusunda, herhangi bir kararın yerinde olduğunu gösteren sebepler şunlardır: En güzel manzaranın seçimi, en temiz havaya ve en iyi güneş görme imkanlarına ulaşmaya çalışma, nihayet meskenin hemen yakınında kollektif tesisler, okullar, yardım merkezleri, oyun sahaları gibi meskenin uzantılarını kurabilmek imkanı. Yalnızca belli bir yüksekliktekı yapılar, bu meşru ihtiyaçları gerektiği şekilde karşılayabileceklerdir." (m.28) Bu yüksek yapıların birbirlerinden yeterince uzak mesafelerde yapılması gerekir; aksi takdirde yüksek oluşları, bir mükemmellik belirtisi olacak yerde, mevcut kötü durumun daha da kötüleşmesine yol açacaktır. Kuzey ve Güney Amerika şehirlerinde işlenen büyük hata budur. Bir şehrin inşaatı, programsız bir şekilde özel teşebbüse bırakılamaz. Şehrin nüfus yoğunluğu, meskenin uzantılarını teşkil edecek olan kollektif tesislerin düzenlenmesini meşru kılacak kadar fazla olmalıdır. Bu yoğunluk tespit edildikten sonra, şehir için ayrılacak alanı hesaplama imkanını verecek bir tahmini nüfus miktarı kabul edilecektir. Toprağın ne şekilde işgal edileceğine karar vermek, yapılı sahalarla serbest veya yeşil sahalar arasındaki münasebeti tayin etmek, özel meskenler için olduğu kadar onların çeşitli uzantıları için de gereken alanı ayırmak, şehre belli bir devre içerisinde aşılmaması gereken bir alan tespit etmek, yetkililerin elinde bulunan şu önemli işleme bağlıdır: 'Arazi Kanunu'nun çıkarılması. Böylece şehir artık rahat rahat gelişecek ve bu kanun tarafından konulmuş olan sınırlar içerisinde sanatkarın özel teşebbüsüne her türlü serbestlik tanınmış olacaktır." (m.29) Şehircilik iki boyutlu değil, üç boyutlu bir ilimdir; yükseklik unsurunu işin içine karıştırmakla, bu şekilde ortaya çıkmış olan serbest sahalardan faydalanılacak, dolayısıyla, modern trafik problemlerine olduğu kadar, boş zamanları değerlendirme faaliyetlerine de çözüm yolu bulunmuş olacaktır: Anahtar-fonksiyonlar olan oturmak, çalışmak ve dinlenmek, üç zorunlu ihtiyaca cevap verecek şekilde yapılmış olan binaların içerisinde gerçekleşmektedir: Yeterli bir mekan, güneş, temiz hava. Bu binalar yalnızca toprağa ve onun iki boyutuna bağlı olmayıp, özellikle üçüncü bir boyuta, yüksekliğe de bağlıdırlar. Şehircilik, yüksekliği hesaba katarak, gidiş gelişler için gerekli olan serbest sahalarla, eğlenme ve dinlenme faaliyetleri için gerekli olan faydalı sahalara el koyacaktır. Üçüncü boyutun en önemli rolü oynadığı binaların içerisinde gerçekleşen yerleşmiş fonksiyonlar ile, yalnızca iki bo

Le Corbusier

Atina Anlaşması'nda belirlenen modern mimarlık ilkelerinin nasıl uygulamaya geçtiğini anlayabilmek için belki de en iyi yol, Atina Anlaşması'nın 1957 yılında yapılan ikinci baskısının önsözünün yazarını Le Corbusier'i incelemek olacaktır. Yirminci yüzyıl kentinin düzenlenmesinde, 1960'lara kadar etkili olan Le Corbusier'nin (80) (1887-1965) kent tasarımları, sanayi kentlerinin sıkıntılı durumunu aşmak umuduyla kaleme alınmıştır. Toplumsal yapıyı değiştirmenin, gündelik yaşam sorunlarını en aza indirmenin ancak yeni bir kentsel tasarımla gerçekleştirilebileceğini düşünüyordu Le Corbusier. Bu amaca varmada en etkili yol, modern teknoloji ürünlerini kentin yeniden yapılanmasına uyarlamak olacaktı (81). Bu düşünce, Paris için önerilen cam ve çelikten yapılmış gökdelenlerde somutlanıyordu (82). Modern mimarlığın ilk akla gelen adlarından Le Corbusier, Sanayi Devrimi'nin yarattığı yeni dünyanın mimarlık alanını da biçimlendirmesini bekliyordu: "Modern yaşam, konut ve kent için yeni bir plan istemekte ve beklemektedir." Bu uğurda kent planlaması ve konut yapımında eski mimarlık anlayışının atılıp

---

yuttan faydalanan ve yüksekliğin ancak istisnai olarak ve küçük ölçüde, mesela bazı yoğun trafik akımını düzenlemek amacıyla yapılan seviye değişiklikleri şeklinde ortaya çıktığı, toprağa bağlı dolaşım fonksiyonlarını birbirinden ayırmak gerekir." (m.82) Bkz. Uluslararası Modern Mimari Kongresi, **Atina Anlaşması**, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Ankara, 1969.

(80) Karaman, **a.g.y.**, s.69.

(81) Robert Fishman, **Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier**, Bülent Duru, Ayten Alkan (Der.), **Yirminci Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce**, (İmge Yayınevi tarafından yayına hazırlanıyor).

(82) Le Corbusier'nin 1922 yılında, 3 milyonluk bir kent için hazırladığı plandan da söz etmek gerekecektir. 400 000 kişilik 24 katlık gökdelenlerden oluşan özeksel işyeri bölgesi, bu bölgeyi çeviren 600 000 kişilik çok katlı yapılardan oluşan yerleşim yeri bölgesi ve onu çevreleyen, 2 milyon kişinin yaşayacağı bahçeli evlerden oluşan bölgeden oluşan bir plandır bu. Planda yollara geometrik düzen içinde yer verilmiştir. Corbusier'ye göre planın temel amaçları kent özeğinin tıkanıklıktan yoğunluktan kurtarılması, yeşilliğin, ışığın ve havanın kente girmesini sağlamaydı. Bundan üç yıl sonra, 1925 yılında, Paris'in büyük bir bölümüne uygulanmak üzere tasarlanan plan da, (Plan Voisin) önceki ile aynı ilkeler doğrultusunda oluşturulmuştur. Paris için öngörülen bu plan 60 katlı 18 tane uzun yapının kent özeğini oluşturmasına dayanıyordu. 1937 tarihli "Le Plan de Paris" adlı, yine Paris için hazırladığı plan da kent özeğindeki yoğunluğun gökdelenlerle sağlanmasını öngörmekteydi. Corbusier'nin hazırladığı planlar modern teknoloji ve yönetsel örgütlenmelerle uyumluydu. Bkz. Aia, **a.g.y.**, s.45; Hall, **a.g.y.**, s. 209; Le Corbusier, **Bir Mimarlığa Doğru**, Çev. Serpil Merzi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.84, 86.

yerine yenisinin konmasını, geometrik biçimlerin, seri konut üretiminin egemen olmasını savunuyordu: "Yeni bir çağ, ölmek üzere olanın yerini dolduruyor. Makineleşme insanlık tarihine yeni bir anlayışı ortaya çıkarıyor. Her çağ, düşünce sisteminin açık bir imgesi olan mimarlığını yaratır. Aydınlığa kavuşmuş, açık düşüncelerin simgelediği yeni dönemin sancılı arifesindeyiz (83)." Konutu, içinde yaşamak için bir makine olarak algılayan Le Corbusier, Amerikan kentlerini günümüzün kalabalık, gürültülü, kirli kentlerinden kurtulmak için bir olanak olarak görür (84); yüksek yapıları, daha çok yerin yeşil alan olarak değerlendirilebilmesi, insanlarla ulaşım araçlarının birbirinden ayrılabilmesi için ister (85). Gökdelenlerde bütün işlevler bir araya toplanacağından zamandan ve enerjiden tasarruf edilecek, çalışma verimi artacak, sessizlik ve temiz hava sağlanacaktır (86).

Postmodern Eleştiriler ve Gökdelenler

Modernizmin bir ürünü olarak değerlendirilen yüksek yapılar, pek çok eleştirel yapıtın anmadan geçemediği kentsel öğelerdendir. Bir anlamda, yirminci yüzyılın sorunlu kentsel deneyimlerinden, büyük ölçüde, insan doğasına aykırı yüksek yapılaşmanın sorumlu olduğu modernizm tartışmalarında genel kabul gören bir değerlendirmedir. 20. yüzyılın tüketim toplumuna duyulan tepkiyle kaleme alınan ütopyalarda, gökdelenler ya da yüksek katlı yapılar, yabancılaştırıcı kentsel düzenin simgelerinden biri olarak sunulur (87). Bu anlamda gökdelenlerin, modern kentlerin insan doğasına aykırı yönlerini anlatmak üzere kullanılan bir simge durumuna geldiği söylenebilir (88). As-

---

(83) Le Corbusier, a.g.y., s.115-116.

(84) Le Corbusier, a.g.y., s.86.

(85) Stephen Gardiner, **Le Corbusier**, Çev. Üstün Alsaç, Afa Yayınları, İstanbul, 1985, s.119.

(86) Le Corbusier, a.g.y., s.86.

(87) Ütopyacı yazında genel olarak gökdelenlere, sanayileşmenin, tüketim toplumunun eleştirisinde bir simge olarak başvurulmaktadır. Bir başka anlatımla bu tür yapılar, tüketim toplumu değerlerinin en çarpıcı biçimde somutlandığı mekanlar biçiminde ele alınmaktadır. Bunda, ütopyaların, ortaya çıktıkları dönemin toplumsal-kültürel yapısına bir karşı çıkış, bir arayış olarak kaleme alınmaları etkili olmuştur. Örneğin "Mülksüzler" de ideal toplum düzeninin kurulmuş olduğu "Anarres"de yapıların yüksekliği fazla değilken, kapitalist-sanayi toplum düzeninin egemen olduğu "Urras" için aynı şeyleri söyleyebilmek olanaklı değildir. Bkz. Ursula K. Leguin, **Mülksüzler**, Çev. Levent Mollamustafaoğlu, Metis, İstanbul, 1995.

(88) Robert Havemann'ın "Yarın"ındaki sanayi uygarlığı betimlemesini pek çok ütopyada bulabilmek olanaklı: "Ama belki de kentlerin varoluş nedeni felaketti ve bu yüzden de kentler aynı zamanda belanın ve insandışılığın icracılarıydılar. O zamanlar milyonlarca

lında modern mimarlığa postmodern yönden yöneltilen eleştiriler, modern mimarlık ve kent planlamasının kentleri bütüncül bir biçimde dönüştürme arzusuna dayanıyor. Bir başka anlatımla modern mimarlar, insan eliyle mükemmel kentin kurulabileceğini düşünüyorlardı. Bu amaç doğrultusunda da evrensel, her yöreye, her duruma, her koşula, her kültüre uyabileceği düşünülen örmekler sunmuşlardı. Mimarlık da bu yolda kullanılan araçlardan biri olacaktı. Bir açıdan postmodern söylemin karşı çıkış noktası, en iyi biçimde, Le Corbusier'nin "bir makina düzeninde işleyen kent" düşüncesinde anlatımını buluyordu. Oysa modern mimarlığın öngörüleri gerçekleşmemiş, sonunda insan doğasına aykırı, beton yığınlarından oluşan, insan varlığını hiçe sayan bir kentleşme anlayışı ortaya çıkmıştı (89). İlk olarak, Charles Jencks tarafından modern mimarlıktan postmodern mimarlığa geçişin bir simgesi olarak kullanılan, St. Louis'de düşük gelirlilerin oturduğu toplu konutların dinamitle 1972'de yıkılmasını (90) postmodern eleştiriler anmadan geçemezler. Anılan yerleşimlerin oldukça yüksek yapılar olması, gökdelenler ile modernizm arasındaki bağlantıyı akla getiriyor ister istemez. Ancak, modern kent planlaması eleştirilerinde vurgu gökdelenlerden daha çok, kentin yabancılaştırıcı etkisine, konumuz açısından da birbirine benzeyen çok katlı yapılaradır. Bir başka anlatımla başlıbaşına gökdelenler postmodern çözümlemelerin ilgi alanına girememiştir.

İnsanın, kendine, ürettiğine ve topluma yabancılaşmasında baş rolü oynayan günümüz kentinin biçimsel düzenlemelerini salt modern mimarlığa ya da modern kent planlamasına bağlamak çok da anlamlı olmayacaktır. Modern mimarlık ya da modern kent planlamacılığı, ortaya çıktığı ekonomik-toplum-

---

insan birkaç kilometrekare içerisinde 20-30 katlı dev konut konservelerinde daracık bir alana istiflenmiş halde yaşıyordu ve aynı anda da birbirlerine her zamankinden daha yabancıydılar. Bu kutularda ne kadar yanaşık nizamda yaşıyor idiyseler, birbirlerinden o denli tecrit edilmişlerdi ve yalnızlıkları içinde o denli mutsuzdular. Birisi evinde öldüğü zaman, bunu komşular çoğu kere ancak ceset çürüyüp kokusu kapı aralığından yayılmaya başladığı zaman fark ediyordu. Bu kentlerdeki hava zehirliydi..." Robert Havemann, **Yarın: Sanayi Toplumu Yol Ayrımında, Eleştiri ve Gerçek Ütopya**, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı, İstanbul, 1990, s.74.

(89) Necmi Zeka, "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre", **Postmodernizm**, (Hazırlayan Necmi Zeka), 2. Basım, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, s.13, 14; Sennett, **a.g.y.**; Rob Krier, "Modern Mimarlığın Bir Eleştirisi ya da Yapı Sanatının Çöküşü Hakkında", Çev. Enis Batur, **Modernizmin Serüveni: Bir 'Temel Metinler' Seçkisi-1840-1990**, Hazırlayan Enis Batur, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 1999, s.421.

(90) David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Çev.Sungur Savran, Metis Yayınları, 1997, İstanbul, s.54.

sal koşullardan soyutlanarak indirgemeci bir yaklaşımla ele alındığında, bu yaklaşımların Sanayi Devrimi'nin yarattığı olumsuz koşulların giderilmesi arayışında ortaya çıkması gerçeği de göz ardı edilmiş olur. Bundan dolayı, dengesiz kentleşmenin, insan doğasına aykırı yüksek yapıların ardında bulunan etmenlerin üretim ve paylaşım ilişkilerinde aranması daha gerçekçi gözükmektedir. Bu açıdan postmodern yaklaşımlarda, modern kent planlamasına yöneltilen eleştirilerde ya da öngörülen çözüm yollarında, 'neden' ile 'sonuç'un içiçe alınmasından kaynaklanan kimi sıkıntılar bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kente postmodern açıdan bakanlar modern kent planlamasını bütünüyle yadsımaktalar. Oysa II. Dünya Savaşı sonrası kentlerinin yenilenmesinde, yoksulluk yuvalarından kaynaklanan türlü sorunların giderilmesinde ve konut gereksiniminin karşılanmasında modern kent planlaması politikalarının tümden başarısız olduğu söylenemez (91)· Atina Anlaşması'nın, Le Corbusier'nin ve diğer modern kent planlamacılarının, yaşanabilir, düzenli ve doğal öğelerle bezenmiş kent tasarımlarının, bir ölçüde, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikası'nın siyasal-toplumsal elitlerinin beklentilerine kuramsal çerçeve sağladığı da düşünülebilir. Ortaya çıkan başarısız deneyimlerde modern kent planlama anlayışından daha çok, savaş sonrasında kentleri yeniden düzenleme isteği (92) ve dönemin bürokratlarının, yapsatçılarının, siyasetçilerinin karşılıklı çıkar beklentileri rol oynamıştır (93). Bu açıdan modern kent deneylerinin doğurduğu olumsuz sonuçlardan tek başına modern kent planlamasını ve izleyicilerini sorumlu tutmak çok da yerinde olmayacaktır.

Bugün postmodern söylemin dile getirdiği eleştirilerin büyük bölümünü, modern kent anlayışının kurucu kitabı sayılan Atina Anlaşması'nda da kapsamlı bir biçimde bulabilmek olanaklıdır (94). Bundan ötürü, kentte gözlenen

---

(91) Harvey, **a.g.y.**, s. 89.

(92) Aynı dönemde İngiltere'de, bir yandan, konut sorununu çözmek üzere yüksek yapıların yapılması gündeme gelirken bir yandan da Ebenezer Howard'ın Bahçe-kent tasarımından esinlenilerek yeni-kentler kurma deneyimine girişilecektir.

(93) Harvey, **a.g.y.**, s. 87.

(94) Bunları şöyle sıralayabiliriz: Makina çağının başlamasıyla insanların yerleşim yerlerinin bozulmaya başlaması (m.8); kentlerin bir kaos içinde varlığını sürdürmesi (m.8, 71); kent insanını doğal öğelerden uzaklaşması (m.11); açık alanların halk tarafından yeterince kullanılamaması, buraların işlevselliğini kaybetmesi (m.31, 32); boş zamanları değerlendirmede kullanılacak alanların kente iyi bir biçimde bağlanamamış olması (m.34); makinalaşmanın gelişimiyle konut ve işyeri arasındaki uzaklığın ortaya çıkardığı sorunlar (m.41, 42, 46); tarihi ve mimari değerlerin korunması (m.65-70); kentin maddi ve manevi anlamda bireyin özgürlüğünü sağlaması (m.97); kent düzeni içinde insan ölçeğinin egemen olması (m.76, 87).

sıkıntıların kaynağını bütünüyle modern kent planlamasında aramanın, kimi toplumsal, ekonomik ilişkileri göz ardı etmenin bir sonucu olduğu söylenebilir. Bireysel çıkarın kamusal yararın önüne geçmesi, kentlerin gelişiminde sermayenin yönlendirici olması, her düzeydeki sömürü mekanizması, bu sorunların gerçek nedenidir. Buna bir de modern kent anlayışının ya da planlamasının ekonomik, siyasal güçlerden ne ölçüde bağımsız gelişebildiğini de eklemek gerekir. Gökdelenlerin evrim sürecini de bunlardan ayrı tutmak olanaklı görünmüyor. Bir başka anlatımla gökdelenlerin ya da insan doğasına aykırı biçimde yapılmış çok katlı yapıların varlığını salt modern kent planlamasına bağlamamak; karlarını ya da çıkarlarını en çoğa çıkarma peşinde olan siyasetçi, bürokrat, işadamı grubunu, egemen ekonomik güçlerin de bu süreç içinde etkili olduğunu kabul etmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Sonuç

Kimilerince modernizmin yapılanmasında önemli rolü bulunan "maddi pratikler"den biri (95), kimilerince modernizmin düşünsel temelde doğaya egemen olma isteminin somutlanması (96), kimilerince modern dünyayı biçimlendiren buluşlardan biri (97), kimilerince de erkek egemen toplumun doğayı kendi denetimleri içinde dönüştürme arzusunun dışavurum biçimlerinden biri olarak değerlendirilen gökdelenler uzun bir süre daha kentlerin gelişiminde etkili olmaya devam edecek görünüyorlar. Bir anlamda kenti bütünüyle düzenleme amacına erişmede kullanılan bir araçtır gökdelenler. Bir kez gökdelen yapma kararı alındı mı ya da kentin belli bir yöresinde bu tür yapılara izin verildi mi ister istemez kentin gelişim doğrultusunun ana yönleri de belirlenmiş olur. Kentin ekonomisinin, ulaşım araçlarının, yollarının, tüm altyapısının alacağı biçimde gökdelenlerin etkisi büyük olacaktır. Bir başka anlatımla gökdelenlerin yükselmesiyle kentin gelişimi belli erekler doğrultusunda önceden belirlenmiş olacaktır; her ne kadar başlangıçta böyle sonul bir hedef belirlenmese de. Ancak, bu anlamda, kentin alacağı biçimi denetleme ya da kenti bütünüyle dönüştürme amacını, postmodern eleştirilerde sıklıkla dile getirilen, modern kent planlama anlayışının yaşanılabilir, sağlıklı, dengeli gelişmiş kent arzusu ile bir tutmamak gerekir. Buradaki kentsel gelişmeyi denetleme düşüncesi tamamen belirli bir kümenin çıkarları doğrultusunda biçimlenir. Sermaye güçlerinin ve bürokrasinin çıkar birliği kentin gelişme doğrultusunu belirler; kenttaşın bu aşamada bir söz hakkı yoktur.

---

(95) Harvey, **a.g.y.**, s.41.

(96) Karaman, **a.g.y.**, s.70.

(97) Howard Mansfield, **Cosmopolis: Yesterday's Cities of the Future**, Center for Urban Policy Research, New Brunswick, New Jersey, 1990, s.2.

Modern kent planlamasına ve mimarlığa yöneltilen postmodern eleştirilerin, konu gökdelenlere gelince gücünü yitirdiği de bir başka gerçek. Doğrudan doğruya modernizmin bir ürünü olarak değerlendirilebilecek gökdelenlerin, tıpkı diğer modern kentsel öğelerde olduğu gibi güçlü bir biçimde reddedilmesi beklenebilirdi. Oysa postmodern yazın, gökdelen ya da yüksek yapı eleştirisini yalnızca işçi evleri ve toplu konutlarla sınırlı tutmuştur. Postmodern çalışmalarda, modern kent planlamasının, kenti bütünüyle değiştirme arzusuna, tarihsel değerlere bakış açısına, estetik anlayışına, halk katılımına, gündelik yaşamı yönlendirme biçimine ilişkin yönleri kapsamlı biçimde çözümlenip tartışılırken, gökdelenlerin bu çözümlemenin dışında tutulması sorgulanmaya değerdir. Bu bağlamda, bu metin boyunca savunulan, gökdelenlerin yarattığı sorunların, modernizmin bir sonucu değil de, egemen ekonomik güçlerin konumlarını güçlendirmenin bir aracı olarak değerlendirilmesi gerektiği önermesine tekrar başvurmak gerekiyor. Bir anlamda, postmodern eleştiriler, sınıf farklılıkları, Kuzey-Güney dengesizliği, üretim ve tüketim kalıplarındaki değişkenlikler karşısındaki suskunluğunu gökdelenler karşısında da sürdürmektedir.

Bir açıdan gökdelenlerin Murray Bookchin'in "kentsiz kentleşme" olarak adlandırdığı sürecin bir yansıması olduğu da düşünülebilir. Bookchin'e göre, kent, yalnızca yapı yığınlarıyla sınırlı bir yerleşim yeri değildir, tam tersine ya da bundan da öte, yurttaşların gönüllü etik birliğine, katılımına, ortak bir kentli kültürüne, topluluk bilincine dayanan bir araya gelmişliğin adıdır. Tarih boyunca kentleri kent yapan kültürel, siyasal, dinsel etik ve ekonomik özelliklerin gerçek anlamlarını yitirmeleri olumsuz "kentleşme" sürecinin sonucudur. Bir bakıma günümüz kentlerini oluşturan insanları bir araya getiren şey yaşam yerlerine, kentlerine bağlı olma duygusu değil daha çok maddi çıkarlar, güvenlik arayışı gibi daha işlenmemiş ilkel güdülerdir. Gökdelenlerin gelişiminde bütün bunları bulabilmek olanaklıdır (98). Kenti simgeleyen tarihsel-kültürel simgelerin zamanla kaybolmasının gökdelenleri birer kent simgesi haline getirmesi (99) de bu açıdan değerlendirilebilir (100).

Tarih boyunca ancak doğal öğelerin erişebileceği noktalara insan yapımı yaşam yerlerinin yükseltilmesi, insanın doğaya karşı yengisi olarak da değerlendirilebilir; ancak bu uğurda yitirilenleri de gözardı etmemek gerekiyor. 20.

---

(98) Murray Bookchin, **Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, Çev. Burak Özyalçın, Ayrıntı, İstanbul, 1999, s.9-39.

(99) C.A.Doxiadis, "Inhuman High-Rise Apartments", **Ekistics**, Vol. 33, No: 197, April 1972, s.298.

(100) Kuşkusuz bunun en güzel örneğini Ankara'daki Atakule oluşturmaktadır.

yüzyıl kentinin karşı karşıya kaldığı pek çok çevre sorununda gökdelenlerin ağırlaştırıcı etkisini görebilmek olanaklıdır. Enerji tüketimlerinin aşırı boyutlara varması, gölgeledikleri alanların ışığını, havasını, manzarasını keserek yörenin, çevrenin yaşanabilirliğini azaltmaları, kent altyapısına yük getirmeleri, trafik, park gibi pek çok kentsel sorunu ağırlaştırmaları, sundukları yapay yaşam ortamı ile içinde yaşayanların sağlıklarını olumsuz etkilemeleri ve insan doğasına aykırı büyüklükte olmaları gökdelenlerin yarattığı sorunlardan yalnızca birkaçı. Değinilmesi gereken bir başka nokta da, çoğunlukla üçüncü dünya ülkelerinde görülen biçimiyle gökdelenlerin, eski kent dokusunu ortadan kaldırmaları ya da onlarla uyuşmaz biçimde bir arada durarak, anlamlarını yitirmelerine yol açmaları.

Tıpkı diğer çevre sorunlarında olduğu gibi, gökdelenlerin yarattığı sorunların 3. Dünya ülkelerine yansıması da daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Çoğunlukla, yapım süresinin çok uzun sürmesi ve maliyetinin yüksek olması, ekonomik açıdan güçlü olmayan ülkelerin ekonomilerini sıkıntıya sokabilmektedir. Hem yapım, hem de işletim aşamalarında uzman çalışanlara gereksinim duyulması, yapı gereçlerinin dışalım yoluyla karşılanmak zorunda olunması da aşılması gereken diğer zorlukları oluşturmaktadır (101). Örneğin bugün dünyanın en uzun yapısı olan, Malezya'daki Petrona Twin Towers'ın tasarım mühendisleri New York'tan, rüzgar tüneli danışmanları, asansör ve yürüyen merdiven mühendisleri Kanada'dan gelmiştir (102).

Gökdelenler 20. yüzyıl boyunca Amerika için gücün, varsıllığın simgesi olarak yükselmeye devam ettiler. Ancak, son dönemde bu eğilimin değişmeye, işyerleri için daha küçük, yeşil alanı bulunan yapıların yeğlenmeye başladığı gözlenmektedir. Teknolojide, özellikle de iletişim alanında yaşanan gelişmelerin, belli bir mekanda toplanmayı gerekli kılmamasının bunda payı büyük. Gökdelenleri 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkaran koşulların bir benzerinin yüz yıl sonra, dünyanın en uzun gökdelenlerine sahip kimi Asya ülkeleri için geçerli olduğu söylenebilir. Gökdelenlerin hala birer güç simgesi olarak görüldüğü bu ülkelere Türkiye de dahil kuşkusuz. Gökdelenlere postmodern eleştirinin peşinden giderek, salt modernizmin olumsuz sonuçlarından biri olduğu için değil, insan doğasına aykırı büyüklükleri, enerji tüketimleri, kentin gelişim doğrultusuna, altyapısına, ışığına, olumsuz etkisi, yarattığı çevre sorunları ve belki de en önemlisi, dengesiz toplumsal ve kentsel gelişmenin bir aracı ve simgesi olduğu için de karşı çıkmak gerekmektedir.

---

(101) William S.W.Lim, "Tall Buildings for Urban Centers in Third World Countries", Ekistics, Vol. 40, No: 238, September 1975, s.197.

(102) Wheeler, a.g.y.

Yararlanılan Kaynaklar

Aia, Paul D Spreiregen, **Urban Design: The Architecture of Towns and Cities**, McGraw-Hill Book Company, New York, 1965.

Bach, F., "Whistling Skyscraper", **Environment**, January/February, 1991, Vol.33, No:1, s.21-23.

Bennett, David, **Skyscrapers: Form & Function**, Simon & Schuster, New York, 1995.

Bookchin, Murray, **Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, Çev. Burak Özyalçın, Ayrıntı, İstanbul, 1999.

Boston Business Journal, "The Race for the Tallest Tower", October 18, 1996, Vol.16, No:34, s.6.

Brown, A.J. & H. M. Sherrard, **An Introduction to Town and Country Planning**, 2nd Edition, Angus and Robertson, Sydney, 1969,

Canada & the World Backgrounder, "Skyscrapers", March 1996, Vol.61, No 5. s.14.

Cansever, Turgut, "Gökdelenler", **Ev ve Şehir**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.

Clark W. C. & J.L. Kingston, **The Skyscraper: A Study in the Economic Height of Modern Office Buildings**, American Institute of Steel Construction, New York, 1930.

Condit, Carl W., **The Chicago School of Architecture: A History of Commercial and Public Building in the Chicago Area, 1875-1925**, The University of Chicago Press, Chicago, 4. Baskı, 1969.

Doxiadis, C.A., "Inhuman High-Rise Apartments", **Ekistics**, Vol. 33, No: 197, April 1972, s.296-299.

Dupré, Judith, **Skyscrapers: A History of the World's Most Famous and Important Skyscrapers**, Black Dog & Leventhal Publishers, New York, 1996.

Fishman, Robert, "Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier", Bülent Duru, Ayten Alkan (Der.), **Yirminci Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce**, (İmge Yayınevi tarafından yayına hazırlanıyor)

Ford, Larry R., "Reading the Skylines of American Cities", **Geographical Review**, April 1992, Vol. 82, No 2, s.180-201.

Ford, Larry R., **Cities and Buildings: Skyscrapers, Skid Rows and Suburbs**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994.

Gardiner, Stephen, **Le Corbusier**, Çev. Üstün Alsaç, Afa Yayınları, İstanbul, 1985.

Geray, Cevat, " 'Çok Katlı Yapı'lar ve Kentsel Toprak Siyasamız", **Prof.Dr. Muammer Aksoy'a Armağan**, Cilt XLVI, No.1-2, 1991, s.225-242.

Goldstenn, Joel B. & Cecil D. Elliott, **Designing America: Creating Urban Identity**, Van Nostrand Reinhold, New York, 1994.

Gropius, Walter, **The New Architecture and the Bauhaus**, 4th Edition, Çev.Morton Shand, The M.I.T. Press, Cambridge, 1971.

Gropius, Walter, "Weimar Devlet Yapıevi (Bauhaus Programı)", Çev. Tevfik Turan, **Modernizmin Serüveni: Bir 'Temel Metinler' Seçkisi-1840-1990**, Hazırlayan Enis Batur, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 1999.

Hall, Peter, **Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century**, 7th Edition, Blackwell, Massachusetts, 1997.

Harvey, David, **Postmodernliğin Durumu**, Çev.Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

Havemann, Robert, **Yarın: Sanayi Toplumu Yol Ayrımında, Eleştiri ve Gerçek Ütopya**, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı, İstanbul, 1990.

Historychannel, "Reaching New Heights: The History of Skyscrapers", (http://www.historychannel.com/exhibits/skyscrapers), Temmuz 2000.

Isenberg, Alison, "Growing Up", **Journal of the American Planning Association**, Winter 1997, Vol. 63, No:1, s.151-155.

Jencks, Charles, **Skyscraper-Skycities**, Academy Editions, London, 1980.

Karaman, Aykut, "Postmodernizm ve Kentsel Tasarım", **2.Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu (21-22 Mayıs 1992)**, M.S.Ü., Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, 1993.

Krier, Rob, "Modern Mimarlığın Bir Eleştirisi ya da Yapı Sanatının Çöküşü Hakkında", Çev. Enis Batur, **Modernizmin Serüveni: Bir 'Temel Metinler' Seçkisi-1840-1990**, Hazırlayan Enis Batur, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 1999, s.420-435.

Landau, Sarah Bradford & Carl W. Condit, **Rise of the New York Skyscraper: 1895-1913**, Yale University Press, New Haven, London, 1996.

Le Corbusier, **Bir Mimarlığa Doğru**, Çev. Serpil Merzi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Leguin, Ursula K., **Mülksüzler**, Çev. Levent Mollamustafaoğlu, Metis, İstanbul, 1995.

Levy, John M., **Contemporary Urban Planning**, 4th Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997.

Lim, William S.W., "Tall Buildings for Urban Centers in Third World Countries", **Ekistics**, Vol. 40, No: 238, September 1975, s.196-198.

Mansfield, Howard, **Cosmopolis: Yesterday's Cities of the Future**, Center for Urban Policy Research, New Brunswick, New Jersey, 1990.

Marcus, Norman, "Zoning from 1961 to 1991: Turning Back the Clock-But with an up-to-the-Minute Social Agenda", Todd W. Bressi (Ed.), **Planning and Zoning New York City: Yesterday, Today and Tomorrow**, Center for Urban Policy Research, New York, 1993, s.61-103.

Mitchell, William J., "Do We Still Need Skyscrapers?", **Scientific American**, December 1997, Vol.277, No 6.

Mumford, Lewis, "Skin Treatment and New Wrinkles", **From the Ground Up: Observations on Contemporary Architecture, Housing, Highway Building, and Civic Design**, Harvest Book, New York, 1956, s..95-102.

Mumford, Lewis, **The City in History: Its Origins, its Tranformations, and its Prospects**, Harbinger Book, New York, 1961.

New York Skyscrapers: One Hundred Years of High-Rises, (http://members.xoom.com/iNetwork/NYC/nyc.html), Temmuz 2000.

Richards, J.M. & Elizabeth B. Mock, **Modern Mimarlığa Giriş**, Çev. Aptullah Kuran, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Saliga, Pauline A. (Ed.), **The Sky's The Limit: A Century of Chicago Skyscrapers**, Rizzoli, New York, 1990.

Sennett, Richard, **Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay, Ayrıntı, İstanbul, 1999.

Strickland, Roy, "The 1961 Zoning Revision and the Template of the Ideal City", Todd W. Bressi (Ed.), **Planning and Zoning New York City: Yesterday, Today and Tomorrow**, Center for Urban Policy Research, New York, 1993, s.48-60.

TMMOB, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, **İstanbul'un Geleceği ve Gökdelenler**, İstanbul, 1991.

Tunnord, Christopher, Henry Hope Reed, **American Skyline**, Mentor Books, New York, 1956.

Uluslararası Modern Mimari Kongresi, **Atina Anlaşması**, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Ankara, 1969.

Weiss, Marc A., "Skyscraper Zoning: New York's Pioneering Role", **Journal of the American Planning Association**, Spring 1992, Vol.58, No:2, s.201-211.

Wheeler, Mark, "The World's Tallest Building: Move over, Sears Towers. A New Giant Has Risen in the Far East", **Popular Mechanics** , May 01, 1996, s.78-82.

Willis, Carol, "A 3-D CBD: How the 1916 Zoning Law Shaped Manhattan's Central Business Districts", Todd W. Bressi (Ed.), **Planning and Zoning New York City: Yesterday, Today and Tomorrow**, Center for Urban Policy Research, New York, 1993, s.3-26.

Willis, Carol, **Form Follows Finance: Skyscrapers and Skylines in New York and Chicago**, Princeton Architectural Press, New York, 1995.

Wiseman, Carter, "The Rise of the Skyscraper and the Fall of Louis Sullivan", **American Heritage**, February/March 1998, s.74-98.

Zeka, Necmi, "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre", **Postmodernizm**, (Hazırlayan Necmi Zeka), 2. Basım, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, s.1-30.

Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler

Ayda ERAYDIN (*)

Giriş

1970'li yıllara değin kentleşme süreci ve kentler tartışılırken, gelişmekte olan ülkelerde kırdan kente olan göçler, özellikle metropoliten alanlarda ortaya çıkan nüfus yığılmaları ve bu nedenlerle ortaya çıkan kentsel altyapı ve konut sorunları öne çıkarken, kentleşme sürecini tamamlamış gelişmiş ülkelerde kentsel ayrımlaşma, düşük gelir gruplarının kentsel hizmetlerden yeterli düzeyde yararlanmamaları ve kentin dışına kayan üretim ve ekonomik etkinliklerden dolayı kent merkezlerinde yaşanan sorunlar gündemi oluşturmaktaydı. Tüm bu tartışmalarda, kentsel gelişme süreci ve kentler ulus devlet çerçevesinde değerlendirilmekte ve 1970 ekonomik bunalımı öncesinde bölge kentlerinin mevcut konumları ve gelecekleri ulus devletlerin gelişmişlik düzeyleri ve gelişme potansiyelleri ile bağıntılı olarak açıklanmaktaydı.

1980'li yılların başında ise, küreselleşme konusunun giderek güncellik kazandığı, kentleri de içerecek şekilde genişlediği ve *"kentlerin küreselleşme sürecinde yüklenecekleri yeni roller ve yeni işlevler"*in önemli bir tartışma konusu olarak gündeme geldiği izlenmektedir. 1990'lı yıllarda ise, küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin birbirlerini tamamlayıcı oldukları savı öne çıkarken, yerel birimlerin bölge/kent özgün nitelikleri ve yereldeki öznelliklerin kullanımı yolu ile sağlanan başarıları tanımlanmaya başlamış ve bu kapsamda yerel yönetişim mekanizmaları gündeme gelmiştir. Bu çerçeve, küreleşme-yerelleşme ile tanımlanan eğilimlerin belirlediği yeni dünya düzeninde kentlerin farklı işlevler ve roller kazanabileceği şekilde bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Son yıllarda, bu konuda gerçekleştirilen görgül ve kav-

---

(*) Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

ramsal çalışmalar da bu tartışmaları desteklemektedir. Bu yazı, küreselleşme ve yerelleşme süreçlerini kısaca tanımladıktan sonra, bu süreçlerde farklı işlevler yüklenen kentlerin küresel sisteme eklenme biçimleri konusunu tartışarak kentleri farklı bir gruplama içinde ele almaktadır. Farklı işlevler/roller kazanan kentlerin eklenme süreçlerinde önemli olan yerel düzenlemeler yine bu yazı çerçevesinde yanıtlanmaya çalışılmaktadır.

1. Küreselleşme süreci ve bu süreci nedenleyen gelişmeler

Küreselleşme kabaca *"ulusal piyasaların bütünleşmesi"* olarak tanımlanırken ticaret ilişkilerindeki hızlı gelişmeyi ve giderek bu ilişkilerin tüm dünyayı kapsamasını esas almaktadır. Ancak son yıllarda mal akımları yanısıra sermaye akımları küreselleşme sürecinin tanımlanmasında ana faktör niteliği kazanmaktadır. Teknoloji, içerik ve ölçek ekonomileri peşinde olan üretim, sınırları ve firmaları aşmaktadır. Üretim ve sermayenin küreselleşmesi, teknolojik buluşların ortaya çıkış sıklığını ve rekabet koşullarını önemli ölçüde değiştirmektedir. Bu durum somut olarak yatay küresel örgütlenme (şirket evlilikleri ve ortak yatırımlar da dahil olmak üzere) ortaklıklar, araştırma ve üretim birliktelikleri ve uluslararası düzlemde ortak ARGE çalışmalarını ortaya çıkarırken, yeni üretim ağlarının ortaya çıkışı geçmişteki firma tanımını giderek belirsiz hale getirmektedir (Waverman, Camodor ve Goto, 1997).

Küreselleşme eğilimlerinin ortaya çıkışı dünyadaki bazı değişmelere dayalıdır. Değişimin ilk boyutu, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında yaşanan ekonomik büyüme döneminin 1970'li yıllarda tıkanması ve bu tıkanıklığın yarattığı bunalım koşullarının üstesinden gelebilmek için gelişmiş ülke ekonomilerinin önce üretimde yeni teknolojilerden yararlanarak yeniden yapılanma süreci içine girmeleri, bunun yetersiz kaldığı alanlarda ise *üretimin yeniden örgütlenmesi* olmuştur (Freeman ve Perez, 1988; Lipietz, 1986). Değişimin ikinci önemli boyutu, *iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler* olup (Hanna, 1997; Castells, 1989) giderek artak iletişim olanakları, sermaye ve mal akımlarını küresel boyuta taşımıştır (Dicken, 1988; Henderson 1991).

Hem üretimde hem de iletişimde ortaya çıkan bu değişim ve gelişmeler, *çoklu bir etkileşim düzeni* anlamına gelen ağ tipi ilişkilerin tanımladığı yeni bir ekonomik ve sosyal sistemin oluşmasına neden olurken, bu yeni koşullarda mekân kavramı geçmişten çok farklı bir içerik kazanmıştır. Sınır kavramı ve sınırlamaların giderek önemini yitirdiği ve tüm sistemin alanlar ve gruplarla değil birimlerle tanımlandığı bu yeni oluşumla birlikte, *bireysel kimliği ve çeşitliliği savunan yeni bir toplumsal yapı ve ilişkilerin* gündeme geldiği görülmektedir (Harvey, 1989; 1993).

Yukarıda kabaca tanımlanan değişimler, 1970 sonrasında dünyada yeni bir sermaye birikim süreci, üretim biçimi ve buna koşut olarak gelişen düzenleme mekanizmalarını ortaya çıkarmıştır. Yeni üretim ve birikim biçiminin bir özelliği *esneklik* (Hirst ve Zeitlin, 1991; Piore ve Sabel, 1984; Scott, 1988b; Sabel, 1988; Storper ve Scott, 1989 ve 1986), diğer özelliği ise kademelerin yerine birimlerin etkileşimi içinde üretilen karar ve kurumlaşmadır.

Esnek üretim örgütlenmesinin gerçekleşebilmesi üretilen özgün ürünlerin kendilerine uygun pazar nişlerine ulaşabilmesi ile mümkün olup, bu pazarın doğal olarak ulusal piyasalarla sınırlı olmadığı görülmekte ve artan iletişim olanakları ile pazar tüm dünya haline gelmektedir. Kısaca üretim, ancak küreselleşerek kârlılığı sürdürebilmektedir. Bundan da ötesi, sermaye ulusal sınırlar ötesinde akışkanlığını artırarak para kazanmaktadır. Yeni üretim, sistemi esnek uzmanlaşmaya dayalı olup (Piore ve Sabel, 1984; Lipietz, 1986; Schoenberger, 1988) dünyadaki talep dalgalanmalarına ve değişik ürünlere yönelik küçük ve değişken ölçekli gereksinimlere kolay yanıt verebilmek için hem üretim sürecini sürekli değişmeye açık tutabilecek, hem de kullanacağı emeği bu sürece uyumlu hale getirebilecek şekilde örgütlenmiştir. Esnekliklerin sağlanmasında yeni teknolojilerin yanısıra, mevcut üretim teknolojilerinin farklı örgütlenme biçimleri ile kullanılması da önemlidir. Bir mal veya üretim aşamasında uzmanlaşan birimlerin talebe yönelik örgütlenebilmeleri, sistemin özünü oluşturmaktadır.

Bir yandan üretim örgütlenmesinin yeni mantığı üretim ağlarının oluşmasını zorlarken, öte yandan *teknolojik gelişmeler* bunun kolaylaşmasını ve hızla yaygınlaşmasını sağlamaktadır. İletişim teknolojisinin yanısıra gündeme gelen teknolojik gelişmeler, çok amaçlı makinelerin geliştirilmesi, bilgisayar kontrollü makinelerin ve robot kullanımının artması, hem üretimi sürekli değiştirmeyi, hem de kısa zamanda ürün çeşitlendirilmesini sağlamaktadır. Üretim ağlarının yanısıra iletişim ağlarının da ortaya çıkması, üretimin daha yaygın pazarlanmasını ve piyasaların çok yakından izlenmesini sağlamakta, bu durum üretimin küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır. Ağ şeklinde örgütlenme değişik birimler arasındaki ilişkileri sıfır toplamlı oyundan, artı toplamlı oyun şekline dönüşmesine katkı sağlamakta (Camagni ve Capello, 1990; Doeringer, Terkla ve Topakian, 1987) ve yerel değerlerin ağ içinde yer alan diğerlerine aktarılmasını ve birimlerin kendi kimliklerini korumalarına olanak vermektedir (Stöhr, 1990; Miller ve Cote, 1987; Brusco, 1986).

Üretim küreselleşirken, birikim rejiminin de yeniden şekillendiği görülmektedir. Ulusal sınırların öne çıktığı dönemde, ulusal ölçekte yeterli talebi sağlayabilmek için orta sınıfa yönelik gelir dağılımı politikaları önem kazanırken, yeni üretim sisteminde üretim ölçeği küçüldüğünden ve özelleşmiş

ürün tipleri gündeme geldiğinden, bu nitelikteki tüketici kesime artık gereksinim kalmamıştır. Üretim birimlerine olan talebi garantilemek görevi yüklenmiş refah devletlerinin, bu işlevleri ortadan kalkmıştır. Üretici için "kendi yakınındaki tüketiciden çok", malının bedelini ödeyebilecek tüketicinin varlığı önem kazanmaktadır. Öte yandan, tüketici de artık kendine her sunulanı kabul etmeyen, kendi istemlerini belirleyerek piyasaya giren bir birey haline gelmektedir. Son dönemde en önemli değişmelerden biri, bireyin kendi gücünü ve kimliğini yeniden kazanma çabasıdır. Tüketim alanında birey bunu standartlaşmış malları tüketen topluluğun bir parçası olmaktan, bireysel taleplerini ve öznel tercihlerini karşılayabilecek bir konuma gelerek yapmaya çalışmakta, bu da üretim sisteminin bu tür taleplere duyarlı şekilde örgütlenmesine neden olmaktadır. Bu durum yalnızca mal tüketimi için söz konusu değildir. Fikir ve sanat ürünleri tüketimindeki farklılıklar artık standart dışı değildir; tam tersine sanatsal zenginliğin bir parçasıdır (Harvey, 1989). Farklı kimlik taşımak benzer şekilde olağanlaşmaktadır.

Böyle bir ilişki düzeninde sınır ve uzaklık kavramları önemini yitirirken, kitlesel üretim düzenindeki birikim rejiminin dayandığı Keynesgil politikalar da giderek gündemden düşmektedir. Devletten, yeni üretim ve tüketim ilişkisi çerçevesinde daha az işe karışması beklenmektedir. Bu koşullar altında birikim rejimi orta sınıfa yönelik olarak değil, avantajları olan kesimlerin giderek artan pay almasına yönelik olarak şekillenmektedir.

Yukarıda tanımlanan durum küreselleşen ilişkiler düzeninde refahını artıran kesimlerin yanısıra, bu süreçte koşullarını iyileştiremeyenler, daha da ötesinde görevli olarak gelir ve statü kaybına uğrayanların olması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle küreselleşmenin mantığında, ulus devletlerin ve kitlesel üretimin tanımladığı üretim ve birikim rejiminden farklı olarak, tüm bireyleri (daha önceki dönemdeki vatandaşları) kapsamak ve eşit olanaklar sunmak bulunmamaktadır. Bu nedenle küreselleşme sürecine eklemlenmek, her kesim için kazançlı çıkmak anlamına gelmemektedir. Ancak, bu sistemin dışında kalmanın da bir maliyeti vardır. Bu maliyet kent, bölge veya ülkelerin gelişme şanslarının azalması olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Üretim, iletişim ve yapıdaki dönüşümler, mevcut düzenlemelerin etkisizleşmesi ve küreselleşme eğilimleri ile mevcut düzenleme mekanizmaları arasındaki çatışma

Küreselleşme eğilimlerinin sonucu olarak kuralların gevşemesi

Daha önce değinildiği gibi, her üretim ve birikim biçiminin farklı bir düzenleme mekanizmasına gereksinimi vardır (Lipietz, 1986). 1970 sonrasında yeni ortaya çıkan üretim örgütlenmesi, yeni teknolojik gelişmeler, ilişki bi-

çimlerinin değişmesi, sermaye birikim rejiminin yeniden şekillenmesi ve bireyin toplum içindeki değişen rolü, geçmiş üretim ve birikim döneminden farklı düzenleme mekanizmalarının tanımlanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Devletin de 1970'lerde yaşadığı mali bunalım sonrasında bazı işlevlerini devretmek istemesi ile üretim ve sermayenin yeni stratejisi çakıştığında, *daha az devlet ve devlet müdahelesi, daha az düzenleme ve kurallar* bir anda tüm dünyada en güncel söylem durumuna gelmiştir (Ohmae, 1990 ve Ohmae, 1995).

Bu söylemin farklı ülkelerde yaşanan gelişmelere koşut olarak giderek önem kazandığı görülmektedir. Devletin öneminin azalması, geçmişte üretim ve birikim kurallarını belirleyen devletin kurallarını gevşetmesi ve kaldırması bir yandan *"deregülasyon"* kavramını öne çıkarırken, öte yandan bu kuralları uygulamak için tanımlanan yönetsel sistemin değişmesini zorlayarak, karar verme sürecinin ilgili aktörler tarafından tanımlandığı yeni bir yönetişim sisteminin kurulması çabalarına neden olmuştur. Ancak henüz bu süreç tamamlanmadığı için, yeni gelişmeler ile eski düzenleme mekanizmaları arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Yeni düzenleme mekanizmalarının ilkeleri yavaş yavaş ortaya çıkarken, henüz pek çok konuda somut ve ayrıntılı düzenlemeler yoktur. Bu nedenle hem kavramsal olarak, hem de uygulamada çelişkiler ve sürtüşmeler yaşanmaktadır. Ancak tüm bu karmaşa içinde açıkça görünen, ulus devletlerin düzenleme mekanizmaları içindeki rollerinin azalmasıdır.

Ulus devletlerin egemen yönetim biçimi olduğu İkinci Dünya savaşı sonrasındaki düzenleme mekanizmalarının ve kurumlarının ana odağını devlet oluşturmakta idi. Bu dönemde devlet, ölçek ekonomilerine öncelik veren teknoloji paradigması, kitlesel üretimle desteklenen birikim rejimi ve talebi garanti altına alan düzenleme mekanizmalarının bütünlüğünden oluşan bir form olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop, 1990). Devletin bu tanımı, yeni birikim rejimi, üretimin küreselleşmesi ve bireyin öne çıkması şeklinde ortaya çıkan eğilimlerle, devleti ana birim olarak alan bir düzenleme mekanizmasının neden çatışacağını açıkça göstermektedir (Dunford, 1990; Dunford ve Perrons, 1992).

Doğal olarak üretim sistemi, birikim kaynakları ve toplumsal düzenin anlamı değiştikçe, kurumlaşmış düzenleme mekanizmalarının sosyo-ekonomik yapının mevcut işleyişine müdahele biçimlerinin değişmesi gereklidir. Ancak kurumlar, bu kurumları tanımlayan siyasi erk ve bunlara bağımlı bürokratik birimler, bu değişim onların gücünü zayıflatacağı için veya daha da ötesi pek çok kurumu devre dışı bırakacağı için, bir direnme göstermektedir. Bu nedenle, daha önceki deneyimlerin de gösterdiği gibi, dönüşüm yavaş ve sancılı olmaktadır.

Ancak son dönemde tüm dünyayı etkileyen değişimler yeni bazı kurumların oluşumunu zorlamaktadır. Hem ulus devleti aşan, hem de ulus devletin altında kalan ölçeklerde yeni kurumlar ve düzenleme mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Henüz yeterince olgunlaşmamış olmakla birlikte, dünya ekonomik sistemini, para piyasasını ve ticaretini düzenlemeye yönelik yeni adımlar atılmakta, insan hakları ve siyasal gücün elde edilme ve kullanılma biçimine yönelik tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların sadece bazı grupların tekelinde kalmayarak iletişim ağları ile tüm dünyadaki katılımcılara açılması ve çok farklı nitelikteki bireylerin ve grupların bu iletişim ağlarında yer alabilmesi, dünyadaki değişimin de en önemli göstergelerinden biridir (Eraydın, 1995). Ancak, tüm bu oluşumlar içinde henüz tüm dünyadaki rekabet koşullarını düzenleyen yasaların ve kuralların olmaması ve rekabetin eşit şekilde düzenlenmemesi, tüm dünyadaki uygulamaları uyumlaştıracak bir yasal çerçeveyi zorunlu hale getirmektedir (Baker, Campbell, Reynolds ve Rowley, 1997). Mevcut ekonomik düzenleme mekanizmalarının yeni koşullarda en fazla sürtüşme içinde olduğu konu sermaye hareketleridir. Ulus devletin ana işlevlerinden biri, sermaye hareketlerini denetlemek ve sermayenin ülke dışına kaçmasını önlemek olarak tanımlanırken, yeni üretim ve birikim süreci bu konuda esnekliği zorunlu hale getirmektedir. Öte yandan, dünya para sisteminin değiştirilmesi için zaman zaman ortaya atılan tartışmalar vardır. Bugünkü sistem az gelişmiş ülkeleri dezavantajlı duruma sokarken, finansal bunalımları önlemede de yetersiz kalmaktadır.

Yerel ve bölgesel birimlerin düzenleme mekanizmalarında öne çıkması

Yukarıdaki tartışmalar daha önceki dönemde ekonomik gelişmenin sürdürülmesini sağlayan ulus devletin artık bazı ekonomik konularda karar verici olmadığını gösterirken, ulus devletleri kapsayan dünya ekonomisine yönelik mevcut düzenlemelerin geçerliliklerinin de sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ulus devletin meşruiyeti sorgulanırken, ekonomik açıdan ana birim olarak yerel birimler, kentler ve bölgeler önem kazanmaktadır.

Mevcut sistemde ulus devletin altında yer alan ekonomik ve idari birimler yerel birimler olup, bu birimler kimi kez bölgeler, kimi kez de kentler olarak karşımıza çıkmaktadır. Birikimin ve üretimin sürdürülmesi, talebin garanti altına alınması ve sosyal açıdan çatışmalara yol açmayacak kalkınma düzeylerine ulaşılması, yerel düzlemde alınan ekonomik kararlarla sağlanmaktadır. Yeni üretim örgütlenmesi, mekânsal yakınlıkların ötesinde birliktelikleri gündeme getirirken ve gelişmeyi üretim şebekelerine aktarırken, bir üst ölçeğin belirlediği sınırları, bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak, devletin destekleme mekanizmalarından yararlananlar için farklı bir durum söz konusu olmakla birlikte, gelişmiş ve üretim açısından uluslararası reka-

bet koşullarını taşıyan bölgeler ve kentlerde yer alan üretim birimleri için ulusal düzenlemeler gelişme açısından olumsuzdur. Yerelleşme, kendi kapasitelerini ve olanaklarını etkin bir biçimde kullanan ve uluslararası düzlemdeki ilişkileri ile dünya ticaret sistemine eklemlenebilen birimlerin oluşması anlamına gelmektedir. Bu yerel birimlerin/bölgelerin kendi kurguladıkları gelişme stratejilerinin, üst düzeyde belirlenen ekonomik hedefler, kararlar ve kimi zaman kaynak aktarım zorunlulukları gibi düzenlemelerle çatışacağı açıktır.

Gelişmeler iki düzlemde ekonomik düzenleme mekanizmalarını desteklemektedir. Yerel ve küresel. Geçmişteki ara kademelerin önemi giderek azalmakta ve bir ekonomik birim olarak kentler ve bölgeler önem kazanmaktadır. Ulus devletlerin üretime bakış açılarını değiştirmeleri ve üretim dengelerine ilişkin olarak ulus devlet düzeyinde değil, ekonomik bloklar gibi uluslarüstü ölçeklerde kararların oluşturulmaya çalışılması, durumu fazlaca değiştirmemektedir (Dunford ve Perrons, 1992).

3. Kürelleşme eğilimlerinin sonucu ve bütünleyicisi olarak yerelleşme süreci

Son dönemde küreselleşme eğilimlerine koşut olarak yerelleşme gündeme gelmiştir (Leborgne ve Lipietz, 1988; Lipietz, 1986; Storper ve Scott, 1986). Bu iki eğilim, doğal olarak pek çok değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme, ulus devletin sınırlarını aşmak ve ticaret ve sermaye akışkanlığını artırmak gerekçeleri ile hızlanırken (Dicken, 1988; Sklair, 1991); üretimde esneklik ve yeni işbölümü, yerel özelliklerin ve yerelleşmiş yeni üretim yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Massey, 1984; Scott ve Storper, 1987). Bu yerel birimler, kendi öznelliklerini koruyarak dünya sistemi içinde söz sahibi olmaya çalışırken; dünya sisteminde bölge ve kentlerin ana yerel birimler olduğu söylemi giderek ağırlık kazanmaktadır (Ohmae, 1995).

Tüm bu gelişmeler küreselleşme ve yerelleşmenin iki karşıt eğilim olmadığını, tam tersine bunların birbirlerini tanımlayan iki eğilim olduğu görüşünün benimsenmesine yol açmıştır (Amin ve Malmberg, 1992). Ancak bundan daha önemlisi, yeni teknolojik olanaklarla değişen ekonomik koşullara yanıt olarak çok farklı üretim sistemlerinin gelişebileceği ve bunların bir yandan küreselleşmeyi desteklerken, diğer yandan yerel kalkınma amacım taşıyabileceği şeklinde geliştirilen savlardır (Salais ve Stroper, 1992; Amin ve Robins, 1990; Cooke, 1992). Kürelleşme ve yerelleşmenin iki ayrı eğilim olmaktan öte, bir dialektik süreç olduğu, tüm bu tartışmaların özünü oluşturmaktadır.

Günümüz yazınında kürelleşme ve yerelleşme ekonomik içeriği ile yoğun olarak tartışılmaktadır. Ancak, küreselleşme-yerelleşme süreçlerinin etkileri çok daha geniş kapsamlıdır. Bu eğilimler, toplumsal yapı ve toplumsal düzeni sağlayacak yönetim/yönetişim yapıları ile bireysel hakların nasıl kullanılacağını belirleyen toplumsal süreçleri tanımlarken, daha da önemlisi bu süreçlerin hangi mekânsal birimde gerçekleşeceğini belirlemektedir. Ayrıca, küreselleşme ve yerelleşme mekânı algılayış biçimini, mekândaki süreçleri ve ilişkileri yeniden tanımlamaktadır. Nitekim geçmişteki mekânsal paradigmaların kilit kavramları olan sınır, kademelenme ve yerel/yerellik kavramları bugün çok farklı değerlendirilmektedir.

Birim mekânı tanımlamakta kullanılan sınır kavramı ortadan kalktığında mekânı algılayış biçiminde önemli bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede sınır kavramının önemini yitirmesi ile mekânın iki boyutlu algılanmasında ortaya çıkan boşluğu, mekânsal birimler arası ilişkileri irdeleyerek çok boyutlu nitelik kazanan yeni bir kavramlaştırma öne sürülmektedir. Şebeke/ağ kavramı, son dönemde kentleri, yöreleri ve tüm yerleşmeleri sınırları ile iki boyutta birbirlerine karşı konumları şeklinde değil, bunun ötesinde, biribirleri ile ilişkileri ile tanımlamayı olanaklı kılmaktadır (Camagni, 1991).

Ağ kavramının bilgi, iletişim, üretim, denetim gibi farklı içeriklerde ve farklı mekânsal birimleri içerecek şekilde gündeme gelmesi, her mekânsal birimin farklı nitelikleri ile bir başka birime karşı göreli konumunun belirlendiği kademelenme sisteminin ne ölçüde geçerli olduğu konusunda önemli soru işaretleri yaratmaktadır.

Yerelleşme *yerel kimliklerin yeniden keşfedilmesi, yerel potansiyelin kullanılması* anlamına gelirken (Cooke, 1989), doğal olarak yörelerin ve kentlerin dünya platformunda yarışmalarında bu nitelik ve kimlikler avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ulus devletlerin gelişme dönemlerinde öne çıkarılan ulusal kimlik içinde eriyen ve tüm ülkenin bir parçası olarak tanımlanan kentler, yöreler ve bölgeler, küreselleşme sürecine katılmak ve bu süreçte avantajlı olabilmek için kendi yerel kimliklerini yeniden keşfetmektedirler (Stöhr, 1990). Yerel kültür ve yerel özellikler, artık rekabet gücü kazanmanın önemli bir ögesidir. Böylece yerelleşme, yerel birimlerin özerkleşmesi ve yerel kimliklerin tanımlanması, küreselleşme sürecinin itici bir ögesi olarak önem kazamakta ve bu iki süreç karşıt olarak gelişmemekte, tam tersine bir dialektik çerçevede birbirlerini tanımlamaktadır.

Yerelleşme sürecinde öne çıkan kavramlardan ilki, geçmiş dönemdeki karşılıklı bağımlılık yerine *yerel özerklik kavramı* olmakta, burada özerklik

geçmiştekinden çok daha geniş bir anlama kavuşmaktadır (Urry, 1987 ve 1985, Sayer, 1991). Yerel karar mekanizmaları ve yerel demokrasi kavramlarında değişim ortaya çıkmakta ve kararların oluşmasında temsili demokrasinin yeterli olmayacağı görüşüne koşut olarak karar oluşturma sürecinin yeniden tanımlanması yönünde yeni bir çabaya girilmektedir.

Daha önce de söz edildiği gibi, yerelleşme ile birlikte *yerel kimlik* kavramı ön plana çıkmaktadır. Yerel kimliğin nasıl oluştuğu ve üretim süreçlerinin belirlenmesinde geçmişten gelen birikimin etkileri tartışılırken, doğal olarak, yeni bir sosyal kuram gereksinimi vardır. Modernist yaklaşımda öne sürülen evrimci bir bakış açısı yerine, farklılıkları ve farklılaşmayı öne çıkaran yaklaşımlar post modern çerçeve içinde aranmaktadır. Bu tartışmalar kent düzleminde daha somut nitelik kazanmaktadır.

4. Kentler ve küreselleşme süreci

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı en önemli kavramsal değişmelerden biri, bir bölge ve bir ülkenin parçası olan kent tanımı yerine, dünyadaki tüm kent ve bölgelerle *yarışan ve bu yeni etkileşim sistemi içinde rekabet gücü kazanmaya çalışan kent* kavramının ortaya çıkmasıdır. Geleneksel rekabet gücü tartışmalarında üretim faktörlerinin durumu, talep koşulları, ilgili ve destekleyici birimlerin durumu, birimlerin (firma) stratejileri ve yapısal özellikleri ile insan kaynağı, sermaye ve teknolojinin rekabet gücünün oluşumunda göreli üstünlükleri sağladığı belirtilmektedir. Porter (1990)'ın ulus devlet düzeyinde yaptığı ve ulusların rekabet gücünü tanımlayan çalışması, daha öncekiler gibi firmadan başlasa da, ulusal değerleri, kültür, ekonomik yapılar ve kurumları öne çıkarmış olup bu ögeler kentler düzeyindeki tartışmalarda etkili olmuştur. Gerçekte ulus devletler gibi kentler de yarışmazlar; rekabet gücü bunlarda yer alan firmalar ve bireylerle gerçekleşir. Bu nedenle kentleri oluşturan birimlerin ortak bir strateji ve sinerji etkileri yaratabilecekleri ortamı oluşturmak için düzenleme mekanizmalarına gereksinim vardır.

5. Kentlerin kürelleşme sürecine eklemlenmesinin koşulları

Önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi küreselleşme süreci içinde yer almak doğal bir sonuç olmayıp özel bir çaba gerektirmektedir ve bazı koşullara bağımlıdır. Bu koşulların başlıcaları, kentlerin yapısal özellikleri ve potansiyelleri, dışsal koşullar ve yerel düzlemde oluşturulacak yeni mekanizmalardır.

1. Kentlerin dünya sistemi içinde önem kazanan yapısal özellikleri; üretim ve iletişim potansiyelleri, kimlikleri ve bunlarla tanımlanan rekabet güçleridir.

Burada şu temel soruyu yanıtlamak gerekiyor? Eklemlenmenin ilk koşulu büyüme mi? Bu soruya verilen yanıtlar farklıdır. Son zamanlarda Molotch (1976)'un büyüme makinesi (1), Elkin (1987)'in iş rejimi (2) ve Peterson'un

kalkınmacı politikalar (3) diye adlandırdığı kentsel gelişme kuramları, kentlerin dünya sistemi içinde rekabet gücü sağlamalarının büyüme ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ile olacağı üzerinde dururken, firmaları öne çıkarmaktadır. Peterson (1981), yerel birimlerin ticaret ve üretim faaliyetlerindeki gelişimin desteklemesini bir ön koşul olarak tanımlamaktadır. Ekonomiye verilen belirleyici rol Molotch'un yaklaşımında da izlenirken, bu yaklaşımlar, iş dünyasını öne çıkarıp devleti geri plana atmaktadırlar. Elkin ise yerel liderlerin o yöredeki gelişmeyi yönlendirilebileceğini söylerken, yine iş dünyasını ön plana çıkarmaktadır.

Bu yaklaşımlarda ve genel olan küreselleşme tartışmalarında gözlenen büyüme yanlı bakış açısı, *dünya sistemine eklemlenmenin ana koşulunun ekonomik gelişme* olduğu yargısı üzerine kurgulanmaktadır. Ancak, bu yargının tartışmaya açık olduğu ve daha da ötesi bazı örneklerde ana strateji olarak, büyümeyi denetleyerek dünya koşullarına ayak uydurmanın benimsendiğini göstermektedir (Clark ve Goetz, 1994). Ayrıca yönetici ve iş adamlarının büyüme kaygılarının yerel halk tarafından tümüyle paylaşılmadığı ve farklı toplumsal grupların kendi değer yargılarını katarak gelişmenin olumsuz etkilerine karşı çıktıkları görülmektedir (4).

Öte yandan küreselleşen düya sistemi içinde avantajlı koşullarla yer alabilmenin salt ekonomik ve ticaret ve sanayi türü işlerle gerçekleşemeyeceği görülmektedir. Farklı tipteki kentlere yönelik deneyimler, dünya sistemi içinde rekabet gücü sağlamak için öncelikle *geleceğe yönelik bir vizyon oluşturulması* gereğini vurgulamaktadır. Vizyon oluşturulmasında kentlerin yüklenmek istedikleri misyon, değerler sistemi ve kültürel birikim temel alınarak dünya sistemine eklenmede izlenecek stratejiler belirlenebilecektir. Küresel düzlemde vizyon oluşturulması, eklemlenme sürecinin hem ilk basamağı, hem de temel koşullarından biri olup buna bağımlı olarak *stratejilerin* oluşturulması gereklidir. Küresel bir strateji, küresel iletişim ağları içinde bulunmak ve sistem içindeki birimlerle bağlantılar kurmak anlamına gelmektedir. Bu çerçevede bilgiye erişim altyapısının kurulması en önemli kıstaslardan biri olurken, Castells (1996), bilim-teknoloji-sanayi-toplum arasındaki etkileşimin rekabet gücünü yaratacağını belirtmektedir. Bu sistemin kentleri küreselleşme sürecinin neresine taşıyacağı ise işgücünün niteliği ile belirlenmektedir. Bilişim ağları ve iletişim sistemlerinin kullanılmasındaki etkenlik *ve toplam kalite yönetiminin* kent düzeyinde yaygınlaştırılması ve bilgi sis-

---

(1) Growth machine.

(2) Business regime.

(3) Developmental policies.

(4) Castells (1996)'in verdiği Tokyo örneğine veya Clark ve Goetz (1994) tarafından verilen ABD kentlerine ilişkin bulgulara bakınız.

temlerinin bu amaçla kullanılması, rekabet gücü oluşturmanın ilk basamaklarını tanımlamaktadır.

2. *Kentlerin küresel sisteme eklemlenme biçiminde, kendi yapıları kadar, kendi dışındaki ortamın dikte ettirdiği koşullar da önem kazanmaktadır. Bu durumda doğru zamanda uygun yapıda olmak ve doğru strateji uygulamak önemlidir.*

Dışsal koşullar şu ögeleri kapsamaktadır:

* Küreselleşme ortamındaki diğer yarışmacılar,

* Yarışmanın kuralları,

* Düzenleme mekanizmaları,

* Politik gündem,

* Teknolojik yapı,

* İnsan ve değişen değer yargıları,

* Tüketici olarak insanın değişen beklentileri.

Dışsal koşullar sabit değildir ve yukarıda tanımlanan ögeler sürekli değişmektedir ve bu değişim küreselleşme sürecinde yer almaya çalışan her birimin sürekli uyum yapmasını ve değişen koşullara yanıt vermesini zorlamaktadır. Küresel sisteme eklemlenme için bir şans yakalamış olan firma ve kentlerin konumları da sürekli olarak değişmektedir. Nitekim Castells (1996), küresel kent/bilgi kenti olmanın bir durum değil, bir süreç olduğunu öne sürmektedir.

3. *Yerel yönetimler, doğru stratejinin oluşturulmasında en önemli öge olup küreselleşme amaçlı bir stratejinin oluşturulabilmesinde doğru aktörlerin katılımı ile oluşturulacak bir yönetişim sistemi ilk basamak olacaktır.*

Daha sonra ayrıntılı olarak sunulacak farklı kentsel eklemlenme biçimleri iki ana strateji çerçevesinde irdelenebilir:

* Farklılaşma stratejisi: Rakiplerden farklı bir dalda uzmanlaşarak, bir dalda en iyi olmak,

* Düşük-fiyat stratejisi: Farklı kullanımlar için en ucuz koşulları sağlayarak üstünlük sağlamak.

Bu temel seçimlere ek olarak geliştirilebilecek yaratıcılık kapasitesi ve dayanışma ağları, kentlerin küresel sisteme eklemlenme biçimlerini tanımlayıcı yeni ögelerdir.

6. Kentlerin küreselleşme sürecine farklı eklemlenmeleri

Kentler küreselleşme sürecine farklı şekilde eklemlenmektedir (Tablo 1). Dünya üretim, bilişim ve etkileşim ağları ile yeniden tanımlanırken, farklı ağ sistemleri arasındaki ilişkileri üç boyutlu olarak düşünmek gerekmektedir. Farklı düzlemlerdeki ağlar kimi zaman kesişerek, kimi zaman da farklı düzlemlerde ilişkileri tanımlamaktadır. Dünyadaki çeşitli odakların konumları da hem hangi ağlar üzerinde yer aldıkları, hem de hangi ağların kesişme noktası olduğuna bağımlı olarak farklılaşmaktadır.

Tablo 1: Farklı eklemlenme biçimleri ve farklı kent tipleri

Küreselleşme sürecine farklı şekilde eklemlenmeler	Eklemlenmede önemli olan iç ve dış dinamikler	Eklemlenmede önemli olan yerel düzenlemeler
I. Küresel sistemin odağı olarak dünyaya eklemlenme		
Dünya kentleri/küresel kentler	Çok sayıda üretim ve iletişim ağının kesişme noktası. Ekonomik sistemin işleyişinde ve denetiminde söz sahibi olan firmalar.	•Küresel firmaların mekansal taleplerini karşılamaya yönelik fiziksel düzenlemeler ve mevcut düzenlemelerin gevşetilmesi
II. Bilgi kapasitesi ile dünyaya eklemlenme		
Öğrenen bölgeler	Bilgi üretme ve öğrenme sürecinde odak noktalar. Bilgi depolamo, fikir ve yaratıcılığın akımını kolaylaştıran altyapı.	•Bilgiye dayalı örgütlenmeye destek ve teşvik •Bilginin varlık olarak değerlendirilmesi •Bilgi yoğun firmalara kredi ve sermaye sağlanması
Bilgi kentleri	Bilginin toplandığı ve aktarıldığı, yalnızca çevresindeki alanlarla değil, uluslarası ağlar yardımıyla tüm dünya ile iletişimleri olan merkezler	•Bilginin üretilmesine destek •Bilginin yaygınlaştırılmasına kolaylık ve altyapı •Kentlerin çekicilliklerini artıracak mekân kalitesi
III. Yaratıcı kapasiteleri ve yerel ilişkilerindeki bütünselleşmenin rekabet gücü ile eklemlenme		
Geleneksel sanayi odakları	Bireysel firmalar tarafından üretilemeyecek nitelikteki ve rekabet gücünü artıracak çözümlerin o yördeki aktörlerin bir araya gelerek üretilmesi	•Yerel gelişmeyi destekleyen yerel kurumlar ve aktörlerin bir arada sağladıkları yaratıcılıklar toplum •Yerel teşvik ve sivil örgütlerinin sağladıkları olanaklar
Yeni gelişme odakları: İleri teknoloji bölgeleri	İleri teknolojiye sahip firmalar tarafından sağlanan üretim ağlarının varlığı	•Dayanışma ağları •Yüksek nitelikli insan gücü kaynakları •Buluşçuluğun lider firmalar tarafından desteklenmesi
IV. Teknolojik birikimleri ile eklemlenme		
Teknoloji merkezleri, teknoparklar, teknopolisler	Bilgi ve ve teknoloji üretimini sağlayan yerel iletişim ağları. İleri düzeyde teknoloji sunumunu gerçekleştiren firmalar ve araştırma kurumları	•Buluş ve teknolojik gelişmeyi sağlamaya yönelik kamu kaynakları (altyapı ve parasal destekler)
V. Yapısal dönüşüm gerçekleştirerek dünya ile eklemlenen metropoller		
Teknolojik ve kurumsal dönüşüm gösteren ulusal metropoller	Mevcut üretim yapısının değiştiği esnek ve düşey ayrımlaşmış ve tam zamanında üretimin benimsendiği bir ortam. Yeni hizmet alanları ve yeni işgücü talebinin ortaya çıkması	•Ulusal ekonomik kuralların, finansman biçimlerinin ve ticaretin yeniden düzenlenmesi
Belirli konularda uzmanlaşmış kentler	Belirli konularda deneyim ve yaratıcılık potansiyeli. Bazı buluşlar yaparak dünya sisteminde yer alma çabası	•Teknolojik dönüşümü destekleyen politikalar •Yeni buluşların desteklenmesi
VI. Küreselleşme sürecine bazı kesimlerin özverisi ile eklemlenenler		
Ucuz emek alanları olarak eklemlenen kentler	Geleneksel malları ucuza üreterek rekabet gücü sağlamak	•Emeğin ucuz olmasını sağlayan düzenlemeler (emeği koruyan mevcut kuralların ve yasaların uygulanmaması)
VII. Eklenemeyenler		
Geleneksel sanayi yapısını değiştirmeyenler	Geleneksel birikimleri ile rekabet gücünü yakalayamayanlar	Düzenleme biçimlerinin değişen koşullara uyum sağlayamaması
İşlevsel olarak sınırlı alanlar	Olanakları sınırlı olduğu için dünya sisteminin dışında kalanlar	
Kentsel çöküş yaşayanlar	Küreselleşme sürecinin dışında kalarak eski canlılıklarını yitirenler	

1. Küresel sistemin odağı olarak dünyaya eklemlenme

Küreselleşen ilişkilerin odağı olan küresel kentler / dünya kentleri son dönemde en güncel kavramlardan biridir. Bu kentlerin ortaya çıkışı çok farklı değişkenlerle açıklanmakta ve tanımı da buna göre farklılaşmaktadır. Küresel kentleri üretimin denetlendiği ve bütünleştirildiği yeni üretim mekânları şeklinde tanımlama biçimi oldukça yaygındır (Harvey, 1989). Friedman (1988: 57), dünya kentlerini, küresel sermaye birikiminin yoğunlaştığı ve küresel sistemin kontrolünün sağlandığı merkezler olarak tanımlamaktadır. Sassen (1991) ise bu tanımları birleştirerek küresel kentlerin dört niteliğini sıralamaktadır: Dünya ekonomisinin örgütlenme biçiminin belirlenmesi, uzmanlaşmış hizmetlerin finanse edildiği anahtar nokta olma nitelikleri, öncül sanayi kollarında üretim ve buluşların yapılması ve yeni buluşlar ile ürünlerin pazarlandığı odaklar olmaları. Ancak tüm dünya kentlerinin dünya sistemini şekillendiremeyeceği bir bölümünün, ulusal ekonomilerin küresel ekonomilerle bağlantı noktaları olma işlevini gördüğü de belirtilmek durumundadır.

Gerçekte küresel kentler, küresel üretim, bilişim ve iletişim ağlarının kesiştiği ve bu ağların niteliklerinin belirlenmesinde etken olan merkezlerdir. Bilgi ve sermayenin dolaşımını etkileyebilmeleri bu kentlerin ana niteliklerini oluşturmaktadır. Bu merkezler, dünyadaki düzenleme mekanizmalarının da belirlendiği merkezler olup bir kentin küresel kent olması ancak bu düzenlemeleri yapabilecek güçte olabilmesi ile mümkündür. Mevcut yazında, bu önemli kıstaslar gözardı edilerek, kentsel alanda yapılabilecek düzenlemelerle bu şekilde bir eklemlenmenin sağlanıp sağlanamayacağı tartışılmaktadır. Ancak farklı küresel ağların odak noktası durumunda olmayan bir kent için bu tartışmaya girmek, abartılı bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Uluslararası düzenleme mekanizmalarını belirleyen bu kentler, bu işlevlerini yerine getirirken veya küreselleşme sürecinde yeni konumlar elde etmeye çalışırken, kendileri bu süreçten nasıl etkileniyorlar ve bu sürece eklemlenmeye çalışırken nasıl bir yerel süreç gündeme geliyor?

Mevcut yazın, temelde iş çevrelerinin mekânsal taleplerini ve kentin buna göre şekillenmesini öne çıkarırken, özellikle merkezi iş alanlarındaki yeni yapılaşmadan söz etmekte (Sassen, 1991; Pryke, 1991), finans ve iş çevrelerinin ofis alanları talebinin kentin iş alanlarında yarattığı dönüşümler üzerinde durmaktadır. Özellikle küreselleşme sürecinde öne çıkan kentlerde sanayi ağırlıklı işlevler kentin gerilerine taşınırken (Castells, 1996), bu işlevlere yönelik yeni yapılanma ve fiziksel dönüşme süreci izlenmektedir.

Ancak, bu süreç bir yandan talep baskısı ile şekillenirken, öte yandan bu sürecin desteklenmesi için yerel yönetimlerin önemli bir çaba içine girdiği,

hatta yeni kurumlaşma ve kurallar oluşturduğu görülmektedir. Kentler arasında önemli farklılıklar gözlenmesine karşılık, ekonomik açıdan kabul edilebilirlik esasına dayalı olarak hazırlanan ve kamu ve özel sektör birlikteliğinin söz konusu olduğu büyük ölçekli kentsel yenileme/yeni merkez projeleri (5), bu yeni projelerin çekiciliğini artıracak altayapı çalışmaları ve kentin yeni imgesini oluşturacak kültürel yapılar (6), kent mekânındaki yeni düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. Bu iş ve finansman merkezlerindeki yerel yönetimler, sadece artan talebe yönelik olan yeni iş mekânları üretmek değil, aynı zamanda tüm kent için yeni bir imaj geliştirmek için çaba göstermektedir. Küresel güçlerini gösterecek imaj üretimi, bu kentlerin hem yeni iş, hem de yüksek nitelikli insan gücünü çekmesi ve böylelikle rekabet gücünü artırması üzerine kuruludur. Yeni tür mekânları üretmek, mevcut planlama mekanizmalarının yeniden irdelenmesi ve planlamanın ana kurallarının değişimi anlamına gelmektedir. Planlama sisteminde ve yerel yöntim örgütlenmesindeki düzenlemeler (Pryke, 1991), yeni oluşan fırsatları değelendirmek ve küreselleşme süreci içinde yer almaya yönelik çabalardır.

2. Bilgi kapasitesi ile dünyaya eklemlenme

Bilgi, günümüzde rekabet gücü sağlamanın en önemli ölçütü haline gelmiştir. Son dönemde küreselleşme ve yerelleşmeye yönelik yazında bu görüş yaygın olarak benimsenmektedir. Küreselleşme sürecine eklemlenerek bu süreçten en fazla getiri sağlamanın yolunun, bilgi açısından öne çıkarak kürelleşme sürecinde üstünlük sağlayan bazı bölgeler ve kentler gözlenerek bazı kavramlar öne sürülmektedir. Öğrenen bölgeler, bilgi kentleri, ağ mekezi kentler (7) gibi kavramlar bunların başlıcalarıdır. Aralarında vurgu farkları olsa da, bu tanımlar, iletişim teknolojisindeki gelişmelerin bilgi alış verişini hızlandırması ve bilgi üreten merkezlerin iletişim ve etkileşim sistemi içinde rekabet gücü kazanacağı gürüşüne dayanmaktadır.

Öğrenen bölgeler, bilgi yaratan ve yayan ana odaklar olup, en önemli özellikleri bilgi depolama ve bilgi, yaratıcı düşünce ve öğrenmeye yönelik akımları kolaylaştıran altyapıya sahip bulunmalarıdır (Florida, 1995). Bu bölgeler, buluş ve ekonomik gelişmeye kaynaklık etmekte ve küreselleşmeyi sürükleyen mekânsal birimlerin başında gelmektedir. Göreli üstünlüklerini bilginin sürekli geliştirilmesi, üretimin bilgi yoğun olması, buluşla üretimin birleştirilebilmesi ve insan kaynaklarının sürekli eğitimi ile sağlayan bu kent-

---

(5) Örneğin Londra'da Canary Walf, Paris'te La Defense.

(6) Örneğin Tokyo'da Historical Museum (Edo-Tokyo Hakubutskahan).

(7) Full network cities.

lerde insanların, bilginin, hizmet ve malların sürekli olarak akışkanlığını sağlayacak bir altlapı gerekmektedir. Örnek olarak incelenen (8) bu tür merkezlerde, karşıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler, ağ şeklinde örgütlenme ve esnek düzenleme mekanizmalarının bulunduğu saptanmıştır. Bilgiye dayalı ekonomik örgütlenmeye sağlanan teşvik ile firmaların buluş, yüksek kalite ve en başarılı uygulamaları benimsemelerinin, bu bölgelerin ortaya çıkışında etken olduğu belirtilmektedir (Asheim, 1996). Küresel kent tartışmalarında kentsel mekânın örgütlenmesi önemli noktalardan birini oluştururken, öğrenen bölgeler kavramı, büyüme ve ekonomik yapının sürekli yenilenmesi gereğini öne çıkarmaktadır. Buna bağımlı olarak anılan düzenleme biçimleri de ekonomik nitelikli olup yerel yönetimlerin özel sektör ve üniversitelerle yaptığı ortak düzenlemeler/projeler önem kazanmaktadır.

Bilgi kentleri kavramından yola çıkan tartışmalarda ise, daha farklı boyutlar öne çıkabilmektedir. İleri iletişim teknolojisi ile ortaya çıkan gelişmelerin kentsel mekânın örgütlenmesini etkilediği, ortak mekânların sadece dinlence-eğlence mekânlarına dönüştüğü, kültürel iletişimin azaldığı, kentlerdeki farklı kültürel gruplar arasındaki ayrımın arttığı ve insanların toplumdan kopuk hale geldiği öne sürülmektedir. Kentlerde bir bilgi iletişim devrimi yaşanmakta, bilgisayarlar yardımıyla ofise gitmeden işlerini yapanlar olduğu gibi, yeni iletişim olanakları pek çok gereksinimini (alış veriş, bankaya yapılan ödemeler, vs.) evden karşılayabilme şansı yaratmaktadır. Ancak, bu gelişmelerin yeni mekânsal formlar oluşturmak açısından ne denli önemli olacağı tartışmalıdır. Mevcut çalışmalar, bu tür bir senaryo için fazla destek sağlamamakta, farklı eğilimler birarada yer alabilmektedir (Castells, 1985). Birincisi, standart bilgi işleme operasyonlarının metropoliten alanların çeperine aktarılması, ikincisi ise çok işlevli, çok üstün becerili çalışma grubunun yürüttüğü işlerin yeniden bir araya getirilerek kent merkezinde yer alması şeklindedir. İlk aşamada kent merkezlerinin göreli öneminin bu teknolojik gelişme ile ortadan kalkabileceği düşünülürken, işin mantığı gereği kent merkezlerinde bazı işlevlerin yığılması söz konusu olabilmekte, kent merkezlerinde iletişim ağırlıklı yeni iş kollarının ortaya çıktığı gözlenmektedir.

3. *Yaratıcı kapasite ve yerel ilişkilerindeki bütünselleşmenin sağladığı rekabet gücü ile eklemlenme*

Son yıllarda üzerinde en fazla durulan mekânsal birimler, *yeni gelişme odaklarıdır* (9). Bu mekânsal birimlerin bu denli ilgi çekmesinin ana nedeni,

---

(8) Florida (1995)'nın verdiği örnekler Silicon Valley (ABD), Tokyo ve Osaka (Japonya) ve Sttutgart (Almanya)'dır.

(9) Industrial districts.

kitlesel üretim örgütlenmesinden, esnek üretim sistemine geçen imalat sanayinin bu değişimle birlikte mekânsal yönelimlerinde de değişim olması ve 1970 bunalımı sonrasında bu yeni sanayi örgütlenmesinin yeni sanayi odaklarında yoğunlaşmasıdır (Brusco, 1982; Sabel, 1989; Piore ve Sabel, 1984; Amin, 1989; Goodman, Bamford ve Saynor, 1989; Pyke, Beccatini ve Senberger, 1990; Capecchi, 1989; Bianchi, 1990, Beccatini, 1989) Diğer bir deyişle, yeni sanayi odakları, küçük ve orta ölçekli firmaların üretim sürecine farklı aşamalarda katılarak oluşturdukları yeni bir üretim örgütlenmesi ile bunalım koşullarını aşmaları nedeniyle simge haline gelmişlerdir. Bir bölümü geleneksel sanayi kollarında üretim örgütlenmesinini, teknolojinin sağladığı yeni olanakları kullanarak, diğer bölümü ileri teknoloji sanayilerinde uzmanlaşan bu kentsel bölgelerin, kitlesel üretim ve birikim döneminde göreli olarak az gelişmiş yerler olması bu ilgiyi artırmaktadır (Humprey, 1995). Her ne kadar bu gelişmelerin benzerlerinin başka bir yerde yaratılmasının mümkün olmadığı (Schmitz, 1995; Zeitlin, 1992; Amin ve Thrift, 1992; Amin ve Malmberg, 1992) ve bu bölgelerin sürekli değiştiği (Cooke, 1996; Dimou, 1994; Heidenreich, 1996) öne sürülse de, az gelişmiş ülkeler için bazı ipucları sağlayabileceği görüşü bu bilgiyi pekiştirmektedir.

Sanayi kolları ne olursa olsun, bu alanların en önemli özellikleri, rekabet güçlerini salt ekonomik yığılmalardan değil, sosyal örgütlenme ve yerel aktörlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin getirileri ile sağlamalarıdır. Bu bölgelerde bireysel olarak başarılamayacak gelişmeler, yerel aktörler biraraya gelerek sağlanmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli sanayilerin ağırlık taşıdığı ve üretimin düşey ayrışması nedeniyle fason ilişkilerin çok geliştiği bu gelişme odaklarında, geleneksel sanayi kollarında bile, yeni teknolojik gelişmelerle geleneksel üretimi buluşturarak buluşucu ve yaratıcı bir nitelik kazandırıldığından sıklıkla konu edilmektedir. Böylelikle, bu kentsel bölgeler dünyadaki küçük pazar nişlerine özel nitelikte ve özel olarak tasarlanmış ürünler sunarak başarılı olmaktadırlar.

Diğer örneklerden farklı olarak, yeni sanayi odaklarını düzenleme mekanizmaları ve bunların gelişmeyi yönlendirmedeki önemleri yoğun olarak tartışılmaktadır. İncelenen örneklerin çoğunda merkezi hükümet politiklarının bu örneklerin başarısında kısıtlı rol oynadığından söz edilirken, yerel kurumların, işlevleri ön plana çıkarılmaktadır. Piore ve Sabel (1984) yerel kurumların yaratıcılığın sağlanmasındaki önemine değinirken, bu kurumların mesleki eğitim, piyasa ve teknoloji konusularında katkı sağladığı ve teknoloji ve pazarlama merkezleri kurarak ileri teknoloji kullananan sanayi kollarını destekledikleri belirtmektedirler. Avrupa'daki dört sanayi gelişme odağını (Üçüncü İtalya, Baden Württenberg, Batı Jutland ve Güneydoğu Flanders)

inceleyen Schmitz ve Musyck (1995: 904), sunulan bu tür hizmetlerin gelişmenin özellikle ilk aşamasında büyük önem kazandığı görüşündedir.

Öte yandan yerel yönetimler, gerek firmalar gerekse firmalarla diğer kurumlar arasındaki ortaklıkları veya ortak stratejileri destekleyerek dayanışma ağları içinde yeni buluşların gerçekleşmesinde önemli rol üstlenmektedirler (Asheim, 1996). Ancak, bu politikaların benimsenmesinde ve hayata geçirilmesinde bu yöredeki toplumsal özelliklerin önemli olduğu tüm çalışmalarda vurgulanan noktalardan biridir. Dayanışma, bölüşme, ortak çıkarları savunma ve yerel kapasitelerin ortak kullanımı gibi özelliklerin bu toplumların özgün yanları olduğu ve yerel yönetimlerin de bu yapıyı pekiştiren uygulamalarının önem kazandığı görülmektedir.

Daha önceki küreselleşme tartışmalarına benzer olarak, bu bölgelerde de iki özellik ön plana çıkarılmaktadır. Buluşçuluk (Piore ve Sabel, 1984; Ashiem, 1996; Bellandi, 1994; Brusco, 1990, Garofoli, 1991, Beccatini, 1991) ve küresel değişmelere ve beklentilere uygun yerel yanıtlar geliştirebilme kapasitesi. (Staber, 1996; Cooke, 1996). Yeni gelişme odakları ile ilgili yazın bu özelliklerin bir toplumsal etkileşim süreci içinde gerçekleştirildiğini belirtirken, diğer kavramsal tartışmalardan daha yoğun olarak, yerel yönetimlerin bu nitelikleri destekleyen düzenlemelerinin önemli olduğunu belirtmektedir.

4. Teknolojik birikim yolu ile eklemlenme

İleri teknoloji bölgeleri, teknoparklar, teknopolisler

Küreselleşme sürecine küresel ekonomi ve finasman sistemlerini yönlendirme işlevleri ile bilgiye yönelik uzmanlaşan merkezler bilgi ve buluş sağlayarak, yeni gelişme odakları geleneksel değerleri teknoloji ile bütünleştirerek eklemlenirken, üretimin yeni teknolojik yapısını tanımlayan ve teknolojik gelişmeyi sürükleyen merkezler ise, küreselleşen dünyanın en önemli düğüm noktalarından bir bölümünü oluşturmaktadırlar. Genelde "buluşculuk ortamı" olarak tanımlanan ileri teknolojinin geliştirildiği ve yeni buluşların ortaya çıktığı bu merkezler, çok farklı kentsel formatlarda ortaya çıkabilmektedir. Teknoloji koridorları, teknoparklar ve teknopolisler bu tür gelişmelerin farklı mekânsal formlarını tanımlamaktadır (10).

---

(10) Teknokentler, teknoloji koridorları olarak öne çıkan yerlerden bazıları Silikon Vadisi, Boston Route 128, Güney Koliforniya Kenopolü, Kuzey Karolina Araştırma Üçgeni, Tokyo, Güney Paris, Londro-M4 koridoru, Milano, Seoul-Inchon, Moscow-Zelengrad, Nice-Sophia Antipolis; Topei-Hschu, Singapore, Shangai, Sao Paula, Barcelona (Castells, 1996: 390) olarak tanımlanmaktadır.

Bu bölgelerin bir bölümü, farklı koşulları talep etmeleri nedeniyle geçmiş sanayi odaklarından farklı yerlerde konumlanmaktadır (Sawers ve Tabb, 1984; Oakey, 1984; Oakey ve Cooper, 1988; Haug, 1985). Teknoloji kentlerinin gelişmelerinde üretim birimlerinin yeni beklentileri öne çıkarken, bazı düzenlemelerin de önem kazandığı görülmektedir.

İleri teknoloji yoğun merkezlerin ortaya çıkışında özellikle dört koşuldan söz edilmektedir. Bunlardan ilki, önemli bir araştırma-buluş merkezine yakınlıktır (Saxenian, 1991). Bu merkezde çalışan araştırmacılar ve çevrelerinde oluşturdukları bilimsel ağlar bu yörelere önemli bir ayrıcalık sağlamaktadır. İkinci önemli koşul, yüksek nitelikli insan gücünün ve ileri teknolojiyi destekleyen fonların bulunmasıdır. Yüksek kapasiteli insan gücünün varlığı en önemli itici faktörlerden biridir. Ancak, üzerinde çalışılan örneklerin büyük bir bölümünde önemli bir başka faktör saptanmıştır. Bu, özellikle savunma sanayine bağlı çalışan veya bu sanayiye girdi sağlayan firmaların bu yörelerde bulunması ve bu amaçla önemli miktarlarda kamu fonlarının ileri teknoloji amaçlı kullanımıdır. Çeşitli çalışmalar, ABD'deki ileri teknoloji sanayilerinin gelişmesinde savunma ve uzay sanayinin çok önemli olduğunu göstermektedir (Malecki, 1979 ve 1981).

Üçüncü olarak yerel ölçekteki bazı kurumlaşmaların önemli olduğu görülmektedir. Örneğin Standford Üniversitesi tarafından kurulan sanayi parkının, Silikon Vadisindeki sanayi gelişmesine önemli katkı sağladığı belirtilmektedir. Özellikle teknoloji merkezlerinde gözlenen bu başarı, daha sonra dünyanın pek çok yerinde benzer çalışmaların yapılmasına ve teknoloji parklarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Son olarak gündeme getirilen faktör, sosyal etkileşim ağlarına ilişkindir. Araştırma ve buluş kapasiteleri olanlarla iş dünyasının biraraya gelmesini sağlayan ilişki sisteminin önemli olduğu pek çok çalışmada belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi, vurgulanan faktörlerin bir bölümü yörenin dinamikleri ile ilgilidir. Ancak yine bu örneklerde, hem yerel hem de merkezi kurumlar tarafından uygulanan politika ve destek mekanizmalarının da önemli olduğu görülmektedir. Merkezi hükümet kurumları fon kaynakları ile, yerel kurumlar ise, fiziksel altyapı ile gelişmeyi desteklemektedir. Ancak, bu desteklerin etkili olabilmesi, yerel birikim yanısıra, yörenin yeni teknolojiyi geliştirme ve yaygınlaştırma kapasitesine bağlıdır.

5. Yapısal dönüşüm geçirerek küreselleşme sürecine katılım

Küreselleşme süreci içinde yapısal dönüşüm geçiren metropoller

İkinci Dünya Savaşından 1970 ekonomik bunalımına kadar, Fordist üretim biçiminin mekândaki yansımaları ve mekânda tanımladığı öncelikler, bu üretim biçiminin özellikleri ile şekillenmekte idi. Kitlesel üretim, Taylorist iş bölümü, sosyal sınıflar içi benzerlik, kitlesel tüketim gibi özellikleri ile hızlı

bir üretim ve birikim düzeni yaratan Fordist üretim, mekânda belirli merkezlerde yığılmayı ve merkez-çevre ilişkileri ile ayrımlaşan öncelikleri belirlerken, kentlerin bu dönemde bir birikim alanı olarak işlev kazandığı görülmekte idi (Schoenberger, 1988).

Bu dönem kentleri, yığılma süreçlerinin etkili olduğu, inşaatın sanayi üretimi gibi standartlaştığı, geleneksel sosyal ortamın çözüldüğü, çekirdek ailelerin egemenlik kazandığı ve ulaşım teknolojisi ve araba kullanımı ile banliyolerin geliştiği ve kent merkezlerinin büyük işyerleri ile tanımlandığı bir yapı sergilemektedir (Esser ve Hircsh, 1989). Kent merkezlerinde küçük işyerlerinin giderek azalması, merkezdeki nüfus kaybı ve üretimin kent/metropol dışına taşınması, bu dönemde izlenen süreçlerden biridir. Geç Fordist dönemde ise, üretimin çevreye yayılması ve bir bölümünün emeğin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere aktarılması, ekonomik anlamda Fordizmin bunalıma girmesini hızlandırırken, üretim işlevleri ile şekillenen metropollerde ve sanayi merkezlerinde derin bir bunalımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Scott, 1988a).

Ancak, 1970 bunalımı sonrasında, bu metropollerin bir bölümünde bir yeniden şekillenme ve günümüz koşullarına uyum sağlama süreci yaşanmıştır. Ana nitelikleri, düşey bütünleşme, üretim ilişkilerinin yoğun olduğu üretim ağları, ürün tiplerinde değişmeler ve yeni pazar nişlerine yönelim olan post-Fordist üretim (Moulaert, Swyngedouw ve Wilson, 1988; Schoenberger, 1988), mekânda farklı dinamikler yaratmaktadır.

1970 bunalımı sonrasında üretim yapısındaki değişikliklerin ve üretimdeki esnekliklerin yeni üretim mekânları yaratmasına karşılık (Scott, 1988b), metropoliten alanların hâlâ pek çok hızla gelişen sanayi birimi için bir kuluçka işlevi gördüğü ve yeni sanayilerin yaratılması açısından önem kazandığı da görülmektedir.

Esnek üretim, standartlaşmış işgücü yerine, sosyal açıdan çok farklı, bir yanda çok becerili işgücü, öte yanda niteliksiz ucuz işgücü gibi farklı nitelikte işgücü gereksinimi yaratırken, heterojenleşmeyi desteklemekte, üretimin organizasyonu ve finasmanı ile uğraşan yeni gruplar da önem kazanmaktadır. Metropollerin merkezleri hem yeni üretim, hem de yönetsel ve finansman sektörlerinde çalışanlar için çekici odaklar olmakta ve yeniden kentler/metropoller önem kazanmaktadır. Bu durum bazı metropollerin karar ve düzenleme merkezleri olarak değil, üretim ve hizmet merkezleri olarak sisteme eklemlenmesi anlamına gelmektedir.

Belirli konularda uzmanlaşmış kentler

Sanayileşme sürecinin içinde yer alan kentlerin bir bölümünün özellikle bazı konulardaki üstünlükleri nedeniyle belirli üretim dallarında uzmanlaştıkları görülmektedir. Kapitalist üretimin ilk evresinde kentsel alanlarda yoğunlaşan ve kentlerin birer çekim noktası oluşturmasını sağlayan temel öge, bu döneme özgün sanayi birimleridir. Üretim sisteminin evrimi sırasında, sermayenin derinleşmesi, rasyonalizasyonu ve üretim ölçeğinin büyümesi ile birlikte gelen düşey bütünleşme, bazı sanayi kollarında yer alan üretim birimlerinde mal ve girdi akımları ve ilişkilerini kapsayan masraflarda büyük düşüşler sağlamaktadır. Deneyim ve bilgi birikimi, bu kentleri, küresel sistemin içine taşımaktadır. Teknolojik dönüşümü destekleyen politikalar, yeni buluşların desteklenmesi ve daha da önemlisi, girişimci ile emeği ortak bir stratejide ve yapısal dönüşüm politikalarında buluşturma çabaları, bu alanlarda hem yerel, hem de merkezi hükümet politikalarının ağırlıklı olarak gündeme gelmesine neden olmaktadır.

6. Ucuz emek alanları olarak eklemlenen kentler

Özellikle az gelişmiş ülke metropollerinin, sadece uluslararası büyük üretim ağları için değil, yeni üretim örgütlenmeleri ile dinamizm kazanan ve rekabet gücü artan küçük ölçekli sanayi grupları için de çekici olduğu ve özellikle göçmen nüfusu ucuz emek olarak değerlendiren üretim kollarında sıçramalar gerçekleştikleri, post-Fordist üretim yapısına yönelik tartışmalarda belirtilmektedir. Daha önce çevreye yayılış, bazı üretim kollarının metropoliten alanlardaki yığılmaların sağladığı olanaklar ve avantajlar nedeni ile tekrar bu alanlara yöneldikleri bu bakış açısı içinde açıklanmaktadır. Bu kentlerin bir bölümü giderek artan sayıda iletişim ve üretim ağının içinde yer alırken, yapısal dönüşüm çabaları özellikle farklı işgücü piyasaları ve farklı sosyal dokuları barındırdığından, farklı yönlerde gerçekleşmektedir.

Üretim teknolojisinde büyük bir değişim olmayan sanayi kollarında üretimin ölçeğindeki değişmeler, üretim için en uygun koşullarda ve göreli olarak ucuz fiyatlarla üretim yapılabilecek yeni mekânlara gereksinimi ve uluslararası yeni bir iş bölümünü (Mouleart, Swyngedouw, Wilson, 1988; Eraydın, 1992) ortaya çıkarırken, az gelişmiş ülke metropollerindeki belirli bir kesimin özverisi ve toplumda yasalarla verilen hakların dışında çalışma kurallarını kabul etmeleri sonucunda bu kentler veya kentlerin belirli, bölümleri yeni sistemin içinde yer alabilmektedir.

7. Eklenemeyenler

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, küreselleşme sürecine farklı şekilde eklemlenenlerin yanısıra, eklemlenemeyen bölgeler, kentler ve daha da

önemlisi ülkeler söz konusu olmaktadır. Geleneksel sanayi yapısını değiştiremeyenler ve kapasiteleri kısıtlı olduğu için sistemin dışında kalanlar olduğu gibi, çöküş yaşayan alanlar da bulunmaktadır. Belirli bir rekabet güce ve kapasiteye sahip olmayan kentlerin yeni yarışmacı düzen içinde giderek yalnızlaşmaları söz konudur. Sınırların yok olması nedeniyle bazı kentlerin konumlarının ve kademelerinin değiştiği ve bu nedenle göreli önemlerini kaybederek çöküş gösterdikleri, kendilerini yenileyemeyen eski sanayi kentlerinin ve hızlı ulaşım altyapısı dışında kalan merkezlerin ise yeni koşullara uyum sağlayamadığı görülmektedir. Bu gelişmeler, küresel ilişkilerin dışında kalmak ve oluşan refahdan pay alamamak anlamına gelmektedir.

Son Söz: Küreselleşme sürecinde öne çıkan özellikler ve düzenleme mekanizmaları

Küreselleşme sürecine farklı eklemlenme biçimlerinin incelenmesi tartışmaya yer kalmaksızın bir kaç başlığı öne çıkarmaktadır.

Buluşçuluk ve yaratıcılık

Yapılan tüm kavramsal ve görgül çalışmalar, bilgi toplumuna geçiş için altyapıyı oluşturan becerili, yüksek nitelikli, aratırmacı ve buluşa yönelik işgücü ile haberleşme ve bilişim altyapısı olmadan kürelleşme sürecine katılımın söz konusu olamayacağını vurgulamaktadır. Yeni oluşan düzende, bir yandan sosyal güvenlik sistemlerinin daraltılması nedeniyle kentsel alanda artan işsizlik ve fakirlik söz konusu olurken, öte yandan, bilgiye sahip ve bilgi üreten kesimlerin göreli üstünlükleri artmaktadır. Bu durum, bilgiye ulaşan ve katkıda bulunanlar ile bulunmayanlar arasındaki uçurumun artması anlamına gelmektedir.

Değişen koşullar ve teknolojik yapıya uyum uyum/öğrenme kapasitesi

Teknolojik birikimi kısıtlı olan bölgeler ise, ancak piyasa koşullarında ortaya çıkabilecek fırsatları değerlendirme şansına sahiptir. Diğer bir deyişle bu bölgeler/kentler üretim, iletişim ve ticaret ağlarının belirleyeceği koşulları uygun zamanda sağladıkları ölçüde küreselleşen ekonominin bir parçası olabilmektedir. Bu koşullar, kent ve bölgelerin özgün bazı niteliklerine bağımlı olabileceği gibi, ucuz işçilik gibi bazı kaynaklara dayalı olabilir. Ancak, bu tür anlık fırsatlardan oluşan rekabet gücünü, bilgi ve teknoloji ile desteklemeden uzun süreli hale getirmenin zor olduğu görülmektedir.

Yeni bir yönetim sisteminin kurgulanması

Bilgi elde etme, üretme ve yeni buluşlara katkı sağlama, önemli ölçüde geçmiş birikime ve bu birikimi sağlayacak altyapıya dayalıdır. Bu nedenle, başarılı örneklerde, bu altyapıları sağlamaya yönelik düzenleme mekaniz-

malarının gündeme geldiği görülmektedir. Ancak, bu düzenlemeler, geçmişte olduğundan farklı olarak, salt merkezi veya yerel yönetimler tarafından öngörülen politikalar olmaktan oldukça uzaktır. Başarılı örneklerde izlenen stratejiler, farklı kesimlerin beklentilerinin belirli noktalarda uzlaştığını veya bu beklentilerin karşılanmasına yönelik yeni yönetim yapılarının ortaya çıktığını göstermektedir.

Küresel kentlerle ilgili düzenlemelerde ortaklık ve ortak çözüm ögesi fazlaca ön plana çıkmadan güç ilişkilerine dayalı düzenlemelerden söz edilirken, diğer küresel sisteme eklemlenme biçimlerinin çoğunda toplumsal etkileşim, birliktelik, ortak çıkarlar ve çözümler için ortak çabalar ve düzenlemeler önem kazanmaktadır. Özellikle yerel birimlerin (kent veya bölge) kendi başına dünyaya eklemlenebilecek bir birim olarak algılanması, yerel yönetimleri, geleneksel rollerinin ötesine taşımaktadır. Bu durum, mevcut düzenlemelerin yeniden tanımlanması ve yeni ilişkiler, kurumlar ve katılım biçimlerinin tanımlandığı yeni düzenleme mekanizmalarının oluşması anlamına gelmektedir. Bu yeni mekanizmalar içinde yerel yönetimler yer almaktadır. Ancak deneyimler, öncelikle yerel yönetimlerin işlevlerinin ve sorumluluklarının çeşitlenmekte ve artmakta olduğunu ve bu yetki ve sorumluluklarını olabildiğince tüm kentsel kesimler tarafından paylaşılması görüşünün giderek benimsendiğini göstermektedir. Temel değişim, karar üreten ve yöneten ile yönetilen gibi iki farklı kesime dayalı yönetim sisteminin yerine, karar verme sürecinde ortak olabilen grupların yaratılması ilkesine dayalıdır. Kent, kendi başına özgürleşen birim olurken, bu birimin geleceğinin düzenlenmesi sorumluluğu yerel yönetimleri aşmakta ve yeni bir ortaklık kurulması gereği ortaya çıkmaktadır.

Daha çok küreselleşme sürecinde başarılı olan örnekleri tanımlayan çalışmalar, ortaklık, dayanışma ve paylaşma konularına yatkın olan toplumların ve yörelerin daha başarılı olduğunu öne sürmektedir. Son dönemde önemi artan sivil toplum kuruluşlarının kent yönetimine, kentin planlanması ve geliştirilmesi aşamalarına katkısının sağlanması yönünde görüş ve çabalar, kent üzerinde söz sahibi olacak üçüncü bir aktörü, sivil toplum örgütlerini gündeme getirmektedir. Bu durum, kentin yönetim biçiminin yeniden tanımlanması ve yeni bir yönetim modelinin oluşturulması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Merkezi yönetimin azalan etkisi ve yerel yönetimlerin sivil toplum örgütleri ile birlikteliğini savunan kent yönetiminde yeni bir düzenleme talebi söz konusudur.

Küreselleşme eğilimleri hem genel olarak Türkiye'yi, hem de Türkiye'deki farklı kesimler ve kentleri doğal olarak etkilemekte ve bu süreçte bazı alanların göreli üstünlüklerinden söz edilebilmekte, diğerlerinin bu eklemlenme

sürecindeki konumlarının oldukça tartışmalı olacağı görülmektedir. Bu sürece farklı şekilde katılabilecek alanlar ilk bakışta şöyle görülmektedir.

Uluslararası piyasalarla giderek etkileşimi artan ve bu piyasalara giderek daha fazla hizmet sunan ve uluslararası firmaların ilgi gösterdiği merkezlerin başında gelen İstanbul, küresel sistemin bir parçası durumuna gelmektedir. Ancak az gelişmiş ülkelerin bir bölümünde görüldüğü gibi, küresel sisteme eklemlenen bu metropolitan alanın ancak bir parçasıdır ve küresel ağ içinde oluşan kararların belirlenmesinde etkili de değildir.

Dış satım sektörlerinin geliştiği metropoliten alanlar da, küreselleşen üretim ağlarının bir noktasını oluşturacaklardır. Türkiye'nin sanayi yapısına bakıldığında rekabet gücü yüksek olan sektörlerin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Türkiye, dünya ile ekonomik açıdan özellikle Avrupa ile bütünleşmeye çalışırken, doğal olarak bu sektörlere dayanarak sanayi dış satımını artırmaya çalışacaktır. Yoğun işgücünün kullanıldığı bu sektörler kent içinde yer almakta ve kenti bir üretim mekânına dönüştürmektedir. Türkiye'deki bazı kentlerde olan bu üretim-yaşam ilişkisinin daha da yoğunlaşması beklenmektedir.

Küreselleşme sürecinde *kıyı bölgeler* yeni bir konum kazanmaktadır. Türkiye son dönemde doğudan batıya doğru nüfus hareketlerinin yanısıra, önemli boyutlarda bir kıyılaşma eğilimi yaşamaktadır. Başta turizm ve ticaret olmak üzere, önemli gelişmelerin kıyı bölgelerinde yer alması, bu bölgelerin giderek ekonomik açıdan öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, yeni bir düzlemde eşitsiz büyüme koşullarını tanımlamaktadır. Dünya ile bütünleşme süreci içinde bu yöndeki eğilimin artması ve dış dünya ile ilişki kurma kapasitesi yüksek olan kıyı alanlarında hızlı gelişmenin sürmesi söz konusu olacaktır.

Kendi kaynaklarını harekete geçirerek sanayileşme sürecini başlatan ve bunu dışsatıma dönüştürebilen bölge/kentler ise çok farklı bir şekilde küreselleşen üretim sürecinin bir parçası olmaya çalışmaktadırlar. Son on yılda üç büyük metropol ve bunların dışındaki kısıtlı sayıda sanayi merkezlerinin yanısıra, bazı yeni merkezlerin sanayileşmede önemli yol katettikleri gözlenmektedir. Bu merkezlerin en önemli özelliği, bu sürecin, devletin çok büyük katkısı ile oluşmaması ve yerel güçlerin, sermayenin, emeğin kullanılması ile gerçekleşmesidir. Denizli, Gaziantep, Çorum ve Kahramanmaraş son dönemde üzerinde en fazla söz edilen merkezlerdir. Bunlardan Denizli, son bir kaç yıl içinde ürünlerini yurt dışı pazarlara da taşıyarak bu gelişmesini artırmıştır. Konya, yine yerel sermayenin orta ölçekli sanayi gelişmesini sağladığı ve giderek rekabet gücü kazanan başka bir yerel gelişmeyi tanımlamaktadır.

Yukarıda kabaca tanımlanan kentlerin küreselleşme sürecine göreli olarak üstün koşullarda eklemlenebilmesi için daha önce belirlenen buluşçuluk, yaratıcılık, teknolojik gelişmelere uyum sağlama kapasitesi ve tüm bunlarla yola çıkan yeni bir yönetim yapısının kurgulanması gereklidir. Bu şekilde yeni bir yaklaşım ve yeni bir süreç başlatılamazsa, şu anda tanımlanan potansiyel alanların bile değişen koşullarda şanslarını koruyabilmeleri zordur.

Kaynaklar

Amin A. ve Robbins K., 1990, "The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation", **Environment and Planning D: Society and Space,** 8, 7-34.

Amin A. ve Thrift, 1992, "Neo-Marshallian nodes in global networks", **International Journal of Urban and Regional Research,** 16 (4), 571-87.

Amin, A. ve Malmberg A. 1992, "Competing structural and institutional influences on geography of production in Europe", **Environment and Planning A,** 24, 401-416

Amin, A., 1989, "Flexible specialization and small firms in Italy: Myths and realities" **Antipode,** 21, 13-34.

Asheim B.T., 1996, "Industrial districts as "learning regions : A condition for prosperity", **European Planning Studies,** 4, 4, 379-397.

Banker, D.I., Campell, A.N., Reynolds, M.J., Rowley, J.W., 1997, "Harmonization of international law enforcement", L. Waverman, W.S. Comanor, A. Goto (Der.) **Competitive Policy in the Global Economy: Modalities for Cooperation** (London: Routledge), 439-493.

Beccatini, G., 1989, "Sectors and/or districts: Some remarks on the conceptual foundations of industrial economis" **Small Firms and Industrial Districts in Italy** E. Goodman and J. Bamford (Der.) (London; Routledge).

Bellandi, M., 1994, "Decentralized creativity in dynamic districts", **Technological Dynamism in İndustrial Districts: An Alternative Approach to Industrialization in Developing Countries** (Geneva: UN), 73-87

Bianchi P., 1990, "Industrial districts and industrial policy interventions", N. Konsolas (Der.), **Local Development** (Athens: Regional Development Institute).

Brusco, S. 1986. "Small firms and industrial districts: The experience of Italy", **New Firms and Regional Development** E. Keeble amd E. Wewer (Der.) (Croom Helm: London), 184-202

Brusco, S., 1982, "The Emilian model: Produvtive decentralization and social integration" **Cambridge Journal of Economics,** 6, 167-184.

Brusco, S., 1990, "The idea of industrial districts: Its genesis", **Industrial Districts and Local Economic Regeneration F. Pyke, W. Senberger** (Der.) (Geneva: International Institute for Labour Studies).

Camagni R. Capello Jr, 1990, "Towards a definition of manoeuvreing space of local development initiatives: Italian success stories of local development-theoretical conditions and practical experiences", **Global Challenge and Local Response: Initatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe** B Stöhr (Der.) (Mansell: London), 328-353.

Camagni R., 1991, "Local milieu, uncertainity and innovation networks: Towards a new dynamic theory of economic space", **Innovation Networks** R Camagni (Ed.) (Belhaven: London), 121-144.

Capecchi, V., 1989. "The Informal economy and the development of Flexible Specialization in Emilia-Romagna", **The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries** A. Portes, M. Castells, L. A. Benton (Der.) (Baltimore: John Hopkins University Press), 189-215.

Castells M., 1985, **High Technology, Space and Society,**(Beverly Hills: Sage).

Castells, M., 1996, **The Rise of the Network Society** (Cornwall: Blackwell).

Clark, T.N. ve Goetz, E.G, 1994, "The antigrowth machine: Can city goverments control, limit or manage growth" T.N. Clark (Der.) **Urban Innovation: Creative Strategies for Turbulent Times** (Thousand Oaks: Sage).

Cooke P, 1989, "Locality, economic restructuring and world development", **The Changing Face of Urban Britain: Localities** P.Cooke (Der.) (Unwin Hyman: London), 1-44.

Cooke P, 1992, "Computing and communications in the UK and France: Innovation, regulation and spatial dynamics- an introduction" **Towards Global Localization** P. Cooke, F. Mouleart, E. Swyngedouw, O. Weinstein, P. Wells (Der.) (UCL, London), 1-18.

Cooke P., 1996, Building a twenty-first century regional economy in Emilia-Romagna", **European Planning Studies,** 4, 1, 53-62.

Cox K. R. ve Mair, 1991, "From localized structures to localities as agents, **Environment and Planning A,** 23, 2, 197-213.

Dicken P., 1988, **Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World** (Paul Chapman, London)

Dimou, M., 1994, The industrial district: A stage of diffuse industrialization process-the case of Roanne", **European Planning Studies,** 2, 23-38.

Doeringier B. P., Terkla D. G., Topakian G. C., 1987, **Invisible Factors in Local Economic Development** (Oxford: New York).

Dunford M. Perrons D., 1992, "Strategies of modernization: The market and the state", **Environment and Planning C: Government and Policiy,** 10, 387-405.

Dunford M, 1990, "Theories of regulation", **Environment and Planning D: Society and Space,** 8 297-321.

Elkin S.L, 1987, **City and Regime in American Republic** (Chiago: University of Chicago Press).

Eraydın A., 1992, **Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler** (ODTÜ: Ankara).

Eraydın, A., 1995, "Local development under the pressures of restructuring: The case of Bursa", Turkey in **Human Resources and Industrial Space: A Perspective on Globalization and Localization** B. van der Knaap and R. Le Heron (Der.) (John Wiley:

Chichester), 161-176.

Esser J. ve Hirsch J., 1989, "The crisis of Fordism and the dimensions of postfordist regional and urban structure", **Environment and Planing A,** 13, 415-437.

Ewerks H. J. ve Wettmann R. W., 1980, "Innovation-oriented regional policy", **Regional Studies,** 14, 161-179.

Freeman C. Perez C., 1988, "Structural crisis of adjustment, business cycles and investment behavior" in **Technical Change and Economic Theory**G Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete (Der.) (Pinter: London), 38-66.

Friedmann J., 1988, **Life Space and Economic Space** (New Brunswick: Transaction Books).

Garofoli G., 1991, "The Italian model of spatial development in the 1970s and 1980s", **Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces** (Der.) G. Benko, M. Dunford (Belhaven: London), 85-101.

Goodman, Bamford, J., 1989, **Small Firms and Industrial Districts in Italy** (London: Routledge).

Hall P., 1995, "Towards a general urban theory", **Cities in Competition** J. Brotchie M, Batty E. Blakely P. Hall ve P. Newton (Der.) (Melbourne: Longman Australia:), 3-32.

Hanna N. K., 1991, "Information techonology as a spatial system", **Progress in Human Geography,** 111, 156-180.

Harvey D., 1989, **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change** (Cambiridge: Basil Blackwell).

Harvey D., 1993, "From space to place again: Reflections on the conditions of postmodernity", **Mapping the Futures: Local Cultures to Global Change** (Der.) J. Bird, B Curtis, T. Putnam, G. Ropbertsn ve L. Tickner (Routledge: London), 3-29.

Haug P., 1985, "US high technology mutinationals and silicon Glen", **Regional Studies,** 20, 103-116 Heidenreich, M., 1996 Beyond flexible specialization: The rearrangement of regional production orders in emilia Romagna and Baden-Württemberg", **European Planning Studies,** 4, 4, 401-417.

Henderson J., 1991, **The Globalisation of High Technology Production: Society, Space and Semiconductors in the Restructuring of the Modern World** (Routledge: London).

Hepworth M. E., 1989, **The Information Technology Revolution and Economic Development** (World Bank: New York).

Hirst P., Zeitlin J., 1991, "Flexible specialization versus post - Fordism: Theory, evidence and policy implications", **Economy and Society,** 20 1-51.

Humprey J., 1995, "Industrial reorganization in developing countries: From models to trajectories", **World Development,** 23, 149-162.

Jessop B., 1990, **State Theory: Putting the Capitalist State in its Place** (Pennsylvania Universtiy, University Park).

Leborgne D., Lipietz A., 1988, "New technologies, new modes of regulation: Some special implications", **Environment and Plannig D: Society and Space,** 6 263-280.

Lipietz A., 1986, "New tendencies in international devision of labour: Regimes of accumulation and nodes of regulation" **Production, Work and Territory** (Der.) A. J. Scott, M. Storper (Allen Unwin, London), 16-35.

Malecki E. J., 1979, "Locational trends in R and D by large US corporations", **Economic Geography,** 55, 309-23.

Malecki E. J., 1981, "Recent trends in the location of industrial research and development: Regional implications for United States", (Der.) J. Rees, G.J.D. Hewings ve J. Stafford, **Industrial Location and Regional Systems: Spatial Organization in the Economic Sector** (Brooklyn: Bergin).

Massey D., 1984, **Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production** (Macmillan, London)

Miller R. Cote M., 1987, **Growing Next to Silicon Valley** (Lexington: Lexington MA).

Molotch, H., 1976, "The city as a growh machine: Toward a political ecaonomy of place", **American Journal of Sociology,** 82, 483-499.

Moulaert F., Swyngedouw ve Wilson P., 1988, "Spatial reponses to Fordist and post-Fordist accumulation and regulation", **Papers of the Regionl Science Association,** 11-23.

Oakey R. P. ve Cooper S. Y., 1988, "High technology small firm location, enterpreneurship, and the rotential for peripherally located science parks, 1988 RSA 20. Kongresine sunulan bildiri.

Oakey R. P., 1984, "Innovation and regional growth in small high technology firms: Evidence from Britain and the USA. **Regional Studies,** 18, 237-251.

Ohmea, K., 1990, **The Borderless World** (New York: Harper Business).

Ohmae, K., 1995, **The End of Nation State: The Rise of Regional Economies** (New York: Free Press).

Peterson, P.E., 1981, **City Limits** (Chicago: University of Chicago Press).

Piore M. Sabel C. F., 1984, **The Second Industrial Divide** (Basic Books, New York).

Porter M. E., 1990, **The Competitive Advantage of Nations** (Macmillan, London).

Pryke M, 1991, "An international city going global: Spatial change in city of London", **Evironment and Planning D: Society and Space,** 9, 197-222.

Pyke, F., Beccatini, G., Senberger, W., 1990, **Industrial Districts and Interfirm Cooperation in** F. Pyke, G. Beccatini, W. Senberger, 1990, **Industrial Districts and Interfirm Cooperation in Italy** (Geneva: International Institute for Labour Studies).

Sabel, C. 1988, "Flexible specializaiton and reemergence of regional economics" içinde Hirst, P. ve J. Zeitlin, (Der.) **Reversing Industrial Decline? Industrial Structure and Policy in Britain and Competitors** (Oxford: Berg), 17-70.

Sabel, C., 1989, "Flexible specialization and re-emergence of regional economics, in **Reversing Industrial Decline?** P. Hirst and J. Zeitlin (Der.) (Berg: Oxford).

Salais R. Storper M., 1992, "The origins and dynamics of production networks in Silicon Valley", **Research Policy,** 20, 5, 423-437.

Sayer A., 1991, "Behind the locality debate: Deconstructing geography's dualism" **Environment and Planning A,** 23, 283-303

Schmitz, H., Musyck B., 1994, "Industrial districts in Europe - policy lessons for developing-countries, **World Development,** 22, 6, 889-910.

Schoenberger E., 1988, "From Fordism to flexible accumulation: Technology, competetive strategies, and international location", **Environment and Plannig D: Society and Space,** 6, 252-262.

Scott A. J. Storper M., 1987, "High technology industry and regional development: A theoretical critique and reconstruction", **International Social science Review,** 112, 215-232.

Scott A. J., 1985, Locational processes, urbanization, and territorial development: An exploratory essay, **Enviroment and Plannig A,** 17, 479-501.

Scott A. J., 1988a, **Metropolis: From Division of Labour to Urban Form** (Berkeley: University of California Press).

Scott A. J., 1988b, "Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in North America and Westren Europe", **International Journal of Urban and Regional Research,** 12, 171-186.

Sklair M., 1991, **Sociology of the Global System** (John Hopkins University Press: Baltimore).

Staber, U., 1996, "Acconting for variations in the performance of industrial districts: The case of Baden-Württemberg", **International Journal of Urban and Regional Research,** 299, 316.

Storper M. C. ve Walker R., 1983, "The theory of labour and the theory of location", **International Journal of Urban and Regional Research,** 7, 1-4.

Storper M. C. Walker R., 1989, **The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth** (Basil Blackwell: Oxford).

Storper M. C. Scott A. J., 1986, "Production, work and territory: Contemporary realities and theoretical tasks" in **Production, Work and Territory** (Der.) A. J. Scott, M. Storper (Allen Unwin: London) 3-15.

Stöhr W. B., 1990, **Global Challenge and Local Response: Initiative for Economic Regeneration in Contemporary Europe** (Mansell: London).

Urry J, 1985, "Locality research: The case of Lancester", **Regional Studies,** 20, 233-242.

Urry J., 1987, Survey 12: Society, space and locality", **Environment and Planning D: Society and Space,** 5, 435-444.

Waverman, L., Comanor, W.S., Goto, A., 1997, "Introduction", (Der.) L. Waverman, W.S. Comanor, A. Goto **Competitive Policy in the Global Economy: Modalities for Co-operation** (London: Routledge), 1-28.

Wegener M., 1995, "The changing urban hierarchy of Europe", **Cities in Competition** (Der.) J. Brotchie, M. Batty, E. Blakely, P. Hall ve P. Newton (Melbourne: Longman Australia) 139-160.

Zeitlin, J., 1992, "Industrial districts and local economic regeneration: Overview and comment" in **Industrial Districts and Local Economic Regeneration,** (Der.) F. Pyke and W. Senberger (Geneva: International Institute for Labour Studies).

Hayvan Hakları ve Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Birol ERTAN (*)

"İnsan, kibirli bir canlıdır. Beyni, bedeninin fiziksel yetersizliğini gidebilecek kadar gelişmiş olduğundan, kendini türler skalasının tepesinde zanneder. Tür totalitarizmi uygulayarak diğer canlılara etmediğini bırakmaz. Türdeşlerine karşı da acımasız davranır."

Yukarıdaki değerlendirme, bir felsefe dergisinden alınmış değildir. İçerdiği bilgi ve incelediği konu açısından felsefi bir konuyu işleyen ve insanmerkezciliği sorgulayan yeni etik değerlere yakın bu görüş, bir gazete makalesinin başlangıç satırlarıdır. Bu ciddi değerlendirmeler, gorillerle yaşayan ve onları korumak için cinayet işlemek zorunda kalan bir araştırmacının *uygar* ve *yabani* kavramını sorgulamasını işleyen "*İçgüdü*" filmine ilişkin olarak kaleme alınmış bir sinema eleştirisinden alınmıştır (1). İnsanoğlu, sömürdüğü ve kirlettiği doğanın, birlikte yaşamak zorunda olduğu bir değer olduğunu (2) anlayabilmiş değildir. 2000'li yıllara girilirken uygarlaşmamızla ilgili yepyeni söylemlerle ütopyalarda öngörülen dünya tasarımlarının gerçekleşmesine çok yaklaştığımıza ilişkin değerlendirmeler yapılmaya başladı. Ne var ki, bu "sözde" uygarlaşma, beraberinde bir "uygarlık krizi"ni taşıyarak gündemimizin temel sorunsalı durumuna getirdi. Bu kriz, uygarlıkla birlikte her şeyi yok edebilecek bir anafora benziyor. Doğal çevre ve çevreyle birlikte soluk alan her şeyin tükenme noktasına doğru, hem de bizim tarafımızdan, hızla sürüklendiğini anlama bilincini bile hâlâ kazanabilmiş değiliz. 2000 yılının Türkiye'sinde bir gazete köşe yazarı, çevreye bakışını bakın nasıl açıklıyor: "Ger-

---

(*) Doğu Akdeniz Üniversitesi.

(1) Alin TAŞÇIYAN. "Uygar Olmanın Ölçütü". Millivet. 26 Kasım 1999, s. 27.

(2) Ruşen KELEŞ ve Can HAMAMCI. Çevrebilim. İmge Yayınları, Ankara, 1998, s. 215.

çek çevreci benim, çünkü ben; çevrenin ve çevredeki herşeyin 'insan için' olduğuna inanıyorum." (3) İşte bu yaklaşım, çevreye bakışımızı çok açık ifade ediyor. Uygarlık krizi, bu yaklaşımın içinde gizlidir. İster açıkça ifade etsin, isterse "sözde" çevreci söylemlerle nutuk atsın; günümüzün insanının çevreye bakışı, ne yazık ki, yukarıda andığımız köşe yazarından farklı değil. Çevreyi insan için gören anlayış, "insanın, çevrenin parçası olduğunu" algılayamıyor.

Bizimle birlikte yerküre ekosistemini oluşturan ve bu yaşam zincirini andıran ekolojik dengenin vazgeçilmez parçaları olan hayvanların öneminin, hatta varlığının bile farkında değiliz. Uygarlığın yaratıcısı olarak insanı, uygarlıkla birlikte her şeyin "mezar kazıcısı" durumuna getiren nedir? Türlere karşı uyguladığımız "insan şovenizmi"nin kaynağı kurutulabilir mi? Doğaya ve bizim dışımızdaki her varlığa karşı "insanmerkezci" bakışımızdan kurtulabilir miyiz?

İnsan-çevre ve özellikle insan-hayvan ilişkilerinde yaşadığımız pratikler, bu sorulara olumlu yanıtlar vermemizi zorlaştırıyor. Sokak ortalarında gerçek dostlarımız köpekleri katlediyor ve bunu, onları kuduzdan korumamız gerekirken, kendimizi onlardan korumak adına yapıyoruz. Hayvanları dövüştürerek birbirlerini parçalamalarını zevkle seyrediyor ve bunu, bir oyuna dönüştürüp bahislere konu ediyoruz. Kürk hayvanlarının derilerinin parçalanmaması için ağızlarından karınlarına kadar kızgın şişler geçirilerek öldürüyoruz ve bu kürklerle soğuktan korunuyoruz (!) Dayanıklılıklarını sınamak için köpeklere çelik yelek giydirilip ateş ediyoruz. Hayvanları traş edip krem sürerek ultraviyole ışınları altında kızartıyoruz, ki daha iyi bronzlaşmak için uygun kremler keşfedelim. Tavşanların gözüne kör edinceye kadar sprey sıkarak spreyin ne zaman zararlı olabileceğini araştırıyoruz (4). Kısacası, bilimsel deneyler uğruna, her geçen gün milyonlarca hayvanı işkence ortamlarında katlediyoruz. Bütün bu vahşetleri insanların iyiliği ve sağlığı için yapanlar ve bu ürünleri kullananlar da bizleriz. Yılanları öldürürken doğal olanı yaptığına inanan çiftçiler, ancak fareler çoğalıp da ürünleri talan edilince, öldürülen yılanların doğal denge açısından önemini kavrayabildiler. İşte bu bilinç, insanlık tarihinde, insan ve çevre ilişkileri açısından çok önemli bir aşamayı temsil ediyor. Bu ileri adım, çevre bilinçlenmesi ya da yaşadığımız çevrenin ve çevresel değerlerin farkına varılması aşamasıdır.

---

(3) Hıncal ULUÇ, "Çevrecilermiş", Sabah, 15 Ağustos 2000, s. 15.

(4) Daha geniş bilgi ve örnekler için Bakınız; Alican DEĞER, Güneş, 26 Ağustos 1990 ve İsmet SUNGURBEY, Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

Çevre ve insan ilişkilerinin birkaç aşamada evrildiğine tanık oluyoruz. Bu aşamalardan birincisi, insanın çevrenin farkına varmasıdır. Bu aşama, "yılanları öldürünce fareler çoğalıyor" biçimindeki bilinçlenmeden çok önceki bir aşamadır. İlk aşama, doğayı tanıma, doğaya ayak uydurma sağlama aşamasıdır. Bu aşamada doğa ve insan ilişkilerinde bir uyumdan söz etmek olanaklıdır. Bu ilk aşamada insan, doğanın bir parçası olarak doğayla uyum içinde yaşamak durumunda kalmıştır. İnsanın mağaralarda toplu olarak yaşama ya da vahşi hayvanlardan korunmak için toplu olarak dolaşma gibi davranışları, doğayı tanıma ve yaşamak için doğaya ayak uydurma aşamasında ortaya çıkmış kültürlerdir.

İkinci aşamada ise insan ve çevre ilişkilerinin yıkıcı etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu aşama, insanın doğayı egemenlik altına alma ya da doğayı değiştirme aşamasıdır. Doğal çevrenin tahribatının köklerini, binlerce yıl öncesine giden bir geçmişte bulmak olanaklıdır. Antik Yunan uygarlığında çevre sorunlarına ilişkin ilginç ipuçları yakalayabiliyoruz. "*Polis*" adı verilen Antik Yunan kentlerindeki hava ve su kirliliği, çevre sorunlarına gösterilebilecek ilk örnekler arasındadır. Roma hamamlarında yakılan tonlarca odunun neden olduğu orman tahribatı ve zamanla orman varlığının azalmaya yüz tutması gerçeği de insanlığın doğal çevreyle savaşının acımasızlığına ışık tutuyor. Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında işgal edilen toprakların tuzlanarak tarım yapılmasının engellenmesi ise çevre ve insan ilişkilerindeki acımasızlığın geçmişteki boyutlarını ortaya koyuyor ve ilk çevrekıyım örnekleri olarak karşımıza çıkıyor (5). Bugün bile gazete köşelerinde dile getirilen "çevre insan içindir" anlayışı, insanın çevreyle ilişkilerinde geçirdiği ikinci aşamanın kalıntılarını temsil ediyor. Bu aşama da, Bookchin'in "*I. Doğa*" ve "*II. Doğa*" ayrımının (6) ortaya çıktığı aşamadır. İnsanın, doğa ile kendi yarattığı "yapay doğa"yı ayırmaya başladığı ya da yapay doğanın doğal olandan farklılaştığı bu aşama, insanın doğal acımasız savaşma da tanıklık etmiştir. Uygarlık krizinin kökenleri de insanın doğayla savaşımının başladığı ikinci aşamada bulunabilir.

İnsan ve çevre ilişkilerinde üçüncü aşama, çevre sorunlarının ve bu sorunların neden olduğu yıkımın boyutlarının farkına varılmasıdır. Bu önemli aşama, çevre bilinçlenmesi aşamasının ilk örneklerinin yaşandığı evredir. 1972'de Stockholm'de yapılan "*İnsan ve Çevre*" Konferansı, çevre bilincinin

---

(5) Çevre sorunlarının kısa tarihi konusunda Bakınız; Birol ERTAN ve Kıvılcım AKKOYUNLU, "Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma", Mülkiyeliler Birlisi, Temmuz 1991, Sayı: 133, s. 64.

(6) Murray BOOKCHIN, Özgürlüğün Ekolojisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 30-35.

evrensel tohumlarının atılması açısından önemli bir etkinlik olarak kabul edilir (7). Stockholm Konferansı'nın da katkılarıyla çevre bilinçlenmesi konusunda günümüze gelinceye kadar önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bunlar arasında BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun "*Sürdürülebilir Kalkınma*" raporu ile *Rio Zirvesi*'nin anılması gerekir.

Çevre bilinçlenmesini izleyen dördüncü aşama, çevre sorunlarının nedenlerinin aranmaya başlanması ve çözüm yolları bulmaya dönük çabalardır. Son aşamada ise insanın çevrenin parçası olduğunun anlaşılması ve insan-merkezci yaklaşımların terk edilmeye başlanması söz konusudur. Etik olarak seslendirilen düşüncelerin hukuksal düzenlemelere konu olmaya başlaması ile "çevre hukuku", "çevre hakkı", "hayvan hakları" gibi yaklaşımların da son aşamada seslendirilmeye başladığını görüyoruz. İnsan ve çevre ilişkilerinin son aşamasına gelindiğinde, karşımıza yeni etik değerlerin çıktığını görüyoruz. Bu yeni etik değerler ve bu değerlerin hukuksal düzenlemelere konu olması, insan ve çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine dönük olumlu çabalardır. Bu son aşamada, insanın doğal ve yapay çevresini oluşturan bileşenleri koruyan, geliştiren ve hukuksal durumlarını düzenleyen bir hukuk dalı olarak çevre hukuku (8) ortaya çıkmıştır. Çevre hukukunun gelişimiyle bağlantılı olarak, insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakları olduğuna ilişkin düşünceler de seslendirilmeye başlamıştır. Çevre hakkını savunan görüşlerin, UNESCO'nun sınıflandırması ve bunların Vasak tarafından dile getirilmesi ile başladığı kabul edilir (9). Çevre hakkını İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne dayandıran görüşlere göre ise çevre hakkı, Bildirge'nin Giriş bölümündeki "gereksinmeleri karşılama özgürlüğü" ile "daha geniş bir özgürlük ortamında, insanların toplumsal gereksinmelerinin sağlanması ve daha iyi yaşam ölçünlerine kavuşturulması" gibi temel ilkelerden çıkarılabilir (10). Hızlı bir değişime sahne olan dünyamızda, yeni durumlar karşısında hukukun düzenlediği alanlarda ve hak listelerinde değişimlerin yaşandığı ve yaşanmaya devam edeceği bilinmektedir. Veri bir zamanın ve mekanın ürünü olan haklar, toplumsal gelişmeye koşut olarak boyut kazanacak-

---

(7) Stockholm Konferansı konusunda kapsamlı bilgi için Bakınız; Fehmi YAVUZ ve Ruşen KELEŞ, Çevre Sorunları, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.

(8) Can HAMAMCI, "Çevre ve Hukuk", Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 245.

(9) "Çevre Hakkı" konusunda geniş bilgi için bakınız; Can HAMAMCI, "Çevre Hakkı Üzerine Görüşler", İnsan Hakları Yıllığı, TODAIE Yayını, C. 5-6, 1983-84, s. 172.

(10) Ruşen KELEŞ, "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", İnsan Hakları Armağanı, BM Türk Derneği Yayınları, 1978, s. 8.

lar, eskilerinin yanına yeni kuşak haklar eklenecektir. Üstelik bu gelişme, yeni kavramlara, hatta içerik değişikliklerine yol açacaktır (11). Bu çerçevede, yalnızca insanların değil, insan dışındaki canlı varlıkların ve özellikle hayvanların hakları olduğu savunulmakta ve bu görüşler doğrultusunda yeni yaklaşımlar, şimdiden hukuksal düzenlemelerde yer bulmaya başlamaktadır.

Çevre ve insan ilişkilerine bakış açısının değişmeye başlamasıyla birlikte, insanın yeryüzünde bulunmasının nedenine ilişkin geleneksel ve mistik yaklaşımlar da terk edilmeye ya da etkisini büyük ölçüde yitirmeye başlayacaktır. İnsanın, Tanrı'nın yarattığı en yüce yaratık olarak yeryüzündeki bütün nimetlerden sınırsız biçimde yaralanması gerektiği yönündeki dinsel yaklaşımlar, zamanla yerini, bilimsel buluşlar ve gelişmeler ışığında doğabilimsel yaklaşımlara bırakmaktadır. Son yıllardaki bilinçlenme ile birlikte insan ve çevre ilişkilerinin yeniden tanımlanması gündeme gelmiştir. Bu aşamada, yeryüzündeki sınırlı kaynakları tüketerek birbirlerine bağımlı biçimde yaşamak zorunda olan canlılar grubu, bir denge ortamında (ekolojik denge) yaşamlarını sürdürmektedir. Sınırlı kaynaklardan daha çok pay almak amacıyla bazı canlı türlerinin ortadan kaldırılması, yeryüzündeki ekolojik dengeyi tahrip ederek doğayı ve dolayısıyla yaşam olanaklarını tüketmek sonucunu doğuracaktır. Bugün geldiğimiz aşamada insanlık, sınırsız ve bilinçsiz tüketme hırsıyla ekolojik dengeyi bozarak yerküre ve üzerindeki canlı yaşamını ortadan kaldırma çabası içinde hızla ilerlemektedir. Bu yetmiyormuş gibi, silahlanma ve düzensiz gelişme, dünyayı ve dünyadaki yaşam olanaklarını yok etmek konusunda işi şansa bırakmadığımızı göstermektedir. Bu süreçte insanın sorumluluğu, yıkıma uğratmaya çalıştığımız ekolojik dengeyi gözeterek insan ve çevre ilişkilerini yeniden tanımlamak ve ekolojik dengeyi korumaktır. Bu sorumluluk, Pieper'in deyişiyle, "kendine özgü bir değer" taşıdığını kabul etmemiz gereken bir alana, "insansı olmayan" alana kadar uzanır; insansı olamayanın alanı olan doğa, insanın ele geçirme ve kendi hizmetine koşma isteğinin ve becerisinin sınırlandırılmasını zorunlu kılmalıdır (12). Bu aşamada insan, çevre ile ilişkilerini yeniden sorgulamalı ve hukuksal süreçleri yeniden düzenlemelidir. Bu süreç, elbette ki, yeni etik yaklaşımların pozitif hukuk normlarına dönüştürülmesini desteklemelidir. Bu çalışma ile, insan ve çevre ilişkilerinin önemli bir parçası olan insan-hayvan ilişkilerine yönelik yeni etik yaklaşımı açıklayacak ve bu yeni yaklaşımın pozitif hukuk normlarına yansımalarını ele alacağız. Bu çalşımanın, herşeyden önce, "etik bir çalışma" olmasına karşın, hukuk dogmatiğine bağlı hukukçularca hoş karşılanmayacağı

---

(11) HAMAMCI, loc. cit.

(12) Annemarie PIEPER, Etiğe Giriş, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 95.

açıktır. Ancak şu da bir gerçektir ki, "yarınlarda istemediğimiz durumlarla karşılaşmamak için, şimdilerde istediklerimizi seslendirmekten kaçınmamalıyız."

İnsan-Hayvan İlişkilerine Yeni Bir Yaklaşım:

Hukuk -Etik İlişkisi ve Hukukun Etik Dayanakları

Hayvanlarda ya da bazı hayvanlarda bilincin varlığı üzerine birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalarda ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. "*Hayvan Bilincinin Varlığı Üzerine Bir Araştırma*" alt başlığıyla yayınlanan çalışma (13), insan ve hayvan ilişkilerine dönük geleneksel etik yaklaşımları sorgulayan ve yeni etik yaklaşımlara kapı açan önemli ipuçlarıyla doludur. Dawkins, kitabındaki verilerin, tarih boyunca yeryüzünde yalnızca tek bir canlı türünün insanın) içsel, bilinçli bir yaşam deneyimine sahip olduğunu savunanları tedirgin edeceğini umduğunu (14) açıklamaktadır. İnsan dışındaki varlıkların hukukun öznesi olamayacağını iddia edenlerin Dawkins'in kitabından tedirgin olup olmadıkları bir yana, bu eserin hayvan hakları savunucularına çok önemli veriler sağladığı açıktır.

İnsanlar gibi acı duyan varlıkların (hayvanların) bilinçli varlıklar olabileceğini iddia eden Dawkins; velvet maymunlarının özel seslerle anlaşmalarını, deve kuşlarının başka yuvalardan yavru çalarak kendi yavrularının yaşam olanaklarını arttırmaya yönelik çabalarını, insanların alet yardımı olmaksızın ayırt edemediği yumurtaları devekuşlarının nasıl ayırt edebildiklerini, geyiklerin sonucu belirli kavgalara girmeyişlerini ve bu konuda kullandıkları yöntemleri, orman tavuğunun eş seçme konusundaki titizliğinin nedenini ve kuşlardaki hatırlama yeteneğini, fareler arasındaki kültürel iletişim ve öğrenme sürecini, yarasaların yardımlaşma ile hayatta kalma bilincini ve arılardaki bilgi aktarımını inceleyerek (15) hayvanlarda da bilincin varlığı konusunda önemli bilimsel veriler ortaya koymuştur.

Acı hisseden ve insanlar kadar olmasa bile bilinçli davranışlarda bulunan hayvanların da hakları olabilir mi? Bu konuda Christopher Stone'un canlı varlıkları hak sahibi yapan hukuksal değerlendirmeleri ilgi çekicidir. Doğa hakları düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş ve Amerikan mahkemelerinde ağaçların haklarını savunan raporuyla bu mücadelenin önemli isimle-

---

(13) Marian Stamp DAWKINS, Hayvanların Sessiz Dünyası: Hayvan Bilincinin Varlığı Üzerine Bir Araştırma, Tübitak Yayınları, 1999.

(14) Ibid., s. 5.

(15) Ibid., s. 36-156.

rinden birisi durumuna gelmiş olan Stone'a göre, çocuklara, kadınlara, karaderililere, Kızılderililere, mahpuslara, akıl hastalarına ve hatta canilere ardarda belirli haklar tanınmasından sonra, sıranın ağaçlara ve belki genel olarak doğaya gelmesi, insanlık tarihinin gelişim çizgisinin mantıksal bir sonucudur (16). Bu çizginin, hayvan hakları düşüncesi ile başlatıldığı söylenebilir.

1970'de Amerikan Orman Yönetimi, Nevada Dağları'ndaki vadilerden birisini "geliştirmesi" ve imara açması için Walt Disney şirketine izin vermiştir. Şirket, bu izinle, milyonlarca dolarlık yatırım yaparak eğlence ve oyun merkezleri inşa etmeyi planlamaktadır. Bu inşaat süresince vadideki birçok asırlık ağacın kesilmesi ve el değmemiş ormanların yok edilmesi söz konusudur. Sierra Kulübü, Orman Yönetimi'nin verdiği iznin iptali için dava açar. Mahkeme, Sierra Kubü'nü davada taraf görmediği için iptal istemini reddeder. Sierra Kulübü, bu iptal girişimi üzerine, Profesör Christopher Stone'dan mahkemeye sunması için bir rapor hazırlamasını ister (17). Stone'un raporu, insan dışındaki varlıkların hakları konusunda tasarlanmış en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Bu çalışması ile Stone, "canlı varlıkların hakları" düşüncesini savunan ilk hukukçu ve düşünürlerden birisi olmuştur. Dava kaybedilmiştir; ama kazanılacak bir gelecek bulunmaktadır. Bu davayla ilgili tartışmalarda birçok düşünür ve hukukçu da Stone'un yanında yer alarak canlı varlıkların haklarını savunan kamuoyunu oluşturmuşlardır. Bu dava, hukuk tarihinde kuramsal açıdan önemli bir kazanımı ortaya koymuştur. Ağaçlar adına bir davaya taraf olunabileceği ya da ağaçların da hakları olabileceği, ilk kez hukuk sistematiğinde ve kamuoyunda tartışılmıştır. Stone, pozitif hukuk alanında bir kazanım sağlamamış görünse de, zaman içinde Stone'un değerlendirmeleri ve yaklaşımları, hayvan hakları savunucularına ışık tutmuştur.

Stone'un savunduğu gibi, canlılar ya da bazı hayvanlar, hak sahibi olabilir mi? Bu soruyu yanıtlarken, hukuk-hak kavramı ile etik arasındaki ilişkilerin incelenmesi gerekir. Böylece, hukuk dinamiğinin gelişim yönü daha açık görülebilecektir.

Etik değerlerin hukuksal normlara dönüşmesi süreci nasıl gerçekleşiyor? Bu süreç, elbette ki, birbirini peşi sıra takip eden düz bir çizgi görünümünde değildir. Hukuk ve etik arasındaki yakın ilişki, hukuk felsefecilerinin çalışmalarında önemle vurgulanır. Bu konuda Timacheff'in çalışmaları (18) ya-

---

(16) Adnan EKŞİGİL, "Doğa Hakları ve Hukuk", Birikim, S. 68-69, Aralık 1994 / Ocak 1995, s. 108.

(17) Ibid., s 106-107.

(18) Cahit CAN, Hukuk Sosyolojisinin Gelişim Yönü, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1996, s. 72-87.

nında, Güriz'in (19) ve Aral'ın yaklaşımlarını (20) örnek olarak gösterebiliriz. Öktem'in de, hukukun üç unsurundan birisi olarak etik değerleri ele aldığı görülür. Öktem'e göre, hukuk olgusu üç unsurdan oluşur (21): *Norm (kural), Sosyal Olgu ve Etik Değer*. Ayrıca Öktem, belli sosyo-ekonomik ilişkilerin, etik değere uygun olarak bir norm içerisinde çözüme bağlandığı (22) görüşü ile hukuk ve etik ilişkilerindeki yakınlığa dikkat çekmektedir.

Hukuk ve etik ilişkilerinin -birbirlerini besleyen nitelikleri gereği- bir bütünün parçaları gibi görünmelerine karşın, bu iki alanın ciddi farklılıkları bulunduğu da açıktır. Güriz'e göre hukuk düzeni, yalnızca bir normlar sistemi olmak özelliğini taşımamakta, hukuk normlarının geçerliliği ve yürürlüğü, kamuoyunca benimsenmelerine ve organize devlet gücü tarafından desteklenip gerçekleştirilmelerine bağlıdır (23). Bu nedenle Güriz, haklı olarak, hukuk ile etik ya da ahlâk arasındaki farklılığın temeli olarak hukuksal ilişkilerdeki "organize devlet gücü" kullanımını vurgular. Güriz'in yaklaşımına karşın hukuk, normlar sistemi olmak dışına taşan özellikler taşır ve "kamuoyunca benimsenme" ve "organize devlet gücünce gerçekleştirilme" niteliklerinin etik ile ilişkileri, normlaşma sürecindeki ilişkilerden daha düşük değildir. Kamuoyunun benimseme süreci, elbette ki, toplumun etik değerleri temelinde gerçekleşecektir.

Bireyleri, "iyi" olarak nitelenen eylemlerde bulunmaya yönelten bir inançlar sistemi olan etik, insan davranışlarına kılavuzluk etme açısından büyük önem taşır (24). Bu açıdan etik, yeni değerlerin ortaya çıkıp kurumsallaşmasında vazgeçilmez araçlardan birisidir. Etik sayesinde insanoğlu, niceliksel değerlendirmelere sığmayan niteliksel değerlerin olduğunu (25) anlayarak insan ve çevre ilişkilerini olması gerektiği biçimde yeniden düzenleyebilir.

Hayvan Hakları Düşüncesi

Hayvan hakları konusunda son zamanda yeni tartışmalar yapılmakta ve çeşitli düşünceler seslendirilmektedir. Bu tartışma, Peter Singer'ın "*Hayvan-*

---

(19) Adnan GÜRİZ, Hukuk Felsefesi, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s. 23-24.

(20) Vecdi ARAL, Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 82-174.

(21) Niyazi ÖKTEM, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi, Der Yayınları, İstanbul, 1985, s. 41.

(22) Ibid., s. 42.

(23) GÜRİZ, op. cit., s. 23.

(24) KELEŞ ve HAMAMCI, op. cit., s. 216.

(25) PIEPER, op. cit., s. 11.

ların Özgürlüğü" (26) isimli kitabı ile yeni bir boyut kazanmıştır. Hayvan hakları savunucusu Singer, vejetaryenizm, canlı hayvanlar üzerindeki deneyler, spor amaçlı avcılık, besi hayvanlarına yönelik davranışlarımız, fabrika tavukçuluğu, sirk ve hayvanat bahçelerinde yabanıl hayvanların hapsedilmesi ile deneme üretimi ve bilimsel çalışma adına hayvanlara yönelik işkence boyutuna varan uygulamaları içeren etik konuları tartışmıştır. Singer ile birlikte hayvan hakları tartışmalarındaki diğer önemli isim, Tom Regan'dır. Regan, Mahatma Gandhi sonrasında şiddet dışı çalışmaların gelişmesinin sonucu olarak "etik yayılma" sorununu düşünmeye başlamıştır. Regan, beyazlar için siyahların, erkekler için kadınların ve hepimiz için hayvanların var olmadığını (27) iddia ederek insanmerkezci ve ayrımcı bakış açısını eleştirmiştir. Hayvanların bir değere sahip olduğu ve yaşam hakları bulunduğuna inanan Regan, "*hayvan hakları hareketinin, insan hakları hareketinin parçası olması gerektiğini*" (28) ifade etmiştir.

Singer'in "geliştirilmiş etik düzen" anlayışı (29), kaynağını, Bentham'ın yararcılığından alır. Bentham'a göre iyi ve kötü, mutluluk ya da acı çekmekle ilgilidir. Eğer bir davranış bir canlıyı mutlu ediyorsa iyi (doğru), acı çektiriyorsa kötüdür (yanlıştır). Bentham, Aristo'dan bu yana süregelen, insanlar ve hayvanlar arasındaki en büyük ayrılığın akılcıl düşünme yeteneği olduğunu kabul etmemiş, bazı hayvanların insan yavrusundan çok daha akılcı davranabileceğini savunmuştur. Bentham'a göre, hakların akılcılık ölçütüne göre dağıtılmasını yanlış bulmaktadır. Singer'e göre, hayvanların akılcı davranıp davranmadıkları değil, onların acı çekip çekmedikleri önemlidir. Bu durumda, sinir sistemi olan her yaratığın, bu etik düzenin kapsamına girmesi kaçınılmazdır. Singer, insanlara karşı uygulanan ırkçılık gibi, hayvanlara karşı uygulanan ırkçılığa (insan şovenizmi (30) ya da tür şovenizmi) da şiddetle karşı çıkmaktadır (31).

---

(26) Bakınız; Peter SINGER, "Not for Human Only".Ethics and Problems of 21st Century. University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979, s. 203.

(27) Roderick Fraizer NASH, The Rights to Nature. The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989, s. 143.

(28) Tom REGAN, The Case for Animals. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1982, s. xiii.

(29) Bakınız; Peter SINGER, Equality for Animals: Practical Ethics. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

(30) "İnsan Şovenizmi" konusunda bakınız; Richard and Val ROUTLEY, "Against the Inevitability of Human Chauvinism" (Editors: Kenneth A. GOODPASTER and K. M. SAYRE), Ethics and Problems of 21st Century. University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979, s. 36-59.

(31) Sargun TONT, Sulak Bir Gezegenden Öyküler. Tübitak Yayınları. Ankara. 1997, s. 54-55.

Singer ve Regan'ın hayvan hakları yaklaşımı, "çıkar teorisi"nden yararlanarak hayvanlara bireysel olarak haklar verilebileceği düşüncesine dayalıdır. Hayvanlara haklar verilmesinin kaynağı, çeşitli yaklaşımlarda farklılıklar gösterebilmektedir. Bunlar arasında, "çıkar teorisi", hayvanların da insanlar gibi bilinçli varlıklar olmasına dayanan "bilinç varlığı" ya da "irade teorisi" sayılabilir.

Hayvan Haklarının Tabanı : "Çıkar" Teorisi

Bir insanın yaşaması, o insanın çıkarına olduğu için hak doğuruyor. Bir hayvanın yaşaması da, o hayvanın çıkarına olduğu için hak doğurmalı mı? Bir insanın yaşam isteği, bir hayvanın yaşam isteğinden, "çıkar" doğurması açısından farklı değildir. Bu çerçevede, hayvan haklarının tabanı, Singer ve Regan'ın savunduğu gibi, "çıkar teorisi" olarak ilân edilebilir.

"Hak" ve "hukuk" gibi kavramlar, öznel ya da yalnızca insan düşüncesinde bulunan, bunun dışında bir gerçekliği ifade etmeyen kavramlardır. Ancak, toplum düzeni için gerektiği için "hak" kavramı kullanılmak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında, "hak" kavramının hangi teoriden çıkarıldığından çok, hayvan hakları felsefesi ile insan-çevre ilişkilerinde yeni bir düzen yaratılmak istenip istenilmediği önemli duruma gelir. Hayvan hakları, insan-hayvan ilişkilerini düzenleyerek insan-çevre ilişkilerinde yeni bir düzen yaratmaya yönelik savunulmaktadır. Bu yeni düzen kurulmak isteniyorsa, hayvan hakları düşüncesi de, öznellik taşıyan insan hakları düşüncesinde olduğu gibi, pozitif hukuka yansıtılabilecektir. Bu çerçevede yaklaşımımızı şöyle formüle edebiliriz: Bir insan ve insanlık için insan hakları ne kadar anlamlı ve gerekliyse, doğal dengeye ve insan-çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine gereksinimi olan bir hayvan için hayvan hakları da o kadar anlamlı ve gereklidir.

Hayvan hakları savunucuları, hayvanların doğal bir ortamda yaşama özgürlüğü gibi temel haklara sahip olduklarını iddia etmektedir. Bu akılcı yaklaşım, hakları ortaya çıkaran nedenin ya da kaynağın ne olduğu konusunda belirleyici bir sınıra doğru yönelmektedir. Hayvan hakları savunucusu Singer için bu sınır, zevk ve acı duyma yeteneğini ifade eden "*hissetme*"dir. Böylece, tavuklar (acı ve zevk hissettikleri için) "ahlaksal topluluğun" üyesi olup hak sahibi olurken, bir midye (acı ve zevk hissetmediği için) hak sahibi olamamaktadır (32).

---

(32) Rik SCARCE, Eco-Warriors: Understanding Radical Environmental Movement. The Noble Press Inn., Chicago, 1990, s. 42.

"Hak" kavramının kaynağı konusunda "çıkar" teorisini savunan Singer, hayvan haklarını da bu teoriden çıkarmaya çalışmıştır. Singer'e göre, acı çekme ya da mutlu olabilme yeteneği, hepimiz için bir gerçeklik, çıkarlarımızı ifade edebilmemiz için gerekli bir koşuldur. Singer, bir öğrenci tarafından yolun diğer yanına fırlatılmanın bir taşın çıkarına olmadığını söylemenin saçma olacağını, çünkü taşın acı çekmeyeceği için bir çıkarı olamayacağını, fakat acı duyacağı için bir farenin yolun diğer yanına fırlatılmamakta bir çıkarı bulunduğunu (33) belirtir. "Acı duyma" temelinde "irade teorisi"nden yararlanarak hayvan haklarını savunan Singer, hayvanların hukuksal özne olamayacaklarına ilişkin yaklaşımların tepkisini çekmiştir. Bunlar arsında tutarlı bir görüş olarak Nuttall'ın yaklaşımlarını ileride inceleyeceğiz.

"Çıkar" teorisine göre hayvanlara belirli haklar verilmesi için o durumun çıkarlarına olması gereğine inanan Feinberg de, hayvanlarda bunun eksik bile olsa bulunduğuna inanır (34). Feinberg gibi Leonard Nelson da, "çıkar teorisi" ya da "çıkar" ilkesi uyarınca hayvanlara haklar verilebileceğine inanmaktadır (35). "Çıkar teorisi"ni savunanlar, hayvanların hakları olduğunu savunurken, türlerin haklara sahip olamayacaklarını ileri sürmektedirler. Oysa, hayvan haklarını, insanlara görevler ve sorumluluklar yükleyerek gerçekleştirebileceğimiz gibi, hayvan türlerine de haklar verilebilir. Tür üyelerinin bireysel olarak çıkarları ile tür çıkarları çelişmeyeceği için hayvan haklarının türlere ve tür üyesi bireylere birlikte verilmesi olanaklıdır. Türlerin ve tür üyesi bireylerin haklarının çeliştiği nokta ise hakkın sınırını ortaya çıkarır. Üstelik, türler ve tür üyesi bireylerin birbirlerine bağımlılıkları, haklarının çelişmesini ortadan kaldıran bir unsurdur. Bu nedenle, "çıkar teorisi" temelinde insanlara görevler ve sorumluluklar yükleyerek bireysel olarak hayvanlara haklar verilebileceği gibi, türlere de haklar verilebilir.

John Nuttall ve Hayvan Hakları

Hayvan haklarına karşı yaklaşımlar, bir irade ortaya koyamadıkları için hayvanların hukukun öznesi durumuna gelemeyecekleri iddiasındadır. Bu

---

(33) Peter SINGER, Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals, The New York Review, New York, 1975, s. 8.

(34) Joel FEINBERG, "The Rights of Animals and Environmental Crisis", (Editor: William T. BLACKSTONE), Philiosophy and Environmental Crisis, University of Georgia Press, Athens, 1974'den aktaran; M. P. GOLDIND and N. H. GOLDING, "Why Preserve Landmarks", Ethics and Problems of 21st Century, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979, s. 181.

(35) Leonard NELSON, System of Ethics, Yale University Press, New Haven, 1956'dan aktaran; GOLDING, op. cit., s. 182.

yaklaşımdan farklı olarak John Nuttall, hayvan hakları felsefesine karşı çıkış noktalarını mantıklı olarak formüle etmiş ve bütün insanlara verilen hakların, hayvanlara verilmemesini eleştiren bakış açısıyla dikkate değer bir görüşü savunmuştur.

John Nuttall, hayvan hakları karşıtlarının temel tezlerini reddederek hayvan haklarının olmamasının nedenini, "hayvanların ahlâki topluluk üyesi olmaması"na bağlamıştır. Nuttall, hayvanların hakları olduğundan söz ederek yapmacık şeyler ifade etmek yerine, "hak"ları olan "kişiler"den söz etmek (36) gerektiğini belirtir. Ahlâk duygusuna sahip olduğu için haklar elde etmiş bir varlığın, ahlâk duygusu kaybolduğunda da haklarını koruyacağını, ölü insanlar ile akıl hastalarının da bu nedenle hakları olduğunu iddia eden Nuttall; henüz ahlâk duygusu olmayan hayatlarının daha başlarındaki gençlerin de hakları bulunduğunu (37) iddia eder. Böylece Nuttall, akıl hastaları ve gençleri "hakkın öznesi" olarak gören anlayışı ile çelişkili bir konuma gelmiştir.

Hakların temelinin canlının zevk ve acı duygusunu hissetme yeteneğine başlanması, Nuttall'a göre, oldukça köktenci bir yoldur ve acı duyma kapasitesine hak atfetmenin yeterli bir temeli bulunamaz (38). İnsanların akılcı ve özbilinçli olduğu için hakları bulunduğu, hayvanların ise bu nitelikleri olmadığı için haklarının bulunmadığı düşüncesi, Nuttall tarafından tutarlı bulunmaz. Böylece, Nuttall'a göre, bir kişiyi akılcı ve özbilinçli bir varlık olarak tanımlayarak işe başlarsak, iki yeni soru ortaya çıkar: "Bütün insanlar özbilinçli ve akılcı mıdır?" ve "bazı hayvanlar akılcı ve özbilinçli olabilir midir?" Nuttall, akılcı ve özbilinçli olmayan bazı insanlar (komadaki hastalar, zihinsel özürlüler, bunamış insanlar ve çocuklar) olduğu gibi, özbilinçlilik ve akılcılık niteliklerine sahip bazı hayvanlar da olabileceğini belirtir (39). Bu düşünceler temelinde Nutttall, temel varsayımını ortaya koyar: "İnsanlara haklar veren mantığımızı 'bütün insanlara haklar vermek' noktasında tutarak açıklamaya çalışırsak, bazı sonuçlarla karşılaşırız. Bu mantık, (bazı) hayvanlara da haklar verilmesini meşru kılacak biçimde yorumlamalara yol açabilir. Bu durum, ya hayvanları dışarıda tutmak için çıtayı birçok insanın da atlayamayacağı kadar yükseğe çıkarmak ya da bütün insanları içeri almak için birçok hayvanı da içeri almak durumunda kalacak bir ikilemi beraberinde getirir." (40) Hayvanları hakkın öznesi yapmamak için bazı insanları da hakkın

---

(36) John NUTTALL, Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş, Ayrıntı, İstanbul, 1997, s. 212.

(37) Ibid., ss. 212-13.

(38) Ibid., ss. 210-11.

(39) Ibid., ss. 209- 210.

(40) Ibid., s. 209.

öznesi olmaktan çıkaran yaklaşımıyla Nuttall, hayvanları dışarıda tutmak için birçok insanı hakkın öznesi olmaktan çıkarmaktadır. Hayvanları hakkın öznesi olmaktan çıkarmayı, dogmatik hukuk anlayışıyla açıklayabilsek de, bazı insanları (akıl hastaları ve komadaki hastalar gibi) hakkın öznesi olmaktan çıkaran yaklaşımın mantığını anlamak güçtür.

Nuttall, bir şeyin hakları olup olmadığına karar verirken, yalnızca o şeyin şimdi neye benzediğini değil, neye benzeyeceğini ya da eskiden neye benzediğini dikkate almamız gerektiğini savunur. (41) Hakkın öznesi olmak için "ahlâk duygusu olmak" gibi öznel bir kavramı kabul eden Nuttall, "akılcı ve öz bilinçli olmak" gibi öznel bir kavramı ise reddeder. Ancak Nuttall, hakların öznesi olmak konusunda dayandırılan kavramların öznelliğinden çok, hayvanlara haklar verilmemesine dayanak olabilecek bir yaklaşım geliştirmiştir. Nuttall, hayvan haklarını, insan hakları niteliğinde haklar olarak görmektedir. İnsanlara görev ve sorumluluklar yükleyerek hayvanlara haklar veren bir yaklaşımın, Nuttal tarafından reddedilmediği gibi, desteklenmediği de görülür. Hayvanların hakları olmadığına ilişkin tutarsız görüşleri başarıyla çürüten Nuttall, hayvan haklarına inanmamasının nedenini açıklarken ise tutarlı bir düşünce ortaya koyamamakta ve "ahlâk duygusu olmayan insanlar" konusundaki yetersiz açıklamalarıyla insanların bir bölümünü hakkın öznesi olmaktan çıkarmak gibi kolaycı bir yola sapmaktadır.

İnsan hakları felsefesinde bütün insanların "insan olmaktan kaynaklanan" haklarının bulunduğuna inanılır. Bütün insanlar (akıl hastaları, bebekler, çocuklar ve bilinçli davranamayan diğer insanlar) "hakkın öznesi" olunca, Nuttall'ın bakış açısı tersine çevrilerek hayvanlar da hakkın öznesi durumuna getirilebilir.

Hayvan Haklarının Pozitif Hukuka Yansıtılması

Hayvanları korumaya yönelik davranışların kökenleri, Antik Çağ'a kadar uzanır. Antik Çağ'da ünlü filozof Phythagoras (Pisagor), insan olmayan yaratıklara (hayvanlara) iyi davranmanın insanların görevi olması gerektiğini söylemiştir. Şair Bion da, "çocuklar, oyun diye kurbağaya taş atarlar; oysa kurbağa ölür" diyerek hayvanların öldürülmesine karşı tepkisini dile getirmektedir. Roma arenalarındaki hayvan kıyımlarına karşın, Romalılar da hayvanları korumak için çeşitli tepkiler dile getirmişlerdir. Büyük Pompeius'un düzenlediği fil kıyımının, bir halk ayaklanmasına yol açtığını ve Romalılar'ın fili öldürten General'in acımasızlığım lanetlediklerini (42) biliyoruz. Bu ör-

---

(41) Ibid., s. 213.

(42) SUNGURBEY, *op. cit.*, s. 18-19.

nekler, hayvan sevgisi ve hayvanları koruma bilincinin çok eskilere götürülebileceğini göstermektedir. Hayvan hakları düşüncesinin temeli olan çağdaş hayvan hakları hareketi ise Singer ve Regan'ın da katkılarıyla yakın zamanda ortaya çıkmıştır.

Çağdaş hayvan hakları hareketinin dayandığı ilkeler şöylece özetlenebilir:

1) Hayvanların, insanlarla "eşit" yaşama hakları vardır. Bu doğrultuda, hayvanların yaşama hakları, insanlar için bir ödevdir.

2) Hayvanların yaşama hakkı, insanlar tarafından besin olarak kullanılmalarını engellemelidir.

3) Hayvanlara işkence ve eziyet yapmak anlamına gelen hayvanların bilimsel deneylerde kullanılması, yaşam haklarını ortadan kaldırmaktadır.

4) Hayvanların spor ve besin için avlanmaları, hayvanların yaşam haklarını ortadan kaldırmak sonucunu doğurur.

5) Hayvanların kürkleri için avlanması ve öldürülmesi, hayvan haklarına aykırıdır.

Çağdaş hayvan hakları hareketi, yukarıdaki temel ilkeler çerçevesinde ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinde hızla yaygınlaşan ve geniş kitleleri etkileyen bir görünüme sahiptir. Amerika'da 10 milyondan çok insanın üye olduğu yaklaşık 7 bin hayvanları koruma kuruluşu bulunmaktadır. Bu grupların temel amacı, çiftlik hayvanlarının işkence koşullarındaki yaşam ortamlarının düzeltilmesi, laboratuar hayvanları üzerinde zararlı deneylerin yasaklanması ve kürk sanayiinin ortadan kaldırılmasıdır (43).

Hayvan hakları hareketinin yöneldiği temel sorun, deney hayvanlarının karşılaştığı katliamlardır. Amerika'da yılda 50 bin kedi, 60 bin maymun, 200 bine yakın köpek, 500 binden çok tavşan ve milyonlarca farenin bilimsel deneylerde kullanıldığı resmi yetkililerce açıklanmıştır. 17-22 milyonluk bu resmi rakamın, 100 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Ayrıca, her yıl Fransa'da 1/3'ü bilimsel araştırmalarda, 2/3'ü yiyecek sanayi ve diğer araştırmalarda olmak üzere 5 milyon hayvan öldürülüyor. Bu sayı, bütün dünyada 300 milyonu aşmaktadır (44). Bu sayılar, insanlığın hayvan kıyımı konusunda ulaştığı aşamayı ortaya koymaktadır. Çiftlik Hayvanları Reformu Hareketi'nce yayınlanan "Çiftlik Raporu"na göre, 1995 yılında yalnızca ABD'de 159 milyon sığır, domuz ve koyun; 8,68 milyar tavuk ve hindi besin için öl-

---

(43) Ibid., s. 14.
(44) Ibid., s. 15.

dürülmüş; ayrıca, 865 milyonu da hastalık ve yaralanma nedeniyle telef olmuştur (45). Yalnızca bu durum, dünyada hayvanlar için akıl almaz bir "*Ölüm Endüstrisi*" kurulduğunu göstermektedir.

Hayvan haklarının pozitif hukuka yansıtılma çabalarının en önemli kaynağı, Hayvanları Koruma Yasaları olmuştur. Hayvanları Koruma Yasaları ile (bazı) hayvanların temel yaşam hakları başta olmak üzere bazı haklarının korunmasına yönelik düzenlemeler oluşturulmuştur. Hayvanları korumaya yönelik ilk yasa, 1641'de İngiltere'nin Amerika'daki Massachusetts kolonisinde çıkarılmıştır. Bu yasaya göre, "hiç kimse, genellikle insanların yararlandığı bir hayvana kötü davranamaz". Hayvanların korunmasına ilişkin ilk yasa maddesi, İngiltere'de parlamento üyesi Richard Martin'in önerisi ile gerçekleşmiştir. Almanya'da ise, 1871 Ceza Yasası ile hayvanlara işkence yapmak ve kötü davranmak yasaklanmıştır. 21 Mart 1933'de Hitler döneminde ise bayıltmadan hayvan kesimi yasaklanmıştı (46). İlk Hayvanları Koruma Derneği ise 1824'de İngiltere'de kurulmuştur. İngiliz Parlamenter William Müller tarafından 1853'de önerilen 4 Ekim Hayvanları Koruma Günü, Türkiye'de de 1936'da kabul edilmiştir. Hayvan hakları savunucusu San Francesko'nun ölüm tarihi olan 4 Ekim, UNESCO tarafından "*Hayvanları Koruma Günü*" ilân edilmiştir. Bu örnekler, hayvan haklarının hukuk yoluyla korunmasına yönelik pozitif hukuk düzenlemeleridir. 20. yüzyılın başından itibaren pozitif hukuk düzenlemelerine konu olan hayvan hakları, 21. yüzyıla girdiğimiz bu günlerde, insan hakları felsefesi gibi ayrı bir düşünce ve hak sistematiği olarak tartışılmaya başlamıştır. Bu tartışmaların, "hak" kavramının gelişimi ve hukukun dinamik niteliğiyle yakın ilgisi bulunmaktadır.

Hayvanları koruma yasalarının 1950'lere kadar giden geçmişi bulunmaktadır. 1950'lerde Avusturya eyaletlerinde (Kaernten, Öberösterreich ve Burgenland) hayvanları koruyan düzenlemeler olarak çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Daha da öncelerde ise, 1780'de Hollanda'da hayvanların sağlık ve refahını korumak için bir yasa çıkarılmıştı. İsviçre, Federal Almanya, Avusturya, Hollanda (Hollanda'da Hayvanları Koruma Yasası 1780 tarihli "Hayvanların Sağlık ve Refahı Yasası olup bu konuda 6 yasa çıkarılmıştır ve en sonuncusu 1989 tarihlidir) ve İsveç'te Hayvanları Koruma Yasası bulunmaktadır. Bunlardan başka, AB üyesi ülkeler, 13 Aralık 1968 tarihli Uluslararası Tarımda Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması'nı, 10 Mart 1976 tarihli Tarımsal Hayvan İşletmelerindeki Hayvanların Korunmasına İlişkin

---

(45) Shloime PEREL, "The Cow's Right", People and Nature : ORION, Summer 1997, V. 16, No. 3, s. 5.

(46) SUNGURBEY, op. cit, s. 18-19.

Avrupa Anlaşması'nı ve 10 Mayıs 1979 tarihli Kesim Hayvanlarının Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması'nı imzalamışlardır (47).

Hayvanları Koruma Yasaları ile pozitif hukuk normlarına dönüşen hayvan hakları konusunda en önemli belgelerden birisi de *Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi*'dir. *Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi*, *Uluslararası Hayvan Hakları Birliği* ve ona bağlı ulusal birlikler tarafından 21-23 Eylül 1977 tarihinde Londra'da hayvan hakları konusundaki Üçüncü Uluslararası Toplantı'da kabul edilmiş ve Paris'de UNESCO Sarayı'nda 15 Ekim 1978'de ilân edilmiştir.

Hayvan haklarına ilişkin düşünceler, pozitif hukuk metinlerine de yansımış ve hayvan hakları felsefesinin ürettiği etik değerler normlaşarak bazı hayvanlara (şimdilik evcil hayvanlar) haklar verilme aşamasına gelinmiştir. Bu gelişme, bütün hayvanların belirli haklarla (öncelikle yaşama hakkı) donatılması sürecine doğru ilerlemeye devam edecektir.

Türkiye'de Hayvan Hakları

Türkiye'de hayvan haklarının, insan hakları tartışmalarının sıkça karşımıza çıktığı gibi, pozitif hukuka yansıma açısından çok zengin bir konumda bulunmadığı açıktır. Avusturya eyaletlerinde 1950'lerde kabul edilen Hayvanları Koruma Yasaları, ülkemizde hala pozitif hukuk düzenlemesi içine sokulabilmiş değildir. Bu konudaki çalışmalar, TBMM gündeminde yıllardır Tasarı biçiminde bekle(til)mektedir.

Hukuk tarihimiz açısından hayvan hakları konusu, ülkemizin en önemli hayvan hakları savunucusu ve bir hukukçu olan İsmet Sungurbey'in "*Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı*" isimli eserinde ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Sungurbey'e göre, hukuk tarihimizde hayvanların korunması ve hukukun kapsamı içine alınmasına yönelik bir çok çalışma bulunabilir (48).

Ülkemizde hayvan hakları ile doğrudan ilgili bir pozitif hukuk düzenlemesi bulmak olanağı yoktur. Ancak, Türk Ceza Kanunu'nun 521. ve 577. maddelerinde, dolaylı olarak hayvanların korunmasına ilişkin hükümler bulunabilir. *Türk Ceza Kanunu'nun 521. maddesine göre; "her kim, başkasına ait olan bir hayvanı öldürür veya işe yaramayacak hale koyarsa, sahibinin şikayeti üzerine dört aya kadar hapis ve yüz liraya kadar ağır cezaya mahkum olur."* Türk Ceza Kanunu'nun 577. maddesine göre de *"bir kimse, hayvanlara karşı insafsızca hareket eder veya gereksiz yere döver veya yaralar ya-*

---

(47) Ibid.. s. 54.

(48) Bu çalışmalar konusunda bakınız; Ibid., s. 364-400.

hut açıkça haddinden fazla yorulacak derecede zorlarsa, on liraya kadar hafif cezaya mahkum olur."

Para cezaları zaman içinde arttırılarak komik olmaktan uzaklaşmış olsa da, bu cezaların çok az kaldığı görülmektedir. Ayrıca, bu para cezaları ile hayvan haklarının korunamayacağı da açıktır.

Türk Ceza Kanunu ile hayvanların "hukuk nesnesi" olarak değerlendirildiği ve insanların sahip olduğu bir eşya olarak kabul edildiği söylenebilir. Bu anlayış, hayvan hakları düşüncesi ile çelişmektedir. Kısacası, Türk Ceza Kanunu'ndaki düzenlemeler, hayvan hakları ve hayvanların korunması açısından çok yetersiz kalmaktadır.

Ülkemizde doğrudan ya da dolaylı olarak hayvanları korumaya dönük pozitif hukuk düzenlemeleri bulmak olanağı vardır. Bu düzenlemeler arasında yasalar ve yasa gücünde kararnameler olduğu gibi, iç hukuk açısından yasa gücünde olan uluslararası sözleşmeler de bulunabilir. Hayvanları ve diğer canlı varlıkları korumaya dönük düzenlemelerin başında Anayasa gelir. Dolaylı bir düzenleme olsa da Anayasanın 56. maddesine göre, "*herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, Devletin ve vatandaşların görevidir*". Sağlıklı ve dengeli bir çevre yaratmaya yönelik bu düzenleme, dolaylı olarak hayvanların korunmasına yöneliktir. Sağlıklı ve dengeli bir çevre, insanların için olduğu kadar, bu çevrede hayvanlar için de "haklar" yaratabilecek biçimde yorumlanabilir.

Anayasanın 169. maddesi, orman varlığının ve bu doğrultuda orman alanlarındaki hayvanların korunması açısından önemli bir düzenlemedir. Orman Yasaları ile orman alanı olarak korunmasında yarar görülmeyen ya da orman niteliğini yitirmiş yerler kapsamına alınarak birçok orman alanının tarıma açılması gibi durumlar yaşanmakla birlikte, Anayasanın 169. maddesi ile ormanların korunması konusunda önemli bir adımın atılmış olduğu görülmektedir.

Anayasamızda hayvan hakları ve hayvanların korunması konusunda doğrudan bir düzenleme getirilmemesi ise ciddi bir eksikliktir.

818 Sayılı Borçlar Yasası ile hayvanların korunmasına ilişkin doğrudan bir düzenleme getirilmediği halde, hayvanların rehin alınması ve öldürülmesine ilişkin önemli bir hüküm bulunmaktadır. Borçlar Yasası'nın "*Hayvan Üzerinde Hapis Hakkı*" başlıklı 57. maddesine göre, "*bir kimsenin hayvanı, diğerinin gayrimenkulü üzerinde bir zarar yaptığı takdirde gayrimenkulün zilyedi, o hayvanı zapt ve kendisine ita olunabilecek tazminat mukabilinde teminat olmak üzere, yedinde hapsetmeye hakkı vardır. Eğer hal ve maslahat*

icab ederse, gayrimenkul zilyedi o hayvanı öldürebilir...". Borçlar Yasası'ndaki bu düzenleme, pozitif hukuk düzenlemeleri içinde hayvanın bir "eşya" olarak görüldüğü ve "hukuk nesnesi" olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Hayvanlarla doğrudan ilgili en önemli düzenleme ise 3167 Sayılı Kara Avcılığı Yasası'dır. Kara Avcılığı Yasası (Madde 2) ile av hayvanları, her zaman avlanabilen, belli zamanlarda avlanabilen ve avlanması yasak olan hayvanlar biçiminde üç gruba ayrılmıştır. Avlanması yasak olan hayvanlar arasında memelilerden geyik, dağ koyunu, dağ keçisi yavrusu, karaca yavrusu, yarasa ve kirpi; kuşlardan ise turaç, ehli kumrular, kerkenez, çalı kuşu, guguk, ağaçkakan, çobanaldatan, dişi sülün, yaban tavuğu, bülbül familyası, çekirge kuşu, kırlangıç, leylek, puhu, baykuş ve sığırcık bulunmaktadır. 3167 sayılı Yasa ile belli zamanlarda avlanabilen hayvanların zehirle avlanması da yasaklanmıştır. Kara Avcılığı Yasası ile Av Komisyonları'na, "soyu azalmış ya da tükenmiş faydalı av hayvanlarının çoğalması veya yeniden türemesi için gerekli önlemleri almak" (Madde 17- A) görevi verilmiştir.

1380 Sayılı Su Ürünleri Yasası, su ürünlerinin toplu kıyımına neden olan bomba, dinamit, elektrik gibi avlanma biçimlerini (Madde 19) yasaklamıştır. Bu hüküm, avlanmak amacıyla yapılan toplu hayvan kıyımlarının önlenmesi açısından hayvanların korunmasına ilişkin önemli bir düzenlemedir.

2872 Sayılı Çevre Yasası, ülkemizde çevrenin korunması amacıyla çıkarılmış ilk yasadır. Yasa'nın amacı, "ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak güvence altına alınması" olarak açıklanmıştır. Çevre Yasası'ndaki, "hayvan ve bitki türlerinin nesillerinin tehlikeye düşürülmesi, doğal zenginliklerin bütünlüklerinin tahribi yasaktır" hükmü (Madde 9), hayvanların tür olarak yaşama haklarının güvence altına alınmasına dönük bir pozitif hukuk düzenlemesidir.

2873 Sayılı Milli Parklar Yasası ile milli park statüsünde bulunan alanlarda yaban yaşamının tahrip edilemeyeceği ve doğal dengeyi bozacak her türlü orman ürünleri üretimi, avlanma ve otlatmanın yapılamayacağı (Madde 14) öngörülmüştür. Bu hüküm, milli park alanlarındaki yaban yaşamı ve hayvanların korunmasına ilişkin önemli bir pozitif hukuk düzenlemesidir.

Yasalar ve Yasa Gücünde Kararnamelerden başka, iç hukukta yasa gücünde başlayıcılığı olan uluslararası sözleşmelerde de hayvanların korunmasına ilişkin düzenlemeler bulma olanası vardır. Hayvanların korunmasına ilişkin en önemli uluslararası sözleşmelerden birisi, Kuşların Himayesine Dair Mil-

letlerarası Sözleşme'dir (49). "Yabani halde yaşayan kuşların himayesine" (Madde 1) ilişkin Sözleşme ile bütün kuşların (üreme gibi) belli dönemlerde ve türü tükenmeye dönük kuıların bütün yıl içinde korunması zorunludur. Sözleşme, üreme dönemlerinde kuş yuvalarını tahrip etmeyi ve bunların ticaretini yapmayı, serbest durumdaki kuşların yavru ve yumurtalarına zarar vermeyi de yasaklamaktadır. Ayrıca Sözleşme, kuşların toplu olarak yok edilmesi ve yakalanması ile kuşlara eziyet edilmesini yasaklamaktadır.

Uluslararası sözleşmelerde hayvanların korunmasına ilişkin dolaylı düzenlemeler de bulunmaktadır. Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme (12 Haziran 1981 tarihli ve 17368 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir); Dünya Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (14 Şubat 1983 tarihli ve 17959 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüşe girmiştir); Akdeniz'in Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol (23 Ekim 1988 tarihli ve 19968 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir) gibi çevre korumaya yönelik uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi yoluyla hayvanların korunmasına ilişkin dolaylı düzenlemeler pozitif hukuka yansıtılmıştır.

Hayvanların korunmasına ilişkin en önemli düzenlemelerden birisi ise Avrupa'nın Yaban Yaşamı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi'dir (50). Sözleşme, yaban yaşamı ve yaşam ortamlarının korunmasına ilişkin ulusal politikaların belirlenmesini öngören düzenlemeleri ile yaban hayvanların yaşamları ve yaşam ortamlarının korunması konusunda önemli bir pozitif hukuk belgesidir.

Hayvan hakları düşüncesi, av hayvanlarının korunmasından çok, hayvanların spor ve eğlence için avlanmalarının yasaklanmasına dayanır. Bu çerçevede, Türk hukuk sistemindeki bu düzenlemeler, hayvan hakları ve hayvanların korunması için yetersiz kalmaktadır. Pozitif hukukta hayvanları ilgilendiren çeşitli düzenlemelere karşın, doğrudan hayvan haklarının korunmasına dayalı bir yasa ya da başka bir düzenleme bulunmaması ise ciddi bir eksikliktir. Hayvan hakları konusunda doğrudan ilgili tek düzenleme olacak olan Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı ise TBMM gündeminde yasalaşmayı beklemektedir.

---

(49) Kuşların Himayesine Dair Milletlerarası Sözleşme. 01 Aralık 1966 tarih ve 797 sayılı Kanunla onaylanarak 17 aralık 1966 tarih ve 12480 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

(50) Avrupa'nın Yaban Yaşamı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi. 9 Ocak 1984 tarihli ve 84/7601 Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmış ve 20 Şubat 1984 tarihli ve 18318 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı

TBMM gündemindeki Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı, TBMM Çevre Komisyonu'nda yıllardır bekle(til)mektedir. Alt Komisyonda görüşülerek Raporu hazırlanan, maddeleri üzerinde uzlaşmaya varılmış olan Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı, TBMM'nde yasalaştığında, ülkemizde hayvanların korunmasına ilişkin kapsamlı ve doğrudan tek düzenleme olacaktır.

Tasarı'nın amacı, başta evcil hayvanlar olmak üzere tüm hayvanların, insan ve doğa kaynaklı mağduriyetlerinin önlenmesi, gözetilmeleri, bakımları, kötü muamelelerden uzak tutulmaları, üremeleri, canlarının ve sağlıklarının korunmasıdır. Tasarı'da hayvanların korunmasına ilişkin temel ilke ise "bütün hayvanların eşit doğduğu" ve "yaşama hakkı"na sahip olduğu, ancak yasal istisnalar ve insan gıdası olarak yararlanılan hayvanların bu hükmün dışında tutulması gerektiğidir. Ayrıca, Tasarı ile insanlar, hayvanların korunmaları, gözetilmeleri, bakımları ve kötü muameleden uzak tutulmaları için gerekli önlemleri almakla sorumlu tutulmuşlardır. Tasarı'da nesli yok olma tehlikesi altında bulunan türler ve bunların yaşama ortamlarının korunması esası da açıkça öngörülmektedir.

Tasarı ile sahipsiz hayvanlar da düzenleme içine alınmış ve "*Sahipsiz Hayvanların Yaşama Hakkı*" başlığı ile sahipsiz ya da güçten düşmüş hayvanların öldürülmesi yasaklanmış ve güçten düşmüş hayvanların piyasaya sürülemeyeceği, ticari ve gösteri amaçlı çalıştırılamayacağı, binicilik ve taşımacılık gibi faaliyetlerde kullanılamayacakları öngörülmüştür.

Tasarı ile hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmaları da bazı ilkelere başlanmış ve "*Deney Yasağı*" başlığı altında bu konu şöyle düzenlenmiştir: "Hayvanlar, ölümle sonuçlanacağı bilinen ya da ölüm olmasa bile onlara acı verecek, yaralanmalarına ve sakat kalmalarına neden olacak bilimsel olmayan tedavilerde ve deneylerde kullanılamazlar."

Tasarı ile bir hayvana kötü davranmak, acımasızca ve zalimce işlem yapmak, dövmek, ona işkence yapmak ve aç bırakmak yasaklanmıştır. Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı ile getirilen düzenlemelere ve yasaklara uymayanlara karşı çeşitli hapis ve para cezaları öngörülmüştür. Hapis cezası öngörülen bazı düzenlemeler şunlardır: Yaban hayvanlarıyla ilgili yasak ve izinlere uymayanlara en az 6 ay; hayvanların türünü yok edenlere 5 yıl; hayvanlarla cinsel ilişki kuranlara 2 yıl ve yasaklanmasına rağmen hayvan bulunduranlara 2 yıl hapis cezası verilir.

Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı, bütün hayvanların yaşama hakkı, hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmasının önlenmesi, hayvanların be-

sin olarak görülmesinin reddedilmesi, spor ve eğlence için avcılığın yasaklanması ve yaban yaşamının korunması gibi konularda hayvan hakları felsefesinin gereği olan düzenlemeleri öngörmemektedir. Buna karşın Tasarı, hayvanların korunmasıyla doğrudan ilgili bir yasanın çıkması ve bu yolla hayvan haklarının hukuk yoluyla korunması, hayvan hakları düşüncesinin pozitif hukuka yansıtılmasında bir aşama olması açısından önemlidir. Bu nedenlerle, Tasarı'nın yasalaşarak hukuksal düzenlemeler içinde yerini alması, hayvan haklarının pozitif hukuk yoluyla korunmasına yönelik önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

İncelediğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, dünyada ve ülkemizde pozitif hukuk düzenlemeleri içinde, doğrudan ya da dolaylı olarak da olsa, hayvanların korunmasına ilişkin örnekler bulmak olanağı vardır. Ancak bu düzenlemeler, hayvan hakları felsefesinde ortaya konmuş olan hayvan hakları düşüncesinin gerçekleşmesi için yeterli bulunamaz. Bu yetersizliğe karşın, hayvan haklarının pozitif hukuk düzenlemelerine konu olması, hayvan haklarının kabul edilmesi ve gerçekleşmesi açısından önemli bir aşamadır.

Hayvan hakları düşüncesi, ilk zamanlar ciddiye alınmayan bir düşünce olarak değerlendirilmekte iken, bugün pozitif hukuk düzenlemelerine konu olmuştur. Zaman içinde hayvan hakları düşüncesinin pozitif hukuka bütün olarak egemen olması için ise çok fazla beklemeyeceğimiz iddia edilebilir.

Sonuç Olarak

Tozlu raflar arasında gizlenmiş bir kitabın sararmış sayfalarında ilgi çekici bir konuyla karşılaşabiliriz. *Ephemera Efsanesi* de bunlardan birisidir. Yıllar öncesinde, belki binlerce yıl önce bir canlı türü varmış; ormanda yaşayıp ormanla beslenen bir canlı türü. Ormanla beslenen bu canlı türü, yalnızca 1 dakikalık bir yaşam süresi bulunduğu için neler olup bittiğini anlayamamış. Hızla üreyen *Ephemera*'lar, ormanı gün geçtikçe tüketerek kendi yaşam olanaklarını da sona erdirmiş. Sonunda ormanla birlikte *Ephemera*'lar da yok olmuş.

Ephemera Efsanesi'nin gerçekliği konusunda bir düşünce ileri süremeyiz. Sararmış sayfaların yazarının da bu konuda bir düşüncesi olduğunu sanmam. Ancak bir gerçek var ki, insanlık, bir *Ephemera Efsanesi* ile yüz yüze. Üzerinde yaşadığımız yerküreyi, bastığımız toprağı, içtiğimiz suyu, soluduğumuz havayı kirleterek tüketiyoruz. Bir süre sonra, kendi yaşam olanaklarımızı tüketmiş olacağız. Bizler, *Ephemera Efsanesi*'ni komedi olarak yorumlayabiliriz. Ne var ki, insanlığı bekleyen korkunç sonun, bir trajedi olmadığını kim söyleyebilir?

İnsanlığı bekleyen *Ephemera Efsanesi* benzeri bir trajedinin varlığında hepimiz hemfikiriz. Ama, bu trajediyi önlemek için gerekli çabayı gösterdiğimiz söylenemez. "Her şeyin mümkün olduğu, ama hiçbir şeyin yapılamadığı" bir ortamda, yerküreyi birlikte paylaştığımız sessiz varlıkların farkına varamadığız sürece, yaklaşan trajediyi önlemek adına hiçbir şey yapamayacağımız da bir gerçek.

İnsanlar arasında yaşanan ırkçılığı ortadan kaldırmak ve "insan hakları" düşüncesini yaşama geçirmek amacıyla geçtiğimiz yüzyılda ciddi adımlar atılmıştır. 21. yüzyıl gündemi ise insan ve çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve bizim dışımızdaki varlıkların hızla ilgi alanımız içine alınmasıdır. Bunun ilk adımı ise "hayvan hakları" düşüncesinin yaşama geçirilmesi olacaktır.

Kaynaklar

ARAL, Vecdi, Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.

BOOKCHIN, Murray, Özgürlüğün Ekolojisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

CAN, Cahit, Hukuk Sosyolojisinin Gelişim Yönü, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1996.

DAWKINS, Marian Stamp, Hayvanların Sessiz Dünyası: Hayvan Bilincinin Varlığı Üzerine Bir Araştırma, Tübitak Yayınları, Ankara, 1999.

DEĞER, Alican, Güneş, 26 Ağustos 1990.

EKŞİGİL, Adnan, "Doğa Hakları ve Hukuk", Birikim, S. 68-69, Aralık 1994 / Ocak 1995.

ERTAN, Birol ve Kıvılcım AKKOYUNLU, "Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma", Mülkiyeliler Birliği, Temmuz 1991, Sayı: 133.

FEINBERG, Joel, "The Rights of Animals and Environmental Crisis", (Editor: William T. BLACKSTONE), Philiosophy and Environmental Crisis University of Georgia Press, Athens, 1974.

HAMAMCI, Can, "Çevre ve Hukuk", Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

HAMAMCI, Can, "Çevre Hakkı Üzerine Görüşler", İnsan Hakları Yıllığı, TODAIE Yayını, Ankara, C. 5-6, 1983-84.

GÜRİZ, Adnan, Hukuk Felsefesi, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

KELEŞ, Ruşen, "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", İnsan Hakları Armağanı, BM Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1978.

KELEŞ, Ruşen ve Can HAMAMCI, Çevrebilim, İmge Yayınları, Ankara, 1998.

NASH, Roderick Fraizer, The Rights to Nature, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989.

NELSON, Leonard, System of Ethics, Yale University Press, New Haven, 1956.

NUTTALL, John, Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş, Ayrıntı, İstanbul, 1997.

ÖKTEM, Niyazi, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi, Der Yayınları, İstanbul, 1985.

PEREL, Shloime, "The Cow's Right", People and Nature : ORION, Summer 1997, V. 16, No. 3.

PIEPER, Annemarie, Etiğe Giriş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

REGAN, Tom, The Case for Animals, University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 1982.

ROUTLEY, Richard and Val, "Against the Inevitability of Human Chauvinism" (Editors: Kenneth A. GOODPASTER and K. M. SAYRE), Ethics and Problems of 21st Century, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979.

SCARCE, Rik, Eco-Warriors: Understanding Radical Environmental Movement, The Noble Press Inn., Chicago, 1990.

SINGER, Peter, Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals, The New York Review, New York, 1975.

SINGER, Peter, "Not for Human Only", Ethics and Problrms of 21st Century, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979.

SINGER, Peter, Equality for Animals: Practical Ethics, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

SUNGURBEY, İsmet, Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı, İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

TAŞÇIYAN, Alin, "Uygar Olmanın Ölçütü", Millivet, 26 Kasım 1999.

TONT, Sargun, Sulak Bir Gezegenden Öyküler, Tübitak Yayınları, Ankara, 1997.

ULUÇ, Hıncal, "Çevrecilermiş", Sabah, 15 Ağustos 2000.

YAVUZ, Fehmi ve Ruşen KELEŞ, Çevre Sorunları, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1983.

Bugünden Yarına Planlama ve Bölgesel Gelişme (*)

Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK (**)

Özellikle bizimki gibi gelişmekte olan ülkelerde bölgesel gelişme kavramı, bölgesel dengesizlik olgusu temelinde gündeme gelmekte ve geri kalmış yörelerin geliştirilmesi için alınması gereken önlemleri tanımlamaya yönelmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde halen varlığını sürdüren ve geri kalmış bölgelerin gelişimine destek olmak doğrultusunda devletin girişimleri ve önlemlerini gerektiren bir olgu olan bölgesel dengesizlik, ikinci dünya savaşı sonrasında uygulanan "sosyal refah devleti" ilkeleri ile bir dizi uygulamanın gerçekleştirilmesini, plan kararları ve uygulamalarında konuya yer verilmesini gerektirmiştir.

Ancak, 70'li yıllardan başlayan son süreçte, üretimin yapısında, ekonomik ve politik düzeninde ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak devletlerin rolü, konumu ve işlevlerine ilişkin de yeni beklentiler tanımlanmaktadır. Genel bir ifade ile "*küreselleşme*" olarak tanımlanan *bu süreç ile uluslararası sermayenin gelişen teknoloji ile birlikte ulusal ekonomilerin, ulusal sınırların, ulusal kültürlerin üzerinde bir hareket kolaylığına ulaştığına dikkat çekilmekte ve buna bağlı olarak da ekonomi alanında ulus devletlerin önemini azaldığı vurgulanmaktadır*. Bu çerçevede, serbestleşme ve özelleştirme araçları ile geleneksel *devletin güç ve işlevinin küçültülmesi*, ekonomi ve toplumsal işleyiş üzerindeki belirleyiciliğinin azaltılması, piyasa ve hizmetlerde serbestleşmenin sağlanması "küreselleşme" savunucularının temel hedefidir. Küreselleşme, devletin görevlerinin kamu düzenin sağlanması ve kamu hiz-

---

(*) Bu metin Mersin Üniversitesinde düzenlenen **Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması Sempozyumu**, 8-9-10 Haziran 1999'da , bildiri olarak sunulmuştur.

(**) Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

metlerinin yürütülmesi ile sınırlanmasını beklerken, kamu hizmetini de vergi toplama, hukuksal düzen, güvenlik ve yasa koyma gibi alanlar olarak tanımlamaktadır.

"Hizmet sunma yöntemleri konusunda dünyadaki eğilimin başında *özelleştirme* gelmektedir. Kamu kaynakları üzerindeki baskıyı azaltmanın ve hizmet sunulmasındaki etkinlik ve verimliliği arttırmanın bir yolu olarak özelleştirme bütün dünyada yayılma eğilimi göstermektedir" (1). Gerçekten bu yaklaşım hemen her alanda üretim ve hizmetin özelleştirilmesini hedeflemekte, doğal olarak sosyal refah devleti tanımı da ortadan kaldırılmaktadır. Bir başka ifade ile bu yeni role göre devlet, halkın yaşam niteliğinin geliştirilmesi, yoksulluğun önlenmesi ve insani yaşam koşullarının sağlanması gibi görev ve sorumluluklarını terk etmektedir. Çünkü liberal bakış ile küreselleşme, yalnızca küresel piyasanın yayılması değil, pazarla ilgili eksikliklerin, negatif dışsallıkların, çevre sorunlarının, insani felaketlerin, göçmenlerin sorunlarının çözümü demektir. Onlara göre küreselleşme uluslararası kuruluşlar ve uluslararası işbirliği için güçlü bir talep yaratır. Bu işbirliğinin niteliği gereği devletlerin içsel kaynakların yeniden dağıtım ve düzenlenmesinde otoriteleri giderek azalmaktadır. Bu nedenle birçok alanda uluslararası düzeydeki yönetim ve düzenleme işlemleri çok daha önem kazanmaktadır (2). Bunun yanı sıra "Liberaller, *küreselleşmenin* uzun dönemde genel ilkeler çerçevesinde küresel değerleri ve kurumları içeren, liberal piyasalar ve *demokrasi yararına toplumsal yakınlaşmaları geliştireceği görüşündedir*" (3). Öncelikle liberal ekonomistler, dünya pazarının küreselleşmesinin *ülkelerarası ve ülke içi eşitsizlikleri azaltacağını* savunmaktadırlar. Küreselleşme için teknolojik yenilikler ve özel aktörlerin kararlarının maksimizasyonu yönlendirici olacaktır. Bu görüşe göre küreselleşme için gerçek yönlendirici gücün piyasa olduğu bu süreçte, devletler ve hükümetler küreselleşmeye seyircidir. Bunun da ötesinde küresel pazarın gelişimi etkinliği de geliştirir. Dünya genelinde kaynakların kullanımında, malların üretiminde ve malların ve hizmetlerin dağılımında etkinlik fiyat mekanizması aracılığı ile küresel düzeyde sağlanabilir. *Özetle, bu süreçte piyasa ve devlet arasındaki denge, politik gücü takviye eden ve tanımlayan küreselleşmenin kendisidir.*

---

(1) Çiçek,M, Ökmen,M., "Küreselleşme Süreci ve Yerel Yönetimler", Türk İdare Dergisi, Aralık 97, sayı 417,İçişleri Bak.1997, Ankara, , s.143

(2) Hurell,A., and Woods, N.,Globalization and İnequality,Millenium:Journal of İnternational Studies, Vol.24, No:3, 1995, s.447-470

(3) Hurell A, and Woods, N., a.g.k.

Bu yaklaşım çerçevesinde küresellik kavramı, üretim ve mekan organizasyonunun ötesinde güç ilişkilerinin tanımlandığı, sınırların sistemin genişleme kapasitesi ile belirlendiği bir düzlem olarak ortaya çıkmakta, bir yapıyı değil ilişkiler düzenini tanımlamaktadır (4).

Küreselleşme sürecinde giderek önem kazanan bir başka kavram ise *"yerel"* olmaktadır. Bu kavram ile devletin işlevleri azaltılırken, merkezi yönetimlerin yerini yerel ölçekteki karar mekanizmalarının alması önerilmektedir.

Yerel güçlere ve doğal dinamiklere ağırlık verilerek, ekonomik etkinliklerin en uygun alanlarda geliştirilmesi şeklinde uygulamalar getiren bu yaklaşım, karar ölçeklerini küçültürken, "küreselleşme eğiliminin kendi bünyesinde taşıdığı tekdüze ve merkeziyetçi yapılanmaya karşı, *tarihi, kültürel* ve *fiziksel yerel kimlikleri* yeniden üreterek ve birbirine eklemleyerek daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır"(5).

Böylesi bir noktada, yerelin ele alınış biçimi önem kazanmaktadır. Bir mekandaki işbölümü, devlet ilişkileri ve sivil toplum kuruluşlarının o yeredeki bir araya gelişlerinin yarattığı farklılık, ya da işgücü pazarının niteliği, ulusal ve uluslararası işbölümündeki rol, belirli bir mekanda yer alan aktörlerin ortak çıkarları için yapacağı işbirliği, kolektif bilinç, yerel aktif kapasitenin oluşum düzeyi ve toplumsal sistemi etkileme gücü, *yerelin biricikliği* gibi çok geniş bir çerçevede ele alınabilen (6) yerel kavramı, *bir bütün olarak "ötekinden" farklılığı tanımlamaktadır*. Bu tanımı ile yerel, ekonomik ve sosyal yeniden yapılanmanın bir parçası olarak algılanmakta, küresellikle bir zıtlık olarak tanımlanmamaktadır. Nitekim küreselleşme sürecinin yereli ele alışı içinde "Yerellikler heterojen dünya sisteminde homojen birimlerdir. Bu homojen birimlerin sürekliliği için genel sistemle bütünleşmesi gerekmekte ve bunu da yerelliklerin biricikliği sağlamaktadır(7)".

Bu noktada dünya için önemli bir değişim olarak tanımlanan ve yukarda özetlenmeye çalışıldığı gibi *yerelleşmeyi öne çıkararak, demokratik yapılanmanın önünü açtığı savlanan küreselleşmeyi sunduğu sonuçlar* ile irdelemek

---

(4) Eraydın,A., Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler,ODTÜ Mimarlık Fak.Matbaası, 1992, Ankara, s.187.

(5) Çiçek,M, Ökmen ,M.,a.g.k., s.125,

(6) Erendil, A.,Yerel Olmanın Anlamı:Denizli Örneği,Kentliyim Ada Dergisi, yıl 3, sayı 9, Ankara,1997, s.64-67.

(7) Duruöz C.N.,80'lerden Bugüne Yerellik, Kentliyim Ada Dergisi,yıl 3,sayı 9, Ankara,1997, s.71-73.

gerekmektedir. Çünkü küreselleşme ulus devlet yapısını ve ulusal sınırları tanımayan bir yaklaşım sunarken, tanımadığı bu tek tek yapılarda yarattığı etki, değerlendirdiğimiz konu ile doğrudan ilişkilidir. Daha öncede deyinildiği gibi, küreselleşmenin savunucuları *güçlü uluslararası ve ulusaşırı uygulamalarda, iç politikaların kompleks yapısı ve uygulamasında devlet politikalarının sınırlanması için ısrarlıdır* (8). Bunun yerine küreselleşmenin önerisi, piyasa mekanizmaları aracılığı ile toplumlar arası ilişkilerin artması, iç politikalarda daha aktif rol olacak devlet-dışı aktörler ve bunların yetkin araçlarına uluslararası düzeyde rol tanınmasıdır.

Tüm bu önlemlere ve araçlara karşın küreselleşmenin sunulan ötesinde işlevine de dikkat çekilmekte, bir kutuplaşmaya yol açmasının kaçınılmazlığı da bazı yazarlar tarafından vurgulanmaktadır; "Dünya ekonomisindeki ve dünyanın politik ve kültürel örgütlenmesindeki günümüz gelişmeleri, reel kapitalizmin sürekli kutuplaştıran karakterini yumuşatmaya elverişli değildir. Bu gelişmeleri, ancak kapitalizmin (bizzat kendini gösterdiği) zıtlıkları keskinleştirebilirler. Dünyanın piyasa aracılığı ile bütünleşmesine boyun eğen ve çevreler için "uyum" diye tanımlanan politikalar yeni kutuplaşmayı "tarafsızlaştıramazlar" ..(9)

Kutuplaşmaya çeşitli yönleri ile dikkat çeken *Samir Amin'e göre küreselleşmenin gerçek etkilerinin belirlenebilmesi için "..... vurgulamanın liberal ekonominin göz ardı ettiği konulara yapılması gerekir: Gelir dağılımı, iş, eğitim, sosyal hizmetler, devletin rolü, gelişmenin çelişkileri(somut olarak kentle köy arasında)* vb.(10)".

Amin öteki diye adlandırdığı bu göstergelerin, çevresel kapitalist gelişme bağlamında *giderek artan eşitsizlik yasasının olumsuz anlamını* da vurguladığını belirtmekte ve bu göstergeler incelendiğinde ise *birinci sırada işsizliğin* geldiğini vurgulamaktadır (11). Bu değerlendirmeleri için *örnek olarak sunduğu ülkeler ise Dünya Bankasının "yarı endüstrileşmiş" ülkeleri olarak tanımladığı Brezilya, Meksika, Türkiye, Tayland'dır* (12).

Artan eşitsizlikler, dünya ölçeğinde gelişmeleri irdeleyen ve United Nations Development Programme (*UNDP*) tarafından hazırlanan bir raporda daha açık gözlenmektedir. Küreselleşme sürecinin sonuçlarının irdelendiği bu

---

(8) Hurell,A., and Woods, N.,a.g.k..,s.455

(9) Amin,S., Kaos İmparatorluğu,Kaynak Yayınları, 1993,İstanbul,s.79

(10) a.g.k.,s.43

(11) a.g.k.,s.45

(12) a.g.k.,s.47

rapor, dünyada mal ve hizmetlerin tüketiminin büyük ölçüde artarken, yaşam kalitesi açısından *zenginlerle yoksullar arasındaki farkın tırmanışa geçtiğini bildirmektedir* (13). Rapor, *dünya çapındaki tüketim maliyetinin 24 trilyon doları bulduğunu*, bunun çevre üzerindeki korkunç etkilerinin yoksullarca çekildiğini belirtmektedir. Dünyadaki büyük eşitsizliklere dikkatleri çekerken, okur yazar olmayan, *yetersiz gelire sahip toplumdan dışlanmış 1 milyarı aşkın insanın dramı* dile getirilmektedir. Rapora göre *dünya nüfusunun zengin ülkelerde yaşayan %20'lik kesimi, dünyadaki mal ve hizmetlerin %86'sını, et ve balık ürünlerinin %45'ini tüketip, telefon hatlarının 74'ünü kullanmakta ve gazetelerin %84'ünü* okumakta. *En yoksul %20'lik kesime ise bu mal ve hizmetlerin %1,3'ü düşüyor*. Dünyanın *en zengin ülkelerinde 100 milyon kişinin yoksulluk sınırının altında yaşadığı*, 100 milyon evsiz ve 37 milyon işsiz olduğu *vurgulanırken, ABD'de halkın %16,5'unun İsveç halkının ise %7'sinin yoksul olduğu* belirtilmektedir (14).

Bölge

Küreselleşme tartışması içerisinde yerele verilen önem ve tanımlanan rol çerçevesinde konumuzu oluşturan *"bölge" kavramı da geçmişten farklı bir konum ile karşımıza çıkmaktadır.*

Genel bir yaklaşım içinde ülke içindeki *coğrafi, ekonomik, toplumsal, yönetimsel sınırlardan birisi ya da birden fazlası ile tanımlanabilen ve ölçeği amaca göre değişmekte olan bölge* kavramı,bir ülkede doğal ve toplumsal kaynakların mekan üzerinde dağılımından etkilenmektedir. Çünkü, bu bütün içindeki, eşitsiz bir dağılımı ve gelişme farklılıklarını da içerebilmekte, bu boyutu ile bütündeki *"dengesizlik" olgusunun* değerlendirilmesine de zemin hazırlamaktadır. Sadece ülke ekonomisinin kaynak dağılımındaki bölgesel dengesizlikle sınırlı kalmayan bu olgu, *refahın mekansal dağılımının yanı sıra, kültürel ve politik boyutlar da taşımaktadır.*

Son gelişmeler *"bölge" kavramına da farklı bir yaklaşım getirmekte*, yapılan yerel tanımlamaları çerçevesinde bölge tanımı için yeni boyutlar, bölgesel gelişme veya dengesizliğe de farklı bir bakış sunulmaktadır.

"Mekan ve küreselleşme arasındaki ilişkiye bakıldığında, bu ilişkinin iki yüzü olduğu söylenebilir. Bir yandan yeni bir küresel ekonomi ve kültür kapsamını oluşturan karşılıklı bağımlılıkların tek dünyasının yaratılması öngörülürken; diğer taraftan ise *hem bir tehlike hem de fırsat unsuru haline gelen ka-*

---

(13) Kürenin Yükü Yoksullarda, Radikal Gazetesi, 10/09/1998, sayfa 10.
(14) Radikal,a.g.k.

zanan ve kaybeden bölgeler ile birlikte yeni bir gelişme coğrafyasını, yeni bir uluslararası işgücü bölümünü ve varolan sınırların yeniden yapılandırılmasını kapsamaktadır. Bu anlamda *küreselleşmenin bölge üzerindeki olası etkisi, o bölgenin verdiği tepkiye güçlü biçimde bağlıdır;* örneğin, bütünleşmenin tarzı –dışsal koşullar- ve bölgenin böylesi bir süreci çoğaltmak için göstereceği içsel yetenekler"(15).

Küreselleşmenin bir getirisi olarak bölgenin kendi iç dinamiklerinin yanı sıra ulusötesi ilişkiler içinde hazırlıklı olması ve ulusal sınırların dışında geliştirdiği bağlantıları ile kendi biricikliğini değerlendirebilmesi aynı yaklaşım içinde farklı biçimlerde dile getirilmektedir. "Günümüzde *küreselleşmenin tanımladığı, uluslar ötesi bir bölgeselleşme süreci,* kıtasal *gelişme alanları* (megapoliten) *gelişme aksları, bölgesel gelişme koridorları* ve bunlar üzerinde çekim merkezi niteliğinde *büyüme kutupları,* farklı büyüklüklerde büyüme merkezleri ve tüm bunlar arasında *çok gelişmiş bir ilişkiler sisteminin* oluşumunu sağlamaktadır"(16).

Konu ile ilgili tartışmalar dünyada son 20 yılda yaşanan gelişmeler çerçevesinde bir değişimin ortaya çıktığını vurgulanmakta buna bağlı olarak da "...bölgesel tanımlamaya, planlamaya ve bölgesel örgütlenmeye günümüzdekinden farklı yaklaşımları gerektirdiği...bir yandan *merkeziyetçilikten uzaklaşma eğilimi,* diğer yandan küreselleşme sürecinde bölgelerin olduğu kadar alt birimlerin (yerellerin) de ulus devlet sınırlarını aşarak küresel ilişki ağı içinde yer alabilmesi, bölge ve kent planlamasında *yerel katılım ve girişimciliğin öne çıkarılmasını önemli kılmaktadır"*(17).

Küreselleşme tanımının bir getirisi olarak son yıllarda ortaya çıkan ve yukarda sunulan yaklaşımlara farklı bir anlam kazandıran bir kavramın *da "ağ" kavramı* olduğunu görüyoruz. *Ağlar üstüne kurulmuş bir dünya tanımı yapılmakta ve bunun şekillenişinin, geleneksel kategorileri ve yapıları bir çok noktada zorladığı belirtilmektedir.* Bu oluşumun ekonomik gelişmenin onto-

---

(15) Wong-Gonzalez,P., "Globalization and International Integration", Regional Development Dialogue, Vol.19, No.2, United Nation Centre for Regional Development, 1998,Nagoya,Japan, s.224.

(16) Bilsel,S.G.,"Alt-Bölge Planlamasında Stratejik Planlama Yaklaşımı" , 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.14

(17) Aydemir,Ş., Aydemir E.S.,"Bölge ve Bölge Planlamada Örgütlenmenin yeniden yapılanması" , 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.1.

lojisini değiştirdiği, millet-devlet kavramı temelinde gelişen mekansal temsil biçimlerini büyük ölçüde geçersiz kıldığı, geleneksel yönetim biçimlerinin sınırlarını zorladığı belirtilmektedir. Gelişen ağların toplumların yeni yapılanışını oluşturduğu hem verimliliği hem de eşitliği sağlayan yapısı nedeni ile *içinde bulunduğumuz kural tanımaz çağın yeni düzeni olduğu,* ekonomik gelişme isteyen her düzeydeki unsur için bu düzenin içinde yer almanın olmazsa olmaz bir şart gibi durduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra ağ toplumunun, mekansal ve tipolojik olarak sürekli değişen yapısı, nodlar içi ve dışı kopukluğu gibi nedenlerle kontrolü zor ve temsili belirsiz bir özellik taşıdığı ifade edilmektedir (18).

Konuya biraz daha açıklık getirmek için "ağ" kavramını incelediğimizde, *"Ağ aktörler arası bir ilişki çeşidi.* En basit tanımlamayla bu ilişkinin temel iki özelliği karşılıklı(interdependent) ve uzun erimli olması" (19) nın kastedildiği görülmektedir. Bu yaklaşım içinde firma bazındaki ekonomik aktörlere geçmiştekinden farklı bir yaklaşım sunulduğu iddia edilmekte , "..ağsal ilişkide tanımlanan sadece rekabetci firma değil ..... belirli bir dayanışmadan söz etmek de mümkün...iki tarafın da kazandığı bir ilişki durumundadır.... Firma bu durumda artık tek başına analizin konusu olmaktan çıkar. Birbirine bağımlı aktörlerin oluşturduğu endüstriyel zonlar ve bunların oluşturduğu ağlar bu kez analizin konusu olarak belirir....ağlardaki ilişkinin niteliği statik değil akıma dayalıdır. Ayrıca *ağların açık uçlu bir yapısı var, dolayısı ile sürekli olarak gelişebiliyorlar. Bu belli bir esnekliği sürekli tutmaya yararken, güç ilişkisini de paylaşılan bir duruma getiriyor* (20)" tanımı yapılmaktadır. Bu yapıya bağlı olarak "global kapitalizmin" sunduğu avantajların iyi değerlendirilmesi ile uluslar arası ticaret ağlarına girilebileceği de vurgulanmaktadır.

Geleneksel yapıları ve kategorileri zorlayan bu ilişki siteminin toplumsal yapıyı da etkilemesi doğal bir sonuç olarak algılanmakta ve toplumsal örgütlenmenin de değişmesi gündeme gelmektedir. "Güç ilişkisinin ağlar içi bu şekilde desentralize olması ve sürekli yeniden tanımlanır yapısı toplumsal organizasyonu da değiştiriyor. *Bir toplum artık bu noktadan bakıldığında merkezi bir akıl tarafından kontrol edilen değil, kontrolün toplum içine tamamen dağıldığı bir yapıya kavuşuyor"* (21). Bu tanım merkezi planlama anlayışının

---

(18) Pınarcıoğlu, M., "Ağ Toplumu, Ekonomik Gelişme ve Bölge Planlama için Açılımlar", 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.19

(19) a.g.k.,s.19

(20) a.g.k.,s.20

(21) a.g.k.,s.21

yeni zeminine de açıklık getirerek, küreselleşmenin merkezi kontrolü reddetmesinin gerekçesini de sunmaktadır.

Bu ağ yapısı içinde yerelin yeri ise "*nod*" kavramı ile anlam kazanmaktadır."Dünya ölçeğinde bakıldığında ağ *nodlar arası ilişki* olarak karşımıza çıkar. Bir harita üzerinde nodlar *yerel ekonomik noktalar* olarak tasvir edilir"(22).

Bu "ağ" yaklaşımı çerçevesinde bir yerel olarak bölge kavramının ele alınışında; geçmişte sunulandan farklı bir yaklaşım ile karşı karşıya kaldığımızı gözlüyoruz. "Bölge kavramı, mekanın sürekli olmasına dayanan bir kavram. *Bir network ilişkisi var ise ve kent üstü ilişkiler network üzerinden kurulıyorsa, bölge için bir gerekçe kalmıyor.* Ama bölge için bir başka gerekçe olabilir. O gerekçe ekolojik süreçtir. Ekolojik süreçlerin bütünlüğü geçmişte bir bölgeyi, ekonomik bütünlük, iç bütünleşme gibi nedenler belirlerken ; şimdi ,belki bölge düzeyini ekolojik süreçlerin denetleyebileceği optimum alan olarak düşünmek en çıkar yol gibi görünüyor. .... *Geçmişte, bölge kavramı ekonomik ve sosyal bütünlüğü olan bir organizma gibi düşünülüyordu. Fakat şimdiki bölgeler böyle olamaz.* Bir yerelin, kent ya da metropol ölçeğindeki yerelin ilişki kurduğu çeşitli nodlar vardır. Nodlar bunun hayatını etkileyen kararların verildiği yerlerdir. Bu sabit değildir. (yerel) Pozisyonunu sürekli olarak müzakere ettiği için bunu da sürekli olarak değiştirmektedir..... Bölge bugünkü mantık içinde geçmişteki gibi olamaz. *Ancak ekolojik problemler dolayısı ile bölge tanımlamanın bir mantığı kurulabilir"*(23).

Öte yandan küreselleşme tartışmaları ile birlikte bölge kavramına yaklaşımın değişimi hemen tüm çalışmalarda hissedilmekte, küreselleşmenin *bölge içinde ve bölge dışında işbirliği, uyum ve denge sağlayıcı ekonomik ve yönetsel eşgüdüm arayışını ortadan kaldırdığı*, uyum, denge, eşgüdüm kavramlarının yerine *"rekabet" ve "çatışma" kavramlarını getirdiği*, bu yönü ile de bölgenin ekonomik ve toplumsal işlevleri ve rolü değiştiği vurgulanmaktadır(24). Bölgeye bu yaklaşım eleştirisel bir gözle ele alındığında bölge ideolojisinin, "bölgesel rekabet ve sömürünün baskısı altında, arkasında normal bir sermaye birikimi sürecini saklayan bir "peçe"ye dönüştüğü vurgulanmakta., *bölgenin* "..... ekonomik, toplumsal, siyasal boyutları olan bir yönetsel bi-

---

(22) a.g.k.,s.21

(23) Tekeli, İ., "Yeni Yerel", Kentliyim Ada Dergisi,yıl 3,sayı 9, s.46-47,Ank,1997.

(24) Şahin, Y.,E., "Yerelleşme,Bölgeselleşme ve Bölge Yönetimi", 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.39

rim olmaktan çok, *uluslar arası sermaye hareketleri içinde yerini almaya çalışan bir şirkete benzediği* (25)" ifade edilmektedir. Bu yaklaşımın gereği kamusal özü boşaltılmış bölgesel politikaların, bölge içindeki ve bölgeler arasındaki dengesizliği hızla arttırması kaçınılmaz görülmektedir(26).

Bölge kavramına ve bölgesel gelişme olgusuna yeni bir yaklaşım getirildiğini belirleyen bu tartışmalardan devletin rolüne ilişkin bir farklılaşmanın da tanımlandığı sonucu çıkmaktadır. Başlangıçta belirttiğimiz, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi doğrultusunda bir dizi önlemi tanımlayan, uygulamalar ve yaptırımlar getiren devletin kendisine tanımlanan yeni rol çerçevesinde giderek ekonomik alandan çekilmesinin beklenmesi ile bölgesel dengesizliğe ilişkin yaklaşımları da değişmek zorunda kalacaktır. Nitekim bu durum bölge planlama kavramına da yansıtılmakta "*.....bölge planlamanın geleceği onun devletin himayesinden çıktığı noktada mümkün olacaktır. Bu elbette devletçi bakışın kalkması anlamındadır*"(27) beklentisi bu yeni yaklaşımı tüm açıklığı ile ifade etmektedir. Devletin bölge planlamasından elini çekmesi ile yerini dolduracak yeni aktörleri ve bu aktörlerin rolünü de gündeme taşımaktadır, bu aktör ise kaçınılmaz bir şekilde özel sektördür. "Özel ekonomik sektör için bölgesel ölçek, şirketlerin yatırım bölgeleri ile tanımlanmaktadır, bu da devletin geliştirdiği planlama kararları ile politik olarak ifade edilmektedir. Bu olgu neo-bölgecilik adı verilen bir yaklaşımı doğurmuştur"(28).

Türkiye'de Bölgesel Dengesizlik ve Planlama

Türkiye Cumhuriyetinin çok önemli bir sorun olarak gündeminde bulunan bölgesel dengesizlik olgusu, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini kapsamakta, 1960'lı yıllardan bu yana uygulanan planlı kalkınma döneminde de bu sorunun giderilmesi doğrultusunda önemli bir mesafe kat edilemediği bilinmektedir.

Duruma açıklık getirmek için kısaca özetlemek gerekirse, belirlenen önceliklere karşın *I. Plan döneminde devlet yatırımlarından %12 pay* alabilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri birlikte ancak Marmara Bölgesinin aldığı paya yetişebilmişler. Bu durum süreç içerisinde aynı doğrultuda devam

---

(25) a.g.k.,s.43

(26) a.g.k.,s.44

(27) Pınarcıoğlu, M., a.g.k.,s.22

(28) Guibernau,M., den aktaran Uzel,E., "Avrupa'da Ulusal Sınırlar İçinde Yaşanan Bölgelerarası Çatışmaların Sosyo-ekonomik Temelleri", 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.142

etmiş, Kalkınmada Öncelikli Yöreler uygulamasının da başlatıldığı *III. Plan dönemi ve sonrasında ise %6-8 arasındaki payları ile maalesef Marmara Bölgesinin* aldığı payı yakalama şansını bulamamışlardır.

Bölgesel dengesizliğin değiştirilemeyen bu çizgisi, Türkiye'nin gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerin *GSMH'dan almış oldukları paylar ile gözlenmekte; İstanbul,* 1960'lardan beri Türkiye milli gelirinin %20-22 arasında bir paya sahip olurken, *Marmara bölgesinin* %30.6 olan payının giderek artıp *%36.6'ya ulaştığı* görülmektedir(29). Aynı zaman dilimi içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki *17 ilin* GSMH'dan aldıkları pay incelendiğinde ise *1965'de GSMH'da %10.39* olan paylarının, *1995'de %7,66'ya gerilediği* belirlenmektedir (30).

Kalkınma planları çerçevesinde bölgesel dengesizliğin giderilmesi için sanayi yatırımlarına gelişmemiş yörelerde öncelik tanınması hedefi gerçekleşememiş, planın uygulamadaki dağılımı, süren dengesizliğin açılmasına neden olmuştur. DPT'nin kalkınmada öncelikli yörelere bir dizi ucuz kredi, vergi muafiyeti, gümrük kolaylığı gibi *teşvik tedbirleri* sağlama uygulamaları, 1968-1980 yılları arasında Doğu ve Güneydoğunun teşvik belgelerinde %5.8 düzeyinde kaldığını, 1984-1988 döneminde ise %7.2'ye ulaşabildiğini göstermektedir (31). *1991-1995 döneminde ise bu oranın %3,1* olduğu belirlenmektedir(32). Oysa aynı dönemler boyunca İstanbul ve giderek *Marmara bölgesi,* modernleşme, genişleme, teknoloji yenileme gibi dolambaçlı yollarla teşviklerden yararlanmayı sürdürmüş, *1990-1996 sürecinde yatırımların %42,3'üne sahip olmuş*lardır (33). Bu gelişmeler Türkiye'de ekonomik ve sosyal dengesizlikleri derinleştiren bir boyut getirmiş doğal olarak, bölgelerin sosyal göstergelerinde de farkın açılmasına neden olmuş, 1987-1995 yılları arasında kişi başına GSYİH'nın artış hızı Türkiye ortalamasında %11.7 olurken, bu oran Güneydoğu Anadolu Bölgesinde %0.59 olmuştur(34).

Sayıları ve konuları arttırılabilecek çeşitli ekonomik göstergelere açıkça yansıyan bölgesel dengesizlik olgusu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile ilgili diğer göstergelere de yansımaktadır. Türkiye'nin diğer bölgelerinden açıkça farklı olarak geleneksel toplumsal ve kültürel yapının ağırlığı sü-

---

(29) Göktürk, A., "Bölgesel Dengesizlikler ve Kamu Girişimciliği", Dünyada ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler Kitabı, EMO İst.Şubesi, 1998,İstanbul, s.275.

(30) a.g.k.

(31) Sönmez,M. Doğu Anadolu'nun Hikayesi,Arkadaş Yayınevi,1990,Ankara,s.26

(32) DPT, İller İtibari İle Çeşitli Göstergeler,Nisan 1997,Ankara.

(33) Sönmez,M., "Ekonomi Nereye Gidiyor",Gazete Pazar, 25/5/1997,s.25

(34) DPT,a.g.k.

ren bu bölgelerde tarımda yarı-feodal yapı, hayvancılıkta geleneksellik, yarı-göçerlik ve hatta göçebelik sosyo-ekonomik yapıda belirleyiciliğini sürdürmektedir. Bölgedeki topraksız köylü nüfusu %40'ları oluştururken, ekonomik ve teknolojik yapılardaki gelişim de Türkiye genelinden geri bir düzeydedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, birkaç kent merkezi dışında kent yaşamına yön veren kent kültürünün oluşumundan söz etmek de olanaksızdır. Kentsel alanlara göç eden nüfusun önemli bir bölümü nitelikli işgücü özelliği taşımıyor olup, uzmanlaşmaya dayalı işbölümünün gelişememesi çerçevesinde ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin de düşük düzeyde kalmasını sağlamıştır. Geleneksel toplumsal ve kültürel yapıyı tanımlayan bu özellikler, bölgenin kalkınma sürecinde dünden bugüne varolan önemli bir yapısal engele ve değişim karşısındaki tutucu yaklaşımlara açıklık getirmektedir(35).

Bugünkü konumu yukardaki şekilde kısaca özetlenebilecek bu bölgelere, bölgesel dengesizliği gidermek için geliştirilen planlı yaklaşım irdelendiğinde çeşitli yazarlar bölge planlamanın amacına ulaşamadığı konusunda fikir birliği içindedirler. "Türkiye'de bölge planlamanın gündemimize girdiği 1960'lardan günümüze, ne mekansal temeli oluşturan 'bölge'nin, ne de örgütsel yapılanmanın çerçevesi oluşturulmuştur....Sınırları ne olursa olsun bölge planlamaya ilişkin *resmi görüş ve niyetler kalkınma planları belgeleri arasında kalmıştır*..... Kalkınma planlarında bölgeler, ekonomik ve sosyal özellikleriyle ön plana çıkarılmış, gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanacak dengesizliğin bölgelerde yaratacağı sorunlara işaret edilmiş, kaynakların (sosyal, doğal, parasal, fiziksel) dengeli dağılımı ve kullanımına hiç değinilmemiştir. Planlardan beklenen gelişmenin / kalkınmanın nasıl sürdürüleceği üzerinde durulmamıştır"(36).

Bu durum uygulanmak istenen planlama stratejisi ile de açıklanmakta ve "Geleneksel bölge planlama anlayışına 70'li ve 80'li yıllarda getirilen eleştiriler, büyüme kutbu stratejisinin getirdiği, büyüme merkezlerinden çevreye doğru yayılma etkilerinin göreli olarak az gelişmiş yörelere ulamamış olduğu savı ile stratejinin başarısızlığı doğrultusundadır"(37) belirlemesi yapılmaktadır. Bölgesel farklılaşma ve kentsel yığılmalarla ile kırsal alanların yoksullaşması ve kentlere giderek artan göçün uygulanan özendirici önlemler ve gerçekleştirilen altyapı yatırımlarıyla önlenmesi olanaklı görülmediği

---

(35) Göktürk A., "Kent Ekonomisinin İmalat Sanayi Boyutu: Diyarbakır Örneği", Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması,TMMOB,İkinci Baskı,1998,Ank. s.151.

(36) Aydemir,Ş., Aydemir E.S.,a.g.k.,s.2.

(37) Bilsel, S.G.,a.g.k.,s.13.

(38) önceden de belirtilmiş olup, geçen süreç için bulunan çözümün, *'temel gereksinim kavramından" çıkılarak, öncelikle yoksul kitlelerin temel gereksinimlerinin karşılanması; bu yolla kırsal alanların kalkındırılmasının hedef alınması* (39) *ile sınırlı* kaldığı belirtilmektedir.

Türkiye'nin, küreselleşme sürecine uyum çabası ile uyguladığı politikaların 80'li yıllardan itibaren hızlı değişimi, piyasa ekonomisi adı altında yapılan düzenlemeler ve uluslararası kuruluşların önerileri olarak sunulan serbestleşme çabaları ve özelleştirme politikalarının hayata geçirilmesi planlamaya yaklaşımda da önemli bir farklılık yaratmıştır. Nitekim 1980 sonrasında uygulanan çeşitli politikalar Türkiye'de var olan bölgesel dengesizlikleri, azaltmanın ötesinde, daha da arttırmış, bunda bölge planlaması yaklaşımından giderek daha fazla kaçınılmasının önemli bir etkisi olmuştur. Bu durum Cevat Geray'ın BYKP'larını irdeleyerek bölgesel gelişme yaklaşımına farklı dönemler için koyduğu "başlıklar" ile çarpıcı bir şekilde sergilenmektedir. Geray'a göre,

"Birinci BYK Planı Dönemi:Bölgesel Gelişme Farklılıkları İlk kez Resmi Siyasa Konusu.

İkinci BYK Planı Dönemi (1968-1972): Bölgesel Gelişme Planlaması ve Siyasaları 12 Mart 1971 Askeri Ara Rejimi Kurbanı

Üçüncü BYK Planı Dönemi (1973-1977): Geri Kalmış Bölgelerin Yazgılarıyla Baş Başa Bırakılışı

Dördüncü BYK Planı (1979-1983) : Bölge Planlamasının Geri Dönüşü.

Beşinci BYK Planı (1985-1989): "Bölge Planı" yerine "Bölgesel Gelişme Şeması"(!)

Altıncı BYK Planı Dönemi (1990-1994): "Bölge Planlaması" Kavramından Kaçış

Yedinci BYK Planı (1996-2000): Çok Yönlü Bölge Planlamasından Fiziksel Planlamaya" (40) dır.

---

(38) Dericioğlu,T., aktaran Bilsel,S.G.,"Alt-Bölge Planlamasında Stratejik Planlama Yaklaşımı" , 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.13.

(39) Bilsel,S.G.,a.g.k.,s.13.

(40) Geray,C., "Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye'de Bölgesel Gelişmeye ve Bölgelerarası Dengesizliklere Yönelik Siyasalar", 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.47-57

Sonuçta Türkiye'nin planlı dönemleri için yapılacak toplu bir bakış ile bölge planlaması kavramının içinin boşaltıldığı planlama kavramından uzaklaşıldığı, yukarıdaki kısa özetleme ile sergilenebilmektedir.

Bugüne kadar devletin katkısı ile geri kalmış bölgelerine ilişkin planlama anlayışını sistemleştirememiş bir ülkede, önümüzdeki süreçte, devletin giderek ekonomik alandan daha fazla elini çekmesi gayreti gösterdiği bir dönemde, bu bölgelerin kendi konumunu tanımlaması, rekabet edebilmesi ve kendi iç dinamiklerini hareket geçirebilmesi ne derece olanaklıdır?

Böylesi bir tartışma içinde bölgesel dengesizliği giderecek bir araç olarak, planlama yaklaşımından giderek uzaklaşıldığı bir dönemde uygulamaya konulan GAP'a da kısaca değinmek gerekmektedir. Öncelikle kırsal altyapıyı ve tarımsal üretimi arttırmaya yönelik GAP projesinin, bölgesel dengesizliği giderme doğrultusunda beklenen faydayı yaratamadığı, bölgesel dengesizliği giderme doğrultusunda önemli gelişmeler sağlayamadığı da belirtilmelidir. GAP kapsamında da bölgesel dengesizlik, yeterince üzerine gidilmeyen, kendi haline bırakılan ancak, giderek büyüyen bir sorun olmayı sürdürmüştür. GAP özelinde durum incelendiğinde projenin, özetle , ürettiği ve ülkenin batısına aktardığı enerji ile bölgesel dengesizliği gidermek yerine arttırıcı bir etki yarattığı gözardı edilmemelidir. Yine projenin hiç ele almadığı, bölgedeki dengesiz toprak mülkiyeti yapısı, 1993 verilerine göre hızla değişmekte, geçimlik küçük işletmelerin sayılarının azalması ve büyük işletmelerin artması ile de giderek biçimlenmektedir. Oysa dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan benzer projelerin başarıya ulaşmasında toprak mülkiyet yapısına müdahalenin çok belirleyici bir rolü olduğu görülmektedir. "Asya kırsal sanayi deneyimi, ortak noktalarının az olmasına karşın Tayvan, Malezya ve Çin'in kendi özgün koşullarında gerçekleştirdiği uygulamaların karşılaştırılmasında, tarım - sanayi ilişkisinde asıl belirleyici olanın toprağa ve diğer tarımsal kaynaklara en geniş açılım ile girmek olduğunu ve bunun sosyal yeniden üretimin ve sanayideki getirilerin sübvansiyonunun etkin güvencesini oluşturduğunu göstermektedir(41)".

Tarımsal verimin ve üretimin arttırılması yolu ile kırsal alanda toplumsal refahın yükseltilmesini hedefleyen GAP kapsamında deyinilmesi gereken genel bir değişim de devletin tarım politikalarında 1980 sonrasında ortaya çıkan değişimdir. Yapısal uyum politikaları çerçevesinde devlet,tarım politikasında değişim yaparak tarımsal girdi sağlama ve dağıtımı, tarımsal ürün ticaretini düzenleme işlevlerini büyük ölçüde özel sektöre devretmiştir. Tarımsal fi-

---

(41) Hart,G., a.g.k.,s.50

yat ve destekleme alım işlemlerinin geri plana çekilmesi, tarımsal sanayide özel sektörün ağırlık kazanması, destekleme içerikli tarımsal kredi sisteminin işletilmemesi bu değişimin en çarpıcı araçları olarak kendisini göstermiştir.

Oysa, dünyanın her yerinde halen geçerli olan bir gerçek :"Devletin doğrudan müdahalesi olmaksızın tarımsal üretimde verimlilik artışının nasıl sağlanacağıdır. Gerçekte büyük ölçekli sulama kanalları ve yolların yapımının yanı sıra bazı ürünler içinde pazar bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, tarımsal verimliliğin uyarılması sorumluluğu büyük ölçüde devletin üzerindedir "(42). Bu yaklaşımın terk edilmesi GAP'tan beklenilen tarımsal artışın yoksul kırsal nüfusa yönelmesinin de önünü kesmektedir.

Sonuç Yerine

Elvan Uzel Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin (İspanya, İrlanda, İtalya, Fransa, Çek Cumhuriyeti) bünyesinde yaşanmakta olan bölgeler arası çatışmaları sosyo-ekonomik-politik açıdan değerlendirdiği çalışmasında "Sözkonusu çatışmaların ardında, zaman içinde patlak veren bazı tarihi, kültürel veya kimliksel 'fedakarlıklar' yatabileceği gibi izlenen politikaların somutlaştırdığı ekonomik etkenlere de" dikkati çekmektedir. Yazara göre, "Kamu yatırımlarının bölgesel yoğunlaşması, kamu fonlarından yapılan bölgesel aktarmalar, özel yatırımların pazar tercihleri, sermayenin yerseçim öncelikleri, bölgesel dengelerde belirleyici nedenler olarak ortaya çıkarken, kültürel nitelikler çatışmaların mekanda terör faaliyetleri veya politik boykotlarla şekillenmesine neden olmaktadır. Bu noktada, bölgelerarası çatışmaların ülke mekanında "politik" olarak kendini iki türde ifade ettiği gözlenmektedir. Devlete karşı gelme ve devlete dayanma"(43).

Uzel bu gelişmeler çerçevesinde bölge yaklaşımına değişimi de vurgulamakta,"Bugün artık bölgesellik kavramı ekonomik aktörlerin birbirleri ve mekanla olan ilişkilerinin değişimine bağlı olarak nitelik değiştirmektedir. Bu nedenle mekansallık, yerellik, bölgesel denge kavramları yeniden tanımlanmakta ve çatışmaların gerçek anlamını yitirmesine neden olmaktadır"(44) değerlendirmesini yapmaktadır.

---

(42) Industrialization And Local/Regional Development Revised, Development and Change, Vol.29(1998),UK, s.1-26

(43) Uzel,E., "Avrupa'da Ulusal Sınırlar İçinde Yaşanan Bölgelerarası Çatışmaların Sosyo-ekonomik Temelleri", 8.Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildirileri Kitabı, 24-25 Eylül 1998,Taşkışla-İstanbul, 1998,İstanbul,s.137

(44) a.g.k.,s.139

Çeşitli ülkelerin örnekleri incelenerek yapılan gözlem doğrultusunda çatışmaların artık daha çok ekonomik kaynaklı olduğunun söylenebileceği sonucuna varan Uzel, bunun gerekçesini ise "Çünkü çatışmalar bölgelerin çıkarlarını korumak veya çıkar elde etmek istemelerinden doğmaktadır..... Ulusal sınırların giderek zayıfladığı günümüzde, çatışmaların politik ifadesi artık sadece mekansal değil akçaldır da. Mekan ancak yatırımların bölgesel dağılımını belirlemede devreye girmektedir.....öte yandan yatırımlardan elde edilecek gelirlerin nasıl değerlendirileceği ise çatışmalara neden olmaktadır.(45)" olarak sunmaktadır.

"....mekansal özel durumlar, adalar, dil yüzünden ayrılma... bu tür coğrafi ve kültürel güçlü farklılıkları olan yöreleri içinde barındıran bir ülke, mekanda nasıl davranmalıdır? Modern devletler akçal konularda bu tür özel durumları daha az göz önünde bulundurur olmuşlardır. Bu durum mekanı kullanan ekonomik ve politik aktörlerin de çatışmasına neden olmaktadır. Yapılan uzun dönemli planlamalarla yönlendirilen yatırımlar bazı durumlarda sözkonusu iki aktörün çatışmaları nedeni ile hayata geçirilememektedir veya çok önemli zorluklarla karşılaşılmaktadır(46)."

Çözüm konusunda elde ettiği gözlem ise "modern devlet anlayışı içinde mekansal politikalar da yeni biçimler almaktadır. ...yeni politik ekonomik yaklaşımlar dayanışma olgusunu sorgulamaktadır. Ülke içi, bölgelerarası veya ülkelerarası dayanışma sadece sosyo-ekonomik temeller üzerine dayandırılamaz. Modern devletler, dayanışmayı mekansal bazı ölçütlere göre de değerlendirmek durumundadır: Bu ölçütler, ekonomik yapı, bölgesel dengesizlikler, güç ve karar dengeleri, teknolojik düzey ve bilgi aktarımı, ulusların yönetimleri ile olan ilişkileri, kültürel kimlik ve güçlerin denetimi politikalarıdır(47).

Küreselleşme sürecinin savunucuları bölgesel gelişme konusunda mekanda herhangi bir yönlendirme tanımlamamakta ve bölgesel eşitsizlik konusunu göz ardı etmektedir. Son on yılda gelişmenin bölgesel dağılımına önem vermeyen bu tür bir yaklaşımın, ekonomik gelişmenin dinamiğini yavaşlattığı, gelişmenin yığıldığı bölgelerde ortaya çıkan sorunların akçal ve yönetsel bunalımlara yol açtığı görülmektedir. Nitekim konu ile ilgili çalışmalar yapan Scott, Amin ve Robins küreselleşme sürecindeki yeni birikim rejiminin mekansal dengesizlikleri arttırdığı şeklindeki gözlemlerini aktarmaktadırlar(48).

---

(45) a.g.k.,s.142
(46) a.g.k.,,s.141
(47) a.g.k.,s.142
(48) Eraydın,A.,a.g.k., s.184

Demokrasi ve yerel yönetim reformu söylemleriyle, küreselleşme sürecinin gereklerini hızla uygulamaya koyan Türkiye, bu süreçte bölgesel dengesizliklerini daha da arttırmış, az gelişmiş bölgelerinin gelişme dinamiklerini kaybetmesini dikkate almamıştır. Yapısal uyum politikaları çerçevesinde, serbest piyasa uygulamasına geçtiğini belirten, özelleştirme ile devletin ekonomik faaliyetlerden çekilmesini sağlamaya çalışan Türkiye'nin sosyal refah devletinin getirdiği sorumlulukları hızla terk etme uğraşı veren bir kamu yönetimi yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşım içerisinde, Türkiye küreselleşme ile bütünleşen bir yaklaşım içinde "yerel"i kendi başına bırakmakta, varolan yapısındaki bölgesel dengesizlik olgusunu gidermeye yönelik gerçekçi politikalar sunmamaktadır. Bölgesel gelişme hedefini tanımlayan bir araç olan GAP örneğinde olduğu gibi küreselleşme yarışında önde giden gelişmiş bölgelerin temel gereksinimi olan enerjinin karşılanması bölgesel dengesizliğin giderilmesinin önüne geçmekte, makro düzeydeki ekonomik politikalar da bölgeden tarımsal hammadde sağlama beklentisinden öte bir yaklaşımı sergilenmemektedir.

Bölgesel dengesizliği en çarpıcı koşullarda yaşayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise ekonomik ve toplumsal geri kalmışlığın yanı sıra kendi özelinde halen yaşamakta olduğu sorunlar ile doğal aktivitelerini bile yürütememekte, bölgeden batıya doğru akan "göç" olgusu sadece bölgeyi değil tüm Türkiye'yi etkileyerek, belki de bir "yerel"in gücünü, küreselleşmeye kendini kaptırmış "dünya kenti" adaylarına taşıyarak, hissettirmektedir...

Bugünden yarma planlama için sözün özünü, bu bildiri çerçevesindeki son sözü yine Geray önceden söylenmiştir;

"Demokratikleşme süreci eşitsizliğe karşı çıkması gereken güçlerin ağırlıklarını ortaya koymağa elvermediği sürece, planlarda öngörülen pek çok önlemin yaşama geçirilemeyeceğini 75 yıllık deneyim göstermiştir. Bunca çalışmalara, düzenlemeler karşın, göstergelerin bölgelerarası dengesizliğin arttığını belirtmesi bu gözlemi kanıtlamaktadır"(49).

---

(49) Geray,C., a.g.k.,s.57

İngiliz Yoksul Yasaları : Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet (*)

Fatih GÜNGÖR (**)
Metin ÖZUĞURLU (**)

I. Giriş

İngiliz toplumsal tarihi içinde yaklaşık dört asırlık bir serüvene sahip olan Yoksul Yasalarını (Poor Laws) konu alan bu çalışma, kapitalizm ve yoksulluk sorununu sosyal politika ekseninde irdeleyerek sosyal devletin doğuş sürecini tartışmaya çalışacaktır.

Dört asırlık serüvenin üç kritik momentinden söz edilebilir. İlki 17. yüzyılın başlarıdır. Hıristiyanlığın Protestan yorumunun açtığı yolda yoksulluk sorunu seküler bir çerçeveye kavuşmuş ve Himmelfarb'ın (1985) "yoksul yardımının sekülerizasyonu" olarak adlandırdığı yeni süreç bu dönemle başlamıştır. Yoksul kavramının müphem kapsamının "düşkünlerle/iş göremezlerle", "bağımsız emekçiler" arasına ayrım çizgisi konmak suretiyle netleştirildiği 1830'lu yıllar ise ikinci kritik momenti oluşturur. Son dönem ise Viktoryan hayır (charity) anlayışının mı, yoksa sosyalist (sosyal devletçi) vizyonun mu başat olacağı mücadelesine sahne olan 1900'lü yılların başlangıç evresine denk düşer (Jones, 1984:82).

Yoksulluk sorununun tanımlanışındaki dönüşüm ve farklılaşmalar, bu sorunun çözümüne yönelik politikalardaki dönüşüm ve farklılaşmalarla örtüş-

---

(*) Bu çalışmanın kökeni, Prof. Dr. Pars Esin'in yönettiği "İngiliz Yoksul Yasaları" adlı doktora semineri kapsamında ayrı ayrı hazırladığımız ve ardından ortak bir metin olarak A.Ü. SBF-Tartışma Metinleri, (No.3, Şubat-1997) künyeli seride SBF içinde tartışmaya sunduğumuz metine dayanmaktadır. Fakültemizdeki tartışma sürecine katılıp eleştirilerini bizlerden esirgemeyen herkese teşekkür ederiz. Eksik ve yanlışların sorumluluğu bize aittir.

(**) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

mektedir. I. Elizabeth döneminde çıkartılan ve "Eski Yoksul Yasaları" diye bilinen yasalarla yoksulluk sorunu seküler bir çerçeveye kavuşmuştu kavuşmasına; ancak "yoksul" adlandırması hâlâ mülk sahibi olmayan halktan insanların tümünü kapsayan bir içeriğe sahipti. Bu adlandırmanın geniş ve müphem içeriği 1795'de uygulamaya konulan Speenhamland sistemi ile iyice pekişti ve 1830'lara kadar sürdü. Bu döneme kadar yoksulluk sorununda hakim sosyal politika paternalist himayeciliğin damgasını taşıdı. *Paternalizm* için yoksullara yardım amacıyla geliştirilen araçlar, toplumsal kontrolü sürdürme amacıyla sıkı sıkıya ilişkiliydi. 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası ile yoksul tanımı, "iş göremez mülksüz"(düşkün) ile sınırlandırıldı ve bağımsız emekçiler bu tanımlamanın dışında bırakıldılar. Söz konusu müdahale ile paternalizm, yerini *laissez-faire* anlayışına bıraktı ve yoksulluk sorunu bu kez işgücü piyasasının denetimi şeklindeki bir amaçla ilişkili olarak yeniden tanımlandı. Çünkü yoksulluğu kapitalist ekonominin "serbest" işleyiş yasaları içinde "doğallaştıran" *laissez-faire*, sözleşmeye dayalı serbest işgücü piyasasını tesise yönelmişti.

Kapitalizmin kaybedenlerine yoksullara gelince... *laissez-faire*'in rekabetçi etiğine göre "kaybetmekten kaybedenler sorumluydu ve bunlara karşı toplumun sorumluluğu hayırseverlikle sınırlıydı". *Laissez-faire*'li yılların sonunda ortaya çıkan tablo ise korkunçtu. 1901'de yapılan bir araştırmaya göre nüfusun %28'i fiziksel yaşamını sürdürebilmek için gerekli gelir standartının altında yaşıyordu (Evans, 1978:132). Ne piyasanın görünmez elinin ne de Viktoryan hayır faaliyetlerinin bu sorunu çözebileceği yoktu.

19. yüzyılın son çeyreği içinde *laissez-faire* sönümlenirken kollektivizm önem kazandı ve yüzyılın sonunda Fabiancı sosyalistlerin elde ettikleri entellektüel ve politik başarılarda, sosyal devletin doğum sancıları duyulur hale geldi. Bu mücadelede son nokta 1942'de yayımlanan ve ancak üç yıl sonra uygulamaya giren ünlü Beveridge Planıyla kondu ve sosyal devletin kurumsallaşması ile birlikte Yoksul Yasalarının dört asırlık serüveni de sona erdi.

Yukarıda genel hatları ile değindiğimiz üç tarihsel dönem ve o dönemlere tekabül eden farklı sosyal politika yaklaşımları, bu çalışmada ayrı bölümler halinde ele alınacak. İlk bölümde Polanyi'nin (1986:114) "ne idüğü belirsiz insancıllık örneği" olarak nitelediği paternalist himayecilik, paternalizmde doruk noktasını oluşturan Speenhamland sistemine özel bir ağırlık verilmek suretiyle tartışılacak. 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası ve *laissez-faire* dönemi ikinci bölümün temasını oluştururken, son bölümde sosyal devlete doğru yönelişin toplumsal ve siyasal belirleyenleri irdelenecek.

Her ne kadar sosyal devlet kurumlaşması bu çalışmanın sınırları dışında kalıyorsa da, belirtmek gerekir ki İngiltere'de sosyal devlet 19. yüzyıl liberal-

lerince Yoksul Yasalarının kapsamı içinde tutulan "düşkünlerin" acı dolu yaşamları karşısında yönetici elitlerin "ellerini vicdanlarına koymaları" sonucunda değil, bu Yasaların kapsamı dışında bırakılan işçi sınıfının yürüttüğü mücadelelerin sonucunda oluşmuştur.

II. Eski Yoksul Yasaları

Merkantilist dönemde İngiliz soyluları, çalışmadan yaşamalarına yetecek kadar geliri olmayan herkese yoksul gözüyle bakarlardı. Yani "yoksul", "halktan insan"la eş anlamlıydı. İçinde her Hıristiyan'ın kendisine bir yer bulabileceğini öne süren toplum, yaşlılar, sakatlar ve kimsesizlere bakmayı üstlenmişti. Bununla birlikte dilencilik şiddetle cezalandırılıyor, serserilik yinelendiğinde ölüm cezası gerektiren bir suç oluşturuyordu (Polanyi, 1986:104).

Hıristiyanlık öğretisi içinde yoksulluk kutsal ve lanetli dualizmine dayanıyor; "lanetlenmiş" yoksullara yardım edilmesi dini bir yükümlülük olarak kutsanıyordu (Himmelfarb, 1985). Hıristiyanlığın protestan yorumu ise yeni bir rasyonalite ve sistematik bakış açısını yerleştirdi. Artık protestan ahlak içinde, hayır işlemek bireysel yardım/iyilik gösterisinden, toplumsal eyleme dönüşmüştü. Böylece yoksullara yardım faaliyeti, salt bir ahlaki yükümlülükten çıktı ve kamusal bir yükümlülük olarak I. Elizabeth döneminde yasal düzenlemeye kavuştu (1). Bu dönemde çıkan yasalar, "dilencilik" sorununun kaynağına inmesi ve hedef kitleyi sınıflandırarak, farklı kesimlere farklı "çözümler" önermesiyle, önceki yasalardan temelde ayrılır. Himmelfarb'ın (1985) "yoksulluğun sekülerizasyonu" olarak nitelendirdiği ve sosyal politika tarihi açısından önemli bir dönemeç anlamına gelen bu süreç içinde protestanlığın rolü, Weber'in protestan etik ile kapitalizmin ruhu arasında kurduğu ilişkiyi hatırlatıyordu.

Sekülerleşen yoksulluk sorunu çerçevesinde 1576, 1589 ve 1601 tarihlerinde çıkartılan Yoksul Yasaları emek düzenin iki temel dayanağından birini

---

(1) Aslında yoksul yardımı 16.yüzyıldan çok öncelere, Orta Çağ Avrupa'sını kasıp kavuran Kara Veba (Black Death) salgınına kadar uzanır. Bu salgınla birlikte Hıristiyanlığın kişisel hayırseverlik nosyonu, yavaş yavaş devletin bir fonksiyonu haline gelmiştir. 16. yüzyıla kadar yapılan düzenlemeler (örneğin, 1351 Çalışanlar Nizamnamesi ve 1388 Yoksul Yasası) esas olarak "dilencilikle" mücadele amacını gütmüştür. 16. ve 17. Yüzyıl İngiltere'sine damgasını vuran merkantilizmle birlikte devlet, yoksulluk sorununu daha geniş bir çerçevede ele almış; nüfus hareketlerini ve emek düzenini kontrole yönelmiştir. Bu yönelimin bir sonucu olarak VIII. Henry döneminde, 1536'da çıkartılan Yoksul Yasası ile ilk kez, kiliselere, kendi yetki bölgelerinde (*parish*'lerde) yoksul yardımı vergisi toplama yetkisi verilmiştir (Fraser, 1976:28-29).

oluşturdular. Merkantilist dönemde emek düzeninin diğer dayanağı ise Zanaatkarlar Yönetmeliği idi (Polanyi, 1986). Eski Yoksul Yasaları işsiz ve işgöremez yetişkinlere, Zanaatkarlar Yönetmeliği ise çalışanlara yönelik düzenlemeleri içeriyordu.

Eski Yoksul Yasaları, yardım faaliyetini yerel ölçekte düzenliyordu: Her kilise, kendi yetki alanındaki (*parish*) gücü kuvveti yerinde mülksüzleri çalıştırmak, bir yoksul evi işletmek, öksüz ve bakıma muhtaç çocukların çıraklık eğitimini üstlenmek, yaşlılarla bedensel özürlülerin bakımını yapmak ve cenazelerini kaldırmakla yükümlüydü. Bu faaliyetlerin masrafları kiliseye aitti. Masraflar yerel ve zorunlu vergilerden karşılanıyordu. Vergiler bütün mal sahipleri ve kiracılara, varlıklılara ve varlıklı olmayanlara, yerleştikleri evin ve kullandıkları toprağın kira değerine göre ayrı belirleniyordu (Polanyi, 1986:104; Himmelfarb, 1985:25).

Yoksul yardımının yerel düzeyde örgütlenmesi ve İmparatorluk ölçeğinde genel bir standarttan yoksun olması, Eski Yoksul Yasalarının en belirgin iki özelliğiydi. Nitekim yoksullara yardım görevi her *parish*'te aynı düzey ve kalitede yerine getirilmiyordu. Çoğu *parish*'te yoksul evi yoktu; çalışabilecek olanlara iş olanakları sağlanamıyordu. Mülk sahipleri yerel vergi sorumluluklarından kaçmanın genellikle bir yolunu buluyor, Yoksul Yasası görevlilerinin (overseers) kayıtsızlığı ve muhtaç durumda olanların sırtından çıkar sağlama girişimleri durumu daha da vahimleştiriyordu. Böylesi bir ortamda yoksullara yardım faaliyetinin iyi örgütlendiği *parish*'ler kısa sürede ün yapıyor ve buralar yoksulların 'istilasına' uğrama tehlikesi ile yüzyüze kalıyordu.

Yoksulların bir *parish*'ten diğerine bölgeler arası göçünü önlemek amacıyla 1662'de Yerleşim Yasası çıkartıldı. Yerleşim Yasası, bir kasabaya yeni gelenlerin kasabaya yük olma ihtimali varsa, bir başka ifade ile yoksul yardımı talep eder konumdaysa, gelişlerinden itibaren kırk gün içinde son yerleşme yeri olan kasabaya zorunlu olarak gönderilmelerini hükme bağlıyordu. Yasa öte yandan yoksulların bulundukları kasabalardan kovulmalarını da zorlaştırıcı hükümler taşıyordu (Polanyi, 1986:294; Hobsbawm, 1987:76-77). 'Yoksul istilasını' önlemek amacıyla 1662'de Yerleşim Yasası'nı çıkartanlar, yoksulların bölgeler arası göçünü başarıyla önlerlerken, ulusal emek pazarı oluşmasının önüne ne büyük bir engel koyduklarının farkında değillerdi.

Parish'ler arasındaki standart farklılıkları, bu birimlerin büyüklükleri ile de yakından ilgiliydi. Bir çok *parish* kırsal üst tabaka mensuplarının ilgi odağı olamayacak kadar küçük birimlerden oluşmaktaydı. *Parish*'lerin gelir kaynaklarını yakından ilgilendiren bu sorun Yoksul Yasalarının uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerin önemli bir nedeni olarak çözüm bekliyordu. Çözüm

1782 tarihli Gilbert Yasası ile getirildi. Bu Yasa *parish*'lere kendi aralarında birlik kurma olanağı tanıyordu. Yardımların yerel düzeyde örgütlenmesi ilkesi, küçük *parish*'lerin büyük merkezler altında birleştirilmesiyle aşılıyor; yoksul yardımı bölgesel ölçeğe sıçrıyordu. 18. Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere ve Wales'te onbeş bin *parish* görevlisi vardı ve üçyüz bini onbeş yaşın altında olmak üzere toplam bir milyon kişi yoksul yardımı alıyordu.

Gilbert Yasası ile başlayan bu gelişme, tarımsal yapıdaki köklü dönüşüm ve nüfus artışıyla da birleşince Yoksul Yasaları kırsal üst tabakanın ilgi alanına kolayca yerleşti. Gilbert Yasası'nın bunun ötesinde çok daha önemli bir amacı vardı. Yasa, emek düzeninin iki temel dayanağından birini oluşturan yoksul yardımını yerel düzeyden bölgesel düzeye çekerek, aslında I. Elizabeth dönemi Yoksul Yasalarını ulusal emek pazarının oluşması yönünde zorlamıştı. Polanyi'nin (1986:105) ifadesi ile "doğru yönde" atılmış bu adım, sanayinin ihtiyaçlarının zorlamasıyla da birleşince, yoksul göçünü önlemek amacıyla çıkartılan Yerleşim Yasası 1795'de gevşetildi ve *parish*'lere bağlı serflik ortadan kaldırıldı. Artık ulusal emek pazarının oluşması önünde herhangi bir engel yok gibiydi. Ne var ki aynı yıl (1795) Speenhamland'da bir araya gelen Berkshire'lı yargıçların yoksul yardımında geçici bir önlem olarak benimsedikleri bir sistem, ulusal emek pazarının oluşmasını bir süre daha geciktirecekti: Bu sistemin adı Speenhamland'dı.

18. Yüzyılın ortalarına kadar tahıl ihracatçısı durumunda olan İngiltere'de bu dönemden sonra durum değişmeye başlamıştı. Şehirlerin ve tarım dışı nüfusun hızla artışı ve bunu tamamlayan kötü hasat yılları sonunda, İngiltere hububat ithal eden bir ülke konumuna düşmüştü (Deane, 1988). Bu dönemde hububat ithalat ve ihracat oranları çıkartılan yasalarla (Hububat Yasaları) suni olarak yükseltildi ya da düşürüldü. Yoksul yardımını tahıl fiyatına bağlı asgari bir ölçüte göre düzenleyen Speenhamland sistemi, Eski Yoksul Yasaları ile Tahıl Yasalarının akıbeti arasındaki ilişkiyi iyiden iyiye güçlendirmişti.

18. Yüzyılın sonlarına gelinirken İngiliz toplumu, gerek hakim sınıfların kendi aralarında ve gerekse de emekçilerle hakim sınıflar arasında derinleşen çelişki ve mücadelelerle sarsılmaya başlamıştı. Bir yanda ticarette tam serbesti peşinde koşan tüccarlar, emeğin yeniden üretim maliyetini yükselten yasal düzenlemelerin amansız düşmanı olan sanayiciler ve toprak rantının sermayeleşmesi (capitalization of ground-rant) süreci içinde kaderlerini yönetici aristokrat sınıftan kopartarak sanayi ve ticarete yönelen toprak rantı sahibi aristokratların oluşturduğu burjuva bloğu vardı. Diğer yanda da sayıları gittikçe artan ve 1799 ve 1800'da sendika kurmayı yasaklayan iki kanunla (Combination Acts) toplumsal kuvvet oluşturmaları önlenmek istenen (Işıklı, 1995) proletarya ile kötü hasat yıllarında kıtlık ve sefaletle yüzyüze kalan ve seslerini yiyecek isyanlarında duyurabilen yoksul kır emekçileri vardı. Bu

tabloyu, iktisadi temelleri erimekle birlikte siyasal hakimiyetini sürdüren aristokrat sınıf tamamlıyordu. İngiliz aristokrasisi öldürücü darbeyi 18.yüzyılın hemen öncesinde, toprak rantının sermayeleşmesi ile yaşadığı iç bölünmeyle yemişti. Feodal aristokrasinin bir fraksiyonunun sermaye sınıfına dönüşerek, orta sınıflarla birlikte geleneksel aristokrasiye karşı iktidar mücadelesine girişmesi, İngiliz burjuva devriminin ayırt edici özelliğini oluşturacaktı (Poulantzas, 1982:169).

Aristokrasinin siyasi iktidarı kendi iç bölünmesiyle önemli bir meşruiyet krizine girmişti. Bu kriz, kır ve kentin işsiz ve yoksul emekçilerinin 1790'larda tam bir felaket boyutuna ulaşan yaşam koşullarıyla iyice derinleşti. Çünkü "yaşama hakkı" ilkesi rejimin en temel etik ilkesi idi ve bu ilkeye duyulan inanç yoksulların sefaletiyle birlikte eriyip gidiyordu. Speenhamland sistemi ile bu ilkeyi yeniden diriltmeyi amaçlayan yönetici aristokrat sınıf, meşruiyet krizini yoksul emekçi kitleler nezdinde aşmayı umuyordu. Meşruiyet krizi aşılabilecek miydi? Aristokrasi, siyasal iktidar talebini yükselten burjuva bloğuna daha ne kadar direnecekti? Bu soruların yanıtları 19. Yüzyılın ilk otuz yılı içinde belli oldu. Ancak önce Polanyi'nin "18.Yüzyıl toplumunun piyasaya karşı bilinçsizce direnişinin öyküsü" olarak nitelendirdiği Speenhamland sistemine daha yakından bakmak aydınlatıcı olacaktır.

2.1. Speenhamland Sistemi

Berkshire yargıçlarının 1795'te Speenhamland'da toplanarak, emekçilerin yaşamalarına olanak sağlayacak bir ücret düzeyini garanti etmek amacıyla Eski Yoksul Yasası üzerinde giriştikleri tadilat, olağanüstü dönemin geçici bir önlemi olarak düşünülmüştü (Himmelfarb, 1985:96). Gayri resmi olarak kabul edilmesi ve yasalaşmamasına rağmen bu sistem kısa süre içinde kırsal bölgelerde yaygın bir uygulama alanına kavuştu. Polanyi'ye (1986:96-97) göre Speenhamland zaten bir tadilat girişimi değildi; düzenlemecilik ve paternalizme hırslı bir geri dönüş çabası olarak "yaşama hakkını" garanti altına alan ve böylece Elizabeth Dönemi Yoksul Yasası sistemini tamamen yıkmaya yönelen bir girişimdi..

Speenhamland sistemi, tahıl fiyatlarına göre düzenlenen bir ölçüte (2) göre, hem ücret geliri olmayan yoksullara asgari geçim yardımı yapılmasını,

---

(2) Yargıçların belirlediği ölçüt şöyleydi: Belirli nitelikteki bir galonluk bir somun ekmeğin 1 şilin olduğu durumda, her yoksul ve emekçi kendi geçimi için haftada 3 şilin, karısının ve diğer aile fertlerinin geçimi için de 1 şilin 6 peni alacaktır. Bu asgari gelir ya kendisinin veya diğer aile fertlerinin emeğinin karşılığında ya da yoksullar hesabından yapılacak ödeme ile sağlanacaktır. Galonluk somunun fiyatı 1/6 olursa haftada 4 şilin artı 1/10; ekmek fiyatının 1 şilinin üzerine çıktığı durumlarda da 1 penilik her yükseliş için kendisine 3, diğer aile fertlerine de 1 peni ödenecektir (Polanyi, 1986:96).

hem de ücret geliri olan emekçilerin ücretlerinin desteklenmesini öngörüyordu. Aile fertlerinin yardım kapsamına alınması ile de aile, yoksul yardımının temel birimi haline geliyordu. Bu sistemle yoksullar kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlamış olacaklardı. Ücret gelirleri, sistemde öngörülen oranın altına düştüğünde yoksul yardımıyla takviye edileceklerdi. Böylece ücret destekleri genelleşmiş oldu, aile yardımı uygulandı ve sadece düşkünlerevi (poorhouse) "sakinleri" değil, dışındaki yoksullar da yardım kapsamına alındı. "Yaşama hakkı" ilkesi gereğince, hiç kimsenin aç kalmaktan korkması gerekmeyecek, ne kadar az kazanırsa kazansın *parish* ona bakmakla yükümlü olacaktı.

Polanyi (1986), Speenhamland'ın yürürlükte olduğu dönemde toplumun iki zıt etki altında bölündüğünü söyler; etkilerden biri emeği piyasanın tehlikelerinden koruyan paternalizmden kaynaklanıyordu, diğeri ise piyasadan. Üretim unsurları piyasa sistemi içinde örgütleniyor ve eski sosyal konumlarından kopan insanlar emeklerini satarak geçinmek durumunda kalıyordu. Bu ikili bölünmenin sonucu ise çarpıcıydı: *bir yanda yeni bir işveren sınıfı oluşurken, bunun karşısında bir işçi sınıfı örgütlenemiyordu.* Speenhamland sistemine atfen Polanyi (1986:114) "bu ne idüğü belirsiz insancıllık örneği işçilerin bir ekonomik sınıf oluşturmalarını önledi ve onları, ekonomi çarkının kendilerini mahkum ettiği kaderden kurtulabilmenin tek yolundan yoksun bıraktı" diyecekti.

Speenhamland sistemi açlıktan ölmeden yaşayabileceğini umar hale gelen emekçiyi daha da yoksul, ümitsiz ve hareketsiz kılıyordu. Aile yardımı nosyonu, kalabalık nüfuslu ailerlerle kalabalık olmayanlar ya da bekar olanların arasındaki uçurumu derinleştirmekteydi. Kendi emeklerini satmak durumunda olan, ancak yardım kapsamı dışında kaldıkları için görece yüksek ücret talebinde bulunan küçük mülk sahibi köylüler emeklerini satacak yer bulamıyordu. Yoksul yardımı almayı ücrete tercih ettiren bu sistem altında kırsal kesim insanı yavaş yavaş dilenci durumuna düştü. Polanyi'nin belirttiği gibi "bir kere yardım alan hep alırdı".

Uzun dönemde bu sistemin emek verimliliğini etkileyip yürürlükteki ücretleri daha da düşürmesi ve hatta Berkshire'lı yargıçların yoksulların yararına belirlediği "ölçütü" daha da aşağılara çekmesi kaçınılmazdı. 1820'lere gelindiğinde çeşitli bölgelerde ekmek ölçütü budanmaya başlamış ve yoksulların ücretleri "giderek azalan asgarilere" bağlanır olmuştu (Engels, 1974:388; Himmelfarb, 1984:155; Hobsbawm, 1989:304; Polanyi, 1986:113).

Özetle 1795-1834 yılları arasında yürürlükte kalan Speenhamland sistemi, yardımı ücrete tercih ettirerek ve emekçileri yardım aldıkları *parish*'lere bağlı kılarak ulusal düzeyde bir emek piyasasının tesis edilememesine, bağımsız küçük çiftçiyi (yeoman) mülksüzleştirip emekçiler safına katarak açık işsiz-

liğe, tarımda verimliliği düşürerek gizli işsizliğe, düşük verimliliğin bir sonucu olarak fiyat yükselmelerine ve aile yardımı uğruna erken yaşlarda evlenip çok çocuk sahibi olmayı özendirerek nüfus artışına neden olmuştu.

Hobsbawm'a (1987:76) göre bu uygulama hakkında söylenebilecek en iyi şey, sanayi hâlâ kırsal alanda ortaya çıkan nüfus fazlasını emebilecek duruma gelmediğine göre, bu insanların köyde tutulmasına yarıyor olmasıydı. Ne var ki aynı konu üzerinde yakın dönemde gerçekleşen kimi çalışmalara bakınca Speenhamland sistemi hakkında söylenebilecek "iyi şeylerin" bu kadarla sınırlı olmadığı görülecektir. Bunlar arasında Blaug'un çalışması, Speenhamland hakkında yukarıda değinilen geleneksel görüşleri temelden sarstığı için özel bir önem taşıyor. "Eski Yoksul Yasası Miti ve Yenisinin Oluşumu" adlı çalışmasında Blaug (1974), Speenhamland sisteminin farklı bir okumasını yapıyor.

Blaug'a göre İngiliz sanayi devrimi tarihini ciddi olarak tahrif etmiş olan 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası Komisyon Raporu (3), Eski Yasa hakkındaki önyargılı değerlendirmelere de kaynaklık etmiştir. Raporun prizmasından kurtulup bakıldığında ise farklı bir tabloyla karşılaşmak olasıdır. Her şeyden önce Eski Yasa uygulaması zaman ve mekana göre farklılıklar göstermiş, ulusal ölçekte standardize edilmemiştir. Dolayısıyla yasanın tek bir sonucundan değil, bazen birbiriyle çelişik sonuçlarından söz edilebilir.

Öncelikle 1812'ye kadar yardım miktarlarının nüfusa kıyasla daha hızlı arttığı belirtilmelidir. 1819-1821 arasında tarım hasılasında gerçekleşen artış sayesinde, yardım miktarları kırsal bölgelerde azalmıştı. Aynı şekilde 1822-1825 arasında sanayi üretiminde yaşanan patlama, sanayi bölgelerindeki yardım miktarlarının durağan seyrine olanak tanımıştı. Bu verilerle bakıldığında kişi başına düşen yardım miktarının mutlak olarak 1834'e kadar artmadığı görülüyordu. Dolayısıyla yardım miktarlarının ve vergi yüklerinin sürekli arttığı sadece bir masaldı.

Ücretleri destekleme politikasının genel olarak ücretlerin düşük tutulmasına hizmet ettiği şeklindeki yaygın kanıya karşı Blaug, ücretler asgari yaşam standardının altında kaldığında destekleme politikalarının yürürlüğe girdiğini belirtmektedir. Nitekim, Birleşik Krallığın Kuzey'i yüksek ücret, Güney'i ise düşük ücret bölgeleriydi ve Speenhamland esas olarak Güney'de uygulanmıştı. Blaug'un açtığı yoldan ilerleyen Deane (1988) özellikle sanayi bölge-

---

(3) Komisyon Raporu'na bu çalışmanın "Yeni Yoksul Yasası" başlıklı bölümünde değinilmiştir.

lerindeki ücretlerin, yoksulluk yasasından yararlanma kriterinden ziyade, ticaretin durumu ve sanayi bölgelerindeki işgücü rezervinin büyüklüğü tarafından belirlendiğini göstermektedir. Deane göre o dönemde işgücü rezervlerinin çapını en iyi Malthus biliyordu. Malthus bu rezervleri, Yoksul Yasası ile üreme gücünü yeniden kazanan köylülerin kentlere göç etmesine bağlıyordu. Bu iddia kırsal bölgelerde yüksek miktarlardaki yoksulluk yardımının daha çok geniş ailelere gittiğini varsaymaktaydı. Oysa bu varsayım ampirik kanıtlardan yoksundu. Zira Speenhamland sistemini benimseyen bölgelerdeki nüfusun, bu sistemi uygulamayan bölgelerdeki nüfustan daha hızlı arttığını gösteren bir kanıt bulunmamaktaydı.

Speenhamland'ın açık-gizli işsizliğe yol açtığı şeklindeki iddiaya gelince; kırsal sanayiinin özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında hızlanan tasfiyesiyle birlikte kırsal alandaki istihdam alanlarının daralmasıyla açık-gizli işsizlik ortaya çıkmıştı. Kaldı ki bu iddia doğru olsaydı, 1834'den sonra (yani Speenhamland kaldırıldıktan sonra) Güney'in tarımsal alanlarındaki yapısal işsizlik sorunu çözülmüş olurdu. Oysa 1834'den sonra da kırsal bölgelerdeki yapısal işsizlik sorunu varlığını sürdürmüştü.

Deane'e göre, Speenhamland'ın işgücü arzını etkilediği söyleniyorsa, bunu, işgücünün hareketliliğini etkileyerek yapmış olması mümkündü, çünkü emek arzının elastikiyeti için işgücünün kalabalık olması yeterli değildi ve gereksinim duyulduğu yerde yeterli miktarda bulunması da önemliydi. Bu açıdan bakıldığında, Speenhamland'ın yerleşime ilişkin yasal düzenlemelerle birlikte serbest işgücü hareketini engellediği söylenebilirdi. 1795'te emek hareketliliğini kısıtlayan Yerleşim Yasası yumuşatılmıştı. Ancak bu yumuşatma, emek hareketliliğini teşvik edebilmiş değildi. Sanayi merkezlerinde işsizlerin bir yük arabasıyla geri memleketlerine gönderildiği bir ortamda, "ancak yıkıcı bir yoksulluk, bir işçi ailesini asıl kasabasını terk etmeye" sevkedebilirdi. Bunun sonucunda, "tarımda işsizlik ve gizli işsizlik Güneyin ve Doğunun durağan bölgelerinde bütün şiddetiyle sürerken; Kuzeyin ve Batının genişleyen sanayi şehirlerinde sürekli emek kıtlığı çekilmekteydi" (Deane, 1988:135).

Görüldüğü gibi Speenhamland sisteminin birbirinden hayli farklı iki okuması mevcut. İlk okuma, Yerleşim Yasası ile Speenhamland sistemine özel bir önem vererek, neredeyse bütün olumsuzlukları; düşük ücretleri, yoksulların daha da yoksullaşarak birer düşkün haline gelmesini, nüfus artışını vb. bu sistemin birer sonucu olarak görmektedir. İkinci okuma Speenhamland'ı da dahil ederek Eski Yoksul Yasaslarının adeta bir savunusu niteliğindedir. Buna göre eski sistemin kırsal bölgelerdeki nüfus artışını teşvik ettiği sadece bir söylencedir, ampirik kanıtlardan yoksundur. Her iki okuma arasındaki farklı-

lıkların tartışılmasını tarihçilere bırakarak, Speenhamland'ın paternalist karakteri hakkında bazı belirlemeler yapmak tamamlayıcı olacaktır.

2.2. Paternalist Himayecilik ve Yoksulluk Sorunu

Paternalizmi, kırsal mülk sahiplerinin yoksul yasası pratiklerini betimleyen bir kavram olarak değerlendiren Mandler (1987:134), bunun iki ilkeye dayandığını söyler. Öncelikle toplumun her üyesi belirli haklarla donatılmıştır; sadece yaşamını idame ettirme hakkı değil, adil bir ücretle çalışma hakkı da vardır. Bu ilk ilkeye sadakat gösterme noktasında yerel otoriteye güvenilemeyeceği ise paternalizmin ikinci ilkesini oluşturur. Himmelfarb'ın (1985:189) değerlendirmesi ise şöyledir:

> "Hiç şüphe yok ki paternalizm hem fikir olarak hem de gerçeklikte, aristokratların ve geleneksel mülk sahiplerinin alışkanlıklarına ve ihtiyaçlarına denk düşen bir 'sosyal kontrol' biçimiydi. Fakat aynı zamanda toplum nezdinde paternalizm, yerine geçen sisteme kıyasla daha insani ve daha ahlaki bir sistemdi".

Paternalizmi otoritenin sosyo-psikolojik kaynakları çerçevesinde tartışan Sennett (1992:88), onu kısaca "sahte sevgiye dayalı" bir otorite biçimi olarak tanımlar. Sahtedir, çünkü otorite sahibi kendisine bağımlı olanların bakımını, kendisinin çıkarlarına hizmet ettikleri oranda üstlenir. Kaynakları bir lütuf gibi sunar. Paternalizm oldukça güçlü ve etkili bir otorite biçimidir. Çünkü başkalarının bakımını üstlenme ve iktidar olgusu bir aradadır. Bir anlamda "sevgi ile iktidar" iç içe geçmiştir. Paternalizm, "erkek egemenliğinin sözleşmesiz bir biçimi olarak", koruyucu, müsamahasız yargıç ve güçlü kişi rollerini idealleştirir. Korunanlar açısından bu otoriteye başkaldırmak oldukça güçtür.

Speenhamland sistemi çerçevesinde paternalizmin piyasa mekanizmalarına karşı giriştiği direnişin ortadan kaldırılması, toplumun geleneksel dokusunun toptan parçalanmasıyla mümkün olabilecekti. Polanyi'nin döne döne vurguladığı gibi "ya Luddistlerin yaptığı gibi makineler kırılacak ya da bir emek piyasası oluşacaktı" (4). Çünkü emek piyasasını içermeyen bir piyasa ekonomisi düşünülemezdi. Liberalizmin bir cihat tutkusuyla ortaya atılıp *laisez-faire*'in militan bir inanç durumuna gelmesine ramak kalmıştı (Polanyi, 1986:146). Bu tazyikler altında 1830'lara gelindiğinde Speenhamland'ın kal-

---

(4) Emek piyasası vurgusu çerçevesinde Polanyi (1986:284), Marx ve Engels'in sadece 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasasıyla ilgilendiklerini ve Speenhamland'ı hiç incelemediklerini belirtir. Bunda geçmişi (Speenhamland'ın paternalizmini) romantize ederek savunan Çartist hareketin Marx ve Engels üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

masından daha kötü bir şey olamayacağı düşüncesi geniş kesimlerde kabul görür olmuştu.

Paternalist içeriği ile Eski Yoksul Yasasını tümüyle tasfiye etmeye kimsenin niyeti yoktu. Ne uzun iktidar yılları boyunca düşkünlerin sayısının artışına, yardım maliyetlerinin hızla katlanışına ve sosyal huzursuzlukların tırmanışına tanıklık eden Tory'lerin, ne de muhalefet yıllarından sonra 1830'ların başında iktidara hazırlanan Whig'lerin (ki daha sonra Liberal Parti adını aldı) böyle bir niyeti vardı. Herşeyden önce, İngiliz toplumunda insanın özgür ve müreffeh olmasa bile, yaşamaya hakkı olduğu yönünde derin bir inanç söz konusuydu. Bu inanç, istikrarlı bir toplum düzeninin sürdürülmesi yönündeki güçlü önyargıyla birleşince, yoksulluğun bir felaket haline büründüğü 1790'lı yıllarda Berkshire yargıçlarını anlamak da kolaylaşmaktaydı. Ancak Speenhamland, Yoksul Yasasını ideal durumundan daha da ileriye götürmüştü ki liberal kuramcıları dehşete düşüren de bu durumdu. Hobsbawm'a (1987) göre liberallerin amacı, Yoksul Yasası'yla gelen maliyetleri hafifletmek, Yasayı açık ya da gizli işsizleri serbest emek piyasasına yöneltmenin bir mekanizması olarak kullanmak ve nüfus artış hızını frenlemekti. 1830'de Whig Partisi, kapitalist gelişmenin önündeki Speenhamland ve benzeri engelleri kaldırmak ve yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek için iktidarı ele geçirdi. "Eski soruna (yoksulluk sorununa, y.n) akılcı yanıtlar sunan iktisat bilimi" de Whiglerden yanaydı (Jones, 1994).

III. Laissez-Faire ve Yoksulluk Sorunu

19. Yüzyıla gelindiğinde bir yanda feodalizmin çözülmesi ve endüstri devriminin yol açtığı sonuçlar, diğer yanda da merkantilist geçmişin bürokratik tiranlığına duyulan tepkiler, serbesti fikriyatını yeni bir unsur olarak İngiliz toplum hayatına sokmuştu. Bu yüzyılda "bireysel özgürlükler" nosyonu en üst seviyesine ulaşmış, yüzyılın ortalarına gelindiğinde "İngiltere'de devlet politikası, *laissez-faire*'e modern bir devlette o zamana kadar uygulanabilenden çok daha fazla yaklaşmıştı" (Hobsbawm, 1987:187).

Adam Smith'le özdeşleşen *laissez-faire*'in üç klasik ilkesi vardı: Emek fiyatının piyasada belirlenmesi, paranın otomatik bir mekanizmayla yaratılması (altın standartı) ve malların ayrımsız ve ayrıcalıksız olarak ülkeler arasında dolaşımı(serbest ticaret) (Polanyi, 1986:145). Bu ilkelerden birinin ya da ikisinin eksikliği doktrini pratikte olanaksız kılardı. O anlamda *laissez-faire* "ya hep, ya hiç"ti (Polanyi, 1986:148).

Kendisini toplum saadetinin ve refahının sürmesi ve artmasının garantisi olarak ilan eden *laissez-faire*, devlete tam rekabet koşullarının sürmesine kat-

kı sağlamak dışında herhangi bir rol atfetmiyordu. Bu doktrin devlete ilişkin soruyu, olumludan değil olumsuzdan kuruyor, "devlet ne yapmalıyı" değil, "devlet ne yapmamalıyı" sorguluyordu. Ancak *laissez-faire*'cı retorik, 19. yüzyıl pratiğinde ortaya çıkan sonuçlarla çelişiyordu. Polanyi'ye göre liberal inancın tersine *laissez-faire*de hiç bir "doğal" yan yoktu ve piyasalar kendi işleyişlerine bırakılsaydı hiç bir zaman yukarıdaki üç ilke kendilerine yaşam alanı bulamayacaklardı. "Serbest piyasaya giden yol, merkezi bir biçimde düzenlenen ve kontrol altında tutulan sürekli bir müdahaleciliğin sınırsız artışından geçiyordu" (Polanyi, 1986:149). Gerçekten de 19. Yüzyıl İngiliz sosyal politika tarihi, bir yönüyle "devletin düzenleyici, rehberlik edici ve belirli ölçülerde kontrol edici rollerinde meydana gelen değişimlerin tarihi" idi (Evans, 1978:1). Devletin neden ekonomi ve toplum hayatında artan oranlarda müdahaleci bir konum aldığı, bu yüzyıldaki tartışmaların temel sorusunu oluşturmuştu.

Himmelfarb'a (1985:42-63) göre Smith'in merkantilizm eleştirisi, kabaca bir devlet müdahaleciliği eleştirisi de değildi. Smith, David Hume'dan farklı olarak emek üretkenliğini sağlamak için yüksek ücret politikası izlenmesi gerektiğini savunmuştu. Bir bütün olarak Eski Yoksul Yasasını değil, fakat özel olarak Yerleşim Yasası ve Speenhamland'ı, emek mobilizasyonunu sınırlandırması ve emeğin "özgürleşmesini" şiddetle bastırılması noktalarında eleştirmişti. Smith, yoksulların devlet kanalıyla eğitim olanaklarına kavuşturulmalarını savunmuş, zorunlu olmayan lüks tüketimin vergilendirilmesini istemiş ve yüksek parasal ücret politikasının önemine dikkat çekmişti. Ateşli Adam Smith savunusu sonunda Himmelfarb, 1830'larla birlikte İngiltere'nin zaten Smith'in değil, Malthus'un izinden gittiğini belirtmekteydi.

Yoksulluk sorunu çerçevesinde *laissez-faire*'e yöneltilen yaygın eleştirilerden biri de, bu doktrinin ekonomiyi, insanı ve yoksulu moral değerlerden arındırmış olmasıdır. 1840'ların sonlarında ortaya çıkan Hıristiyan Sosyalistler bu eleştirinin en büyük takipçileri olurken, Toryci *philanthropistler* (hayırseverler) de eleştirel konumu paylaşmışlardı (Evans, 1978:32).

Devlet müdahalesi konusunda A. Smith'e haksızlık yapıldığını düşünen Himmelfarb (1985:42-63), moral değerler ve piyasa konusunda da Smith'in yanlış anlaşıldığı kanısındadır: Politik iktisadın kendisi, "yeni bir moral iktisadı" türü, Smith de bir ahlak profesörüdür. Smith, moral değerlerden arındırılmış bir iktisat politikası geliştirmiş olmasa da, eski moral ekonomiden radikal bir kopuş gerçekleştirmiştir. Eski moral ekonomi anlayışı, paternalist sorumluluklara, hiyerarşik ilişkilere, korporatif kurallara ve duraganlığa sıkı sıkıya bağlı kalmıştı. Smith ise, ekonomik politikayı bir araç olarak kavramış ve bireyci, hareketli ve dönüşüme açık bir "doğal özgürlükler sistemi" tasav-

vur ederek, yoksulları da aynı insan doğasına sahip, özgür toplumun bireyleri olarak değerlendirmiştir. Himmelfarb'a göre, iktisadi sistemin "doğal özgürlükler" sistemi içine yerleştirerek, ulusların zenginliği ile bireylerin refahının, işbölümü ile de üretkenliğin ilişkili kılınması, Smith'in temel katkısını oluşturur.

Eğer laissez-faire'e yöneltilen eleştiriler, onun "maddeciliğine" takılan Hıristiyan Sosyalistler ve Philanthropistlerle sınırlı olsaydı, Himmelfarb'ın "politik iktisat da yeni bir moral iktisadı türüdür" şeklindeki savunusu yeterli görülebilirdi. Oysa işçi ile üretim arasındaki dolaysız ilişkileri görmezden gelen politik iktisadın kavramlarını, "yabancılaşmış insan özünün ifadesi" olarak değerlendiren Marx'ın düşünceleri, paternalist himayeciliğin ahlak arayışına sıkıştırılacak gibi değildir:

> "Ekonomi politiğin, proleterleri, yani ne sermayesi ne de toprak rantı olan, sadece emekle, tek yanlı soyut emekle yaşayan kişiyi, sadece **işçi** olarak gözönünde tuttuğu kendiliğinden anlaşılır. (Onlara göre işçi) tıpkı herhangi bir beygir gibi, ancak çalışabilecek kadar kazanmalıdır. Onu, çalışmadığı zamanlarda insan olarak düşünmez"
>
> (Marx'tan aktaran Esin, 1982:33)

İşçileri "insan" olarak görmeyen politik iktisatçıları ilgilendiren tek şey emeğin araç olma niteliğidir. Emek zenginliği arttırmanın fonksiyonudur ve yanlızca ücretli emek biçiminde vardır. Toplum ise tesis edilmek istenen rekabetçi piyasasının bir uzantısı olarak görülür (Esin, 1982:127). Dolayısıyla, *laissez-faire*'in tutkulu bir başlangıçla işe koyulduğu 1830'larda, Speenhamland'ın ortadan kaldırılması ve bu sistem altında "dilenciliğe" alıştırılmış yoksul kitlelerin, hiç bir ara geçiş süreci tanınmaksızın piyasanın insafına terk edilerek, kaderleriyle baş başa bırakılması şaşırtıcı olmayacaktır (Polanyi, 1986:146).

3.1. Yeni Yoksul Yasası

Whig'ler iktidara geldikten iki yıl sonra köklü bir reforma giriştiler. 1832 Reform Yasası olarak bilinen bu gelişme ile birlikte burjuvazi, hegemonik iktidar bloğu haline gelebildi. Toprak rantı sahiplerinin siyasal gücü olan Whig'ler böylece bir bütün olarak burjuva iktidar bloğunun siyasi temsilini üstlenmiş oldu (5).

---

(5) Poulantzas'a göre (1982:171) toplumsal konumundan dolayı Whig partisi, uzun yıllar burjuvazinin özerk fraksiyonu olarak işlev gördü ve bu işlevi ile sanayi ve finans burjuvazisinin iktidarını siyasal planda gizledi.

Sarayın karşısında parlamentonun güçlendirilmesi, 1832 Reform Yasası'nın temel amacıydı. Büyük mülk sahiplerinin pederşahi ilişkilere dayalı geleneksel iktidarı, onların denetimindeki seçim bölgelerinin (rotten borough) iptal edilmesi ve oy hakkının küçük mülk sahiplerini de kapsayacak şekilde mülk sahiplerinin bütününe genelleştirilmesiyle önemli darbeler yedi. Bunu günümüzdeki modern yerel yönetimlerin öncülü sayılabilecek büyük belediye korporasyonlarının kurulması izledi. 1832-34 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu iki reformla —ki buna fabrika ve cezaevi reformları da eklenebilir— Whig iktidarı, Eski Yoksul Yasalarını rahatlıkla revize edebilecek uygun politik iklime kavuşmuş oldu (Jones, 1994).

1832 yılında Yoksul Yasası Komisyonu atandığında İngiltere büyük sosyal çalkantılar içindeydi. Grevler, sokak gösterileri ve makina kırma eylemleri her tarafa yayılmıştı. İşçiler "ekmek ya da kan" diyerek gösteri yapıyorlardı. Yoksul Yasası karşıtı hareketin liderlerinden William Cobbett, "vaziyet devrim dönemi Fransa'yı andırıyor" diyordu. Nitekim Yeni Yoksul Yasası Komisyonu, Swing isyanı diye bilinen toplumsal başkaldırıya tepki olarak atanmıştı. Marx (1977a:631), "kül olan tahıl ambarlarının sayesinde durumun vehametini anladılar" diye yazacaktı.

1832 yılında Yoksul Yasası Komisyonuna (6) Tory'den T. F. Lewis, Bank of England'ın yöneticilerinden G. Nicholls ve J.G.Shaw-Lefevre atanmıştı. Her üç isim de zamanın politik güç dengelerini yansıtıyordu. Lewis Malthuscuydu ve "düşük elverişlilik" (less eligibility) ilkesinin hasta, yaşlı ya da çocuk denmeden bütün yoksullar için uygulanmasına yürekten inanıyordu. Komisyonun eski üyesi Chadwick ise Benthamcı (7) Faydacılık okulundan geliyordu. Chadwick, yasanın yoksulları yararlı ve üretken vatandaşlara dönüştürmesi gerektiğine inanıyor, Malthuscu yorumu yoksulların cezalandırılması olarak değerlendiriyordu. Her iki yaklaşım yeni yasanın uygulanması aşa-

---

(6) Komisyon çalışmasına yönelik bilgiler tümüyle Jones'in (1994) çalışmasına dayanmaktadır.

(7) Kollektivist müdahale ile *laissez-faire* anlayışının bir tür sentezini yapan (Fraser, 1976:105)Bentham'a göre yoksulluk, fiziksel yaptırımı açlık olan, toplumda yaşayan bir doğa idi ve yoksullarla ilgili ihtiyaçları karşılamak üzere düzenli katkılardan oluşan bir fonun sağlanması gerekiyordu. Fiziksel yaptırım gücü yeterli olduğu sürece, siyasal yaptırımlar gereksiz olacaktı. Yapılması gereken şey bilimsel ve ekonomik bir tavır alınmasından ibaretti (Polanyi, 1986:130). Benthamcı faydacılık felsefesi karşısında klasik iktisatçılar ise bütün yardım biçimlerine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Ne Townsend, ne Maltus ne de Ricardo 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası'na arka çıktılar (Himmelfarb, 1985:524).

masında sürekli olarak çatıştı. Komisyon anket yoluyla gerçekleştirdiği araştırmanın sonucunda bir rapor kaleme aldı. Rapora'da yer alan şu satırlar Speenhamland'ın ölüm fermanı gibiydi:

> "(Speenhamland) sanayiye konulan bir kontrol, ihtiyatsız evliliklere konan bir mükafat, nüfus artışı için bir dürtü ve gittikçe artmakta olan nüfusun ücretler üstünde etkisini önleyen bir araçtır. Çalışkanları ve dürüstleri hayal kırıklığına uğratan, tembelleri ve terbiyesizleri koruyan ulusal bir tebdirdir" (Aktaran Engels, 1974:416).

Raporda yer alan politika önerileri, aslında 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasasının ana hatlarını da sunuyordu. Öneriler şöyle sıralanıyordu (Jones, 1994:14-15; Evans, 1978:59):

1) *Merkezileşme*: Londra'da müfettiş gibi hareket edecek olan yardımcı komisyonlarla birlikte Merkezi Kontrol Yönetimi oluşturulmalı, yoksul yardımının yerel yönetimi maaşlı nezaretçiler (overseers) tarafından gerçekleştirilmelidir.

2) *Çalışma Evi Testi*: Çalışma evinin (workhouse) dışındakilerine verilen yoksul yardımı —ki Speenhamland'la gelmişti— iptal edilmeli, yardım sadece bu evlerde kalanlara verilmelidir. Yoksullar açısından kendi başına yaşamanın tek alternatifi bu evlere girmek olmalıdır.

3) *Yeknesaklık*: 1662 tarihli Yerleşim Yasası kaldırılmalıdır. Çalışma evinin koşulları merkezi komisyonca belirlenmeli, düşkünlerin bir *parish*'ten diğerine gitmek suretiyle elde edebileceği avantajlar ortadan kalkmalıdır.

4) *Düşük elverişlilik*: Bu evlerde kalan düşkünlerin koşulları hiç bir durumda kendi yaşamını idame ettiren en alt sınıftan kişilerin koşullarından daha elverişli olmamalıdır. Avareliğe pirim verilmemelidir.

5) *Sınıflandırma*: Çalışma evlerinin genel karmaşık haline son verilmeli, iyi düzenlenerek sınıflandırılmış ev sistemi yerleştirilmelidir.

Bu ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalınarak hazırlanan insanlık dışı Yeni Yoksul Yasası, istatistik adı altında gizlenen yalanlarla birlikte 1834 yılında Parlamento'dan geçirildi (Blaug, 1974:123; Hobsbawm, 1987:184; Deane, 1988:204). Yukarıdaki önerilerin sahibi olanlar, beklenildiği gibi Yasanın kabulünden sonra Londra'da oluşan merkezi kontrol yönetimine getirildiler ve böylece Yoksul Yasası Komisyonu, özerk bir statüde çalışmalarını sürdürdü.

Komisyon ilk yıllarda, yardım dağıtımından ziyade, yardım işlerinin birliğini sağlayacak bürokratik mekanizmaların oluşturulmasıyla uğraştı. İki yıl içinde 6.221.940 düşkünü barındıran 7915 *parish*, 365 adet Birlik altında bir-

leştirildi. *Parish*'lere bağlı mevcut evler, yeni yasanın öngördüğü tarzda örgütlenmek için uygun fiziksel koşullara sahip değildi. Merkezi çalışma evlerinin inşaası fikri kabul gördü. Birliklere bağlı çalışma evleri merkezi kontrol açısından küçük *parish*'lerin yoksul evlerine kıyasla daha uygundu. Birliklere bağlı yeni evler oldukça genişti; resmi ve bürokratik idari yapılanma, bu genişlikteki evlerde düzen ve yönetimi sağlamanın doğal mekanizmaları olarak kolayca yerleşebildi. Bütçenin önemli bir kısmının binanın yeniden organizasyonuna sarf edildiği belirtilerek, geniş evlerlerde yürütülen "yoksul yardımının" maliyeti düşük tutuldu. Yoksulların yaşa ve cinsiyete dayalı tasnifi oldukça katı bir biçimde uygulandı. Erkekler ve kadınlar birbirinden ayrıldı. Yoksulların "düşüncesizce üreme yolunda duygusal bir nitelik taşıyan ve Malthusculuğa uymayan" eğilimleri böylece engellenmiş oluyordu (Hobsbawm, 1989:304). Yedi yaşından büyük çocuklar ailelerinden alındı ve ayrı tutuldu. Sonuç olarak bu düzenleme yoksul ailelerin parçalanmasını iyice hızlandırdı (Jones, 1994:19-20; Himmelfarb, 1985:165). Ancak Malthuscu bir zekanın icat edebileceği bu yeni çalışma evlerinin, İngiliz halkının kollektif hafızasında "Yoksul Yasası *Bastille*"i olarak anılması nedensiz değildi. Buralar yoksulların sığınması için değil, adeta verilen "hizmetten faydalanmadan" yaşama umudu olan herkesin dört nala kaçması için yapılmıştı (Engels, 1974:418). Oraya düşmek damgalanmaktı; orada yaşam biyolojik ve psikolojik bir işkenceydi (Polanyi, 1986:116). Engels'in (1974:417-418) yakıştırdığı gibi, bu evlerin mimarları "bakın" diyorlardı;

> "siz yoksullara var olma, ama sadece var olma hakkını veriyoruz; ne üreme, ne de insan gibi yaşamak sizin hakkınız.(..)Eğer sizden, başka belalardan kurtulduğumuz gibi kurtulamazsak, hiç olmazsa bir bela olduğunuzu size hissettireceğiz. İster doğrudan, ister başkalarına tembellik ve işsizlik aşılayarak dünyaya başka "fazlalık" insanlar getirmenizi engelleyeceğiz. Evet, yaşayacaksınız ama 'fazlalık' olma eğilimindekilere bir ihtar olarak yaşayacaksınız"

3.2. Yeni Yoksul Yasası ve Emek Piyasası

1934 tarihli Yeni Yoksul Yasası, yoksul yardımı üzerindeki kontrolü ulusal düzeyde sağlarken, asıl denetlenmek ve disipline edilmek istenen şeyin emek piyasası olduğu gözlerden kaçmıyordu(Alcock, 1993). "Çalışan yoksul" ile "düşkünü" aynı kefeye koyan ve bunları genel "yoksul" kategorisi içinde eriten Speenhamland'dan farklı olarak, şimdi, "düşkün" olanlar ayrı damgalanacaktı. O, kendisine "bağımsız işçi sınıfı"nın "en aşağı tabakası"nın bile altında, yani "düşkün sınıfı" içinde bir yerlerde "uygun bir pozisyon" bulmak zorundaydı (Himmelfarb, 1985:164).

Böylece yeni bir yoksul türü; işsiz, sosyal sahneye giriyordu. "Düşkünlere insaniyet namına yardım edilmesi gerekirken, işsizlere sanayi namına yardım edilmemesi gerekiyordu" (Polanyi, 1986:222). Himmelfarb'a (1985:163) göre de Yeni Yoksul Yasası söz konusu edildiğinde "meselenin can alıcı noktası düşkünle yoksul arasındaki ayrımda saklıydı". Himmelfarb, yukarıda ana hatlarıyla özetlenen Komisyon Raporu'nun da yoksullarla bağımsız emekçiler arasında kurumsal ve teorik ayrım esasına dayandığını belirtmektedir. Nitekim "düşük elverişlilik" ilkesi bu noktada önem kazanmaktaydı. Çünkü bu ilke, yoksul emekçi ve düşkün arasındaki ayrımın ilkesi idi. Buna göre devlet tarafından yoksullara yapılacak yardım, en düşük işçi ücretinin altında olmak zorundaydı. Herhangi bir geliri olmayan yoksullara verilecek yardım "çalışma evleri testi" olarak bilinen ve insan onurunu ayaklar altına alan bir sistem dolayımıyla uygulandı.

Yeni yasanın "berraklığa" kavuşturduğu sorun, yani "yoksul kelimesinin zarar verici müphemliği" sorunu, 19. yüzyılın ilk dönemlerinde cereyan eden yoksulluk tartışmalarının merkezinde yer almıştı (Himmelfarb, 1985:523). Kavramın 1834 tarihli Rapor'da da dile getirilen "müphemliği", emekçi yoksullarla düşkünleri bir potada kavrıyor olmasıyla ilişkiliydi. Eski yoksul kategorisine yönelik bu ayrıştırma operasyonunu Polanyi (1986:116), modern anlamda "işçi sınıfının doğumu" olarak niteler.

Düşkün olup olmama, dolayısıyla çalışmaevine girip girmeme kişinin kendi kararına bırakıldı. Dönemin "tanıklarından" Engels (1974:316), gerçek sefalet içinde yaşayan insanların dış yardım olanağını yitirmelerine rağmen, çalışma evleri adı verilen "cehenneme" girmek yerine kendi evlerine dönüp yokluk ve açlık içinde ölmeyi yeğlediklerini aktarıyordu. Engels'in tanıklığının bir "yoksulluk *sterotype*"ına takılıp kalması beklenemezdi. Bir başka noktaya daha dikkat çekiyordu Engels: Yeni Yasa, kırsal bölgeleri de kapsayacak şekilde proleterya hareketinin gelişmesine ve Çartizmin yaygınlaşmasına da vesile olmuştu. "Modern İngiltere'nin tarihinde herhangi bir yasadan daha fazla acı ve mutsuzluk" yarattan Yeni Yoksul Yasası, sanayileşmiş kuzey bölgesinde işçilerin direnişiyle karşılaşmış ve tam olarak uygulanması önlenmişti (Hobsbawm, 1986:184).

Sonuç olarak, 1830'ların başında, toplumu piyasa ekonomisine döndürme görevini üstlenen İngiliz orta sınıfı, amacına fazlasıyla ulaştı. En kritik adım, en önce atılan adım oldu. Serbest emek piyasasının oluşmasını sağlayacak önlemler Yeni Yoksul Yasasıyla, 1830'ların başlarında alındı. Yoksulluğun önlenmesi ve yoksulların durumunun iyileştirilmesi, bu yasanın hiçbir zaman öncelikli hedefi olmadı. Bu durum karşısında, gerek hakim sınıfların kendi içinden ve gerekse de toplumsal muhaletten eleştirel seslerin yükselmesi kaçınılmazdı.

3.3. Yeni Yoksul Yasası ve Siyasal Muhalefet

Yeni Yoksul Yasası İngiliz hakim sınıf ve partilerinin (Whig ve Tory) desteğini arkasına alarak yürürlüğe girmesine rağmen, bunlar arasında çeşitli gerekçelerle muhalefet edenler de mevcuttu.

The Times gibi saygın bir gazetenin yazarları, Yeni Yasa'nın yoksulları birer suçlu gibi gördüğünü, çalışma evlerinin ise cezaevi mantığı ile düzenlendiğini belirtiyordu (Himmelfarb, 1985:179). Tory'nin yayın organı *Quarterly Review*'da, Yasa'nın en temel noktasına yönelik eleştiriler dikkat çekiyordu: ücret oranları ile yardım oranları arasında farklılaşma yaratılarak, yoksulla, düşkün arasında temel bir ayrımın yerleştirilmek istendiği vurgulanıyordu. *Quarterly* ise, Elizabethci geleneğe uygun olarak ücret ve yardımların tek bir orana tabii olması gerektiğini savunmaktaydı. Toryci çoğunluk, *Quarterly*'da yer alan eleştirilerden bağımsız olarak Yeni Yasa'ya destek vermeyi sürdürdü (Himmelfarb, 1985:181).

Toryci muhafazakar gelenek bir ikilemle yüz yüzeydi. Geleneksel yaklaşımı içinde yoksulluk "doğal" bir olgu olarak vardı ve gerek kişisel, gerek sosyal yardım mekanizmaları ile kendi yaşamlarını idame ettiremeyenlere yardım etmek kişisel ve toplumsal bir sorumluluktu. Bu yardımı talep etmek de, yoksullar açısından bir haktı. Hak ve sorumluluk birlikteliği, paternalizme uzun yıllar boyunca dayanak teşkil etmişti. Ta ki *laissez-faire*, doğal hak ve sorumluluklar yerine, piyasanın sözleşme ilkesini geçerli tek ilke ilan edene kadar.

Bağımsız işçi ve işverenlerin piyasa koşullarında serbestçe sözleşme yapmalarına dayalı bir dünyada düşkünlere yer yoktu. Dışlanmış olmanın bir adım ötesi suçlu olmaksa, çalışma evlerinin kamuoyu vicdanında Bestille hapishanesi gibi görülmesi de abartı olmayacaktı. Paternalizm, bu kez humanizme eklemlenerek, Yeni Yasanın eleştirisi içinde yeniden boy verdi. İşte Toryci muhafazakar hattın ikilemi, humanizme eklemlenen ve Toryci kollektif hafızaya hiç de yabancı olmayan paternalizm ile "sözleşmeci dünyanın" acı gerçekleri arasındaki gerilimde saklıydı.

Hakim sınıflardan yükselen ikircikli eleştirileri, geniş iç çeşitliliğe sahip toplumsal muhalefetin radikal eleştirileri tamamlıyordu. Eleştiriler, muhafazakar radikallerden, popülist radikallere; Owencı kooperatif sosyalistlerden, Ricardocu sosyalistlere; sendika militanlarına, cumhuriyetçilere ve ateistlere değin uzanıyordu.

Bu yıllarda muhalif grupların kendi aralarındaki farklılıklar da belirginleşti. Burjuva bloğunun siyasi iktidarı ele geçirerek hegemonya kurduğu döneme (1830'ların başlarına) kadar, İngiliz toplumsal muhaleti üzerinde Owe-

nizmle beraber popülist Cobbett'in geleneksel radikalizmi etkili olmuştu. 1830'larla birlikte ütopik ve popülist radikalizmin yerini, mülkiyet, sınıf, sömürü ve emek teorisine vurgu yapan yeni radikal eleştiriler aldı (Himmelfarb, 1985:231).

Toplumsal muhaletin kendi içinde geçirdiği değişimin dönüm noktasını Çartist hareket oluşturmuştur. Tarihte ilk bağımsız sınıf hareketini, 1792'de London Corresponding Society'i kurarak başlatan İngiliz işçileri (Işıklı, 1995:113-115) 19. Yüzyılın hemen başında karşılaştıkları baskı ve yasaklamalara karşın, 1824'de kısmi de olsa ilk defa yasal haklarına kavuşmuşlardı. Bu zemin üzerinde ortaya çıkan Çartist hareket, 1830'ların evrensel oy hakkı, yoksul yasası, fabrika yasası, sendikalizm, Owenizm, Metodizm çerçevesinde ifade olunan eleştirel fikirleri kendi bünyesinde yeni bir senteze kavuşturmuştu.

Çartizmin başlangıcını, Londra Çalışanlar Birliği tarafından 1838 Mayısında kaleme alınan altı maddelik "Şart" sembolize eder. Düşkünlerin dışlanarak çalışma evlerine kapatıldığı ve yoksul emekçilerin de serbestçe gerçekleşen sözleşmelerin insafına terk edildiği bir dünyada, yoksulların politik alandaki dışlanmasını temel sorun olarak formüle etmesi, Çartizmin tarihsel katkısı olarak görülmektedir:

> "...artık eski ve yeni varlıklı sınıfların birlikte egemen oldukları parlamento karşısında salt iktisadi eylemin tekbaşına başarı şansı olmadığına kani olan Çartizmin yapıcıları, önce bütün işçi sınıfını genel oy hakkı ve diğer salt siyasal değişmeler için harekete geçirmeyi amaç edinmişlerdir" (Işıklı, 1995:118)

Görüldüğü gibi Çartistler, yoksul emekçilerin birliğini geleneksel paternalizmden tümüyle farklı bir yerde, doğrudan doğruya siyaset sahnesinde gerçekleştirmeyi amaç edinmişti. Tam da bu özelliği çerçevesinde Çartist hareketi "yoksulluğun siyasallaşması" olarak nitelemek mümkündür (Himmelfarb, 1985:268). Çartistlerin, 1838, 1842 ve 1848'de yayımladıkları üç ayrı Çalışanlar Şartı'yla (People's Charter) sembolleşen eşit ve genel oy hakkı mücadelesi, bu hareketin kısa ömürlü olmasına rağmen, sadece sivil hakların değil, sosyal ve iktisadi kazanımların da kapısını aralamıştı. Sendikalar teminat altına alınmış gerçek haklarına 1871-1875 yılları arasında kavuşurken, eşit ve genel oy hakkı 1832-1918 arasında gerçekleşen dört ayrı reformla sağlanmıştı (Işıklı, 1995:108).

Çartist hareket, devlet politikasında *laissez-faire*'ci uygulamaların iyiden iyiye yerleşmeye başladığı bir dönemde ortaya çıkmış ve bu yönde atılan adımlara karşı direnmişti. Bu dönem içerisinde, sosyal politika ve sınıf mü-

cadelesi ilişkisinin gözlendiği iki önemli alan daha mevcuttu: Fabrika sistemi ve tarımdaki koruyucu düzenlemeler.

Burjuva hakim sınıf bloğu öncelikle, 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası ile yoksul yardımını revize etmiş; serbest emek piyasasının önündeki engelleri kaldırarak *laissez-faire* yönünde ilk önemli adımı atmıştı. 18. Yüzyılın ikinci yarısından kalan Hububat Yasalarını kaldırarak bu yöndeki ikinci kritik adımı atmak için sabırsızlanıyordu. Hakim sınıfların geleneksel kanadı ise, fabrika sistemini kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşulları temelinde sorgulayarak koruyucu Fabrika Yasaları talep ediyor ve böylece sanayi ve ticaret burjuvazisinin *laissez-faire* yönündeki atılımlarına karşılık vermeye çalışıyordu. Fabrika reformları konusunda "Toryci philanthropy Whigci politik iktisatla ya da (bir başka ifade ile) toprak aristokrasisi kentli burjuvaziyle sürekli karşı karşıya geldi (8)" (Fraser, 1976:13) 1830 ve 1840'lar boyunca Hububat ve Fabrika Yasaları üzerine cereyan eden kavgadaki temel soru, Marx'a (1977a:632) göre, hakim sınıfların iki kanadından hangisinin emekçileri daha zalimce sömürebileceği ile ilişkiliydi.

1833 tarihli Fabrika Yasası, çocuk işçilerin "sağlık ve ahlaklarının" korunması amacı dışında, çalışma koşullarının teftişini öngörmesi ile de önem taşıyordu. Kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarını ve çalışma sürelerini düzenleyen Fabrika Yasalarının çıkmasıyla birlikte adım adım bir müfettiş bürokrasisi de oluşmaya başladı. Bu gelişme, çalışma koşullarını düzenlemeyi devletin görevi olarak tanımlayan 1844 tarihli Fabrika Yasası ile ivme kazandı. Sanayiciler, iş müfettişlerinin uygunsuz güç kullandıklarını öne sürerek yetkilerinin sınırlandırılmasını talep ettiler (Evans, 1978:43-44; Talas, 1990:191-197). Ancak 19. Yüzyıl boyunca çıkan koruyucu iş yasaları, işçilerin bütününe değil, sadece kadın ve çocuk işçilere yönelikti ve bu özelliği ile *laissez-faire*'e çelme takması beklenemezdi. Ayrıca koruyucu Fabrika Yasalarının sanayi burjuvazisine maliyeti, hububat fiyatlarının suni olarak yüksek seyretmesine neden olan ve emeğin yeniden üretim maliyetini olumsuz etkileyen koruyucu Tahıl Yasasını kaldırmanın getireceği fayda ile kıyas kabul etmezdi. Çünkü Hububat Yasalarını kaldırmak yönünde atılacak adım "serbest ticarete doğru en önemli adım ve sanayi öncesi geçmişten en büyük kopuş" olacaktı (Deane, 1988:181).

Bu amaçla 1838'de Hububat Yasasına Karşı Olanlar Derneği, bir orta sınıf hareketi olarak kuruldu. Kısa sürede bu Dernek, "her tür iktisatçı, imalat-

---

(8) Bu çatışma içinde "fabrika sorunu"nun kapsamı şu üç alanla sınırlıydı; kadın ve çocukların uzun çalışma saatleri, işyerlerindeki katı disiplin kuralları ve iş kazası riskinin yüksek olması (Fraser, 1976:25).

çı ve liberalin amaçlarını kaynaştıran önemli bir politik güç oldu" (Deane, 1988:187). Her ne kadar zengin toprak sahiplerine ve aristokrasiye karşı olduklarını söyleseler de, Derneğe karşı esas direniş küçük çiftçilerden ve Çartistlerden geldi. Çartistler'e göre, bu orta sınıf hareketi, "nakdi ücretleri düşük tutma oyununun bir parçası" idi. Sanayiciler ve tüccarlar, fabrika koşullarının iyileştirilmesini hümanizmleri icabı savunan Toryci philanthropist ve paternalistleri yanlarına çekebilmek amacıyla "tahıl yasasının kalkması halinde on saatlik işgününün yeterli olacağını" bile söylediler. "On saatlik işgünü" talebine yaktıkları koşullu yeşil ışığın Çartist direnci gevşetmesi de olasıydı. Bu işin havuç kısmıydı. Sopayı ise tekstil sanayicileri gösterdi. Hububat Yasasının kaldırılması amacıyla 1842'de lokavt uyguladılar (Marx, 1977a:428) Çartist direnç ne gevşedi, ne de kırıldı. Hububat Yasasına Karşı Olanlar Derneği ise yürüttüğü mücadelenin sonucunu, 1846'da Hububat Yasası'nın kalkmasıyla aldı. Böylece "zenginle yoksul, tarımla imalat sanayi ve serbest ticaretle koruyuculuk arasındaki çatışmanın bir sembolü olarak İngiliz sosyal ve ekonomik politikasının temel meselelerinden biri" (Deane, 1988:183) olan bu sorun, çözülmüş oldu. Ancak sanayiciler sözlerinde durmadılar. "On saatlik İşgünü Yasasına (Ten Hours Bill) karşı ...şiddetle direndiler. Bu yasa çıkınca da ilk yaptıkları iş, yine ücretlerin düşürülmesi oldu" (9) (Marx, 1977b:108). Hububat Yasasının kalkmasının ardından Çartist hareket de gücünü yitirerek dağıldı. 1850'li yıllar devlet politikasında *laissez-faire*'cı anlayışın en belirgin olduğu yıllar oldu. Yirmi yıl daha devlet politikaları üzerindeki egemenliğini sürdüren *laissez-faire*, "Büyük Bunalım" yıllarında (1873-1896) ortaya çıkan sorunlarla başedemeyerek inişe geçti. Sosyal politikada, kollektivizm önem kazanmaya başlıyordu.

IV. Devlet, Kollektivizm ve Yoksulluk Sorunu

1830-1914 arası İngiliz sosyal politika tarihini "devletin rollerinde" meydana gelen değişimler ekseninde irdeleyen Evans (1978) üçlü bir dönemleme yapmıştır: Buna göre 1830-1870 yılları *laissez-faire* dönemidir; 1870-1895'de kollektivizm önem kazanmıştır; ve 1895-1914 arasında da refah devletinin doğum sancıları duyulur olmuştur. Sosyal devlete giden süreç üzerinde, teorik ve politik performansıyla önemli etkilerde bulunmuş olan Fabian-

---

(9) Çalışma saatlerinin yasal olarak sınırlandırılması mücadelesinin bir ürünü olarak, 'Ten Hourse Bill'in çıkmasını büyük bir coşkuyla karşılayan Marks, I. Enternasyonal'e hitaben, 1864 yılında kaleme aldığı yazısında "On saatlik işgünü sadece büyük bir pratik başarı değil... orta sınıf ekonomi politiğinin, işçi sınıfı ekonomi politiği önünde dize gelişidir" demiştir (Tucker, 1972:379).

cı S. Webb'in "Sosyalizmin Temeli" başlıklı yazısında çizdiği tablo, özetle şöyledir: Somut deneyimler ışığında yerel iyileştirmelerden, fabrika, sağlık ve eğitim alanlarına uzanan geniş yelpazedeki düzenlemeler yasa niteliği kazanmış ve "adım adım siyasal iktidar ve örgütler, endüstriyel amaçlar için kullanılır hale gelmiştir". Böylece "kapitalistlerin müdahalesi dışında belli başlı işler *parish*'ler, yerel yönetimler ya da ulusal devlet tarafından" görülmeye başlamıştır. Bu işlerin tümü "bir zamanlar sermayenin meşru yatırım kaynağı olarak görülüp, özel girişimciliğe terk edilen" işlerdir. Bu alanlar "adım adım kamu tarafından tümüyle ya da kısmen absorbe edildi ve böylece özel sömürü alanları daralmış" oldu (aktaran Evans, 1978:131-132).

Devlet müdahalesinin ya da Webb'in ifadesiyle "özel sömürü alanlarının kamu tarafından içerilmesinin" aşamaları konusunda Perkin'in geliştirdiği kollektivist model, İngiliz sosyal politika tarihinin bir soyutlaması niteliğindedir (aktaran Evans, 1978:8). Aşamalar sırasıyla şöyledir: İlk aşamada devlet, fabrika, maden vb. yerlerdeki kötü çalışma koşullarının *düzeltilmesi* için müdahale eder. Bu müdahale ile müfettişlerden oluşan geniş bir devlet bürokrasisi doğar. İkinci aşamada devlet müdahalesi çalışma koşullarının *düzenlenmesine* yönelir. Çocuk işçilere her çalışma gününde iki saat eğitim olanağı sağlanması bu yönde bir müdahaledir. Üçüncü aşamada devlet, sosyal hizmet sunan özel girişimlere mali destekte bulunur. Kilise okullarındaki öğrencilere burs verilmesi yönünde 1833'de başlatılan uygulamada olduğu gibi. Devlet dördüncü aşamada, nüfusun büyük çoğunluğunun zorunlu ihtiyaçlarını karşılayıcı tebdirleri alır. Eğitim ve sağlıkla ilgili yasal düzenlemeler buna örnek olarak verilebilir. Bir sonraki aşama yerel yönetimlerin kendi idareleri altındaki nüfusa yönelik sokak aydınlatma hizmeti vb. kamu hizmeti sunması aşamasıdır. Yerel yönetimlerle başlayan kamu hizmeti nosyonunu altıncı aşamada, temel hizmetlerde devlet tekelinin oluşması izler. 17. Yüzyıldan kalan posta hizmetleri üzerindeki devlet tekeline 19. Yüzyılın sonlarında telgraf ve telefon hizmetlerinin, 20. Yüzyılda da diğer haberleşme hizmetlerinin yanısıra enerji ve demiryolu hizmetlerinin eklenmesi, bu aşamanın iyi bilinen örneklerini oluşturur. Kollektivizmin yedinci ve son aşamasında ise üretim, bölüşüm ve değişim araçları millileştirilir. Perkin'in bu modeli geliştirdiği 1969 yılında ne İngiltere'de, ne diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde bu son aşamanın tamamlanmadığı bilinmektedir.

Görüldüğü gibi Perkin'in düz evrimci şemasında bütün tarih kollektivist sona doğru akmaktadır. Bunun ardında yatan ise bireycilik ve kollektivizm arasındaki süreklilik varsayımıdır (Evans, 1978:8). Süreklilik varsayımını temel alan şemada, bu süreçte gerçekleşen mücadeleler ve kopuşlar yer almaz. Oysa 19. Yüzyılda gerçekleşen "direniş ve mücadeleler sosyal politikanın ilk dayanaklarını teşkil etmiştir" (Esin, 1982:127).

Sosyal politikada devletin değişen rolü irdelenirken örgütlü işçi hareketi ve yerel yönetimler gözden kaçırılmaması gereken iki alanı oluşturmaktadır.

4.1. Örgütlü İşçi Hareketinin Rolü

Büyük Bunalım'ın açlık, kriz ve gerilim dolu yılları geldiğinde İngiliz işçileri sendikal örgütlülüklerini 1868'de oluşturdukları İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) ile bir üst düzeye yükseltmişlerdi bile. Çartistlerden miras kalan "eşit ve genel oy" davasını sahiplenen TUC'un verdiği mücadele, Büyük Bunalım'ın başlangıcını izleyen yıl (1874) ve sonrasında (1884 ve 1885) gerçekleşen üç Reform Yasası üzerinde etkili oldu. Burjuvazinin 19. Yüzyılın başlarında aristokrasinin elinden alıp "mülk sahibi sınıfların" bütününe yaydığı "seçme ve seçilme" hakkı, Yüzyılın sonlarında "mülk sahiplerinin" tekelinden de kurtarılmıştı. İşçiler 1874'de yapılan seçimlerde Liberal Parti listesinden iki sendikacıyı Meclis'e gönderme başarısı gösterdiler. Bu dönemde sendikacılık hareketi niteliksel bir dönüşüm de yaşadı. Londra liman işçilerinin 1889'da gerçekleştirdiği ünlü grevin ardından, sendikacılık hareketi vasıfsız işçiler arasında çığ gibi büyüdü. Sendikacılık hareketindeki dönüşümün ürünü olarak ortaya çıkan "Yeni Sendikacılık" hareketi, 1880-1890 yılları arasında sendikaların "sınırlı bir 'işçi aristokrasisi'nin malı olmaktan" çıkıp "düşük ücretli niteliksiz geniş işçi kitlesinini içeren" bir yapıya kavuşmasında etkili oldu (Işıklı, 1995:108). 1890'larda bir milyonu aşkın işçi TUC saflarında örgütlenmiş durumdaydı. Örgütlü toplumsal gücünü genişleten sendikacılık hareketi 1885 seçimlerinde altısı madenci olmak üzere onbir sendikacıyı Liberal Parti saflarından Meclise göndermeyi başardı (Işıklı, 1995:147). Whig'lerin devamı olan Liberallerin Büyük Bunalım koşullarında örgütlü işçi hareketinin temsilcilerini bünyelerinde daha fazla tutması beklenemezdi. 1885'deki seçim ittifakının üzerinden beş yıl geçmişti ki, 1890'da bir aray gelen işçi örgütleri İşçi Temsilcileri Komitesini (Labour Representation Committe) oluşturdular. Bu komiteye Henry Hyndman tarafından 1880'lerin başında Marksist temelde kurulan Sosyal Demokrat Federasyon ile 1884'de kurulan Fabian Topluluğu da katıldı (Fraser, 1976:129). İşçi Temsilcileri Komitesi 1900'lerin başında İşçi Partisi'ne evrilirken, bu süreç üzerinde Marksistlerden ziyade (10) Fabiancı sosyalistlerin etkileri büyük oldu. İşçile-

---

(10) Bu noktada Marks ve Engels'in İngiliz sendikacılık hareketine, özellikle 1860'lardan itibaren daha ihtiyatla yaklaştıkları ve zaman zaman sert eleştiriler yönelttikleri belirtilmelidir. Engels 1858'de Marks'a yazdığı mektupta, İngiliz emperyalizminin dünya ekonomisi içindeki başat konumu çerçevesinde "İngiliz işçi sınıfının burjuvalaştığını" söylemiş; Marks, 1878 tarihli mektubunda "İngiltere'de işçi sınıfı önderliği, yozlaşmış sen-

rin 1893'de kurduğu bu Parti, Liberalleri saf dışı bırakarak Muhafazakar Tory'in tek alternatifi haline gelecek ve II. Dünya Savaşı'nın yıkıntıları arasında sosyal devleti kurmanın siyasal sorumluluğunu üstlenecekti.

4.2. Yerel Yönetimlerin Rolü

1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası'nı yürütmekle görevli özerk yapıdaki Komisyon'un keyfi yönetimine 1848'de son verilmiş ve Parlamentoya karşı sorumlu olan bir yapı (Poor Law Board) oluşturulmuştu. Bu dönüşümde 1846'da yaşanan Andover skandalının (11) kamuoyunda yaratttığı tiksintinin rolü büyüktü. 1860'lı ve 70'li yıllarda ise Yoksul Yasası'mn uygulanışında yerel yönetimlerin daha fazla insiyatif sahibi olduğu yeni bir aşamaya girildi (Ginsburg, 1979:51). Yoksul Yasası ile Sağlık Hizmetleri idaresinin, Yerel Yönetim Kurulu adındaki bir kurulda birleştirilmesi bu yönde atılmış önemli bir adım oldu. Bunun ikili bir anlamı vardı: Herşeyden önce sağlık alanı, üstlendiği rol ve aldığı önlemler itibarıyla devletin "rehberlik edici"/"yol gösterici" bir aşamadan, hızla "yaptırımcı" ve "kontrol edici" bir aşamaya geçtiği ilk sosyal politika alanıydı (Evans, 1978:139). İkinci olarak sağlık hizmeti nüfusun bütününe yönelik olarak yürütülüyordu.

Nüfusun bütününe yönelik zorunlu sağlık hizmetleriyle yoksullara yardım işinin aynı idari birim altında toplanması, yoksulluk sorununun ele alınışındaki dönüşümlerin habercisi niteliğindeydi. Bu yöndeki en önemli değişiklik, 1888'de gerçekleşen Yerel Yönetim Yasası ile geldi. Yerel yöneticilerin seçimle iş başına gelmesi ve yönetimlerin birleşik bütçeli etkin bir idari sisteme kavuşması benimsendi. Bu adımı, Yoksul Yasası kapsamındaki hizmetleri yerel düzeyde yürütmekle görevli olan *parish* idare heyetinin seçimle oluşmasını öngören 1894 tarihli Parish İdareleri Yasası izledi. Bu değişiklikten sonra *parish* idare heyetine seçilenlerin büyük çoğunluğu sendikacı kökenden gelmeye başladı (Ginsburg, 1979:58). *Parish*'lerde gerçekleşen bu radikal değişilik, Kırsal Bölge Meclisleri'nin kurulmasıyla ivme kazandı. Ardı ardına gelen bu düzenlemelerle iktidardaki Liberaller kırsal alanda hakimiye-

---

dika liderlerinin ve profesyonel ajitatörlerin eline geçti" şeklinde tesbitte bulunmuş; Engels, Bernstein'e hitaben İngiliz işçi hareketini değerlendirdiği 1879 tarihli mektubunda "bugünkü durumda, kelimenin gerçek anlamında bir işçi sınıfı hareketinin bulunmadığı olgusunu sessizce geçiştiremeyiz" demiştir (bkz. Hyman, 1971:8-11). Çartist hareketin bitişi ve ardından gelen Büyük Bunalım yılları, her iki düşünürü, İngiliz sendikacılığı hakkında taşıdıkları "optimizmden" adım adım uzaklaştırmıştır. 1880'de Yeni Sendikacılık hareketinin yarattığı olumlu havaya karşın, sendikacılık hareketi hakkında Engels'in geliştirdiği "pesimizm", Kautsky tarafından 20.Yüzyıla taşınmış; kuramsal çerçevesine de Lenin'le kavuşmuştur.

(11) Andover Çalışma Evinde barınan düşkünlerin avludaki at kemiklerinden ilik emdikleri ve kıkırdak kemirdikleri görülmüştü. (Bkz. Jones, 1994:24).

tini sürdüren Tory'ci paternalizme öldürücü darbeler indirdiklerini düşünüyorlardı (Evans, 1978:140).

V. Sosyal Devletin Ayak Sesleri

Tory'den ayrılarak Liberallere katılan J. Chamberlain, 8 Eylül 1885 tarihli konuşmasında yoksulluk sorununa atfen "uygarlığımızın en büyük problemi çözüm bekliyor" diyordu. Chamberlain'a göre bu sorun karşısında bir yanda mülkiyete sınırsız özel hak tanıyan, sözleşme özgürlüğü gereksiniminden ve arz-talep yasasından söz eden "bencil zenginliğin amentüsü" vardı ve buradan bir cevap çıkması mümkün değildi. Diğer yanda ise, "insanın doğal hakkı olan insanca yaşama hakkının, halkın idaresi tarafından garanti edilmesini" savunanlar vardı. Chamberlain "bu sosyalizmdir" diyor ve tamamlıyordu: "Yoksul Yasası sosyalizmdir, Eğitim Yasası sosyalizmdir, belediye çalışmalarımızın önemli bir bölümü sosyalizmdir...toplumun kendi yoksul üyelerine karşı sorumluluğunu ifade eden her yasama faaliyeti sosyalizmdir" (Aktaran Evans, 1978:130). 19. Yüzyılın son otuz yılına girildiğinde siyasetin yanısıra iktisat bilimi açısından da hava değişmişti: A. Marshall gibi dönemin saygın iktisatçıları "dizginsiz kapitalizmin saçmalıklarını engellemek ve ortadan kaldırmak için" devlet müdahalesini gerekli gördüklerini belirtiyorlardı (Evans, 1978:13).

Büyük Bunalımın kahredici koşulları karşısında, bir yanda devletin kendi varlığını, toplumsal yaşamın değişik alanlarında hissettiriyor olmasını doğal bulanlar vardı. Diğer yanda da, yoksulluk sorununu sayıları ve etkinlikleri gün geçtikçe artan ve orta sınıfların öncülüğünde ortak bir çatı altında toplanan (*Charity Organisation Society*- Hayır Örgütleri Topluluğu) özel ve gönüllü hayır kuruluşları aracılığıyla çözüme kavuşturmayı savunanlar bulunuyordu. 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde yoksulluk sorunu konusunda atılacak adımlar bu iki eğilim arasındaki mücadelenin sonuçlarına bağlı gözüküyordu.

Bu açıdan önem taşıyan bir gelişme 1900'lerin hemen başlarında yaşandı. 1905'de, beş yıl süreyle görev yapması için Yoksul Yasası Komisyonuna son bir kaç ayı kalmış olan Muhafazakar Balfour Hükümeti tarfından üç kişilik yeni atama yapıldı. Komisyon bileşimi, Viktoryan değerleri temsil eden Hayır Örgütleri Topluluğunun (12) derin izlerini taşıyordu. 1875'de Topluluk sekreteryası görevine getirilen Charles Loch, Komisyon üyesi olarak görev-

---

(12) Jones'un (1994) çalışmasında yer alan bilgilere göre, Beveridge 1948 yılında kaleme aldığı bir raporda gönüllü sosyal hizmeterin üç kaynağından söz ediyordu: Viktorian Hayırseverlik (Philanthropy) Felsefesi, Karşılıksız Yardım ve Kişisel Tasarruf. Hayırseverlik "sahip olanlardan " "olamayanlara" doğru dağıtımı hedefleyen sınıflar arası ilişkiyi öngörürken, Karşılıksız yardım, çalışan sınıfların kendi aralarında geliştirdikleri bir ilişki biçimiydi. Kişisel tasarruf ise, adı üstünde kişisel bir faaliyeti ihtiva ediyordu.

lerinin "Dickens'ın yüreği ile Bismarck'ın amacını" birlikte yürütmek olduğunu söylüyordu (aktaran Jones, 1994:82). Komisyon çalışmalarına katılanlar arasında Fabian Topluluğu üyesi Beatrice Webb de vardı ve bu inançlı reformcu sosyalistin varlığının İngiliz sosyal politikasının yönelimini ne ölçüde etkileyeceğini o yıllarda kestirmek zor gözüküyordu. Webb'in varlığı, görüş toplamaya dayalı eski Komisyon çalışmalarını doğrudan doğruya olgu toplamaya yöneltti. Bu yöntem değişikliği önemliydi, çünkü bu yolla ilk kez politik faaliyet ile akademik tartışmalar arasındaki bağlantı, kurumsal bir yapı içinde sağlanmış oluyordu (Alcock, 1993:202). Kaldı ki, İngiliz sosyal politika tarihinde bir başka dönüm noktasını oluşturan Beveridge planı, ampirik dayanaklarım büyük ölçüde bu araştırmalardaki verilerden sağlayacaktı.

Ticari sarsıntıların sonuçları, dış ve iç göç, kadın emeğinin kullanımı ile büyüyen ve güçlenen işçi sendikaları, Webb'in ampirik araştırmasının belli başlı alanlarını oluşturdu. 1907 verilerine göre düşkünlerin toplam sayısı 868.276 idi. Bu sayı Liverpol'un nüfusuna eşitti. Yoksulların %27.6'si erkek, %43'ü kadın ve %29.4'ü ise çocuktu. Veriler, düşkünleri "işgörür erkekler"den ibaret gören yerleşik anlayışı yerle bir etmeye yetiyordu. Yoksulların yaş dağılımına bakıldığında, çocuk ve yaşlıların büyük ağırlığa sahip olduğu ortaya çıktı. Komisyon çalışmaları iki farklı konumu yansıtan iki raporla yeni bir aşamaya girmişti. "Çoğunluk Raporu" adı verilen ilk rapor Viktoryan değerlere bağlılığı sürdürüyor, "Azınlık raporu" adını taşıyanı ise doğrudan doğruya Fabianizmin izlerini taşıyordu.

Çoğunluk Raporu: Rapor öncelikle merkezi otoriteye daha fazla yetki ve statü verilmesini öneriyordu. Aslında 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasasında merkeziyetçilik önerilmiş ve ilk dönemlerde sıkı bir şekilde de bu uygulanmıştı. Ancak 1860'ların sonlarından itibaren, yerel yönetimlerin de konsolidasyonu ile birlikte yerel insiyatifler yeniden etkinlik oluşturmaya başlamışlardı. Bu çerçevede Rapor ikinci olarak yerel yönetimlerin bölge komitelerinin denetimine alınmasını öneriyordu. Üçüncü olarak yoksullara yardım hizmetinin adı "Yoksul Yasası"ndan "Kamu Yardımı"na dönüştürülmeli ve çalışma evleri kurumsal tasnife tabi tutularak sorunları giderici ve onarıcı bir işleyişe kavuşturulmalıydı. Çoğunluk Raporu, yardım sorumluluğunun gönüllü kuruluşlarca yürütülmesini talep ediyordu. Bu son öneri, kontrol işlevinin açıkça Hayır Örgütleri Topluluğuna verilmesi talebinden başka bir şey değildi.

Azınlık Raporu: Bu Raporda örgütsel alana ilişkin olarak işlevsel yönetim ilkesi esas alınmıştı. İşgörür yoksullarla, işgöremez olanların *sorunları* birbirinden ayırt edilmeli; işgöremez yoksullardan yerel idareler sorumlu olmalıydı. Eğitim Komitesi çocukların, Sağlık Komitesi hasta ve yaşlıların, Psikiyatri (Asylum) Komitesi de zihinsel özürlülerin sorumluluğunu üstlen-

meliydi. Bu önerideki yenilik, belirli amaçlar doğrultusunda kamusal hizmet veren komitelerin ilk kez "düşkünleri" de kapsamasıydı. Rapor'a göre, herbir yerel komite, sınırları net bir şekilde çizilmiş görev alanları ile birlikte doğrudan doğruya merkezi hükümetle ilişki içinde olmalıydı. Azınlık Raporu, işgörür yoksullar için tümüyle farklı bir metodun kullanılması gerektiğini vurguluyordu. İşgörür yoksullara çalışacakları işlerin sağlanması, devletin görevi olmalıydı. İş bulma konusunda kişileri kendi kaderleriyle baş başa bırakmak kabul edilemezdi.

Her iki rapor arasında çok temel bir fark mevcuttu. Çoğunluk Raporu sorunu ve çözüm önerilerini Yoksul Yasası'nın kapsamı içinde tanımlıyordu; oysa Fabiancı Azınlık Raporu, Yoksul Yasası kapsamındaki sorunları eğitim ve sağlık gibi alanlarda genel hizmetleri yürüten devlet kurumları aracılığıyla çözüme kavuşturmayı savunuyordu. Yaş ve cinsiyet değişkenlerine de duyarlı olan Azınlık Raporu, iş bulmayı kamusal bir sorumluluk olarak tanımlamasıyla da diğer Rapordan radikal bir şekilde ayrılıyordu.

Viktoryan ve Fabian değerler arasında iki rapor özelinde somutlaşan çatışmaya, 1906'da parlemento çoğunluğunu kazanan Liberaller de katıldı. Sol kanat liberallerden oluşan Asquith kabinesi ilk iki yıl içinde sosyal politika alanında önemli reformlara girişti (Fraser, 1976:144). 1906 tarihli Eğitim Yasası, yerel iktidarların ilkokullara yiyecek yardımı yapmalarını öngörüyordu. Buna göre "kendilerine sağlanan eğitim hizmetinin bütün avantajlarından besinsizlik nedeniyle yararlanamayan" çocuklara, bedelsiz yiyecek yardımı yapılabilecekti. 1907 yılındaki bir düzenlemeyle kamu ilkokullarındaki fiziki koşulları ve sağlık koşullarını düzeltmekten Merkezi Eğitim Kurulu sorumlu tutuldu. Böylece, Eğitim Kurulu bünyesinde, Sağlık Bölümünün teşekkülü de gerçekleşmiş oldu. Ulusal Sağlık Hizmeti'nin kurulmasına giden yol başlamıştı (Jones, 1995:96). Liberal Hükümet adeta Azınlık Raporunda dile getirilen yolu izliyordu.

1907'de Çalışanların Tazmini Yasası yürürlüğe girdi. İşverenleri, iş kazalarına uğrayan işçilere tazminat ödemekle sorumlu tutan bu Yasa, ulusal boyuttaki düzenlemelerin ilk adımıydı. 1908'de iş ve işçi bulma konusu ulusal ölçekli bir düzenlemeye kavuştu. Bu tarihte 61 olan iş ve işçi bulma büro sayısı, 1913'e gelindiğinde 430 adedi büyük ve binlercesi de kırsal alana yayılmış küçük bürolardan oluşan bir hizmet şeklinde geniş bir coğrafyaya yayıldı. Bu düzenlemede, 1940'larda İngiliz sosyal politikasına damgasını vuracak olan Beveridge'in katkıları da büyük oldu (Jones, 1994:96;Hill, 1993:18).

1908 ve 1911 yıllarında gerçekleştirilen iki düzenleme, sosyal güvenliğin, gayri-insani Yoksul Yasaları yerine çağdaş sosyal politika önlemlerine konu

edilmeye başlandığını gösteriyordu. Pirim esasına dayalı olmayan Yaşlılık Aylığı Yasası (Old Age Pension Act-1908), bu yasa kapsamına alınacak yaşlıları kişisel özel mal varlığı araştırmasına tabi tutuyordu. İkinci düzenleme işsizlik ve ve sağlık alanına ilişkindi. 1911 tarihli Ulusal Sigorta Yasası, pirim esasına dayalı ve fakat mal varlığı araştırması gerektirmeyen bir sistem getirmişti (Hill, 1993:18-20). İşçi, işveren ve devlet pirimleriyle işletilen bu sistem, 1920'de kol ve kafa işçilerinin bütününü içerecek biçimde yaygınlaştı. Bununla birlikte, yıllık kazancı 250 sterlinin üzerinde olanlar ile tarım işçileri ve geçici işçiler sigorta kapsamı dışında tutulmaya devam edildi (Jones, 1994:102).

Yoksullar Yasası'mn, *fiilen* ortadan kalkması için yapılan girişimlere 1929 yılına kadar direnilmekle birlikte (13), artık bu Yasa'nın yoksullar konusunda kamunun duyduğu sorumluluğa hitap ettiği düşünülmüyor; devletin emek piyasasına ve endüstri ilişkilerine doğrudan müdahale etmesinin zorunlu olduğu kabul ediliyordu (Hobsbawm, 1987:193). Böylesi bir kabül, başka bazı kabülleri de beraberinde getirdi. Sendikaların yalnızca yasalar tarafından izin verilmiş kuruluşlar olmayıp, aynı zamanda hükümetlerin faaliyetlerine müdahalede bulunan kuruluşlar olduğu; vergilerin de, en azından potansiyel olarak, gelirlerdeki aşırı eşitsizlikleri azaltarak toplumsal hoşnutsuzlukları bastırmada bir yöntem olarak kullanılması gerektiği, artık resmen kabul edilmişti (Hobsbawm, 1987:194).

Ancak, "refah devleti" döneminin başladığını söylemek için vakit henüz erkendi. Ekonomik kriz sinyalleri 1920'li yılların başlarında verilmeye başlandığında, hükümetlerin hızla şişmekte olan refah harcamalarına karşı ilk tepkisi bunları sonuna kadar kısmak yönünde oldu. 1921'de işsizlik aniden arttı. Sigorta sistemi böylece önemli sorunlarla yüz yüze kaldı (Jones, 1994:102-103). İngiltere, Birinci Dünya Savaşından 1936'ya kadar, içinde Marksistlerin etkili bir şekilde yer aldığı Ulusal İşsizler Hareketinin eylemleri ile, zaman zaman sarsıldı. 1926'daki Büyük Genel Grev, işçi sendikalarının güçlerini pekiştirdiklerinin en belirgin kanıtıydı. Kamu görevlilerinin aylıklarında 1931'de yapılan azaltmalar 1797'den beri İngiliz donanmasındaki ilk ayaklanmaya yol açtı. Çalışanların örgütlü tepkileri sonucunda 1934'da İşsizlik Yasası yürürlüğe girdi. Refah harcamalarını budamaya dönük bu

---

(13) 1929 tarihli Yerel Yönetim Yasası, Yoksullar Yasası'mn zaten iyice azalmış bulunan işlevlerini mütevelli heyetlerinin idaresinden alıp ilçe komitelerine ve/veya kabasa konseylerine havale etti (Jones, 1994:114).

umutsuz önlemler sonucunda biriken kızgınlıklar ise 1945'te İşçi Partisi'nin gecikmiş seçim zaferinin en önemli nedenlerinden biri olacaktı (Hobsbawm, 1987:195).

İngiltere'de 1945 sonrası dönemde oluşturulan sosyal güvenlik sistemi Savaş yıllarında hazırlanan Beveridge Planı'ndan feyz almıştı. Koalisyon hükümetinin İşçi Partisi kanadı "toplumun yeniden imarı" gibi zorlu bir görevi üstlenmiş ve bu amaç çerçevesinde bir Sosyal Hizmet Komitesi kurmuştu. Komite'nin başkanlığına London School of Economics'in eski direktörü William Beveridge getirildi. Kabinenin İşçi Partili üyesi Arthur Greenwood, Beveridge'in kendisini sadece sosyal güvenlik sistemi ile sınırlamayıp, "sosyal devlet" çerçevesi içinde bir plan hazırlamasını istedi. İzleyen yıllarda "sosyal devlet" çerçevesinde bir rapor kaleme alınmakla kalmayacak, sosyal devletin kendisi de adım adım kurumsallaşacaktı. Böylece, fiili varlığı anlamsızlaşan Yoksul Yasası'nın dört asıra yaklaşan serüveni, Ulusal Yardım Sistemi'nin 1948'de yürürlüğe girmesi ile hukuken de sona ermiş oldu.

VI. Sonuç

İngiliz sosyal devleti, sosyal güvenlik, genel sağlık, eğitim ve konut hizmetleri ile tam istihdamın bir sentezidir (Fraser, 1976). Burada "sentez" değil, fakat "sentezi" meydana getiren unsurların oluşum süreçleri "yoksulluk sorunu" ve kapitalizm bağlamında incelenmeye çalışıldı. İngiliz sosyal politika tarihine yönelik bu incelemenin ışığında ulaşılan tarihsel ve kuramsal sonuçları dört öbekte toplamak mümkün gözükmektedir.

a) Yoksullara yardım faaliyeti her dönemde, nüfus hareketlerine, emek piyasalarına ve emek süreçlerine müdahale boyutu taşımıştır. Merkantilizmin egemen olduğu 16. ve 17. Yüzyıllarda yoksul yardımları büyük nüfus haketlerini (14) ve yarattığı toplumsal sorunları önlemeyi ve kırsal alandaki geleneksel iktidar ilişkilerini paternalist politika araçlarıyla

---

(14) Merkantilist dönemde büyük nüfus hareketleri, ülkeye büyük miktarlarda değerli madenlerin(altın, gümüş) girmesiyle yaşanan "fiyat patlamaları" ve "enflasyon" ile tarımsal arazilerin çitlerle çevrilerek (çitleme/çevirme hareketi-*enclosure movement*) besiciliğe ayrılması sonucunda yaşandı. Tarımda kapitalizm öncesi üretim ilişkilerine ilk büyük darbe "çevirme hareketiyle" indirildi. 17.Yüzyılın sonlarında toprak rantının kapilizasyonu ile kapitalist üretim ilişkileri kırsal alanda ikinci büyük atılımını gerçekleştirdi. Bu yöndeki gelişime son nokta korumacı "Hububat Yasası" nın 19. Yüzyılın ortalarında kaldırmasıyla kondu.

ayakta tutmayı amaç edinmişti. 18. Yüzyılın sonlarına gelinirken iktidar gücü zayıflayan aristokrasi paternalist himayeciliğin en güçlü biçimini (Speenhamland sistemini) uygulamaya koydu. Aynı dönemde İngiltere, Schumpeter'in "İngiliz sanayi tarihi hemen hemen tek bir sanayinin tarihine indirgenebilir"derken kasdettiği pamuklu sanayinde teknoloji devrimini yaşıyordu (Deane, 1988:76). Speenhamland ile eş-zamanlı sanayi devrimi olgusu, toplumsal kontrolü sağlamada kullanılan mevcut araçlar ile kapitalist gelişmenin ihtiyaçları arasındaki çelişkiyi derinleştirdi. 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası ile bu çelişkili sanayi devrimi ile yerleşen fabrika üretimi lehine çözüldü ve böylece "özgür" emekçileri barındıran ulusal emek piyasasının oluşması önündeki engeller kaldırıldı.

b) *Kadın ve çocuk işçilere yönelik koruyucu yasa ve uygulamalar işçilerin bütününü kapsayan sınıfsal korumaların parçası değillerse, laissez-fair'ci (liberal) emek düzeni ile çelişmezler.* Sosyal politika tarihi düz evrimci bir süreç olarak ele alındığında 19. Yüzyılın başlarında Tory'ci philanthropistlerin çıkmasında öncülük ettiği kadın ve çocuk işçilere yönelik koruyucu yasaları, sosyal güvenlik sistemine yönelişin ilk adımları olarak görmek mümkün hale gelir. Düz evrimci tarih anlayışının taşıdığı metodolojik sorunlar bir yana, sosyal güvenlik sistemi kadın ve çocuk işçileri koruyan yasalarla başlayan sürecin "mantıki ve zorunlu" sonucu olarak değil, sınıflar mücadelesinin sonucu olarak yerleşmiştir.

c) *İngiliz işçi sınıfının kendi çıkarlarını hakim sınıfların çıkarlarından ayrıştırarak bağımsız bir sınıf hareketi oluşturması, sosyal güvenlik sisteminin kurulmasına ve sosyal devlete giden süreçte belirleyici öneme sahip olmuştur.* Bu açıdan bakıldığında İngiliz işçilerinin 1840'larda yaşadığı Çartist deney ilk önemli adımı oluşturmuştur. Gerçi Çartist hareketten önce İngiliz işçileri, Işıklı'nın (1990:68) "tarihte görülen ilk bağımsız işçi sınıfı hareketi" olarak değerlendirdiği *London Corresponding Society*'i 1792'de kurmuşlardı. Ancak Çartist hareket en azından iki açıdan ayırdediciydi: Öncelikle bu sınıf hareketi kendinden önceki muhalefet söylemlerini (ütopik, popülist radikalizm) kendi bünyesinde yeniden kurarak, hem "emek", "sömürü" vb. kavramları muhalefet söylemine yerleştirdi, hem de işçi sınıfını muhalefet hareketinin temel gücü haline getirdi. İkinci olarak da "genel ve eşit oy" talep ederek, siyasal demokrasi ile işçilerin sınıf çıkarları arasındaki bağlantıyı emekçi sınıfların kollektif hafızasına kazıdı. İngiliz toplumsal tarihinde işçi sınıfının rolü açısından ikinci önemli adım 19. Yüzyılın sonlarında "Yeni Sendikacılık" akımı ile atıldı. "Yeni Sendikacılık" akımı ile örgütlü işçi hareketi kır ve kentin vasıfsız emekçilerini de örgütsel yapıları içine aldılar. İngiliz işçi hareketi

üçüncü önemli adımını 20. Yüzyılın başlarında bağımsız partileşmesini gerçekleştirerek attı. Bağımsız toplumsal güçlerini siyasal alana yayan İngiliz işçileri, işyeri ile yerel ve ulusal ölçekteki mücadeyi (15), hem sendikal, hem de siyasal alanda eş zamanlı olarak verebilmenin koşullarını yarattılar. Yaratılan koşullar, sosyal güvenlik sisteminin ve sosyal devletin de ön koşulunu oluşturdu.

d) *Devletin düzenleyici, denetleyici ve kontrol edici rollerinde meydana gelen değişimleri anlayabilmek, kuramsal açıdan devletin kendisini de sınıflar mücadelesi alanı olarak kavramaktan geçmektedir.* 19. Yüzyıl İngiliz sosyal politika tarihine bakıldığında devletin adım adım çalışma koşulları, emek piyasası, istihdam, eğitim, sağlık, konut vb. alanlar üzerinde denetim ve kontrolünü oluşturarak geliştirdiği görülecektir. Bu süreci toplumsal sınıflardan ayrıştırarak ele alan düz evrimci tarih anlayışı (16) devleti *verili* varsayar ve sosyal politika tarihini devlette verili olan işlevlerin gerçekleşmesi tarihi olarak gösterir. Yoksul yardımından, sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sistemine yöneliş içinde ne devlet, ne de üstlendiği işlevler *verili* değildir. Sosyal koruma yönünde üstlendiği her yeni işlevle devlet, yeniden ve yeniden *oluşmuştur*. Bu oluşum süreci üzerinde sınıflar mücadelesi etkide bulunurken, devlet de sınıflar mücadelesini biçimlemiştir. Tam da bu anlamda sosyal politika "devlet, işçi ve işçi kuruluşları ile işveren ve işveren kuruluşlarının arasındaki ilişki, bağlantı ve çelişmelerin bir bileşkesi olarak" (Esin, 1982:135) ortaya çıkmıştır.

---

(15) İşyeri ölçeğinde ücret artışı, çalışma koşullarının iyileştirilmesi vb. taleplerle yürütülen grev ve direnişler; yerel ölçekte, yerel yönetimlerin ve *parish* idare heyetinin seçimle belirlenmeye başlanmasının ardından bu birimlere seçilme ve emekçikler lehine faaliyetlerde bulunma ve ulusal ölçekte ise kurdukları partileri aracılığıyla parlamentoda etkinlik sağlayarak siyasal ve sosyal hakları geliştirme mücadelesi kastedilmektedir.

(16) Evrimci tarih anlayışına örnek olarak kollektivist modeli geliştiren Perkin verilebilir.

Kaynakça

Alcock, P. (1993) **Understanding Poverty**, London: MacMillan Press, s.285

Blaug, M. (1974) "The Myth of the Old Poor Law and the Making of the New", **Essays in Social History**, (Ed....), Oxford, s.123-153.

Cage, R.A. ve R. Mitchision (1975) "Debate: The making of the old Scottish poor law", **Past and Present,** No.63, November, s.113-121.

Deane, F. (1988) **İlk Sanayi İnkılâbı**, Çev. T. Güran, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Engels, F. (1974) **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu**, Çev. O. Emre, İstanbul: Gözlem.

Esin, P. (1982) **İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika,** Ankara: A.Ü. SBF Yay.

Evans, E. J. (1978) **Social Policy 1830-1914: Individualism, Collectivism and the Origins of the Welfare State**, London: Routledge and Kegan Paul.

Fraser, D. (1976) **The Evolution of the British Welfare State**, London:Macmillan, s.299.

Ginsburg, N. (1979) **Class, Capital and Social Policy**, London: Macmillan.

Hill, M. (1993) **Understanding Social Policy**, Fourth Edition, London: Blackwell, Oxford.

Himmelfarb, G. (1984) **The Idea of Poverty: England in the Early Industrial Age**, London: Faber and Faber.

Hobsbawm, E. J. (1989) **Devrim Çağı: 1789-1848**, çev. A. Şenel ve J. Ergüder, Ankara: V yay.

Hobsbawm, E.J. (1987) **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Y. Gülerman ve A. Ersoy, Ankara: Dost Yay.

Hyman, R. (1971) **Marxism and the Sociology of Trade Unionism**, London: Pluto Press.

Işıklı, A. (1995) **Sendikacılık ve Siyaset Cilt I**, Ankara: Öteki Yayınları.

Jones, K. (1994) **The Making of Social Policy in Britain:1830-1990**, London: The Athlone Press, s.274.

Kuhn, B (1992) "Public Welfare and Labour Mobility: the Case of Britain (1349-1834), Prussia (1696-1871) and Switzerland (1848-1975)", **The Journal of European Economic History**, Vol.21, No.2, Fall, 315-323.

Mandler, P. (1987) "The Making of the New Poor Law Redivivus" **Past and Present**, No.117, November, s.131-157.

Marx, K. (1977a) **Capital Vol.1**, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1977b) **Capital Vol.3**, London: Lawrence and Wishart.

Mitchision, R. (1974) "The making of the old Scottish poor law", **Past and Present**, No.63, May, s.58-93.

Polanyi, K. (1986) **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.300.

Poulantzas, N. (1982) **Political Power and Social Classes**, London:Verso.

Talas, C. (1990) **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi.

Tucker, R.C. (1972) **The Marx-Engels Reader**, New York:Norton.

Kentsel Hareketler ve Halk Eğitimi: Oluşum, Görünüm, Tipleştirme

Dr. Ramazan GÜNLÜ (*)

Giriş

Kentsel hareketler, dinamiklerini üretim ilişkilerinden (üretim ve bölüşüm sürecindeki burjuvazi-proletarya konumlanışı gibi) çok, dolayım ilişkilerinde bulmaktadır. Bireylerin gündelik hayat içinde karşılaştıkları ulaşım, iletişim, eğitim, olanaklara erişim, konut ve barınma, çevre ve genel olarak yaşam kalitesine ilişkin sorunları kendi içinde değerlendirilip, yerel çerçevede yorumlanabilir. Bunlar, sistemin işlev bozuklukları olarak çözüm aranan konularını oluşturabilir. Ancak, bu sorunların ele alınışı ve çözülmesine yönelik tasarılar ve eylemler ve bunların örgütlenmeleri tek biçimli olmaktan uzaktır. Gündelik hayat içinde bir hegemonya mücadelesi olarak, kentsel hareketler, iktidar ve karşı iktidar perspektifinin izlerini taşımaktadır.

Kentsel hareketler,amaç edindikleri sorunlar ve bunların çözümleri açısından öbür toplumsal hareketlerden ayrılırlar. Kentsel toplumsal hareketler, işleyimin (sanayi) gelişmesine koşut olarak, kentsel nüfus artışının yarattığı altyapı, konut, yeşil ve açık alanlar, ulaşım, çevre, tarihi kentsel çevrenin korunması, sağlık , eğitim ve mahallelerde toplumsal-ekinsel yaşamın geliştirilmesi gibi konular çevresinde ortaya çıkan sorunların çözülmesine yönelik örgütlü girişimler biçiminde tanımlanabilir.

Toplumsal hareket, genel olarak, bir kümenin ya da bir topluluğun, toplumun temellerini değiştirmek ya da sürdürmek amacıyla giriştiği ortak çabadır. Güttüğü amaçlar, eylem ve örgütlenme biçimleri, ömürleri, varlıklarını temellendiren ülküleri, dünya görüşleri açısından toplumsal hareketler, öteki

---

(*) A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi

ortak davranış türlerinden, örneğin sokak kalabalığından ayrılmaktadır (Cohen ve Orbuch:1990:172-173). Toplumsal hareketler, toplumsal sorunların özelliklerine göre biçimlenirler. Kadın hareketi, öncelikle bu sorunla ilgilenen aydınları bir araya getirir: Bu yolla, kadın sorunlarına kamuoyu duyarlılığı yaratarak, eşitsizliğe karşı savaşımda kadınları eyleme geçirmeye yönelik girişim oluşturur. Konut sorunu çevresinde oluşan kentsel toplumsal hareket, kentsel toprak kullanımının kamusallaşmasına, ucuz, sağlam ve nitelikli konut edinmeyi sağlayacak kolaylıklara yönelik örgütlenmeler için bireyleri eyleme geçirir. Böyle bir hareket, belli bir kentsel alanla sınırlı kalabileceği gibi, öteki toplumsal hareketlerle (sendika vs.) birleşerek, bunu ulusal bir konut izlencesi (program) için eyleme dönüştürülebilir.

Kentsel hareketin geniş çaplı bir harekete dönüşmesi , sorunu duyan insanların ve toplumsal eylem geleneğinin varlığına bağlıdır. Aynı zamanda, toplumsal hareketin doğuşundaki temel koşul, çözülmesi gereken ortak bir sorunun varlığı, bunun geniş kesimleri ilgilendirmesi olmak yanında, bu konuda bir bilincin var olmasıyla sağlanır. Çünkü sorunu duyulur yapan ya da bir sorunu çözülmesi gereken ortak bir soruna dönüştüren bu bilinçtir.

Kentsel hareketler, kentin gerçek sahiplerinin kentleriyle ilgili kararları doğrudan kendilerinin vermesine yönelik bir girişimdir: Gereksinimlerini, sorunlarını kendileri belirleyebilir; Toplumsal-ekinsel dönüşümlerini kendilerinin yapabileceği anlayışıyla eyleme geçer. Bu anlamda, onlar, "karşıt erk" odakları olarak düşünülebilir. Eylem içinde katılım ve öğrenme, bu hareketlerin demokratik değerlerinin temelini oluşturur. Bu yolla kentsel hareketler, toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesinde önemli yer tutar : Eylem içinde bireylerin bilinçlerinin gelişimine katkıda bulunur; deneyimlerin beslediği bir süreklilik içinde yeni hareketlerin çoğalmasına yol açar; katılımcı demokrasinin içini doldurur, ona öz kazandırırlar. Bunun yanında, almaşık siyasal hareketlerin gelişebildiği karşı iktidar güçlerine de ortam oluşturabilirler (Castells:1983). Bunların bir sonucu olarak,topluluk ruhunun ve dayanışmanın gelişmesine temel oluşturur, etkileşimi güçlendirir. Böylece, bireyler, kendi sorunlarını çözmede ve örgütlenmede güçsüzlüklerini aşabilir; iktidarlar karşısında karşı blok oluşturan özerk toplumsal oluşumlar geliştirebilirler.

Kentsel hareketler, toplumu kökten değiştiren geniş çaplı bir toplumsal değişmeyi (devrim) hedeflememekle birlikte, devrimci hareketlerin çalışmalarına uygun zeminler oluşturabilirler. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında, Batıda devrim bekleyişinin boşa çıkmasıyla birlikte, "yerel sosyalizm" ve "yerel demokrasi" akımı, yurttaşları kentsel toplumsal sorunlar çevresinde toplayarak, sosyalizmi gündelik yaşamın bir parçası durumuna getirme çabasına yönelmiştir. Öbür yandan, bireyin yaşamsal kararlarda, öznel özerklik is-

teği ile bürokratik kurumların bunun üzerindeki kısıtlamaları çelişki yaratmaktadır. Bu çelişkiyi yadsıma girişimi, kendisini eylem içinde örgütleme ve bir bütün olarak toplumu dönüştürme tasarısı olarak, kişisel girişkenlik ve toplumsal sorumluluk içinde harekete geçme anlayışını oluşturmuştur (Brown:1989:128).

Bunun öncesinde, sosyalizmin bugünden oluşturulması olarak, siyasal hareketin toplumsal iktidar perspektifi içinde konumlandığı bir yer olarak toplumsal hareketler, "hegemonya (konum ve hareket) mücadelesinin" bir parçası olarak, Gramsci'nin düşüncesi aracılığıyla, Avrupa sol mirasına gündelik hayat perspektifini kazandırmıştır (Gramsci:1986). Gündelik yaşamda karşılaşılan sorunlar üzerine gitmenin, insanların kendini ve toplumu sorgulamaya yönelteceği varsayımı, kentsel hareketlerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Gündelik hayat eleştirisi, özellikle 1960'ların dünyasında iktidarların yeniden üretildiği mekanlar olarak gündelik hayat içindeki mücadele olarak ortaya çıkmıştır (Lefebre:1995). Özne-nesne ilişkilerini sorgulayarak, "diyalogçu" ve eşitlikçi bir anlayışla, "ezilenlerin özgürleşmeleri ve bilinçlenmeleri" çerçevesinde gelişen eğitsel yaklaşım (Freire:1991), almaşık toplumsal çalışmalar içinde yaygınlı kazanmıştır (Allman ve Wallis: 1997).

Bu hareketler, anarko-sendikalist akımın "doğrudan demokrasi" geleneğine bağlanabilecek özellikleri de yansıtırlar. Anarşizmin babası olarak bilinen Proudhon, pazar ve rekabeti, örgüt ve dayanışma düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışırken, örgütlenmeyi özel girişimi zayıflatan, özgürlüğün altını oyan bir tehlike olarak görmüştür. Bu nedenle Proudhon'un önerdiği örgütsel yapıda gönüllülük ve birimlerin özerkliği vardır (Işıklı:1983:43). Ancak, "doğrudan demokrasi" olarak görülen, özerk birimlere dayalı örgütlenmede ortaya çıkan "korporatist eğilim", katılım ve demokrasiyi sorunlu duruma getirmektedir (agy:78). Katılım, varolan iktidarın meşruiyet kazanmasına yedek güç olarak ortaya çıktığında, korporatist eğilimle bütünleşme riski artmaktadır. Bu da, katılanların soruna ilişkin rızasının alındığı bir demokrasi yanılsaması biçimi olarak değerlendirilebilir.

Kentsel hareketler, yerel çerçevede sıkışıp kalmak ya da siyasal hareketlerin denetimine girmek ikilemiyle karşı karşıya kalabilir. Buna göre, kentsel hareketler, sorunların kaynağının yerel olanla sınırlı kalmadığı, dayanakların genel olabileceği yönünde bir eylem ve düşünüş içinde gelişebilirler. Ülke düzeyindeki toplumsal sorunların yerel (mikro) çerçevesinden hareket etmediklerinde, daha geniş siyasal ve toplumsal hareketlerden destek almadıklarında kentsel hareketlerin başarı göstermeleri zorlaşmaktadır (Castells:1983). Bir örgütün geleceği hareketin kendisine olduğu kadar, daha geniş bir siyasal çevreye bağlıdır. Kendi çerçevesinin dışına çıkamayan kentsel hareketler, de-

mokratik kazanımlar için bir temel oluşturamaz; amaçlarını gerçekleştirmede başarı sağlayamaz; sonunda hükümetin güdümüne girerek varlıklarını yitirirler.

Kentsel hareketlerin gelişimi ve görünümleri

Toplumsal hareketler çözmeye giriştikleri toplumsal sorunların özelliklerine göre çeşitlilikler gösterirken, bazen de bütün diğer toplumsal sorunları kendilerine bağladıkları matriksin içine yerleştirerek (yeşil harekette olduğu gibi) felsefeleşmeye doğru dönüşüm geçirebilirler. Kadın özgürlüğü sorununda bütün bir toplumun eşitsizlikler siteminin iktidar yapılarının bütününde sorgulamalara yol açacak biçimde ele alınmasında olduğu gibi, sorunun kendisinin de çok yönlü niteliği toplumsal harekete bütüncül bir yön verebilir. Konut sorunu etrafında oluşan hareket, kentsel toprak kullanımının kamusallaşmasını, ucuz, sağlam, nitelikli konut edinmeyi sağlayacak kolaylıklar ve örgütlenmeleri harekete geçirir. Bu hareket belli bir kentsel alanla sınırlı kalabileceği gibi, öteki toplumsal hareketlerle (sendika vb.) birleşerek bunu ulusal bir konut izlencesine (program) dönüştürebilir. Kentsel hareketin geniş çaplı bir toplumsal harekete dönüşmesi sorunu duyan insanların sayısına ve seferber edilmesine olduğu kadar toplumsal eylem geleneğinin varlığına da bağlıdır.

Kentsel hareketler, kentlilerin kendilerini ve dolayısıyla kentlerini ilgilendiren konularda karar alma sürecine etkin katılmaları, gereksinimlerini ve sorunlarını kendilerinin belirlemeleri ve bu yolla toplumsal-ekinsel yaşamı dönüştürmeleri, 1960'lardan bugüne çeşitli alanlarda ve biçimlerde yaygınlaştı. Bu hareketler, özellikle kentsel alanda temsili demokrasiyi aşan demokratik öğeleri oluşturdu; yeni katılım biçimlerini ve sistem içi "karşıt erk odakları"nı yaratarak bireylerin eylem içinde toplumsal bilinç ve siyasal eğitim edindiği toplumsal ortamlar oldular.

1960'larda Fransa'nın Roubaixs kentinde kentsel yenileme projesi karşısında mahalle sakinleri harekete geçti. 1965-1975 arasında Brüksel'in Nordwijk mahallesinde kentsel toprak vurgunculuğuna karşı bir kooperatif girişimi örgütlenerek ilgililerin sorunlarının çözümüne girişti. 1970'lerde Amsterdam'ın Dapperbaut bölgesindeki kentsel yenileme projesine karşı "yapı yapılırken yaşam sürer" sloganıyla başlayan konutlardan çıkmama eylemi, başka toplumsal hareketlerden destek alarak bir çözüm yolu konusunda etkin tavır oluşturdu (Swinnen:1984). Benzer hareketler, Avrupa'nın pek çok şehrinde demokratik hayatı etkileyen deneyimleri ortaya çıkardı. 1976'da İtalya'da 500.000 ailenin telefon faturalarını oluşturdukları mahalle kurulları aracılığıyla eski tarifeden ödenmesine yönelik girişim; İtalya'da 50.000, Londra'da 30.000 konutun açıktaki ailelerce işgal edilmesi (Bumin:1990: 151) gibi ge-

lişmeler, yerel sosyalizmin belediyelerde iktidara gelmesinde önemli rol oynadığı belirtilebilir.

Öbür yandan kentlerin yönetimlerini kolaylaştırmaya, özellikle kentsel yenileme hareketlerinde yerel halkın tepkilerini karşılamaya çalışan resmi eğilim, kentsel alanlarda çıkması olası hareketleri güdüm altına alabilmek için çeşitli örgütlenmelere yöneldi (Müller:1985; Feagin ve Shelton:1985). Doğal olarak denetim altına alınan kentsel hareketler özerk toplumsal varlıklarını yitirerek, işlevsizleştirler.

1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında Avrupa'da kent yönetimlerini ele geçiren sol akımların kentsel hareketleri yedeklerine alarak yerel sosyalizmi kurma çabaları yanında, toplum kalkınmacılar ve radikaller de kent yönetimlerinin ele geçirmek için yerel halkı topluluk temelinde örgütlemeye giriştiler (Craig:1989). Castells'in (1983) deyişiyle, Avrupa'da II. Dünya Savaşından sonra en güçlü kentsel hareket, "İspanyol mahalle hareketi"dir. 1970'lerden başlayarak Madrid, Barcelona ile hemen hemen ülkenin her büyük kentinde yüz binlerce kentliyi içine alan mahalle hareketi, özel bir sorundan çıkarak, konuttan açık alana, su kaynaklarından halk eğlencelerine, gündelik yaşamın bütün sorunlarına uzanan mahalle temelli hareketlerin örgütsel ve toplumsal temelini meydana getirdi. Franco diktatörlüğü altında,en militan gösteriler başlangıçta emekçi mahallelerden gelmesine karşın, mahalle dernekleri bir dizi katmanı bir araya getirmiştir. Diktatörlük altında yasadışı olan sol kanat partiler mahalle hareketleri ile yer üstüne çıktı. Partiler ve hareketlerin ilişkisini karşılıklı saygı temelinde oluşturmaları birbirine gereksinim duyan bu iki hareketin toplumsal değişmede etkin rol alabilmelerini olanaklı kılmıştır (Castells:1983:216). İspanyol mahalle hareketi, süreklilik, özerklik, çap ve pek çok sorunu bir araya getirme bakımından demokratik toplumsal katılımın özgün biçimlerinden birini vermiştir. Bu açıdan Türkiye'de yaşanan kentsel pratiğin sunduğu olanakları değerlendirmek yararlı olacaktır.

Türkiye'de Kentsel Hareketlerin Gelişimi

Kentsel hareketlerin Türkiye'de ortaya çıkışı, 1960 sonrası siyasal-toplumsal hareketlilik dönemine rastlamaktadır. Kırdan kente nüfus hareketleri, büyük şehirler çevresinde kaçak yapılar olarak adlandırılan gecekonduları meydana getirdi. Gecekondu sözcüğünün dilimize girişinin 1940 yılından sonra olduğu düşünülürse (Keleş:1990:368), kent nüfusu içindeki gecekondu payının 1950'lerden başlayarak toplumsal bir varlık olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Keleş:1990:369). Nüfusun istikrarsız ve bu nedenle de dinamik kesimini oluşturan gecekondulların toplumsal hareketler içinde varlık göstermesi, 1961 Anayasasının sunduğu görece özgür ve sola açık ortamında ge-

lişen siyasal-toplumsal sol akımların tabanına önemli bir kaynak oluşturduğu belirtilebilir.

Gecekondu, ülkemizde "büyükkent ve gelişmiş bölge sorunu" (Keleş:1990:370) olarak çarpıcı yönlere sahiptir. Gecekonduda yaşayanlar bugün daha fazla çeşitlilik göstermekle birlikte, ağırlıklı olarak kent yoksulları ve emekçi sınıfları içermek yanında, toplumsal-kültürel kimlikler temelinde bir mekan paylaşımının özelliklerini göstermektedir. Türkiye'de kentsel hareketler denildiğinde, uzun yıllar yaygın ve etkin biçim olarak gecekondu temelli taleplerin örgütlenmesini algılamak yanlış olmasa gerekir.

Kentsel hareketlerin ilk örnekleri, 1970'li yıllarda siyasal etki mücadelesi ile koşut olarak gelişmiştir. Bu durum araştırmacıların ilgilerini gecekonduya yönelik bütünleşme ve siyasal etki konusuna yöneltmelerinde de ortaya çıkmaktadır (Kongar:1986). Toplumcu-demokratik belediyeciliğin büyükkentlerde iktidara gelişi, hem belediyeciliğin o güne kadar olan anlamını değiştirmiş, hem de gecekondu etmeninin kurulu düzenin çerçevesinde gereksinimlerin karşılanamayacağının göstergesi de olmuştur. Mahallelere yayılan sol akımların etkinliği, siyasetin toplumsallaşması ve geleneksel katılım biçimlerinin yetersizliğinin kanıtları olduğu kadar, taleplerin hızla siyasallaşmasının göstergeleri olarak yorumlanabilir.

Büyükkentlerde konut, kentsel altyapı ve benzeri kentsel işgörü (hizmet) eksikleri ya da yetersizlikleri ve yoksulluk etmenleri, gecekondu sakinlerini kendi siyasal ereklerine yönlendirme çalışmaları da kentsel hareketlerin oluşumunda önemli paya sahiptir. "Mahalle geliştirme ve güzelleştirme" ,dayanışma vb. adlarla oluşan dernekler yanında koperatif ya da çeşitli inisiyatifler olarak toplumsal planda önemli duyarlılıkların ortaya çıkması, 1970'li yılların sonlarına doğru şiddetlenen çatışmaları da "kurtarılmış bölge" suçlamaları ile temellendirdiği ileri sürüle geldi. Kentsel hareketlerin bu biçimde yorumlanması ve buna göre müdahaleye uğraması demokratik kazanımlar olarak konumlanmasının ve sürekliliğin engellenmesine yol açtı ve kendine özgü kurumları geliştiremedi. Ancak 1980'lerde oldukça etkili olan kooperatif hareketin köklerinin bu deneyimlerle beslendiğini teslim etmek gerekir.

1977 Haziranında Ankara Etlik Piyangotepe semtinde boş alana iki polisin gecekondu yapmaya için malzeme getirmesi, çevrede etkinlik gösteren sol bir grubun konut sahibi olmayan yurttaşları harekete geçirerek bu malzemelerle gecekondu yapmaya girişmeleriyle sonuçlanmıştır. 1977 haziranından eylülüne kadar 110 gecekondu yapılmıştır. Ardından oluşturulan komite, olası yıkımı önlemek için 1978 yılında Barış Yapı Kooperatifi'ni kurmuştur. Bu kooperatif, gecekonduların bulunduğu geniş arsanın tamamını Türkiye İş Bankası'ndan satın almıştır. 1991 yılında bu koperatif, hak sahiplerine 1,5

konut düşecek biçimde 450 konutluk bir site yapımı için (islami eğilimli) Elif Yapı Kooperatifi ile anlaşmıştır (Bilgiler olayın içinde olanlardan edinilmiştir).

İmar ve İskan Bakanlığının Ankara Tuzluçayır semtinde bulunan 200'ün üzerinde konutu 1977 yılında, konutu olmayan yurttaşlarca kurulan komite kararıyla işgal edilmiştir. Sözkonusu konutlar 1981 yılında işgalcilerin de katılabildiği bir kura yoluyla taksite bağlanarak dağıtılmıştır. İçinde oturanların çok azı bu şekle karşı çıkmıştır (Bilgiler olayın içinde olanlardan edinilmiştir).

İstanbul'da Ümraniye'nin 1 Mayıs mahallesi ve Alibeyköy'de 1977 Ağustosundan 1978 yılına kadar süren olaylar, görünüşte gecekondu yapma yasağına (775 sayılı yasa, md. 10) uymayanlarla güvenlik güçlerinin çatışması niteliğindedir. Gerçekte, Keleş'in (1981:159) belirttiği gibi devletçe karşılanamayan bir toplumsal gereksinmenin, yani konut gereksinmesinin halkın kendi gücüyle karşılanması girişimidir. Bu olaylar sonrasında İstanbul Belediye Başkanı bölgeye yönelik, altyapı yatırımları sözünü vermiştir.

Ümraniye'de "kurtarılmış bölge"deki yerel komite kendi işlevini bir basın toplantısı ile kamuoyuna açıklamıştır. "Halk Komitesi, seçtiğimiz kişiler, dışarıdan kişiler değildir. Onlar da buranın halkıdır. Halk Komitesinde bir üst komite vardır. Bu komite 7 kişiden, yaşlılardan oluşuyor. Bir yerde 'ihtiyar heyeti'nin yaptığını yapar. Alt komiteler briket, sağlık,yardım,güvenlik gibi görevler yürütürler. Biz komiteleri yol,su,elektrik,gecekondu yapımı için seçtik... Seçtiğimiz halk komiteleri, parasız olarak, hiçbir maddi yardım beklemeden sorunlarımızın çözümlenmesine yardımcı olmaktadırlar... ne halk mahkemesi vardır, ne de kurtarılmış bölge" (Milliyet,24.3.1978, Akt.Keleş:1981:160). Halkın kendi sorunlarını kendi girişimi ile çözmesi, kendi demokratik düzeneklerini oluşturması devletin otoritesini sarsma olarak algılanmakta ve girişimin kendisinin toplumsal niteliği hiçe sayılarak üzerine gidilmektedir. Böyle bir algılama içinde gelişen özgün demokratik girişimlere fırsat verilmemesinin acı örneklerinden birini de Fatsa deneyimi oluşturmaktadır (Aksakal:1989).

Fatsa'da 1980 öncesinde bağımsız Belediye Başkanı seçilen Fikri Sönmez, mahalle hareketiyle yerel yönetimin "eşyönlü" (Soysal: 1968) hareketine örnek oluşturmaktadır. Altyapıdan gündelik hayatın çeşitli alanlarına uzanan pek çok sorunun çözümünde yerel halkın girişkenliği ve katılımı, belediyenin halkla bütünleşmesinin özgül bir biçimini ortaya koymuştur. Halkın yönetime katılımı için, Fikri Sönmez, (3-7 kişiden oluşan) komitelerin oluşumunu desteklemiş, halkın belediyede söz ve karar sahibi olmasını sağlamıştır (Aksakal:1989:28). Bu yollarla halkın kendi kararlarına sahip çıkması

(agy:31), yalnız kentin sakinleri değil çevre köy ve kentlerin sakinleri ve belediyelerin desteğini alması (agy;45-47), topluluk ruhunu harekete geçiren şenliğin ilgi ve katılımın coşku bulması (agy:48-52), karaborsaya karşı mücadeleden kanalizasyona pek çok konuda etkinlik bulması (agy:65) yeni ve demokratik katılım ve örgütlenmenin olumlu bir açılımı, 12 Eylül darbesinin hışmına uğrayarak ortadan kaldırılmıştır.

Bu demokratik deneyimlerin amaçlarını, Keleş (1981:164) iki noktada değerlendirmektedir: "a)Kentliyi kentin yönetimine daha etkin bir biçimde katarak hem yerel demokrasiyi güçlendirmek, hem de kent hizmetlerinin daha etkin bir biçimde görülmesini sağlamak, b)yürürlükte olan egemen ideolojiye almaşıklar yaratmak." Gerçekten de o dönemlere değin yerel hizmetlere ilişkin yaklaşım toplumsal bir sonuç üretecek nitelikte değildi. Ayrıca halkın taleplerine yaklaşan bir almaşık olarak varolan yaygın uygulamalardan önemli bir kopuşu da temsil etmiştir.

Yerel demokrasinin gelişmesinin temel kaynaklarından biri olan yerel girişkenliklerin (inisiyatif) etkileri Fatsa örneğinde acı bir deneyime ve bir baskı biçimine dönüştü. 1980 darbesi sonrasında bu tür girişimlerin üzerine daha fazla gidildi. Baskının daha az duyulduğu anlarda çeşitli biçimlerde yerel duyarlılıkların harekete geçebildiği görülmektedir. 1984 sonrasında çevreci hareketin etkisiyle, çeşitli yörelerde çevre sorunlarına karşı protesto eylemleri, yurttaş girişimleri görülmektedir (Keleş:1992: 164-165). Kızılay'da Belediyenin Güvenparkı otopark ve işyerlerine dönüştürme girişimine karşı imza kampanyası, Gökova santraline karşı köylülerin hareketi, İstanbul'da Akçimentonun verdiği zarara karşı gönüllü kuruluşlar öncülüğünde 14 eylül 1987'de yapılan protesto ve piknik, Aliağa'da kurulması öngörülen termik santraline karşı Bakirçay belediyeleri çevresindeki yurttaş protestoları, yönetsel yargıya yapılan başvurular, sonuç alabilen kentsel eylemlerin örneklerini oluşturdular.

Türkiye'de kentsel yaşamda yeni bir uygulama özelliği gösteren kentsel yenileme projeleri, kentsel rant paylaşımının bir türü olarak, kentsel toplum gündemine 1980'lerin sonuna doğru geldi. Ankara'da "Dikmen vadisi", "Portakal çiçeği vadisi" projeleri gecekonduların dönüşümü sürecinde rant paylaşımı olarak düşünümsel hareketlerin örnekleri oldular. Dikmen vadisi projesinin gündeme gelişi ile birlikte vadi sakinleri istemlerini dile getirdikleri protestolarda "yıkıma karşı değil, haksız yıkıma karşıyız", "Vadi talan ediliyor", "Yeşil kesilmez" yazılı dövizlerde ifade bulan kendi paylarını artırma girişiminde bulundular (Milliyet:26.4.1992). Dikmen Vadisi Dayanışma Derneğini kuran sakinler, protestolarda, kendileri dışında alınan kararlara uymayacaklarını belirtmişlerdir (Özgür Gündem:6.6.1992; Hedef: Haziran-Temmuz 1992, Sayı 14).

Kentsel nüfusun artan sorunlara duyarlılığı, eğitim, işsizlik gibi konuların protesto gündemine girmesine neden olmuştur. Halkalı, Altınşehir, Şahintepesi semtlerinde oturan veli ve öğrenciler, İstanbul Valiliği önünde kötü eğitim koşullarını (Cumhuriyet:23.9.1992), Sinop'ta da işsizliği (Cumhuriyet:25.9.1992) protesto etmişlerdir. Durumsal tepkilerin, zaman içinde sorunların ifade biçimi olabileceği tahmin edilebilir.

Yurttaşların demokrasi eğitimine katkı sağlama ve sorunların çözümüne yönelik bir duyarlılık oluşturmada kentsel hareketlerin Türkiye açısından sistemli ve sürekli bir ortam olamadığı açıktır. Bunun yanında sistemin toplumsal sorunların çözümüne ve adlandırmasına yönelik olgularla birlikte düşünüldüğünde kentsel hareketlerin demokratik toplumsal girişimin bir parçası olma özelliği kazanması oldukça zor görünmektedir. Avrupa'daki benzerleri ile karşılaştırıldığında oldukça kısıtlı arayışlar olduğu belirtilebilir.

1990'larda Türkiye'deki kentsel hareketteki değişim

1990'ların ikinci yarısına doğru, kentsel hareketlerin oluşum biçimini etkileyen yeni dinamiklerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. 1980'ler boyunca içten içe gelişen dayanışma biçimleri ve ilişkiler, 1990'larda etnik ve dinsel eğilimlerin kentsel hareketlere yön verdiği biçimleri daha somut olaylarla ortaya koydular. Bu durum hareketlerin bağlantı kurdukları ideoloji ve eğilimleri geleneksel kalıpların içine yerleştirdi.

12 Eylül darbesinin ardından gelen baskı ve yoksullaştırma dalgasının yarattığı dayanışmacı ilişki ağları, 1984'ten beri süregelen PKK olayı, 2 Temmuz 1993'te Sivas'ta Madımak otelinin kundaklanmasını "şeriat isteriz" sloganları atarak seyreden kalabalık, 12 Mart 1995'te İstanbul Gazi Mahallesinde kahvelerin taranması ve ardından kitlesel boyuta ulaşan eylemler ve ölümler, toplumda yaygın bir güven bunalımının derinleşmesini ve cemaat tipi ilişkilerin yaygınlaşması için zemini oluşturdu. Devletin bu süreç içinde sorunları, toplumsal sorun yerine "terör sorunu" yaklaşımı içinde ele almasının sistemlileşmesi cemaatleşmeyi de güçlendiren bir etki yarattı.

Gelişen bu yaklaşım biçiminin toplumun her kesiminde karşılık bulması, cemaat tipi örgütlenmelerin hız kazanmasına (Kızılırmak:1995: N.l), kentsel güç ve eylemlerini kimliği koruma ve geliştirme temelinde seferber etmelerine ve öfke seli halinde topluma yayılmasına yol açtı. Bu durum yeniden gelenekselleşen ritüel ve davranışlar ile yıldönümlerinde toplumsallaştırma figürleri olarak ortaya çıkmaktadır. Eylemler, anmalar, misillemeler, kutlamalar, ya da suskunluk günleri olarak gazetelerdeki haber ve yorumlarla Türkiye'de yeni bir siyasal kültürün boy vermesinin göstergeleri olmaktadır (söz konusu Sivas, Gazi Mahallesi olaylarının ve yıl dönümlerinin tarihlerini izleyen gazetelerdeki haberler bu olguyu göz önüne sermektedir).

Kentsel hareketlere ilişkin tipleştirme

Kentsel hareketler, çeşitli yönelimler, ortamlar ve etkinlikler çevresinde ele alınabilir. Bunlardan biri katılımın biçimi olarak değerlendirilebilir. Kentsel hareketlerin yönelimi, katılım boyutunda, eş yönlü ve değişik yönlü katılım (Soysal:1966:25-26) olarak değerlendirilebilir. Varolan yerel ya da ulusal iktidara koşut ya da onun etkisi ile oluştuğunda eşyönlü, onun karşısında ya da muhalefet hareketlerinin parçası olarak oluştuğunda değişik yönlü katılım veya hareketler ortaya çıkmaktadır. Sorunların belirlenmesine ve çözümüne katılım biçimi olarak değerlendirmek de olanaklıdır. Bu tür uygulamalar, topluluk katılımı olarak (Miser: 2000) ele alındığında durumda da eşyönlü ve değişik yönlü katılım olarak kamu otoritesi ile halk arasında bir temas içinde gerçekleşmektedir. Ancak, genel olarak bir topluluk tanımlamak oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle, değişen ilgi ve çıkarların varlığı, "sabitlenemeyen" hareket (Laclau ve Mouffe: 1992) tanımlamasını daha olanaklı kılmaktadır. Toplumsallaşma pratikleri açısından da olgu, toplumsallaşma – karşı toplumsallaşma (Hoskin:1989), paralel toplum ve iktidar (Heitmeyer:1998) oluşumuna referans olmaktadır. Bu yolla, egemen kültüre karşı bir yapılanma ortaya çıkmaktadır. Ortak yanlar olmak yanında, kentsel hareketlerin diğer toplumsal hareketlerden (kadın hareketi, işçi hareketi, yeşil hareket vb.) ilgi, süreklilik, değişim, çap ve yönelim olarak farklılaşabileceğini göstermektedir.

İktidar – karşı iktidar kategorisi altında dört gruba ayrılabilir: Kentsel hareketler, oluşum biçimine göre, düşünümsel (reflectional) , yapılandırılmış (constructed), almaşık (alternative) ve durumsal (causal) olmak üzere dört biçimde sınıflanabilir. Bu hareketler, kendi içinde daha alt gruplara ayrılabileceği gibi, genel toplumsal hareketlerin parçaları olarak da, toplumsal hareket kategorileri içinde de gruplanabilir. Kentsel ya da toplumsal hareket kategorileri, Gramsci'nin (1986) "ortak duyu" kavramında içerilen anlamda bütün felsefelerin ve toplumsal ilişki ve alışkanlıkların toplumsal yaşamda bıraktığı çökeltilere benzer özellikler de sergilemektedir.

Bütün hareketler, dar kültürel ve ticari biçimlerden bütün bir sistemi etkileyen yaygın toplumsal hareket biçimleri ve tiplerine kadar biçim değiştirebilir; farklı hareket tiplerini içerebilir ve birleştirebilir; çeşitli etnik,dinsel, siyasal hareketlerde, işçi ve kadın hareketlerinde ve yeni tip yeşil, fundamentalist vb. hareketlerde varlıklarını sürdürebilir. Hareketlerin içe gömülme ve açığa çıkma biçimleri, dışsal koşullar (baskı,yönlendirme,destekleme,birlikte büyüme vbg. biçimler) altında özel oluşumlara (bir çok tipi bir arada gösterme ya da dar kültürel ve ticari biçimler alma gibi) konu olabilmektedir (Gün-

lü:2000:135-138). Bu açıdan sınıflama girişimleri, bir çok etken ve kategorinin etkileşimi içinde "açıklayıcı kesinlik" olarak görülememektedir. Kentsel hareketler de, bu anlamda sistemi değiştirme biçimi olmamakla birlikte, hangi tipte olursa olsun, varolan iktidarı belli yönde davranmaya ve üyelerinin ya da ağlarının etkinliği aracılığıyla sistem karşısında belli bir "duruş noktası" (Bourdieu:1993) oluşturmaktadır.

Düşünümsel (reflectional) hareketler, yönetimin uzun süreli desteği ya da baskısı altında bulunan toplulukların geliştirdiği duyarlılık ve toplumsal ekoloji dolayısıyla, yönetimin her uygulamasına ilişkin olarak geliştirdiği reflekslere dayalı olarak koşut ya da karşıt tavır alma biçimini gösterirler. Bu tür hareketler, belli iktidar biçimlerini kendi "algılama ve değerlendirme referanslarına" (Günlü:2000) uyumlu olarak tavır alan göçmen gruplarında ya da onlara karşı çıkan ırkçı gruplarda görüldüğü türden birbirine karşıt referansları birbirlerine ilişkin harekete geçirirler. Bu referansları, somut güncel sorunlar çevresinde yeniden örerler.

Yapılandırılmış (constructed) hareketler, iktidarın ya da karşı iktidarın kendi meşruiyetini ve yayılmasını sağlamak yönünde giriştiği etkinliklerin toplumsal ilişkiler içinde karşılık bulan hareketler olarak değerlendirilebilir. Bu tür hareketler, bir belediyenin kentsel yenileme projelerini yaşama geçirmenin güçlüklerini aşmak için muhatapları ikna edecek eş yönlü katılım için örgütlemeden, 'bağımsız çalışmacılar' tarafından ilgili grubun belli yönde ilgi ve sorunlarının uyarılmasına ve harekete geçirilmesine ve hatta hükümetin ya da karşıt iktidar blokunun belli bir davranışı (destekleme,engelleme,yönlendirme vb.) yaygınlaştırmak için toplumu belli bir yönde seferber etmesine kadar genişletilebilir. Taban hareketi örgütleyicileri (grassroot organizers), 1960'larda Chicago'da toplum örgütleyicisi Saul Alinsky'nin başlattığı bir yaklaşım olarak, kent sakinlerine örgütlenme becerilerini ve tekniklerini öğreterek marjinalleşmiş kesimlerin kent bütününe eklemleyen bir biçim oluşturdular (Ramos-Zayas:1998:167). Bu tür kentsel hareketler, sakinleri farklı ilgi ve yönelimleri, belli bir amaç ve eylem çevresinde bir araya getirme yoluyla birleştirme ve yapılandırma işlevi gördüğü söylenebilir. Tabandan örgütlenen hareketin taleplerinin bir kısmının hükümet ya da kendi içinde karşılanması yoluyla daha geniş çaplı ilişkilere eklemlenmesi yapılandırma süreci olarak ortaya çıkar.

Almaşık (alternative) hareketler, belli bir toplumsal grubun, sorunları belli bir biçimde çözmeye ya da oluşturmaya yönelik olarak, belli bir grup sorunları ve ilgileri bütünleştirme ve onlara süreklilik kazandırma yoluyla toplumun genel çizgisini ve alışkanlıklarını belli pratik alanlarda yürütülen eylemler ve çalışmalar içinde dönüştürme sürecine referans verir. Birlikte hare-

ket ettikleri iktidar ya da karşı iktidar blokuna karşı özerk olmaları ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunlar, geniş çaplı ve yaygın kentsel hareketler olarak demokratik yaşamın öz ve değer kazanmasına işlev görürler. Zaman içinde değişerek halkın muhalefet evleri iddiasını taşıyan Halkevleri; Franco faşizmine karşı pek çok toplumsal alanda –eğitim, sağlık, kentsel çevre, yeşil alan vb.- sürdürülen orta sınıftan özellikle mimarlar ve avukatların ilgisini ve desteğini yanma alan etkinliklerle, İspanya'nın büyük şehirlerinde yaygınlık ve süreklilik kazanan, İspanyol Mahalle Hareketi (Castells:1983) bu tür hareketlere örnek verilebilir.

Durumsal (causal) hareketler, hem geçici bir durum ve anlık ilgiler içinden bir inisiyatif üreten, ilişki ağları içinde işleyen ve belli bir duyarlılık noktasından insanları harekete geçiren özelliklere sahiptir. Belli (trafik kazaları, çevre yıkımları, arkeolojik kalıntıların korunması vbg. insanları etkileyen) duyarlılık alanlarında özel olaylara bağlı olarak, insanları hızla harekete geçiren, yurttaş inisiyatifleri bu tür hareketlerdendir. 2000 yılında, çocuklarını trafik kazalarında yitiren aileler çevresinde gelişen medya ilgisinin ve kazazedelerin harekete geçirdiği toplumsal duyarlılığın, TBMM'de trafik kazalarıyla ilgili bir komisyonun kurulması ve bu yönde yasa önerisi hazırlamasına yol açan eylemler ile 14 aralık 2000'de, 32 kişinin ölümüyle sonuçlanan cezaevlerine yönelik bir operasyon girişimi öncesinde ve sonrasında tutuklu ve hükümlü yakınları çevresindeki yoğunlaşan ve bu yönde duyarlı kesimler arasında yaygınlaşan eylemler durumsal hareketin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Gerek Avrupa'da gerek Türkiye'de kentsel hareketlerin ortaya koyduğu üç temel sonuçtan söz edilebilir: Birincisi, kentsel hareketler siyasal önderlik altında kentsel sorunları temel almışlar ve siyasal hareketlere toplumsal varlık oluşturmuşlardır. İkinci olarak, kentsel hareketler, herhangi bir kentsel sorun çevresinde bir araya gelen insanların sorunlarını çözme girişimiyle sınırlı kalmışlardır. Üçüncü olarak yerel yönetimlerin kentsel yenileme projelerinin türevleri (yandaş ya da karşıt) olarak varlık kazanmışlardır. Hareketlerin biçimleri ve sonuçlarının ülkelerin demokrasi mücadelesi ve kültürü içinde çeşitlendiği görülebilir. Ancak, hareketlerin varolmaları başlı başına demokrasi mücadelesinin bir parçası olduklarını göstermektedir.

Kentsel hareketlerin halk eğitimine ilişkin sonuçları

Kentsel hareketler, yönelim,ortam ve etkinlik biçimi ne olursa olsun, bir toplumsal bilinç ve örgütlenme düzeyini göstermektedir. Hareketler, kişileri, toplumsal duyarlılık ve sorunlar çevresinde bir araya getirerek belli bir hedefe ve sonuca yönelik bir özne olmalarına aracılık eder. Duyarlıkların ifadesi ve sorunların çözümünde dayanışma ve ortak bir gücün somut sonuçlarını

toplumsal bir deneyim olarak kişilere katılımlı bir öğrenme ortamı sunar. Deneyim, örgütlenme ve demokrasi pratiği açısından bireylerin sorunlarla başa çıkmasının pratik ve sonuç alıcı yönlerini eylem içinde kazandırır. Praksis içinde öğrenme, deneyime ilişkisel ve etkileşimsel bir değer bir yön verir.

Kentsel hareketler, karar, uygulama ve sonuçlara ilişkin bireylerin katılımını temel alan bir yaklaşım yoluyla etkin bir yurttaşlık kavramını oluşturulmasını sağlamaktadır. Buna göre kendi eyleminin sonuçlarına sahip olmakla bireyin özerk hareket edebileceği bir ortam olmaktadır. Sorun ve duyarlıklardan hareket etme yoluyla kentsel hareketler, geleneksel toplumsal ortamları sarsmak yanında, pratikten edinilen deneyimin sağladığı karşılaşmalarda (kamu otoriteleri, başka toplumsal güçler ve gruplar ile) önyargı ve boş inançları aşma olanağı verir.

Kentsel hareketler, sorunların çözümüne yönelik girişimlerle, bireylerin kişisel ve toplumsal koşullarının iyileştirilmesini, olanaklara erişimlerinin kolaylaştırılmasını sağlamada etkili bir güç oluşturmaktadır. Bireylerin karşısına çıkan yapısal engellerin aşılmasında düzeltici (reform) bir işlev görebilmesi olanaklıdır. Bu açıdan bireylerin sonuç almaya yönelik katılımlarını kışkırtır ve somut sorunlarını çözme yönünde harekete geçmelerini kolaylaştırır.

Kentsel hareketlerin yaygın olduğu kesimlerin emekçi ve yoksul grupların yaşam alanları olduğu görülmektedir. Toplumsal eşitsizliklerin hareketler yoluyla toplumun gözü önüne daha fazla getirilmesi, gündelik yaşam içinde yuvalanan bağlılık (itaat) kültürünün aşılmasını, bireylerin kendi durumlarını daha fazla algılamasını kamçılamaktadır.

Yeni sosyal hareketler bağlamında, toplumsal hareketler, bireylerin öğrenme sürecinde deneyimsel, duygusal, bütünsel, özdeşimsel yönlerinin sunduğu olumlu bir bakış açısı ve pratik ile yetişkinlerde dönüşümün gizilgücünü ortaya koymaktadır (Finger:1993:318). Bu dönüşümcü yön, kentsel hareketlerin bütününde, bireylere ilişki ve diyalog ortamını geliştirmelerine olanak verir.

Kişisel ve toplumsal özgürleşmenin toplumsal ilişki ve diyalog (Freire:1991) içinde gerçekleşme olanağı, kentsel hareketlerin oluşum ve işleyiş sürecinde yarattığı katılım ve etkinliklerde sağlanabilir. Bu ise, bireylerin gönüllü olarak belli bir harekete katılma yönünde ikna etmenin temel koşulunu oluşturacaktır. Belli duyarlıkları harekete geçirmek, öncelikle onların oluşturulmuş olmasına bağlıdır. Bu olgu, hareketlerin açık bir eğitsel yönünü ortaya koymaktadır.

Halk eğitimi ve toplum çalışmaları, yapısal engellerle kuşatılmış toplumsal alanlarda bireylerin eğitim, sağlık, konut, çevre vb. konularla ilgili daha iyi olanaklara erişmesi yönünde yurttaş girişimlerine destek veren çalışmacılar, pek çok toplumsal projeyi gerçekleşebilir yapmak yanında yerel toplumun çok boyutlu gelişmesinin sürekliliğine tanık olunmaktadır (Ramos-Zayas:1998; Dikmen Halkevi,2000 yılında mahalle temelli olarak sürdürdüğü okuma-yazma çalışması, küreselleşme karşıtı-özelleştirme karşıtı kampanyalar).

Yapısal engelli yerel topluluklardan doğan ya da onları harekete geçiren kentsel hareketlerin sorunlaştırma biçimleri, bütünleştirme ya da ayrıştırma temelinde biçimlenmektedir. Varolan toplumsal durum, bir kopma ya da ayrışma (segmentation) durumu olarak saptanmak yoluyla bir çalışma anlayışının oluşması, bağlantı kurma fikrini harekete geçirmekte (Shaw ve Martin:2000), halk eğitimi ve toplum çalışmacılarını her iki kesimin marjinalleri durumuna sokmaktadır. "Sorunlu bölge" ya da "kurtarılmış bölge" yaklaşımı burada iç içe geçmektedir. Yaklaştırmak ya da uzaklaştırmak aynı sorunlu durumun parçaları olmaktadır. Bu nedenle, sorunları toplumun bütünü içinden kavramlaştırılması ve bütünü içinde çözümüne yönelik bir bakış açısı geliştirilmesi için etkili bir çalışma temeli oluşturulmalıdır.

Sorunların karmaşıklığı, çok yönlü toplum çalışmalarını gerektirdiği gibi, toplumsal gruplar arasında artan farklılaşma ve karşılıklı bağımlılık işbirliği temelinde bütünsel bir hedefler dizisini ve bir çok konuya yönelmiş koalisyonları gerektirmektedir (Bradsaw:2000 :134-136). Bu yolla kentsel hareketlerin eğitsel yönü ve toplumsal eşitsizlikleri aşma yönündeki çaba geliştirilebilir.

Kentsel bölüşüm ve rant sorunlarının bir parçası olarak gelişen kentsel hareketler çözmeye yöneldikleri sorunların aynı zamanda bir tarafını oluştururlar. Yerel yönetimleri etkileyerek, dikkatleri kendi sorunlarına çekebilirler. Bu yönde, geri kalmış kentsel alanlarda yaşayanlar, kendi durumlarını düzeltici kamu hizmetlerini iyileştirmesi, sağlık, eğitim, sosyo-kültürel programlar ve küçük üretici etkinlikler ve meslek edinme çalışmalarını (Geray:1966:240-241-242) oluşturma konusunda kaynak yaratılması için mücadele yürütebilir.

Kamu otoriteleri ve hareketlerin örgütleyicileri, kentsel hareketler ile ilgili bakış açılarını ve etkinliklerini oluştururken, onların bu konulardaki gizilgücünü temel alarak, hem verimli düzeltici etkinliklerin örgütlenmesine hem de demokratik bir toplum pratiğinin önemi doğrultusunda gelişmelerine katkıda bulunmalıdır.

Sonuç

Kentsel hareketler, demokratik toplumsal kültür açısından kısıtlı olan Türkiye gibi ülkelerde, yeterince gelişme gösterememektedir. Geleneksel düşünme ve hareket biçimlerinin etkisinin her gün yeniden üretildiği bir toplumsal pratik yanında, bu kültürün yaygınlaşmasına katkıda bulunan devlet pratiği, sorunların değerlendirilmesinde "toplumsal sorun" kategorisini geliştirme konusunda oldukça yetersizdir. Düşünce özgürlüğüne bile önemli kısıtlamaların olduğu ortamda kişilerin kendilerini ve sorunlarım ifade ve çözme girişiminin baskılanması ve gayrı meşru ilan edilmesi kolay uygulanabilir bir yol olmaktadır.

Toplumun ve devletin demokratikleşmesi, eylem içinde karşılaşma ve kendini eğitme ve geliştirme sürecinde ortaya çıkar. Bu açıdan kentsel hareketlere, yapılaşmamış, dinamik kategoriler olarak yaklaşırken, halk eğitiminin geliştirme ve özgürleştirme bakış açısından ele alınarak, bireyleri sorunların çözümünde etkinleştirmek, demokratikleşme kapasitesinin geliştirmek, toplumda yaygınlaşan içe kapanma ve parçalanma eğilimini aşmada önemli çerçeve sunmaktadır. Bu ise topluma ilişkin olumlu bir bakış açısını ve toplumdaki eşitsizliklerin ortaya konması yönünde etkin bir çabayı gerektirmektedir.

Kaynakça

Aksakal,P.(1989) Bir Yerel Yönetim Deneyi-Fatsa. Simge Yayınevi,İst.

Allman, P.ve J. Wallis (1997) "Commentary. Paula Freire and the future of radical tradition" Studies in the Education of Adults V.29 (Oct.1997) p. 113-20.

Bradshaw,T.K.(2000) "Complex Community Development Projects: Collaborations, comprehensive programs and community coalitions in complex society" Community Development Journal V.35 N.2 April.

Bourdieu, P. (1993) Homo Academicus. Çev. B. Schwips. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Bumin, K. (1990) Demokrasi Arayışında Kent. Ayrıntı Yayınları, İst.

Castells, M. (1983) The City and the Grassroots. University of California press, California, ISBN 0-520-04756-7

Cohen, B.J. ve T.L. Orbuch. (1990) Introduction to Sociology. McGraw-Hill Inc. USA ISBN 5-07-011597-4

Craig, G. (1989) "Comunnity Work and State", Community Development Journal. V.24 N.1

Feagin, J.R. ve B.A. Shelton (1985)." Comunnity Organizing in Houston: Social Problems and Comunnity Response" Community Development Journal. V.20 N.2

Finger, M. (1993) "Yeni Sosyal Hareketleri Yetişkin Eğitimi Açısından Doğurguları" çev. R. Günlü, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.25 S.1 Ankara.

Freire, P. (1991) Ezilenlerin Pedagojisi. Çev.D.Hattatoğlu-E.Özbek. Ayrıntı Yay., İst.

Günlü, R. (2000). Hegemonya ve Siyasal Öğrenme Almanya'daki Türkiyeli Genç Yetişkin ve Yetişkin Topluluk Üzerine bir İnceleme. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gramsci, A. (1986) Hapishane Defterleri. Çev. K. Somer. Onur Yay. Ankara.

Heitmeyer, W. (1998) "Versagt die 'Integrationmashine' Stadt?" (Edn.) W.Heitmeyer, R.Dollase ve O. Beckes, Die Krise der Staedte içinde. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Hoskin, M.(1989) "Socialisation and Anti-socialisation :The Case of Immigrants" (Ed.) R. Sigel, Political Learning in Adulthood. Uni. of Chicago, Chicago.

Işıklı, A. (1983) Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi, Alan Yay., İst.

Keleş, R. (1981) "Yerel Yönetimlerde Güncel Oluşumlar"Tütengil'e Saygı. İstanbul Matbaası, İst.

_____ . (19909 Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

_____ . (1992) "Çevre ve Siyaset" İnsan Çevre ve Toplum, Yay. Haz. R. Keleş. İmge Kitabevi, Ankara.

Kızılırmak Köy Dernekleri Platformu (1995) Kızılırmak. Sayı.1, Ankara

Kongar, E. (1986) Türkiye Üzerine Araştırmalar. Remzi Kitabevi, İst.

Laclau, E ve C. Mouffe (1992) Hegemonya ve Sosyalist Strateji. Çev. A.Kardam ve D.Şahiner Birikim, İst.

Lefebre,H.(1995-orij.1991) Yaşamla Söyleşi. Belge ,İstanbul.

Miser, R. (2000) Topluluk Katılımı. A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, Ankara.

Müller, J. (1985) "Management of Neighbourhoods Through Alinsky Style Organizing:An Illustration from Vancauver, Canada" Community Development Journal. V.20 N.2

Ramos-Zayas, A.Y. (1998). "Nationalist İdeologies, Neighbourhood-based Activism, and Educational Spaces in Puerto Rican Chicago" Harvard Educational Review. V.68 N.2

Shaw, M. ve Martin, I.(2000) "Comunnity work,citizenship and democracy:re-making the connections" Community Development Journal. V.35 N.4 October.

Soysal, M. (1968) Halkın Yönetime Etkisi. TODAİE. Ankara.

Swinnen, H. (1984). " Three Urban Residents' Intiatives: Accounts from Rubaix, Brussels and Amsterdam" Community Development Journal. V.19 N.2

"Yeni Dünya Düzeni"nde Emek-Sermaye Çelişkisi

Prof. Dr. Alpaslan IŞIKLI (*)

Yeni Dünya Düzeni Kavramı

Yeni Dünya Düzeni kavramı, küreselleştiği söylenen dünyanın durumunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Yeni Dünya Düzeni kavramı, Körfez Savaşının hemen ardından 1991'de Washington tarafından dünyanın gündemine oturtuldu. O gün bugündür, yaygın ve etkili bir biçimde estirilen "değişim rüzgarları"nın belirlediği bir ortamda, hemen her konuda Yeni Dünya Düzeninden söz edildiğine tanık oluyoruz.

Daha önce, Birleşmiş Milletler platformlarından da yararlanılmak suretiyle, Willy Brandt ve Olof Palme gibi liderler tarafından Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen fikri dile getirilmişti. Amaçları, uluslararası ekonomik ve mali ilişkileri, daima varlıklıların yararına işleyen bir mekanizma olmaktan kurtarmak ve adil ve eşitlikçi bir yapıya kavuşturmaktı. Olof Palme'nin öldürülmesinden ve Willy Brandt'ın siyasetten silinmesinden sonra, Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen düşüncesi gündemden düştü. Yeni Dünya Düzeni, onun yerine ve onun içi boşaltılmış ve çarpıtılmış bir almaşığı olarak ortaya atıldı.

Yeni Dünya Düzeni, kendisini bütünleyen başka pek çok unsurla birlikte biçimlenmiş bulunuyor.

Bu unsurlar arasında ilk akla gelenlerden birisi olan "kuralsızlaştırma", yalnızca uluslararası ilişkiler açısından anlam ve önem taşımıyor. Kuralsızlaştırmanın, emek-sermaye ilişkilerini yakından ve doğrudan ilgilendiren yönleri bulunmaktadır. Kuralsızlaştırmanın emek-sermaye ilişkilerindeki izdüşümüne daha özel bir kavram olarak "esneklik" denildiğini görmekteyiz.

(*) A.Ü. SBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Başkanı.

Bütün bu kavramlar, görünüşte ifade ettikleriyle taban tabana zıt oluşumları örtülemeye yaramaktadırlar. Kuralsızlaştırma adı altında, halk egemenliğine dayalı kurallar çiğnenirken veya kaldırılırken, uluslararası sermayenin kendi kuralları egemen kılınmaktadır. Esneklik adı altında ise, bu sözcüğün çağrıştırdığı durumla hiç ilgisi olmayan, 19. yüzyıl vahşi kapitalizmine özgü katı kurallar dayatılmaktadır.

Hepsi birbirini bütünleyen ve bir yenilikmiş gibi kabul ettirilebilmiş olan değişikliklerin gerisinde de, gerçekte, eski ve bilinen bir hikayenin uzantıları süregelmektedir.

Kapitalizmin, 1929-30 yıllarında doruğa ulaşan bunalımı, liberalizmi tahtından indirmiş; Keynesçi çözümlemelerin yeşil ışık yaktığı sosyal devlet uygulamalarının gerçekleşmesine ortam hazırlamıştı. 1970'li yılların başında patlak veren bunalım ise liberalizmin, yeni liberalizm adı altında diriltilmesi yönündeki çabalara gerekçe oluşturacak biçimde yorumlanabilmiştir.

Yeni liberalizm, içerdiği sözcüklerin ifade ettikleri anlamın tersine, ne yenidir; ne de özgürlükçüdür. Yeni değildir; çünkü, gerçekte 19.yüzyılın çok bilinen bir sistem anlayışının, sosyal devletle tanışmış bir dünyada yeniden dayatılmasından başka bir anlama gelmemektedir.

Yeni liberalizm özgürlükçü değildir; çünkü hayata geçirildiği her yerde, ülkeden ülkeye değişen düzeylerde olmakla birlikte, demokratik kurumların tahribi ve demokrasi ilkelerinden taviz verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Yeni liberal "boy"ların rahatlıkla at oynatabilmeleri için, 1973'te Şili'de kanlı bir darbenin iktidara gelmesi; Türkiye'de ise yeni liberal "prens"lerin ülke ekonomisinde onulmaz yaralar açabilmeleri için, 24 Ocak'ın ardından 12 Eylül'ün gelmesi gerekmiştir.

Yeni liberalizmin, demokrasiden sapma veya demokrasinin içinin boşaltılması yönündeki etkilerinden nasibini alanlar, yalnızca yoksul veya gelişmekte olan ülkeler olmamıştır. Sanayileşmiş zengin ülkelerde de bu yönde bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu ülkelerde görünüşte demokrasi ayaktadır; ancak, demokrasiye içerik, anlam ve gerçeklik kazandıran sosyal devlet kazanımları ciddi aşınmalara uğratılmışlardır. İngiliz İşçi Partisi'nin sol kanat liderlerinden Tony Benn'in İngiltere için söylediği gibi, bu ülkelerde, demokrasi ve sosyal devlet üzerine kurulmuş bulunan konsensus çökmüştür.

Böylece ortaya çıkan duruma Yeni Dünya Düzeni denilmesi ise ikiyüzlülüğün boyutlarını daha da belirginleştirmektedir. Ne var ki dünyanın dört bir yanında istikrarsızlık ve çatışma ortamı gizlenemeyecek ölçülere varmakta

ve mızrak çuvala sığmamaktadır. Tarihin ve ideolojinin sonunun geldiğinin iddia edildiği ve dolayısıyla tek ve değişmez bir ideoloji olarak liberalizm temelinde yeni bir dünya düzeninin kurulduğu beklentisi yaygınlaştırılmak istenirken, düzenden çok düzensizliğin ve kaosun derinleşmekte olması, Yeni Dünya Düzeninin egemenlerinin işini zorlaştırmaktadır.

Gizlenemeyecek boyutlara varmış olan bu duruma Huntington'un getirdiği açıklama, gerçekleri örtbas etme çabası içinde olanların işini bir ölçüde kolaylaştırmıştır. Huntington, olup bitenleri "medeniyetler çatışması" olarak açıklamaktadır. Böyle olunca, Körfez'e müdahaleden tutunuz, Yugoslavya'nın parçalanmasına kadar varan ve süregelmekte olan sayısız acılı olayın gerisinde yatan doymak bilmeyen iştahları ve bu durumun ifade ettiği emek-sermaye çatışmasını görmek olanaksızlaşabilir. Veya Pakistanlı kalkınma iktisatçısı Mahbul'un işaret ettiği üzere dünyanın dört bir yanında ardı arkası kesilmeyen "bu çatışmaları, bölgesel veya etnik olarak nitelendirebilirsiniz. Ancak, gerçek sebep, sosyal ve ekonomiktir" (1).

Bu türden sözde kuramsal malzemeler, Avrupa merkezli yabancı düşmanlığıyla birleşince eski ve bilinen sömürü ilişkisini, bambaşka kavramlarla ve bambaşka sonuçlara varabilecek biçimde algılamaya ve anlatmaya elverişli bir ortamın oluşumu sağlanabilmektedir. Bu ortam sayesindedir ki Belçika eski içişleri bakanlarından Joseph Michel şu ifadelerde bulunma hakkını kendisinde bulabilmiştir: "Roma halkı gibi barbarlar tarafından istilaya uğramak tehlikesiyle karşı karşıyayız. Bu barbarlar, Araplar, Faslılar, Yugoslavlar ve Türklerdir. Bunlar, çok uzaklardan geliyorlar ve bizim uygarlığımızla hiç bir ortak yanları bulunmuyor"(2)

Kısacası, Yeni Dünya Düzeni, eski ve temel bir çelişkinin, emek-sermaye çelişkisinin örtülenmesine yarayan, ustaca belirlenmiş bir deyim olarak çok önemli bir işlev görmektedir. Üstelik yeni de değildir. Her geçen gün biraz daha iyi görülmektedir ki, Yeni Dünya Düzeni adı altında kurulan, eski imparatorlukların bir benzerinden başka bir şey değildir.

Emek-Sermaye Çelişkisinin Değişen Çerçevesi

Üniversitedeki çalışma odamın duvarında 19.yüzyılın ünlü Avusturyalı ressamı, Robert Koehler'in tablosunun tıpkı basımı asılı. Tablo, döneme özgü bir grev sahnesini canlandırıyor. Emek sermaye ilişkisine ve çelişkisine

---

(1) Bkz: Jean Marijnissen, **Enough! A socialist bites back**, Elsevier, 1996, s.138.

(2) Ignacio Ramonet, **Géopolitique du chaos**, Galilée, Paris,1997, s.94.

dair hemen her şeyi bu tablonun çerçevesi içine sığdırmak mümkün olabilmiş. İşveren, değişik tepkiler ve eğilimler gösteren işçiler, fabrika, patronun malikanesi... hepsi bu tablonun içinde temsil edilmişler. Ayrıca, kazanılan paranın önemli bir bölümünün de resimde yer alan binalardan birindeki kasada banknotlar halinde saklandığı tahmin edilebilir. Zira, sanallık boyutu ağır basan bir evrensel finans ağı henüz kurulmuş değildir.

Günümüzde böyle mi?

Herşeyin, işyeri, işletme, işkolu ve hatta ulusal düzeyde yürütülen bir toplu pazarlık süreciyle çözüme kavuşturulmasının olanaksızlığı çoktan anlaşılmış bulunuyor. Değişim, bundan ibaret de kalmamış; ulusal devletleri hedef alan bir demokratik baskı grubu faaliyetinin getirisini sınırlayan farklı bir ortam oluşmuştur. Siyasal iktidar erkini ulusal boyutların dışına taşıran koşullar karşısında, ulusal iktidarları muhatap kabul etmek temelinde biçimlenen talepler ve mücadeleler, halkımızın bilgelik dolu özdeyişlerinden birisini anımsatır olmuştur: "Köylünün şaşkını mübaşire anlatırmış derdini".

Dertlerin, hâlâ mübaşir konumunda olanlara anlatılması yalnızca şaşkınlıktan değil, kuşkusuz. Asıl belirleyici olan, yeni koşullarda sonuç vermesi mümkün olabilecek mücadele araçlarının ve bu araçları kullanabilecek toplumsal gücün henüz yeterince gerçeklik kazanmamış olmasından kaynaklanan çaresizliktir.

Örneğin, Türkiye emekçileri, başlarına gelenlerin hesabını kime, nasıl soracaklardır? IMF Türkiye masası şefi Cottarelli'ye mi, yoksa onun da üstündeki Fisher'e mi... Uluslararası sermayenin maaşlı adamlarından Türkiye emekçilerinin sorunlarına kulak asmaları beklenebilir mi? Türkiye emekçileri, uluslararası düzeyde tekelleşmiş bulunan medyanın ördüğü iletişimsizlik ağını nasıl aşacaklardır...

Önceleri,Yeni Dünya Düzeni İmparatorluğunun, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, OECD ve G7'lerden oluşan prezidyumuna yönelik tepkilerin dile getirilmesi bugünkü kadar bile mümkün değildi. Ülkesinde tarımın ve kendi ekonomik durumunun mahvına neden olan politikaların gerçek sorumlusunu isabetle belirleyen 43 yaşındaki Koreli bir emekçi köylü, sesini duyurabilmek için en son çareye başvurmak zorunda kalmıştı: Cenevre'ye kadar gelmiş; 5 Kasım 1990 tarihinde GATT'ın (sonradan Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşmüştür) genel merkez binasının holünde, elindeki bıçağı karnına saplayıvermişti (3).

---

(3) Pascal Riché, *"Une brève histoire de la mondialisation"*, **Libération**, 27.11.1999.

Bu çaresizlik ortamının aşılması yönünde önemli bir dönüm noktası olarak görüldüğü içindir ki Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'ne bir anlamda geri adım attırılabilmiş olması, geniş ve derin yankılar uyandırmıştır (4).

Sömürünün Uluslararasılaşması

70'li yıllarda baş gösteren ekonomik bunalımın üstesinden gelme iddiasıyla dayatılan yeni liberal yeniden yapılanma modelleri, bunalıma çözüm getirememiş; üstelik bunalımın temelinde yatan uluslararası gelir adaletsizliğini büsbütün artırmıştır.

Bugün yeryüzünde daha önceki sömürge dönemlerinin hepsini geride bırakacak ölçüde Güney'den Kuzey'e doğru bir kaynak akımı başlatılmıştır (5). "Böylece 1982-1990 yılları arasında sekiz yılda, yoksullardan zenginlere doğru, yalnızca borç servisleri yoluyla, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika'nın Avrupa'ya yaptığı Marshall yardımlarının sekiz katı tutarında bir gelir transfer edilmiştir. Yoksul borçlu ülkelerdeki ortalama bir yurttaş, alacaklı bir OECD ülkesindeki ortalama yurttaştan 55 defa daha yoksul olduğundan [bu süreç] taştan kan çıkarmaya benzemekte"dir (6).

1960'ta, dünya nüfusunun en zengin ülkelerde yaşayan yüzde 20'sinin zenginliği en yoksul ülkelerde yaşayan yüzde 20'sinin 30 katı iken, 1995'te 82 katı olmuştur (7). Birleşmiş Milletler verilerine göre, dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'si dünya gelirinin yüzde 82'sini alırken, en yoksul yüzde 20'si yalnızca yüzde 1,4'ünü almaktadır. 1996'da, 358 adet dolar milyarderinin servetlerinin toplamı, yeryüzü nüfusunun en yoksul yüzde 45'inin yıllık gelirlerinin toplamına eşittir (8). Bir başka hesaplamaya göre, dünyanın en zengin 200 kişisinin serveti, iki milyar insanın gelirlerinin toplamından daha fazladır (9).

Sorunun önemi, uluslararasılaşmış ve her türlü kamusal denetimin dışına çıkmış olan sermayenin, vergi sorumluluğundan kurtulmanın yolunu da bulmuş olmasıyla büsbütün artmıştır. Oysa, Birleşmiş Milletler verilerine göre dünya zenginliğinin yarısını elinde bulunduran 400 milyarderin yüzde 4 ora-

---

(4) A. Işıklı, *"Seattle, Avrupa Birliği ve Türkiye"*, **Mülkiye**, cilt:XXIV, sayı:220, Ocak-Şubat 2000, s.83-96.

(5) Susan George, **The Debt Boomerang,** Pluto Press, Londra,1990, s.XVII.

(6) **Aynı eser**, s.XV-XVI.

(7) I. Ramonet, **Le Monde diplomatique**, Kasım, 1998.

(8) **Rapport du PNUD(UNDP-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Raporu)**, 1996, s.2.

(9) Jay Mazur, *"Labor's New Internationalism"*, **Foreign Affairs**, cilt:79, no:1,s.80.

nında vergilendirilmesi mümkün olsa, yeryüzündeki yoksulluk ve sağlık sorunu kökünden çözülmüş olabilecektir (10).

Bütün bunların anlamı, sömürgeciliğin değişik kılıklara bürünmüş olarak ve fakat eskisini aratmayacak boyutlarda kabarmış olmasıdır.

Bir başka açıdan bakıldığında, kapitalizmin temel çelişkisinin veya sömürü ilişkisinin ekseninde derin bir kayma meydana geldiğini söyleyebiliriz. Uluslararası düzeydeki gelir adaletsizliği, her bir ulusun kendi bünyesinde mevcut olan gelir adaletsizliğini kat kat gerilerde bırakan boyutlara ulaşmıştır.

Yeryüzünün yoksulları ile zenginleri arasındaki uçurum, işyeri, işletme, işkolu ve hatta ulusal düzeydeki işçi ve işveren arasındaki dengesizliği gölgede bırakacak bir önem ve belirleyicilik kazanmıştır.

Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki tek kutuplulaşmış olan dünyada Doğu-Batı çelişkisi de ortadan kalkmış bulunuyor. Böyle olunca, geride kalan ve asıl önem taşıyan çelişki, bilinen ve tarihsel olarak tümüne öngelmiş bulunan çelişkidir. Bu çelişki, Atatürk'ün kullandığı deyimlerle emperyalizm ile mazlum milletler arasındaki çelişkiyi de içermektedir. Bu çelişki, uluslararasılaşmış olan sermaye ile yeryüzünün emekçi çoğunluğu arasındaki çelişkidir.

Tekelleşen ve Devleşen Sermaye Karşısında Demokrasi

Uluslararası ekonomik ilişkilerde gerçekleştirilen yeniden yapılanma süreci, güçlüyü daha güçlü yapan eğilime hız katmıştır. Bu yolla, görülmemiş ölçüde yoğunlaşarak uluslararasılaşan sermaye, bunalımın yükünü kendi dışına yansıtma olanağını artırmıştır.

Uluslararası sermaye, hiç bir kamusal denetimin boyutlarına sığmayan bir güce erişmiştir. General Motors'un cirosu, Danimarka'nın; Ford'unki Güney Afrika'nın; Toyota'nınki Norveç'in gayri safi yurtiçi hasılasını aşmıştır (11).

Sermayenin uluslararası boyutta böylesine büyük bir güç haline gelmesi, ulusal iktidarların önemini ortadan kaldıran ve giderek ulus devleti tarihe gömmeye yönelik sonuçlar doğurmaktadır.

Temel nitelikteki mali, ekonomik ve dolayısıyla sosyal konulardaki kararların, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası sermayenin çıkarlarının aracı ko-

---

(10) **L'Autre Davos,** l'Harmattan, Paris, 1999, s.97.

(11) Ignacio Ramonet, **Géopolitique du chaos**, **age**, s.61-62.

numundaki kurumlar tarafından alınması ve yürütülmesi doğrultusundaki yeniden yapılanma süreci, Türkiye ile sınırlı değildir.

Ottowa Üniversitesi profesörlerinden Michel Chossudovsky, bu sürecin, ülkelerin kamusal yönetim kurumları ve mekanizmaları üzerinde doğurduğu sonuçları şöyle anlatıyor:

"...bu ülkeler vergi ve para politikaları üzerindeki tüm denetimlerini kaybediyorlar. Merkez bankaları ve maliye bakanlıkları 'yeniden yapılanmış', çoğu devlet kurumları lağvedilmiş, ekonomik vesayet kurulmuştur. Böylece, sivil topluma hesap vermek zorunda olmayan bir tür 'paralel yönetim' uluslararası örgütlerce oluşturulmuştur." (12)

Ulusal devletin tahribinin veya zayıflamasının beraberinde getirdiği ve daha da önemli olan bir diğer sonuç, demokrasinin rafa kaldırılmasıdır. Yalnızca işçi-işveren ilişkileri çerçevesindeki demokrasi, yani endüstriyel demokrasi değil, bir bütün olarak demokrasinin kendisi tehdit altındadır. Unutmamak gerekir ki demokrasi, yeni liberalizmin fikir babaları olan Von Hayek ve Friedman açısından, hiç bir zaman temel nitelikte bir değer ifade etmemiştir ve onlar, Pinochet'nin Şili'sine daima hayranlık duymuşlardır (13)

Yeni Dünya Düzeninde küreselleşen iktidar odakları tarafından temsil edilen ayrıcalıklıların dar çıkarlarının yansıması olan öncelikler ile demokrasi ilkeleri arasındaki çelişkinin aşılması olanaksızdır (14). Bu nedenledir ki ulusal devlet ortadan kaldırılırken onun yerine konulmak istenen, uluslararası düzeyde bir demokrasi değil uluslararası totalitarizmdir, bir başka deyişle yeni dünya imparatorluğudur.

Mevcut koşullarda, ulus devletin ortadan kaldırılması, tek tek uluslar bünyesinde gerçekleştirilmiş bulunan demokratik kazanımların korumasız kalmaları sonucunu doğurmaktadır. Çünkü, ulus devletin ortadan kalkması, şu veya bu ölçüde demokratik olan rejimlerin kabuklarının kırılmasını, dolayısıyla ezilmelerinin kolaylaşmasını sağlamaktadır.

Böylece, totalitarizmin yeni bir türünün doğmakta olduğunu söylemenin isabeti giderek açıklık kazanmaktadır.

---

(12) Michel Chossudovsky, *"Comment éviter la mondialisation de la pauvreté"*, **Le Monde diplomatique**, Eylül 1991, s.4.

(13) Bkz: Perry Anderson, *"Histoire et leçons du nÈo- libÈralisme"*, **L'Autre Davos, age,** s.21.

(14) Bkz: A.. Işıklı, **Küreselleşme ve Demokratikleşme**, 2. Baskı, Tüze y., Ankara, 1996.

"Örgütlü herhangi bir muhalefete yer tanımayan, kişilerin haklarını devletin yüce menfaatine tabi kılan ve bu devlet bünyesinde, yönetimi ele geçirilmiş bulunan toplumun tüm etkinliklerinin siyasal iktidar tarafından hükümranlık hakları kullanılarak yönetilen tek partili rejimlere 'totaliter rejim' denilmekteydi.

Küreselleşme dogmalarına ve tek yönlü düşünceye dayalı olan bu yeni totalitarizm, başka hiç bir iktisat politikasını kabul etmemekte, yurttaşların sosyal haklarını rekabetçi mantığa feda etmekte ve toplumun tüm yönetimini finans piyasalarına terk etmektedir." (15)

Aslında, sermayenin tekelleşmesinin demokrasinin gerçekliğine gölge düşüren sonuçları, yeni bir durum değildir.

A.B.D. cumhurbaşkanlarından Eisenhower, 1960'da görevini terk etmeden önce yaptığı açıklamalarda, ülkesinde, sahne önünde yer alan seçilmişlerin dışında geri planda mevcut başka bir iktidarın varlığına işaret etmişti. "Military industrial complex"(sınai-askeri ittifak) olarak ifade ettiği bu iktidar, sermaye ile ordunun ittifakını temsil etmektedir ve asıl gücü elinde tutan onlardır.

Bu görünmeyen ve fakat gerçek iktidardır ki Nixon'ı başkalarının telefonunu dinlettiği gerekçesiyle görevden uzaklaştırmışken; Clinton'u telefonunu dinleyerek itibarsızlaştırabilmiştir.

Nixon, Watergate operasyonu ile düşürüldükten sonra, Oxford Üniversitesinde muhafazakar öğrenci derneğinin düzenlediği bir toplantıda konuşmuş; bütün bu olup bitenlerin, ülkesi ile Çin arasındaki ilişkilerin düzelmesine değdiğini açıklamıştı. Clinton'un da kendisiyle ilgili olarak patlak veren her skandalın ardından, Körfez'de biraz daha kan akıtmış olması, bu skandalların hangi amaçla kullanıldığı sorusunu akıllara getirmiştir.

Ekonomik gücü elinde bulunduranların siyasete de egemen olmaları, Amerika ile sınırlı bir durum değildir. Olof Palme de ölümünden kısa bir süre önce yaptığı seçim konuşmalarında, iktidara geçemezlerse, ülkenin ekonomik hayatını yönlendiren 10-15 tane ailenin hükümete ve parlamentoya da hakim olacaklarını dile getirmişti (16). 60 yıllık sosyal demokrat iktidarlardan sonra İsveç'te başgösteren bu tehlike, başka pek çok ülke açısından çok daha belirgin bir biçimde varlığı kanıtlanmış olan bir durumdur.

---

(15) Ignacio Ramonet, *"Régimes globalitaires"*, **Le Monde diplomatique**, Ocak 1997, s.1.
(16) Ernest Mandel, **Ankara Konferansları,** MB Vakfı Yayınları:11, Ankara, 1991, s.21.

Demokrasiyi sözde kalmaya mahkum eden bu gelişmeler, sermayenin tekelleşmesi ve dev boyutlara varması sürecine koşut olarak hızlanmıştır. Bu durum, aynı zamanda, seçim yoluyla göreve gelmiş olanların, halkın gözünde itibar kaybetmeleri ve kamuoyunun ilgi odağı olma durumundan uzaklaşmaları sonucunu doğurmaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre, Amerika'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinde harcadıkları astronomik boyutlardaki paralara rağmen, adayların ekranda görünmeleriyle birlikte izleyicilerin üçte ikisi televizyonlarını kapatmaktaymış (17). Fransa'da bir haftalık derginin yaptığı kamuoyu araştırması çerçevesinde, "dünyanın en etkili 50 kişisinin kim olduğu" sorulmuş. Bu yolla belirlenen 50 kişi arasında seçilmiş tek bir kişinin bulunmadığı görülmüştür. Seçilenlerin başında Bill Gates yer almıştır (18).

Her şeyin piyasaya terk edilmesi, piyasaya egemen olanların tüm toplumsal yaşama egemen olmaları sonucunu doğurmakta; sonuçta, mali, ekonomik ve medyatik gücü elinde bulunduran bir avuç azınlığın tüm dünyayı yönetmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Kumarhane Kapitalizmi

Yeni Dünya Düzeninde sermayenin uğradığı değişiklik, yalnızca tekelleşmekten ve dev boyutlara erişmekten ibaret kalmamıştır. Sermaye, bu nicel değişiminin yanı sıra çok derin bir nitel değişikliğe de uğramıştır.

Hiç bir kamusal ve demokratik denetimin ulaşamayacağı büyüklüğe ulaşan sermaye, zincirlerini koparmış bir canavara dönüşmüş, kârdan başka bir öncelik tanımama ayrıcalığını elde etmenin sarhoşluğuyla, yeryüzünde, o borsadan bu borsaya atlayarak, kol gezmektedir. Böylece üretmeyen, iş alanları yaratmayan, ama sınırsız kâr elde etme olanağına kavuşmuş bulunan bir sermaye türü ortaya çıkmıştır. Faiz, repo, borsa oyunları, döviz ticareti gibi değişik kılıklarda ortaya çıkan faaliyetlerin ürünü olan bu sermaye türünün ortak özelliği spekülatif olmasıdır.

Keynes'in yıllar öncesinden işaret etmiş olduğu ve *"casino capitalism"* (kumarhane kapitalizmi) olarak isimlendirdiği bu durum, günümüzün reddedilmez ve belirleyici bir gerçekliği haline gelmiş bulunuyor.

Kumarhane kapitalizminin temel özelliği, spekülâtif kazançların giderek ağırlıklı bir yer kazanmasıdır ve bugün de görünen bundan başkası değildir.

---

(17) **Aynı eser**, s.30-31.

(18) Ignacio Ramonet, **Géopolitique du chaos, age**, s.71.

Yeryüzünde her gün 2000 milyar dolar para el değiştirmekte, bu miktarın ancak yüzde 5'i reel mal ve hizmet alışverişi için yapılmaktadır; geri kalan tümü spekülatif harcamalara gitmektedir (19). Dünya'daki tüm ekonomik faaliyetin dörtte birinden fazlası 200 tane işletmenin elinde bulunmaktadır. Ancak, bu 200 işletme, dünya faal nüfusunun yalnızca yüzde 0,75'ine iş olanağı sunmaktadır (20).

Spekülâtif kazançların anormal cazibesi, sınai sermayenin de spekülâtif alanlara kayması sonucunu doğurmaktadır. Marbourg Üniversitesi profesörlerinden Frank Deppe'nin Mülkiyeliler Birliğinin davetlisi olarak 19 Mart 1993'te Ankara'da verdiği konferansta anlattıklarına göre, Siemens, Volkswagen gibi pek çok önemli firmanın geliri, giderek artan oranlarda spekülatif kazançlardan oluşmaktadır.

Ülkemiz, bu evrensel ölçekli dönüşümün dışında değildir. İstanbul Sanayi Odasının her yıl yenilediği anket araştırmasının sonuçlarına göre, İstanbul'daki en büyük 500 firmanın toplam gelirleri içinde "sınai faaliyet dışı kazançların" (yani, spekülatif kazançların) payı, yüzde 90'a yaklaşmıştır.

Spekülâtif kazançların diğer kazanç türlerini ezip geçen bir büyüme göstermesi, sınai sermaye kesiminden de bazı feryatların yükselmesine yol açacak boyutlara varmıştır. Nitekim, bu kesimin önde gelen temsilcilerinden Halit Narin'in, 28 Kasım 1998 tarihinde gazetelerde yer alan açıklamasında, 6 en büyük bankanın 6 aylık kârlarının toplamının, 100 en büyük şirketin yıllık kazançlarının toplamından daha büyük olduğunu ifade ettiğini görmüş bulunuyoruz.

Kaynağı üretim olmayan bu tür kazançlar nereden karşılanmaktadır? Bu sorunun yanıtını görmek için 2000 yılı bütçesine kabaca bir göz atmak yeterlidir.

2000 yılı bütçe rakamlarına göre, yıllık gider toplamının yüzde 45'i faiz ödemelerine ayrılmıştır. Vergi gelirlerinin neredeyse tamamına yakını faiz ödemelerine gitmektedir. Bütün bu gerçeklere karşın, gene de "kara delik" olarak nitelendirilen bütçeden yalnızca yüzde 6'lık bir pay alan sosyal güvenlik kurumları olmaktadır.

Spekülatif kazançların böylesine büyük bir pay oluşturması, geleneksel bölüşüm tablosundan ciddi biçimde ayrılan bir durum ortaya çıkarmıştır. Gü-

---

(19) **L'Autre Davos, age**, s. 96.

(20) I. Ramonet, **Géopolitique..., age,** s.61.

nümüzdeki sömürü ilişkisi üzerindeki etkileri bakımından, 19. yüzyıldan miras kalan toplu pazarlık, grev gibi mekanizmalar büsbütün yetersizleşmektedir. Artık, yaratılan değerden en büyük ve kayda değer payı alanlar genellikle toplu pazarlık masasında yer almamaktadırlar. Onlar, çoğu zaman ülke içinde de değillerdir. Çünkü, yaratılan değerden en büyük payı alanlar, işçi istihdam eden işveren konumundaki sermayedarlar değildir. Kumarhane kapitalizmi koşullarında aslan payını alanlar, spekülatif kazanç sahipleri olmaktadır ve onları, geleneksel mücadele yöntemleriyle, gelirin yeniden dağılımı sürecine dahil etmek olanağı yoktur.

Kumarhane kapitalizminin doğuşunun en önce ve en belirgin bir biçimde kendisini gösteren bir diğer sonucu da işsizliktir. Üretmeden, istihdam yaratmadan kazanmanın yollarını bulan sermaye, kanını emdiği canlıların ortasında kanatlarını boşluğa geren bir yaratık gibi büyürken, etrafındaki işsizleşen ve yoksullaşan kitlelerin sayısını hızla büyütmektedir.

Bu durum, yalnızca acımasız krizlere sahne olan Latin Amerika veya Uzak Doğu ülkelerini değil, metropol ülkelerini de kapsayan bir yaygınlık kazanmıştır. İşsizlerin sayısı, OECD ülkelerinde 40 milyonu aşmıştır. OECD ülkelerinde, 1970-1996 yılları arasında, nüfus artışı hemen hemen sıfır düzeyindeyken işsizlerin sayısı üç kat artmıştır.

ABD'de işletmeler, rekabet koşullarını düzeltmek gerekçesiyle, çalıştırdıkları işçi sayısında büyük ölçekli kısıntılara gitmektedirler. Hiç işçi çıkarmamakla ün yapmış olan IBM, bir çırpıda 40 000 işçinin işine son vermiştir. Fransa'da 1996'da her ay işine son verilenlerin sayısı 35 000'i aşmıştır (21). Bazı ayrıcalıklı çalışanlar için ömür boyu istihdam garantisi sağlayan Japon işletmecilik modeli, tarihe malolmuştur.

19. Yüzyıl kapitalizmi, geniş yığınları proleterleştirmiş; emeğinden başka satacak şeyleri olmayanların oluşturduğu bir işçi sınıfının doğuşuna ortam hazırlamıştı. Öyle görünüyor ki yeni bir binyılın eşiğinde boy vermekte olan kumarhane kapitalizmi, insanlara, emeklerini dahi satmak olanağı tanımayan bir dünya sunmaktadır.

Yeni Dünya Düzeninde Sendikacılık

Halkımızın bir sözü vardır: "Et kokarsa tuz var; tuz kokarsa ne var?" denilir.

19. Yüzyılın büyük düşünürleri, sendikaları, yalnızca kapitalizmin ortaya çıkardığı sorunların çözümü için değil; kapitalizmin son bulması için de ge-

---

(21) I. Ramonet, **Géopolitique..., age,** s.63.

rekli ve kaçınılmaz ilk adımlar olarak görmekteydiler (22). Yeni Dünya Düzeni koşullarında, sendikaları bu görevlerini yapamayacak konuma indirgemek yönünde bazı nedenler ortaya çıkmış görünüyor.

Yeni Liberal iktidarlar, uyguladıkları yapısal uyum politikalarıyla işsizliği görülmemiş ölçülerde artırırlarken, sendikaları baskı altında tutmak ve zayıflatmak konusunda da etkin bir silaha kavuşmuşlardır. Yeni liberal politikaların uygulandığı her yerde sendikalı işçi kitlesi, sendikasız düşük ücretle çalışmak veya sendikalı kalmakta direnerek işsiz kalmak arasında bir tercihe zorlanmıştır. Bu çaresizlik ortamı sayesindedir ki Reagan, hava trafik kontrollerinin grevini, Demir Leydi de Arthur Scargill'in önderliğindeki madencilerin genel grevini başarısızlığa uğratarak sosyal devlet karşıtı politikalarının yolunu açmışlardır.

Sendikalı işçi kitlesi üzerindeki ekonomik baskılar, ülkelerin koşullarına göre değişen başka bazı yöntemlerle eşlenmiştir. Latin Amerika'da örnekleri görülen diktatörlük rejimlerine özgü uygulamalar ve cinayetler, bu yöntemlere dahildir. Bizde bu durumun örnekleri 12 Eylül uygulamalarında doruğa ulaşmıştır. Ayrıca, 12 Eylül öncesinde DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in, daha yakın tarihlerde Türk-İş Genel Sekreteri Şemsi Denizer'in öldürülmeleri ve 1 Mayıs 1977 katliamı gibi olaylar, sendikalar üzerindeki baskıcı uygulamaları bütünlemiştir.

Sovyet sisteminin çökmesinin ve dünyanın tek kutuplulaşması olarak ifade edilen koşulların da egemen sınıfların sendikalar karşısında izledikleri politika üzerinde yansımaları olmuştur. Kabul etmek gerekir ki geçmişte Bolşevik devrimini dünyaya ve özellikle de Batı'ya ihraç etme yönündeki çabalar, Batılı ülkelerin kapitalistlerini ve onların güdümündeki iktidarları derinden etkilemiştir. Batılı egemenler, kapılarını çalan devrim tehlikesinden kurtulabilmek için işçilerinden yükselen talepler karşısında daha tavizkâr olmak yolunu seçmişler; böylece, sosyal devletin doğuşu karşısında daha az engel oluşturan bir tutum izlemek zorunda kalmışlardır.

Sendikacılık da bu çerçeve içinde yerleşiklik kazanabilmiştir. Üstelik, en belirgin örnekleri Amerikan sendikacılığının yakın tarihinde bolca görüldüğü

---

(22) "[Sendikalarda] gerçekte söz konusu olan; görünüşte söz konusu olandan -yani, ücretin belirlenmesinden- ibaret olsaydı ve sermaye ile emek arasındaki mevcut ilişkiler ebedi olsaydı, bu birleşmeler gerçeklerin zorunluluğu karşısında başarısızlığa uğrardı. Fakat onlar işçi sınıfının birleşmesine ve sınıf çatışmalarıyla birlikte eski toplumun tümüyle yıkılmasının hazırlanmasına hizmet ederler." Karl Marks, **Travail salariÈ et capital (1891)**, Pekin, 1982, s.82.

üzere, sendikalar çoğu zaman uluslararası düzeyde Batılı egemenlerin antikomünist mücadelelerinin bir aracı olarak işlev görmüşlerdir. Dolayısıyla, Sovyetlerin çökmesinin Batılı egemenlerin sendikalara ihtiyacının ve hoşgörüsünün sınırlarını daraltan sonuçlar doğurmuş olması doğaldır. Bu durumu, Türkiye'nin NATO'nun ileri karakolu olarak taşıdığı önemin ortadan kalkmasına benzetebiliriz.

Bütün bu nedenlerin sonucu olarak, İsveç, Danimarka gibi bir kaç ülke hariç tutulacak olursa, sendikalaşma oranındaki düşüşün genel bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Sendikalaşma oranının (sendikalı işçi sayısının toplam işçi sayısına oranı olarak) 1980-1994 yıllarında Avustralya'da yüzde 48'den yüzde 35'e, Fransa'da yüzde 18'den yüzde 9'a, Hollanda'da yüzde 35'den yüzde 26'ya, İngiltere'de yüzde 50'den yüzde 34'e, ABD'de yüzde 22'den yüzde 16'ya düştüğü görülmektedir (23).

Ülkemizde de, Çalışma Bakanlığı verilerine göre, sendikalı işçi sayısının sigortalı işçi sayısına oranı 1980'den günümüze gelinceye kadar, genelde yüzde 50 civarındayken yüzde 16'ya kadar düşmüştür. Bu oran, kamu kesiminde yüzde 80'den fazlayken yüzde 60'ın altına, özel kesimde ise yüzde 30'a yakınken yüzde 6 civarına düşmüştür (24).

Sendikacılık, uluslararası düzeyde, Yeni Dünya Düzenine başlıca üç ayrı eğilim halinde kümelenmiş olarak girmişti (25).

Bunlardan birincisi DSF(Dünya Sendikalar Federasyonu- WFTU) tarafından temsil edilmekteydi. Esas olarak Sovyet sendikalarıyla Sovyetlere bağlı ülkelerin sendikalarının ve Batı'nın komünistlerin denetimi altında bulunan bazı büyük sendika merkezlerinin katılımıyla oluşan DSF, Sovyetlerin çöküşüyle ve Doğu Blokunda ilk örneği Polonya'da ortaya çıkan, Dayanışma Hareketi türünden oluşumların etkisiyle neredeyse silinme noktasına varacak ölçüde zayıfladı.

Öte yandan, DSF bünyesinde yer alan ve önemli ölçüde komünistlerin denetimi altında bulunan İtalya'nın büyük sendika merkezlerinden CGIL, DSF'yi 1973'te toplanan 9. Kongresinde terk etmişti. Fransa'nın en büyük sendika merkezi olan komünist ağırlıklı CGT de DSF'den ayrılmış ve 16 Mart

---

(23) OCDE(OECD), **Perspectives de l'Emploi**, Juillet 1997, Paris, 1997. S.78.

(24) **'97-'99 petrol-iş**, s.713.

(25) Bkz. A. Işıklı, *"Uluslararası Sendikal Örgütler"*, **Cahit Talas'a Armağan**, MB Vakfı Yayınları:9, Ankara, 1990, s:293-310.

1999'da ETUC(Avrupa Sendikalar Konfederasyonu) üyesi olmuştur. CGT, UHİSK(Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu-ICFTU) üyeliği için de başvurmuşsa da, bu başvurusu henüz karara bağlanmamıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda zayıflayan DSF'nin 25-28 Mart'ta Yeni Delhi'de yapılan Kongresi, bazı Hintli, Arap, Latin Amerikalı, Rus sendikalardan oluşan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer merkezi oluşturan ve başlangıçta Hıristiyan sendikaları bünyesinde toplayan DEK (Dünya Emek Konfederasyonu-WCL,CMT) (26) bünyesindeki laikleşme eğilimi, 1960'lı yıllarda başlamıştı. Hıristiyan sendikacılığın varlık nedeni kazanmasında, komünizmin yayılması karşısında Hıristiyanlıktan yararlanma eğilimlerinin ağır bastığı bilinmektedir. Dolayısıyla, Yeni Dünya Düzeni koşullarında, "yeşil kuşak" teorisi gibi, Hıristiyan sendikacılık akımının da önemli bir varlık nedenini yitirdiği düşünülebilir.

Bu iki merkezin zayıflamakta olmasına karşın, UHİSK (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu-ICFTU) göreli olarak gelişen veya en azından varlığını koruyan bir merkez niteliğindedir.

Ülkemizden Türk-İş, 1960'dan bu yana UHİSK üyesidir. Türk-İş 1988'de ASK'a da üye olmuştur. DİSK ise 1985'te UHİSK ile birlikte ASK üyeliğine de kabul edilmiştir. 1997'de KESK ve Hak-İş, hem UHİSK'na ve ASK'a üye olmuşlardır. Hak-İş'in üyeliği, tüzüğüne laiklik ilkesini koyma taahhüdünde bulunması sonucunda mümkün olabilmiştir.

UHİSK'nun, 3-7 Nisan 2000 tarihinde toplanan kongresinde "küreselleşme ve dayanışma" teması ağırlıklı bir yer tutmuştur ve, "sosyal adaletin küreselleşmesi" söyleminin vurgulandığı bir platform olarak işlev görmüştür.

Genel olarak sendikacılık hareketinde görülen bu değişmelere ek olarak, Yeni Dünya Düzeni koşullarında yeni bazı arayışların varlığından da söz edilebilir. Bu çerçevede "korporatist işlevsellikten bağımsız toplumsal güce" doğru "yeni enternasyonalizm" eğilimlerinin varlığına işaret edilebilir (27) Ancak, bütün bu gelişmelerin, Yeni Dünya Düzeninin emek ve demokrasi karşıtı yönde dönen çarklarını etkileyecek güce eriştiklerini söylemenin uzağında bulunduğumuz da bir gerçektir.

---

(26) Bu örgütün adı, daha önceki çalışmalarımda DİK(Dünya İş Konfederasyonu) olarak tercüme edilmişti.

(27) Metin Özuğurlu, *"Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Gelişmeler"*, **SBF Dergisi** (basılmakta).

Dünyanın kaderinin belirlenmesinde Batı sendikacılık hareketinin önemi yadsınamaz. Ne var ki Batı sendikacılık hareketi, tarih boyunca bir sapmadan bir başka sapmanın çıkmazına yuvarlanarak zaman geçirdikten sonra, şimdi de *Blairec*i "yeni sol"un veya Avrupa merkezli bir başka eğilimin yörüngesine girmekten başka bir şey yapabilecek güce sahip görünmemektedir.

Bu nedenledir ki çoğu zaman, Batılı sendikaların yoksul ülkelerin emekçilerinin sorunlarına olan ilgileri, kendi Batı merkezli çıkarlarının gözetilmesi amacının üstüne çıkamamaktadır. Örneğin, başka ülkelerdeki düşük ücretlere veya çocuk işçi istihdamına karşı çıkmaları, rakip ülke mamullerinin fiyatlarının artması yüzünden kendi ülkelerindeki üretimin daralmasını ve işsizliğin artmasını veya kendi ülkelerindeki sermayenin ucuz emek peşine düşerek kaçmasını önlemek gibi amaçlarla sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık, kendi dışlarındaki ülkelere dayatılan ve işsizliğin de her türlü sömürünün de gerçek kaynağını oluşturan yeni liberal politikalara karşı aynı duyarlılığı ve tepkiyi gösterdiklerini görmek mümkün olamamaktadır.

Oysa, meselenin özü, Batı sendikacılığında, Dünya emekçileriyle içtenlikli ve etkin bir dayanışma kurma yolunda yeterli bilincin oluşmasıyla derinden bağlantılıdır. Unutmamak gerekir ki 1970'li yıllardan bu yana süregelen bunalımın temelinde de ve dolayısıyla Batı'da sosyal devlet ile demokrasi arasındaki konsensusun çökmesinde de belirleyici olan gerçek, yoksulluk ve adaletsizlik içinde yüzen bir dünyada, Batı toplumlarını birer refah adacığı olarak yaşatmanın olanaksızlığıdır.

Nereye?

Yeni Dünya Düzeninde, yeni liberal dayatmaların en önce kendisini gösteren sonuçlarının, demokrasinin tahribi, uluslararası düzeyde derinleşen sosyal adaletsizlik ve bir çığ gibi büyüyen işsizlik biçimde somutlaştığını görmüş bulunuyoruz. Ancak, tüm sorunlar bunlardan da ibaret değildir. Bunlarla birlikte ve bunların kaçınılmaz ve doğal sonuçları olarak, başka bir dizi ekonomik, sosyal ve kültürel sorunun büyüyüp yaygınlaştığına tanık olmaktayız.

Yoksulluk ve açlık, yeryüzünde kol gezmektedir. Son 15-20 yıl zarfında, yüzden fazla Üçüncü Dünya ülkesinde ve eski Doğu Bloku toplumlarında, ekonomik büyümedeki çöküş ve yaşam düzeyindeki düşüş, sanayileşmiş ülkelerin 30'lu yıllarda yaşadıklarının tümünden çok daha önemli ve çok daha süreklidir (28). Artan yoksulluktan sanayileşmiş ülkeler de payına düşeni al-

---

(28) **Rapport du PNUD**, 1997, s. 7.

maktadırlar. Sanayileşmiş ülkelerde 100 milyon kişi yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (29). ABD'de yoksulların sayısı, 1964'ten bu yana, en yüksek noktasına ulaşmış, 1991'de 35,7 milyon olmuştur (30).

Tüm dünyada 1987-1993 yılları arasında, günde bir dolardan az gelire sahip olanların sayısı, 100 milyona yakın bir artış göstermiştir (31). Yeryüzünde 800 milyon kişi açlık çekmekte ve 300 milyon insan kötü beslenmektedir (32).

Hemen belirtelim ki açlığın nedenini, Dünya kaynaklarının nüfus artışı karşısında yetersiz kalmasına bağlı olarak açıklamak inandırıcılıktan uzaktır. Gerçekte, yeryüzünde üretilen temel gıda maddeleri, mevcut ihtiyacın %110'unu karşılayabilecek düzeydedir. Buna karşılık her yıl 30 milyon kişi açlıktan ölmektedir. Sorunların kaynağını bir başka yerde, insan gereksinimlerinin karşılanmasının, piyasanın acımasız güçlerine terkedilmiş olmasında aramak gerekir (33).

İnsan gereksinimlerinin piyasanın acımasız güçlerinin insafına terkedilmesi sonucunda öncelikle çöken sektörlerin başında sağlık gelmektedir. Bu yüzdendir ki her yıl, 17 milyon kişi, ishal, sıtma veya tüberküloz gibi tıbben tedavisi mümkün olan, ateşli ve paraziter hastalıklara yakalandığı için ölmektedir (34).

Hormon kullanımı, kâr hırsının doğurduğu akıl almaz bir felaket haline dönüşmektedir. Gıda ve beslenme alanının kamusal denetimden soyutlanması, deli dana hastalığı gibi yeni hastalık türlerini ortaya çıkarmıştır. Yeni hastalık türlerinin ardı arkası kesilmemektedir. Bunlara son zamanlarda *Ebola* ve *Kreutzfeld-Jakop* gibi nedeni ve çaresi bilinmeyen yenileri eklenmiştir.

Öte yandan, *aids*, başlı başına bir bela haline gelmiştir. Resmi veriler, pek çok Siyah Afrika ülkesindeki nüfusun %30'unun *aids*li olduğunu göstermektedir. Tahminler, gerçek oranın çok daha yüksek olduğu yönündedir. Yalnızca Güney Afrika'da her gün 1500 kişi bu hastalığa yakalanmaktadır. Bu gidişle Afrika'nın siyah nüfusunun, değişik bir yolla da olsa çok uzak olmayan bir gelecekte, Amerika'nın Kızılderilileri gibi, tam bir etnik temizliğe uğra-

---

(29) **Rapport du PNUD**, 1997, s. 3.
(30) I. Ramonet, **Géopolitique..., age,** s.43.
(31) **Rapport du PNUD**, 1997, s. 4.
(32) **Rapport du PNUD**, 1996, s.23.
(33) *"L'an 2000"*, **Le Monde diplomatique**, DÈcembre 1999.
(34) **Rapport du PNUD**, 1996, s. 23.

yacağı tahmin edilebilir. Tehlikenin bu denli büyük olmasına karşın, piyasa düzenindeki kârlılık kuralları gereği olarak tekelci sermayenin *aids*e ayırdığı para, *viagra* araştırmalarına ayırdığının yanında çok komik düzeyde kalmaktadır.

Yeni Dünya Düzeninde bir diğer çöküş de eğitim alanında yaşanmaktadır. Okula gitme olanağından yoksun çocukların sayısı, ilkokul çağında 130 milyon; ortaokul çağında 275 milyona varmıştır (35). Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan hesaplamalara göre, beslenme, eğitim, temel sağlık gereksinimleri ile içme sularının temizlenmesi, asgari düzeyde doğum ve çocuk sağlığı hizmetlerinin [1996 yılından] 2000 yılına kadar karşılanması için, 30-40 milyara ihtiyaç vardır. Bu miktar, çok görünmesine karşılık, askeri harcamaların yalnızca dörtte birine tekabül etmektedir (36).

Çöküş, insan gereksiniminin karşılanmasına yönelik tüm alanlarda kendisini göstermektedir. Ulaşım sektöründe görülen de budur. Özelleştirme sonucunda toplu taşımacılığın ve bu alandaki istihdam hacmi ile birlikte genel olarak yolcu sayısının azalması; buna karşılık, özel otomobile bağımlılığın artması, ülkemizle sınırlı bir durum değildir. Japonya'da doğrudan doğruya özelleştirmenin sonucu olarak, demiryolunda 3 bin km.lik bir kayıp meydana gelmiş; buna karşılık motorlu ulaşım içinde özel otomobilin payı, 1975-1991 yılları arasında, üçte birden yarıya yükselmiştir. Aşağı yukarı aynı dönemde, Avrupa'da otoyol şebekesinin uzunluğu, 14 560 km.den 36 000 km.ye çıkmış; demiryolu şebekesinde ise toplam 10 000 km.lik bir azalma olmuştur (37). Daha çok özel otomobilin, daha az yolcu anlamına geldiği görülmüştür. Bu sürecin bir diğer sonucu da bizim çok yakından tanıdığımız "trafik canavarı"nın büyüyüp gelişmesidir.

Konut ve barınma bakımından da benzer bir durum söz konusudur. Yakın zamanlara kadar sokakta yatan evsizleri ancak Amerika'da görebilen Avrupalılar, sosyal devletin çöküşüne koşut olarak, bu gerçekle de hızla tanışmaktadırlar. 1995 yılında FEANTSA tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, Avrupa Birliği'ne dahil ülkelerdeki, belirli bir adresi olmayan evsiz barksızların sayısı 3 milyondur (38). Bu sayı, günümüzde, muhtemelen daha da artmıştır. Yalnızca Londra'daki evsiz barksızların sayısı 400 000'e ulaşmıştır (39).

---

(35) **Rapport du PNUD**, 1996, s. 23.

(36) **Rapport du PNUD**, 1996, s. 82.

(37) Bkz: Jean Marijnissen, **Enough! A socialist bites back, age**, s.77.

(38) Bkz: www.feantsa.org.

(39) **Rapport du PNUD**, 1997, s. 32.

Sosyal devletin tahribinin bir diğer yönü de, sosyal güvenliğe son verilmesidir (40). Her gün biraz daha açık bir biçimde görülen ve yaşanan gerçekler, sağlık, eğitim gibi temel gereksinimlerini karşılayamayan, bugününden ve yarınından emin olmayan kuşakların ne durumlara düşebileceğini sergileyen örneklerle doludur. Değişik kılıklara bürünmüş olan şiddet, bu yüzden tırmanmaktadır. Holigan veya organize suç veya bir başka isimle dünyanın dört bir tarafında patlak veren terörün gerçek nedenleri, sosyal devletin çöküşünden ve bunun sonucunda kabarmakta olan ekonomik ve sosyal sorunların örgülediği arka plandan bağımsız olarak açıklanamaz.

ABD'de Yeni Dünya Düzeninin temelini oluşturan, yeni liberal anlayışa dayalı politikaların uygulamaya koyulması ile suçluluk oranındaki artışın sıçrama göstermesi arasındaki koşutluk şaşılacak ölçüde belirgindir. ABD'de mahpusların sayısı, 1965-1990 yılları arasında 4 kat artmıştır; cinayet suçundan hüküm giyen gençlerin sayısında, 1987-1991 yılları arasında yüzde 85 oranında bir artış görülmüştür (41).

Her alanda kendisini gösteren kargaşa ve çaresizlik koşulları, insanlarda kural haline gelmiş bir mekanizmayı harekete geçirmiş, akıl ve mantık dışı akımlar hızlı bir tırmanma ve yaygınlık göstermeye başlamıştır. Fatima öyküsünün canlanması, bu durumun yalnızca bir örneğidir.

Şarlatanlığa elverişli, falcılık, büyücülük gibi uğraşlara karşı ilgi, belirgin bir biçimde artmıştır. Avrupa'da 40 milyonu aşkın kişi, medyumları ve gaipten haber verdiğine inanılan kişileri ziyaret etmektedir. Fransızların yarısı muntazaman yıldız falına baktırmaktadır (42). Amerika'da bu tür eğilimlerin ulaştığı çılgınlık düzeyi, toplu intiharlara yol açacak boyutlara varmıştır.

Sovyetlerin çöküşünden sonra, Rusya'da falcılık, büyücülük gibi konulardaki yayınların, tam bir patlama niteliğinde kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Ülkemizde bir yığın sapkın tarikatın boy göstermesi, şeytanla konuştuğunu ve peygamberden mesaj aldığını iddia eden bir *"hocaefendi"*nin bu kadar ilgi görmesi de işaret ettiğimiz genel eğilimin bize özgü tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam ülkelerinde, bağnaz (fondamantalist, köktenci) akımlar, Amerika'da püritanizm, İsrail'de ultra ortodoksi tırmanıştadır.

---

(40) Bkz: A. Işıklı, *"İşgücü Piyasasının Sorunları ve Sosyal Güvenlikte "Reform""*, **Devlet ve Demokrasi,** Kuvayı Milliye Yayınları, Ankara, 1999, s.171-184.

(41) Jean Marijnissen, **age**, s.100.

(42) Bkz: I. Ramonet, **Géopolitique..., age,** s.83-94.

Akıl ve mantık dışılık, futbolu bir tür ruhsal bozukluğun konusu haline getirmiş olan bir başka yaygın eğilimle bütünlenmektedir.

Bütün bu durumlar, kimilerine, 2. Dünya Savaşı öncesi ekonomik bunalım ortamında yaygınlaşmış bulunan ruhsal bozukluklardan beslenen hastalıklı akımları anımsatmaktadır. Hitler, böyle bir ortamda ortaya çıkabilmiştir.

Yeni Dünya Düzeninde tahrip olan yalnızca insanın bedensel ve ruhsal sağlığı değildir. Ormanlar ve değişik canlı türleri başta olmak üzere doğal zenginlikler de hızla tahrip olmaktadır. Sınırsızlaşan kâr tutkusu dolayısıyla kullanılan teknolojiler, yaşamın ve yeniden doğuşların kaynağı olan güneşi bile, sera etkisinin sonucu olarak, akıl almaz hastalıkların kaynağı haline dönüştürmektedir. Kimi Batılı düşünürlerin tehlikenin kapıya dayandığı konusunda tereddütleri kalmamıştır. Mandel'e göre "emperyalizmin gelişmesinden bu yana Marksistler, insanlığın önünde iki seçenek olduğunu söylerler; ya sosyalizm, ya barbarlık... Ancak, geçtiğimiz on yıllarda bu iki seçenek değişime uğradı. Çok daha vahim bir ikilem bu... Başımızda büyük felaketler var. Ki bu felaketlerin gerçekleşmesi sadece barbarlık anlamına gelmeyecek. Bu felaketler, insanoğlunun gerçekten yeryüzünden silinmesi, hatta ve yer küre üzerinde her türlü yaşamın ortadan kaldırılmasını içermektedir." (43)

Gerçekte, bugün varılmış olan noktada, "bilgi çağı" nitelendirmesinin, ne denli sahte ve gerçekleri ifade etmekten uzak bir yaklaşımın ürünü olduğunu görmek zor olmasa gerek.

Kuşkusuz belli bir anlamda, bilimde ve teknikte hızlı gelişmeler olmaktadır. 19.yüzyılda sanayi devrimi, bedensel insan emeğinin yerini makinenin almasını sağlamıştı. Günümüzde de insan beyninin yerini bilgisayarın alması yönünde bir gelişme başlamıştır. Ancak, yalnızca bunlara bakarak insanlığın gelişmekte olduğunu söyleyebilir miyiz? Gelişmenin gerçek olabilmesi, insana özgü erdemlerin ve insan mutluluğunun, gerçek anlamda ve bir bütün olarak gelişmekte olmasına bağlıdır. Aksi takdirde, gideceğimiz yer, George Orwel'in ve Aldous Huxley'in romanlarında betimledikleri, güzelliklerinden soyutlanmış bir dünyada, düşüncelere hükmeden bir polis devletinden başka bir şey de olmayabilir.

Ne Yapmalı?

"Ne yapmalı?" sorusunun yanıtı, bir bakıma kolaydır. Daha demokratik, daha sosyal bir dünyanın kurulması gereği, giderek yaygın bir biçimde dile

---

(43) E. Mandel, **age,** s.24-25.

getirilmektedir. Bunun ilk adımı olarak, uluslararası sermayeye ve onun yoğunlukla konuşlandığı Birleşik Devletlere daha az bağımlı, buna karşılık, yeryüzü insanlarının iradesine daha çok bağımlı bir Birleşmiş Milletler'in oluşumu yönündeki düşünceler somutlaşmaktadır.

Ancak, bu nasıl sağlanacaktır? En sade doğruların hayata geçebilmesi için bile, yalnızca dile getirilmelerinin yeterli olmayacağı Galile'den bu yana çok iyi bilinmektedir. Hiç bir şeyin, gerçekleşmesini sağlayacak ölçüde bir gücün ve gerekli nesnel koşulların oluşumu gerçeklik kazanmadan, gerçek yaşamdaki yerini alması mümkün değildir. Yeryüzünü ve insanlığı ileriye götürecek ve gerçek bir Yeni Dünya Düzeninin kurulmasını mümkün kılacak demokratik güç nerededir? Bu gücün gerçekleşmesi için ne yapmalıdır? Asıl yanıtlanması zor olan soru budur.

Adam Smith, toplumsal ekonomik yaşamda dengenin sağlanmasını mümkün kılacak bir "görünmeyen el"in varlığına işaret etmişti. Marks görünmeyen elin yerine işçi sınıfını koydu. Yeni bir dünya, işçi sınıfının öncülüğünde kurulacaktı. Ancak, sorular burada bitmiyor. Yeni bir dünyanın kurulmasına öncülük edecek bir işçi sınıfı nasıl oluşacaktı? Bunun için, ekonomik sosyal konumları itibariyle işçi olanların nicel açıdan yoğunluk kazanmaları, elbette ki yeterli değildir. Bu sorun, bilinç unsuruyla ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir.

Lenin'in bu konuda "ne yapmalı?" sorusuna verdiği yanıt, kendi anladığı anlamda bilincin "işçiye ancak dışarıdan, yani, iktisadi mücadelenin dışından, yani işçi-işveren ilişkilerinin dışından" verilebileceği yönündedir. Lenin'e göre bilinç, "ön yargılarından önemli ölçüde kurtulmuş ve burjuva değer yargılarıyla gözlerinin kararmasına kendilerini kaptırmamış burjuvaların zihninde" doğabilir. Bu olmadığı takdirde, işçiler sendikalaşmış olsalar bile, egemen sınıfın ideolojik egemenliği altında, sınıfsız toplum için değil, olsa olsa kendi dar çıkarları için mücadele eden bir güç haline gelebilirler. Bu da kapitalizmin varlığını tehdit edecek ve kaçınılmaz sonuçlarını ortadan kaldıracak bir düzeye hiç bir zaman ulaşamayacaktır (44).

Öncü aydın tipine olağanüstü ağırlık tanıyan bu düşünce, fizik dünyasında var olan Termodinamiğin İkinci Yasası'na ilişkin kuramı anımsatmaktadır. Buna göre, herhangi bir sisteme kendi dışından düzeltici bir müdahale olmadığı takdirde, sonuç *entropi*dir, yani yok oluştur. Yeni Dünya Düzeninde

---

(44) Bkz. A. Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, cilt 2, beşinci baskı, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995.

sınırsızlaşan kapitalist ekonomik ilişkilere müdahale edebilecek dışarıdan bir güç kalmamış gibidir. Her şey, bu arada devlet de oyunun kurallarına mükemmelen dahil edilmiştir.

Günümüz dünyasında, en geniş anlamda öncü aydının oluşumunu ve etkinliğini önemli ölçüde sınırlayan bir içsel mekanizma kurulmuştur. Hemen her şeyin, politikanın, bilimin... sıkı sıkıya parayla bağlantılı bir uğraş haline gelmiş olması, Yeni Dünya Düzeninde var olan ideolojik hegemonyanın şu veya bu ölçüde dışına çıkabilen ve mevcut akıntıya ters düşecek yönde etkili olma potansiyeli taşıyan bir aydının veya önderin ortaya çıkmasını tavizsiz bir biçimde engellemektedir. Sanki bir tavan örülmüş, bu tavanın üstüne çıkma eğilimleri kesinlikle yasaklanmıştır. Bu yüzdendir ki çağımızı bir "ortalamalar çağı" *(l'âge de médiocrité)* olarak nitelendirenler haklı çıkmaktadırlar.

Ortalamadan sapma eğilimi gösteren gelişmelerin yolunu tıkamada "faili meçhul cinayetler" de devrededir. 1963'de Kennedy'nin öldürülmesi haberini duyduğumda, tesadüfen birlikte olduğumuz bir Alman profesörünün, "artık Batı uygarlığının kendi kendisini yenileme şansının kalmadığının kesinlik kazandığını" söylediğini anımsıyorum. Haklı çıktı.

Kennedy cinayetini başkaları izledi. Martin Luther King, Olof Palme... ardı ardına öldürüldüler. Kimilerinin de, Salvador Allende gibi, başka bazı acımasız yöntemlerle yaşamlarına son verildi. Willy Brandt, Antony Benn... başarıyla saf dışı bırakıldılar. Ne kadar önemlidir bilinmez ama, bu zincirin uluslararası alandaki son halkasının Oscar Lafontaine'in tasfiyesi olduğunu söyleyebiliriz.

"Faili meçhul" cinayetler zincirinin ülkemizdeki uzantılarının hedefi olan Aksoy, Mumcu, Üçok, Kışlalı, Türkler... gibi insanlar da, hiç kuşku yok ki ortalama dışıydılar.

Yeni Dünya Düzeninin egemenleri, "Marksist İtalyan düşünür Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramını geliştirirken neden söz ettiğini çok iyi anladıkları için, kendi açılarından çok etkin bir ideolojik çerçevenin oluşumunu gerçekleştirmişlerdir. Eğer insanların kafalarını ele geçirirseniz, yürekleri ve elleri peşinden gelecektir... sağın ideolojik açıdan ve promosyon anlamındaki başarısı tam anlamıyla parlak olmuştur. Yüz milyonlarca dolar harcamışlardır, ama, sonuçta, harcadıkları her bir kuruşun karşılığını elde etmişlerdir; çünkü, liberalizmi, sanki insanlığın doğal ve normal durumuymuş gibi bir konuma getirebilmişlerdir... [liberalizmi] sanki Tanrı emri gibi kaçı-

nılmaz, mümkün olan tek ekonomik ve sosyal düzen olarak kabul ettirmeyi başarmışlardır." (45)

Yeni Dünya Düzeni Egemenlerinin ellerinde, bu sonucu sağlama yolunda, daha öncekilerin hiç birisinin sahip olmadığı çok etkili bir araç bulunmaktadır: medya ve iletişim ağı üzerindeki tekel! Bu yüzdendir ki "multi medya kaynakları ve iletişim otoyolu üzerinde" kurulan hakimiyetin, 20.yüzyılın ortalarında ulaşım yolları altyapısı üzerindeki hakimiyete benzer bir üstünlük sağladığı görüşünde olduğunu ifade eden Amerikan başkan yardımcısı Albert Gore, çok haklıdır.

Kuşku yok ki bu umutsuz görünen tablo içinde, geleceğin ne olacağı konusunda, her şeye rağmen bir kesinliğe varmak mümkün değildir. Nazım'ın dediği gibi bu konuda "gökten ayet inmedi" ve gene onun dediği gibi, herşeye rağmen ve gene de "umut insanda"dır ve insanın idrakindedir. İnsan idrakini karartmak için çok şeyler yapılmıştır. Her şeye rağmen, insan idraki yok edilebilir mi? Namık Kemal "çalış idraki kaldır, muktedirsen ademiyetten" demiştir. Acaba buna da muktedir olmuşlar mıdır?

---

(45) Susan George , *"A Short History Of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite, Economics and Emerging Opportunities for Structural Change"*, **Conference On Economic Sovereignty in a Globalising World**, Bangkok, 24-26 March 1999.

Avrupa Birliği'ne Üye Devletlerin Anayasalarında Çevre ile İlgili Düzenlemeler

Doç. Dr. Ayşegül KAPLAN MENGİ (*)

Değerli bilim insanı, sevgili Hocam Pof.Dr. CEVAT GERAY' a armağan niteliği taşıyan derlemeye küçük bir katkı sayılabilecek bu yazının amacı, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin anayasalarında çevre ile ilgili ne tür hükümlerin yer aldığını belirlemek ve bir anlamda karşılaştırmalı bir çalışmayı gerçekleştirmektir. Özellikle Birlik üyesi devletlerin anayasa metinleri tek tek incelenerek, çevre ile ilgili tüm düzenlemelerin aktarılması nedeniyle çalışma, okuyucular için önemli bir kaynak olacaktır. Elbette yapılmaya çalışılan, çevrenin bir hak ve ödev olarak Avrupa Birliği'ne üye devletlerin anayasalarında nasıl ele alındığı biçiminde anayasa hukuku çerçevesinde bir tartışma değildir.

Çevre Hakkı

Avrupa Birliği'ne üye 15 devletin anayasalarında iki ayrıksın durum dışında -İngiltere'nin yazılı bir anayasa metni olmaması ve Fransa Anayasası'nda çevre konusunda doğrudan ya da dolaylı herhangi bir düzenlemenin olmaması- doğrudan çevre korumaya ilişkin düzenlemeler (örneğin Belçika Anayasası, madde:23; Federal Almanya Anayasası, madde:20a; Yunanistan Anayasası , madde:24; İtalya Anayasası, madde:9; Hollanda Anayasası, madde:21; Portekiz Anayasası, madde:66 ve İspanya Anayasası, madde:45) ile çevre koruma amacıyla kullanılabilecek düzenlemelerin (örneğin özel mülkiyet hakkı ve sınırlandırılması, toplantı ve gösteri hakkı, dernek kurma ve derneklere üye olma hakkı, dilekçe hakkı ile imar planlama ve tüketiciyi koruma gibi) yer aldığı görülmektedir.

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Çevre sorunlarının Avrupa'da, toplumsal ekonomik sorunlar olarak kabul edilmeleri 70li yılların ortalarında gerçekleşmiştir. Çevre hakkının üçüncü kuşak dayanışma hakkı olarak gündeme gelmesi de zaten aynı tarihlere denk gelmektedir. Çevrenin en üst hukuki düzenleme sayılan anayasal düzenlemeye konu olması da bu gelişmelerin sonucudur. Devletin amaçlarına, ortaya çıkan gereksinimlere göre yenilerinin eklendiği görülmektedir. İlk başlardaki kuruluş amacı olan güvenlik sağlamaya, sonraları bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması eklenmiş, bunun için de devlete hukuk devleti ve toplumsal devlet nitelikleri kazandırılmıştır. Hava, su, toprak başta olmak üzere çevre mallarının kötü kullanımı, doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve diğer pek çok çevre zararları, devletin çevre korumayı öncelikli ve bağımsız bir amaç olarak ele almasını gerektirmiştir. Bu nedenle 21. Yüzyıl devletinin bir çevre devleti olacağı savunulmaktadır (KLOEPFER,1989: 12). Çevre devletinin, anayasasında, demokratik toplumsal hukuk devleti niteliklerine çevreci olma özelliğini de eklemesi beklenir.

Çevre hakkının anayasal olarak tanınmasının elbette bazı olumlu sonuçları var (KABOĞLU, 1996: 41). Bir kez, yasama organını, bir yandan çevre ile ilgili düzenlemeler yapmaya zorlar; öte yandan da diğer konularda çıkaracağı yasalarda çevre korumaya da özen göstermeye yönlendirir. Yine anayasalar, devlet tarafından tanınan değerleri ifade ediyorsa, çevre hakkının tanınması çevrenin de bir değer olarak o devletçe kabul edildiği anlamına gelir. Yargıçlara ve yöneticilere yol gösterici olması bakımından da önem taşır. Önemli bir olumlu sonuç da yurttaşlar açısındandır. Yurttaşlar, anayasal bir haklarına dayanarak devletten, dava ehliyetleri çerçevesinde bu hakkın gerçekleşmesini talep edebilirler.

Ancak, bu arada, anayasada çevre hakkının ya da çevre ile ilgili hükümlerin yer almamasından; bir başka deyişle çevre korumanın anayasal düzeyde düzenlenmemiş olmasından yola çıkarak bir ülkede çevre değerlerine ve çevre korumaya önem verilmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Anayasasında çevre ile ilgili bir hüküm bulunmadığı halde Fransa'da da çevre korumaya ilişkin yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Yine, yazılı anayasa metni olmamasına karşın İngiltere'de çevre koruma konusunda düzenlemeler vardır. Öte yandan, çevre hakkı anayasal güvenceye kavuşturulduğu halde, çevresini koruyamayan, çevre değerlerini özellikle yabancı yatırımcıları çekebilmek için sorumsuzca yok etmekten çekinmeyen ülkelerin de olduğu unutulmamalıdır.

Avrupa Birliği'ne üye devletlerin anayasalarında düzenlendiği biçimiyle çevre hakkı, doğrudan (Belçika, Portekiz ve İspanya Anayasalarında) ya da dolaylı (Federal Almanya, Yunanistan, İtalya ve Hollanda Anayasalarında) olarak herkesin sağlıklı, dengeli ve insan onuruna yakışır bir çevrede yaşama

hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ancak çevre hakkı, niteliği gereği aynı zamanda çevre koruma ödevini de birlikte getirmektedir. Çevre hakkını doğrudan düzenleyen anayasalara baktığımız zaman bir kısmında (Federal Almanya, Yunanistan ve İtalya Anayasaları) çevreyi korumak ve geliştirmek ödevinin özellikle "devlet"e verildiği görülmektedir. Bir kısmında (İspanya ve Hollanda Anayasaları) ise, devlet ve öteki kamu tüzel kişilerinin ya da kamu gücünün ödevi olduğu söylenmektedir. Portekiz Anayasası'nda yalnızca yurttaşların ödevinden söz edilmektedir.

Federal Almanya Anayasası'nın çevre hakkını düzenleyen 20a. maddesinde öteki anayasalardan farklı olarak "gelecek kuşaklara karşı sorumluluk"un da altı çizilmektedir. İspanya Anayasası da kamu gücünün çevre koruma ödevini yerine getirirken yapacağı düzenlemelere uyulmaması durumunda ortaya çıkan zararları gidermek, eski duruma getirmek için yasalarla cezai ya da yönetsel yaptırımlar uygulanabileceğini belirtmektedir.

Yunanistan Anayasası ise, çevreyi son derece geniş yorumlamakta; yalnızca doğal çevre değil, aynı zamanda yapay çevreye ilişkin de ayrıntılı hükümler getirmektedir. Kentlerin oluşması, gelişmesi, genişlemesi, kent planlaması ve denetim faaliyetlerinin devletin yetkisi içinde olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, yine çevre hakkının düzenlendiği 24. maddede kentleşme politikası, konut politikası ve arsa politikasıyla kent planlamasının en önemli araçlarından biri olan, bizdeki adı ile "hamur kuralı" anayasal düzenlemeye konu edilmiştir.

Çevre Hakkının Gerçekleşmesine Yardımcı Olacak Diğer Haklar

Çevre hakkının dayanışmacı özelliği, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının yanında çevre koruma ödevini de birlikte getirdiği gibi toplumun tüm aktörleri arasında da işbirliğini, işbölümünü ve dayanışmayı gerekli kılar. Etkili, verimli ve demokratik bir çevre yönetiminin en önemli koşullarından birisi katılım ise, diğeri de farklı yönetim basamakları arasındaki çevre koruma ile ilgili yetki ve sorumlulukların paylaşımıdır. İncelemeye konu edilen Avrupa Birliği'ne üye devletlerin anayasalarında çevre hakkı dışında, toplantı ve gösteri hakkına, dernek kurma ve derneklere üye olma hakkına, bilgi edinme hakkına ya da dilekçe hakkına ilişkin hükümlerin de çalışma kapsamına alınması , bu hakların çevre koruma konusunda katılım olanaklarını etkilemesi ve hatta doğrudan çevre hakkının gerçekleşmesine yardımcı olmaları nedeniyledir. Yine, özel mülkiyet hakkı ve bu hakka getirilen sınırlamalar da çevre koruma çabalarının başarılı olabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Demokratik bir devlet ve toplum yapısının tartışmasız en önemli haklarından biri olan toplantı ve gösteri hakkının ve dernek kurma hakkının Birlik üyesi devletlerin büyük bölümünde anayasal düzenlemeye konu olduğu görülmektedir (Toplantı ve gösteri hakkını anayasasında düzenleyen devletler: Federal Almanya, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İsveç ve İspanya; dernek kurma hakkını anayasalarında düzenleyen devletler ise: Belçika, Danimarka, Federal Almanya, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İsveç ve İspanya.). Tüm öteki haklarda olduğu gibi bu hakları da anayasal düzenlemeye konu etmemiş ülkelerde söz konusu hakların kullanılmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Çevre korumada tek tek yurttaşlara ve özellikle gönüllü kuruluşlara düşen görevler, katılımcı çevre politikalarının araçları gözönünde bulundurulursa, gerek dernek kurma hakkının, gerek toplantı ve gösteri hakkının ne denli önemli olduğu açıkça görülür.

Öteki konularda olduğu gibi çevre konusunda da yurttaşların şikayetlerini ve dileklerini yetkili birimlere iletmelerini sağlayacak dilekçe hakkına anayasalarında yer veren Birlik üyesi devletler Belçika, Federal Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Portekiz ve İspanya'dır. Hatta Federal Almanya Anayasası'nda Federal Meclis'e yöneltilen dilek ve şikayetleri işleme koymak için bir dilekçe komisyonu kurulması da hükme bağlanmıştır.

Bilgi isteme ya da bilgiye ulaşma hakkı da gerçekte çevre hakkının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir. Yönetimin sahip olduğu bilgilerin gizliliği kuralından vazgeçilip, bunların yurttaşlara aktarılması, böylece çevre ile ilgili bilgiler konusunda bir saydamlık getirilmesi, çevre yönetimine yurttaşların ve sivil toplum örgütlerinin katılımını arttırması bakımından çok önemlidir. Çevre ile ilgili her türlü bilgiye ulaşabilmek aynı zamanda yargıya başvurabilmek için de gereklidir. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanan ve 25 Haziran 1998'de imzaya açılan Aarhus Sözleşmesi de, çevre konularında bilgiye erişim, karar vermeye yurttaşların katılımı ve yargıya başvurma olanağını düzenlemektedir. Sözleşme aslında, Avrupa Birliği'nin bir Direktifi'nden yola çıkılarak hazırlanmıştır (*). Sözleşmede bilgiye ulaşma hakkının mutlak bir biçimde düzenlendiği görülmektedir. Oturulan yerin, milliyetin ve yurttaşlığın bu hakkın kullanılmasında bir işlevi yoktur. Avrupa Birliği'ne üye devletlere bakıldığında, yalnızca Belçika ve İsveç'in anayasalarında bilgi edinme hakkı ile ilgili hüküm olduğu görülmektedir. Belçika Anayasası'nda bu hak "herkes"e tanınırken, İsveç Anayasası'nda her "yurttaş"ın bu hakka sahip olduğu belirtilmiştir.

(*) 1990 tarihli 313 sayılı Direktif.

İtalya Anayasası'nda ötekilerden farklı olarak, yerleşme ve seyahat özgürlüğünün düzenlendiği dikkat çekmektedir. 16. maddeye göre, yurttaşlar ülkenin tüm bölümlerinde özgürce hareket edebilir ve oturabilir. Ancak bu hak ve özgürlüğe kamu sağlığı ve güvenliği nedeniyle sınırlama getirilebilir denmektedir. Böyle bir düzenlemeden de çevre koruma amacıyla yararlanılabileceği açıktır.

Portekiz ve İspanya Anayasalarında yer alan tüketiciyi koruma ile ilgili hükümler de çevreyi ilgilendirmektedir.

Özel mülkiyet hakkı ve bu hakkın kullanım biçimi de konumuz açısından önemlidir. Özel mülkiyet hakkının tanındığı, hiç kimsenin mülkiyet hakkından yoksun bırakılamayacağı, bu hakkın devletin koruması altında olduğu ve bu hakkın dokunulmaz olduğu, Birlik üyesi devletlerin çoğunun anayasalarında ifade edilmektedir (Belçika, Danimarka, Federal Almanya, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve İsveç). Ancak yine, sayılan tüm devletlerin anayasalarında bu hakkın toplum yararına aykırı kullanılamayacağı, toplum yararının gerektirdiği durumlarda yasa ile sınırlandırılabileceği de vurgulanmaktadır. Çevre sorunlarının nedenleri ve bu sorunlar karşısında getirilen çözüm yolları ile ilgili tartışmalarda kapitalist sistem eleştirilmekte ve çevre sorunları kapitalist sistemin bir hastalığı olarak görülmektedir. Bu sava göre, çevre sorunları özel mülkiyet-özel çıkar egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Haklılık payı olmakla birlikte eğer temel sorun yalnızca özel mülkiyetin varlığı olsaydı, o zaman toplum mülkiyetinin geçerli olduğu eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinde hiç çevre sorununun olmaması gerekirdi. Öte yandan çevre sorunları ve uygulanan etkili çevre politikaları açısından asıl önemli fark belki de, örneğin gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındadır. Kapitalist sistemi benimsemekle birlikte mülkiyet hakkına getirdiği sınırlamaları çevre koruma amacıyla da kararlı bir biçimde uygulayan gelişmiş ülkeler, çevre politikalarında başarı elde ederken; kapitalist sistemi uygulamaya çalışan az gelişmiş ülkelerde, yukarıdaki savı tamamen doğrular nitelikte, özel mülkiyet-özel çıkar kaynaklı çevre sorunları yaşanmaktadır. Çevre-kentleşme ilişkisi ve bütünlüğü içinde, anayasalarda özel mülkiyet hakkının sınırlandırılması ile ilgili bir başka düzenleme de kamulaştırmadır. Karşılığı ödenmek koşulu ile kamu yararının gerektirdiği durumlarda kamulaştırma yapılacağı belirtilmektedir.

Yetki Paylaşımı ile İlgili Düzenlemeler

Kimi üye devletlerin anayasalarında da, federal sistem çerçevesinde yönetim basamakları arasında çevre koruma yetkilerinin paylaşıldığı görülmektedir. Bu paylaşımın ise, Birliğin çevre politikalarındaki "bir görevi en iyi ve yurttaşa en yakın biçimde yerine getirecek yönetime verme"yi ifade eden

"subsidiarity" ilkesine uygun olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu ilke bir başka deyişle, daha etkili ve demokratik olması nedeniyle hizmetlerin yurttaşa yakın yönetim birimlerince yerine getirilmesini anlatmaktadır (BENDA, 1995: 135 vd.). O halde bu ilke gereğince, bir hizmet yerel düzeyde yeterli bir biçimde yerine getirilemiyorsa, ya da merkezi yönetim o hizmeti daha iyi bir biçimde yerine getirecekse, o hizmet merkezi yönetim tarafından üstlenilecektir.

Avrupa Birliği'nin Almanya, Avusturya gibi federal yapıya sahip ülkelerinde çevre koruma yetkilerinin federal devletle eyaletler arasında paylaşıldığı görülmektedir. Ancak, bu ülkelerin anayasa metinleri incelendiğinde, federal devletin çevre koruma alanında daha genel, temel ilkeleri belirleme biçiminde yetkilere sahip olduğu; buna karşılık eyaletlerin yürütmeye ilişkin olarak daha geniş bir alanda yetkili oldukları dikkat çekmektedir. Bu nedenle federe devletlerin çoğunun anayasalarında çevre konusunda hükümlere yer verdiği görülmektedir. Örneğin, Berlin Anayasası'nın 21a. maddesinde "çevre ve doğal yaşam temelleri eyaletin özel koruması altındadır" denmektedir. Gerek Federal Almanya, gerek Avusturya Anayasalarında federal devlet ile eyaletler arasında çevre koruma görev ve yetkilerinin nasıl paylaşıldığı tek tek anayasalar incelenirken ayrıntı bir biçimde anlatılmıştır.

Belçika da 1993'den beri federal yapıya geçmiş olmasına karşın, anayasasında çevre ile ilgili yetki paylaşımı konusunda bir düzenleme bulunmamaktadır.

Tekçi yapıya sahip Birlik üyeleri arasından Yunanistan, İsveç ve Portekiz'in anayasalarında çevre koruma ile ilgili olarak devletin görev ve yetkilerinden söz edilmektedir. Buna karşılık, Danimarka, Finlandiya, İrlanda; Lüksemburg ve Hollanda gibi öteki tekçi ülkelerde çevre ile ilgili yetki ve görev paylaşımından bahsedilmemektedir.

İtalya ve İspanya Birlik içerisinde güçlü bölge yönetimlerine sahip ülkelerdir. Bu nedenle anayasalarında da merkezi yönetimle bölge yönetimleri arasındaki yetki paylaşımını içeren kurallar bulunmaktadır. İtalyan Anayasası'na göre çevre ile ilgili konularda bölgeler yetkilidir, merkezi yönetimin yetkileri genel sınırları çizmekten ibarettir. Devlet, İtalya'nın çıkarlarına aykırı bir durum yaratmamak ve bölgelerin aleyhine olmamak koşulu ile örneğin, mineral ve termal kaynaklar, avcılık, içsularda balıkçılık, tarım ve ormancılık alanlarında düzenlemeler yapabilir. İspanya Anayasası da devletle bağımsız topluluklar arasında bir yetki paylaşımına yer vermiştir. Devlete ait mallar ve alanlar vardır. Kıyı bölgeleri, yeraltı kaynakları ve karasular bunlara örnektir. Bağımsız toplulukların oldukça geniş yetki alanları ve görevleri bulunmaktadır. Bunların arasında arsa ve arazilerle ilgili düzenlemeler, imar planlaması ve konut, dağcılık, ormancılık, çevre koruma, mineral ve termal

kaynakların işletilmesi, sağlık ve hijyen konuları da yer almaktadır. Devletin çevreye ilişkin konularda, İtalya Anayasası'nda olduğu gibi ancak bağımsız toplulukların yetkilerine zarar vermeden yetkili olabileceği belirtilmektedir. Çevre koruma ile ilgili temel ilkeleri belirlemek, orman alanları, çayır ve mer'a, madencilik ve enerji ile ilgili temel ilkeleri belirlemek devletin yetkisindedir.

Çevre hakkının gerçekleştirilmesi ile ilgili devlete verilen ödevlerin dışında, çevre hakkının doğrudan düzenlendiği kimi anayasalarda devletin çevre ile ilgili olabilecek başka görevlerinden de söz edilmektedir. Örneğin, Yunanistan Anayasası'nın 106/1. maddesi devlete, toplumsal barışı sağlamak ve genel çıkarları korumak için ülkedeki ekonomik faaliyetleri planlamak ve eşgüdümlemek görevini vermektedir. Bu arada, atmosferde, yeraltında ve deniz diplerindeki kaynakların kullanılması için gerekli önlemleri almak da devletin görevidir. Portekiz Anayasası'nda ise, 9/8. maddede sıralandığı biçimiyle, Portekiz halkının kültür varlığını korumak ve geliştirmek, çevreyi, doğayı ve doğal kaynakları korumak devletin görevleri arasındadır. Yine enerji, doğal kaynakların kullanılması, tarım politikası ve çevre ile doğrudan ilgili daha pek çok konuda devletin görevleri sıralanmıştır. İsveç Anayasası, avcılık, balıkçılık, hayvanların korunması, doğa ve çevre koruma alanlarında hükümetin düzenlemeler yapabileceğini belirtmektedir.

Anayasalarda Durum (*)

Belçika Anayasası:

Belçika Anayasası, çevre hakkını doğrudan düzenleyen anayasalardandır. 23. Maddede, herkes insana yakışır bir yaşam sürme hakkına sahiptir; diğer ekonomik ve sosyal haklar gibi sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı da yasalarla ve diğer hukuki düzenlemelerle garanti altına alınır ve yerine getirilme koşulları belirlenir denmektedir.

16. maddede, hiç kimsenin özel mülkiyet hakkından yoksun bırakılamayacağı; ancak yasa ile ve toplum yararı gerektirdiği durumlarda sınırlandırılabileceği belirtilmektedir. Yine, 27. maddeye göre Belçikalılar dernek kurma hakkına sahiptirler. Herkesin, bir ya da daha çok kişi tarafından imzalanmış dilekçeleri resmi kurumlara iletme hakkına sahip olduğu 28. maddede yer almaktadır. 32. madde, bilgi alma hakkını düzenlemektedir. Buna göre, herkes, yönetim belgelerini görmek ve bir kopya edinmek hakkına sahiptir. Kimi sınırlamalar da aynı maddede belirtilmektedir.

(*) Anayasa metinleri için bkz. Die Verfassungen der EG-Mitgliedstaaten, München, 4. Aufl., Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996.

Danimarka Anayasası:

73. maddenin 1. fıkrası mülkiyet hakkını düzenlemektedir. Danimarka Anayasası'nda da mülkiyet hakkı dokunulmazdır. Toplum yararının gerektirdiği durumlar dışında hiç kimse mülkiyet hakkını kullanmaktan alıkonamaz. Sınırlama ancak yasa ile olabilir.

78. maddenin 1. fıkrasında ise, yurttaşların yasa ile izin verilmiş amaçlar için, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Bu hakka getirilen kimi sınırlamalar da sonraki fıkralarda yer almaktadır.

Federal Almanya Anayasası:

Federal Almanya Anayasası'nda, gerek çevre hakkının, gerek çevre ile ilgili öteki düzenlemelerin son derece ayrıntılı olduğu dikkat çekmektedir. İnsanlık onurunun korunması başlığı altındaki 1. maddedenin 1. fıkrasında, insan onurunun dokunulmaz olduğu belirtilmekte; buna dikkat etmek tüm devlet organlarına ödev olarak verilmektedir.

8. maddenin 1. fıkrasına göre, tüm Almanlar barışçıl amaçlarla ve silahsız olarak, önceden izin almaksızın ya da başvuru yapmaksızın toplanabilirler. Yine hemen 9. maddede tüm Almanların birlik ve dernek kurma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir.

Mülkiyet hakkı, miras hakkı ve kamulaştırma başlığı altında 14. maddede de çevre açısından önemli hükümler vardır. 1. fıkrada özel mülkiyet ve miras hakkı garanti edilmektedir. Bu hakkın içeriği ve sınırlamaların yasa ile belirleneceği söylenmektedir. 2. fıkraya göre, mülkiyet hakkı aynı zamanda ödev de getirmektedir, şöyle ki, kullanımı toplum yararına da hizmet etmelidir. Kamulaştırma konusu 3. fıkrada yer almaktadır. Kamulaştırma ancak toplum yararı için yasa ile yapılabilir. Bedel, kamu ve kişi çıkarları dengelenerek belirlenir.

15. maddede, arsa ve arazilerin, doğal kaynakların ve üretim araçlarının bedeli ödenmek koşulu ile ortak mülkiyete geçirilebileceği ifade edilmektedir.

Dilekçe hakkının düzenlendiği 17. maddede herkesin tek tek ya da toplu olarak ricalarını ya da şikayetlerini yetkili makamlara iletebilecekleri belirtilmektedir. 45c. maddede ise, Federal Meclis'in 17. maddede belirtilen dilekçe hakkı ile ilgili olarak, meclise yöneltilen dilek ve şikayetleri işleme koymak için bir dilekçe komisyonu kurması hükme bağlanmıştır.

Federal Almanya Anayasası'nda çevre hakkının 20a. maddede doğrudan düzenlendiğini görüyoruz. Maddenin başlığı, doğal yaşam temellerinin ko-

runması. Buna göre, devlet, gelecek kuşaklara karşı da sorumluluğu nedeniyle doğal yaşam temellerini anayasal düzen çerçevesinde yasama, yürütme ve yargı yolu ile korur denmektedir.

Anayasada çevre koruma ile ilgili geriye kalan düzenlemeler, federal devletle eyaletler arasındaki yetki ve görev paylaşımı sırasında karşımıza çıkmaktadır. Anayasaya göre, yasama yetkisi federal sistem içinde federal devlet ile eyaletler arasında paylaşılmaktadır. Kimi alanlarda yasa çıkarma yetkisi yalnızca federal devlete aittir. Eyaletlerin bu alanlarda yasama yetkisini kullanabilmeleri için bir federal yasa ile açıkça yetkili kılınmaları gerekmektedir (madde: 71). 73. maddede sıralanan federal devlete ait görev alanlarının arasında çevre ile ilgili konular bulunmamaktadır. O halde Federal Almanya Anayasası'na göre çevre koruma görevinin daha çok eyaletlerin yetki alanına girdiğini söylemek yanlış olmaz Kimi görev alanlarında da eyaletler, federal devlet yasama yetkisini kullanmadığı sürece yasal düzenlemeler yapabilirler (madde: 72). Bu görev alanları ise, 11a. fıkradaki, barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin üretilmesi, tesislerin işletilmesi ve nükleer enerjiden yararlanmanın düzenlenmesi, nükleer enerjinin açığa çıkması ya da iyonlaşmış ışınların oluşması gibi tehlikelerin ortadan kaldırılması, radyoaktif maddelerin ortadan kaldırılması; 15. fıkradaki, arsa ve arazilerin, doğal kaynakların ve üretim araçlarının kamu mülkiyetine ya da kamunun kullanımına geçirilmesi; 17. fıkradaki, tarım ve ormancılık ürünlerinin özendirilmesi, beslenme garantisi, tarım ve orman ürünlerinin ihracatı ve ithalatı, açık deniz ve kıyı balıkçılığı, kıyıların korunması; 18. fıkradaki, halk sağlığını tehdit edici ve bulaşıcı hayvan ve bitki hastalıklarına karşı önlemler alma, iyileştirici sağlık hizmetlerine ve kuruluşlara izin verme,ilaç narkoz ve zehirlerin ticaretine izin verme; 20. fıkradaki, gıda maddeleri, ihtiyaç maddeleri, yem, tarım ve ormancılıkla ilgili tohum ve fidan ticaretinin düzenlenmesi, bitkilerin hastalıklara ve zararlılara karşı korunması, hayvan sağlığının korunması; son olarak 24. fıkradaki, çöplerin ortadan kaldırılması, hava kirliliğinin önlenmesi ve gürültü ile savaşımdır.

75. maddeye göre ise, federal devlet, 72. maddedeki koşullar altında eyaletlerin yasama yetkilerine giren konularda çerçeve kurallar koyma hakkına sahiptir. Bu alanlardan birisi de 75. maddenin 3. fıkrasında sayılan avcılık, doğa koruma ve geliştirmedir.

87c. maddede nükleer enerjinin üretimi ve kullanımı ile ilgili yetki konusunda ek bir düzenleme getirilmiş. Bu maddeye göre, bu alandaki yasama yetkisi Federal Senato'nun da kabulü ile federal devlet adına eyaletler tarafından kullanılabilecektir.

Konumuz açısından Federal Almanya Anayasası'nda yer alan önemli bir hüküm de 91a. maddededir. Tüm toplumu ilgilendiren, yaşam koşullarını iyileştirmek için federal devletin yardımının gerekli görüldüğü kimi alanlarda eyaletler görevlerini yerine getirirken federal devlet de katkıda bulunabilir. Örneğin tarımsal yapının iyileştirilmesi ve kıyıların korunması.

Finlandiya Anayasası:

Çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme olmamakla birlikte Finlandiya Anayasası'nda çevre koruma amacıyla kullanılabilecek haklar bulunmaktadır. 6. maddede, herkesin yaşama, özgürlük, bedensel dokunulmazlık ve güvenlik hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Madde 10a ise, toplantı ve gösteri hakkını düzenlemektedir. Buna göre, herkes önceden izin almaksızın gösteri ve toplantı düzenleyebilir ya da bunlara katılabilir.Yine herkes dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak dernek kurmayı, derneklere üye olmayı ya da olmamayı ve derneğin eylemlerine katılmayı kapsamaktadır.

Son olarak herkesin mülkiyet hakkına sahip olduğu 12. maddede belirtilmektedir. Kamulaştırmanın yasa ile ve kamusal amaçlarla olabileceği de aynı maddede yer almaktadır.

Yunanistan Anayasası:

Dilekçe hakkı, dernek kurma hakkı, toplantı yapma hakkı ve mülkiyet hakkı, Yunanistan Anayasası'nda da güvence altına alınmıştır. 10 maddenin 1. fıkrasında, herkesin tek tek ya da birlikte, yasalara uymak koşuluyla resmi makamlara şikayette bulunabilecekleri; resmi makamların da mevzuat gereğince hızla yazılı bir biçimde yanıt vermekle yükümlü oldukları belirtilmektedir.

11. maddeye göre, Yunanlar silahsız ve barışçı bir biçimde toplantı yapma hakkına sahiptirler. Yunanlar, madde 12'ye göre de yasalar ölçüsünde dernek kurma hakkına da sahipler.

Özel mülkiyet hakkı 17. maddede düzenlenmektedir. 1. fıkraya göre, özel mülkiyet devletin koruması altındadır. Ancak toplum çıkarlarına aykırı kullanılamaz. Kamulaştırma ile ilgili hükümler de yine bu maddede yer almaktadır.

Maden ve kömür yataklarının, mağaraların, arkeolojik yerler ve değerlerin, yeraltı ve yerüstü sularının ve yeraltı kaynaklarının mülkiyeti ve kullanımı 18. maddeye göre özel yasalarla belirlenecektir.

Çevre hakkı ise, 24. maddede düzenlenmiştir. Üstelik bu maddenin yalnızca sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama biçimindeki klasik düzenlemeden daha farklı ve geniş bir düzenleme getirdiğini söylemek yanlış olmaz. 1.

Fıkraya göre, doğal ve kültürel çevrenin korunması devletin ödevidir. Devlet, özellikle önleyici ve engelleyici önlemleri almakla yükümlüdür. Ormanların ve ormanlık alanların korunması yasada düzenlenir. Kamu ormanlarının ve kamuya ait öteki ormanlık alanların amaç dışı kullanımı yasaktır. Ancak bunların tarımsal amaçlı ya da başka türlü kamu yararına kullanımı, kamu ekonomisi açısından gerekliyse, söz konusu yasağa uyulmayabilir. 2. fıkrada, kentlerin oluşması, genişlemesi, gelişmesi, planlaması ve diğer yerleşim alanlarının planlanması ve denetimi, devletin yetkisi içindedir denmektedir. Bu yetkilerin kullanılması, yerleşim alanlarının gelişmesi, işlevselliği ve mümkün olan en iyi yaşam koşullarının sağlanmasına hizmet etmelidir. 3. fıkra, kamunun imarla ilgili çalışmaları sonucu oluşacak değer artışlarını kamuya kazandırma hakkını bir anlamda anayasal güvenceye kavuşturmaktadır. Buna göre, kentsel alanların konut alanı olarak nitelenmesinde, bunların imara ilişkin kullanımında, bundan etkilenen mal sahiplerinin arsalarından, bedel ödenmeksizin caddelerin, meydanların ve kamuya yararlı diğer alanların yaratılmasında yararlanılabilir ya da mal sahiplerinin bu hizmetlerin maliyetine yasanın belirleyeceği ölçüde katılmaları sağlanır. Son olarak 24. maddenin 6. fıkrasında, anıtların, tarihi eserlerin ve yerlerin devletin korunması altında olduğu, bu korumanın gerçekleşmesi için gerekli mülkiyeti sınırlayıcı önlemler ile mal sahiplerine bu nedenle ödenecek bedellerin biçiminin yasa ile belirleneceği vurgulanmaktadır.

106. maddenin 1. fıkrası devlete, toplumsal barışı sağlamak ve genel çıkarları korumak için ülkedeki ekonomik faaliyetleri planlamak ve eşgüdümlemek görevini vermektedir. Devlet, bu arada, ulusal ekonominin tüm alanlarında gelişmeyi sağlama yollarını da arayacaktır. Atmosferde, yeraltında ve deniz diplerindeki kaynakların kullanılması için gerekli önlemleri almak da yine devletin anayasal görevleri arasındadır.

Yunanistan Anayasası'nda çevre ile ilgili son düzenleme 117. maddede yer almaktadır. 3. fıkraya göre, Yangın nedeniyle ya da başka bir nedenle ormansızlaşmış, orman özelliğini yitirmiş olan kamusal ya da özel orman alanlarının başka amaçlarla kullanımı yasaktır. 4. fıkraya göre ise, özel kişilere ya da kamuya ait ormanların ya da ormanlık alanların kamulaştırılmaları Anayasa'nın 17. maddesine göre ve ancak devlet lehine, kamu yararı için ve bu alanların orman özelliklerini korumak koşuluyla yapılabilir.

İrlanda Anayasası:

İrlanda Anayasası'nın 10. maddesi her ne kadar doğrudan çevre hakkını içermiyorsa da, çevre korumada kullanılabilecek kimi hükümler getirmektedir. 1. fıkraya göre, Hava ve potansiyel enerjinin her türü de dahil olmak üzere tüm doğal kaynaklar devlete aittir. Hukuk tüzel kişileri ya da gerçek kişi-

ler bu mal sahipliğine uygun davranmak zorundadırlar. Yine, 2. fıkrada ifade edildiği biçimiyle, bu anayasa yürürlüğe girmeden önce doğrudan bağımsız İrlanda'ya ait olan tüm topraklar, madenler, mineraller ve sular İrlanda Bağımsız Devleti'nin malıdır.

40. maddenin 6b ve 6c fıkralarına göre de yurttaşlar barışçıl amaçlarla ve silahsız olarak toplantı yapabilecekler ve dernek kurabileceklerdir.

Son olarak, mülkiyet hakkı 43. maddede düzenlenmiştir. Devlet yurttaşların özel mülkiyet hakkını tanır denmektedir. Devlet, özel mülkiyeti kaldıran yasa çıkaramaz, ancak, bu maddede sözü edilen özel mülkiyet hakkını, toplumsal adalet ilkesi gereği düzenleyebilir.

İtalya Anayasası:

Çevre hakkı ile ilgili 9. maddesinde İtalyan Anayasası, Cumhuriyetin kültürel gelişmeyi, bilimsel ve teknik araştırmayı teşvik edeceğini hükme bağlamıştır. Yine devletin, doğayı, ulusun tarihi ve kültürel mirasını koruyacağı belirtilmektedir.

16. maddede, yurttaşların ülkenin tüm bölümlerinde özgürce hareket etmesi ve oturmasına, kamu sağlığı ve güvenliği nedeniyle yasayla sınırlamalar getirilebileceği söylenmektedir. 17. maddenin, yurttaşların barışçıl amaçlarla silahsız toplanma hakkını düzenlediği görülmektedir. Yurttaşların ceza hukukuna göre yasaklanmamış amaçlar için izin almaksızın özgürce dernek kurabilecekleri 18. maddede belirtilmektedir.

Öteki anayasalarda olduğu gibi, İtalya Anayasası'nda da mülkiyet hakkı yer almaktadır. 42. maddeye göre mülkiyet, kamu ya da özel mülkiyet biçiminde olabilir. Özel mülkiyet hakkı tanınmakta ve yasa ile güvence altına alınmaktadır. Edinilme ve kullanılma biçimleri ile bu hakka getirilecek sınırlandırmalar yasa ile belirlenecektir. Yine, özel mülkiyet, kamu yararı gerektirdiğinde ve yasada belirtilen durumlarda kamulaştırmaya konu edilebilir.

50. madde, tüm yurttaşların dilekçe hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir.

İtalya Anayasası'nda çevre ile ilgili olan son hüküm ise, bölgelerle merkezi yönetim arasındaki görev paylaşımında karşımıza çıkmaktadır. 117. maddeye göre bölgeler, devlet yasaları tarafından belirlenmiş ilkelerin sınırları içinde, ulusun çıkarına karşı bir durum yaratmamak ve öteki bölgelerin aleyhine olmamak koşulu ile bazı alanlarda yasal düzenlemeler yapabilirler. Bu alanlar arasında mineral ve termal kaynaklar, avcılık, içsularda balıkçılık, tarım ve ormancılık da bulunmaktadır

Lüksemburg Anayasası:

Kimsenin mülkiyet hakkından yoksun bırakılamayacağı, bu hakkın ancak kamu yararı nedeniyle, yasada belirtilen durumlar ve biçimlerde sınırlandırılabileceği 16. maddede yer almaktadır.

25. maddeye göre Lüksemburglular önceden izin almaksızın, silahsız olarak toplanma hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanımı yasa ile düzenlenir. madde 26'ya göre de Lüksemburglular önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına da sahiptirler. Yine, herkes, bir ya da birden çok kişi tarafından imzalanmış dilekçeleri resmi makamlara iletme hakkına sahiptir (madde 27).

Hollanda Anayasası:

Hollanda Anayasası da Avrupa Birliği ülkelerinden çevre hakkına doğrudan yer veren anayasalardan birisidir. 21. maddede, çevrenin korunması ve iyileştirilmesinin devletin ve öteki kamu hukuku tüzel kişilerinin ödevi olduğu belirtilmektedir.

Bunun dışında, 8. maddede, dernek kurma hakkı ; 9. maddede toplantı ve gösteri hakkı düzenlenmiştir. 14. maddeye göre kamulaştırma, toplum yararı gerektirdiğinde yasa ya da yasa gücünde düzenlemelerle ve bedel ödenerek yapılabilir.

Avusturya Anayasası:

Avusturya Anayasası'nda öteki anayasalardan farklı olarak, çevre hakkı ve çevre korumada kullanılabilecek kimi haklar bulunmamasına karşın, federal devletle eyaletler arasındaki görev ve yetki paylaşımında çevreye ilişkin önemli düzenlemeler vardır.

10. maddenin 1. fıkrasında, federal devletin yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğu alanlar sıralanmıştır. Bu fıkranın 10. Bendinde madencilik, ormancılık, otlak ve yaylaklarla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. 12. Bende göre de, emisyon sınır değerlerinin aşılmasıyla oluşan çevreye verilen zararların ortadan kaldırılması için önlemler almak; tehlikeli atıkların yönetimi, veteriner işleri, gıda maddelerinin denetimi de dahil olmak üzere beslenme işleri, tohum ve fidan ticaretinin, gübre ve diğer bitki besin maddelerinin ve bitkileri koruma maddelerinin ticaretinin düzenlenmesi, tohum ve fidanlıklara izin verme de federal devletin yasama ve yürütme yetkisi içine girmektedir.

Federal devletin yasama, eyaletlerin yürütme yetkilerinin olduğu alanlar da 11. maddenin 1. fıkrasında sıralanmaktadır. 1. fıkranın 7. bendine göre, çevre üzerinde önemli etkileri olabilecek yatırımlar, projeler için yapılacak çevresel etki değerlendirmelerini incelemek ve bu projelere izin vermek, böy-

le bir yetki paylaşımı çerçevesinde gerçekleşecektir. Yine 11. maddenin 5. Fıkrasında, tüm ülkede geçerli olacak, standart kurallar getirme ihtiyacı varsa, federal yasa ile havayı kirleten maddelerle ilgili standart emisyon sınır değerleri belirlenebilir, bu değerler aşılamaz denilmektedir. 7. ve 8. fıkralarda da önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Çevresel etki değerlendirmesi ile ilgili konularda, eyaletlerdeki yönetsel başvurular tükendikten sonra karar, Bağımsız Çevre Senatosu'na bırakılır. Bu Senato, başkan, yargıçlar ve öteki hukukçu üyelerden oluşur. Senato'nun yapısı, görevleri ve çalışma biçimi federal yasa ile düzenlenir; kararlarına karşı yönetsel yargıya başvurulabilir. Çevresel etki değerlendirmesi yapılması gereken bir proje birden çok eyaleti ilgilendiriyorsa, ilgili eyaletler önce aralarında anlaşmaya çalışırlar. Eğer 18 ay içinde bir karara varılamazsa, taraf bir eyaletin ya da ilgili başka bir tarafın önerisi üzerine yetki Bağımsız Çevre Senatosu'na geçer.

12. maddeye göre, temel ilkelerin federal yasama ile belirlendiği, yürütmeye ilişkin yasaların eyaletler tarafından çıkarıldığı alanlar arasında bitkilerin hastalıklara ve zararlılara karşı korunması da bulunmaktadır. Orman ve tarım alanlarının korunması, madenlerin korunması, avcılık ve balıkçılığın denetlenmesi, madde 78d'ye göre federal devletin kolluk güçleriyle yapılacaktır.

Anıtların korunması ve nüfus politikasına ilişkin konularda ise, federal devlete bağlı kuruluşlar yetkilidir (madde: 102/2).

Portekiz Anayasası:

Anayasanın 9. maddesinde, devletin görevleri sıralanmaktadır: 8. fıkrada, Portekiz halkının kültür varlığını korumak ve geliştirmek, çevreyi, doğayı ve doğal kaynakları korumak, devlet sınırları içinde bu açıdan doğru yönetimi gerçekleştirmek.

Toplantı ve gösteri hakkı, dernek kurma hakkı ve dilekçe hakkı da sırasıyla 45. ve 46. maddelerde düzenlenmiştir. 45. maddeye göre tüm yurttaşlar, herhangi bir izin almaksızın, barışçıl amaçlarla, silahsız olarak kamuya açık yerler de dahil olmak üzere toplantı yapma hakkına sahiptir. Aynı maddenin 2. fıkrası da yurttaşlara gösteri yapma hakkını tanımaktadır. 46 maddeye göre ise, tüm yurttaşlar, özgürce herhangi bir izin almaksızın dernek kurabilme hakkına sahiptir. Öte yandan, tüm yurttaşlar, parlamentoya ve diğer makamlara, tek tek ya da ortaklaşa, anayasal ya da yasal haklarının ya da kamu çıkarının korunması için dilekçe verebilirler, şikayette bulunabilirler.

60. madde, geniş bir biçimde tüketicinin korunmasına ayrılmıştır. 1. fıkraya göre tüketiciler, tüketim maddeleri ve hizmetlerin kalitesi hakkında bilgi edinme, açıklama isteme, sağlık ve güvenliğin korunması, ekonomik çıkar-

ların korunması ve zararların ödenmesini isteme hakkına sahiptir. 2. fıkra, reklamın yasa ile düzenleneceğini; gerçekleri gizleyici, dolaylı ya da doğrudan zararlı reklamların tüm biçimlerinin yasak olduğunu belirtmektedir.

Portekiz Anayasası 66. maddede, çevre hakkını çok boyutlu olarak düzenlemiştir. 1. fıkra klasik anlamda çevre hakkını ifade etmektedir: Herkes, insan onuruna yaraşır, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir, aynı zamanda çevreyi korumak ödevi de yurttaşlara getirilmiştir.

2. fıkrada, devletin çevre alanında, yetkili organlar eliyle yurttaşların girişimlerini ve desteğini harekete geçirerek yapmakla yükümlü kılındığı görevler şöyle sıralanmıştır: Çevre kirliliği ve etkileri ile erozyonu önlemek ve denetim altında tutmak; arsa ve arazi kullanımında yer seçimine dikkat etmek, dengeli bir toplumsal-ekonomik gelişme ve biyolojik olarak dengeli bir doğa sağlamak ve özendirmek; doğa koruma alanları, doğa ve dinlenme parkları oluşturmak, doğayı, tarihsel-kültürel ve sanatsal değerleri korumak için bu alanları sınıflandırmak; doğal kaynakların tasarruflu kullanımını özendirmek, bu kaynakların kendini yenileyebilme kapasitelerini ve ekolojik dengeyi güvence altına almak.

80. maddede, ekonomik ve toplumsal düzenin hangi ilkelere dayandığı sıralanmaktadır. Üretim araçlarının, arsa ve arazilerin ve doğal kaynakların kamu yararı ölçüsünde topluma mal edilmesi de bu ilkelerin arasında sayılmaktadır.

Devletin ekonomik ve toplumsal politikalar alanında öncelikli ödevlerinin belirtildiği 81. maddenin n fıkrasına göre, doğal kaynakların ve ekolojik dengenin korunmasını gözeten, uluslararası ilişkilerin getirdiği kurallara uygun enerji politikası saptamak da devletin bu alandaki önemli görevleri arasında yer almaktadır.

96. maddenin 1. fıkrasında tarım politikasının hedefleri belirtilmektedir. Buna göre, arsa ve araziler ve diğer doğal kaynaklar ekonomik olarak kullanılmalı, taşıma kapasiteleri korunmalıdır. 2. fıkra ise devlete, anayasada belirlenen tarım politikası çerçevesinde, ülkenin ekolojik ve toplumsal koşullarına uygun bir biçimde tarımın yeniden düzenlenmesi ve planlanması politikalarını izleme ödevini vermektedir.

Son olarak, Portekiz Anayasası'nda çevreye ilişkin bir düzenleme de Cumhuriyet Meclisi'nin görev ve yetkileriyle ilgili 168. maddenin 1. fıkrasında yer almaktadır. Buna göre, Cumhuriyet Meclisi esasen hükümete ait olan kimi alanlardaki yasama yetkisini üstlenebilir. Bu alanlar arasında doğanın, ekolojik dengenin ve kültür varlıklarının korunması ile ilgili düzenlemelerin temel ilkelerini belirlemek de bulunmaktadır.

İsveç Anayasası:

Çevre koruma amacıyla kullanılabilecek kimi hak ve özgürlükler İsveç Anayasası'nda da vardır. Örneğin 2. Bölüm'de düzenlenmiş bilgi alma özgürlüğü (madde:2); düşünce açıklama, bilgi verme ve benzeri amaçlarla ya da sanat eserlerini tanıtma amacıyla toplantı düzenleme ve katılma özgürlüğü (madde:3); kamuya açık alanlarda gösteri düzenleme ya da katılma özgürlüğü (madde:4); genel ya da özel amaçlarla dernek kurabilme özgürlüğü (madde:5) .

Özel mülkiyet hakkı da 18. maddede tanınmaktadır ve her yurttaşın mülkiyet hakkına yasa ile ve orantılı bir bedel ödenerek kamulaştırma ve benzeri biçimlerde sınırlamalar getirilebileceği belirtilmektedir.

Bölüm 8, madde 7'de ise, hükümetin düzenleme yapabileceği alanlar arasında avcılık, balıkçılık, hayvanların korunması, doğa ve çevre koruma konuları da yer almaktadır.

İspanya Anayasası:

İspanya Anayasası da çevre hakkına doğrudan yer veren anayasalardan birisidir. Ancak, bu hakkın yanında çevre koruma için kullanılabilecek toplantı yapma hakkı, dernek kurma hakkı ve dilekçe hakkı da düzenlenmiştir. 21. maddeye göre, barışçıl amaçlarla ve silahsız olarak toplanma hakkı tanınmaktadır. Bunun için önceden izin almaya gerek yoktur, ancak resmi makamlara bilgi verilmesi gerekmektedir. Dernek kurma hakkı ve bu hakla ilgili kimi sınırlamalar 22. maddede yer almaktadır. Öte yandan tüm İspanyollar, bireysel ya da topluca, yasada öngörülen biçimlerde yazılı olarak dilekçe verme hakkına sahiptirler (madde:29).

Çevre hakkının düzenlendiği 45. maddenin 1. fıkrasına göre, herkes, kişiliğini geliştirecek çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi korumak aynı zamanda bir ödevdir. 2. fıkrada, kamu gücü, yaşam kalitesini korumak ve geliştirmek, çevreyi korumak ve yeniden üretmek hedefleriyle her türlü doğal zenginlikten akıllıca yararlanmayı gözetir; tüm bunları gerçekleştirmek için de toplumda dayanışma sağlar denmektedir. Üçüncü fıkraya göre ise, bu düzenlemelere uyulmaması durumunda, ortaya çıkan zararları gidermek, eski haline getirmek için yasa, cezai ya da yönetsel yaptırımlar öngörebilir.

Kamu gücü, İspanyol halkının tarihsel, kültürel ve sanatsal mirasını korur ve gelişmesini özendirir, bu mirasla ilgili malları korumayı güvence altına alır. Ceza yasası da söz konusu mirasa zarar verenleri cezalandırır (madde:46).

51. maddenin 1. fıkrasında, yine kamu gücünün tüketiciyi koruyacağı, güvenliklerini, sağlıklarını ve meşru ekonomik haklarını etkili önlemlerle koruyacağı söylenmektedir.

Anayasadaki sonraki düzenlemeler daha çok çevre koruma ile ilgili yetki ve görevleri ilgilendirmektedir. Örneğin, 132. maddenin 1. fıkrasına göre devlet ve topluluk mallarının hukuki düzenlemesi yasa ile olur. Bu düzenlemelerde devredilememesi, haczolunamaması ve zaman aşımına uğramaması gibi temel ilkelere dikkat edilir. Devlete ait alanlar, 2. fıkraya göre yine yasa ile belirlenir. Her durumda devlete ait olan alanlar ise, kıyı bölgeleri, sahiller, yeraltı kaynakları ve karasularıdır. Yasa, ulusun kültürel mirasın ve devletin malvarlığı ile bunların yönetimini ve korunmasını da belirler (3. fıkra).

Madde 148/1'de bağımsız toplulukların yetki alanları sayılmaktadır. Bunların arasında, arsa ve arazilerle ilgili düzenlemeler, imar planlaması ve konut; dağcılık, ormancılık; çevre koruma, mineral ve termal kaynakların işletilmesi; iç sularda balıkçılık, kabuklu hayvanların üretilmesi, aquaparklar, avcılık ve akarsu balıkçılığı ile sağlık ve hijyen de yer almaktadır.

Devletin yetkili olduğu alanların sıralandığı 149. maddenin 1. fıkrasında çevre konularına da rastlanmaktadır. 23. bentte, çevre koruma ile ilgili temel ilkeleri belirlemek; bağımsız toplulukların yetkilerine zarar vermeden orman alanları, ormancılık, çayır ve mer'a ve otlaklar konusunda yasal düzenlemeler için temel ilkeleri belirlemek devletin yetkisinde bulunmaktadır. Madencilik ve enerji alanlarında temel ilkeleri de devlet belirleyecektir (25. bent).

Sonuç

Bilindiği gibi Avrupa Birliği, ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda olduğu gibi çevre politikalarını oluştururken de bütünleşme hedefi gütmektedir. Öte yandan çevre politikalarını dar anlamda yorumlamamakta ve öteki politika alanlarıyla bütünleştirerek direktifler, tavsiye kararları ve eylem programları biçiminde uygulamaya koymaktadır. Dışarıya karşı çevre politikaları açısından tam bir birlik ve bu politikaların uygulanması için tam bir kararlılık göstermesine karşın, tek tek üye devletler arasındaki yapısal farklılıklar ve ekonomik koşulların farklılığı nedeniyle uyum sorunları yaşamaktadır. Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın 130r maddesinde Topluluğun çevre politikasının amaçları, çevrenin korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların dikkatli ve tasarruflu kullanımı ile uluslararası düzeyde bölgesel ve küresel çevre sorunlarıyla başedebilmek için önlemlerin olarak sıralanmaktadır.

Bu çalışmada incelendiği kadarıyla Avrupa Birliği üyesi devletler, Birlik'in sayılan amaçları gerçekleştirebilmesi için başta anayasaları olmak üzere önemli yasal düzenlemelere sahiptirler. Bu düzenlemelerde hem çevre hakkı, hem de çevre konusundaki yetki paylaşımı ele alınmıştır.

Kaynakça

Benda, Ernst (1995), "Die USA, Deutschland und Maastricht: Erfahrungen und Prognosen über Föderalismus und Subsidiaritaet", Werner Weidenfeld (Hrsg.), *Reform der Europaeischen Union*, Gütersloh, Verlag Bertelsmann Stiftung, s. 135-156.

Die Verfassungen der EG-Mitgliedstaaten (1996), 4. Aufl., München, Deutscher Taschenbuch Verlag.

Kaboğlu, İbrahim (1996), *Çevre Hakkı*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.

Kloepfer, Michael (1989), "Umweltschutz und Verfassungsrecht- Zum Umweltschutz als Staatspflicht", *Ökologie: Krise Bewusstsein Handeln*, Vortraege im WS 1987/88, Heidelberg, Heidelberger Verlagsanstalt, s. 125-141.

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde Çed Dersinin Okutulması Gerekliliği

"İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Örneği"

Prof. Dr. S. Kemal KARTAL (*)
Yrd. Doç. Dr. Mihriban ŞENGÜL (**)

Çevre sorunlarının "çevre" ve "insan" yaşamı üzerindeki somut etkilerinin görülmeye başlaması, bu konudaki çözüm arayışlarının da çıkış noktası olmuştur. İşte bu çözüm arayışları, ulusal ve uluslararası düzeylerde çevre yönetimi dizgelerini doğurmuştur. Bu arayış bitmiş değildir.

Bu çözüm arayışı sürecinde, oluşmuş çevre sorunlarının etkilerini giderecek (ya da enazlayacak) ve çevreyi kirletmeyecek teknolojiler, insan sağlığını koruyacak yöntemler, kişilerin, kurumların ve kuruluşların çevreye zarar verici etkinliklerini önlemeye yönelik yönetimsel süreç ve uygulamalar, ekonomik, tüzel ve toplumsal araçlar geliştirilmiştir. Yine bu süreçte çevre için eğitim gündeme gelmiştir. Ülkeden ülkeye değişen biçim ve boyutlarda, bir yandan genel eğitim izlencelerine çevre dersleri eklenmiş, bir yandan da çevrenin korunması ve iyileştirilmesi alanlarında çalışacak uzman yetiştirmeye yönelik eğitim izlenceleri uygulanmaya başlanmıştır. İşte bu gibi yöntem ve araçları içeren çevre yönetimi, bütün dünya insanlarına, bütün toplum kesimlerine ve her meslek öbeğine çevrenin korunması ve iyileştirilmesi konusunda sorumluluk yüklemektedir. Çevre sorunlarının önlenmesi çoğunlukla bu yöndeki çabaların, becerilerin ve bilgi birikimlerinin birleştirilmesini gerektirmektedir. Bu ortak eylemin en çok gerekli kıldığı ve en somut biçimde gerçekleştirildiği çevre yönetimi araçlarından biri Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)'dir.

(*) İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı
(**) İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi.

Bununla birlikte ÇED, gerekliliği ve kaçınılmazlığı kabul edilmesine karşın uygulamada ve eğitim izlencelerinde tam yerini bulamamış bir çevre yönetimi aracıdır. Nitekim Türkiye'de ilk ÇED Yönetmeliği 1993'de yürürlüğe girmiş ve uygulanmaya başlamış olmasına karşın ÇED uygulamasında görev alacak farklı disiplinlerden meslek elemanlarının yetiştirilmesine yönelik girişimler yoktur. Belirli bir "çevre için eğitim politikası" olmadığı gibi "ÇED için eğitim politikası" da geliştirilmemiştir.

Türkiye'de çalışma ve eğitim ortamlarında da, "çevre" konusunun herkesi ilgilendirdiğini ve sorumluluk yüklediğini görebilecek olgunluğa erişilememiştir. Bunun sonucu olarak da çeşitli eğitim kurumlarında kimi zorlamalarla konmuş çevre dersleri, eğitim izlencelerine yapılmış gereksiz eklentiler gibi görülmektedir. Yine de genel olarak çevre konusunun değişik düzeylerdeki eğitim izlencelerinde yer edinmesi konusunda belirli bir aşamaya gelinmiştir. Ancak ÇED konusunda eğitim ve değişik eğitim alanlarında ÇED dersi okutulmasının önemi yeterince anlaşılamamıştır. Günümüzde ÇED konusunda yalnızca üniversitelerin Çevre Mühendisliği bölümleri eğitim vermektedir. Bunun dışındaki ÇED eğitimi, yine kimi üniversitelerin çevreyle ilgili araştırma merkezlerinin ya da başta Türkiye Çevre Vakfı olmak üzere gönüllü örgütlerin seminer türü çalışmalarıyla sınırlıdır. Bu koşullarda İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, ÇED eğitimli meslek elemanı yetiştirme konusunda, bilindiği kadarıyla tek örnek durumundadır.

Bu çalışmanın birinci amacı, ÇED ve uygulamasına ilişkin sorunları tartışmak değildir. Asıl amaç, ÇED'in çok disiplinli yapısını, değişik meslek eğitimi izlenceleri kapsamında ve bu çalışmanın ana konusu olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde okutulması gerekliliğini ortaya koymaktır. Bu nedenle, konu ÇED'in uygulamadaki sorunlarından bağımsız olarak ele alınmıştır. Uygulamadaki sorunların kapsam dışı bırakılması, ÇED'in gizilgüçlerinin varolan uygulama olanaklarının sınırlayıcı etkilerinden bağımsız biçimde ele alınması olanağı vermektedir.

Çalışmanın ikinci amacı ise, değişik meslek dallarında ÇED konusunda da donanımlı elemanların yetiştirilmesini amaçlayan bir örnekolayı, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Kamu Yönetimi Bölümü'nün ÇED için eğitim uygulamalarını, ilgili çevrelerin dikkatine ve değerlendirmesine sunmaktır. Çünkü ÇED bilinçli ve ÇED uzmanı kamu yöneticileri yetiştirme konusunda İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü yıllardır öncülük yapmaktadır. Bu örnekolay, hem bu deneyimin ve çabanın değerlendirilmesi, hem de öteki bölümler için örnek oluşturması açısından önemlidir.

1. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde Kimler Yetişiyor?

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinin (İİBF'lerin), amacı kamu ve özel kesim için çalışma yaşamının gereksinimlerini karşılayabilecek bilgi ve beceriye sahip bireyler ve meslek elemanları yetiştirmektir. İİBF'lerin (ve aynı öbekte değerlendirilen ve benzer bölümleri içeren Siyasal Bilgiler Fakültelerinin) çatısı altında genellikle şu bölümler bulunmaktadır: Kamu Yönetimi, İşletme, İktisat, Maliye, Ekonometri, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri.

İİBF'ler kamu kurumları ve özel kesim işletmelerinin değişik kademelerinde çalışabilecek yönetici adayları ve meslek elemanları yetiştirmektedir. Dolayısıyla İİBF'lerde geniş bir çalışma alanı için eleman yetiştirilmektedir.

İİBF mezunları şu alanlarda çalışmaktadırlar:

(1) Değişik kamu kurumlarında; bütün bakanlıkların merkez ve taşra örgütlerinde, KİT'lerde, yerel yönetimlerde, üniversitelerde, yargı kurumlarında.

(2) Özel kesim kuruluşlarında ve işletmelerinde; girişimci olarak, değişik düzeylerde yönetici olarak, uzman olarak.

Yani İİBF mezunları, kamu ve özel kesimde, karar ve uygulama işlevlerini içeren geniş bir tabanı oluşturmaktadır. Uygulamadan sorumlu olanların ilgili yasa ve temel yönetmelikleri bilmesi, çevreyle ilgili hedef ve politikaların gerçekleştirilebilmesi ve birincil işlevlerin çevre korunarak yapılabilmesi açısından önemlidir. Karar verici konumda çalışanlar ise çevrenin korunması açısından özellikle önemlidir. Nitekim ÇED de, karar verme sürecine katkıda bulunmayı, çevrede önemli olumsuz etkilere neden olabilecek etkinlikleri daha karar aşamasında önlemeyi ya da çevreyle uyumlu duruma getirme yollarını göstermeyi amaçlamaktadır.

2. ÇED Nedir?

Günümüzde dünya ölçeğinde ve ulusal düzeylerde çevre koruma politikalarının en önemli araçlarından biri olan ÇED, özünde, hem "çevre ile insan" hem de "insan ile insan" arasındaki ilişkinin çevreye ve insana olumsuz etkilerle yansıyan çatışma noktalarını çözmeyi erekleyen bir dizgedir (Şengül,1999). ÇED, temel özelliklerinden yola çıkılarak şöyle tanımlanabilir: ÇED, çevreye önemli olumsuz etkileri olabilecek etkinliklerin, çevre üzerinde yapabileceği etkilerin öngörü-sentez-önlem üçlüsü üzerine kurulu bilimsel yaklaşımla incelenmesine dayanan ve sorunları baştan görmeyi ve ortaya çıkmalarını önleme olanaklarını belirlemeyi sağlayan bir araçtır. Daha somut bir

tanımla, ÇED, önemli çevresel etkileri olabilecek etkinliklerin karar aşamasından önce ve karar sürecine katkıda bulunmak üzere olası çevresel etkilerin, bunları gidermeye ya da enazlamaya yönelik önlemlerin, yer ve teknoloji seçeneklerinin bilimsel yöntemlerle belirlenmesini amaçlayan bir çevre yönetimi aracıdır. ÇED yalnızca değerlendirilen projenin sorunlarını, aksayan yönlerini bulmayı değil, öneriler ve seçenekler üretmeyi de amaçlamaktadır.

Bu tanımlardan da anlaşılabileceği gibi ÇED kendi başına bir çözüm aracı değildir. ÇED temelde, bir tanı koyma ve çözüm önerme yöntemidir. Dolayısıyla ÇED'in bir çözüm aracına dönüşebilmesi, ÇED ile elde edilen sonuçların yönetim kararlarına ve bu yolla da uygulamaya yansıtılmasına bağlıdır.

ÇED'in temel özellikleri şunlardır:

(1) Disiplinlerarası bir çalışmadır.

(2) Ekip çalışmasını gerektirmektedir.

(3) Ekibin her üyesinin temel meslek bilgisine ek olarak ÇED eğitimi almış olmasını gerektirmektedir.

(4) Bütüncül değerlendirmeye dayalıdır.

(5) Çok boyutlu bir çalışmadır.

3. Çevre ve ÇED Konularını Kimlerin Okuması Gerektiğine İlişkin Önyargılar

Çevre sorunlarının varlığı ve insan yaşamı ve çevre üzerindeki etkileri artık yaygın bir kabul görmektedir. Buna karşın, çevre için eğitimin ve özelde de ÇED için eğitimin gerekliliği konusunda aynı derecede yaygın bir olumlu tutumun bulunduğunu söylemek güçtür. Üstelik , alanlarında başarılı birçok bilim insanı bile çalışma konularının çevreyle ilişkisini görememektedirler. Adlandırma uygunsa, bir tür **"Disiplin Körlüğü", "Disiplin Şartlanmışlığı"** ya da **"Disipline Hapsolmuşluk"** içindedirler

Bu konu yazılı ortamlarda yeterince tartışılmamış olmasına karşın, deneyim ve gözlemlerden yola çıkarak bu konudaki önyargıları iki öbekte ele almak olanaklıdır:

(1) Çevre Sorunlarının Bilincinde Olmayanların Önyargıları: Bu öbektekiler çevre sorunlarının ve ulaştığı boyutların bilincinde değildir. Kimi çevre sorunlarının varlığını tekil olarak kabul etseler bile, çevrenin bu sorunları kendi kendine çözeceğine inanmaktadırlar. Bu öbektekiler, çevre korumanın günün moda konusu olduğunu, çevre ve ÇED dersleri okutulmak istenmesinin de bu modanın sonucu olduğunu düşünmektedirler. Bu öbekteki-

ler, ÇED'in değişik meslek alanlarının eğitim izlenceleri kapsamında bir ders olarak okutulmasına karşı çıkmaktadırlar.

(2) Çevre Sorunlarının Bilincinde Olanların Önyargıları: Bu öbektekilerin, bu konudaki önyargıları ise, çevreyi korumak amacıyla kurulmuş kurumların ve bu amaçla eğitilmiş kişilerin bulunduğu, dolayısıyla çevreyi bunların koruması gerektiği, öteki kişilerin de çevre konusunda eğitim almasına gerek olmadığı biçimindedir. Dolayısıyla, bu kurum ve kuruluşlarda çalışacak ayrı meslek elemanları yetiştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Yani, çevreyi bu amaçla kurulmuş kurum ve kuruluşlar korumalı ve iyileştirmeli, bu kurum ve kuruluşlar için de özellikle çevresel amaçlı eğitim izlenceleriyle eleman yetiştirilmelidir.

Bu önyargıların doğal sonucu, çevre ve ÇED konusunda eğitimi, çevreyi korumakla görevli olacakların (işi çevre koruma olanların) alması gerektiği düşüncesidir.

4. ÇED Nasıl Bir Konu Ki Pek Çok Meslek Dalını İlgilendiriyor?: TİZ YİK'ten YİZ TİK'e Geçiş

Herkesin kirlettiği ve bozduğu çevreyi, yalnızca çevre konusunda uzmanlaşmış belirli kişi ve kurumların korumasını ve iyileştirmesini beklemek oldukça ütopik bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bütün kişi, kurum ve kuruluşların öncelikle **"kendi işlerini çevreyi koruyarak yapma"** sorumluluğu vardır. İşte bu çevreyi koruyarak gerçekleştirilmesi gereken etkinlikler, insan yaşamının her alanında söz konusudur. ÇED, temel felsefe olarak, insan yaşamının her alanında gerçekleştirilen ve çevreyi etkileyen her tür etkinliği kapsamaktadır. Bu nedenle, ÇED, kapsamı geniş olduğundan, neredeyse bütün kamu yönetimi birimlerinin, özel kesim kuruluşlarının görev ve çalışma alanlarına doğrudan ya da dolaylı biçimde girmektedir.

Ulusal düzeyde ÇED'i düzenleyen tüzel belgeler ÇED kapsamını daraltsa bile, ÇED, konu edilen etkinliğin çevreye etkilerinin çok boyutlu değerlendirilmesini gerektirdiğinden, yine birçok kurum ve kuruluş ile pek çok meslek dalını ilgilendirmektedir.

ÇED'in ilgili olduğu meslek dalları, temel alınan "çevre" kavramındaki gelişmeyle birlikte sayıca artmıştır. ÇED'in ilk uygulandığı yıllarda **"çevre"** yalnızca **"doğal ortam"** olarak ele alınıyordu. **Dolayısıyla, ÇED de BİYOLOGLAR, KİMYACILAR gibi DOĞA BİLİMCİLER tarafından gerçekleştiriliyordu. Günümüzde ise, toplumsal ve ekonomik öğeler de "çevre" kavramının kapsamına girmiştir. Bunun sonucu olarak da gerçekleştirilmesi tasarlanan etkinliklerin toplumsal ve ekonomik çevre öğelerine etkileri de ÇED kapsamına girmiştir. Böylece, İKTİSATÇI-**

LAR, YÖNETİM BİLİMCİLER, SİYASET BİLİMCİLER ve öteki SOSYAL BİLİMCİLER de ÇED çalışmasında görev alan uzmanlar arasına katılmıştır.

ÇEDTEZİM Çizimi

(Çevresel Etki Değerlendirmesi Tekeri, Etkileşme Zinciri ve İlgili Meslekler)

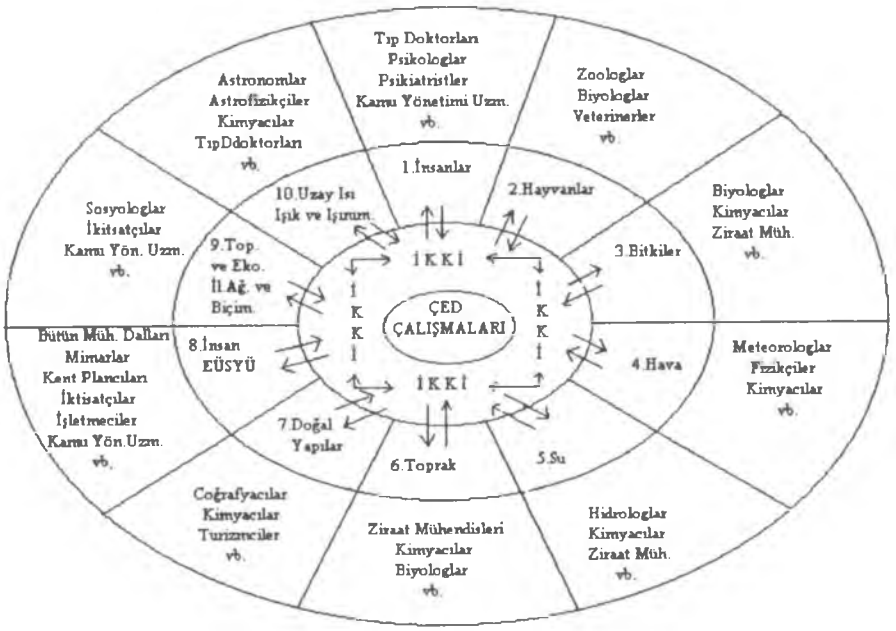

Açıklama: ÇED Tekeri, içerik ve bağlantı bakımından bu makalenin yazarlarınca yapılan bazı eklemelerle oluşturulmuştur. Ancak, biçim ve fikir olarak değerli hocamız Uslu'nun (1986,29) kitabı esin kaynağımızdır.

ÇED'in birçok meslek dalını ilgilendirmesine yol açan en önemli etken de çok boyutlu bir çalışma oluşudur. Bunun başlıca nedeni ise, konusunu oluşturan etkinliklerin çeşitliliği ve her bir etkinliğin gerçekleştirildiği yer ve çevresel özelliklere göre değişen çok boyutlu etkilerinin olmasıdır. Kemal KARTAL (2000) ÇED'in çok boyutluluk niteliğini şöyle formüle etmiştir:

ÇED çalışmaları (ÇEDÇ) daha açık olarak ÇED Raporu ve ÇED Ön Araştırma Raporu hazırlanmasıyla ilgili çalışmalar şöyle özetlenebilir: Kuruldukları ya da bulundukları yerde İnsanların, Kurumların, Kuruluşların veya İşletmelerin (İKKİ'nin) yakın ve uzak "çevre"deki 10 Çevre Öğesini (10ÇÖ'ni) etkilemeleri, onlardan etkilenmeleri (kısaca bu **etkileşmeler**) sonucunda ortaya çıkan **"olumsuz sonuçları"** (Sorunları veya (-S'leri) enazlamak ya da olanaklıysa tümden ortadan kaldırmak ve ortaya çıkan (oluşan) **"olumlu sonuçları"** (+S'leri) aynı düzeyde korumak ya da olanaklıysa artırmak için gerekli önlemleri önceden düşünerek üretmek.

Bu anlatımı, yukarıdaki kısaltmaları kullanarak şöyle yazabiliriz:

ÇEDÇ (İKKİ x 10ÇÖ = (-S) + (+S)

Burada, yakın ve uzak **"çevre"**, İKKİ'nin kurulduğu ya da bulunduğu yerden (arsadan, araziden veya "ortam"dan) Dünya'nın (Yer'in) merkezine ve oradan da Güneş Dizgesi'nin dış sınırlarına kadar uzanır. İşte bu geniş çevrede bulunan bütün çevre öğelerini, kapsayıcı biçimde şu 10 başlık altında toplayabiliriz:

(1) İnsanlar

(2) Hayvanlar

(3) Bitkiler

(4) Hava

(5) Su

(6) Toprak

(7) Doğal Yapılar (Sarkıtlar, dikitler, mağaralar, peri bacaları ve benzerleri)

(8) İnsan Eliyle Üretilmiş Sanat Yapıları ve Ürünleri (Güzel Sanat Yapıları: Sinan'ın Süleymaniye Camisi gibi; Öteki Yapılar: Konutlar, oteller, iş merkezleri, fabrikalar gibi; Güzel Sanat Ürünleri: Afrodit heykeli, Picasso'nun tabloları gibi; Öteki Ürünler: Kurşunkalem, masa, ekmek, araba, çanta, gözlük gibi)

(9) Toplumsal ve Ekonomik İlişki Ağları ve Biçimleri (Gelenekler, eğlenme ve dinlenme biçimleri, meralarda teke (ya da koç) katma şenlikleri gibi)

(10) Uzay Isı, Işık ve Işınımları

Bu Çevre Öğeleri şu değişik adlarla da adlandırılmaktadır: Çevre Unsurları, Çevre Değerleri, Çevre Varlıkları. Ancak, hangi biçimde adlandırılırlarsa adlandırılsınlar, yukarıda tanımladığımız geniş kapsamlı "çevre"de bulu-

nan bütün çevre öğeleri yukarıdaki 10'lu dizgede yer alırlar.

ÇEDÇ (İKKİ x 10ÇÖ = (-S) + (+S) kısa tanımının barındırdığı "etkileşmeler"in tamamı önem sırasına göre şöyle ifade edilebilir:

1°. İKKİ etkiler 10ÇÖ'ni.

2°. 10ÇÖ etkiler İKKİ'yi.

3°. 10ÇÖ etkiler 10ÇÖ'ni.

4°. İKKİ etkiler İKKİ'yi.

Bütün bu etkileşmeler "ÇED Tekeri"nde gösterilebilir. **"ÇED Tekeri, Etkileşmeler Zinciri ve İlgili Meslekler"** (ÇEDTEZİM) adını verdiğimiz çizimde izlenebileceği gibi, ÇEDÇ ile ilgili olarak **"Yönetim İşleri Zor, Teknik İşler Kolaydır"** (YİZ TİK). ÇEDTEZİM Çizimi'nin son (en dış) halkasında gösterilen "İlgili Meslekler"in sayısı o kadar çoktur ki, baştan savma olmayan gerçek bir ÇED Raporu'nun ya da ÇED Ön Araştırma Raporu'nun hazırlanmasına, bizim yaptığımız hesaplamalara göre, en az 80 dolayında Meslek Elemanı (uzman) katılmak zorundadır. Bu kadar (hatta daha çok) Meslek Mensubu'nun (uzmanın) katılacağı ÇED çalışmasında yönetim işleri ön plana çıkmaktadır. Bir biyolog, yatırımın yapılacağı arsada (veya arazide) ve yakın çevresinde bitki ve hayvan örtüsünü ve bu örtü üzerindeki olası etkileri inceleyecektir. Bir meteoroloji, bir jeoloji, bir kimya uzmanı yine kendi uzmanlık alanıyla ilgili incelemeleri verilen arazide (arsada) ve yakın çevresinde yapacaktır. İşte bütün bu çok sayıdaki Meslek Mensubunun (uzmanın) çalışmalarını zamanlayacak, eşgüdecek ve mevzuatın gerektirdiği koşulları gözetecek uzman kişi, **Kamu Yönetimi eğitimi görmüş** kişidir. Bu nedenle, ÇED çalışmalarında teknik uzmanların (biyolog, kimyacı, jeolog, meteorolog, vb.) çalışmalarının yönetilmesinde Kamu Yönetimi Uzmanının görevi kaçınılmazdır. Yaşamsal bir öneme sahiptir. Bu nedenledir ki, Türkiye'deki üniversitelerin bölümleri içinde yalnızca Kamu Yönetimi Bölümlerinde **"Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı"** vardır. Birçok ünlü A.B.D. üniversitesinde de (örneğin New York Univercity ve MIT'de –Massachusettes Institute of Technology'de-) ÇED, çevre ekonomisi, kent ekonomisi, konut ekonomisi gibi konularda, Yüksek Lisans ve Doktora dereceleri **Mezuniyet Sonrası Kamu Yönetimi Okullarında** (Graduate School of Public Administration'de ya da Departmant of Urban and Environmental Studies'de) verilmektedir.

Bu nedenlerle, **"ÇED Çalışmalarını yapmak biyologların işidir, kimyacıların işidir"** demek ya da **"ÇEDÇ yalnızca Kamu Yönetimi Uzmanlarının işidir"** demek yanlıştır. ÇEDÇ'de bütün uzmanlık alanlarına görev vardır. Kamu Yönetimci ise, bu karmaşık işin yönetim ve eşgüdümüyle ilgilidir

ve hizmetleri kaçınılmazdır. Kamu Yönetimi Uzmanı'nın bu zor işi başarabilmesi, iyi bir ÇED ve ÇED mevzuatı eğitiminden geçmesine bağlıdır. Bu makalenin 6. Bölümünde İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'ndeki ÇED Eğitimi örneği bu amaçla sunulmuştur.

ÇED çalışmalarının kimler tarafından gerçekleştirileceği tartışmasının günümüzde artık yeri yoktur. Sosyal bilimci, doğa bilimcisi tartışmalarına artık gerek yoktur. Hele de doğa bilimcilerin Kamu Yönetimi Uzmanlarını ÇED Çalışmalarından uzak tutmaya çalışmaları, tamamen bir "Disiplin Körlüğü" sonucudur. Tekerleği yeniden keşfetmeye gerek yoktur. "ÇED Tekeri" birlikte çalışılmasını, bunun zorunlu olduğunu, açıkça göstermektedir. Bunu görmemek, bilgisizliğin değilse, iyi niyetli olmamanın bir sonucudur.

Çekirdek (nükleer) enerjiyle işleyen denizaltılar ile işletmelerin (örneğin nükleer santralların) ve benzer öteki karmaşık kurumların, kuruluşların, işletmelerin ve yeni kent gibi, baraj gibi büyük inşaat işlerinin başlatılması (kurulması) ve işletilmesi 1945-1960 arasında şu gerçeği ortaya koymuştur: İnsanlık 1950'lerden sonra **TİZ YİK**'ten **YİZ TİK**'e geçmiştir. Bu kısaltmaların açılımı şudur: **Teknik İşler Zor, Yönetim İşleri Kolay** (TİZ YİK); **Yönetim İşleri Zor, Teknik İşler Kolay** (YİZ TİK). İnsanlığın 1950'lerde TİZ YİK anlayışından YİZ TİK anlayışına geçmesiyle "Yönetimde Kullanılan Nicel Yöntemler" olarak adlandırılan PERT, CPM, Doğrusal Programlama, Benzetim (Simulation), Kuyruk Kuramı gibi çok sayıdaki Yöneylem Araştırması (Operation Research) Yöntemi geliştirilmiştir.

ÇED Çalışmaları konusu da, örneğin A.B.D.'de bundan 30 yıl önce (1970'lerde) YİZ TİK aşamasına geçmiştir. Türkiye'de bizler ÇED Çalışmaları konusunda tekerleği yeniden keşfetmek ya da gelişmiş toplumları 30-40 yıl geriden izlemek ve TİZ YİK'te direnmek zorunda değiliz. Gereksiz tartışmaları, "Disiplin Körlüğü"nü ("meslek şartlanmışlığını, meslek mahkumu olmayı") bırakıp, hepimiz işbirliği yaparak Türkiye'ye yakışır ÇED Raporları ve ÇED Ön Araştırma Raporları hazırlamaya koyulmalıyız.

Yukarıda özetlenen nedenlerle, her daldaki meslek elemanlarının, bulundukları konuma göre, ÇED konusunda şu düzeylerde bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekir:

(1) Her etkinlik türünde çalışanların, ilgili **meslek elemanlarının,** ÇED Raporu ile ortaya çıkan sonuçları değerlendirebilecek, bunları kendi işine yansıtabilecek ve birincil işlerini çevreyi koruyarak yapabilecek bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir.

(2) Her meslek dalından, **o mesleğin ilgili olduğu etkinliklerin** çevresel etkilerini derinlemesine inceleyebilecek bilgi ve beceriye sahip, ÇED çalışmalarında görev alabilecek kişilerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

(3) Hangi meslek kökenli olursa olsun, kamu ve özel kesimde değişik düzeylerdeki **bütün yöneticilerin,** karar verdikleri ve uyguladıkları etkinlikleri çevreyi koruyarak gerçekleştirilecek biçimde planlayabilecek ve yönetebilecek, ülkedeki ÇED mevzuatını ve ÇED sürecini bilecek, ÇED Raporu ile ortaya çıkan sonuçları değerlendirerek karar ve uygulamalarına yansıtabilecek kadar birikime sahip olması gerekmektedir.

(4) Hangi meslek kökenli olursa olsun, gerçekleştirilmesi tasarlanan etkinlikten doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilenme konumunda olanların ve **her bireyin,** genel olarak çevre konusunda bilinçli ve duyarlı olmalarının yanında, ülkedeki ÇED mevzuatını, ÇED sürecini, ÇED sürecinde kendilerinin neler yapabileceğini bilmeleri gerekir.

(5) Hangi meslek kökenli olursa olsun, **her yatırımcının,** genel olarak çevre konusunda bilinçli ve duyarlı olmalarının yanında, ülkedeki ÇED mevzuatını, ÇED sürecini, ÇED sürecinde kendilerinin neler yapabileceğini bilmeleri gerekir.

5. ÇED Dersinin İİBF'lerde Okutulmasını Gerektiren Nedenler

Çağımızın hızla ilerleyen toplumsal, ekonomik, teknolojik ve çevresel değişimleri, herkesi (bütün bireyleri, kurum ve kuruluşları) olduğu gibi eğitim kurumlarını da bu değişimi yakalamak ve uyum sağlamak zorunda bırakmaktadır. Uyum sağlanması gereken en önemli olgulardan biri çevre sorunlarının yarattığı yeni koşullardır. Bu koşullar, herkesin etkinliklerini çevreyi gözeterek gerçekleştirmesini gerektirmektedir. Bu ise, çevre, çevre sorunları ve çevre sorunlarını önleme yolları konusunda belirli düzeylerde bilgi ve beceriye sahip olunmasını gerektirmektedir. Bu konuda eğitim kurumlarına büyük görev düşmektedir. Çevreye etkileri açısından önem taşıyan etkinliklerin yönetimi ve uygulamasında çalışacakları yetiştiren kurumlar özellikle önem taşımaktadır. Bu tür eğitim kurumlarından biri ve belki de en başta geleni İİBF'dir.

Yukarıdaki 4. Başlıkta sayılan ve bütün meslek dallarını ilgilendiren nedenlere ek olarak ÇED dersinin İİBF'lerde okutulmasını gerektiren nedenler şu öbeklerde toplanabilir:

5.1. ÇED Çevre Konularıyla Bir Tanışıklık Aracı Olduğundan

ÇED, her şeyden önce, hem genel olarak hem de belirli değme noktaları çerçevesinde bir çevreyle tanışma aracıdır. ÇED için eğitimin ilk adımı, çevreyle tanışmadır. Öğrencilerin çevreyle tanışıklıkları olsa bile, ÇED, insan fa-

aliyetlerinin etkileriyle çevre öğelerinin özellikleri arasındaki karşılıklı etkileşimin birebir incelenmesine dayandığından, çevreyi çevrenin öğelerinden biri olan insanın etkisini somut olarak görerek daha işlevsel biçimde tanıma söz konusu olmaktadır.

ÇED, somut olaylar üzerinde çalışmaya dayandığından, çevreye yabancılaşmayı (ders yoluyla yabancılaşmayı) önlemektedir. Çünkü, çoğu zaman kitap bilgileriyle öğrenilen genel çevre bilgileri, çevreyi öğrencilerin gözünde giderek soyutlaştırmakta, yaşamın dışında bir olguya dönüştürmektedir.

5.2. ÇED Bir "Yöntemli Düşünmeyi Öğrenme" Aracı Olduğundan

ÇED, çok sayıda etkenin ve etkinin, aynı zamanda ve bir süreç içinde, karşılıklı ve ardıl etkileşimleri göz önünde tutarak değerlendirmeye, geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaya ve bunlara dayanarak çevreye daha uyumlu seçenek üretmeye dayanan bir yöntemdir. ÇED, çeşitli araştırma ve uygulama tekniklerinden yararlanan oldukça kapsayıcı bir yöntemdir. Bu özelliklerinden dolayı ÇED'i incelemek, öğrenmek, bir bakıma yöntemli düşünmeyi öğrenmek demektir.

Gelişmiş bir yöntem olan ÇED, öğrencilere şu niteliklerin kazandırılmasında yardımcı bir araç olarak kullanılabilir:

(1) Bilimsel temellere dayalı düşünmenin gerekliliğini kavrama.

(2) Planlamayı ve akıl yürütmeyi öğrenme.

(3) Bilimsel düşünceyi davranışlara yansıtmanın gerekliliğini somut olarak görme.

(4) Çok boyutlu düşünmeyi öğrenme.

(5) Disiplinlerarası çalışabilme ve değişik disiplinlerin birbirinden nasıl yararlanabileceğini görme.

(6) Çözümleyici düşünme yeteneği kazanma.

(7) Olayları ve olguları bütüncül değerlendirmeyi öğrenme.

(8) Uzağı görmeyi, öngörüde bulunmayı öğrenme.

5.3. İİBF'ler Çevre Korumada Özelliği Olan Toplumsal Öbeklerden Biri Olan Gençlerin Önemli Bir Kesimine Ulaşma Olanağına Sahip Olduğundan

Gençler, kadınlar ve işçiler gibi kimi toplumsal öbekler, çevre sorunlarının önlenmesi ve çözümünde daha etkili olma özelliği taşımaktadır. Öteki eğitim kurumları gibi İİBF'ler de bu toplumsal öbeklerden biri olan gençle-

rin önemli bir bölümüne ulaşmaktadır. Bu nedenle İİBF'ler, gençlere meslek eğitimi ile eşzamanlı olarak çevresel bilgi ve duyarlılık kazandırma olanağını en iyi biçimde kullanmalıdır. İİBF'lerde öğrenci olarak bulunan bu gençler, hem birer birey, birer dünya vatandaşı olarak, hem de gelecekte kamu ya da özel kesimde çevreyi etkileyen ya da ilgilendiren konularda veya değişik çevre yönetimi uygulamalarında görev alacak, daha da önemlisi çevreyi etkileyen kararlar verebilme konumunda çalışabilecek kişiler olarak çevre için eğitime gereksinim duymaktadırlar. Bu nedenle, İİBF'ler, önemli bir bölümüne ulaşma olanakları olan bu kesime, çevre yönetiminin en önemli araçlarından biri olan ÇED'i öğretme ve onların bundan yararlanmasını sağlama fırsatını kaçırmamalıdır. Geleceğin yöneticilerinin ve karar vericilerinin büyük bölümünü yetiştiriyor olmak da bu konuda özellikle sorumluluk yüklemektedir.

5.4. Sosyal Bilimlerin ÇED Sürecindeki Yerinin Korunması Gerektiğinden

ÇED, disiplinlerarası bir çalışma olmasına karşın sosyal bilimlerin ÇED sürecindeki yeri yeterince anlaşılamamıştır. Bunda ÇED yapılacak projenin toplumsal ve ekonomik etkilerinin yeterince önemsenmemesinin de etkisi vardır. Bu önemsemeyişin en önemli nedeni ise "çevre"yi algılama biçimi ve siyasal ve ekonomik kaygıların ağır basmasıdır.

ÇED ekipleri oluşturulurken en son akla gelen sosyal bilimciler olmaktadır. (Makalemiz için koyduğumuz sınırı aşmamak amacıyla Türkiye'de birçok yatırım projesinde sosyal bilimcilerin ÇED ile ilgili görüşlerinin (katkılarının) alınmamasının doğurduğu büyük sakıncalara örnek olabilecek yatırım projelerinin adları burada verilmemiştir. Bu durum ayrı bir çalışmanın konusu olabilir.)

Ana amacı, çevre ile ekonomiyi uyumlaştırmak olan ÇED'de yöneticilerin ve iktisatçıların bulunmaması düşünülemez. Bu nedenlerle; ÇED sürecinde toplumsal ve ekonomik etkilerin yeterince ele alınmasını sağlamak, toplum bilimcilerin işlevini sahiplenmek için bu duyarlılığa sahip bireyler, meslek elemanları yetiştirilmelidir. İİBF'ler bunu başarıyla yapabilirler.

5.5. İİBF Mezunları İçin Yeni Bir İş Alanı Oluşturduğundan

ÇED, İİBF mezunları için yeni bir iş alanı durumuna gelmiştir. Günümüzde, ÇED ekipleri oluşturulurken İİBF mezunlarına neredeyse hiç yer verilmediği gözlense de, bu durum kurum olarak İİBF'lerin ve sosyal bilimler alanında çalışan bilim insanlarının konuyu sahiplenmesiyle çözülebilir. Çünkü bu durum, yalnızca fen bilimcilerin ve özellikle çevre mühendislerinin ÇED konusunun öncelikle kendi çalışma alanlarına girdiğini savunmalarının değil, aynı zamanda sosyal bilimcilerin ve bu alanda eğitim veren kurumların konu-

ya gereken önemi göstermemesinin sonucudur. Oysa, (ÇEDTEZİM Çizimi'nde gösterildiği gibi) ÇED'in toplumsal ve ekonomik etkilerin değerlendirilmesini gerektiriyor olması İİBF mezunlarına bu alanda çalışabilme olanağı yaratmaktadır. Bu olanak, Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği Uyarınca Rapor Hazırlayacak Olanlara Yeterlik Belgesi Verilmesine İlişkin Tebliğ'de (RG.12.8.1999-23784) düzenlenerek tüzel nitelik kazanmıştır.

İİBF mezunları, ÇED sürecinde şu konumlarda görev alabilirler:

(1) İlgili projenin toplumsal ve ekonomik etkilerini değerlendirecek meslek elemanı olarak,

(2) Proje koordinatörü (eşgüdümcüsü) olarak: Eşgüdümcü, göreceli olarak daha deneyimli, öteki disiplinlerdeki kişilerin neler yapacağını (yapması gerektiğini) bilen, ÇED mevzuatını özümsemiş, onlara yol gösterebilen kişidir.

Yukarıda sözü edilen Tebliğ ile, İİBF mezunlarının her iki konumda da çalışmasına olanak yaratılmıştır.

Öncelikle birinci konum açısından bakıldığında, İİBF mezunları Yeterlik Belgesi almak isteyen kuruluşların bulundurması gereken elemanlar arasında doğrudan sayılmıştır. Buna göre bu kuruluşlar şu alanlarda lisans mezunu ve mesleği ile ilgili olarak üç yıldan az olmamak üzere çalışmış, en az bir kişiyi çalıştırmak zorundadırlar (md.5/c): Mühendislik ve Mimarlık Fakülteleri, Fen-Edebiyat Fakültelerinin Fizik, Kimya, Jeoloji, Biyoloji, Zooloji bölümleri, Kamu Yönetimi, İşletme, Ekonomi, Maliye, İktisat, Sosyoloji bölümleri.

Proje eşgüdümcüsü de yine yukarıdaki meslek dallarından mezunlar arasından;

(1) Lisans düzeyinde eğitim görmüş olanlardan ÇED ya da ÇED Ön Araştırması Raporunun hazırlanması, incelenmesi ya da denetiminde üç yıl çalışmış olmak üzere en az beş yıl,

(2) Yüksek lisans düzeyinde eğitim görmüş olanlardan ÇED ya da ÇED Ön Araştırması Raporunun hazırlanması, incelenmesi ya da denetiminde iki yıl çalışmış olmak üzere en az dört yıl,

(3) Doktora ve üstü eğitim görmüş olanlardan ÇED ya da ÇED Ön Araştırması Raporunun hazırlanması, incelenmesi ya da denetiminde iki yıl çalışmış olmak üzere en az üç yıl, deneyim koşullarını sağlayanlardan seçilecektir (md.5/e).

5.6. Ekonomi Politikaları Artık Çevre Boyutlu Olarak Oluşturulmaya Başladığından

Özellikle 1972 Stockholm Konferansı'ndan bu yana kalkınma politikalarının çevre boyutlu hazırlanması gerektiği görüşü kabul görmeye başlamıştır.

Bu anlayışın başlıca kaynağı ise, geleneksel ekonomik yaklaşımın çevre sorunları yaratan seyri ve sınırsız olduğu varsayılarak alabildiğine kullanılan doğal varlıkların tükenmekte olduğunun görülmesidir. Bu yaklaşım "Sürdürülebilir Kalkınma" biçiminde uluslararası belgelerde ve birçok ülkenin ulusal kalkınma politikasında yer almıştır.

Bu yaklaşım ülkemizin kalkınma politikasına da yansımaya başlamıştır. Türkiye, sürekli ve dengeli kalkınmanın gerçekleştirilmesi için çevre korumanın kalkınma sürecinin bir parçası olarak ele alınmasını öngören Rio Bildirgesini imzalayarak bu yaklaşımı benimsemiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan (BYKP'ndan) başlayarak, çevre, değişen düzeylerde ekonomi ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Sekizinci BYKP'nda ise bu yaklaşım daha somut biçimde düzenlenmiştir.

Aynı anlayış temel çevre belgelerinde de yerini almıştır. Çevre Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK (RG. 21.8.1991-20967)'de, Çevre Bakanlığı'nın çevre düzeni planı hazırlamak görevi açıklanırken bunun "Dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların birarada düşünülmesine" olanak verecek nitelikte yapılması öngörülmüştür (md.2/c).

Ancak Çevre Kanunu'nda kalkınmayı çevre karşısında daha öncelikli tutan bir yaklaşım izlenmiştir (md.1,3). Bununla birlikte ÇED'in benimsenmesi (md.10) çevre ile ekonomiyi dengelemeyi amaçlayan politikanın yaşama geçirilmesi açısından önemli bir olanaktır.

1998'de yayımlanan Türkiye Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nda da, sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için çevre planlamasının kalkınma programlarına içselleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır (s.7). Ayrıca, ÇED sürecinin etkili hale getirilmesi, Türkiye'de çevre olgusunun kalkınma planlamasıyla bütünleştirilmesi açısından öncelik taşıyan projeler arasında sayılmıştır (s.58).

Ekoloji ile ekonomi arasında denge kurma işlevine sahip olan ÇED uygulamasını düzenleyen ÇED Yönetmeliği (RG. 23.6.1997-23028) de Türkiye'deki çevre boyutlu kalkınma politikasının temel belgelerindendir.

5.7. Çevre Bilinçli Yöneticilerin Çevre Yönetimindeki Önemi Nedeniyle

İİBF mezunları, ÇED sürecinde doğrudan görev almasalar bile, çoğunlukla kamu ve özel kesimde değişik düzeylerde yönetici konumunda çalışmaktadırlar. Bu konumlarıyla, yani yönetici olarak, ÇED kararlarının uygulamaya dönüştürülmesi açısından büyük önem taşımaktadırlar. Yöneticiler, bulundukları düzeye göre, ÇED sonuçlarının uygulamaya dönüştürülmesinde iki biçimde etkili olabilmektedirler:

(1) ÇED Raporu ya da ÇED Ön Araştırma Raporu ile elde edilen sonuçların yönetimin kararlarına esas alınmasında.

(2) ÇED Raporu ya da ÇED Ön Araştırma Raporuna dayanılarak alınan kararların etkili biçimde uygulanması ve uygulamada izlenmesinde.

Bu nedenle, ÇED Raporu ile elde edilen sonuçların ve ortaya konan boyutların yönetim kademelerince anlaşılabilmesi ve uygulamaya dönüştürülebilmesi için, yöneticilerin meslekleriyle ilgili donanımlarının yanı sıra, çevre bilinçli ve olaylara çok boyutlu bakabilme yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir. İİBF mezunu olacak yönetici adaylarına bu niteliklerin kazandırılmasında ÇED eğitimi önemli bir araçtır.

6. İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümünde ÇED Eğitimi

İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümünde (Bölümde) eğitim ve öğretime 1988 Eylül ayında başlanmıştır. Bu Bölümde, alışılmışın dışında bir eğitim-öğretim yaklaşımı uygulanmıştır. Aşağıda, bunlara kısaca değinildikten sonra, Bölümde verilen "ÇED Eğitimi" hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

6.1. "Yeşil Malatya'da Yeni Bir Ada" ve Yeni Yaklaşımlar Uygulamada

1987'de bu makalenin yazarlarından birisi (Prof.Dr. S. Kemal KARTAL) Amerika Birleşik Devletleri'nin Boston kentinde M.I.T.'de (Massachusettes Institute of Technology'de) konuk öğretim üyesi olarak çalışıyordu. ODTÜ'deki görevinden izinli olarak A.B.D.'ye gitmişti.

İnönü Üniversitesinin o zamanki Rektörü Prof.Dr. Engin GÖZÜKARA ve arkadaşları, yurt dışından ve içinden öğretim üyelerini Malatya'ya getirmeye çalışıyorlardı. O sırada Kemal KARTAL da Malatya'ya davet edildi ve İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünü 1988 Eylül ayında öğrenci alarak eğitim-öğretime açması, kurucu Bölüm Başkanı olması önerildi.

Prof.Dr. KARTAL, Haziran 1988'de Malatya'da görevine başladı ve Bölüm'e, daha önce kararlaştırıldığı gibi, Eylül 1988'de ilk öğrenciler alındı ve 3 (üç) öğretim üyesiyle eğitim-öğretime başlandı. Bir yıl sonra öğretim üyesi sayısı beşe yükseldi.

Bölümde, kurulduğundan itibaren farklı bir eğitim-öğretim yaklaşımı uygulandı. Yeni bir **"Bozkırdaki CANLI Çekirdek"** yöntemi benimsendi. Özellikle ilk yıllardaki öğrencilere yoğun emek verildi. 1992'de Bölüm ilk mezunlarını verdi. Örnek olsun diye şu bilgi verilebilir: **İlk mezunların yarısından çoğu değişik üniversitelerde bilim adamı olarak çalışmaktadırlar.** Bildiğimiz kadarıyla bu bir rekordur.

Öğrencilerin iyi yetişmesine katkıda bulunan, aşağıda yalnızca başlıklarını verdiğimiz uygulamalar, Bölümde 1988'den itibaren gerçekleştirildi.

Bölümde ikinci öğretimin başlamasıyla öğrenci sayısı arttı, öğretim üyesi sayısı yetersiz kaldı. Ayrıca 1994'te kurucu Bölüm Başkanı Prof. KARTAL'ın ağır bir rahatsızlık geçirmesi ve 4 yıla yakın bir süre, Bölüme kısmen hizmet verebilmesiyle bazı aksamalar oldu. Ama bütün bunlara karşın, zaman zaman kesintiye uğramış olsalar bile, aşağıdaki uygulamalar Bölüm'de yapılmıştır.

6.1.1. Kurum Elçisi Uygulaması (Her öğrenci mezun olana kadar bir kamu kurumunun örneğin Dışişleri Bakanlığı'nın, Bölümdeki elçisi (temsilcisi) gibi görev yapmıştır.)

6.1.2. Ülke Elçisi Uygulaması (Her öğrenci, mezun olana kadar en az bir ülkenin, örneğin Finlandiya'nın, Bölümdeki elçisi (temsilcisi) gibi görev yapmıştır.)

6.1.3. "Gölge" Birleşmiş Milletler GÜVENLİK KONSEYİ Uygulaması (Her hafta, bazen ayda bir, Dünya Gündemi'ndeki bir konuyu görüşmek üzere Bölüm'de "Gölge Güvenlik Konseyi Toplantısı" yapılır. Toplantıya dersin sorumlu öğretim üyesi başkanlık yapar.)

6.1.4. "Üst Düzey (Yerel) Kamu Yöneticileriyle Yüzyüze Gel" Uygulaması (Yöredeki bütün üst düzey kamu yöneticileri (Valiler, Belediye Başkanları gibi) Bölüm'e gelmiş ve öğrencilere konuşma yapmışlardır.)

6.1.5. Gölge Belediye Yönetimi Uygulaması

6.1.6. Rektörle Karşılaş Uygulaması (Rektör sınıfa gelip konuşma yapıyor, soruları yanıtlıyor.)

6.1.7. Bölüm Başkanıyla Çay Saatinde Birlikte Olma Uygulaması

6.1.8. Basınla Karşılaş Uygulaması

6.1.9. "Öğrenci Dersleri" Uygulaması

6.1.10. "Bölüme Hoşgeldiniz" Uygulaması (Bölüm'e yeni kayıt yaptıran öğrencileri bilgilendirme, yönlendirme, özendirme ve Bölüm'ün öğretim elemanlarını tanıtma amacıyla her öğretim yılı başında yapılır.)

6.1.11. Ders Değerlendirme Uygulaması (Öğrenciler, açık oturum yaparak, aldıkları dersleri değerlendirmekte ve öneriler sunmaktadırlar.)

6.1.12. "Görüşme Saatleri" Uygulaması

6.1.13. "Kafa Genişleten Kitaplar" Uygulaması

6.1.14. "Bilime Hazırlık Sınıfı" Uygulaması

6.1.15. Nobel Ödülü Almış Bilim, Sanat ve Barış Adamlarını Tanıtma Uygulaması

6.1.16. "Tanık Olduğum ve Unutamadığım Manzaralar" (TOVUM) Defteri Uygulaması

6.1.17. "Ne İstiyorum Ben" (NİB) Defteri Uygulaması

6.1.18. "Ağaç Temsilcini Bırak da Git " Uygulaması

6.1.19. "Kendine Yetecek Kadar, Öğretecek Kadar ve Yazacak Kadar Bilmek" Uygulaması

6.1.20. "Meslek Yaşamöyküsü" Yazdırma Uygulaması (Kamu Yönetiminin değişik alanlarında çalışan profesör ünvanlı kişiler ile üst düzey kamu yöneticilerinin meslek yaşamöyküleri tez olarak yazdırılmaktadır. Temmuz 2000'e kadar 70 profesörün ve 6 üst düzey kamu yöneticisinin meslek yaşamöyküsü yazılmıştır.)

6.1.21. Türk Edebiyatçılarının Yapıtlarının İçerik Çözümlemesi (Seçilmiş 148 Türk edebiyatçısının romanları ve öyküleri toplumsal sorunlar ve kamu yönetimi açılarından içerik çözümlemesine tabi tutulmaktadır. Temmuz 2000'e kadar Bölümde 50 yazarın yapıtlarını çözümleyen 50 adet tez yazılmıştır.)

6.1.22. Toplumsal Yapı Araştırmaları (Temmuz 2000'e kadar 100'den fazla il ve ilçenin toplumsal yapısı tez olarak hazırlanmıştır.)

6.1.23. Kurum Araştırmaları (Türkiye'nin kamu kesimindeki 75 adet kurumun (Bakanlık, Genel Müdürlük vb.) örgüt yapısı ve işlevlerini inceleyen tez yazdırılmıştır.)

6.1.24. Çarşamba Toplantıları (Öğretim yılı boyunca her Çarşamba günü Bölüm öğretim elemanlarının katıldığı ve her hafta sırayla bir kişinin bildiri sunduğu düzenli toplantılar.)

6.2. ÇED Eğitimi

Bölüm'de, kurulduğundan (1988'den) itibaren çevre eğitimine özel bir önem verilmiştir. Lisans programında toplam 18 kredilik çevre dersi vardır. Lisansüstü programlarında ise 12 kredilik çevre dersi okutulmaktadır. Bölüm'de lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında okutulan bu 30 kredilik çevre derslerinin 12 kredisi doğrudan ÇED'le ilgilidir. Bunun 6 kredisi Lisans 3. sınıfa, 6 kredisi de doktora sınıfına verilmektedir.

6.2.1. ÇED Dersinin Amaçları

ÇED dersinin amaçları öğrencilere şöyle tanıtılmaktadır: 2Ç+2Y+M+U. Bu kısaltmanın açılımı şudur: Çevre Dersi + Çerçeve Çizme Dersi + Yazma Dersi + Yöntem Dersi + Meslek Kazandırma Dersi + Uygulama Dersi.

ÇED, gerçekte öğrencilerin daha önce okudukları çevre konuları üzerine kurulan **başka bir toparlayıcı çevre dersidir. Çerçeve çizme dersi** olmasının anlamı şudur: Bu yazının 4. bölümünde sunduğumuz ÇED Tekeri, bütün bilim dallarının, insanın bütün faaliyetlerinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. ÇED dersinde bunlar biraraya getirilerek çerçeve çizilmektedir. **Yöntem dersidir,** çünkü, her işletme kendine özgü özelliklere sahiptir ve etkileri belirlemek, onların olumsuzlarını gidermek, olumlularını artırmak için ancak genel geçerliliği olan yöntemler bize yardımcı olabilir. Konu karmaşıklaştıkça, yöntemin önemi artar. **Yazma dersidir,** çünkü, karmaşık olan etkileşmeleri anlaşılır biçimde sunabilme becerisini gerektirir. Meslek kazandırma dersi olması, ÇED Raporlarının ve ÇED Ön Araştırma Raporlarının hazırlanmasına katkıda bulunabilecek düzeyde bilgi ve beceri kazandırmayı amaçlamasındandır. **Uygulama dersidir,** çünkü, araziye, işletmelere, ilgili makamlara gidilerek ancak öğrenilebilecek bir konudur. Yalnızca masa başında okunarak öğrenilebilecek bir konu değildir ÇED. Bu nedenle derste sürekli uygulama yapılmaktadır.

6.2.2. ÇED Mevzuatının Tanıtılması

Lisans öğrencilerine ilk olarak Türkiye Çevre Mevzuatı içinde ÇED Mevzuatının öğeleri tanıtılmaktadır. ÇED Yönetmeliği şu beş araç yardımıyla öğrencilere ayrıntılı olarak tanıtılmaktadır:

(1) Çizelge.1: ÇED Olumlu Kararı İş Akım Çizelgesi (ÇED Raporu).

(2) Çizelge.2: Çevresel Etkileri Önemsizdir İş akım Çizelgesi (ÇED Ön Araştırma Raporu).

(3) ÇED Yönetmeliği İçerik Çözümlemesi.

(4) ÇED Raporu Formatı.

(5) ÇED Ön Araştırma Raporu Formatı.

6.2.3. Uygulama Öbeklerinin Oluşturulması

ÇED dersinin amaçları ve ÇED Mevzuatı anlatıldıktan sonra, her sınıfta 5 bayan başkan ve 5 bay başkan belirlenmektedir. Her başkan, kendi çalışma arkadaşlarını sınıftan kendisi seçmektedir. Böylece sınıfta, 4 ile 6 kişiden oluşan 10 öbek oluşmuş olmaktadır.

Öbekler oluştuktan sonra, her öbeğin çalışacağı konu kura çekilerek belirlenmektedir. Birinci Öğretim 3. Sınıfta 10 öbeğe 10 konu, İkinci Öğretim 3. Sınıfta 10 öbeğe 10 konu verilmektedir. Böylece toplam her yıl Bölüm'de 20 konu ÇED dersinde incelenmektedir.

6.2.4. Birinci Dönemde Ürünler Tanıtılıyor

Her öbek başkanı, arkadaşlarıyla birlikte, kuradan kendilerine çıkan ürünü (çimentoyu, deriyi ve benzerlerini) üreten bir işletme bulmaktadır. O işletme ziyaret edilmektedir. İncelenen ürün geri, yan ve ileri bağlantılarıyla tam olarak öğrenilmektedir.

Bu fiili incelemelerden ve okuyarak öğrenmelerden sonra, sınıfta ürünle ilgili sunuş yapılmaktadır.

Böylece sınıfta 10 değişik ürün ayrıntılı biçimde tanıtılmakta, bu ürünü üretmenin ve tüketmenin (veya kullanmanın) çevre üzerine olumlu ya da olumsuz etkileri ortaya konmaktadır. Sınıftaki öğrencilere "faaliyetin" (yatırımın, üretimin) çevre üzerinde yapabileceği etki 10 değişik ürün yardımıyla 10 kere onları sıkmadan anlatılmaktadır. Hem de bunu onlara sınıf arkadaşları anlatmaktadır. Sorular, öneriler ve eleştiriler, sınıf sunuşlarının en heyecanlı aşamasını oluşturmaktadır. Böylece, üretimi ÇED Raporuna (ya da ÇED Ön Araştırma Raporuna) konu olacak ürün bütün boyutlarıyla evire-çevire sevilerek öğrenilmektedir.

6.2.5. İkinci Dönemde Raporlar Hazırlanıyor ve Sınıfta Sunuluyor

Birinci Dönemde her öbek bir ürünü sınıfta tanıtmıştı. Ayrıca o ürünü üreten bir işletmeyi ziyaret ederek inceleme yapmıştı. Bu inceleme, izlenimleriyle birlikte, ziyaret edilen işletme de resimler, yansılar (slaytlar) ve benzeri araçlarla sınıfta tanıtılmıştı.

Öğrencilerin İkinci Dönemdeki çalışmaları, Birinci Dönemin bu hazırlıklarına dayanıyor. İkinci Dönemin başında öğrencilere şu buyruk veriliyor:

"Siz öbek olarak faaliyet (yatırım) sahibine ÇED Raporu (veya ÇED Ön Araştırma Raporu) hazırlayacak, Çevre Bakanlığı'nın yetki belgesi verdiği, kurumsunuz. Birinci Dönemde incelediğiniz ürünü üretecek işletmeyi, faaliyet sahibi İnönü Üniversitesi Yerleşkesine (Kampüsüne) kurmak istiyor. (Üniversitenin burada şimdi kurulu olmadığını, 8000 dönümlük arazinin boş olduğunu düşününüz.) İşletmede toplam 2000 kişi çalışacak. Çalışanların yarısı işletmenin lojmanlarında oturacak. Lojmanlarda oturanların ilköğretim ve lise çağındaki çocukları işletme arazisi içindeki okullarda okuyacak. 8000 dönümlük arazinin ve bu arazinin içinde yer aldığı 900 000 000 dönümlük Furuncu Çukuru Kapalı Havzası'nın bütün özelliklerini tanıtan dosya size

verildi. Buna göre burada kurulacak işletmenin ÇED Raporunu (veya ÇED Ön Araştırma Raporunu) hazırlayınız".

Öbek başkanının yönetiminde, her öbekteki öğrenciler kendi ürünlerini üreten işletme için ÇED Raporunu (veya ÇED Ön Araştırma Raporunu) hazırlıyorlar. Sınıfta arkadaşlarına sunuyorlar. Böylece Bölüm'de lisans düzeyinde her yıl 20 adet ÇED Raporu (veya ÇED Ön Araştırma Raporu) hazırlanıp sunuluyor. Bütün bu faaliyetler öğrenciler için çok yararlı oluyor. Böyle bir ÇED eğitimi almış kişiler, ÇED Ekibinde yer aldıklarında veya ileride kamu yöneticisi olarak ÇED konusunda fikir beyan etme veya karar verme durumunda olduklarında çok rahat edeceklerdir, çok yararlı olacaklardır.

6.2.6. Yüksek Lisans ve Doktorada ÇED Eğitimi

Lisansüstü programlardaki öğrencilerin bazıları lisans düzeyinde hiç çevre ve ÇED eğitimi almamış kişiler olabiliyor. Bunlar çevre ve ÇED hazırlık eğitimine tabi tutuluyorlar. Bu, kısmen de olsa, eşitlik sağlandıktan sonra, her öğrenciye bir ürün veriliyor. Bu ürünü üreten bir işletmeyi öğrenci kendisi buluyor. Hazırladığı birinci araştırma ödevinde ürünü ve ziyaret ettiği işletmeyi ayrıntılı olarak tanıtıyor. Ayrıca sınıfta sözlü sunuş yapıyor. İkinci araştırma ödevi olarak da, fiilen incelediği işletmeyle ilgili gerçek bilgi ve ölçümlere dayanarak bir "Geç ÇED Raporu" (veya Geç ÇED Ön Araştırma Raporu) hazırlıyor. Sınıfta sözlü sunuş da yapılıyor.

Lisansüstü programlarda, bu uygulamada araştırma ödevlerine ek olarak, öğrencilerin bir Çevre Eğitmeni ve ÇED Eğitmeni olarak yetişmelerine özen gösteriliyor.

7. Sonuç

ÇED konusundaki eğitim her şeyden önce **çevre için eğitimin** kapsamına girmektedir. Ancak Türkiye'de çevre için eğitim değişik düzeylerdeki eğitim izlencelerinde uygulanmasına karşın somut **bir çevre için eğitim politikası** yoktur. Bu durum ÇED için eğitime de yansımaktadır. Bunun sonucu olarak da, değişik meslek öbeklerinden ÇED Çalışmalarında yer alacak kişiler ya değişik kurumlar ya da gönüllü örgütlerde düzenlenen seminer türü eğitim etkinliklerinden yararlanabilmekte ya da herhangi bir eğitim almaksızın doğrudan uygulamaya katılmaktadır.

ÇED Çalışmaları, "iyi para kazandıran işler" arasında görülmektedir. Bu nedenle, ÇED Çalışmalarında görev alabilecek meslek öbeklerinden birine mensup olmalarına karşın, ÇED konusunda eğitim almamış, hatta bu konuyu yeni duymuş kişilerde bile bu çalışmalara katılma girişimleri artmaktadır. Bu ise, ÇED Raporlarının (ya da ÇED Ön Araştırma Raporlarının) bilimselliği ve güvenilirliği açısından önemli sorunlara neden olabilecek bir durumdur.

Bu sorunlar ve çalışma boyunca açıklanan nedenlerle, her meslek öbeğinde, ÇED, o meslek eğitiminin izlencesinin kapsamına alınmalıdır. İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü'ndeki ÇED eğitimi, bu konuda şimdiki uygulamalar ve gelecekte mezunlarının ÇED çalışmalarındaki durumları açısından izlenmeli ve değerlendirilmelidir.

Öteki meslek öbeklerinden ayrı olarak İİBF'lerde en azından şu düzeylerde ÇED eğitimi verilmelidir:

(1) Lisans düzeyinde; Ulusal çevre ve ÇED mevzuatını bilecek ve kendi işini çevreyi koruyarak (çevreye zarar vermeden) yapabilecek kadar.

(2) Lisansüstü düzeyde; ÇED çalışmasını bütün olarak ve özellikle ekonomik ve toplumsal boyutlarını derinlemesine bilecek kadar.

Bu nitelikte eğitim almış İİBF mezunları, kendi işlerini çevreyi koruyarak yapabildikleri ve ÇED Raporu sonuçlarını karar ve uygulamalarına yansıttıkları gibi, ÇED ekiplerinde de görev alabileceklerdir.

ÇED ekipleri oluşturulurken, ekipte en az bir tane sosyal bilimci bulundurulmalıdır. Bu sosyal bilimcinin seçiminde de mesleki deneyimin yanında, İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü mezunları gibi, mesleki eğitim kapsamında ya da sonunda başka bir izlence içinde ÇED eğitimi almış olmak koşulu aranmalıdır.

Kaynakça

Çevre Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG. 21.8.1991-20967.

Çevre Kanunu, RG. 11.8.1983-18132.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, RG. 23.6.1997-23028.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği Uyarınca Rapor Hazırlayacak Olanlara Yeterlik Belgesi Verilmesine İlişkin Tebliğ, RG.12.8.1999-23784.

KARTAL, Kemal, (2000), **Çevresel Etki Değerlendirmesi,** Malatya: İnönü Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü (Yayımlanmamış Ders Notları).

ŞENGÜL, Mihriban, (1999), "Çevre Yönetimine Halk Katılımı Açısından 'ÇED Sürecine Halkın Katılımı Toplantıları", Sevgi Tokgöz, Yasemin Karalök (ed.), (1999), **3. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi,** İzmir: Çevre Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Yayını.

Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, (1999), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, 2. Baskı.

USLU, Orhan, (1986), **Çevresel Etki Değerlendirmesi,** Ankara: Türkiye Çevre (Sorunları) Vakfı Yayını.

Sembolik Sermaye, Yoksulluk ve Kent

Sevilay KAYGALAK (*)

Giriş

Dünya ekonomisinin 1970'lerde yaşadığı bunalım, günümüz toplumlarını yönlendiren eğilimlerin ilk devindiricisi olması bakımından, sosyal bilimler alanındaki pek çok çalışmanın göndermede bulunduğu bir gelişmedir. Bu tür çalışmalar üzerinde, toplumların gelişimi ve değişiminin, en kapsamlı biçimde düzenleme (sermaye birikim) tarzlarının değerlendirilmesiyle anlaşılabileceğini söyleyen Fransız Düzenleme Okulunun etkisi büyüktür. Tarihsel materyalist bir yaklaşımdan hareketle, sermaye birikim tarzlarının önemini saptayan ve değerlendirmelerinde realist ontoloji ve epistemolojiyi benimseyen düzenleme okulunun etkisinin en fazla görüldüğü alanlardan birisi de kentleşme olmuştur.

Kentleşme yazınında 1970'lerden beri önemli bir yeri olan David Harvey, 1982'de yayımlanan *Limits to Capital* başlıklı kitabından başlayarak, düzenleme okulundan esinlenen sermaye mantığı yaklaşımını geliştirmiştir. Kentsel gelişme/değişmelere sermaye birikim süreçleri açısından bakan söz konusu yaklaşım, en parlak yıllarını yaşadığı 1980'lerden bu yana kentleşme yazınını önemli ölçüde etkilemektedir.

Bu çalışma, Harvey'in Los Angeles, New York, Baltimore gibi kuzey Amerika metropol kentleri üzerinden tarif ettiği ve tartıştığı, gelişmiş ülke kentlerine özgü üç eğilimin Türkiye kentleri açısından ne ölçüde geçerli olduğunu anlamak amacıyla yapılmıştır. Söz konusu eğilimler; *sembolik sermayenin kentlerde artan ölçüde önem kazanması*, *çarpıcı ve görsel olarak et-*

(*) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

kileyici olanın harekete geçirilmesi, toplumsal eşitsizliklerin ve yoksullaşmanın istikrarlı biçimde artması olarak sıralanabilir.

Kriz ve Mekanın Önem Kazanması

Harvey (1993:58), 1970'lerde yaşanan ekonomik krizin ardından, çözüm arayışları kapsamında ortaya çıkan yapısal dönüşümlerin, zaman ve mekanda kayma yaratarak modern insanın dünyaya ilişkin konumunu değiştirdiğini ve kimliğini yeniden kurma arayışı içine soktuğunu belirtmektedir. Ona göre, dünya üzerinde üretilen ürünlere ve farklı mekanlara erişebilirlikteki hızlı değişim ile modadaki ve yaşam tarzlarındaki değişimin, insanların işleri ve sahip oldukları değerler konusunda ortaya çıkarttığı derin belirsizlik ve kişisel güvensizlikle şiddetlenen bu kimlik arayışına, post-modernizm, geniş bir önermeler dizisi olarak yanıt oluşturmuştur.

Sermaye birikim tarzında Fordist üretim tekniklerinden esnek birikim modellerine geçiş ve mal ve para piyasalarının daha hızlı biçimde uluslararasılaşması yönünde değişimler yaratan bu kriz, insanların post-modern düşünme, hissetme ve eyleme tarzları üzerinde özel etkilere yol açmıştır. Üretimde devir sürelerinin kısalması ve buna bağlı olarak mübadele ve tüketimdeki paralel hızlanmalar (gelişkin iletişim ve bilgi akışı sistemleri ve dağıtım tekniklerindeki rasyonalizasyon ile metaların piyasa sisteminde daha hızlı dolaşımı sayesinde), zamanın mekanı bir fırtına hızıyla kat etmesini içeren bir zaman-mekan sıkışması doğurmuş ve bu deneyimine eşlik eden "gelip geçicilik" ve "kargaşa" temalarını hayatın her alanına işleyen bir parçalanma, kolaj ve eklektizm söylemini öne çıkarmıştır. Zamansallığın yitirilmesi ve anlık olana yönelen ilginin yüceltilmesine dayanan bu söylem (1), kapitalist tüketimciliğin "beyinsiz" hedonizmini en üst noktaya taşımıştır (Harvey, 1997:78, 119, 319).

Mekansal sınırların zaman aracılığıyla yok edilmesi mekanın önemini azaltmamış, aksine mekansal yapı ve süreçlerin gittikçe daha fazla önem kazanması sonucunu doğurmuştur. *Olumsal* coğrafi niteliklerin, esnek üretimin

---

(1) Harvey'in (1997:65) de belirttiği gibi, bu aslında enformasyonun ve bilginin üretimi, tahlili ve aktarılması açısından doğan yeni olanakların büyüsü altındaki bir söylemdir. Gerçekten de, Lyotard, Bell ve Touraine gibi post-modern düşünürlerin hepsi, günümüz toplumlarındaki değişimi, elektronik ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak açıklamaktadırlar. Söz konusu gelişmelerin alışılmış zaman ve mekan sınırlarının yok edilmesinde önemli rolü olmakla birlikte, toplumdaki değişimi bu gelişmelerle açıklamak teknolojik indirgemeciliktir.

bütünsel mantığının içsel unsurları olarak yeniden biçimlendirilmesi kapitalist üretim ilişkilerine farklı bir mekansallık boyutu katmıştır. Mekanlar arasındaki engeller ne kadar aşılmışsa sermayenin, yönetimlerin ve genel olarak toplumun mekansal çeşitliliklere olan duyarlığı da o denli artmıştır. Böylece, üretimin yanı sıra tüketimin de dünya çapındaki mekansal işbölümünde yer almak üzere, kentler, kendilerini ayırt eden bir imaj oluşturma, hem sermayeye hem de zengin ve nüfuzlu ziyaretçilere cazip gelecek bir yer (mahal) ve gelenek atmosferi yaratma yönünde maliyetli bir yarışa girmiştir. Bazıları üretim ve teknolojik buluşlar merkezi olarak, bazıları ise bir tüketim, finans, eğlence ve kültürel yenilikler merkezi olarak öne çıkmıştır (Harvey, 1985:216; 1997:328, 329, 331).

"Kenti ve imgesini bir ihraç malına dönüştüren" bu gelişmeler (*Esser ve Hirsch, 1989:424*), kentsel mimari ve tasarım alanında, "olumlu özellikleri taşıyan bir mahal imajının yaratılması, seyirlik gösteri ve teatralliğin örgütlenmesi, üslupların, tarihsel alıntılamanın, süslemenin ve yüzeylerin çeşitlendirilmesi" (Harvey, 1997:116) yönünde olağanüstü bir çabayı gündeme getirmiştir.

Harvey'in "çarpıcı ve görsel olarak etkileyici (anıtsal) olanın harekete geçirilmesi" biçiminde tanımladığı bu eğilimle ilgili olarak vurguladığı, farklılaşmış zevkler ve estetik tercihler doğrultusunda, kentsel ortamların yeniden kullanıma sokulması, tarihin yeniden yaratılması (gerçek, hayali ya da pastiş biçiminde), sosyal mekanın gücün, statünün ve prestijin gösterge ve sembollerine göre yeniden örgütlenmesidir. Bu eğilim, kent merkezindeki gökdelenler, beton bloklar, dev fuarlar ve alışveriş merkezleri gibi büyük ve gösterişli yapılarda ve giderek büyük bir ticaret konusu haline gelen "tarihsel miras sanayii"ne dayanan seyirlik bir mimari anlayışında kendini ortaya koymaktadır. Tarihin metalaştırılması olarak tanımlanabilecek olan "tarihsel miras sanayii", tarihin "bir yerden ötekine taşınabilir aksesuarlar yelpazesi olarak" ele alınarak, ona mal olmuş değerlerin zamandan ve mekandan koparılarak alıntılanması, aktarılması ve tekrarlanmasıdır. Müzeler, kır evleri, geçmiş görünümleri yansıtan yeniden inşa edilmiş ya da rehabilite edilmiş kentsel peyzajlar, ortaya çıkışlarına kaynaklık eden işlevlerinden çok farklı amaçlarla yeniden kullanıma kazandırılmış fabrika ve ambarlar, farklı gerçekliklerin nasıl bir arada varolabileceğine, birbirine değebileceğine ve iç içe geçebileceğine, kısacası "başka dünyalar"a ilişkin duyulan post-modernist ilgi ve merakı tatmin etmeye dönüktür (Harvey, 1997: 56, 103, 104,106). Bu tür simüle edilmiş gerçekliğin sıradanlaştığı en yaygın iki bağlamın alışveriş merkezleri ve dünya fuarları olduğunu belirten Urry'nin (1999:203-204) aktardığı, Kanada'daki West Edmondton alışveriş merkezinin tanıtım metni de, Harvey'in mimarlık ve kent tasarımı alanına ilişkin sözünü ettiği bu eğilimi oldukça iyi biçimde örneklemektedir:

> Bir hafta sonu ve aynı çatı altında . . . Disneyland'ı, Malibu Beach'i, Bourbon Street'i, San Diego Zoo'yu, Beverly Hills'teki rodeo gösterilerini ve Avusturalya'daki Great Barrier Reef'i ziyaret etmeyi düşleyin . . . kendi türünde dünyanın en büyük alışveriş kompleksi olarak tanıtılan Alışveriş Merkezi, 110 dönümlük bir alanı kaplamakta ve 628 mağaza, 110 restoran, 19 tiyatro . . . 19 kat yüksekliğinde bir cam kubbesi olan bir su parkını içermektedir . . . Merkezin dört denizaltı ile eksiksiz kılınmış yapay gölünü düşünün . . . Fantasyland Hotel, odalarını çeşitli izleklere ayırmıştır: Bir kat klasik Roma odalarını, bir başkası "1001 Gece" Arap odalarını, Polinezya odalarını . . . barındırmaktadır.

Umberto Eco'nun 1986 yılında yayımladığı *Travels in Hyper-Reality* adlı çalışmasında sözünü ettiği Madonna Hanı da, West Edmonton Alışveriş Merkezi'nde rastlanan "başka-yerdelik"e ait bir iç düzenlenişe sahip ilginç bir örnektir. Kaliforniya'nın on iki mil aşağısında yer alan ve sarkıtlarla dolu bir mağara olan bu otelde, bir gecelik ziyaretçiler, prehistorik oda, yatağın üzerinde zebra derisi bulunan Safari Odası, Eski Değirmen ya da başka temalara göre düzenlenmiş odalar arasında seçim yapmaktadırlar. Eco, bu sözde gerçek ve otantik ortamların kimi zaman orijinalinden daha gerçek göründüğünü belirtmekte ve eklemektedir: "Disneyland, bize teknolojinin doğanın sunabildiğinden daha fazla gerçeklik sağlayabileceğini göstermektedir" (aktaran Mcdowell, 1997:Giriş; Urry, 1999:204).

İnsanların gerçeklik algısını bozan bir biçimde mimarlık ve kent tasarımı alanına hakim olan bu eğilimler (anıtsallık ve kolaj/montaj teknikleri yoluyla eşzamanlı bir etki yaratmak üzere farklı zaman ve mekanlardan görüntülerin üst üste getirilmesi), kentte yaşayan bireylerin kimlik, kendini gerçekleştirme ve hayatı anlamlandırma arayışları (ve tabi ki sınıfsal varoluşları) üzerinde etkili olan daha geniş ölçekli bir eğilimle iç içe geçmektedir. Bu, kent yaşamını bir bütün olarak etkisi altına alan sembolik sermayenin üretimi ve tüketiminin yaygınlaşması eğilimidir.

"Sembolik sermaye"nin çok uzun zamandan beridir kentsel yaşamın temel veçhelerinden biri olduğunu belirten Harvey'e göre, bu sermaye, "sahibinin zevkinin ve toplumda ne derece sivrilmiş olduğunun kanıtı olabilecek lüks mallar koleksiyonu"na işaret ekmekte ve özgül etkisini, "sermayenin 'maddi' biçimlerinden kaynaklandığını gizleyebildiği ölçüde ve ancak o ölçüde yaratabilmektedir" (Harvey, 1997:101). Sınıf simgelerinin yanı sıra, servet, statü, şöhret ve iktidar simgeleri burjuva toplumunda her zaman önem taşımıştır ama yazara göre bu, geçmişte hiçbir dönemde bugün olduğu kadar

başat hale gelmemiştir. Sembolik sermaye, hem günümüzde insanların toplumsal farklılıklarını tüketim tarzlarıyla ortaya koyma eğilimlerini kullanarak sermaye birikiminin çok önemli veçhelerinden biri olmakta hem de ideolojik bir işlev görerek kurulu düzenin yeniden üretimine ve hakimiyetin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Özellikle reklam ve medya imajları, arzular ve zevklerin manipüle edilmesi anlamında kültürel pratiklerde oldukça bütünleştirici bir rol oynamaya başlamış ve kapitalizmin büyüme dinamiklerinde önemli bir yer üstlenmişlerdir. Ömrü moda ile sınırlı olan ("modanın kaprisleri kendini ayakta tuttuğu ölçüde" varolan) ve mekan üzerinde anında iletilebilir olan imajların metalaşması, özellikle de aşırı-birikimden kurtulmanın diğer yolları kapalı gibi görünürken, sermaye birikimi açısından Tanrı'nın bir lütfu gibidir (Harvey, 1997:101, 320-322).

Bir imajın satın alınması bireysel kimlik ve kendini gerçekleştirmenin son derece önemli bir unsuru haline gelmiş ve "imaj üretimi sanayii" (Kişisel İmaj Danışmanları, İmaj Montajcıları, İmaj Zanaatkârları, İmaj Kurucuları vb.) olarak adlandırılabilecek bir sektör ortaya çıkmıştır (Harvey, 1997:322). Denilebilir ki, moda ve imajlar, zaman ufkunun çöküşü ve anlık olana yönelen ilgiyle karakterize olan post-modern durumda, birey tarafından kimliğinin güncelliğini kanıtlamada en önemli araçlar olarak algılanmaya başlanmıştır. Evin, bile artık Harvey'in (1997:80) de deyişiyle "içinde yaşanacak bir antika gibi görülmesi", maddi varlıklar ve eşyaya kullanım ya da değişim değerinin ötesinde sembolik bir anlamlandırmayla yaklaşma eğiliminin en uç örneklerinden biridir.

Sembolik sermayenin hem sermaye birikim süreçlerinde hem de kentsel yaşam tarzındaki ağırlığının artması eğilimi Harvey'in deyimiyle, bir bakıma, "değer parazitleri" olarak tanımlanabilecek bir toplumsal katmanın ortaya çıkışı ile yakından ilgilidir. Bilinçlerini toplumun şu ya da bu hakim sınıfından ödünç alan ya da kendi farklılıklarının her türden hayali işaretine tapınan (Harvey, 1997:380-381) ve D. Bell'in "kültürel kitle" olarak adlandırdığı bu katman, esasında orta sınıf içinde yüksek ücret alan ve sınıf atlamanın eşiğinde sayılabilecek bir grubun oluşturduğu bir fraksiyonlaşmaya işaret etmektedir. Harvey, bunların, "Televizyonda, radyoda, sinemada, tiyatroda, üniversitelerde, yayınevlerinde, reklam ve iletişim sanayilerinde vb. çalışan ciddi kültürel ürünlerin alımlanması sürecini hazırlayıp etkileyen ve kitle kültürünün daha geniş izleyiciler topluluğu için popüler malzemeleri üreten mil-

---

(2) Manchester kentinde yapılan bir ampirik çalışma, "kültürel kitle"yi oluşturanlar arasında kültür ve medya alanlarında çalışanların değil, bilgi/hizmet sektörü ya da kamu sektöründe çalışanların ağırlığının daha fazla olduğunu göstermektedir (Wynne ve O'Connor, 1998:857).

yonlarca insandan oluştuğunu" (Harvey, 1997:78) (2) belirtmektedir ancak kültürel ürünlerin geniş toplumsal kesimlere ulaşmasını sağlayan aktarıcılar olarak işlev görenler arasında finans sektörü çalışanlarını (özellikle bankacılar, sigortacılar v.s.) da saymak olanaklı görülmektedir. Modaları ve kısa süreli merakları yaratan, zaman ufkunun çöküşü duygusunu üreterek, kendisi de bu duyguyu şehvetle sömüren bu katman için moda, yerelcilik, milliyetçilik, dil, hatta dinsel ve mitik akımlar büyük önem taşıyabilir (3). Parasal güç, bireycilik, girişimcilik ve benzeri kaygılar çevresinde kimliğini biçimlendiren bu insanlar, kültürel üretim ve pazarlamanın dünya ölçeğinde genişlemesine, başka bir deyişle sembolik sermayenin güçlenmesine yol açan en güçlü talebi yaratmış olan toplumsal katmanı oluşturmaktadır (Harvey, 1997: 324, 381).

Buraya kadar anlatılan eğilimler doğrultusunda, mimariden kültürel yaşama kadar, farklı "zevk kültürleri"nin ve topluluklarının isteklerini, farklılaşmış politik nüfuz ve piyasa gücü aracılığıyla ifade ettiği bu kentsel konjonktür, "orta sınıfları etrafı çevrilmiş ve korunaklı alışveriş merkezleri ve atriumlar (avlular) içine yerleştirir, ama yoksullara gelince, onları evsiz barksızlığın yeni ve oldukça kabus dolu post-modern manzarasının orta yerine fırlatmaktan başka bir şey yapmaz" (Harvey, 1997:96). Yukarıda da belirtildiği gibi (ideolojik işleve ilişkin vurgu), özellikle sembolik sermaye, kültür ve zevk alanlarının dolayımıyla, ekonomik eşitsizliklerin /farklılıkların gerçek temelini gözden uzak tutmak için kullanılmaktadır. Oysa, ürünler ve tüketim kalıpları üzerinde değişimler yaratan ve yeni eğilimlere (kentsel mekanın yeniden biçimlenişi ve sembolik sermayenin yaygınlaşması) yol açan sermayenin 1970'lerdeki yapısal krizi, emek süreçleri ve işgücü piyasalarında işçi sınıfının toplumsal ve ekonomik koşullarını olumsuz biçimde etkileyen bir yeniden yapılanmayı da beraberinde getirmiştir.

Teknolojik değişim, otomasyon, yeni ürünler ve alt-piyasalar arayışı, ucuz emeğin olduğu coğrafi bölgelerle alt-sözleşme ilişkilerine girilmesi ve birleşmelerin şirketlerin stratejilerinde ön plana geçmesi sanayinin örgütlenmesinde ve işgücü piyasalarının yapısında dönüşümlere yol açmıştır. Esnek istihdam düzenlemelerinin hakim olmaya başlaması, sürekli istihdamdan yarı zamanlı, geçici ya da taşeron türü istihdama geçişi ve emek piyasasının ayrışmasını getirmiş, tam zamanlı çalışan, sürekli statüye sahip ve kurumun uzun vadeli geleceği için merkezi önem taşıyan bir *çekirdek* işgücü ile iki farklı alt gruptan oluşan *çevre* işgücünü ortaya çıkarmıştır. Birinci çevresel grup, büro

---

(3) Ancak aynı çalışmanın (Wynne ve O'Connor, 1998:854) bulguları, bu kesimin evlilik, çocuk yetiştirme gibi değerlere, politik dışavurumların geleneksel biçimlerine ve dini pratiklere bağlılıklarının güçlü olmadığı yönündedir.

işi, sekreterlik, rutin işler ve daha az vasıflı bedensel işler gibi, işgücü piyasasında her an bulunabilecek vasıflara sahip, tam zaman çalışan personelden oluşmaktadır. Bu gruptan daha düşük bir iş güvencesine sahip olan ikinci grup ise, yarım zaman çalışanları, ihtiyaç oldukça istihdam edilenleri, sabit süreli sözleşmeyle çalışanları, geçici işçileri ve taşeron işçileri kapsamaktadır ve son birkaç yıldır bu kategoride çok önemli bir artış göze çarpmaktadır. İşgücü piyasasının bu şekilde parçalanması, emek üzerinde denetimin yoğunlaştırılması ve örgütlü işgücünün zayıflatılması yönünde baskıları arttırmış ve bu durum, yüksek işsizlik, ücretlerin düşürülmesi, sendikasızlaştırma gibi gelişmelerle sonuçlanmıştır. Aile ve ev içi üretim sistemlerinin yaygınlaşması da sendikalaşma açısından geriletici olmuştur. Üretimin örgütlenmesindeki değişikliklere paralel olarak fason, zanaatkarlık, aileye dayalı (patriyarkal), paternalist ("himayeci", "baba", "mafya" türü) eski çalışma sistemlerinin üretim sisteminin eklentileri değil ana direkleri niteliğiyle canlandırılması, işçi sınıfının örgütlenmesine engel oluşturmuştur (4).

Bununla birlikte, krizi aşmak üzere devlet müdahalesi anlayışının, "refah/sosyal devlet(i)" temelinden uzaklaşarak "piyasa" üzerinde odaklanması da çalışan sınıflar aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Devletin düzenleyici rolünün sınırlandırılması (5) ve özelleştirme politikaları sonucunda eğitim, sağlık, ulaşım gibi toplu tüketim alanlarındaki hizmetlerin üretim ve sunumunun özel sektöre devredilmesi, taşeronlaştırmalar, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının daraltılması, toplumsal çelişkileri uzlaştırmaya çalışan bütünsel kent planlamasının terk edilmesi gibi gelişmeler kentlerdeki mekansal ve toplumsal eşitsizlikleri arttırmıştır. Sonuç olarak, örgütlü işçi hareketi ile müdahaleci devlet arasındaki toplumsal uzlaşmanın erozyonu dünyadaki her devlet için parola haline gelmiş ve, ancak bu, başta işçi sınıfı olmak üzere orta sınıfın da önemli bir kısmını kapsayan bir yoksulluk olgusuna neden olmuştur. (Harvey, 1997: 168, 171-176, 192).

---

(4) Çünkü sendika türü işçi sınıfı örgütlenmeleri, işçilerin fabrikalara yığılması koşuluna bağlıdır, aile ve ev içi çalışma sistemlerine nüfuz edebilmesi özel bir güç gerektirmektedir. Dolayısıyla bu tarz örgütlenmeler, işçi sınıfı sendikalarının nesnel temelini dönüştürmektedir (Harvey, 1997:176-177).

(5) 1970'lerden bu yana devletin ekonomiye müdahale kapasitesinin yanı sıra bu müdahalenin biçimlerinin ve hedeflerinin de önemli oranda değişmiş olduğunu düşünen Harvey (1997:195), bunun devlet müdahaleciliğinin genel olarak azaltıldığı anlamına gelmediğini belirtmektedir. Çünkü özellikle işgücü üzerindeki denetim açısından bugünkü devlet müdahalesi yaşamsal önemdedir.

Üç Eğilimin Türkiye Kentlerindeki Yansımaları

Harvey'in genel olarak Kuzey Amerika kentleri üzerinden tartıştığı bu üç eğilimin Türkiye kentleri için güncelliğini tartışmak açısından en uygun kentin İstanbul olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye'nin dış ticaretinde, sanayi faaliyeti ve finans hareketleri konusunda, hizmet sektörünün genişliği ve nitelikli işgücü potansiyeline sahip olma özellikleri bakımından geleneksel bir merkez olarak İstanbul, özellikle 1990'lı yıllarda 'dünya kenti' olma iddiasıyla, dünya pazarı ile girdiği yakın ilişkiler sonucu, bu pazara hakim olan süreç ve dinamiklerin doğrudan etkisine girmiştir. Dış dünya ile kurulan ilişkilerin merkezi olarak, söz konusu süreci birinci dereceden yaşayan İstanbul, bu sürecin içerdiği eğilimlerin Türkiye'nin diğer kentlerini de etkisi altına almasında bir köprü işlevi görmüştür.

Son on yıllık süre içinde gerçekleştirilen yenileme projeleriyle 'seyirlik' mekanlar yaratma konusunda epey yol alan kent, küresel tüketim kalıplarını kolayca benimseyen üst ve orta sınıflarının da yardımıyla, Harvey'in çizdiği tabloyu çarpıcı biçimde yansıtmaktadır. Öncü'nün (1999:26) sıraladığı, suriçi yarımadanın bir açık hava müzesi olarak tasarımlanıp, gözü rahatsız edici her türlü küçük üretim faaliyetinden arındırılması; eski cami ve kiliselerin etrafındaki "yakışıksız" binaların yıkılarak, çevrelerinin yeşil çim alanlar ve çiçek tarhları ile donatılması; eski ahşap yapıların sıralandığı arka sokakların yeniden inşa edilip, restoran, otel ve hediyelik eşya butikleriyle bezenmiş yürüyüş yollarına dönüştürülmesi; Haliç'in efsanevi güzelliğini yeniden yaratmak üzere etrafındaki 30.000 binanın yok edilip, sahil şeridinin ağaçlandırılması gibi projelerle, İstanbul'u dünyaya pazarlayacak bir vitrin kurulmuştur.

Bunun yanında gökdelenler, plazalar, (uluslararası) dev organizasyonlar ve göz alıcı tüketim kompleksleri de kentin anıtsal bir görünüme kavuşturulmasının önemli araçları olmuştur. Sönmez'in belirttiğine göre, 1998 rakamlarıyla Türkiye'de hipermarket tanımına ("satış alanı 2500 metrekareyi geçen, 8'den fazla yazar kasası olan gıda ve gıda dışı ürünleri pazarlayan ve otoparkı olan perakende mağaza") uygun 52 büyük mağazanın 30'u İstanbul'da yer almaktadır. Yazar, günde 15 milyar doların tüketildiği perakende pazarının %25'e yakınının sayıları 50'yi aşan ve kurulmasının üzerinden henüz 5 yıl geçmiş olan bu dev mağazalarca kontrol edildiğine dikkat çekmektedir. Sönmez, yerleşik büyük patronların "kontrol kulesi" olarak tanımladığı plazalarının sayısının ise 42'yi bulduğunu belirtmektedir (Sönmez, 1998:128). Bunların yanında kentsel gelişmede dikkat çeken bir diğer figür, zengin gettoları olarak tanımlanabilecek site yaşamının yaygınlaşmasıdır. Üst ve orta gelir gruplarının 'sağlıklı', 'huzurlu' ve 'çağdaş' bir yaşam çevresi arayışlarına radikal bir çözüm sunan, sosyal tesisli, yüzme havuzlu aynı za-

manda tenis kortu, spor tesisleri, Country Club ve çocuk parkına sahip (çoğunlukla kendilerine "country", "city" adını veren) lüks siteler, kentte birbirinden uzak, birbirine değmeyen yaşam alanları yaratmış ve bu gelişme kentin, farklılaşmış zevk ve kültürlerin coğrafyası olarak (kolaj kent) yapılanmasında etkili olmuştur.

Bu arada Harvey'in sembolik sermaye ile finans ve iletişim sektöründe çalışan orta sınıfın yükselen kesimleri arasında kurduğu ilişkiyi -kısmen de olsa- Türkiye kentlerinde de gözlemlemek mümkün görünmektedir. Söz konusu toplumsal katmanın, özellikle İstanbul'da küresel tüketim kültürünün yaratıcıları ve aktarıcıları olarak kent kültürü üzerindeki egemenlikleri artmaktadır. Bir sınıf tarihine ve kültürüne sahip olmadıkları için örgütlenmeleri oldukça zor olan bu kesimler Senett'ın da belirttiği gibi, büyük ölçüde kişiliklerinin de kurumsal bir tanımı olan, işlerinin kurumsal tanımına tabidirler. Bunlar "kendileri ile ilgili kurumsal tanımları kabul ederek, sınıfsal koşullarla kişiliğin böylesi sıkı ittifak içinde olduğu bir durumda anlam ve savunma modellerini oluşturmaya çalışırlar" (Senett, 1996:406). Düşük ücret alma, terfi etmeme, işten çıkarılma gibi iş yaşamında uğranılan haksızlıkların, sınıf konumlarından değil kişiliklerinden kaynaklandığına inanmaktadırlar. C.W. Mills'in "insanların sınıfsal olguları kişiliklerine bağlandıkça, sınıfsal adaletsizlikler karşısında politik olarak daha az harekete geçecekleri" saptaması (aktaran Senett, 1996.409) bunların durumunda geçerlidir. Varlıklarını teslim ettikleri bu kurumsallık gerçekte geleneksel değerlere göndermeler yapan kodlamalarla yüklüdür: 'Yapı Kredi Ailesi', 'Sabancı Ailesi' gibi tanımlamalar, 'ekip çalışmasına yatkınlık', 'departman / servis arkadaşlarıyla yardımlaşma ve dayanışma' gibi 'değerler' in de içinde yer aldığı yükselme kriterleri v.s. Kurumla benlikleri arasında bir kişilik parçalanması yaşadıklarını söylemek pek spekülatif bir önerme olarak kalmamaktadır. "Kendilerinin sayabilecekleri bir ahlaki geleneğin rahatlatıcı desteğinden yoksun" (Speier'den aktaran Harvey, 1997:381) olan bu insanlar için *saygınlık*, *hayırseverlik*, *kendi kendine yetme*, *profesyonellik*, *özel hayat gizliliği*, *çevre ve doğa korumacılığı* en önemli erdemlerdir. Üyesi oldukları klüpler / dernekler aracılığıyla gerçekleştirdikleri merhamet şovları, ancak trafikte/kırmızı ışıkta beklerken göz göze geldiği kentin yoksul ve ezilen kısmı için yapabilecekleri tek şeydir.

Sınıfsal ayrışmalara göre farklılaşmış kentsel alanların önceki dönemlerden daha şiddetli biçimde ortaya çıkmasına ve gündelik yaşamda parçalanmalara yol açan bu gelişmeler sonucunda, bir ucunda "...reggy dinleyen, öğle yemeğini McDonalds'da yiyen, akşamları yerel mutfak çeşitlerinden deneyen, Paris parfümü kullanan, 'retro' giyinen" (Harvey, 1997:108) gruplar yer alırken, diğer ucunda naylon çadırlara sığınmış aileler, çöplerden ekmek top-

layan, araba camı silen, kağıt mendil, sakız satan, dilenen çocuklar ile ısınmak için tiner çeken, bali koklayan sokak çocukların (6) yaşadığı bir kentsel manzara ortaya çıkmıştır. Harvey'in sözünü ettiği ve 1980 sonrası Türkiye'de de yaşama geçirilen neo-liberal ekonomi politikaları içinde gündeme gelen esnek istihdam düzenlemeleri, İstanbul ve diğer kentlerdeki işgücü piyasası üzerinde de aynı etkilerde bulunmuş, işçi sınıfının ve onun bir parçası olan işsizlerin (yedek işgücü ordusu) yaşam koşulları üzerinde olumsuz sonuçlara yol açarak yoksulluğun boyutlarını arttırmıştır. Ekonomideki ikili yapının giderek güçlenmesine yol açan bu gelişmeler, enformel/örgütsüz çalışanların toplam işgücü içindeki payını yükseltmiştir. Yapılan araştırmalar, 1980'li yıllar boyunca işgücü piyasalarında enformel işgücü kullanımının giderek arttığını ve 1990'lı yıllarda enformelleşme oranının toplam işgücüne oranının, tarım dışı sektörlerde, yüzde 28'e ulaştığını ortaya koymaktadır. 1994 yılında bu oran sanayi istihdamının yaklaşık yüzde 53'ü kadardır (Köse ve Yeldan, 1998:59). Harvey'in vurguladığı eğilimlerin yanında, 1980 sonrası dönemde Türkiye kentlerine özgü bir dinamik olarak yaşanan zorunlu iç göç hareketlerinin kentlerdeki yoksulluğu derinleştirdiğinden de söz etmek gerekir. 1980 sonrası dönemde, artan dış ilişkiler ağı içerisinde dünya sistemi ile ilişkilerin kurulduğu bağlantı noktaları ve dışa açılan turizm sektörünün önemli merkezleri konumundaki kentlere yönelik yoğun bir gönüllü nüfus hareketi yaşanmasına karşılık (Eraydın, 1992:112), özellikle 1990'larla birlikte, iç göç olgusunda zorunlu göçlerin ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren başlayıp, 1990'larla birlikte artan biçimde gündeme gelen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan özellikle metropol kentlere yönelen kitlesel, zorunlu göçler işgücünün kentlerdeki konumunu etkileyen önemli bir olgu olmuştur. 1990-1996 yılları arasında zorunlu göç olgusu nedeniyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, Batı'ya ve

---

(6) Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden Mehmet Güngör'ün Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklar üzerinde yaptığı bir çalışma, bu olgunun boyutlarını oldukça çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Yüzde 70'i erkek, yüzde 30'u kızlardan oluşan çocukları kapsayan araştırmanın sonuçları şöyle: Çocukların yüzde 92'si göç etmek zorunda kalmış, yüzde 22'sinin babası çalışmıyor, yüzde10'unun babası hapiste, yüzde 30'unun babası günlük işçi olarak çalışıyor, yüzde 2'sinin babası resmi dairelerde çalışıyor, yüzde 90'ının annesi okuma-yazma bilmiyor, yüzde 22'sinin kardeş sayısı 10'dan fazla, yüzde 64'ünün ise kardeş sayısı 5'ten fazla, yüzde 58'i tifo olmuş. yüzde 46'sı trafik kazası geçirmiş, yüzde 40'ı sigarayı sürekli, yüzde 36'sı ise arada bir kullanıyor, yüzde 14'ü sürekli bira içiyor, yüzde 10'u bali kokluyor, yüzde 6'sı uyuşturucu kullanmış, yüzde 38'i kumar oynuyor, yüzde 50'si polise düşmüş, yüzde 78'i geldikleri yere geri dönmek istiyor, yüzde 22'si kentte yaşamaktan memnun, yüzde 76'sının ise hala nüfus cüzdanı yok (Güngör, 1998).

Güney'e doğru hızlı bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. OHAL Bölge Valiliği'nin 1997 yılı verilerine göre, toplam 905 köy ve 2.523 mezranın, yani 3.428 yerleşim yerinin boşaltılması sonucu, bölgeden 450.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır (CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu'ndan aktaran Baydar, 1999:339). Yine aynı raporun açıkladığına göre, köyleri boşaltılan bu insanlar, çoğu zaman toplu halde göç ederek ya bölgedeki Urfa, Van, Diyarbakır gibi büyük kentlere ya da tarım işçiliği gibi eğitim ve beceri gerektirmeyen istihdam olanaklarının bulunduğu Mersin, Adana, Antalya gibi kentlere yerleşmektedirler. İstanbul'da bu göçün önemli varış noktalarından biridir.

Zorunlu göç olgusu, hem göçün vardığı kentler hem de göçü gerçekleştiren haneler açısından "göç" olgusunun neden olduğu geleneksel sorunları aşan, daha karmaşık sorunlara neden olmaktadır. "Hiçbir kurumsal düzenleme olmadan, tamamen enformel bir süreçle ve olağanüstü koşulların baskısıyla, zorunlu olarak göç etmiş olan" bu nüfus, merkezi ya da yerel düzeyde herhangi bir kurumsal yapıdan yardım görmeden, genellikle kendi kaderlerine terk edilerek kente tutunmaya çalışmaktadır (Erder, 1997:151). Bu koşullar altında, neo-liberal politikalarla ilişkili olarak kentteki işsizlik oranı ve toplumsal kutuplaşmaların ciddi boyutlara vardığı Türkiye kentlerinde, zorunlu göçler, yoksulluğun kronikleşmesinin ve mekansal olarak yoğunlaşmasının önemli bir dinamiği olmaktadır. Erder'in, göç bağlamında ortaya çıkan kentsel eşitsizliklerin, kentsel çelişkiyi arttırıcı etkilerine dikkat çektiği çalışması, 1990'ların başlarından beridir, kentlerin gündemine oturan zorunlu göçün, kentteki yoksulluğu ağırlaştıran etkisini açığa çıkarmaktadır. İstanbul'un Pendik semtinde yapılan bir alan araştırmasına dayanan bu çalışmanın bulgularına göre, önceden gelen akraba ve hemşehrilerin sunduğu deneyim ve olanaklar sayesinde, uyum sürecinin zorluklarının azaltıldığı zincirleme göç türünden farklı olarak, tüm aile bireylerinin aynı anda kente geldiği zorunlu göç türünde, kente eklemlenmeyi kolaylaştıran benzeri ilişki ağlarının bulunmaması, bu hanelerin iş bulma ve konut edinme mücadelelerinde yalnız kalmalarına neden olmakta ve malını mülkünü ayrıldığı yerde bırakarak kente, sermayesiz ve vasıfsız biçimde gelmiş olan bu göçmenler arasında, yoksulluğun yerleşikleşme eğilimini yükseltmektedir (Erder, 1996:296; Erder, 1997:151).

Sonuç olarak, Harvey'in sembolik sermayenin kentlerde artan ölçüde önem kazanması, çarpıcı ve görsel olarak etkileyici olanın harekete geçirilmesi, toplumsal eşitsizliklerin ve yoksullaşmanın istikrarlı biçimde artması biçiminde sıraladığı günümüz kentleşmesinin üç ana eğilimi, Türkiye'nin metropol kentlerinde de gözlemlenmekte ve bu kentlerin geniş emekçi kesimlerini olumsuz biçimde etkilemektedir. Şimdilik Kuzey Amerika kentlerinde olduğu kadar gelişkin olmasa da bu eğilimler, kentsel çelişki ve eşitsizlikleri

tırmandırmakta, refah ve gösteriş ile kronik yoksulluğun yan yana geldiği kentsel alanlar yaratmaktadır. Şatafatlı konser ve eğlence gürültüleri ve göz alıcı şehir (vitrin) ışıklarıyla perdelenen bu parçalanmış kentsel yapı, yabancılaşmış kentli bireylerin faili olduğu cinnet, seri cinayetler, linç gibi şuursuz bir toplumsal şiddeti ve gergin bir kentsel yaşam pratiğini de beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

Eraydın, A. (1992). *Post-fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*. Ankara: ODTÜ Matbaası.

Erder, S. (1996). *İstanbul'a Bir Kent Kondu; Ümraniye*. İstanbul:İletişim Yayınları.

Erder, S. (1997). *Kentsel Gerilim*. Ankara:um:ag Vakfı Yayınları.

Erder, S. (1998). "Kentteki Enformel Örgütlenmeler, 'Yeni' Eğilimler ve Kent Yoksulları". Y. Sey (Derl.) içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (107-114). İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları.

CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu. (1999). Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden Göç. O. Baydar (Derl.) içinde, *75 Yılda Köylerden Şehirlere* (334-341). İstanbul:Tarih Vakfı.

Esser, J. ve Hirsch, J. (1989) "The Crisis of Fordism and the Dimensions of a 'Postfordist' Regional and Urban Structure", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 13, 3, 417-437

Güngör, M. (1998) Göç-Der Haber Bülteni, 4.

Harvey, D. (1985). *Urbanization of Capital*, Baltimore: Jojn Hopkins Univ. Press.

Harvey, D. (1993). "Postmodernizme Bir Bakış" (Çev. O. Işık) *Birikim*, 49, 55-59.

Harvey, D. (1997) *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. S. Savran), İstanbul: Metis Yayınları.

Köse, A. H. ve Yeldan, E. (1998). "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997 ". *Toplum ve Bilim*, 77, 45-67.

Mcdowell, L. (1997). *Undoing Place: A Geographical Reader*, Londra: Arnold Press.

Öncü, A. (1999). "'İdealinizdeki Ev' Mitolojosi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", *Birikim*, 123, 26-34.

Sennett, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. S. Durak-A. Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Sönmez, M. (1998). *Bölgesel Eşitsizlik*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Urry, J. (1999) *Mekanları Tüketmek*, (Çev. R. G. Öğdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Wynne, D. ve O'Connor, J. (1998). "Consumption and the Postmodern City," *Urban Studies* Vol.35, 5-6, 841-864.

Kamu Yönetimimiz Üzerine Olumsuz Notlar

Prof. Dr. Metin KAZANCI (*)(**)

Devlet gücü kendini yürütme ile belli eder. Yürütmenin tüm eylem ve işlemleri vatandaşı anında etkiler.Yönetilenin yaşamının hemen hemen her anı bireysel durumuna göre hükümetin aldığı kararlara ve uygulamalarına göre yön bulur. Söz gelimi yasama işlevi önemlidir; yetki verir, izin verir, kural kor ama onun aldığı kararların hayata geçirilmesinde yürütme, baş rolü oynar. Vatandaşla sürekli karşı karşıya gelen yürütme, hem hızlı işlemelidir, hem etkili olmalıdır hem de kuşkusuz düşük maliyetle çalışmalıdır. Çünkü bu maliyet, ülkeden toplanan gelirle karşılanır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler kamu kuruluşlarının etkili ve daha az masrafla çalışmalarını ve hizmet vermelerini zorunlu hale getirmiştir. Bunun temelinde de vergi ödeyen ve artık yalnızca bir birey olmayıp vatandaş statüsünün bütün gereklerini yerine getiren yurttaşın, devletten hesap sormaya başlamış olması gerçeği yatar. Bu saptama siyasal, ekonomik ve sosyolojik bir anlam ifade eder ve doğurduğu sonuçlar açısından önemlidir

Ülkemizdeki kamu yönetimine baktığımızda kamu yönetimimizin bu durumdan çok uzakta bulunduğunu, çarpıklaşan toplumsal sistemimiz içinde yönetimin değişik bir yönelimi olduğunu ve kendisinden beklenilen asli gö-

---

(*) A.Ü. İletişim Fakültesi.

(**) SBF'deki öğrencilik yıllarımdan akademik yaşantımın her aşamasına kadar, her zaman yakın destek ve yardımını gördüğüm, 12 Eylül döneminin acısını birlikte çekerek paylaştığımız ağabeyim, dostum, hocam Prof.Dr. Cevat Geray'a en içten duygularla saygılarımı sunuyorum.

revleri bir türlü gerçekleştirmediğini görürüz. **Çünkü Türk Kamu Yönetimi, içe dönmüş ve ülkenin sorunları ile değil kendi sorunları ile uğraşan bir yapı ve insanlar topluluğu halini almıştır.** İşte bizim şimdi yapacağımız, bu amaç sapmasının nedenlerini kamu yönetimi bilimi ve bu alanda yapılmış çalışmalardan yararlanarak ortaya koymak olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde bağımsız bürokrasi uygulaması vardır. 1950'li yıllara kadar giden bu dönemde ülkenin önemli kararları bürokratlar tarafından alınmakta, uygulamada teknik gerekler ön planda tutulmaktadır. Gelişmeyi sağlamada ve yönetsel problemleri çözmede tüm karar sorumluluğu bürokrasinin tekelindedir. Tek parti döneminde hem siyasal sorumluluk hem de yönetim sorumluluğu taşıyan bürokratlar ülkenin hemen hemen tek belirleyicisi ve seçicisidir. Küçük aile işletmeciliğinin sosyolojik olarak Anadolu'ya egemen olduğu bu dönemde kırsal alan kentlerden bağımsız olarak yaşamaktadır. Bir başka anlatımla köyün kente ihtiyacı pek yoktur. Bu ihtiyaç tuz, bez ve şeker olarak sıralanan üç beyaz içindir. Bunun dışında kente inilmez. Küçük aile işletmesinin toprağı kendine yeterlidir ve sadece kendisi için üretim yapar. Pazara ürün götürebilecek kapasite yakalanamamıştır. Eğitim köy ve mahalle bazında sağlanır. Aynı durum sağlık hizmetleri için de geçerlidir. Dolayısıyla bu tür insan tipinin merkezi idareye ne işi düşer ne de onunla bir sorunu vardır. Merkezi idarenin taşrayla ilişkisi ise vergi ve asker toplama ile sınırlıdır. Merkezi idare başka hiçbir sorunla ilgilenmez. Zaten ilgilenmesi için de ne bir istek ne de bir baskı vardır. Kendine yeterli ve içe kapalı sistemde dışarıya istek iletilmesi olağan bir durum değildir. Tanzimattan bu yana yürürlükte olan miras uygulaması nedeniyle toprak küçük parçalara bölünmüş, sadece tarımsal üretimiyle Anadolu insanı yetinmeyi başarmış ve bu durumu hiç rahatsız olmadan yüzyılı aşkın bir süre sürdürmüştür. İşte böyle bir ortam 1950'lere kadar devam etmiştir. Bağımsız bürokrasi tipine de bu dönemde rastlanmış, yine bu dönemlerde kamu yönetiminin sorunu sadece eğitim görmüş eleman bulmak olmuştur. Yalnız burada eklemek gerekir ki bağımsız bürokrasi uygulamasında bürokrasi tümüyle siyasal iktidara karşı bir güç olmayıp olay, siyasal erkle bürokratik gücün aynı kişilerde toplanması olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu uygulama 1950'lerden sonra süratle etkinliğini yitirmiş, Demokrat Parti ile birlikte siyasal iktidar bürokrasiyi kendisinden ayırmış ve onun elinden en önemli yetkileri alarak yeni bir sistem oluşturmuştur. Yine bu dönemde köyden kente göçle birlikte kentlerde oluşan atıl nüfus, çoğu birer gizli işsiz olarak kamu yönetimi içine sokulmuştur. Bu insanların büyük çoğunluğu sistem içinde odacı, bekçi, kü-

çük memur, işçi ve destek hizmetli olarak girmiş, bu kesimin bürokrasiye akını kesilmemiş, yıllar içinde bu uygulama yetenekli yeteneksiz birçok insanın kamu görevlisi olması sonucunu doğurmuştur. İşte günümüzde de yaşanan ortamın bir nedeni bu gelişmedir. Bu yol; ekonomik olmayan, kestirme, siyasal iktidar için kolay ve gösterişli bir yol olup, sistemin yaralanmasının önemli nedenlerinden biridir. Bu olay daha sonra yüksek öğrenim görmüş ancak bilgi ve becerisi son derece sınırlı kişilerin de şu veya bu şekilde bürokrasiye intikaliyle daha da kötü bir tablonun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hele buna bir de özel sektörün hergün daha fazla bir oranda yetenekli kişileri kendisine çekmesi eklenince kamu yönetimine neredeyse toplumun en marjinal insanları kalmıştır. Şimdilerde böyle bir olguyu ve onun sonuçlarını yaşamaktayız. Kuşkusuz sorunu yalnızca personel sistemine dayandırmak doğru değildir. Bürokraside degradasyonu yalnızca personel politikasının kötülüğü ile açıklayamayız. Olayın aynı zamanda ekonomik gidişatla, ülke sosyolojisi ve yaşanılan olağanüstü sorunlarla da ilgisi bulunmaktadır. İşte bu gerekçeleri dikkate alarak bürokratik sistemimizdeki olumsuzlukları iki temel kümede toplamamız mümkündür. Şimdi bu açıklamaları izleyelim.

Öngörü Eksikliği

Yukarıda belirttiğimiz olumsuzluklara bağımlı olarak ortaya çıkan ilk sonuç, bürokrasimizde öngörü eksikliğinin ciddi boyutlara ulaşmış olmasıdır. Bir yandan siyasal müdahale, bir yandan teknik eksiklik ve beceriksizlik, geleceği planlamayı imkansızlaştırmaktadır. Bunun sonucu olarak da bürokrasi, tamamen günlük yaşamaktadır. Söz gelimi, kolluk bürokrasisinde, bu alanla ilgili hiçbir çalışma ve plan yoktur. Ciddiliği ve doğruluğu test edilmiş bilgiler elinde olsa bile, bürokrasimiz bunları gelecekle ilgili analize tabi tutup, plan ve program geliştirme başarısını gösterememektedir. Sistem, geleceğe ve geleceğin sorunlarının çözümüne bir türlü yönelememiştir. Sorun acillik kazandığı zaman da ortaya çıkan tablo, şaşkınlık ve becerisizliktir. Güney Doğu'da yaşadığımız talihsiz ve üzücü olaylar bunun en açık kanıtıdır. Bürokrasimiz yumurta kapıya geldiğinde kımıldamaya başlamıştır. Özelleştirmeye verilen toplumsal desteğin büyük olmasının bir nedeni de yukarıda belirttiğimiz gerekçelere dayalı olarak vatandaşta bürokrasiye karşı oluşan tepkidir.

Hemen belirtmek gerekir ki "öngörü eksikliği" bürokratik sistemin doğasında vardır. Böyle bir yanlış anlayış ve eksiklik (dysfonctionnement) bürokratik kuruluşun içinde saklıdır. Bunu aza indirmek bürokratın görevidir. Ama Türkiye'de bırakın böyle bir çalışmayı yapmak, kamu görevlisi böyle bir

misyondan hem habersiz ve hem de böylesine önemli bir çalışmaya karşı ilgisizdir. Sistemin geleceğe ilişkin tahminleri ve gerçekleştirilecek eylem ve işlemleri teorik olarak bürokrata bırakılmıştır ama bu konuda yazılı yönlendirme ya da zorunluluk yoktur. Bürokratın gelecekle ilgisi minimum düzeydedir. İstisnai olarak bürokratın bireysel endişesi olsa bile, gelecekle ilgili örgütsel bir kımıldama ya da çalışma hemen hemen yoktur. İşte size ilginç bir örnek; Türkiye, insan hakları konusunda olumsuz gelişmelere daha seksenli yılların başlarında sahne olmuş ama bürokrasi günümüze kadar bu konuya ilgisiz davranmış, ne kendisini bilgilendirmiş ne de yapılan çalışmalara itibar etmiştir. Kolluk bürokrasisi, ülkemizi çok güç durumlara düşüren gelişmeleri izleyememiş hatta olayı uzun süre anlayamamıştır. Buna ek olarak hiç yapılmaması gereken yanlışlar yapmıştır. Sonunda da Türkiye, dünya karşısında insan hakları ihlalini adet haline getiren bir ülke olarak tek başına kalakalmıştır. On yıldır Türk kamuoyu üzücü, komik ve aynı zamanda çok düşündürücü olaylara ve gelişmelere şahit olmuştur.

Yıllar boyunca gelişmeleri izlemekte geciken, aktüaliteyi ciddi olarak takip etmeyen ya da edemeyen kamu görevlilerinin kanımca en önemli tartışma konuları ülkenin gelecekteki ekonomik ve sosyal sorunlarından ziyade futbol maçlarıdır. Hele son yıllarda bürokratımız, büyük bir özveri sonucu kendi parası ile aldığı "Fotomaç" ya da "Fotospor"dan başka bir gazete okumamakta, reel olarak kendisiyle uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmayan İstanbul takımlarının maçlarını arkadaşlarıyla tartışmaktan başka birşey yapmamakta ve bu gündem pazartesi ve cuma günleri kesinlikle değişmemektedir. Bunun yanında bazı sektörlerde, söz gelimi vergi dairelerinde ve kamu bankalarında gişe düzeyi memurları başlarını kaşıyacak vakit bulamazken, bazı kurumlarda özellikle bayan memurlar gizli ya da açık olarak kamusal görevlerini örgü örerek hem de "iki ters bir düz" örmek suretiyle ifa etmektedirler.

1999 yılında Marmara Üniversitesi tarafından, İstanbul Ticaret Odası için yapılan bir araştırmada, vatandaşın; kamu kuruluşlarında çalışan memurların ilgisiz olmalarından, işleri geciktirmelerinden, çalışma saatlerine uymamalarından ve sorunların çözümü için bürolarda muhatap bulunamamasından çok şikayetçi olduğu saptanmıştır. Bundan yirmibeş yıl önce İmar ve İskan Bakanlığında yaptığım ve yayınlamış olduğum bir araştırmada ben de aynı sonuçları bulmuştum. 2000 yılında Ethics Resource Center tarafından Türkiye'de yapılan bir araştırma da (Hürriyet Gazetesi İnsan Kaynakları 14 Mayıs 2000), halkın gözünde devletin asıl olarak kendi çıkarlarına hizmet ettiği ve kamu görevlisinin halkı düşünmediği gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Çok hantal ve yeteneği sınırlı bir bürokratik sistemle yuvarlanıp gidiyoruz. Böyle bir bürokratik sistem ülkeyi ne kalkınmaya yöneltebilir ne de kalkınmayı hızlandırabilir. Ancak böyle bir sistemi değiştiremiyoruz. Buna muktedir de değiliz. Çünkü aksak sistemin içinde herkes haklı ve herkesin sistemden küçük ya da büyük çıkarı var.

Yönetimin Siyasallaşması

Demokratik ülkelerin tümünde yürütme erki siyasal iktidara bağlıdır. Onun koyduğu genel kurallar içinde çalışır. Ancak bunu yaparken de siyasal iktidara yol gösterir, fikrini söyler, yanlışları işaret eder. Türk kamu yönetimi siyasal iktidarın adeta bir türevidir. Ona sıkı sıkıya bağlıdır, ona sadıktır, onun sözünden, çıkmaz, çıkamaz. Bürokrasimizin siyasal iktidara yanlışları gösterme, uyarma cesareti yoktur ve aslında bu konuda pek yeteneği de yoktur. Askeri bürokrasi dışında devlet memurluğu bunun hem eski hem yeni örnekleriyle doludur. Bu yanlışlık, Türk bürokrasisinin en temel ve belki de en ilginç özelliğidir. Çünkü bürokratik geleneğimizde, daha doğrusu son elli yıldan beri, belirli bir göreve gelmenin en önemli koşulu siyasal iktidara yakın olmak ve siyasal elite hizmet etmekdir.

Yazılı kurallarımızda devlet memurluğunda yükselme için liyakat ön planda tutulmuş olmasına, 657 Sayılı Devlet Memurları Yasası'nın liyakati önemli bir koşul olarak belirlemiş olmasına karşın, bu ilke hiç mi hiç uygulanmamış, uygulanamamıştır. Söz gelimi personel alımında merkezi sistem ve merkezi sınav sistemine geçilmiştir. Ama henüz bu girişimden olumlu bir sonuç alınmamıştır. Yasada öngörülen yönetim içinde yükselmek için açılacak sınavlar hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Sınav tüzükleri çıkarılmamıştır. Sicil ve tezkiye, hizmet içi eğitim, performans gibi unsurlar liyakatin vazgeçilmez alt yapısını oluşturmalarına karşın, kamu görevinde bunlar dikkate alınmaz. Özellikle tezkiyenin ve sicilin hiç önemi yoktur. İşin ilginç yanı memur haklarını savunan kuruluşlar için de bunlar bir anlam ifade etmez. Kamu görevlilerinin protestolarının ana temasını memur maaşı oluşturur.

Mesleğe girişten emekliliğe kadar uzanan dönem içinde, başarı ve yükselmenin sırrı deneyim, bilgi, dürüstlük değil siyasal iktidara yakın olmaktır. Kamu görevlisinin siyasal iktidarla mesleki ilişkisi işe girerken başlar (çünkü siyasal bir referansla işe girilir) ve emekli oluncaya kadar sürer. İlginç olan, bu olayın yalnızca üst düzey değil tüm düzeylerdeki memurlar için geçerli olmasıdır.

İyi yetişmeyen, yeteneği sınırlı insanlar deposu olan kamu yönetiminin bu talihsiz yazgısını yıkmak hemen hemen imkansız gibidir. Kamu yönetimi yeni oluşturulan kuruluşlarca reforme edilmeye çalışılır. Ancak bu reform kuruluşlarının çoğu bir süre sonra ana yapıyla etkileşerek kendileri reforma muhtaç hale düşerler. Devlet Personel Dairesi buna güzel bir örnekdir.

Memur iyi seçilmemekte, iyi eğitilmemektedir. İyi yetişmişler daha önce de belirttiğimiz gibi özel sektöre yönelmekte ya da kendi işini kurmaktadır. Toplumun orta ve alt kesimleri ve daha açık terimle iş bulamayan ya da kuramayan, yarışmadan kaçınan ancak aynı zamanda şanssız da olan önemli bir kesimi de devlet görevine talip olmakta ve çağdaş Türk bürokrasisinin tabanını oluşturmaktadır. Bu taban, sayıca gereğinden çok fazladır. En büyük kamu görevlisi olan Cumhurbaşkanı, 10 Ocak 1999 da İdareciler Günü Toplantısı'nda, "Yaptırdığım bir araştırmaya göre devlet memuru sayımızı yarı yarıya azaltmamız gerekir. Çünkü kamu görevlilerinin % 50'si işsizdir." demiştir. Bunun anlamı kamu çalışanlarının yarısı kamu çalışmayanıdır.

Türk Kamu Yönetimi, kolluğu, eğiticisi, yargıcı, teknik elemanı ve yerel yönetimleri ile içler acısı durumdadır. Ancak eklemek gerekir ki suçlu aramak gibi bir misyonumuz ve amacımız olmamasına karşın, sorunun başında siyasal sistemin tutkularının rol oynadığı, bazı sorunlar karşısında da suskun ve seyirci kaldığı açıktır. Sorumsuzluk boyutuna varan nüfus artışı karşısında yeterli ve gerektiği gibi hizmet üretemeyen ve olumsuzlukları seyreden devlet sistemimizin kamu görevlilerinin makus talihinin oluşumunda baş rolü oynadığına inanmaktayız. Zor durumda ve çaresiz insanların devlete sığınmalarını ve "Devlet Kapısına" girmelerini eleştirmek doğru değildir. Fakat bu gelişmenin özellikle sisteme zarar veren sonuçlarını açıklamak da bir zorunluluktur. Kamu görevlilerinin niteliklerinin giderek düşmekte olması en önemli sorun olmuştur.

Bürokrasimiz; özendirici, nitelikli kişileri seçip kendi içinde barındıran, etkili hizmet üreten ciddi bir hizmet içi eğitim sistemine sahip, siyasal iktidara karşı proje tartışması yapabilen, dolgun maaşlı, özlük haklarının bilincinde olan bir yapı ve anlayışa kavuşamayacaktır. Çünkü bu yapı içerisinde hiçbir taşı kıpırdatamazsınız. Kamu görevlisi bu sistemden şikayetçidir, ama bu sistemden çıkarı ya da beklentisi vardır. Dolayısıyla onu kollayıp korumak zorundadır.

Önemli Yapısal Sorunlar

Daha önce de değinmiş olduğumuz gibi Türk kamu yönetimi merkeziyetçidir. Bunun sakıncalarını aza indirmek ve demokratik bir doku oluşturmak

için başlatılan yerel yönetimler uygulaması tümüyle farklı bir alana kaymıştır. Yerel yönetimlerin hizmetlerinde etkinlik diye bir kaygıları yoktur. Kuruluş nedeni asıl olarak demokratikleşmeyle ilgilidir. Merkeziyetçiliği büyük bir antidemokratik fenomen olarak gören yaklaşımlar, yerel yönetimleri icad etmişler ama bunun sonuçlarının merkeziyetçi sistemin etkinliği ile karşılaştırılmasını hiç mi hiç yapmamışlardır. Ayrıca seçilmişlerin etiği, kamu görevlilerine göre daha zayıf ve cılızdır.

Yerel yönetimler içinde en önemlisi olan belediyelerin işlemesi ve etkinlikleri ile ilgili önemli sorunlar bulunmaktadır. Sırf demokratik oldukları için yönetim içine şırınga edilmiş gibidirler. Ama hemen belirtelim ki belediyelerin demokratik bir yönetim olduğu da çok tartışma götürür. Demokrasi ile bağıntıları yalnızca dört, beş yılda bir yapılan seçimlerdir. Belediye meclisleri esnaf tahakkümü altındadır. Özellikle büyük kentlerde bu durum çok belirgindir.

Sorunları hemen hemen aynı olan birkaç belediyeyi mercek altına alırsak görürüz ki birtanesi kaldırım taşları ile uğraşır gibi gözükür, her sene yeniler; bir tanesi asfaltla uğraşır gibi gözükür yapılanları her sene yeniler, bir diğeri imar planı ile uğraşır her sene yeniden yapar.

Ülkemizde bir gecede kent belediyeleri küçük belediyelere bölündü. Cumhuriyetten beri şube müdürlüğü adı altında götürülen hizmetler aniden icadedilen küçük belediyelere devredildi. Bunu gereksiz bina alımları, makina alımları ve siyasi tercihlere göre şişirilen personel kadroları izledi. Çok geçmeden de anakent belediyeleri ile küçük belediyeler birbirlerine girdiler.Türk halkı olanı sadece izledi ve bu ayrımdan zarar gördü.

İl özel yönetimlerine yerel yönetim demek mümkün değildir. Başı atama ile gelmiş validir. Her ne kadar özellikle son yıllarda il özel yönetimleri önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerse de bunların ille yerel yönetimler çatısı altında kalmaları gerekmez.

Türkiye dışardan ithal ettiği modellerle demokrasinin gereklerini yerine getirdiğini sanarak mevcut yönetsel sistemini arap saçma çevirmiş ender ülkelerden biridir. Bu durum merkezi yönetim için de aynıdır. Ne KİT'lerimiz doğru dürüst çalışmıştır ne bakanlıklarımız ne de başbakanlığımız. Deprem bölgesinde "Ben burada mahsur kaldım, kimseyle görüşemiyorum telefon bağlantısı yok." diye o anda canlı yayın yapan özel televizyon kanallarına açıklama yapıp Ankara'dan yardım isteyen bir Başbakanın düştüğü durum, kamu yönetiminde teknolojimiz dahil bir çok şeyimizin ne kadar yüzeysel ve etkisiz olduğunun en açık kanıtıdır.

Ülkemizde bir çok kurumu, ama başta eğitim olmak üzere arap saçına dönmüş sosyal güvenlik, sağlık kurumlarını yıkıp yeniden yapılandırmaktan başka çare kalmamıştır. Çok şeye el attığını iddia eden bu hükümet daha niye bekler anlamak mümkün değildir. Avrupa Topluluğuna uyum çalışmaları bu konuda büyük bir fırsat yaratmıştır. Bu fırsat ve olanaktan yararlanarak kamu yönetimimiz kendine biraz olsun çeki düzen vermelidir.

Küreselleşme ve Yerel Yönetimler

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (*)

Sözlüklerimize bakılırsa, kürenin, ya bütün noktaları özekten aynı uzaklıkta olan bir yüzeyle sınırlı cisim, ya da yeryüzü, dünya olarak tanımlandığı görülür. Bu sözcükten türemiş olan küresel sıfatı ise, küre ile ilgili olan, küre biçiminde olan cisimleri anlatmak üzere kullanılıyor. Küreselleşme, bir cismin bu biçimi almasına verilen ad olmalıdır. Küreselleşme, son yıllarda en sık duyduğumuz, dünya kamuoyuna yeni imiş gibi aktarılmağa çalışılan bir sözcük. Oysa, yerkürenin yuvarlak olduğunu, dünyanın öküzün boynuzları üzerinde değil de boşlukta çekim güçlerine bağlı olarak devindiğini, batıya doğru geziye çıkan kimsenin sonunda aynı noktaya varacağını insanlık öğreneli birkaç yüzyıl oluyor. Yeryüzüne kimi zaman yeryuvarlağı denmesi de bundan değil midir ?

O halde, 20. yüzyılın son yıllarında insanlığın olağanüstü bir sıklıkta duymaktan neredeyse bıktığı küreselleşme kavramı neyi anlatıyor ? Bununla, kısaca, kapitalizmin ortak bir yaşam biçimi olarak yaygınlık kazanması, bütün dünyada egemenliğini daha da güçlendirmesi anlatılmak isteniyor. 1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'nin dağılması, komünist rejimlerin ardı ardına yıkılması, Demir Perde'nin doğusu ile batısı arasındaki ilişkilerde bir yumuşamaya yol açmıştır. Buna bakarak ideolojilerin sonunun geldiğini öne sürenler bile olmuştur.

Bu gelişmeye koşut olarak bütün dünyayı etkisi altına alan teknolojik ve sınai devrim ve iletişimdeki atılımlar, ülkeler, devletler ve insanlar arasında-

---

(*) Doğu Akdeniz Üniversitesi.

ki yakınlaşmaya katkıda bulunmuş, siyasal sınırların önemi göreli olarak azalmıştır. Uzaklık kavramı eski değerini yitirmiş, iletişim başdöndürücü bir hız kazanmıştır. Bu gelişmelerden, dünya ticaret sistemi, uluslararası ticaretin liberalleşmesi, dünya çapındaki rekabetin değişen dinamikleri geniş ölçüde etkilenmişti (1). Gerek iletişim devrimiyle ilgili boyutları, gerek ekonomik, kültürel ve siyasal özellikleri dikkate alındığında, küreselleşmenin, insan toplumlarının tarihsel gelişme süreci içinde, ta 16. yüzyıldan beri, kentsoylu sınıfların tutarlı bir biçimde mutlak monarşiye destek olmalarıyla yakın bağları olduğu görülür. Sermayenin uluslararası nitelik kazanması, çokuluslu ortaklıkların güçlenmesi ve yaygınlaşması, ne özel iyelik (mülkiyet) kurumu için, ne de liberal demokrasinin kendisi için bir tehlike oluşturmuştur. Bu liberal gelişmenin ulus-devlete karşı bir meydan okuma olduğu savı ise abartmalıdır.

Aşağıda da görüleceği üzere, küreselleşme, hem ekonomik açıdan, hem de devlet kurumunun niteliği yönünden önemli sonuçlar doğurmaktan geri kalmıyor.

Ekonomik Etkiler

Ekonomik yönden, devletin ekonomik ve toplumsal yaşamdaki rolünün ve etkinliğinin azaltılması gündemdedir. Devletin, bir başka deyişle kamusal alanın, küçültülmesi küreselleşmeyle gündeme gelmiştir. Kamu hizmetlerinin özel kesimdeki firmalara gördürülmesi ya da da satılması, küreselleşmenin doğrudan somuçlarındandır. Gerçekten, küreselleşme, insanların, ekonomik etkinliklerin, kuralların, fikirlerin, malların, hizmetlerin ve paranın belli bir coğrafi mekana ve o mekanın yerel ve yerleşik kurallarına, giderek daha az oranda bağımlı duruma gelmekte olduğunu anlatan bir kavramdır (2). Bu durumun, emek-sermaye ilişkilerinde, çalışan sınıflar aleyhine önemli sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

Küreselleşmenin gerekli kıldığı liberal politikaların sonucu olarak kamu hizmeti anlayışı da değişmektedir. Esasen uzun zamandan beri, kamu hizmetinin kamu kuruluşlarınca yerine getirilmesi zorunluluğu ortadan kalkmıştı. Bunun gibi, kamu hizmetlerinin kamu hukuku kuralları çerçevesinde yerine getirilmesi zorunluluğuna da eskiden olduğu kadar katı ölçülerde uyulmu-

---

(1) Charles Oman, *Globalization and Regionalization: The Challenge for Developing Countries*, OECD, Development Center Studies, Paris, 1994, 27.

(2) James N. Rosenau, "The Dynamics of Globalization", Paper presented to the Annual Meeting of the International Studies Association. San Diego, April 18, 1996

yor. Kamu hizmeti yönünden dikkat çeken asıl yenilik, artık kamu hizmetinin kamu yararına yönelmesi gereken bir etkinlik olduğu gerçeğinin bile sorgulanmaya başlamasıdır (3). Denilebilir ki, bireylerin, özel girişimcinin, sermaye sahibinin çıkarlarının toplamından oluşan yeni bir kamu yararı anlayışı egemen kılınmak istenmektedir. Gerçekte, bu anlayış, geçen yüzyıllar içinde, Jeremy Bentham'ın ve onun yakın düşünce arkadaşlarının savundukları ve "yararcılık" diye nitelendirilmiş olan eski bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Kişilerin, sermayenin çıkarlarının dışında ve üstünde, onlarınkinden ayrı bir genel yararın varolduğu gerçeğini yadsıyan bir yaklaşımdır bu.

Bunun bir sonucu olarak, kamu hizmetlerinin fiyatları pazar kurallarına göre belirlenmekte, maliyetin tümüyle kullanıcıya yüklenmesi (cost recovery) ilkesi ısrarla savunulmaktadır. Bu durum, dar gelirliler açısından önemli sonuçlar doğurmakta, paralı eğitim ve paralı sağlık hizmetleri giderek yaygınlık kazanmaktadır.

Kamunun ekonomik ve toplumsal yaşamdaki etkinliğinin azaltılması ya da tümüyle ortadan kaldırılması sonucunda, küresel sermaye, toplumdaki eşitsizlik ve adaletsizlikleri alabildiğine artırıcı etkiler yapmaktadır (4). Uzunca bir süreden beri kamunun etkinliğini azaltmak üzere öne sürülen kamu kesimi-özel kesim ortaklığı (public-private partnership) anlayışı, günümüzde artık yerini kamuyu tümüyle çevrim dışına iten bir tür kamu düşmanlığına terketmiş görünüyor. Kentsel değerler, çevre sorunları ve yerel yönetimler açısından bu değişikliğin asıl önemi, plana ve plan düşüncesine saygıda büyük bir aşınmaya (erozyona) yol açmış olmasıdır. Kimi uluslararası finans kurumları da, bu yoldaki yaklaşım değişikliklerine akçal katkılarıyla destek sağlamaktadırlar. Dünya Bankası'nın birkaç yıl önce yayımlanan Dünya Gelişme Yazanağı'nın başlığı *Planı Bırak, Piyasaya Bak* (*From Plan to Market)* adını taşıyor. Plan yerine piyasayı koyarak kent ve çevre değerlerinin nasıl korunabileceği gerçekten sorulmağa değer bir sorudur. Sürekli ve dengeli gelişme (sustainable development) diye bilinen ekonomik gelişme ile çevreyi koruma amaçları arasında denge sağlama ereğine, plansız bir biçimde, bireylerin iyiniyetine ve yurttaşlık anlayışlarına dayanarak varılabilir mi?

Devletin Niteliği Üzerindeki Etkiler

Küreselleşmenin, ekonomide olduğu kadar, devletin niteliği üzerinde de etkide bulunmaktan geri kalmadığını yukarıda belirtmiştik. Gerçekten, küreselleşme, devletin en önemli dayanaklarından olan ulusal egemenlik kavramının geleneksel içeriğini değiştirici etkiler yapmaktadır. Bu değişiklik kimi

---

(3) Mümtaz Soysal, *Çürüyüşten Dirilişe,* Cumhuriyet, İstanbul, tarihsiz.

(4) Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi,* 2. Bası, İmge, Ankara, 2000.

zaman devletin istencine bağlı olarak, kimi zaman da, istenç dışı gerçekleşmektedir. Devletler kimi uluslararası kuruluşlara üye olarak, daha baştan, bu istençlerini belirtmekle, ulusal egemenliklerinden bir bölümünü o kuruluşlara kendi istençleriyle terketmiş, devretmiş olmaktadırlar. Avrupa Birliği ya da Avrupa Konseyi üyeliği, üye devletlere ekonomi ya da siyaset alanında kimi yükümlülükler getirmiş olmaktadır.

Öte yandan, devletler kendi istençleri dışında da, küreselleşmeden etkilenebilmektedirler. Denilebilir ki, nedeni ve yöntemi ne olursa olsun, ulus-devlet artık her dilediğini serbestçe yapabilen bir siyasal birim olmaktan çıkmıştır. Irak, Kosova ve KKTC örneklerinde de görüldüğü gibi, yeryüzünde artık devletin iç sorunu diye bir kavramdan sözetmek güçleşmiştir.

Büyük güçler, küreselleşmenin hız kazandırdığı mikro ulusalcılık akımlarınından da yararlanarak, geçmiş yüzyılların *böl ve yönet* kuralını geniş ölçüde uyguluyorlar. Yerel birimlerin ve bölgesel özerkliğin üzerindeki vurgunun bile küreselleşmenin siyasal sonuçları arasında değerlendirildiği görülmektedir. Kimileri daha da ileri giderek, emperyalizmin yerel yönetimleri bir araç olarak kullanmaya başladığını öne sürmektedirler.

Kentler ve Yerel Yönetimler

Küreselleşme, kentler ve yerel yönetimler yönünden de elbette birtakım değişiklikler yaratmaktan geri kalmıyor. Yaygınlaşan bir söyleme göre, gücünü giderek yitirdiği belirtilen ulus-devlet, egemenliği yerel ve bölgesel yönetimlerle paylaşmak yoluna giriyor. Yerelleşmenin ve yerel yönetimlerin özendirilmesi, yukarıda da belirtildiği gibi, kimilerine göre, ulus-devleti parçalamak için özellikle tasarlanmış sistemli bir çabadır.

Bu görüşlerde gerçek payı bulunsa bile, bize göre, küreselleşmenin asıl etkisi kentlerin kimlikleri, kent hizmetlerinin kalitesi, çevre değerleri ve kentsel altyapı üzerinde görülmektedir. Çünkü, küreselleşme, her ne bahasına olursa olsun, sermayenin akışkanlığının, serbest deviniminin sağlanması anlamına geldiğine göre, bu ereğe varmayı önleyen her türlü engeli aşmak küreselleşmenin gündemindedir. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) ve Uluslararası Tahkim gibi tüzel araçlar, sermayenin akışkanlığının önündeki engelleri kaldırmanın araçları olarak algılanmışlardır. Az önce sözü edilen Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının metninde, çevre açısından çok olumsuz sonuçların doğmasına yol açabilecek şu sözler vardır: "Daha önce imzalanmış olan çevre anlaşmalarında serbest ticarete engel hükümler varsa, bunlar kaldırılacaktır." Bunun anlamı, sermayenin üstünlüğünü egemen kılmak amacıyla, çevre ölçünlerinin ve bunları korumak için konmuş kuralların gözardı edilebileceğidir.

İkinci örnek Uluslararası Tahkim konusuyla ilgilidir. Kamu hizmetlerinin yerli ve yabancı özel şirketlere ayrıcalık (imtiyaz) yoluyla devredilebilmesi için hazırlanan sözleşmelerin yönetsel yargı organı olan Danıştay'ın denetimi dışında tutulabilmesi amacıyla, 1999 yılında Anayasa'nın 125. ve 155. maddelerinde değişiklik yapmak gerekmiştir. Oysa, yerleşmiş tüze kurallarına göre, bir yanında devlet bulunan bu sözleşmeler yönetsel nitelikte sözleşmeler olduklarından, bunlarla ilgili her türlü uyuşmazlıkların yönetim mahkemelerince, yani Danıştay'ca karara bağlanması zorunluluğu vardır (5). Bu değişiklikten sonra, Danıştay'ın, örneğin Bergama'da siyanürle altın işletmeciliği yapılmasını önleme konusunda birkaç yıldır oynadığı rolü bundan böyle oynamasına olanak kalmayacaktır.

Küreselleşme, uluslararası sermayenin isterleri doğrultusunda, kimi kentleri dünya kenti durumuna getirebilmek için bu kentlerin beş yıldızlı otellerle, gökdelenlerle doldurulmasını özendirmekte; sermayenin devingenliğini sınırlamakta olan bütün kentsel ve çevresel değerleri aşmak üzere her türlü önlemin alınmasını gerektirmektedir. Devlet ormanlarının üniversite yerleşkesi yapımına açılması, Adapazarı Ovasında patates tarlaları yerine Toyota ve benzeri oto fabrikaları kurulmasına izin verilmesi hep bu eğilimin sonuçlarıdır. Bu yaklaşım sonucunda kentler adım adım kentlinin olmaktan çıkmakta, kenti kentliden başka güçler biçimlendirmektedir (6). Bu modaya kendilerini kaptırarak İstanbul'un bir dünya kenti yapılması gereğini vurgulamaktan geri kalmayan bilim adamları bile vardır (7). 1996 yılında İstanbul'da toplanan HABİTAT 2 toplantısına sunulan *Türkiye* yazanağını kaleme almış olanlar da bu anlayışın etkisinden kendilerini kurtaramamışlardır. Çünkü, bu yazanakta, küreselleşmenin yalnız kaçınılmaz bir süreç değil, aynı zamanda arzu edilmesi gereken bir olgu olduğu görüşü savunulmaktadır (8).

Bu akımın sözcüleri, yerel kamu hizmetlerinin, yerli ve yabancı firma ayrımı olmaksızın, özelleştirilmesini savunmaktadırlar. Yerel yönetimler mali-

---

(5) KİGEM'in konu ile ilgili yazanağı için bkz: Türkkent Kent Kooperatifçiliği Bülteni, Sayı: 115-117 (Ocak-Mart 2000), s.36-55.

(6) Bu eleştiri için bkz.Ruşen Keleş, " Türkiye'nin İmar ve Planlama Düzeni", *Mimarlık*, (Aralık 2000), no: 296, s.43-46.

(7) Bu eleştiri için bkz. Ruşen Keleş, "Globalization and Local Autonomy" *Journal of Behaviour and Social Sciences,* Vol.1997, No:2, s.129-144 .

(8) Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, *Habitat 2 Türkiye Raporu 1996*, Ankara; Çağlar Keyder ve Ayşe Öncü, *İstanbul and the Concept of World Cities,* Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul, 1993; Çağlar Keyder (Der.), *İstanbul : Küresel İle Yerel Arasında,* Metis Yay., İstanbul, 2000, s.9-40 ve 223-235.

yesi bu doğrultuda kendini biçimlendirmekte, yerel kamu hizmetlerinde fiyatlandırma dış kredilerin koşullarına bağlı olarak yapılmaktadır. Uluslararası mali piyasalara bağımlılık, yerel kamu hizmetlerinin niteliğini ve fiyatını yakından etkilemektedir. Bu gelişmelerde dikkati çeken özellik, kamu hizmetini sunan kuruluş ile hizmetten yararlananlar arasındaki ilişkilerde, yurttaş ya da kenttaş kavramının yerini müşteri kavramının almakta olmasıdır.

Küreselleşme Karşısında Farklı Tavırlar

Küreselleşme olgusu karşısındaki tavırlar kişiden kişiye ve hatta zamanla değişmektedir. Küreselleşmeyi, her ne bahasına olursa olsun, olumlu ve kaçınılmaz bir süreç olarak algılayanlar vardır. İkinci kümede bulunanlar ise, bu olguyu yalnız kaçınılmaz olarak görmekle yetinmemekte, aynı zamanda, özendirilmesi, içinde yer alınması gereken bir süreç olarak görme eğilimindedirler. Son bir kümede yer alanlar ise, küreselleşmenin zararlı sonuçlarının, yararlarından daha ağır basmakta olduğu savından yanadırlar. Türkiye bağlamında, kitle iletişim araçlarının da yoğun etkilemesi sonucunda, genel olarak birinci kümede yer alanların çoğunlukta olduğu görülüyor. Kent ve çevre değerleri ve yerel yönetimlerin özerkliği gibi konularda ise, son kümedekilerin çoğunlukta bulunduğu kestirimi bize göre daha gerçekçidir.

Kısa Değerlendirme

Toplumsal-ekonomik ve siyasal açıdan

Kimi yazarlar, düşünürler ve bilim insanları, küreselleşmenin, amaçlarına daha iyi ulaşabilmek, sermayenin egemenliğini yeryüzünde başat kılabilmek için her türlü engeli ve bu arada ulus-devleti de aşmak zorunda olduğunu ve bu nedenle ulus - devleti atlayarak bölgesel ve yerel yönetimlerle ilişki kurmanın zorunlu olduğunu öne sürmektedirler. Bu görüş açısına göre, son yıllarda yerel yönetimler üzerinde aşırı ölçülerde vurgu yapılması, yerel yönetimlerin bu doğrultuda kullanılmak istenmesindendir. Bu görüşte büyük bir gerçek payı olmakla birlikte, kimi noktaların gözönünde tutulmasında, abartmalardan kaçınılmasında yarar vardır.

Bir kez, iletişim teknolojisindeki gelişmeler o denli hızlıdır ki, hiçbir devlet başka devletlerden hiçbir şeyi gizleyebilecek durumda değildir artık. Herşey herkesin gözü önünde açıkça oluştuğundan, uluslararası ilişkilerde açıklayıcı bir etmen olarak komplo kuramlarına bel bağlamanın gereği kalmamıştır. Bu bağlamda, amaç hep aynı amaç olduğu halde, yerelleşme ve bölgeselleşmeyi, ülkelerin ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü bozmak ve parçalamak için gizli bir araç olarak kullanmak gizli bir silah olma niteliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

İkinci olarak da, yabancı sermayenin bir devletin sınırları içine girmesine ulus-devletin ciddi bir itirazı söz konusu olmalıdır ki, uluslararası sermaye, bu amaçla ulus-devleti atlayarak yerel birimlerle ilişki kurmak zorunluluğunu duymakta olsun. Günümüzde, bunun tam tersi yaşanmakta, sosyalizm deneyimi yaşamış olan eski Demir Perde gerisi ülkeler bile yabancı sermayeyi çekebilmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Türkiye'de yabancı sermayeye, çokuluslu ortaklıkların ülkede yatırım yapmasına devletin hiçbir organının karşı çıktığını görmek olası değildir. Tersine, dış kredi almaya layık görülmek, neredeyse övünç nedeni sayılmaktadır. Sağlı sollu siyasal partiler ve devletin tüm kurumları bu doğrultuda neredeyse yarış içindedirler.

Üçüncü bir nokta da, uluslararası sermaye çevrelerinin, yerel hizmetlerin finansmanı yoluyla az gelişmiş ülkeleri kendilerine bağımlı kılma çabalarının yeni bir olgu imiş gibi yorumlanmasıdır. Bu gerçek, küreselleşmenin resmi bir söylem olarak yaygınlık kazanmasından çok önce de vardı. Şöyle ki, örneğin, belediyelerimiz, çoğu kez İller Bankası'nın öncülüğünde, yıllardan beri birçok altyapı yatırım projelerini yabancı firmalar eliyle gerçekleştirme yolunu tutmuş, kimi uluslararası finans kuruluşlarının kredi desteğini ancak bu koşulla alabilmiş, mal ve hizmet fiyatlarını da ancak onların çizdiği çerçeve içinde belirleyebilmiştir. Dolayısıyla, bugün gözlemlediğimiz ilişkilerde yeni olan, ilişkilerin niteliğindeki bir değişiklik, ya da yenilik olmaktan çok, yöntemlerdeki farklılık, hızlanma ve yaygınlaşmadır. Bir başka deyiş ile, geleneksel Sağ'ın niteliği değişmiş değildir. Bu biçimiyle Sağ'ın eskisinden ve yenisinden sözetmek anlamlı görünmemektedir. Olay, Karl Marx'ın yüz yıldan daha uzun bir süre önce ortaya koymuş olduğu *sömürü* kuramı çerçevesinde değerlendirilmek zorundadır. Yerel yönetimlerin küreselleşme bağlamında içine sürüklendikleri ilişkiler düzeninin açıklanmasında da, bildiğimiz kadarıyla, yararlanılabilecek yeni bir kuram yoktur ortada.

Kaldı ki, sömürü ilişkilerinin bölünmezliği hesaba katılırsa, kaynakları sömürülen tek kurumun yerel yönetimler ile kentlerin halkı olmadığı, ülkenin tüm kurumlarının küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından kendilerine düşen payı aldıkları daha iyi anlaşılır. Bu nedenle, son gelişmelere bakarak, zaman zaman yerel yönetimlere karşı tavır geliştirenlerin, kent yönetimlerini değil, eleştiri odağı olarak, sömürü düzeninin kendisini almalarının akla daha uygun olduğu öne sürülebilir.

Son olarak, küreselleşme ve yerel yönetim ilişkileri çerçevesinde üzerinde durulabilecek bir nokta da, olayın davranışsal boyutudur. 1980'li yılların ortalarında küreselleşme söylemini ve pratiğini Türkiye'ye ısrarla sokmağa çalışan siyasal kadroların attıkları ilk adım, bakanlıkların teftiş ve denetleme birimlerinden başlayarak kamu gücünü zaafa uğratmaları olmuştur. Bunun

bir sonucu olarak, kamu gücünün zayıflatılmasından doğan boşluğun başka güçlerce doldurulması gecikmemiştir. Kent ve çevre bağlamında arsa ve kent mafyasının kurduğu enformel düzen bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. 1980'li yıllarda, bir devlet bakanı, devletin Hazine topraklarına sahip çıkacak gücü olmadığını, dolayısıyla bu toprakları satmak gerektiğini, işgal ettikleri toprakları gecekondu sahiplerine devretmenin doğru olacağını öne sürecek kadar ileri gitmiştir (9). Bu dünya görüşü, kamu düzenini korumak için konmuş olan tüm kuralları bürokratik engel olarak görmüş ve kaldırmayı denemiştir. Açıktır ki, en tehlikeli küreselleşme, bilim ve siyaset insanlarının kafalarının içinin küreselleşmesidir. Nitekim, bu etkiler altında kalan kimi bilim adamları kent plancılığının bile az gelişmiş ülkeler için bir özlem, öykünme ve özenti olduğunu, imar planı kavramının batı ülkelerinden aktarıldığını ; bir başka deyişle, "kökü dışarda" olduğunu savunabilmektedirler. Asıl kökü dışarda olan şeyin, HABITAT 2 yazanağında savunulduğu gibi, devlete soğuk, uluslararası sermayenin egemenliğine ve devlet dışı kuruluşlara, aralarında ayrım yapılmaksızın , sıcak bakmayı öngören anlayış olduğunu unutarak.

Yerel yönetim kurumunun kendisi konusunda olduğu gibi, imar planlaması konusunda da, hiç kuşku yok ki, eleştirilerin, plan kavramının kendisine karşı değil, fakat kent planlarını emperyalizmin ve rant avcılarının hizmetine sokan anlayışlara yöneltilmesi daha yerinde olur. Bunun en yeni örneklerinden biri, Hükümetin hazırladığı endüstri bölgeleri yasa tasarısı ile, ülkenin topraklarını neredeyse hiçbir kurala bağlı olmayacak bir biçimde yabancı ortaklıklara ve uluslararası sermayeye sunmayı öngören bir yanlış düzenleme girişimidir (10). 1970'ler, 1980'ler ve 1990'larda Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi önderlerin öncülüğünde uygulanan liberal politikalar, kent plancılığını ulusal ekonomiye değil, küresel ekonomiye, uluslararası sermayeye yaraması gereken bir araç olarak algılamışlardır (11). Bu yaklaşım, plancıyı piyasa için çalışması gereken, bu amaçla özel kesimdeki girişimci, imarcı ve emlakçilerle yakından işbirliği yapmaktan başka işlevi olmayan bir kişi olarak görür. Liberalizmin imar politikalarını İngiltere'de uygulamakla görevli Bakan Michael Heseltine, yaptıklarının tümüyle planı ve planlamayı dışlamak olduğuna ilişkin eleştirilere karşı çıkarken, "Planlama sistemini de-

---

(9) Adnan Kahveci, 2 Kasım 1989 tarihli basın bildirisi; ayrıca, "Gecekondulaşma Duracak", Milliyet, 6 Kasım 1989.

(10) Rusen Keleş "Hazine Topraklarına Kıymayınız", Cumhuriyet, Mart 2001.

(11) Nigel Taylor, *Urban Planning Theory since 1945,* Sage Publications, London 1998, s.130-154.

ğiştirmiyoruz. Yapmağa çalıştığımız, onu, piyasayı daha iyi destekler duruma getirmektir" demiştir (12).

Yerel yönetimler açısından

Türkiye'nin tam anlamıyla üyesi olmaya çalıştığı batılı uluslararası kuruluşlar, yerel özerkliğe ve yerelliğe demokratik bir değer olarak önem vermektedirler. Tarihsel gelişme süreçlerinin sonucu olan bu yaklaşım, son yıllarda, dilimize *yerellik* olarak çevrilen *subsidiarity* ilkesinin, hem Avrupa Birliği, hem de Avrupa Konseyi'nin resmi belgelerinde, hatta kuruluş antlaşmalarında yer alması sonucunu doğurmuştur. Bu kurala göre, kamu hizmetlerinin halka en yakın birimler eliyle görülmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, yerellik ilkesi, tersi belirtilmedikçe ve yasalarla yasaklanmış olmadıkları takdirde, kamu hizmetlerinin görülmesinde yerel yönetimlere öncelik tanınmasını öngören bir kuraldır (13). Bu kurala, hem Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 4. maddesinin 3. bendinde, hem de Avrupa Birliğini kuran Maastricht Antlaşması'nın 3/B maddesinde yer verilmiştir. Dolayısıyla, batı ile bütünleşmek isteğinde olan devletlerin, batının bu kuralını benimsemiş olmanın yanı sıra, uygulamada da dikkate almaları, küreselleşmenin ulus-devletler açısından ortaya koyduğu zorunluluklardan biri olarak görünmektedir.

Nitekim, Türkiye, hem Avrupa Birliği üyeliğine aday, hem de Avrupa yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na taraf olmuş bir devlet olarak, bu zorunluluğun gereğini henüz yerine getirebilmiş değildir. Kamuoyunda "Reform Tasarısı" diye bilinen, yerel yönetimlerle ilgili tasarı, söz konusu yerel özerklik kuralının tam olarak benimsenmediğini gösteriyor. Devletle yerel yönetimler arasındaki görev paylaşımında, yerel yönetimler arasında, devletin ajanı olan valinin yürütme organı olduğu İl Özel Yönetimlerinin, belediyelere yeğlendiği dikkat çekiyor. Merkezi yönetim, tasarıya göre, "hizmetlerin mevzuata ve genel politikalara uygunluğunun denetlenmesi" ile "ulusal ve bölgesel düzeyde eşgüdüm" işlerini elinde tutmayı sürdürecektir. Dış borçlanmalarda Hazine vizesi sürecek, yerel yönetimlerin seçilmiş organları bugün olduğu gibi, İçişleri Bakanı'nın isteği üzerine görevden alınabilecektir. Yerel yönetimlerin yurt dışı ilişkileri ve uluslararası derneklere üyelikleri, Bakanlar Kurulu'ndan izin almayı gerektirecek ; Bakanlar Kurulu, belli durumlarda, kimi yerel yönetimlerin tüzel kişiliklerini kaldırma yetkisine sahip olabilecektir.

Bunun gibi, ilçelerde ve köylerde kurulması öngörülen hizmet birlikleri için zorunluluk ilkesi konması da, yerel özerklikle bağdaştırılması kolay ol-

---

(12) Nigel Taylor, *op.cit.* s.138.

(13) Alain Delcamp, "Principe de subsidiarité et décentralisation", *Revue Française de Droit Constitutionnel,* Vol.23, 1995, s.609-624.

mayan bir yeniliktir. Kuşkusuz, yukarıda sözü edilen ve özerk yerel yönetim ve yerel demokrasi ilkeleri karşısında açıklanması zor kuralları savunanlar, bunları ülkenin kendine özgü somut koşullarının sonucu olarak önerdiklerini de öne sürebilirler. Örneğin, belediye meclislerinden kimilerinin, sokaklara ad verilmesi yetkilerini kullanırken bugüne değin sergilemiş oldukları yanlış ve olumsuz tavırlar, tasarıyı hazırlayanları, bu konudaki meclis kararlarını en büyük mülki amirlerin onayına bağlı tutmak zorunda bırakmış olabilir. Birçok belediyelerimizde, henüz iş başında bulunan başkanların adlarının caddelere verilmesi gibi tuhaf olaylara bile çok sık rastlanmaktadır. Dış borçlanmaların denetim altında tutulmaması durumunda, ekonominin ; dış temaslarda tam bir serbestliğe yer verilmesi durumunda ise ülkenin genel çıkarlarının bunlardan nasıl etkileneceği az çok kestirilebilir.

Ne var ki, hangi gerekçe ile olursa olsun, yerel demokrasinin evrensel kurallarının batı belgelerinde yer aldığından başka biçimlerde anlaşılıp uygulanması söz konusu olamaz ve olmamalıdır. O zaman, bu tüzel belgeleri devlet olarak onaylamış olmanın anlamı kalmaz. Bu kurallardan biri de, bütün demokratik batı ülkelerinde kaldırılmış olan yerel yönetimler üzerindeki *yerindelik denetimine* Anayasamızın 127.maddesinin hala açık bulunmasıdır. Çünkü, bu maddede, yerel yönetimler üzerindeki devlet vesayetinin *toplum yararının korunması* amacıyla da yapılabileceği belirtilmektedir ki, bunun içeriğinin nasıl yorumlanacağı merkezi yönetimin takdirindedir.

Son Söz

Yerel yönetimleri biçimlendiren en önemli etmenlerden biri, kuşkusuz, ekonomik ve teknolojik koşulların küresel boyutlar kazanmalarıdır. Çağdaş ulaşım ve iletişim araçlarının etkisi bu açıdan yaşamsal önem taşıyor. Böylelikle, mallar ve hizmetler güvenli ve hızlı olarak çok uzak yerlere taşınabildiği gibi, bilginin de çok uzak yörelere aktarılması sağlanabilmektedir. Bu tür gelişmeler, eskiden kapalı sistemler olan yerel toplulukların sınırlarını genişletmektedir. Günümüzde, artık, "*küresel bir köyde*" yaşamakta olduğumuzdan sözedilmektedir. Bu değişmeyi olanaklı kılan olgu, teknolojik ilerlemelerin geniş ölçüde artırdığı kişiler ve kurumlararası ilişkilerin, insan ilişkilerini mekan ve zaman içinde alabildiğine yoğunlaştırmış olmasıdır (14).

---

(14) Massimo Balducci, "Local Government in Europe: The Charter as a Democratic Mechanism to Promote Subsidiarity", *Copenhagen Conference on the Occasion of the Tenth Anniversary of the European Charter of Local Self-Government*, Council of Europe, 17-18 April, 996, Copenhagen, Strasbourg, 1997.

Bu değişik koşullar altında, kamu hizmetleri arasında merkezden bir eşgüdüm sağlamanın artık olanağı kalmadığı, bunun yerine, eşgüdümün kendiliğinden sağlanabildiği yerel mekanizmalara gereksinme duyulacağı öne sürülebilir. Bunun yanı sıra, merkezi yönetimlerin, artık kararlarını kendi tercihleri doğrultusunda ve kendine özgü ölçünlere göre almakla yetinemeyecekleri de öne sürülmektedir (15). Gerçekten, ulus-devletlerin boyutları, büyük sorunların çözümü için gereğinden küçük ve küçük sorunların çözümü için de gereğinden büyük durumda kalmıştır. Bu nedenle de, ekonomik mantık küreselleşmeyi ve bölgesel bütünleşmeyi gerekli kıldığı halde, siyasal ve yönetsel mantık devletlerin daha küçük parçalar halinde yönetilmelerini zorunlu kılmaktadır (16).

Küreselleşmenin, yerel yönetimleri dışlayan bir süreç olmadığı açıktır. Ama bütün dünyanın tanık olduğu değişmelerin yerelleşmeye dayalı siyasal ve yönetsel sistemlere sahip olmayı zorunlu kılıp kılmadığı, kuşkusuz, her ülkenin tarihsel, siyasal, toplumsal-kültürel ve ekonomik koşullarına bağlıdır. Bununla birlikte, yerel birimlerin daha iyi yönetilebilmesi ve etkin bir halk katılımının sağlanabilmesi için özerk ve güçlü yerel yönetimlerden yararlanmanın geniş ölçüde benimsenen bir anlayış olarak gelişmekte olduğu unutulmamalıdır.

---

(15) Massimo Balducci, *op.cit.*43-44.

(16) Jacques Rupnik (ed.), *Le déchirement des nations*, Ed. du Seuil, Paris, 1993, s.17.

Kaynakça

Balducci, Massimo, "Local Self-Government in Europe: The Charter as a Democratic Mechanism to Promote Subsidiarity", Council of Europe, Regionalization in Europe: Evaluation and Perspectives,Strasbourg, 1994, s.159-168

Bauman, Zygmunt, *Küreselleşme*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1997

Delcamp, Alain, "Principe de subsidiarité et décentralisation", *Revue Française de Droit Constitutionnel*, Vol.23, 1995, s.609-624

Featherstone, M.S. Lash and R.Robertson (eds.), *Global Modernities*, Sage Publiations, London, 1995

Kahveci, Adnan, "Gecekondulaşma Duracak", *Milliyet*, 6 Kasım 1989

Keleş, Ruşen, "Türkiye'nin İmar ve Planlama Düzeni", *Mimarlık*, Aralık 2000, No:296, s.43-46

Keleş, Ruşen, "Globalization and Local Autonomy", *Journal of Behavioral and Social Sciences*, Vol.1997, No:2, s.129-144

Keyder, Çağlar ve Öncü, Ayşe, *İstanbul and the Concept of Word Cities*, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul, 1993

Keyder, Çağlar, (Der.), *İstanbul: Küresel İle Yerel Arasında*, Metis, İstanbul,2000

Oman, Charles, *Globalization and Regionalization, The Challenge for Developing Countries*, OECD, Development Center Studies, Paris, 1994

Robertson, Roland, *Küreselleşme*, Bilim ve Sanat, Ankara, 1999

Rosenau, Jamess N., "The Dynamics of Globalization: Toward an Operational Formulation", Paper presented to the Annual Meeting of the International Studies Association, San Diego, April 18, 1996

Rupnik, Jacques (ed.), *Le déchirement des nations*, Seuil, Paris, 1993

Soysal, Mümtaz, Çürüyüşten Dirilişe, *Cumhuriyet*, İstanbul, (tarihsiz).

Strassoldo, Raimondo, "Globalism and Localism: Thoretical Reflections and Some Evidence", in Zdravko Mlinar (ed.), *Globalization and Territorial Identities*, Avebury, Aldershot, 1992, s.35-39

Taylor, Nigel, *Urban Planning Theory Since 1945*, Sage Publications, London, 1988

Timur, Taner, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge, Ankara, 2000, (2.Bası)

Köyden Kente Göçün Algısal Etmeni

Doç. Dr. Rıfat MİSER (*)

Giriş

Türkiye'de, cumhuriyet dönemi boyunca yaşanılagelen toplumsal dönüşümün en çarpıcı sonuçlarından ve nedenlerinden birisi, köyden kente göçtür.

Ülkemiz kent nüfusunun toplam nüfusa oranı 1945 yılında %24.9'ken, 1990 yılında %59.0'a yükselmiş; köy nüfusunun oranı ise aynı dönemde %75.1'den %41'e gerilemiştir. Söz konusu 45 yıllık dönemde kent nüfusu %611.0 artarken, köy nüfusundaki artış bunun 1/10'u kadardır (1). Bu bulgu, herkesce bilinen bir olguyu bir kez daha doğrulamaktadır: 1945-1990 döneminde ülkemiz kent nüfusunun oransal ve mutlak artışı, buna karşın köy nüfusunun yüksek değerdeki oransal azalışı, köyden kente göçün sonucudur.

1945-1990 yılları arasındaki dönemde Türkiye nüfusunun %200.5 oranında arttığı görülmektedir. Bu artış, 1945 köy ve kent nüfuslarına yansıtıldığında 1990 yılında ülkemiz kent nüfusu, doğal nüfus artışına göre olması gerekenden 19 milyon kişi daha fazla; buna karşılık köy nüfusumuz olması gerekenden 19 milyon kişi eksik çıkmaktadır. Öyleyse, 1990 yılında kentte yaşayan insanların 19 milyonu, 45 yıllık dönemde köyden kente göçmüş olanlarla, bunların kentte doğmuş çocukları ve torunlarından oluşmaktadır. Kuşkusuz böyle bir hesaplamada, kentli ve köylü ailelerin doğum oranları arasındaki fark ile, 45 yıllık dönemde kent niteliği kazanan ya da istatistiklerde kent

---

(*) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.

(1) Devlet İstatistik Enstitüsü (1993) **Genel Nüfus Sayımı 1990, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara.

olarak tanımlanmaya başlanılan köysel yerleşmelerin nüfusu ve yurtdışına göçedenler de dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, 1945-1990 yılları arasında köylerin kentlere verdiği nüfusun bu sayısı, yaklaşık bir sayıdır ve 1990 yılı kent nüfusunun %57'sine, ülke nüfusunun ise % 34'üne denk düşmektedir.

Köyden kente göçmüş bunca insanın yaşadığı sevinçleri ve hüzünleri anlatmak sanatın bir işlevi olsa gerektir. Ama tipik bir köylünün kente göçmesi; toplumsal ilişkileri, değerleri, yeterlikleri, umutları, korkuları, kısacası tüm yaşamı toprakla biçimlenmiş tipik bir köylünün kente göçmesi; ortaanadolu kıracında kökünü topraktan söken bir ahlat ağacının başını alıp gitmesine benzetilebilir. Hiç bir ahlat ağacının bu masalsallığı gerçekleştirdiği görülmedi; fakat 2.dünya savaşının sona erdiği, ülkemizin çok partili yönetime geçtiği, devletçi sosyo-ekonomik politikaların yerini liberal sosyo-ekonomik politikaların ağırlıkla aldığı 1945'lerden bu yana ülkemizde topraktan, tarımdan kopan milyonlarca insanın kentlerde kendilerine yeni bir yaşam kurduğunu, kurmaya uğraştığını; ya onlardan biri olarak, ya da onların yanıbaşındaki insanlar olarak tüm ülke halkı gördü ve yaşadı, görüyor ve yaşıyor.

Köyden Göçün Sonuçları

Köyden kente göç, kentte ve köyde farklı sonuçlara yol açmaktadır. Bunlar, köyde ve kentte yol açtığı olumlu ve olumsuz sonuçlar olarak ele alınabilir.

Kentteki Sonuçları

II.BYKP'nı, "sadece iktisadi kalkınma ve modernleşmenin göstergesi ve aracı olarak arzulanan değil, aynı zamanda kaçınılmaz bir oluşum" saydığı şehirleşmeyi (2), "Türkiye için olumlu bir eğilim olarak" nitelendirmektedir. Kentleşmenin ülkemizde ekonomik gelişmeye ve çağdaşlaşmaya ne ölçüde katkıda bulunduğu tartışılabilir; ama yol açtığı şu iki sonuç dikkate değer görünmektedir:

-Alt kültürler kentlerde etkileşme olanağı bulmakta, böylece ulusal kültürün biçimlenmesine ve ulusallaşmaya katkıda bulunmaktadır,

-Köy göçmenleri, kentlerde eğitimden yararlanabildikleri ve siyasal örgütlerde yer tutabildikleri ölçüde, ülke yönetiminin çeşitli tür ve düzeylerinde yetki sahibi olmaktadırlar.

---

(2) Devlet Planlama Teşkilatı (1967). Kalkınma Planı, (İkinci Beş Yıl, 1968-1972), Ankara. s.267.

Köyden göçün kentteki sonuçlarının daha çok olumsuz yönleriyle gündeme geldiği gözlenmektedir. Kente göçün olumsuz sonuçlarını 7. BYKP'nin şu saptamalarından izlemek olanaklıdır (3):

> Yüksek kentleşme hızı nedeniyle, kentlerin alt ve üst yapı yatırımları, sürekli olarak artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır.
>
> Kentlere, ekonomilerinin talep ettiğinden daha fazla nüfusun göç etmesiyle, işsizlik , gecekondu, altyapı eksiklikleri, çevre kirliliği, arsa ve arazi spekülasyonu gibi sorunların yanısıra, yeni bir kültürel karşılaşmanın yarattığı sarsıntılar, iç çatışmalar, bunalımlar gibi birey ve toplulukları derinden etkileyen sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar kente göç edenleri, özellikle gençleri içlerine kapanmaya veya tam tersine radikal örgütlenmelere, yasadışı işlere ve suça eğilime yöneltmektedir.
>
> ..kente göç edenler yeterince kentlileşememekte, kentin sunduğu bilgi, sermaye, teknoloji ve rekabet yoğun kültürün uzağında kalarak kimliklerini kaybetmeme çabası ile kent yaşamına uyum sağlayamamaktadır.
>
> Kentler, ulaşım, ticaret, rekreasyon ve kamuya açık alanları sınırlı, hemen hemen sadece konut alanlarından oluşan bir görünüm arzetmektedir.

Kente göçün dikkate değer sonuçlarından biri de köylerdeki gizli işsizliğin kentlere taşınmasıdır. Sanayileşmeye dayanmayan bir kentleşmeden ötürü, kentlerdeki iş olanakları sanayiden çok hizmet kesimi içinde bulunmaktadır. Apartman kapıcılığı, simitçilik, eskicilik, seyyar satıcılık gibi türlü hizmet dallarında iş bulmuş görünenlerin ulusal ekonomiye yaptıkları katkı, sanayileşmeye dayanan bir istihdam politikası sonucu sağlayabilecekleri katkıdan çok daha az olmaktadır (4). Yeni gelenlerin sanayi ve hizmet sektöründe nitelik gerektiren alanlarda iş bulabilmelerinin en önemli engellerinden biri, yeterliklerinin tarımsal etkinliklere göre gelişmiş olmasıdır (5). Bunun sonu-

---

(3) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1996-2000), **Resmi Gazete**, 25 Temmuz 1995, Sayı:22354-Mükerrer. s.15; s:143-144.

(4) Keleş, Ruşen (1993). **Kentleşme Politikası**, (İkinci Bası), İmge Kitapevi Yayını, Ankara. S:51-52.

(5) Gökçe, Birsen; Feride Acar, Ayşe Ayata, Aytül Kasapoğlu, İnan Özer, Hamza Uygun (1993). **Gecekondularda Aileleraras Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayını, Ankara. s.170.

cu göçedenler hem daha uzun bir sürede iş bulabilmekte, hem de çoğunluğu (%67.8'i) niteliksiz işçi olarak çalışmaktadır (6).

7. BYKP'nı, kente göç edenlerin yeterince kentlileşemediğini; kentin sunduğu bilgi, sermaye, teknoloji ve rekabet yoğun kültürün uzağında kaldıklarını; kimliklerini kaybetmeme çabası ile kent yaşamına uyum sağlayamadıklarını vurgulamaktadır (7). Aslında göçedenler belki kendilerine göre yeterince kentlileşmektedirler; başkalarınca yeterli sayılacak ölçüde kentlileşmemeleri ise doğaldır. Çünkü;

-Ülkemizde köyden göçenlerin kente uyum sağlamalarını, kentlileşmelerini sorun edinen yerel yönetim girişimleri bulunmamaktadır; kentlileşme kendiliğinden bir sürece bırakılmıştır.

-Göçedenler kentlerde, tampon mekanizmalar olarak adlandırılan gecekondu, akraba-hemşeri kümeleri ve marjinal işler aracılığıyla tutunmakta, gereksinmelerini karşılayabilmektedirler. Dolayısıyla alt kültürden kaynaklanan değerleri, davranış kalıpları, kimlikleri kentte tutunmalarında "yararlı" bir işlev görmektedir. Göçedenler, "güçlü bir güvensizlik duygusu" içinde bulundukları kentlerde; güvenlik sağlayan herşeye ve her ilişkiye, –ki bunlar gecekondu, akraba/hemşehri kümeleşmeleri, siyasi patronaj biçiminde ortaya çıkmaktadır- büyük önem vermektedirler (8). Öyleyse göçedenler neden "yeterince" kentlileşsinler?

Köydeki Sonuçları

Kente göçün tarım toprakları üzerindeki nüfus baskısını azalttığı, köy kent etkileşimini artırdığı gözlenmektedir. Bunlar olumlu sonuçlardır. Ama köy nüfus bileşimi ve tarım alanlarının kullanımına ilişkin veriler kaygı vericidir.

Tarım alanlarının kullanım biçimlerine göre dağılımı Çizelge 1'de verilmektedir.

---

(6) Sencer, Yakut ***Türkiye'de Kentleşme,*** Kültür Bakanlığı Yayını (1979), Ankara. s:216-218.

(7) Ön.Ver. s.143.

(8) Kıray, Mübeccel B. (1998). **Kentleşme Yazıları,** Bağlam Yayınları, İstanbul. s.102.

Çizelge 1
Köy Tarım Alanlarının Kullanım Biçimlerine Göre Dağılımı

	1976*	1991**
Tarla Arazisi	179 017 771	145 178 100
Bağ ve Meyve Arazisi	22 276129	23 372 911
Sebze Arazisi	6 681 794	5 929 902
Nadas	63 480 451	36 551 557
Kullanılmayan Arazi***	17 046 223	21 606 845
Toplam	288 502 368	232 639 315

* 35 999 köyü kapsamaktadır.

** Nüfusu 5000'den az olan 36.371 yerleşim yerini kapsamaktadır.

*** Kaynakta bu sütun elverişsiz arazi olarak geçmektedir. Ancak uygulanan köy genel bilgi anketinin, tarım alanı büyüklüğüne ilişkin 2. sorusunun 7. maddesi, tarıma elverişli olupta ekilip dikilmeyen araziyi sormaktadır. Tarıma elverişsiz araziye ilişkin bir soru bulunmamaktadır.

Kaynak: DİE: **Köy Genel Bilgi Anketi (1976),** Ankara:1981.
1991 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları, Ankara: 1993.

Çizelgede izlendiği üzere 1976'dan 1991'e gelindiğinde nadasa bırakılan tarım alanlarında dikkate değer bir daralma görülmektedir. Bu olumlu gelişmeye karşın tarla ve sebze alanında kaygılanmayı gerektirecek bir azalış, kullanılmayan tarım alanında ise bir artış vardır. Çizelgeden; tarla ve sebze alanındaki azalış ve nadas alanındaki daralmayla açığa çıkan tarım toprağının bir kısmının bağ ve meyve arazisine, bir kısmının ise kullanılmayan araziye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu ikisindeki artış, açığa çıkan tarım toprağını içine alacak kadar geniş değildir. Öyleyse tarım dışına çıkan önemli miktardaki araziye ne olmuştur? 1981 Köy Envanter Etüdü verileri (9) bu arazinin ne olduğuna ilişkin bir ipucu vermektedir: 1981 yılında 67 943 322 dönüm olan kültür dışı arazi; yani yerleşim alanları, dere yatakları, kayalıklar vb.leri, 1991 yılında 113 403 340 dönüme çıkmıştır.

Çizelge 2'de, 1975-1990 yılları arasındaki dönemde, nüfusu 2000'e kadar olan yerleşimler esas alınarak, köy nüfusunun yaş bileşiminde gözlenen değişmeler verilmektedir.

---

(9) Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (1985). **35074 Köyümüzün Envanter Etüdleri, 1981**, Ankara

Çizelge 2
1975-1990 Döneminde Yaş Kümelerine Göre
Köy Nüfusu ve Artış Oranları

	7 İlin Köyleri (0-2000)					Türkiye Köyleri(0-2000)					Türkiye Geneli(Köy+Kent)				
	1990	%	1975	%	Artış(%)	1990	%	1975	%	Artış (%)	1990	%	1975	%	Artış(%)
0-49	575548	67.8	1380843	85.4	58.3	13745317	82.1	15365727	86.4	-10.5	48436408	85.8	35223742	87.5	37.5
50 ve üstü	273209	32.2	235237	14.6	16.2	2990225	17.9	2427181	13.6	23.2	7992145	14.2	5045949	12.5	36.9
Toplam	848757	100	1616055	100	47.5	16735542	100	17792908	100	-5.9	56428553	100	40269691	100	40.1

Kaynak: DİE'nin 1975, 1980,1985 ve 1990 nüfus sayımı sonuçlarına ilişkin Türkiye ve il kitapları.
Üç sayım döneminde de (1975-80,1980-85, 1985-90) köy nüfusları sürekli azalan şu illeri kapsamaktadır: Artvin, Burdur, Çankırı, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Sıvas.

Çizelge 2'de izlenen bu veriler, öncelikle, köy nüfusundaki azalma oranının illere göre önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Nüfusu 2000'e kadar olan köy yerleşimlerinde 15 yıllık dönemde nüfusun azalış oranı; tüm köyler için %5.9'ken, yoğun göç veren yedi ilin köyleri için %47.5'dir. Aslında bu azalış oranlarını ilçe, bucak ve giderek köy düzeyinde irdelemek daha sağlıklı olabilecektir. Örneğin bir incelemede, "Karadeniz bölge nüfusu 1965-85 yılları arasındaki son yirmi yılda %31 artmıştır. Bölge köylerinin %49.2'sinin nüfusları azaldığına göre, bu artışı yarısı sağlamıştır," (10) denilmektedir. Gerçekten de nüfus istatistikleri, köylerin önemli kısmında nüfus azalırken bazılarında arttığını göstermektedir.

Çizelge 2'deki veriler ikinci olarak şunu göstermektedir: Nüfusu 2000'e kadar olan yerleşimlerde, 50 ve üstü yaşlardaki nüfus hem oran hem de mutlak olarak artmaktadır. Bu artış, yoğun göç veren söz konusu 7 ilde daha belirgindir. Elli ve üstü yaşlardaki nüfus, 1990 Türkiye nüfusunun %14.2'sini oluştururken, köyler nüfusunun %17.9'unu, söz konusu yedi il nüfusunun ise %32.2'sini oluşturmaktadır. Hem de bu durum, 50 ve üstündeki nüfusun artış oranının sözkonusu yedi ilin köylerinde en az, Türkiye genelinde en çok olmasına karşın gerçekleşmektedir.

Üçüncü olarak, nüfusu 2000'e kadar olan yerleşimlerde 0-49 yaşları arasındaki nüfusun, hem oran hem de mutlak olarak azaldığı görülmektedir. 1990 yılı Türkiye nüfusunun %85.8'ini 0- 49 yaşları arasındaki nüfus oluştururken, bu oran sözkonusu yedi ilin köylerinde %67.8'dir. Genç nüfustaki bu

---

(10) Karabulut, Yalçın (1989). "Karadeniz Bölgesi Nüfusu, (II.Kırsal)", **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1. s.154.

azalmanın eğitime de yansıdığı görülmektedir. 1974-75 öğretim yılında 3273158 olan köy ilkokulları öğrenci sayısı, 1989-1990 öğretim yılında %11.5 oranında azalarak 2898337 olmuştur (11). Bu veriler, köyde 0-49 yaş kümesindeki azalışın yalnızca eğitime yansımasını değil, aynı zamanda bu azalışın bir belirtisini de sunmaktadır.

Sonuçta, köyden kente göçün kırdaki sonuçlarına ilişkin olarak, yukarıda sunulan tüm verilerin ışığında şunlar söylenebilir:

-Ülkemiz nüfusunun artışına karşın, üzerinde bu nüfusu beslemeye yönelik tarımsal etkinliklerin yürütüldüğü tarım alanları; hem kullanılmadığı için, hem de tarıma elverişsiz duruma getirildiği için azalmaktadır.

-Köylerde 50 ve üstü yaşlarda olan nüfus artarken, 0-49 yaş kümesi nüfus azalmaktadır.

-Öyleyse, köyden kente göç kırsal alanın üretme ve üreme gizilgücünde azalmaya yol açmaktadır.

Kente göçün, kırsal alanın verimli insan kaynağının kentlere transferine yol açtığı (12) araştırma bulgularından da anlaşılmaktadır: Kentlere daha çok genç yetişkinler, okur-yazar veya ilkokul mezunu olanlar, gelir düzeyi göçettikleri yörenin ortalamasına denk olanlar göçetmektedirler (13).

Göçü Açıklayan Yaklaşımlar

Tekeli, göç olgusunun bir sistem yönü bir de kişi yönü olduğunu vurgulamaktadır (14). Bu bağlamda, köyden kente göçün nedenlerini açıklamaya yönelen kuramları ikiye ayırmak olanaklıdır.

İtme-çekme modeli ya da kuramının bireyin gereksinmelerine ağırlık verdiği görülmektedir. Köylerinde bulunan bazı engellerden ötürü gereksinme-

---

(11) DİE (1977). **Milli Eğitim İstatistikleri, İlköğretim 1974-75**, Ankara; DİE (1990). **Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 1989-1990**, Ankara.

(12) Ersoy, Melih (1985). **Göç ve Kentsel Bütünleşme**, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını, Ankara. s.172.

(13) Erdoğmuş, Zeki (1989). "Türkiye'de Kırdan Kente Göçün Sosyal Temelleri", **F.Ü. Dergisi, (Sosyal Bilimler),** Cilt:3, Sayı:2. s.103; Ersoy, Melih (1985). Ön.Ver. s.23-s.172; Kocaman, T; S.Beyazıt (1993). **Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri**, DPT Yayını,Ankara. s.35; Arı, Oğuz ve Cavit O Tütengil,(1967). "Adapazarına Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması," **1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları,** (7.Kitap), ss:118-119.

(14) Tekeli, İlhan ve Leile Erder (1978). **(Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak) İç Göçler**, HÜ Yayını, Ankara. s.37.

lerini karşılayamayan bireyler, bu yüzden, gereksinmelerini karşılayabilmelerine elveren olanakların bulunduğu kentlere göçetmektedirler.

Lewis Modeli, Todaro Göç Modeli, Bağımlılık Okulu gibi adlarla anıldığı görülen diğer kuramların ise, toplumsal sistemin egemen gereksinmelerine ağırlık verdikleri görülmektedir. Bunlara göre, toplumun egemen gereksinmelerini karşılamak üzere yapılandırılmış düzeneğin -kapitalist sistemin işleyişi tarım ve sanayi, köy ve kent arasında ve birincilerin zararına oluşan farklılıklara dayanmaktadır. Bu farklılıklar nedeniyle bireyler göreli kötü koşulların bulunduğu tarım ve köyden, göreli iyi koşulların bulunduğu sanayiye ve kente , pazar ekonomisinin açtığı kapıdan, döşediği yollardan geçerek göçetmektedirler. Göç bu farklılıkların bir sonucu ve sistemin gereğidir. Bu farklılıklar, göçedenlere köyde işsizlik, düşük gelir, durağan bir yaşam tarzı olarak; kentte ise iş olanakları, daha yüksek gelir ve daha çağdaş yaşam tarzı olarak yansımaktadır. Kente göç de bu ikili yapının içinde oluşan gereksinmelerin ve bunlara ilişkin engellerin ve olanakların bir ürünüdür. Öyleyse itme -çekme modelinin, göçü açıkladığı etmenlerin kaynaklarını da irdelemesi koşuluyla, sözkonusu iki yaklaşım arasında özde bir ayrılığın olmadığı ileri sürülebilir.

Örneğin, "Bağımlı Kentleşme" (15) adlı kitabında, "kırsal alandaki yapısal dönüşümü" irdeleyen Tekeli; yapısal dönüşümün topraksızlaşmaya, topraksızlaşmanın ise göçe yol açtığını ortaya koyuyor. Böylece, "basit-mekanik bir model" olarak nitelendirdiği itme-çekme modelinin saptamaları ile buluştuğu görülüyor.

Ülkemizde köyden kente göçün nedenlerine ilişkin olarak Çizelge 3'de anılmakta olan araştırmaların hemen tümünün kuramsal çerçevesini itmeçekme modeli oluşturmaktadır. Bunların açıklamaları ışığında modelin ülkemizdeki işleyişi şöyle özetlenebilir:

-Modelin itme boyutu iki bileşenden oluşmaktadır. Birinci bileşen; toprakların çok parçalılığı, toprak iyeliğinin dağılışındaki eşitsizlik, tarımsal mekanizasyonun açığa çıkardığı işgücü fazlası gibi köydeki olumsuz ekonomik koşullarla; eğitim, sağlık olanaklarının kısıtlılığı, köy yaşamının sönüklüğü gibi olumsuz toplumsal koşulları içermektedir. İkinci bileşen ise köylerdeki nüfusun "aşırı" artışıdır. Aşırı nüfus artışı, köylerin temel geçim kaynağı olan tarım/ toprak üzerinde yoğun bir baskı yaratmakta; bu baskıyla, köylü çoğunluğu için zaten "sorunlu" olan ekonomik ve sosyal koşullar daha da kötüleşerek topraktan/ tarımdan kopmaya yol açmaktadır.

---

(15) Tekeli, İlhan (1977). **(Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci), Bağımlı Kentleşme**, Mimarlar Odası Yayını, Ankara.

-Modelin çekme boyutu; kentlerde, sanayinin gelişkinliğinden çok hizmet sektörünün yarattığı "istihdam olanakları", gelir veya ücretin köye göre daha yüksek oluşu gibi olumlu ekonomik koşullarla; eğitim, sağlık ve diğer mal ve hizmetleri elde edebilmedeki olumlu toplumsal koşulları içermektedir. Bu koşullar, göçe hazır kitlenin kararlarını tamamlayıcı ve göçün yönünü belirleyici bir etki yapmaktadır.

-Ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler, daha önce göçedenlerin cesaret veren "başarıları" ve destekleri ise göç kararının "uygulanabilme koşullarını" oluşturmaktadır.

Göçün Nedenlerine İlişkin Araştırmalar

Ülkemizde köyden kente göçün nedenlerine -ki bu nedenler ülkemizde kentleşmenin nedenlerini de büyük ölçüde içermektedir - ilişkin bilgileri ortaya koyan saptanabilen araştırmalar ve bulguları Çizelge 3'de verilmektedir.

Sözkonusu bulgulara göre, göçe yol açan ortamsal etmenler şunlardır: (Köyde), geçim sıkıntısı, işsizlik, toprak yetersizliği, yoksulluk, geçimsizlik, kan davası; (kentte), iş bulma olanaklarının genişliği, sürekli bir iş bulmuş olmak, ev- arsa edinmiş olma, kent olanaklarının zenginliği, eğitim ve sağlık hizmetleri, şehrin rahatlığı, kente göçmüş akrabaların yardımı ve çağrısı. Bu veriler, gereksinmelerin karşılanmasını engelleyen köysel ortamı ve kolaylaştıran kentsel ortamı tanımlamaktadır.

Araştırma bulgularına dayanılarak; topraksızlık, işsizlik, yoksulluk gibi olumsuz etmenlerle sarılmış insanların, köylerinde kendileri ve çocukları için bir gelecek görmediklerinden, kendilerinin ve çocuklarının yarınlarını güvenceye almak için göçettikleri söylenebilir.. Öyleyse göç, göçedenlerin özgür bir davranışı değildir; yani kentte yaşamak isteğinin bir ürünü olmaktan daha çok yaşayabilmek için kentte olma zorunluluğunun bir ürünüdür; bir başka deyişle köydeki olumsuz koşulların bir dayatmasıdır.

Sorun

Neden sorusunun yanıtı, bir gereksinmeyi veya bir gereksinmeye ilişkin olarak ulaşılmak istenen sonucu gösteren amacı; bu gereksinmenin/ amacın karşılanmasını güçleştiren, olanaksızlaştıran bir engeli; veya kolaylaştıran, erişilebilirliği sağlayan bir olanağı içerir. Bu engeller veya olanaklar bireyin çevresinde bulunabileceği gibi bireyin kendisinden; bilgi, beceri ve tutumundan da kaynaklanabilir. Ama yukarıda anılan araştırmaların verileri, yalnızca çevredeki engel ve olanakları göstermektedir. Göçün öznesine yer vermemektedir.

Davranışları biçimlendiren düşünce, yorum ve yargıların temelinde "algılar" bulunmaktadır. Her bireyin algısı, onun geçmiş yaşantılarının bir ürünü-

dür. Yaşantılar, verili bir fiziksel ve toplumsal ortamda oluşurlar. Bu fiziksel ve toplumsal ortama, yani insan-madde, insan-insan ilişkilerine yeni bir unsur katılmadan algının, dolayısıyla yeni bir davranışın ve dolayısıyla yeni bir fiziksel ve toplumsal ortamın oluşması da olası değildir. Bu kısır döngünün kırılma noktası, bireyin sorunlarını- gereksinmelerini duyduğu noktadır. Birey, verili ilişkilerin gereksinmelerini doyurmayı engellediğini farkediyorsa, neden diye soruyorsa, bu noktada engeli giderebilecek yeni unsurlara açık olacaktır. Toplumsal- fiziksel ortama yeni bir unsurun katılması deneme- yanılma veya içgörü yoluyla içeriden, yardımlarla dışarıdan olabilir.

Çizelge 3
Araştırma Bulguları

İTİCİ VE ÇEKİCİ EKONOMİK NEDENLER	Tuğaç vd	Kongar	Sencer	Kartal	Alpar/ Yener	Şenyapılı	Erdoğmuş	Gökçe vd	Ersoy	Atauz
Geçim Sıkıntısı			72.7	40			63			
Geçim Sıkıntısı-İşsizlik				16.6						
İş Bulabilmek						57.4			72.6	
İş Bulma Olanakları Geniş							28			10
Sürekli Bir iş Bulmuş Olmak	47	19.1			34					
İş Olanaklarının Çokluğu ve Çeşitliliği				57.7						
Daha İyi Geçim Koşulları Edinme						19				
Köyden Daha Fazla Kazanç								84		
Kırdakinden Daha İyi Beslenme								78		
Ek Gelir Elde Etme					20					
Ölü Mevsimi Değerlendirme					17					
Toprak Yetersizliği-İşsizlik					15					
Toprak Yetersizliği				32.2						54.9
Yoksulluk ve Topraksızlık	21.8	57.2								
Zenginlik		2.7								
Ekonomik										67.9
Kentte Arsa-Gecekondu Edinme					24					
Kentte Ev-Arsa Edinmiş Olma					29					
Kent Olanaklarının Zenginliği				3						
İTİCİ VE ÇEKİCİ SOSYAL NEDENLER										
Eğitim	1.9	4.6		5.3		3.3			2.7	12.7
Çocukları Okutmak								71		
Çocukları Köyden Kurtarmak					16					
Köyde Geçimsizlik	1.7	1.8	4.4		6					
Kan Davası				0.2						
Ailevi Nedenler-Hastalık-Sağlık	0.4									7.4
Kenti Merak Etmek					5					
Kentin Çekiciliği				1.1						

Şehrin Rahatlığı	4.8	5.5	4.2							23
Kent Hizmetlerinden Yararlanma						5.3				
Kırdan Daha İyi Yükselme Olanağı							4	84		
Zanaatını Uygulamak							1			
ARACI NEDENLER										
Önceden Göçmüş Akrabaları Yardımı								94.1		
Daha Önce Kentlerde Bulunmuş Olma						4.3		91		
Akraba ve Tanıdıkla Bu Kentte Olması				9			26			
Akraba ve Hemş.Yakın Olma isteği				2.3					4	
Akraba ve Hemşehri Çağrısı				23.4						
Evlenme	17.4									

Kaynak:

Tuğaç, Ahmet; İbrahim Yurt, Gül Ergil, Hüseyin Sevil (1970). **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, (Rapor I)**, DPT Yayını, Ankara.
Kongar, Emre (1973). "Altındağ Gecekondu Bölgesi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:3.
Sencer, Yakut (1979). Ön.Ver.
Kartal, Kemal (1978). **Kentleşme ve İnsan**, TODAİE Yayını, Ankara.
Alpar, İstiklal; Samira Yener (1991). **Gecekondu Araştırması**, DPT Yayını, Ankara.
Şenyapılı, Tansı (1976). "Kent Yaşantısıyla Bütünleşememiş Kentli Nüfus Sorununu Yorumlayan Çok Yönlü Bir Yaklaşım Önerisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi.
Erdoğmuş, Zeki (1989). Ön.Ver.
Gökçe, Birsen ve diğerleri (1993). Ön.Ver.
Ersoy, Melih (1985). Ön.Ver.
Atauz, S. (1978). " Köyden Kente Göç ve Kentlileşme Olgusuna Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım," Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Örneğin; temel geçim kaynağı tarım olan (geçmiş yaşantı) bir köyde, kendine yeterli altmış dönüm sulu toprağı olan (fiziksel ortam) üç çocuklu (toplumsal ortam) bir köylü, çocuklarının da gelecekte tarımla uğraşacağını (algı) ve fakat herbirine yirmişer dönüm toprak düşeceğinden geçinemeyeceklerini (yargı) düşünebilecektir. Bu durumda uygun bir çözüm topraklarını büyütmesidir (davranış). Şu ya da bu nedenle bu olanaklı görülmüyorsa, başka çözümlere (başka davranış) yönelebilecektir. Diğer çözümlerin ne olabileceği, geçmiş öğrenmelerinin ve erişebileceği olanakların etkileşimine bağlıdır. Nitekim köyden kente göç de, öncü göçerlerin örnek alınmasının (geçmiş öğrenme) ve yardımlarının (erişilebilirlik) aracılığıyla gerçekleşmektedir. Büyük kentlerde; kapıcılık, hamallık, pazarcılık gibi belli işlerin belli bir yöreden gelenlerin "tekelinde" olması da bunun sonucudur.

Bu bağlamda göç, salt verili fiziksel ve toplumsal ortamın bir sonucu olarak açıklanamaz. Aynı zamanda verili fiziksel ve toplumsal ortamı -ilişkileri- yenileme gücünün olmamasının veya yetersizliğinin de bir sonucudur. Bu gücün oluşması veya artması, gereksinmeler doğrultusunda, ilişkilere gerek içeriden gerekse dışarıdan gelen yeni unsurların katılması ile olasıdır. Bu unsurlar algıyı ve dolayısıyla davranışı yenileştirecek bilgi, beceri gibi eğitsel; işbirliği, örgütlenme gibi toplumsal; kredi, tesis gibi fiziksel unsurlar olabilir.

Burada,Cüceloğlu'nun , "İyi Düşün Doğru Karar Ver" adlı kitabında Albert Einsten'den yaptığı şu alıntı açıklayıcı olabilir: "Karşılaşılan önemli yaşam sorunları, o sorunları ortaya çıkaran düşünce düzeyinde çözülemez." (16)

Eğer itme-çekme modeli göçü açıklarken salt gereksinme ve ortama ilişkin etmenlerle sınırlı kalırsa- bu gereksinme ve ortamı sistemle ilişkilendirmiş olsa bile- ve fakat göç davranışının algısal dinamiğine yer vermezse göçün nedenlerinin yeterince açıklanabilmesi olanaklı olamaz.

Algı psikolojisi alanındaki araştırmalar, aktörlerin kendilerinden çok dış engellere (ortama) nedensellik yükleme eğiliminde olduklarını göstermektedir (17). Gerçekten, köyden kente göçe ilişkin araştırma bulguları da, göçedenlerin göçetme nedenlerini dış engellere, (toprak yetersizliği, yoksulluk, işsizlik, geçim sıkıntısı etmenlerine) bağladıklarını ortaya koymaktadır. Toprağın çoğaltılamayan, tersine nüfusa göre giderek azalan bir kaynak olması nedeniyle kente göç bir zorunluluk olmaktadır. Bu bağlamda, yani köysel ortamın değiştirilemezliği bağlamında göçün özgürleşmesi olası değildir. Dolayısıyla göçün özgürleşmesine giriş noktası, göçedenlerin köyü nasıl algıladıklarıdır. Algının farklılaşması, köysel ortamın yenilenmesi amacıyla katılmaya da bir kapı açabilecektir.

Katılma için bir neden olmalıdır. Araştırma bulgularının ortaya koyduğu üzere köylüler, köyde kendileri ve çocukları için bir gelecek görmediklerinden kente göçetmektedirler. Köylerinde bir gelecek görmeyen insanların köylerinin kalkınmasına katılmaları da beklenemez. Örneğin Harran ovası köylerinde yapılan araştırmada; toprak sahipleriyle köydeki gelecekleri konusunda karamsar olan topraksızlar arasında, köyün sorunlarına gösterdikleri ilgi açısından .01 düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (18). Öyleki topraksızların önemli bir kısmı, "köyünüzün en önemli sorunları nelerdir?" sorusuna yanıt bile vermemişlerdir.

Göçedenlerin köyde bir gelecek görmemelerinin nedeni, herhalde köyü tarım alanı, köylülüğü tarım topluluğu biçiminde algılıyor olmalarıdır. Köy kent ikiliğinin giderilmesi ve böylece göçün özgürleşmesi çabalarına yerel topluluğun katılımı, bu biçimdeki algının değişmesiyle olasıdır.

---

(16) Cüceloğlu, Doğan (1993). **İyi Düşün Doğru Karar Ver**, Sistem Yayıncılık, İstanbul. s.130.

(17) Freedman, J.C; D.D.Scears, J.M. Carlsmith (1993). **Sosyal Psikoloji**, (Çev:Ali Dönmez), İmge Kitapevi Yayını, Ankara. s.169.

(18) Miser, Rıfat (1994). **GAP'a Halk Katılımının Gereği ve Yöntemi**, Ankara. s.72.

Bu yüzden, göçedenlerin köyü- köylerini nasıl algıladıklarının bilinmesi gerekli ve önemlidir.

Amaç ve Yöntem

Bu araştırma; Türkiye'de köyden kente göçün salt göçedenlerin gereksinmeleri ve etkilendikleri ortamsal etmenlerle yeterince açıklanamayacağı; bunların yanısıra göçetme davranışının asıl bileşenlerinden biri olarak köyü-köylerini ne olarak algıladıklarının da bilinmesi gerektiği varsayımı üzerine kuruludur. Araştırma bu varsayımı gözden geçirmek için şu iki denenceyi sınamayı amaçlamaktadır:

-(İtici) ekonomik etmenler, köyden kente göçü ancak sınırlı ölçüde açıklayabilmektedir.

-Göçedenlerce köy, temel geçim kaynağı tarım olan ve bu yüzden kendilerine ve çocuklarına gelecek vaadetmeyen bir yaşam alanı olarak algılanmaktadır.

Araştırmanın yöntemi, ilişkili olduğu denenceye göre, aşağıda açıklandığı gibi farklılaşmaktadır.

Araştırmanın birinci denencesini sınayabilmek için, ülkemizin 62 ili evren olarak alınarak ilişkisel bir tarama yapılmıştır. Bu amaçla 62 ilin herbirinin köy nüfusları 1975 ve 1990 yılı sayımlarına göre karşılaştırılmış, iller, köy nüfusları mutlak olarak artan 28 ili ve köy nüfusları mutlak olarak azalan 34 ili kapsayan iki kümeye ayrılmıştır.

Her iki kümedeki illerin tarımsal ekonomik durumları, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yaptığı 1991 Genel Tarım Sayımı -Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları- verilerinden elde edilmiştir (19). Genel Tarım Sayımı'nda mutlak sayı olarak ifade edilen veriler yüzdelere çevrilerek kullanılmıştır. Toprak sahipliği durumu ile toprak dağılımını elde etmek içinse; Genel Tarım Sayımı'nda bu veriler yer almadığı için, Köy İşleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 1981 yılında yaptığı "35074 Köyümüzün Envanter Etüdleri" adlı çalışmadan yararlanılmıştır.

Genel Tarım Sayımı, tüm köylerde ve nüfusu 5000'den az olan ilçe merkezlerinde uygulanmıştır. Bu yüzden köy nüfusları, nüfus sayımlarında gösterilen köy nüfuslarına, ait oldukları ilde bulunan 5000 ve daha az nüfuslu ilçe merkezleri eklenerek bulunmuştur. Böylece, karşılaştırılan birimler arasında bir uygunluk sağlanabilmiştir. Ancak, toprak mülkiyeti ve dağılımının el-

---

(19) DİE (1993). **Genel Tarım Sayımı, Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları**, Ankara.

de edildiği Köy Envanter Etüdleri, nüfusu 2000'den az olan ve nüfusu 2000'den fazla olduğu halde belediye kuruluşu bulunmayan 35074 yerleşimi kapsamaktadır. Genel Tarım Sayımı ise 36371 yerleşimi kapsamaktadır. Dolayısıyla burada kısmi bir uyumsuzluk sözkonusudur.

Diyarbakır, Siirt, Mardin, Hakkari ve Tunceli illeri ekonomik nedenlerin yanısıra şiddet olayları nedeniyle de yoğun biçimde köyden kente göç verdiği için çalışmaya katılmamıştır. Öte yandan, 1991 yılında 67 ile 6 il daha eklenmişti. Bu yeni illerin nüfusa ve tarımsal ekonomik duruma ilişkin verileri, ayrıldıkları ile; yani Kırıkkale Ankara'ya, Karaman ve Aksaray Konya'ya, Bayburt Gümüşhane'ye eklenmiştir. Batman ve Şırnak'a ilişkin veriler ise çalışmaya katılmamıştır.

Araştırmanın ikinci denencesini sınamak amacıyla, kente kendileri göçmüş olan, yani anne-babalarıyla gelmemiş olan yetişkinlerden oluşan bir çalışma grubuna uygulanan bir soruluk görüşme formu aracılığı ile tekil tarama yapılmıştır; yani "nedir" sorusuna yanıt aramlmıştır.

Çalışma grubu ile elde edilen verileri ilgili evrene genelleme olanağı bulunmamaktadır. Bu tür çalışmalar, ele alınan konu ile ilgili bilgiler sunmakla sınırlıdır.

Bulgular ve Yorum

Ekonomik Durum - Göç İlişkisi

1975-1990 yılları arasında ülkemizin nüfusu %40 oranında artmıştır. Bu dönemde köy nüfusları bu orandan fazla artan iki il vardır : Kocaeli ve Van. Öyleyse anılan 15 yıllık dönemde 62 ilin 60'ının köy nüfusları azalmıştır. Ancak, Kocaeli ve Van illeri de içinde olmak üzere, 28 ilin köy nüfusları mutlak olarak artmıştır ; yani bu illerin 1990 köy nüfusları 1975 köy nüfuslarından fazladır. Bu kümede şu iller yer almaktadır: Adana, Adıyaman, Afyon, Ağrı, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bingöl, Bitlis, Bolu, Denizli, Gaziantep, Hatay, Isparta, İçel, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Maraş, Muğla, Muş, Sakarya, Samsun, Tekirdağ, Şanlıurfa, Van, Zonguldak. Diğer 34 ilin köy nüfusları ise mutlak olarak azalmıştır; yani 1990 yılında bu illerin köyleri 1975 yılındaki nüfuslarından da daha az nüfusa sahiptirler. Bu kümede de şu iller yer almaktadır: Amasya, Ankara, Artvin, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Malatya, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Sinop, Sıvas, Tokat, Trabzon, Uşak, Yozgat.

İllerin köy nüfuslarının artışındaki bu farklılığın illerin tarımsal ekonomik durumları arasındaki farklılıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığını görmek

için, her iki küme ilin ekonomik göstergelerinin aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkisiz t testi yapılarak bakılmıştır. Sonuçlar Çizelge 4'de verilmektedir.

Görüldüğü üzere, köy nüfusları azalan ve artan illerin 11 çeşit tarımsal ekonomik göstergelerinden yalnızca 3'ünün aritmetik ortalamaları arasında istatiksel olarak anlamlı bir fark vardır; ancak bu fark nüfusu azalan illerin lehine bir farktır. Tarımsal ekonomik göstergelerin geri kalan 8'i bakımından her iki küme arasında istatiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Kuşkusuz, bu bulguyu tarımsal ekonomik durumun köyden kente göçü etkilemediği biçiminde yorumlamak olanaklı değildir. Çünkü, 1975-1990 döne-

Çizelge 4
1975-1990 Döneminde Köy Nüfusları Azalan ve Artan İllerin Tarımsal Ekonomik Göstergelerinin Aritmetik Ortalamaları ve Bunlar Arasındaki Farkın Anlamlılık Düzeyi

Göstergeler	Nüfusu Artan İller ($\bar{X}$)	Nüfusu Azalan İller ($\bar{X}$)	t
Endüstri Bitkileri Ekili Alan	7.62	5.16	1.38
Topraksız Hâne Halkı	28.27	28.21	0.02
Aztopraklı Hâne Halkı	48.58	47.42	0.23
Diğer Tarımsal Faaliyet Yapan Hâne	4.36	7.41	-2.19*
Dışarıya Mevsimlik İşçi Veren Köy	33.36	20.02	3.92
Dışarıdan Mevsimlik İşçi Alan Köy	27.17	27.30	-0.03*
Sulanan Alan	18.08	15.03	1.16
Kullanılmayan Tarım Alanı	9.77	12.06	0.85
Nadas Alanı	10.95	14.26	-1.30
Hâne Başına Büyükbaş Hayvan Sayısı	2.97	4.01	-2.16*
Hâne Başına Küçükbaş Hayvan Sayısı	18.97	13.12	1.63

*$p < 0.05$ $N_1=28$ $N_2=34$

minde köy nüfusunun azalması, ülkenin genel nüfus artışı dikkate alındığında Van ve Kocaeli dışındaki bütün illerin köy nüfusları için geçerlidir. Bu yüzden tarımsal ekonomik durumun köyden göçü etkilemediğini söyleyebilmek için yeterli sayılamazlar. Ancak tarımsal ekonomik durumun, daha iyi bir deyişle itici ekonomik etmenlerin köyden kente göçle güçlü, belirleyici bir ilişkisi olmadığı söylenebilir.

1945-1975 yılları arasındaki 30 yıllık dönemde Türkiye nüfusunun %114.7, köy nüfusunun ise %66.5 oranında arttığı görülmektedir. Tarımsal

ve kırsal altyapıdaki olumlu gelişmelere karşın, 1975-1990 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde ise köy nüfusu %1.4 oranında azalmıştır (20). Bu durumu da, ekonomik etmenlerin göçle belirleyici değil, dolayımlı ilişkisi olduğunun bir göstergesi olarak yorumlamak olanaklıdır. Şöyleki; Çizelge 5'de, 1975-1990 yılları arasında tarımsal ve köysel altyapıda gerçekleşen gelişmeler verilmektedir.

Çizelge 5
Kırsal Altyapı Durumu (1975-1990)

	Tesviye	Köy Stabilize	Yolları Asfalt	Ham Yol	Telefon (Köy	Elektrik Sayısı)	Gübre (Ton)	Kredi (bin tl)	Traktör	Sulanan Alan* (Hektar)
1975	41007	87963	-	43133	3563	7462	3691615	36834619	243066	1939000
1990	72196	156520	21374	58507	39245	35191	9509481	5703173065	689343	3674000

*1972 ve 1991 yılı verileridir.

Kaynak:DİE: **İstatistik Göstergeler, (1923-1992)**,Ankara:1994
— —**Türkiye İstatistik Yıllığı, 1990**, Ankara:1992
— —**Türkiye İstatistik Yıllığı, 1985**, Ankara:1985.— —**Türkiye İstatistik Yıllığı, 1977**, Ankara:1977
— —**1991 Genel Tarım Sayımı**, Ankara:1993.
DPT: **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, 3.Beş Yıl**, Ankara:1973.

Görüldüğü gibi, anılan 15 yıllık dönemde kırsal altyapıda önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin yanısıra, göçe koşut olarak nüfusun toprak üzerindeki baskısının da eskiye oranla azalmış olması gerekir. Bu gelişmelere karşın, köy nüfusu önceki 30 yıllık dönemden daha fazla azalmıştır; bir başka deyişle kente göç azalmayıp artmıştır.

Göçedenlerin Köyü Algılayışı

Göçedenlerin göçettikleri köyü nasıl algıladıklarını öğrenmek amacıyla, yurdun çeşitli yerlerinden kente kendisi göçmüş olan 45 erkek ve kadına ; "Köyünüzden hiç kimse kente göçmemiş olsaydı, bu durumda köyünüzde geçiminiz- dirliğiniz nasıl olurdu? " sorusu yöneltilmiştir. Alınan yanıtlar önce yargılara (köyde geçimlerinin -dirliklerinin iyi olup olmayacağına) göre ayrılmış; sonra herbir yargının nelerle gerekçelendirildiğine bakılmıştır.

Bu soruya alınan yanıtlar, göçedenlerin köyle kent arasında karşılaştırmaya dayalı bir değerlendirme yaptıklarını göstermektedir. Göçedenlerin değerlendirmeleri ve yargılarının gerekçeleri Çizelge 6'da verilmektedir.

---

(20) DİE (1990). Ön.Ver.

Çizelge 6

Göçedenlerin Göçe İlişkin Yargıları ve Yargılarının Gerekçeleri

GEREKÇE	KÖYDE GEÇİM DİRLİK YARGISI			
	Kötü Olurdu	İyi Olurdu	Köyde-Kentte Kötü	TOPLAM
TOPRAK Yetersizdi	11		1	12
Bölünecekti	20			20
Yeterdi		3		3
Eğitim	8			8
Sağlık	3	1		4
Kentin Rahatlığı	4			4
Hayat Pahalılığı		2	1	3
Yalnızlık		1	1	2
TOPLAM*	40	4	1	45

* Bu, bir yargıyı belirten yanıtlayıcıların toplamıdır; gerekçelerin toplamı değildir.

Görüldüğü üzere, görüşülenlerin 40'ı (%88.9'u), göçmeselerdi geçimlerinin dirliklerinin iyi olmasının olanaklı olamayacağını, kentte köyden daha iyi olduğunu; 4'ü (%8.9'u) köyde daha iyi olacağını, kentte köyden daha kötü olduğunu ;1'i (%2.2'si) köyde de kente de kötü olduğunu ifade etmiştir.

Birinci tepkiyi veren 40 görüşülen değerlendirmelerini şu tür sözlerle aktarmışlardır:

"-Hiç iyi olmazdı. Şehirde herşeyden olmasa bile birçok şeyden faydalanıyoruz. Köyde olsaydık birçok şeyden haberimiz bile olmayacaktı.

-Çocuklarımız maarife kavuşamaz, hem biz hem çocuklarımız çok geride kalırdık.

-Bir babanın mülkü dokuza bölünüyordu. Dargelir dolayısıyla hergün köyümüzde bir kavga çıkıyordu, kardeş kardeşe kötü oluyordu. Şehre göç etmeseydik şu anda ya hapishanede ya mezarda olacaktık.

-Hastan olsa gözüne baka baka ölüyordu. Devletin haberi bile yoktu.

-Allah burayı icat edeni nur gölünde yatırsın. Açlıktan adam adamı yerdi.

-İnsan daralır, tarlaya sınıra saldırırdı. Mahkeme kapılarında sürünürdük.

-Benim babam bir kişiydi, ben üç kardeşim. Sınırımı geçtin, şunu yaptın diye millet birbirini yerdi.

-Şehre gelmeseydik 80 hanelik köy olurdu 300 hane. Kimseye arazi yetmez olurdu.

-Şimdiki aletlerden yararlanamazdık. Eşyaya sahip olamazdık. İlerleme olmazdı.

-Hırsızlık , cinayet bol olurdu.

-Köyün işleri bitmiyor. Yok ineğim gelmedi. Yok danası hastalandı. Burada onları düşünmüyorum.

-Terden , kirden elimiz yüzümüz belli olmazdı.

-Babamızdan ayrılınca bir keçi, bir ineğimiz vardı, bir de bir evlek soğan yerimiz. Günlüğe giderdik. Giderdik ama çocukları evde beşikte bırakıp giderdik. Göçmeseydik iki bölük tarlayla ne yapardık. Hergün kavga döğüş olurdu.

-Toprak yetersizliğinden geçimsizlik olurdu.

-Köyde kalsaydık darlıktan hergün bir katillik olurdu; çünkü geçimden acizdik.

-Ekenek yoktu, sınırları söküyorduk.

-Neyle geçineceksin? Çalışma alanı yok, toprak kıt.

-Hissemize düşen toprak azalırdı. İlk zamanlar değil ama sonradan geçimimizi zor sağlardık.

-İnsan çoğalacaktı, mülkümüz yetmeyecekti.

-Göç olmasaydı arazi kimseye yetmeyecekti, geçim güçleşecekti.

-Topraklar yetersiz kalırdı, insanlar ekip biçecek tarla bulamazdı. İnsanlar giderek fakirleştiğinden dirlik de olmazdı."

Bu örnekler, köyün ulusal yaşam ağının uzağında kalan, geçimin dirliğin topraktan-tarımdan ayrı düşünülemediği yerleşimler olarak algılandığını göstermektedir. Köy; hiçbirşeyden haberdar olunamayan, çocukların eğitim olanağı bulamadığı, sağlık hizmetlerinden yararlanılamayan yerlerdir. Aynı zamanda köydeki yoksulluğun toprak azlığına ve bölünmesine;hırsızlık ,kavga, cinayet gibi sosyal olayların da yoksulluğa yüklendiği görülmektedir. Görüşülen 35 kişi, yani büyük çoğunluk, göçetmeselerdi geçimlerinin dirliklerinin iyi ya da kötü olacağına ilişkin yanıtlarını toprakla-tarımla gerekçelendirmişlerdir. Dolayısıyla köyün, ulusal yaşam ağından yalıtık, temel geçim kaynağı tarım olan ve bu yüzden göçedenler ve çocukları için gelecek vaadetmeyen bir yaşam alanı olarak algılandığı için terkedildiği söylenebilir.

Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Kredi Garanti Uygulamaları

Prof. Dr. Halil SARIASLAN (*)

I. Giriş

Tüm ekonomilerin temel amacı sınırlı kaynaklarını akılcı olarak dağıtmak ve kullanmaktır. Sınırlı kaynakların dağılımı ve kullanımında, bir mekanizma olarak, ekonomik sistemin etkinliği de önemli ölçüde sürdürülen rekabet derecesine bağlıdır. Başka bir ifade ile, bir ekonomide rekabetin varlığı, ekonomik etkinlik kadar ekonomik ve teknolojik kalkınma için de bir "olmazsa olmaz" koşuldur. Bu genel bakış açısı ile denilebilir ki, ekonomik değer ya da en geniş anlamda katma değer üretme ve en az maliyetle istihdam yaratma biçiminde yaygın olarak bilinen temel fonksiyonlarına ek olarak, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'lerin) ekonomiye en önemli katkısı bu işletmelerin rekabeti artırma yeteneği ve dolayısıyla ekonomiye dinamizm sağlama gücüdür. Bu katkının ya da KOBİ'lerin ekonomideki rekabet etkisinin nedenleri muhteliftir.

İlk olarak, hemen hemen tüm ekonomilerde KOBİ'ler tüm işletmelerin %95'inden daha fazlasını oluşturur ve bu nedenle de onların ekonomik faaliyetlerinin etkinliği, içinde faaliyette bulundukları ekonomik sistemlerin canlılığının barometresi olarak görülür. Dolayısıyla, çoğu kez bir benzetme olarak ifade edildiği gibi, rekabetçi bir piyasa ekonomisinde KOBİ sektörü pek çok KOBİ'den meydana gelen bir işletme ormanını oluşturur ki, bu ormanın bazı ağaçları çürüyecektir (bazı KOBİ'ler kapanacaktır), bazıları yaşamını zorlukla devam ettirecek, bazıları da büyüyerek büyük işletmelere meydan okuyacak ve onların yerini alacaktır.

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

İkinci olarak, genellikle bilindiği gibi, büyük işletmelerin hüküm sürdüğü ve tamamen büyük işletmeler tarafından kontrol edilen bir ekonomi, uzun dönemde ne bulunduğu konumunu değiştirebilir ne de kendisini bozulmaktan koruyabilir. Sonuç olarak, bir ekonominin canlılığını muhafaza etmenin akılcı yolu geniş bir KOBİ sektörünün varlığı ile sağlanan rekabetten geçer. Çünkü, güç ve prestij peşinde olan büyük işletme sahiplerinin aksine küçük işletme sahipleri başarmaya yönelimlidirler.

Üçüncü olarak, küçük işletme sahiplerinin temel özelliklerinin, başarma güdüsü, bağımsızlık arzusu, amaçlarına ulaşmak için uzun süre ve çok çalışma isteği olduğu bilinmektedir. Onlar yetenekli, ihtiraslı ve işin peşini bırakmayan kişilerdir. Bu nedenle, küçük işletme sahiplerinin en ayırt edici girişimcilik kişiliğinin özelliği "başarmak" güdüsüdür. KOBİ'leri ya da onların sahiplerini büyük işletmelerle rekabet etmeye ve onlara meydan okumaya yönelten şey de, bu başarma güdüsü ve bağımsızlık arzusudur. Bu ise, etkin bir piyasa ekonomisi için ihtiyaç duyulan rekabeti geliştirmekte ve dinamizmi sağlamaktadır. Dolayısıyla, çok açık bir biçimde diyebiliriz ki, KOBİ'ler gerçekten dünyanın her tarafından başarılı ekonomilerin dinamosudur.

Öte yandan, bir ülkede KOBİ'lerin gelişmek ve dolayısıyla kendilerinden beklenilen ekonomik fonksiyonları gerçekleştirebilmek için gerçekte ihtiyaç duydukları şey, gelişmekte olan ülkelerde ekseriya düşünüldüğü gibi, devletin korunması ve desteğinden çok uygun ve özgür bir gişimcilik ortamıdır. KOBİ'lerin uygun rekabet ortamlarında faaliyette bulunduğu ve ihtiyaç duyulduğu zaman finansal kaynaklara doğrudan ulaşma imkanına sahip olduğu ülkelerde, KOBİ'ler daha başarılı olmakta ve değişen koşullara çabukça uyum sağlamaktadırlar. Çünkü, onların büyük işletmelere göre temel üstünlüklerinden birisi ekonomik faaliyetlerindeki esnekliklerdir. Bu nedenle, ülkelerin, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin, KOBİ'lerinin gelişimini ve rekabetçi dünya ekonomisinin değişen koşullarına uyumunu sağlamak için yapmaları gereken şey, 21. yüzyıl dünya ekonomisinde evrensel bir trend olan uygun bir rekabetçi ekonomik ortam yaratmaktır.

Ekonomideki önemli rolü ve fonksiyonlarına ve ayrıca istihdam ve en az maliyetle istihdam sağlamak suretiyle toplumsal düzeni koruyan bir güvenlik mekanizması olarak önemli toplumsal rollerine rağmen, Türkiye'de tüm işletmelerin %99.8'ini oluşturan KOBİ'ler, uzun dönem sermaye yatırımlarını finanse etmek için ekonomide ödünç verilebilir fon eksikliği, işlem maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle bankaların KOBİ'lere borç vermede isteksizliği, ticari bankalardan alınacak borçlara verilecek teminat eksikliği ve sermaye piyasalarından fon toplama imkanının hemen hemen hiç olmaması gibi nedenlerden kaynaklanan çok önemli finansal sorunlarla karşı karşıya bulunmakta-

dırlar. O halde kolaylıkla ifade edilebilir ki, KOBİ'lerin bu finansal sorunları aşmaları ve ihtiyaç duydukları zaman finansal kaynaklara ulaşmaları için, bazı kesin önlemlerin alınması bir zorunluluk olmaktadır.

Anlamlı bir KOBİ finans politikası geliştirmek için Türkiye'deki KOBİ'lerin karşı karşıya bulunduğu finansal sorunların sistematik bir değerlendirmesine ve analizine kesinlikle ihtiyaç bulunmasına rağmen, bu çalışma KOBİ'lerin ticari bankalardan borç ya da kredi aldıkları zaman karşılaştıkları teminat eksikliği sorunu üzerinde yoğunlaşacaktır. Ticari bankalar genellikle borçların geri ödemesi için teminat istemektedirler. Bu nedenle bu çalışma, KOBİ'lerin kredi garanti programlarına olan ihtiyacını belirlemeyi, bu ihtiyacı hafifletmek için şimdiye kadar geliştirilmiş olunan iki temel yaklaşımı - Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifleri ile Kredi Garanti Fonu Şirketini - değerlendirmeyi ve daha sonra da KOBİ'lerin kredi teminat ya da kredi garanti programlarına olan ihtiyacını karşılamak için bazı muhtemel çözüm yolları önermeyi amaçlamaktadır.

II. Türkiye'de Kredi Garanti İhtiyacı ve Bu İhtiyacı Karşılamak İçin Geliştirilen Yaklaşımlar

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyümek ve gelişmek için devlet korumasından ziyade uygun ve özgür bir girişimcilik ortamına gerçekten ihtiyaç duymalarına karşılık, KOBİ'ler konusunda 1985 yılına kadar her hangi bir önemli çözüm uygulamaya konulamamıştır. Bu yılda Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu değiştirilmiş ve dikkatler, küçük işletmeler için mesleki ve teknik eğitimin kapsamı, örgütlemesi ve finansmanı üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha sonraları, teknik eğitimin kapsamı, örgütlemesi ve finansmanı üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha sonraları, Türkiye'nin kalkınma politikasında mikro ve küçük işletme sahiplerinin girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi için mesleki ve teknik eğitim danışmanlığının sağlanması fikri hızla kabul gördükçe, sanayi sektöründeki KOBİ'lere teknik destek hizmetleri vermek için KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi) olarak adlandırılan daha büyük bir organizasyonun kurulması 1990 yılında gerçekleştirildi. Aslında küçük sanayi kavramı, ilk olarak 1979 ve 1983 arası dönemi kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, geleneksel esnaf ve sanatkâr kavramından ayrı olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar Türkiye'de yetkililerin, küçük işletmelerin gelişmek için devletin koruması ve yardımından ziyade uygun ve rekabetçi bir iş ortamına ihtiyaç duydukları fikrini anlamaları uzun bir zaman aldıysa da, bu dönem gerçekten Türk ekonomisinin piyasa ekonomisine geçiş ve değişim dönemi olarak kabul edilmektedir.

Ancak, bu dönemde ve bunu izleyen kalkınma süreci ve politika değişimleri boyunca dikkatler, hep KOBİ'lerin teknik ve eğitim ihtiyaçları üzerinde

yoğunlaşmıştır. Gerçekten KOSGEB de özellikle bu tür ihtiyaçları karşılamak için kurulmuş ve resmi olarak görevlendirilmiştir. Başka bir ifade ile, KOSGEB'in özelde KOBİ'lerin genelde küçük işletmelerin finansal sorunları ile uğraşma ve çözüm bulma biçiminde her hangi bir resmi amacı yoktur. 1951 yılında Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifleri ve 1993 yılında da Kredi Garanti Fonu A.Ş.'yi kurma dışında, esnaf ve sanatkar olarak tanımlanmayan KOBİ'lerin finansal sorunlarını çözmek için her hangi bir girişimde bulunulmamıştır.

Özellikle 1996'daki Gümrük Birliği'nde önce, işletmeler için pek çok finansal teşvikler sağlanmış olmasına rağmen, KOBİ'lerin bunlardan yararlanma derecesi çok sınırlı olmuştur (%15 civarında). Çünkü devlet tarafından verilen teşviklerden yararlananlar daima büyük işletmeler (%85) olmuştur. Bu çalışmanın yazarı tarafından 1996 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) için yapılan bir çalışmada da belirtildiği gibi, KOBİ'lerin bugün karşı karşıya bulundukları tüm sorunlar, temelde bugüne kadar izlenen devletçi ekonomi politikalarından kaynaklanmaktadır ve bu tür politikalar çeşitli nedenlerle her zaman ayrımcı olarak KOBİ'lerin aleyhine olmuştur (1).

Bu noktada ayrıca belirtilmelidir ki, Gümrük Birliğinden sonra 1996'nın sonunda bir Hükümet Kararı ile, çok düşük faizli kredilerle KOBİ'leri desteklemek için Halk Bank aracılığı ile kullandırılan ve "KOBİ Teşvik Fonu" olarak adlandırılan bir özel fon tahsis edilmiştir. Şu ana kadar Halk Bank bu teşvik fonundan 5000'den fazla KOBİ'ye 100 trilyon TL'yi aşan krediler vermiştir. Bu kredilerin faiz oranı ülkenin gelişmiş bölgelerindeki KOBİ'ler için %30 ve gelişmekte olan bölgelerdeki için de %20'dir. Ülkedeki KOBİ'lerin sayısının 200000 üzerinde olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, bu desteğin okyanusta bir damla olduğu kolaylıkla söylenebilir. Oldukça sübvansiyone edilmiş bu kredilerin etkinliğini tartışmaya gerek yoktur, çünkü etkinliği belirlemek için her hangi bir çalışma yapılmamıştır.

KOBİ'lerin gittikçe büyüyen finansal problemlerini çözmek için gösterilen bu tür parça parça gayretlere rağmen, bu işletmeler halen çok büyük finansal sorunların sıkıntısını çekmektedirler. Çünkü bu işletmelerin ihtiyaç duydukları zaman finansal kaynaklara ulaşma imkanı çok sınırlıdır. TOBB için yapılan araştırmamızın da gösterdiği gibi, KOBİ'lerin yaklaşık % 61'i çok büyük ölçüde ek finansman ihtiyacı içinde olduklarını belirtmişlerdir. Öte yandan, büyük bir çoğunluğu finansman ihtiyacı duymasına rağmen,

---

(1) Sarıaslan, Halil, **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Finansal Sorunları,** (Ankara: TOBB, 1994)

KOBİ'lerin çoğu (% 71) genellikle, yüksek kredi faiz oranları, zaman alan bürokratik formaliteler, (bankaların yalnızca tanıdıkları KOBİ'lere kredi verdiğini düşünerek) kredi sürecini başlatmak için banka yöneticileri ile sosyal ilişki eksikliği ve krediye güvence olarak istenilen teminat eksikliği (dördüncü sırada) nedenleri ile ticari bankalardan kredi (borç) almadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, bankalardan kredi almış olanlar (% 29) arasında büyük bir kısım da (% 29'un % 55'i), kredi aldıkları zaman çok çeşitli problemlerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Karşılaştıkları zorluğun büyüklüğü açısından, krediye teminat bulmaktan kaynaklanan sıkıntıyı ikinci sırada belirtmişlerdir. Uzun zaman alan bürokratik formaliteler ise, birinci sırada yer almıştır (2).

Özet olarak, yukarıda verilen açıklamaların ve pratik deneyimlerin gösterdiği gibi, kredilere garanti vermede karşılaşılan teminat eksikliği, KOBİ'ler için finansal kaynaklara ulaşmada önemli bir engeldir. Çünkü Türkiye'deki bankalar genellikle istenilen kredi miktarının % 200 kadarı değerde bir teminat istemektedirler. Dolayısıyla, (Hazinenin para piyasalarından büyük ölçüde borçlanması nedeniyle KOBİ'lere borç verilebilir fon miktarının Türk ekonomisinde oldukça sınırlı olduğu uyarısı ile), eğer teminata ilişkin engeli ortadan kaldırmak için bazı uygun çözümler geliştirilirse, KOBİ'lerin finansal kaynaklara ulaşma imkanının belli bir ölçüde artabileceği kolaylıkla öne sürülebilir. Bu amaçla KOBİ'lerin kredi garanti hizmetleri ihtiyacını karşılamak için şimdiye kadar Türkiye'de geliştirilen mevcut iki temel yaklaşım aşağıda açıklanmış ve değerlendirilmiştir.

2.1. Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifleri

Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre ilk olarak 1951'de kurulan Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifleri, daha sonra 1969'da Kooperatifler Kanunu hükümleri kapsamına alınmıştır. Bu kooperatiflerin temel amacı üyeleri adına finansal aracılar olarak hareket edip, onlara kefalet vermek suretiyle bankalardan kredi almalarını sağlamaktır. Tüm bankalardan kredi bulma ve kefalet verme biçimindeki bu genel amaca rağmen, mevcut uygulama Halk Bankasının verdiği subvansiyon edilen kooperatif kredilerine kefalet verme biçiminde geleneksel bir prosedüre dönüşmüştür. Şu anda Türkiye'nin her tarafında 29 bölgesel Kooperatif Birliği altında birleşmiş 879 Kredi ve Kefalet Kooperatifi bulunmaktadır. Bu bölgesel Kooperatif Birlikleri de Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği adı altında bir merkezi örgüt yapısı oluşturmaktadırlar.

---

(2) Sarıaslan, Halil, **Türkiye Ekonomisinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler**, (Ankara: TOBB, 1996).

Öte yandan, kooperatif üyelerinin yani ortaklarının genel toplam sayısı resmi olarak bilinmemektedir. Merkez Birliği yönetcileri 950 000'i aktif olmak üzere toplam üye sayısının yaklaşık 2 000 000 olduğunu ifade etmektedirler. Bu informal istatistiki verilere karşılık, Halk Bank kaynakları gerçek kayıtlı üye sayısının 707 461 olduğunu belirtmektedir. Bu farklılık, Kooperatif Birliklerinin, kendilerinin güçlü siyasi baskı grupları olduğunu göstermek ve üyelerine Halk Bankasından daha çok kooperatif kredileri elde etmek istemeleri nedeniyle, üye sayısını fazla göstermesinden kaynaklanmaktadır. Halk Bankası tarafından kooperatiflere tahsis edilen kredi miktarları (ya da adlandırıldığı gibi "plasmanlar") kooperatiflerin üye sayısına dayalı olarak belirlenmektedir.

TESK'in bir odasına da kayıtlı olması gereken üyelerinden birisinden kredi talebi alan Kredi ve Kefalet Kooperatifi, başvuru sahibinin kredibilitesi hakkında bilgi toplar. Krediyi (borcu) güvenceye almak için genellikle iki kefil hatta bazı durumlarda teminat ya da ipotek ister. Eğer başvuran kişi kooperatifin güvence gereklerini karşılar ve uygun bulunursa, kooperatif istenilen krediye kefalet verdiğini ve kooperatifin plasmanında ödenebileceğini onaylayarak, başvuruyu çalıştığı ve plasmanlarını yatırdığı Halk Bank şubesine gönderir. Halk Bank şubesi eğer isterse, kredi miktarının % 5'ini kooperatif adına işlem ücreti olarak keser ve kooperatifin bankadaki hesabına aktarır. Kooperatifler tarafından % 5'lik işlem ücreti uygulaması oldukça yaygın bir uygulamadır. Kooperatifler Kanununa göre kooperatifler % 1 ile % 6 arasında değişen işlem ücretlerini uygulama hakkına sahiptirler.

Bu işlem ücretinden ayrı olarak, banka başvuru sahibine ödeme yapmadan önce, kooperatif ortaklık payı için de ayrıca % 10'luk bir miktarı keserek bloke eder. Böylece, (eğer işlem ücreti % 5 olacaksa) toplam % 15'lik bir kısım talep edilen krediden kesilir ve geriye kalan başvuru sahibine ödenir. Kooperatif ortaklığı için bloke edilen % 10 kooperatifin bankadaki hesabında tutulur. Eğer kooperatifin finansal durumu sağlam ise, borcun son taksiti ödendiği zaman kredi alana geri ödenir. Yani, kooperatif tarafından teminat verilen krediler için takibat açılması biçiminde kooperatifin Halk Bankası ile bazı finansal sorunları olursa, bloke edilen (% 10'luk) miktar krediye alana geri ödenmez. Buna ek olarak, eğer kooperatif tarafından kefalet verilen toplam kredilerin takipteki oranı % 40'a ulaşırsa, Halk Bankası o kooperatifin hesabını dondurur ve artık kredi vermeyi durdurur. Kooperatiflere ortaklarına borç vermek için tahsis edilen fonların maksimum miktarları (ya da plasman limitleri) ile bu fonların (kredilerin) faiz oranları iktidardaki hükümet tarafından belirlenir. Aşağıda verilen Tablo 1 tüm Kredi ve Kefalet Kooperatiflerine 1994 ve 1999 yılları arasında tahsis edilen toplam yıllık plasmanların (borç verilebilir fonların) dağılımını ve takip oranlarını göstermektedir.

Tablo 1: Tüm Kredi ve Kefalet Kooperatiflerine Tahsis Edilen Plasman Limitleri (Borç Verilebilir Fonlar) ve Takip Oranları

Yıllar	Plasmanlar (Milyar TL)	Takip Oranları (%)
1994	8,500	n.a
1995	30,000	1.3
1996	80,000	1.6
1997	150,000	2.1
1998	220,000	3.3
1999*	317,903	3.5
	(400,000)**	

Kaynak: Halk Bank Kooperatif Kredileri Müdürlüğü.
*) Eylül 15, 1999 tarihi itibariyle.
**) Tüm yıl için planlanan toplam miktar.

Tabloda da görüldüğü gibi, tahsislerdeki ya da plasmanlardaki yıllık artışlar, yıllık enflasyon oranları ve/veya kooperatiflerin performansları ile açıklanabilecek her hangi bir biçime uymamaktadır. Bunun nedeni de, artış oranlarının tamamen iktidardaki hükümetlerin arzusuna bağlı olmasıdır. Bu nedenle plasmanlardaki artış oranı, siyasi seçimler, hükümet değişmeleri ve hükümetlerin esnaf ve sanatkâr örgütleri ile olan ilişkilerine bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Örneğin, 1995'deki belirgin artış temelde bu yıldaki seçimlerden kaynaklanırken, 1996'daki artış da bir koalisyon hükümeti değişimi nedeniyle olmuştur. Dolayısıyla, Kredi ve Kefalet Kooperatiflerinin performansını ve etkinliğini objektif olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ayrıca, kooperatifler kâr amaçlı kurumlar olmadıkları için, yaptıkları kâr oranı açısından da değerlendirilemezler. Hizmet ettikleri üye sayısı da etkinliklerini değerlendirmek için iyi bir ölçü olamaz. Çünkü hizmet edilen üye sayısı kooperatiflere tahsis edilen fonların (plasmanların) miktarına bağlıdır ve her üye bu ucuz fonları kullanmak için uğraşır. Sonuç olarak, bir kooperatifin performansını değerlendirmek için tek muhtemel yol, Halk Bankası tarafından da benimsendiği gibi, bir kooperatifin takipteki kredi oranlarının belirlenmesi olarak görülmektedir.

Halk Bankası kaynaklarına göre tüm kooperatiflerin toplam takip oranı, Tablo 1'de de gösterildiği gibi, 15 Eylül 1999 tarihi itibariyle % 3.5'dir ki, bu da Tablo 3'de verilen ticari bankaların takip oranından oldukça düşüktür. Ancak, kooperatiflerin takip oranları 1998'den önce çok daha küçüktü. Bu yıldan sonraki artışlar, temelde Türk ekonomisini etkileyen küresel krizden kaynaklanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, eğer bir kooperatifin takip

oram % 40'a çıkarsa, Halk Bankası plasmanların tahsisini keser ve kooperatiften alacaklarını tahsil etmek için yasal işlemleri başlatır.

2.2. Kredi Garanti Fonu Şirketi

Kredi Garanti Fonu Şirketi hem mikro (esnaf ve sanatkârlar) hem de KOBİ'lere garanti ya da teminat hizmetleri vermek için, Türkiye ile Almanya arasında 14 Temmuz 1993'te imzalanan bir teknik işbirliği anlaşmasına göre, kurulmuş bir finansal kuruluştur. Kredi Garanti Fonu bir anonim şirket olarak kurulmuştur ve şu anda hepsi eşit paylara sahip ortakları: TOSYÖV, MEKSA, TOBB, TESK, Halk Bank ve KOSGEB'dir. Halk Bank ve Alman Hükümeti adına da GTZ tarafından hazırlanan bir protokole göre, Kredi Garanti Fonu Şirketinin işleyişini başlatmak için Almanya tarafından sağlanan 3.5 milyon DM'lik bir başlangıç sorumluluk fonu Halk Bankasına yatırılmıştır. Daha sonra, KOSGEB aynı miktarda 3.5 milyon DM ile Fona katılmıştır.

Fonun hacmi, takipteki bazı alacaklar için Halk Bankası tarafından çekilen miktarlar hariç, şu anda 6.4 milyon DM'dir ve hepsi de Halk Bankasına yatırılmıştır. Fonun sağlayabileceği toplam garanti ya da teminat miktarı 32 milyon DM'dir ve bu da Halk Bankasına yatırılan mevcut sorumluluk fonunun beş katıdır. Fon, Halk Bankası tarafından mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelere verilen tüm kredi türlerine garanti vermektedir. Kredi Garanti Fonu sadece Halk Bank tarafından değil, tüm bankalar tarafından mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelere verilen kredilere garanti vermeyi arzulamasına rağmen, daha sonra açıklanacağı gibi, Fon yönetimi şimdiye kadar diğer bankalarla çalışmak için protokol yapmayı gerçekleştirememiştir. Fonun ana merkezi Ankara'dır ve İstanbulda'da bir şubesi bulunmaktadır. Fon daha önce Bursa ve İzmir'de de iki şube açmıştır. Ancak daha sonra bu bölgelerdeki talebin düşük olması nedeniyle bu şubeler kapatılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Fonun temel amacı, 200'den fazla çalışana sahip olmayan ve Halk Bankası'ndan alacakları kredilerin geri ödenmesini güvenceye bağlamak için yeterli teminatı sağlayamayan mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelere teminat ya da garanti sağlamaktır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Türkiye'deki bankalar kredi talebinde bulunan bir kişi ya da işletmeden genellikle karşılamayan mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler Halk Bankası'ndan istenilen krediye garanti vermek için Kredi Garanti Fonu Şirketine başvurabilirler. Fon aşağıdaki kurallara göre talepleri inceler ve garanti ya da teminat sağlar:

a) Kredi talebinin ilk önce Halk Bankası'na yapılması gerekir. Banka başvuruyu inceler ve değerlendirir. Eğer başvuran kişi ya da kuruluş teminat hariç bankanın tüm koşullarını karşılarsa, daha sonra talep sahibinin arzusuna bağlı olarak dosya Kredi Garanti Fonu Şirketine aktarılır.

b) Başvuranın TOSYÖV, TESK ya da TOBB üyesi olması gerekir.

c) İşletme sahibi dahil işletmenin çalışan sayısı 200'den az olmalıdır. 200'den fazla çalışanı olan işletmelere garanti verilmemektedir.

d) İşletmeye verilecek maksimum garanti miktarı 400 000 DM karşılığı Türk Lirasını geçemez.

e) İstenilen banka kredisinin yalnızca % 80'ni Fon tarafından garanti edilir.

f) Kredi garanti dönemi genellikle 5 yıldır. Vadesi 5 yıldan daha fazla olan uzun dönemli krediler de garanti edilebilir.

g) Garanti döneminin her yılı için % 3'lük bir komisyon ücreti uygulanır. Müşterinin kredibilitesine bağlı olarak yönetim kurulu bu oram değiştirebilir.

h) Başvuran işletme önceden belirlenmiş muhasebe kurallarına (1 Nolu Genel Muhasebe Uygulamaları Sistemine) göre kayıt tutmak zorundadır ve tüm garanti dönemi boyunca muhasebe kayıtlarını inceleme hakkını Fona vermesi gerekir.

i) Eğer Fon gerekli görürse, banka kredisi için verdiği garantiyi güvenceye almak için her hangi bir teminat ya da kefiller isteyebilir. Genellikle teminat olarak gayri menkulde ısrar eden bankaların aksine, Fon makina, menkul kıymet, taşıma araçları v.b. her tür teminatı kabul eder.

1994 ve 1999 yılları arasında başvuru sayısı, Fon tarafından verilen garantilerin miktarı, takipteki alacakların (garantilerin) miktarı, tamamlanan dosyaların sayısı ve değer olarak miktarı ve mevcut garantilerin miktarı bakımından Fonun işleyişi aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: 1994 ve 1999 Arasında Verilen Kredi Garantilerinin Dağılımı

(Milyon TL)

	Talep Edilen Garanti		Verilen Garintiler		Mevcut Garantiler		Takipteki Garanti.		Tamamlanan Garanti.	
Yıl	Sayı	Miktar	Sayı	Miktar	Sayı	Miktar	Sayı	Miktar	Sayı	Miktar
1994	9	22,342	4	7,942	0	0	0	0	4	7,942
1995	65	159,030	39	95,738	6	22,390	1	4,000	32	69,348
1996	171	996,251	110	592,907	32	204,888	25	180,841	53	207,178
1997	563	3,762,861	266	1,726,480	149	1,226,950	29	208,179	88	291,351
1998	379	4,105,606	162	1,627,390	151	1,529,287	4	30,400	7	67,703
1999*	246	3,848,304	84	1,041,421	84	1,041,421	0	0	0	0
Total	1433	12,894,394	665	5,091,878	422	4,024,936	59	423,420	184	643,522

Kaynak: Kredi Garanti Fonu A.Ş.

*) 7 Eylül 1999 tarihi itibariyle.

Tablonun gösterdiği gibi, 1994 ve 1995 yılları boyunca geçen bir geçiş döneminden sonra, Kredi Garanti Fonu 1996'da garanti verme konusundaki faaliyetlerini önemli ölçüde artırmıştır. Ancak, oldukça yüksek bir oranda kredi takipleriyle karşılaşmıştır. Muhtemelen bu deneyimden ders alınmış olmalı ki, izleyen 1997 yılında, Fon faaliyetlerinde ikinci önemli bir atılım yapmıştır ve hatta takipteki kredilerini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle denilebilir ki, 1997 yılı işletme faaliyetleri açısından Fonun en başarılı yılı olmuştur. Ancak bu tempo muhafaza edilememiştir. Hatta, daha sonra açıklanacağı gibi, 1998 başından beri Türkiye ekonomisinin sıkıntısını çektiği küresel kriz nedeniyle belli bir ölçüde reel anlamda düşmüştür.

Tablo 2'nin son satırında görüldüğü gibi, Fona şimdiye kadar toplam 12.8 trilyon TL civarında garanti isteyen 1433 adet talep gelmiştir ve bunlardan 665 işletmeye yaklaşık 5 trilyon TL civarında garanti verilmiştir. Yani, Fonun değerlendirme kriterlerine göre istenilen miktar açısından, talebin garantileri ve 59 işletmede de yaklaşık 0.4 trilyon TL kadar takipte olan garantileri bulunmaktadır. Geriye kalan miktar olan 0.6 trilyon TL'de 184 işletmeden tahsil edilen ya da tamamlanan garantilerdir.

Böylece aşağıda Tablo 3'de de gösterildiği gibi, Fonun şu anda takipteki kredilerinin oranı % 8.3 civarında bulunmaktadır ki, bu da bankaların takip oranından çok daha düşük fakat kooperatiflerinkinden daha büyüktür. Ayrıca, Fonun 1996 ve 1997'de önemli ölçüde geri ödemelerde sıkıntı çektiği görülmektedir. Ancak bu sıkıntılar daha sonra azalmıştır.

Tablo 3: Türk Bankalarının, Kooperatiflerin ve Kredi Garanti Fonunun Takip Oranları (9)

Yıllar	Bankalar	Kooperatifler	Kredi Garanti Fonu
1994	4.1	n.a	0.0
1995	2.8	1.3	3.8
1996	2.2	1.6	26.5
1997	2.4	2.1	16.2
1998	7.2	3.3	10.4
1999*	12.5	3.5	8.3

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği ve
Halk Bankası Araştırma ve Planlama Müdürlüğü.
*) Bankalar için Ağustos sonu, Kooperatifler için Eylül 15 ve Kredi Garanti Fonu için Eylül 7 tarihi itibariyle.

Daha önce de açıklandığı gibi, KOBİ'lerin garanti hizmetine büyük ihtiyaçları olmasına rağmen, Fonun garanti kapasitesinin 7.7 trilyon TL (32 milyon DM) olduğu ve bunun yalnızca 4 trilyon TL civarında bir kısmının kullanıldığı ya da garanti kapasitesi kullanma oranının % 52 (4/7.7) olduğu göz önüne alınırsa, Fonun önemli faaliyet ve pazarlama sorunları ile karşı karşıya bulunduğu sonucuna kolayca varılabilir. Bunun nedenleri çok çeşitlidir ve daha sonra izleyen sayfalarda tartışılacaktır.

2.3. İki Yaklaşımın Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi: Kolay Olmayan Bir Ortaklık

Şimdiye kadar yapılan açıklamalara ve tartışmalara dayalı olarak kolaylıkla denilebilir ki, Kredi ve Kefalet Kooperatifleri ile Kredi Garanti Fonunun amacı temelde aynıdır ve bu amaç da, Halk Bankasından alınan kredilerin geri ödemesini güvenceye almak için yeterli teminata sahip olmayan işletmelere teminat ya da garanti sağlamaktır. Bu bakımdan benzer kuruluşlardır. Fakat tamamen farklı koşullarda ve farklı biçimlerde faaliyette bulunmaktadırlar. Kooperatifler temelde hükümetler tarafından kendilerine tahsis edilen önemli ölçüde sübvansiyonne edilmiş fonları, esnaf ve sanatkâr (mikro işletmeler) olarak tanımlanan üyelerine dağıtma görevini üstlenmişlerdir. Buna karşılık Kredi Garanti Fonu hem mikro işletmelere hem KOBİ'lere kredi garanti hizmeti vermek amacı ile genellikle fazla cömert olmayan hissedarlarından ve/veya kendisini destekleyen taraflardan fon sağlar ve ayrıca hükümetlerden de belirli ve doğrudan her hangi bir destek almamaktadır.

Kooperatifler belirgin olarak sadece kendi üyeleri olan mikro işletmelere yani esnaf ve sanatkarlara devlet desteği ile hizmet vermeyi amaçlarken, Kredi Garanti Fonu garanti hizmetlerini büyük işletmeler hariç tüm mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelere yönlendirmektedir. Başka bir ifade ile, Fonun çok daha geniş bir hizmet piyasası vardır ve piyasa ekonomisi kurallarına göre faaliyette bulunmaktadır. Ancak, Fon kooperatiflerle rekabet edemez. Çünkü kooperatif kredileri fazla sübvansiyonne edilmiştir ve yalnızca kooperatifler tarafından kullanılmaktadır. Bu demektir ki, Kredi Garanti Fonu Şirketinin hedef pazarı esnaf ve sanatkârlardan ya da mikro işletmelerden değil KOBİ'lerden oluşmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kredi ve Kefalet Kooperatifleri, Kredi Garanti Fonu Şirketi gibi rekabetçi piyasa ekonomisi kurallarına göre faaliyette bulunan çağdaş finansal kurumlar değil, 1951 yılının koşulları çerçevesinde bir zamanlar verilen bir kamu avantajını korumaya çalışan kuruluşlardır. Dolayısıyla, Kredi ve Kefalet Kooperatifleri ile Kredi Garanti Fonu Şirketinin işbirliği yapması ya da birbirlerini tamamlaması için, hiç bir imkanın bulunmadığı sonucuna varmak fazla zor değildir. Hatta kooperatifler kredi garanti hiz-

metleri için gerçekten önemli bir talep kaynağı olan mikro işletmeleri, kendilerine adeta bağışlanan bir avantajla çekerek Kredi Garanti Fonu Şirketinin gelişimini sınırlamaktadırlar. Bu nedenle, KOBİ'ler gibi mikro işletmelerin de (esnaf ve sanatkârların da) kredi garanti ihtiyaçlarını rekabetçi bir piyasa ekonomisinin kurallarına göre karşılamak için, en akılcı yol, bu kooperatifleri kredi garanti fonları gibi çağdaş finansal kurumlar biçimine dönüştürmektir. Bu yaklaşım TOBB tarafından "KOBİ 2000 Eylem Planı"nı hazırlamakla görevlendirilen komisyona da önerilmiştir ve gerçekleştirilebilir bir öneri olarak kabul edilmiştir.

III. Kredi Garanti Fonu Şirketinin Gelişimini Önleyen Faktörler

Kredi Garanti Fonu Şirketi kâr eden bir şirket ve bankalardan çok daha düşük bir takip oranına sahip olmasına rağmen, Fon kendi kurucularının ve yöneticilerinin beklentilerini tatmin edecek düzeyde yeterli bir gelişme gösterememiştir. Daha önce açıklandığı gibi, KOBİ'lerin kredi garanti hizmetlerine kesin ihtiyacı bulunduğu gerçeği ya da düşüncesinin aksine, eğer Kredi Garanti Fonunun kapasite kullanım oranının % 52 olduğu ve düşük talep düzeyi nedeniyle daha önce İzmir ve Bursa'da kurulmuş bulunan şubelerinin kapatıldığı göz önüne alınırsa, Fonun bazı önemli problemlerle karşı karşıya olduğu sonucuna kolaylıkla varılabilir. Bu problemlerin nedenleri ya da Fonun gelişimini önleyen faktörler çok çeşitlidir ve aşağıdaki gibi açıklanabilir.

a) Her şeyden önce, 1993'deki ilk kuruluş çalışmaları sırasında Fon hedef pazarına yönelmeyen bir biçimde tanıtılmış ve duyurulmuştur. Fonun kuruluş amacına ilişkin olarak basında yer alan haberler, sanki Fon yalnızca esnaf ve sanatkârlar için garanti veriyormuş gibi yanlış bir izlenim bırakmıştır. Bunun temel nedeni de TESK'in, Fonun kuruluş çalışmalarında öncülüğü alması ya da kuruluş çalışmalarının koordinasyonunun ve ayrıca çalışma faaliyetlerinin izlenmesi görevini üstlenmiş olmasıdır. Bunlara ek olarak, Fonun ilk kuruluşunda TESK'in bir binasına yerleştirilmiş olması da, onun yalnızca TESK üyelerine hizmet vermek için kurulmuş olduğu biçimindeki izlemini kuvvetlendirmiştir. TOBB başlangıçta faaliyetler içinde yer almasına ve kurucu ortak olarak fona katılmasına rağmen, Fona ilgisi TESK'in işlerine müdahale etmeme nedeniyle basit bir ortaklıktan öteye gidememiştir. Belirtmeye gerek yoktur ki, hiç bir sanayi ve/veya ticaret odasının da Fon ile bağlantısı kurulamamıştır. Dolayısıyla, gerçekte temel hedef grup (hedef pazar) olan KOBİ kesimi, kendilerine sağlanan fırsatın farkına yeterince varamamıştır ve Fon, daha önce belirtilen nedenlerle, hiç bir şekilde hizmetinin temel hedef grubu olmayan esnaf ve sanatkârlara yönelik olan bir kurum olarak görülmüştür. Ancak, özellikle Halk Bankasının ve KOSGEB'in Fona katılmasından sonra, tamamen silinmemiş de olsa, bu izlenim aşamalı olarak değişme-

ye başlamıştır. Dolayısıyla, kuruluş çalışmaları sırasında yapılan hatalardan dolayı, Fonun ilk üç yılı etkin olmayan bir biçimde kullanılmıştır.

b) KOBİ kesiminden uzakta kalmasına ya da yanlış bir müşteri grubuna yönelik bir izlenim vermesine ek olarak, garanti hizmetleri için talebin düşük olmasına neden olan diğer önemli bir faktör de, Türkiye ekonomisinin geçirmekte olduğu şiddetli makro ekonomik problemlerdir. Yüksek düzeydeki bütçe açıkları ya da kamu kesiminin büyük ölçüde borçlanma gereği, Hazinenin para ve sermaye piyasalarından çok fazla borçlanmasına yol açmakta ve dolayısıyla ekonomide ödünç verilebilir fonları büyük oranda azaltmakta ve faizlerin yükselmesine neden olmaktadır. Ekonomide ödünç verilebilir fonların az miktarda olması, ayrıca ticari bankaları yüksek işlem maliyetleri ve düşünülen geri ödeme riski nedeniyle KOBİ'lere borç (kredi) vermekten alıkoymaktadır. Bu durum ise, borçlanma maliyetini ve istenilen teminat düzeyini yükseltmektedir. Dolayısıyla, fonların pahalı olmasına rağmen, KOBİ'ler, banka müdürleri ile iyi kişisel ilişkilere ve iyi teminata sahip olmadıkları müddetçe, bankaların kendilerine kredi vermek istemeyeceklerini anlamış bulunmaktadırlar. KOBİ'ler de genellikle bu imkanlara sahip değillerdir.

c) Fon yöneticilerinin mevcut sınırlı sorumluluk fonunu kaybetme duygusu da, Fonun büyümesini önleyen bir diğer önemli faktördür. Daha önce de belirtildiği gibi, Kredi Garanti Fonunun 32 milyon DM ya da 7.7 trilyon TL miktarında çok sınırlı bir sorumluluk fonu bulunmaktadır ki, bunun da 4 trilyon TL kadarı kredilere garanti vermek için teminat olarak bağlanmıştır. Her hangi bir devlet desteği ya da her hangi bir biçimde bir kotr garantiye veya reasüransa sahip olmadığı için, Fon yöneticileri müşteri seçiminde ve verilen garantiler için güvence isteme bakımından oldukça ihtiyatlı davranmaktadırlar. Bu riskten sakınma davranışı, kaybettikleri zaman kendi işleri de dahil herşeyi tamamen kaybedeceğini düşünen, hemen hemen tüm küçük işletme yöneticilerinin ve/veya sahiplerinin genel bir kişilik özelliğidir. Çünkü her hangi bir finansal sıkıntı durumunda, ne sermaye artırabileceklerini ne de hissedarları dahil her hangi bir kaynaktan finansal destek alamayacaklarını bilmektedirler. Bu nedenle, tüm ihtiyatlı küçük işletmeler gibi, Kredi Garanti Fonu da bir adım adım gelişme ve istikrarlı büyüme yaklaşımı izlemektedir. Dolayısıyla, Fon yöneticileri hem ek işletme masraflarına girmemek, hem de fonun kontrolünü kaybetmemek için pazarlama ya da tanıtım faaliyetlerinden kaçınmaktadırlar.

d) Kredi Garanti Fonu Şirketi mevcut durumda, garantilerini yalnızca Halk Bankası aracılığı ile vermektedir. Bunun temel nedeni iki boyutludur. Birincisi, 1994 Mayıs'ında imzalanan protokole göre, Kredi Garanti Fonunun garantilerini kabul etmesi için Fonun tüm fonlarını Halk Bankasına yatırma-

sı gerekmektedir. İkincisi, Halk Bankası dışındaki ticari bankalar, Fonun kuruluşu sırasında Kredi Garanti Fonu Şirketi gibi fazla bilmedikleri bir kurumla, kendilerine yabancı olan garanti verme işine girmekte isteksizdi ve ayrıca mikro ve küçük işletmelere de kredi vermekten sakınıyorlardı. Dolayısıyla şu anda olduğu gibi; Fonun Halk Bankası ile çalışmaktan başka bir şansı kalmamıştır. Kredi Garanti Fonu Şirketinin şu ana kadar gerçekleştirdiği iş hacmine ulaşmada, Halk Bankasının önemli ölçüde katkısı bulunması gerçeğine rağmen, bu uygulama doğal olarak Fonun faaliyetini Halk Bankasının mikro ve küçük işletme müşterileri ile sınırlandırmaktadır. Mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin Halk Bankasının sübvansiyonne edilen kredilerini kullanmayı tercih etmeleri kuşkusuz doğrudur. Ancak, gerek bu kredilerin kullanım koşullarını karşılamama, gerekse her KOBİ'ye kredi vermek için fonların sınırlı olması nedeniyle, tüm KOBİ'lerin bu kredilerden yararlanmadığı da aynı derecede doğrudur. Bu durumda, diğer ticari bankalardan kredi kullanan ya da kredi almak isteyen fakat teminat yetersizliği nedeniyle alamayan pek çok KOBİ'nin bulunduğu söylenebilir. Eğer Kredi Garanti Fonu Şirketinin şu anda yönettiği sınırlı fon miktarı gözönüne alınırsa, ne yazık ki, Fonun diğer ticari bankalarla çalışmak için hiç bir şansının olmadığı kolaylıkla söylenebilir. Çünkü sorumluluk fonu Halk Bankasına yatırılmıştır ve diğer bankaları çekmek için de çok sınırlı miktardadır.

e) Kredi Garanti Fonunun faaliyetini sınırlayan son bir faktör de, komisyon ücretleri ile ilişkilidir. Fonun şu anda uyguladığı % 3'lük komisyon ücretinin genellikle makul bir oran olduğu kabul edilmesine rağmen, ancak kredi ya da garanti miktarının büyük ve müşterinin riskliliğinin çok düşük olduğu durumlarda, komisyon ücretinin miktarı şikayetlere yol açmakta ve müşterileri, Halk Bankasını teminat istememeye ikna etme, akrabalarının ya da arkadaşlarının desteğini isteme veya bir başka ticari bankadan teminat mektubu temin etmek gibi, diğer seçenekler aramaya yöneltmektedir. Bu nedenle, mevcut komisyon ücreti oranı düzeyinin garanti hizmetleri talebi üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğu görülmektedir. Dikkat edileceği gibi, biz şimdiye kadar Kredi Garanti Fonunun Türkiye'nin finansal piyasasında, daha önce açıklanan nedenlerle rakip olarak görmediğimiz kredi ve kefalet kooperatifleri hariç, rakibi olmadığını kapalı bir biçimde varsaymıştık. Gerçekten, bir ticari bankadan, diğer ticari bankalarca verilecek bir krediye güvence oluşturmak için alınan "teminat mektubu", Fonun Halk Bankası garanti sözleşmesi ile rekabet eden önemli bir finansal araç olarak görülmektedir. Bu mektupların komisyon ücreti müşterilerin kredibilitesine bağlı olarak % 1 ile 2 arasındadır. Her hangi bir müşteri için gerekli görülürse, Fon yönetim kurulunun komisyon ücreti oranını değiştirebilmesine rağmen, böyle bir uygulama zaman almakta ve yöneticilerin işletme faaliyetlerindeki esnekliğini sınırlandırmaktadır.

IV. Sonuç

Hiç kuşkusuz tüm ülkelerde KOBİ'ler, ekonomik sistemlerin en önemli bileşenini oluştururlar ve bu nedenle de, sınırlı kaynakların rasyonel kullanımı için arzulanan etkin bir piyasa mekanizmasını kurmak için bir "olmazsa olmaz" koşuldurlar. Ancak bugüne kadar izlenen liberal finans politikaları, KOBİ'lerin finansal ihtiyaçlarını etkin bir biçimde karşılamak için, rekabetçi piyasa ekonomisi mantığı ile uyumlu finansal bir mekanizma geliştirmeyi daima ihmal etmişlerdir. Ekonomik etkinliği sorgulanmadan uygulanan ve çok büyük ölçüde sübvansiyonne edilmiş kredi programları, hem bütçeye bir yük olmuş hem de fonların yeterli olmaması nedeniyle ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalmışlardır. Sonuç olarak, bugün KOBİ'ler ekonomi için büyük önem taşıyan toplumsal ve ekonomik fonksiyonlarını yerini getirmekten alıkoyan bazı önemli finansal sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadırlar.

Dolayısıyla, 21. yüzyılda çağdaş bir devlet olmayı ve rekabetçi bir piyasa ekonomisi tesis etmeyi amaçlayan bir ülke olarak Türkiye Cumhuriyeti, KOBİ'lerin karşılaştıkları bu finansal sorunların nedenlerini araştırmak ve onları çözmek için mümkün olan bazı çözüm yollarını bulmak zorundadır. Çünkü, KOBİ'lerin kendilerinden beklenen ekonomik fonksiyonlarını daha etkin olarak yerine getirebilmeleri amacıyla gelişip büyümeleri için ihtiyaç duydukları şey, devletin koruması ve desteğinden çok, gerçekten uygun ve özgür bir girişimcilik ortamıdır. Ancak gerçek şudur ki, KOBİ'lerin finansal sorunlarını yaratan nedenler çok iyi bilinmektedir. KOBİ'ler konusunda yürütülen çalışmalar, gerçekten KOBİ'lerin finansal kaynaklara ulaşmada çok sınırlı imkanlara sahip olduğunu açıklıkla ortaya koymaktadır; çünkü ekonomide borç verilebilir fonlar sınırlıdır, kredi faizleri çok yüksektir, yüksek işlem maliyetleri ve yanlış olarak algılanan yüksek risk nedeniyle bankalar KOBİ'lere kredi vermek istememektedirler, bankalardaki bürokratik formaliteler çok uzun zaman almaktadır, kredi talebini başlatmak için banka yöneticileri ile toplumsal ilişkiler eksiktir ve bankalardan alınacak kredileri güvenceye bağlamak için teminat sıkıntısı bulunmaktadır.

Bu engeller arasında ilk ikisi dışsal faktörlerdir ve ancak doğru makro ekonomi politikaları ile çözümlenebilir. Vergilendirme, bankacılık ve sosyal güvenlik mevzuatında yapılan bazı köklü değişiklikler, ekonomiyi daha çok piyasaya yönelik bir biçime dönüştürmek ve dolayısıyla KOBİ'lerin rekabetçi piyasa koşulları içinde çalışmalarına imkan sağlayacağına inanmak için iyi nedenlerdir. Buna karşılık, diğer problemler çok daha kolayca çözülebilir. Örneğin, ticari bankalardan istenilen kredilere teminat ya da garanti vermek için teminat yokluğu, KOBİ'lerin finansal kaynaklara ulaşmasında, en önemli engel olmasa da, gerçekten önemli bir engeldir. Fakat bu engeli ortadan

kaldırmak için, şimdiye kadar geliştirilen yaklaşımlar tatmin edici olmaktan çok uzaktır. 1951 yılında kurulan Kredi ve Kefalet Kooperatifleri aslında bir sosyal gruba bir zamanlar verilen bir avantajı muhafaza eden kuruluşlardır. Son zamanlarda piyasa ekonomisi koşullarına göre garanti hizmetleri sağlamak amacıyla Kredi Garanti Fonu adı altında ikinci bir çözüm oluşturulmuş olmasına rağmen, bu fonun amaçlarına ulaşmasını önleyen bazı ciddi engeller bulunmaktadır. Bu engeller ismen şunlardır: Belirsiz bir hedef pazar ile yanlış bir imaj yaratılması, Fonun yönetimindeki sorumluluk fonunun sınırlı miktarda olması, tek bir kamu bankası ile çalışma durumu, devlet tarafından sağlanan uygun bir kontr garantinin bulunmaması ve bazı durumlarda garanti hizmetleri komisyonunun yüksek olması.

Eğer Kredi Garanti Fonu uygun bir strateji ile doğru hedef pazarı çizgisine çekilebilirse, yani KOBİ'lere doğrudan yönelmek için TOBB ve onun üyesi odalarla çalışırsa, TOBB ve üye odalarının katkıları ile ve/veya TOBB'dan, katılımcı odalardan ve Alman hükümetinin yapacakları katkılarla kurulacak ikinci bir sorumluluk fonu aracılığı ile finansal gücü artırılırsa ve ayrıca Fon özel bir kanun ya da yasal düzenleme ile yasal olarak tanınır ve desteklenirse; Kredi Garanti Fonunun KOBİ'lerin finansal kaynaklara ulaşmasını engelleyen önemli bir engeli aşmasına çok yardımcı olacağına kesinlikle inanıyoruz. Kredi Garanti Fonu rekabetçi piyasa koşullarına göre faaliyette bulunmaktadır ve bu nedenle de, piyasa ekonomisi mantığına çok uygundur. Dolayısıyla, KOBİ'lerin fonksiyonlarını daha etkin olarak yerine getirmeleri için finansal kaynaklara ulaşmada yardımcı olan vazgeçilmez bir finansal kurumdur. Bu nedenle, KOBİ politikalarını geliştirmekten sorumlu olanlar, Kredi Garanti Fonu Şirketinin ya da genelde kredi garanti fonlarının gelişip büyümesi ve finansal sistemle bütünleşmesi için yeni yollar açacak bazı muhtemel çözümler bulmak zorundadırlar.

Küreselleşme ve Yaşam Boyu Eğitim

Dr. Fevziye SAYILAN (*)

Küreselleşme dar anlamında ekonomilerin giderek artan bütünleşmesidir. Bu olgu kapitalizmin uzun tarihsel gelişimi içinde değerlendirildiğinde, kapitalizmin kriz karşısında yeniden yapılanmasına denk düşmektedir. Bu durumda da küreselleşme yeniden yapılanma sürecinin kendinden çok, bu sürece yön veren politikaların kendiliğindenliğine, karşı konulamazlığına ve seçeneksizliğine ilişkin bir ideolojik hegemonyayı işaret etmektedir. Böylece kapitalizm diğer tarihsel krizlerinden daha çok "nihai ufkunu" zorlayacak bir esneklik ve yayılma kapasitesi kazanmıştır. İdeolojik hegemonyanın gücü, bilişim ve iletişim teknolojilerin sunduğu olanaklarla birleşince de ortaya uluslararası kapitalizmin küresel egemenliği çıkmıştır. Kapitalizmin 1970'lerden itibaren yoğunlaşan krizini aşmaya yönelik politikalar, üretimin, ticaretin, mali sermayenin, iletişimin, yönetimin ve denetimin uluslararasılaştırmak için son yirmi yıldır kamu kesiminin tasfiyesi ya da daraltılmasını odağına alan serbestleştirme, düzensizleştirme ve özelleştirmeler ile sürdürülmüştür. Bu noktada piyasanın/ekonominin mantığı politikanın dili olmuş; neo liberalizm, sermayenin üretimi yönetme ve denetleme yetkisini sınırsızlaştırma, kitle iletişiminin kontrolünü ve denetimini tekeline alma ve sınırları aşma kapasitesi kazanma hırsını göze görünmez kılmış; küreselleşme ideolojisiyle kendini de gizleme olanağı bulmuştur. Bu nedenle küreselleşme bir yandan kapitalizmin son yirmi yıllık değişimini bir yanıyla da düşünce ve genel anlamında ideoloji dünyasındaki paradigmatik değişiklikleri anlatmaktadır.

(*) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Bugün küreselleşmenin ampirik görünümleri uluslararası bütünleşme, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, ticaretin serbestleşmesi, piyasa, dünya bankası ve yapısal uyum programlarıdır. Bunları birbirine bağlayan neo liberal politikaların iki önemli ayağını ise serbest piyasa ve küçük, güçlü devlet oluşturmaktadır. Küresel ticaret ve sermaye hareketleri için devletin küçülmesini öngören bu politikaların merkezinde devletin ve kamusal harcamaların kısıtlanması politikaları bulunmaktadır. Yirmi yıllık süreç sonunda küresel düzeyde devlet piyasa dengesi, piyasa lehine değişmiştir. (Boratav, 1997). Bunun sonucunda hem gelişmiş ülkelerdeki örgütlü modernlik çözülmüş hem de gelişmekte olan ülkelerde devlet eliyle modernleşme politikalarından topyekün bir kopuş gündeme gelmiştir. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında devletin düzenleyici rolünün köklü bir biçimde değiştirmesiyle yurttaşlık, kamusal alan toplumsalın anlamında değişimler olmuş; örgütlü toplumun çözülmesi, kamu çıkarının piyasanın gerekleri çerçevesinde yeniden tanımlanması, toplumsal çıkarların temsilinde işçi sendikaları gibi örgütlerin geriletilmesine ve geniş kesimlerin demokrasi ile ilişkisinin zayıflamasına yol açmıştır. Modern siyasal alanın aydınlanmacı temellerini oluşturan temsil, katılım, halk egemenliği, millî irade, kamu yararı gibi kavramlar hayat verdikleri anayasa, seçimler, sendika ve partiler gibi kurumlarla birlikte güçlerini yitirmiş ya da değişime uğramıştır (Özkazanç, 1995).

Öte yandan büyük ölçüde gelişmiş sanayi toplumlarında savaş sonrası izlenen büyümenin sona ermesinin yarattığı çok yönlü bunalım post modern düşüncenin çıkışına da zemin hazırlamıştır. Toplumsal ilerlemeye duyulan inancın azıldığı bu iklimde boy veren; modernliğin kültür ve siyaset düzeyinde baskıcı ve otoriter yapılarını ve eşitsiz görünümlerini sorgulayan modernizm eleştirisi, ilerleme ve toplumsal dönüşüm fikrinin olanaksızlığına vurgu yapan bir kötümserliğe dönüşmüştür. Bütün özgürlükçü ve eşitlikçi potansiyeline rağmen, farklılık ve kimlik siyasetleri ve pedagojileri kamusal ve toplumsal anlamların parçalanma sürecine dolaylı bir biçimde katkıda bulunmuştur. Böylece küresel kapitalizm post modern kültür ve düşünce zemininde de yayılma olanağı bulmuştur. Bu bağlamda dünya bir yandan küreselleşme kavramının ifade ettiği biçimde bütünleşirken, bir yandan da benzersiz bir biçimde toplumsal, siyasal ve kültürel parçalanma ve kutuplaşmaya yönelmektedir. Modern dönemin temel toplumsal kimlikleri yerini ırk, cinsiyet ve etnisiteye dayalı özcü kimliklere bırakmaktadır (Gülalp, 1997; Hall, 1998).

Modernliğin kültürel, siyasal ve toplumsal düzeyde çözülmesini yönlendiren bütün bu gelişmeler yıkıcı etkisini modernleşmenin merkezinde yer alan

eğitim alanında göstermiştir. Kamusal çıkar ve toplumsal ihtiyaçları piyasa merkezinde yeniden tanımlayan liberal düşüncenin önü açıldıkça gerek eğitime yüklenen toplumsal anlamlar; buna bağlı olarak eğitimin amacı ve işlevi, gerekse toplumsal gereksinimler çerçevesinde bir kamusal hizmet olarak örgütlenmesinin ve sunulmasının koşullarını değiştirmiştir. Bunun sonucunda her düzeydeki eğitim eşitsizlikleri artmış ve eğitim toplumsal kutuplaşmanın bir aracı haline gelmiştir.

Yapısal Uyum ve Eğitim

1980'li yıllardan itibaren IMF ve DB denetiminde uygulanmaya başlanan yapısal uyum programları kapitalizmle bütünleşmeyi hedeflemiş ve pek çok ülke için "uzun dönemli kalkınma programlarının yerini almıştır." (Steward, 1995: 170). Gelişmekte olan ülkeler için uyum süreci söz konusu iki kurum tarafından tamamen dışarıdan dayatılan bir yeniden yapılanma temelinde gerçekleştirilmiş; uyum politikaları kredi veren ülkeler, bankalar ve uluslararası kuruluşların talepleri doğrultusunda saptanmıştır. (Boratav, 1999; Arın, 1993-94)). Bugün UNESCO'ya üye ülkelerin yaklaşık tamamı yapısal uyum programları uygulamaktadır. (UNESCO 2000/a).

Cornay'a göre uyum süreci kamu sektörünün batışıyla ve bunun sonucunda, pek çok ülkede artan yoksullukla ve gelir dağılımı dengesizliğinin artışıyla, eğitime ayrılan kamusal fonların azaltılması ile, düşen ücretler ve azalan hâne gelirleri ile eğitime ulaşmak için özel girişime yönelme eğilimleri ile tanımlanmaktadır (1995: 650). Bu bağlamda uyum programı uygulayan ülkelerin dış borç açıkları büyümüş, gelir dengesizlikleri artmış; güç dengeleri gelişmiş ülkeler lehine daha da bozulmuştur (Boratav, 1999). Uyum politikaları uluslararası, bölgesel ve ulusal ölçeklerdeki yapısal eşitsizlikleri derinleştirmiş; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki, kadınlarla erkekler ve yoksullarla zenginler arasındaki eğitime, bilgiye, mesleğe ve gelire ulaşma bakımından eşitsizlikleri artırmıştır. UNDP'nin 2000 yılı insanî gelişme raporunun sunduğu veriler çarpıcıdır: en zengin ve en yoksul ülkeler arasındaki açık büyümüş, dünya ölçeğinde gelir dağılımı gelişmiş ülkeler lehine daha da bozulmuş, gelişmekte olan ülkelerde insani gelişim göstergesi olan kişi başına istihdam, reel ücretler ve kamu harcamaları düşmüştür. (UNDP, 2000). Uyum politikalarının yükünü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde düşük ve orta gelirliler üstlenmiştir. Gelir dağılımı ve yoksulluk varolan toplumsal dokuyu tümüyle tehlikeye atacak kadar olumsuz etki yaratmıştır. (Ghai, 1995).

Yapısal uyum adı verilen bu programların asıl amacı ekonomilerin uluslararası kapitalizmle bütünleşmesini sağlamaya yönelik olmasına karşın, bir yeniden yapılanma paketi olarak uygulandığı için önemli olumsuz etkisini kamusal hizmetlerin tasfiyesinde, özellikle eğitim alanında göstermiştir. Bugün piyasanın düzenleyiciliğine terk edilen eğitim alanı, hem uyum politikalarının yol açtığı sorunların hem de eğitimin anlamı ve toplumsal işlevine ilişkin anlayışlarda meydana gelen köklü değişimlerin sonuçları ile yüz yüzedir. (Cornay, 1995; Steward, 1995; Ercan, 1998 ve 1999).

Yapısal uyum programları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri farklı etkilemiştir. Eşitsiz gelişme sorunlarıyla uğraşan gelişmekte olan ülkeler ancak ileri bir eğitim düzeyi ile bilgi ve teknoloji temelli bu devasa değişimde söz sahibi olabilecekken, daha da eşitsiz bir konuma düşmüşlerdir. Çünkü uyum süreci eşitsiz gelişmenin mantığı içinde biçimlenmiş, gelişmiş ülkeler güçlü pazarlık güçlerine dayanarak, uyum politikaları konusunda seçici davranarak ulusal politikalarını sürdürebilmiş, aynı zamanda sürecin yıkıcı etkilerine karşı koruyucu önlemler alma olanağına da sahip olmuşlardır. Böylece neo liberal modeli kendi yapılarına uyarlayarak çıkarlarını koruyan gelişmiş ülkeler kendi uyum programlarını yürütme fırsatına sahip olmuşlar, bunun sonucunda da eğitime yönelik kamu harcamaları aynı ölçüde azalmamıştır. Gelişmekte olan ülkeleri ise düşük pazarlık güçleri ve yetersiz entellektüel kaynakları nedeniyle bu programları benimsemek zorunda kalmıştır. Bu nedenle de bu ülkelerde uyum politikaları modernleşme ve ulusal kalkınma politikalarından kesin bir kopuş anlamına gelmiş ve kamu kesiminin daraltılması sonucu bu ülkeler, eğitim ve sağlık gibi temel toplumsal ihtiyaçların piyasaya bırakılmasının toplumsal sonuçlarıyla yüz yüze gelmişlerdir. (Ghai, 1995; Cornay 1995).

Eğitimde yaşanan dönüşümleri bu bağlamda değerlendirdiğimizde, kapitalizmin yeniden yapılanma mantığı ve yönelimleri eğitimde liberalleşmenin çerçevesini belirlemiş ve eğitim alanında üç düzeyde uyum politikası gündeme gelmiştir. (Cornay, 1995): 1) Ulusal ve dünya emek pazarındaki değişen beceri taleplerini karşılamak için müfredatı ve eğitim başarı ölçütlerini yeniden belirlemeye ve yapılandırmaya yönelik reformlar. 2) Eğitimin ve yetiştirmenin finansmanına yönelik reformlar, 3) Eğitimin toplumsal hareketlilikteki rolünü ve eşitlikçi politik işlevini yeniden düzenlemeye yönelik reformlar.

Birinci tür reformlar, müfredatın değişen iş dünyası ve işverenlerin gereksinimleri ile esnekliğin gerektirdiği bilgi ve beceriler temelinde yeniden düzenlenmesini hedeflemiştir. Rekabete dayalı girişimcilik kültürü başarı için

temel uyaran olarak kabul edilmiş ve bu çerçevede öğrenci başarısını uluslararası müfredat standartlarına bağlama eğilimi bu yeni düzenlemenin ana ögesi olmuştur. Piyasanın talepleri doğrultusunda yeniden yapılanan eğitim kurumları, uluslararası kalite sembolü olarak görülmeye başlanmış; bu sürecin dışında kalanlar ise ikinci sınıf olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Yine bu çerçevede eğitimde kaliteyi artırmak amacıyla eğitim yönetiminde yerinden yönetim ve yerelleşme gündeme gelmiştir. Yerel toplulukların, yerel yönetimlerin ve okulların eğitim karar süreçlerinde güçlenmelerini hedefleyen bu eğilim, merkezi ve ulusal mekanizmaların parçalanması sürecine koşut bir biçimde, yerelin uluslararası pazarla bütünleşmesini hedefleyen makro politikaların bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. Yerel eğitim otoritelerinin eğitim konusunda kendilerini sorumlu görürlerse eğitimde kalitenin yükseleceği gerekçesiyle asıl olarak kamu okulları ve kamusal eğitimin özelleştirilmesi hedeflenmiştir. DB aynı biçimde parasız temel eğitimin toplumsal yararının orta ve yükseköğretimden daha yüksek olduğu gerekçesiyle, orta ve yükseköğretimin özelleştirilmesine; bu alanlara ayrılan kamu harcamalarının temel eğitime aktarılarak, devlet tarafından yürütülen parasız temel eğitimin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına odaklanmıştır. Uluslararası işbölümü çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin payına temel eğitimin iyileştirilerek yaygınlaştırılması kalmıştır. 1990 yılında Tayland Jomtien'de toplanan Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı, hem bu politikalara yön vermek hem de geçen on yıllık uyum politikalarının sonuçlarını telafi etmeye yönelmiştir. Herkes için Eğitim Dünya Beyannamesi gelişmekte olan ülkelerdeki temel eğitim sorunlarına odaklaşmış; herkes için temel eğitim gereksinimlerinin karşılamaya yönelik bir eylem planı ile sonuçlanmıştır. (UNESCO, 1990).

Eğitimin finansmanına yönelik reformlar ise, asıl olarak eğitime ayrılan kamusal fonların kısıtlanmasını, bu çerçevede, yükseköğrenimden temel eğitime kaynak aktarımını, ortaöğretimin ve yüksek öğretimin özelleştirilmesini ve eğitimin her düzeyinde öğrenci başına maliyeti düşürmeyi hedeflemektedir. Böylece kamu kesiminin daraltılması ve devletin küçültülmesi politikalarının sonucu, eğitime ayrılan kamu harcamalarının azaltılması, eğitimde özelleştirme yoluyla özel girişimciliğin özendirilmesi ve paralı eğitim uygulamaları gündeme gelmiştir. Bu alanda da Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere yönelik politikaları asıl olarak kamu fonlarının yüksek öğrenimden temel eğitime aktarılması biçiminde sürdürülmüştür. Bu çerçevede hemen hemen tüm ülkelerde yüksek öğrenim paralı hale gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ağır temel eğitim sorununu temel alan bu politikalar, kamu fonlarının temel eğitime aktarılarak kalitenin yükseltilmesine, ortaöğrenim ve

yükseköğrenimde özelleştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca eğitimin her düzeyinde öğrenci başına maliyeti düşürücü çeşitli harç ve ödemeler gündeme gelmiştir.

Bütün bu reformlar eşitlikçi söylemlerle meşruiyet kazanmıştır. Varolan eğitim sistemlerinin eşitsiz ve merkezi yapılarına yönelik eleştirileri de arkasına alan bu politikalar, parasız kamusal eğitimin yoksullardan zenginlere kaynak aktarımı anlamına geldiğini; gelişmekte olan ülkelerde tüm nüfusun ulaşabileceği temel eğitim olanaklarının olmadığını; bu nedenle temel bilgi ve becerileri elde etme şansı bile bulunmayan yoksulların vergileriyle finanse edilen yüksek öğretimden bu tür ülkelerde asıl olarak zenginlerin yararlandığını vurgulayarak yükseköğretimin paralı hale gelmesini ve yüksek öğretime ayrılan kamusal fonların temel eğitime aktarılmasını temel politika edinmiştir. Bu liberal politikalar eğitim kurumlarında yerinden yönetim, eğitim kaynaklarının yönetimi, öğretmen yetiştirme gibi örgütsel reformlar üzerinde odaklanmış ve kamu/devlet okullarının tasfiyesini ve özel girişimciliğin önünün açılmasını hedef almıştır. Eğitimin iş dünyasının ve piyasanın değişen bilgi ve beceri taleplerine karşılamak için rekabet temelinde yeniden yapılandırılması sonucu eğitim hakkı, fırsat eşitliği, toplumsal adalet, yurttaşlık ve demokrasi gibi eğitimin toplumsal işlevine yön veren nosyonlar gözden düşmüş, rekabet ve girişimcilik kültürü başat eğitsel paradigma haline gelmiştir.

Yapısal uyum programları bir paket program olarak uygulandığı için hem doğrudan eğitim alanındaki yeniden yapılanmadan hem de ekonominin genel göstergelerinde yoksullar aleyhine oluşan eşitsizlikler sonucu eğitimde gerilemelere neden olmuştur. Uyum programlarını uygulayan ülkelerde eğitime ayrılan kamu harcamaları kayda değer bir biçimde düşmüş görünmektedir. Tablo 1 ve 2' de görüldüğü gibi, OECD ülkelerinde eğitim harcamaları artarken en yoksul ülkelerde azalmıştır. Bunun sonucunda eğitim yatırımları da azalmıştır. Bu ise öğrenci okullaşma oranlarına ve eğitimin kalitesine doğrudan yansımaktadır. Aynı süreçte eğitim alanında özel girişimciliğin özendirildiği gözönünde tutulursa, parası olanların kaliteli okullarda eğitim gördüğü; durumu elvermeyenlerin kalitesiz kamu eğitimine razı olduğu; yoksullar için ise giderek paralı hâle gelen devlet eğitimine bile ulaşmanın olanaksız hâle gelmesiyle eğitimde fırsat eşitliğini olanaklı kılan koşullar ve eğitim hakkı ortadan kalkmıştır. Öte yandan gelir düzeyinin düşmesi ve işsizliğin yaygınlaşması, sınırlı kaynaklarını çocuklarının eğitimine ayıramayan toplumsal kesimlerin giderek genişletmektedir. Bu durum da çocukların ve

Tablo 1
Eğitim İle İlgili Kamu Harcamalarının
Yıllara Göre GSMH İçindeki Oranları
1980-1997

	1980	1985	1990	1995	1997
Tüm Ülkeler	4.9	4.8	4.7	4.7	4.8
Çok gelişmiş ülkeler:	5.1	4.9	5.0	5.0	5.1
Kuzey Amerika	5.2	5.0	5.4	5.3	5.4
Avrupa	5.2	5.2	5.1	5.3	5.3
Japonya, Çin,İsrail					
Avusturalya, Yeni Zelanda	5.0	4.3	4.0	4.0	4.0
Geçiş ülkeleri	6.4	6.3	4.3	4.6	4.8
(28 eski sosyalist ülke)					
Az gelişmiş ülkeler:	3.8	3.9	3.8	3.8	3.9
Sahra-altı Afrika ülkeleri	5.0	4.5	4.6	5.1	5.1
Arap ülkeleri	4.1	5.8	4.9	5.1	5.1
Latin Amerika ve Karaibler	3.9	4.0	4.0	4.5	4.6
Uzak Doğu Asya ve Çin	2.5	2.5	2.3	2.3	2.3
Güneydoğu Asya ve					
Hindistan	3.0	3.5	3.9	3.3	3.3
En az gelişmiş ülkeler	2.8	2.7	2.3	2.1	2.0
(19 Yoksul Afrika ve Asya ülkesi)					

UNESCO. World Education Report 2000. Appendix II'deki verilerden düzenlenmiştir.

gençlerin okullaşma oranlarını doğrudan düşürmektedir. Steward'a göre Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde 10 yıllık uyum sonucu temel eğitimde okullaşma oranı yüzde 42, ortaöğretimde ise yüzde 21 oranında düşmüştür. Yine aynı ülkelerde kalite göstergeleri olan öğrenci başına harcama, devam, başarı, öğrenci başına öğretmen ve kayıtlı öğrenci sayısında düşüşler ve buna koşut olarak okul terklerinde artış gözlenmektedir (1995: 191).

Tablo 2
Öğrenci Başına Kamu Harcamasının
GSMH'ya Oranı (%) 1990-97 Yılları

		Eğitimin Bütün Düzeylerinde
Dünya Toplamı	1990	22.2
(109 ülke)	1997	22.0
Çok gelişmiş ülkeler:	1990	20.5
(toplam 23 ülke)	1997	21.0
Kuzey Amerika	1990	20.0
(2 ülke)	1997	21.5
Avrupa	1990	23.0
(17 ülke)	1997	23.0
Japonya, Avustralya,	1990	18.5
Y.Zelanda, İsrail	1997	17.9
Eski Sosyalist Ülkeler	1990	20.5
(17 ülke)	1997	26.0
Az gelişmiş ülkeler:	1990	16.5
(toplam 69 ülke)	1997	15.5
Sahra-altı Afrika Ülkeleri	1990	15.0
(24 ülke)	1997	10.7
Arap Ülkeleri	1990	20.5
(10 ülke)	1997	22.1
Latin Amerika ve Karaibler	1990	13.2
(20 ülke)	1997	13.8
Güney-doğu Asya ülkeleri	1990	18.7
(5 ülke)	1997	15.3
Doğu Asya ve Okyanus	1990	7.6
Ülkeleri (9 ülke)	1997	8.5
En az gelişmiş ülkeler	1990	14.8
(19 ülke)	1997	14.4

UNESCO. World Education Report 2000. Appendix II

Diğer alanlarda olduğu gibi uyum politikaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için eğitim alanında farklı sonuçlara yol açmıştır. Eğitime yönelik kamu harcamalarının kısıtlanması politikası gelişmiş ülkelerde tam işlememiş, özellikle de ABD'nde eğitim harcamaları artmıştır. OECD ülkeleri özelleştirme politikalarından çok, azınlık, göçmen, kadın, işsiz gençler gibi özel grupların öğrenme ihtiyaçlarının karşılanmasına; azınlıklar için anadil, çok kültürlü eğitim programları, iki dilli eğitim programları, okuldan işe geçişi sağlayan çıraklık programlarına yönelme olanağı bulmuştur. Yine bu ülkelerde eğitimin yerinden yönetimi, harcamaların kesilmesinden ziyade, öğretmen, öğrenci ve yerel topluluğun okul üzerinde yönetim ve denetim kapasitesi kazanmasına odaklanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkeler-

de ise finans reformları DB tarafından bu ülkelere dayatılmış, kamu harcamalarının kısıtlanması politikaları özelleştirme ve yerelleştirme uygulamalarıyla sürdürülmüş; öğretmen ücretleri de dahil kamu harcamaların azaltılmasına yönelmiştir. (Steward, 1995). Bunun sonucunda az gelişmiş ülkeler uyum politikaları öncesinden bile daha geri bir durum ile yüz yüze kalmışlardır. Bugün dünyada toplam 882 milyon okumaz yazmazın 867 milyonu gelişmekte olan ve az gelişmekte olan ülke halklarıdır. Bunların da üçte ikisini (%64) kadınlar oluşturmaktadır. Tablo 3'de görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerde okuryazarlık oranı % 98-99'u bulurken, yoksul ülkelerde bu oran % 48'e düşmektedir. İnsanların bilgiye ve eğitime ulaşmalarını sağlayan kültür ve iletişim göstergeleri bakımından da her iki gruba dahil ülkeler arasındaki farklılıklar çarpıcıdır. Uyum sürecinde Latin Amerika ülkeleri hariç her iki grup ülke için (gelişmiş ve az gelişmiş) ortak olan tek şey günlük gazete okuma oranının tüm dünyada gerilediğidir. Radyo, televizyon, telefon, kişisel bilgisayar sahibi olma ve internet kullanımı açısından ise, gerek ülkeler gerekse farklı bölgeler arasında çok ciddi farklılıklar vardır. Gelişmiş ülkelerde her bin kişiye 2011 radyo, 642 televizyon, 554 telefon ve 27 bilgisayar düşerken bu oranlar en yoksul ülkelerde bin kişiye 42 radyo, 23 televizyon, 4 telefon, 1 bilgisayar biçimindedir. İnternet kullanımı açısından ise, gelişmiş ülkelerde her yüz bin kişiden 42'si bu olanağa sahipken, yoksul ülkelerde kullanıcı yok görünmektedir (UNESCO, 2000/a).

Tablo 3
Yetişkin Okuryazarlık Oranları

		1990	1997
Dünya toplamı	**Toplam**	**74.9**	**78.1**
Erkek		**81.6**	**84.1**
Kadın		**68.2**	**72.2**
Gelişmiş ve sosyalist ülkelerde	**Toplam**	**98.0**	**98.6**
Erkek		**98.7**	**99.1**
Kadın		**97.3**	**98.1**
Az gelişmiş ülkelerde	**Toplam**	**66.6**	**71.5**
Erkek		**75.7**	**79.5**
Kadın		**57.2**	**63.4**
En Az gelişmiş ülkelerde	**Toplam**	**42.6**	**48.4**
Erkek		**53.8**	**58.9**
Kadın		**31.7**	**38.0**

UNESCO. Statistical Document Education For All 2000 Assessment.

Türkiye'de 1980 yılından bu yana uygulanan yapısal uyum ve istikrar programları, kamu harcamalarının kısıtlanması ve kamu kurumlarının özelleştirilmesini merkezine almıştır. Darbe ertesi yıllarda kemer sıkma politikaları gereği eğitime ayrılan kamu harcamalarının azaltılması "kendi okulunu kendin yap" kampanyası ile başlatılmıştır. Ancak asıl olarak Özal dönemi ile birlikte özelleştirme ve kamusal hizmetlere yönelik harcamaların kısıtlanması politikaları gündeme gelmiştir. Eğitime bütçeden ayrılan pay son yıllarda giderek düşmektedir (Tablo 4). GSMH içinde eğitime ayrılan pay 2000 yılı bütçesinde yüzde 2.7 oranındadır. Dünya ortalamasının 4.8 (Tablo 1) olduğu koşullarda, Türkiye bu alanda en az gelişmiş ülkeler arasındadır.

Tablo 4
Konsolide Bütçe İçinde Eğitim Harcamalarının Payı
1993-2000

Yıllar	Harcamalar (%)
1993	16.5
1994	13.4
1995	12.2
1996	11.0
1997	11.9
1998	9.19
1999	7.77
2000	7.13

MEB. Sayısal Veriler 2000: 240

TÜBİTAK-BİLTEN'in Bilgi Teknolojileri Yaygınlık ve Kullanım Araştırması 2000 sonuçlarına göre, aylık gelirle teknolojinin sunduğu olanaklara erişim arasındaki sıkı bağlantı; yaşamboyu öğrenmenin olmazsa olmaz koşulu olan öğrenme ortamlarına ulaşma olanağına sadece sınırlı bir kesimin sahip olduğu açıkça görülmektedir (Cumhuriyet 26 Ocak 2001).

Eğitimin her düzeyindeki okullaşma oranları (Tablo 5), toplam nüfusun okuryazarlık durumu ve eğitim düzeyi ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye çok yönlü ve eşitsiz eğitim sorunları ile yüz yüzedir (Ünal ve Özsoy, 1998). Eğitim alanında kamusal yükümlülüklerin azaltılması, eğitimin paralı hale getirilmesi bu eşitsizlikleri derinleştirecek görünmektedir. Çünkü varolan "eğitim sistemine bütün çocuklar eşit olarak girememekte, sistem içinde eşit eğitim alamamakta ve eşit olarak mezun olamamaktadırlar. Sistem belli sınıfların ve grupların, erkeklerin ve belli yerlerde yaşayanların lehine çalışmaktadır" (Okçabol ve Gök, Petrol İş Yıllığı 93-94: 756).

Tablo 5
Eğitim Kademelerine Göre Okullaşma Oranı
(1996-97)

Okul Öncesi	8.3
İlköğretim	88.9
İlkokul	99.3
Ortaokul	69.6
Ortaöğretim	54.7
Genel Ortaöğretim	30.8
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	23.9
Yükseköğretim	22.4

MEB. Sayısal Veriler 2000: 11

Hâlâ toplam nüfusun yüzde 19'u okuma yazma bilmemektedir: Yetişkin kadınların % 72'si, erkeklerin ise %92'si okuryazar durumdadır. Yine toplam işgücünün yüzde 56.8'sini ilkokul mezunları, yüzde 9.7'sini okumaz yazmazlar, yüzde 6'sını herhangi bir okulu bitirmemiş olanlar, yüzde 6.2'sini yüksekokul mezunları oluşturmaktadır. (TÜRK İŞ Yıllığı, 1999). Kişi başına düşen eğitim yılı ise sadece 3.9'dur. (Eğitim Sen, Okullar Açılırken, 1999).

Eğitim alanında kamu harcamalarının kısıtlanması politikaları eğitimde özelleştirme politikaları ile koşut biçimde sürdürülmüştür. Ortaöğretimin paralı hale gelmesi Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülmüş ve 15. Milli Eğitim Şurasında kabul edilmiştir. 1994 yılından beri ortaöğretimde öğrencilerden katkı payı adı altında çeşitli türde (okul işletmeleri için, karne, kayıt, malzeme, ısınma, temizlik, bakım gibi) para toplanmaktadır. Yükseköğretimde ise paralılaşma 1992 yılında 2547 sayılı yasada yapılan bir değişiklikle harç (eğitime katkı pay) olarak gündeme gelmiştir. Yanı sıra üniversitelerin temizlik, yemek, basım, yayın, ulaşım gibi rutin işleri üniversite dışından şirketlere ihale edilmektedir. Vakıf üniversitelerini teşvik politikaları ve kamudan özel kesime kaynak aktarımı yoluyla bu alandaki özel girişimciliğin özendirilmesi politikaları kamu eğitimini zayıflatan diğer bir etmendir. Ayrıca üniversiteler özellikle tıp ve mühendislik alanları, piyasa ile bütünleşmeye yönelik çeşitli şirketlere danışmanlık ve eğitim programları sunmakta, çeşitli ve vakıflar aracılığıyla ortak projeler yürütmektedirler. Bu yolla üniversitenin olanakları piyasaya sunulmakta ve metalaşma süreci derinleşmektedir. Bu süreçte serbest pazar ekonomisinin arz ve talep koşullarına uyum için girişimci üniversite modeli üniversitelere dayatılmıştır (Ercan, 1997, 1998). Türkiye'de temel eğitimin yeniden örgütlenmesi ancak 1997 yılında gündeme gelmiş, bu alanda kaynak yaratmak için Milli Piyango, Türk Hava kurumu ve Diyanet Vakfı gelirlerinin bir kısmı ve bağışlarlar da kullanılmaktadır. Eğitimde liberalleşme politikaları eğitim alanında anlayış değişikliğini de gündeme getirmiş, bu çerçevede eğitimin toplumsal önemi, bi-

limin nihai olarak özgürleştirici işlevini göz ardı eden liberal düşüncenin hegemonyası sonucu; eğitimi bireysel çıkar ve yarar açısından değerlendiren eğitimin ticarileşmesi ve bilginin metalaşması süreçleri işlemeye başlamıştır. Devletçi yapının anti demokratik ve sorunlu yapısı da liberal tezlerin meşrûiyet kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun sonucunda eğitimin toplumsal işlevini göz ardı eden, kârlılık ve verimlilik mantığıyla bireyciliği öne çıkaran söylemler başat hale gelmiştir.

Küresel Dünyada Yaşamboyu Öğrenme

Son yirmi yıllık süreçte küresel kapitalizm üretim, istihdam, iletişim ve yaşama tarzlarının çok yönlü değişimini gündeme getirdiği oranda eğitimin işlevini de dönüştürmüştür. Bir yandan toplumsal ve kültürel eşitsizliklerin derinleştiren yapısal dönüşümler yeni sorunlar ve yeni gündemleri dayatmaktadır. Diğer yandan eğitimin anlamı, amacı ve işlevine yönelik paradigmatik düşünce değişikliklerini gündeme getirmektedir. Yaşamboyu eğitim ve öğrenme 1960'ların dünyasında ve modernleşmenin sonuçlarına ilişkin beklentilerin ve umutların henüz kırılmadığı koşullarda, eğitim ve öğrenme olanaklarının yayılacağı ve bu yolla eğitim eşitsizliklerinin üstesinden gelinebileceğine ilişkin iyimser öngörüler temelinde, savaş sonrası dönemin refah toplumu/sosyal devleti ile ulusal kalkınma bağlamında biçimlendi. Temel insan haklarını referans alan bu hümanist eğitsel söylem, herkes için eğitim hakkının erişilebilir olduğu bir dünya kurma eğilimini yansıtıyordu. Bu iyimserliği besleyen ise 19. yüzyıldan itibaren, özellikle de ikinci savaş sonrasında giderek gelişen modern kapitalizmin temel bir eğilimiydi. Tüm toplumun eğitilmesine kamusallık atfeden ve bu konuda devlete ayırdedici rol biçen bu eğilim giderek de başat paradigma haline gelmişti. Her ne kadar hedefler kapitalizmin mantığı içinde tutturulamasa da; gelişmiş ülkelerinde temel eğitim süresi uzamakta, gelişmekte olan ülkelerde ise okuryazarlık oranları yükselmektedir. Bu ilerlemeci eğilim, bilgiye, eğitime, mesleğe ulaşmayı umanlar için bir tutunma sağlayabilmektedir. Çünkü dünyada kümülatif olarak eğitime ayrılan kamu fonları artmakta; eğitim düzeyinin yükselmesi ulusal kalkınmanın ana bileşeni olarak kabul edilmekte; okuryazarlık, yurttaşlık ve demokrasi arasındaki bağlantı demokratik rejimlerin ve uygar dünyanın harcını oluşturmaktadır. Ekonomi politiği bu arkaplan içinde biçimlenen bu paradigma topyekün eğitim etkinliklerinin ilerlemesine ve yaygınlaşmasına yön vermektedir.

Son yirmi yıllık değişimden sonra ise, bir süreç olarak öğrenmenin sürekliliği ile eğitim ve öğrenme olanaklarının süreksizliği ve eşitsiz dağılımı arasındaki gerilimde, yaşam boyu öğrenme tezi şimdi daha bir kırılgan görünüyor. Yaşamboyu öğrenmenin üç bileşenini birbirine bağlayan demokratik

anlayışı güçsüzleştiren süreçler, aynı zamanda eğitimden yoksun kalanlar için inandırıcılık sorununu da gündeme getirmiştir. Çünkü yaşam boyu eğitimin olanaklarının daralması ile üç bileşeni arasındaki ilişkilerde yaşanan köklü dönüşümler eğitim ve öğrenme hakkını bazı kesimler için yok etmiştir.

Öncelikle eğitimin toplumsal amacı ve toplumsal işlevine yönelik anlayışta köklü bir değişim meydana geldi. Tüm toplumun piyasaya indirgendiği bu kültürel ortamda eğitimi piyasanın talep ve ihtiyaçlarına uyarlayan politikalar ağırlık kazandı. Böylece eğitim ekonomik faaliyetlerin bir verimlilik ögesine indirgendi. Eğitimin rolü artık ekonominin gerektirdiği esnek ve nitelikli insangücünü yaratmak olarak tanımlanmaya başlandı. Küreselleşmenin ideolojik evrenindeki bu dönüşüm uluslararası düzlemde UNESCO'nun insani ve demokratik yaklaşımını gerileterek etkisini zayıflatırken; gelişmiş batılı ülkelerde OECD'nin, gelişmekte olan ülkelerde ise DB'nın indirgemeci eğitim politikaları ağırlık kazanmaya başladı. Her iki kurumun eğitim anlayışının odağında neo liberal "insan sermayesi" ve "insan kaynakları" yaklaşımı bulunmaktadır. (OECD, 1992). İnsan sermayesi ve insan kaynakları yaklaşımları eğitim ve yetiştirmenin ekonomik işlevleri konusunda bir şey söylese de, eşitlik, demokrasi ve toplumsal adalet konusunda bir şey söylememektedir (Koorsgaard.1997: 16). İnsanları ekonomik süreçlerin bilgi ve beceri yüklenilmesi gereken bir girdisi olarak değerlendiren bu yaklaşım, hem eğitimin uzun dönemli toplumsal getirisini gözardı etmekte, hem de insani gelişimi teknik yetiştirme ile sınırlandırmaktadır. Eğitimin her düzeyinde ekonominin ve piyasanın talepleri doğrultusunda insangücü yetiştirme, profesyonel ve teknik yaklaşımının ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Yetişkin eğitimi alanında da buna koşut olarak liberal paradigma ağırlık kazanmakta, "kişisel gelişme" artık en iyi ihtimalle verimlilik stratejileri çerçevesinde, bireylerin daha hızlı ve etkin niteliklendirilmesi anlayışına dönüşmekte, bu süreçlerin dışında kalanlar ise unutulmaktadır. Toplumcu yaklaşımının güç kaybettiği bu dönemde toplumsal adalet, demokrasi ve eşitlik değerleri geri planda kalmakta, özgürleştirici politik eğitim gerilerken, mesleki ve teknik programlar öne çıkmaktadır. (Korsgaard, 1997; Kennedy, 2000).

Bütün bu süreç içinde içinde yaşam boyu eğitimin bağlamı ve üç boyutu arasındaki ilişkilerde köklü biçimde değişmektedir. Yaşam boyu eğitim, temel eğitim, yetişkin eğitimi ve öğrenme ortamlarının yaygınlaşması olmak üzere topyekün eğitim etkinliklerini anlatmaktadır. Yaşam boyu öğrenmenin arkasındaki temel gerçek eğitimsel gelişmenin yaşam boyu çabayı gerektirdiği düşüncesidir ve kümülatif olmaya meyletmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle

daha iyi ve daha uzun temel eğitim alan bir kimse yetişkin yaşamının farklı evrelerinde de daha çok öğrenme etkinliğine katılır. (Belanger, 1994). Bugün küresel kapitalizm altında, tüm dünyada temel eğitim süresi artmakta, ancak gelişmekte olan ülkelerde bu süre 10-14 yıla çıkarken, pek çok Afrika ülkesinde hala 4-5 yılla sınırlı kalmaktadır. Yoğun uyum programı uygulayan ülkelerde ilkokula kayıtlı öğrenci sayısında belirgin bir düşüş görülmektedir. Eğer bu eğilimler ve onları destekleyen politikalar devam eder ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artış hızı da göz önünde bulundurulursa, ülkeler arasındaki bu açık daha da büyüyecektir. Bu koşullarda herkes için temel öğrenme gereksinimlerinin karşılanmasının olanakları daralmaktadır. Yaşam boyu öğrenmenin ve insanî gelişimini temeli olan temel eğitimdeki gerilemelerin yanı sıra daha ileri eğitime ulaşma piyasaya terk edildiği ölçüde geniş kesimler için eğitime ulaşmak olanaksız hale gelmektedir. Küresel kapitalizmin yol açtığı sonuçlar nedeniyle, öğrenme çevresindeki köklü dönüşümler de, eşitsizliği daha da derinleştirmekte; gelişmekte olan ülkelerde çocuk, genç ve yetişkin geniş kitlelerin örgütlenmiş öğrenme süreçlerine girme haklarından yoksun bırakmaktadır. Kamusal eğitim olanaklarının daralması, kültürel kurumların değişen işlevleri ve kitle iletişim araçlarının oynadığı rol, öğrenme çevresini köklü bir biçimde değiştirmektedir. Bu süreçlerde gelirden yoksunlaşanların eğitimden dışlanması kaçınılmazdır. Bu durum ise yeni kültürel ve dinsel cemaatlerin ve yerel bağların boy vermesi sürecini hızlandırmakta, insanî yaşama koşullarından ve eğitimden yoksun kalanların hangi dolayımla yurttaş olarak yaşamayı sürdürecekleri belirsizleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki geniş kitlelerin eğitimden dışlanmalarının ekonomik sonuçları ile ilgilenen DB, bu sonuçları uyum sürecinin istenmeyen sonuçları olarak değerlendirerek; bu durumu yoksulluk kültürü ile açıklamayı tercih etmektedir. (World Bank, 1991). Oysa ki ortada yoksulluk kültüründen çok, bir eşitsiz gelişme sorunu vardır ve yapısal uyum politikaları kapitalizmin bu yönünü daha da keskinleştirmiştir. Steward dünya ölçeğinde ele alındığında, her düzeyde eğitim alanların sayısının genişlemeye devam ettiğini, ancak bu durumun yoğun uyum sürecinden geçen ülkelerde 1980'lerde daralmaya başladığını; "Karanlık Çağlardan beri eğitimin yaygınlaşmasında, ilk defa bu kadar büyük ölçekli gerileme görüldüğünü" vurgulamaktadır (1995: 191).

Bu bağlamda yaşam boyu eğitim ve öğrenme, küresel süreçlerin yol açtığı toplumsal kriz tarafından tehdit edilmektedir. (Bu sürece karşı) UNESCO küreselleşmenin ekonomik ve toplumsal sonuçlarını telafi edici programlarla yaşam boyu öğrenmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede demokratik yurttaşlık, barış, çevre, kadın eğitimi ve okuryazarlığın yaygınlaştırılmasına yönelik eğitim programlarına öncelik vermektedir.

Kamusal destek ve fonlardan her zaman daha az yararlanabilmiş olan yetişkin eğitimi ise, şimdi daha çok sivil topluma terk edilmiş görünüyor. Bu durumu veri alan yönelimler, küresel kamusal alanda, küresel sivil toplum dayanışması yoluyla eğitim gündemi oluşturmaya ve kendi programlarını gerçekleştirmeye yöneliyor. Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konseyi (ICAE), bu süreçlerle eğitim ve öğrenme hakkını güçlendirmek ve yaymak için uluslararası ağlar (öğrenme çevreleri) oluşturarak baş etmeye çalışıyor. Sivil toplumun güçlendirilmesi ve örgütlenmesini küresel sorunlarla çözüm için çıkış yolu olarak görüyor (Belanger, 2000). Bu çerçevede küresel sorunlara karşı dünya yurttaşlığı perspektifi ile iletişim ve bilişim teknolojilerinin sunduğu olanaklardan da yararlanarak, yoksulluk, şiddet, suç, çevre ve temel eğitim gibi küresel sorunları odağına alan eğitim gündemleri oluşturuyor. Sivil toplumdan ve toplumsal hareketlerden güç alan bu yaklaşım, halk eğitimi ve dönüştürücü yetişkin eğitimi yaklaşımıyla "küresel pazar vizyonundan, insanı ve yaşamı olumlayan bir dünyaya geçiş için" küresel yurttaşlığı güçlendirecek programları yaymaya yöneliyor (Hall, 2000: 27).

Bu koşullarda yaşamboyu eğitimin geçerliliğini koruyabilmesi için öncelikle eğitimin ekonomi politiği gözden geçirilmelidir. Temel eğitim düzeyinde tam kamu desteği sağlanmasının ve kamusal yükümlülük olarak sürdürülmesinin koşulları yaratılmalıdır. Erişilebilirliği sağlamak için kamusal fonların genişletilmesi ve liberal politikalardan bir kopuş gerekli ön koşul olarak görünmektedir. Yaşam boyu eğitim ve öğrenmenin geleceği, eğitim hakkının güvence altına alındığı, her düzeydeki eğitimin toplumsallaştığı demokratik ve eşitlikçi bir dünya/toplum yaratılmasına bağlıdır. Bu bir yandan çocuk, genç, yetişkin herkes için ulaşılabilir eğitim olanaklarının yaygınlaşmasına ve geniş kitleleri kendi yaşamları ve hakları üzerinde söz ve karar sahibi kılacak halk eğitimi yaklaşımının yaygınlaşmasına bağlı görünmektedir. Bu bağlamda yetişkin eğitiminin geleceği de -profesyonel yetiştirmeye indirgenmeyecekse- her zamankinden daha çok toplumcu paradigmayı güçlendirecek ve yayacak; geniş kitlelerin kendi sorunlarının çözümü konusunda kendilerini özne olarak hissetmelerini; bunun araçlarını yaratmak ve kullanmak için gerekli bilgi ve becerileri edinmelerini sağlayacak eğitim ve öğrenme olanakları yaratma ve yaymaya yönelmelidir. Öğrenme olanaklarının eşitsiz dağılımının sonuçlarını giderici kamusal politikalar, ancak böyle bir toplumsal bilinç ile uygulanabilirlik kazanacak görünmektedir.

Kaynakça

Arın, Tülay. "*Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiy Milletlerin Kalkınma Stratejileri*," **Petrol İş Yıllığı 1993-94**: 544-558.

Belanger, Paul. "*Lifelong Learning: The Dialectics Of Lifelong Education*," **International Review of Education.** 40 (3-5), 1994: 353-381.

———-. "*A New ICAE In A Changing Global Society*," **Convergence**. Vol. XXXIII, 1-2, 2000: 5-9.

Boratav, Korkut. "*Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço*," **TÜRK İŞ YILLIĞI 97**: 31-45.

———-. "*Bir Küreselleşme Eleştirisi*," **TÜRK İŞ YILLIĞI 99**: 29-38.

Cornay, Martin. "*Structural Adjustment and The Changing Face of Education*," **International Labour Reciew**. Vol. 134. No. 6, 1995: 653-673.

Cumhuriyet. 26 Ocak 2001.

EĞİTİM SEN. **Okullar Açılırken**. Özel Sayı: 28, 1999.

Ercan, Fuat. "*Neo Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerine Etkileri*," **TÜRK İŞ YILLIĞI 97**: 46-73.

———-. "*1980'lerde Eğitim Sisteminin Yeniden Yapılanması: Küreselleşme ve Neo Liberal Eğitim Politikaları*," **75 Yılda Eğitim**. T.İş Bankası Yy. İstanbul, 1998: 23-38.

Ghai, Dharam. "*Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi*," **Piyasa Güçleri ve Kalkınma.** (Der. R. Prendergast ve F. Steward). Yapı ve Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1995: 39-71.

Gülalp, Haldun. "*Modernist İyimserlikten Post Modern Kötümserliğe*," **TÜRK İŞ YILLIĞI 97**: 451-464.

Hall, Stuart. "*Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*," **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi.** Der. Anthony D.King. Bilim ve Sanat Yay. Ankara, 1998: 39-62.

Hall. Budd L. "*Global Civil Society: Theorizing a Changing World*," **Convergence**. Vol.XXXIII, 1-2, 2000: 10-32.

Kennedy, Paul. "*Global Challenges At The Begining Of The Twenty-first Century*," **Adult Education and Development.** No. 54, 2000: 7-20.

Korsgaard, Ove. "*Internationalization and Globalization*," **Adult Education and Development.** No. 49, 1997: 9-28.

(MEB) Milli Eğitim Bakanlığı. **Sayısal Veriler 2000**. Ankara.

OECD. **High Quality Education and Training For All**. Paris: 1992.

Okçabol R. ve F. Gök. "*Kriz Karşısında Eğitim Politikaları*," **Petrol İş Yıllığı 1993-94**: 751-769.

Özkazanç, Alev. "*Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler*," **Mürekkep**. Sayı: 7, 1997: 21-37.

Steward, Frances. "*Eğitim ve Uyum: 1980'lerin Deneyimi ve 1990'lar İçin Bazı Dersler*," **Piyasa Güçleri ve Kalkınma.** (Der. R. Prendergast ve F Steward). Yapı ve Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1995: 169-204.

UNDP (BM). **Human Development Report 2000**. Paris

UNESCO. Herkes için Eğitim Dünya Beyannamesi. Ankara: 1990.

UNESCO. **World Education Report 2000/a**. Paris

———-. **Statistical Document Education For All 2000 Assessment**. Paris.

Ünal, I ve S. Özsoy . "*Modern Türkiye'nin Sisyphos Miti: Eğitimde Fırsat Eşitliği*," **75 Yılda Eğitim**. T.İş Bankası Yay., İstanbul, 1998: 39-72.

World Bank. **World Development Report. Washington DC: 1991**

Eski Yunan'da Kent, Kent Devleti (Polis) ve Tiyatro

Murat SEVİNÇ (*)

Yunan toplumunun, en parlak dönemi olan M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllardan önceki yaklaşık dört yüzyıllık zaman dilimi iki döneme ayrılmaktadır: Dor akınlarının, Mykene toplumu ile birlikte uygar toplumsal örgütlenişi yıktıkları tarihten (M.Ö. 1100 dolaylarından), Eski Yunan uygarlığını filizlenmeye başladığı M.Ö. 9. yüzyıla dek üç yüzyıl kadar süren **"Karanlık Çağ"** ve bu çağı izleyen iki yüzyılı kapsayan **"Kahramanlık Çağı".** (Şenel, 1995:110) Kahramanlık Çağı, düşünce yaşamının canlandığı, demokrasi düşüncesinin geliştiği, insanın değer kazandığı, büyük toplumsal, siyasal, ekonomik dönüşümlerin yaşanacağı Eski Yunan'ın altın çağının habercisi olmuştur.

Kahramanlık Çağı'nın hakim değerlerini Homeros destanlarında buluyoruz (1). Bu destanların, dönemin toplumsal, ekonomik ve kültürel resmini çizebilmemiz için eşsiz bir hazine olduğunu söyleyebiliriz.

(*) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

(1) Şenel'in tanımıyla, "Homeros destanları (İlyada ve Odysseia) Homerosoğulları denen, konaktan konağa gezen ozanlarca, Mykene çağındaki atalarının kahramanlıkları ile öğünen aristokratları pohpohlamak ve eğlendirmek için okunurdu. Böylece aristokratik değerleri kuşaktan kuşağa geçiren ve pekiştiren eğitsel ve ideolojik bir işlev görmüşlerdi. Yunan Uygarlığının geliştiği daha sonraki çağlarda ise, aristokratların düşünüşünü biçimlendiren başlıca kültürel kaynak olmuşlardır."(Şenel,1995:11) Homeros destanlarından İlyada , Akhalar'ın Troya ordusuna karşı kazandığı zaferi anlatırken, Kahramanlık Çağı'nın askerî düzenini yansıtır. Odysseia ise, M.Ö. 8. yüzyıl toplumunun sivil yönleri üzerinde durur. Troya savaşı biteli 10 yıl geçmesine karşın hâlâ evine dönmeyen İthaka Kralı Odysseus'un gemileri ve yoldaşlarıyla birlikte, tutuklu bulunduğu adadan yurduna dönüşünün uzun öyküsüdür Odysseia.

Homeros'un dünyası, tanrıların hüküm sürdüğü bir dünyadır. Tanrıların evi Olympos'tur. İnsanoğlunun her işine karışır, taraf tutar, aşık olur, kıskanır, kin tutarlar. İnsanlar gibi giyinip kuşanırlar. İnsandan farkları ise ölümsüz oluşlarıdır; yaralanırlar ama ölmezler. Yaşamın her alanında olan tanrılara, kuşkusuz kentte de hakettikleri saygı gösteriliyordu. Her kent, hatta bütün ülke, bir ya da birden çok tanrıya aitti. Örneğin Atina Athena'ya sunulmuştu. Tanrı, kendine sunulan kenti korumakla da yükümlüydü. Sonraki yüzyıllarda da tanrılara saygıda kusur etmeme geleneği sürdürülmüş, kentlerde, neredeyse her köşe başına, kamu yapılarına tanrı heykelleri serpiştirilmiş, hatta evlerin avlularında sunaklar hiç eksik olmamıştır.

Aristokratik düşünüşün bu destanlarında yağma ekonomisi hakimdir ve yerleşik toplumdaki yağmacılığa dayanan ekonomik düzen beraberinde kölelik kurumunu da getirmiştir. Yunan köleci toplumunun bu tip bir ekonomik dizgenin ürünü olduğu, bu iki olgunun birbirini beslediği, köleliğin, yaygınlaşmasıyla birlikte doğallaştığı görülmektedir. Bu toplumda köleler, bir nesneden farksızdır ve çoğu zaman büyükbaş hayvanlarla bir tutulur. Ancak, efendisinin kölesini öldürme hakkı yoktu, "...hatta bir kölenin kazara öldürülmesi bile..gereğince cezalandırılır...eğer kasden öldürülmüşse, cinayet işlenmiş sayılırdı." (Friedel, 1999:201) Köleler yurttaş olmadığı için hak ve yükümlülük sahibi değildi. Ne davalara katılabilir ne de sözleşme imzalayabilirdi. Friedel'e göre kentlerdeki kölelerin durumu evden eve değişiyordu: "Çiftlik kahyası, işletmeci, saygın vekilharç, sırdaş oda hizmetçisi, kibirli kütüphane memuru, usta heykeltraş, at terbiyecisi, müneccim, aşçıbaşı, berber olan köleler de vardı ve daha nice meslekte uzmanlaşmışlardı." (Friedel,1999:202) Dolayısıyla yönetimde hiçbir etkisi olmayan, yurttaşlık haklarından yararlanamayan köleler, kentteki günlük yaşamda, hiç de önemsiz olmayan roller üstlenebiliyordu. Yine de, Odysseia'daki sadık köle Eumanios'un köleler hakkındaki aristokratik yargıyı dile getiren şu sözlerini unutmamalı: "Kölelik günü çökmeyegörsün bir insanın omuzlarına, engin bakışlı Zeus, erdeminin yarısını alır ondan." (Homeros,1984:320)

Homeros'ta, kadın ve erkeğin toplumsal konumundan, evlerin, sokakların planına, beslenme alışkanlıklarına kadar, kültürel, toplumsal ve kent gündelik yaşamına dair bilgi edinmek olanaklı. Bu destanlardan hareketle, öncelikle "insan" düşüncesindeki değişim vurgulanmalı. 6. ve 5. yüzyıllarda doruk noktasına çıkacak olan "insana verilen önem"in izleri Homeros'ta görülmektedir. Mitolojide, her ne kadar insan ve tanrılar dünyası iç içe geçmiş gibiyse de, yukarıda da belirtildiği gibi tanrılar da insanlaşmakta, Mezopotamya'daki kuş başlı tanrılar, boğa başlı aslanların yerini insan şeklindeki tanrı ve tan-

rı heykelleri almaktadır (2). Tanrılar insana benzeyince, Hamilton'un deyişiyle, "gökyüzü de eve benzemiştir" ve Yunanlı, yakınındaki evde ne olup bittiğinden haberdardır. (Hamilton,1997: 7) Yunan mitolojisi bu özelliğiyle, bilinmez olanın yarattığı bunaltıcı korkuyu silmek ister gibidir.

Köleler gibi yurttaş konumunda olmayan kadının destanlardaki yeri, "eviydi". Kadın, özellikle ana yüceltilirken, toplumdaki yeri özel yaşamıyla, eviyle sınırlı kalıyordu. Krallar, yağmaladıkları ülkelerden kadın da getiriyor ve bu kadınların güzel, soylu olanları, zaman zaman eş muamalesi görüyordu (3). Kadınlar, yurttaş olmadıkları için, ne seçebilir, ne memur olabilir, ne de siyasi toplantı ve şenliklerde yer alabilirdi. Örneğin Atina'da kadınlar (Sparta'dan farklı olarak), spor etkinliklerine dahi katılamazdı. Friedel'in deyişiyle, "kadına toplum içinde, kadının hizmetini gerektiren bir kurban ayininde rahibe olarak ya da bir şenlik alayı sırasında figüran olarak yer verilirdi, bunun dışında hayattaki asıl görevi evliliğe...çocuk vermekti."(Friedel,1999:199) (4)

Homeros'tan birkaç yüzyıl sonrasında Eski Yunan dünyasına baktığımızda, kentler ve kent devletleri hakkında kısaca neler söyleyebiliriz?

Eski Yunan'da, bugün de olduğu gibi, kentin en belirleyici özelliği, tarım dışı etkinliklerin alanı olmasıdır. Kentin ortaya çıkabilmesi, bir yerleşim alanına kent denebilmesi için öncelikle, tarım-tarım dışı etkinlik alanı ayrımının ortaya çıkması gerekmiştir. Benovolo'ya göre, "Kent, M.Ö. üçüncü ve ikinci binlerde Mezopotamya ile Nil, İndus, Sarı Irmak vadilerinde verimli tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi olarak ortaya çıkmıştır." (Benovolo,1995:19) Kentlerin kuruluşunda, coğrafi konum, stratejik ve ekonomik etmenler rol oynamış, kentleşme aşama

---

(2) Hamilton'a göre, "Yunan mitologyası daha çok tanrılarla tanrıçalarla ilgili öykülerden meydana gelmiştir; Ama Yunanlıların Kutsal Kitap'ı olarak okunmamalıdır. Çağdaş Mitologya anlayışına göre, gerçek bir mythos'un dinle doğrudan doğruya hiç ilgisi olamaz, asıl ilgisi doğayla kurulmuştur. İnsanların, hayvanların, ağaçların çiçeklerin güneşin, ayın, yıldızların, fırtınaların, depremlerin nasıl olduğunu anlatır o öyküler." (Hamilton, 1997: 8-9)

(3) İlyada'da Agamemnon ve Akhilleus'un esir kadınlara bağlılıkları görülmeye değer.

(4) Kadının egemen olduğu tek alan olan evlerin fiziksel yapısı da Homeros'ta betimlenmiştir. Avlu, oturma ve yatak odalarından, kiler ve ambarlardan meydana gelen bu evler, yalnızca bir sürü insan ve hayvanı barındırmıyor aynı zamanda, topluluğun bütün gereksinmesini sağlayacak, kapalı bir ekonomi sistemini yaratıp sürdürecek şekilde inşa ediliyordu.(Homeros,1984:53) Evlerin, kentin güzelliğine bir katkısı yoktu; son derece sade, gösterişsizdiler.

aşama gerçekleşmiştir. Köyler küçük kentlerle, küçük kentler büyükleriyle birleşmiş ve bu kentlerin oluşumu tarih boyunca sürmüştür. (Thompson,1995:78)

Eski Yunan'dan önce kentler, daha çok bir iktidar mekanıydı. Kentler, teknolojideki gelişmeyle oluşmaya başlayan toplumsal artığın depolandığı, saklandığı alanlardı. Bunun için de doğal olarak, ürünün saklanacağı yerlere (örneğin tapınaklar), onu koruyacak askeri güce ve tüm organizasyonu yapacak idarecilere gereksinim vardı. Dolayısıyla kentin iktidar odakları da, yöneticiler, askerler ve rahiplerdi (örneğin yazıyı yalnızca rahipler kullanırdı) (5). Bu dönem kentinin bir başka özelliği de yukarıda da belirtildiği gibi, her kentin bir tanrının koruması altında oluşudur ve bu inanış etkisini azalarak da olsa uzun süre sürdürmüştür. İnsanların ve içinde yaşadıkları kentin geleceği önceden saptanmıştır ve yazgıları ortaktır. Gelecek, ne kadar çaba harcanırsa harcansın değiştirilemez. Yurttaşların kimliği, kentin kimliği ve tanrısıyla birdir.

Bu ve bunun gibi, yukarıda Homeros destanları anlatılılırken değinilen ve Kahramanlık Çağı'na özgü, kentin ruhunu şekillendiren pek çok dinsel, ekonomik, sosyal özellik kuşkusuz zamanla değişikliğe uğramıştır. Değişimle, ekonomik ve sosyal etmenler bir yandan kenti şekillendirirken, diğer yandan kentte yaşanan ve giderek kökleşen yeniliklerden de etkilenmiştir. Eski Yunan'da yaşanan değişimin en büyük ürünü, dönemin siyasal, ekonomik, askeri ve dinsel birliği, başka bir deyişle herşeyi olan "kent devletlerinin", yani "Polis" örgütlenmesinin ortaya çıkışıdır (6).

Eski Yunan'da kent devletleri süreklilik kazanmış, örgütlenmesi, ideolojik bir işlev bürünmesiyle siyasal düşünüşün gelişmesine, demokratik kurum-

---

(5) Rahipler denince, bugünkü gibi bir "ruhban sınıfı" düşünülmemeli. Bunlar, tapınağa hizmet eden, kurban işlerini yürüten, tapınak gelirlerini idare eden ve fetvalar veren bir devlet memuru gibiydi. Herhangi bir kutsallık atfedilmemişti. Bakınız Friedel rahiplerin konumunu nasıl tanımlıyor: "Yunan rahiplerinin konumunu, her türlü bilimsel konuda başvurulan ve kendilerine unvanlarının derecesi ve mensup oldukları kurumun önemi uyarınca değer verilen, bunun dışında ne vazgeçilmez sayılan ne de aziz yerine koyulan şu bizim profesör ve doktorlarla kıyaslayabiliriz."(Friedel,1999: 80)

(6) Şenel, Polis'in ortaya çıkışını şöyle açıklamaktadır: "Yunan Yarımadası'nın, birbirlerine dağlarla kapalı, denize açık olan dar vadileri, Ege'nin küçük adacıkları ve Dorlar'ın yerlerinden ettiği toplulukların Batı Anadolu kıyılarında kurdukları, Anadolu'daki güçlü devletlerin varlığı nedeni ile karada genişleme olanakları olmayan, ancak kıyıda nokta nokta tutunmaya çalışan kolonileri, Yunan toplumsal ve siyasal örgütlenişinin kent devleti biçiminde ortaya çıkıp bu biçimi sürdürmesine yol açmış." (Şenel,1995:113)

ların doğmasına, sınıf bilincinin uyanmasına katkıda bulunmuş, bu gelişmelerin adeta "itici gücü" haline gelmiştir.

Kent devletlerinin (bu çalışmada, Eski Yunan uygarlığının en parlak kent devleti olan Atina üzerinde durulacaktır) bu işlevi nasıl ortaya çıkmıştır?

Daha önce, kentlerin, tarım dışı etkinliklerin alanı olduğunu belirtmiştik. Kent yaşantısına, kültürüne geçişin temel nedeni, artık ürünün ortaya çıkışı ve bu ürün için pazar aranmaya başlanmasıdır. Yani, topluluk üretim fazlasına ulaştığında pazara çıkılmış, kâr oranları artmaya başlayınca, topluluk için üretimin yerini, 'kendi için üretim' almaya başlamış ve Thomson'un belirttiği gibi, insanlar yavaş yavaş köylerini terkedip de pazarın yanında ev tutmaya başlayınca 'merkez köy', 'pazar kasabasına' dönüşmüştür.

Kent devletleri, bu gelişimin sonucunda oluşmuştur. Görüldüğü gibi gelişimin itici gücü ekonomik yapıdaki değişimdir. Bu değişimin motoru ise denizciliğin de gelişimiyle dış pazar olanağı bulan şarap ve zeytinyağı üretimidir. Üzüm ve zeytin üretimi, ticaretinin gittikçe daha fazla kâr getirmesiyle, aristokratlar da bu alana yönelmiştir. Küçük çiftçiler ise şarap ve zeytinyağı üretimi için gereken yatırımları yapamadıklarından sürekli borçlanmak zorunda kalmışlardır. Hatta bu borçlanmanın sonunda daha sonra Solon Reformları ile kaldırılacak olan 'borç köleliği' ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmelerle sınıfsal ayırım ve çatışmalar belirginleşmiş, topraklar az sayıda soylu arasında paylaşılırken bir mülksüzler sınıfı da doğmuştur. Şarap ve zeytinyağı ticareti sayesinde kentlerde ticaretle uğraşan bir 'orta sınıf' ortaya çıkmıştır. Ekonomik olarak gittikçe güçlenen bu orta sınıf kuşkusuz siyasal alanda da hak savaşımı verecek, bu savaşımda orta sınıfın müttefiki yoksul ve işsizler olacaktır. Vernant, Yunan toplumundaki bu değişimi şu sözlerle açıklamıştır: "Küçük toprak sahibi küçük köylüler olan Yunan çiftçileri çekişe çekişe beysoylularının eski ayrıcalıklarını 'kamu'ya açacaklardır. Siyasal, hukuksal yüksek kamu görevleri, kamu işlerinin yönetimi, askerlik görevi, bütün bir düşünce, duyma biçimleriyle, değer dizgeleriyle, kültür gibi ayrıcalıklardır bunlar." (Vernant,1996: 83)

Orta sınıf ve mülksüzlerle aristokratlar arasında bu çatışma bazı reformlarla yumuşatılmaya çalışılmış (örneğin Solon Reformları), ancak sınıfsal çatışmalar bu reformlarla da giderilememiş ve sonraki yüzyıl bu tür uzlaştırma çabalarıyla geçmiştir Eski Yunan'da. Sınıf yapısındaki bu değişim ve gelişmeler, toplumsal, siyasal dengeleri de değiştirmiş, bu durum doğal olarak yeni denge arayışlarına ve beraberinde düşüncede devrime neden olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi, mitoloji, Kahramanlık Çağı'nın düşünüşüydü. Bu dönemde doğa güçleri, insan doğa ilişkileri tanrıların istekleri olarak görülüyordu ve bu tanrı egemenliği soylu sınıfın ideolojisinin aracıydı. Oysa ticaretin geliştiği, kent devletlerinin güçlendiği, orta sınıfın genişlediği ve sınıfsal çatışmaların belirginleştiği bir çağda, artık her olan bitenin kaynağını Olympos Dağı'nda aramanın mantığı da sorgulanmaya başlanacaktı. Kentli orta sınıf, siyasi rakibi olan soylu sınıfın ideolojisini benimseyip yönetme yeteneğinin yalnızca onların tekelinde olduğunu kabul edemezdi. Dolayısıyla bu sınıf artık mitoslara kuşkuyla bakıyordu.

İşte kent devletleri, Polisler, bu yeni sınıfın ve onun düşüngüsünün varlığını sürdürüp serpilebilecekleri birer 'beşik'ti. Yani kent, yurttaşların yalnızca barındığı ve para kazandığı bir mekan değildi. Siyasetin, tartışmanın, sanatın vb. merkezi konumundaydı. Özellikle, topluluğun yönetimini bütün yurttaşların katıldığı meclise (eklesia) geçiren yani iktidarı 'ortaya alan' Kleisthenes Reformları (M.Ö. 507) ile birlikte kent merkezi, yurttaşların katıldığı bir tür 'parlamentoya' dönüşmüştü. Yurttaşlar kent merkezi "agorada" biraraya geliyor, siyaseti, sanatı tartışıyorlardı. Siyasette ve tüm sanat etkinliklerinde katılımcılık hakimdi. M.Ö. 5. yüzyılın başlarından itibaren Atina'nın emperyalist yayılmacılığı, Pers Savaşları'nı (M.Ö. 490) kazanması, savaş ve ticaret filolarının gelişmesi de, yurttaşların yönetimindeki rolünü perçinlemişti.

Yurttaşların yönetimde etkili olmalarının önemli nedenlerinden biri kuşkusuz Atina'nın askeri yapısı ve Polislerarası süren deniz savaşlarıydı. Deniz savaşlarının bir yandan diğer devletleri görme ve farklılıkları anlama, diğer yandan yurttaşlık bilincinin yükselmesi açısından olumlu etkileri olmuştur. McNeill bu etkiyi şöyle açıklamaktadır: "Deniz savaşlarının ne zaman sona ereceği belli olmadan uzayıp gidişi, Atina Polisi'nin iç dengesinde büyük değişikliklere yol açtı. Pek az mülkü olan ya da hiç mülkü bulunmayan yurttaşlar, artık her zaman savaş gemilerinde kürekçi olarak hizmet görebilirlerdi. Böylece bu kişiler, yurttaşı oldukları Polis'e, falanj birlikleri içinde hizmet görmek kadar büyük önem kazanan bir askeri hizmette bulundular... Atina yurttaşlarının büyük bir bölümü için, yeni ele geçirilmiş bir kasabanın yağmalanmasından bolca bir çapul alabilme şansının yanısıra, kürekçilik hizmeti karşılığı ödenen ücret, yıllık gelirlerine eklenen oldukça iyi bir kaynak oldu." (Mc Neill,1994,150)

Atina'nın her yönüyle parlak bu "altın çağı", Sparta ile giriştiği Peloponnesos savaşlarının sonuna kadar sürmüş ve bu savaşların kente verdiği zarar sonun başlangıcı olmuştur (7). Peloponnesos savaşlarının ardından, zengin-yoksul düşmanlığı su yüzüne çıkmış ve süreklilik kazanmıştır. Yurttaşlar, olağanüstü durumlar dışında seferlere katılamayınca, falanjla birlikte hizmet vermenin yarattığı dayanışma duygusu da zayıflamıştır. Yurttaş ordularının bu durumu karşısında, ordular, profesyonel birliklerle desteklenmeye başlamış ve zamanla paralı askerler, gönüllü yurttaş birliklerinin yerini almıştır. McNeill'in deyişiyle Yunanlılar, "... atalarının özgür insana ve sorumlu yurttaşa yaraşan tek davranış olarak gördükleri güç ama kahramanca bir rol saydıkları askerlikten vazgeçtiler." (Mc Neill,1994: 162) Böyle olunca da, Yurttaşın ilgisi, kamusal alandan özel alana doğru kaymaya başlamıştır.

Yurttaşın herşeyi olan kentin fiziksel görünümü nasıldı?

Polis, bir ya da birkaç kent ile bunların çevresindeki kırsal bölgeyi kapsıyordu. Ağaoğulları'nın deyişiyle, "ülke ya da devlet anlamında değil de kent anlamında Polis, çeşitli tapınakları, devlet binaları, agorası, spor alanı (gymnasion), açık hava tiyatrosu vb. ile düzenli bir yapılanma görünümü veriyordu." (Ağaoğulları,1994:15) Kent devleti, yalnızca siyasal değil, ekonomik, askeri, toplumsal ve dinsel bir birimdi aynı zamanda. Tanrılarından yurttaşlara, onları barbarlardan ayıracak bir armağandı.

Hamilton'un tanımıyla Yunan kenti 'açık kent' idi, "..... Kent, parçalarından oluşan tek bir doğa görünümü sunuyordu... Özel yapıların karşıtı olan kamu yapıları ve alanlar kente baştan beri egemendi, kent ortamına... mükemmel ve arı karakteri veriyordu. Tapınakları ve anıtsal yapıları çevreleyen sütunlu galeriler iç mekanlardan yavaş yavaş dış mekana ve kamuya geçişin başarısını gösteriyordu, mimari biçimleniyor ve insanoğlunun tüm çevresine örnek bir ağırbaşlılık veriyordu." (Hamilton, 1997:21)

---

(7) McNeill Atina'nın, Peloponnesos savaşlarının sonuna dek süren parlak çağını şöyle tanımlamıştır. "Atina kenti, büyük denizaşırı başarılar kazanıp bu başarılarını sürdürürken, kim Atina'nın kurumlarının özünde iyi ve üstün kurumlar olduğundan kuşkulanabilirdi?.... Atinalılar geçmişleriyle gururlanan, içinde bulundukları durumdan hoşnut olan ve gelecekte her türlü yeniliği ortaya koymaya istekli bulunan bir halktı. Kendilerine karşı duydukları büyük güvenin verdiği ataklıkla, Yunan kültürünün hemen her yönüne tiyatroya, felsefeye, tarihe, hatipliğe, mimarlığa ve heykeltraşlığa klasik biçimlerini kazandıracakları yolda öne atıldılar." (McNeill, 1994: 152)

Dolayısıyla, kentin baskın görünümünün, kamu binalarının egemenliğinde olduğu söylenebilir (8). Kenti kent yapan kamusal alan olma özelliğiydi. Kamu binalarının olduğu, ticaretin yapıldığı, siyasetin konuşulduğu ve dinin etkisini gösterdiği yer kent meydanı *agoraydı*. Aslında Yunan kentinin de tarihsel çekirdeği "akrapol" denen ve çok yüksekte ya da erişilmez olmakla birlikte rahatlıkla savunulabilen bir tepeydi ve kentin geriye kalan bölümü akrapolün yamaçlarında kümeleniyordu. İşte agora, bu kümelenmenin merkezinde yer alıyordu. (Wycherley,1993:5) Polis yurttaşı ev ve iş zamanındaki zamanını burada geçirirdi. Agora, yurttaşlar için bir tür "ticaret ve siyaset" meydanıydı. Demokrasi güçlendikçe, agora da akrapole karşı güç kazanmıştır. Ticaretin gelişmesi, yeni paralı yurttaş tipinin ortaya çıkışıyla, insan gereksinimleri de artmış ve bunun kente yansıması, yeni yapıların hızla çoğalması şeklinde olmuştur. Örneğin beden eğitimine verilen büyük önem nedeniyle gymnasionlar yapılmış, bir süre sonra çevresinde hamamlar, soyunma odaları, derslikler, sohbet salonları inşa edilmiştir. Kuşkusuz tüm bu yapılarla, zihinsel ve bedensel gelişim arasında uyumun sağlanması amaçlanmıştır (9).

Son olarak, kentte, kamu binalarıyla birlikte en baskın anıtsal mimarlık örneği tapınak ve heykellerden söz edilebilir. Her Yunan yapısının, yasalarca saptanan plan ve ölçülere uyma zorunluluğu olduğundan, tapınaklarda da geleneksel şekillere uyma zorunluluğu getirilmiştir (10). Yapılar içinde, kentlerin sanat alanındaki en yetkin ürünü sayılabilecek tapınakların ayrı bir yeri vardı ve Wycherley'in belirttiği gibi, "...bir arkaik çağ kentinde mimari görkem iddiasında olan tek yapı tapınaktı." (Wycherley;1993:7) Tapınakları ve kenti süsleyen heykeller de, kent yaşantısı ve Polis ideolojisinin önemli unsurlarındandır. Yunan sanatının heykelinde kişi değil, ortak ideal insan tipi önem kazanmıştır. Bedenler, genel ve mükemmel ideal ölçüler, ortak ideal

---

(8) Kentin genel görünümü ve alt yyapısı hakkında Bumin, pek de parlak şeyler söylemiyor: Bumin'e göre, Atina'da 2000 yıl önce Ur'da görülen alt yapıdan eser yoktu. "Akrapol'ün ayağında yer alan kentin, kıvrılıp giden sokakları, ancak bir kimsenin eşeğiyle yanyana geçebileceği kadar geniş, taş döşenmediğinden toz ve çamur içinde, çoğunta tuvalet ve lağım çukuru bulunmayan evleri, küçük ve bakımsızdı. Sürekli susuzluk çeken kent, sosaklarında biriken pislikle, hiç de bir dönem ona yakıştırılmak istenen "saf beyazlık" içinde değildi.... Atina'da düşünce hayatında görülen zenginlik ve uyum kentin maddesel yapısında, evlerinde, sosaklarında okunmuyordu. Kenti kent yapan taşlar değil yurttaşların varlığıydı." (Bumin,1990: 29)

(9) Agoranın mimari özellikleri ve gelişimi için bakınız: Wycherley,1993: 45-78.

(10) Benovolo'ya göre, "Yunan uygarlığı, kenti bütüncüllüğüyle insanoğluna yakışan ve hem kırsal alanla dengeli bir dış ilişki hem de hesaplı, kontrollü iç ölçüm gerektiren ortak bir ufuk olarak yeniden keşfetmiştir." (Benovolo, 1995: 20)

Polis yurttaşı düşünülerek ortaya konmuştur. Ölçü ve güzelliğe önem verilmiştir. Turani'nin deyişiyle, psikolojik iç niyetler heykel için önem taşımıyordu; "....bu yüzdendir ki, Grek heykellerinde en ufak bir yüz ifadesi görmüyoruz." (Turani,1997: 146) Çünkü önemli olan kişilerin ne hissettiklerinden çok iyi birer yurttaş olarak kamusal alana katılmaları, yurttaş olarak eğitilmeleri ve yurttaş gibi davranıp Polis için yaşamalarıydı.

Eski Yunan kentinin, kent devletinin gelişimini, işlevini ve fiziksel görünümünü kısaca anlattıktan sonra, Yunan tiyatrosu ile kent devleti arasındaki ilişkiye geçebiliriz.

Büyük oyun yazarlarına geçmeden önce Yunan Tiyatrosu hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olabilir.

Kent devleti ve tiyatro

Tiyatronun üç temel ilkesi olan taklit, hareket ve katılma, ilk kez ilkel av oyunlarında, büyüsel nitelik taşıyan törenlerde ortaya çıkmıştır. Zamanla bu törenler iş bölümünün ortaya çıkışıyla birlikte değişen mülkiyet ilişkilerine koşut olarak dinsel ayinlere ve sonunda drama etkinliğine dönüşmüştür. Ardından bu drama etkinliği, kent devletlerinde kamusal bir görünüm ve ideoljik bir işlev kazanmıştır. Özellikle yayılmacı bir dış politika benimsemiş olan Atina için tiyatro şenlikleri, Polis yurttaşını topluluk ruhu içinde eğiten, onu bilinçlendiren, tartışmaya, düşünmeye tahrik eden bir tür propaganda aracı haline gelmiştir.

Tiyatro şenliklerine katılmak, kent insanı için yalnızca bir eğlence değil, neredeyse görevlerinden biriydi. Kent yaşamında çok önemli bir yer tutardı. Tiyatro şölenleri şarap tanrısı Dionysos adına düzenlenirdi. Dionysos adına yapılan şenliklerin ilki olan 'Leneae' Ocak sonu ve Şubat başında, diğeri yani 'Kent Dionysia'sı ise Mart sonu, Nisan başındaydı. Bu şölenlere Yunanistan'ın dört bir yanından insanlar gelirdi. Bu günlerde ticaret bırakılır, kamu binaları (hatta mahkemeler) kapatılırdı. Oyunların maddi destekçileri zenginlerdi. Bunlara 'chorequs' denirdi (11).

Yunan tiyatrosunda üç çeşit oyun vardır: "Yüceltilmiş kahramanlık öyküleri anlatan, kişileri arasına tanrıları da alabilen *trajediler*, kahramanlık öykülerini gülünçleştiren, açık saçık hareketlere düşkün bir satir korosu olan *satir oyunları*, konularını günlük yaşamdan alan *komediler*."(Fuat,1961:36) Bu üç tür oyun belli zamanlarda tüm kentin katılımıyla sergilenirdi.

---

(11) Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Fuat (1961), **Tiyatro Tarihi**, Varlık, İstanbul.

Komedya, açık saçık motiflere ve kaba güldürü öğelerine dayanıyordu. Bu nedenle Atina'nın parlak çağlarında küçük görülüp hafife alınan bir oyun türüydü. Aslında satir oyunları da komedyaya benzerdi ancak bu türün özelliği, tragedya ile komedyayı uzlaştırması ve trajedinin ardından seyirciyi rahatlatmasıydı. Zaten konuları da tragedya ile benzerlikler taşıyordu. (Thomson,1990: 272)

Tiyatronun kentteki yerini belirleyen etmenlerden biri biçimiydi (12). Tiyatroların yeri daha çok doğal çizgilerle saptanıyordu. Yani Yunanlı, tiyatrolarının asıl yapısını kendilerine doğanın sunmasını istiyordu. Bu nedenle tiyatro yapıları tepelerin eteğinde inşa ediliyordu. Kemer ve tonoz tekniği henüz gelişmediğinden –ve kuşkusuz görkem saplantısı olmadığından- Roma'daki gibi düzlük yerde yükselen devasa tiyatro yapılarını Eski Yunan'da görmek pek de olanaklı değildi. Bu nedenle seyircilerin oturma yerleri de sırtlarda hazırlanıyor ve günümüzden farklı olarak izleyiciler, oyunculara, orkestra ve koroya tepeden bakıyordu. Bu mekansal tercih nedeniyle, tiyatro yapılarına kentin her hangi bir yerinde rastlanabiliyordu.

Tiyatro şenliklerinin olduğu günler kent yaşamı neredeyse duruyordu. Açık havada, gün ışığında oynanan oyunlar bütün bir gün sürüyordu. Oyuncular uzaktan görülebilmek için bedenlerini bezlere sararak kalınlaştırıyor, yüksek topuklu ayakkabılar giyip birden çok rolü oynayabilmek ve uzaktan rahatça izlenebilmek için maskeler takıyorlardı (13) Oyuncuların diyaloğa girdikleri "koro" ise tragedyanın temel taşıydı.

Bu tiyatronun kent devletinin yaşantısındaki ideolojik işlevi nasıl ortaya çıkıyordu? Yunanlının yaşamında "trajik olan" neydi?

Yunan dünyasının ve kentin geçirdiği değişiklikler, kültürün aristokratların tekelinden çıkarılıp kamusal alana, tüm yurttaşlara açılması, düşüncenin evrimi üzerinde de etkili olmuştur. Vernant'ın deyişiyle, "Bir zamanlar, kimi ailelerin ayrıcalığı olarak kıskançlıkla gizli tutulmuş olan bilgiler, düşünsel yordamlar kamusal alanda gün ışığına çıkacaktır.... Hakikat artık gizemli esinle açıklanmayacaktır. Öğretiler açığa vurulacak, eleştiriden tartışmadan geçecek, kanıta dayalı usa vurma biçimine bürünecektir. Kutsal sözler.... ye-

---

(12) Eski Yunan tiyatrosunun fiziksel görünümü hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Wycherley,1993:143-156.

(13) Friedel, tiyatro araştırmacılarının aksine, maskelerin bu işlev için kullanılmadığını savunuyor: "Bu figürler insanları temsil etmiyordu; onlar birer görüntü, simge, benzetme, maske ve gölgeydi. Bu yüzden eski moda barbar giysilerine bürünmüşlerdir, aşırı büyük, ifadesiz ve kuklamsıdırlar.." (Friedel,1999:207-208)

rini din dışı tanımlamalara bırakacaktır."(Vernant,1996:86) Bu yüzyılda, tanrısal doğrular sorgulanmaya başlamıştır (14).

Kabile toplumundan kent devletine doğru yaşanan değişim kuşkusuz sancı verici olmuştur. "Mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü, insan yapısı yasalarla tanışan yurttaşın yeni siyasal kurumlar karşısındaki konumu, kadının toplumsal statüsüne ilişkin değişiklikler...vb. mitosların yeniden yorumlanmasıyla tragedyada işleniyordu. Mitolojik olan ile tarihsel ve siyasal olanın tarihsel kaynaşması sonucu tragedya, Polisteki yaşantının simgelerle ifade edilen bir dramatizasyonuna dönüşmüştü." (Kılan,1998:11) Yani sahnelenen aslında değişimin sancısıydı. Yurttaşlar da tiyatroya mitosları yeniden öğrenmek için değil, olay örgüsünü görmek için geliyordu. Oyunu izleyen yurttaş, Aristotales'in "katarsis"ini yaşıyordu; trajik bir olayla karşılaşıyor, acıma ve korkuyu hissedip boşalıyordu. Aristotales'e göre tragedya, izleyiciye bir tür uyarılma ve boşalma fırsatı vermesi bakımından, insan ruhunda büyük bir haz uyandıran üstün bir sanat eseridir. Ona göre acıma. "...layık olmadığı halde acıya düşmüş bir kimse karşısında duyulur, korku da, acıyı çekenle kendi aramızda bir benzerlik bulmamızdan doğar." (Aristotales,1983:XIII,2) Kendisini bu duygulara kaptıran ve kahramanla özdeşleşen yurttaş, tanrıların insanlarla kurduğu ilişkilere bakarak Kılan'ın saptamasıyla "...Polisteki sınıfların kendi aralarındaki ilişkilerinin bir yansımasını buluyor, uyması beklenen yasalara ya da Polis içinde üstlendiği sorumluluklara karşı çıkarsa nasıl bir ceza ile karşılaşacağını görüyor; sonuç olarak, kendi varlığı dışında belirlenen bir kadere boyun eğmesi gerektiğini kabulleniyordu." (Kılan,1998:11)

Dolayısıyla tragedya, sahnede olup bitenler, yurttaşların yaşamında, hemen her zaman, "olması gerekeni" gösteren bir aynaydı. Bu eğitici ve beyin yıkayıcı yanıyla, kuşkusuz son derece etkili bir ideolojik araçtı. Polis ideolojisini, yasalarını, yaşam biçimini, yurttaşlara, ideal suretlerini gösterme yoluyla aşılıyordu tragedya.

Kent devletinde *trajik olan*, yukarıda da belirtildiği gibi kabile toplumundan kent devletine geçiş aşamasında filizlenmişti. Bu geçiş sürecinde, yurtta-

---

(14) Kuşkusuz bu değişimden yazarlar da etkilenmiş, yaşamın temel sorunları üzerine düşünmeye kesinliklerden kuşkulanmaya başmamışlardır. Ama bunu yaparken, Mc. Neill'in dediği gibi, kuşaktan kuşağa geçirilen geleneksel törenleri ele almanın kendilerine sağladığı üstünlükten yararlanmışlardı."Böylece bu yazarlar, destan döneminin mirasıyla, kendi dönemlerinin ve Polis'in gerçeklerini, düşüngüsünü harmanlayıp, insanların her çağda ilgi duyduğu konulara değinmişler, mitolojinin ayrıntılarını kendi bildikleri gibi değiştirmişlerdir. (Mc Neill,1994:153)

şın yazgısı ile savaşıydı. Tragedyalar, Atina Polisinin çelişkilerini, siyasal çatışmaları, sınıf farklılıklarını sergiliyordu. İnsan, bir yandan tanrılarla diğer yandan iktidarla savaşırken, bu savaşımı ve talihsiz sonunu sahnede izliyor, acıyor, öfkeleniyor ama sonunda kaderini kabullenerek dinginleşiyordu. Poliste yaşayanlar için, uymaları beklenen, bir yanda tanrısal diğer yanda değiştirilebilir, insan yapısı yasalar vardı. Bu nedenle yurttaşların gökyüzünün buyruklarıyla herşeyleri olan kentlerinin kuralları arasında kalmaması olanaksızdı. İşte trajik olanı doğuran etmenlerin başında Polisin bu iç çelişkisi gelmekteydi. Antik Yunan insanı için bir başka sorun da, toplumsal değişim sürecinde, toplumsal yasaların işleyiş bilgisine sahip olma isteğiyle, olamamanın yarattığı gerilim ve çaresizlikti. Kuşkusuz, dinin etkisi giderek azalsa da, bilinmeyenin karşısında duyulan korkuyu da buna eklemek gerek. Bir cümleyle özetlemek gerekirse, Eski Yunan'da trajik olan, değişim sürecinde yurttaşın, Polis içinde gördüğü, yaşadığı çelişkiler, tanrı-birey ve birey iktidar arasındaki uyumsuzlukların yarattığı gerilimler, bilmeme karşısında kapılınan korku ve yazgıya katlanma duygusunun neden olduğu çaresizlikti.

Şimdi de, büyük oyun yazarları Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in tragedyaları ve parlak dönemin sonunun en önemli temsilcisi olan Aristophanes'in komedyaları çerçevesinde, Eski Yunan kent devletinde, Atina'da, trajik ve komik olanı görmeye çalışalım.

Aiskhylos (M.Ö. 525-456)

Yunan trajedisi, Atina'nın Persleri geri püskürttüğü dönemde, demokrasi anlayışı içinde doğmuştu. Aiskylos dünyaya geldiğinde Atina, Hippius ile Hipporkhus kardeşlerin baskı yönetimi altındaydı. Küçük çiftçilerin desteklediği bu yönetimin yıkılıp demokratik yönetimin iktidara geldiği yıllarda yazar henüz çocuk yaşlardaydı. Soylu ve büyük bir ailenin çocuğuydu. Persler ile yapılan savaşta yer almış, birkaç kez yaralanmıştı. Yetişkinliğini yaşadığı, ürünlerini verdiği dönem ise Atina'nın en parlak ve güçlü yıllarıydı.

Aiskhylos bir soylu ve iyi bir Polis yurttaşı gibi yaşamış, güçlü Polis düşüncesini tragedyalarına yansıtmıştır. "Aiskhylos, eski soylular düzenine ve onun dünya görüşüne bağlı biri olmakla birlikte, Atina'da köleci düzenin ortaya çıkışını kavramaya çalışarak, bu geçişi tragedyalara yansıtmıştır. Yeni toplumsal dünya düzeninin olumlanması, "yeni tanrılara" övgüler yağdırılması, Atina demokrasisinin istediği ulusça birlik, evrenle yeniden uyum kurma çabası, bu nedenle, Aiskhylos tragedyalarının özüne temellik eder, yeni ahlak düzeni ve tanrısal adalet, Aiskhylos tragedyalarının öğretisini oluşturur." (Çalışlar,1995:12)

Aiskhylos'un tragedyalarında, toplumca benimsenmiş ahlak ve hukuk kurallarına uymayanlar yıkıma uğrar. Bu çok büyük bir günahtır ve cezasını adalet (tanrısal) verecektir. Aiskhylos bir yandan tanrısallığa göndermeler yaparken diğer yandan bu tanrısallığı aşarak onu arka plana koymaktadır. Yani tanrılar önemlidir ama destan dönemindeki gibi herşeyin belirleyicisi ve heryerde olan artık tanrılar değildir. Mitolojiyi dönüşüme uğratmıştır denebilir. Mitoloji ile çağının toplumsal ve ahlaki sorunları arasında karşıtlık kurmuş, mitolojiyi, insanlar dünyasını açıklamak için araç olarak kullanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi trajik olanın özünde, çatışan değerler, yurttaşın biraz da şaşkınlık içinde verdiği özgürlük savaşımı yatıyordu. Aiskhylos'ta da, kabile gelenekleriyle, Polis yasaları arasındaki çatışmayı görmek olanaklı. Yazar, mitolojiyi her ne kadar dönüşüme uğratsa da tanrılar yine kahramanların karşısına başedilemez güçler olarak dikilirler. Aiskhylos'ta bu güç, tanrısal olan, yani boyun eğilmesi gereken alın yazısıdır. Yani eserleri eski düzenin soylular dünyasının dinsel, kaderci izlerini taşır. Ancak, bir yandan tiranlıktan demokrasiye geçişin sancılarını, çağdaşlarından daha derin olarak taşıyan Aiskhylos, diğer yandan, demokrasiyi, yeni Polis düzenini anlamaya, eski ve yeniyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Yani iki arada bir derede kalmıştır desek, sanırım çok da yanlış olmaz. İşte yazarın eserlerini trajik yapan da bu durumdur.

Yazar, Persler (M.Ö. 472)'de tarihsel bir olayı izlemiştir. Persler'in başkenti Susa'da kral sarayının önünde, yenik Persler'in içinde geçer öykü. Tanrısal adaletin sonucu Persler yenilmiş ve bu zaferin ışığı Atina'yı bir kez daha yüceltmiştir. Aiskylos pek çok yerde Koro'nun ve Persler'in ağzından bir yandan tanrısal adaleti, diğer yandan Atina'yı över:

Koro

"Ama hangi ölümlü sıyrılabilmiş

tanrıların ince tuzağından?

Kimde var o çevik ayak

sıçrasın tutulmadan?" (Aiskhylos,1997:95)

Yazar, Atina'yı da şu dizelerle yüceltir:

Atossa — "Onların öyle büyük orduları var mı ki?

Koro Başı — Hem de Medlerin başına hayli bela getirmiş bir ordu.

Atossa — Neye güvenirler başka...?

Koro Başı — Gümüş madenleri var, bir toprak gömüsü.

Atossa — Neyle savaşır bu soy....?

Koro Başı — ..... dimdik ayakta kılıçla dövüşürler, kollarında kalkanlar.

Atossa — Kimmiş başbuğları, orduyu yöneten kim?

Koro Başı — Hiçbir ölümlüye kul köle değiller." (Aiskhylos,1997:240)

Görüldüğü gibi Aiskylos'un ereği hem tanrısal gücü hem de Atina'yı, kentin kaynaklarını, savaşkanlığını ve demokrasisini yüceltmektir (15).

Yazarın Atinacı tutumu, yasalara uyulması gerektiği düşüncesi harhalde en iyi Agamemnon'da (M.Ö. 458) görülebilir. Agamemnon'da, lanetli Atreus soyunun korkunç alınyazını verirken bir yandan da yasalara boyun eğilmesini salık vermekte, ilerleyen, gelişen köleci Atina demokrasisini korumaktadır. İzleyicilerin beklediği, geleneksel dinsel inançları sunmaktadır onlara. Ama bunu yaparken, Sophokles'in de yaptığı gibi geleneksel ahlak ve din düşüncesine yöneltirmiş gibi yaptığı sorularla, inançları sarsmak yerine eski görüşleri daha da güçlendirmektedir.

Agamemnon Tragedyası'nda herkes tanrı korkusu ve gelecek endişesiyle hareket etmektedir. Ama yine de zaman zaman insan tutkuları, tanrı korkusunu altedebilmekte ve cinayetler işlenmektedir. Tanrıya, kadere koşulsuz bağlanılır. Kuşkusuz burada bağlanan kader, Polis'in kaderidir. Agamenmon kamunun (yurttaşların) iyiliği için tanrılara danışır. (Aiskhylos,1945:845) Çünkü tanrıların *kamunun iyiliği için "ölçülü yaşam"* sağlayacaklarına inanır. Onun inançlarını Agamemnon'daki birkaç satırla özetlemek sanırım yeterli olur:

Koro Başı

"Zeus ne kısmet etmişse

Troyalıların başına o gelmiş.

İşler ne yönde giderse gitsin,

Kader ne ise o olur" (Aiskhylos,1945:65)

Yine Koro Başı der ki:

"Zeus ne buyurmuşsa ölümlü insanlar onu işlemişlerdir." (Aiskhylos,1945:370)

---

(15) Atinalılar'ın Persler'i yenmesi ılımlılığın ve ölçülülüğün de zaferiydi. Thomson'un değişiyle zafer, Atinalılar'ın "Persleri yenmelerini mümkün kılan cesaretlerinin... ve her şeyden çok tiranlığın devrilmesinden sonra yapılan anayasada dile getirildiği üzere, orta sınıfın emellerine tıpa tıp uyan o ılımlılık ve kendine hakim olma duygusunun kutsal bir yansımasıydı." (Thomson,1990:235)

Yazarın her dizesinde, yaşanan çelişkilerin, aynı zamanda Atina'ya, gelişmekte olan demokrasiye inancın ve ilerleme düşüncesinin izlerini buluyoruz. Uzlaştırmacı tutumuyla Aiskhylos, tüm aşırılıklara karşı çıkmış ve ölçülülüğü yüceltmiştir. Amacı, tanrı ile insanı, yurttaşı uzlaştırma yoluyla yoplumsal dengeye kavuşabilmektir. Bunun için de hem Polis demokrasisinin anlaşılabilmesi ve geliştirilmesi hem de yüreklere tanrı korkusunun salınması gerekmekteydi. Ancak bu yolla, Atinalı için en iyiye ulaşılabilirdi.

Sophokles (M.Ö. 496-406)

Sophokles, Aiskhylos'un çağdaşıdır. Aiskhylos'tan çeyrek yüzyıl sonra dünyaya gelmiş ve önemli ürünlerini onun ölümüne yakın ve sonraki yıllarda vermiştir. Dolayısıyla parlak dönemin ortalarıyla, bu dönemin bitmeye yüz tuttuğu yıllarda yazmıştır tragedyalarını. Sophokles'in dizelerinde, Aiskhylos'ta olmayan bir tedirginlik, her an her şeyin değişebileceği, alt üst olabileceği duygusu sezilir. Çünkü Sophokles, çağdaşından farklı olarak ürünlerini, Polisin yıpranmaya başladığı dönemde vermiştir. Aiskhylos, uzlaşmaya ve ölçülülüğe dayanan, hep aynı kalacak bir Polis isterken, Sophokles bir şeylerin değiştiğinin, hep değişeceğinin daha bir farkında gibidir. Bu nedenle değişime direnmek yerine her koşulda erdemli olabilmeyi öğütlemiştir (16). Tragedyalarında Aiskylos'un muhafazakarlığına rastlansa da, o daha çok tanrıların gücünün yerini paralı sınıfın aldığı, paranın toplumsal değerleri alt üst ettiği bireyin boşluğa düşmeye başladığı dönemin yazarıdır ve daha çok 'bireyin alınyazısını' işlemiştir (17). Sophokles, güçlenen paralı sınıfın simgesi olan paraya karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre para, iyi ile kötünün birbirine karışmasına neden olan bir baş belasıydı. Bu şekilde Sophokles, toplumsal dönüşümü, tanrısal olmayan bir temele oturtmaya çabalamıştır.

Sophokles, Antigone'de (M.Ö. 442, 41), tanrısal- dünyevi yasalarla, ahlak buyrukları- devlet buyrukları arasındaki çatışmayı ele almıştır. Oyunun kişileri, günümüzdeki anlamıyla 'karakter'e yakın. kanlı canlı, gerçek insanlardır. Antigone, kardeşinin ölüsünü gömmeyen, kral Kreon'a başkaldırır (18).

---

(16) Sophokles Antigone'de heberciye şunları söyletmiştir: "Talih ters dönüp yere çalıyor güçlüyü, ya da yürü ya kulum diyor bir garibe, ne bir şeye fazla güven, ne de bir şeye fazla yerin."(Sophokles,1997: 1160)

(17) Tragedyada bireyin alınyazısı öncelikli duruma gelince, Sophokles oyuna üçüncü kişiyi de sokmuş ve koroyu zayıflatmıştır.

(18) Gömülmeme ölüye yapılan büyük bir saygısızlıktır. Troya destanında da Akhilleus, Kral Priamos'un oğlu Hektor'u öldürmüş ve hırsını alamayarak onu gömmek yerine cesedini, arabanın arkasında kent surlarının çevresinde dolaştırmıştır. Oysa ölünün üzeri örtülmelidir. Ölüm ile kent mekanı arasında da sıkı bir ilişki vardır. Hartog, ölülerin me-

Tragedya'da Kreon devlet gücü, Antigone ise mağdurdur.

Sophokles önce Kreon'a devletin gücüyle ilgili bir konuşma yaptırır ve Polis'i sahiplenir:

"Devlet yönetiminde yoğrulmadıkça kişi

ölçülemez karakteri, zekası, düşünceleri." (Sophokles,1997:175)

"Şunu usumuzdan çıkarmayalım:

Varlığımız bu devletin gölgesinde.

Bu gemi ki ancak kazasız belasız

geleceğe doğru yol aldığı sürece

dostluğun kardeşliğin anlamı var bizce"(Sophokles,1997:186-190)

Ancak oyunda devlet Kreon'dur, Antigone ise yurttaş özgürlükleri adına ortaya çıkan bir asi. Yazar, Tragedya'nın sonlarında Kreon'a şunları söyletir:

"Mutluluğun bir kaynağı

anlayış ve sağduyu

Tanrısal güçlere saygı." (Sophokles,1997:1348-1356)

Kreon, tanrısal güçlere saygıyı vurgular ve geçkin yaşta da olsa bilgeliğe ulaşmanın yolunu gösterir. Yasalara uymak, devlete bağlı kalmak kurtuluş yoludur.

"Yasalara ve toprağın tanrılarını

gözettiği sürece

üstün saygınlığa ulaşır,

kendi yarattığı

güçlü devletin yurttaşıdır.

Ama yersiz yurtsuz kalır

yoz tutkulara kapılan kişi." (Sophokles,1997: 365)

---

kâna bağlandığını, hatta mekân tasavvurunun bir öğesi olduklarını belirtmiştir. Eğer bir ölü kahramansa, kentin merkezine, surlara ve kent kapılarına ya da ülkenin sınırına gömüldüğünü belirtmiştir. Yani bir kahramanın ölüsü agoraya, kent kapılarına ya da sınırına gömülebilir. Hartog, buradan, ülke topraklarının tasavvuru açısından bu üç mekanında denk olduğunu göstermiştir. Cesedin işlevi ise ülke savunmasıyla ilgilidir. Bu nedenle ölüler bazen gizli yerlere de gömülür ki, kent düşmanları, koruyucu kahramanın kemiklerini ele geçirerek üstünlük sağlamasın. (Hartog,1997: 140-144)

Kişiler hadlerini bilmeli, tanrılığa özenmemelidir. Sophokles'in, içinde düştüğü çıkmazdan intihar ederek çıkmaya çalışan Troya kahramanını anlattığı Aias Tragedyası'nda (M.Ö. 450-47) Haberci, bu özentinin sonunu haber verir:

"... ilahi Athena'nın öfkesi onu daha bir gün takibedecek. Kahin, biri insan tabiatıyla doğada, insan gibi düşünmezse... işte insanlığın hudutlarını aşan bu düşüncesiz mahlûklar tanrıların verdiği ağır felaketlere uğrarlar dedi." (Sophokles,1944: 33)

Yazar, aynı eserde Menelaos'un ağzından iyi bir yurttaşın ve devletin nasıl olması gerektiğini öğretir bizlere:

"Herhalde halktan birinin baştakilere itaati kabul etmemesi kötü davranışlara yaraşan bir harekettir. Korkuya yer vermeyen bir devlette, hiçbir zaman kanunlar tutunup iyi bir netice vermez; gene böyle, korkunun, hürmetin yardımı olmadıkça, bir ordunun intizamla idare edilmesine imkan yoktur... Bir kimsenin küstahça hareket etmek, her istediğini yapmak imkanını bulduğu bir devlet ise, müsait bir rüzgarla da ilerlese, emin ol, bir gün gelir, uçuruma düşer. Bence bir devlette daima yerinde bir korku bulunmalıdır." (Sophokles,1944: 47)

Sophokles, soyluların davranışlarından da rahatsızdır ve Aias'ta onların konumunu, düşüncelerini de sorgular:

Teukros der ki:

"Madem ki, asil aileden oldukları söylenen kimseler de bu kadar yanlış sözler sarfediyor, artık ben, arkadaşları, asalet bakımından hiçbir değeri olmayan birinin yanıldığına hiç şaşmayacağım." (Sophokles,1944: 48)

Sophokles Antiqone'da kahramanına, çarpıcı bir şekilde 'doğal hukuk' düşüncesini benimsetmiştir.

Antiqone, Kreon'a seslenir:

"... Zeus böyle bir yasa koymamış, ne de Adalet denen Tanrıça buyurmuş böyle birşey insanlara, Senin buyrultunda bir ölümlüye Tanrıların başlangıçsız sonrasız yasalarına karşı gelme gücünü vereceğine inanmıyorum. Kağıda geçmemiştir onlar dünden bugüne değişen emirler değil, ne zamandan kaldıklarını kim söyleyebilir?

Ne var ki yaşıyorlar, asıl bu yasaları çiğneyemem, bir ölümlüye boyun eğeyim derken Tanrıların kargışına uğramak istemem." (Sophokles,1997: 450-460)

Görüldüğü gibi Sophokles, bir yandan doğal yasalardan söz ederken diğer yandan yurttaşların, sınırlarını aşan otoriteye direnmesi düşüncesini de savunmaktadır.

Sophokles Antiqone'da devletin kargaşaya sürüklenmemesi için yurttaşlara şu iletiyi gönderir:

Kreon:

"... devlet kimi getirmişse başa ona boyun eğmek küçük büyük konularda ve haklı olsun olmasın onu dinlemek gerekir. Yürekten söylüyorum şunu: itaat etmesini bilen iyi yönetici olur ilerde, iyi yönetici iyi yurttaştan yetişir... Anarşiden daha büyük bir kötülük yoktur, devleti göçürür, ocakları söndürür. Kargaşa bağlar bağlaşık güçleri, hazırlar kaçınılmaz bozgunu. Oysa buyruklara boyun eğmek güvenliğini sağlar çoğunluğun. Öyleyse kurulu düzeni destekleyelim ve hiçbir zaman kadına yenilmeyelim. İktidardan düşmek alın yazınızsa hiç olmazsa erkek elinden olmalı bu yenilgi, kadının fendi erkeği yendi dedirtmeyelim." (Sophokles,1997:665-680) (19)

Sophokles, bozulma, çürüme karşısında eleştiriler yöneltse de, çözümü yine de sevgili Atina'dan beklemektedir.

Kreon:

"İmdat! Ey Şehir!" (Sophokles,1941:75)

"... o şehir, adalete düşman insanlar beslemeyi sevmez." (Sophokles,1941: 84)

Oidipus:

"Atina için şehirler arasında en dinî bütün olanı derler, bahtı kara konuğu ancak onun kurtarabileceğini, öyle bir zavallının ancak ondan yardım görebileceğini söylerler." (Sophokles,1941:27)

Yazar kentine güvenir.

Koro Başı:

"Gönlün ferah olsun. O hiyanet etmez, ben ihtiyarım ama bu memleketin kuvveti ihtiyarlamadı." (Sophokles,1941: 66)

Atina'nın zor yıllarının yurttaşı olan Sophokles, kenti zor duruma sokanları, geleneksel yapıları eleştirse de sonuç olarak yine çözümü Polis'inde arar ve onun iyiliği için dua eder.

Oidipus ölürken şöyle der:

"... dilerim Tanrılardan, sen de bu memleket de... bahtiyar olasınız." (Sophokles,1941: 121)

---

(19) Antigone ile bir kadın kahraman yaratan Sophokles, Aias'ta kadını, polis içindeki konumunu hatırlatırcasına aciz göstermiştir:
Tekmessa:
"Susmak kadınlar için bir süstür." (Sophokles,1944:15)
Aias:
"Ne de olsa kadın ağlamayı seven bir mahluktur." (Sophokles,1944:27)

Eüripides (M.Ö. 485-406)

Eüripides, çocukluğu Pers Savaşları'nda geçmiştir. Atina toplumsal düzenine kuşkuyla bakmış, din, adalet ve ahlak anlayışlarını sorgulamış ve Aiskylos ile Sophokles'in gelenekselciliğine karşı -bir ölçüde Sophokles'te görülen- 'bireyin tragedyasını' yazmıştır. "Tanrısal yasaların yerini paranın alması, kadının toplumda ezilmesi, hukuk düzenindeki çelişkiler, köleci eşitsizliğin derinleşmesi, savaşlar yüzünden azan yabancı düşmanlığı Eüripides'in, tragedyalarını köktenci bir gözle ele almasına, dünyevi olanı, tekil bireyi ve çağcıl olanı öne çıkarmasına, özellikle de kadının ruhsal dünyasına eğilerek onda inanoğlunun trajikliğini vermesine ve savaşlara karşı çıkmasına yol açmışıtr. (Çalışlar,1995: 206) Eüripides'in tragedyaları sorgulayıcıdır. Destanlara, yaygın inanışlara, tanrılara ve kurumlara kuşkuyla bakar.

Savaşlar, ekonomik sıkıntılar, toplumsal yapıdaki çözülmeler, din düşüncesindeki değişiklikler, sınıf çatışmalarının derinleşmesi Poliste önemli çalkantılara neden olmuştu. İşte Eüripides eserlerini, Atinalı seçkinlerin, aydınların artık yurttaş kitlelerinin inançlarıyla çelişmeye başladığı dönemde vermiştir. Eüripides, Dionysos'un varlığına inanmıyordu. McNeill'in deyişile, Eüripides, entellektüel eğilimleri olan Atina gençleri arasında geleneksel inançların zaten yıkılmış olduğu kuşakta yetişmişti ama, halk arasında geleneklere uyar görünmek zorunda kalıyordu. Çünkü aksi davranış, "... herşeye karşın dinsel bir tören olarak görülen tragedyaya karşı bir saygısızlık olarak görülecekti." (Mc Neill,1994: 153)

Thomson'a göre de Eüripides, demokrasinin kendini yıkmaya doğru itildiğini görmüş olan bir demokrattı. Çağdaş toplumun yapısındaki kötülükleri görmüş ve cesaretle sergilemiştir. Etkisi bu nedenle yıkıcı olmuştur. Aiskylos'un kuruluşunda emek harcadığı yapının altını oymuştur. (Thomson, 1985: 420)

Eüripides'e kadar trajedi insan ile tanrısal yasaların çatışmasıydı. Oysa Eüripides insanın içindeki iyi ile kötünün çatışmasıyla ilgilenmiştir. Fuat'a göre o da kişilerini mitolojiden almış ama gerçek bir anlayışla işlemiştir. (Fuat,1961: 52-53)

Eüripides tanrıların insan, insanların tanrı gibi olduğu, birey üzerine yoğunlaştığı tragedyası Elektra'da (M.Ö. 413) Polis'te gittikçe derinleşen fakir-zengin ayrımı üzerinde durur.

Orestes:

"... Zengin adamda ruh fakirliği ve fakirin vücudunda ruh büyüklüğünü gördüm." (Eüripides,1943: 370-375)

Yazar, paralı sınıfın eleştirisini, kocasının yerine ölümü göze alan vefâkar eş Alkestis'in (M.Ö. 438) tragedyasında da tekrarlamıştır. Apollon ile Ecel arasında şu diyalog gelişir:

Apollon — "İhtiyarken ölecek olursa zengin cenaze alayları yapılır.

Ecel — Senin bu kanunun sade zengin olanların işine yarar.

Apollon — Ne dedin? yoksa biz farkına varmadan zeka sahibi mi oldun?" (Eüripides,1943: 55-60)

Arisrokratik düşüngüye saldırarak kalıtım ilkesini sorgular. Örneğin Elektra'da erdemin kalıtımla geçmediğini söyler. (Eüripides,1943: 370-375;550-555)

Soyluluk ve zenginliğin kişiyi ahlaklı yapmadığını söyleyerek, Sofistler'in eğitim düşüncesini benimser. Hekabe'de (M.Ö. 417) kahramanın söylediklerine bakalım.

Hekabe:

"... İrsiyet mi üstün yoksa terbiye mi? İyi bir terbiye, vazifenin ne olduğunu öğretiyor, bu muhakkak; bu iyice öğrenildikten sonra, iyilik esas olmak üzere, kötü ayırdediliyor." (Eüripides,1943: 600-605)

Eüripides aslında yakın olduğu demokrasi düşüncesini de -yozlaşmadan dolayı- eleştirir Hekabe'de.

Hekabe Agamemnon'a:

"Ah! Hiçbir ademoğlu yok ki hürriyetine sahip olsun! hepsi, ya servetin, yahut kaderin kölesi oluyorlar; yahut, mizaçlarına göre bildikleri gibi hareket etmelerine, yurttaşlar kalabalığı veya kanunlar engel oluyor." (Eüripides,1943: 865-870)

Sofistlerin etkisinde kalan Eüripides, demokrasinin tanıdığı haklarla yetinilmemesini salık verir, doğal hukukun eşitliği getirdiğini belirtir. Fenikeli Kadınlar'da, " Dostları dostlara, kentleri kentlere, müttefikleri müttefiklere bağlayan eşitliktir. İnsanı bağlayan doğa yasası eşitliktir" der. (Sabine,1969: 22)

Eüripides tragedyalarında feminist düşüncelere de rastlamak olanaklı (20). Tragedyalarında kadının toplumsal konumunu, iç çelişkilerini sorgulamıştır. Örneğin Elektra'da kadının da güçlü olduğu ve yeri geldiğinde erkeğe, onun tarzıyla yanıt verebileceği düşüncesini Elektra'nın annesi Klytaimnestra'ya söyletir:

---

(20) Friedel'e göre, "Herşeyden önce kadın ruhunun ve erotik tragedyenın kâşifidir o." (Friedel,1999: 249)

"Kadın kısmı şehvedir, buna birşey diyemem; fakat madem ki bu düşkünlük mevcuttur, o halde koca kurnazlık yapar ve evlilik yatağından hoşlanmazsa, kadın erkeği taklit eder ve bir başka aşık bulur ve o zaman serzenişler bizim tarafımıza yağıyor. Hakiki mücrimi, erkeği ayıplayan olmuyor." (Eüripides, 1943: 1035-1040) (21)

Daha önce de belirtildiği gibi Eüripides, Aiskylos ve Sophokles'in yarattığı klasik tragedya geleneğinden kopuşun temsilcisidir (22). Ondan sonra, tragedya geleneğini sürdürecek önemli bir tragedya ozanı çıkmamıştır. Tragedya yazmanın yerini, tragedya canlandırmaları almış ve dramatik yaratıcılık komedilerle sınırlı kalmıştır.

Komedilerde, insan doğasının çeşitliliği, insanın durumu hakkında derin sorunlara inmeden işlenebiliyordu.

Yunan tragedyası Atina'nın, Persleri geri püskürttüğü demokrasi anlayışı içinde doğmuştu. Peloponnesos Savaşları'nın yarattığı çöküntüyle can çekişmeye başladı. Komedya'lar onun yerini almakta gecikmedi.

Aristophanes (M.Ö. 450/46 - 385/88)

Komedya, yerginin sanatıydı. Eleştiriler, yergiler, çoğu zaman hakarete varabiliyordu. Komedya, Atina'nın can çekiştiği dönemde, can çekişmesine neden olanlara sövme olanağı verdiği için önem kazanmıştı.

Askeri yenilgilerin düzeni sarması, emperyalist politikaların sona ermesi, sosyal ve ekonomik yapının bunalıma girmesi ile belirginleşen hoşnutsuzluk, demokrasiyi yozlaştırmış ve düşmanlarını ortaya çıkarmıştı. Bunlardan biri de Aristophanes'tir.

En önemli yönü komedyalarında doğrudan toplum eleştirisi yapması ve yaşadığı toplumun, siyasal-kültürel sorunlarını doğrudan ele almasıdır. Yoz-

---

(21) Eüripides'in tiyatro tekniği açısından önemli yeniliği ise 'deux ex machina'dır: Oyunun sonlarında bir tanrı yukarıdan sahneye gelir, doğru yolu gösterir ve kişilerin çözemediği sorunları çözer. Friedel, deux ex machina'yı kolaya kaçma ya da becerikşizlik olarak değerlendirenlere şu yanıtı vermektedir: "Bu onun teknik açıdan kolaya kaçtığını ya da beceriksiz olduğunu değil, aksine tiyatro makinesini, bu makineyi küçümseyecek kadar büyük bir ustalıkla kullandığını gösterir."(Friedel,1999: 251)

(22) Friedel'e göre, Eüripides'te artık yalnızca insanlar vardır. (Her ne kadar sorunları yine tanrılar çözse de!-M.S.) Derin karamsarlığı bu yüzdendir. Fakat sıcaklığı ve yakınlığı da bu yüzdendir. "Yüreğinin ve çağının en heyecanlı sorunları onun figürlerinde ete ve kemiğe bürünür. Aristotales, tanrıların ne Aiskhylos'un tunçtan şiddetini ne de Sophokles'in gümüş parıltısını bahşettiği bu dertli taklitçiyi, belki de bu yüzden, 'içlerinde en trajik olanı' diye adlandırmıştır." (Friedel,1999:251)

laşmış demokrasiyi acımasızca eleştirmiştir. Onun yerdiği demokrasi, "Perikles'in ılımlı ve düzenil demokrasisi değil, fakat Kleon, Hiperbolos, Kleophon gibi demogogların ya da Alkibiades gibi şımarık soyluların kendi çıkarlarını gözettikleri düzensiz demokrasidir." (Ağaoğulları,1994: 110) Karşı olduğu kent oligarşisi ve köleci demokrasidir ve bunlara karşı Attika köylüsünün sözcülüğünü yapmıştır. (Çalışlar,1995: 42)

Aristophanes, yozlaşmamış demokrasiye inanmakta, sınıfsal dengesizliğin Polisi ve demokrasiyi tehdit ettiğini düşünmektedir. Ona göre demokrasi çıkmaz yollara sapmıştır. Yönetici ve yurttaşları barışa çağırırken Polise bağlılığını sergiler ozan. Ancak bunu yaparken, hicvi ilerlemeci, devrimci değil, tepkici ve tutucudur. Geçmişteki herşey iyi, yeni olan herşeyse kötüdür Aristophanes için.

Aristophanes, savaşa karşı çıkan kadınların isyanını anlattığı komedyası, Lysistrata (Kadınlar Savaşı)'da (M.Ö. 411) barış çağrısı yapar. Sömürgeci savaşın halkın zararına olduğunu savunur. Kurtuluş yolu, Yunanlılar'ın birleşmesi, Polisin ekonomisini çökertip toplumsal bağları çözen savaşa son verilmesidir. Demokrasinin saldırgan, yayılmacı politikasının yerine barışı yüceltir.

Lysistrata'da kadınlar ayaklanır ve kocaları barışmadıkça eşlik ve analık görevlerini yerine getirmeyeceklerini söyler. Hazineye de el koyduklarından, kocalar sonunda barış yapmak zorunda kalır.

Halk, savaş yüzünden yoksullaşmaktadır.

Kadınlar:

"Atalarımızdan kalan hazineyi harcayıp duruyor, yerine birşey koymuyorsunuz, sizin yüzünüzden iflasa doğru gidiyoruz." (Aristophanes,1996: 65)

Yazar, oyunlarında Sofistlere sıkça saldırır. Çünkü demogogların, Atina'nın kötü gidişindeki baş sorumlulardan olduğunu düşünür.

Lampito:

"peki, hadi biz erkeklerimizi dürüst, hilesiz bir barışa razı ettik diyelim, ama siz kaypak Atinalıları eğri büğrü laflarla herşeyi bozmaktan nasıl alıkoyarsınız?" (Aristophanes,1996: 21)

Demogoglar, Kuşlar (M.Ö. 414)'da da eleştirilir.

Güvendost:

"Herkes lafla havalanmıyor mu Atina'da?" (Aristophanes,1996: 103)

Koro:

"Biz kuşlar neler gördük neler!

Atina'da bir yer var, acayip bir meydan,

İnsanlar dilleriyle geçinir bu meydanda,

Dil alırlar, dil satarlar,

ona buna söz atarlar, çamur atarlar.

... Kendi dilerini tutmasını bilmez,

başkalarının dillerini keser yerler." (Aristophanes,1996: 117)

Yazarın Sofistler'e saldırısını gösteren son örneği de Kurbağalar (M.Ö. 405)'dan verelim.

Dionysos:

"Onlar değersiz kimseler, boş laf eden takımı... sanatın yalancı ustaları; dram oynamak için bir izin kopardılar mı, bir ikinci defa meydanda göremezsin onları." (Aristophanes,1946: 8)

Kadınların ikinci sınıf insan konumu Aristophanes'te de korunmaktadır. Kurtuluşu bir yandan kadınlardan beklerken diğer yandan bu durumun utanç vericiliğini, gülünçlüğünü de vurgulamaktadır.

"Lysistrata	—	"Nazik, hem de nasıl? Yunanistan'ın kurtulması kadınların elinde.
Kleonike	—	Yandı, öyleyse Yunanistan? Böyle parlak işleri kadınlardan nasıl beklersin? Akıllı kişilerin işleri bunlar. Bizim işimiz gücümüz boya sürünmek, takıp takıştırmak, sarı fistan, süslü pabuç edinmek." (Aristophanes,1996: 13)

Yine aynı oyunda:

Erkek Koro Başı: "Olacak şey mi kadınların yurttaşları azarlamaları, kalkandan kılıçtan dem vurmaları." (Aristophanes,1996: 49)

Pelopennesos Savaşları'nda aksilikler üst üste giderken hiçbir komedya yazarı saldırılarını, zor durumdaki Atina'ya yöneltmiyordu. Aristophanes de Kuşlar adlı komedyasında Atina devleti ve politikası yerine tek tek kişilerle alay eder ve Atina'nın geçmişine duyduğu özlemi dile getirir.

Kuşlar, bir düş dünyasıdır. İki Atina yurttaşı (Umutlugil ve Güvendost) kentlerinden kalkıp düş ülkesi olan kuşların mekanına giderler. Yazarda Atina'nın geçmişine özlem olduğu kadar bıkkınlık ve kızgınlık da sezilmektedir.

Umutlugil:

"Ne iştir bu? Cehenneme gitmeye razı olduk... Bizimkisi delilik.... Herkes Atinalı olmaya can atar... Bizse almış başımızı gidiyoruz... Yurdumuzu sevmiyoruz da ondan mı? Hayır. Kim sevmez bu güzelim, bu mutlu şehri? Dilediğin kadar para harcayabilirsin. Bol bol veriler, cezalar ödersin. Cırcır böcekleri bir iki ay öter dalda. Atinalılarsa ömür boyu öttürürler adamı, duruşmalarda, kovuşturmalarda. İşte ondan ötürü düştük biz bu yollara... Gürültüsüz, dırıltısız bir yer bulup rahat bir ömür süreceğiz orda." (Aristophanes,1996: 15)

Yazarın bu kırgınlığı ve kızgınlığı demokrasinin yozlaşmış şeklinedir.

Poseidon:

"Ey demokrasi! Nerelere götüreceksiniz bizi? Tanrıların oy birliğiyle seçtiği elçiye bakın!" (Aristophanes,1996: 109)

Aristophanes eserlerinde, kent demokrasisini yozlaştıran, yargıçlara, dalkavuklara, tragedyaya, Sokrates ve Eüripides'e de catmaktadır.

Güvendost:

"Parası olanı yolarlar tabii, bir yandan dalkavuklar, bir yandan yosmalar." (Aristophanes,1996: 33)

Koro Başı:

"Ne güzel kanatlı olmak! Düşünün seyirciler sizin de kanatlarınız olsa, bir tragedyada sıkıldınız mı? Pir uçarsınız evinize." (Aristophanes,1996: 63)

Koro:

"... ruhları çağırır Sokrates, ömründe hiç yakınmamış olan Sokrates." (Aristophanes,1996: 109)

Kişisel olarak en ağır eleştirileri ise Eüripides'e yöneltir.

Aiakos:

"Eüripides buraya gelince ilk işi yankesici, hırsız, ana baba katili ve benzeri kimseleri... toplayıp bir gösteri yapmak oldu." (Aristophanes,1996: 41)

Aristophanes, Eüripides'i, sahneye "aşkı" soktuğu için eleştirmekte, şiirin yetişkinleri eğitme işlevini vurgulamaktadır.

Aiskylos:

"Sahneye aracı kadınlar çıkaran, tapınakların içinde doğurtan, kardeşi kardeşe zina ettiren, hayata hayat dedirtmeyen hep odur. Bütün bunların yüzünden yurdumuz katip bozuntuları ve halkı habire aldatan belediye maymunu dalkavuklarla doldu." (Aristophanes,1996: 56)

"... iyi bir şair kötü işleri meydana vurmamalı, insanları kötüye sürüklememeli, onlara kötü şeyler öğretmemelidir... büyükleri şairler terbiye eder." (Aristophanes,1996: 55)

Aristophanes'in Polis'teki yargı sistemine yönelttiği eleştiriler de çarpıcıdır.

Hüthüt — "Yargıç margıç olmayasınız.

Umutlugil — Hayır, tam tersi, yargıç düşmanıyız."

Koro Başı:

"Yargıçlara bir sözümüz var uzun yarışmaları için... Bir yargıç neyi sever herşeyden çok? Üstüne puhu kuşu basılı paraları değil mi? Puhu kuşları evlerinde yuva kuracak yargıçların. Keselerine yumurtlayıp civcivleri çıkaracak... Ey yargıçlar, avlanması zor yerlere düşersiniz, şahin pençeleri veririz size adam avlamak için." (Aristophanes,1996: 53)

Sonuç

Çalışmanın, bir siyasal düşünceler tarihi, kent ya da tiyatro tarihi araştırması boyutunda ve iddiasında olmadığını söylemeliyim. Amacım, hakkında kütüphaneler dolusu kitap yayınlanmış bu alanlara, birkaç sayfayla önemli katkılarda bulunmak değildi. Burada yapmaya çalıştığım, siyasi düşünce, kent ve tiyatronun, bugün de olduğu gibi iç içeliğini, birini bilmeden diğerinin pek de kolay anlaşılamayacağını ya da en eksik anlaşılacağını bir kez daha vurgulamaktı.

Çalışmaya, öncelikle Homeros destanlarını incelemekle başladım. Eski Yunan'ın 9. ve 8. yüzyıllarında olup bitenleri, insanların yaşam tarzlarını, alışkanlıklarını, ilişkilerini, inançlarını, yaşam koşullarını ve mekanlarını, bu destanlarda görmek olanaklı. Ardından kısaca, Eski Yunan'da kentin nasıl ortaya çıktığını, geçirdiği dönüşümü, fiziksel görünümünü; daha sonra, kent devletlerinin (Polis) Yunanlı için ne anlama geldiğini irdelemeye çalıştım. İdeolojik olarak kentin anlamına değindikten sonra, Eski Yunan kenti için neredeyse "agora" kadar önemli olan tiyatroya, tragedyaya eğildim. Burada önemli olan, öncelikle neyin trajik olduğunu, tragedyaların ilhamını nereden aldığını, tragedya yazarlarının trajik bulduğu konuları, eleştirilerini, kaygılarını anlayabilmekti. Son olarak da, tragedyanın çaptan düşmesiyle yükselen komedyaya ve en önemli ozanı olan Aristophanes'e, birkaç satırla da olsa değinmeden geçemedim.

Eski Yunan'da tiyatro, kent devleti ve yurttaş için yaşamsal bir önem taşımaktaydı. Polis için önemi, ideolojik bir aygıt olması, ideal yurttaşın yaratılabilmesi için araç olarak kullanılabilmesiydi. Eğitimsiz, okuma yazma bilmeyen bir kitle için, izleyerek ve dinleyerek öğrenmenin en temel aracıydı sahne. Oyunlar, izleyicilerin aynasıydı. Yurttaşlar, oyun aracılığıyla kendi içinde bulundukları acınası durumun farkına varıyor, kendi gülünçlüklerine gülüyorlardı. Tragedyalardaki olay ağı, tanrılarla insanların ilişkileri, yurttaş-

lara sınıfsal konumlarını hatırlatıyor, bir kez daha belletiyordu. Yani günümüzde, "politik tiyatro" adı altında yapılmaya çalışılan, Eski Yunan'da tragedyalarla, şölen havasında gerçekleştiriliyordu.

İnsanoğlu yüzyıllardır, tiyatroya, bir yandan eğlenmek, diğer yandan kendi yaşamından kesitler görmenin hazzını yaşamak, kendini oynayanları, söyleyemediklerini söyleyip düşlediklerini gerçekleştirenleri görmek için gider. İşte Eski Yunan'da da yurttaş için tiyatronun anlamı buydu. Tiyatrolarda, kentte gördüğü çelişkiler, sınıf çatışmaları, haksızlıklar, yayılmacılık uğruna yapılan savaşlar ve büyük toplumsal, kültürel ve ekonomik dönüşümün yarattığı trajik durum sergileniyordu. Bu nedenle, hem yurttaşlar hem de onlara "ideal" şekli vermek için çabalayan yöneticiler için vazgeçilmezdi tiyatro.

Bu dönemde tragedya, demokrasi düşüncesinin geçirdiği değişime göre biçimlenmiş, sorunlar, kaygılar farklılaştıkça, tragedyaların konuları ve yazarların olaylara, Polise bakış açısı da değişmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi, demokrasinin geliştiği, Atina'nın yıldızının parladığı, çelişkilerin henüz hissedilmediği ve ileriye dönük büyük umutların olduğu dönemde Aiskhylos, insanlara demokrasinin nimetlerini, doğru, iyi ve ölçülü olanı, son derece tutucu bir şekilde sergilemeye çalışmış, çelişkileri uzlaştırmayı amaçlamıştır. Oysa Sophokles ve Eüripides hiç de böyle iyimser değillerdi. Çünkü onlar, tragedyalarını, uzlaştırma çabalarının pek de başarılı olamayacağının anlaşılmaya başlandığı, toplumsal çelişkilerin hızla su yüzüne çıktığı dönemde yazmışlardı. Sophokles, varolandan duyduğu memnuniyetsizlikle doğruyu ararken; Eüripides çelişkileri tüm çıplaklığıyla görüp Polise ve yöneticilerine, savaş çığırtkanlığına, yurttaş olamayanların durumuna eleştiriler yöneltmiştir. Atina demokrasisi can çekişmeye başladığında ise sahneyi hiciv, yani Aristophanes almıştır.

Görüldüğü gibi, değişimin sancılı yolunda tiyatro, izleyici için yol gösterici, yönetici için ideolojik araç, yazarlar içinse bilinçlendirme, uyarma ve yerme fırsatı rolünü üstlenmiştir. Bu nedenle kent devletinin "olmazsa olmaz"ı haline gelebilmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Ağaoğulları, M. Ali (1994), **Kent Devletinden İmparatorluğa** (Ankara: İmge Kitabevi).

Aisklylos (1945), **Agamemnon** (Ankara: Milli Eğitim Basımevi) (Çev:A.Cevat Emre).

Aiskylos (1997), **Persler** (İstanbul:Mitos Boyut Yayınları) (Çev: G. Dilmen).

Aristophanes (1996), **Kuşlar** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Baskı) (Çev: A. Ferhat– S. Eyuboğlu)

Aristophanes (1996), **Lysistrata** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2.Baskı) (Çev:A. Fehat– S. Eyuboğlu).

Aritophanes (1946), **Kurbağalar** (Ankara: Milli Eğitim Vekaleti Basımevi) (Çev: N. Hatko).

Aristotales (1983), **Poetika** (İstanbul: Remzi Kitabevi) (Çev: İsmail Tunalı).

Benovolo, Leonardo (1995), **Avrupa Tarihinde Kentler** (İstanbul:Afa Yayıncılık) (Çev: N. Nirven).

Bumin, Kürşat (1990), **Demokrasi Arayışında Kent** (İstanbul:Ayrıntı Yayınevi).

Çalışlar, Aziz (1995), **Tiyatro Ansiklopedisi** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi)

Eüripides (1943), **Elektra** (Ankara: Milli Eğitim Vekaleti Yayınları, Maarif Matbaası) (Çev: A. Hamdi Tanpınar).

Eüripides (1943), **Hekabe** (Ankara: Milli Eğitim Vekaleti Yayınları, Maarif Matbaası) (Çev: H. Varoğlu).

Eüripides (1943), **Alkestis** (Ankara:Milli Eğitim Vekaleti Yayınları, Maarif Matbaası) (Çev: A. Hamdi Tanpınar).

Fuat, Mehmet (1961), **Tiyatro Tarihi** (İstanbul: Varlık Yayınları).

Friedel, Egon (1999), **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi** (Ankara: Dost Kitabevi) (Çev: Necati Açа).

Hamilton, Edith (1997), **Mitologya** (İstanbul:Varlık Yayınları, 9. Baskı) (Çev: Ü. Tamer).

Hartog, François (1997), **Herodotos'un Aynası** (Ankara: Dost Yayınevi) (Çev: E. Özcan).

Homeros (1984), **İlyada** (İstanbul: Can Yayınları, 5. Baskı) (Çev: A. Erhat – A. Kadir).

Homeros (1984), **Odysseia** (İstanbul: Can Yayınları, 5. Baskı) (Çev: A. Erhat – A. Kadir).

Kılan, Banu (1998), **Eski Yunan'da Tragedyanın Siyasal Rolü**, (Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kılıçbay, M.Ali (1993), **Şehirler ve Kentler** (Ankara:Gece Yayıncılık).

Levi, Peter (1987), **Eski Yunan III** (İstanbul: İletişim Yayıncılık) (Çev: N. Erdilek).

McNeill, W.H. (1994), **Dünya Tarihi** (Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı) (Çev: A. Şenel).

Sabine, George (1969), **Siyasal Düşünceler Tarihi I** (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İçinde; Eüripides, Fenikeli Kadınlar) (Çev: H. Rızatepe).

Sophokles (1944), **Aias** (Ankara: Milli Eğitim Basımevi) (Çev: S. Sinanoğlu).

Sophokles (1997), **Antiqone** (İstanbul: Mitos Boyut Yayınları) (Çev: G. Dilmen).

Sophokles 81941), **Oidupus Kolonos** (Ankara: Milli Eğitim Basımevi) (Çev: N. Ataç).

Şenel, Alcaddin (1995), **Siyasal Düşünceler Tarihi** (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 4. Baskı).

Thomson, George (1985), **Tarih Öncesi Eğe II** (İstanbul: Payel Yayıncılık) (Çev: C. Üster).

Thomson, George (1995), **Aiskhylos ve Atina** (İstanbul: Payel Yayınları) (Çev. M. Doğan).

Tunçay, Mete (1985), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-I** (Ankara: Teori)

Turani, Adnan (1997), **Dünya Sanat Tarihi** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskı).

Wycherley, R.E. (1993), **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?** (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları) (Çev. N. Nirven- N. Başgelen).

Vernant, J. Pierre (1996), **Eski Yunanda Söylem ve Toplum** (Ankara:İmge Kitabevi).

Postmodern Durum ve Planlama (*)

Yrd. Doç. Dr. Yeşim Edis ŞAHİN (**)

Düzensizliğin Düzeni

"Birdenbire her şey alt üst olmaya başladı: Çok geniş topraklar doğa durumuna geri dönüyor; yasa dışılık en gelişmiş demokrasilerin bağrında yerleşiyor; mafyalar yok olma sürecindeki bir tarih dışılık gibi değil de, hızla gelişen bir tarihsel biçim gibi görünüyor; kentlerin bir bölümü devlet otoritesinden kurtulup kaygı verici bir tür ülke dışılık içine dalıyor; en zengin ve en karmaşık toplumların içindeki milyonlarca yurttaş karanlığa ve dışlanmaya doğru kayıyor.... Yeni silahlı çeteler, yeni yağmacılar, yeni "terra incognita (***)*"lar: Yeni Ortaçağın bütün malzemeleri bunlar işte* (1)*."*

"Bu döngünün sonunda (****) *temizleyicilik birincil etkinlik oldu - kirli tarihi, kirli parayı, çürümüş bilinçleri, kirletilmiş gezegeni temizlemek - çevrenin hijyenik temizliği ya da halkların ırksal ve etnik temizlenmesine ilişkin olarak - çürümüş bilinçle-*

(*) Mersin Üniversitesi tarafından 8/9/10. Haziran 1999'da düzenlenen Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması Ulusal Sempozyumunda sunulan bildiri.

(**) Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

(***) *"fin de siécle"*

(****)Bilinmeyen topraklar.

(1) Alain Minc, **Yeni Ortaçağ**, çev, Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.62-63.

ri temizlemek. Tarihte "İlerleme"den başka bir yöne doğru gidiyoruz (2)."

Dünyanın içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları betimleyen biri modernist, diğeri postmodernist iki düşünürden alınan bu anlatımlar içinde yaşadığımız kaotik ve belirsizlik yüklü ekonomik ve toplumsal sistemi ya da "düzensizlik düzenini" yansıtmaktadır.

İnsanlığın 21. yüzyıla nasıl bir dünyada girdiklerini betimlerken toplumsal , ekonomik, siyasal yozlaşma, kirlenme ve çürüme gibi konularda büyük ölçüde görüş birliği içinde bulunan bu iki yazar geleceğe bakışlarında farklılaşmaktadır. Alain Minc, *"dün iyimserlik nedeniyle kaderci olma hakkına sahiptik; oysa şimdi karamsarlık nedeniyle gözüpek olmak zorundayız* (3)" diyerek; eşitlik, özgürlük ve hak savaşımlarıyla tarihi belirleme gücüne sahip olan "insana" güvenerek geleceğe umutla bakmakta, insanın zorlu koşullarda gözüpek bir savaşımcı olabileceğine inanmaktadır. Postmodernist bir düşünür olan Baudrillard'a göre, artık *"bir 'toplumsal' tanımı bile yoktur* (bir halk, bir sınıf, bir işçi sınıfı, nesnel koşullar)" (4), *"İş görebilen tek gönderenin adı artık temsil edilemeyecek durumda olan sessiz çoğunluk* (5)" tur. Baudrillard Sessiz çoğunluk olarak tanımladığı bu kitlenin *"ne bir olumsuzlama ne de bir patlama* (6)" alanı olduğunu savunmaktadır. İçinde yaşadığımız belirsizlik, dengesizlik ortamında Minc' in tersine Baudrillard' da "İnsanın" toplumsal savaşımlarla geleceğini belirleme gücüne olan güvenin ortadan kalkışı başat biçimde ortaya çıkmaktadır.

Baudrillard'ın simülasyonlar üzerine kurguladığı çözümlemesi, modernizmin, insanın eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzen kurabileceğine inanan "büyük anlatı"sını reddediş vardır. Modernlik projesi 18. Yüzyılda Aydınlanma filozoflarının nesnel bir bilim, evrensel bir ahlak, evrensel bir yasa özerk bir sanat geliştirme amacı güden çalışmalarıyla biçimlenmiştir (7). İnsan aklının

---

(2) Jean Baudrillard, "The End of the Millennium or The Countdown", **Theory, Culture & Society,** Vol.15, No.1, February 1998, ss. 1-9, s.1.

(3) Alain Minc, **Yeni Ortaçağ,** çev, Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.9.

(4) Jean Baudrillard, **Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu**, çev. Oğuz Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.18.

(5) a.g.e., s. 18.

(6) a.g.e., s. 20.

(7) Madun Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm,** çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları/ARK, Ankara, 1997, s.207.

dogmatik baskılardan kurtulduğu bir dünyada, insanın geleceğini belirleme gücüne sahip olduğu; sanatların ve bilimlerin yalnızca doğa güçlerini denetime alınmasında değil; aynı zamanda, dünyanın, ben'in, ahlaksal ilerlemenin, kurumların hakkaniyetinin ve insanın mutluluğunun sağlanacağı varsayılmıştır. Oysa ki süreç tasarlandığı gibi gelişmemiş bilimsel ve teknik ilerleme insanlara mutluluk getirmemiştir. Bu nedenledir ki *"postmodern büyük anlatılara yönelik inanmazlık* (8)" olarak tanımlanmaktadır.

"Özgürlük" ve "özerklik" düşüncesine dayanan modernlik söylemi, tarihsel süreçte özgürlüğün gerçekleşmesi ile özgürlüğün kısıtlanması biçiminde iki ayrı portre sunmuştur. Böylece özgürleşme söylemi ve disiplin altına alma söylemi olarak oldukça yaygın, ama uzlaşmaz iki modernlik portresi ortaya çıkmaktadır (9). İlk bakışta oldukça uzlaşmaz gibi görünen bu iki portre gerçekte modernlik söyleminin özünü vermektedir; hak ve özgürlüklerin güvence altına alınabilmesi ve toplumsal dengenin sağlanabilmesi için, tanımlanmış haklar ve dengeler üzerine kurulmuş bir düzen arayışı; geleceğini belirleme gücüne sahip olan insanın toplumsal savaşımlarıyla özgürlüklerin genişletildiği, kısıtların azaldığı, toplumsal dengenin gerçekleştiği bir düzen arayışını yansıtmaktadır.

Modernlik söyleminin bu düzen arayışı, 1917-1989 dönemi dışında kapitalist bir altyapı içersinde gerçekleşmiştir. Yerkürenin belirli bir bölgesinde 14. yüzyıldan beri hüküm sürmekte olan modern dünya sistemi bir kapitalist dünya ekonomisi sistemidir ve belirleyici toplumsal dinamik sermayenin sonsuz birikimidir (10). Bu yaklaşımdan yola çıkılıp, modernite temel kurumlarından biri olarak tanımlanan kapitalizm (11) açısından çözümlendiğinde, modernliğin insanlığa özlediği istikrarlı bir eşitlikçi ve özgürlükçü düzen getiremeyeceğinin; ancak "düzensizlik içinde bir düzen" sağlanılabileceğinin, Marx tarafından vurgulanmış olduğu görülmektedir.

Marx, aydınlanma felsefesini geliştirdiği "ekonomi-politik"le destekleyerek, modern kapitalist sınıf (burjuvazi) ve modern emekçiler sınıfından (pro-

---

(8) J.F. Lyotard, **Postmodern Durum**, çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.12.

(9) Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi**, çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 22.

(10) Immanuel Wallerstein, "Devletler? Egemenlik? Bir Geçiş Çağında Kapitalistlerin İkilemleri", çev. Ali Kerem Aysel, **Özgür Üniversite Forumu**, sayı 5, Ekim-Kasım-Aralık 1998, ss.,5-19, s.6.

(11) Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.62.

leterya) oluşan modern toplumu çözümlemiş, bu toplumu şöyle betimlemiştir.

> *"Burjuvazi, üretim araçlarında ve dolayısıyla üretim ilişkilerinde, yani sosyal ilişkilerinde sürekli devrim yapmazsa yaşayamaz..... Üretimin bu sürekli altüst oluşu toplumsal yapının sürekli kesintisiz olarak sarsılışı, sonu gelmeyen bir hareketlilik ve güvensizlik burjuva çağını daha önceki çağlardan ayırd eder* (12)."

Alain Minc ve J.Baudrillard' ın 21. yüzyıla giren insanlık için çizdiği tablonun temel öğelerini *"toplumsal yapının sürekli kesintisiz olarak sarsılışı, sonu gelmeyen bir hareketlilik ve güvensizlik"* olarak Marx'ın 1848' de tanımlamış olduğu görülmektedir. Modernlik "muhalif bir modern hareket" olan Marksizm açısından değerlendirildiğinde, sürekli değişim, hareketlilik ve sarsılma ortamında, bilinçli insanın dünyayı eşitlik ve özgürlükten yana değiştirme gücüne sahip olduğunu vurgulayan bir tanımla karşılaşılmaktadır:

> *"Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi... Modern olmak Marx'ın deyişiyle* ***"katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği"*** *bir evrenin parçası olmaktır* (13)."

Dünyanın belli bir bölgesinde 14. yüzyıldan beri hüküm bir "düzensizlik düzeni" içinde de olsa hüküm sürmekte olan kapitalist sistem, 21. yüzyıla girerken ne olmuştur da bilim insanları ve aydınlar düzensizlik ve kaos üzerinde yoğun biçimde tartışır olmuştur? Kuramsal söylemler tarihsel krizlere, huzursuzluk yaratan ekonomik ve teknolojik gelişimlere ve daha önceki istikrarlı ya da bildik yaşayış ve düşünüş tarzlarının çözülüp dağılmasından kaynaklanan toplumsal ve düşünsel kargaşaya verilen yanıtlar (14) olarak değerlendirilirse, insanlığın 21. yüzyıla tarihsel bir kriz, belirsizlik ve belki de tarihsel bir dönüm noktasının içinde girdiği söylenebilir. Bu dönüm noktası postmodern düşünürler tarafından modernitenin sonu, postmodernitenin ya da postmodernliğin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. "postmodern du-

---

(12) Karl Marx/Friedrich Engels, **Komünist Manifesto,** 1848 Almanca Baskısından çeviren: Süleyman Aslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınlar, Ankara, 1976, s.29.

(13) Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor,** çev. Ümit Altuğ / Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.11.

(14) Steven Best / Douglas Kellner, **Postmodern Teori**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.10.

rum" ise endüstriyel toplumdan post-endüstriyel topluma geçişle birlikte yaşanan kopuş durumunu yansıtmaktadır

Postmodern Durum

"Postmodernizm" kavramı, "modernizm" kavramı gibi çok kapsamlı ve farklı yönlerden farklı tanımları yapılabilen ve bir tanım içine sığdırılması oldukça zor olan bir kavramdır. Çalışma, "modernizm" ve "postmodernizm" üzerinde kavramsal bir tartışma üzerine değil, "postmodern durum" üzerine kurgulandığından, "postmodernizm", "postmodernlik /postmodernite, kavramlarının tanımı yerine, aralarındaki ayrım üzerinde kısaca durulması yararlı olacaktır.

Postmodernizm kavramı, Batı' da yirminci yüzyılın son çeyreğinde öncelikle sanat ve mimari alanlarında ortaya çıkmış, bu süreçte felsefe ve sosyolojide belirgin bir hale gelmiş, modernliğe yönelik şiddetli bir eleştiri ve saldırıyla karakterize edilen bir hareket, akım ya da yaklaşımdır. Postmodernizm, kültürel ve siyasal boyutlarıyla birlikte bir epistemoloji, bir metodoloji ve bir toplumsal ontolojiyi içine alır (15). Bir felsefi, sanatsal ve kültürel akım olarak postmodenizm, eleştirel ve tepkisel bir görünüm sunmakta; "eklektizme, düşünümselliğe, aktararak söylemeye, yapıntıya, rastlantısallığa, anarşiye, parçacılığa, pastişe ve benzetmeye (16)" gönderme yapmaktadır.

Postmodernlik ya da postmodernite kavramları ise, post-endüstriyel devletlerde ortaya çıkan süreçleri, uygulanan ekonomik, toplumsal ve siyasal dizgeleri yani "postmodern durumu" yansıtmaktadır. Günümüzde post-endüstriyel ekonomik altyapıya bağlı olarak postmodern devletlerden ve toplumlardan söz edilmekte, modern çağın "modern devlet" ya da "ulus devlet" kavramının yerini, postmodern çağın "postmodern devlet" kavramı almaktadır. Bu kavramsal yaklaşım çerçevesinde, post-endüstriyel aşamaya geçmiş kapitalist ülkeleri postmodern devlet olarak varsayarsak, bu devletin kapitalist yeniden yapılanma sürecinde yaratılan yeni totaliteyi temsil ettiği ileri sürülebilir. Postmodernlikten söz etmenin, örgütleyici ilkelere sahip yeni bir toplumsal totalitenin ortaya çıkışını içeren bir çağ değişikliğini ya da modernlikten kopuşu ileri sürmek anlamına geldiği (17) savunulmaktadır.

---

(15) John W. Murphy, **Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Eti Kitapları, İstanbul, 1995, s.7-8.

(16) Madun Sarup, a.g.e., s. 191.

(17) Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 1996, s.22.

Modernizmin "büyük anlatıları" ile modern devletin uygulamaları arasında tutarsızlıklar olduğu gibi, postmodernizmin "söylem"leri ile postmodern devletin uygulamaları arasında tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Her iki akımda da farklı yol ve yöntem önerileriyle de olsa bireyin özgürleşmesi öne çıkmış, ancak her iki durumda da gerçeklik farklı totalitelerin ortaya çıkması olmuştur. Bu nedenle çalışmada, planlama anlayışında son yıllarda yaşanan değişimler; bir felsefe olarak postmodernizm üzerinde değil, bir toplumsal, ekonomik ve siyasal kopuş durumu olarak "postmodern durum" üzerinden yapılacaktır.

Postmodern durumun çözümlemesini yapan Lyotard, post-endüstriyel bir düzene gidilmekte olduğu tezine dayanarak insanlığın postmodern bir topluma ya da postmodern bir çağa geçmekte olduğunu ileri sürmektedir. Lyotard'a göre, Avrupa için yeniden-inşanın tamamlanışını işaret eden 1950'lerin sonundan beri yürürlükte olan bu geçiş, ülkelerin sanayileşme hızına bağlı olup, bu ülkeler içerisinde etkinlik sektörüne göre değişmektedir. **Genel durum, özetleyici bir bakış açısını güçleştiren geçici bir kopuş durumudur** (18).

Lyotard, bir kopuş durumu olarak nitelediği postmodern durumu açıklarken, çalışma hipotezini toplumların post-endüstriyel; kültürlerin de postmodern olarak bilinen çağa girdikçe bilginin konumunun değişeceği üzerine kurmuştur (19). Postmodern durumu belirleyen süreç, post-endüstriyel topluma geçiş doğrultusundaki değişime koşut olarak sanayi toplumuna özgü "anlatısal bilginin" ya da "büyük anlatıların" yerini "dil oyunlarının çoğulculuğunun" almasıdır. Teknolojik dönüşümlerin özellikle enformasyon teknolojisinin bilgi üzerindeki etkisini iki boyutta çözümlemiştir; bütünselin yerini parçacılın alması ve evrenselin yerini yerelin alması.

Post-endüstriyel toplumda sanayi toplumuna özgü büyük anlatılar meşruiyetlerini dolayısıyla temsil yeteneklerini yitirmişlerdir. Temeli özgürleşim, eşitlik, adalet, mutluluk, insanın geleceğini belirleme gücü, vb. büyük anlatılara, Lyotard'a göre masallara dayanan "anlatısal bilgi" çökmüştür. Anlatısal bilginin yerini, farklılıklara olan duyarlılığımızı arttıran, hoşgörme yetimizi pekiştiren, uzmanın homolojisi (benzeşim, benzeşme üzerine söylem) üzerine değil, yenilikçinin parolojisi (yanlış ve akla karşı olma riskiyle birlikte farklılık ve aykırılık söylemi) ilkelerine dayanan postmodern bilgi almıştır (20).

---

(18) a.g.e., s. 16.
(19) a.g.e., s. 16.
(20) a.g.e., s. 14.

Medya toplumu, enformasyon toplumu, bilgi toplumu vb. kavramlarla tanımlanan günümüz toplumunu zaman zaman olumlayıcı, zaman zaman eleştirel biçimde çözümleyen postmodernist düşünürlerin ortak noktası köklü bir kopuş durumunun varlığıdır. Toplumun bilgisayarlaşması ve Fordist konformizm modern toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamda köklü değişiklikler yapmış; bütünselin yerini parçacıl, evrenselin yerini yerel, benzeşimin yerini farklılaşma almıştır. Bu durum kaygı verici ve kederlenilmesi gereken bir olgu değil, tersine insanın önceden saptanmış belirli standartlar ve kurallar dizgesi içinde yaşamaktan kurtulup, özgürleşebileceği bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Postmodern durumun çözümlenmesinde endüstri ötesi topluma gönderme yapılması ve her iki tez arasında kesişme noktalarının bulunması, postmodern durumun açıklanabilmesi kapitalist birikim rejimlerinin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Giddens, "yaklaşmakta olduğu varsayılan post-endüsriyel toplumu, kapitalist ülkelerin dünyanın ekonomik sisteminin idari merkezini oluşturduğu dünya ekonomisinin yeniden düzenlenmesi biçiminde tanımlanabileceğini (21)" belirterek, post-endüstriyel toplum teziyle yeni birikim rejimi ve buna koşut gerçekleştirilecek olan bir yeniden yapılanma sürecine dikkat çekmektedir. Bu süreç Fordist birikim rejiminden postfordist birikim rejimine, örgütlü toplumdan toplumsalın parçalanmasına geçişi yansıtmaktadır.

Fordist Birikim Rejimi : Sanayi Toplumu

Kitle üretimi ya da seri üretim olarak adlandırılan Fordist üretim yöntemi sanayi toplumunun üretim örgütlenmesidir. Üretim teknolojisi, amaçların ve işlem süreçlerinin net bir biçimde tanımlanıp, üretim sürecinin çeşitli aşamalara ayrılmasına ve hareketli bir montaj bandı üzerinde gerçekleşmesine dayanıyordu. Bu süreci keskin ve katı işbölümüne dayalı emek örgütlenmesi tamamlıyordu. Bu nedenle, hiyerarşi, sıkı denetim, zaman ve hareket standardizasyonları Fordist kurumsal örgütlenme yapısının temel özellikleri olarak belirmektedir (22).

Bir üretim yöntemi olarak ortaya çıkmasına karşın, Fordizm teknolojiden ve üretimin toplumsal örgütlenmesinden çok daha kapsamlı bir kavramdır. Fordizm bir modernleşme aracı olarak değerlendirilmiş, İkinci Dünya Savaşından sonra da Keynesci politikalarla desteklenerek bir birikim rejimi olarak

---

(21) Anthony Giddens, **Sosyoloji**, çev. Dr. M. Ruhi Esengün/Dr. İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s.72.

(22) İlker Belek, **"Postkapitalist" Paradigmalar**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997, s.92.

geliştirilmiştir. 1920'lerde özellikle Avrupa'da, Fordizm, modernizmin habercisi olarak selâmlanan Amerikanizmin temel öğesi olarak görülmüştür (23). Fordizm bir üretim yöntemi olarak "teknoloji modernliğinin" simgesi haline gelmiş, birikim rejimi olarak da beraberinde getirdiği "sosyal devlet"le göreli olarak "özgürleşme modernliğini" getirerek, bu iki modernlik arasındaki uyumsuzlukları aşmaya çalışıp, kendine özgü bir modernlik uygulaması geliştirmiştir. Literatürde bu dönem "Fordist modernite (24)" ya da "örgütlü modernlik (25)" olarak adlandırılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesci politikalarla desteklenerek geliştirilen Fordizmin ayırd edici özelliklerinden biri, devletin bir denge sağlayıcı öğe olarak ekonomiye müdahalesidir. Devlet kendi payına toplam talep üzerinde belirleyici rol oynamış: meta üretimi olmayan sektörde önemli miktarda iş olanağı yaratmış ve sosyalize olmuş ücret artışını düzenlemiştir (26). İkinci özellik ise emeğin örgütlü gücünün tanınmasına bağlı olarak emek ve sermaye arasında bir uzlaşma sağlanmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik büyüme ve Fordist üretim yöntemlerinin genelleşmesi çerçevesinde emeğin örgütlenmesine izin verilip, özendirilmiş, bu durum sermaye ve emek arasındaki "savaş sonrası uzlaşmayı" olası kılmıştır. Ancak, bu uzlaşma üzerine kurulan ve ekonomiye müdahalenin yanı sıra planlı bir şekilde devletin toplumsal boyutunu geliştirmeyi amaçlayan sosyal devlet yalnızca birikim rejiminin bir gereği olarak algılanmamalıdır. Sosyal devlet, aynı zamanda emeğin yıllar boyu süren hak ve özgürlük savaşımının yani özgürleşme modernliğinin bir sonucudur. Özgürlükçü ve eşitlikçi bir savaşım geleneğinden gelen emekle bir uzlaşma sağlanması ve bu savaşım geleneğinin sistem içine alınıp denetlenmesi ve uyumlu hale getirilmesi ekonomik büyüme için bir zorunluluktu. Diğer yandan kapitalizme alternatif bir sistem olan ve planlı bir ekonomiye sahip olan SSCB' nin varlığı da planlı bir karma ekonomiye dayalı sosyal devletin oluşumunda önemli bir etken olmuştur.

---

(23) Simon Clarke, "What in the F—-'s Name is Fordism", **Fordism and Flexibility,** The Macmillan Press, London, 1992, ss. 13-30, s.13.

(24) Bkz. David Harvey, **Post Modernliğin Durumu,** çev. Sungur Savran, metis yayınları, İstanbul, 1997.

(25) Bkz. Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi,** çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996

(26) Jacques Gouverneur, **Kapitalist Ekonominin Temelleri,** çev. Fikret Başkaya, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.245-246.

Fordist birikim rejimi, "katı olan her şeyin buharlaşıp gitmediği" istikrarlı bir kapitalizm arayışını yansıtmaktadır. Bu arayış, devletin ekonomiye planlı müdahalesi ve emek-sermaye uzlaşmasının sağlanması olarak birbirini tamamlayan iki boyutta gerçekleşmiş ve "sosyal devlet" anlayışının geliştirilmesi ile somutlaşmıştır. Bununla birlikte istikrarlı bir kapitalizm arayışını yansıtan "sosyal devlet", yapısal krizlere, teknolojik yeniliklere ve ikili dünya düzeninin yıkılmasına bağlı olarak süreç içersinde buharlaşıp yerini postmodern devlete bırakmıştır. 1970'lerin ekonomik ve politik krizleri ile başlayan bu süreç özellikle sosyal demokrasinin "Fordist düşünün" sonu olarak değerlendirilmektedir; gerçek olan, istikrarlı bir kapitalizm idealinin asla gerçekleşemeyecek geçici bir sosyolojik ütopya olması ve altında sınıf çelişkisinin yattığı kapitalist birikimin düzenli yapısal kriz eğilimlerinin, çelişkilerin çözümü kurumlar tarafından üstlenilse de çözülemeyeceğidir (27). Clarke'ın Fordist dönemi bir düş ve ütopya olarak nitelemesi, aynı zamanda kapitalist bir sistemde "katı olan her şeyin buharlaşmasının" kaçınılmazlığını ve sistemin düzen ile kaos arasında kayan işleyişini yansıtması açısından oldukça anlamlıdır.

Postfordist Birikim Rejimi : Post-Endüstriyel Toplum

Fordist birikim rejimi 1945-1975 döneminde, üretim ve tüketimde hızlı bir artış sağlamış, ancak 1975'den sonra, sürekli artan işsizliğe eşlik eden yavaş canlanmaları izleyen gerilemeler ve çok mütevazı bir üretim artış hızı sergilemiştir. Büyümenin bu uzun süreli tıkanması, Fordist birikim rejiminin yapısal krizini yansıtmaktadır (28). Bu nedenle 1970'li yılların ortası, kapitalist sistemin uzun dönem eğilimlerinde bir dönüm noktasına gelindiğini göstermektedir. Eski birikim rejiminin yerini yenisine bırakması buna koşut olarak toplumsal, siyasal yapının yeniden yapılanması gerekiyordu. Teknolojik gelişmeler ve post-endüstriyel toplum tezleri ise bu süreci destekliyordu.

Yeni üretim teknolojilerinin özellikle enformasyon teknolojisinin gelişmesi daha esnek bir üretim örgütlenmesinin gerçekleşmesini olası kılıyordu. Böylece Fordizmin kitlesel, üretim farklılaşması düşük, üretim süreci uzun ve hiyerarşik katı üretim yöntemlerinin yerini esnek üretim yöntemleri almaya başladı. Sermayenin büyük bir hareketlilik ve esnekliğe eriştiği bu dönemde yeni birikim rejimi postfordizm adı altında esneklik üzerinde yapılandırıldı.

---

(27) Simon Clarke, a.g.e., s. 28.

(28) Jacques Gouverneur, a.g.e., s. 253.

1970'lerdeki bunalımın yarattığı tartışma ve fikir çatışmalarından doğan neo-liberal tezler, ekonomik bunalımın ekonomiye aşırı devlet müdahalesinden kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Büyük bir esneklik ve hareketlilik kazanan sermayenin önünde ekonomi bürokrasisi, karma ekonomi, planlı ekonomi, emek-sermaye uzlaşması gibi engeller bulunmamalı, bürokraside gelişmelere uyum sağlayarak esnekleşmeliydi. Bu çözümü Reagan yönetimi yeni-tutucu tezlerle birleştirerek az ya da çok bir kısıtlama olmaksızın kabul etti ve bu politikalar yeni dönemin simgesi haline geldi. "Yatırım kararlarında toplumsal ve politik sınırlamaları kaldırarak sermaye ve emeğin hareketliliğini arttırmak, gelir dağılımını emek aleyhine sermaye lehine yeniden düzenlemek, ekonomik sorunları depolitize ederek ve "özel sektöre" devretmek, toplumsal sorunların depolitize edip ve bu sorunların çözümünü "aile" ve diğer geleneksel kurumlara devretmek olarak özetlenen (29)" Reagan yönetiminin uygulamaları postmodernlik ile ilişkilendirilmektedir. Harvey, postmodernist patlamayla Ronald Reagan'ın imaj imalatı, işçi sınıfının geleneksel kurumlarının yapıbozumu için gösterilen çaba, ayrıcalığa prim tanıyan bir iktisat politikasının toplumsal etkilerinin gizlenmesi arasında bir bağıntı olduğunu savunmaktadır (30). Ekonomik zorlukların toplumsal etkilerini yenmek için aile konusunu ve geleneksel kurumlar bir kültürel öğe olarak kullanılarak ekonomik ve toplumsal depolitizasyonun yarattığı boşluk yeni-tutucu tezlere dayanılarak üretilen imajla doldurulmuştur.

Fordizm, planlı bir karma ekonomi ve sosyal devlet anlayışı ile istikrarlı bir kapitalist sistem arayışı, yerini tüm süreçlerin piyasanın kaotik yapısına bağlandığı postfordizme bırakmış. Toplumun ve ekonominin depolitize edildiği bu süreçte; istikrarın yerini istikrarsızlık, kuralların yerini kuralsızlaştırma, ve planlamanın yerini de "düzenlemeler" almaya başlamıştır.

Postmodern durum çözümlemelerinde endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçişin farklılaşma, parçalanma, yerellik ve çoğulculuk üzerine yapılanan yeni bir topluma ve kültüre geçiş başat tez olarak görülmektedir. Postmodern tezler post-endüstriyel toplum tezlerinden daha geniş bir içerik taşımakla birlikte, "enformasyon teknolojisinin" egemen olmasına koşut olarak üretimin yapısındaki esnekleşme ve parçalanmanın toplumsal düzene, toplumsalın çözülmesi ya da parçalanması, belirsizlik ve yerelleşme olarak yansıması konusunda kesiştikleri görülmektedir.

---

(29) James O'Connor, **Birikim Bunalımı**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s.318-319.

(30) David Harvey, a.g.e., s. 370.

Üretimin esnekleşmesiyle, toplumsallaşmış tüketim tarzlarından özelleşmiş tüketim tarzlarına doğru kayış olmuş, en azından küçük grup standartları yaratılmış. Stoksuz üretim (JIT) ve müşteri odaklı yönetim anlayışları egemen olmaya başlamıştır. Emek sürecinin esnekleşmesi ise emeğin örgütlü gücünü parçalamıştır. Tüketim kalıpları ve emek gibi toplumsal formasyonlarda farklılaşma ve parçalanma yönünde bir etki yaratan esneklik birikimin, sermaye üzerindeki etkisi ise küreselleştirici nitelikte olmuştur. Küreselleşen sermaye beraberinde yerelleşmeyi getirmiş, ulus devletler yerelleşerek küreselleşmişlerdir.

Yerelleşerek Küreselleşme ve Ulus Devlet

İlk bakışta bir çelişki gibi görünen yerelleşerek küreselleşme olgusu, postfordist üretim örgütlenmesinin farklı işlevlerin farklı ve en kârlı "yer"lerde gerçekleştirme ilkesinin bir sonucudur. Küresel ekonomik yeniden yapılanma, üretimin uzamsal ve zamansal dağılımını köklü biçimde değiştirmiş, yerel eski anlamını yitirmiş ve küresel sermaye hareketlerine bağımlı bir değişken haline gelmeye başlamıştır. Esnek üretim sistemi ve ekonominin küreselleşmesi, yerel kalkınma, yerel özerklik, yerel-merkez çatışması vb. geleneksel yerel çözümlemelerinin tüm dayanaklarını altüst etmiş, yerel bir ekonomik öğe olarak ulusötesi sermaye ile bütünleşmenin bir aracı haline gelmiştir.

Küresel sermayenin uzamsal yerleşiminin görünümü ekonomik etkinliklerin gelişmesine bağlı olan sermaye, hammadde ve emek gibi temel etmenlerin varlığına bağlı olarak gelişmekte, Fordist büyüme ve kalkınma politikaları ile belirlenmiş sınırların kalkması bu gelişmeyi hızlandırmaktadır. Yerelin, ekonomik kalkınmanın temel dinamiği ve itici gücü olarak tanımlandığı ve yerelleşmenin özendirildiği bu dönemde; kentlerini ekonomik çekim merkezi haline getirebilmek için altyapı yatırımlarına yönelen yerel yöneticiler, yatırımlarını finanse edebilmek için sermaye piyasasına girmek ve kamu - özel sektör işbirliğini özendirmek zorunda kalmışlar (31), yereldeki ucuz emeği uluslararası yatırımları çekmek için bir üstünlük olarak kullanmışlardır.

Üretim ilişkilerinin esnekleşmesi ve sermayenin akışkanlığının artması, yereli bir ekonomik ve yönetsel öğe olarak güçlendirirken ulus devletin, ekonomi, siyaset, toplumsal alanlardaki belirleyiciliği ve karar verme gücünü geriletmiştir. Ulus devlet, son derece merkezileşen bilginin toplanıp planlanma sürecinde ağırlıkla uluslarüstü merkezlere bağlı, planlayıcı değil düzenleyi-

---

(31) Jos G.M. Hilhorst, "Industrialization and Local/Regional Development Revisited", **Development and Change**, Vol.29, 1998, s.20.

ci bir teknik aygıt haline gelmiştir. Devamlı bir süreç haline gelen küreselleşme olgusunun bir sonucu olarak kamu yönetimi sistemleri uluslararasılaşmış, en azından hükümet ve kamu bürokrasisinin ana örgütleyicisi olarak ulus devlet kavramı erozyona uğramıştır. Bu durum devletin ve hükümetin yerelleşmesine yol açmıştır (32).

Küreselleşme sürecinin küresel form haline getirdiği piyasa yönelimli kamu yönetimi olarak adlandırabileceğimiz "new public management" anlayışıyla bir yandan ulusal nitelikli kamu bürokrasisi ile uluslararası sermaye arasındaki çelişkileri aşmaya çalışırken, diğer yandan sosyal devleti çökertmiştir. Hükümet formu olarak da, daha küçük ve daha az yönlendirici devlet düşüncesinin yarattığı, neo-liberal reformlardan sonra ortaya çıkan küresel ve egemenliğini yitirmiş yeni hükümet formunu kavramsallaştıran "governance" kavramı geliştirilmiş (33), küresel bir model olarak sunulmuştur. Buna bağlı olarak yerelde de dağılmış çok yönlü ağlar sistemi içinde işleyen ve yerelin kendi düzenlemelerini kendisi yapması ilkesine dayanan "self-governance" modeli geliştirilmiştir (34). Kuram olarak ele alındığında, postmodernizm, kamu yönetimine toplulukçu bir bakış açısı getiren bu durumda yönetimin nasıl gerçekleştirileceğini açıklayamamaktadır (35). Ancak postmodern durumun kamu yönetimi anlayışı olan "governance", postmodern kamu yönetimi modeli olarak sunulmakta, bu durum bir akım olarak postmodernizm ile bir uygulamayı yansıtan postmodernlik arasındaki tutarsızlığı yansıtmaktadır.

Uyum, bütünsellik ve denge üzerine değil; çatışma, parçalanmışlık ve dengesizlik üzerine kurulan Postfordist birikim rejimiyle uyumlu olarak, devlet de kimin neden sorumlu tutulacağının silikleştiği karmaşık ve belirsiz bir durum almıştır. Neo-liberal/liberal demokratik hareketin sosyo-kültürel söylemi, maddi ve kültürel kaynakların resmi politik alan dışına çıkarılmasına ek olarak, devlet ve sivil toplum arasında bölünmüş bir gri (belirsiz) alanda bir dizi işlevsel dönüşüme yol açmıştır (36). Devletin ekonomik ve toplumsal

---

(32) Peter Bogason / Theo A. J. Toonen, "Introduction: Networks in Public Administration", **Public Administration,** Vol.76, Summer 1998, ss. 205-227, s.224.

(33) Martin J. Smith, "Reconceptualizing The British State: Theoretical and Empirical Challenges to Central Government", **Public Administration,** Vol.76, Spring 1998, ss. 45-72, s.59.

(34) Paul Hogget, "New Modes of Control in The Public Service, **Public Administration -an International Quarterly,** Vol.74, Number 1, Spring 1996, ss. 9-32, s.25.

(35) Turgay Ergun, "Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt.30, Sayı.4, Aralık 1997, ss.3-15, s.13.

(36) Henri Lustiger Thaler / Eric Shragge, "The New Urban Left: Parties Without Actors", **International Journal of Urban and Regional Research,** Vol. 22, No.2, June,1998, ss.232-244, s.242.

gücünü yitirmesiyle boşalan alanları "yerel", "sivil toplum örgütleri", "piyasa" ve "uluslararası kuruluşlar" almış, bu süreç toplumsal ve ekonomik dengesizlikleri, sorunları ve çözümsüzlükleri beraberinde getirmiştir.

Postmodern Durum, Ulusal Kalkınma ve Planlama

Küreselleşme sürecine ve ulus devletin yapısındaki değişikliklere koşut olarak, ulusal kalkınma ve planlama anlayışların da değişiklik olmuştur. Postfordist esnekliğin getirdiği ve postmodern durum çözümlemesinde başat bir yer tutan "parçalanma" ve "yerelleşme" olgusu ulusal kalkınma ve planlama anlayışına da yansımıştır. Postmodernizm bir felsefi, kültürel ve sanatsal akım olarak planlamaya modern bir olgu olarak bakmakta ve yoğun biçimde eleştirmektedir. Örneğin Bauman, sera etkisinin korkunç sonuçlarını örnek göstererek, planlanmış, maksatlı, rasyonel olarak tasarlanmış ve sıkı biçimde denetlenen eylemlerin uzak sonuçları kestirilemeyen, denetlenemeyen birer kargaşa alarak geri tepeceğini (37) savunmaktadır. Büyük anlatılar kapsamında ele alınan ve planlı kalkınmaya dayanan "sosyal devlet" ve "sosyalist devlete" getirilen eleştiriler postmodernizmin planlamaya bakış açısını ortaya koymaktadır. Ancak olgu postfordist yeniden yapılanmanın yarattığı toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullar yani postmodern durum açısından ele alındığında postmodern kuramdan farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Plancılar arasında bir "postmodern planlama" kavramı olup olmayacağı tartışmalı olsa da, postmodern duruma özgü bir planlama anlayışının varlığından söz edilmektedir.

Ulusal kalkınma kavramı, 1945 sonrasında siyasal bağımsızlıklarını kazanan Üçüncü Dünya ülkelerinin, daha fazla özerklik ve daha fazla zenginlik isteyerek ortaya çıkmalarının bir ürünüdür. Bu istekler, Fordist mekan düzenlemeleri, planlı ve katı işbölümü ve karma ekonomi anlayışı içersinde değerlendirilerek dünya sistemi ile bütünleştirilmiş, planlama kalkınmanın vazgeçilmez bir öğesi olmuştur. Ulusal kalkınmacı modelde, pazarın büyümesinin sorumluluğu devlete yüklenmiş, kalkınma planları pazarın işlemesini yönlendiren ve denetleyen, pazar ile toplum arasında denge ve uyum sağlayan araçlar olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte, uluslararası örgütler bu ülkelerin kalkınmaları için fonlar oluşturmuş, böylece uluslararası sermayenin bu ülkelere gitmesi için gerekli altyapı yatırımları gerçekleştirilerek merkez-çevre ülkelerin ekonomik bütünleşmesi amaçlanmıştır.

---

(37) Zygmunt Bauman, **Sosyolojik Düşünmek**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.207.

Fordist birikim rejiminin krizine koşut olarak ulusal kalkınma ve planlama anlayışının da krize girdiği görülmektedir. 1970'lerden itibaren uluslararası örgütler tarafından yapılan teknik yardımlar ve reformlar işe yaramıyor, çoğu ülkedeki ekonomik durum gözle görülür biçimde kötüleşiyordu. Birçok ülke çok yüksek dış borç, sermaye kaçışı ve negatif yatırım çemberine girerken, yardımın tarafsız olduğu fikri acı meyveler veriyor gibi görünmekteydi (38). Fordizmin yapısal krizinin başlangıcı olan, 1970'li yıllardan başlayarak ulusal kalkınmacılık dünya kapitalist gelişmesine ters düşmeye başladı.

Yaşanan kriz hem kapitalist sistemi hem de azgelişmiş ülkeleri alternatif politikalar arayışına sokmuştur. Dün bu alternatifler devlet planlaması ve ithal ikamesiyken; bugün yapısal ayarlama (ya da şok tedavisi) ve ihracata yönelik pazar uzmanlaşması biçimini almıştır (39). Dün planlı ekonomi yoluyla pazarın düzenlenmesiyken, bugün sınırlarından kurtulmuş kapitalizmdir. Fordizmin, planlı bir karma ekonomiye dayalı kalkınma modeli, postfordizmde yerini piyasanın eşitsizliğine dayalı, beraberinde kaos ve belirsizlik getiren liberalizasyona bırakmıştır. Ulusal kalkınma adına uygulanan bu politikalar gerçekleştirilen yapısal düzenlemeler, ulusal kalkınma sağlamamış, tersine merkez ülkelere olan ekonomik bağımlılığı daha da arttırmıştır. Yapılan ampirik çalışmalar, çevresel ekonomilerdeki yapısal düzenleme programlarıyla büyüyen liberalizasyonun bu devletlerin kalkınmalarına elverişli bir ortam yaratmadığını ve kalkınmalarına engel olduğunu göstermektedir (40).

Ulusal kalkınmacılık modernliğe geçiş için gerekli maddi ve ideolojik koşulları hazırlamıştı: şimdi yaşanan dönüşüm ise ekonominin hızla uluslararasılaşmasına ve ekonomik liberalizme yol açmaktadır (41). Fordist modernlikten postfordizme geçişle birlikte kalkınma politikalarının değişmesine ve "ulusal kalkınmacılığın" tarihe gömülmesine koşut olarak planlama anlayışı ve uygulamalarında da değişiklikler olmuştur. Postmodern durumun parçalanma ve yerelleşme çözümlemesine uygun olarak, planlar merkezi yönetimin eşgüdüm ve denetiminden kopacak biçimde yerelleşmiş, topluluk ya da grup çıkarları bazında hazırlanıp, uygulanmaya başlamış, ulusal düzeyde hazırlanan kalkınma planları ise ulusal kalkınmacılık anlayışına koşut olarak buharlaşmıştır.

---

(38) Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra,** çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.158.

(39) a.g.e., s. 162.

(40) Ray Kiely, " Globalization, Post-Fordism and the Contemporary Context of Development", **International Sociology,** Vol. 13, No. 1, March, 1998, ss. 95-115, s. 108.

(41) Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası,** Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s.31.

1990' lı yıllarda planlar "gerekli bir değer" olarak görülmemiş ve eskinin kalkınma planlarının yerini "düzenlemeler" almıştır (42). Bu düzenleme niteliğindeki planlar belirli alanların ekonomik açıdan korunması amacıyla bölgesel ve yerel düzeyde yapılmakta, yatırımların dağılımı ve kalkınmanın eşgüdümü konusunda sınırlı kalmaktadır. Kullanımı piyasanın yönetimine bağlı olarak gerçekleşen bu planlar, merkezden bağımsız biçimde belirli yerel toplulukların çıkarlarını gözetecek biçimde hazırlanmaktadır.

Modern planlama tepeden/yukarıdan aşağıya tasarlama/projelendirme tarzından politik uzlaşma arayan, çelişkileri yöneten, kendi kendini çözümleyebilen hükümet düzeneğine doğru yönelmektedir (43). Postmodern durumda ise planlama merkezden ayrık biçimde yerel parçalara ve farklı topluluklara yönelik olarak hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Bu sonuç, yalnızca başkalarının sesine yer vermeyi değil, aynı zamanda uygun yerlerde kolektif anlatımları da yer vermeyi amaçlayan postmodern bir planlama anlayışı arayışını yansıtmaktadır (44). Topluklara dayanan/parçacıl ve çok yönlü ağlar sistemi içinde işleyen "governance" modeline uygun olarak, toplumun değil toplulukların çıkarlarına dayanan, bütünsel değil parçacıl planlama anlayışı egemen olmuştur. Böylelikle modernitenin merkezi planlama anlayışının yerini yerel ve özgürleştirici postmodern bir planlama anlayışının aldığı savunulmaktadır. Ancak liberalizasyon politikaları ile özdeşleşen bu "planlama" ya da "düzenleme" anlayışı bütüncül olarak bir kalkınma yaratmamakta, küresel ve ülkesel düzeyde belirli bölgelerde her an krize girebilecek ekonomik canlılıklar yaratmakta, bütünsel yapı içinde bölgesel ve toplumsal eşitsizlik ve dengesizlik başat biçimde ortaya çıkmaktadır. Özgürleştirici olduğu savlanan parçacıllık, özgürlüğün olmazsa olamaz koşulu olan eşitliği yok etmektedir, var olan eşitsizlikler daha da derinleşmektedir. Samir Amin'in küreselleşen çeşitlenen dünya için yaptığı çözümleme bu tezi doğrular niteliktedir.

"Dünya hem birleşmiştir hem de çeşitlidir. Ancak çeşitlilik yalnızca -hatta esas olarak- kültürel değildir. Kültürel çeşitliliğe vurgu yapmak, dünya kapitalizminin ekonomik hiyerarşisindeki belli başlı konum farklılıklarına ikincil önem vermektir. Bu farklılıklar yalnızca halklar arasındaki eşitsizliklerde ortaya çıkmaz. sınıflar ve toplumsal gruplar arasında da görülmektedir" (45).

---

(42) A. Hull / G. Vigar, "The Changing Role of the Development Plan in Managing Spatial Change", **Environment and Planning,** Vol.16, No.4, August 1998,ss.379-504, s.380.

(43) Philip Allmendinger, "Planning Practice and the Post-modern Debate", **International Planning Studies,** Volume: 3, Number: 2, June 1998, s.246.

(44) a.g.e., s. 246.

(45) Samir Amin, **Küreselleşme Çağında Kapitalizm,** çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.141-142.

Sonuç

Planın mevcut ekonomik sistemi kendisine uydurması düşünülemez. Tersine mevcut sistem planı kendine uydurur (46). Fordist dönemin ulusal kalkınma planları ve bu planların gerçekleşmeleri ekonomik sistemden bağımsız tutulamaz. Plancılar, 21. yüzyıla girerken kapitalist sistemin kendini yenilemesine koşut olarak, "kalkınma planlarının" yerini "düzenlemeler"in alması gerçeğini kabul etmek zorundadırlar. Sosyal devlet ve planlama anlayışı tarihsel olarak dönemini tamamlamıştır ve günümüzdeki ekonomik, siyasal, toplumsal yapılanma içinde canlanması olası değildir. Çalışmalarında toplumsal kalkınma ve eşitliği sağlamayı amaçlayan bir plancı, bu gerçeği kabul ederek, geçmişi olumlu ve olumsuz yönleriyle sorgulamalı, günümüzün ekonomik, siyasal, toplumsal değişkenlerini bütüncül bir bakışla çözümlemelidir. Unutulmaması gereken nokta, sistemin sürekli değişim üzerine kurulduğu ve insanoğlunun, zorlu koşullarda gerçek bir eşitlik ve özgürlük savaşımcısı olabileceği gerçeğidir.

Dünyanın 21.yüzyıla nasıl bir toplumsal, ekonomik ve siyasal yapı içersinde girdiğini gösteren bir alıntıyla başlayan çalışmayı, yine bir alıntıyla bitirmeyi uygun gördüm. Yaşadığımız kaos, belirsizlik ve güvensizlik ortamında, bir yandan toplumsalın parçalanması ve tepkisizleştiği ileri sürülürken, diğer yandan bir çok yazar toplumsalın geleceğini belirleme gücünü yitiremeyeceği savunmaktadır.

Çağdaş toplumların temel görünümlerinden bazıları kabaca çizildiğinde, çok kasvetli bir tablo ortaya çıkıyor; diğer taraftan, geçtiğimiz yıllarda yeni toplumsal güçlerin getirdiği tüm olumlu siyasal gelişmeleri bir kenara atmak sorumsuzca yenilgiyi kabul etmek olur (47).

---

(46) Sadun Aren, **100 Soruda Ekonomi El Kitabı,** Gerçek Yayınevi, Genişletilmiş 6. Baskı, İstanbu, 1978, s.110.

(47) Boris Frankel, **Sanayi Sonrası Ütopyalar,** çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.222.

Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme Çabaları / Politikaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler (*)

Dr. Serdar ŞAHİNKAYA (**)

Sayın Başkan, Değerli Katılımcılar,

Ben bugünkü sunuşumda şöyle bir yol izlemeyi tasarlıyorum. Öncelikle iktisadi dengesizlik / bölgesel dengesizlik kavram ya da kavramları üzerinde, dünya ve Türkiye özelinde bazı tespitlerde bulunmaya gayret edeceğim. Sonra; konunun ülkemizde nasıl algılandığı ve nasıl geliştiğini ana özellikleriyle irdeleyecek; mevcut uygulamalardaki terslikleri saptayıp bunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirmeye gayret edeceğim.

İktisadi gelişmenin, gerek zaman gerekse de mekân açısından birtakım farklılıklar gösterdiği dinamik bir olgu olduğu ve ülkelerin gelişme düzeylerinin zaman içinde değişmesi ve bu düzeyin ülke ölçeğindeki bölgesel, sektörel ve toplumsal gruplar arasında olduğu gibi ülkeler arasında da farklılıklar arzettiği bilinmektedir.

Sanayi devrimine kadar olan sürece ilişkin dünya tarihi incelendiğinde; birtakım büyük uygarlıkların yükselme, duraklama ve çökme eşiklerinden geçtiği ve bu uygarlıklar ya da devletler arasında ulaşılan iktisadi düzeyler açısından büyük farklar olmadığı bilinmektedir. Ancak, sanayi devrimi ile birlikte; tarım temelli bir iktisadi yapıdan sanayi temelli bir iktisadi yapıya geçilmesi ve bununla birlikte üretime cansız, mekanize enerjinin yani (maki-

---

(*) Bu metin; ODTÜ Yerleşkesinde **17-19 Kasım 1999** tarihinde gerçekleştirilen **VI. ULUSAL SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**'nin **<Kaynak Tahsisi: Plan mı, Piyasa mı?>** adlı 10. Oturumunda Kongre Tebliği olarak sunulmuş olup herhangi bir değişiklikte bulunulmamıştır.

(*) **Mülkiye** Dergisi Genel Yayın Yönetmeni.

nanın) girişi, bu süreci erken başlatanlarla - gecikenler arasında özellikle iktisadi açıdan farklı gelişmişlik düzeyleri yaratmıştır.

Bugün, azgelişmiş olan iktisadi yapıların başlangıçtaki gecikmişlikleri merkezi faktör değildir, tarih boyunca da çeşitli toplumlar arasında gelişmişlik farklılıklarına sürekli olarak rastlanmıştır. Fakat, gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki sanayi devrimi belli bir anda bir kırılma gerçekleştirmiş, açığı artırmış ve gecikmeyi ağırlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda bir yandan sanayileşmiş ülkeleri, diğer yandan da sanayileşmemiş ülkeleri birbirlerinden uzaklaşan yollara sevketmiştir.

İktisadi ve sosyal kalkınmanın çeşitli ülkeler arasında olduğu gibi, aynı ülke bütünü içinde de farklı hızlarla gerçekleştiği gözlenirken belirlenen bölgesel dengesizlik denildiğinde genel olarak; nüfus, tarımsal ve sınai yapı, gelir dağılımı, mali piyasalar, ulaşım ve haberleşme imkânları ile sağlık ve eğitim hizmetlerindeki etkinlik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıklar anlaşılır.

Çeşitli araştırmalarda iktisadi gelişmenin farklı nedenlerle elverişli koşullara sahip olan, ayrıcalıklı bölgelerde başladığı saptanmıştır. Bazı merkezlerde başlayan hareket, içsel ve dışsal ekonomiler sonucu giderek artarken bu merkezleri daha da geliştirmektedir. Gelişme noktalarından yoksun olan öteki bölgelerde ise bir duraklama ve hatta gerileme, nerede ise kural haline gelmektedir. Gelişme noktaları / kutupları etrafında, yoğun bir iktisadi ve sosyal hareketliliğin giderek artması ve bunun sonucunda bölgelerarası dengesizliğin ortaya çıkması kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu gibi, iktisadi gelişmenin de koşuludur. Fakat, bu dönem özellikle bölgelerarasındaki gelir dağılımını adaletsiz kıldığı ölçüde oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Kaçınılması olanaksız ancak, sosyal adalet yönünden rahatsız edici bu dönem, mümkün olduğunca en kısa sürede aşılmalıdır.

Dünya Uygulamaları, Örnekler

Günümüzün bir çok ülkesinde, mekâna göre iktisadi faaliyetlerin dolayısıyla da refahın dağılımının farklılıklar göstermesi yeni bir olgu değildir. Ancak bölgesel kalkınma politikasının önem kazanması günümüz modern toplumlarında ortaya çıkmıştır. İleri refah düzeyine ulaşmış toplumlar, ülkelerinin her köşesindeki yurttaşlarına iktisadi ve toplumsal gelişmeye katılma ve refah düzeylerini yükseltme olanağı vermeye çalışmaktadırlar. Böyle bir politika, geri kalmış ülkelerin kalkınmasının hızlandırılması, ülke içindeki toplumsal huzurun süreklilik kazanması ve ekonominin dengeli bir gelişme göstermesi bakımından zorunlu görülmektedir.

Bilindiği üzere gelişmemiş yöreler bütün ülkelerde vardır. Avrupa'da bunların en belirgin olanları içinde; İtalya'nın güneyi, Fransa'nın güney ve güney batısı, İsveç, Finlandiya ve Norveç' in kuzeyi, Danimarka yarımadasının önemli bir kısmı ile Hollanda'nın doğusu, İngiltere'de de İskoçya, Wales ve güney batıda sınai gelişmeden çok az yararlanmış yöreleri sayabiliriz.

Uygulamada, geri kalmış bölgelerin kalkınmasıyla ilgili politikalar ve bu politikaların araçları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Fransa'daki nispi azgelişmiş bir bölge ile Türkiye'deki nispi azgelişmiş bir bölgenin yapı, sorun ve dolayısıyla uygulanacak bölgesel kalkınma politikasının aynı olmayacağı bir gerçektir. Bu nedenle; farklı araçlarla farklı sonuçlara ulaşmaya çalışılan bölgesel kalkınma politikaları vardır.

Bu konuda Pakistan'dan Federal Almanya'ya, oradan Hollanda ve ABD'ne, İtalya'dan Norveç ve Japonya'ya kadar gelişmiş azgelişmiş veya gelişmekte olan olsun, bölgesel kalkınma politikaları uygulanmaktadır.

Literatürde iyi bilinen iki örnek olarak; ABD'de Tennessee Vadisi ve İtalya'daki Mezzogiorno Projeleri zikredilebilir.

Türkiye'de Durum

Ülkemizde de bölgesel gelişmişlik farklarını gidermeye yönelik tedbirler ve bu tedbirler temelinde uygulamalarda bulunulmuş olmakla beraber, alınan tedbirlerin dengesizlik nedenlerinin farklı tesbit edilmesinden dolayı süreç içinde çeşitli uygulamalarda bulunulmuş olması var olan bölgesel dengesizlik olgusunu sağlıklı bir biçimde çözememiştir türünden genel bir tespitte bulunabiliriz.

Türkiye XIX.yüzyılda geçirdiği yarı sömürgeleşme deneyinin etkisiyle, tipik bir koloni benzeri yerleşme yapısına sahip olmuştu. Nüfusları hızla artan liman şehirleriyle, bu liman şehrinin interlandındaki artı ürünü bağlı bulunduğu metropole taşımak için gelişmiş ağaç biçimindeki yol şemasıyla iç pazarında bütünleşmesi olmayan bir iktisadi sistemin yerleşme yapısına sahipti. Kurtuluş savaşı sonrasında izlenen yerleşme politikaları, bu dışa bağımlı yapıyı dönüştürmekte başarılı olmuştu. Başkentin İstanbul'dan Ankara' ya taşınması, ağaç biçiminden örümcek ağı biçimine dönüştürülen demir yolları uygulaması, 1945' ler sonrasında uygulanan karayolları programı, devlet fabrikalarının küçük Anadolu şehirlerinde kurulması ve benzeri politikalar 1960' lı yıllara gelindiğinde iç pazar açısından bütünleşmesi göreli olarak oldukça yüksek bir iktisadi yapının doğmasına neden olmuştu.

Türkiye 1960 sonrası planlama deneyimine bu tür bir tarihsel birikim sonrasında ve bir dolu probleme sahip olarak girmişti. Böyle bir durumda ulusal planlamaya başlayan bir ülkede, planlamadan iki önemli işlev beklenebilir;

Birincisi; bölgesel planlamaya ülkenin iktisadi gelişmesindeki etkinliği artırma işlevi vermektir. Bölge planları bu anlayışa göre gerek yerleşme sisteminin oluşmasında gerek altyapı kararlarının verilmesinde ekonominin darboğazlara düşmesini önleyecek ve bu kararların herbirinin iktisadi etkinliğe katkısı olacak şekilde verilmesine çalışacaktır.

Bölge planlamasının ikinci işlevi, bölgesel eşitsizlikleri gidermekte bir araç olarak kullanılmasıdır. Farklı bir ifade ile bölge planlamasına ülke içinde eşitsiz büyüme yasasının sonuçlarını tersine çevirmekte kullanılacak bir mekanizma olarak bakmaktır.

Ülkemizde gelişmemiş yörelere dönük politika demetleri esas olarak Kalkınmada Öncelikli Yöreler (K.Ö.Y.) teması etrafında kurgulanmıştır. 1980 yılına kadar K.Ö.Y. kapsamında yer alan iller bir bütün olarak ele alınmış, özellikle teşvik tedbirleri açısından herhangi bir ayrıcalık sözkonusu olmamıştır. Ancak bu yörelere giren illerin aynı gelişmişlik düzeyinde olmadığı da bir gerçektir. Bu noktadan hareketle, 1981 yılından itibaren K.Ö.Y. içinde nispi olarak daha az gelişmiş bulunan bazı illere teşvik tedbirleri açısından daha fazla önem verilmesi Bakanlar Kurulunca uygun bulunmuş ve K.Ö.Y. ; 1.derece ve 2.derece K.Ö.Y.olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır.

Kalkınmada Öncelikli Yörelerin geliştirilmesi amacıyla planlı dönem boyunca uygulanan politikaların başlıcaları üç ana grup altında toplanabilir; Bunlardan **birincisi** ve belki de en önemlisi kamu otoritesinin direkt yatırım faaliyetleriyle, mali kaynakların gelişmiş yörelerden nispi olarak az gelişmiş yörelere aktarılmasını gerçekleştirmektir. **İkincisi**, özel kesim yatırımlarının kalkınma planlarında belirlenen önceliklere uygun sektörlere ve bölgelere yönlendirilmesi ve desteklenmesi amacıyla uygulanan teşvik önlemleridir. **Üçüncü** araç da, her yıl genel bütçeden gerice yörelerdeki harcamalar için ayrılan ödeneklerin yanısıra, bütçe dışında oluşturulan fonlardan aynı amaçla yapılan kaynak aktarmaları ve Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Türkiye Kalkınma Bankası'dan elverişli koşullarda sağlanan kredi finansman olanaklarıdır.

(I)

Bilindiği üzere 1980'ler boyunca ülkemizde; üretim faaliyetlerinin mekânsal dağılımı, ülkeyi nerede ise sanayisizleşmeye götüren kaynak tahsisi

politikaları doğrultusunda çarpık bir görünüm almış, ülkemizin çoğu deniz kıyısındaki büyük kentlerinde önemli yığılmalar yaratmış, zaten çok zayıf olan arazi kullanım ve imar disiplini hemen tümüyle ortadan kalkmış ve Türkiye, bu çarpık ve yetersiz sanayileşmeyle birlikte, oldukça derin çevre yozlaşmaları ile karşı karşıya kalmıştır. Ki bu tespitler, 17 Ağustos depremi öncesine aittir.

Bununla birlikte, gelişmemişlik problemini il düzeyinde ele almaya yönelen ve dolaylı olarak il olma yarışına da katkıda bulunan, Kalkınmada Öncelikli Yöre (K.Ö.Y.) politikalarının başarısızlığı ortaya çıkmış, *kalkınmada öncelikli yöreler Türkiye yüzölçümünün çok büyük bir parçasını kaplar* olmuştur. (49 il, 2 ilçe)

Anlamlı bir bölgesel gelişme programının uygulanabilmesi / sanayinin yaygınlaştırılması için, çok daha basit ancak köklü başlangıç şartlarının oluşması, yani arazi kullanımı, kentleşme ve imar disiplinini sağlayacak mevzuatın elden geçirilmesi ve tavizsiz uygulanması gerekmektedir. Ki bu da yaşadığımız ve muhtemel gelecekte yaşayacak olduğumuzun ifade edildiği ve yoğun bir biçimde tartışıldığı deprem/depremleri düşündüğümüzde daha da öne çıkmaktadır.

Unutulmamalıdır ki; hangi kamu yönetimi modeli benimsenirse benimsensin, Türkiye'de sanayi faaliyetlerini yurt düzeyine eşit ve homojen bir biçimde dağıtmak ve somut olarak *(bugünkü kuruluşlar ve organizasyonel yapı itibariyle)* 80 ili birbirine yakın gelişmişlik düzeylerine ulaştırmak, nerede ise gerçekleşmesi imkânsıza yakın bir düştür ve serbest piyasa mekanizması mantığına da aykırıdır. Bu hedefler, ne klâsik sanayileşme süreçlerinde, ne de bir zamanların merkezi planlı ekonomilerinde gerçekleştirilebilmiştir.

Özel sektörün; bölgesel planlar çerçevesinde teşvikler ve sübvansiyonlarla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine gitmekte *(yatırım yapmakta)* zorlandığı, bu tür kalkınma ve sanayi politikaları - programlarının genellikle büyük kaynak israflarına yol açtığı da hepimiz tarafından yaşanmış ve saptanmış bir gerçektir.

Ancak, bu bölgelere "birşeyler yapmak", oradan gelen insanları metropollerde istihdam etme maliyetinin daha altındaki maliyetlerle yapılan tesislere, hizmetlere yerleştirmek gerektiği ve bunun günümüzdeki önemi de oldukça açıktır.

Bölgesel dengesizliği gidermeye dönük yatırımlar, bir büyük projenin, örneğin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ın içine yerleştirilmiş, tüm fiziki ve iktisadi bağlantıları kurulmuş, yapılabilirliği sınanmış sanayi projeleri olmalı ve işletmesine kâr amaçlı özel sektör gibi yaklaşılmalıdır.

Öncelikle; yatırımları olumsuz yönde etkileyen, girişimcilerin önündeki belirsizliklerin azaltılması veya kaldırılmasına yönelik olarak projelerdeki kârlılığın ve gereken hallerde belli bir korumanın görünür bir gelecekte sürdürüleceğine dair güvenceler ve mekanizmalar yaratılmalıdır. Ayrıca, sektörlerde 1960'lar ve 1970'lerdeki gibi fiziki üretim-yatırım hedefleri yerine, belli bir teknolojik düzeye atlamak, üretim ve sermaye piyasalarını kökten değiştirmek amacıyla, kurumsal çerçeveyi ve ilgili bütün politikalar setini bu stratejik hedefe göre uyarlamak, koordine etmek şeklinde politikaların planlanması da ihmal edilmemelidir.

Kanımızca, dünyanın pekçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de başarılı bir uygulaması bulunmayan ve genellikle, tarım, tarıma dayalı sanayiler, alt yapı ve sosyal yatırım ağırlıklı projeler toplamından oluşan bölgesel kalkınma planlarının, başka bir ifade ile gelişmemiş mekânlara sanayi götürmek için teşvikler ve topluma maliyeti çok yüksek projeler *"icat etme"* nin karşıtı olarak, yakın tarihin başarılı sanayileşmiş ülkelerin deneyimlerinin öğrettiği, belirli sektörler üzerine yoğunlaşan ve bir liberasyon takvimine bağlı olarak uygulanan <selektif korumacılık> temelinde kurgulanan / tasarlanan sektör - proje hedefli sanayileşme politikaları uygulanmalıdır.

Çok kârlı görülen projelerde, yerli ve yabancı sektör temsilcileri ile ortaklıklar kurulabilir ve zamanla, bu bölgelerde <cazibe merkezleri / güç merkezleri> ortaya çıkarsa, özel sektörün, çeşitli destek ve önlemlere rağmen yapmadığı yatırımları yapmak üzere, kendi isteğiyle bu bölgelere geldiği görülebilecektir. *(Ki bu konuda güncel gelişmeler umut verici bulunabilir.)*

Sektör / proje hedeflemesi' nden anlaşılması gereken, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler yaratılmasına yönelik olarak belirli sektörlerin saptanıp, bu sektörlerde planlı, programlı bir gelişme stratejisinin uygulanmasıdır.

Hedefleme sözcüğünün de ima ve telkin ettiği gibi, sektör hedeflemesi; kaynak dağılımı işlevini tamamen piyasanın eline bırakmamakta, hangi sektörlerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilir hale geleceğine devletin karar vermesini öngörmektedir. Devlet, bu yönde gerekli teşvik ve koruma araçları ile seçilen sektörlerin rekabet gücünü artırmayı planlar. Burada elbette "piyasalar" mı ? yoksa "devlet" mi? sorusu akla gelecektir.

Oysa; uluslararası gelişmelerdeki ana dinamiklerin gerektireceği yeniden düzenlemelerin boyutları gerçekten de piyasaların bu rolü tek başına başarıyla yerine getiremeyeceği düşüncesini doğrulamaktadır. Rekabeti teşvik eden ve ülke kaynaklarını en iyi kullanmayı hedef alan bir devlet yönlendirmesi, piyasaları ikame etmekten ziyade piyasa mekânizmasının işlemesine katkıda bulunacaktır.

Böyle bir tasarım için ihtiyaç duyulan kurumsal yapılanmanın nirengi noktaları ülkemiz açısından nasıl olabilir?

- Sektörel yeniden yapılanmayı ve uzun dönem stratejik yatırımları destekleyecek bir finansal kuruluş *(Yeniden yapılandırılarak ve yeniden yetkilendirilerek Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.),*
- Yeni hedefler üzerine kurulmuş yeni bir teşvik sistemi ve bu sistemi işlerliğe geçirebilecek destek fonları,
- Ulusal sınai tasarımın gelişmesini sağla,acak / sağlamaya yönelik bir merkez *(Bu merkezde Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. birikimi mutlaka dikkate alınmalıdır),*
- Teknoloji transferi ile yerel teknolojik gelişmeye katkıda bulunacak yeni bir kurumsal oluşum.

(I I)

Buraya kadar özetlediğim genel çerçeveye paralel olarak; geniş anlamda Kalkınmada Öncelikli Yöreler, spesifik olarak da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine dönük iktisat politikaları tasarımı ve aksiyon eksenlerinin sağlıklı ve tutarlı olarak belirlenebilmesinin öncelikli olmazsa olmaz'ı -sine qua non- konu ile ilgili olarak görevlendirilmiş ya da özel olarak kurulmuş başta kamu kurumları olmak üzere tüm kamu ve özel tüzel kişiliklerde;

Bu güne kadar neler yapıldığı ?

Halen nelerin yapılmakta olduğu ?

Gelecekte nelerin yapılmasının hedeflendiği ya da planlandığı ?

noktalarının tesbitine dönük bir masabaşı çalışması / derleme gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Zira, *koordinasyonsuz olarak sürdürülmekte olan konu ile ilgili iktisat politikaları uygulamaları,* sınai büyüme performansının artırılması sonucu oluşacak iktisadi ve sosyal iyileşmelere dönük beklentileri sürekli negatif eğim-

le beslemekte ve bu da yatırım ortamını *ceteris paribus* olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu cümleden olmak üzere konu ile ilgili olduğunu düşündüğüm;

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü,

DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü,

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı,

Hazine Müsteşarlığı, Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü,

Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı,

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Sanayi Araştırma Genel Müdürlüğü,

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Destekleme ve Geliştirme İdaresi Başkanlığı,

Türkiye Deniz, Ticaret ve Sanayi Odaları, TUBİTAK, Türk Patent Enstitüsü,

Bölgenin Yerel İnisiyatif Temsilcileri, v.b. *kuruluşlar,* biraraya gelmeli/ getirilmelidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine Dönük Acil Destek Programları:

Birinci nokta, yatırımı yarım kalmış ve / veya yatırımı tamamlandığı halde işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle düşük kapasite kullanımı ile çalışan tesislere ilişkindir. Sorunlu işletmeler olarak da tanımlanabilecek bu gruptaki işletmelerin ekonomiye kazandırılması amacıyla uygulamaya konulan Acil Destek Programları bu kapsamda değerlendirilebilir.

Gerek 54. Hükümet yani Refah –Yol dönemindeki 96/ 8905 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamındaki uygulamalar gerekse de 56. Hükümet yani Demokratik Sol Parti Azınlık Hükümeti döneminde açıklanan 99/12477 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, esas olarak nerede ise aynı başlıkları taşıyor olsa da içerikte oldukça önemli farklılıklar taşımaktadır.

Konu ile ilgili kimi tespitler şu şekilde özetlenebilir:

1. 7 Kasım 1996 tarih 96/ 8905 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: *"Yarım Kalmış, İşletme Sermayesi Yetersizliği Nedeniyle İşletmeye Geçememiş Yatırımların Ekonomiye Kazandırılması"* başlığını taşımakta dolayısıyla da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin "makus talihlerini yenmek"

gibi oldukça geniş kapsamlı ve iddialı bir amacı *taşımamaktadır*. Bu kararla amaçlanan; *Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Hakkari, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Mardin, Siirt, Sivas, Tunceli, Van, Şanlıurfa, Şırnak gibi 23 ilde'ki yarım kalmış tesisleri ekonomiye yeniden kazandırabilmek*tir.

Bahse konu BKK'nın fiilen uygulayıcısı, Türkiye Kalkınma Bankası'dır. Türkiye Kalkınma Bankası'nın bu karar kapsamındaki uygulama sonuçlarına topluca bir göz atıldığında aşağıdaki noktalar göze çarpmaktadır.

2. 96/8905 sayılı Bakanlar Kurul Kararı kapsamında Türkiye Kalkınma Bankası'na 23 ilden 262 adedi Anonim Şirket, 157 adedi ise Limited ve şahıs şirketi olmak üzere toplam 419 şirket başvurmuştur. Sözkonusu şirketlerin 24 Şubat 1997 itibariyle talep ettikleri kredi tutarı; 20,6 trilyon TL işletme ve 11,9 trilyon TL yatırım kredisi olmak üzere toplam 32,5 trilyon TL'dır.

3. Türkiye Kalkınma Bankası, kuruluşunu düzenleyen mevzuatı gereği sadece Anonim Şirket statüsündeki işletmeleri değerlendirmeye alabilmiş; diğer Limited ve şahıs şirketi statüsündeki işletmeleri 28 Mart 1997 tarihinde aktedilen bir protokol ile değerlendirmek üzere Vakıfbanka'a devretmiştir.

4. Bahse konu BKK kapsamında 262'si A.Ş., 157 Limited ve şahıs şirketi kapsamında toplam 419 şirket değerlendirilmiş; Ekim 1999 itibariyle 122 şirkete 723 milyar TL'sı yatırım, 3,8 trilyon TL'sı da işletme kredisi olmak üzere toplam 4,468 milyar TL kredi tahsisi yapılarak işlemlerini tamamlayan 122 şirkete 4,301 milyar TL kredi ödenmiştir.

5. Türkiye Kalkınma Bankası' nca kredilendirilen 73 işletmeden kapalı durumda olan 23 adedi işletmeye açılmıştır. Bunun yanında, işletmede olup da işletme sermayesi yetersizliği nedeni ile düşük kapasite kullanım oranları ile çalışan işletmelerin de kapasite kullanım oranları ve dolayısıyla da üretim düzeyleri artmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda 73 firmanın fiili istihdam seviyesi Ekim 1999 itibariyle yaklaşık 1800 kişiye ulaşmıştır. Yöredeki ortalama hane halkı büyüklüğünü 5 olarak alırsak dolaylı etkisinin küçümsenmeyecek oranda olduğu tespitinde bulunmak abartılı karşılanmamalıdır.

6. Kamuoyundaki yanlış kanaatin aksine; bölgeye dönük bu kapsamda kullandırılan krediler; teknik, iktisadi ve mali değerlendirme bölümlerinden oluşan ve "iktisadi olarak yaşayabilirlik" kriteri dahilinde kurgulanan proje değerlendirme raporu ile tahsis edilmekte ve kontrollu olarak kullandırılmaktadır. Bu nedenle kredilerin gerek fonksiyon olarak işletme faaliyetleri dışı, gerekse de coğrafi olarak bölge dışında kullanılabilmesi oldukça güç bulunmaktadır. Bu yargıyı teyid eder bir bulgu; Asya ve Latin Amerika krizlerinin reel kesim krizimizle birleştiği bir dönemde, bu amaçla ödenen kredilere ait tahsilat rasyolarının yüzde 85-90'lar düzeylerinde seyretmekte olduğudur.

7. 96/8905 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında tahsis edilen tutarın 4,5 trilyon TL ile sınırlandırılmasından da önemli olarak Kararın lâfzından kaynaklanan, müessiriyetini azaltan bazı noktalar da mevcuttu ki, o noktalar şu şekilde somutlaştırılabilir: başvuru süresinin iki ay olarak belirlenmiş olması, sadece imalat sanayi alt sektörlerindeki işletmeleri kapsaması, yatırımın fiziki gerçekleşme oranının 30 Haziran 1996 itibariyle yüzde 75 olarak belirlenmiş olması, kredi üst limitinin 100 milyar TL olarak belirlenmiş olması.

8. İşte bu nedenlerle 56. Hükümet (Bülent Ecevit Azınlık Hükümeti); günümüzün sıcak gelişmelerini de dikkate alarak, konu ile ilgili yeni bir karar ihdas etmiştir. 5 Mart 1999 tarih ve 99 / 12477 sayılı "Yarım Kalmış, İşletme Sermayesi Yetersizliği Nedeniyle İşletmeye Geçememiş veya Kısmen İşletmeye Geçmiş Yatırımların Ekonomiye Kazandırılmasına Dair" yeni Bakanlar Kurulu Kararı ile 1999 yılında 10 trilyon TL, 2000 yılında da 20 trilyon TL kaynak yine Türkiye Kalkınma Bankası'nca kullandırılacak ve öngörülere göre yaklaşık 8600 kişiye istihdam imkanı sağlanmış olacaktır. Umut edilen odur ki; *bu uygulamalarla yörede yarım kalmış yatırımlar sorunu nihayetlenmiş* olacaktır. Burada bir küçük hatırlatmada daha bulunmakta fayda vardır diye düşünüyorum. O da, 1999 yılında tahsis edilecek olan 10 trilyon TL'sının Genel Bütçe'den Yatırımları Teşvik Fonu' na aktarılmış olduğudur. Bu uygulama ile Ekim 1999 itibariyle 98 anonim şirkete 15,8 Trilyon TL kredi tahsisi gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Ekim 1999 itibariyle tahsis edilen kredilerin kullandırılması ile 2916 kişilik mevcut istihdamına ek olarak 2544 kişilik ek bir istihdam yaratılması hedeflenmektedir.

9. Eski ve yeni kararlar arasında bir takım temel farklılıklar mevcut bulunmaktadır ve bu farklılıklar sırası ile; işletmelerin başvuru süresi iki aydan altı aya çıkarılmıştır, imalat sanayi yanısıra, sağlık ve eğitim sektörlerini de kapsamaktadır, yatırımın fiziki gerçekleşme oranı, inceleme tarihi itibariyle yüzde 75 yerine yüzde 50 olarak belirlenmiştir, Kredi üst limiti 100 milyar TL yerine 300 milyar TL'na yükseltilmiştir, Kredi vadeleri birer yıl uzatılmıştır.*(İşletme kredileri 1 yılı ödemesiz 2 yıl yerine, 1 yılı ödemesiz üç yıla, yatırım kredileri de 2 yılı ödemesiz 4 yıl yerine 2 yıl ödemesiz 5 yıl).*

10. Kapsam dahilindeki il sayısı 23' den (Kahramanmaraş ve Malatya çıkarılarak; Bayburt, Gümüşhane, Hatay, Ordu ve Yozgat illerinin ilavesi ile) 26' ya yükseltilmiştir.

Buraya kadar özetlenenlerden de görüleceği gibi, her iki karar da, ülkemizin iktisadi ve sosyal dengesizliklerini giderme iddiasını taşımamaktadır. Amaçlanan; yarım kalmış tesisler içerisinde küçük desteklerle kendi kendini idame eder hale gelecek olanlarının canlandırılarak, bölge istihdamına katkıda bulunabilmektir.

* * * *

Burada bir başka noktada dikkatlerimizi toplamamız gerektiğine inanıyorum. O da yöreye yani Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine verilen yeni Yatırım Teşvik Belgelerinin (YTB) finansman meselesidir.

Efektif yatırım talebini yansıtması açısından yatırım yapma istek ve arzusunun en somut göstergelerinden birisi olan YTB'nin yöreye dönük olanlara ilişkin gelişim seyri incelendiğinde;

Bölge Adı	1996		1997		1998	
	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı (trilyon TL)	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı (trilyon TL)	Belge Adedi	Sabit Yatırım Tutarı
Doğu	112	41,9	119	60,2	176	111,1
Güneydoğu	316	181,5	416	227,8	323	304,0
Bölge Toplamı	428	223,4	535	288,0	499	415,5

belge başına sabit yatırım tutarının cari fiyatlarla 1996 yılı için 522 milyar TL, 1997 için 538 milyar TL ve 1998 yılında da 832 milyar TL olduğu hesaplanabilir. Belgeye bağlanan yatırım kararlarının hayata geçirilmesine ilişkin ihtiyaç duyulan finansman tutarı, farklı bir ifade ile de kredi ihtiyacının asgari özkaynak tutarının yüzde 50 olması halinde dahi; YTB başına yine aynı yıllar itibariyle sırasıyla 261 milyar TL, 269 milyar TL ve 416 milyar TL olacağı saptanabilir. Bu saptama, Türk Bankacılık Sisteminin yöreye yönelik kredilerinin toplam krediler içerisindeki payının 1999'un II. çeyreği itibariyle yüzde 2,4 düzeylerinde olduğu gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde, sözkonusu yatırımlara ait finansman ihtiyaçlarının karşılanmasında oldukça önemli sorunlar ile karşılaşılacağı *tartışmasız bir gerçek*tir. Dolayısı ile; YTB'ne bağlanan yatırımların gerçekleşme durumlarının yakından izlenmesine ve bundan daha önemli olarak da yeni ve de farklı kaynak yaratılmasına ayrı bir önem atfedilmelidir.

Mevcut teşvik sistemimizde genel olarak yatırımların yararlanacağı teşvikler; Yatırım İndirimi, Katma Değer Vergisi İadesi, Gelir ve Kurumlar Vergisi İstisnası, Bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisi, SSK Primi İşveren Payları, Gümrük Muafiyeti, Teşvik Primi ve Fon Kaynaklı Kredi olmaktadır. Lâkin; yabancı kaynak ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer tutan fon kaynaklı kredi uygulamasına 1996 yılından itibaren son verilmiştir.

Bölge gerçeği dikkate alındığında, piyasa şartlarından temin edilecek kredilerle bu yatırımların gerçekleştirilmesi ihtimalinin zayıfladığı söylenebilir. Oysa geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasının olmazsa olmaz koşulu, bu yörelerdeki yatırımların hızlandırılması suretiyle yeni istihdam imkânlarının ivedilikle artırılmasıdır. Bu bağlamda; çerçevesi yeniden belirlenmek suretiyle ve de proje odaklı bir büyüme-sanayileşme politikasının bir uzantısı olarak düşük faizli ve orta ve uzun vadeli kredi ihtiyacı bulunmaktadır. Halihazırdaki teşvik sistematiği içerisinde sözkonusu eksikliğin giderilmesi fon kaynaklı kredi uygulamasının yeniden tanımlanarak hayata geçirilmesine bağlıdır (*). Bu konuda Türkiye Kalkınma Bankası' nın geçmiş dönemlerde-

---

(*) (Hatırlatma: Bahse konu kaynağa örnek olarak TCMB nezdindeki Mevduat Munzam Karşılıkları'nın kullanılabileceği düşünülebilir. Her ne kadar; 1211 sayılı TCMB Kanunun 41. Maddesi: "Mevduat Munzam karşılıkları hiçbir maksat ve mevzuun finansmanında kullanılamaz" dese de değiştirilemez değildir. Kaldı ki; bir çok ülkede bu noktada kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir Mevduat Munzam Karşılıkları tutarının Mayıs 1999 itibariyle 5,3 Milyar USD olduğu bilinmektedir.)

ki birikimi ve pratiği ile görev almaya hazır olduğunu ancak, orta - uzun vadeli kredi uygulamasında krediye kaynak teşkil eden fon / fonlar' ın yönetiminin de Hazine Müsteşarlığı'nda olmasına karşın, kredi aktarımının Türkiye Kalkınma Bankası'nda olduğu birlikte değerlendirildiğinde kaynak - aktarım mekanizmasında etkin bir işleyiş kurulabilmesinin zaman zaman güçleştiğini, bu aksaklığın giderilebilmesi için bahse konu aktarımlara esas teşkil eden fon / fonlar'ın yönetimin de her zaman kredi riskini üzerinde taşımış / taşımakta olan Türkiye Kalkınma Bankası'na devredilmesinin uygun olacağını düşündüğümüzü belirterek konuşmamın son kısmına geçiyorum.

(III)

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri' nde Büyüme ve Sanayileşme Politikaları İçin Kimi Öneriler

- Türkiye'de bölgesel kalkınma konusu, makro düzeydeki bir büyüme / sanayileşme stratejisinden ayrı düşünülmemelidir. İvedilikle bir büyüme / sanayileşme stratejisi oluşturulmalı, bu eksende teşvik sisteminin bütünü ve özellikle de yatırım teşvik araçları yeniden tanımlanmalıdır. Bu tanımlama kapsamında Türkiye Kalkınma Bankası; yatırım fikir ve kararlarının Yatırım Teşvik Belgesine bağlanma safhasında doğrudan yetkilendirilerek görevlendirilmeli ve böylece özellikle proje bazındaki birikiminden kamu kaynaklarının tahsisindeki etkinliğin sağlanması amacıyla asli bir iktisadi ünite konumuna getirilerek yararlanılmalıdır.
- Büyüme / sanayileşme stratejisinden beklenen faydanın sağlanabilmesinin olmazsa olmaz koşulu yıllardır süregelen koordinasyonsuzluğun giderilmesini zorunlu kılmaktadır
- Ülkemizde bölgesel iktisadi dengesizlikleri gidermeye dönük karar ve uygulamalar genellikle il / ilçe düzeyinde ele alınmaktadır. Oysa, bu tür politika ve uygulamalar *(özellikle Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgeleri)* iller düzeyinde değil bir gelişme havzası mantığıyla ele alınmalıdır.
- Gerice bölgelerde iktisat teorisinin "çarpan etkileri yüksek" olarak tanımladığı paket / entegre projeler (girdi yaratan kilit sanayiler) devreye sokulmalıdır.

Sonuç olarak; özel kesim yatırımlarının dinamizmi kamu yatırımlarının sürükleyiciliğine bağlıdır noktasından hareket eden bir perspektifle, ülkemiz-

de iktisadi açıdan bölgesel dengesizlik farklarının azaltılabilmesi devletin üretken sınai yatırımları altyapı yatırımlarıyla birlikte planlayıp uygulama konusundaki aktivitesini ve yönlendiriciliğini artırmasına ve de Yatırımları Teşvik Tedbirlerinin yeniden gözden geçirilerek, toplumsal konsensüs ile belirlenecek yeni kalkınma stratejisi paralelinde hazırlanıp uygulanmasına ve kaynak tedarikine bağlıdır. Aksi halde, bölgesel iktisadi gelişmişlik farklarını en aza indirerek, iç pazar entegrasyonu sağlanmış sağlıklı bir rekabetçi iktisadi yapıya kavuşmak bir özlemden öteye geçemeyecektir.

Çevre Yönetimine Katılım Açısından Belediye Yönetimine Katılımın Önemi

Yrd. Doç. Dr. Mihriban ŞENGÜL(*)

1. Çevre Yönetimi Nedir?

Bugün kullanılan anlamda çevre yönetiminden ayrı olarak, çevrenin (çevre varlıklarının), herhangi bir kaygı duyulmaksızın ve çevresel bozulmalara karşı önlem alınmaksızın kullanımı da bir çevre yönetimi dizgesidir aslında. Bu, çevrenin bırakılan bütün atıkları alabileceği, çevresel varlıkların sınırsız olduğu kabullerine dayanan bir dizgedir. Bu dizgenin kabullerinden biri de teknolojideki gelişmeye karşın, hızlı nüfus artışının, işleyimleşmenin (sanayileşmenin), kentleşmenin yarattığı çevre sorunlarının birikimli etkilerinin görülmesi ve bu etkilerin sınır tanımayışı, kimi çevresel varlıkların tükenme sınırına gelmesi, bu yaklaşımın geçersizliğini ortaya koymuştur.

Bugün, çevrenin sürdürülebilirliği, dolayısıyla insanın yaşarkalması için kaçınılmaz duruma gelmiş olan "çevre yönetimi" geniş bir yaklaşımla şöyle tanımlanabilir: Çevre yönetimi, tüm canlıların (insan, bitki ve hayvan varlığının) sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamalarının sağlanması için, doğal varlıkların korunması, değerlendirilmesi, geliştirilmesi, ulaşımı, kullanımı sırasında ortaya çıkabilecek olumsuzlukları saptamak, olumsuzluklara çözüm yolu aramak ve bulunan çözüm yollarını uygulama alanına koymak için, gerek kamusal, gerekse özel kesimde elverişli bir planlama, örgütleme, eşgüdüm, iletişim ve denetleme dizgesinin oluşturulması ve bu dizgeyi çalıştıracak bir örgütün kurulmasıdır (Keleş, Hamamcı, 1993, 215; Yaşamış, 1995, 69). Özet olarak, çevre yönetimi, çevrenin taşıma kapasitesi ile insan gereksinimleri ve bu gereksinimleri karşılamaya yönelik etkinliklerin etkileri ara-

---

(*) İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

sında denge sağlama uğraşısının belirli bir yönetimsel dizge ile gerçekleştirilmesi sürecidir.

2. Çevre Yönetiminde Katılımın Önemi

Çevre yönetimine katılım, geniş anlamıyla, "bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları ve böylelikle kendi yaşamlarını [biçimlendirecek] bu süreci yönlendirmeleri demektir" (Turgut, 1998, 251). Bireylerin kendi iş ve yaşam çevrelerinde çevreyi gözetmeleri, çevreyi korumaya yönelik önlemler almaları, çevreyi koruma ve iyileştirme adına etkinlikler yürütmeleri de çevre yönetimine katılımın kapsamına girmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada ele alınan anlamda çevre yönetimine katılım, çevreyle doğrudan ve dolaylı biçimde ilgili kurumların yönetimine (bu kurumlarca yürütülen yönetim süreçlerinin karar ve uygulama aşamalarına) katılımı içermektedir.

Çevre yönetiminde katılım şu nedenlerle önemli ve gereklidir:

(1) Çevre sorunlarının yalnızca belirli kurum ve kuruluşların çabasıyla önlenemeyecek (ve giderilemeyecek) kadar karmaşık ve çok boyutlu olması.

(2) Çevrenin korunmasında herkesin yararının olmasının yanı sıra, yine herkesin sorumlu olması. Yani çevre yönetiminde hem hak isteme, hem de görev yerine getirme biçiminde katılım söz konusudur.

(3) Çevrenin herkesin ortak varlığı olması.

(4) Çevresel zararlar oluştuktan sonra giderilmesinin çok zor ya da pek çok zaman olanaksız olması.

Katılım, çevre hukukunda bir ilke olarak benimsenmesinin yanında bir hak olarak da düzenlenmiştir. Nitekim katılım, çevre hakkının gerçekleştirilmesindeki usul haklarından biridir. Katılım, çevre yönetiminin de temel öğelerindendir. Hatta çevre hakkının ana izleği olan çevreden yararlanmanın herkes için hak olmasını yanında çevreyi korumanın da herkesin sorumluluğu olduğu gerçeğinden yola çıkıldığında, çevre yönetiminin ana işlevlerinden biri, bu "hakların kullanımı" ve "ödevlerin (sorumlulukların) yerine getirilmesi" biçimindeki katılım istek ve girişimlerine olanak yaratmak, bunların çevre yönetimine en etkili biçimde yansımasını sağlamaktır.

Katılım, aynı zamanda çevre yönetiminin uygulama araçlarından biridir. Çevre yönetiminde tüzel, ekonomik, teknik ve toplumsal nitelikte pek çok araçtan yararlanılmaktadır. Örneğin tüzel araçlar (ilgili yasalar, tüzükler, yönetmelikler gibi) yoluyla çevre sorunlarına yol açabilecek davranışlar için caydırıcı önlemler, gerçekleştirilen bu tür davranışlar için yaptırımlar öngörülmektedir. Ekonomik araçlar da yine ekonomik yaptırımlar ya da özendir-

meler yoluyla insan davranışlarını çevreyi gözetecek biçimde yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin kirletme harcı, "kirleten öder ilkesi doğrultusunda" çevreyi kirletene bu kirliliğin bedelini ödeme yükümlülüğü getirirken, yardımakçalar (sübvansiyonlar) kirlilik yaratan işletmenin kirliliği önlemesi için gereken teknik koşulları yerine getirmesi amacıyla akçal destek sağlamaktadır. İşletmeleri çevresel ölçünlere (standartlara) uymaya yönlendiren özendirmeler (teşvikler) ya da çevreyi kirletenden para almak yerine, kirletmeyenlere ödeme yapmak da aynı amacı taşımaktadır. Çevre envanteri, çevresel ölçünler ve çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) gibi teknik araçlar da yine insan etkinliklerinin çevreyi olumsuz biçimde etkilememesi için önceden önlem alma, denetleme olanağı sağlayan araçlardır.

Bu ilk üç öbeğe giren çevre yönetimi araçları, ölçünler belirleyerek, yasaklar koyarak ve çeşitli önlemler almak yoluyla insan davranışlarını etkilemeyi ve yönlendirmeyi sağlarken, toplumsal araçlar olan katılım ve çevre için eğitim doğrudan doğruya insan davranışlarını konu almaktadır. Bu iki uygulama aracı arasında, uygulamadaki etkililik açısından, doğrusal bir ilişki vardır. Bu iki aracın, birlikte ve etkili kullanımı, "önleyici" ve "katılımcı" çevre politikalarının ve uygulamalarının etkililiği açısından önemlidir. Yalnızca belirli tüzel, ekonomik ve teknik araçlarla "insan ile çevre arasındaki ilişkinin karşılıklı olumlu geri beslemelerle sürmesini sağlamak" amacına ulaşabilmek olanaklı değildir. Özellikle sorunun kaynağında önlenmesi ve en kısa zamanda çözülmesi için halkın desteğini ve çabasını yanma alma zorunluluğu vardır. Ancak bunun için, öncelikle halkın çevre konusunda gerekli bilinç ve duyarlılık düzeyine ulaşması gerekmektedir.

Çevre yönetiminin etkili olarak yaşama geçirilmesi yalnızca uzmanların ve öteki görevlilerin değil, çevreyi etkileyici etkinliklerde bulunan ve bu etkinliklerden etkilenen herkesin ortak çabasını ve katılımını gerektirmektedir. Çevre yönetimi, bu katılıma dayalı yapısından dolayı halka karşın yürütülebilecek bir yönetim dizgesi değildir.

3. Yerel Çevre Yöneticisi Olarak Belediyeler

Çevresel sorumlulukların çıkış noktası, çevre varlıklarını kullanan ve etkinlikleri sırasında çevreye olumsuz etkilerde bulunan bütün kişi, kurum ve kuruluşların çevreye ve topluma karşı sorumlu olduğu ilkesidir. Belediyeler de, hem doğrudan doğruya kendilerinin sundukları hizmetler sırasında, hem de hizmet sınırları içinde onların izin ve denetimi ile öteki kişi, kurum ve kuruluşların gerçekleştirdiği etkinlikler sırasında çevre varlıkları kullanıldığı, çevrede olumsuz etkilere neden olunduğu için çevre ve topluma karşı sorumluluk taşımaktadır. Bundan dolayı belediyeler, tüzel belgelerle doğrudan çev-

reyi koruma görevi verilmese bile, temel niteliklerinin doğurduğu bu sorumlulukları yerine getirmek zorundadırlar. Belediyeler, bu sorumluluk çerçevesinde, demokratik ve halka yakın olma niteliklerinin de katkısıyla çevre yönetiminde önemli roller üstlenebilecek kurumlardır. Varolan durumda bile, bir yandan yerel halkın çevresel konularda belediyeden beklentileri giderek artmaktadır, öte yandan da belediyelere çeşitli yasa ve yönetmeliklerle verilmiş çevrenin korunmasına ilişkin pek çok görev bulunmaktadır. Belediyelere verilmiş bu görevler kısaca gözden geçirildiğinde bile, belediyelerin çevreyle ilgili görevlerinin önemli boyutlara ulaşmış olduğu görülmektedir.

Belediyeler, kent planlama kararlarıyla, altyapı ve öteki kentsel hizmetlerle çevreyi doğrudan ve dolaylı biçimde etkilemektedirler. Bu nedenle, belediyeler bu tür karar ve uygulamalarında çevreyi gözetmek durumundarılar. Nitekim, Hava Kalitesini Koruma Yönetmeliği, Su kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği gibi kimi tüzel belgelerle belediyelerin kent planlarının hazırlanması ve uygulanması sırasında çevresel açıdan uyacakları kurallar belirlenmiştir.

Belediyeler, sınırları içindeki etkinlikler sırasında çevresel varlıkların toplum yararına aykırı ve çevresel dengeye zarar verecek biçimde kullanılmasını önlemek konusunda kimi yetkilere sahiptir. Örneğin, çevreyi kirleten ve halkın sağlığına zarar veren işyerlerinin yerlerini değiştirebilir, çevreyi korumaya yönelik belirli koşulların yerine getirilmesini sağlayabilir ya da kapatabilirler. Ayrıca, belediyelerin İşyeri Açma Ruhsatı verme yetkileri bu açıdan önemli bir olanak yaratmaktadır. Belediyelere bu yetkiyi veren İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına Dair KHK'nin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun, bu konuda hazırlanacak yönetmelikte uyulacak ölçütleri şöyle belirlemiştir (md. 4): (a) İnsan sağlığına zarar vermemek, (b) Çevre kirliliğine yol açmamak, (c) Yangın, patlama, genel güvenlik, işgüvenliği, işçi sağlığı, trafik ve karayolları, imar, kat mülkiyeti ve doğanın korunması ile ilgili düzenlemelere aykırı davranmamak. Bu maddeye dayanılarak hazırlanan İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik'te de (md. 7/b) işyeri açmak ve çalıştırmak için yapılan başvurularda aranacak koşullar arasında, tesis edilmiş yapıya, tarihi ve turistik ve kültürel değerlere zarar verilemeyeceği, çevre kirliliğine yol açılamayacağı da sayılmaktadır.

Belediyelerin, doğal çevre varlıklarının yanında, insan ürünü ve tarihsel varlıkların korunması konusunda da sorumlulukları vardır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 17. maddesinin belediyelere verdiği, belediye sınırları ve mücavir alanları içinde, koruma kurulunca sit alanı olarak ilan edilen yerlerde koruma amaçlı imar planı hazırlama görevi bu açıdan önemli bir olanaktır.

Belediyeler, çevrenin onarılmasına, iyileştirilmesine de katkıda bulunmak, bu arada kentsel yaşamın kalitesini yükseltmek üzere; eski kent dokularının yenilenmesi, sona eren işleyimsel ve büyük çaplı etkinliklerden sonra geride kalan çevresel zararların giderilmesi, bu alanların ve gecekondu bölgelerinin iyileştirilmesi, kıyıların ve yeşil alanların düzenlenmesi işlevlerini yerine getirmek durumundadır. Bu konularda Belediye Kanunu'nun yanında öteki ilgili mevzuat da belediyelere yetki vermektedir. Örneğin, İmar Kanunu ile verilen imar ıslah planı yapma yetkisi (günümüzde amacından saptırılmış olmakla birlikte) belediyelerin bu konuda kullanabileceği önemli bir yetkidir. Ayrıca, İmar Kanunu'na göre (md. 40), çevreye zarar verenler belediyelerin uyarısına karşın bu zararları ya da kötü görünümleri gidermezlerse, belediyeler doğrudan giderebilir ve buna yol açan etkinlikleri durdurabilirler.

Belediyelerin kural koyma (yönetmelik yapma, emir ve yasaklar koyma) ve denetleme yetkileri de yerel düzeyde çevre yönetimi açısından önemli araçlardır. Belediyeler, yasalar, yönetmelikler, tenbihnamelerle konan kurallara uymayan kişi ve işyerlerine para cezası uygulayabilmektedirler. Örneğin, Çevre Kanunu (md. 24) gemi ve deniz araçlarının yaptıkları kirletmelerde ceza verme yetkisini büyükşehir belediye başkanlıklarına tanımıştır. Kıyı Kanunu'na göre de (md. 13), belediye sınırları içinde ve mücavir alanlarında kıyıların kirletilmesi durumunda belediye başkanına ceza verme yetkisi tanınmıştır. Belediyeler, Belediye Kanunu'nun (md. 70/15 ve 83/6) verdiği yetkiye dayanarak Belediye Zabıta Yönetmeliği, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun (md. 266) verdiği yetkiye dayanarak da Sağlık Zabıtası Yönetmeliği yapmaktadır. Belediye Cezaları Hakkında kanun da (md. 2), belediyelere emir ve yasaklar koyma, uymayanları cezalandırma yetkisi vermektedir. İmar Kanunu (md. 21, 30, 41), çevrenin korunması, estetik görünümü açısından belediyelere, emir ve yasaklar koyma, yerine getirmeyenlere yaptırım uygulama yetkisi vermiştir.

İşte belediyeler, öncelikle etkinlikleriyle çevreyi etkileyen ya da koruma olanaklarına sahip herkes (bütün kişi, kurum ve kuruluşlar) gibi taşıdıkları çevresel sorumluluklar ve yukarıda özetlendiği gibi tüzel belgelerin verdiği yetki ve görevler nedeniyle birer **"Yerel Çevre Yöneticisi"**dirler. Belediyeler, hem ulusal düzeyde çevre yönetiminin bir öğesi olarak, hem de yerel düzeyde yerel özellikleri gözeterek geliştirebilecekleri politika ve uygulamalarla çevreyi koruma ve iyileştirme çalışmalarının en önemli parçalarından biridir.

4. Çevre Yönetimine Katılım ve Belediyeler

"Çevre yönetimi" dendiğinde ilk akla gelen çevre koruma amaçlı örgüt ve onun uyguladığı yönetim sürecidir. Bu algılama, çevre yönetimi sürecinin

çevre koruma amaçlı örgütlenmenin sıradüzensel (hiyerarşik) basamaklarının kapsamıyla sınırlı olduğu yanılgısına dayanmaktadır.

Kamu yönetimi çevre konularında yalnızca düzenleyici, yönlendirici ve denetleyici değil, pek çok zaman da girişimci durumundadır. Karar ve uygulamalarıyla ya da düzenleme, yönlendirme ve denetleme işlevlerindeki etkililiği (ya da etkili olamayışı ve ihmali) ile çevrenin korunmasında önemli bir konuma sahiptir. Örneğin, termik santrallerin, organize işleyim bölgelerinin, fabrikaların kurulması, işletilmesi, kamu kurumlarının tüketici etkinlikleri, imar izinlerinin verilmesi çevreyi etkileyen önemli yönetim karar ve uygulamalarıdır. Kamu yönetiminin çevreyi de etkileyen bu karar ve uygulamaları değişik kurumlarca yerine getirilmektedir. Bu nedenle, çevre yönetimini, ulusal çevre politikasının belirleyiciliği içinde, etkinlik ve kararlarıyla çevreyi etkileyen (ve etkileyebilecek), çevrenin korunmasında rol alan (ve alabilecek) bütün kurumları kapsayacak biçimde ele almak gerekmektedir. Çevre koruma amaçlı örgütün sorumluluğu ise, genel olarak, bu öğeler arasında çevre koruma amaçlı eşgüdümlemeyi sağlamak ve bu amaç doğrultusunda denetleme görevini yerine getirmektir. Ancak ülkemizde özeksel düzeyde örgütlenmiş olan Çevre Bakanlığı, eşgüdümleme ve denetleme konularında yeterli olanak ve araçlara sahip değildir.

Dolayısıyla "çevre yönetimine katılım"dan, yalnızca çevre koruma amaçlı kurumun yönetimine katılım biçimindeki algılama yanlıştır. Çünkü, çevre koruma amaçlı kurumun dışında pek çok kurum da etkinlikleriyle çevreyi etkilemekte, bunun yanında kimileri de çevreyi korumada etkili olabilecek geniş olanaklara sahip bulunmaktadır. Bu nedenle, bu kurumların yönetimine çevresel amaçlı katılımlar da çevre yönetimine katılımın kapsamına girmektedir. Hatta çoğu zaman, temel altyapı kurumları gibi (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Karayolları Genel Müdürlüğü gibi) çevreyi doğrudan etkileyen kararlar alabilen ve uygulayan kurumların yönetimine katılım çevresel açıdan daha büyük önem taşımaktadır. Aynı biçimde, sendikalar, eğitim kurumları gibi çevre sorunlarının önlenmesinde etkili olabilecek olanak ve güce sahip kurumların yönetimine katılım da çevre yönetimine katılımın kapsamına girmektedir.

Yukarıda özetlenen anlamda çevre yönetiminin kapsamına giren kurumların en önemlilerinden biri belediyelerdir. Hatta günümüzde belediyeler, asıl olarak çevrenin ve kentin yönetimindeki işlevleriyle öne çıkmaktadırlar. Günümüzün giderek kentleşen dünyasında belediyeler de birer kent yönetimine dönüşmeye başlamıştır. Bu da belediyeleri, hem kent yaşamının çevre sorunu yaratmasını önlemek, hem de kentin ve kentlilerin çevre sorunlarından etkilenmelerini önlemek görevleriyle karşı karşıya getirmiştir. Bu durum bele-

diyelerin görev ve sorumluluklarına ilişkin algılamalara da yansımaya başlamıştır. Karaman Toprak'ın yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre (1996, 124), çevre kirliliği nedeniyle resmi başvuruda bulunanların % 70'inin başvurusunu belediyeye yapmış olması da bunu doğrulamaktadır. Avrupa Kentsel Şartı'nda da yerel yönetimlerin bu yönü vurgulanmıştır (1996, 14): "Yerel yönetimler, doğal miraslarını dikkatle koruyan ev sahipleri olmalıdır. Ayrıca, kaynak kullanımını iyileştirmek, çevre kalitesini yükseltmek, temiz ve sağlıklı yerel üretim, ulaşım ve tüketimi teşvik ederek, doğal yapıları korumakla yükümlüdürler".

Belediyelerin hem çevre yönetimi içindeki bu önemli konumları, hem de demokratik yapıları, onları çevre yönetimine katılım konusunda da öne çıkarmaktadır. Belediyeleri çevre yönetimine katılım ve bu yolla çevrenin korunması konularında öne çıkaran başlıca nedenleri şu öbeklerde toplamak olanaklıdır:

(1) Bütün sınırlılıklarına karşın belediye yönetimi oldukça geniş bir katılım olanağı sunmakta ve bu konuda var olandan daha yüksek düzeyde bir gizilgüce sahip bulunmaktadır.

(2) Belediyeler çevreyi etkileyen birçok etkinlikle doğrudan ya da dolaylı biçimde ilgilidir. Belediyeler, kararları ve etkinlikleriyle çevreyi en çok etkileyen ve aynı ölçüde de koruma yeteneğine sahip kurumlardan biridir. Özellikle çevreyi etkileyen etkinliklerin büyük bir bölümünün belediyelerin izin ve denetimi ile gerçekleştiriliyor olması nedeniyle belediyeler çevre yönetiminin en etkili (etkili olabilecek) öğelerindendir.

(3) Belediyeler demokratik katılıma açık yapı ve işleyişlerinin yanı sıra en yaygın, yerel yaşama ve aynı zamanda da çevre sorunlarının yerel odaklarına en yakın kurumlardır. Belediyelerin yerel halka ve yaşama yakınlığı, kolay ulaşılabilirliği, yerel halkın belediyeye yönelik sahiplenme duygusunu ve katılım etkinliklerini artıran etkenlerdir. Bu özellikleriyle de belediyeler, yerel halkın en çok sahiplendiği, en çok sorumluluk ve beklenti yüklediği kurumlardır. Yurttaşlık ve kentlilik bilincinin de artmasıyla belediye yönetimine katılım istekleri giderek artmakta, yerel topluluklar belediyeleri katılıma daha açık duruma getirmek için çaba harcamaktadırlar.

Belediyelerin yerel yaşama yakınlığı, aynı zamanda yaygın oluşunun sonucudur. Belediyeler, en yaygın örgütlenme niteliği de taşımaktadır. Bu nitelikleriyle, hem çevre yönetiminin bütüncül işleyişine katkıda bulunma, hem de yerel düzeyde çevre yönetimini yerel özellikler doğrultusunda biçimlendirebilme olanağına sahiptirler. Bunun için de halk katılımına gereksinimleri vardır.

(4) Ayrıca, çevre sorunlarının "yerel odaklı" olması nedeniyle çevre sorunlarına karşı duyarlılık da önce yerel ölçüklerde gerçekleşmektedir. Çünkü, çevre sorunları önce ortaya çıktığı yerdeki insanları etkilemekte ve ilgilendirmektedir. Bu yerel duyarlılık çevre sorunlarının çözümünde önemli bir etkendir.

(5) Belediyeler, çevre ve kentli haklarının gerçekleştirilmesinde de ana kurumlardır. Çünkü, bir yandan kentlerin büyümesi ve sayılarının artmasıyla belediye yönetimleri birer kent yönetimine dönüşmekte, bir yandan da belediyeler çevre sorunlarıyla içiçe çalışmaktadırlar. Ayrıca, belediyelerin çevreyle yakın ilişkilerinin yanında yapı ve işleyişleri açısından katılıma en uygun ve açık kurumlar olmaları, onları birer dayanışma hakkı olan çevre ve kentli haklarının gerçekleştirilmesinde de öne çıkarmaktadır. Hak ve ödev ilişkisine dayanan dayanışma haklarının gerçekleştirilmesi, tüm bireylerin ve toplum kesimlerinin çabalarını birleştirmeleriyle olanaklıdır. Çevre ve kentli hakları örneğinde, ilgili hak sahiplerinin çabalarını birleştirmeleri ve sorumlulukların yerine getirilmesini sağlamaları (yerine getirmeleri) ancak bu amaçlarla kurulmuş gönüllü örgütlerle olanaklı olmaktadır. İşte bu gönüllü örgütlerin en etkili işbirliği yapabildiği (yapabileceği), kent ve çevre yönetiminde sesleri en etkili biçimde duyurabilecekleri kurumlar belediyelerdir. Belediyeler açısından da, artık onların temel sorumlulukları arasına girmiş olan çevre ve kentli haklarını gerçekleştirme sürecinde bu konularda kurulmuş gönüllü örgütlerin katkılarından yararlanmak kaçınılmazdır.

5. Türkiye'de Çevre Yönetimine Katılım Olanakları

Türkiye'de çevre yönetimine katılım, hiçbir yasada ilke ya da genel olarak yer almamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de çevre hukukunun dayanaklarını oluşturan şu ilkeler çevre yönetimine katılımın da temel dayanaklarını oluşturmaktadır:

(1) Anayasa'nın 56. madde ile kabul ettiği gibi çevre koruma ve geliştirmenin kamu yararına olduğu ve yine aynı madde ile Devlet'e görev olarak vererek kabul ettiği gibi çevre koruma ve geliştirmenin bir kamu hizmeti olduğu.

(2) Anayasa ile tanındığı gibi vatandaşların çevre hakkına sahip olduğu ve çevre koruma ve geliştirme ödevi ile yükümlü olduğu.

(3) Çevre Kanunu ile kabul edildiği gibi çevrenin tüm vatandaşların ortak varlığı olduğu.

Kimi tüzel belgelerde katılım olanakları yaratılmışsa da, halkın görüş ve isteklerinin karar ve uygulamalara yansıtılmasına ilişkin bir düzenleme ve

güvence bulunmamaktadır. Çevre mevzuatındaki katılıma ilişkin düzenlemelere bakıldığında, katılımın işlevsel bir çevre yönetimi aracı olarak benimsenmediği görülmektedir.

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Plam'nda Katılım: Son kalkınma planımız olan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (RG. 5.7.2000) katılım eksikliği, çevre sorunlarının çözülmesinin önündeki engellerden biri olarak sayılmıştır. Buna karşın, bu konuda etkili bir düzenleme öngörülmemiştir. Yalnızca "çevre sorunlarına yönelik çözümlerde toplumsal uzlaşma ve katılıma önem verilecektir" biçiminde genel bir düzenlemeye yer verilmiştir. Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nda da (DPT, 1999) konu genel belirlemelerle geçiştirilmiştir.

Çevre Bakanlığı Kapsamında Katılım: Çevre Bakanlığı'nın yönetim yapısı ise, katılmalı yönetim açısından oldukça sınırlıdır. Sandal'ın da saptadığı gibi (1999, 55) Çevre Bakanlığı'nın tüzel yapıları ve konumları açısından katılıma uygun birimleri yalnızca, Çevre Eğitimi ve Yayın Dairesi, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği ile Çevresel etki Değerlendirmesi Genel Müdürlüğü'dür. Ancak, bu birimler katılım yalnızca halkın görüşlerinin alınmasıyla sınırlıdır.

UÇEP (1999, 22)'te de Çevre Bakanlığı düzeyinde katılım konusunda şu saptamalar yapılmaktadır: "Çevre Bakanlığı içindeki birimler, çevreyle ilgili karar alma süreçlerine halkın katılımını sağlama çabasındadırlar. Ancak, idari usuller bu çabalara sınır getirmektedir. Örneğin, gönüllü kuruluşların temsilcilerinin Çevre Şurası'na katılabilmeleri için Bakan tarafından çağrılı olmaları, toplam sayılarının da 25'i aşmaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Çevre Şurası bir danışma organı sayıldığından, burada alınan kararlar ancak Bakan tarafından onaylandığında yürürlüğe girmektedir. Ayrıca, Çevre Şurası, Yüksek Çevre Kurulu ve Mahalli Çevre Kurullarının bileşimleri yetersizdir; çünkü bu kurullarda sınırlı sayıda mühendis, mimar, planlamacı, sağlık görevlisi, mal ve hizmet üreten işçi, esnaf ve zenaatkar yer almaktadır. Bir diğer konu da, en başta Mahalli Çevre Kurullarında olmak üzere, Hükümet temsilcilerinin belirleyici konuma sahip olmalarıdır".

Çevre Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de (RG. 21.8.191), Bakanlığın görevleri arasında, çevre konusunda etkinliklerde bulunan gönüllü kuruluşları yönlendirmek ve desteklemek de sayılmıştır (md. 2/j). Ancak, gönüllü kuruluşların karar ve uygulama süreçlerine katılımına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.

Türkiye'de çevre koruma amaçlı gönüllü örgütlere çevre yönetimine katılım olanakları tanıma konusu zaman zaman gündeme gelse de bu konuda

şimdiye kadar önemli bir adım atılamamıştır. Yerel düzeyde de gönüllü kuruluşların katılımı konusunda tüzel bir düzenleme yoktur. Çevre Bakanlığı, kimi durumlarda bazı çevreci örgütlerin görüşlerini almaktadır. Ancak, ilgili çevreci örgütlerin görüşlerini alma, bu örgütleri ve konuyu belirleme, alınan görüşleri belirleme konusu tümüyle Çevre Bakanlığı'nın takdirine bağlıdır.

Çevre Kanunu'nda Katılım: Çevre Kanunu'nun (RG. 11.8.1983) birinci maddesinde çevrenin bütün vatandaşların ortak varlığı olduğu belirtilmektedir. 3. maddenin (a) bendinde de bu yaklaşımı destekler biçimde, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olduğu belirtilmiştir.

Katılım açısından önem taşıyan bir hüküm de "İdari Makamlara Başvuru" başlığı altında düzenlenen 30. maddede yer almaktadır. Buna göre, çevreyi kirleten ve bozan bir etkinlikten zarar gören ya da haberdar olan gerçek ve tüzel kişiler idari makamlara başvurarak bu etkinliğin durdurulmasını isteyebilirler. Madde metninden de anlaşılacağı gibi çevrenin kirlenmesiyle ya da bozulmasıyla herhangi bir ilişkisi olmasa da yalnızca haberdar olanlara da başvuru hakkı tanınmıştır. Yani başvuruda menfaat ölçütü aranmamaktadır.

ÇED Sürecine Halkın Katılımı: Türkiye'de ÇED Ön Araştırması ve ÇED süreçlerine, kimi sınırlamalarla birlikte, halk katılımı olanağı sağlanmıştır. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde (ÇEDY) (RG. 23.6.1977) ÇED sürecine halk katılımı için iki yol öngörülmüştür: Bunlar; Halkın Katılımı Toplantısı (HKT) ve Yazılı Görüş Bildirme'dir.

ÇED sürecine HKT, ÇEDY'nin 16. ve 25. maddelerinde düzenlenmiştir. HKT, etkinlik sahibince, halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, görüş ve önerilerini almak amacıyla düzenlenmektedir. HKT, ÇED Raporunun Çevre Bakanlığı'na (ya da ÇED Ön Araştırma Raporunun Valiliğe) sunulmasından sonra gerçekleştirilir. Toplantı tarihi, etkinlik sahibi ile Çevre Bakanlığı (ya da Valilik) arasında yapılacak görüşme ile belirlenmektedir.

ÇED Raporu için toplantı yeri, etkinlikten en çok etkilenmesi olası yöre halkının kolaylıkla ulaşabileceği özeksel (merkezi) bir yerin seçilmesine dikkat edilerek etkinlik sahibi ve Valilikçe belirlenir ve Çevre Bakanlığı'na bildirilir. Etkinlik sahibi, toplantı yerini, gününü ve saatini belirleyen bir ilânı o yörede yayımlanan yöresel bir gazetede ve Türkiye genelinde yayımlanan tirajı en yüksek beş gazeteden birinde toplantı tarihinden en az üç gün önce bir kez yayımlatılır. Ayrıca, toplantı, o yerin en büyük mülki idare amirince gerekli görülen yerlerde en az beş işgünü süreyle askıda ilan edilir. Yerel iletişim araçlarıyla da duyurulabilir. Toplantı, o yerin en büyük mülki idare ami-

ri ya da atayacağı bir yetkili başkanlığında yapılır. Toplantıda oluşan halkın görüşleri, Çevre Bakanlığı taşra örgütünce bir tutanakla belirlenerek Çevre Bakanlığı'na bildirilir.

ÇED Ön Araştırma Raporu için ise, etkinlik sahibi, toplantı yerini, gününü ve saatini belirleyen bir ilanı o yörede yayımlanan bir gazetede, toplantı tarihinden en az üç gün önce bir kez yayımlatır. Ayrıca, toplantı o yerin en büyük mülki idare amirince gerekli görülen yerlerde en az beş işgünü süreyle askıda ilan edilir. Yerel iletişim araçlarıyla da duyurulabilir. Bu toplantı da o yerin en büyük mülki idare amiri ya da atayacağı bir yetkilinin başkanlığında yapılır. Toplantıda oluşan halkın görüşleri, Çevre Bakanlığı taşra örgütünce bir tutanakla belirlenir. Bu görüşler İnceleme Değerlendirme Komisyonu tarafından değerlendirilir. Ancak, bu görüşlerin kararlara nasıl yansıtılacağına ilişkin bir düzenleme yoktur.

"Yazılı Görüş Bildirme" yolu ÇEDY'nin 16. ve 25. maddelerinde, ÇED raporu ve ÇED Ön Araştırma raporu için benzer biçimde düzenlenmiştir. Buna göre, ÇED Raporunu (ya da ÇED Ön Araştırma Raporunu) incelemek isteyenler, Raporu Çevre Bakanlığı veya taşra örgütünde inceleme ve değerlendirme süreci içerisinde inceleyerek etkinlik hakkında Çevre Bakanlığı'na (ya da Valiliğe) yazılı görüş bildirebilirler. Görüşler İnceleme Değerlendirme Komisyonu'nda (veya Ön İnceleme ve Değerlendirme Komisyonu'nda) dikkate alınır. İnceleme ve değerlendirme süresinden sonra yapılan başvurular dikkate alınmaz. Yazılı olarak bildirilen bu görüşlerin de kararlara nasıl yansıtılacağı konusu düzenlenmemiştir. Ayrıca bu yol Türkiye'de kurumsallaşmamıştır (Şengül, 1999). Bu yolun etkili kullanımı için eğitim ve çevresel bilinçlenme düzeyinin yüksek olması gerekmektedir. Ayrıca, Çevresel Etki Değerlendirmesi raporlarının uzmanlar dışındaki kişilerin anlayabileceği biçimde niteliksellestirilmemesi de yazılı görüş bildirme yolunun kullanımını güçleştirmektedir.

Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği'nde Katılım: Yönetimin bireysel işlemleriyle ilgili öteki bir katılım olanağı da Hava Kalitesinin korunması Yönetmeliği'nde düzenlenmiştir. Ancak, burada toplantı biçiminde değil "yazılı görüş alma" biçiminde bir katılım söz konusudur (m. 16). Katılımın konusu ise, hava kalitesini etkileyecek nitelikte olan ve Yönetmelik'te (Ek 8, liste A) sayılan etkinliklere verilecek izindir. Termik santraller, kömür, fuel-oil gibi yakıtları yakan tesisler, kimyasal ürünlere yönelik tesisler ve çimento tesisleri gibi bu etkinlikleri gerçekleştirenlerin yetkili birime başvurusunun ardından, yetkili birim bu istemin varlığını, tesisin kurulacağı bölgede dağıtımı yapılan yurt çapında yayın yapan en az iki gazetede ilân vererek halka duyurur. Başvuru belgeleri ilânın yayımından başlayarak iki ay süreyle in-

celemeye açık tutulur. Proje ile ilgili itirazlar bu süre içinde yazılı olarak yetkili birime yapılabilir. Bu süreden sonra yapılan itirazlar kişisel haklarla ilgili değilse dikkate alınmayacaktır.

İlânda, izin başvurusunun ve eklerinin ne zaman nerede incelenebileceği, itirazların hangi sürede ve nereye yapılacağı, itiraz sahibi hazır bulunmasa da değerlendirileceği ve değerlendirme tarih, itirazda bulunanlar 100 kişiden çoksa kararın ilân yoluyla bildirilebileceği belirtilecektir (md. 16/4).

Ancak, "itiraz sahibi hazır bulunmasa bile itirazların değerlendirileceği" (md. 16/4/a) ve "itiraz süresi sona erdikten sonra izin vermeye yetkili merci itirazları başvuru sahibi ile tartışarak değerlendirir" (md. 16/6) hükümleri, yazılı bildirim dışında bir katılım beklenmediği ve daha baştan başvuru sahibinden yana bir tavır belirlendiği yargısını güçlendirmektedir.

Yargıtay Başvuru Yoluyla Katılım: Yönetim hukukuna göre yönetimi eylemlerinden ve işlemlerinden ve bunların vatandaşlara verdiği zararları önlememekten dolayı sorumlu tutmak her zaman olanaklıdır.

Çevre Kanunu daha ileri bir düzenleme yapmıştır. Madde 3/e ile kişilerin verdiği zararda da yönetimi sorumlu tutma olanağı vermiştir. Buna göre, kirletenin kirlenmeyi durdurmak, gidermek ve azaltmak için gerekli önlemleri almaması durumunda yetkili makamlara bu önlemleri doğrudan alma giderlerini kirletenden tahsil etme yetki ve sorumluluğu vermiştir. Yönetim bunu ya doğrudan harekete geçerek ya da vatandaşın isteği üzerine harekete geçerek yapacaktır. Bu iki yolla da harekete geçmeyen yönetim, kirlilik ve doğurduğu zararlardan sorumludur. İsteği belli bir süre içinde karşılanmayan vatandaş, yönetim aleyhine yargıya başvurabilecektir.

Çevre Kanunu'nun bu hükümleri, çevreyle ilgili görev ve sorumluluklarıyla ilgili olarak belediyelere karşı da yargıya başvurma yolunda dayanak oluşturmaktadır.

6. Türkiye'de Belediye Yönetimine Katılım Olanaklarının Çevresel Açıdan Değerlendirilmesi

Artan çevre sorunları ve belediyelerin çevre yönetimindeki konumları nedeniyle, belediye yönetimine katılım yalnızca yerel demokrasi için değil, çevre için de önem taşımaya başlamıştır. Günümüzde, halkın klasik demokrasinin kişilere tanıdığı seçimde oy kullanmakla sınırlı katılımın ötesinde genel olarak yönetim sürecine ve özellikle de belediye yönetimine katılım istemleri artarak sürmektedir. Bu katılım istemlerinin ana konularından biri de çevrenin korunması konusudur.

Ülkemizde, varolan durumda halkın belediye yönetimine katılımına olanak sağlayan tüzel ve kurumsal olanaklar şu öbekte toplanabilir:

(1) Yerel halk, siyasi partiler aracılığıyla belediye yönetimine seçilecek adayların belirlenmesine katılabilmektedir. Halk baskı kümeleri yoluyla siyasal partiler üzerinde güç oluşturarak çevreye duyarlı adayların belirlenmesini sağlayabilir.

(2) Yerel seçimlerde çevreye duyarlı adaylara oy vererek katılabilirler.

(3) Belediye Kanunu'nun (RG 14.4.1930) 13. maddesi ile, belediye sınırları içinde yaşayan kentdaşların (hemşerilerin) belediye işlerine ve yönetimine katılmaya hakları olduğu kabul edilmiştir: "Her Türk, nüfus kütüğüne yerli olarak yazıldığı beldenin hemşerisidir. Hemşerilerin belediye işlerinde reye, intihaba, belediye idaresine iştirake ve belde idaresinin yardımlarından istifadeye hakları vardır". Halk açısından bunu gerçekleştirmenin çeşitli yolları vardır. Belediye meclisi toplantısına katılabilir, beldesinin belediye meclisi üyeleri aracılığıyla yönetime önerilerde bulunabilirler. Kent planlarının hazırlanması sırasında, plan kararlarından etkilenenler, o konudaki görüş ve önerilerini belediyenin planlama birimine, belediye planlama komisyonuna bildirebilirler. Planın hazırlanması sırasında katılım olanaklı olmazsa, planların kesinleşmek üzere ilân edildikleri süre içinde itirazlarını bildirebilirler. İtirazları dikkate alınmazsa idari dava yoluna başvurabilirler.

Yine bir katılım olanağı da 73. maddede düzenlenmiştir. Buna göre, belediye meclisinin "kesin kararları"nın dışındaki kararlarına karşı, bu kararların ilân tarihinden başlayarak on gün içinde il özeği olmayan yerlerde belediye başkanı ya da ilgililer tarafından valiliğe, il özeği olan yerlerde belediye başkanı ya da ilgililer tarafından İçişleri Bakanlığı'na itiraz edilebilir. Valiliğe bildirilen itirazlar kaymakamın görüşü alındıktın sonra il idare kurulunca on beş gün içinde; il özeği olan yerlerde İçişleri Bakanlığı'na yapılan itirazlar valinin görüşü alındıktan sonra bir ay içinde Danıştay tarafından tetkik edilir ve karar verilir. Yapılan itiraz ve başvuruların yukarıda yazılı ilgili makamlarca tetkiki sonuçlanana kadar vali meclis kararlarının yürütmesini ve uygulamasını erteleyebilir.

Belediye Kanunu'nda belediye yönetimine katılım yolu olarak halkoylaması konusu düzenlenmemiştir. Yalnızca, Kanun'un 7. maddesinin 1960'da 7469 sayılı yasayla değiştirilen biçiminde, belediye kurmada, tek bir köyde ya da birkaç köyün birleştirilmesiyle belediye kurulmasında, bir köyün ya da bir köy bölümünün bir belediyeye katılması sırasında halkın oyuna başvurulması öngörülmüştür.

Türkiye'de bunun dışında, ne genel olarak, ne de çevrenin korunması konusunda ya da yerel kamu hizmetlerine ilişkin konularda halk oylamasına başvurma yolu yasalarda yer almıştır. Nitekim 1992'de Aliağa'da termik santral kurulmasına ilişkin olarak yapılan halkoylaması nedeniyle bu yola başvuran belediyeciler ceza yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak, mahkeme, halkı suç işlemeye özendirme ve kışkırtma gerekçesini haklı bulmayıp; girişimi halkın kendini ilgilendiren bir konuda düşüncesini belirtme hakkının kullanılması biçiminde yorumlamıştır. Yasalarda bir değişiklik olmamasına karşın birkaç yıl sonra bu kez Bergama'da köylülerin altın madeni çıkarma girişimine ilişkin bir halkoylamasma katılması tüzel bir yaptırımla karşılaşmamıştır (Keleş, 1998, 221).

Yönetimin katılıma açıklığı konusunda en önemli etkenlerden biri yöneticilerin katılımcı tavrıdır. Katılım konusunda ilk anılan kurumlar olan belediyelerde de belediye başkanlarının katılım konusundaki tutumunun genel olarak olumsuz olduğu gözlenmektedir. Nitekim Görmez'in gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçları da bu gözlemi doğrulamaktadır (1997, 183-184). Bu araştırmaya katılan belediye başkanlarının % 53'ü belediye organları seçimle işbaşına geldiği için ayrıca katılıma gerek olmadığı görüşündedir. Belediye başkanlarının halk katılımı konusundaki bu olumsuz tutumuna karşın, halkın yurttaşlık ve kentlilik bilincinin artmasıyla koşut olarak belediyecilerin bu tutumunun değişeceğini beklemek aşırı bir iyimserlik değildir.

Yerel Gündem 21 de, belediyelerin hem katılım boyutu, hem de kent ve çevre yöneticiliği konusunda önemli bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Gündem 21, 1992 Rio Zirvesi'nde kabul edilen beş belgeden biridir. Yerel Gündem 21 ise, bunun yerel düzeyde ereklerine ulaşmasını sağlamayı amaçlayan bir eylem planıdır. Katılımcı ve çok kesimli bir süreci kapsamaktadır. Yerel Gündem 21, belediyelerde karar alma, uygulama, izleme süreçlerine halkın doğrudan ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla katılımına olanak yaratılmasını, yönetimsel süreçlerdeki yetersizliklerin giderilmesini ve saydam bir yönetim modeli oluşturulmasını gerektirmektedir. Türkiye'de Yerel Gündem 21 uygulamaları birçok belediyede hazırlık aşamasındadır ve birkaç belediyede de gerçekleştirilmeye başlanmıştır (İzmir, Bursa, Antalya, Çeşme). Bu çalışmalar, Türkiye'de belediyelerin hem kent ve çevreye ilişkin görev ve sorumluluklarının somut olarak belirlenmesi, hem de katılım boyutunun geliştirilmesi açısından çok olumlu adımlardır.

Ayrıca, son yıllarda, kimi kentlerde "Kent Konseyi", "Kent Meclisi", "Kent Parlamentosu", "Kent Danışma Kurulu" gibi adlarla, belediye meclislerine karşı seçenek (alternatif) olarak halk girişimine dayalı yapılanmaların oluşturulduğu görülmektedir. Bu yapılanmalar konusunda, ilk bakışta şu sap-

tamalar yapılabilir. Öncelikle bunlar, belediye meclislerinin oluşumlarının kentsel sınıfları yeterli biçimde yansıtmamasının ve karar süreçlerine halk katılımının sınırlı olmasının neden olduğu gereksinim ürünleridir. İkinci olarak, bu yapılanmalar, özellikle kentsel ve çevresel konularda duyarlıdır. Bunlar da, halkın hem çevre ve kent konularına duyarlılığının, hem de belediye yönetimine katılım konusundaki istekliliğinin sonuçlarıdır.

7. Sonuç

Katılım, günümüzde pek çok konuda sorun çözücü bir araç olarak öne sürülmektedir. Oysa, "katılım" kendi başına sorun çözücü bir araç değildir. Öteki araçlar ve önlemlerle desteklenmesi gerekmektedir. Bunlar, öncelikle etkili katılımı sağlayacak araçlar (eğitim gibi), örgütlenme özgürlüğünün güvenceye alınması gibi önlemler ve bunların yanında katılıma açık yönetim yaklaşımı ve katılımdan yararlanmayı sağlayacak araçlardır. Ayrıca, katılım, ancak hem halk hem de yönetim için gereksinim olduğu zaman gerçek bir çözüm aracı olabilir. Genel anlamda ve çevresel açıdan gelişmiş bir toplum halkın ve yönetimin katılımı bir gereksinim olarak hissetme düzeyine geldiği toplumdur. İşte bu çerçevede, çevre yönetimini etkili ve işlevsel bir katılımla gerçekleştiren toplumlar gelişmiş toplumlardır.

Çevresel konular katılıma uygun, daha doğrusu katılımı gerektiren nitelikleriyle, hem halk hem de yönetimler açısından demokratik ve katılımcı davranış alışkanlıklarının yerleşmesi açısından da önemli bir işlev görmektedir. Nitekim, çevresel konular, başta belediyeler olmak üzere her düzeyde yönetime katılım isteklerini artıran konuların başında gelmektedir.

Ülkemizde değişik konularda sivil örgütlenmelerin ve bunların etkinliklerinin giderek arttığı gözlenmektedir. Başka bir gözlem de, artan bu örgütlenme yoğunluğu içinde çevre konulu örgütlenmeler önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, başta çevresel konular olmak üzere değişik konularda yönetime katılım istekliliği ve bu yöndeki etkinlikler artmaktadır. ancak yönetimin aynı istekliliği gösterdiğini söylemek güçtür. Türkiye'de yönetim, çevre konusunda bilgi edinme, yönetime ve yargıya başvurma yollarını düzenleyen Aarhus Sözleşmesi'ni imzalamayarak da bu konudaki tavrını ortaya koymuştur. Ayrıca, yönetime katılımın usul koşullarından olan bilgi ve belgelere ulaşma hakkı, ülkemizde ne Anayasa ile, ne genel nitelikli yasalarla ne de özel bir yasa ile düzenlenmiştir.

Ülkemizde Çevre Bakanlığı ve taşra örgütlerine katılım olanakları sınırlıdır. Ayrıca, Çevre Bakanlığı uygulama ve yaptırım yetkisiyle donatılmadığından, Çevre Bakanlığı düzeyinde gerçekleştirilecek katılım yoluyla elde edilebilecek sonuçlar da sınırlıdır. Bu nedenle, çevreyi etkileyen, uygulama

ve denetleme yetkilerine sahip kurumların yönetimine katılım çevresel açıdan daha büyük önem taşımaktadır. Ancak bu tür kurumların büyük çoğunluğunun yapısı ve işleyişi de katılıma açık nitelikte değildir. Bu kurumların karar ve uygulamalarını ancak yargıya başvurmak yoluyla etkilemek olanaklı olmaktadır. Bu da, öncelikle uzun bir süreci gerektirmektedir. Oysa belediyeler, karar ve uygulamalarında belirli düzeyde de olsa katılıma açık kurumlardır. Yerel yönetimlerin doğaları gereği demokratik oldukları, genel kabul gören bir yargıdır. Yerel yönetimlerin demokrasiyle nitelendirilmesi, onlara yerel ve ortak nitelikli hizmetleri yerine getiren bir kurum olmaktan daha öte bir boyut kazandırmaktadır. Ancak Geray'ın da belirttiği gibi (1995, 73) dört ya da beş yılda bir yöneticileri, temsilcileri seçmenin ötesine geçip, seçim dönemleri dışında da katılımı özendiren, olanaklı kılan düzenekler kurulmadıkça yerel demokrasiden ve katılımcılıktan söz edilemez. Gerçek anlamda yerel demokrasiden söz edilebilmesi için karar alma ve uygulama süreçlerine halk katılımı olanaklarının sağlanması gerekir. Günümüzde, belediyelerin katılımcı yapıları, çağdaş koşulların ve artan kentlilik ve yurttaşlık bilincinin de etkisiyle giderek gelişen bir seyir izlemektedir. Bu eğilimin tüzel ve yönetimsel düzenlemelerle de desteklenmesi gerekmektedir.

Çevre yönetimi uygulaması, öteki tüm düzlemlerde de önem taşımakla birlikte, çevre sorunlarının kaynağında önlenmesi olanağı veren yerel düzlem özellikle önemlidir. Belediyeler de, taşıdıkları yerellik niteliği ve en yaygın kurumlardan biri oluşları nedeniyle, yerel düzlemde çevre yönetiminin ana kurumlarıdır. Ancak, belediyeler varolan durumda bile çevre yönetimi açısından önemli olanaklara ve yetkilere sahip olmalarına karşın bunlardan yeterince yararlanılmamaktadır.

Bütün saptamaların sonunda, çevre yönetimine ve belediye yönetimine katılımın artırılması konusunda şu öneriler ortaya konabilir:

(1) Çevre Bakanlığı'nın merkez ve taşra örgütleri, katılıma daha açık ve katılımdan yararlanabilecek biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Çevre yönetiminde, çevre konusunda etkili olan ve etkili olabilecek kurumlardan ve özellikle belediyelerden yararlanılmalıdır. Yine başta belediyeler olmak üzere çevre konusunda etkili olan kurumların da katılım olanaklarından da yararlanılmalıdır.

(2) Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için belediyelerin saydam bir yönetim modeli uygulaması ve halk katılımına açık olması, dolayısıyla halkla iletişim ve işbirliği içinde hareket etmesi, belediye ile yerel halkın daha da bütünleşmesini sağlayacaktır. Çevre toplumun ortak varlığı olduğundan çevreyi korumada ve iyileştirmede birlikte hareket edilmesi hem doğal, hem de zorunludur. Yerel çevre yöneticisi ve toplumun özörgütü olarak belediyeler bu doğal gerekliliği yaşama geçirmelidir.

(3) Belediye yönetimine katılımı artırmak amacıyla, mahalle yönetiminin bir alt hizmet birimi olarak işlevini yerine getirecek biçimde yeniden örgütlenmesi sağlanmalıdır.

(4) Belediyeler, sivil toplum örgütlerinin gücünü kent yönetiminde ve belde kaynaklarının korunup geliştirilmesinde etkin duruma getirmelidir. Bunun için öncelikle sivil toplum örgütlerinin belediye meclisi içinde yer alması yönünde düzenlemeler yapılmalıdır. Kentsel ve çevresel sorunların "birlikte çözülmesi" yaklaşımı benimsenmeli, belediye, meslek odaları ve gönüllü örgütler arasında işbirliği ve eşgüdüm sağlamak için "işbirliği kozaları" oluşturulmalıdır.

(5) Yerel düzeyde çevreyi etkileyebilecek plan ve projelerde yerel halkın görüşleri alınmalı, karar süreçlerinde çevreci örgütlere kurumsallaşmış katılım olanakları yaratılmalıdır.

(6) Kent bilgi dizgeleri hazırlanmalıdır. Bu dizge, belediyenin kenti tanıması, ona uygun yöntem ve araçlar geliştirmesi amacıyla kullanılmasının yanında, kentlinin bilgi edinme hakkı ilke olarak benimsenerek, bunun gerçekleştirilmesinde temel araç olarak kullanılmalıdır.

(7) İnsan haklarının "Dayanışma Hakları" kuşağına giren "kentli hakları" ve "çevre hakkı"nın gerçekleştirilmesinde "kent ve çevre için örgütlenmeler" büyük önem taşımaktadır. Bu örgütlenmelerin kentin ve yerel düzeyde çevrenin yönetimine katılım olanakları geliştirilmelidir.

Kaynakça

Avrupa Kentsel Şartı, (1996), Ankara: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Yayın No: 10.

Belediye Kanunu, RG. 14.4.1930/1471.

Çevre Kanunu, RG. 11.8.1983/18132.

Çevre Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, GR. 21.8.1991/20967.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, RG. 23.6.1997/23028.

GERAY, Cevat, (1995), "Yerel Demokrasi, Özerklik ve Katılım", **Yeni Türkiye,** yıl: 1, sayı: 4 (Yönetimde Yeniden Yapılanma özel Sayısı), s. 72-75.

GÖRMEZ, Kemal, (1997), **Yerel Demokrasi ve Türkiye,** Ankara: Vadi Yayınları.

Hava Kalitesinin korunması Yönetmeliği, RG. 2.11.1986/19269.

KARAMAN TOPRAK, Zerrin, (1996), "Kamu yönetiminde Gizlilik Faktörünün Çevre Korumacı Politikalara Etkisi", **Türk İdare Dergisi,** yıl: 68, sayı: 412, Ankara: TC İçişleri Bakanlığı Yayını, s. 111-129.

KELEŞ, Ruşen, (1998), "Yerel Halk Oylaması", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Özel Sayı: Prof. Dr. Halil Nadaroğlu'na Armağan,** cilt: XIV, sayı: 1, İstanbul: s. 219-236.

KELEŞ, Ruşen, Can Hamamcı, (1993), **Çevrebilim,** Ankara: İmge Kitabevi.

SANDAL, Ahmet, (1999), "Çevre ve Katılımlı Yönetim: Çevre Bakanlığı Yönetiminde Gönüllü Çevre Kuruluşlarının Katılması", **Çevre ve İnsan,** sayı: 42, ankara: Çevre Bakanlığı Yayını, s. 53-55.

ŞENGÜL, Mihriban, 51999) "Çevre Yönetimine Katılım Açısından ÇED Sürecine Halk Katılımı", Sevgi Tokgöz, Yasemin Karalök 5ed.), (1999), **3. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi,** İzmir: TMMOB Çevre Mühendisleri Odası İzmir Şubesi.

TURGUT, Nükhet, (1998), **Çevre Hukuku,** Ankara: Savaş Yayınevi.

YAŞAMIŞ, Fırız Demir, (195), **Çevre Yönetiminin Temel Araçları,** Ankara: İmge Kitabevi.

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, RG. 5.7.2000-24100.

Türkiye'de Metropoliten Planlama ve Yönetimi

Dr. Ayşe TEKEL (*)

Giriş

19 yy. sonu ve 20 yy. başında sanayi devrimi ile birlikte yaşanan değişimlere koşut olarak gelişen üretim ölçeği ile ulaşım haberleşme teknolojisindeki etkin ilerlemeler sonucunda kentler çeperlere doğru gelişmeye başlamış, kentlerde niteliksel ve niceliksel değişim ve dönüşümler meydana gelerek, metropol olgusunun ortaya çıkışı gerçekleşmiştir.

Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan metropolitenleşme süreci birbirinden farklı özellikler göstermiştir. Metropolitenleşme gelişmiş ülkelerde, sanayileşmesini tamamlamış, sanayi kentinin ve toplumunun kendi içinde geçirdiği evrim sonucu oluşurken, gelişmekte olan ülkelerde henüz sanayi kenti ve sanayi toplumu evrimini yaşamamış bir kentsel yapı üzerinde oluşmuştur.

Metropol olgusunun ortaya çıkışına paralel olarak, ölçek ve nitelik olarak çok farklı özelliklere sahip olan 'metropoliten' yerleşmelerin planlanmasında ve yönetiminde mevcut kent planlama yöntemleri ve yönetsel yapılar yetersiz kalmış ve ülkeler kendi tarihsel, sosyo-ekonomik gelişmelerine bağlı olarak yeni planlama yaklaşımları ve kurumları oluşturmuşlardır.

Bu kapsamda çalışmada, tarihsel süreçte Türkiye'de izlenen metropoliten planlama yaklaşımları ve yönetsel yapıdaki değişimler irdelenecek ve mevcut yapı tartışmaya açılacaktır.

(*) Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, ŞBP Bölümü.

1. Metropollerin Oluşumunu Etkileyen Süreçler

Metropoller devletin ekonomik ve toplumsal politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan yerleşme alanlarıdır. Nitekim, ülkede, nüfusun ve ekonomik etkinliklerin dağılışını, devletçe uygulanan politikalar belirlemektedir.

Toplumsal ve ekonomik yapıda meydana gelen değişim ve gelişim sürecinin en önemli göstergesi, nüfus yapısının değişimi, artması veya azalması ve nüfusun yer değiştirmesidir. Türkiye'nin nüfus yapısı, Cumhuriyetin kurulmasından sonra önemli değişiklikler geçirmiştir. 70 yıl içerisinde ülke nüfusu beş kat artmıştır (1). Kentsel nüfus oranında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimlerde iç göçlerin de önemli bir etkisi olmuştur (2).

(Şekil 1)

Şekil 1 Sayım Yıllarına Göre Köy Kent Nüfusunun Oranları (1927-1997)

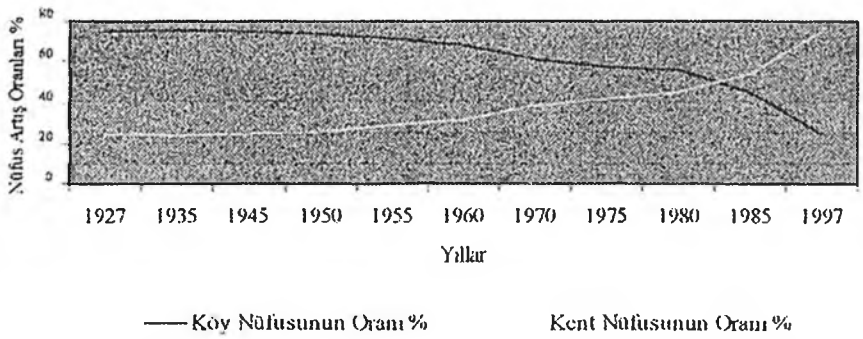

Kaynak: www.htp//D.İ.E.org.com.tr

---

(1) 1927 yılında 13.600.000 olan Türkiye nüfusu, 1965 yılında 31.300.000, 1997 yılında 62.000.000 olmuştur.

(2) Kırdan kentlere olan göç çoğunlukla büyük kentlere yönelmiştir. Orta ve küçük kentlerden de, büyük kentlere akım olmuş ve bu süreç büyük sorunlara yol açmıştır. 1950'lerden sonra özel sektör ağırlıklı kalkınma modeli benimsenmiştir. Özel sektörün yatırım için büyük kentleri ve yakın çevrelerini seçmesi bu süreci hızlandırmıştır.
1950'lerden sonra, Türkiye siyasal ve ekonomik olarak yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem çok partili demokratik yönetim sistemine geçiş dönemidir. Türkiye bu dönemde büyük ölçüde dış yardım almıştır. Kalkınma politikaları herhangi bir plana ve programa dayandırılmamıştır (Altaban, 1996: 6).
Devlet eliyle altyapı, endüstri ve ulaşım alanlarında büyük çaplı yatırımlar Anadolu'da oldukça rastgele dağıtılmıştır. Bu yatırımlar dış kredilere bağlı olarak ve artan enflasyon pahasına yapılabilmiş, plansızlıklar üzerine kurulmuştur.

Nüfusun hızlı artışına ve kırsal alanlardan kentlere göçüne paralel olarak yerleşim yerlerinin sayıları artmış ve yerleşmelerdeki nüfus yoğunluklarında da önemli değişimler gözlenmiştir (3). (Tablo 1)

1960-97 yılları arasında Türkiye'de 10.000-50.000 nüfuslu yerleşim yeri sayısı hızlı bir artış göstermiştir. 500.000 nüfusun üzerindeki kent sayısı ise 1960 yılında 2'den 1997 yılında 10'a yükselmiştir (4).

Tablo 1 Türkiye'de Nüfuslarına Göre Kent Sayıları 1960-1997

YILLAR	10.000-50.000	50.000-100.000	100.000-500.000	500.000 üstü	TOPLAM
	Yerleşme Sayısı	Yerleşme Sayısı	Yerleşme Sayısı	Yerleşme Sayısı	
1960	148	27	9	2	186
1970	166	40	20	3	229
1980	309	60	28	4	401
1990	435	92	43	8	578
1997	529	129	56	10	724

Kaynak: www.htp//D.İ.E.org.com.tr

Hızlı kentleşme sürecinde genel yerleşme düzenine ilişkin politikaların yaşama geçirilemeyişi nedeniyle orta ve küçük kentlerin gelişmeleri tam olarak sağlanamamış, büyük kentler daha da büyüyerek pek çok sorunun giderilemez boyutta olduğu yerleşim yerleri haline gelmişlerdir.

Ülkemizde bir yandan düşük nüfuslu yerleşim birimlerinin sayılarının artması, bir yandan da nüfusun az sayıdaki büyük kentlerde yoğunlaşması, sağlıksız kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir (5).

---

(3) Kentsel nüfusun kentler arasındaki bölüşümden en büyük payı, 100 bin ve daha fazla nüfuslu kentler almaktadır. 1960-1990 yılları arasında artan kentsel nüfusun dörtte üçe yakını, 100 binden fazla nüfuslu kentlere yerleşmiştir. Son yirmi yıl içerisinde 24 milyonluk kentsel nüfus artışının hemen hemen yarısı en büyük beş kentte, yani İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'da yer almıştır. Bu kentler arasında, bu dönemde en hızla büyüyenler, Ankara ve Bursa olmakla birlikte, İstanbul ve Ankara'nın nüfuslarının mutlak artışları, kent hizmetleri yönünden daha önemli sorunlar yaratmıştır (Keleş, 1994: 231).

(4) Milyonluk kentlerin (İstanbul, Ankara ve İzmir), kentsel nüfus içindeki payları %35.7'yi bulmuştur. 2000 yılına kadar bu üç kentte, 3 yada 4 kentin daha eklenmesi beklenmektedir (Keleş, 1997: 44).

(5) Metropolitenleşme süreci, az gelişmiş ülkelerde iki biçimde olmaktadır. Birincisi, ülkede bir kentin, öteki kentler aleyhine ölçüsüz derecede büyük bir gelişme süreci içine gi-

Planlama ve imar; kent toprağının kullanılması, konut ve belediye hizmetleri, ulaşım, kentsel altyapı gereksinimlerinin büyümesi ve çevrenin korunması; hızlı kentleşme ve metropolitenleşme sonucunda, ülkenin önemli sorunları haline gelmiştir.

2. Metropol Tanımı ve Kriterleri

Türk yönetim ve hukuk sisteminde, metropol tanımı ve kriterleri zaman içinde değişiklikler göstermiştir. Bu değişikliklerde siyasal süreçler daha etkin olmuştur. 1984 yılına kadar ülkenin yönetim sisteminde metropoller diğer kentlerden farklı olarak değerlendirilmemiştir.

Büyükşehir tanımı ilk olarak 1924 yılında hazırlanan Köy Yasa Tasarısı'nda yer almıştır. Yasa Tasarısı'nda köy, kasaba, kent ve büyükşehir tanımları nüfusa bağlı olarak yapılmıştır. Nüfusu 3.000'den fazla olan yerleşmeler büyükşehir olarak tanımlanmıştır (Göymen, 1983: 18).

Ancak bu ilke, 3 Nisan 1930 tarihinde çıkarılan 1580 sayılı Belediye Yasası ile değiştirilmiş, nüfusu 2.000'den yukarı olan bütün yerleşmeler de belediye kurulabilmesi olanağı sağlanmıştır (6).

1960'lı yılların başında, İmar ve İskan Bakanlığı'na metropoliten planlama çalışmaları yapma görevi verilmiş ve bakanlık tarafından yapılan çalışmalarda metropoller belirli kriterler göz önüne alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır.

İmar ve İskan Bakanlığı'nın 1965 yılından sonra yaptığı bütün çalışmalarda, metropollerde olması gerekli kriterler aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

---

rerek, ülkenin 'tek büyük kenti' durumuna gelmesidir. Metropolitenleşmenin ikinci bir biçimi ise kentlerin büyüklükleri ile büyüklük sıraları arasında belirli bir ilişkinin varlığına dayanan yerleşme yapısıdır. Türkiye'de gözlemlenen yerleşme yapısı ise birinci tanıma uymaktadır (Keleş, 1997: 35). Türkiye'de, özellikle 1990'lı yıllardan sonra, nüfusu 100.000'i aşan pek çok yerleşmenin belediye sınırlarının hemen bitişiğinde yeni belediyeler kurulmuştur. Görünüşte politik, gerçekte ise rant paylaşımı sebebiyle ortaya çıkan bu belediyelerin merkezdeki yerleşmeyle, birlikte 10-15 yıl sonrasının çarpık, dağınık metropoliten alanlarını oluşturma riskleri bulunmaktadır.

(6) 1970'li yıllarda hazırlanmış olan bir Belediye Kanun Tasarısında da, belediyeler büyüklüklerine göre sınıflandırılmış ve nüfusu 100.000 den fazla olan belediyelere 'büyükşehir' belediyesi adı verilmiştir. Tasarıya göre bu belediyeler, 'kanunda belirtilmiş olan görevlerin yapılmasında ve yetkilerinin kullanılmasında olağan belediye hizmetleri yanında çevrelerindeki diğer mahalli idarelerle işbirliği yapmak suretiyle bölge plancılığı ilke ve hedeflerini gözönünde bulundurmakla' görevlendirilmiştir (Keleş, 1972: 200).

- Nüfus Büyüklüğü
- Çalışan nüfusun en az %50 sinin endüstri sektöründe istihdam edilmesi.
- İmalat sanayii katma değerinin ülke katma değerine oranının en az % 10-15 olması.

1960'larda son iki kriter hemen her ülkede geçerli olmuştur. Ancak nüfus büyüklüğü kriteri ülkelerin nüfus, yüzölçümü, sosyo-ekonomik yapı, yönetim sistemi gibi özelliklerine ve tercihlerine göre değişmiştir (7).

1960'lı yıllarda Türkiye'de yapılan çalışmalarda, metropol alt nüfus sınırı, genel nüfus, işgücü, istihdam, yerleşme ve kalkınma sorunları yönünden 500.000 olarak belirlenmiştir. 1965 yılında 500.000 nüfusun üzerindeki kent sayısı 3'dür. Bu kentler İstanbul, Ankara ve İzmir'dir (8).

1965 yılında imalat sanayinin katma değerinin, ülke katma değerine oranının İstanbul'da % 35, İzmir'de % 10, Ankara'da ise % 4 olduğu görülmektedir (9) (Yücel, 1971: 5).

Yukarıda belirtilen 2. kriter göz önüne alındığında, bu dönemde sadece, İzmir ve İstanbul metropol olarak tanımlanabilmektedir (10). 1984 yılında, 3030 sayılı yasa ile metropoller büyükşehir adı ile tanımlanmış ve ülkenin yönetim sisteminde, diğer kentlerden farklı olarak değerlendirilmiştir.

1984 yılında Ankara, İstanbul ve İzmir'de öteki kentlerin yönetimlerinden farklı bir yönetim sistemi kurulmuş ve bu kentler büyükşehir olarak tanımlanmıştır. 1984 yılında bir kentin büyükşehir olarak tanımlanabilmesi ve bu kentlerde büyükşehir yönetimlerinin kurulabilmesi için tek bir kriter aranmaktadır. Bu kriter belediye sınırları içerisinde birden fazla ilçe bulunması koşuludur. Bu kriterler gözönüne alınarak 1986 yılında Adana, 1987 yılında Bursa, Gaziantep ve Konya'da büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşturulmuştur.

---

(7) 1960'lı yıllarda, A.B.D'de metropol alt nüfus sınırı 500.000, S.S.C.B'de 250.000, Hindistan'da 1.000.000 olarak kabul edilmiştir.

(8) 1997 genel nüfus tespiti sonuçlarına göre ise, Türkiye nüfusunun % 12.96'sı İstanbul'da, % 4.65'i İzmir'de, % 3.28'i Ankara'da yaşamaktadır.

(9) 1997 yılında ise, illerin cari fiyatlarla Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payına göre yapılan sıralamada İstanbul (% 21.3), Ankara (% 7.9) ve İzmir (% 7.4) ilk üç sırada yer almışlardır.

(10) 1980'lerin başlarına kadar, tüm girişimler metropoliten alanlarda fiziksel gelişmelerin denetim altına alınması ve düzenli kentleşmenin sağlanması amacını gerçekleştirmeye yönelmiştir.
Bu dönemde yapılan çalışmalarda, Ankara başkent olarak, Türkiye için taşıdığı özel önem dolayısıyle metropol olarak ele alınmıştır.

Ancak, aradan geçen süre içerisinde metropoliten özellik göstermemesine karşın, başka bazı il merkezlerinde de yasa ile yeni ilçeler oluşturularak büyükşehir belediyesi kurulması yoluna gidilmiştir (11). 1993 yılında Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin, Kayseri ve Samsun'da büyükşehir olarak ilan edilmiştir (12). 2000 yılında bu kentlere Adapazarı'da eklenmiştir. (Tablo 2)

Tablo 2 Büyükşehir Belediyeleri ve Kuruluş Tarihleri

Sıra No	Büyükşehir Adı	İlçe Sayısı	Kuruluş Tarihi	Kuruluş Mevzuatı	Açıklama
1.	Ankara	8			Üç il belediyesi 25 Mart 1984 seçimleri ile büyükşehir olarak faaliyete başlamıştır.
2.	İstanbul	27	25.3.1984	KHK: 195	
3.	İzmir	9			22.3.1983 tarihli 195 sayılı Büyükşehir Belediye Yönetimleri Hakkında KHK, 9.7.1994 tarihinde 3030 sayılı kanunla yasallaşmıştır.
4.	Adana	2	19.06.1986	KHK: 306	
5.	Bursa	3		KHK: 391	Mali hükümleri 1.1.1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
6.	Gaziantep	2	27.06.1987	KHK: 398	Mali hükümleri 1.1.1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
7.	Konya	3		KHK:3399	
8.	Kayseri	2	14.12.1988	KHK:3508	
9.	Antalya	3			Merkez belediyeleri Büyükşehir olmuştur. İlçe oluşturulmamıştır. Kurulan alt kademe belediyeleri ve sınırları Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiştir.
10.	Diyarbakır	3			
11.	Erzurum	4			
12.	Eskişehir	2	9.9.1993	KHK: 504	
13.	İzmit	2			
14.	Mersin	3			
15.	Samsun	4			
16.	Adapazarı		2000	KHK	*

Kaynak: Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (1994), Mahalli İdareler ve Büyükşehir Yönetimi, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müşteşarlığı, Yayın No: 2364, Ankara, s. 31.

*R.G. 6 Mart 2000, No: 23985.

---

(11) Siyasi etmenlerin baskısı ve belediye gelirlerini düzenleyen 3030 sayılı yasanın 18. maddesi büyükşehir belediyesi olma istemlerini arttırmıştır.

(12) 1993 tarih, 504 Sayılı, Yedi ilde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararname ile büyükşehir ilan edilen bu kentlerde, büyükşehir belediye sınırları içinde ilçe belediyeleri yerine 'alt kademe belediyeleri' kurulması öngörülmüş ve alt kademe belediyelerin adlarının, sınırlarının ve nüfus ölçütlerinin Bakanlar kurulunca belirleneceği kuralı getirilmiştir (Keleş, 1993: 137).

3. Metropoliten Planlama ve Yönetimin Yasal Dayanağı

3.1: 1961 ve 1982 Anayasa'sında Metropoliten Planlama ve Yönetim

1961 Anayasası'nda metropoliten yönetimlerin oluşturulmasına olanak tanıyan her hangi bir hüküm yer almamıştır.

1961 Anayasası'nın 116. maddesinde yerel yönetim birimleri il, belediye ve köy olarak açıkca belirtilmiştir. Bu birimler dışında, yeni bir yerel yönetim biriminin oluşturulması mümkün değildir. Ancak Anayasa'nın 115. maddesinin son fıkrasında 'belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetlerin yerine getirilebilmesi için yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilmesine' olanak tanınmıştır.

Anayasa'nın 116.maddesinin son fıkrasında da yerel yönetimlerin kendi aralarında birlikler kurmalarını sağlayacak imkan yaratılmıştır.

1961 Anayasası'nın vermiş olduğu bu yetkiye dayanarak, 1961-1982 yılları arasında, belediyeler, daha çok tek tek kimi işlevleri yerine getirebilmek amacıyla aralarında birlikler kurmuşlardır.

1971 yılında, Zonguldak metropoliten alanı içerisinde bulunan 4 belediye (Zonguldak, Kilimli, Çatalağzı ve Kozlu), Anayasa'nın 116.maddesinin vermiş olduğu yetkiye dayanarak, aralarında bir belediyeler birliği kurmuşlardır. Türkiyede ilk metropoliten yönetim örneği olan bu birliğin görevleri, metropoliten alanın tümü için planlama, altyapı ve önemli bazı tesislerle, ulaşım sisteminin kurulmasını ve işletilmesini sağlamak olarak tanımlanmıştır (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978: 172).

1978 yılında 12 belediyenin katılımı ile Akdeniz, 66 belediyenin katılımı ile Karadeniz, 37 belediyenin katılımı ile Çukurova ve Toroslar, 32 belediyenin katılımı ile Orta Anadolu belediye birlikleri kurulmuştur (D.P.T, 1979: 58).

1982 Anayasası'nın 127. maddesi ile 'Büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri getirilebilir' hükmü metropoliten yönetim sisteminin oluşturulabilmesi için yasal bir dayanak oluşturmuştur (13).

---

(13) 1983'te kurulan hükümet, 1982 Anayasası'nın 127. maddesinin verdiği yetkiyle, büyük kent özeklerinde, büyükşehir yönetimleri oluşturan, özel bir yasa (No:3030) çıkarmıştır. Bu düzenlemeye kadar Türk Kamu yönetim sisteminde bir 'temenni' den ileri gidemeyen 'metropoliten alan yönetimi' kavramı 1982 Anayası'ndan güç alarak ilk kez gündeme gelmiş ve beraberinde yeni bir sistem ve ilişkiler dizgesinin kurgulanması gereğini doğurmuştur.
Ancak 1984 yılında gerçekleştirilen metropoliten alan yönetim sistemi değişikliği kent yönetimi olgusunu kamu yönetim sistemi içinde bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşımla irdelememiştir.

3.2: Metropoliten Planlama ve Yönetimin Yasal Dayanağı

1960'larda nüfusun ve ekonomik etkinliklerin büyükkentlerde yığılması, nüfusun kırdan kentlere göçü, büyükkentlerin yönetimini oldukça güçleştirmiştir. Hızlı kentleşme sürecine paralel olarak büyük kentlerin hızla büyümesi sonucunda, belediye sınırları dışında düzensiz ve plansız gelişmeler oluşmaya başlamıştır.

Denetim dışında kalan alanlardaki gelişmelerin düzen altına alınması, bir yandan küçüklü büyüklü çeşitli yerel yönetim birimleri arasında işbirliği ku-

Tablo 3 Metropoliten Yönetimlerin Oluşturulmasına Yönelik Çalışmalar ve Yasal Düzenlemeler

1965	Bakanlar Kurulu kararı ile İmar ve İskan Bakanlığı'na bağlı olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de 'Nazım Plan Büroları'nın' kurulması.
1972*	'Bakanlıklararası İmar Koordinasyon Kurulu'nun Kurulması.
1972	İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 'Metropoliten Hizmet Birliği Yasa Tasarısı'
1975	İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 'İstanbul Metropoliten Hizmet Birliği Yasa Tasarısı'
1979**	Bakanlar Kurulu tarafından 'Planlama ve Eşgüdüm Kurulu'nun' Kurulması
1980	İçişleri Bakanlığı ve İmar ve İskan Bakanlığı tarafından hazırlanan 'Büyükkent Birliği Yasa Tasarısı'
1980***	'Büyükşehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Ana Belediyelere Bağlanması' Hakkındaki Yasa.
1982	1982 Anayasmın 127.maddesine 'Büyükşehirler için özel yönetimler.....' oluşturulur kaydının konulması.
1984	Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin kabulü.
1984	Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Yasa. (3030 S.K)

Kaynak: ERDUMLU, G., (1993), **'Büyükşehir Belediyeleri Araştırması'**, DPT Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ankara, s. 48-49.

* ÜNAL, T., (1985), 'Türkiye'de Fiziki Planlama Çalışmaları İçinde Metropoliten Planlama Çalışmalarının Yeri ve Tarihi Gelişimi', **Türkiye'de Metropoliten Alan Planlama Deneyim ve Sorunları Kolokyumu**, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, Yayın No:2, İstanbul, s. 53.

** KELEŞ, R., (1997), **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, s. 253.

*** MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ., (1981), **Büyükşehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Anabelediyelere Bağlanması Hakkında Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-740/08074, Ankara, s. 1.

rulmasını, diğer yandan da, imar planı hazırlamaktan sorumlu olan yerel yönetim organlarının yeniden ele alınıp güçlendirilmesini gerekli kılmıştır (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978: 156).

Tüm bu gelişmeler, büyükşehirlerin yönetiminde özel model arayışlarını gündeme getirmiştir. 1965-84 yılları arasında metropoliten yönetimlerin oluşturulmasına yönelik bir çok çalışma ve yasal düzenleme yapılmıştır. Bu çalışmalar ve yasal düzenlemeler kronolojik olarak Tablo 2.3'de özetlenmiştir.

Metropoliten planlama çalışmalarının başlatılması ve metropoliten yönetimlerin kurulmasına yönelik olarak gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin ilki 1965 yılında olmuştur.

30.6.1965 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nun 86 sayılı kararına dayanılarak hazırlanan kararname'de, İstanbul, Ankara ve İzmir için hazırlanacak olan nazım planların, İmar ve İskan Bakanlığı'na bağlı olarak kurulacak bürolar tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla İstanbul, Ankara ve İzmir'de Metropoliten Alan Nazım Plan Büroları kurulmuştur (14).

1967 yılında gerçekleştirilen, İstanbul Bölge Kalkınma Kongresinde, metropoliten planlama gereği genellikle benimsenmiş ve bir metropoliten planlama dairesine olan ihtiyaç bir kararla belirtilmiştir (15).

Mimarlar Odası tarafından hazırlanmış olan bir raporda da, metropoliten planlama için gerekli olan örgütün kurulmasında yerel özerklik ilkesinin zedelenmemesi gerektiği belirtilmiştir (16) Rapor, büyük şehir planlama örgütünün, merkezi yönetimin hakimiyeti altında olmamakla beraber, ilgili merkezi karar organıyla temasta bulunmasını, özel sektörle ve yerel yönetim birimleriyle bağlantılarının sağlanmasını öngörmüştür (Keleş, 1972: 202).

---

(14) Bu kararnamede Nazım Plan Bürolarına verilen görev genel olarak tanımlanmıştır. Bu görevin hangi boyutlarda ele alınacağı, plan hazırlama yöntemi, planlama ilkelerinin belirlenmesi ve bu görev için örgütlenme biçimi bir taraftan plancıların ve büroların diğer taraftan da İmar ve İskan Bakanlığı'nın tutum ve anlayışına bağlı olmuştur.

(15) Bu kongrede, Metropoliten Planlama Dairesinin hazırlayacağı planı, Hükümet, D.P.T, belediyeler, üniversiteler, meslek kuruluşları temsilcilerinden meydana gelen bir konseyin tasvibi ve Bölge Planlama Dairesi'ninde onaylaması öngörülmüştür (Keleş, 1972: 201).

(16) Bu rapora göre metropoliten planlama örgütü sadece danışma organı, araştırma, ve planlama işleriyle yetinen bir örgüt olarak kalmamalıdır. Plan uygulama ve denetleme görevleri de bu örgütte bulunmalıdır.

1968 yılında İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu, metropoliten yönetimler konusunda yasa tasarısı hazırlamak üzere, araştırma yapmakla görevlendirilmiştir.

Çalışmada; İstanbul ve İzmir'de başlayan ve daha sonra da Ankara'da başlayacak olan Metropoliten Alan Nazım İmar Planlarını uygulamaya koymak için mevcut yasaların yeterli olmadığı, mali ve teknik olanakların da bulunmadığı belirtilmiş, bu plana sahip olacak bir yönetim biriminin olmadığına değinilerek, 'Metropoliten Yönetim' kurma olanaklarının araştırılmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada ayrıca, kurulacak olan 'Metropoliten Yönetimin', belediyelerin varlığını koruyarak çalışması gerektiği, metropoliten yönetimlerin bölgelerin gerçeklerine ve koşullarına uygun olması zorunluluğu, farklı kentlerde metropoliten yönetim esaslarının birbirinden farklı olabileceğine de değinilmiştir (17) (Tokman, 1988: 210).

21.4.1972 tarihinde İmar ve İskan Bakanlığı'nın isteği ve Bakanlar Kurulu'nun 7/4345 sayılı kararı ile, uygulamada bütünlük sağlamak ve büyük kentlerin sorunlarını ilgili kamu kuruluşları ile birlikte, 'paket projeler' biçiminde çözebilmek amacıyla, 'Bakanlıklararası İmar Koordinasyon Kurulu'nun kurulması kararlaştırılmıştır (18) İmar ve İskan Bakanı'mn başkanlığında, İçişleri, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ulaştırma, Sanayi ve Teknoloji, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Turizm ve Tanıtma Bakan'larının biraraya gelerek oluşturdukları bu kurulun görevi; İstanbul-Ankara-İzmir ve ileride metropoliten nitelik gösterecek olan kentlerde, planlama-uygulama-yatırım karar ve tedbirlerine ilişkin işbirliğini sağlamak, metropoliten yönetimler kurulması için gerekli hazırlık çalışmalarını yapmak olarak belirlenmiştir. Yerel Yönetim Bakanlığı'nın kurulması ve Bakanlıklararası İmar Koordinasyon Kurulu'na Yerel Yönetim Bakanlığı'nın da üyeliği ile Kurulun Bakan üye sayısı 9'a yükselmiştir (19) (Ünal, 1985: 53).

---

(17) D.P.T'nin idareyi ve idari yöntemleri yeniden düzenleme konusunda yaptırmış olduğu bazı çalışmalarda da büyük şehirlerdeki planlı çalışmalar konusu ele alınmıştır. Bunlardan, Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerindeki Araştırma'da, 'büyükşehir belediyelerinin görevleri şehircilik ve bölge plancılığı prensiplerine uygun olarak tayin edilmeli' denilmiştir. Ayrıca 'büyükşehirlerin başında teknik ve idari bilgisi kuvvetli şahısların bulunmasını sağlayacak mevzuatın çıkarılması'da önerilmiştir (Keleş, 1972: 200).

(18) 25 Nisan 1972 Gün ve 7/4345 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, R.G. 9 Mayıs 1972, No: 14182.

(19) İmar ve Koordinasyon Kurulu'nun amacı, 'Ankara, İstanbul ve İzmir'de yerleşme, ulaştırma, doğal ve yapısal değerleri koruma ve benzeri konularda yapılacak planlama, uygulama ve yatırım karar ve tedbirlerine ilişkin koordinasyonu sağlamak, metropoliten idareler kurulması için gerekli hazırlık ve mevzuat çalışmalarını yapmak olarak belirlenmiştir (Keleş, 1997: 252).

1972 yılında hazırlanan Metropoliten Hizmet Birliği Yasa Tasarısı'nda nüfusu 100 bini aşan yerleşim yerleriyle, bunları çevreleyen birimlerin zorunlu olarak katılacakları hizmet birliklerine dayalı bir anakent yönetimi öngörülmüştür.

1975 yılında hazırlanan Hizmet Birliği Yasa Tasarısı'nda da aynı model benimsenmiştir. Süreklilik, çok amaçlılık ve zorunluluk bu tasarınında hareket noktaları olmuştur. Her iki tasarıda da birlik başkanının vali olması öngörülmüştür (Keleş, 1994: 237).

Bakanlıklararası İmar ve Koordinasyon Kurulu'na benzer bir Kurul'da 1979 yılında, 'Planlama ve Uygulama Eşgüdüm kurulu' adıyla kurulmuştur (R.G.3 Temmuz 1979, No.16685).

1980 yılında İçişleri Bakanlığı ve İmar ve İskan Bakanlığı tarafından 'Büyük Kent Birliği Yasa Tasarısı' hazırlanmıştır. Büyük şehir bölgelerini içine alan bu birliklerin görevi, metropoliten bölge içinde kalan il idaresi, belediye ve köylerin ortak planlama ve uygulama hizmetlerini yerine getirmek, bölge içindeki belediyelerin imar planı hazırlama ve uygulama faaliyetleri arasında eşgüdüm sağlamak olarak belirlenmiştir (Keleş, 1972: 202).

Büyük Kent Birliklerinin amaçları kısaca şu şekilde özetlenmiştir; Birliğin kurulduğu alanda;

a. Kalkınma planları ile uyumlu olarak, fiziki, sosyal ve ekonomik gelişme planlarını hazırlamak.

b. Yerel yönetimlerin faaliyetleri arasında eşgüdümü sağlamak. Görev ve yetki karmaşasından doğan çelişkili uygulamaları engellemek.

c. Yerel yönetimlerin kendi güç ve sınırlarını aşan teknik ve sosyal altyapı hizmetlerini plan ve programlara bağlamak, yapımlarını üstlenmek, yönetilmesini ve işletilmesini sağlamak.

Yasa Tasarısında yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda, öncelikle İstanbul ve İzmir'de Büyük Kent Birliği kurulması öngörülmüştür. Ancak, ek bir madde ile de gerekli hallerde, Bakanlar Kurulu kararı ile diğer metropoliten alanlarda da birlikler kurulabilmesi yolu açık tutulmuştur.

Büyük Kent Birliklerinin yetkileri oldukça geniş tutulmuştur. Ancak bu tasarı, 1980 yılında kadük olmuştur.

1980-83 yılları arasındaki üç yıllık dönem, büyük şehirlerin yönetiminde köktenci bir takım değişikliklerin yapıldığı bir dönem olmuştur (20)

---

(20) 12 Eylül 1980 sonrası, Milli Güvenlik Konseyi'nin 11.12.1980 tarih ve 34 Nolu Kararı ve bunu takiben 8.12.1981 tarihinde çıkarılan 2561 sayılı 'Büyükşehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Ana Belediyelere Bağlanması Hakkındaki' yasa, büyükşehirlerde özel yönetim biçimleri oluşturulmasına yönelik olarak atılmış ilk adımlardır.

1980'li yılların başında, metropoliten planlama çalışmaları sürerken, ülkede yönetime gelen otoriter rejim, planlama- uygulama bütünlüğü açısından da sorun oluşturan çok başlı, parçalı yerel yönetim yapısını önce bütünleştirmeyi ve tek bir 'büyükkent' yönetimine dönüştürmeyi; sonra, bunları kendi içinde daha akılcı büyüklük ve bütünlüklerde, olabildiğince tekdüze parçalara ayırmayı tasarlamıştır. Bu düzenleme, Milli Güvenlik Konseyi'nin 11 Aralık 1980 yılında Resmi Gazete'de (No: 17187) yayımlanan 34 sayılı Kararı ile gerçekleştirilmiştir.

Yeni düzenlemenin dayandığı gerekçe, sözü edilen kararda şöyle dile getirilmiştir: 'Ülkemizdeki hızlı nüfus artışı ve köylerden kentlere olan göç sonucunda büyük kentlerimizin yakınlarında bir çok küçük belediye kurulmuştur. 1930 yılında çıkan Belediye Yasası'nın 2.000 nüfuslu yerlerde belediye kurulmasına imkan vermesi de büyük kentlerimizin yakınlarında bir çok küçük belediyenin kurulmasına neden olmuştur (21) Bu şekilde 1960'dan 1980 yılına kadar İstanbul'un etrafında 25, İzmir'in etrafında 9, Adana'nın etrafında 4 belediye kurulmuştur. Ancak bu belediyeler; aydınlatma, su, kanalizasyon ve ulaştırma gibi hizmetlerin yeterli bir şekilde halka götürülmesine ve kontrolün aksamasına neden olmuştur. Bu nedenle, büyük kentlerin çevresinde teşekkül etmiş olan bu durumdaki belediyelerin, Sıkıyönetim Komutanlıklarının koordinasyonu ve eşgüdümü altında, onların emredecekleri şekilde ana belediyelere bağlanmasının bir plan dahilinde ve en kısa zamanda sağlanması' kaçınılmaz olmuştur (22) (Milli Güvenlik Konseyi, 1981: 1).

Bu kararın uygulanması sonucunda, Türkiye'de belediyelerin sayısı, 1980 yılında 1.700'den, 1981 yılında 1580'e düşmüştür. Aynı zamanda 150 kadar köyün tüzel kişilikleri de kaldırılmıştır (Keleş, 1994: 252).

1980 gün ve 17187 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 34 sayılı Karar'a uygun olarak yapılan ve o gün için sorun olmayan uygulamaların normal siyasal döneme geçildiğinde hukuki dayanağının tartışma konusu olabileceği gerekçesi ile Milli Güvenlik Konseyi, 8.12.1981 tarihinde büyükşehirlerin yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin anabelediyelere bağlanmasına ilişkin

---

(21) Gelişmekte olan ülkelerde, kent sınırlarına yakın ve hatta kent sınırları dışındaki yerler, kente gelen köylü kitlelerin kamu yönetimlerince, fazla direnme ile karşılaşmazsızın ucuz toprak bulabildikleri ve gecekondu yapmayı başarabildikleri yerler olduğundan hızlı gelişme içine girmektedir (Keleş, 1997:35).

(22) Genel Kurmay Karargahı'nda tüm Sıkıyönetim komutanlıkları ve ilgili anakent yönetimleri ile merkezi yönetim organlarının da hazır bulunduğu bu birleştirme-ayırma işlemi gerçekleştirilirken, farklı kent-bütünleri için farklı ölçütlerle, farklı yaklaşımlar ortaya konmuş ve büyükkentlerin dış sınırları saptanmıştır (Bilsel, 1996: 4).

2561 sayılı, Birleştirme Yasası'nı (R.G, No:17538) çıkarmıştır. Yeni yasa'da, 34 sayılı karar uyarınca Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından Aralık 1980 tarihinden beri yapılmış bulunan uygulamalar geçerli sayılmıştır. Ayrıca Komutanlıkların, bu karar ve uygulamaları, yeni yasa hükümlerine göre gözden geçirilmeleri de zorunlu kılınmıştır.

Yasa'nın amacı, birinci maddede 'Enerji, içme ve kullanma suyu, kanalizasyon, ulaşım, toplu taşıma ve imar gibi temel belediye hizmetlerinin birbiriyle uyumlu ve bütünleştirici bir planlama içinde, yeterli ölçüde ve verimli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamak.....'olarak özetlenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için, son genel nüfus sayım sonuçlarına göre, belediye nüfusu 300 binden fazla olan büyükşehirlerin çevresinde bulunan belediye ve köylerin, bu yasada belirtilen esas ve usullere göre 31.12.1982 tarihine kadar büyükşehir belediyelerine bağlanabilmelerine olanak verilmiştir. Yasa'da büyükşehir çevresi, büyükşehir belediyesi tarafından, hizmetlerin kolay ve ucuz bir şekilde götürülebileceği, kentin son binalarından itibaren dışa doğru 2.5-3 km uzağındaki mesafe olarak tanımlanmıştır (23) (Milli Güvenlik Konseyi, 1981: 2).

Belediyeleri, büyük belediyelere bağlama yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir (24) Yasa, nüfus, yerleşim biçimi ve birimler arasındaki uzaklık dikkate alınarak, birden çok sayıda köyün, bir mahalle ya da 'belediye şubesi' olarak büyük belediyelere bağlanabileceklerini de hükme bağlamıştır (25)

Katılmalarla yeni bir biçim alan belediyelerin sınırları, belediye meclisi kararı, yönetim kurulunun uygun görmesi ve İçişleri Bakanlığının onayı üzerine kesinleşmektedir (Keleş, 1994: 192).

Büyükşehir Belediyelerinin Kurulması'na ilişkin yasa çıkartılırken, önceki bu düzenlemeler esas alınmıştır. 'Büyükkent', 'ilçe belediyeleri'ne' bölünerek kendi içinde yeni bir hiyerarşik yapı oluşturulmuştur.

---

(23) 1980 nüfus sayım sonuçlarına göre 8 kentin nüfusu 300 bini aşmaktadır. Bu kentler, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Gaziantep, Konya ve Eskişehir'dir

(24) Ancak Valilerin de, ilgili belediyelerin yetkili organlarının, eğer varsa Sıkıyönetim Komutanlıklarının da görüşünü alarak, hangi belediyelerin anabelediyeye bağlanması gerektiği konusundaki görüşlerini İçişleri Bakanlığı'na iletmeleri olanağı sağlanmıştır. Valilerin, yaptıkları önerilerin gerekçelerini de göstermeleri Yasa'nın 2. maddesinde istenmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın, valiliğin önerisini Bakanlar Kuruluna sunmadan önce, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın görüşünü alması zorunluluğu da, yasanın hükümleri arasında yer almıştır (Keleş, 1994: 191).

(25) Yasa'da bu birimlerde daha önce uygulanan, imar, sağlık, kolluk vb. hizmetlerin büyük belediyelerin yetkili organlarınca yeniden düzenleneceği de belirtilmiştir (Keleş, 1994: 191-192).

1983 Genel Seçimlerinden sonra çıkarılan yerel seçimlere ilişkin 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı 'Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkındaki' yasa ile; sınırları içinde birden çok ilçe bulunan belediyelerde, birer büyükşehir belediye meclisi, ilçelerde ise birer ilçe belediye meclisi kurulması, büyükşehir ve ilçe belediyeleri için ayrı ayrı belediye başkanları seçilmesi öngörülmüştür (26) (Tokman, 1988: 209).

Mahalli İdareler Seçimi Hakkındaki Yasa (18.11.1984/ 2972), Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararname (23.3.1984/ 195) ve buna bağlı olarak çıkarılan 3030 sayılı yasa bugünkü metropoliten yönetim sisteminin temel, düzenleyici kurallarını getirmiştir (27) (Erdumlu, 1993: 50).

Büyükşehirde yerel kamu hizmetleri, bu düzenlemeler sonucunda ikiye ayrılmıştır. Bunlardan bir bölümünün büyükşehir belediyelerince, bir bölümünün ise, ilçe belediyelerince yerine getirilmesi öngörülmüştür (28)

Büyükşehir belediyelerinin görevleri, üst düzeyde ele alınması gereken işler olarak tanımlanmıştır. Yerel hizmetler için finansman sağlamak, büyükşehirin imar planlarını hazırlamak, onaylamak ve uygulamak, yolların yapım, bakım ve onarımını gerçekleştirmek, çevreyi korumak, parklar ve dinlenme yerleri yapmak bunlar arasındadır. Kent içi taşımacılık, su, kanalizasyon, ısıtma, yangın söndürme hizmetlerini yerine getirmek, toptancı halleri kurmak ve işletmek de büyükşehirlere verilen görevlerdendir (Keleş, 1993: 132).

Öte yandan ilçe belediyelerine, Belediye Yasası'nda belediye görevi olarak yer aldığı halde büyükşehir belediyelerine verilmemiş görevler bırakılmıştır. Bununla birlikte, ilçe belediyelerinin, yeşil alanlar, bahçeler, parklar yapmak, toplumsal ve kültürel hizmetleri sağlamak, toptancı halleri ve mezbahalar yaptırmak gibi görevleri de, büyükşehir belediyeleri yanında yerine getirebilecekleri hükme bağlanmıştır (Keleş, 1993: 132) .

Büyükşehir belediyeleri, görevlerini yerine getirirken, sınırları içindeki ilçe belediyeleri arasında bir denge gözetmek zorundadırlar. Bu dengenin sağ-

---

(26) 1984 yılında, bu koşullara sahip üç kent bulunmaktadır: İstanbul, Ankara ve İzmir. Her birinde sırasıyla, 14, 5 ve 3 ilçe bulunmaktadır.

(27) 1980'li yıllarda metropoliten alanlarda büyükşehir belediyesi kurulmasına olanak tanınırken amaçlanan, sınırları içinde birden çok belediye olan metropoliten bölgelerde yerel yönetim birimlerinin daha etkili hizmet sunabilmeleridir.

(28) 1980'li yıllarda merkezi yönetim ve yerel yönetim arasında yeni bir iş bölümü gündeme gelmiştir. Bu da bu zamana kadar merkezi hükümet tarafından yürütülen bazı işlevlerin ve yetkilerin yerel yönetimlere devrini getirmiştir.

lanabilmesi için yasa, akçalı ve teknik kaynakların, nüfus büyüklüğünün ve hizmet alanının ölçü olarak alınmasını öngörmüştür. Bazı konularda da, büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyelerinin hizmetleri birlikte görebilmeleri yolu açık tutulmuştur. Bunun için yasa ilçe belediyelerinin istemde bulunmasını, hizmet karşılığının ödemesini, büyükşehir belediye meclisinin de bu istemi benimsemesini şart koşmuştur (Keleş, 1993: 132).

Büyükşehir alanı içinde ilçe belediyeleri arasında hizmetler ve yatırımlar yönünden bütünlük sağlamak üzere, büyükşehir belediye başkanının başkanlığında iki de eşgüdüm kurulunun kurulmasını öngörmüştür. Bunlardan birincisi, 'Altyapı Koordinasyon Merkezi'; ikincisi ise, 'Ulaşım Kordinasyon Merkezi' olarak adlandırılmıştır.

Katılımlarla yeni biçim alan belediyelerin sınırlarının, belediye meclisi kararı,il yönetim kurulunun uygun görmesi ve İçişleri Bakanlığı'nın onayı üzerine kesinleşmesi kararlaştırılmıştır (Keleş, 1994: 254-255). Ancak Nazım Plan Büroları'nın yapmış oldukları çalışmalarda, bilimsel yöntemlerle saptanmış olan 'metropoliten alan' yerleşme ve gelişme alanları olarak tanımlanan alanların önemli bir bölümü, yeni oluşturulan Büyükşehir belediye sınırları dışında bütünden soyutlanmış-bağımsız yerleşmeler olarak bırakılmıştır (29).

3.3: Planlama Mevzuatında Metropoliten Planlama ve Yetkili Kuruluşlar

İmar faaliyetleri ve imar hukuku açısından planlama türleri ve tanımları kanun ve yönetmeliklerde yer almaktadır. 1960'lı yıllarda 6785 sayılı İmar Yasası yürürlüktedir ve planlama ve imar işleri bu yasaya göre düzenlenmektedir. Ancak 6785 sayılı İmar Yasası'nda metropoliten planlama terimi yer almamaktadır.

---

(29) 3030 sayılı büyükşehir yönetimi ile ilgili yasanın belirlediği büyükşehir alanı, geçmişte tartışılan ve kabul edilen 'metropol', 'metropoliten planlama' kavram ve eylemlerinin uygulama alanlarından farklı ve sığ kapsamda kalmıştır.
Uzun sürenin sonunda elde edilen ve kenti bölgesi içinde ele alarak hipotezler üreten, planlar, hedefler ve ilkeler 3030 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Yasası'nın 1984 yılında çıkarılmasıyla yok olmaya başlamıştır. 3030 sayılı yasa ile Türkiye'de metropollerin bölgesiyle birlikte düşünülmeleri mantığından uzaklaşılmıştır. 3030 sayılı yasa'da Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde, üst plan kararları ve yatırım programları bir bütün içerisinde ele alınmayıp, ilgili kanun ve yönetmelikler kapsamında münferit olarak gerçekleştirilmekte ve plan bütünlüğünü bozan kararlar alınabilmektedir. 3030 sayılı yasa ile Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde merkezi yönetim üst planlardan farklı olarak planlama ve yatırım kararları getirebilmektedir.

Metropoliten imar planı terimi ilk olarak 1972 yılında çıkarılan ve 6785 sayılı İmar Yasası'nın bir kısım maddelerini değiştiren 1605 sayılı Yasa'da yer almıştır. Yasa'da metropoliten planlama 'birden fazla belediyeyi ilgilendiren planlama olarak tanımlanmıştır.

Yasa'nın 26. ve 29. maddelerinde metropoliten planlamaya yönelik olarak; 'İmar ve İskan Bakanlığı birden fazla belediyeyi ilgilendiren metropoliten imar planlarının tamamını veya bir kısmını, ilgili belediyelerin veya diğer idarelerin bu yolda kararına lüzum kalmaksızın yapmaya veya yaptırmaya yetkilidir' denmiştir.

Bu maddelerde, 'İmar ve İskan Bakanlığı'nca yapılan veya yaptırılan, birden fazla belediyeyi ilgilendiren imar planlarının hazırlanmasında ve kabulünde, belediye meclislerinin onayına gerek yoktur' hükmü de yer almıştır (30) (Vidinlioğlu, 1985: 366).

Merkeziyetçi eğilimlerin idari yapıya hakim bulunduğu 1960'lı yıllarda, İmar ve İskan Bakanlığı kuruluş kanununun verdiği yetkilere de dayanarak metropoliten imar planlarının onanması dışında hazırlanması aşamasında da yetkisini kullanmıştır (31)

İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde İmar ve Planlama Genel Müdürlüğü kurulmuş ve bu müdürlüğün görevleri 'Planlama ve imar yönünden dengeli kentleşmeyi yasalara ve kamu yararına uygun olarak sağlamak, ülke, bölge, metropol, kent ve kasaba imar planlarını yapmak, yaptırmak ve onamak, onaylı planlar üzerinde değişiklik taleplerini inceleyip sonuçlandırmak' olarak tanımlanmıştır (İmar ve İskan Bakanlığı, 1980: 4).

Genel Müdürlük, her biri kendi kademelerindeki planlama olgusundan sorumlu, farklı düzeylerdeki 4 planlama dairesinden oluşmuştur (Bölge, Metropoliten ve Şehir Planlama ile Toplu Konut Etüd ve Projelendirme Dairesi).

---

(30) 1972 yılında çıkarılan 1605 sayılı yasa ile 6785 sayılı İmar Yasası'nda yapılan değişiklik, metropoliten planlama çalışmalarında İmar ve İskan Bakanlığı'nın yerel yönetimlerin destek ve işbirliğini arama gereksinimini yasal olarak ortadan kaldırmıştır.

(31) Bu dönemde, yetkilerin merkezileşmesine gidilirken bu kararı haklı gösterici olarak ileri sürülen gerekçeler genellikle şunlardır:

1. Belediyeler mahalli politik kararların etkisine açıktır.

2. Belediyelerin çok karmaşık hale gelen kent planlama hizmetlerini görecek teknik kadrolar kurma olanağı yoktur.

3. Büyükşehirlerin sorunlarının çözümü devlet ölçeğinde yatırımları gerektirmektedir ve bunlar merkezi hükümetin kadrolarınca daha tutarlı şekilde ele alınabilir.

4. Büyükşehirlerin etrafında çok sayıda belediye oluşmuştur. Bunların koordinasyonunu sağlayacak belediyeler üstü bir planlama otoritesine gereksinme vardır (Tekeli, 1975: 15).

İmar ve İskan Bakanlığı, Planlama ve İmar Müdürlüğü'ne bağlı bulunan Metropoliten Planlama Dairesinin görevleri aşağıdaki şekilde özetlenmiştir;

1. Metropol özelliği kazanmış veya kazanacak merkezleri saptamak.

2. Metropoliten Alan Nazım İmar Plan'larının yapımında gözetilecek ilke ve yöntemleri saptamak.

3. Metropoliten Alan Nazım İmar Plan'larını yapmak veya yaptırmak.

4. Metropoliten Alan Nazım İmar Plan'larının uygulanması için gerekli yatırımlara ilişkin programları hazırlamak.

5. Metropoliten alanların ulaşım sorunlarını çözümleyici planlama çalışmalarını yapmak (İmar ve İskan Bakanlığı, 1980: 4).

20.7.1965 tarih ve 6/4970 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesine dayanılarak kurulan Metropoliten Alan Nazım Plan Büroları da çalışmalarını, İmar ve İskan Bakanlığı, Metropoliten Planlama Dairesi ile koordineli olarak sürdürmüştür.

Milli Güvenlik Kurulu'nun 30.6.1965 gün ve 86 sayılı kararına dayanılarak hazırlanan Kararname, kurulan Metropoliten Alan Nazım Plan Bürolarına 'Nazım Plan' hazırlama sorumluğunu, İmar ve İskan Bakanlığı'na ise 'bu planların belediyelerce aynen uygulanmasını sağlayacak' hukuki çerçevenin hazırlanması sorumluluğunu yüklemiştir (32)

1965-84 yılları arasında metropoliten planlama bir kamu görevi olarak gelişmiştir. Yasalarda doğrudan yer almamasına karşın, metropoliten planlama teknik düzeyde bir planlama kademesi olarak ortaya çıkmıştır.

Nazım Plan Bürolarının çalışmalarında metropoliten planlama; Kentsel gelişmeyi belirlenen hedefler doğrultusunda yönlendiren, yatırımcı sektörlerin uygulamaları arasında birliktelik sağlayıcı, plancı ve uygulayıcı kamu kuruluşları ile yerel yönetimlerin ayrıntıdaki plan ve uygulamaları ile planlamanın genel ilke ve kararları arasında uyum sağlayan, metropoliten alan öl-

---

(32) Milli Güvenlik Kurulu'nun 30.6.1965 gün ve 86 sayılı kararına dayanılarak hazırlanan 6/4970 sayılı Kararnamede ;

1. İstanbul, Ankara ve İzmir'in Nazım Planları'nın İmar ve İskan Bakanlığı'nın direktifi altında, İller Bankası'na bağlı olarak kurulacak müstakil bürolar tarafından ele alınması,

2. Bu planların belediyelerce aynen uygulanmasını sağlayacak hukuki tedbirlerin alınması ve bu amaçla İmar ve İskan Bakanlığı'nca mevzuatta yapılması gerekli değişiklik tekliflerinin hazırlanması kararlaştırılmıştır.

çeğinde uygulamayı yönlendiren politikaları ve önlemleri içeren, fiziksel düzenlemeler ile mekana getirdiği tüm yerleşme, alan kulanımı, koruma ve kısıtlama kararları ile yürürlükte olduğu sürece kesin, ancak kendini sürekli yenileyen üst düzeyde bir planlama olarak tanımlanmıştır (İmar ve İskan Bakanlığı, 1980: 4).

Nazım Plan Bürolarının çalışmalarında metropoliten planlamanın, kent planlamadan farklı olduğu önemle vurgulanmış, metropoliten planlama; Gündelik karşılıklı ilişkiler içinde, büyük bir merkez ile yakın etki alanında bulunan çok sayıdaki kentsel, yarı-kentsel, kırsal yerleşmelerin birlikte oluşturdukları 'kent bütünlerinden', 'metropol' özelliği gösteren alanlarda gerçekleştirilen planlama olarak tanımlanmıştır.

6785 sayılı İmar Yasası 3.5.1985 tarihinde 3194 sayılı İmar Yasası ile değiştirilmiştir. 3194 sayılı İmar Yasası'nda yeni planlama türleri arasında metropoliten planlama yer almamıştır. Plan kademeleri Bölge Planı, Çevre Düzeni Planı ve İmar Planı olarak tanımlanmıştır.

3194 sayılı İmar Yasası'nda Çevre Düzeni Planı; Ülke ve bölge plan kararlarına uygun olarak konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım gibi yerleşme ve arazi kullanma kararlarını belirleyen plan olarak tanımlanmıştır.

19.11.1985 günlü, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin halihazır haritalarının ve imar planlarının yapılmasına ve değişikliklerine ilişkin yönetmelikte plan kademeleri farklı bir biçimde tanımlanmıştır. Yönetmelikte metropoliten alan nazım imar planı tanımı da yer almıştır. Metropoliten Alan Nazım İmar Planı: metropoliten alan sınırı belirlenmiş olarak 1/50.000 ölçekli haritalar üzerine çizilen, arazi parçalarının genel kullanış biçimlerini, bölgelerin gelecekteki nüfus yoğunluklarını, çeşitli fonksiyonların yerleşme alanlarını, gelişme yön ve büyüklükleri ile ana ulaşım sistemlerini ihtiva eden plan olarak tanımlanmıştır (33).

Yönetmelikte Çevre Düzeni Planı, metropoliten alan nazım imar planının bir alt kademesi olarak ele alınmıştır. Çevre Düzeni Planı; metropoliten alan nazım imar planı veya alt bölge nazım imar planlarına uygun olarak 1/25.000 ölçekli haritalar üzerine çizilen ve arazi parçalarının konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım ve benzeri genel kullanış biçimlerini ve bölgelerin gelecekteki nüfus yoğunluklarım, gerektiğinde yapı yoğunluğunu, çeşitli yerleşme alanlarının gelişme yön ve büyüklükleri ile ilkelerini, ulaşım sistemlerini gösteren ve nazım imar planları veya uygulama imar planlarının hazırlanmasına esas olmak üzere düzenlenen ve detaylı bir raporla açıklanan ve uygulama hükümlerini de belirleyen plan olarak tanımlanmıştır (Vidinlioğlu, 1985: 91).

---

(33) Yönetmelikte, sosyo-ekonomik problemlerin çözümünü ve gereğinde uygulama hükümlerini içeren bir raporun da planla birlikte hazırlanması zorunlu tutulmuştur.

Ancak Türk hukukunda, kurallar arasında bir kademelenme ve hiyerarşi bulunmaktadır. Alt kademedeki kural tipinin üsttekilere aykırı olması mümkün değildir. Çelişki halinde üst sırada ifade edilen kural geçerlidir. Hukuksal üstünlük ilkesine göre yasalar yönetmeliklerden önce gelmektedirler (Gök, 1978: 57). Dolayısıyle 3194 sayılı İmar Yasası'nın tanımladığı plan türleri esastır ve bu tanımlamalarda metropoliten planlama yer almamaktadır.

3194 sayılı İmar Yasası'nın 8. maddesinde '.....belediye sınırları içinde kalan yerlerin nazım ve uygulama planları ilgili belediyelerce yapılır ve yaptırılır, belediye meclisince onaylanarak yürürlüğe girer denmektedir. 3030 sayılı Yasa'ya göre yönetilmekte olan büyükşehir belediyelerinde de büyükşehir belediye meclisleri genel kurala bağlı olarak, büyükşehir nazım imar planlarını yapmak, yaptırmak ve onayarak, gerekirse uygulamak yetkisine sahiptirler.

3194 sayılı İmar Yasası'na göre kentsel gelişmenin yönetiminde, belediye ve mücavir alan sınırları içinde belediyeler yetkilidir. Tüm kentsel alana hizmet ve altyapı götürmek de belediyelerin görevidir. 1985 yılından sonra kentlerin mücavir alan sınırları dışında valiliklere planlama ve uygulama kontrolü yetkisi tanınmıştır. Valilerin altyapı ve hizmet götürme sorumlulukları ise bulunmamaktadır (Altaban, 1998: 61).

Diğer yandan metropoliten alan sınırları içinde, büyükşehir belediyesi ve mücavir alan sınırları dışında veya içerisinde belde belediyeleri bulunmaktadır. Bunlar kendi meclislerinin kararıyla, büyükşehirden bağımsız imar planı yapabilmekte, konut ve sanayi alanları açabilmektedirler (Altaban, 1998: 61).

3194 sayılı Yasa'nm 9.maddesi Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na da geniş yetkiler vermiş; kamu yapıları ile ilgili imar planı değişikliklerinin, genel yaşamı etkileyen yangın, yer sarsıntısı v.s. dolayısıyla yapılacak imar planlarının, birden fazla belediyeyi ilgilendiren metropoliten imar planlarının içerisinden veya civarından demiryolu veya karayolu geçen, hava meydanı bulunan, havayolu ve denizyolu bağlantısı bulunan yerlerdeki imar planlarının, doğrudan doğruya Bakanlıkça yürürlüğe sokulacağı hükmünü getirmiştir (34) (Ünal, 1985: 166).

---

(34) 3194 sayılı İmar Yasa'sı ve 3030 sayılı yasa ile metropoliten alanlar içerisinde planlamadan sorumlu olan kuruluşların sayıları arttırılmış ve buna karşılık bunlar arasında koordinasyonu sağlayacak mekanizmalar kurulamamıştır.
Bugün bir yanda kentin yönetsel kademeleri arasında arasında (Büyükşehir belediyesi, ilçe belediyeleri, belde belediyeleri, il özel idaresi, köyler) görev/ yetki/ kaynak sorunları yaşanırken diğer yanda planlamanın çok başlılığı sonucunda ortaya çıkan kaos durumu metropoliten alanda planlama için gerekli olan koordinasyonu ve kontrolünü olanaksız kılmaktadır (Fındıkoğlu, 1996: 1-3).

4: Türkiye'de Metropoliten Planlama Deneyimleri

Türkiye'de metropoliten bölge ölçeğinde planlama deneyimleri 1960'lı yıllarda başlamıştır. 1960 yılında İmar ve İskan Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan, Marmara Bölge Planlama Örgütü'nün sürdürdüğü Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı'nda İstanbul ve çevresi büyük bir metropol olarak tanımlanmıştır (Ünal, 1985: 50-51). Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı'nda, İstanbul metropoliten alanında beliren sosyal ve ekonomik sorunlara alternatif çözümler geliştirmek, yeni büyüme merkezleri yaratarak İstanbul'un aşırı kentleşmesini ve bölgedeki ekonomik faaliyetlerin aşırı yoğunlaşmasını önlemek amaçlanmıştır (35) (Akkal, 1994: 26).

Metropoliten ölçekte gerçekleşen ikinci çalışma 1963'de hazırlanarak 1966'da onanan İstanbul Sanayi Alanları Nazım Planı olmuştur.

1965 yılında ise Bakanlar Kurulu'nun 6/4978 sayılı kararı ile büyükkentlerin ülke ekonomisi içindeki payı göz önüne alınarak, kentleşmenin sanayileşme ve kalkınmada itici bir güç olarak kullanılması ilkesinden hareketle, İstanbul, Ankara ve İzmir metropoliten planlarının hazırlanması amacıyla yerel planlama bürolarının kurulması kararlaştırılmıştır (36).

İstanbul, Ankara ve İzmir Metropoliten Alan Nazım Plan Bürolarından sonra Bursa, Samsun, Erzurum, Çukurova ve Elazığ'da da Metropoliten Alan Nazım Plan büroları kurulmuştur (37)

---

(35) 1960 yılında kurulan Doğu Marmara Bölgesi Planlama Bürosu, İmar ve İskan Bakanlığı'nın İmar ve Planlama Genel Müdürlüğü'ne bağlı Bölge Planlama Dairesi'nin, İstanbul'daki bir taşra örgütü olarak çalışmıştır. Doğu Marmara Bölge Planı İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakkale'yi içine almıştır Doğu Marmara Planı'nın benimsediği ilkeler; altyapı yatırımlarının verimliliği ve geliri arttıracak bir hızla yapılması, planların uygulanabilir nitelikte olması ve faaliyetlerin etap etap yürürlülüğe konması olmuştur. Büronun çalışma alanında 28 belediye ve 156 köy yer almıştır. İstanbul Metropoliten Alan Nazım İmar Planı 1970 yılında tamamlanmış, İmar ve İskan Bakanlığı'nca onaylanmamıştır (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978: 169-170).

(36) Bu kararla üç kentin nazım imar planlarının yerinde ve özel planlama teknikleri kullanılarak elde edilmesi amaçlanmıştır.
Bakanlar Kurulu'nun 20.07.1965 gün ve 6/4978 sayılı kararıyla, 'metropol'lerin planlanmasında, İller Bankası, belediye ve yarışma yolları dışında, yeni, daha geniş olanaklı ve sürekli bir planlama yöntemi denenmek istenmiştir.

(37) Ancak Elazığ ve Çukurova Metropoliten Alan Nazım Plan çalışmaları Ankara'dan sürdürülmüştür.

Metropoliten Alan Nazım Plan Bürolarının ayrı ayrı metropoliten planlama yaklaşımları olmakla birlikte, çalışmalarında; büyük kentlerin nazım planlarının, yakın çevrelerini içeren metropoliten alan sınırları kapsamında ele alınması, mevcut fiziki planların yetersiz olması nedeniyle, metropoliten planlama ile kent planlarının birlikte yürütülmesi, metropoliten planlamanın kalkınma ve dengeleme aracı olarak kullanılması, metropoliten planlamaya esas olacak bilgilerin toplanması, anket ve araştırmalar yapılması, ilgili kuruluşlarla işbirliği kurulması, ülke ve bölge ölçeğinde verilmiş kararların metropoliten ölçeğe indirilmesi, planlama çalışmalarının çeşitli aşamalarında ilgili yerel yönetimle ve kuruluşlarla ortak kararlar üretilmesi ve tüm bu çalışmalar sonucunda da, metropoliten alan içinde kalan yörelerin, 1/25.000-1/5.000 ölçekli fiziki planlarının düzenlemesi ortak ilkeleri olmuştur (38) (Ünal, 1985: 53).

Metropoliten planlamanın yükseliş dönemi olarak nitelendirilebilecek olan 1965- 1984 yılları araşında amaç; gündelik karşılıklı ilişkiler içinde, bir büyük merkez ile yakın etki alanındaki çok sayıda kentsel ve kırsal yerleşmelerin bir arada planlamasının gerçekleştirilmesi olmuştur.

1965-84 yılları arasında onaylanan metpoliten planlar ve ölçekleri aşağıda belirtilmiştir.

Ankara Metropoliten Alan Nazım Planı 1/50.000
İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planı 1/50.000
İzmir Metropoliten Alan Kent Bütünü 1/25.000
İzmir Metropoliten Alan Kıyı Kesimi Planı 1/25.000
Bursa Kent Bütünü ve Yakın Çevresi 1/25.000
Samsun Nazım Planı 1/25.000, 1/5000
Mersin Kent Bütünü 1/25.000

1984 yılında çıkarılan 3194 ve 3030 sayılı yasalar uyarınca İmar ve İskan Bakanlığı kapatılmış, Nazım Plan Büroları büyükşehir belediyelerine devredilmiştir (39) 1984 yılında büyükşehirlerde, kent yönetimlerinden farklı bir yönetim sistemi kurulmuş ancak bu yerleşmelerde planlama yetkisi çok başlı hale getirilmiştir.

---

(38) Planlama-uygulama bütünlüğünün sağlanması için planın uygulanmasından sorumlu kurumların planlama çalışmalarına katılmaları ve bilgi sahibi olmaları, plan kararlarının uygulama şansını arttırmaktadır. Bu nedenle Nazım Plan Bürolarının bir çoğu belediyelerle ortak çalışma ilkesini benimsemişlerdir.

(39) Ancak gerek çalışma düzeni, gerek yetki ve sorumlulukları, gerekse etkinlikleri tamamen azalmıştır.

1965-84 yılları arasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de gerçekleştirilen Metropoliten Alan Nazım Plan Büroları çalışmaları ve sonrası bu değişimi izlemek açısından önem taşımaktadır.

1968 yılında ilk taslağı hazırlanmış olan İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planı 1970 yılında tamamlanmış; ancak İmar ve İskan Bakanlığı tarafından onanmamıştır. Nazım Plan 28 belediyeyi ve 156 köyü kapsamıştır. Planın onaylanmamasında, belediyeler ile İstanbul Metropoliten Alan Nazım Plan Bürosu arasında koordinasyon sağlanamaması etkili olmuştur.

1973 yılında T.C Hükümeti ve Dünya Bankası arasında imzalanan anlaşma doğrultusunda İstanbul Metropoliten Alan Nazım Plan Bürosu ve dört yabancı firmanın danışmanlığında, genel planlama ve ulaşım-arazi kullanım model çalışmaları yapılmış ve onanmak üzere Bakanlığa sunulmuştur. Ancak plan onanmamıştır. Bunu takiben 1975-78 yılları arasında hazırlanan plan da çeşitli yönlerden yetersiz bulunduğu için onanmamıştır. Bütün bu deneyimlerden yararlanılarak Haziran 1979'da başlatılan yeni bir çalışma ile, İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planı 1995 hedeflerine göre ve 1985, 1990, 1995 sonrası eylem program planları ile birlikte hazırlanarak 29.07. 1980 tarihinde onanmıştır (Keskin ve Diren, 1994: 230).

3194 ve 3030 sayılı yasalar uyarınca İmar ve İskan Bakanlığı'nın kapatılması ve Nazım Plan Bürolarının belediyelere devredilmesi ile birlikte İstanbul Metropoliten Alan Nazım Plan Bürosu İstanbul Büyükşehir Belediyesi içerisinde İmar Dairesi'ne bağlı bir birime dönüştürülmüştür.

3030 sayılı yasa nedeniyle, yetkileri artan yerel yönetimlerin yapısından kaynaklanan dinamikler 1980 İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planı'nı zorlamış ve planın revize edilmesi gündeme gelmiştir. 1/50.000 ölçekli planın güncel koşullarla revizyonu için Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca bir çalışma başlatılmışsa da bir sonuç alınamamıştır. 1996 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi, belediye sınırları içinde 1/50.000'lik plan revizyonunu hazırlayarak onaylamıştır.

1990 yılı hedefli Ankara Metropoliten Alan Nazım Planı 1982 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından onanmıştır. Nazım Plan'ın onaylanmasını izleyen iki yıl içerisinde Ankara Metropoliten Alan Nazım Plan Bürosu'nun etkinliği azalmış ve büro 1984 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi bünyesinde, bir birime dönüştürülmüştür. Bu birim çeşitli ölçeklerde planlama çalışmalarını sürdürmüştür. 1986 yılında ODTÜ planlama grubu tarafından, Ankara metro çalışmasına esas olmak üzere, 1/100.000 ölçekli yeni bir

plan şeması hazırlanmıştır. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Ankara Büyükşehir Belediyesi arasında bir protokole bağlanan bu plan Bakanlıkça onanmamıştır. Ancak, Ankara 2015 yapısal planı olarak tanımlanan bu plan 1990 yılına kadar, diğer ölçeklerde yapılan planlar için temel oluşturmuştur. Ankara Büyükşehir Belediyesinde, 1989 yılında değişen yönetim tarafından başlatılan 2025 yılı hedefli planlama çalışmaları ise, 1994 yılında belediyedeki yönetim değişikliği ile kesilmiş ve bu planda onaylanamamıştır. Bunun üzerine Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından, 2015 plan kararlarını dikkate almayan, 1/100.000 ölçekli Ankara İli Nazım Planı Gelişme Şeması 1995 yılında hazırlanarak onanmıştır. Bu plana dayalı olarak 1/25.000 ve 1/5.000 ölçekli planlar ise Ankara Bayındırlık İskan Müdürlüğü'nce zaman içinde kısım kısım hazırlanarak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca onanmıştır. Bakanlık ve Ankara Büyükşehir Belediyesi arasında mücavir alan sınırı konusunda uzun süren ihtilafın yargıda belediye lehine sonuçlanması üzerine bu planlarda da belediye tarafından değişiklikler yapılmıştır.

Bursa Metropoliten Alan Nazım Planı da 1976 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından onanmıştır. Bu plan, Bursa Büyükşehir Belediyesince 1990 ve 1995 yıllarında revize edilerek güncelleştirilmiştir.

1997 yılında ise Bursa Büyükşehir Belediyesi Batı Planlama Bölgesi için 1/25.000 ölçekli yeni bir Nazım Plan hazırlamış ve bu plan onanmıştır. 1998 yılında ise Bursa Büyükşehir Belediyesi ile Bursa Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü arasındaki işbirliği sonucunda, il bütününde 1/100.000 ölçekli Bursa İli Çevre Düzeni Planı hazırlanarak, Bakanlıkça onanmıştır.

İzmir, Samsun ve Mersin içinde benzer biçimde İmar ve İskan Bakanlığı ve belediye işbirliği içinde hazırlanan planlar daha sonraki yıllarda belediyeler tarafından revize edilerek diğer ölçeklerdeki planlama çalışmalarına temel teşkil etmişlerdir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye 1950'li yıllardan sonra statik toplum yapısını terketme yoluna girmiştir. Tarımda makineleşme ve modernleşme ile kırsal alanlarda oluşan işgücü fazlası kentlere itilmeye başlamıştır. Kırdan kentlere olan göç çoğunlukla büyük kentlere yönelmiştir.

Sanayinin gelişmesiyle artan çalışma olanakları, kentte daha iyi bir yaşam çevresi bulma umudu ve çeşitli hizmetlerin göreli olarak yüksek standartta sunulması kırdaki nüfusun kentlere olan göçünü hızlandıran etmenler olmuştur. Türkiye'de kentleşme eğilimi az nüfuslu çok sayıdaki kentlere yönelme yerine belli bir büyüklüğün üstündeki kentlerde yoğunlaşma şeklinde ger-

çekleşmiştir. Orta ve küçük kentlerden de büyük kentlere akım olmuştur. 1950'lerden sonra özel sektör ağırlıklı kalkınma modelinin benimsenmesi, özel sektörün yatırım için büyük kentleri ve yakın çevrelerini seçmesi de bu süreci hızlandırmıştır. Bunun sonucunda başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere özellikle 500.000'in üzerindeki kentlerin nüfusları hızlı bir biçimde artmıştır.

Hızlı kentleşme sürecinde genel yerleşme düzenine ilişkin politikaların yaşama geçirilemeyişi, orta ve küçük kentlerin gelişmelerinin tam olarak sağlanamamış olması, büyük kentlerin daha da büyümesine neden olmuş, bu kentler pek çok sorunun giderilemez boyutta olduğu yerleşim yerleri haline gelmişlerdir.

Toplum yapısındaki dinamizmin aksettiği metropoliten alanlarda göç olgusundan kaynaklanan aşırı nüfus birikimi hizmet ve arz talebi arasındaki dengesizliği çoğaltırken, sorunlar değişmeyen mekanizmalar ve kurumlar ile karşılanmaya çalışılmıştır. Ülke yönetim sisteminde metropoller 1965-84 yılları arasında diğer kentlerden farklı olarak ele alınmamış ve sorunlar giderek büyümüştür.

1965-84 yılları arasında metropollerde yaşanan sorunları çözmek üzere girişilen çabaların çoğu imar ve planlama etkinlikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Büyükşehir yönetimlerinin kurulmamış olduğu bu yıllarda, tüm girişimler büyükşehir alanlarında fiziksel gelişmenin denetim altına alınması ve düzenli kentleşmenin sağlanması amacını güden çabalar olarak kalmıştır. Metropoliten planlama merkezi yönetimce yerine getirilen, bir kamu görevi olarak gelişmiştir. Yasalarda yer almamasına karşın, metropoliten planlama teknik düzeyde bir planlama kademesi olarak ortaya çıkmıştır.

1965-84 yılları arasında metropoliten alanlarda, yerleşme, değer ve kaynakların korunması, alan kullanımı ve bölgesel-kentsel altyapıya ilişkin plan kararlarının alınmasında ve alınan kararlar doğrultusunda gelişmenin yönlendirilerek denetlenmesinde, merkezi yönetim yetkili olmuştur.

Ancak bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan metropoliten planlama çalışmaları; Planları uygulamaya koymak için mevcut yasaların yeterli olmaması, uygulamayı yönlendirecek ve uygulamada bütünlük sağlayacak metropoliten ölçekte yönetimsel bir örgütün bulunmaması, teknik ve mali yetersizlikler nedeniyle beklenen başarıya ulaşamamıştır.

Metropoliten Alan Nazım Plan Büro'larının nazım plan hazırlama dışındaki yetkilerinin tanımlanmamış olması, metropoliten ölçekte plan kararlarının verilmesinde merkezi ve yerel kurumlar arası koordinasyon sağlanması-

nın tamamen karşılıklı anlayışa ve kişisel ilişkilere bağlı bir yapı içinde sürdürülmesi, planlama çalışmalarını kabul edilen makroform doğrultusunda yönlendirmede oldukça önemli sorunlar yaratmıştır.

1965-84 yılları arasında metropoliten ölçekteki planların hazırlanması ve uygulanması için, bu plandaki önerileri gerçekleştirecek, aralarında eşgüdüm sağlayacak, merkezi yönetim ile planlama örgütü ve planlama alanı içindeki yerel yönetim birimleri ile planlama örgütü arasında bağlantı kuracak yönetsel ve yasal bir sistem oluşturulamamıştır. Bu nedenle Metropoliten Alan Nazım Plan Büroları, yerel yönetimler ve yatırımcı kamu kuruluşları zaman zaman birbirlerinden bağımsız olarak kentin fiziki gelişmesini etkilecek güncel planlama kararları üretmişlerdir.

Nazım Plan Büroları bölgesel ölçeklerden 'kent bütünü' ölçeğine dek üst düzey plan kararları üretmek, uygulamaya yönelik kararlarda yönlendiricilik, danışmanlık yapmakla görevlendirilmiş ve büroların yerel yönetimlerle olabildiğince ilişkilendirilmeleri amaçlanmıştır. Ancak büyükkentlerde belediye sınırları dışında, fakat metropoliten alanda belediye sayısının fazla olması koordinasyonun sağlanmasında zorluklar yaratmıştır. 1965-84 yılları arasında metropoliten yönetimlerin kurulması yönünde bir çok yasal düzenleme çalışmaları yapılmış, ancak bunlar yasallaşamamıştır. Metropoliten planlamayı yönlendirecek, yetki ve sınırlarını belirleyecek yasal ve yönetsel yapı oluşturulamamıştır.

Plan ölçeğinin büyümesi ile birlikte, baskı ve siyasal sömürü konusu olan değer ölçekleri de büyümüştür. İmar ve İskan Bakanlığı'nın bu baskılara karşı değişken tavrı metropoliten planlama çalışmalarının başarısızlığında önemli bir etken olmuştur. Planlama ve plan düşüncesine saygısızlık her düzeydeki planlama girişiminde olduğu gibi, metropoliten planlamanın da başarısını engellemiştir.

1980'lerin başında, İmar ve İskan Bakanlığının Bayındırlık ve İskan Bakanlığına bağlanması sonucunda, Nazım Plan Büroları büyükşehir belediyelerine devredilmiş ve büyükşehirlerde İmar Dairelerine bağlı şubelere dönüştürülmüştür.

1984 yılında, büyükşehirlerde, 3030 sayılı yasa ile mevcut kent yönetimlerinden farklı bir yönetim sistemi kurulmuş, ancak metropoliten alan planlanması büyükşehir yönetimi içinde kurumsallaşmamıştır. İmar mevzuatında metropoliten planlamaya açık bir tanım getirilmemiş, büyükşehir kavramı ile metropoliten alan kavramı çakıştırılamamıştır. Nazım Plan Bürolarının yapmış oldukları çalışmalarda, bilimsel yöntemlerle saptanmış olan ve günümüzde daha da genişlemiş bulunan, 'metropoliten etki ve gelişme alanları'

olarak tanımlanan alanların çok önemli bir bölümü yeni oluşturulan Büyükşehir'lerin idari yetki sınırları dışında bütünden soyutlanmış bağımsız yerleşmeler olarak bırakılmışlardır. Bunun sonucunda metropoliten alanlarda planlamadan sorumlu çok sayıda yönetimin varlığı gündeme gelmiştir (40).

---

(40) Araştırma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalında yapmış olduğum 'Türkiye'de Metropoliten Planlama ve Planlamanın Yönetimi: 1969-1984 Dönemi Ankara Deneyimi' başlıklı doktora tez çalışmasına dayandırılmıştır.

Kaynaklar

1. AKKAL, L., (1994), 'Istanbul Metropoliten Alan Planlama Çalışmaları', **İstanbul'un Kentsel Gelişme Sorunları ve Avrupa Metropolleri**, Türkiye 16. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ş.B.P Bölümü, 3-8 Kasım, İstanbul.
2. ALTABAN, Ö., (1996), **Toplu Konut Alanlarında Örgütlenme ve İşletme**, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizini 13, Ankara.
3. ALTABAN, Ö., (1998), 'Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
4. D.P.T., (1979), **1979 Yılı Programı, Dördüncü Beş Yıl (1968-1972)**, Yayın No:1662, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
5. ERDUMLU, G., (1993), **'Büyükşehir Belediyeleri Araştırması'**, DPT Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ankara.
6. FINDIKOĞLU, C., (1996), 'Kentleşme ve Hukuk', **TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi; Kentleşme Komitesi Toplantısı'na Sunulan Rapor**, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul.
7. GÖK, T., (1978), **Kentlerde Arazi Kullanım Kararlarını Belirleyen Etmenler, Ankara Örneğine Sistemci Yaklaşım**, Doktora Tezi, ODTÜ Yayını, Ankara.
8. GÖYMEN, K., (1983), 'Dönemin Yerel Yönetim ve Planlama Anlayışını Belirleyen Etmenler', **Bir Yerel Yönetim Öyküsü, 1977-80 Ankara Belediyesi Deneyimi**, Özgün Matbacılık, Ankara.
9. İMAR ve İSKAN BAKANLIĞI., (1980), **Büyük Kent Birliği Yasa Tasarısı**, Matbu Rapor.
10. KELEŞ, R., (1972), **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 332, Ankara.
11. KELEŞ R., (1993), **Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar (1975-1992)**, Kent Basımevi, İstanbul.
12. KELEŞ, R., (1994), **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
13. KELEŞ, R., (1997), **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
14. KESKİN, A., DİREN, M., (1994), 'İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama Çalışmaları', **İstanbul'un Kentsel Gelişme Sorunları ve Avrupa Metropolleri**, Türkiye 16. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ş.B.P Bölümü, 3-8 Kasım, İstanbul.
15. MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ, (1981), **Büyükşehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Anabelediyelere Bağlanması Hakkında Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-740/08074, Ankara.

16. Resmi Gazete (1972), 9 Mayıs 1972, No: 14182.

17. Resmi Gazete (1979), 3 Temmuz 1979, No.16685.

18. Resmi Gazete (1980), 11 Aralık 1980, No: 17187.

19. Resmi Gazete (1981), 8.Aralık.1981, No: 17538.

20. Resmi Gazete (2000), 6 Mart 2000, No: 23985.

21. TEKELİ, İ., (1975), Ankara Nazım Plan Çalışması Üzerine, **Mimarlık Dergisi**, Sayı: 7, Ankara.

22. TOKMAN, Y., (1988), '3030 Sayılı Yasa'ya Göre Büyükşehir Yönetimlerinin Durumu', **Şehircilik, Hukuk ve Yönetim İlişkileri**, Türkiye 12.Dünya Şehircilik Günü Kolloyumu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 16-17-18 Kasım, Ankara.

23. ÜNAL, T., (1985), 'Türkiye'de Fiziki Planlama Çalışmaları İçinde Metropoliten Planlama Çalışmalarının Yeri ve Tarihi Gelişimi', **Türkiye'de Metropoliten Alan Planlama Deneyim ve Sorunları Kolokyumu**, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, Yayın No:2, İstanbul.

24. VİDİNLİOĞLU, N., (1985), 'Planlama Kademeleri ve Hukuk', **Şehircilik, Hukuk ve Yönetim İlişkileri**, Türkiye 12.Dünya Şehircilik Günü Kolloyumu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 16-17-18 Kasım, Ankara.

25. YAVUZ, F., KELEŞ, R., GERAY, C., (1978), **Şehircilik, Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 415, Ankara.

26. YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU, (1994), **Mahalli İdareler ve Büyükşehir Yönetimi**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2364-OİK:431, Ankara.

27. YÜCEL, A., (1971), **Metropoliten Planlama**, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, SPD:229, Ankara.

Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerinde İrdelemeler

Prof. Dr. İlhan TEKELİ (*)

I. Giriş

Sürdürülebilirlik çevre hareketi içinde ortaya çıkan, oldukça yaygın olarak kabul gören ve içeriği siyasal süreç içinde, sürekli olarak yeniden belirlenmeye çalışılan bir ahlak ilkesidir.

Sürdürülebilirlik kavramı ilk olarak 1977'de Dennis Pirages'ın *"Sürdürülebilir Toplum"* kitabında gündeme gelmiştir. Bunu 1978 yılında yayınlanan Dennis Hayes'in *"Sürdürülebilir Topluma Doğru İlk Adımlar-Onarımlar, Yeniden Kullanım, Geri Kazanımlar"* kitabı izlemiştir. Ama kavramın çevre hareketinde merkezi bir konum kazanması, kısaca Brundtland komisyonu diye bilinen, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun 1987 yılında yayınlanan *"Ortak Geleceğimiz"* adlı raporu sonrasında oldu. Bu rapor çevre hareketi içinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Çevre hareketinin başlangıcında çok etkili olan, Roma Klübünce 1972 yılında yayınlanan, *"Büyümenin Sınırları"* çalışması büyüme ile kaynak kıtlığı arasındaki ilişkiler konusunda canlı tartışmalar başlatmıştı. Bu raporu benimseyenler olduğu kadar, buna karşı çıkanlar da olmuştu. Üzerinde bir görüş birliği sağlanamamıştı. Oysa *Ortak Geleceğimiz* raporu çevresinde çok yüksek bir destek oluşmuştur. Bu destekte, daha sonra üzerinde ayrıntılı olarak duracağımız üzere, sürdürülebilirlik kavramının esnekliği ve yeniden tanımlanmaya açıklığının büyük etkisi bulunduğu söylenebilir. 1992 yılında Rio'da toplanan *Çevre ve Kalkınma Konferansı*yla sürdürülebilirlik kavramı evrensel olarak benimsenen bir ilke haline gelmiştir. Konferans sonrasında geliştirilen *Gündem 21* de çevre eylem programının kavramsal dayanağını oluşturmuştur. Sürdürülebi-

---

(*) Ortadoğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

lirlik kavramının ancak küresel ortaklık anlayışı içinde gerçekleştirilebileceği kabul edildiğinden, bu ortaklığı yönlendirebilmek için "Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu" kurulmuştur.

Bu yazıda temelde, küresel ve toplumsal politikaların yönlendirilmesinde merkezi öneme sahip bir ilke olarak günümüzde de hala yerini koruyan sürdürülebilirlik kavramının çok yönlü bir irdelemesi yapılarak, bu kavramın içeriğinin yeniden belirlenmesi, geliştirilmesi sürecine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Bunun için önce bir çevre ahlakı içinde sürdürülebilirliğin, bir ahlaksal ilke olarak, nasıl temellendirildiği üzerinde duracağım. Çevre ahlakına ilişkin değişik pozisyonların sürdürülebilirlik ilkesini nasıl yorumlayabileceklerini ele alacağım. İkinci olarak sürdürülebilirlik ilkesinin uygulamaya konulabilmesine olanak verecek çevreye ve topluma ilişkin kavramsal araçlar ve tanımlamaları geliştirmeye çalışacağım. Üçüncü olarak, sürdürülebilirlik koşulunu gerçekleştirmekte değişik stratejilerin olanaklılığı üzerinde duracağım. Son olarak da, sürdürülebilirliğe ulaşmakta izlenebilecek bir stratejinin ana politikalarının neler olabileceğini ele alacağım.

II. Çevre Ahlakı İçinde Sürdürülebilirliğin Yeri

Bir çevre ahlakından söz edilmesi gereğinin doğması ve bunun olanaklı olması, insanın diğer canlılardan farklılığı dolayısıyladır. Küresel ekosistem dıştan sürekli olarak enerji alan, yani açık olan bir sistemdir. Bu enerji akımı içinde (1)cansızlar, (2) insan dışındaki canlılar ve (3) insanlar alt sistemlerinin karşılıklı etkileşimiyle oluşmuştur. Eğer insan diğer biyolojik canlılardan farklı niteliklere sahip olmasaydı, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindeki canlıların ortak yaşamlarını sürdürdükleri bir bozulmamış (pristine) ekosistem gelişmiş olacaktı. Dıştan gelen enerjinin miktarı kararlı kaldıkça ya da dıştan beklenmedik etkiler gelmedikçe bu ekosistem kararlılığını sürekli olarak yeniden üretecekti. Bu kararlı konumda dış etkilerle bir değişme olduğunda, sistem ya eski denge konumuna dönebilecek ya da yeni bir konumda dengeye ulaşacaktır. Başka bir deyişle insanın kendisini diğer biyolojik canlılardan farklılaştıran nedenleri olmasa, sistemin içinden doğan bir sürdürülebilirlik sorunu olmayacaktı. Böyle bir sorunu algılayan ve üzerinde düşünenler bulunmayacaktı.

Ama dünyada canlılar sisteminin evrimi içinde insanın, yani *homosapien*'in oluşumundan sonra ekosistemin karşılaştığı sorunlar değişmeye başladı. *Homosapien*ler diğer canlı türlerine göre üstünlüğe sahipti. Düşünebiliyor, sembolleştirebiliyor, öğrenebiliyor, sözlü ve yazılı olarak duygularını ve bilgilerini diğer insanlara iletebiliyordu; başka bir deyişle kültür yaratabiliyor ve

gelecekteki nesillere aktarabiliyordu. Bu diğer canlıların daha sonraki nesillere genetik kodlarla bilgi aktarmasından farklı, sürekli biriken gelişen bir bilgi aktarımıydı. Dolayısıyla gelişmeyi ve ilerlemeyi içeriyordu. Buradaki tartışmamız açısından insanın oluşturduğu kültürün üç bileşeni önem kazanmaktadır. Bunlar üretim ve tüketim alanını yönlendiren ekonomi ile teknoloji ve ahlaktır.

Aydınlanma sonrasının insan merkezli düşüncesi içinde gelişen modernite projesinin sağladığı kültürel birikim sanayi devrimini gerçekleştirmiş, üretim ve tüketimi hızla artırmıştır. Bu dönemin insan merkezli ahlakı içinde ekolojik sistemin insan dışındaki ögelerine salt araçsal olarak yaklaşılmıştır. Onlar, sadece insanların hazzını artırmanın refahını geliştirmenin araçları ya da nesneleri olmak bakımından değerlendirilmiştir. Modernitenin bu insan merkezli ahlakının ekolojik sistem açısından tahrip edici sonuçları başlangıçta açıkça ortaya çıkmamıştır. Gerek nüfusun artışı, gerek üretimin ve tüketimin daha önceki dönemlerde görülmedik hızla artışından sonra, küresel ekolojik sistem çok ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Ekolojik sistemin bu tür ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalması, uzun erimde insanın kendisini ortadan kaldırması sonucunu doğurabilecektir. İnsan kendi dışındaki nesneleri denetleyerek, yeryüzünün öylesine çok efendisi haline gelmiştir ki, ekosistem insana, onu yok edebileceğinin işaretlerini vermeye başlamıştır. Başka bir deyişle, insan, kendi dışındaki nesneleri tam olarak denetlediğini sanırken, birden bire bu denetimin tamamen denetim dışına çıkma sonucunu doğurduğunu farketmiştir. Modernitenin sürekli olarak kendi üzerinde düşünen aklı bu sonuç karşısında sessiz kalamadı. Geliştirdiği kısa erimli ahlak yetersiz kalıyordu. İnsanın kısa erimli çıkarlarını en çoğa çıkaran bir ahlak yerine, kendi varlığını uzun erimde garanti altına alacak, yeni bir ahlaka gereksinimi ortaya çıkmıştı. 1970'li yıllardan sonra gelişen çevre hareketini böyle bir uzun erimli bir ahlak arayışı olarak yorumlamak gerekir. Sürdürülebilirlik ilkesi de, ancak bu arayış içinde doğru yerini bulacaktır.

Çevre hareketinin yeni bir ahlak arayışı içinde iki farklı konum oluşmuştur. Bunlardan biri *insan merkezli,* ikincisi ise *çevre merkezli* bakış açılarıdır. Bu bakış açıları neyi, neleri denetliyerek başarmak istediklerine göre farklılaşmaktadır.

İnsan merkezli düşünce temelde, insan faaliyetleri üzerinde çevresel etkilerin sınırlayıcılığını en aza indirerek, insanın refahını ve tatmini en çoğa çıkarmaya yönelmiştir. Teknolojik ve sosyal değişmenin, doğal olarak ya da insan faaliyetleri yüzünden ortaya çıkabilecek çevresel tehditlerin üstesinden gelmek için yeterli olacağını varsaymaktadır. Bu düşünce uzun erime yönelmekle, ekolojik dengenin korunmasının önemini gözönüne almaya başlamış

olmasına karşın, çevrenin insan yaşamına olan desteğini, insan yaşamının iyiliğine katkısını yeterince kavramamıştır, denilebilir.

Çevre merkezli düşünce insanı değil, çevrenin özelliklerinin korunmasını merkeze almaktadır. İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan çevredeki etkilenmelerin biofiziki sistemi değiştirerek, karmaşıklığını ve çeşitliliğini kaybettirerek, ekolojik niteliğini yitirmesine karşıdır. Bu görüş en uç ifadesini *"derin ekoloji"* akımında bulur. Canlı türleri arasında insana özel bir yer tanımaz. Canlı türleri arasında bir eşitlik öngörür. İnsanın doğayla ilişkilerinin uyumlu hale gelmesi için insan nüfusu azalmalıdır. Ekonomi büyümemelidir. İleri teknolojiye ümit bağlanmamalıdır. İnsan çevrede işgal ettiği aşırı alanı, diğer canlılar lehine boşaltmalıdır.

Bu iki bakış açısı çevre hareketi içinde iki farklı ucu oluşturmasına karşın, bu iki görüş arasında geçiş sağlayan yorumlara da olanak bulunabilmektedir. İnsanın iyi olma halinin (well-being) çok sayıda da olsa ayrı ayrı araçsal değerin gerçekleştirilmesine değil de, doğal çevrenin bütünlüğünün korunmasına bağlı olduğu kabul edilirse, iki bakış açısı arasındaki ayrılık önemli ölçüde ortadan kalkmış olur.

Sürdürülebilirlikten ne anlaşılması gerektiği *"Ortak Geleceğimiz"* raporunda "sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır" diye tanımlanmıştır. Bu çok esnek bir tanımdır. Bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarının karşılanmasında kuşaklar arası bir hakkaniyet arayışıdır. Raporda böyle bir zaman içindeki hakkaniyet arayışına duyarlı olan düşüncenin, kuşaklar içindeki hakkaniyet arayışlarına da duyarlı olması gerektiği belirtilmektedir. Yani zaman boyutundaki hakkaniyet, mekan boyutu içindeki hakkaniyete de duyarlı olmayı, düşünce tutarlılığı açısından, zorunlu kılmaktadır. Sürdürülebilirlik tanımı bu biçimiyle kendisine esneklik tanıyan bir görelilik ve belirsizliği içinde taşımaktadır. Tanımın dayandığı bugünün ve geleceğin ihtiyaç kavramları görelidir. Geleceğin ihtiyacının hangi teknolojiyle ve ne tür bir toplumsal örgütlenmeyle karşılanacağı da önemli belirsizlikler taşımaktadır. Ama bir konu oldukça açıktır. Bu da, sürdürülebilirliğin temel de insan merkezli bir ahlak ilkesi olmasıdır. İnsanların kendi önceliklerini terk etmeden, çevresel tehlikeleri göz önünde tutarak daha bilinçli davranırlarsa, uygun teknolojileri kullanırlarsa gelişmelerini sürdürebileceklerine inanılmaktadır. Sürdürülebilirlik bir gelişmeden vazgeçmeyi içermemektedir.

Aslında sürdürülebilirlik tanımının insan merkezli olmasının gerisinde, esas olarak, ahlakın oluşumunun insan merkezli bir etkinlik olmasının bulunduğu söylenebilir. İnsan dışı canlıların kendi aralarında bir ahlak bulunduğundan söz edilemez. Ahlak, dayanağını insanların toplumsal yaşamından

alır. İnsanların karşılıklı ilişkiler içinde yaşarken birbirleriyle ilişkilerini sürdürebilmeleri ve topluluk oluşturabilmeleri için, insanların birbirlerine karşı sorumluluklar yüklenmesi gerekir. Ahlak bu işlevi yerine getirir; toplumdaki bireylerin ilişkilerini düzenleyen kuralları oluştururken, bunu bireylerin diğerleri karşında haklarının ve ödevlerinin ne olduğuna açıklık kazandırarak yapar. İnsanlar da bunları birer ölçüt olarak kullanarak, kendisinin ve diğerlerinin davranışlarını olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirir. Böyle bir süreç içinde gelişen ahlak, bir insanın kendisi gibi istekleri bulunan, bu isteklerini gerçekleştirmek için eylemlerini planlayan bir başka insanla ilişkisini toplumsal uzlaşma içinde belirlerken insanların çıkarlarını uzlaştırmaktadır. Toplumsal uzlaşma, bu türdeki bir insan merkezlilik üzerinden kurulmaktadır.

Çevresel ahlak söz konusu olduğunda, insanın başka insanlara karşı olan hakları ve sorumlulukları değil, insan olmayanlara karşı hakları ve sorumlulukları gündeme gelmektedir. Ahlakı insan dışını kapsayacak şekilde genişletmenin değişik aşamalarından söz edilebilir. Birinci aşama kendi, geleceği hakkında bilinçli seçmelerde bulunabilen canlıları kapsamaktadır. Bu en dar kapsamlı olanıdır; sadece insanları kapsamakta, onların hak ve sorumlulukları olacaktır. Böyle bir yaklaşımda sadece özne olabilenin hak ve sorumluluğu vardır. Ama bu öznelerin ilişki içinde bulundukları nesnelere karşı bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Bundan daha geniş bir kapsam olarak insanların eylemlerinin pozitif ya da negatif sonuçlarını duyabilme (isteyebilme, acı çekebilme) ve yaşama kapasitesine sahip olanları içermesi ele alınabilir. Bu genişletme ile insanların yanısıra, hayvanlar da kapsama alınmış olmaktadır. Ama bu kapsamda hayvanların sorumluluklarından değil, ancak haklarından söz edilebilecektir. Nitekim, insan haklarının, yanısıra, hayvan haklarından da söz edilmektedir. Bundan sonraki aşama, bu kapsama tüm canlıları alma, yani bitkileri de eklemektir. Hatta daha ileri giderek moral olarak anlamlı belli bir organizasyon ve yapı gösteren cansız ögeleri de içerir hale getirilebilir. Bu cansız ögelerin varlığını sürdürmesine değer yüklenmesi, doğallığı koruma arayışı yüzündendir. Onlar da doğal süreçler sonucu oluşmuştur.

Ahlak alanının kapsamının bu biçimde genişletilmesi, çevre hareketi içinde bulunanlarca, çoğu kez yeterli bulunmamakta, eleştiri konusu olmakta, bu yaklaşım atomistik ve bireyci olarak görülmektedir. Bu da, çevreye araçsal olarak yaklaşılması sonucunu doğuracağı için eleştirilmektedir. Başka bir deyişle, bireyselci bazda ahlak alanını genişletmeyle "derin ekoloji" konumuna ulaşılması sağlanamamaktadır. Bu nedenle, çevre ahlakı içinde ekosistemin bütünlüğüne olumlu bir değer yüklenmesinin gerekli olduğu ileri sürülmektedir. Genişletme bireylerin sayısını artırarak değil, tüm ekosistemin bütünlüğünü ön plana alarak yapılırsa, çevre merkezli bir düşünceye geçilme sağlanabilecektir.

Genel olarak bütüne önem veren yaklaşımlar postmodernist eleştiriye konu olmuşlardır. Bütüncüllük savları bir gerçekliğin ifadesi olarak görülmekten çok, bireylerin özgürlükleri üzerinde bir denetim kurmanın yolu olarak görülmüşlerdir. Bireyi geriye iterek, organik devlet kuramı içinde toplumun bütünlüğünü ön plana alan siyasal ideolojiler, bireyler üzerinde baskı kurmuşlardır. Yirminci yüzyılda bunun pek çok örneği görülmüştür. Bu nedenle, ekolojik sistemin bütünlüğünü ön plana alan ahlak yaklaşımları da ciddi olarak eleştiri konusu olmuştur.

Böyle olunca hem çevreye, hem de bireylerin özgürlüğüne önem verenler, çevre ahlakını da bireyselci temelde kurmayı yeğlemektedirler. Bireysel bazda bir ahlakın kurulmasında da iki farklı tutum sözkonusu olmaktadır. Bunlardan birincisi nihai amaç ahlakıdır. Bu ahlak anlayışında amacın aracı meşru kıldığı anlayış hakimdir. Bu ele alışta amaçların yüceltilmesiyle her araç, dolayısıyla her davranış meşru hale getirilebilecektir. İkinci yaklaşım sorumluluk ahlakıdır (deontology). Buna meziyet (virtue) ahlakı da denilmektedir. Örneğin yıkıcılığın, kirleticiliğin, vandalizmin sonuçları düşülmeden kötü olduğunu kabul etmek böyle bir ahlak anlayışıdır. Bu yaklaşımda araçların meşruiyeti, amaçların meşruiyeti kadar önem taşımaktadır. Toplumda iyinin ne olduğuna ilişkin bir uzlaşı gelişirken yalnız amaçlar konusunda değil, aynı zamanda araçlar konusunda da saptamalar yapılacaktır. Uygun olmayan ya da kötü araçların kullanılmasının ulaşılacak amacın da kirletilmesine neden olacağı kabul edilmektedir. Bireyselci temelde bir çevre ahlakı kurmak isteyenler deontolojik ahlakı yeğlemekte ve bireylerin davranışlarını genellikle deontolojik ahlak çerçevesinde değerlendirmektedirler.

Birey temelli bir çevre etiğinin oluşturulması özellikle Batı demokrasilerinde ilginç bir soruyu ortaya çıkarmaktadır. Bu da, liberalizmin ya da neoklasik ekonominin bireyi ile çevre hareketinin bireyinin ilişkisinin nasıl kurulacağıdır. Aslında dünya ekonomisine hakim olan bu bireyci görüşler günümüzün çevre sorunlarını doğurmuştur. Bu nedenle, bireysel temel üzerine kurulan çevre ahlakının neo-klasik ekonominin bireyinden, başka bir deyişle "ekonomik-adam"ından ne bakımdan fark ettiğine açıklık kazandırmak gerekir. Bu farklılaşmanın yaratılmasında sürdürülebilirlik kavramı önemli bir yere sahiptir. Ekonominin adamı hazcıdır. Bu hazcılığı o bireye özgüdür ve nesiller arası bir boyutu yoktur. İnsanlararası haz ya da refah karşılaştırmasını olanaksız görmektedir. Bu birey atomistiktir. Oysa çevre ahlakı içinde sürdürülebilirlik konusunda yapılan tanımda farklı bir insan modeli öngörülmektedir. Bu insan bireylerin kuşaklar arası refah farklılığına duyarlı olduğu gibi, aynı kuşak içinde diğer insanların refah farklılığına da duyarlıdır. Bu halde artık atomistik bir insan modeli değil, diğer insanlarla ilişki içinde bir insan modeli öngörülmektedir. Bu, ekonominin dayandığı insan modelinin

yeniden tanımlanması demektir. Çevre hareketi "ekonomik-adam" modeli üzerinde gizil bir pazarlık başlatmıştır, denilebilir. Ama bu pazarlık henüz ekonomi kuramını dönüştürememiştir. Ekonomi kuramı, geçmişin "ekonomik adam" kabullerini sürdürmektedir. Böyle olunca da, çevre hareketinin ahlak alanındaki kazanımlarının pratikteki etkisi sınırlı kalmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramının gerisinde, ekolojik sistem içindeki bireylerin ilişki içinde bireyler olması kabulünün bulunduğunu saptamanın önemli sonuçları vardır. Ekolojik sistem içindeki bireylerin özgürlüğünü kısıtlamadan ekolojik sistemin bütünlüğünü gözönüne almaya olanak vermektedir. Bu statik ve bireylerinin davranışlarını onlara hiç bir seçme olanağı bırakmadan belirleyen bir bütünlük anlayışı değildir. Bu bireylerin kendi eylemleri sırasında sürekli olarak gözönünde tuttukları, ama bireylerin eylemleri sonucunda değişen, evrimleşen bir bütünlüktür. Böyle olunca, sürdürülebilirlik, sözkonusu gelişme sürecine ilişkin bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir anlayış, ekolojik sistemin tüm olarak evrimsel gelişme içinde olması anlayışını getirmektedir. Ekolojik sistemin insana ilişkin ögeleri ile insan dışındaki ögeleri (nesneler) birlikte bir evrim geçirecektir. Birlikte evrimci bir gelişme şeması söz konusu olmaktadır. Birlikte evrimci bir gelişme ahlak konusunda da bir genişleme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ahlak alanı daha önce insanlar arası ilişkileri düzenleyen bir "toplum sözleşmesi" niteliğine sahipken; çevre hareketi, ahlak için anlamlı olan alanın içine insan dışı bireyleri alarak genişletince, artık "toplum sözleşmesi" ahlak için yetersiz kalmakta, bunun yerine "doğa sözleşmesi" geçmeye başlamaktadır.

Böyle olunca, doğa sözleşmesinin nasıl temellendirilebileceği üzerinde duralım. Fransız devriminin getirdiği İnsan Hakları Bildirgesi, her insana özne olma hakkını getiriyordu. Bu öznelerin toplum içinde karşılıklı etkileşme içinde uzlaşmaları bir "toplum sözleşmesi" niteliğine sahip ahlak alanını oluşturuyordu. Bilginin ve eylemin özneleri bütün hakları kullanıyor, nesneleri ise tamamiyle dışlanıyordu. Aslında bu dışlama günümüzde iki bakımdan aşılıyordu. Bunlardan birincisi, ekolojik sistemin bireylerinin insan dışındaki nesneleri de kapsayacak biçimde genişletilmesidir. İkincisi ise, insanlar arası ilişkilerin yalın olarak kurulamayışı ve bu ilişkilerin kuruluşunun çoğu kez nesnelerden geçmesidir. Birlikte bir evrimsel gelişme bir ortak yaşam hukukunu, ya da ahlakını gerekli kılar. Doğanın insana verdiğine karşılık, insanın doğaya verecekleri olmalıdır. Eğer insan sadece doğadan alıyor ve ona bir şey sağlamıyorsa, insanla doğa arasındaki ilişki bir ortak yaşama ilişkisi değil asalaklık ilişkisi olur. Birlikte bir evrim modeli içinde sadece bir "toplum sözleşmesi" yeterli olmayacak, "doğa sözleşmesi"ni kapsayacak biçimde genişletilmesi gerekecektir. Toplum sözleşmesi, insanlar arası etkileşimle, ileti-

şimle oluşmaktadır. Oysa ekolojik sistemin insan dışı ögeleri insanlarla böyle doğrudan bir iletişim içinde değildir. Öyle ise insanlar doğaya karşı sorumluluklarını tek taraflı olarak mı yükleneceklerdir? Aslında insanların kendi aralarında bir uzlaşmaya vararak doğaya karşı sorumluluk yüklenmesini engelleyen bir şey yoktur. Ama insanların bir "doğa sözleşmesi" anlayışına ulaşmasını böyle tek yanlı bir niyet gösterisine bağlamak doğru olmaz. Doğa insanın karşısında pasif bir nesne değildir. İnsanların eylemlerine karşı oluşturduğu tepkilerle bir tür yanıt vermektedir. Doğa insanla güç, verimlilik ve karşılıklı etkileşim yoluyla iletişim kurmaktadır. Böyle bir bakış açısı içinde doğa sözleşmesi insanın müdahale gücünün derecesi ve niteliğiyle, doğanın sürdürülebilirliği arasındaki dengeyi sağlayacak biçimde oluşur.

III. Sürdürülebilirliğin Yaşama Geçirilebilmesi İçin Netleştirilmesi Gereken Kavramsal Çerçeve

Sürdürülebilirlik kavramınının çevre ahlakı içinde yerini yorumlamak, bu ilkenin uygulanması için yeterli değildir. Bu kavramı pratikte uygulayabilmek için daha operasyonel tanımlar yapmak gerekecektir. Bu kavramın uygulanmasından önce, daha başlangıçta yapılan iki kabule değinmekte yarar vardır. Bunlardan *birincisi,* sürdürülebilir bir toplumun, yani birlikte evrimsel bir gelişmenin olanaklılığıdır. *İkincisi,* ise sürdürülebilirliği gerçekleştiren değişik türde toplumlar olabileceği ve her türdeki toplumlarda sürdürülebilirliğin farklı yollar izlenerek gerçekleştirilebileceğidir. Sürdürülebilirlik, insan topluluğu ve çevresinin oluşturduğu ekosistemin gerçekleştirmesi gereken bir koşuldur. Ama bu koşul sistem teoride kullanılan kavramlarla karıştırılmamalıdır. Açık sistemler için geliştirilmiş olan sürekli kararlılık hali (steady-state) kavramı zamandan bağımsız olarak sistemin ögelerinin değişmesine ve yenilenmesine karşın, sistemin kompozisyonunun sabit kalması koşulunu tanımlamaktadır. Farklı başlangıç konumlarından yola çıkılsa da, sistemin tek olan bu sürekli kararlılık haline ulaşılacağı öngörülmektedir. Bu koşul sürdürülebilirliğe göre çok daha sıkıdır. Sürdürülebilirlikte bir gelişme yörüngesi (trajectory) üzerinde toplumun ve çevresel sistemin birlikte gelişerek kendilerini yeniden üretebilme özelliklerini korumasıdır. Bu esnek ve sistemin değişmesine açık bir koşuldur.

Sürdürülebilirliğin pratikte gerçekleştirilmesi, ekolojik sistemin iki alt sistemini teşkil eden insanların oluşturduğu sosyo-ekonomik sistem olan toplum ile, ekolojik sistemin insan dışı canlılar ile cansızlardan oluşan çevre arasındaki ilişkinin doğru olarak kurulmasından geçer. Bu ilişki, her iki alt sistemin kendisini geliştirerek yeniden üretebilmesine olanak vermelidir.

Sosyo-ekonomik sistemlerin kendilerini geliştirerek yeniden üretebilmesi yaşam kalitesini geliştirecek biçimde olacaktır. Yaşam kalitesinin geliştirilmesinden ne anlaşılması gerektiği çok değişik biçimde tanımlanılabilir. Buna ilişkin en sınırlı ve kestirme tanımlama insan haklarının gerçekleştirilmesi diye yapılabilir. Bu, refahın artışını öngördüğü kadar, belli ölçüde de eşitliği öngörür. İnsan hakları arasında temel ihtiyaçların, yani yiyecek, giyecek, konut, sağlık ve eğitim ve bunun gibilerinin karşılanmasına yer verilmesi bu şekilde yorumlanılabilir. İnsanların ihtiyaçlarını çeşitlendirmek olanaklıdır. Anlamlı bir sosyal çevrede yaşama ile bir topluluğa ait olma duygusuna sahip olurken, aynı zamanda da kendi otonomisini kaybetmediği bilinci içinde olmayı ve benzerleri, temel gereksinmelere eklenebilir. İnsan haklarının karşılandığı bir toplumsal sistemin, kendisini geliştirerek yeniden üretebilmesi için gerekli toplumsal koşulları gerçekleştirdiğini kabul edebiliriz.

Sürdürülebilir bir ekolojik sistemden söz edebilmek için, toplum alt sisteminin kendisini yeniden üretebilme koşullarını yerine getirmesi yetmez. Toplum alt sisteminden çevre alt sistemine gelen etkilerin belli bir düzeyde kalması gerekir. Bu etkiler genel olarak dört değişken ile açıklanmaktadır. Bunlar nüfus, refah düzeyi, teknoloji ve tüketim kalıbıdır. Bu dört değişkenin tümü birden, bir çarpım ilişkisi içinde çevreye olan etkiyi belirler.

Toplum alt sisteminden çevreye gelen etkilerin çevre üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler, çevrenin iki özelliğine bağlıdır. Bunlardan birincisi çevrenin *duyarlılığıdır* (sensitivity). Bir çevre alt sisteminin ya da bu sisteme ilişkin ögelerin toplum alt sisteminden gelen etkilerle değişme derecesidir. İkincisi *iyileşme kapasitesidir* (resilience). İnsan faaliyetlerinin çevre sisteminde yarattığı etkiler sonrasında, çevrenin insan kullanışlarını destekleyen yapısını eski haline getirebilme ya da iyileştirebilme kapasitesidir. Çevre alt sisteminin *bozulabilirliği* (fragility) çevrenin duyarlılığı ve iyileştirme kapasitesince, bir çarpım ilişkisi içinde, birlikte belirlenir.

Bir çevre alt sistemine toplumdan gelen etkiler yüksekse ve bu etkiler çevrenin bozulabilirlik sınırını aşıyorsa, çevre alt sistemi bozulmaya başlayacak ve ekosistemin sürdürülebilirliği tehlikeye girecektir. Çevre alt sisteminin bozulması yalnız çevre sisteminin kendisini yeniden üretemeyişi sonucunu doğurmayacak, toplum alt sistemi de gerekli girdileri çevreden alamayacağı için kendisini yeniden üretemeyecektir. Çevre alt sistemindeki bozulmanın sürdürülebilirlik açısından üç önemli boyutu olduğu kabul edilmelidir. Bu üç boyut *yaşam destek sistemleri, toplumun yararlandığı kaynaklar ve biyolojik çeşitlilik*tir.

Çevrenin bozulmasında en merkezi boyutu yaşam destek sistemleri oluşturmaktadır. Bu boyut, hem insan hakları arasında en merkezi konuma sahip

olan yaşam hakkıyla, hem de insan dışındaki canlıların yaşamlarını sürdürebilmesiyle ilişkilidir. Yaşam destek sistemleri yaşamın fizyolojik gereklerini sağlar, hava, su, besinler, değişik mineraller ve diğer enerji türlerini kapsar.

Toplumsal alt sistemin üretimini sürdürebilmesi için kaynaklara gereksinmesi vardır. Bu alt sistemin üretimini sürdürebilmesi için çevre sisteminden toplum sistemine kaynak akımı sürdürülebilmelidir. Kaynaklar bu bakımdan ikiye ayrılmaktadır. Kaynakların bir bölümü kullanıldığında tükenmektedir. Kaynakların bir bölümü ise akıllıca kullanıldığında kendisini yenileyebilmektedir. Bir ekolojik sistem içinde tükenebilir ve yenilenebilir kaynakların kullanılması konusunda sürdürülebilirliği sağlamak için izlenecek politikalar farklılaşacaktır.

Bir çevre alt sisteminde biyolojik çeşitlilikteki kayıplar, doğanın yeniden üretme kapasitesiyle insanların gereksinmeleri ya da istekleri arasında bir tutarsızlığın bulunduğunun bir göstergesi olarak alınabilir. Biyolojik çeşitliliğin kaybı, genetik çeşitliliğin kaybı dolayısıyla sistemin yeni koşullara uyum kapasitesinin düşmesi sonucunu doğurur. Tıp ve tarım alanında henüz algılanmamış bir çok fırsatın daha farkedilmeden kaybedilmesi anlamına gelecektir.

Çevrenin bu üç boyutunun herbirinde bozulma başladığında, bozulmanın ilerlemişliğine bağlı olarak, değişik bozulma derecelerinden söz edilebilir. Çevrenin sürdürülebilirlikten uzaklaşmasının ilk aşaması *"çevresel fakirleşme"* dir. Bu aşamada çevredeki kapasite düşmesi sınırlıdır. Bu kapasite düşmesi ancak iki kuşak sonrasında etkili olmaya başlayacak, insanların refahında düşmeler ortaya çıkaracak, gelecekteki kullanış olanakları yelpazesi daralacaktır. Çevrenin bozulma yörüngesinde daha ileri bir aşamaya geçilmesi *"çevresel tehlike"*yi ortaya çıkarmaktadır. Bu aşamada sürmekte olan bozulmanın devamı halinde, yaşayanların ya da gelecek ilk kuşağın gereksinmelerinin karşılanmasının olanaksız hale gelmesidir. Bozulma yörüngesinde daha ilerlenirse *"çevresel kritik duruma"* ulaşılmış olmaktadır. Bu aşamada, artık yaşayan kuşağın gereksinmelerinin ve refah düzeyinin varolan çevreye uyum alışkanlıkları içinde karşılanması olanağı kalmamaktadır. Bozulma yörüngesinde daha da ilerleme *"ekolojik sistemin çöküşü"*nü getirecektir. Bu halde çevre sistemi karmaşıklığını yitirecek, insan nüfusunda ve refahında büyük bir düşüş yaşanacaktır.

Sürdürülebilirliğin sağlanması için izlenebilecek yolların ne olduğunun saptanmasında, çevresel bozulma konusunda bir kavrama daha açıklık kazandırmak gerekir. Bu da, çevresel bozulmanın *geriye dönüşsüz (irreversible)* olup olmayısıyla ilişkilidir. Çevresel bozulma tamamiyle geriye dönüşsüz olsaydı, sürdürülebilirlik durumunu yitirmiş tüm alanların sonsuza kadar elden çıkması gerekirdi. Bu durumda da bozulmanın derecelerinden söz etmenin

pek bir anlamı kalmazdı. Oysa çevresel bozulma, çoğu kez bozulmayı önleme amaçlı yatırımlarla geriye döndürülebilir. Bozulmakta olan bir ekolojik sistemde negatif geri besleme (feedback) süreci etkili iken, eğer sistem iyileşme sürecine girdiyse, pozitif geri beslemeler etkili olmaya başlayacaktır. Bozulmanın yukarıda sözü edilen farklı dereceleri, yapılacak yatırımın mertebesinin ne olması gerektiğine belirler. Bozulma derecesi arttıkça, alınması gereken önlemler ve yapılması gereken yatırım miktarı artar.

IV. Sürdürülebilirliği Gerçekleştirmekte İzlenebilecek Alternatif Stratejiler Üzerine

Sürdürülebilirlikten uzaklaşma ister toplumsal, isterse de çevresel sonuçlar dolayısıyla olsun; her iki halde de bu olgu temelde toplumsaldır; çözümleri de toplumun olumsuz gelişmelere karşı koyabilme kapasitesinin artmasına bağlıdır. İnsanın kendi eylemlerinin sonuçları üzerinde düşünen aklı, sürdürülebilirliği sağlamak için değişik stratejiler geliştirecek ve bunları uygulamaya çalışacaktır.

Sürdürülebilirliği gerçekleştirmek için değişik stratejilerden söz edilebilir. Sürdürülebilirliğin nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda kavramsal netleştirilmenin yapıldığı bir önceki bölümde oluşturulan model, geliştirilebilecek alternatif stratejilerin neler olabileceğine ilişkin ipuçlarını vermektedir. Sürdürülebilirlik konusunda önerilen stratejileri beş grup içinde toplayabiliriz. Bunlardan *birincisi,* taşıma kapasitesi, ya da çevresel eşik kavramlarını merkeze alan yaklaşımlardır. Yeni Malthus'cu bir ele alıştır. Çözümü nüfusun ve insan faaliyetlerinin azaltılmasında ya da mekânda dağıtılmasında aramaktadır. *İkincisi,* toplumunun çevreye etkisini tüketim alışkanlıklarını değiştirerek yaşam biçimini çevreye duyarlı hale getirerek azaltmaya çalışmaktadır. Çözüm yaşam kültürünün değişmesinde aranmaktadır. *Üçüncü* tür yaklaşımlarda ise çözüm, teknolojinin iyileştirilmesinde görülmektedir. Teknolojideki gelişmeden, Malthus'çu sınırlamaların aşılmasında yararlanılmaya çalışılmaktadır. *Dördüncü* türdeki çözüm arayışları, ekonominin karar verme ölçütlerinin değiştirilmesiyle sağlanmaya uğraşılmaktadır. *Beşinci* grup yaklaşımlar, çözümü, toplumun başarısına ilişkin ölçütlerin salt ekonomik değişkenlerle sınırlı kalmasından çıkarılarak genişletilmesi (toplumsal göstergeler) yoluyla gerçekleştirme ile aranmaktadır.

Bu stratejilerden *birincisi,* çevresel bozulmanın dünya üzerinde nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin yığıldığı belli yerlerde olmasından yola çıkmaktadır. Nüfusun belli noktalarda yığılması toplumsal sistemin sınırlı ekonomi mantığının sonucudur. Bu saptamalar, ekoloji biliminin hayvanlar alemi için geliştirdiği taşıma kapasitesi kavramının, insan nüfusunun mekânsal dağılımına uygulanması düşüncesinin geliştirilmesine kaynaklık etmiştir.

Belli bir alanın, belli bir türdeki kaç hayvanı taşıyabileceği kolayca ve kesin olarak saptanabilmektedir. Biyolojik süreçler, belli bir alandaki hayvan nüfusunu (S) eğrisini izleyerek taşıma kapasitesi altında dengelemektedir. Fakat belli bir alanın, hatta dünyanın ne kadar nüfusu kaldırabileceğini hesaplamak aynı biçimde olanaklı değildir. Belli bir alanın ne kadar nüfus kaldırabileceğinin hesaplanmasında üç tür zorluk vardır. Dünyada bireylerin tüketim düzeyleri arasında çok büyük farklılıklar vardır. Diğer yandan insan toplumunun teknoloji geliştirebilme niteliği sürekli olarak taşıma kapasitesini değiştirebilmekte ve artırmaktadır. Ayrıca insanların besinlerini ve üretim için kullanabilecekleri kaynakları başka yerlerden taşıma olanağına sahip bulunması durumu çok değiştirmektedir. İnsan, yaşamakta olduğu yeri çevresel değerler açısından korurken çok uzaklardaki yörelerde önemli tahribata neden olabilmekte, çevrecilerin kullandığı deyimle ayak izlerini çok başka yerlerde bırakmaktadır.

Tüm bu sakıncalarına karşın, taşıma kapasitesine uygun arazi kullanma planlarının yapılması sürdürülebilirliği gerçekleştirmek için başvurulan bir yol olma özelliğini korumaktadır. Arazi kullanma pratiğiyle kolayca uyum yapan bu yaklaşım fiziki plancılara çok çekici gelmektedir. Malthus'cu düşüncenin bir uzantısı olan taşıma kapasitesi kavramı daha da geliştirilerek fiziki plancıların gereksinmelerine daha uygun olan "çevresel eşik" kavramının kullanılması önerilmiştir. Bu teknolojik gelişmelere daha duyarlı bir kavramdır. Bir alandaki bir kullanma eşiği, varolan ya da ulaşılabilen teknoloji içinde doğal kaynakların getirdiği sınırlamadır. Nihai çevresel eşik kavramı ise yine varolan teknolojik sınırlamalar içinde çevrede geri dönülmez tahribat doğuracak aşamaya kadar olan kullanım derecelerini kastetmek için kullanılmaktadır.

Sürdürülebilirliğin sağlanması için önerilen stratejilerin *ikinci* grubunu tüketim alışkanlıklarının ve yaşam biçiminin değiştirilmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan öneriler iki grupta toplanabilir. Temel ayırım çizgisi bugünün yaygın olan materyalist değerlerin hakim olduğu yaşam çizgisinin yadsınıp yadsınmayışından geçmektedir. Bir grup öneri, materyalist değerlerin hakim olduğu yaşam çizgisini temelden sorgulamadan çevreye etkisini azaltacak öneriler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, yaşamın atıklarının değerlendirilmesi, gerikazanımın artırılması, israfın önlenmesi, tüketim çılgınlığının önlenmesi vb. sayılabilir. Bu temel ayırım çizgisinin öte yanında, materyalist yaşam değerlerinin yadsınması yer almaktadır. Yaşamın gönüllü olarak basitleştirilmesi, dışa karşı olan zenginliğinden vazgeçilerek, içe dö-

nük zenginliğinin artırılması önerilmektedir. Bu tür önermelerle çevre ahlakında dinleşme eğiliminin ortaya çıktığı söylenebilir. Hangi çizgide olursa olsun tüketim kalıplarında ve yaşam alışkanlıklarında değişikliklerin kısa sürede sağlanması beklenemez. Ancak uzun soluklu kampanyalar ve eğitim sistemindeki düzenlemelerle gerçekleştirilmesi düşünülebilir.

Sürdürülebilirliği gerçekleştirmenin yolunu teknolojinin ve bilimin kullanılışında gören *üçüncü* tür yaklaşımlar iki gruba ayrılabilir. Bunlardan bir bölümü teknoloji ve bilimin gücü hakkında iyimser bakış açısına sahip iken, diğer bir bölümü kötümser olarak yaklaşmaktadır. İyimser bakış açısı içinde bilim ve teknolojiye güven adeta sonsuzdur. 1960 lı yıllarda teknolojinin çevresel etkileri olmadan sınırsız enerji sağlayabileceği, deniz sularını çok düşük fiyatlarla arıtılabileceği, sun'î proteinlerin üretilebileceğine inanılıyordu. Bir anlamda teknolojideki gelişmenin, doğal çevrenin insan yaşamına getirdiği sınırlamaları önemsiz hale getireceği düşünülüyordu. Bu, doğaya sadece araçsal olarak bakan yaklaşımdır. Oysa teknoloji konusunda kötümser olanlar tamamen farklı bir bakış açısına sahiptirler. Çevre merkezli bir ahlakı savunanlar, teknolojideki gelişmelerin insanın tahrip gücünü artırdığını söylemektedirler. Gelişmiş teknolojileri kullanmak yerine, üretimde, geçmişteki teknolojilerin kullanılmasını önermektedirler. Çevre hareketinin gelişmesi içinde teknoloji konusunda böyle bir ikilem ortaya çıkmıştır.

Ama günümüz pratiği içinde teknolojiden bu ikilemin içine düşmeden sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesinde yararlanılmaya çalışılmaktadır. Bilim ve teknolojinin gelişimi ve kullanılması toplumdaki hakim değerlerden bağımsız değildir. Toplumda çevre duyarlılığı arttıkça, çevrenin sürdürülebilirliğine verilen önem arttıkça, bilim ve teknolojinin etkisi yön değiştirecektir. Bilim ve teknolojinin katkısını yadsımak, insan aklının bu alandaki katkısını yadsımak demek olacaktır.

Sürdürülebilirliği sağlamak için izlenebilecek *dördüncü* tür stratejilerin ekonominin karar ölçütlerini yeniden düzenlemeye yöneldiğini görmüştük. Bu yeniden düzenlemenin iki farklı alanda yapıldığı gözlenmektedir. Birincisi ulusal ekonominin yıllık performansının ölçülme biçimine ilişkindir. Çevre hareketi öncesinde dar ekonomik yorum hakim iken, bir ulusun yıllık ekonomik performansı net ulusal hasıla olarak saptanıyordu. Bir ulusal sistemde yapılan tüketim net ulusal hasılayı aşıyorsa, o sistem fakirleşmektedir. Net ulusal hasılanın hesaplanması bir ekonomide her faaliyetin yarattığı katma değerlerin toplamından yıllık sermaye tüketiminin düşülmesiyle elde ediliyordu. Böyle bir hesaplamada, toplumun tüketebileceği net ulusal hasıla miktarı yüksek olarak hesaplanmış oluyordu. Çünkü bu hesaplamada, toplumdaki üretim faaliyetlerinin çevreye etkilerinin giderilmesi için yapılması gere-

ken masraflar ve doğal kapital tüketimi hesaba katılmıyordu. Bu durumda "sürdürülebilir sosyal net ulusal hasıla" kavramı geliştirilmiştir. Sürdürülebilir sosyal net hasıla, net ulusal hasıladan çevre koruyucu harcamalar ile doğal sermayenin tüketiminin düşülmesiyle saptanacaktır. Dar ekonomi anlayışındaki sermaye kavramının, doğal sermayeyi kapsayacak biçimde genişletilmesinin sürdürülebilirliği gerçekleştirmek için yeterli olacağı varsayılmaktadır.

Ekonominin karar kriterlerinde ikinci gelişme fiyatlandırmaya ilişkindir. Ekonomi dar anlamıyla ele alındığında, bir ekonomik sistemde fiyatların marjinal maliyetlere eşit olarak saptanması halinde, o sistem içinde en uygun üretim ve tüketim kompozisyonunun oluşacağı varsayılmaktadır. Oysa bu ele alışta üretim ve tüketimin çevre üzerinde yarattığı dışsal etkiler hesaba katılmadığından, sürdürülebilir olandan daha çok üretim ve tüketim yapılmasına neden olacaktır. Dar ekonomi anlayışının yarattığı bu sapmayı ortadan kaldırabilmek ve çevresel kayıpları da hesaba katabilmek için, ekonomik değer kavramı genişletilmektedir. Toplam ekonomik değerler, kullanım değerleri ve kullanım dışı değerler adı altında iki gruba ayrılarak, çeşitlendirilerek çok kapsamlı hale getirilmiştir. Kullanım değerleri içinde üç tür değer yer almaktadır. Bunlardan birincisi doğrudan kullanım değeridir. Bir kaynağın kullanılmasından doğrudan kazanılabilecek geliri göstermektedir. Dar ekonomik bakış açısında hesaba katılan sadece bu değerdir. İkincisi ekolojik fonksiyon değeridir. Bir kaynağın ekolojik olarak gördüğü işlevlerin değeridir. Beslenme zincirleri vb. karşılıklı etkileşme yoluyla doğan dolaylı değerlerdir. Üçüncüsü ise seçme (option) değeridir. Bu bir kaynağı gelecekteki bir tarihte kullanma fırsatını korumanın günümüzdeki değeridir. Kullanım dışı değerler iki grupta toplanmıştır. Bunlardan biri sadece orada var olmasının sağladığı tatminin değeridir. İkincisi ise daha sonraki kuşaklara aktarmaya toplumun yüklediği değerdir. Toplam ekonomik değer bu şekilde kapsamlı olarak tanımlandığında, sistemi sürdürülebilirliğe götürecek fiyatlandırmanın ne olacağı da yeniden tanımlanmak durumundadır. Fiyat marjinal fırsat maliyetleri toplamına eşit olmalıdır. Bu marjinal fırsat maliyeti içinde kaynağı kullanıcıya sağlamanın, ekolojik fonksiyonlar kaybının, kirlenmenin, gelecekteki fırsat kayıplarının, kaynakların varolmasının ve diğer kuşaklara devrine yüklenen değerlerin kayıplarının marjinal değerlerinin toplamından oluşmaktadır.

Çevre hareketinin gelişmesinin ilk aşamalarında OECD'nin öncülüğünde gelişen kirleten öder prensibi ya da kullanıcı öder prensipleri, burada değinilmiş olan marjinal fırsat maliyetinin fiyata eşit olması prensibinin bir özel hali olarak görülebilir. İster burada önerilen fiyatlandırma stratejisi, ister bir ulusun ekonomik performansını ölçmede kullanılması önerilen "sürdürülebilir sosyal net ulusal hasıla" ölçütü olsun, bir ahlak ilkesinin uygulanması ola-

rak görülebilir. Bu ahlak ilkesi, her kuşağın tükettiği fırsatların ve kaynakların, kendi yarattığından fazla olmaması diye formüle edilebilir.

Beşinci tür stratejiler, dördüncü tür stratejilerde olduğu gibi, temelde ekonominin kapsamını genişleterek çevresel faktörlerin hesaba katılması yerine, başarılması istenilen çok sayıdaki hedefin ayrı ayrı hesaba katılmasını ön gören yaklaşımlardır. Bunun ölçümü için yaşam kalitesini ölçen performans göstergeleri geliştirilmiştir. Bu performans göstergelerini, insan haklarının ve doğayla yapılan sözleşmenin yaşama geçirilmesi olarak yorumlamak olanaklıdır. Çevresel etki değerlendirilmesi yöntemini de bu bakış açısının proje düzeyindeki bir aracı olarak görebiliriz. Aynı şekilde, bölge düzeyindeki uygulamalar için kritik başarı faktörleri geliştirilmiştir.

V. Sürdürülebilirlik İçin Bir Strateji Taslağı

Sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesinde izlenebilecek değişik stratejilerin olanaklı olduğunu gördük. Pratikte bu stratejiler birbirini dışlayan saf uygulamalarını değil, hemen hemen hepsinden kaynaklanan değişik politikaların bir arada eklektik bir paket halindeki uygulamalarını görüyoruz. Bu bölüme kadar yaptığımız çözümleme paralelinde sürdürülebilir bir gelişme için böyle bir eklektik politikalar demeti aşağıda verilmektedir.

1. İnsanlığın günümüze kadar yaşadığı gelişmenin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, ekolojik sistemin sürdürülebilirliği konusunda ciddi tehlikeler yaratmaktadır. İnsanın kendi eylemleri üzerinde düşünen aklı, uzun erimli bir bakış açısıyla, sürdürülebilirliği sağlamak için varolan eğilimleri düzeltecek politikalar geliştirmelidir.

1.1. -Toplumsal sistem, yaşam kalitesini geliştirerek sürekli olarak kendisini yeniden üretebilmeyi başarabilmelidir.
-Toplumsal sistem sürekli olarak yaşam kalitesini artıran bir gelişmeyi sürdürebilmelidir. Çözüm gelişmeden vazgeçilmede aranmamalıdır.
-Toplumsal sistem içinde yer alanların yaşam kaliteleri arasında büyük farklılıklar doğmamalıdır. Sistem içinde güçsüz kesimler lehine yeniden dağıtım mekanizmaları bulunmalıdır.
-Toplum içinde işsizlik ve enflasyon belli değerler altında tutulmalıdır.
-Toplum içinde insan hakları yaşama geçirilmelidir.
-Toplumda kişilerin katılabilecekleri, kendilerini ifade edebilecekleri, toplumun geleceği içinde kendilerine bir yer veren kim-

likleri üretebileceği demokratik bir rejim var olmalıdır.
-Ekonomik ve siyasal kararlılık sağlanmalıdır.

1.2. -Toplumsal sistemin çevreye olan olumsuz etkilerini sürekli olarak azaltacak politikalara öncelik verilmelidir.
-Nüfusun büyüme hızı sadece kendini yenileyen düzeye getirilmelidir ya da demografik geçiş süreci tamamlanmalıdır.
İlk ve orta eğitim zorunlu eğitim haline getirilirken, bu eğitim içinde çevre ve vatandaşlık bilincinin oluşumuna özel önem verilmelidir.
-Nüfusun mekansal dağılımının çevresel eşikler ve taşıma kapasitelerini aşmamasına özen gösterilmelidir.
İsrafçı, gösterişçi tüketim alışkanlıklarının yerine, kullanım değerine önem veren tüketim alışkanlıklarının gelişmesine çalışılmalıdır.
-Üretilen ürünlerin dayanıklılığını ve kullanım sürelerini artırmalı, kullanım dışı kalan ürünlerin atık haline gelmesini önlenmeli, geri kazanım süreçleri içine girmesini sağlamalıdır.
-Varolan ve gelişecek teknolojilerin çevre dostu olmasına özel önem vermelidir.

1.3. -Çevresel kalite korunmalı ve yaşam destek sistemleri sürdürülmelidir. Yani su, toprak ve hava kalitesi, ekolojik sistemin işlevleri, landscape değerleri korunmalıdır.
-İnsan faaliyetlerinden doğan katı, sıvı ve gaz atıkların doğaya verilmesinde uyulması gereken standartlar geliştirilmeli ve bu standartlara uyum denetlenmelidir.
-Besin zincirleri ve temel madde döngüleri sürdürülmelidir.
İçinde yaşanmak ve gidilerek görülmek isteğini uyandırması bakımından landscape çekiciliği korunmalıdır.

1.4. -Doğal kapitalin korunması ve sürdürülmesi sağlanmalıdır. Her kuşağın ancak ürettiği kadar tüketebileceği ilkesine özenle uyulmalıdır.
-Kendisini yenileyebilen kaynaklar, kendisini yenileme hızlarından daha hızlı olarak tüketilmemelidir.
-Kendisini yenileyen kaynaklardan aşırı kullanma dolayısıyla kapasitesi düşmüş olanlara verimliliklerini artırmak için yatırım yapılmalı ya da dinlendirilmelidir.
-Tükenen kaynaklarda ise kaynak tüketimini azaltacak değişik yollara aynı zamanda başvurmalıdır. Aynı ürünü başka girdiler-

le üretecek teknolojiler geliştirilmeli, bu ürüne ikame edilecek yeni ürünler geliştirilmeli, geri kazanım yollarına başvurulmalıdır.

-Bu bakımdan tükenebilir enerji kaynaklarının tüketimine özellikle önem verilmelidir.

1.5. -Doğal kaynakların teknik ve ekonomik bakımdan etkin kullanımını sağlayacak ilkeler konulmalı, karar süreçleri bu açıdan gözden geçirilmelidir.

-Kaynakların kullanımın fiyatlandırılmasında marjinal fırsat maliyeti esas alınmalıdır. Bu yolla kullanıcılar, kaynakların topluma gerçek maliyetini ödemeli, daha düşük bir fiyat ödeyerek kendi kullanmasının maliyetini topluma dışlayamamalıdır. Kullanan öder, kirleten öder ilkeleri ve kaynak kullanımlarının vergilendirilmesi bu genel politikanın özel halleridir.

-Kaynakların kullanma haklarını belirleyen mülkiyet vb. kurumsal düzenlemeler, doğal kaynakların aşırı kullanılmasını önlemesi ve sürdürülebilirliğini sağlaması açısından yeniden gözden geçirilmelidir.

-Ekolojik sistemin verdiği işaretlerin toplum bakımından gözlenmesi kolaylaştırılmalıdır.

-Ekonomik politika kararlarını yönlendiren sosyal muhasebe teknikleri doğal sermaye tüketimlerini gözönüne alacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

1.6. -Gelecekteki fırsatları ortadan kaldıracak geriye dönüşü olanaksız kılan eylemlerden kaçınarak, geleceğin seçme olanaklarını sürdürmelidir.

-Çevreyi tahrip eden gelişmelerden kaçınılmalı, tahrip edilen çevrenin özelliklerinin yeniden kazanılması için önlemler alınmalıdır.

-Ekolojik, ekonomik ve sosyal çeşitlilik artırılmalıdır.

-Ekonomide düşük ve kararlı bir reel faiz haddinin geçerliliği sağlanmalıdır.

1.7. -Uluslararası ilişkilerin sürdürülebilirliğe yardımcı olacak biçimde yeniden düzenlenmesi gerekir.

-Uluslararası sistemde gelişmiş ülkelerden gerikalmış ülkelere gelir transferi sağlayarak, gerikalmış ülkelerin yenilenebilir kaynakları üzerindeki baskılar azaltılmalıdır.

-Ekolojik sorunlar küreseldir. Küresel ısınma, ozon deliği, nük-

leer kirlenme ve benzerlerinin ortaya çıkmasında dünya tüketiminin büyük kısmını gerçekleştiren gelişmiş ülkelerin katkısı çok yüksektir. Olumsuz sonuçlarını tüm dünya halkları yaşamaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelere yapılacak gelir transferinin gerekçesini oluşturacak önemdedir. Karbon vergisi önerilerinde olduğu gibi. Uluslararası ticaret kurallarının yeniden düzenlenmesinde çevrenin ve toplumsal sistemlerin sürdürülebilirliği göz önünde tutulmalıdır.

-Dünyada barış korunmalı, her türlü savaştan kaçınılmalıdır.

SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme (*)

Dr. Erel TELLAL (**)

80 yıllık geçmişe sahip Türk dış politikasının 45 yılının Soğuk Savaş koşullarında geçtiği, Soğuk Savaş'ın Türkiye açısından içeriğinden bağımsız olarak Sovyet istekleriyle başladığı göz önüne alındığında bu isteklerin Türk dış politikasına yön veren gelişmelerden biri olduğu teslim edilecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye iç ve dış politikalarını "Sovyet tehdidi" söylemi üzerinden belirlemiştir. Her özel durum için farklı farklı öne çıkarılan "Sovyet tehdidi" söyleminin arkasındaki tutamak da Sovyet istekleri olmuştur. İsteklerin değerlendirilmesi Soğuk Savaş döneminde izlenen Türk dış politikasına ışık tutacaktır.

Bu çalışmada, öncelikle SSCB'nin 1945-1946 yıllarında Türkiye'den istekleri anımsanacak, ardından bazı saptamalarla bu isteklerin içeriğine değinilecek ve yol açtığı sonuçlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I.

SSCB'nin Türkiye'den istekleri 19 Mart 1945'te SSCB'nin 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshetmek istediğini bildirmesiyle başlayan bir süreçtir. Antlaşmanın feshedileceği içerdiği hükümlere uygun olarak SSCB tarafından Türkiye'ye bildirilmiştir (1). Fesih ihbarını alan Türkiye 4 Nisan

---

(*) Bu çalışma, Prof. Dr. Oral Sander anısına 18 Ekim 2000 tarihinde düzenlenen "Soğuk Savaş ve Türk Dış Politikası" Konferansı'nda yapılan sunuşun genişletilmiş biçimidir.

(**) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

(1) **Pravda, İzvestiya**, 21.3.1945. **Vneşnaya Palitika Sovyetskava Sayuza v Period Ataçestvennoy Vaynı**, C. 3, 1 Ocak-3 Eylül 1945, Moskova, Gasudarstvennoye İzdatelstva, 1947, s. 146. **FO 371/48773**. 17 Aralık 1925'te imzalanan "Dostluk ve Tarafsızlık

1945 tarihli notasıyla yeni bir antlaşma için SSCB'nin önerilerini sormuş ve bu önerilerin "büyük bir dikkat ve iyi niyetle" inceleyeceğini dile getirmiştir (2).

İhbarın ardından, danışmada bulunmak üzere Ankara'ya gelen Büyükelçi Selim Sarper Mayıs sonunda yeniden Moskova'ya dönmüş ve 7 Haziranda Dışişleri Bakanı Molotov tarafından kabul edilerek, kendisine SSCB'nin yeni bir antlaşma imzalamak için öne sürdüğü şartlar sözlü olarak iletilmiştir: Sovyet yönetimi 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'yla belirlenen sınırda değişiklik (Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi) ile Boğazlarda güvenliğin birlikte sağlanması için üs istemektedir (3). İstekler Sarper tarafından reddedilmiş ve görüşülemez bulunmuştur. 18 Haziranda yinelenen görüşmede taraflar duruşlarında bir değişikliğe gitmemişlerdir.

Antlaşması", taraflardan birine karşı üçüncü taraf(lar)ın askerî saldırısı durumunda diğer tarafın "tarafsız" kalacağını ve tarafların birbirlerine saldırmayacaklarını öngörüyordu. 1929'da imzalanan ek bir protokolle süresi uzatılırken, tarafların kara ya da denizden doğrudan komşularıyla gizli anlaşmalar imzalamadıkları bildirildi, bundan sonra bu komşularla yapacakları anlaşmalar için birbirlerinin onaması koşulu getirildi. Son olarak, 7 Kasım 1935'te on yıllık bir süre için uzatılmıştı. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C.1, 2. Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 27-38. Türkkaya Ataöv, **Turkish Foreign Policy, 1939-1945**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1965, s. 126. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 248-251. Selim Deringil, **Denge Oyunu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 251-253. Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 276-277. Sovyet kaynakları yeni bir anlaşma imzalanamamasım bir açıklama getirmeksizin Türkiye'nin suçu biçiminde değerlendiriyor. M. A. Gasratyan, S. F. Areşkova, Yu. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, Moskova, Nauka, 1983, s. 215.

(2) Vneşnaya Palitika..., **op.cit.**, 1947, s. 163-164. Bu yazışmanın ardından 16 Mayıs 1945'te Başbakan Saraçoğlu, Avrupa'daki zaferi kutlamak için Stalin'e bir telgraf yollamış, Stalin bunu yanıtlamıştır. **Ibid.**, s. 544-545.

(3) A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, Ankara, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1992, s. 265-273. Erkin, **op.cit.**, 1968, s. 253-265. Gürün, **op.cit.**, 283-289. Necmettin Sadak, "Turkey Faces the Soviets", **Foreign Affairs**, 27/3 (April 1949), s. 458. A. Haluk Ülman, "Sovyetler Birliği ve Türk Boğazları", **Forum**, 162 (1 Ocak 1961), s. 6. Molotov'un Sarper'den istekleri hem İngiltere hem de ABD tarafından, Stalin'in Yalta'da verdiği Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı sözüne aykırı olduğu biçiminde değerlendirildi. Ancak, Molotov-Sarper görüşmesinin dostça bir atmosferde geçmesi ve SSCB'nin bunu resmî bir isteğe dökmemesi nedeniyle herhangi bir girişimde bulunulması erken görüldü. Washington to FO, 28.6.1945, **FO 371/48773**. FO Minute, "Turco-Soviet Relations", 10.7.1945, **FO 371/48774**.

Konu Türkiye, İngiltere, ABD arasındaki ikili yazışmaların yanı sıra savaş sonrası düzenlemelerine ilişkin Potsdam (Berlin) Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) Stalin, Churchill ve Truman tarafından ele alınmıştır. Montrö'de değişiklik dışındaki isteklerini İngiltere ve ABD'ye kabul ettiremeyen Stalin, tarafların görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmesi çözümüne rıza göstermiştir. Potsdam'da alınan karar gereği ABD (2 Kasım 1945) ve İngiltere (21 Kasım 1945) Türkiye'ye Boğazlar rejiminin düzenlenmesine ilişkin görüşlerini bildirmişlerdir (4).

Bu sırada Nisan 1945'ten başlayarak Sovyet basını Türkiye'nin savaş sırasında izlediği politikayı yeren bir kampanya başlatmıştır. Sovyet isteklerinin dünya kamuoyuna duyurulmasının ardından Türkiye'de de Sovyet karşıtı bir kampanyaya tanık olunmaktadır. 4 Aralıkta Tan Matbaasının basılması (5), 14 Aralıkta Komünisti'da (20 Aralıkta Pravda ve İzvestiya'da) Gürcü profesörlerin Türkiye'den toprak talep eden makalelerinin yayınlanması (6) bu gergin ortamda gerçekleşmiştir.

Fesih ihbarının ardından Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile sürdürdüğü danışmaları ve yönlendirmesiyle (ve uluslararası ortamdaki diğer gelişmelerin etkisiyle) 1946'dan başlayarak bu iki devlet Sovyet istekleri konusunda daha duyarlı davranmaya başlamışlardır. Hemen akla gelen iki örnek 21 Şubat 1946'da Dışişleri Bakanı Bevin'in Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmayla, Nisan 1946'da Missouri Zırhlısı'nın (Kasım 1945'te yaşamını yitiren Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşıyla) Türkiye'ye gelmeleridir (7).

---

(4) Erkin, **op.cit.**, s. 270-272. Gürün, **op.cit.**, s. 300-301.

(5) **Cumhuriyet**, 3.12.2000. **Cumhuriyet Dergi**, 767 (3.12.2000), s. 12-14.

(6) Gürcü profesörlerin makalesinin Rusça metni ve Türkçe çevirisi için: Erel Tellal, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000, ek II. Bundan önce, 12 Aralık tarihli Komünisti'da Acaristan Kadısı Rasih Süleymanoviç Beridze'nin, "Türk İşgalciler Topraklarımızı Geri Vermelidir" başlıklı yazısı çıkmıştı. Kadı şu toprakları geri istiyordu: Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ile Trabzon ve Giresun'u da kapsayan Doğu Lazistan. **Komünisti**, 12.12.1945.

(7) Dışişleri Bakanı Bevin Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada: "... gerçekten de istediğim Türkiye'nin tam bağımsız olmasıdır..." diyordu. Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945-1958**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 35. 5 Nisan 1946'da Missouri'nin İstanbul'u ziyareti ABD'nin duruma kayıtsız kalamayacağının göstergesiydi. Temmuz başında SSCB Büyükelçi Vinagradov'u merkeze aldı. Boğazlar üzerine nota alışverişi yaşanırken Ankara'da SSCB Büyükelçisi yoktu. Erkin, **op.cit.**, 1968, s. 290-291.

Nihayet, önce 8 Ağustos 1946'da ve ikinci olarak 24 Eylül'de SSCB Türkiye'ye nota vererek, Montrö'de gerçekleşmesini istediği değişiklikleri açıklamıştır. SSCB notalarında dört noktaya değinmiştir: 1) Notalar, Potsdam'da alınan kararlar çerçevesinde verilmiştir, 2) Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazların güvenliğini sağlayamamış, sorumluluklarını yerine getirmemiştir, 3) Bu duruma varolan Boğazlar rejiminin yetersizliği de neden olmuştur ve 4) SSCB yeni bir rejim için önerilerini sunmaktadır. Buna göre, 1) Boğazlar tüm ticaret gemilerine açık tutulmalıdır, 2) Karadeniz'de kıyısı olan devletlerinin savaş gemilerine her zaman açık tutulmalıdır, 3) Özellikle öngörülen durumlar dışında Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmalıdır, 4) Boğazlar'dan geçişin düzenlenmesi yetkisinin Türkiye ve diğer Karadeniz devletlerine ait olduğu kabul edilmelidir, 5) Boğazlar'ın güvenliği Türkiye ve SSCB tarafından sağlanmalıdır (8).

Türkiye, Sovyet notalarını 22 Ağustos ve 18 Ekim tarihlerinde yanıtlamıştır (9). Boğazlar'ın denetimindeki yetersizliğin olsa olsa Montrö'deki teknik eksiklikten kaynaklanabileceğini ileri sürerek, kusurun kendisine ait olduğunu reddetmiştir. Üstelik, savaş boyunca SSCB'nin yakınmada bulunmadığını anımsatmış, buna rağmen Montrö'nün teknik açıdan gözden geçirilmesine hazır olduğunu belirtmiştir. Kısaca, SSCB'nin önerilerinden ilk üçü kabul edilmiş, son ikisi geri çevrilmiştir (10).

II.

19 Mart 1945'ten başlayarak yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla özetlendikten sonra, bu gelişmeler üzerine bazı saptamalar yapmak açıklayıcı ola-

---

(8) **Ibid.**, s. 294-296, 414-415. Bilge, **op.cit.**, 1992, s. 300-301. K. V. Bazileviç, **A Çernamorskih Pralivah**, Moskova, Pravda, 1946, s. 26-27. **Vneşnaya Politika SSSR, Zbornik Dokumentov**, C. 6, Eylül 1945-Şubat 1947, s. 458-460.

(9) Cemil Bilsel, "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", **The American Journal of International Law**, 41/4 (October 1947), s. 740-743. Notalar SSCB'de, Boğazlarda yeni bir düzenleme yapmak üzere SSCB'nin Türkiye'ye bir önerisi olarak değerlendirildi. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlık adı altında Hitler yönetimi ile işbirliği yaptığı ve Boğazları SSCB aleyhine kullandırdığı vurgusu öne çıktı. M. Rogovski, "A Çernomorskih Prolivah", **Propaganda i Agitatsiya**, 18 (1946), s. 43-47. İ. Vasilyev, **A Turetskom "Nötralitete" va Ftoroy Mirovoy Vayne**, Moskova, Gaspolitizdat, 1951, s. 66-71, 104-119. A.F. Miller, **Turtsiya i Problema Pralivov**, Moskova, Pravda, 1947, **passim.**. Bazileviç, **op.cit.**, 1946, s. 26-28. B. A. Dranov, **Çernomorskiye Pralivı, Mejdunarodna-Pravavoy Rejim**, Moskova, Adalet Bakanlığı, 1948, s. 213-233.

(10) Erkin, **op.cit.**, 1968, s. 298-304, 311-315, 416-440. Bilge, **op.cit.**, 1992, s. 303-330. Vneşnaya Politika SSSR, **op.cit.**, s. 664-670.

caktır. Sovyet istekleri üzerine yapılacak ilk saptama toprak isteklerinin yalnızca sözlü olarak dile getirildiği, yani resmen Türkiye'ye iletilmediğidir (11). Molotov, 1921 Moskova Antlaşması'yla saptanan sınırın, o dönemde zor durumda bulunan Moskova yönetiminin aleyhine olduğunu ve savaş sonrası uluslararası ortamda Kars ve Ardahan'ın Ermenistan ve Gürcistan SSC'lerine dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. SSCB'nin bu yaklaşımı karşısında Türkiye de ihtiyatlı bir tavır takınmış, Sovyet istekleri yabancı ve yerli basında yer ederken, Türkiye resmi bir açıklama yapmayarak Sovyetler'e isteklerini geri çekme şansı tanımıştır (12).

İsteklerini resmen Türkiye'ye iletmeyen SSCB bir yandan Gürcü profesörlerin makalesinde olduğu gibi kamuoyunu kullanırken, öte yandan Ermenistan'da din unsurunu öne çıkarmıştır. Sarper'in Molotov'la yaptığı iki görüşmenin arasında (7-18 Haziran) Ermenistan'da Gatoğigos (Dünya Ermenileri Baş Patriği) seçimi yapılmıştır (Horen I, 1938'de ölmüştü). Gatoğigos seçilen Kevork VI. Stalin'e başvurarak arazi isteklerinin desteklenmesini ve diasporanın Ermenistan'a gelebilmesi için düzenleme yapılmasını istemiştir (13). Üstelik, kilisenin bu isteklerinin ABD'de yaşayan diaspora arasında destek bulması da amaçlanmıştır.

Toprak istekleri hakkında son olarak Büyükelçi Sarper'in değerlendirmesine değinilmelidir. İstekler Molotov tarafından kendisine iletildikten sonra Ankara'ya bilgi sunan Sarper, özellikle toprak isteklerinin Sovyetler tarafından bir pazarlık unsuru olarak öne sürüldüğünü düşünüyordu (14).

---

(11) 11 Ocak 1946'da Londra'da Dışişleri Bakanı Bevin'i ziyaret eden Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Sovyet isteklerinin resmen Türkiye'ye iletilmediğini, ama bir gün iletilmesinin beklendiğini söylüyordu. Mr. Bevin to Sir M. Peterson, 11.1.1946, **FO 371/59239**.

(12) 9 Mart 1946'da Sovyet Büyükelçisi Vinagradov'u kabul eden Başbakan Saraçoğlu, Türkiye'nin bu tutumuna dikkat çekiyordu. Ankara to FO, 18.3.1946, **FO 371/59242**. Yine, Türk yetkililer verdikleri demeçlerde oldukça yumuşak tavır takınıyorlardı. Örneğin, San Francisco Konferansı'na katılan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, dönerken Londra'ya uğramış, 11 Temmuz 1945'te İngiliz basınına bir demeç vermişti: Boğazlar sorunu ile Türk-Sovyet ilişkileri ayrı ayrı ele alınmalıdır. Türkiye için sınır değişikliği ya da toprak tavizi söz konusu değildir. Montrö'de değişiklik gerekiyorsa, bu usulünce yapılabilir. "... iki memleket arasında devamlı, samimi ve dostane münasebetlerin takviyesi, Türk dış siyasetinin esas direktiflerinden biridir." **Ayın Tarihi**, 140 (Temmuz 1945), s.44-45.

(13) Diasporanın Ermenistan'a çağrılması isteğine Aralık'ta yanıt geldi. 18-22 Aralık 1945'te İstanbul'daki Sovyet Başkonsolosluğu'nun önünde Ermeniler birikmişti (1500 başvuru oldu). Türkiye'nin başvuruları kolaylaştırması üzerine bu kalabalık dağıldı. Gürün, **op.cit.**, s. 287-288.

(14) **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 264-266.

İkinci olarak, SSCB'nin Boğazlar konusunu ilk kez 1945'te gündeme getirmediğinin altı çizilmelidir. Bolşevik yönetim başından itibaren Boğazlar rejimini Türkiye ile arasında düzenlemek istiyordu. 1921 Antlaşması'nda bunu kabul ettirmişti (15) Ama bu durum Lozan'da değişti. SSCB, Lozan Konferansı'nın ilk tur görüşmelerine ve yalnızca Boğazlar sorunu görüşülürken katılmış, burada TBMM Heyeti'yle ortak bir tutum takınmamıştı (16).

Benzer bir duruma Montrö'de de tanık olundu (17). SSCB konferansta Boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin ise serbest geçişini savundu. Ayrıca, Türkiye'nin Boğazları silahlandırma isteğini destekleyerek, silahların SSCB tarafından sağlanmasını da önerdi, fakat bu öneri kabul edilmedi. Sözleşme sonrasında SSCB, Ekim ayındaki Milletler Cemiyeti Genel Kurulu toplantısında Türkiye'ye ikili ittifak önerisi sundu. Bunu yaparken asıl derdi silahlandırılmasına izin verilen Boğazların kimin tarafından silahlandırılacağıydı. Bunun kendisi olmasını istiyordu. İlk öneri Montrö'de görüşmeler sürerken, 23 Haziranda gelmişti. İttifak görüşmeleri sırasında Türkiye, SSCB'ye Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğüne karşılık, SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz'den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü vermesini istedi. SSCB bu yükümlülük altına girmedi ve ayrıntıları Moskova'da görüşmeyi önerdi. Bu sırada Türkiye, SSCB'nin önerisinden İngiltere'yi haberdar etti. İngiltere, Boğazlar üzerine imzalanacak ayrı bir ittifakın Montrö'yü geçersiz kılacağını, eğer yapılacak ittifak Montrö çerçevesinde olacaksa, bunun da gereksiz olacağını telkin etti. SSCB, görüşmelerin İngiltere'nin telkini nedeniyle sonuçsuz kaldığını öne sürdü. 19 Ekim'de Litvinov, Büyükelçi Apaydın'a açıkça, "Anlaşılan bir devletin onayını bekliyorsunuz, onu almadıkça bir şey söyleyemiyorsunuz" diyordu. Bu gelişme ilişkilerde gerginlik yarattı.

---

(15) Madde 5 - Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, Bağıtlı Taraflar, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu Konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiç bir zarar getirmemesi gerekir.

(16) Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri, 1917-1923**, 2. B., İstanbul, Boyut Kitapları, 2000, s. 475-497. A. M. Şamsuddinov, **Mondoros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 1918-1923**, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, Doğan Kitap, 1999, s. 305-327, 335-339.

(17) **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 60-108. Gürün, **op.cit.**, s. 148-156. Erkin, **op.cit.**, s. 63-99.

Türkiye'nin ayrı bir ittifak imzalamak istememesinde İngiltere'nin telkininin yanı sıra, ekonomik gerekçeler de vardı. Türkiye, SSCB'den ekonomik yardım almaksızın böyle bir girişimi yararlı bulmuyordu.

Savaş arifesinde Boğazlar konusu Saraçoğlu Misyonu'nda gündeme geldi (18). 25 Eylül-18 Ekim 1939'da Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun SSCB-Türkiye bağlaşmasını görüşmek üzere gittiği Moskova'da, Molotov, Montrö'de değişikliği gündeme getirmişti. Türkiye'den istenen Montrö'nün 20 ve 21. maddelerindeki Türkiye'ye ait haklardan bazılarının uygulama biçiminin iki taraf arasında belirlenmesiydi. Bu maddeler Türkiye'nin savaşan taraf olması ya da kendisini savaş tehlikesine yakın gördüğü durumlarda savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini tamamen Türkiye'nin takdirine bırakıyordu. SSCB'nin amacı Türkiye'yi tarafsız tutarak Boğazların kapalı kalmasını sağlamaktı. Karadeniz dışındaki devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmeyeceği garantisi istiyordu. SSCB'nin değişiklik isteğinin ardında, Boğazlardan ticaret gemileri içerisinde askerî malzeme ve asker geçirilmesinin Montrö'yle engellenemeyeceği kaygısı yatıyordu.

Üçüncüsü, Sovyetler, Boğazların ortak savunması ve üs isteklerini İkinci Dünya Savaşı'nda bir kez daha gündeme gelen güvenlik kaygılarına dayandırmıştır. İlk kez 1854-1856 Kırım Savaşı'nda Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler tarafından Çarlık Rusyası'na karşı kullanılan Boğazlar, daha sonra İç Savaş'ta Bolşeviklerin güney-batı cephesinde zor anlar yaşamasına neden olmuştu. Yine, İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş malzemesi taşıyan Alman

---

(18) Erkin, **op.cit.**, 1968, s. 140-148, 158. Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 268, 449-455. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları **op.cit.**, s. 229-245. Gürün, **op.cit.**, 1991, s. 197-208. Zeki Kuneralp, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1982, s. 32-34. Sadak, **op.cit.**, 1949, s. 453. Sovyet kaynakları Saraçoğlu'nun ziyaretinde bir bağlaşma imzalanamamasını, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladıkları bağlaşmaya bağlıyor. SSCB'nin böyle bir bağlaşmayı imzalaması onu Almanya karşısında savaşa sokabilecekti. Gasratyan, Areşkova ve Petrosyan, **op.cit.**, s. 209. **İstoriya Diplomatii**, C. 4, Moskova, Palitiçeskay Literaturı, 1975, s. 23-24. Laqueur'a göre ise, Türkiye-SSCB ilişkileri Montrö'den başlayarak bozulmuştu. Bunda bir yandan devletçiliğin "banka ve ticaret burjuvazisince" tehdit edilmesi, öte yandan Alman faşizmine yaklaşmasının etkisi olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise Türkiye 19. yüzyıldaki yarı sömürge durumuna yönelmişti. SSCB'nin rahatsızlığı Türkiye'nin bağımsızlığını yitirmesi değil, ama Batı bağlaşmasına katılmasıydı. Walter Z. Laqueur, **The Soviet Union and the Middle East**, New York, Frederick A. Praeger, 1959, s. 128-129, 144.

gemilerinin Boğazlardan geçişi engellen(e)memiş, böylece Sovyetler önemli miktarda askeri birliğini buradan açılabilecek cephe için hazır tutmak zorunda kalmıştı (19).

Sovyet yorumuna göre, bununla da kalınmamış, SSCB'ye yardım götürecek gemilerin Boğazlardan geçişine uzun bir süre izin verilmemiştir. Savaş boyunca Almanya'ya stratejik hammadde (krom) satışını sürdüren, Almanlar Volga boyunda ilerlerken Doğu Anadolu'ya kaydırdığı birliklerle Kafkas cephesini tehdit ederek Almanlarla işbirliğini sürdüren Türkiye, içeride desteklediği Turancı akımlarla Sovyetlerin toprak bütünlüğünü de tehdit etmiştir.

Sovyet yorumunun geçerliliği bir yana, "... bütün bu olaylar SSCB'nin Türkiye'yi kendi güvenlik bölgesinin bir parçası saydığını açıkça gösteriyordu" (20). Üstelik, SSCB güvenlik bölgesi olarak yalnızca Türkiye'yi değil, yandaşı rejimlerin iktidarlara geldiği Doğu Avrupa'yı, kuzeyde Finlandiya'yı da görüyordu (21).

Dördüncüsü, Boğazlardan istekler konusunda başka bir saptamayı eski Dışişleri Bakanlarından Feridun Cemal Erkin yapıyor ve istekleri, Batı ile SSCB arasında yaşanan etkinlik yarışının bir görüntüsü biçiminde değerlendiriyor (22). Bu yoruma katılan Prof. Ülman ekliyor: SSCB'nin Türkiye ve Yunanistan'da denetimi eline geçirmesi Ortadoğu ve Akdeniz'deki dengeleri değiştirecekti. Bu nedenle ABD, bu iki devlete "sahip çıktı" (23).

---

(19) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-SSCB ilişkileri için: "The U.S.S.R. and the Middle East, 1939-1945, (i) Turkey", George Kirk, ed., **Survey of International Affairs 1939-1946, The Middle East in the War**, 3rd ed., London, Oxford University Press, 1954, s. 443-466. Ş. Sahibov, **Prablemı Vneşney Politiki Turtsii v Godı Ftoroy Mirovoy Vaynı**, Moskova, İnstitut Naradov Azii, 1963, **passim**.. İstoriya Diplomatii, **op.cit.**, s. 580-583.

(20) Erkin, **op.cit.**, s. 341.

(21) 6 Nisan 1948'de imzalanan SSCB - Finlandiya Dostluk, İşbirliği ve Yardım Antlaşması'nın 5. maddesi uyarınca Finlandiya, Almanya ya da müttefiklerince saldırıya uğrarsa, kendini savunacak, savunmasını Sovyet savunmasıyla uyumlu hale getirecekti. **Ibid.**, s. 358.

(22) **Ibid.**, s. 341-344.

(23) A. Haluk Ülman, "Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği", **Forum**, 165 (15 Şubat 1961), s. 13. **İstoriya Diplomatii**, C. 5, Moskova, Palitiçeskay Literaturı, 1974, s. 250. George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 30. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)**, I. Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987, s. 515-519.

Durum böyle olduğu savaş sırasında yürütülen savaş sonrasına ilişkin düzenleme çabalarında da ortaya çıkıyordu. Birincisi, Boğazlar rejiminde değişiklik gerektiği ilk kez Churchill tarafından 1943 sonunda toplanan Tahran Konferansı'nda dile getirilmişti (24). İkincisi, Stalin Boğazlar rejiminin değişmesi gerektiğini Şubat 1945'te Yalta'da ve Temmuz-Ağustosta Potsdam'da İngiltere ve ABD'ye kabul ettirmişti (25). Potsdam'da alınan kararlar doğrultusunda, Montrö'de değişiklik için önce ABD (2 Kasım 1945) sonra da İngiltere (21 Kasım 1945) Türkiye'ye nota verdiler. Üçüncüsü, 9 Ekim 1944'te Churchill'in Moskova ziyareti sırasında, Stalin'in Boğazlar rejiminden şikayeti üzerine Churchill, İngiltere'nin (Disraeli ya da Curzon gibi) Rusya'nın sıcak denizlere ve okyanuslara açılma politikasına karşı olmadığını, SSCB'nin bu yöndeki girişimlerini destekleyeceklerini söylemişti (26). Başka bir deyişle, Churchill, Stalin'e Akdeniz'e inme sözü vermişti, ama savaş sonrası İngiliz yönetiminde Churchill yoktu. Stalin ise, kendisine verilen sözlerin tutulmamasından şikayetçiydi. Son olarak, Sovyetlerin Boğazlar rejimindeki değişiklik isteklerine savaş sonrası düzenlemeler çerçevesinde yaklaştığını 1954'te Montrö'nün feshini istememesinden de çıkartabiliyoruz (27).

---

(24) 29 Kasım 1943'te Churchill, Türkiye savaşa girmeyi reddettiği taktirde özellikle Boğazlar hakkında toprak bütünlüğünün tehlikeye gireceğini gündeme getirdi. 1 Aralık'ta Molotov Churchill'e bu sözleriyle ne demek istediğini sordu. Churchill, Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesi gerektiğini söyledi, Japonya'nın taraf olmasını örnek gösterdi ve Türkiye savaşa girmezse, sorunlarını Sovyetler Birliği'yle halletmesi gerektiğini ekledi. Memorandum, Moscow to FO, 4.6.1946, **FO 371/59242**.

(25) Konferans sonunda kabul edilen protokolün 16. maddesinde, üç hükümetin o günkü koşullara yanıt vermediği için, Montrö'de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardıkları açıklandı. Ancak, ortak bir karara ulaşılamamıştı. Konunun her bir tarafın Türkiye ile doğrudan görüşmeler yaparak ele alınması kararlaştırıldı. Bilge, **op.cit.**, 1992, s. 284. Potsdam'daki gelişmeler için: Ataöv, **op.cit.**, 1965, s. 127-128. Erkin, **op.cit.**, 1968, s. 268-269. Deringil, **op.cit.**, 1994, s. 253-254. Gürün, **op.cit.**, 1991, s. 291-298. Harry N. Howard, **Turkey, the Straits and U.S. Policy**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1974, s. 225-231. Ülman, **op.cit.**, 1961, s. 7.

(26) Memorandum, Moscow to FO, 4.6.1946, **FO 371/59242**.

(27) 8 Kasım 1936'da 20 yıllığına imza edilen Montrö'nün süresi 1956'da sona eriyordu. Bundan iki yıl önce, 1954'te fesih ihbarının yapılması gerekiyordu. SSCB bunu yapmadı, çünkü Soğuk Savaş koşullarında kendisi için daha iyi bir düzenleme yapılması olanaksızdı. 1956 Temmuzunda konuyu diplomatik çevrelerde tartışmaya başlayan Yunanistan olduysa da bir sonuç çıkmadı. Ankara to FO, 21.7.1956, **FO 371/124010**, Erkin, **op.cit.**, s. 356-359.

Beşincisi, üzerinde durulması gereken başka bir nokta, Sovyetlerin isteklerini zorla kabul ettirmeye girişmedikleridir. SSCB, Türkiye'ye saldırmasının söz konusu olmadığı hakkında İngiltere ve ABD'ye güvence sunmuştur (28). Üstelik, atom tekeline sahip ve dört yıldır müttefiki olan Batı'ya rağmen buna kalkışmaları beklenemezdi. Bunlara, savaş boyunca Sovyetler'in ne denli yıprandığını ve savaşın sona ermesine ne denli gereksinimi olduğunu da eklediğimizde, olası "Sovyet saldırısı"nın iç ve dış politikada kullanılan bir slogan olmaktan öteye geçmediği ortaya çıkmaktadır.

Son olarak, Sovyet istekleri 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notasıyla birlikte değerlendirilmelidir. SSCB, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen isteklerden vazgeçtiğini resmen Türkiye'ye bildirmiş, Türkiye bu notayı 18 Temmuz'da yanıtlamıştır (29).

SSCB notasında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, önce 1925 Antlaşması'nın SSCB tarafından uzatılmayacağının açıklanması, ardından Türkiye'den toprak ve üs isteklerinin gündeme gelmesinin ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini saptayarak, ilişkileri iyileştirme isteğini dile getirmiştir. Türkiye'den hiçbir toprak isteği bulunmadığını açıkça belirtmiştir. Boğazlar sorununa da değinen notada "SSCB'nin Boğazlar yönündeki güvenliğinin hem SSCB, hem de Türkiye tarafından kabul edilebilecek koşullar altında hükme başlanması" isteğinden söz edilmiştir.

Türkiye yanıtında Boğazların Montrö Sözleşmesiyle düzenlenmiş olduğuna ve sözü edilen "her iki tarafça da kabul edilecek koşulların" ancak bu sözleşme çerçevesinde saptanabileceğine vurgu yapmıştır (30).

III.

Sovyet istekleri değerlendirilirken çıkarılacak ilk sonuç bu isteklerin elde edilemediği göz önünde bulundurulduğunda başarısızlıkla sonuçlandığıdır.

---

(28) 1947 başında Stalin, ABD Büyükelçisi Smith'e SSCB'nin Türkiye'ye saldırmayacağını bildirmişti. Bilge, **op.cit.**, 1992, s. 333. Stalin daha önce de, 19 Aralık 1945'te Dışişleri Bakanı Bevin'e Türkiye ile aralarında iki sorun olduğunu, bunların Boğazlar'da denetimin sağlanması ile Gürcistan ve Ermenistan tarafından ileri sürülen bazı toprak talepleri olduğunu, Türkiye'ye karşı savaş söylentilerinin saçmalık olduğunu dile getirmişti. Moscow to FO, 4.6.1946, **FO 371/59242**.

(29) Notaların metni için, Tellal, **op.cit.**, ek IV'e bakınız.

(30) Feridun Cemal Erkin, notada yer alan "toprak isteklerini geri çekme"de bir haktan vazgeçme vurgusu olduğu, Boğazlar konusunda da "hem SSCB, hem de Türkiye tarafından kabul edilecek bir çözüm"e vurgu yapılarak sorunun uluslararası boyutunun dışlandığı yorumunu yapıyor. Erkin, **op.cit.**, s. 349-351.

SSCB 1953 tarihli notasıyla bunun bir hata olduğunu kabul ederek, üst düzey yetkililerin ağzından Stalin dönemini suçlamıştır (31).

İkincisi, Türkiye bu dönem sonunda Batı bağlaşması içinde yer almış ve diğer blokun lideri, komşusu SSCB ile ilişkileri son derece bozulmuştu. Bunda da hangi gelişmenin hangisine yol açtığı tartışıldı. Bilge, Türkiye'nin Batı bağlaşmasına katılmasını toprak isteklerine bağlıyordu: "... Bu istek, başta hiç düşünülmediği halde, Türkiye'yi karşı cepheye itmiştir" (32). Gürün de benzer bir yorum yaptı (33):

"Eğer Rusya, 1925 Anlaşmasını feshederek Türkiye'den arazi ve üs istemeğe kalkışmamış olsa idi, Türkiye'nin NATO'ya girmesi çok büyük ihtimalle hem düşünülmez, hem de Rusya'nın muvafakatini almak mecburiyeti dolayısile mümkün olmazdı. O taktirde, Batı ile ilişkileri kopuk, yegâne ittifakı Rusya ile olan Türkiye'nin bir Finlândiya durumuna düşmesi tehlikesi her zaman ortada olurdu. Rusya 1945'teki davranışı ile Türkiye'yi böyle bir tehlikeden kurtarmıştır".

Yukarıda da değinildiği gibi, Sovyet isteklerini açıklayan görüşlerden biri, bunun savaş sonrası kapitalist Batı ile arasında güvenlik koridoru kurma çabası olduğunu ileri sürüyordu. Fakat, Sovyetler'in istekleri ile elindeki güç arasında bir dengesizlik söz konusuydu. 1947'ye gelindiğinde SSCB'nin Batı ile bağları tamamen kopunca, hem Türkiye kayıtsız koşulsuz Batı'nın yanına itildi, hem de SSCB-Türkiye ilişkileri çok olumsuz etkilendi. SSCB'nin güvenlik kaygısı kuşkusuz Türkiye'den değil, Türkiye üzerinden gelecek bir

---

(31) 7 Kasım 1954'te Bulganin bu "suçu" Stalin'e yüklemiş (Soviet Section Research Department, "Summary of Soviet-Turkish Relations During th Past Year", 11.11.1954, **FO 371/112927**.), 1 Kasım 1955'te Hruşov isteklerin Beriya'nın işi olduğunu söylemiş (Moscow to FO, 11.11.1955; Moscow to FO 17.11.1955, **FO 371/117723**.), Temmuz 1957'de ise Moskova radyosu Molotov'u sorumlu tutmuştur (Ankara to FO, "A Chapter in Turco-Russian Relations", 9.10.1957, **FO 371/128242**). Molotov yetmişli yıllarda kendisiyle yapılan röportajda isteklerin hata olduğunu kabul etmiş ve Stalin'in hatası olarak değerlendirmiştir. F. Çuyev, **Sto Sorok Besed s Molotovım**, Moskova, "Terra", 1991, s. 102-103.

(32) Bilge, **op.cit.**, 1992, s. 352. SSCB'nin Türkiye'nin savunma politikasında belirleyici rol oynadığı başka yazarlarca da öne sürülmüştür: Sir Knox Helm, "Turkey and Her Defence Problems", **International Affairs**, 30/4 (October 1954), s. 437.

(33) Gürün, **op.cit.**, 1991, s. 315. SSCB'nin Türkiye'nin Batılılaşmasına katkıda bulunduğu düşüncesini Kemal Karpat da paylaşmaktadır: Kemal H. Karpat, "Turkish Soviet Relations", **Turkey's Foreign Policy in Transition**, der., Kemal H. Karpat, Leiden, E.J.Brill, 1975, s. 85.

Batı saldırısına karşıydı. Hal böyle olunca kaygı zaten Türkiye'yi aşıyordu. İsteklerin dozu ve biçimi Türkiye'yi Batı'ya öyle bir itti ki, sonunda SSCB'nin istediği üsler Batı'ya verildi ve "ulusal egemenlik" 1960'lara değin hiç sorgulanmadı bile. Üstelik, Türkiye, Osmanlı'dan devraldığı güç dengelerini birbirine karşı kullanma politikasını, ABD ve Batı'ya tamamen bağımlı bir politika yürüttüğü için, terk etmek zorunda kaldı. Bunda hiç kuşkusuz Soğuk Savaşın kamplaşması belirleyici oldu.

Öte yandan, Türkiye'nin Batı kapitalizmine yönelmesini Prof. Türkkaya Ataöv memleketin toplumsal yapısındaki değişikliğe bağlıyordu: Bu, "... yabancı büyük kapitalistlerin içteki temsilcileri olma rolünü oynamaya hazırlanan" yerli burjuvazinin tercihiydi (34). Üstelik, 19 Ekim 1939 İngiliz-Fransız-Türk anlaşması Almanya ve İtalya'ya karşı alınan bir önlem olarak görülse de, onunla birlikte imzalanan kredi anlaşmaları Türkiye'yi yeniden borç batağına sürükleyerek, Batı'ya yöneltmişti bile (35). İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği "denge politikası"yla savaşa katılmamayı başaran Türkiye, savaş öncesinde son ittifakını 1939'da İngiltere ve Fransa'yla yapmıştı. Bu, savaştan önce yapılmış bir tercihti. Savaş sırasında savaşa katılmamakta direnmesi savaş sonunda yalnız kalmasını getirmişse de, savaş öncesi seçimini savaş sonrasında da sürdürmüş ve Batı bağlaşmasına katılmıştı.

Üçüncüsü, Sovyet isteklerinin dile getirildiği 1945'ten 1953'e değin geçen süre değişik biçimlerde değerlendirilse de (36), bu sürede tanık olunan gelişmelerden biri de Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçilmesiydi. 1946'daki ilk seçimde değilse de, 1950'de Türkiye'de ilk kez CHP dışında bir parti iktidara geldi. Bunun iç dinamiklerle mi, yoksa dış dinamiklerle mi gerçekleştiği tartışması söz konusu oldu. Dış dinamiklerin daha etkili olduğunu savunan görüşe göre, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası siyasette güç dengesi SSCB ile ABD arasında ve Soğuk Savaş koşullarında kurulmaya başlanmıştı. Soğuk Savaş, Türkiye'nin daha önce sürdürdüğü denge politikasına izin vermiyordu. Türkiye, 1947'ye değin bir yalnızlık dönemi ge-

---

(34) Türkkaya Ataöv, **Amerika, Nato ve Türkiye**, 2. B., Ankara, Aydınlık Matbaası, 1968, s. 177.

(35) **Ibid.**, s.186.

(36) Bilge, ilişkilerin "normalleşme" sürecini 1947 yılından başlatıyor. Bu dönemde SSCB'nin Türkiye'ye karşı "sıcak-soğuk duş" politikası izlediğini saptayarak çalışmasına ismini veren "güç komşuluk" izleniminin kanıtı olarak sunuyor. Bilge, **op.cit.**, 1992, s. 332-335. Gürün ise, bu tarihten başlayarak ilişkileri "karşılıklı nota değişimi dönemi" biçiminde nitelendiriyor. Gürün, **op.cit.**, 1991, s. 308.

çirdi (37). Savaşın ardından, Batı'da serbest seçimlere dayanan çok partili demokratik siyasal rejimlerin dayatması ortaya çıktı. Bunun yanında Türkiye'de SSCB ile savaş havasına varan ilişkiler söz konusuydu. Türkiye'nin Batı Blokuna kaymasıyla birlikte iç politikada tek partili dönem de sona erdi. Bu, Batı Blokuna üyeliğin bir koşuluydu (38).

İç dinamiklerin daha etkili olduğunu ileri süren görüşe göre ise, hem içeride, hem dışarıda izlenen politikalardaki değişiklik, Türkiye'deki "toprak bey ve ağalarının" kapitalizme geçişiyle açıklanmaktadır (39):

"...1947 yılı iç politikamızda olduğu gibi dış politikamızda da bir dönüm noktası teşkil eder. Bu tarih Recep Peker hükümetinin bizzat C.H.P. içindeki toprak unsurları tarafından iktidardan uzaklaştırılma tarihidir. Gerek iç ve gerek dış politikamızda yapılan köklü değişikliklerin derin sebeplerini, toprak burjuvazisinin bu tarihten itibaren iktidarı ele almasında aramak gerekir. Aksi halde, tabakalar arasındaki bu önemli değişikliği pek hesaba katmayan aydınlarımızın yaptığı gibi, bu tarihten sonraki dış politikayı 1946'daki Sovyet notalarıyla izah etmek hatasına düşülür".

İkinci Dünya Savaşı'nın "demokrasi" cephesinin zaferi olduğu ve savaş sonundan başlayarak "tüm ülkelerde serbest seçimlere dayanan demokrasile-

---

(37) Koçak, **op.cit.**, 1996, C. 2, s. 545-548.

(38) A. Haluk Ülman ve Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II", **AÜSBFD**, XXVII/1 (1972), s. 4. Demokrat Parti'nin kuruluşu ve Türkiye'de "ABD eliyle" iki partili siyasal yaşama geçişin eleştirel bir çözümlemesi için: D. İ. Vdoviçenko, **Vnutripalitiçeskaya Barba v Paslednay Turtsii i Abrozovaniye "Demokratiçeskay Partii" (1945-1947)**, Moskova, MGU, 1955, **passim.**. Ali Şamiloglu Rasizade, **Ustanavleniye Vayenno-Politiçeskava Sayuza SŞA i Turtsii, 1947-1952**, Moskova, Moskova Üniversitesi, 1974, **passim.**.

(39) Ali Kenan, "Dış Politika", **Forum**, 172 (1 Haziran 1961), s. 14. Yalçın Küçük de benzer bir değerlendirme yaparak, kapitalist ekonomiyle eklemlenme çabalarının önemli bir göstergesi olan yabancı sermaye girişlerinin 1950'de değil 1947'de başladığının altını çiziyor. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1978**, C. 1, 3. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s. 382, 401-402. Avcıoğlu düşüncesini şöyle dile getiriyor: "...1947 yılından başlayarak, yalnız Türk dış politikasına değil, iç politikasına da, Amerikan faktörü etkili bir güç olarak yerleşmiş bulunmaktadır". Avcıoğlu, **op.cit.**, 1987, s. 546. Gencer Özcan ise, 1947-1952 yılları arasında Türk dış politikasının Sovyet tehdidi nedeniyle güvenlik endişesi üzerine kurulduğunu kabul etmekle birlikte, "Sovyet tehdidi"nin kendisine karşı gelişen güçlü muhalefet karşısında İnönü tarafından kullanılmasını da saptıyor. Gencer Özcan, **Turkey's Relations with the Soviet Union (1945-1980)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1992, s. 108-109.

rin canlanmasına..." yol açtığı, siyasal liberalleşme eğilimlerini destekleyen, hatta zaman zaman zorlayan uluslararası ortam"ın varlığı (40) saptamaları ilginçtir. Çünkü, o dönemde en az iki demokrasi yorumu vardır: "Burjuva" ve "bolşevik". SSCB'nin "burjuva" anlamda demokrasiyi işlettiği ya da yürüttüğü söylenemez. Öyleyse, bu ilkinin seçilmesi de zaten bir "taraf" olma durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik, neden liberal demokrasiye geçildiği yine anlaşılmamaktadır. Çünkü, Hitler de "serbest seçimlere dayanan demokratik düzen"de iktidara gelmişti. Düzenin yarattığı "canavarı" yine düzenin kendisinin ortadan kaldırdığı yanıtı ise yeterli değildir. Çünkü, SSCB'nin Hitler'in yenilgiye uğratılmasındaki önemi yadsınamaz.

Son olarak, Sovyet istekleri sonucunda Türkiye'de komünizm karşıtlığının yanı sıra Sovyet karşıtlığı da başladı ve bu ikisi örtüştü. Soğuk Savaş ortamında yoğun biçimde komünizm ve Sovyet karşıtı propaganda yapıldı. Komünizm ve Sovyet karşıtlıkları "raison d'état" (devletin gereği) haline dönüştürüldü. Cem Eroğul, Cumhuriyet rejiminin DP yönetiminden önce de, her dönem komünizm ve gericilikten aynı uzaklıkta kalmayı ilke edindiğinin altını çizmektedir. Ama, "D.P. bütün ağırlığı komünizm karşıtlığına vermek ve gericiliği dahi bir komünist taktiği olarak görmek suretiyle bu kuralı bozuyor"du (41).

Burada, kavram kargaşasının önüne geçebilmek için, komünizm karşıtlığı ile Sovyet karşıtlığı arasındaki ayrım ve tarihsel kökenlere dayanan "Rus karşıtlığı"nın her ikisiyle örtüştüğünün altı özellikle çizilmelidir (42). Komü-

---

(40) Koçak, C. II, **op.cit.**, s. 560.

(41) Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. B., Ankara, İmge Yayınevi, 1990, s. 56.

(42) 1953-1964 dönemi bu kavramların örtüşmesinden, ayrışmasına geçen süreci yansıtır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda komünizm karşıtlığına karşın, ikili ilişkilerin iyi düzeyde olması nedeniyle Sovyet karşıtlığı yaşanmamıştı. Rus karşıtlığı ise, Osmanlı döneminde yaşanan savaşlardan kaynaklanıyordu ve daha çok Doğu Anadolu'da bu savaşlarda yakınlarını yitirenler arasında yaygındı. Bir devlet politikasına dönüşmemişti. Taha Akyol'un dile getirdiği, SSCB'nin "Rusluk ve komünistlik temelleri üzerine dayanan bir *süper devlet* olarak ortaya" çıktığı savı bir Soğuk Savaş yorumudur. Taha Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye**, C. 1, 2. B., İstanbul, Ötüken, 1979, s. 78. Bu durum İngiltere belgelerine de yansımıştır. Türk ve Rus halklarının birbirine düşman ve birbirinden korkan, nefret eden iki halk oldukları, komünist ve Rus emperyalizminin eş anlamlı olduğu, komünist kelimesinin düşmanlığı ve kini anlatmak için kullanıldığı, yine, dış basında Türkiye demokrasisi üzerine çıkan eleştirilerin "komünist kışkırtıcılığı" biçiminde yorumlandığı dile getirilmiştir. Ankara to FO, 14.2.1955, **FO 371/ 117723**.

nizm ve Sovyet karşıtlıkları aynı şey değildir (43). 1960'ların ortalarında SSCB ile ilişkilerin gelişmesi komünizm karşıtlığından bir şey kaybettirmediği gibi, günümüzde de SSCB'nin artık var olmamasına karşın komünizm karşıtlığının sona erdiği söylenemez. Fakat, komünizm karşıtlığına koşut olarak, Soğuk Savaş'la birlikte Sovyet karşıtlığı da körüklenmiş, bu yapılırken 300 yılı aşkın süre tanık olunan Rus-Osmanlı savaşlarından örnekler verilmiştir: "Beyaz kuzey postu üzerine kızıl bir tül geçirmiş" olan "Moskof", ülke içerisindeki "işbirlikçileri"yle artık hem dış, hem de iç tehdit olarak gösterilmiştir (44). Bu siyasetin doğrudan sonucu Türkiye'de sol hareketin ağır baskılara uğraması olmuştur. Özellikle ekonominin liberalleşmesi ile komünizm ve Sovyet karşıtlığında iktidar ve muhalefet partileri arasında bir görüş ayrılığı söz konusu olmamıştır (45).

---

(43) Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Bolşeviklerle işbirliği yapılmıştı. Mustafa Kemal TBMM'deki muhalefeti şu sözlerle yatıştırıyordu: "... bu noktada iki cihetti birbirinden tefrik etmek lâzımdır. Biri, Bolşevik olmak; diğeri Bolşevik Rusyasiyle ittifak etmek. Biz, Heyet-i İcraiye, Bolşevik Rusyasiyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa, Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz..." Sadi Borak, **Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s. 89. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1945'e değin Sovyet karşıtlığı söz konusu değildir.

(44) Necdet Sançar, **Türk Moskof ve Komünist**, İstanbul, Toprak Yayınları, s. 11-12. Zamanın Bolu Valisi tarafından "...millî kütüphanelerimizde, okul kitaplıklarında bulundurulması tavsiyenin üstünde bir borçtur" diyerek tanıttığı bir çalışma aynı propagandanın bir örneği olarak gösterilebilir. Ömer Lütfü Göksel, **Türk-Rus Düşmanlığı ve Barışın 15 Havarisi NATO**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1955. Aynı çalışma, Türkiye'de komünizm ve Sovyet karşıtlıklarını ne ölçüde içiçe olduğunu anlatan, Başbakan Menderes'in şu sözlerinden alıntıyla başlamaktadır: "... Tehlikenin nereden geldiğini çok iyi idrak eden ve esasen hayat görüşleri komünizmle bağdaşmayan Türk milleti üstelik bugün komünizmin Sovyet Rusya'nın bir siyasi aleti haline geldiğini de gayet iyi bildiği için, her yerde olduğu gibi bizde de faaliyet göstermek isteyen komünist ajanlarına karşı uyanık davranmaktadır".

(45) Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s. 26-28, 32. Çavdar, bu dönemde Rus salatasının "Amerikan" salatası olarak değiştirilmesi örneğini verir. **Ibid.**, s. 83. İktidarla muhalefetin hemfikir olması durumu ve bunun "gerekliliği" 1954 yılı bütçe görüşmelerinde, Türkiye Köylü Partisi adına söz alan Remzi Oğuz Arık tarafından şöyle dile getirilmiştir: "... Bizim nâçiz kanaatimiz, hakikaten orduda olduğu gibi, hariciye meselesinde de dünyanın karşısına yekpare çıkmamızın lüzumudur". **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 28, 1954, s. 783. Benzer düşünceler Kasım Gülek'in 10 Şubat 1955'te New York'ta yaptığı konuşmada da dile getirilmiştir. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 133.

Komünizm karşıtlığı Türkiye'nin toplumsal yaşamının her hücresine işlemişti. 4 Aralık 1945 Tan Matbaası baskınının ardından Necmettin Sadak şöyle yazıyordu: "... Gençliğin tezahürlerine tek sebep, gittikçe cesaret kazanarak korkulu şekiller alan komünist propagandasıdır." (46) Temmuz 1954'te İzmir limanında grev başladığında, işverenler bunun "komünistlerin kışkırtması" olduğunu açıklamaktan geri durmadılar. Ellili yılların ilk yarısında Türkiye'de sendikacılık da "komünizmin kalkanı" biçiminde değerlendirildi (47). Türkiye'deki bütün komünistler tutuklanmışlarken, 6-7 Eylül 1955'te İstanbul'da ortaya çıkan olayları, Dışişleri Bakanı Köprülü'nün ağzından "komünistlerin işi" biçiminde değerlendirmeye çalışmak hücrelere sinişin başka bir örneğiydi (48).

IV

Sovyet ya da komünizm tehdidi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan yirmi yıllık bir süre Türkiye'nin izlediği iç ve dış politikaların meşruiyet kaynağı olarak gösterilmiştir. İçeride çok partili yaşam adı altında yerli burjuvazinin (sivil-asker bürokrasi yerine) iktidara gelmesi, demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan solun ağır biçimde ezilmesi "Sovyet tehdidi"yle açıklanmıştır. Dışarıda Batı bağlaşmasına katılma, Ortadoğu ve Balkanlarda aktif blok politikası izleme ve "kayıtsız koşulsuz" Batı'ya (ABD'ye) bağlılık "Sovyet tehdidi"ne karşı alınan önlemler olarak gösterilmiştir. Hem iç, hem dış politikada ve neredeyse her konuda "partilerüstü" politika izlenmiştir.

Sovyet isteklerinin ne olduğu, hangi gelişmelerle ortaya çıktığı ve hangi araçlarla bu isteklere ulaşılmaya çalışıldığı ele alınıp, (1945'te sözlü ve 1946'da yazılı olarak dile getirilen) bu isteklerin 1953'te geri çekildiği de göz önünde bulundurulduğunda, 1945-1965 yılları arasında izlenen iç ve dış politikalara tutamak olarak gösterilen "Sovyet tehdidi"nin gerçekte bir söylem olamaktan öteye gitmediği ortaya çıkmaktadır.

---

(46) **Akşam**, 7.12.1945.

(47) İngiltere Büyükelçiliği, "Türkiye'de sorun çıkaran hiç kimsenin kendini komünistlikle suçlanmaktan kurtaramayacağı" yorumunu yapıyordu. Ankara to FO, 21.1.1955, **FO 371/117745**.

(48) Ankara to FO, "Review of Communism in Turkey", 18.6.1957, **FO 371/ 130178**.

Türkiye'de Kültür Politikaları: Kültür Bakanlığının, Yerel Yönetimlerin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Kültür Politikalarına Katkıları ve Karşılıklı İlişkileri

Hıfzı TOPUZ (*)

Bugün Türkiye'de ulusal çapta istikrarlı bir kültür varlığından söz edilemez, ama çeşitli bakanlıkların, belediyelerin, vakıfların, kurumların, bankaların ve holdinglerin uyguladıkları kültür politikaları vardır. Bunlar sürekli bir değişim içindedirler. Uzun bir süreden beri koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye'de kültür politikaları iktidarda olan partilerin eğilimlerine göre yönlendirilir. Kültür Bakanlığını alan parti geniş ölçüde kendi politikasını uygular.

Bu politikaları zaman zaman merkez sağda olan DYP ve ANAP yönlendirmiş, bazen de köktendinci Rehaf ve Fazilet partileri bu politikaların yönlendirilmesinde ağırlıklarını ortaya koymuşlardır. Bazı dönemlerde ise sosyal demokrat CHP ya da DSP partileri kültür politikalarına egemen olmuşlardır. Belediyelerde de kültür politikaları açısından aynı istikrarsızlık ve karmaşa görülür.

Bugünkü Kültür Politikalarının Kaynakları:

Toplumsal ve siyasal yaşamda iki büyük faktörün etkisi vardır

- Devrimci Atatürk ilkelerinin ışığında cumhuriyetçi ve lâik kültür;
- Şeriâtçı İslâm kültürü

Cumhuriyet yönetimi 1923'ten 1950'lere kadar Atatürk devrimlerinin ışığında, kökünü Aydınlanma çağından alan ve Batı kültürlerine yaklaşmayı amaçlayan bir politika izlemiştir. Bu politikaların en önemli uygulamaları

(*) İletişim Araştırmaları Derneği Başkanı, Kültür Girişimi Üyesi ve Yazar.

Lâtin harflerinin kabulü, giyim devrimi, laik eğitim, halkevleri biçiminde kurulan kültür ve sanat evleri, devlet tiyatrosu ve balesi, konservatuvar, çağdaş üniversiteler, köy eğitmeni yetiştiren okul ve enstitülerin kurulması ve ulusal kültür varlıklarının korunmasıdır.

Etnik kültürlerin korunması ve geliştirilmesi bu çerçeve içinde yer almamıştır. Çünkü bu kültürlerin geliştirilmesi ülke bütünlüğünü sarsıcı nitelikte görülmüştür. Ordunun da bu konuda hassas olduğu söylenebilir. Orta sağ, Orta sol ve Sol partiler bu ilkelerden ödün verilmesini asla kabul etmezler. Batıya yaklaşmanın temelleri XIX. Yüzyılın başlarında Sultan Selim III'ün, Mahmut II'nin ve sonra da Abdülmecit'in Batıya yaklaşmak için yaptıkları reformlara dayanır.

Türkiye'deki şeriat kültürü İran'dakinden, Suudi Arabistan'dakinden ve Afganistan'dakinden çok farklı bir İslâm kültürüdür. Bu kültür Türkiye'nin koşulları içinde çok esnek biçimler almış ve dar kalıplardan kurtulmuştur. Ama bazı gruplar devletin her kesiminde köktendinciliği uygulayan rejimlerin özlemi içindedirler. Bütün devlet düzeninin, hukukun, adliyenin, toplum düzeninin şeriat kurallarına uydurulmasını isterler.

Buna karşılık bazı İslâmcı gruplar daha ılımlıdırlar, devrimlere doğrudan karşı çıkmazlar ama, amaçları bu geçiş döneminden sonra Şeriat düzenini kurmaktır. Bu amaçla Atatürk devrimlerine karşı olmadıklarını anlatmaya çalışırlar. İktidara gelene kadar demokratik kurallardan yararlanmaya yönelmişlerdir. Ama iktidara geldikleri zaman demokrasiyle bağdaşamıyacakları kesindir, bunu açıklamazlar.

Bunların yanı sıra Türk-İslâm sentezini savunanlar da vardır. Bunlar da Türk kültürüyle İslâm kültürünün yüzyıllardan beri bağdaştığını belirterek İslâm ilkelerine hiç ters düşmeyecek bir kültür politikasını savunurlar.

Kültür Bakanlığı

Bakanlık 1971'de kuruldu. Bakanlığın bütçesi, uzun yıllardan beri genel bütçenin % 1'inin çok altındadır. 2000 yılında da genel bütçeden Kültür Bakanlığına ayrılan pay % 3'tür. Bakanlığın yetki alanına giren konular şunlardır:

- Güzel sanatları geliştirmek,
- Anıtların korunması,
- Müzeler,
- Kazılar,

- Sit alanları,
- Kütüphaneler,
- Arşivler,
- Halk kütüphaneleri, araştırma ve geliştirme merkezleri,
- Kültür Yayınları,
- Yurt dışı bürolar ve ikili anlaşmalar.

Bakanlığa atanan kişiler çoğu zaman kendi partilerinin önem verdiği konulara ağırlık verirler. Bazıları Anadolu'da gelmiş geçmiş uygarlıkların bıraktıkları varlıkları hor görürler. Yayıncılığa yaklaşımları da bu açıdan olmuştur. Her bakanın kendi kadrosunu kurması da Bakanlıkta çoğu zaman huzursuzluk yaratmıştır.

Güzel Sanatlar: Kültür Bakanlığının en önemli etkinlik alanı Güzel Sanatlardır. Bunun içine orkestraların, koroların, devlet tiyatrolarının, halk oyunları topluluklarının kurulması ve yönetilmesi resim ve heykel müzeleri, güzel sanatlar galerilerinin oluşturulması girer. Bakanlık ulusal kültür varlıklarının yurt içinde ve dışında tanıtılması amacıyla sergiler, konserler ve festivaller düzenler, belgesel filmler ısmarlar ve ödüller verir.

Bakanlığa bağlı olarak ülkede 46 güzel sanatlar galerisi, 3 devlet resim ve heykel müzesi, 3 devlet senfoni orkestrası, 1 oda orkestrası, 11 devlet korosu, 6 devlet müzik topluluğu, 5 devlet opera ve balesi, 24 devlet tiyatrosu, 1 Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası, 1 devlet halk dansları topluluğu vardır.

Anıtların Korunması: Bakanlık taşınır ve taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının arkeolojik kazı ve araştırmalarla açığa çıkartılmasını, korunmasını ve tanıtılmasını sağlamak için önlemler alır. Yurt dışında kalan, korunması gerekli kültür varlıklarını saptamak ve korumak için ikili anlaşmalar yapar.

Müzeler: Kültür Bakanlığına bağlı müze sayısı 184'e ulaşmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi illerde müze sayısı 5-16 arasındadır. Bunların yanı sıra müzelere bağlı pek çok ören yeri vardır ki, bazı illerde bunların sayısı 100'ün üstündedir.

Kültür Bakanlığına bağlı olmayan ve çeşitli bakanlıklara, özel idarelere, belediyelere, üniversitelere ve vakıflara ait olan müzeler bu gruba girer.

Kazılar: Kültür Bakanlığı çeşitli üniversitelerle birlikte bugün 58 kazıyı yönetmektedir. Bu kazılar Antalya, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, İçel, İzmir, Kars, Konya, Van, Muğla, Adana, Gaziantep gibi illerde yapılmaktadır.

Bunların yanı sıra Bakanlığın denetiminde olarak yabancı arkeoloji kurulları da 35 yerde kazı yapmaktadırlar. Kazı izinleri Japon, İngiliz, Fransız, Alman, Belçikalı, İtalyan, Avusturyalı, Hollandalı ve Amerikan arkeologlara verilmiştir.

Özel Türk girişimciler de son yıllarda arkeolojik kazılara destek oluyorlar. Efes Bira Fabrikası bunun iyi bir örneği sayılır.

Sit Alanları: Tescilli sit alanlarının sayısı şöyledir:

- Arkeolojik sit alanları	4.135
- Doğal sit alanları	698
- Kentsel sit alanları	161
- Tarihsel sit alanları	117
- Diğer	321
Toplam	5432

Kütüphaneler: Bakanlık Ankara'da, içinde 1.707.925 kitap ve belge olan Milli Kütüphane'yi yönetir. Onun yanı sıra da çeşitli illerde 96 uzmanlık kütüphanesi bakanlığa bağlıdır. Ayrıca illerde ve ilçe merkezlerinde sayısı 500'ü bulan, Bakanlığa bağlı halk kütüphaneleri vardır.

Arşivler: Bakanlığa bağlı olarak çeşitli kentlerde 44 arşiv vardır. Bunlar kültür varlığını oluşturan basılı, film, video, fotograf, plak, mikrofilm, kaset ve etnografik eşyadan oluşur.

Halk Kütüphaneleri Araştırma Merkezi: Bu merkezin amacı halk kütüphanelerini, halk edebiyatı ve tiyatrosunu, gelenekleri, görenekleri, inançları, halk müziğini ve oyunlarını, halk sanatlarını mutfağı, giyim ve kuşamları ve süsleme sanatlarını araştırmak ve bunları yurt içinde tanıtmaktır.

Kültür Yayınları: Ulusal kültürün yazılı belgelerini ve sanat albümlerini yayınlamak da Bakanlığın politikasında yer alır. Genelde her bakan kendi partisinin politiksına uygun yapıtları yayınlar. ANAP, DYP, Refah ve Fazilet partili bakanların dönemlerinde çoğunlukla milliyetçi ve dinsel yayınlara ağırlık verilmiştir.

Yurtdışı Bürolar ve İkili Anlaşmalar: Bakanlığın 12 ülkede kültür müşavirliği ve ataşesi vardır: Paris, Bonn, Londra, Moskova, Viyana, Kopenhag, Newyork, Tunus, Kahire, Saraybosna ve Taşkent.

Türkiye 60'dan çok ülkeyle ikili kültür anlaşmaları imzalamıştır: Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Norveç, İsveç, Hollanda, Polonya, Danimarka, Macaristan, Portekiz, Yunanistan, Belçika, Irak, İran, Hindistan, Tunus, Lübnan, Fas, Afganistan, Pakistan, Ürdün, Senegal, Mısır, Kore, Endonezya, Kuveyit, Suudi Arabistan, Sierra-Leone, Nijerya, Malezya, Bangladeş, Malezya, Tayland, Kongo, Bahreyn, Brezilya, Gürcistan, Rusya, Şili, Venezuella, Kazakistan, Belarus, Ukrayna, Çin, Hırvatistan, Malta, Panama, Küba, Moldova, Slovenya...

UNESCO Kültür Bakanları Konferansında Türkiye'nin Yaklaşımı: (Paris, 2 Kasım 1999)

UNESCO 2 Kasım 1999'da "Globalleşme Karşısında Kültür ve Yaratıcılık" konulu, kültür bakanları düzeyinde bir konferans düzenlemişti. Toplantıya 50 kültür bakanı ve bir o kadar da ülkenin gözlemcisi katılmıştı. Türkiye Kültür bakanı İstemihan Talay bu konferansta Türkiye'nin görüşlerini şöyle açıkladı:

"Avrupa ülkeleri kendi audiovisuel kültürlerini korumak için nasıl 'Kültürel istisnalar' kabul ediyorlarsa büyük bunalımlardan ve terorizm eylemlerinden yeni kurtulmuş olan bazı ülkelerde demokratik kurallara uymayacaklarını açık açık söyleyen köktendinci ve bölücü akımlara karşı kültürel hakların kullanılması konusunda bazı geçici istisnalar kabul edilebilir. Biz elbette kültür haklarını, kültürel kimlikleri savunuyoruz. Kültürel yaratıcılığın da homojenliğe ve globalleşmeye karşı bir savunma duvarı oluşturacağına inanıyoruz."

Bakan bu konuşmasının ardından gelecek Kültür Bakanları konferansının Türkiye'de yapılmasını önerdi ve bu önerisi çok olumlu karşılandı.

Eski Kültür Bakanlarının Yaklaşımı:

Çeşitli dönemlerde kültür bakanlığı yapmış olan eski başbakanlardan **Mesut Yılmaz** (ANAP) kültür politikaları konusunda İstanbul'daki Kültür Politikaları Konferansında (Kasım 1998) şunları söylemişti:

"Kültüre önem vermeyen hükümetle, öteki konularda başarılı olsalar bile gelişme ve kalkınma yolunda istedikleri hedefe ulaşamazlar. Kültür en az dış ilişkiler ve güvenlik kadar önemlidir. Ne var ki, verilen önem yeterli olmamıştır. Kültür politikalarının belirlenmesi hükümetlerin insiyatifine ve insafına bırakılamaz, böyle bir tutum sağlıklı olmaz.

1960'lara kadar, yani çok partili döneme kadar kültür devletin tekelinde gelişti, sonra da sivil toplum örgütleri bu politikada rol oynadılar. Bu politi-

kanın kamu kuruluşlarıyla sivil toplum örgütleri arasında işbirliğiyle gerçekleştirilmesine katılmamak mümkün değildir.

Ülkemizde kültür politikaları belirgin olarak Anayasamızda, Milli Eğitim Temel Kanununda, kalkınma planlarında, yıllık programlarda ve hükümet programlarında yer almıştır. Ülkemizde totaliter bir devlet olmadığına göre, kültür işlerinde tek söz sahibi devlet olamaz.

Eski Kültür bakanlarından İsmail Cem'in de yaklaşımı şöyledir:

"Biz Türkiye'de farklı kültür özelliklerimiz arasında zaman zaman birinden yana olup ötekine karşı çıkmak yanlışlıklarından uzaklaşmaktayız. İnanılmaz kültürel zenginlikteki kültür varlığımızın her unsurundan yararlanma, dışlayıcılığı kesinlikle dışlamak ve Türkiye'mizi kültür birikimine daha hızlı bir biçimde bir hareketlendirmek durumundayız. Türkiye'mizde ve ülke coğrafyasında var olmuş ve herbiri bizim kültür kimliğimize kendi katkısını getirmiş bütün uygarlıkları birlikte kucaklamak durumundayız.

Ekonomik ve sosyal koşulların eksik ve yanlışları nedeniyle kültür olayının dışında bırakılmış insanlara öncelik vermek durumundayız. Kültürde de sonsuz bir adalet arayışını inançla devam ettirmek gerekiyor."

Aynı sempozyumun açılışında konuşan Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**'e göre de "Cumhuriyet düşüncesi ulusal ve evrensel kültürü buluşturan bir devrimdir. Evrensel frekansı yakalayan ulusal bir kimlik Cumhuriyet'in eseridir. Cumhuriyet'in kültür politikası kendi kültürünün köklerini araştıran, aynı zamanda dünyaya penceresi açık olan donanımlı yurttaşların yetiştirilmesine yöneliktir. Kültür politikasında insanların kendilerini geliştirme olanaklarının önündeki engellerin kaldırılması amaçlanmaktadır."

Eski Kültür bakanlarından CHP'li **Ercan Karakaş**'a göre de kültür politikalarında bugün üzerinde durulması gereken en önemli konu, devletin çeşitliliği güvence altına alması ve sanatın geniş toplum kesimleriyle buluşmasına olanak yaratması ve sanatı yaratan kesimleri desteklemesidir. Böyle bir kültürel ortamda karşılıklı anlayış, uzlaşma ve hoşgörü gelişecek ve güçlenecektir. İnsanlar ve toplumlar birbirlerini ortak demokrasi çerçevesi içinde daha rahat anlayacaklar ve önyargılar ortadan kalkacaktır.

Ercan Karakaş'a göre "Türkiye bir kültürler mozayiğidir. Geçtiğimiz dönemde bu gerçek yok sayılarak kültür bir Türk-İslam sentezi üzerine oturtulmaya çalışılmış, bu durum ise, toplumda var olan gerginliği daha da arttırmıştır. Çünkü köken, dil, düşünce ve inanç farklarını yok sayan bir kültür anlayışı dışlayıcı ve çatışmacı bir kültür anlayışıdır."

Karakaş kültür politikalarında sanat eğitimine yer verilmemesini de eleştirmekte ve kültür-sanat alanını düzenleyen yasaların artık günümüzün koşullarına yanıt vermez durumda olduğunu vurgulamaktadır.

Sivil Toplum Örgütlerinden Eleştirel Bir Yaklaşım: Mimarlar Odası genel başkanı Oktay Ekinci'ye göre Türkiye'de uygulanan kültür politikalarının en önemli eksiği kültür ve doğa varlıklarının korunmasındaki güçsüzlüktür. Rant ekonomisine dayalı bir yağmacılık ülkenin bütün zenginliklerini yok etmektedir. Ranta dönük yapılaşma talepleri sadece eski kent dokusuna apartıman yüklemekle kalmayıp bu dokunun yaşam kaynağını oluşturan tarım, orman ve yeşil alanları da yok etmektedir. Kentlerin kültürel kimlikleri yok olmaktadır. Topluma ait değerlere kişisel çıkarlar ve kısa vadeli beklentiler için el konulmakta ve bir yağmacılık kültürü oluşmaktadır. Bu politikanın temelleri 1950'li yıllarda atılan "Eski eser düşmanlığıdır. Kültürel ve doğal miras üzerindeki bu genel duyarsızlık kültürel kimlik konularında da globalleşme süreciyle bütünleşen bir yabancılaşmaya yol göstermiştir".

Kültür Politikalarının Uygulanmasındaki Aksaklıklar: Eski Kültür müsteşarlarından Prof. Emre Kongar'a göre "Kültür Bakanlığı tiyatro, opera gibi sahne sanatlarına ve senfoni orkestralarına verdiği destekle sanat ve kültürün her alanına fon sağlamış, kütüphaneler, müzeler, kültür mirasının korunması, halk kültürleri ve yayın etkinlikleriyle UNESCO'nun ilke ve önerilerine oldukça uygun bir yapı sergilemiştir. Gerçek anlamda yaratıcılıkda özenlendirilmiştir. 12 Eylül 1980'den sonra ise, çok partili demokrasi, çete ve tarikat devletine dönüşmüş ve demokrasi kültürü büyük ölçüde engellenmiştir.

Son yıllarda kentlere olan akın planlanmadığı için gecekondu olayı yağma kültürüne dönüşmüştür. Sit alanları arsa spekülatörlerinin ve yağmacı politikacıların saldırılarından kurtulamamıştır. Sanat ve kültür insanlarını bünyesinde toplayan vakıflar ve meslek örgütleri bunlarla baş edememiştir. Kültür ve sanat alanına ayrılan kamu fonları da yetersiz kalmıştır. Yerel yönetimlerin katkıları yok denecek kadar az olmuştur."

Giyim Kültürü: Kültür politikalarının aksaklıkları arasında giyim kültürü de yer almaktadır. Giyim, elbetteki bir kültür sorunudur. Son 15-20 yıl içinde bu sorun alevlenmiş ve büyük önem kazanmıştır. Son olarak da şeriat yanlısı kızların okullara ve üniversitelere türbanla girmek istemeleri ve onların ardından da Fazilet partisinden seçilen bir kadın adayın Meclis'e türbanla girme girişimi büyük bir gerginlik yaratmıştır. Olay böylece bir kültür sorunu olmaktan çıkmış ve siyasal bir eylem niteliği kazanmıştır. Sağda ve Orta-

nın sağında yer alan partilerin uzun yıllar bu konuya hoşgörü ile bakmaları ve oy toplamak amacıyla köktendinci girişimlere ödün vermeleri olayların genişlemesine yolaçmıştır. Sorun bu konuda partilerüstü bir kültür politikasının yokluğundan kaynaklanmıştır.

Öteki Bakanlıkların Kültür Politikaları

Milli Eğitim Bakanlığı: Bakanlık okullarda sanat eğitimi konusunu programlı bir biçimde ele almamıştır. Koalisyon hükümetlerine katılan bakanlar da genelde kendi partilerinin kültür politikalarını Milli Eğitim'de uyguladıkları için istikrarlı ve sürekli bir kültür politikasından söz edilemez. Bu karmaşa, hem ders programlarında, hem de okul kitaplarında çok belirgin olmuştur.

İçişleri ve Adalet Bakanlıkları, zaman zaman tiyatroları yasaklayarak, bazen de kitap toplatarak olumsuz etkiler yaratmışlardır.

Dışişleri Bakanlığı yabancı ülkelerde sergilerin düzenlenmesine katkıda bulunarak ve kültürel varlıkları tanıtarak kültür politikalarına katkıda bulunur.

Belediyelerin Kültür Politikaları

Kültür alanında rol oynayan üç büyük belediyeden söz edilebilir: İstanbul, Ankara ve İzmir belediyeleri.

İstanbul Belediyesi'nin önemli kültür etkinlikleri vardır. Sürekli sergiler, konferanslar, sempozyumlar ve kültür şenlikleri düzenler. Kentin çeşitli yerlerinde belediye tiyatroları kurulmuştur. Belediye kütüphanelerinde de etkinlikler düzenlenir. 90'lı yılların başlarında sosyal demokrat CHP'li bir başkanın yönetiminde olan İstanbul Belediyesi devrimci bir kültür politikası izleyerek konser salonlarını, sevgi salonlarını, yayın işlerini yeniden örgütlemiş, ama sonra Belediye Refah Partisinin eline geçince kültür politikasına dinci bir yaklaşım egemen olmuştu. Bugün Fazilet Partisinin yönetiminde olan Belediye'de Partinin kültür politikası egemendir.

Ankara Belediyesi'nin kültür politikalarına da aynı yaklaşımlar yön vermektedir. Belediye başkanının tutucu ve dinci yaklaşımları uzun süre büyük tepkilere yol açmıştır.

İzmir'de ise demokratik-sol bir belediye vardır. Belediyenin kültür politikası Atatürkçü bir eğilimdedir.

Buna karşılık son yıllarda Sincan ve Kayseri gibi kentlerde şeriatçı ve lâiklik düşmanı bazı Refahçı ya da Faziletçi belediye başkanlarının izledikleri kültür politikaları ülke çapında büyük tepkilere yol açmıştır.

Taşra kentlerinde Kültür Bakanlığına bağlı kültür müdürlerinin Belediye kültür müdürleriyle genelde uyum içinde çalıştıkları sölenemez. Aynı durum büyük kentlerdeki Büyükşehir belediyeleriyle ilçe belediyelerinin çalışmaları için de söylenebilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kültür Etkinlikleri

Meclis iki alanda kültür politikalarının oluşturulmasında etkili olur. Birincisi Kültür Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasındadır, ikincisi de kültürle ilgili bazı yasaların Meclis'te tartışılması sırasında... Bunların dışında Meclis'in yetkili olduğu bir konu da, Kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturan Milli Sarayların yönetimidir. Bu yetki Meclis'e bırakılmıştır. Milli sarayların bakımı ve korunması da Meclis'in yetkileri arasındadır.

Siyasal Partilerin Kültür Politikaları

Parti programlarında kültür politikalarının önemli yerler ayrıldığı söylenemez.

Sivil Toplum Örgütlerinin Kültür Politikaları

Sivil toplum örgütleri kültür alanında gittikçe etkili bir rol oynamaktadırlar. En önemli etkinlikleri de kültür ve sanat vakıfları sağlamaktadır.

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı: İlaç ve seramik endüstrisinin ünlü kişilerinden Dr. Nejat Eczacıbaşı'nın 1973'te kurduğu bu vakıf, kültür alanının en önemli kurumudur. Vakfın yaptığı etkinliklerin birincisi İstanbul Festivali'ni gerçekleştirmek olmuştur. 1977'de Avrupa Festivalleri Birliği'ne kabul edilen bu vakıf, o yıldan sonra çalışmalarını ayrı ayrı dallarda sürdürmüştür. Önce İstanbul Müzik Festivali oluşturulmuş ve o tarihten bu yana, 25 yıl içinde dünyanın en önemli toplulukları ve sanatçıları İstanbul'da konuk edilmiştir.

Film gösterileri 1984'te yeni bir Film Festivali kimliği kazanmış ve ondan birkaç yıl sonra da "Federation Internationale des Froducteurs de Film", İstanbul Festivalin, özel konulu yarışma festivali statüsünü tanımıştır. Her yıl düzenlenen bu festivallere Robert Wise, Gillio Monlecorvo, Micaelangelo Antonioni, Claude Cauret, Elia Kazan, Peter Greenaway, İstvan Szabc, Bertrand Blier gibi sanatçılar katılmışlardır.

Yine Vakıf çerçevesi içinde 1969'da Uluslararası Tiyatro Festivali oluşturulmuş ve her yıl yaklaşık kırk ülkeden tiyatro toplulukları bu festivale konuk edilmişlerdir.

Caz müziği de, 1994'te ayrı bir festivale dönüştürülmüştür.

Vakıf bunların yanı sıra iki yılda bir resim ve heykel dallarında uluslararası bir bienal düzenlemektedir.

İstanbul Kültür ve Kongre Merkezi: İstanbul Kültür ve Sanat Vakfının en önemli etkinliklerinden biri de İstanbul'da büyük bir kültür ve sanat merkezinin kurulması olmuştur. Projenin gerçekleşmesi için Vakıf 1986'da Ordu'dan 66 dönümlük bir arazinin kendisine verilmesini sağlamış ve dört yıl sonra da proje ve yapı çalışmalarına başlamıştır. 78 milyon Dolara çıkacak olan Merkezin yapımı 2001 yılında tamamlanacaktır.

Kültür ve Kongre Merkezi, dünyanın en büyük kültür merkezleriyle boy ölçüşebilecek bir boyutta ele alınmıştır. Merkezde şu bölümler yer almaktadır: 2500 kişilik anfi, 950 kişilik çok maksatlı salon, 450 kişilik oda müziği salonu, 200 ve 80 kişilik sinema salonları, 1000 m^2 açık ve 75 m^2 kapalı sergi salonu vb.

İzmir Kültür ve Sanat Vakfı: Bu vakıf da, Dr. Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulmuştur. Vakıf her yıl müzik ve caz festivalleri ve beste yarışması düzenler. İzmir Vakfı 1998'de de Türkiye Birinci Kültür Kongresini toplamıştır. Kongrenin ana konusu Globalleşme ve Kültür olmuştur. Vakıf 2000 yılında da uluslararası Barış Eğitimi Yılı dolayısıyla uluslararası düzeyde bir Barış Eğitimi Kongresi düzenlemeyi programına almıştır.

Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı (TÜRSAK):

Bu vakıf 1991'de televizyon, sinema, güzel sanatlar, basın, iş ve politika dünyasında tanınmış 215 kişinin katılımıyla kurulmuştur. Vakfın amacı sinema sanatının yaygınlaşmasını sağlamak, audiovisuel araçlarla halkın kültür kimliğinin zenginleştirilmesine çalışmaktadır. TÜRSAK Türk sinemasının dışa açılmasını ve çeşitli kuruluşlarla işbirliğini sağlamaya çalışır. Yerli ve yabancı, nitelikli filmlerin başarısını destekler. Bu amaçla film festivalleri ve haftalar düzenler, belgeseller üretir, atelya çalışmaları ve sempozyumlar oluşturur. Eğitim seminerleri ve kurslar düzenleyerek meslekiçi eğitime katkıda bulunur.

Ankara Kültür ve Sanat Vakfı: Her yıl müzik festivalleri düzenlemektedir.

Türk Tarih Vakfı: Zengin bir belge arşivi oluşturmaktadır. Araştırmalar yapar, seminerler ve konferanslar düzenler, belgeler yayınlar.

İslâm Tarihi, Sanatı ve Kültürleri Araştırma Merkezi (İRSİCA): İslâm Konferansı Örgütü'nün desteğiyle kurulmuştur. İslâm tarihi ve kültürü üzerinde araştırmalar yapar, belge yayınlar ve toplantılar düzenler.

ÇEKÜL ve TEMA Vakıfları: Doğayı ve çevreyi korumak için kurulmuş vakıflardır. Ülke çapında büyük etkinlikler düzenlerler.

Bankaların ve Holdinglerin Kültürel Etkinlikleri:

Kültür alanında en çok etkinlik gösteren bankaların arasında Akbank, Yapı Kredi, İş Bankası, Garanti Bankası, Ziraat ve Vakıflar Bankası gelir. Borusan da bu alanda büyük etkinlikleri olan kuruluşlardan biridir. Bunların büyük sergi salonları ve kültür yayınları vardır.

Özel Kişilerin Koleksiyonları:

Türkiye'de taşınır özel koleksiyonların sayısı 860'ı geçmiştir. Bu koleksiyonlarda toplam 122.131 yapıt bulunmaktadır. Bunlar tescilli koleksiyonlardır. Kültür Bakanlığının izniyle oluşturulmuşlardır. Bakanlık çoğu zaman bunları satın alma olanağını bulamadığı için Osmanlı dönemine ait değerli tarihsel sanat ürünlerini kişiler elinde toplanmasına izin vermiştir, ama denetim hakkını da elinde bulundurmuştur.

Sponsorluklar

Sponsorluk kurumu son yıllarda önemli ölçülerde gelişmiştir. Bazı sergilerin, festivallerin, konserlerin düzenlenmesinde büyük bankaların, holdinglerin, medya kuruluşlarının büyük katkıları olmaktadır. Bazı kültür olaylarının gerçekleşmesini birkaç kuruluşun birarada üstlendikleri de olmaktadır. Bunların yanı sıra sponsorluk olaylarına şu alanlarda rastlanmaktadır: Belgesel TV filmlerinin çekimi, tarihsel değeri olan bir kültür varlığının kurtarılması ve onarımı, yeni bir kültür merkezinin yapımı, kültür ve sanat dallarında burs olanaklarının sağlanması, sanat yapıtlarının basımına katkı... Özel kuruluşlar bu yardımları genelde kendi kuruluşlarının bir "Kültür Hizmeti" adıyla gerçekleştirmektedirler.

Kültür Girişimi ve Kültür Politikaları

Kültür Girişimi 1997'de 15 aydının girişimiyle özgün bir oluşum olarak kuruldu. Biçimsel (formel) bir statüsü yoktur. Kuruculardan ikisi eski Kültür Bakanıydı, ikisi eski Kültür Müsteşarı, biri İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın başkanı, sekizi üniversite profesörü, ötekiler de yazar. Kültür Girişimi, kültür varlıklarına yapılan saldırılara tepki göstermekle çalışmalarına başladı. O dönemde bazı köktendinci kişiler Anadolu uygarlıklarının bugün o topraklar üzerinde yaşayan kişiler için taşıdığı dönemi değerlendiremiyor ve onları toptan inkâr ediyorlardı. Kültür Girişimi Anadolu'da yaşanmış olan tüm uygarlıklara ve kültürlere sahip çıkarak kendini tanıttı. İzmir Kültür ve Sanat Vakfı'nın 1998 Kasım'ında Kültür Politikaları Sempozyumunu düzenledi. Türki-

ye'de kültür politikaları konusunu ilk kez Kültür Girişimi gündeme getirmiş oldu. Hükümet bu işi olumlu karşıladı. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis başkanı ve bazı bakanlar toplantının açılışına geldiler. İngiltere eski Kültür bakanı Marc Fisher, Fransa eski Kültür müsteşarı ve RTL Yönetim kurulu başkanı Jacques Rigaud, Avrupa Konseyi Kültür Politikaları sorumlusu M. Weber ve UNESCO temsilcisi Isar toplantıya katıldılar.

Toplantıda Türkiye'de kültür politikalarının daha belirgin ve bilinçli bir biçimde saptanması üzerinde durulduktan sonra önerileri içeren bir bildiri yayınladı. Sivil toplum örgütlerinin önerilerini özetleyen bu bildiride şu ilkeler üzerinde durulmaktadır:

– Kültür politikaları kültür alanında etkinlikleri olan bakanlıklar, devlet kuruluşları, yerel yönetimler, belediyeler ve özellikle sivil toplum örgütleri, vakıflar, üniversiteler ve kültür derneklerinin katılımıyla saptanmalıdır.

– Kültür politikalarının amacı halkın kültürel yaşama katılımı için elverişli koşulların yaratılması, sanatın ve sanatçının yaratıcılığının korunması, çoğulcu bir kültür yapısının kurulması, evrensel değerlerin paylaşılmasına yönelik demokratik bir toplumun yaratılması, tüm vatandaşların, eşit ve özgür olarak, kültürel yeteneklerinin geliştirilmesi, kültür ve sanat etkinliklerinin özenli bir yapı tarafından desteklenmesi olmalıdır.

– Kültürel gelişme kalkınmanın tamamlayıcı bir bölümü değil, ilerlemenin hedefidir. Ekonomik kalkınma tek başına bir amaç değil, bir araç olarak ele alınmalıdır.

– Kültüre ayrılan fonların arttırılması gerekir.

– Yerel yönetimlerin, belediyelerin ve özel sektörün kültürel etkinliklere katılımı sağlanmalıdır.

– Türkiye'nin geleneklerinde gerçek bir bir sivil toplum örgütlenmesi olarak önemli bir yer tutan vakıfların bugün karmaşık bir sorun yumağının ortasındadır. Devletin bu konuya yaklaşımı ise, tutarsız ve çelişkilidir. Denetim kaygısının egemen olduğu bu yaklaşım kültür alanındaki etkinlikler üzerinde caydırıcı bir etki yapmaktadır.

– Kültürel demokrasi toplumun bütün kesimlerinin kültür haklarından yararlanmasına dayanır. Her insanın kültür hakkına sahip olabilmesi için kültürel demokrasi ilkeleri göz önünde tutulmalıdır.

– Tükiye toprakları üzerinde değişik kültürlerden ve uygarlıklardan kalan kültür mirası: titizlikle korunmalıdır.

– Türkiye yalnız bugün değil, tarihte de değişik kültür ve uygarlıkların mekanı olmuş, bu nedenle kültürel miras öteden beri kültür polutikalarının odağı olmuştur. Bu konuya çoğulcu bir perspektifden bakmak ve topraklarımızda iz bırakmış tüm kültürleri miras kapsamı içinde almak gerekir.

– Kültür ve sanat alanını düzenleyen ve günün koşullarına yanıt veremez durumda olan tüm yasalar yeniden ele alınmalı, bürokratik engellere son verilmelidir.

– Arkeolojik sitlerin envanteri tamamlanmalı, okul kitaplarına doğal ve tarihsel varlıkların korunmasıyla ilgili bölümler eklenmeli, arkeolojik kazılara ayrılan fonlar arttırılmalıdır.

– Son yıllarda kentlere egemen olan akının planlanmaması nedeniyle ortaya çıkan gecekondulaşma olayı "Yağma kültürü"nü tüm topluma egemen kılmış ve böylece Türkiye'de "Temsili demokrasi" tarihsel ve doğal kültür varlıklarımızı koruyamaz duruma düşmüştür. Kültür mirasımızın arsa spekülatörlerinin ve yağmacı politikacıların tasallutundan kurtarmak için derhal gerekli yasal önlemler alınmalıdır.

– Kültür varlıklarının korunması için Dünya Mirası Fonu, Getty Vakfı, Avrupa Birliği de gerekli maddi desteği sağlamaktadır. Ayrıca kısa süreli Avrupa Topluluğu program ve projelerine, her yıl için belirlenen ortak ana temalardaki projelere ilgi gösterilmelidir.

– Sanatçıların kültürel yaşama katılımını sağlayarak önlemler alınmalı, yazar evleri ve bölgesel sanat atelyeleri gibi kuruluşlar oluşturulmalıdır.

– Eğitimin her düzeyinde kültür, kültür tarihi ve kültür varlıklarının korunması konulu derslere yer verilmeli ve güzel sanat liselerinin sayısı hızla arttırılmalıdır. Sanat eğitimi yaratıcılığı, çok yönlü düşünmeyi ve değerlendirmeyi sağlayacaktır.

– Kültür sektörü, 21. yüzyılda ekonomi kadar önemli boyut kazanmaktadır. Bunun için de kültür, Kalkınma Planlarında "Teşvik edici" sektör olarak ele alınmalıdır.

– Medeni Kanun kadınların toplum içindeki yerinin eşitlikçi bir biçimde düzenlenmesi için yeniden gözden geçirilmelidir.

– Televizyonlar kültür kimliğini destekleyici nitelikte olmalı, kamusal televizyonlar geliştirilmeli, çalışanların yönetime katkısı sağlanmalıdır.

– İnanç alanında aşırı nitelik taşıyan bazı marjinal görüşlerin gereksiz gerilimlere ve kutuplaşmaları yol açması üzerinde durulmalıdır.

Sivil Toplum Örgütlerinin Devlet ve Belediyelerle İlişkileri

Yukarıda sıraladığmız kültür ve sanat vakıflarıyla ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarıyla bakanlığın ilişkileri çoğu zaman olumlu bir hava içinde gelişmiştir. Ama Kültür Bakanlığının elindeki olanaklar ve bütçe darlığı o çevrelerden gelen isteklerin karşılanmasına olanak vermemektedir. Başarılı etkinlikleri olan vakıflar, örneğin İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı çoğu zaman Devletten destek görmüştür. Ayazağa'da yapılmakta olan Kültür ve Kongre Merkezi'ne Devletin büyük katkısı olmuştur. İstanbul Belediyesi ise, önce Refah sonra Fazilet partisinin yönetimine geçtikten sonra Vakıf'a bütün yardımını esirgemiştir. Başka illerde de belediyelerin davranışı hep aynı açıdan değerlendirilir.

Vakıflar medya holdinglerinden, bazı bankalardan ve büyük işletmelerden küçümsenmeyecek destekler almaktadırlar. Bu destekler olmadan sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri asla gerçekleştirilemez.

Sonuç

UNESCO konferanslarında belirtilen çerçeveler içinde kültür politikaları Türkiye'de yeni bir oluşumdur. Kültür Bakanlığı bu konuda bütçe darlığı nedeniyle güçsüz kalmıştır. Kültür varlıklarını korunması, kültürel kimliklerin geliştirilmesi, sanatta yaratıcılığı desteklenmesi, kültürde çoğulculuğun geliştirilmesi, arkeolojik kazılara kaynak sağlanması, müzelerin zenginleştirilmesi, kütüphanelerin yeni olanaklarla donatımı bakımlarından kültür politikalarının başarılı olduğu söylenemez, kültür politikaları yeni bir disiplindir bir uzmanlık dalıdır. Bu dal, Türkiye'de doğum sancıları geçirmektedir.

Yerel yönetimler de bu konuları bilinçli bir biçimde ele almamışlardır. Yerel çıkarlar ve yağmacılık da kültür varlıklarının korunmasına gölge düşürmektedir.

Sivil toplum kuruluşları son 20-30 yıl içinde kültür işlerine gittikçe artan bir önem vermektedirler. Bazı özel girişimciler daha da ileri giderek, Devletin kültür işlerine karışmasına karşı çıkmaktadırlar. Hatta Kültür Bakanlığının gereksiz olduğunu dile getirenler de vardır. Bu görüşü savunanlar arasında bir süre devlet işlerinde görev almış, ya da bazı vakıfları yönetmiş kişilere de rastlanmaktadır. Bu görüşte olanlar Amerika'yı örnek alarak devletin kültür alanında güdümlü bir rol oynamasını eleştirmektedirler. Oysa kültürün gelişmesine katkıda bulunmak, kültür varlıklarını kurtarmak için kampanyalar düzenlemek, her düzeydeki halka kültür olanakları sağlamak, kültürel çoğulculuğu desteklemek, sanatta yaratıcılığa katkıda bulunmak otoriter ve güdümlü bir yaklaşım sayılamaz. Devlet kültürel gelişmelere yardımcı olmak

zorundadır. Bu da devletin başat görevlerinden biridir. Devlet sivil toplum örgütleriyle elele vererek, daha etkin kültür politikaları geliştirmekle yükümlüdür.

Türkiye'de özel sektör henüz kültürel gelişmeleri tek başına sağlayacak duruma gelmemiştir. Vakıfların, sivil toplum örgütlerinin, işçevrelerinin kültürel gelişmeye katkıları elbette inkâr edilemez, ama devletin katkısı olmadan kültürel gelişme de söz konusu olamaz. Bu katılımlar ve katkılar olmazsa ülkedeki 184 müze nasıl yönetilir? 58 yerde yapılan arkeolojik çalışmalar nasıl südürülür? 5 binden çok sit alanı nasıl korunur? Milli Kütüphane, 96 uzmanlık kütüphanesi, illerdeki yüzlerce kütüphane nasıl ayakta kalır?

Kültür Bakanlığının her zaman iyi yönetildiği söylenemez. Siyasal yaklaşımlar kültür politikalarına egemen olmuştur. Bakanlık tüm kadrolarından yararlanmasını bilememiştir. Kadrolar yetersizdir. Bunlara çare bulmak başka şeydir, bakanlığı yıkıcı bir biçimde kötülemek ve kaldırılmasını istemek başka.

Kültürün kamu sektörünün dışında kalmasını isteyenler, belki de bilinçli olmadan Devletin tüm yetkilerini elinden almak isteyen globalleşme yanlılarıyla aynı paralelde olmaktadırlar. Oysa Devletin kültürü dışlaması bir yandan çokuluslu ortaklıkların, ithal malı kültür ürünlerinin, audiovisuel araçların sınırsız bir biçimde ülkede egemenlik kurmalarına yol açar, bir yandan da demokrasi düşmanı çevre ve örgütlerin kültürel terör eylemlerine. Meclis'te Kültür bütçesini % 0,3'e indirmek isteyenler de, bilinçsiz olarak ulusal kültürlerin korunmasına ve gelişmesine zarar vermektedirler.

Kültür politikaları kamu sektörüyle özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında bir dengenin ve işbirliğinin oluşturulmasına yönelik olmalıdır. Amaç her halde devletin kültüre katkısını yok etmek olmamalıdır. Kamu sektörünün yapamadığını özel sektör ve sivil toplum kuruluşları yapar. Rantabl olmadığı için özel sektörün el atmadığı alanlar da Devletin yardımıyla geliştirilir.

Gelecek Yüzyılda Biyolojik Yaşam Odaklı (Bio-Centric) Kültür Nasıl Oluşturulabilir? Kent Planlamasının Önemi (*)

Doç. Dr. Mehmet TUNÇER (**)

I. Kent Yaşamında ve Kentlerin Şekillenmesinde Kent Planlamasının Rolü

Yeni bin yılda biyolojik yaşam odaklı (Bio-Centric) bir kültür oluşturmada; kent plancıları ile birlikte mimarlar, endüstri ürünleri tasarımcıları, peyzaj mimarları, altyapı mühendisleri, inşaat mühendisleri, ekonomistler, sosyologlar, politikacılar vb. tüm profesyonel meslek gruplarının yeteneklerinin geliştirilmesine gereksinimimiz bulunmaktadır.

Kent plancıları ve kent planları bunlardan biridir ve bütün yukarıda sayılanların üstünde önemi olan bir meslek olduğu düşünmekteyiz. Bunun nedeni deneyimli ve çevre duyarlı plancılar çevre değerlerini koruma temeline dayalı sağlıklı kentsel politika ve stratejiler geliştirebilirler.

Kent planları, Türkiye'de yeni kentsel çevrelerin oluşturulmasında, doğal çevrenin korunması ile birlikte kentlerde yeni bir yaşam tarzı ve kentli oluşturulmasının başlıca araçlardan biridir.

I.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Planlamanın Rolü

Bu dönemde kent planlamasının başlıca rolü; Ankara'yı yeni başkent olarak inşa etmek, Atatürk'ün ve Türkiye Cumhuriyetinin büyük devriminin fi-

---

(*) Sn. Prof. Cevat GERAY ile birlikte hazırlanan bu bildiri, 18-19 Mayıs 1997 tarihleri arasında Adana' da, Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi ve Biopolitics International Organisation tarafından organize edilen **"BIOPOLITICS EDUCATION IN THE YEAR 2000"**, başlıklı uluslararası konferansta sunulmuştur. Ancak yayınlanmamıştır.

(**) Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

kirlerini yerleştirmektir. Bunlar arasında kamu yapıları, sivil kurum ve kuruluşlar, modern bir yaşam tarzı bulunmaktadır.

Ankara'nın ilk imar planı uluslararası bir yarışma ile elde edilmiş olan 1932 tarihli Prof. Hermann Jansen planıdır. Yeni Türk Cumhuriyeti, eski şehir (Angora) üzerine değil, yanma ovaya doğru yeni bir başkent kurmaya karar vermişti. Bu gelişme Yenişehir olarak adlandırılmış ve bu kesim çevresinde yeni bir şehir merkezi kurulmaya başlamıştı.

Plan yeni cumhuriyetin fikirlerini toprak üstünde gerçekleştirmeye başlamış ve modern bir başkent yaratılma yoluna girilmişti. Atatürk Bulvarı gibi yeni geniş bir yol sistemi, modern kamu binaları, bankalar ve diğer sivil yapılar, spor alanları, parklar "Modern Türk Kenti"ni ve kentlisini oluşturmayı amaçlamaktaydı. 10-15 yıl içerisinde, Yeni Başkent, Angora'nın tozlu ovasında yükselmeye başlamıştı.

1928 tarihinde 1351 Sayılı Kanun ile kurulan ***"Ankara Şehri İmar Müdürlüğü"*** yerel imar uygulama birimidir ve kent planlamasının bu birim eliyle oynadığı rol çok önemlidir.

I.2. Göç ve Hızlı Kentleşme Dönemi

I.2.1. Çok Partili Dönem (1946-1960)

1945 seçimlerinden sonra Türk politik hayatındaki değişimler, kent planlaması ve uygulamalarında önemli etkiler yapmıştır. Bu dönemde Türk kentleri hızlı bir değişim içine girmiştir. Özellikle, 1950 sonrası, ülkenin doğu ve güneydoğu kesimlerinden batıya, büyük kentlere doğru yönelen göç kentleşme sürecini belirlemiştir. Bu dönemde, özellikle Başbakan Menderes zamanında İstanbul' da yapılan uygulamalar kentin tarihsel dokusunu büyük ölçüde tahrip etmiştir.

Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Konya ve Kayseri gibi kentsel merkezler metropoliten kentler haline gelmiş, çevresel, kentsel ve altyapıya ilişkin sorunlar ile karşı karşıya kalmışlardır.

Hızlı kentleşme, metropoliten kentlerin çevrelerinin yasal olmayan "gecekondu" larla dolmasına neden olmuştur. Metropollerin bu sorunlarını çözmek amacıyla da "İmar ve İskan Bakanlığı" kurulmuştur.

I.2.2. Devlet Planlama Teşkilatı Dönemi (1960 Sonrası)

Devlet Planlama Teşkilatı, 1960 yılından itibaren beş yıllık dönemler için "Kalkınma Planları" hazırlamaya başlamıştır. Kentsel sorunların çözümü için, farklı gelişme aşamalarındaki bölgelerin Bölgesel Gelişme Planları'nı hazırlamak ve göçü önlemek bakımından bu çok önemli bir aşamadır. Kent

planlaması, "İller Bankası"nın kuruluşu ile ve özellikle Adana, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi kent bütünü için düzenlenen planlama yarışmaları ile gelişme göstermiştir.

Bu planlar; hızlı gelişme, nüfus artışı, gecekondu ve altyapı sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlamaktaydı.

I.2.3. Büyükşehir Belediye Yönetimleri'nin Kuruluşu (1984 Sonrası)

Türk kentlerinin Kent Planlaması hikayesi; "3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun" ve "3194 Sayılı İmar Kanunu" ile 1984 yılından sonra yeni ve önemli bir aşamaya girmiştir.

İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Gaziantep, Antalya vb kentlerde Büyükşehir Belediye Yönetimlerinin kurulması ile yeni bir kentleşme ve planlama dönemi başlamıştır. Bu kez, metropoliten belediyeler ve diğer yerel yönetimler kendi nazım ve uygulama planlarını hazırlama görev ve yetkilerine sahip olmuşlardır. Birçok belediye kendi kentsel planlama ve imar birimlerini kurmuşlar ve ulaşım planları, konut gelişim ve ıslah planları, koruma planları rekreasyon alan planları ve diğer planlama çalışmalarını başlatmışlardır.

Günümüzde Türkiye'de çok farklı plan türleri (cins ve ölçek olarak) bulunmaktadır. Bunlar arasında, Bölge Planları, Çevre Düzeni Planları, Nazım ve Uygulama imar planları (1/5000 ve 1/1000 Ölçeklerde) yanı sıra, Koruma Planları (kentsel, arkeolojik, doğal sit alanları için), Turizm Planları, Gecekondu Islah Planları sayılabilir.

Tüm bu sektörel planlar, daha çok kamu kuruluşları tarafından o sektöre yönelik olarak hazırlanmaktadır. Bayındırlık ve İskan, Kültür, Turizm, Ulaştırma vd Bakanlıklar ile Yerel Yönetimler (Belediyeler)'in de kendi yönetimsel sınırları dahilinde nazım ve uygulama imar planları hazırlama yetkileri bulunmaktadır. Aynı zamanda; İller Bankası; kentlere ilişkin nazım ve uygulama planları, Kültür Bakanlığı; "Koruma Amaçlı İmar Planları", Turizm Bakanlığı; "Turizm Gelişim Planları", Çevre Bakanlığı ile Özel Çevre Koruma Dairesi Başkanlığı da; "Doğal Çevre Koruma Planları" hazırlamaktadır.

Aynı zamanda kamu tarafından belirli amaçlarla oluşturulmuş özel kamusal birimlerin de plan yapma ve yaptırma yetkileri bulunmaktadır. Bunlar arasında "GAP Bölge Kalkınma İdaresi", "Toplu Konut İdaresi", "Arsa Ofisi" sayılabilir.

Bu sektörel planlar arasında hiyerarşik bir yapı görülmemektedir. Tüm bu kurum ve kuruluşlar kendi sektörel planlarını hazırlamakta ve uygulamaya çalışmaktadır.

Yerel ve merkezi yönetimlerin birbirlerinden farklı planlama ve onama yapmaları uygulamada bazı sorunlara da yol açmaktadır. Doğal ve tarihsel çevre üzerindeki en önemli olumsuz etkilerden biri politik kararlardır ve yerel yöneticilerin yanlış kararları başlıca etmendir. Hepsinin üstünde, bu tür olumsuz ve tahrip edici planlama ve yatırım kararları merkezi yönetim tarafında da alınmaktadır. Önemli yatırım kararları alınırken (Gökova Termik Santralı gibi enerji santralları, otoyollar, barajlar, kamu yapıları vb) "Çevresel Etki Değerlendirmesi" çalışmaları yeterince sağlıklı yapılmamaktadır.

Günümüzde, ülkenin kentsel sorunlarına çözüm getirmek amacıyla yeni bir Bakanlık; ***"Şehircilik ve Konut Bakanlığı"*** kurulması çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca, çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak ***"Çevre Bakanlığı"*** kurulmuştur. Bu tür merkezi örgütlenmeler önemlidir ve eğer bunların yerel örgütleri iyi örgütlenirse, çözüme doğru olumlu etkileri gözlenebilir. Fakat, merkezi yönetimin yerel örgütleri genel olarak teknik, parasal ve personel olarak yetersizdir. Bu bizim Kamu Yönetimimizin önemli sorunlarından biridir. Bir başkası ise Merkezi ve Yerel Yönetimler arasındaki eşgüdüm eksikliğidir.

II. Gelecek Yüzyılda "Yaşam Merkezli (Biocentric) Bir Kültür" Oluşturulmasında Kent Planlaması Nasıl Kullanılmalı?

II.1. Kent Planlamanın Geleceğine Yönelik Öneriler

Çalışmanın bu bölümünde,"yaşam merkezli bir kültür" oluşturulmasına yönelik olarak kent planlamasının rolüne ve uygulama araçlarına değinilecektir.

Kent planlaması ve çevresel konulara ilişkin günümüzde pek çok yasa ve yönetmelik bulunmaktadır. Bu yasa ve yönetmelikler bir araya getirilmeli ve geleceğin toplumunda yaşam merkezli bir kültür oluşturulmasına yönelik olarak tek bir yasa haline getirilmelidir.

II.2. Sürdürülebilir Kentler İçin Planlar Üretmek

Her kent planı, yaşam ve çevrenin korunması ışığında yeniden ele alınmalıdır. Master Planlar da aynı zamanda ele alınarak çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik olarak düzenlenmelidir. Bu stratejik planlara ***"Sürdürülebilir Kent Planları"*** denilebilir. Bu kent planları hazırlanırken verileri doğru ve kolay ulaşılabilir hale getirmek amacıyla Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) ve bilgisayar destekli tasarım yöntemleri kullanılmalıdır.

Bu sürdürülebilir kent planlarında; kentsel, arkeolojjk, tarihsel koruma alanları, doğal parklar, doğal çevre koruma alanları, verimli tarım toprakları,

orman alanları, akarsu çevreleri, su kaynakları ve havzaları vd. kesin koruma alanları olarak belirlenmelidir. Bu planlarda; yerel ve merkezi yönetimler ve yörede yaşayanlarda yaşam merkezli bir kültür yaratmak üzere koruma koşulları, yapı ve nüfus yoğunlukları belirlenmelidir. Her planın kentsel gelişimi kontrol etmek üzere aşağıda anılan örneklere benzer kendine özgü örgütlenmeleri olmalıdır.

- **KYÖ :** Kıyı Yönetimi Örgütü : Kıyı bölgesi yönetimi ile ilgili özel bir örgütlenme biçimidir.
- **KAÖ :** Kentsel / Arkeolojik Koruma Alanları Yönetimi Örgütü: Kentsel ve arkeolojik alanların korunmasına ve sorunlarının çözümüne yönelik bir örgütlenmedir.
- **OAÖ :** Orman Alanları Yönetimi Örgütü : Orman alanlarının korunması ve geliştirilmesine ilişkin bir örgütlenme biçimidir. Orman alanları, ulusal parklar, doğa rezerv alanları, kentsel büyük park alanları ve nehir havzalarının korunması ve geliştirilmesini yönetmeyi amaçlamalıdır.

II.1.2. Yaşam Merkezli Bir Kültür İçin Sürdürülebilir Kent Planları'nın Uygulaması

Bölge planları nüfus artışı ve göçlerin nasıl kontrol edilebileceğine ilişkin kararlar geliştirmelidir. Bölgesel su havzalarının, ormanların, nasıl korunacağı ve erozyona nasıl engel olunacağı konularında etkin olmalıdır. Günümüzde uygulama imar planları 1/1000 ölçeğinde hazırlanmaktadır.

Bu ölçek, kentsel tasarım, peyzaj, kent mobilyası, kentsel altyapı (elektrik, içme/kullanma suyu vb) gibi kentsel çevre oluşturulmasına gerekli tasarımlar için yeterli olamamaktadır.

Çevre/yaşam duyarlı bir kültür oluşturulmasında, kent uygulama planlarının daha detaylı olarak hazırlanması (1/500, 1/200 .....1/1) ve kendine özgü uygulama araçlarına sahip olması sağlanmalıdır. Bu planlarda kentsel rantları kontrol mekanizmaları oluşturulmalı, kentsel rantın kamu (merkezi ve yerel yönetimler, yerel birimler) ve özel sektör arasında kamu yararlı paylaşımı sağlanmalıdır. Her yerel birim (mahalle) planında, spor alanları, aktif ve pasif yeşil alanlar, rekreasyon alanları, çocuk oyun alanları yer almalıdır. Kişi başına düşen yeşil alan oranları bugünkü yasal standartların çok üstünde olmalıdır. Yeşil alan standartları ülkenin iklimsel olarak yetersiz olan kesimlerinde bile olabildiğince yüksek tutulmalıdır. Yeni kentsel gelişme alanlarının oluşturulmasında yerleşmeden önce tüm yeşil ve açık alanlar gerçekleştirilmelidir. Kentlerin eski yerleşik dokularında, özellikle nüfus yoğun alanların yoğunluğunu desantrilize edecek planlamalar yapılmalı, nüfus yoğunluğu daha insan ölçeğindeki yeni konut alanlarına kaydırılmalıdır. Bu tür operasyonlar yapılırken, yüksek katlı çirkin apartman blokları yıkılarak, bunların yerine küçük ölçekli park alanları ve çocuk bahçeleri planlanmalıdır.

Kentsel desantralizasyon ve yenileme sürecinde yeni gelişmeler alçak katlı, düşük yoğunluklu ya da yeşil alanlarla kaplı düşük yoğunluklu yüksek katlı olarak tasarlanmalıdır. Gecekondu alanlarının düşük yoğunluklu dokusu ve yeşil alanları geleceğin çevresel ve yapısal rehabilitasyon projeleri için korunmalıdır.

Organize ve küçük sanayi alanları, çevreye zarar vermemeleri için sıkı kontrol altında bulundurulmalı ve gelecek planlarda çevresel olarak emin ve toksik olmayan sanayi gelişimlerine izin verilmelidir.

Var olan bitki ve hayvan türlerinin (flora/fauna) korunarak çeşitliliğin arttırılması, doğa koruması, bitkilendirme alanlarının saptanması kentsel planlarda oldukça duyarlı konulardır. Gelecekteki toplumda yaşam duyarlı bir kültür oluşturmada, bu alanlardaki yaşantıyı korumak çok önem taşımaktadır.

Çünkü bu alanlar "Doğa Adaları" olarak gelecekteki daha yaşanabilir çevrelerin oluşturulmasında yararlı olacaklardır.

Geleceğin kentlerinde ulaşım sistemleri bireysel araçlara değil, temel olarak kamusal toplu taşın sistemlerine dayalı olacaktır. Toplu ulaştırma sistemleri (demiryolu, denizyolu, metro, monoray, tramvay, otobüs vd.) geleceğin sürdürülebilir kentlerinin temel ulaşım sistemleri olacaktır.

Kişisel ulaşım sistemleri, alternatif yeşil motorların (içten patlamalı motorlar) geliştirilmesi ile (örneğin elektrikli, güneş enerjisi kullanan, alkol kullanan araçlar – fosil yakıt kullanan araçlar) çevre duyarlı bir anlam kazanacaklardır. Çevre duyarlı sürdürülebilir planlamanın temelinde kişisel araç kullanımını minimize etmek de yatmaktadır. Merkezi iş alanlarında, yaya yollarında ve bölgelerinde, yaya geçitleri ve meydanlarında yayaların yeşil içerisinde yürümeleri, at ve bisiklete binmeleri planlanmalıdır. Yerleşim alanlarında ise, yaya promenatları, bisiklet yolları yeşil alanların içerisinde yer almalıdır. Bu alanlar kentliler için çevre duyarlılığı ve sevgisinin gelişmesinde önem taşıyacak ve canlılara karşı daha hassas davranmanın ve onları korumanın yolunu açacaktır. Gelecekteki kentlerin planları yerleşme ölçeğinden mimari ölçeklere kadar giden nitelikler taşımalıdır. Bu planların kararları çevresel olarak duyarlı nitelik taşımalı ve yerleşimlerin doğal karakterlerini (topografya, manzara, yönlenme, güneş, gölge, rüzgar vb) değerlendirmelidir. Çevre-duyarlı yapılar, güneş panelleri, ısı-cam, izole edilmiş çatılar, duvarlar, zemin, atık dönüşümlü (tuvalet, banyo, mutfak katı/sıvı atıkları) mekanizmaları ile enerji tasarrufu yaratan ve çevreyi kirletmeyen özellikleri ile inşa edilmelidir. Bu çevresel ve yapısal tanımlar "Çevre Duyarlı Planlar" da yeni teknolojilere, çevre-duyarlı yapı malzemelerine, "güneş evi" tasarımlarına açık olarak yer almalıdır.

Geleceğin yaşam-merkezli kültürünü oluşturmada yeni kent planlama teorileri ve pratiklerinin geliştirilmesi gereklidir.

Değişen Uluslararası Koşullarda Kıbrıs Sorunu ve Yeni Siyasal Yönelimler

Dr. Yücel VURAL (*)

Soğuk savaş dönemi boyunca uluslararası bloklar, ulusal birimler ve çeşitli siyasal gruplar arasında askersel, siyasal ve ideolojik kamplaşma ve çatışmaya neden olan iki kutuplu uluslararası sistemin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortadan kalktığı ileri sürülmektedir. Yeni uluslararası sistemin tanımlanmasında genel kabul gören bir yaklaşımın varlığından söz etmek olanaklı olmasa bile, küreselleşme olarak adlandırılan ve ulusal birimlerin uluslararası sistemle bütünleşmesini hızlandıran bir sürecin etkili olduğu söylenebilir. İki-kutuplu uluslararası sistem, ikinci dünya savaşından sonra, uluslararası ilişkilerin her alanında yaygın bir rekabetin ve çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Bu çatışma ve rekabet, ulusal-yerel birimlerin kendi iç siyasal süreçlerine de etkide bulunmuştur. Aslında bu etki, ulusal-yerel siyasetin dinamikleri açısından, çoğu zaman, güçlü bir etki biçiminde ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra değişen uluslararası koşullardan etkilenmesi en çok beklenen alanlardan birisi de, Doğu-Batı kamplaşması nedeniyle çeşitli yönleriyle bir uluslararası sorun durumunda olan Kıbrıs sorunudur. Soğuk savaş döneminde ve sonrasında Kıbrıs'taki siyasal aktörlerin ideolojik yönelimlerini karşılaştırarak, uluslararası sistemde yaşanan kısa ve uzun erimli değişimlerin, ulusal-yerel siyasal süreçler üzerindeki etkilerinin sorgulanması olanaklı görünmektedir.

Soğuk savaş döneminde, Kıbrıs'ta, siyasal aktörler, uluslararası sistemden kaynaklanan ve tarihsel-siyasal boyutları bulunan başlıca üç etkileşim dalgasıyla karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan birincisi, self-determinasyon ilkesi-

---

(*) Doğu Akdeniz Üniversitesi.

dir. İkincisi, hem yerel, hem uluslararası koşulların bir tür teşvik edici etkisi altında gelişen milliyetçi hareketlere karşı uluslararası güçlerin tepkisiyle ilgilidir. Üçüncüsü, bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulmasıyla ortaya çıkan ve Kıbrıs siyaset sahnesinde radikal değişikliklere neden olan bölünmelerdir.

Soğuk Savaş Döneminde Kıbrıs

II. dünya savaşının ardından uluslararası sistemde ortaya çıkan yeniden yapılanma sürecinin, Kıbrıs gibi bu sürece hiç katkısı bulunmayan bir çevre ülkesine yönelik etkilerinin azımsanmayacak düzeyde olduğu söylenebilir. Uluslararası sistemin yeniden şekillendiği savaş ertesi yıllarda, Kıbrıs, küçük coğrafyasına rağmen, yerel, bölgesel ve uluslararası düzeylerde önemini giderek artıran büyük bir soruna kaynaklık etmeye başlamıştır. Sorunun başlıca siyasal aktörleri çatışan milliyetçiliklerdir. Milliyetçiliği ideolojik bir seçenek olarak dışlayan siyasal aktörler ise, ulusal-etnik dayanışmaya seçenek oluşturmak üzere bir sınıf dayanışması söylemini geliştirmeye çalışmışlardır. Çatışan milliyetçilikler giderek toplum-içi çelişkilerin perdelenmesine yol açmakla birlikte önemini azaltmamıştır (1). Yerel siyasal aktörlerin ideolojik-siyasal kimliklerini uluslararası sisteme hakim olan bölünme ve çatışmalara göre tanımlama eğilimleri ise, Kıbrıs sorununa daha o dönemden başlayarak bir uluslararası boyut katmıştır. Ama bundan daha da önemlisi, Kıbrıs, ikinci dünya savaşından sonra uluslararası sisteme egemen olan iki-kutuplu yapılaşmanın çatışma ve hesaplaşmaları için uygun bir mekan oluşturmuştur.

Self-Determinasyon ve Yerel Siyasal Bölünmeler

1940-1960 tarihsel dönemi, Kıbrıs sorununun self-determinasyon kavramı çerçevesinde şekillendiği bir dönem olmuştur. Self-determinasyon kavramına yönelik farklı yaklaşımlar, ayni zamanda Kıbrıs sorununa yönelik yaklaşımlarla örtüşmektedir. Uluslararası sistemde Doğu-Batı ekseninde ortaya çıkan bölünmeler, bir şekilde, Kıbrıs'ın yerel siyasetinde çatışma sürecine giren siyasal güçleri, hem siyasal eylem düzeyinde, hem de ideolojik yönelimleri bakımından etkilemeye başlamıştır. Bu etkilemenin başlıca sonucu, yerel

---

(1) 1943, 1946 ve 1949 belediye seçimleri, her iki toplumda da, milliyetçi çevrelerle 'emekçi dayanışması' düşüncesini ileri süren sol çevreler arasında şiddetli bir rekabetin yaşanmasına neden olmuştur. 1948 yılından başlayarak Rum sol hareketi ile Kilise arasında ideolojik kutuplaşma ve siyasal çatışmaların küçük yerleşim birimlerinde bile etkili olmaya başlaması intra-ethnic bölünmelerin derinliğini ortaya koymaktadır. Anita Walker, "Enosis in Cyprus: Dhali, A Case Study," **The Middle East Journal**, C. XXXVIII, No. 3, (1984), s. 479.

siyasal süreçlerde hem etnik-ulusal çelişkiler ekseninde, hem de sağ-sol ekseninde var olan siyasal-ideolojik bölünmelerin derinleşmesidir.

Sömürge yönetiminin ilk yıllarından başlayarak kendi örgütsel hiyerarşisi içinde 'enosis' amacına yönelik nostaljik bir bağlılığı sürdüren, ama bu amaca yönelik yığınsal bir hareketlenmeyi başaramayan Ortodoks Kilisesi, 1940'lı yıllarda 'enosis ve sadece enosis' siyasetini benimsemiştir. Bu gelişme, sömürge yönetiminin meşruiyetini bütünüyle reddeden yeni bir siyasal-ideolojik çizgiyi temsil etmekteydi. Ama, Doğu-Batı kamplaşmasında, Batı'nın yanında tartışmasız bir şekilde saf tutan Kilise ve sağcı-milliyetçi güçler, sömürge yönetimiyle değil, siyaset sahnesinde etkinliğini giderek artıran sol siyasal hareketle rekabet etmeyi öncelikli bir hedef olarak görmeye başlamıştır (2). Kilise'nin 'enosis' siyaseti Rum toplumu içinde milliyetçi gruplarla solcu gruplar arasında kalıcı bölünmelere yol açarken, ayni zamanda etnik-ulusal farklılıkların yığınsal düzeyde siyasallaşmasına da zemin hazırlamıştır. 'Kendi kaderini belirleme ilkesi'nin uygulanmasının 'enosis'le eşanlamlı kabul edilmesi-sunulması, adada yüzyıllar boyunca Rum toplumundan farklı bir kültürel kimliğe sahip olma bilinci içinde olan Türk toplumunda, kendi kültürel kimliğini korumayı amaçlayan bir tepkiye neden olmuştur. Bu tepki, toplumsal-siyasal örgütlenmeler aracılığıyla dile getirilmeye başlandığında, etnik-ulusal ayrım çizgilerine dayalı bir siyasallaşma eğiliminin gelişimi için uygun ve yeterli bir zemin ortaya çıkmıştır. Böylece, 'kendi kaderini belirleme ilkesi' bir yandan sömürge yönetimine karşı Rum milliyetçiliğinin siyasal muhalefetine yol açarken, öbür yandan da toplumlararası ilişkilerde çelişki ve çatışma motiflerinin belirginleşip yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Adanın yönetimini elinde bulunduran İngiltere, kendi kaderini belirleme hakkını, Kıbrıs'ta yerel halkın, sınırlı yetkilere sahip bir yasama organına temsilci göndermesi biçiminde algılamaktaydı. Şüphesiz böyle bir algılama,

---

(2) Kilise'nin örgütleyip desteklediği işgi gruplarının solcu sendika üyelerine saldırıları ve grev kırıcılığı 1940'lı yılların ikinci yarısında yaygınlaşmaya başlamıştır. Rum milliyetçileri, Sömürge Yönetimi'ni 'komünistlere karşı yeterli önlemi almamakla' suçlamakta, sol eğilimli sendikalar ise, güvenlik kuvvetlerinin, sağcıların saldırılarına göz yumduğunu ileri sürmekteydi. Solcu sendika ve parti liderlerinin sömürge yönetimi tarafından tutuklandığı bu ortamda, Kilise, komünizmin kınandığı bir genelgeyi tüm kiliselerde okutmuşlardır. Başpiskopos, 13 Eylül 1948'de verdiği bir emirle, "komünizme sempati duyduklarından kuşkulanılan kişilerin Kilise komitelerinin seçimlerinde oy kullanamayacaklarını açıklamıştır. Crawshaw, **The Cyprus Revolt**, London: Allen and Unwin, 1978, s.40-41.

BM anayasasında yer alan bir ilkenın, uygulanmasına ilişkin zorluklarından kaynaklanmıyordu. Bu yaklaşımın temelinde, Kıbrıs adasının Ortadoğu petrollerinin denetlenmesinde bir sıçrama tahtası olması ve doğu-batı kamplaşmasında taşıdığı stratejik önemi yatmaktaydı.

'Enosis' ve 'Taksim' Eğilimi

'Enosis' idealini siyasal bir hareket niteliğine büründüren gelişmeler, esas olarak Rum milliyetçiliğinin örgütlenmesi ve Rum toplumu içinde siyasal bir denetim oluşturma mücadelesine girişmesidir. 'Taksim' (Kıbrıs adasının Türkiye ve Yunanistan arasında bölüşülmesi) ise 'enosis' amacına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. 'Taksim' ve 'enosis'i amaçlayan siyasal ve yarı-askersel örgütlenmeler, hem toplumlararası çelişki ve çatışmaya, hem de toplum-içi çelişki ve çatışmaya neden olmuştur. Bu çatışmaların temelinde de milliyetçi örgütlenmelerin kendi nihai amacını karşı tarafa dayatma eğilimi, milliyetçiliklerin siyasal meşruiyet arayışı ve buna direnen grupların siyasal-ideolojik direnişi yatmaktadır.

1950'li yılların ortalarında 'enosis' amacına yönelik yığınsal bir siyasal hareketlenmeye öncülük eden Rum milliyetçiliği, önce sömürge yönetiminin daha sonra da Kıbrıs Türk toplumunun tepkisiyle karşılaşmıştır. Türk toplumu içinde etkin olan siyasal çevreler, 1940'lı yıllarda, self-determinasyon ilkesinin adanın siyasal statüsünde yol açabileceği olası değişikliklere karşı azınlık haklarının garanti edilmesini amaçlayan bir siyasal yönelim içinde olmuştur (3). Ama, daha sonra, 1950'li yıllarda, azınlık haklarına sahip olmayı reddetmiş, bunun da ötesinde Rum toplumuyla ortak bir geleceğin olamayacağını ilan etmiştir (4) Kıbrıs Türk toplumunun, kültürel kimliğine ve adada varoluş koşullarına karşı bir tehdit olarak algıladığı 'enosis' idealini kararlılıkla reddetmesi, Batı ittifakının çıkarlarıyla da örtüşmekteydi. Batı ittifakı, aşağıda sıralanan nedenlerden ötürü 'enosis'i kendi çıkarlarını tehlikeye atabilecek bir gelişme olarak değerlendirmiştir:

---

(3) 1940'lı yıllarda Türk toplumu içinde en güçlü örgütlenme durumunda olan ve çeşitli grupları bünyesinde barındıran KATAK (Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu) temel amacını şöyle belirlemiştir: "Cemiyetin maksadı Kıbrıs Türk Azınlığının haklarını aramak ve Korumak, ilmi, içtimai ve sınai seviyelerini yükseltmek ve umumiyetle Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini temine çalışmaktır." (KATAK Tüzüğü, m.3)

(4) "Bugün yalnız Kıbrıs Türklerinin değil huzur ve sükun içinde yaşamayı gönülden arzu eden Rumların da istikbalini garanti altına alacak olan "Taksim" projesi üzerinde durmak ve bunun bir an evvel mevkii tatbike konmasına çalışmak her iki cemaatın menfaati icabıdır" Fazıl Küçük, "Radcliffe Projesi," Halkın Sesi, 17 Mayıs 1957.

a- Sürekli istikrarsızlık içinde bulunan Yunanistan'ın ada üzerinde egemen olması Batı'nın stratejik çıkarları açısından güvenli bir çözüm olarak görülmemektedir.

b- Yunanistan'ın, siyasal istikrar sorununu çözmesi halinde bile, Kıbrıs'a olan coğrafi uzaklığı nedeniyle, ada üzerinde hakimiyetini devam ettirmesi kuşkulu görünmekteydi. Adada en örgütlü siyasal hareket olan sol güçlerin etkinliği Batı açısından kaygı verici bulunmaktaydı.

İngiltere, bir NATO üyesi olan Yunanistan'ın ada üzerinde denetim oluşturmasını reddederek, hem bu ülkeyi, hem de 'enosis' amacını gerçekleştirmeye yönelen Rum milliyetçileri karşısına almış olmaktaydı. Ama II. dünya savaşından sonra Batı ve uluslararası kamuoyunda oluşan ve bağlantısızlar hareketinin etkinlikleriyle yaygınlaşan somürgecilik karşıtı eğilimler nedeniyle İngiltere'nin self-determinasyon talebine uzun süre direnmesi de olanaklı değildi. Kıbrıs'ta EOKA'nın giriştiği şiddet hareketleri ve buna karşı sömürge yönetiminin aldığı önlemler, Batı ve Dünya kamuoyunda, küçük bir ülke halkının kendi kendini yönetme isteğine karşı, sömürgeciliğin sürdürülmesinde ısrar edilmesi biçiminde algılanmaktaydı. İngiltere, bu tür bir algılamanın devam etmesi ve giderek bunun siyasal eyleme dönüşmesi tehlikesine karşı, 1950'li yılların ortalarında Kıbrıs'a ilişkin siyasal yöneliminde esaslı bir değişiklik yapmıştır. Bu değişim bir yönüyle Kıbrıs Türk Toplumu'nun konumuyla ilişkiliydi. İngiltere, 'kendi kaderini belirleme hakkı'nın Kıbrıs için kabul edilmesi durumunda, uygulamanın, Kıbrıs'ta iki ayrı halkın yaşadığı gerçeğine göre düzenlenmesi gerektiği düşüncesini ileri sürmüştür. İngiltere'nin bu teşvik edici siyasetinin bir sonucu olarak, öteden beri 'enosis'e kararlı bir şekilde karşı çıkan, önceleri azınlık hakları talep eden Türk toplumu, giderek ada üzerinde Rum toplumunun sahip olacağı hakların benzerini talep etmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda milliyetçi ideolojinin egemen olduğu Kıbrıs Türk örgütleri, İngiltere'nin yeni siyasetini, 'taksim' amacıyla bağdaştırmıştır.

1950'li yılların ortalarına kadar Türk toplumuna moral destek sağlamakla yetinen ve Kıbrıs'ta sömürge yönetiminin devamından yana bir tutum alan Türkiye, yeni İngiliz siyasetinin yol açtığı olanaklardan yararlanarak Kıbrıs sorununa doğrudan taraf olmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra İngiltere'nin, Türkiye'yi taraf yapmak için özel bir çaba harcadığını, Yunanistan'ın bu çabaya fazla direnmediğini ya da direnemediğini ve sonuçta, bölgede somut bir NATO dayanışmasının sağlandığını vurgulamamız gerekiyor. Türkiye'de dönemin DP hükümetine, Kıbrıs sorunuyla ilgili konularda danışmanlık yapan Prof. Dr. Nihat Erim İngiliz hükümetinin amacını şöyle açıklamaktadır:

"İngilizler, Kıbrıs'ta Grivas'ın ve Makarios'un yönettikleri EOKA tedhiş örgütünün eylemleri karşısında ise, bir çözüm bulmak için bir toplantı tertip ettiler. (...)

Lancester House'da toplanan bu 1955 üçlü konferansında, İngiltere'nin güttüğü hedef şuydu: Türkiye ile Yunanistan'ın isteklerinin ne ölçüde çeliştiğini biliyordu. Bunu kamuoyunun da bilmesi iyi olacaktı. Çünkü dünya kamuoyu o zamana kadar Kıbrıs meselesini, Kıbrıslı Rumların bir self-determinasyon isteği olarak görüyordu. Bunu Birleşmiş Milletler andlaşması içinde meşru, olumlu karşılıyordu. İngiltere Dünya kamuoyuna, Amerika'ya ve Birleşmiş Milletlere, meselenin o kadar sade olmadığını, Kıbrıs'ta bir de Türk ahalinin bulunduğunu ve onların isteklerinin Rum isteklerine karşı olduğunu göstermek istiyordu. Konferansta İngiltere'nin bu arzusu kendiliğinden gerçekleşti." (5)

İngiltere, Rum milliyetçilerinin dile getirdiği self-determinasyon yoluyla 'enosis' istemine karşı, Türkiye'nin de desteğini sağlayarak olumsuz bir tutum takınmış, bu tutum daha sonra bir NATO stratejisine dönüşmüştür. Bu strateji, Kıbrıs'ta oluşacak siyasal rejimin, komünizme karşı verilen mücadelede, Batı ittifakının saflarında yer almasının sağlanması biçiminde özetlenebilir (6). Sovyetler Birliği için ise, 'enosis', bölgedeki stratejik dengeler açısından herhangi bir değişime yol açmayacaktı. Bunun ötesinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasıyla oluşacak yeni statünün, değişime daha da kapalı bir yapı olacağı ve NATO'nun konumunu güçlendireceği varsayılmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin 1950'li yıllarda Kıbrıs üzerindeki tek bağlantısı, işçi sendikaları ve kimi kitle örgütleri üzerinde önemli bir etkinliğe sahip bulunan AKEL idi. Bu partinin önemini artıran en temel özelliği, örgütsel nitelikleri bakımından komünist partilerinin geleneksel yapılarından farklı niteliklere sahip olmasıydı. Parti, disiplinli bir örgüt olmanın yanı sıra, yığınları harekete geçirme yetenekleri bulunan yasal bir kuruluştu ve bu niteliklerinden ötürü diğer siyasal güçlerle rekabet etme özelliklerine sahipti. Bu nitelikleriyle AKEL, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin Kıbrıs'a ilişkin dış politika yönelimlerinin gerçekleştirilmesinde ve NATO ile rekabette önemli olanaklar sunmaktaydı. AKEL'in siyasal etkinliğinin, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a yönelik yaklaşımlarının bir uzantısı olarak kabul edilmesi durumunda,

---

(5) Nihat ERİM, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, Ajans-Türk,1975. s. 9-10.

(6) Thomas W. Adams ve Alvin J Cottrell, **Cyprus Between East and West**, Baltimore, John Hopkins, 1968, s.56.

bu yaklaşımların 1950'li yıllarda fazla etkili olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni de, hem milliyetçi örgütlenmelerin iki toplum üzerinde siyasal denetim oluşturmada daha etkin davranmaları, hem de soruna taraf olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın bir siyasal-askersel blok olarak daha fazla olanaklara sahip olmasıydı. Bunun da ötesinde, çatışma içindeki milliyetçi örgütlenmelerin, ideolojik olarak anti-komünist ve batı yanlısı olmaları, Sovyetler Birliği'nin etkinliğini önemli ölçüde sınırlamıştır. Ama bu genel değerlendirmenin önemli bir istisna içerdiğini de vurgulamamız, gereklidir. AKEL, o dönemde yasadışı bir örgüt olan ve soğuk savaş döneminde SBKP çizgisine tam bir uyum göstererek sürdürdüğü etkinlikle, Yunanistan'da önemli bir siyasal güç olarak ortaya çıkan Yunanistan Komünist Partisi lideri Zacharides'in bir makalesini kendi denetimindeki bir yayın organında yayımlayarak, self-determinasyon hakkı üzerinde ısrar edilmesi halinde, Türk toplumunun da bu hakka sahip olduğunun kabul edilmesi gerektiğini Kıbrıs Rum kamuoyuna duyurmuştur:

> "*Kıbrıs halkının özgürlüğü, eğer ayni şekilde Kıbrıslı Türkler için de özgürlük sağlarsa gerçekçi olabilir. Kendi kaderini belirleme hakkını savunan bizler ayni hakkın Türkler için de var olduğunu reddedemeyiz.*" (7)

Sovyetler Birliği'nin "enosis"i dışlayan ve Kıbrıslı toplumların işbirliğine dayalı siyasal-ideolojik seçeneğinin bir habercisi niteliğindeki bu yaklaşımı, bir yandan Rum toplumu içindeki milliyetçi-komünist çelişkisini artırmış öte yandan da Sovyetlerin, benzer uluslararası örneklerden farklı olarak, kendini ulusal kurtuluş hareketi olarak niteleyen EOKA'dan uzak durması siyasetinin temelini oluşturmuştur.

Farklı gerekçelerden ötürü olsa bile, 'enosis'e karşı kapitalist ve sosyalist ülkelerin takındığı uyumlu yaklaşımlar, 'taksim' siyaseti sözkonusu olduğunda, derin bir farklılaşma ve çatışmaya neden olmuştur. Denebilir ki, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında paylaşılması siyaseti, sosyalizm-kapitalizm çelişki ve çatışmasını Kıbrıs örneğinde anlamlı kılan bir siyasal yöneliş olmuştur. 'Enosis'in gerçekleştirilmesi için Rum halk yığınlarının seferber edilmesi ve EOKA'nın şiddet eylemlerinde İngiliz yönetiminin yanı sıra Türk toplumunu da hedef alması, milliyetçi örgütlenmenin Türk toplumu arasında da yaygın destek bulmasına neden olmuştur. 'Taksim', bir ölçüde, 'enosis'e duyulan tepkiyi meşrulaştıran bir işlev görmüştür. Rum milliyetçi-

---

(7) T. W Adams, **AKEL: The Communist Party of Cyprus**, Stanford, Hoover Institution Press, 1971, s. 46-47.

lerin 'kendi kaderini belirleme hakkı'nı Yunanistan'la birleşme olarak algıladıkları bir ortamda, Türk milliyetçiler de ayni kavramı Türkiye ile birleşme hakkı olarak kabul etmişlerdir.

Bağımsızlık ve Uluslararası Sistem

Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, 1950'li yıllarin sonunda şekillenen ve Batı ittifakının çıkarlarıyla yerel koşulların uyumlaştırılmasını öngören kısa vadeli bir stratejinin sonucudur. Bağımsızlık sürecinde siyaset sahnesinde etkili olan üç temel siyasal eğilimin ideolojik yönelimleri ayni zamanda uluslararası sistemin Kıbrıs'a ilişkin etkisini anlamamızı da kolaylaştırmaktadır. Bunlardan birincisi çatışan milliyetçiliklerdir. Rum milliyetçileri 'enosis' için, Türk milliyetçileri de 'taksim' için tüm güçlerini seferber ettikleri bir çatışma ortamında, bir ortaklık devletiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Batı ittifakının bu süreçteki rolü ise, bağımsızlık sürecine damgasını vuran ikinci eğilimdir. Üçüncü temel eğilim ise, toplumlararası çatışmalar dışında kalan, 'enosis' ya da 'taksim' için destek sağlamayan, tam tersine toplumlararası yakınlaşma ve 'barış içinde bir arada yaşama' söyleminde odaklaşan, genellikle sol parti ve gruplardan oluşan çevrelerin etkinlikleridir.

Batı stratejisi, kapitalizm-sosyalizm çatışmasında, Batı'nın siyasal-askerel çıkarlarının korunması için bağımsızlığı sınırlanmış bir Kıbrıs devletinin kurulmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu zorunluluk üç temel nedene dayanmaktaydı;

a- İngiltere, Kıbrıs'ta siyasal gündemin birinci sırasını işgal eden Rum milliyetçilerinin 'self-determinasyon-enosis' taleplerini, şiddet hareketleriyle tırmandırılan bir Türk-Rum çatışmasıyla önemli oranda bastırmıştır. Ama, yerel toplumlar içinde giderek yaygınlaşan şiddet hareketleri sömürge yönetiminin otoritesini de sarsmaya başlamıştır. İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki varlığını ve batının çıkarlarını garanti altına alacak yeni bir oluşum için uygun bir ortam yaratılmıştır. b- Türkiye ve Yunanistan, siyasal ve askersel girişimleriyle Kıbrıs sorununa doğrudan taraf olmuşlardır. Artık sorunun bu şekilde devam etmesinin, her iki ülkedeki kamuoyunun baskısıyla bir Türk-Yunan savaşına neden olmasından korkulmaya başlanmıştır. Böyle bir çatışma NATO ittifakının güney-doğu kanadının çökmesi anlamına geliyordu. c- Her iki toplum içinde ağırlıklı olarak sol örgütlerin oluşturduğu kesimler, toplumlararası çatışmalar nedeniyle sömürge yönetimini ve Batı ittifakını sorumlu görmekte ve toplumlararası yakınlaşmanın gerekliliğini vurgulayan siyasal bir söyleme yönelmekteydi. Böyle bir yönelim bağlantısızlar hareketi, Batı'daki sol kamuoyu ve sosyalist ülkeler tarafından olumlu karşılanacak ve İngiltere'nin arzu atmediği gelişmelere neden olabilecekti.

Bağımsız Kıbrıs devletinin kurulmasına yol açan süreçte Batı ittifakının belirleyici etkinliğine karşılık Sovyetler Birliği ciddi bir etkide bulunamamıştır. Ama bağımsızlık, Kıbrıs'ın iç siyasetinde yol açtığı gelişmeler nedeniyle sorunun uluslararası boyutunda da önemli değişimlere neden olmuştur. Bağımsızlık, Rum milliyetçilerinin başlıca iki gruba bölünmesine neden olmuştur. Bu gruplardan birincisi Grivas'ın destekçilerinden oluşmaktaydı. Grivasçılar, daha bağımsızlığın ilk gününden başlayarak, Kıbrıs devletinin 'enosis' amacına yönlendirilmesini ve Kıbrıs'a ilişkin siyasal kararların 'ulusal merkez' olarak nitelendirdikleri Atina hükümeti tarafından alınması gerektiğini savunmaya başlamıştır (8). Yunan siyasal ve askeri çevrelerinden destek gören bu grup, amacını, 'hemen enosis' olarak açıklamakta ve NATO ile batı ittifakının girişimlerine destek vermekteydi (9) Rum milliyetçilerinin ikinci bir bölümü ise bağımsız Kıbrıs devletinde önemli siyasal konumları denetim altında bulunduran ve Cumhurbaşkanı Makarios'u destekleyen gruplardan oluşmaktaydı. Makarios'un 1967 yılında açıkladığı 'enosis' amacına ilişkin söylemi, bu grubun, hem Yunanistan, hem de Kıbrıs-Rum milliyetçiliği ile olan bağlantısını kopma noktasına getirmiştir. Makarios, yeni söyleminde 'enosis'in artık "*Kıbrıslı Rumların kültürel kimliğini vurgulayan bir kavram*" (10) olduğunu açıklamıştı. Böylece 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Rum milliyetçi hareketi içinde başlayan bölünme, ulusal-siyasal merkez olarak kabul edilen Yunanistan'dan kopuş ve yeni bir siyasal hareketin oluşumuyla gelişmiştir. Ama, bu yeni siyasal hareket kendine özgü ideolojik değerlerini oluşturamamıştır. Bağlantısızlar hareketine ve sosyalist ülkelere yönelik dış politika yönelimi, Makarios ve yandaşlarını NATO ve batı ittifakıyla karşı karşıya getirmiştir (11). Makarios'un 1960'lı yıllarda 'eno-

---

(8) Makarios yanlılarının 'tam bağımsızlık' düşüncesinde olduklarını ileri süren bu grup, Makarios yönetimini 'Yunan karşıtı' olmak ve Rumların milli şuurunu köreltmekle suçlamaktaydı. "Ethniki Ne Diyor ," Ethniki, 31 Ocak 1965.

(9) Bu çevreler Kıbrıs'ta NATO'ya verilecek bir askeri üs karşılığında 'enosis'in gerçekleşebileceğini, Türkiye'nin de tatmin edilmesi için bu askeri üsten yararlanabileceğini ileri sürerek, Kıbrıs sorununa BM çerçevesinde değil NATO girişimleri çerçevesinde bir çözüm bulunması gerektiğini savunmaktaydı. Başyazı, " Durdurulmalıdır," Patris, 7 Temmuz 1967. Ethniki, 31 Temmuz 1967.

(10) Makarios'un basın açıklaması. Rumca gazeteler, 8 Nisan 1968.

(11) ABD Dişişleri eski Bakanı Dean Acheson beş yıllık bağımsızlık döneminden sonra, 1965 yılında, Kıbrıs-Batı ilişkilerini değerlendirirken, 'ABD ve İngiltere'nin zorlandığını, NATO'nun zayıflatıldığını ve kazananların Makarios, Sovyetler Birliği ve Mısır lideri Nasır' olduğunu açıklamıştı. Aktaran: Thomas W. Adams ve Alvin J. Cottrell, ibid, s.74-75.

sis'e karşılık ada üzerinde Türkiye'ye üs verilmesine ilişkin NATO kaynaklı planları reddetmesi ve buna gerekçe oluşturmak üzere, böyle bir çözüme (Yunanistan NATO üyesi olduğu için) sosyalist ve bağlantısız ülkelerin karşı olduğunu ileri sürmesi, onun, NATO'ya karşı bir tavır alışı olarak değerlendirilmiştir. ABD yönetimi, 1962 yılında, Kıbrıs'ın 'Bağlantısız' ülkeler grubu içinde yer almasını anlayabileceklerini, ama tarafsız (neutral) olmasının olanaklı olmadığını, Kıbrıs hükümetini dünyanın büyük sorunları karşısında kendilerinin yanında görmek istediklerini açıklamıştı. Ayni yıl Kıbrıs'ı ziyaret eden ABD Başkan Yardımcısı Johnson, Kıbrıslı liderleri, adada artan 'komünist tehlike' konusunda uyarmış ve önlem alınmasını talep etmişti. Batı ittifakının Kıbrıs'a yönelik yaklaşımlarının belirlenmesinde önemli bir konuma sahip olan ABD yönetimi, 1965 yılında BM Genel Kurulu'nda oylanan ve tüm devletleri, 'Kıbrıs devletinin egemenliğine saygılı olmaya çağıran ve yabancı müdahaleleri kınayan' karar tasarısına red oyu vererek (12) Makarios'a karşı duyulan güvensizliği açığa vurmuştur.

Rum milliyetçi gruplarının dışında yer alan ve Makarios yönetimiyle ittifaka giren sol hareket ise, ideolojik yönelimleri bakımından homojen bir yapı oluşturmuştur. Sol hareket, milliyetçi güçler arasında ortaya çıkan siyasal bölünmeyi derinleştiren bir işlev görmüştür. Rum Solu, bağımsızlığa tam destek vermesine karşın, Yunanistan tarafından desteklenen Grivas önderliğindeki Rum milliyetçilerinin 1963-67 döneminde sürekli artan etkinliklerine karşı, Makarios'u destekleme ve toplumlararası yumuşamaya yönelik girişimler dışında fazla etkili olamamıştır. Yunanistan hükümetleri ve Kıbrıs Rum milliyetçileri tarafından 'enosis'e karşı çıkmakla suçlanan AKEL, 1963-67 döneminde yasama organında yapılan oylamalarda 'enosis'i desteklemiştir. Bununla birlikte, AKEL, 'enosis'in olanaklı olmadığını, aslında Yunanistan tarafından desteklenen çözüm önerilerinin NATO planlarının bir sonucu olduğunu ileri sürmekteydi. AKEL, daha da ileri giderek "*Kıbrıs'ın bağımsızlığının Yunanistan'a karşı da korunması gerektiğini*" (13) savunmaktaydı. Bu nedenden ötürü AKEL ve Makarios yönetimi, NATO'nun bölgedeki etkinliğini sağlamlaştırmaya dönük bir çözüm biçimi olarak nitelendirdikleri Batı kaynaklı önerileri, 'enosis'i içerse bile sürekli reddetme eğilimindeydiler.

Rum toplumunda olduğu gibi, bağımsızlığa yaklaşımları bakımından Kıbrıs Türk milliyetçileri arasında da, 1960-63 döneminde bölünmeler ortaya çıkmıştır. Ama, toplumlararası çatışmalar bu bölünmelerin derinleşmesini

---

(12) Thomas W. Adams ve Alvin J. Cottrell, ibid, pp.59-60.

(13) "Herkese Açıkça Bildirelim," Haravgi, 20 Mayıs 1965.

engellemiştir. Türk toplumu içindeki başlıca siyasal-ideolojik bölünme, 'taksim' siyasetine bağlılığını sürdüren sağ-milliyetçi çevreler ile iki toplumlu tek bir Kıbrıs devletinin varlığını savunan sol çevreler arasında ortaya çıkmıştır. Bu bölünme, etkisini günümüze kadar devam ettirecek olan farklı iki siyasal eğilimin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bağımsızlıktan sonra Türk Sol'u içinde iki grup etkinlik göstermekteydi. Bunlardan birincisi 1940'larda gelişen ortak işçi sendikaları geleneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve zaman zaman kendini AKEL-Türk kolu olarak adlandıran grup ile genellikle Türkiye sol hareketi içinde yer almış üniversite öğrencilerinin oluşturduğu ve 1970 yılında bir siyasal parti (CTP) olarak örgütlenen gruptur. Birinci grup, toplumlararası çatışmaların ardından etkinliğini yitirmiştir. 1960'lı yılların sonundan başlayarak A. M. Berberoğlu'nun önderliğinde Kıbrıs Türk iktidar çevrelerine karşı gelişen muhalefet hareketi, zaman içinde bu ikinci grupla CTP içinde birleşmiştir. CTP"nin kuruluşu, NATO ve Batı karşıtı bir Kıbrıs Türk Sol hareketinin kendine özgü kimliğiyle örgütlenmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Bağımsız Kıbrıs devletinin kurulmasından ve adanın fiili olarak ikiye bölündüğü 1974 yılından 1990'lı yıllara kadar olan dönem içinde iki toplumdaki siyasal güçlerin temel yönelimleri ve uluslararası sistemin bu yönelimlere etkileri şöyle özetlenebilir:

1-Bağlantısızlar hareketine ve sosyalist sisteme dönük bir siyaset izleyen Kıbrıs Rum Sol hareketi, sosyalist sistemin temel dış politika yönelimleriyle uyum içindeydi. Bu uyum, Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunması ve Batı ittifakının ada üzerindeki etkinliğinin ortadan kaldırılması amacında odaklanmaktadır. Kıbrıs Türk Solu benzer amaçları paylaşmakta ve Kıbrıs sorununu emperyalist karışmaların bir sonucu olarak görmekteydi (14).

2-Her iki sol hareketin de ideolojik, siyasal ve dış politikaya ilişkin söylemleri Sovyetler Birliğinin resmi tezleriyle uyum içindedir. Batı karşıtı, sosyalizme ve sosyalist sistemle dayanışmaya dönük siyasal yönelimleri nedeniyle, hem sağ-milliyetçi çevrelerle, hem de onların 'ulusal-siyasal merkez' olarak tanımladıkları Türkiye ve Yunanistan'nın resmi tezleriyle çatışma içindedirler. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğini eleştirmekte, Avrupa kurumlarını 'İngiliz ve Amerikan emperyalizminin' aracı kurumları olarak tanımlamaktadırlar. Bu nedenle Türkiye ve Yunanistan hükümetleri, her iki sol harekete karşı sürekli bir güvensizlik içinde olmuş ya da etkinliklerini sınırlamak amacıyla, sağ-milliyetçi parti ve gruplara destek vermiştir.

---

(14) Kıbrıs Türk Ulusal Öğrenci Federasyonu Başkanı Naci Talat'ın açıklaması: Halkın Sesi, 25 Haziran 1969.

3-İki sol hareket, karşılıklı olarak, 'Kıbrıs Türk' ve 'Kıbrıs Rum' kimliklerine saygı gösterilmesine önem verirken, ortak bir 'Kıbrıslılık kimliği'nin de ısrarlı savunucuları olmuşlardır.

4-Her iki sol hareket, toplumlararası çatışmaları, 1974 olaylarını ve bütünüyle Kıbrıs sorununu emperyalizmin bir oyunu olarak görmekte, sağcı-milliyetçi çevreleri 'emperyalizmin işbirlikçisi' olarak tanımlamaktaydı (15). Kıbrıs sorununun çözümünün ise, ancak sosyalist ve bağlantısız ülkelerin katkısıyla olanaklı olabileceğini ileri sürmekteydiler.

5-Her iki sol hareketin birbirleriyle olan siyasal ilişkileri, SBKP nin temsil ettiği Marksizm anlayışına koşuttur.

6- İki toplumdaki sağ-milliyetçi çevrelerin, aralarındaki uzlaşmaz çelişkilere rağmen, iki kutuplu dünya koşullarında kapitalist sisteme ve NATO ittifakına yönelik söylemlerinde dikkat çekici bir benzerlik vardı. Her iki kesim de sırasıyla Ankara ve Atina'yı 'ulusal-siyasal merkez' olarak kabul etmekteydi.

7-Her iki milliyetçi grup, sırasıyla Yunan ve Türk ulusunun ayrılmaz parçaları olduklarını ilan ederek ortak bir Kıbrıslılık kimliğini kararlılıkla reddetmişlerdir. Rum milliyetçiler için Kıbrıs, bir Yunan ilidir. Türk milliyetçiler için ise, Kıbrıslı Türk olmak ile Maraş'lı, Ankara'lı ya da Antep'li Türk olmak arasında sadece coğrafya boyutunda bir farklılık vardır. Bu yaklaşım, Türk ya da Rum toplumunun ulusal kökeninin vurgulanmasının ötesinde, yukarıda da vurgulandığı gibi, siyasal anlamlar taşımaktadır. Rum milliyetçiliği Kıbrıs'a ilişkin siyasal kararların Atina tarafından alınması gerektiğini ileri sürer. Ayni yaklaşımı, Kıbrıs Türk milliyetçiliği de, Ankara'ya dönük olarak paylaşmaktadır.

8-İki milliyetçilik de anti-komünist söylemlerde odaklaşmaktadır. Bu nedenle sol hareketi Sovyet işbirlikçisi olarak görme eğilimindedirler. Ayrıca her iki milliyetçilik de kendi solunu 'karşı tarafın işbirlikçisi' olarak tanımlamaktadır.

9-Her iki milliyetçi hareket de toplumlararası çatışmaları ve Kıbrıs sorununu karşı tarafın yayılmacılık siyasetinin bir sonucu olarak görmektedir.

---

(15) " Kıbrıs'ın bağımsız bir cumhuriyet olarak yaşamasını isteyenler, genel olarak Kıbrıs'ın emperyalist üslerden arınmış, bağımsız ve bağlantısız bir ülke olmasını istiyorlar. Kıbrıs'ın bağımlılığını savunanlar, Kıbrıs'ın bağlantısız ülkeler blokundan çıkarılıp, Batı Bloku ya da NATO'ya şu ya da bu şekilde bağlanmasını dilerler." Özker Özgür, "Yaşadığımız Günler," Yenidüzen, 19 Aralık 1975.

Tüm bu benzerliklerine rağmen her iki milliyetçiliği birbirinden ayıran farklılıklar vardır. Rum milliyetçiliği, merkezci bir anlayışa, yani karşı tarafı yok saymaya, onun varlığını ve önemini yadsımaya ya da onu tahakküm altına almaya dayanır. Merkez-milliyetçi diğer örneklerden farklı olarak, Rum milliyetçiliği, karşı tarafı, sayısal olarak daha küçük ulusal-etnik birimleri, daha geniş bir kültürel birim içinde birleştirmeyi öngören bir yönelim içinde olmamıştır. Topluluk haklarına karşı birey haklarının temel alınmasını öngören liberal görünümlü söylemlerine karşın, Rum milliyetçiliğinin siyasal eylemi sadece Rum toplumuna dönüktür. Buna karşılık Türk milliyetçiliği, bir karşı-merkez milliyetçiliğidir. Diğer karşı-merkez milliyetçiliklerinde görüldüğü gibi, ayrılıkları vurgulamaya önem vermiştir.

Soğuk Savaş Sonrasında Kıbrıs

Sovyetler Birliği ve sosyalist sistemin dağılması, II. dünya savaşından sonra uluslararası sisteme egemen olan sosyalizm-kapitalizm çelişkisinin ulus-devletlerin ideolojiler temelinde bloklaşmasıyla oluşan bir biçiminin ortadan kalktığı anlamına geldiği söylenebilir. Kimileri iki kutuplu dünyanın sosyalizm ayağının çökmesiyle ideolojilerin öneminin azaldığını ve serbest pazar ekonomisi ile liberal demokrasinin evrensel değerler olarak artık kesin bir zafer elde ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşımın tam karşısında yer alanlar ise, ayni süreci, kapitalizmin uluslararası sömürüyü yaygınlaştıran yeni bir saldırısı olarak görme eğilimindedirler. Kimileri ise, soğuk savaş döneminde ideolojiler temelinde oluşan iki kutuplu uluslararası sistemin artık dinsel kimlikler temelinde yeni bir kutuplaşmaya yöneleceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Ama bu karşıt söylemler, ulusal birimlerin belirli ideolojilerle tanımlanan bloklaşmalarının uluslararası sistemde artık etkili olmadığı yaklaşımını da paylaşmaktadır. Aslında, hem ideolojik zaferini ilan eden liberalizm, hem de artık geçerliliğini yitirdiği ileri sürülen sosyalizmin orijinal söylemlerinde bir 'tek dünya ideolojisi' olma iddiası dikkat çekmektedir.

Bu çalışma kapsamında, değişen uluslararası koşulların, Kıbrıs Türk toplumunda siyasal partileri hangi biçimde etkilediğini ve bu etkilemenin Kıbrıs sorunu açısından ne anlama geldiğinin tartışılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede ana çizgileri 1990'lı yıllarda belirginleşen bu değişimin Kıbrıs'a yansıyan etkileri açısından, sosyalist sistemin sol hareketler açısından bir referans olma özelliğini kaybetmesi ve Avrupa Birliği'nin genişleme stratejisinde Kıbrıs adasına da öncelikli bir yer vermesi dikkat çekici gelişmelerdir.

Sosyalist sistemin yıkılması, Kıbrıs adası üzerinde girişilen siyasal etkinlik yarışında taraflardan birinin siyaset sahnesinden çekilmesi ve bu çerçevede oluşan siyasal çelişki ve çatışmaların sona erdiği anlamına gelmektedir. Böylece, uluslararası sistemde kapitalizm-sosyalizm çelişkisinin koşullandır-

dığı soğuk savaş dönemine özgü yerel sağ-sol çelişmeleri bağlamında Kıbrıs sorunu nitelik değiştirmiştir. Bu değişimi, Kıbrıs Türk siyasal partilerinin yeni siyasal yönelimlerini izleyerek tanımlamak olanaklı görünmektedir:

1- Batı ittifakı açısından, Kıbrıs ve Kıbrıs sorunu, yerel siyasal-ideolojik bağlantıları bulunan sosyalist sistem ile bir rekabet mekanı ve rekabet konusu olma niteliğini yitirmiştir. Kıbrıs'a yönelik politikalarını, 'komünizm tehlikesi'ne göre biçimlendiren Batı ittifakı'nın, sosyalizmin bir dünya sistemi ya da askersel bir blok olarak ortadan kalkmasından sonra siyasal yönelimlerini değiştirmesi beklenmelidir. Bu nedenle yerel düzeyde güçlü sayılabilecek sol parti ve grupların varlığı, soğuk savaş döneminin tersine, Batı ittifakı için artık '*olumsuz bir unsur*' olma özelliğini kaybetmiştir.

2- İdeolojik düzeyde kapitalizme ve liberal demokrasiye bağlılığını sürdüren Kıbrıs Türk sağ-milliyetçi çevrelerinin, Batı'ya ve batı kurumlarına ilişkin siyasal yönelişini, en azından söylem düzeyinde terketme eğilimine girebileceği, böyle bir yönelişin ise, Türkiye siyaset sahnesinde destek bulması halinde, Türkiye'nin Batı ittifakıyla olan ilişkilerinde ciddi sorunlar yaratacağı söylenebilir. Bu grupların yeni siyasal yöneliminde ağırlıklı olarak Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin ve İslam ülkelerinin yeni bir çekim merkezi yaratması yeni ideolojik yönelimlerinden ötürü şaşırtıcı olmayacaktır. 1990'lı yılların başında, iki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalktığının henüz daha öneminin farkedilmediği bir dönemde, Kıbrıs Türk milliyetçiliği Avrupa kurumlarına yönelik geleneksel tutumunu sürdürmekteydi. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tek yanlı AT başvurusuna karşı geliştirilen tepki bu nedenle anlamlıdır. Kıbrıs Türk tarafının bu başvuruya tepkisini içeren ve Avrupa Toplulukları Dönem başkanlığına gönderilen memorandumda, "*Eşit taraflar arasında özgürce yürütülecek görüşmeler sonucu varılacak bir çözümün ürünü olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin eninde sonunda Avrupa Topluluklarına üye olmasını....*" en az Rum toplumu kadar Kıbrıs Türk toplumunun da arzulayacağı görüşü dile getirilmiştir (16). Rum tarafının tek yanlı başvurusuna rağmen, Türk tarafının Batı kurumlarına yönelişinin ve adada birleşik bir devlet kurulmasına ilişkin bağlılığın devam ettiğini gösteren bu eğilim, 90'lı yılların ortalarından başlayarak değişmiştir. Kıbrıs Türk tarafı sağ-milliyetçi partilerin yeni yönelimlerine uygun olarak 1994 yılında federal çözüm çerçevesini reddetmiştir. Ama bundan daha da radikal bir değişim, Türk dış politikasının geleneksel yönelimleriyle çelişmesi çok olası olan yeni 'islam dünyası ve Orta Asya' söylemidir:

---

(16) Birlik Gazetesi, 17 Temmuz 1990.

"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti halkının misyonu, sadece hayatını idame ettirebilmek değildir. KKTC Doğu Akdeniz'de sahip olduğu stratejik coğrafi konumu nedeniyle hem Türk dünyasının, hem de İslam aleminin ön kalelerinden birisidir." (17)

Böyle bir yönelişin Türkiye'nin dış politika seçenekleriyle ne kadar örtüştüğü ve olası sonuçları ayrı bir tartışma konusu oluşturmaktadır. Ama 1997 yılından başlayarak Kıbrıs sorununun 'konfederasyon' ilkesi temelinde çözümlenmesi gerektiği düşüncesinin ileri sürülmesi, Batı ittifakının soğuk savaşın sona ermesinden sonra geliştirdiği Kıbrıs siyasetiyle açık bir çelişki oluşturmaktadır.

3- Kıbrıs Türk sağ-milliyetçi çevreleri, soğuk savaş döneminde, genellikle Türkiye hükümetlerinin dış politika yaklaşımlarını olduğu gibi benimseme eğilimindeydi. Bu, Ankara'yı ulusal-siyasal merkez olarak kabul etme eğiliminin doğal bir sonucuydu. Ama soğuk savaş sonrasında Türkiye hükümetlerinin Kıbrıs sorununa yaklaşımları ile Kıbrıs Türk milliyetçilerinin yaklaşımları arasında kimi farklılıkların ortaya çıktığı bir gerçektir. Türkiye ile Batı ittifakı ve NATO arasında var olan ilişkiler nedeniyle, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa ilişkin yaklaşımlarını, uzun vadeli ittifak ilişkilerini de dikkate alarak belirlemesi güçlü bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır.

4- Soğuk savaşın sona ermesiyle Batı ittifakının Kıbrıs'a yönelik yaklaşımlarında meydana gelen değişim, Kıbrıs Türk milliyetçiliğinde her zaman var olan Türkiye ile bütünleşme hedefini yeniden canlandırmıştır. Bu değişimin temelinde de soğuk savaşın iki kutuplu dünyasında, Kıbrıs üzerinde oluşturulan ve kapitalist sisteme geniş bir siyasal hareket alanı sağlayan Türk-Yunan dengesinin ve Batı ittifakı tarafından denetlenemeyen istikrarsızlığın (çözümsüzlüğün) önemini yitirmeye başlamasıdır. Soğuk savaş dönemi boyunca her iki toplumdaki siyasal yönelişlerin sırasıyla Türkiye ve Yunanistan'a dönük olması, iki NATO üyesinin bir savaş ilişkisine girmesi dışında, NATO stratejilerine uygun olanaklar sunmaktaydı. Soğuk savaş döneminde Batı ittifakını rahatsız eden unsurların başında Makarios ve sol çevrelerin Sovyetler Birliği'ne ve bütünüyle sosyalist sisteme yönelik yakınlaşma ve destek arama siyasetiydi. Bu yöneliş, bölgede, iki siyasal-askersel blok arasında var olan rekabet ve çatışmayı sosyalist sistem lehine değiştirme yönünde etkili olmaktaydı. Soğuk savaş dönemi boyunca, Kıbrıs'ta Batı'nın çıkarlarını zedeleyebilecek gelişmeler, iki-toplumlu merkezi yönetimin zayıflatılması ve oluşturulan Türk-Yunan dengesiyle etkisiz hale getirilmiştir. Ama

---

(17) 'Başyazı', Birlik Gazetesi, 10 Mart 1995.

soğuk savaş sonrasında, Batılı devletler, Kıbrıs üzerindeki çıkarlarını, bir Türk-Yunan dengesine ya da Kıbrıs'ta denetim altındaki bir istikrarsızlığa dayandırmak yerine, Kıbrıs siyaset sahnesinde doğrudan doğruya yer alarak korumaya yönelmişlerdir. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin soğuk savaşın ardından Batı'ya yönelme ve Avrupa Birliği içinde yer alma siyaseti, Batı ittifakının bu yeni yönelimine uygun bir siyasal tercihi yansıtmaktadır. Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'nin öncelikli bir üye adayı olarak kabul edilmesinin nedenini bu çerçeve içinde açıklamak uygun görünmektedir.

5- Sosyalist sistemin yıkılması ve Avrupa Birliğinin genişleme siyaseti, 1990'lı yıllarda Kıbrıs Türk milliyetçiliğini Batı ittifakıyla karşı karşıya getirirken, sol hareketi Batı'ya ve Avrupa kurumlarına yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın temelinde ise, Kıbrıs Türk sol partilerinin hem Kıbrıs sorununun çözümünde Avrupa kaynaklı bir inisiyatifin gerekliliğine inanması, hem de bir ideolojik kendini yeniden tanımlama sürecine girmiş olmasıdır. Bu süreç, somut olarak Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliğinin gündeme gelmesiyle güçlenmiştir. Soğuk savaş döneminde, Kıbrıs Türk Solu, Kıbrıs'ın NATO'dan uzaklaştırılması, sosyalist ülkelerle dayanışma ve bağlantısızlık ilkeleri çerçevesinde bir siyaset izlemiştir. Sol, Kıbrıs sorununda, 'NATO'cu çözüm' olarak nitelendirdiği Batı kaynaklı girişimleri barışı tehdit eden girişimler olarak görmekteydi (18). Bu yaklaşım, sosyalist ülkelere dönük bir sempati içermeksizin, 'Marksist olmayan' Türk solcu parti ve grupları tarafından da paylaşılmaktaydı. Örneğin, Marksist bir kimliğe sahip olmayan Toplumcu Kurtuluş Partisi, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasındaki ayrılıkların, "*Rum toplumunun 'enosis' özleminin yanı sıra, emperyalizmin kendi çıkarlarını koruma amacı ile uyguladığı böl ve yönet politikası*"nın bir gereği olarak kışkırtıldığı düşüncesini benimsemekteydi. TKP de, diğer sol partiler gibi 'bağlantısızlığa' önem vermekteydi. Ama soğuk savaştan sonra, tüm sol gruplar Avrupa Birliği üyeliğine öncelikli bir önem vermeye başlamıştır. Kıbrıs Türk sol partileri için Batı ittifakı artık Kıbrıs'ta barışı engelleyen ve iki toplumun ayrılığını kışkırtan bir unsur olmaktan çıkmıştır. Tam tersine, Batı ittifakının önemli bir siyasal-ekonomik kurumu olan Avrupa Birliği, sol için bir çekim merkezi durumuna gelmiştir. Kıbrıs Türk Toplumu içinde örgütlü üç sol parti 'federal çözüm' ve 'Avrupa Birliği üyeliği' hedeflerine parti programlarında yer vermişlerdir (19).

---

(18) CTP Parti Program ve Tüzüğü, 1987, s. 5.

(19) TKP Parti Programı, 1991, CTP Parti Programı, 1998, YBH Programı.

Sonuç

Kıbrıs Türk siyasal partilerinin soğuk savaş sonrasında geliştirdiği yeni ideolojik yönelimler Batı ittifakı açısından radikal değişimleri ifade etmektedir. Bu nedenle uluslararası sistemde ortaya çıkan değişimlerin Kıbrıs örneğinde anlamlı tepkilere neden olduğu söylenebilir. Yeni siyasal yönelimler bir yönüyle Kıbrıs sorununun niteliğini değiştirirken bir başka yönüyle de Türkiye'nin bölgesel ilişkilerinde geleneksel dış politika yönelimlerine uygun bir ortam yaratmıştır. Başka bir deyişle, Avrupa kurumlarına yönelen bir Türkiye, Kıbrıs odaklı istikrarsızlığın giderilmesi için uygun yerel ve uluslararası bir ortamı yakalamıştır.

Arkadya'dan Ütopyaya [1]

Robert WHELAN [2]
Çeviren: Yusuf ŞAHİN [3]

"Ütopya içermeyen bir dünyanın haritası göz atmaya bile değmez." (4)

OSCAR WILDE

"Bir veya İki Kişi Oraya Gitmek İster"

Hayali ideal toplulukların kurulmasının Platon'un *Republic*'ına (5) kadar giden eski bir edebi geleneği vardır. Bu tür çabalar, Francis Bacon'un *New Atlantis* (1626) (6), Jonathan Swift'in *Gulliver's Travels* (1726) (7), Samuel Butler'in *Erewhon* (1872), William Morris'in *News From Nowhere*

---

(1) Bu yazı Robert Whelan'ın *Wild in Woods –The Myth of the Noble Eco-Savage-* (London: The Institute of Economic Affairs, 1999) adlı kitabının "5. From Arcadia to Utopia" (s. 59-67) başlıklı bölümünün çevirisidir. Başlıkta geçen "arkadya", Batı şiir dilinde, çoban mutluluğunun hüküm sürdüğü hayali bir ülkeyi gösterirdi. *Meydan-Larousse*, Cilt: 1, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1970, s.664. (ç.n.)

(2) R. Whelan, Ekonomik İşler Enstitüsü (Institute of Economic Affairs, Londra)'nün Sağlık ve Refah Birimi'nde müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

(3) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

(4) *The Soul of Man under Socialism*, 1891.

(5) Kitap, S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz tarafından *Devlet* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971) ismiyle dilimize çevrilmiştir. (ç.n.)

(6) Kitap, H. Dereli tarafından *Yeni Atlantis* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1966) ismiyle dilimize kazandırılmıştır. (ç.n.)

(7) Kitap, İ. Şahinbaş tarafından *Gulliver'in Seyahatleri* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1966) ismiyle dilimize kazandırılmıştır. (ç.n.)

(1890) ve H. G. Wells'in *The Time Machine* (1895) (8) (gibi) çalışmaları içermektedir (9). Bu mutlu toplulukları yaratanlar, genellikle, toplumun problemlerini öğütecek bir çözüm yolu olarak, belirli bir kişisel güdüye sahip olmuşlardır: William Morris için çözüm sosyalizm, Samuel Gott'un *New Jerusalem* (1648)'ında çözüm eğitim ve Campanella'mn *City of the Sun* (1623)'ında (10) (da) çözüm insan ırkının soya çekim yoluyla ıslahına çalışılması olmuştur (11).

Büyük bir farkla, *türü*nün en meşhur örneği, yaşamın önemsenmediği mükemmel bir toplum kavramına adını vermiş olan Thomas More'un *Utopia*'sıdır (12). Kitap 1516 yılında yayımlandı. Kitap, aynı yıl, Peter Martyr'ın Brezilya Kızılderililerinin yaşam stillerinin bir hikayesinin gösterilmesi anlamına gelen *De Orbe Novo* kitabı kadar, yeni dünyanın İspanyol kaşifleriyle ilgiliydi. Kızılderililer, toprak o kadar bol verimli olduğu için özel mülkiyete ihtiyaç duymayan bir mutluluk durumunun içindeki yaşam olarak betimlendiler. More'un kitabında bu unsur oldukça fazla yer kapladı. Onun Ütopyasındaki insanlar özel mülkiyetin engellemesinden uzaktır: Onlar, toplumsal yemek salonlarında ücret ödemeden yemek yemekte ve ihtiyaç duydukları herhangi bir şeyi sadece imalathanelerden istemektedirler. Hiç kimse ihtiyacından fazlasını istememektedir; çünkü stok yapma yeri bulunmamaktadır. Her şey, herkes için serbesttir.

Bununla birlikte okuyucuların, More'un hayal(ler)i ile yanlış yöne yönlendirilmemesine daha fazla dikkat edilmelidir. More ve onun arkadaşı, gezgin Raphael tarafından uydurulan Ütopya hakkındaki hikayeyi hayranlıkla dinlerken; More, her ikisinin de onun (Ütopyanın) nerede olduğunu ona (Raleigh'e) sormayı unutmaları şeklinde kendi (kitabının) başlangıcında oldukça

---

(8) Kitap, B. Turnalı tarafından *Zaman Makinesi* (İstanbul: Habora Kitabevi, 1970) ismiyle dilimize kazandırılmıştır. (ç.n.)

(9) Ütopya ve onun sonuçlarıyla ilgili bir tartışma için bkz. N. Dennis ve A. H. Halsey, *English Ethical Socialism: Thomas More to R. H. Tawney*, Oxford: Clarendon Press, 1988, s.18.

(10) Kitap V. Günyol ve H. Kazgan tarafından *Güneş Ülkesi* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1985) ismiyle dilimize kazandırılmıştır. (ç.n.)

(11) Ütopya literatürü tartışmasıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. P. Turner (çev.), Thomas More's *Utopia*, Harmodsworth: Penguin, 1965, Editör Tarafından Yazılan Önsöz, s.19. Ayrıca bkz. G. Claeys (ed.), *Modern British Utopias 1700-1850*, London: Pickering ve Chatto, 1997.

(12) Kitap, Selahattin Eyüboğlu, M. Urgan ve V. Günyol tarafından *Ütopia* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1986) ismiyle dilimize kazandırılmıştır. (ç.n.)

ince düşünülmüş bir şaka yaptı. "Ütopya ... ne hangi denizinin içinde olduğu bilinmese de ... İngiltere'de oraya gitmek için bir ya da iki kişi varolması... beni budala yapmaktan daha, çok düşündürmektedir" (13).

Gerçekte ütopya, Grekçe olmayan yer (anlamına gelmekte)dir (14). Oscar Wilde''nin *izni* ile, Ütopya bir harita üzerinde bulunmamaktadır; fakat bu, azimli kaşiflerin bir kısmını onu aramaktan alıkoyamamıştır.

Altın Heyecanı

Sir Walter Raleigh "Guana'nın güçlü, zengin ve güzel imparatorluğu ve ... yerli İspanyolların El Dorado dedikleri büyük ve altın kenti" için 1595'te yola koyuldu (15). –Bazılarının vicdanının sesini dinlemeyen adam dedikleri- Raleigh, rasyonel düşünen bir maceracıydı ve nihayet, bugünün Venezüella'sına doğru uzun, tehlikeli ve pahalı bir yolculuğun sorumluluğunu üstlendi. Çünkü o, sık tropik ormanlarda kaybolmuş ve geniş efsanevi altın kenti El Dorado'yu bulacağını sandı. Onun esas destekçileri Baş Amiral Charles Howard ve Sir Robert Cecil, Elizabeth tarzı siyasetin insafsız dünyasında yetenekli birinci sınıf teknisyendiler ve onlar, bu çılgın plan için –başkalarıyla birlikte- 60.000 İngiliz Sterlinini (bugünün parasıyla 25 milyon İngiliz Sterlinine karşılık gelmektedir) verdiler. Onlar, ciddi bir şekilde, hayali yere doğru bir yolculuğa vermiş oldukları paradan (yatırımdan) bir getiri umdular.

Macera tarihi kitabı, *The Creature in the Map*, içinde Charles Nicholl'un göstermiş olduğu gibi, bu tür rasyonel düşünen insanlar bile, görevleriyle (ilgili) kararlarında bir altın çağın doğal bolluğu içinde yaşayan barış sever Kızılderililerin hikayelerinden etkilenmiş olmaktan kendilerini uzak tutamayabilir. (Bu hikayeler), Kolomb'un Amerika'ya ulaşmasından bir yüzyıl geçmeden önce Avrupa'ya sızmaya başlamıştır (16). Bu tür hayallere inanılma-

---

(13) P. Turner, *ibid.*, s.31.

(14) Aynı zamanda Güzel Yer anlamına gelebilen Ütopya isminde, muhtemelen, bir cinas vardır.

(15) Raleigh's *Works*, ed. Thomas Birch, 1751, Cilt: 2, s.141.

(16) Raleigh'in Amerikan Kızılderilileri ile ilgili görüşü, birkaç yıl önce, Virginia'nın yerli oturanları üzerine gözcüsü Arthur Barlowe'dan elde etmiş olduğu raporlar tarafından biçimlendirildi. Barlowe'a göre Kızılderililer "çok naziklerdi, sevecen ve güvenilirlerdi, kurnazlığın ve hainliğin hiçbirine itibar etmezlerdi. Ve (onların yaşamı) Altın Çağ yaşam tarzından sonra, bu (Altın) çağ gibi bir yaşam tarzıydı". (Onların yaşadığı) yer, "inanılmaz bolluk" üretmek için uygun bir yerdi; ve koklamak için "o kadar tatlı ve güçlüydü ki, ... sanki bir zarif bahçenin ortasındaymışız" denilen yerdi. (Bkz. D. B. Quinn, *Raleigh and the British Empire*, London, 1947, s.91-116'tan aktaran C. Nicholl, *The Creature in the Map: A Journey to El Dorado*, London: Jonathan Cape, 1995, s.301-302.

sı ile El Dorado planının tasarlayıcıları "bir çerçeve içinde kendilerinin yarattıkları bir resme doğru yürüyen insanlar" gibiydiler (17).

Sonuçlar, tahmin edildiği gibi, felâketti. Raleigh'in zorlu yolculuğu, Orinoco Nehrinin Guana Dağlık Bölgesinde Caroni Nehri ile buluştuğu yerde suların hızlı akması (debisinin yüksek olması) nedeniyle, sonuçta, kısa kesildi. O, geri gitmek ve memleketindekilere göstermek için hemen hemen hiçbir şeye sahip değildi. Adamlarının çoğu öldü. Onu destekleyenler paralarını kaybettiler ve o (da) saygınlığını yitirdi. Olağanüstü yerleri araştırmak için yapılan bu şekildeki birçok başka seyahatler gibi, o (da), her zaman El Dorado'nun orada, bir yerde, nehirdeki diğer kıvrımın yanında, diğer dağların karşısında olduğundan emindi. Raleigh, 1616 yılında bu gizli ve illegal planın üzerinde Londra kalesinde 13 yıl uğraştıktan sonra, sevimsiz James I'i ikinci kez seyahat yapması için izin vermeye ikna etti. İki koşul vardı: Kralın barışçıl ilişkiler arzu ettiği İspanyol(lar)a eziyet verilmemeliydi ve bu sefer, orada, çok miktarda altın olmak zorundaydı. Raleigh'in bütün hesapları suya düştü ve ikinci kez eli boş döndüğü zaman yorgundu ve hıyanetten dolayı idam edildi.

Efsanenin (şu) gerçeğe dayandırılması ironidir: Altın oradaydı; bir kayıp kent biçiminde değil (de) -genellikle olduğu gibi- topraktaydı. "Birkaç yıldır Venezüella –1886'da Güney Afrika'da Rand altın bölgesinin keşfine kadardünyadaki en büyük altın üreticisiydi." (18) Raleigh'in altın aradığı (yer olan) Guana Dağlık Bölgesinin eteklerinden gelen altınların hemen hepsiyle birlikte Venezüella, altın üretiminde hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Raleigh, tortuların bazılarım görmüştü; fakat onun adamları, yanlarına madencilik aletleri almamış oldukları için, hançerleriyle birlikte birkaç örnek çıkarma haricinde, çok az şey yapabilirlerdi. Onlar, ciddi bir şekilde, dışarı doğru çıkıntısı olan hazinelere sahip madenlerle kaplı saraylar şeklinde daha kolay bulunabilir değerli metaller bulmayı ummuşlardı.

İki yüzyıl sonra iktisatçı Adam Smith (şunu) yazdı: "Sir Walter Raleigh'in El Dorado ile ilgili rüyası, bizi tatmin edebilir; akıllı adamlar, genellikle, bu

---

(17) C. Nicholl, *ibid.*, s.20.

(18) *ibid.*, s.199.

(19) A. Smith, *The Wealth of Nations*, Cilt: 4, Bölüm: 7, ilk baskı 1776. Smith (şöyle) devam etmektedir: "Bu büyük adamın ölümünden yüzyıldan daha fazla (süre) geçtikten sonra, Rahip Gumila, hâlâ, bu harikulade ülkenin varlığından emindi ve (Gumila bu ülkeye olan duygularını) çok sıcak bir şekilde, açıkça söylüyorum, çok samimi bir şekilde ifade etti. Raleigh, efsaneyi Gumila'ya -ki o, bu sayede dindar misyoner işçilerini çok iyi bir şekilde ödüllendirebilirdi- ilettiği için nasıl mutlu olmalı."

şekildeki kuruntulardan muaf değildir." (19) Raleigh, en azından, Atlastaki boşlukların canavarlarla ve deniz kızlarıyla doldurulabildiği, coğrafyanın ilk zamanlarının mazeretine sahipti. Fakat daha mükemmel çizilmiş ve bazen daha iyi fark edilmesi için bazıları -örneğin National Geographic- tarafından teşvik edilen modern hayaller hakkında söyleyecek neyimiz var?

Kibar Tasaday

Filipinlerdeki bir milyoner, 1971 yılının Mayıs ayında Ferdinand Marcos (20) tarafından Kabilesel Azınlıklardan Sorumlu Başkan Yardımcısı yapılan Manuel Elizalde'yi aradı ve Mindanao'un uzak bir köşesinde hâlâ taş devri koşullarında yaşayan bir kabile keşfettiğini bildirdi. O, bu kabileyi, "Tasaday" olarak adlandırdı ve Temmuz ayında kaybolan bir dünyadan sağ kalan kimselerle tanışmak için özenle seçilmiş bir gazeteci ve antropolog grubunu (oraya) götürdü. Grup, National Geographic tarafından gönderilen bir film ekibinin içinde yer aldı ve "Bir Taş Devri Kabilesinin İlk Kez Gözükmesi" başlıklı bir makale ile birlikte bu güzel zamanın kaydının tutulmasının elde edilmesine yardım etti. (Bunu National Geographic'in) bir televizyon belgeseli takip etti (21). Şaşırtıcı buluşun haberleri yayıldıkça, akademisyenler, önemli insanlar, gazeteciler gerçek bir taş devri kabilesiyle karşılaşmak ve bazen toplum tarafından bozulmamış doğal insanın durumuyla ilgili sahip oldukları güçlü inançlarını doğrulamak için acele ettiler (22). Bütün ziyaretler

---

(20) F. Marcos, 1966-1986 yılları arasında Filipinler'in devlet başkanlığını yapmıştır. Kurduğu otoriter rejim, yolsuzluklar ve baskı uygulamaları ile tanınmaktadır. *AnaBrittanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1989, s.337. (ç.n.)

(21) "First Glimpse of a Stone Age Tribe", National Geographic, Cilt: 140, Sayı: 6, Aralık 1971, s.880-882. "'Yeni keşfedilmiş Tasaday kabilesinin yapılmış olan ilk filmler'ini içeren National Geographic ekibi tarafından yapılan TV belgeseli, *The Lost Tribes of Mindanao*, 12 Ocak 1972'de CBS TV tarafından yayınlandı. National Geographic, Tasadaylıları 'mağaralar'ında gösteren bir foto-hikaye ile birlikte belgeselin içeriğini genişletti. (Bu), belgeselin Ağustos 1972'deki 'Tasadaylılar: Mindanao'nun Taş Devri Mağara Adamları' olarak adlandırılan bölümüydü." (K. MacLeish, Cilt: 142, Sayı: 2, s.219-249.)

(22) Bu gerçekten Elizalde'denin belirtmiş olduğu kısa süreli eğlendirici gezilerdi: "Herkes kötüleşmiş insanların hakkında konuşarak zaman öldürmektedir. Çünkü bu insanın doğasıdır. Pekâlâ bunun saçma olduğunu söylerim. Bu insanları gördüğümüz zaman, 'Hayır, insan aslında kötü/günahkar değildir' demek zorundasınız." (Quoted in J. Nance, *The Gentle Tasaday: A Stone Age People in the Philippine Rain Forest*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975, s.75.)

Elizalde tarafından sıkıca kontrol altında tutuldu. O, ziyaretçilerin zamanlamasını, kalış sürelerini ve ne sorup-soramayacakları (konusunda) izin verilmiş oldukça az soruyu (onlara) bildirdi. Tasaday'da hiçbir zaman ciddi ve devamlı bilimsel araştırma için bir fırsat yoktu (23).

1972'deki bir NBC belgeseline bakıldığında, Elizalde yönteminin başarısının aynı çizgide sürdüğü görülür: "Onlar saldırgan değildir; onlar dinsel ayinlere sahip değildir; onlar hem sanata hem de yazılı dile sahip değildir; onların lügatmda silahlara, düşmanlığa ve savaşa rastlanmaz." (24) Bir Amerikalı gazeteci Associated Press'in Filipinler bürosu başkanı John Nance'yi aradı. Gazeteci, hikayeyi "Kibar Tasaday" (25) başlıklı çok satan bir kitabın içinde yazdı ve o, bu olağanüstü insanlar ve onların bizi ne kadar eğitebilecekleri konusunda konferans verme ve yazmayı da içeren yeni bir iş keşfetti.

1972 yılında Ferdinand Marcos, Filipinlerde bir sıkıyönetim ilan etti. Aralık 1972'de bir Avustralyalı etnobotanist (26) tarafından Tasaday'a yapılan ziyaret, Elizalde tarafından izin verilen son ziyaretti. Elizalde daha sonra, dış dünya tarafından bozulmasından Tasaday'ı korumak için bölgenin kapatıldığını açıkladı (27) 1986'da Marcos'un düşürülmesine ve Elizalde'nin ülkeyi terketmesi için zorlanmasına kadar, efsane, Manila'da çalışan Oswald Iten adındaki bir İsviçreli antropologun şans eseri görmesine kadar 14 yıl unutulmaya bırakıldı. Mindanao'daki Tasaday bölgesine giriş yasağının muhteme-

---

(23) Gerald Berreman'ın işin esasını (yazısının) bölüm ve satır (araları)nda belirgin hale getirdiği gibi, Tasaday'ın bilimsel olarak araştırılması en fazla 100-125 kişi/gün aldı ve bu hiçbir (yerel) dili konuşmayan ve anlamayan bir düzine bilim adamı tarafından kısa süreli, belirli aralıklarla (yapılan) ve yakından denetlenen toplantılarla sürdürüldü. (G. D. Berreman, "The Incredible 'Tasaday': Deconstructing the Myth of a 'Stone-Age' People", *Cultural Survival Quarterly*, Cilt: 15, 1991, s.2-45.

(24) "The Cave People of the Phillippines", NBC Reports, NBC-TV, 1972.

(25) J. Nance, *op.cit.*

(26) Etnobotanist, çeşitli insan topluluklarının bitkilere ilişkin bilgilerinin ve yörelerinde yetişen bitkilerden yiyecek, ilaç, giysi, yakıt olarak ya da dinsel amaçlarla yararlanma biçimlerini sistemli olarak inceleyen kimse. *AnaBrittanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1988, s.352. (ç.n.)

(27) 1976'da Marcos'un Başkanlık Kararnamesi (No: 1017), özellikle "Tasaday İstisnası"nı belirterek, "keşfedilmemiş kabilesel bölgeler"e girişi yasakladı.

len kaldırıldığı anlamına geldiğinin anlaşılması ile, Iten, daha fazla araştırma yapmak için (bölgeye) seyahat etti. Orada bulunduğu zaman o, Tasaday'ın yaprak giymediklerini, etli ve zarlı kabuksuz meyve yemediklerini ve mağaralarda yaşamadıklarını buldu: Onlar batı tipi elbiseler giyiyorlar, tarımla uğraşıyorlar ve kulübelerde yaşıyorlardı. Bütün her şey bir hile idi. Doğal olarak o, hikayesini yazıya geçirdiğinde (28), itibarlarını Kibar Tasaday'a bağlamış olanlar tarafından büyük eleştirilere maruz kaldı. "Yerliler"i pantolonlar ve tişörtler içinde fotoğrafladıktan yalnızca bir hafta sonra Alman dergisi *Stern*'den bir ekip, ki daha önceki anlaşmaları nedeniyle oraya ulaşmışlardı, yerlileri yeniden (çoğunlukla çıplak) yerli kıyafetler içinde buldular. Yalnızca kızlardan birisi, bikinisini "yerli" yaprak etekleriyle örtmek için zahmet etmemişti (29). *Stern*'in makalesi, yine, bu durumun tamamen bir hile olduğu ortaya koydu. Fakat bu sonucu *Asiaweek*'teki karşıt başka makale takip etti. Bu makale, ilk 1971-1972 yolculuğunda Elizalde'nin seçtiği kurbanlardan oluşan bir grup tarafından yapılan bir iade-i ziyareti aktarıyor, bütün hikayenin tekrar gözden geçirildiği ve doğrulandığı üzerinde ısrar ediyordu (30).

Central TV 1988'de "Kayıp Kabile Skandalı" (31) olarak adlandırılan bir belgesel yaptı. Onlar, bunun için bir kamera ekibini bölgeye götürdüler ve - hiç Tasadaylı olmamış olanların dışındaki- Tasadaylılar ile röportaj yaptılar. konuşulan kimseler çoğunlukla T'boli'nin üyeleriydi ve onlar "özgün" bir dili değil, çok az değişikliklerle Mindanao'nun bu bölgesinde yaygın olarak kullanılan dili konuşuyorlardı. Bu ekip, "taş devri" insanları olmaları için anlaşmaları karşılığında Tasadaylılara para, gelişmiş bir yaşam standardı, helikopterler ve diğer mallar teklif edildiğini saptadı. Her ne zaman batılı ziyaretçiler bölgeye gidiyordu ise, bir elçi, kabile reisine, elbiselerini çıkarmalarını ve mağaralara girmelerini söylüyordu.

---

(28) O. Iten, "Die Tasaday –ein philippinsher Stinzeitschwindel", *Neue Zurcher Zeitung*, 12/13 Nisan 1986, s.77-79.

(29) W. Unger ve J. Ullal, "Der Grosse Bluff im Regenwald", *Stern*, Cilt: 39, Sayı: 17, s.20-33, 179, Nisan 1986.

(30) "Controversies: Return to the Tasaday", *Asiaweek*, Cilt: 12, Sayı: 24, s.26-38, 15 Haziran 1986.

(31) 23 Ağustos 1988 tarihindeki yayını.

Yaşananların bir hileden ibaret olduğuyla ilgili delillerin artmasına rağmen, tartışma hâlâ sonuca bağlanmamıştı. Central TV'nin belgeselinden bir yıldan daha kısa bir süre sonra, BBC'nin Horizon programı (32), eğer hile hikayesi bir hile ise sorununu sorgulayan başka bir belgesel yaptı. Bilim adamları, Tasaday'ın ilkel basitliğinin otantikliğine olan devam eden inançlarını savundular; fakat bir yönüyle Tasadaylılar, dünyaya bakışlarıyla çok modern olduğunu ispatlamıştı. Onlar, medyayı nasıl kullanacağını öğrenmişlerdi. Tasaday'ı her ziyaret eden film ekibine istediği görüntüleri veriyor oldukları gün gibi ortadaydı. (Çünkü) bu dönemde (Tasaday'a ait) çok fazla karşıt fotoğrafik delil vardı: "... ABC TV için tişörtlerin giyilmesi ve evlerinin gösterilmesi; NBC TV için sık tropik ormanlara ve ağaçlara geri dönülmesi" (33).

Kibar Tasaday hikayesinin en ilgi çekici yanı, yerlileri böyle bir hikayeye kimin, nasıl bulaştırdığı sorusu değildir (34). Bütün olayın, güçlü inançlarıyla birlikte profesörlerin davranışları ile açıklanmasıdır. Thomas Sutcliffe bu durumu The *Independent*'da (şöyle) ifade etmektedir:

"Bütün insanoğlunun esasında temiz olduğu ve bütün uygarlaşmış davranışın, hatta pişirilmiş yemek kadar basit bir şeyin bile lekelenmemişliğin ve ilk masuniyetin üzerinde bir leke olduğuna inanan bir kabile düşün. İnanması zordur. Belki böyle bir kabile varolabilir –Onlar, antropologlar olarak bilinmektedir-." (35)

Kayıp Hoşnutluk Yeri

Belki, hayallerinden sonra takibe koyulan insanlara gülmek için ayart(ıl)maya karşı durmalıyız. Her şeyden önce, çalışma dünyasının sorunlarının geride bırakılmak istenmesi ve cenneti aramak için yola girilmesi oldukça derin değişmez insan özelliklerinden birisidir (36). Shakespeare, "Ar-

---

(32) 20 Mart 1989 tarihindeki yayını.

(33) W. Holmes, "Tribal Truths", *The Times*, 21 March 1989.

(34) Aram Yengoyan, Marcos yönetiminin Filipin kültürünü yaşatma planının bir parçası olarak hilekârlığını İspanya'nın, Amerika'nın ve Roma Katolikliğinin "kirletici" etkilerinden bağımsız bir şekilde açıklamıştır: "Tasaday, yeniden inşa ettikleri devlet ve kültürel hegemonya biçimi için yeni bir çıkış yolu araştıran çökmüş bir oligarşinin piyonları olmuşlardır". ("Shaping and Reshaping the Tasaday: A Question of Cultural Identity –A Review Article-", *The Journal of Asian Studies*, Cilt: 50, Sayı: 3, Ağustos 1991, s.573.

(35) T. Sutcliffe, "Primal Scream", *The Independent*, 21 Mart 1989.

(36) Richar North'un işaret ettiği gibi, seyahat endüstrisi bu fantezinin toplu pazarlanması üzerine dayanmaktadır. "Seyahat broşürleri, bizlere, birçok etkileyici rüyaya dalabildi-

den Ormanı Altında" (37) da tam da böyle bir kaçış deliğinin cezbedici resmini tasvir etmektedir:

"İhtirasa yüz vermeyen
Ömrü gün, güneşte geçen
Bulduğuna şükreden,
Buraya gelsin, buraya:
Kış, kar, soğuk var ama
Düşman görmez asla." (38)

Biz, hepimiz, bir yerde, tavşan deliğinin altında ya da gökkuşağının üstünde bizleri bekleyen sihirli bir krallık olduğuna inanmak isteriz. Keşke, böyle bir krallığın içine giden yolu bulabilsek. Maalesef, Himalayalar'da Shangri-La kuşu, dumanlarla gerçekleştireceğimiz Brigadoon ve eski çağların içinde güvenle saklanabildiğiz Neverland yoktur. Bu hayali yerler yalnızca bizlerin hayallerinde varolmaktadır. -(Bu hayali yerler), gerçeklikten uzaklaşıldığı için rahatlayabileceğimiz ve günlük yaşamın gerekliliklerivle ilgilenmek için stratejilerimizi gözden geçirebileceğimiz tatil yerleri olarak oldukça faydalıdır; fakat bizatihi gerçeği çarpıttığı zaman tehlikelidir.-

Maalesef Ütopya, en iyi atlaslarda bile bulunamaz. Eğer herhangi bir zamanda varolmuş ise, kaybolan kıta Atlantis gibi, uzun zaman önce dalgaların altına batmış olmalı. Biz terkedilmiş sıradan erkekler ve kadınlarız; ne soyluyuz, ne de soysuzuz; genellikle, yapısı itibariyle direnen bir çevre içinde kendimiz ve ailemiz için en iyisini yapmak için yaşıyoruz. Elbette çevreyle ilgilenmekle ilgili yerli insanlardan öğrenebileceğimiz, onların (da) bizlerden öğrenebilecekleri şeyler vardır. En eskileri ve (bizleri) en fazla yanlış yargılara ulaştıranları edebiyat ve antropolojide olan soylu yabani adamın stereotipini terkedebilir ve sadece dünyayla ve gerçekten oldukları gibi onun insanlarıyla ilgilenebilirsek, faydalı bir iş yapmış olacağız.

ğimiz cennet adaları satmaktadır. ... Bu, rekreasyon alanı olarak cennettir. Cennet bir ölçüde bir eğlence işi, bir tatil yeri olmak zorundadır." (R. North, *Life on a Modern Planet*, Manchester University Press, 1995, s.194.)

(37) İki tane Arden ormanı vardır: (1) İngiltere'de Warwickshire'de Shakespeare'in çocukluğundan beri tanıdığı Arden ormanı. (2) Fransa'nın kuzey-batısında Ardennes ormanları. W. Shakespeare, *Beğendiğiniz Gibi* (çev.) O. Burian, Ankara: Maarif Matbaası, 1943, s.xxxi. (ç.n.)

(38) As You Like It, Perde II, Sahne V. Bu eser, O. Burian tarafından *Beğendiğiniz Gibi* (Ankara: Maarif Matbaası, 1943) ismiyle dilimize kazandırılmıştır. (ç.n.)

Dede Korkut İçin Bir "Kırklama" Denemesi(*)

Dr. Ayhan YALÇINKAYA (**)

Prof.Dr. Cevat Geray'a saygıyla...(***)

"Üç gün imiş şu dünyanın safası/ Safasından artık imiş cefası/ Gerçek erenlerin nutk u nefesi/ Biri kırktır, kırkı birden sayılır."
(Pir Sultan Abdal)

Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz'un çıkardığı destanı bildirir: Kazan bir gün ava çıkar. Beylerinin uyarısına karşın düşman kalesinin yakınlarına kadar sokulur ve orada uyku basınca, yatıp uyur. Oğuz beyleri yedi gün uyu-

---

(*) Kırklama, Anadolu'nun hemen her yöresinde bilinen ve hâlâ yer yer uygulanan bir gelenektir. Buna göre, yeni doğum yapan bir kadın ve doğurduğu bebeği kırk gün boyunca her tür nazara, hastalığa ve tehlikeye açıktır. Bu yüzden de, anne ve bebeği bu kırk gün boyunca mümkün olabildiğince sokağa çıkarılmamaya, özellikle nazarının değdiği düşünülen kimselerle karşılaştırılmamaya, bir başka yeni doğum yapmış kadın ve onun bebeğiyle bir araya getirilmemeye özen gösterilir. Kırkıncı gün anne ve bebeği için kırklama ya da kırk çıkarma adı verilen tören yapılır ve artık anne ile bebek güvenle başkalarıyla bir araya gelebilir. Bu geleneğe hemen bir çok kaynak yer vermektedir. Örneğin ansiklopedik bilgi için bkz. **AnaBritannica**, (1986), "Kırklama" maddesi, c. 13, s. 265. İstanbul: Ana Yayıncılık

(**) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

(***) Mülkiyeliler Birliği'nin "Cevat Geray Armağanı" hazırladığını ilk duyduğumda, onun dekanlığı döneminin son öğrencilerinden biri olarak, hakkında neyi anımsayıp anımsamadığımı düşündüğümde, aklıma ilk gelen şey, 12 Eylül diktatörlüğünün karanlık günlerinde ama henüz YÖK'ün yok olduğu günlerde de, Siyasal'ın artık hiç tanıyamayaca-

duğundan ona küçük ölüm derlermiş. Kazan'ın kale yakınlarında olduğunu duyan Toman Kalesi Tekürü grubu basar ve Kazan'ın çevresindekileri öldürüp, kendisini tutsak eder. Kazan'ı bir kuyuya kapatıp ağzına bir değirmen taşı kapatırlar ve Kazan burada hayli zaman kalır. Öyle ki Kazan ölü müdür, diri midir, kimseler bilmez olur. O kadar uzun zaman geçer ki "Kazan'ın bir oğlancığı var idi. Büyüdü yiğitcik oldu." Uruz'dur adı. Bu yiğit bir gün, at binip divana gelirken biriyle karşılaşır ve bu kişi Uruz'a Kazan'ın oğlu olup olmadığını sorar. Oysa Uruz, baba olarak Bayındır Han'ı bilmektedir. "Hayır" der, bu her kimse. "Yok, o ananın babasıdır." Senin baban Kazan'dır ve diridir. "Toman kalesinde esirdir." Uruz anasına gider ve sorar. Anası ağlar ve der: " Oğul baban sağdır, amma söylemeğe korkardım, kafire varırsın, kendini vurursun, helak olursun, onun için sana söylemiyordum canım oğul." Böylece Uruz babasının esaretine son vermek için yanına Oğuz'un namlı erenlerini alıp yola düşer. Oğuz'un üstlerine geldiğini gören Toman Tekürü Kazan'ı kuyudan çıkarıp silahlandırır ve gelen düşmanı dağıtırsa özgürlüğünü vaad eder. "Teke tek savaşta yenilmediler" hesabı, Kazan, kendisini artık tanımaz olmuş bütün Oğuz erenlerini bir bir alt eder ve nihayet karşısına oğlu çıkar. Oğlu, babası olduğunu bilmeden bir kılıç darbesiyle Kazan'ı yaralar ve ikinci hamleyi yapacakken Kazan kim olduğunu açıklar ve aman diler. Bunun üzerine herkes gelir Kazan'ın elini öper, birlikte kaleyi fethedip, Kazan da yanlarında, yurtlarına dönerler (1).

ğımız kadar çoktan değişmiş bulunan koridorlarında, yıllardır hiç değişmeyen, hafif kamburunu çıkararak yürüyen ve hiç tanımayanlarda bile "İşte bu bir profesör olmalı" dedirtebilecek bir imgeyi kışkırtan bir portre oldu! Sonra belleğimi ne kadar zorlasam da kendi saplantılı yıllarımın tozu dumanından sıyrılıp bu portreye çok net, doğrudan o yıllara ilişkin bir şeyler ekleyemedim. Bunun üstüne bellek, anımsama ve kurtuluş üstüne yapmayı düşündüğüm bir çalışmanın bu alt bölümünü ona sunmanın anlamlı olacağını düşündüm. Kimbilir, belki de alttan alta üniversitenin kurtuluşunun da kendi kökenlerini anımsamaktan geçtiğine inandığımdan! Bir yanda Cevat Geray'ı, öbür yanda fakültesindeki öğrenci kantinini kapatmayı üniversitesine yaptığı en önemli hizmeti sayabileceğimiz, artık adları bile anılmayan başka isimleri yeniden yeniden anmanın önemine inandığımdan! Bir kan gütme zihniyeti değil bu; YÖK'ün asli olarak, bütün maddi temelleri saklı kalmak üzere, zihnimizde, akademisyenlerin kendi iç ilişkilerinde kendini yeniden yeniden ürettiğini düşünmemden ve bu yeniden üretimin önüne, zihnimizi arındıracak bir "dezenfektan" olarak tarihi, anımsamayı ve belleği koymamdan kaynaklanan bir düşünce!

(1) Metin boyunca aktarılan tüm Dede Korkut anlatıları şu kaynaktan alınmıştır: Muharrem Ergin, (1999), **Dede Korkut Kitabı**, 18. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları. Aktarılan anlatı 11. Anlatıdır. Agy, s. 190 ve devamı.

Hemen herkesin, en azından lise eğitimi yıllarından, kulağında şu ya da bu parçası kalmış, Dede Korkut anlatılarından (2) birinin ana çizgileridir bu. Fakat nedir bu kurtarılışın anlamı? Gerçekten de lise yıllarında aktarıldığı gibi kahraman, şanlı Oğuz yiğitlerinin nice bir kahraman olduğunu işaret etmekle yetiniyor ve kendisini buraya bağlayan Türk ulusunun milliyetçi gururunu, duygularını yeniden üretip, bize yalnızca "ecdadımızın" kıssalarından cesaret ve ahlak dersleri veriyorsa, tarih içinde ya da belki daha geniş, daha genel geçer bir zeminde, maddi evrende değişmeyen tek şeyin değişim gerçeği olduğu kabulünden hareketle, Dede Korkut anlatılarını, tozlandıkları o rafta, beynimizin "ölü bilgiler reyonunda" hayli bir zaman daha tozlanmaya bırakabiliriz.

Fakat burada, Dede Korkut anlatılarını o raftan indirip, biraz tozunu almaya çalışarak farklı bir okuma yapmanın mümkün olup olmadığını ve böyle bir okuma mümkünse, bu anlatıları yeniden "sokağa salmanın" olanaklarını araştırmayı; yani Dede Korkut anlatılarını en azından "siyasal belleğimize" yeniden ve farklı bir biçimde kazandırıp kazandıramayacağımızı deneyeceğim. Bunun için de, hemen yukarda aktardığım anlatıya bir soru sorarak başlayacağım: Yukardaki gibi, bütün Dede Korkut anlatılarında, "kafir" kalelerine tutsak olanlar niçin yıllarca beklenir, beklenir de "vakt erişir", yerine oğul yetişir, ancak öyle kurtarılır? Ve vakt ne zaman erişir? Oğulun yetişmiş olması tek başına vaktin habercisi ve yeter koşulu mudur? Burada özellikle iki şeyi anlamaya çalışacağım: İlki, tutsak olanların niçin ancak ve ancak kendi soylarından biri tarafından kurtarılabildiği ve bu soydan "kurtarıcı" yetişene kadar beklendiği ile ikinci olarak, dile getirilen kurtarma eyleminin kurtarıcı ve kurtarılan açısından, gerçekte ne anlama geldiği, yani kurtuluşun anlamının ne olduğu ve bu anlamın, gerek bizim Dede Korkut anlatılarını ve gerekse bugün içinde bulunduğumuz özellikle siyasal ve kültürel atmosferi yeniden anlamlandırmamızda ne ölçüde işlevsel olduğu ya da olabileceği.

Kurtarma/kurtarılma teması yukarda aktardığım anlatıyla sınırlı değildir, Dede Korkut'ta. Aynı tema, örneğin bir başka destanda da karşımıza çıkar: "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı"nda. Bu kez söz konusu olan koca, Bayındır Han'ın veziri Kazılık Koca'nın esaretidir. Kazılık Koca bir gün Bayındır Han'dan akın diler ve iznin çıkması üzerine Düzmürd Kalesi üstüne sefer eyler. Ama ne yazıkki, kalenin Tekürü, Arşın oğlu Direk Tekür adında çok yaman biridir ve Kazılık Koca'yı tutsak almayı başarır. Bunun üzerine Kazı-

---

(2) *Dede Korkut Kitabı*'nın türsel olarak sınıflandırılmasıyla ilgili tartışmalara şimdilik girmek istemediğim için, daha nötr bir terim olarak "anlatı" terimini kullanıyorum.

lık'ın yanındakiler kaçarlar. Kazılık Koca tam on altı yıl kalede tutsak kalır. Sonra "Emen derlerdi bir kişi altı kere varıp kaleyi" almak ister, ama almayı başaramaz. "Meğer hanım, Kazılık Koca tutsak olduğu vakit bir oğlancığı var idi. Bir yaşında idi. On beş yaşına girdi, yiğit oldu. Babasını öldü biliyordu. Yasak eylemişlerdi, tutsak olduğunu oğlandan saklıyorlardı. O oğlanın adına Yigenek derlerdi." Fakat bir gün, Yigenek beylerle otururken Kara Göne oğlu Budak ile uyuşamaz ve Budak "burada boş laf edip duracağına on altı yıldır tutsak olan baba[sını] kurtarmasını" ister. Bunun üzerine Bayındır Han'ın izniyle yanına seçme Oğuz yiğitlerini alan Yigenek, Düzmürd Kalesine varır. Kale tekürü Kazılık Koca'ya yaptığı gibi, bütün Oğuz yiğitlerini bir bir perişan eder ama sıra Yigenek'e geldiğinde yenilmekten kurtulamaz. Tekürün kafasını kesen Yigenek babasını kurtarır, kaleyi fetheder ve yurduna döner.

Bu iki örnekte de tutsak düşenler ve uzun yıllar boyunca esaret altında kalanlar belirli bir anlamda "siyasal" bir rol üstlenen isimlerdir. Biri vezir, öteki handır. Ancak, tutsak düşmeleriyle birlikte hiçbir şey değişmemiş gibidir. Sanki tutsak düşen bir vezir, bir han değil de Oğuz elinden rastgele biridir. Esaretle birlikte bu kişiler, Kazılık Koca ve Salur Kazan, yok hükmündedir adeta. Bu isimde birileri bu dünyadan geçmemiş gibidir. Ölü müdürler, diri midirler, bilinmez. Oysa, bunların ölü ya da diri olduğu bal gibi bilinmektedir ama dirilerin kurtarılması için hiç kimse parmağını bile kımıldatmaz. Her ne kadar, ikinci örnekte, sonradan Yigenek'in dayısı olduğu belirtilen, Emen'in Kazılık'ı kurtarmak için altı kez girişimde bulunduğu belirtilse de, belli ki kurtarma işi asli olarak yaşı ne olursa olsun, onu değil, oğlunu beklemektedir ve ancak oğlu tarafından gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla ölü mü diri mi olduğu, arkasındaki oğulun eli silah tutana değin belirsiz bırakılmakta, ancak bu aşamada diri olduğu beyan edilmekte ve arkasından kurtarılma gerçekleşmektedir.

Gerçekte, her iki örnekte de bir kurtarılmadan söz etmek anlamlı değildir. Çünkü en başta kurtarılanın döneceği bir yer kalmamıştır artık. Arkasında bıraktığı zaman ve mekan sanki o yokmuş gibi akmayı sürdürmüştür; yeni isimler, yeni ilişkilerle. Yani tarih, adeta tutsak düşenin üstüne bir çizgi çekmekte, ona dönebileceği bir alan bırakmamaktadır. İkinci olarak, tüm benzer anlatılarda, tutsak olanın kurtuluşundan çok, vurgu yeni olanın sahneye çıkışmadır. Kurtarma eylemi yeni olanın, arkadan gelenin rüştünü ispat ettiği bir tür ergenlik ayini görünümündedir (3). Tutsak babalarını kurtararak Uruz ve

---

(3) Ergenlik ayini ya da "erginleme törenleri": "Ergin yaşa giren çocukları topluma kazandırmak için, onları dinsel ve dünyasal bilgilerle eğitmek ve bu amaçla yapılan törenler.(...) Şamanlar, büyücüler ve yaşlı erkekler, çocukların geçirmesi gereken sınavları

Yigenek kendi rüştlerini kanıtlamaktadırlar. Ancak bu rüşt kanıtlaması diğer Oğuz yiğitleriyle onlar arasında bir karşılaştırma tarzında değildir. Her ne kadar destanlarda namlı Oğuz erenlerini yenen düşmanları, bu çocuklar yenmekteyse de, burada diğer Oğuz erenleriyle bunlar arasındaki fark vurgulanmamakta, bu çocukların artık bu yiğitler arasında adlarının anılabilir hale geldiği öne çıkarılmaktadır.

Çocukların babalarını kurtarma rolüyle donatılmaları, bunun dışındaki bütün güçlerin saf dışı edilmesi ya da diğer güçlerin ancak çocuklar sürece dahil olduğunda etkin hale gelebilmeleri belirli bir aşma biçimine işaret etmektedir. Burada "aşma biçimi" derken kastettiğim şey, kurtarılan'ı "köken ya da gelenek" , kurtaran'ı "ürün, yenilik ya da ilerleme" sayarsak, "gelenek" ancak kendi içinden aşılabilmekte, yani kurtarılabilmekte ya da aynı anlama gelmek üzere "öldürülebilmektedir." Öldürülebilmektedir çünkü babaların kurtulmuş olması gerçekte bir kurtuluş değildir; ölümdür, dönecek bir yer olmamaklığıyla ve artık doldurdukları uzamın bütün ilişkiler ağının odağında oğul yer almakla. Kurtarılan ancak böyle bir kurtarıcıya sahip olmakla övünmekle yetinmek ve "haddini" bilmekle yükümlenmiştir. Burada ısrarla yinelemekten kaçınmayacağım; bu ölüm ya da atanın, kökenin aşılabilmesi ancak yine aynı geleneğin içinden gelen, aynı soydan biri tarafından gerçekleştirilebilir. Ya kurtarıcı, kurtarma eylemiyle gerçekte ne yapmaktadır? Elbette adı artık namlı Oğuz yiğitlerinin arasında anılmayı hak etmiştir ama bunu hak edebilmek için "köken"e dönmek, "kökeni" kurtarmak zorundadır. Köken, unutuşun eline teslim edildiği sürece, kurtarıcı kurtarıcı olamayacak, tutsağın oğlu zul altında, tıpkı kendisinin kökenini unutuşa teslim etmesi gibi, unutuşun insafına terkedilecektir. Bu yüzden de nereden ve nasıl kaynaklanırsa kaynaklansın, rüştünü kanıtlamak isteyenin yükümlülüğü gerçekte bir anımsama yükümlülüğü, unutmama yükümlülüğüdür. Kurtarma eylemi bu anımsamanın pratik sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu pratik sonuç ya da bunu önceleyen anımsama içerden, zincirin halkalarından biri tarafından yapılmak durumundadır. Zincire dışardan müdahale edilemez. Ancak içerden bir müdahaleye ve kurtarılışa izin vermektedir gelenek. Örneğin, ikinci anlatıda kudretli Bayındır Han, vezirini kaybetmiştir ve istese koca bir

---

düzenler, onlara gerekli bilgileri verirler. (...) Bu eğitim sırasında çocuklar çeşitli cesaret denemelerinden geçirilir; oruç tutturulur, işkence edilir, cinsel açıklamalar yapılır, ilerde uğraşacakları el zanaatları hakkında bilgi verilir; kabilenin efsanelerinin ne anlama geldikleri açıklanır, maskeler ve kutsal araçlar gösterilir, (...) bunların fonksiyonları anlatılır; çeşitli biçimde ritüel ölümleri ve yeniden doğuşları sembolize edilir." Bkz. Sedat Veyis Örnek, (1971), **Etnoloji Sözlüğü**, "Erginleme Törenleri" maddesi, Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları, s. 75.

ordu toplayıp vezirini pekala da kurtarabilir ama bunu yapmamıştır. Anlatılarda açıkça belirtilmemekle birlikte, Bayındır Han yıllarca adeta veziri olmaksızın hükmünü yürütmeye devam etmiştir. Ancak, vezirinin soyundan biri, vezirin oğlu karşısına çıktığında kurtarılışı desteklemiştir.

Bu içerden kurtarılış kendisini ilk elde soy zincirine yapılan vurgularla gösterir. Soy zincirinin önemine dair ilk göndermeler *Dede Korkut Kitabı*'nın (4) Mukaddeme'sinden başlar. "Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur. Oğul da neylesin baba ölüp mal kalmasa. Baba malından ne fayda başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi!" Burada her ne kadar ataerkil soy zincirinin önemine dair güçlü vurgular olsa da vurgunun salt bu soy zincirine olmadığı da görülmektedir. Oğul babanın gücünü sürdürecek olandır ama bunu yapabilmesi için yalnızca onun soyundan gelmesi yetmez; mal gerektir, devlet gerektir. Devlet elbette burada siyasal topluluğu ya da bir organizasyonu içermemektedir. Devlet şanstır, bahttır, uğurdur, kaderdir, alın yazısı ve mutluluk halidir. Devletsizlikten kastedilen bahtsızlık, uğursuzluktur.

Mukaddeme'nin ardından daha ilk anlatıda soyun önemi kendini belli eder Dede Korkut'ta. "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanını Beyan Eder Hanım Hey" başlıklı bu anlatıda, "Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır (...) ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz belli bilsin demiş idi." Soy burada çok önemli gözükmektedir. Öyle ki savaşçılıktan bile önde gelmektedir. Oğlu kızı olmayan ve kara otağa kondurulan Dirse Han bu uygulamaya tepkisini şöyle belirtir: "Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne ola ki kara otağa kondurdu?" Uygulamanın nedenini öğrenen Dirse Han, belli ki Bayındır Han'la aynı bedduayı etmektedir. Uygulamanın kendisini sorgulamayı bırakır ve kabahati kendinde aramaya başlar: "Kalkarak yiğitlerim yerinizden doğrulun, bu garaip bana ya bendendir, ya hatundandır dedi."

---

(4) Bu kitabın tam ve asıl adı **Kitab-ı Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan**'dır. Ancak gerek Türkçe yayınlarda, gerekse başka dillerde yapılan çevirilerde Dede Korkut Kitabı adı yaygın olarak kullanıldığından ben de bu ismi kullanacağım. Örneğin bkz. Geoffrey Lewis, (Tr.), (1974), **The Book of Dede Korkut**, Middlesex: Penguin Books.

Burada Bayındır Han'ın oğlu kızı olmayanı kara otağa buyur etmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü kara renk Türk mitolojisinde bu dünyaya, ölüme, mezara, gelip geçici olana, tarihe mahkûm olana gönderme yapar. Kara yere oturtulan adeta ölüme mahkûm olandır; çaresiz tükenip gidecek olan. Çünkü onun peşinden soyunu sürdürecek kimse yoktur. Onun hükmü yalnızca kendi zamanıyla sınırlıdır (5) Öyleyse kurtuluş gerçekte, düşman elinden kurtuluş ya da benzeri formlar içinde sunulsa da, zamanın elinden, şimdiki zamandan kurtuluştur. Zamanın eskiticiliğine, tahrip ediciliğine ve nihayet yok ediciliğine karşı bir savaş ve bunun güvencelerinden biri olarak kurtarıcı oğullar.

Bunun en tipik göstergelerinden birini dördüncü anlatıda bulabiliriz; Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Destan. Sağ yanında kardeşi Kara Göne, sol yanında dayısı Uruz'la birlikte şarap içen Salur Kazan, karşısında yaya dayanıp duran oğlu Uruz'a gözü ilişince "elini eline çal [ar] ve ağlar". Uruz'un bunun nedenini sorması üzerine Kazan der: "Sağıma doğru baktığımda kardeşim Kara Göneyi gördüm/ baş kesmiştir kan dökmüştür ganimet almıştır/ ad kazanmıştır/ Soluma doğru baktığımda dayım Aruzu gördüm/ Baş kesmiştir kan dökmüştür ganimet almıştır ad kazanmıştır/ Karşıma doğru baktığımda seni gördüm/ On altı yaşına geldin/ bir gün ola düşeyim öleyim sen kalasın/ yay çekmedin ok atmadın baş kesmedin kan dökmedin/ yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalınca tacımı tahtımı sana vermezler diye sonumu andım, ağladım oğul dedi." Görüldüğü gibi, Kazan'ı ağlatan şey tahtın oğluna geçmeme olasılığı olduğu kadar, ("sonumu andım, ağladım oğul") bu olasılıkta cisimleşen bir başka şeydir: Tahta geçemeyebilecek olan Uruz'un sonundan öte, ölmüş olacak olan Kazan'm sonu olacaktır böyle bir olasılık. Kazan kendi sonunu anıp ağlamaktadır, oğlunun değil. Uruz tahtı hak eder ve geçebilirse Kazan'ın sonu gelmemiş olacak, Kazan sürekliliğini devam ettirecektir. Aksi halde, Kazan gerçekten sonlanmış olacak, zamana karşı yürüttüğü savaşı kaybedecektir: Düşmanın tutsaklığından, buna eğer küçük tutsaklık dersek, kurtulacak daha büyük bir tutsaklığın içine düşecektir: Şimdiki zamanın hapishanesine!

Ayrıca burada bir başka öge daha dikkat çekicidir: Kazan'ın oğlu olması Uruz'u kendiliğinden tahtın varisi yapmaya yetmemekte, eylem halinde kendini kanıtlaması gerekmektedir. Buna aşağıda ayrıca değineceğim.

---

(5) "Kara", "Kara yer", "Kara toprak" için bkz. Bahaeddin Ögel, (1971), **Türk Mitolojisi**, 2. Cilt, İstanbul: M.E.B. Devlet Kitapları, 1000 Temel Eser, s. 328 ve devamı.

O halde soy ilişkilerinin önemi basit anlamda ataerkil bir ideolojinin ve bu ideolojinin dayandığı, ürediği ilişkiler setinin basit bir yan ürünü ya da özelliği olmamak gerekir. Kuşkusuz Dede Korkut'ta soy önemlidir. Ama nasıl?

Soy ilişkilerinin önemini ve bağlamını gösteren bir başka öge yine Dede Korkut'un ağzından şöyle aktarılır. "Atalar; Atam öldü demişler, iş başına düşmüş demiş, anam öldü demişler, öksüz kalmışsın, demiş; oğlum öldü demişler, yüreğine ok dokunmuş, demiş, kızım öldü demişler, harcdan kurtulmuşsun, demiş; karındaşın öldü demişler, yerinde elinde garip olmuşsun demiş; avradım öldü demişler, danışıkcın gitmiş, demiş. Hısmım kavmim öldü demişler, **vay ne hata etmişsin**, demiş." (abç) (6) Görüldüğü gibi herkesin ölümü doğrudan onların ölümüyle üstlenilen çeşitli yükümlülükler ya da karşılaşılan yeni durumlarla ilişkilendirilirken, dar anlamda bir soy ilişkisinden öte, geniş anlamda hısım ve kavmin ölümü doğrudan kişinin kendisiyle ilişkilendirilmekte ve adeta "onlar ölürken sen nerelerdeydin, ne hata ettin, niçin savunmadın, engel olmadın da öldüler" gibi bir sorgulanma ve suçlanmaya kapı aralanmaktadır.

Dede Korkut anlatılarını yapısal bir çözümlemeye tabi tutan S. Karabaş, bu anlatılarda soy üzerine yapılan vurguları şöyle yorumlamaktadır: "Dede Korkut anlatılarında akrabalık ile hısımlık bağları (...) toplumda dört eğilimin varlığını ortaya koyuyor: a) anaerkil akrabaları kötü göstermek; b) ataerkil akrabaları iyi göstermek; c) ataerkil akrabalar arasında genç kuşakla yaşlı kuşak arasında bir karşıtlığı vurgulamak; d) çekirdek ailenin önemini vurgulamak. Bu eğilimler, bir geçiş döneminde Oğuz Türkleri arasında ortaya çıkan güçlü ideolojik gereksinmelerin dile getirilmesidir." (7) Dede Korkut anlatılarının, üretildiği kabul edilen tarihsel koşulları değil, (8) içerdiği koşulları (bu koşulların tarihsel geçerliliğinin anlamlılığı ya da söylenceden ibaret olu-

---

(6) Aktaran, Adnan Binyazar, (1996) **Dede Korkut**, İstanbul: YKY Yayınları, Bu yayınevinde 1. Baskı, s. 24 ve devamı

(7) Seyfi Karabaş, (1999), **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru**, İstanbul: YKY , Bu yayınevinde 1. Baskı, İstanbul içinde, "Dede Korkut Anlatılarında İşlev, Yapı, Anlam", s. 221

(8) Dede Korkut'un gerçekten yaşayıp yaşamadığı, hangi tarihsel dönemde yaşadığı kuşkulu görünmektedir. Fakat anlatılar gözden geçirildiğinde Türklerin İslamiyetle tanış olmaya başladıkları bir dönemi işaret ettiği bilinmektedir. Fakat söylence Dede Korkut'u daha geriye doğru tarihleyebilmektedir. Örneğin, Z.V. Togan'ın çevirip düzenlediği *Oğuzname*'ye göre, Dede Korkut, Oğuz hükümdarlık silsilesinde onuncu sırada gelen Kayı İnal Han döneminden başlayarak bilinen bir figürdür. Bu menkıbe Kayı İnal Han'ı Muhammed'le çağdaş göstermektedir. Buna göre, Dede Korkut Bayat boyundan, Kara-

şu şimdilik önemli değil) göz önüne alarak; anasoyluluktan ataerkilliğe, göçebelikten yerleşikliğe, çobanlıktan tarıma, paganlıktan tek tanrılı dinlere, sınıfsız topluluğa ait izlerin giderek silinmesinden, sınıfsal bölünmeye, "emekleme evresindeki erken devlet"ten "tipik erken devlete" (9) geçiş evresinin bir ürünü olduğunu varsayarsak, bu çözümlemenin de bu geçiş süreci içinde anlamlı bir yere oturacağı açıktır. Fakat bu anlam, *Dede Korkut Kitabı*'nda başlı başına bir soy vurgusu yapıldığı, soy zincirinin tek başına bir çok şeyin ölçüsü haline getirildiği varsayımı altında geçerlilik kazanacaktır. Oysa Dede Korkut soyu vurgulamakla birlikte, hiçbir yerde tek başına önemsemez. Dolayısıyla atasoyluluk üzerine yapılan bu vurgu, yukarda sıraladığım türden bir geçiş evresinin gerektirdiği ideolojik bir gereksinime yanıt verir nitelikte olabileceği kadar, bizatihi ortaya çıkmış ve kendini kabul ettirmiş bir ideolojik eğilimi törpüleme, onu bir biçimde sulandırma, geçmişin ögeleriyle dengelemeye çalışmanın; yani, kısacası geleceğe dönük ideolojik bir gereksini-

---

Hoca'nın oğludur. Çok bilgili, keramet sahibi bir kişidir ve tam 295 yıl yaşamıştır! Bkz. Zeki Velidi Togan, (1972), **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, İstanbul: Kayı Yayınları. En başta gelen Dede Korkut araştırmacılarından olan O. Ş. Gökyay'a göre ise, "Dede Korkut kitabındakı bahadırlık destanlarının ve soylamaların önemli bir bölümü ilk olarak IX-XI. Yüzyıllarda Oğuzların eski yurdu olan Sır-Derya boylarında meydana gelmiş"tir. Fakat yine Gökyay'a göre, Dede Korkut hikayelerinden bazıları örneğin Salur Kazan ve Bamsı Beyrek'e ilişkin olanlar çok önceden beri bilinmektedir ve VI-VIII. yüzyıllara tarihlenebilmektedir. Bu hikayelerin yazıya geçiş tarihi konusunda ise hemen tüm araştırmacılar aşağı yukarı XV. Yüzyılın ikinci yarısı olduğunda uzlaşmış görünmektedirler. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, (1995), **Dede Korkut Hikayeleri**, Bu yayınevinde 4. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, s. 10 ve devamı. Dede Korkut'un kimliği hakkında oldukça doyurucu bir başka çalışma için bkz. Pertev Naili Boratav, "Korkut-Ata", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Maarif Vekaleti yayınları, 65. Cüz, s. 860-866

(9) "Emekleme evresinde erken devlet"ten "akrabalık, aile ve topluluk bağlarının hâlâ siyasal alandaki ilişkilere hükmettikleri; (...) vergilendirme sistemlerinin ilkel olmaktan öteye geçemeyip "ad hoc" vergilendirmelerle sık sık karşılaşıldığı ve toplumsal farklılıkların karşılıklılık ilkesinden ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki yakın ilişkilerden dolayı birbirlerini dengeleyen bir nitelik taşıdıkları yerlerdeki" devleti; "tipik erken devlet"ten, "akrabalık bağlarının karşısında, onu dengeleyen toprak bağlarının bulunduğu, makamların kalıtsal olarak geçmesi ilkesinin, bir göreve yarışmayla ve atamayla getirilme yöntemleriyle dengelendiği; akraba olmayan memurların ve titr sahiplerinin hükümet yönetiminde önemli bir rol oynamaya başladıkları" yerlerdeki devleti kastediyorum. Bkz. Henri Claessen- Peter Skalnik, (1993), "Erken Devlet Kuramlar ve Varsayımlar", aynı yazarların yazım ve derlemesini yaptığı **Erken Devlet**, (1993), Çev. A. Şenel, Ankara: İmge Yayınları içinde s. 3-42 arası, s. 32

min değil, geçmişe dönük bir arzunun ifadesi olarak da kolaylıkla okunabilir. Zaten S. Karabaş da Dede Korkut'ta soy zincirinin ister ana üzerinden, ister baba üzerinden ilerlesin, tek başına bir anlam ifade etmediğinin farkındadır.

Bunun en açık örneklerinden biri on ikinci anlatıda karşımıza çıkar. "İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü Destan." Kazan, yılda bir İç ve Dış Oğuz'a evini yağmalatmaktadır. Bunu yine yaptığında evi sadece İç Oğuz yağmalar. Bunun üzerin Dış Oğuz beyleri ki, Kazan'ın dayısı Uruz ve Emen başta olmak üzere, bunu işitince doğal olarak çok kızarlar; şimdiye kadar birlikte yağmalardık şimdi neden biz yoğuz? Söz birliği ile "Dış Oğuz beyleri Kazan'a gelmediler, düşmanlık eylediler." Sürekli kollektif olarak yapılan bir eylemin en temel kuralı bozulunca Dış Oğuz, Kazan'la akrabalık bağlarını unutup düşman olmayı tercih etmiştir. Akrabalık engelleyici bir etmen olarak işlememiştir. Benzer bir rol de Beyrek'e düşecektir. Şöyle ki Beyrek, Uruz'un damadıdır ama kendisine Uruz'la ve diğer Dış Oğuz beyleriyle birlik olup Salur Kazan'a düşman olması teklif edildiğinde şiddetle reddecektir. Bunu da kayınbabası Uruz'un elinden can vererek ödeyecektir. Böylece iki Oğuz topluluğu karşı karşıya gelir. Bir tarafta dayı ve diğer beyler, öbür tarafta yeğenler ve diğer beyler. Sonunda yeğenler Salur ve kardeşi, dayılarını öldürüp başını keserek Beyrek'in intikamını alacak ve kendi topluluklarının hükümranlığını kabul ettireceklerdir. S. Karabaş bu durumu "Bamsı Beyrek yaşamı bahasına Salur Kazan'ı tutuyor. Böylece siyasal ve askeri bağların hısımlık bağlarından daha önde geldiği anıştırılmış oluyor" (10) diyerek değerlendirmektedir. Fakat burada Beyrek'in canı pahasına Salur Kazan yanında saf tutmasını "siyasal ve askeri bağların" hısımlık bağlarına üstünlüğü gibi değerlendirmek, ilgili anlatıdaki "siyasal ve askeri" yapıyı gereğinden fazla abartmak, olduğundan daha gelişmiş bir örgütsel düzeyde kavramak, en önemlisi yönetilenler ile yönetenler arasındaki sınırların kesinlikle belirlenmiş ve ayrışmış olduğunu varsaymak demektir ki, bunu da *Dede Korkut Kitabı*'nın hiçbir bölümünden çıkarmak mümkün değildir. Demem o ki, Karabaş'ın belirttiği türden bir siyasal ve askeri bağlılığı Dede Korkut anlatılarının hiçbirinde özel olarak ayrıştıramayız. Henüz bu biçimiyle saflaşmış bir bağlılık biçimi ortada yoktur.

Anlatılarda apaçık olan bağların başında ister ana, ister ata soylu olsun hısımlık bağları gelmektedir. Aksi bir varsayım, Türklerin neredeyse tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren çok gelişmiş siyasal topluluklar biçiminde örgütlendiği gibi aşırı milliyetçi ve tümüyle ideolojik bir perspektifle tarihe

---

(10) S. Karabaş, (1999), s. 219

bakmayı gerektirir. *Dede Korkut Kitabı*'nda elbette Türklerin gerek toplumsal ve gerekse çekinceli bir biçimde söylersem, "siyasal" örgütlenmelerine ilişkin izler vardır (11). Ancak, diğer bağlılık biçimlerinden ayrı bir siyasal ve askeri bağlılık biçimi saflaştırılabilecek düzeyde değildir bu. Bunun aksini ima ve iddia eden çalışmalar olsa bile, bu çalışmalar tarihi kendi aşırı milliyetçi görüşlerini doğrulamak üzere malzeme deposu olarak kullanan çalışmalardan öteye gitmemektedir (12).

O halde karşımızda duran soru şudur: Beyrek niçin canını Salur Kazan uğruna feda etmiştir? Bunun için Dede Korkut anlatılarındaki başka bağlılık ve ilişki biçimlerine, içerdiği toplumsal yaşamın kimi özelliklerine bakmak gerekmektedir.

Öncelikle, Dede Korkut'un anlattığı topluluk yaşamının hemen göze çarpan bir özelliğini ayırt edebiliriz. Dede Korkut anlatılarında kan bağı ve hısımlığın "taht" için de, baht için de önemli olmakla birlikte, tek başına belirleyici bir role sahip görünmediğini saptadıktan sonra; tahta layık olmak, liyakat göstermek için taşman vasıflarlar kadar eylemli bir rol oynamak gerektiğini ve bu gerekliliğin de gerçekte bir ahlâkı işaret ettiğini saptamalıyız. Bu eylemli rol, İbn Haldun'un betimlediği tarzda (13) göçebe değerleriyle sarılıp sarmalanmış, doğrudan göçebe ahlâkına uygun bir roldur.

Eylemliliğin en önemli özelliklerinin başında dışa dönüklüğü gelmektedir. Yani kişi liyakatini doğrudan topluluk içinde ya da toplulukla birlikte somut, "aksiyonerlik" biçiminde göstermelidir. Örneğin yukarda Kazan'ın oğlu Uruz için ağlamasının altında onun henüz bu tip bir eylemlilikte bulunmamış olması yatmaktadır. Fakat eylemliliğin dışa dönük olması, fiilileşmesi yetmemekte, bu eylemliliğin mutlaka dışa dönük olması gerektiği kadar, aynı zamanda topluluğa ilişkin olması gerekmektedir. Yılda bir verilen toy, yağma geleneği gibi gelenekler de bunun ifadesidir. Yani, herhangi bir sonuç almak için dilemek yetmemekte, mutlaka o dileğin topluluksal olarak dışsallaştırılması, fiilileştirilmesi gerekmektedir (14) Topluluk bu bağlamda üyele-

---

(11) Örneğin bkz. O. Ş. Gökyay, (1995), s. 18 ve devamı

(12) Örneğin, Dede Korkut'ta neredeyse dört dörtlük bir devlet teşkilatı arayan ve elbette "bulan" bir çalışma için bkz. Üçler Bulduk, (1987), "Dede Korkut'ta Devlet Teşkilatına Dair Hususlar", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, (Danışman: Prof. Dr. M. Kafalı) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 104 + XIII s.

(13) İbn Haldun, (1990), **Mukaddime**, 1. cilt, Çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul: MEB Yayınları.

(14) Bkz. A. Binyazar, (1996), s. 37

rinin bütün yaşamını belirler niteliktedir. Öylesine önemlidir ki evlenmeleri bile ancak topluluğun onayı ile gerçekleşir. Örneğin, "Banı Çiçek'i ona yaraşmayacak biriyle evlendirmeye önce toplum karşı çıkıyor: On altı yıldır nerede olduğu bulunamayan Bamsı Beyrek'i şimdi Pay Büre'nin gönderdiği tüccarlar buluveriyor. Yartacuk'un evliliğini engellemek için ilk atılımın toplumdan gelmesi, Yartacuk'un girişiminin öncelikle toplumun düzenine karşı olduğunu gösteriyor. Bu anlatım birimi kümesinin ilk yarısında kendisini savunmak zorunda kalan toplum düzeni, ikinci yarıda "kötü" güçleri açıkça yarışmaya çağırıyor. Bu yarışmada genç kuşaktan sözcüsü olan Bamsı Beyrek'e tam bir güven duyuyor. Bamsı Beyrek'in değerliliği ona bir kaftan giydirilerek gösteriliyor. Sonra da, Bamsı Beyrek nişanlısını geri almak için Yartacuk'un düğününe yamalı giysilerle gidiyor. Böylece, yamalar içinde de olsalar toplum düzeninin güçlerinin sonunda utkuya ulaşacağı anıştırılmış oluyor." (15)

Topluluksal değerlerin öneminin yanı sıra, dışa dönük, etkin eylemliliğin önemine dair bir gönderme de onuncu anlatıda karşımıza çıkar. Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı'nda. Uşun Koca'nın büyük oğlu, yiğit Eğrek ne zaman dilese Bayındır Han'ın sohbetine teklifsizce katılmaktadır. Yine bir gün böyle teklifsizce meclise dalınca Ters Uzamış adlı bir bey bunu uyarır: "Bre Uşun Koca oğlu bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı ile, ekmeği ile almıştır, bre sen baş mı kestin, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı donattın dedi. Eğrek der: Bre Ters Uzamış baş kesip kan dökmek hüner midir dedi. Der: Evet hünerdir ya! Ters Uzamış'ın sözü Eğrek'e tesir etti. Kalktı Kazan Bey'den akın diledi." Görüldüğü gibi ancak eylem halinde bir rüşt kanıtlaması anlamlıdır.

Ancak burada anlamlı olan bir başka nokta daha göze çarpmaktadır: Ters Uzamış, baş kesip kan dökmeyle birlikte bir başka şeyi daha saymaktadır: Aç doyurup çıplak giydirmek! Bu da tıpkı akın gibi eylemli bir kanıtlama sayılmaktadır. Dolayısıyla göçebenin erdemi kendi içinde anlamlı değildir. Ancak dışsallaştığı ölçüde anlamlıdır bu. Fakat kahramanımız Eğrek'in akını aynı zamanda sonu olacaktır çünkü tutsak düşecek ve tutsak düştüğünde küçük olan kardeşinin büyümesi, bir yiğit olmasıyla esaretten kurtulabilecektir ki, böylece Eğrek kendini kanıtlamak isterken, kardeşi Segrek'in kendini kanıtlamasına vesile olacaktır. Kurtuluştan sonra adı anılan Eğrek degil, kurtarıcı Segrek olacaktır doğal olarak.

---

(15) Aktaran ve yorumlayan, Seyfi Karabaş, (1999), s.240

Dede Korkut anlatılarında soy dışında, önemli bir bağlılık ilişkisi daha yoğun bir biçimde yer alır. Bu bağlılık kahramanların yoldaşlarıyla olan ilişkisidir. Hiçbir anlatıda, hiçbir kahraman tek başına çıkmaz okurun karşısına. Her kahramanın mutlaka kırk yoldaşı vardır. Öyle ki, yer yer ön plana çıkan kadın kahramanlar bile kendi yoldaşlarıyla, diğer kadınlarla birlikte ancak kahramanlık payesine kavuşabilmekte ya da ancak onlarla birlikte bir işi başarmakta, bir belayı savuşturabilmektedir. Örneğin, birinci anlatıda, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda, Dirse Han'ın Hatunu, oğlunun ilk avından dönüşünde, "Oğuz beylerine ziyafet vereyim [der.] Toparlanıp yerinden kalkar, kırk ince kızı beraberine alıp, Dirse Han'a karşı varır." Oğlunun babasıyla dönmediğini gören Hatun, yine beraberine kırk ince kızı alarak oğlunu aramaya çıkar.

Kırk kişilik yoldaş teması çeşitli anlatılarda sürekli karşımıza çıkar. Yine ilk anlatıdan sürdürecek olursak; Dirse Han'ın oğlu Bayındır Han'ın meydanında erlik göstererek bir boğayı öldürür ve bunun üzerine Dede Korkut çağrılarak bir ad vermesini ister ve o da Boğaç adını uygun görür. Bu ad verme töreninin ardından "Dirse Han oğlana beylik verdi, taht verdi. Oğlan tahta çıktı, babasının kırk yiğidini anmaz oldu. O Kırk yiğit haset eylediler, birbirine söylediler. Gelin oğlanı babasına çekiştirelim, olur ki öldürür, gene bizim izzetimiz hürmetimiz onun babasının yanında hoş olur, ziyade olur dediler."

Burada dikkat çeken öge, salt bu anlatıyla sınırlı kalmamak üzere, beyliğin ve tahtın anlamını ancak çevresindekilerle, o kırk kişiyle bulduğudur. Beylik ve taht çevredeki kırklardan yüz çevirdi mi risk altına girmektedir. Dikkat edilirse Boğaç'ın babası Dirse'nin, Bayındır Han'ın yemeğine de bu kırk kişiyle katıldığı görülür. Boğaç tahta geçtikten sonra bu kırk kişinin yerine başka bir kırk kişi geçirmiş olmalı ki, babasının kırk yoldaşı bir kıskançlığa kapıla! Çünkü hiç kimse tek başına beylik ediyor değildir. Belli ki, bunun koşulları oluşmamıştır henüz. Anlatının ilerleyen bölümlerinde Boğaç'ın yanında da kırk kişinin olduğu belirtilir. Dirse Han'a düşmanlık eden kendi kırk yoldaşı onu yakalar ve "kafire" teslim etmeye götürür. Peşlerine düşen Boğaç yanına kendi kırkını alır, onları yenilgiye uğratır ve babasını kurtarır. İki ayrı kırk kişilik güç söz konusudur yani. İki ayrı topluluk mücadele etmektedir! Burada sayı olarak kırk sayısının niçin seçildiğine biraz aşağıda değineceğim.

Dede Korkut anlatılarında ondalık sayılar içinde en çok kullanılan sayıdır kırk sayısı. Bu konuda yapılan çalışmalardan biri, bu sayının 98 kez kullanıldığını listelemekte ve şu yorumu yapmaktadır: "Nitekim yüze yaklaşan kırk sayısının kullanımında görülen insan unsurunun çokluğu, bunun da büyük bir

bölümünün kahramanlarla ilgili olması, toplu yaşamın vazgeçilmez bir sonucudur. (...) Babaların, ağabeylerin veya kardeşlerin sayılarının kırk olamayacağı düşünülürse, savaş ruhunu yansıtacak bu topluluğun üç veya yedi kişilik topluluk halinde değil, Çin sarayını basan Kür-Şad ve arkadaşları gibi en az kırk kişi olmalıdır diye düşünüyoruz." (16). Fakat bu yorum hiç mi hiç açıklayıcı olmadığı gibi, yorumcunun kendi isteğini beyandan öte bir anlam taşımamaktadır. Çünkü sayıyı, ilk elde yalnızca genel geçer bir ifadeyle topluluk yaşamına bağlayarak, Dede Korkut anlatılarındaki topluluk yaşamının kendi özelliklerini, örneğin yarı-göçer yapısından kaynaklanan ögeleri, göçebeliğe ilişkin kültürel kodları yok saymaktadır; arkasından da bu anlatılardaki kırk sayısını bu kez özelleştirebilmek, ona özel bir anlam katabilmek için salt savaşçılıkla ilişkilendirmekte, bu anlatıların Türklerin İslam'la geçtiği temasa geçtiği dönemin ürünleri olduğunu ve bu temas biçiminden kaynaklanan dinsel özellikleri göz ardı etmektedir. Oysa kolayca kestirilebileceği gibi, hangi yolla İslam'la tanışmış olursa olsunlar, Türk kavimleri, İslam içinde çeşitli biçimlerde yaşayan kırk kültünden haberdar olmalıdırlar.

Bu kırk sayısı, kırklık otorite, üçüncü anlatıda da karşımıza çıkar, Üstelik oldukça etkileyici ve manidar bir biçimde. Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda. Elbette Bamsı Beyrek'in de kırk yoldaşı vardır. Bamsı Beyrek evlenirken "adaklısından gelin hediyesi olarak bir kırmızı kaftan geldi. Beyrek giydi. Arkadaşlarına bu iş hoş gelmedi, müteessir oldular. Beyrek der: Niye müteessir oldunuz dedi. Dediler: Nasıl müteessir olmayalım, sen kızıl kaftan giyiyorsun, biz ak kaftan giyiyoruz dediler. Beyrek der: Bu kadar şeyden ötürü neye müteessir oluyorsunuz, bugün ben giydim, yarın naibim giysin, kırk güne kadar sıra ile giyiniz, ondan sonra bir dervişe verelim dedi." Belli ki, kırmızı kaftanın (17) temsil ettiği şey her ne ise ve her ne olursa olsun, Bamsı Beyrek ile kırk yoldaşının arasını açmaya adaydır, çünkü aralarında bir fark yaratmaktadır. Fark, kırkın karşılık geldiği şey her ne ise, onun için tehlikelidir! Öylesine tehlikelidir ki o kaftan adaklısından da gelse fark yaratmamak için paylaşılmak zorunda kalınır!

Beşinci anlatı, Deli Dumrul hikayesinde de yine kırk yiğit teması karşımıza çıkar. "Deli Dumrul kırk yiğit ile yiyip içip otururken ansızın Azrail çıka geldi." Anlaşılan o ki, Dumrul'un yaptığı eylem, bir köprü yaptırıp gelenden geçenden ve geçmeyenden haraç alması, kötü bir eylem olarak görünse de,

---

(16) Saim Sakaoğlu, **Dede Korkut Kitabı (İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar)** 1. Cilt, (İncelemeler-Derlemeler) içinde, "Dedem Korkut Hikayeleri'nde Sayı Kavramı: Üç, Yedi ve Kırk Sayıları", s. 37-51, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 49-50

(17) Dede Korkut anlatılarındaki renkler üzerine bir çözümleme denemesi için bkz. Seyfi Karabaş, **Dede Korkut'ta Renkler**, İstanbul: YKY yayınları, 1. Baskı, 1996, 70 s.

bunu yaparken de yalnız değildir. Eylem halinde kendini kanıtlama kişisel, tikel bir biçimde karşımıza çıkmaz. Bu da çevresindeki kırk kişiyle yapılan bir şeydir ancak. Yani eylemin topluluk düzeyinde meşru ya da gayri-meşru, iyi ya da kötü, çirkin ya da güzel olup olmaması, onun birlikte yapıldığı ya da yapılması gerektiğini ortadan kaldırmamaktadır. Örneğin demin andığım dördüncü anlatıda, devamla altıncı anlatıda da kendini eylem halinde kanıtlayacak olan kahraman eyleme hep beraberindeki kırk kişiyle gider. Öyle ki, altıncı anlatıda oğlunu evlendirmeye çıkan Kanglı Koca ona bir kafir kızını layık bulur; ama, kızın ve ailesinin şartları kahramanlığı gerektirmektedir. Bunun üstüne Kan Turalı kızın babasının beslediği üç canavarı yenip kızı almak üzere kafir iline gider; ama, kırk yiğidiyle gider. Aynı şekilde, her ne kadar üç canavarın karşısına tek başına çıksa da, başarması kırk yiğidin kopuz eşliğinde Kan Turalı'yı överek desteklemesi sayesinde olabilmiştir! Öyle ki her bir canavar yenildikte kırk yoldaş Kan Turalı'yı yeniden cesaretlendirme gereği duymaktadır. Hatta; Kan Turalı son canavarın karşısında ilk elde mağlup duruma düşmüşken kırk yiğidin övgüleriyle tekrar aklını başına toplar ve onu da yener. Şimdi yeniden sorabiliriz: Kırk sayısının özelliği nedir ve neye ya da soyu da içerecek şekilde nasıl bir bağlılık ilişkisine işaret etmektedir?

Fakat soruyu yanıtlamadan önce, Dede Korkut anlatılarını yorumlama, çözümleme ile değerlendirme ve yeniden anlamlandırma bakımından yöntemsel bir-iki küçük uyarıda bulunmak gerekmektedir. Şimdiye değin gerçekleştirilen Dede Korkut yorumlarının hemen bir çoğu yöntemsel bir müdahaleye zemin hazırlar niteliktedir. Buna göre, öncelikli olarak karşımıza çıkan sorun *Dede Korkut Kitabı*'nın nasıl sınıflandırılacağı sorunudur. Bu bir masallar kitabı mıdır? Yok, masaldan farklı olarak mitolojik bir düşünüş biçiminin yazıya geçmiş hali, bir efsaneler derlemesi olarak mı görülmelidir? Yoksa tersine, sözlü şiir geleneğinin bir örneği midir? Sınıflama sorunu ilk elde önemsiz bir sorun gibi gözükse de, gerek burada benim dikkat çekmek istediğim kırk sayısının anlamı ve yeniden yorumlanması ve gerekse bu anlatıların bütün özelliklerinin yeniden anlamlandırılması bakımından yaşamsal önem taşır. Çünkü, örneğin benim de burada kullandığım nüshanın düzenleyicisi Muharrem Ergin'e göre, "Dede Korkut bir milli destandır." (18). Bu saptamayı yapan Ergin, hemen arkasından milli destanların niteliklerini sıralamaktadır. Anlaşılacağı üzere, milli destana atfettiği özellikler aynı zamanda Dede Korkut anlatılarının nasıl yorumlanması gerektiği üzerine yol işaretlerini de içermektedir. Örneğin, Ergin'e göre, milli destanın "ikinci vasfı

---

(18) Prof.Dr. M. Ergin, (1999), s. 5 ve devamı

muhtevasının millet hayatı olmasıdır. (...) Dede Korkut da bu şekilde Türklüğün milli hayatını aksettirmekte, Türk kültürünün zenginliklerini, renkli Türk folklorunun sayısız değerlerini, Türk milletinin yüksek insani vasıflarını, duygularını, faziletlerini ve meziyetlerini dile getirmektedir." (19). Dede Korkut anlatılarını böyle anlamlandırmaya başladınız mı ister istemez kırk sayısı için de Türklüğe has bir anlamlandırma yapmak zorunda kalır ve Çin sarayını basan Kür-Şad ve arkadaşlarının sayısının da kırk olduğunu açıklama olarak sunmak zorunda kalırsınız. Bu arada zaten, "destan"dan ne anlaşıldığı, "efsane"den nerede, nasıl ayrıldığı gibi noktalar elbette göz ardı edildiği gibi, "millet"ten, "millilikten" ne anlaşıldığı göz ardı edilip, sihirli "Türk" sözcüğüyle üstü örtülüvermektedir. Fakat bu örtme çabası ister istemez bir yerde başarısız kalmaktadır. Çünkü salt Türklükle ilişkilendirilen bu anlatılardan, örneğin Bamsı Beyrek hikayesinde "kökü Tevrat'tan gelen Yakup-Yûsuf kıssasının ortak bir motifi (...) yer alır." Aynı şekilde, "Aynı hikaye Odysseus destanının konu yakınlığını da taşır." Yine bir başka örnek, "Homeros'un tek gözlü devi Polyfemos ile Dede Korkut'un Tepegöz'ü birbirini andırırlar. Yine benzer bir biçimde, "Deli Dumrul hikayesiyle Euripides'in Alkestis tragedyasına konu olan mitosu arasında" bir benzerlik de hemen göze çarpar (20). Kuşkusuz söz konusu benzerlikler ilgili anlatıların birbirinin aynısı olduğu anlamına gelmemektedir. Ama farklı dönemlerin, farklı coğrafyaların ve farklı toplulukların ürünü anlatıların ortak temalara sahip olduklarını ve bu ortak sahipliğin de bir başka ortaklığa işaret ettiği anlamına gelmektedir ki, bu da bir anlatıdaki temanın ya da bir ögenin başlı başına bir çözümleme birimiyle, örneğin Türklük kavramıyla yeterince anlaşılamayacağı sonucunu ve tema ortaklığının altındaki temel ortaklığı araştırma gereğini kendiliğinden doğurur. Yine benzer bir biçimde, bir diğer önemli bir nokta, Türklük gibi, tek başına bir çözümleme biriminin, bu anlatıların "Eski Orta Asya Türk kültüründen aktarılanların, İslami terminoloji ve henüz benimsenme aşamasında bulunulan "yeni" dinle bağlantılı inanç, kural ve değerler manzumesi ile oluşturduğu alaşımı" (21) bize göz ardı ettirmesidir.

Dede Korkut anlatılarının sınıflandırılmasında "destan", "söylence", "efsane", "mit" gibi terimlerin özensiz kullanılması ister istemez anlamlandırma sorununu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. M. Ergin'in "destan" terimini, örneğin Bahaeddin Ögel de kavram üzerinde çok durmaksızın kullanmakta

---

(19) M. Ergin, (1999), aynı yerde

(20) Bu ve benzeri örnekler ve farklılıklar için bkz. Rauf Mutluay, (1981), **100 Soruda Türk Edebiyatı**, 5. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, s. 70 ve devamı.

(21) M. Bilgin Saydam, (1997), **Deli Dumrul'un Bilinci**, İstanbul: Metis Yayınları, s. 17

ama bundan daha çok "mitleri" ya da "söylenceleri" anlamakta ve doğal olarak da içlerinde Dede Korkut'a yer vermemektedir. Anlaşılan o ki Ergin ile Ögel destandan farklı farklı şeyleri anlamaktadırlar (22). Dede Korkut'a ilişkin bir başka sınıflama çabası, bu kitabın "yüzde yüz Türk" olduğu iddiasını en başa koyan M. Necati Sepetçioğlu'ndan gelir. Sepetçioğlu da Türklük konusunda Ergin gibi düşünmekte, ama, bunun bir destan örneği değil, Türk Tiyatrosu'nun tarihine ilişkin olduğunu, daha özetle birer epik oyun örnekleri olduğunu iddia etmektedir. Bunun için bu anlatıların üslubuna ve biçim özelliklerine dikkat çeken Sepetçioğlu, "destan" teriminden de yararlanmakta ve Ergin'in göz ardı ettiği bir destani özelliğin altını çizmektedir: "Destanların, bir ozan tarafından, bir musiki aleti çalınarak söylendiği ve bunun bir temaşa şekli olduğu da unutulmamalıdır." (23). Fakat Sepetçioğlu'nun unuttuğu şey, destan teriminin birden fazla anlamı olduğudur ve söz konusu vurgu ikinci anlamı üzerinedir. Yani destan "Türk halk edebiyatının bir şiir türü olarak, [uzun konuşmalar içeren] trajik ya da komik olayları anlatır." (24).

Gerçekte sınıflamaya ilişkin bu sorunun kökeninde "destan", "efsane" gibi terimlerin çift karakterli doğasının ya farkında olunmaması ya da göz ardı edilmesi yatmaktadır. Bu terimler hem edebiyatın, hem toplumsal kuramın kullandığı terimlerdir. Dolayısıyla edebi bir çözümleme birimi olarak "destan ya da efsane" ile toplumsal kuramın kullandığı bir birim olarak "destan ya da efsane" birbiriyle ilişkili olsa da bir ve aynı şey değildir. Bu anlamda, yukarda örneğini sergilediğim, Ergin'in tutumu edebi bir birim olarak "destan"ın toplumsal kuram alanında olduğu gibi kullanılmasından kaynaklanan bütün sağlıksızlıkları içinde taşımaktadır (25). Sepetçioğlu'nun yaklaşımı da Ergin'in tutumundan farklı değildir. Ancak, Sepetçioğlu'nun Ergin'e göre ken-

---

(22) Bkz. Prof.Dr. Bahaeddin Ögel, (1993), **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, I. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ögel, bu kitabının önsözünde, Alman ansiklopedisi Brockhaus'a dayanarak destan ile efsane ya da mit arasında kesin bir ayrım yapmaktadır. Buna göre, "tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihde yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani legende'dır. Bu açık tarife göre, Oğuz destanı bir destan (Legende) değil; bir mitoloji (Mythus)dur." Agy, s. V.

(23) M. Necati Sepetçioğlu, (1986), **Dede Korkut**, İstanbul: Toker Yayınları, s. 14

(24) Bkz. I. Sami Akalın, (1984), **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Varlık Yayınları, "Destan" maddesi, s. 68

(25) Krş. Ergin'in destanların niteliğine ilişkin saydığı özelliklerle, Akalın'ın *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*'nde edebi olarak tanımladığı destanın nitelikleri arasındaki benzerlikler gözden kaçırılmayacak kadar dikkat çekicidir. Ergin, edebi bir kavramla toplumsal çözümleme yapmaya kalkmaktadır.

disini edebiyat alanıyla sınırlama eğilimi daha belirgin olarak öne çıkmakta, bu da kimi ihmalleri görmezden gelmeyi sağlayabilmektedir. Ögel ise, üstünde doğrudan durmamış olsa da anlayabildiğim kadarıyla daha çok toplumsal kuramın ve özellikle tarih biliminin sınırları içinde destan terimini kullanmaya çalışmakta ama kendi ideolojik bakışına tutsak düşerek, "mit" kavramının üstüne yeterince gitmeyi tercih etmemektedir.

Elbette burada sınıflama sorunundan hareketle yöntemsel bir-iki küçük not düşerken, benim temel amacım edebi değil. Öncelikli hedefim, bu "sihirli" kırk sayısının ne gibi bir ilişkiler ve bağlılık ağına ışık tuttuğunu anlamak ve bunun için de önümdeki bazı yöntemsel engelleri temizlemek. Burada öncelikle, Türklere dair tüm referansları saklı kalmak kaydıyla, bu anlatıların yüzde yüz, saf kan Türk olmak gibi bir niteliğinin olmadığını kabul edeceğim ve bunun için de O. Şaik Gökyay'ın temel saptamalarına katılacağım. Buna göre, "Dede Korkut destanlarındaki yaşayış, isteplerle yamaçlardaki hayatın birleşmesidir. Bu destanların insanları (...) tam, ya da yarı-göçebe hayatı sürmektedirler. Destanlarda yerleşik bir kavim halkının hakimi durumunda bulunan veya eskiden beri yerleşik bir hayat süren bir ülkenin sınırındaki şehir ve kalelere akınlar yapan savaşçı, tam, ya da yarı-göçebe bir toplum tasvir edilmektedir." (26). Gökyay'ın özenle vurguladığı gibi bu anlatılar göçebelikten yerleşikliğe doğru ilerleyen toplulukların anlatısıdır ve bu yüzden hem göçebeliğe, hem yerleşikliğe ait ögeler iç içe geçer. Ama anlatıların yerleşiklikten çok, gerek topluluksal yaşamın gündelik özellikleri toylar, avlar, şölenler, içki meclisleri, güreşler, at yarışları gibi; gerek savaşçı özellikleri, yağma seferleri ya da yapılan seferlerin meşrulaştırılma biçimi gibi; gerek siyasal özellikleri, siyasal yapının en üstünde hanlar hanı Bayındır Han bulunsa da, onun gerçekte hiçbir siyasal rolünün olmaması, aksine askeri bir şef konumunda olan damadı Salur Kazan'ın daha çok ön planda görülmesi gibi; gerek dinsel özellikleri, Şamanlığın bütün izlerinin neredeyse kolaylıkla farkedilmesi, su ve dağ kültleri gibi; gerek cinsel rollere ilişkin özellikleri, kadınların da erkekler kadar bahadır, savaşma yeteneğine sahip, erkeklerle aralarındaki ilişkilerin görece eşit olması, aynı meclislerde kolayca bulunabilmeleri gibi ve nihayet ahlâki olarak göçebe karakterinin, misafirperverlik, dayanışma gibi; göçebeliğin tüm unsurlarıyla tıka basa dolu olduğunu söyleyebiliriz. Bunu kabul ettiğimiz anda da bu özelliklerin salt Türk topluluklara ait özellikler olmayıp, İbn Haldun'un özenle açıkladığı gibi, bütün göçebe toplulukların hemen tümünde ortak özellikler olduğunu da görebiliriz. İbn Haldun'a baş-

---

(26) O. Ş. Gökyay, (1995), s. 16 ve devamı.

vurduğumuz anda farklı toplulukların aynı temaları bünyesinde barındırıyor oluşunun arkasındaki ortaklık, göçebelik olarak karşımıza çıkıverir.

O halde bu küçük müdahalenin ardından, kırk sayısının esbab-ı mucibesi'ni araştırmayı sürdürebiliriz. Bu iz sürme sırasında demekki Türklük, Şamanlık ve Müslümanlığın yanı sıra önemli bir özelliği daha çözümlememize katmalıyız: Göçebelik. Buradan hareketle, ilk elde, daha sonra dönmek üzere, mit, efsane, destan gibi kavramlar üzerinden ilerlemeyi bir kenara bırakıp, İbn Haldun'un analizleri doğrultusunda, kırk sayısını yeniden anlamlandırmaya çalışacağım. Bunun için de İbn Haldun'un en temel kavramlarından biri olan asabiyyet kavramını kullanacağım. Ama öncelikle ve özellikle anlatıların iki temel özelliği, Türklük ve Müslümanlık özellikleri bakımından kırk kavramının işaret ettiği yeri kısaca da olsa görmekte yarar var.

Kırk sayısının kutsallığını ben her ne kadar burada İslam ya da Türklük açısından ele alıyor alsam da, muhtemelen 3,5,7 gibi sayılarla birlikte bu sayının kutsal sayılmasının arkasında Eski Doğu felsefeleri, Pisagorculuk gibi etkiler vardır ve tek tanrılı dinlere sızması bunlarla kurulan ilişkilerle olmuş olmalıdır (27). Ancak İslam düşüncesinde "Arapça'da (...) kırk kelimesini ifade eden *arba'in* kelimesi, *çile* kelimesinin tam karşılığıdır.. Çile bütün dinlerde bulunan orucun aşırı bir şeklinden başka bir şey değildir." Ayrıca bunun dışında *Kur'an'da* Tanrı'nın Musa peygambere, kırk gece ibadetten sonra, kitap vereceğini vaad ettiği bildirildiği gibi (II,51), İsrailoğullarının, savaştan çekindikleri için, ceza olarak kırk yıl çölde kaldıkları (V, 26), Musa'ya Tanrı'nın 30 gece vade verdiği ve bu vadenin 10 gece ile de tamamlanıp, 40 olduğu, bu müddet içinde İsrailoğulları arasında Harun'un Musa'ya vekalet ettiği bildirilmektedir. (VII, 141 ve 142) *Tevrat'a* göre de Musa Tur dağında 40 gün kırk gece kalmıştır. Hıristiyanlarda da, paskalyadan 6 hafta önce, 40 gün süren bir perhiz vardır." (28). Fakat İslamiyet kırk sayısını olduğu gibi kendinden önceki tek tanrılı dinlerden devralmış değildir. Kendisine özgü kimi özelliklerle bu sayının kutsallığını zenginleştirmiştir. Örneğin, Muhammed'e kırk yaşında peygamberliğin verilmesi, Mehdi'nin kırk yaşında ortaya çıkacağı ve dünyada kırk gün kalacağı gibi inançlar da müslümanlığın sayının kutsallığına katkılarıdır (29).

---

(27) Abdülbaki Gölpınarlı, (1944), "Çile", **İslam Ansiklopedisi**, 3. cilt, İstanbul: Maarif Matbaası, s.397-399

(28) A. Gölpınarlı, Agy. Ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, (1998), **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara: Vadi Yayınları.

(29) Orhan Hançerlioğlu,(2000), **İslam İnançları Sözlüğü**, 3. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.249

Arapça'da "arbain", Farsça'da "çihil", Türkçe'de "kırk" bizi ilk elde, Farsça'dan bozularak Türkçe'ye geçen ve kırk denildiğinde ilk akla gelen şeye götürmektedir: Çile'ye. "Çile çekmek, çile çıkarmak, çilekeş, çilehane, çile çekmek, çile kırgını" vb.terimlerinin (30) ortak yanı ise saflaşmak, arındırmak, arınmak, nefsin temizlenmesi, zikir ve fikir dışındaki şeylerin terkedilmesi; kısacası bir yeniden doğumdur çile. Çileye girmeden önceki insan ile çile çıkaran insan bir ve aynı değildir. Dolayısıyla bu aynı olmayışı işaret etmek üzere de çeşitli tarikatlar bunu çeşitli ritüellere, giysilere bağlamış ve farkı farkettirmeye uğraşmışlardır. Ama unutulmaması gereken nokta, kırk günlük çile sürecinin bir saflaşma ve yeniden doğuma yönelik olduğudur ki, bu da yalnızca müslümanlıkta karşımıza çıkan bir olgu değildir. "Örneğin, Avustralya ilkellerinde gençler, dinsel yaşama girebilmek için ormanlara çekilirler, oruç tutarlar ve hiç kimseyle konuşmazlar, uykularını giderek kısaltırlar. Bütün bu çilelerin amacı, 'doğal kişiliği öldürerek insansal kişilikle yeniden doğmaktır." (31).

Bu genel çerçeveyi biraz daha daraltarak ya da kırk sayısını kutsal bir sayı ve çileyi ifade etmesinin yanı sıra somutlaştığı kimi ögeler bakımından ele alırsak, ilk karşımıza çıkacak şey, "kırklar" olacak ve bu kırk kişilik kadro bizi öncelikle ve özellikle örf dışı İslam'ın içine gönderecektir. Haklarındaki bilgilerin daha çok söylencelere dayandığı bu kişiler "tanrısal sırları bildikleri için kendilerine gayb erenleri [Halk içinde bulunmalarına karşın, tanrısal gizeme ulaştıkları için kendilerini halktan gizleyebilen arifler] [de denir ve] ululuk-ermişlik derecelerine göre sıralanırlar: (...) En üst derecede gavs [tarikat yolunda hakikat ve marifete ermiş arifler] ya da kutup [Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna, Tanrı adına tasarrufta bulunduğuna inanılan ve alemin ruhu olarak algılanan en büyük veli] yer alır, bunu iki imam, dört evtad [Tanrı'nın bunlar aracılığıyla dünyayı kontrol ettiğine inanılan dört büyük veli] ve kırklar izler." (32)

Kırklara ilişkin söylencelerin en zengin haliyle yer aldığı inanç sistemi bilindiği gibi Anadolu Aleviliğidir. Kırklar söylencesi, Aleviliğin neredeyse bütün öğretisel yapısını görebileceğimiz ögelerle doludur. Alevi öğretisi içinde Muhammed'in ve Ali'nin yeri, insana bakış açısı, muhabbetten ne anla-

---

(30) Bu ve benzeri terimler için ayrıca bkz. Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, (1997). Ankara: Rehber Yayıncılık, s.202 ve devamı

(31) O. Hançerlioğlu, (2000), s. 61 ve devamı

(32) Esat Korkmaz, (1993), **Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ant Yayınları, s. 210 ve devamı. Bu bölümde köşeli parantez içindeki yan açıklamalar da aynı sözlüktendir.

mak gerektiği, "bir"lik anlayışı, "kollektivizm" (33), kadın-erkek ilişkileri...örnekler çoğaltılabilir. Bu nedenle de Alevilerin neredeyse kutsal saydığı *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nun hemen başında bu söylenceye yer verilir: Kırkların Cemi (34). Yalnızca bu metinde değil, bu metnin farklı çeşitlerinde de Kırklar Cemi aynı ağırlıkta yer alır (35). Ben burada uzun uzun bu söylenceyi anlatmayacağım. Yalnızca çok hızlı bir biçimde, farklı çeşitlerini harmanlayarak bir özet vermekle yetineceğim.

Buna göre, Hz. Muhammed Cebrail rehberliğinde "göğe" çıkarılmıştır. Fakat bir yerden sonra, Hz. Muhammed Tanrı'nın huzuruna yalnız gitmek zorundadır ve yolda önünü bir aslan keser. Hz. Muhammed korkar. Tanrı seslenir; "Korkma, sadece senden bir nişan istiyor." Hz. Muhammed çıkarır, peygamberlik nişanı yüzüğünü aslanın ağzına atar ve böylece aslan sakinleşip, ona yol verir. Tanrı ile Hz. Muhammed aralarında bir perde olmak üzere görüşürler. Konuşmadan sonra Hz. Muhammed, perdenin açılıp açılamayacağını sorar. Perde açılır ve Hz. Muhammed Ali'yi görür. Miraç dönüşü Hz. Muhammed yolda Kırklar'a uğrayacak ve Ali yüzüğünü çıkarıp avucuna koyacaktır: Aslan da Ali'dir, Tanrı da! Dönüş yolunda Hz. Peygamber, Kırklar'ın kapısını çalar ve Kırklar kim olduğunu sorarlar. O, Peygamber olduğunu söyleyince, "Peygamberliğini var, ümmetine eyle" deyip, içeri almazlar. Bu bir kaç kez yinelenir. Fakat sonunda Tanrı, Cebrail aracılığıyla yardımına koşar ve peygamber değil, "hadimül fıkara" [fakirlere hizmet eden] olduğunu söylemesini ister. Böylece Peygamber'e "yer gösterdiler. Seyyid geçip Al-

---

(33) Bu terimi özellikle çekinceli olarak kullanıyorum, çünkü kollektivizmden söz edebilmek için, en azından Alevilik bağlamında bunun karşıtından da söz edebilmek gerekir. Bu anlamda Alevilik için bir kollektivizmden söz etmek aslında çok anlamlı değildir. Çünkü bu inanç sistemi yalnız Tanrı-İnsan ilişkisinde değil, insan-insan ilişkisinde de "ben" demeyi lanetleyen bir sistemdir.

(34) **Tam ve Hakiki İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (1989), Yayına hazırlayan belirsiz, "Ehl-i Beyt Aşığı Bir Heyet Tarafından Hazırlanmıştır" ibaresine yer verilmekle yetinilmiştir, İstanbul: Mizah Yayıncılık.

(35) Örneğin bkz. **Buyruk, İmam Cafer Buyruğu, Dinin Hakiki Yolu**, [Dış kapak], **Kerbela Faciasından Evvel Şamda Halifeliğini İlan Eden Muaviye'den Kayser Rumun Kuran'ı Keriymden Sorduğu Muaviyenin Cevap Veremediği 100 Sual ve Ayetleri ile Cevapları**, [Yazıma dokunulmamıştır],[İç kapak], Yayına Hazırlayan belirsiz, "Bir Heyet Tarafından Hazırlanmıştır" ibaresine yer verilmiş, Tarihi belirsiz, Ankara: Ayyıldız Yayınları, s. 355 ve devamı ya da bir diğer örnek için bkz. **Şeyh Safi Buyruğu**, (1994), Yayına Hazırlayan Belirsiz, Çev. Mustafa Erbay, Ankara: Ayyıldız Yayınları, Ayrıca doğrudan Kırklara ilişkin bir Alevi yayını için bkz. Mehmet Şimşek, (1992), **Kırklar ve Kırkbudak**, İstanbul: Maarif Kitaphanesi

i'nin yanına oturdu. (...) Andan sonra baktı; yirmiikisi müzekker, onyedisi müennestir" [Erkek ve kadın], [Burada toplam sayının otuz dokuz olduğu gözlerden kaçmamıştır. Biri, Selman Farisi dışardadır.] Peygamber, kırklara "sizin küçüğünüz kim, ulunuz kim" diye sorunca onlar, "Bizim ulumuz da uludur, küçüğümüz de uludur" diye yanıt verirler, bir kişinin eksik olduğu söylenince onu da burda bil derler. Peygamber bunun üstüne kanıt ister. "Ol demde, Şahı Merdan Ali mübarek kolunu uzattı; ve birisi "destur" deyü ona neşter ve bıçak urdu. Kan revan oldu, cümlesinin bileğinden aktı. Bir damla kan dahi pencereden gelip meydana döküldü. Meğer ki taşra parsına çıkan Selman Farisi kolundan idi. Murtaza Ali'nin kolunu bağladılar, cümlesinin kanı durdu." Ardından kadın, erkek hiçbir ayrım gözetilmeksizin, kırkı da Muhammed'in sunduğu şerbetten içecek, "mesti elest" (36) olacaklardır. Devamında ise, yine kırkı da "üryan ve büryan" (37) sema'a gireceklerdir.

Şimdi bu noktada Dede Korkut ile örf dışı Müslümanlık arasında, kırk sayısı üzerinden kurulan ilişkinin yapay ya da zorlama olduğunu iddia edebiliriz. Ama burada bunun tartışmasına gerek duymayacağım. Türklerin İslamlığı kabul ve geçiş süreçlerini, örf dışı Müslümanlık ile bu anlatıların içinde yoğun olarak barındırdığı şamanik yapıları ve Dede Korkut'un adı ve üstlendiği roller ile benzer biçimde Alevi "dede"lerinin rolleri ve işlevleriyle karşılaştırılmasını önermek ve anımsatmakla yetineceğim. Dede Korkut'un adındaki "dede" nitelemesi bile örf dışı İslamlığı çağrıştırmaktadır. "Bu sözcüğün isimden önce kullanılışı bakımından en bilinen örnek, Oğuzların menkıbevi ozanı Dede Korkut adındaki kullanılışıdır. Oğuz bilicisi olarak nitelendirilen bu efsanevi şahsiyet, kahinlik, keramet gösterme ve ozanlık gibi özelliklere sahipti. Dede Korkut'un yine "dede" ünvanlı, Ürgeç Dede adında bir oğlu olduğu da rivayet edilmektedir." (38) Amacım burada Dede Korkut'un kendisinden çok sonra biçimlenerek çerçevesi belli olacak Anadolu Aleviliğine ait olduğunu kanıtlamak değil zaten. Köklerinin benzerliklerini işaret etmek ve bu benzerliklerden yola çıkarak Dede Korkut'u farklı bir okumaya tabi tutup tutamayacağımızı görmek. Hepsi bu ve görülmektedir ki kırk sayısına İslami açıdan yaklaşıldığında karşımıza çıkan belirli bir kültürdür.

---

(36) Doğrusu "mest-i elest" biçimindedir ve " ezel meclisinde hitab-ı ilahi ile sarhoş olan" anlamına gelmektedir. F. Develliöğlu, (1995), **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, 12. Baskı, Ankara: Aydın Kt. Yayınları

(37) "Üryan", doğrusu "uryan" olarak "çıplak" anlamına gelirken, "Büryan" biçiminde bir sözcük bulunamamıştır. Anlamı pekiştirmek için bir ikileme de yapılıyor olabilir ya da "açık, çıplak, yalın" anlamında "bürehne" sözcüğünün bozulmuş hali olabilir. F. Develliöğlu, (1995)

(38) Ali Yaman, "Kızılbaş Alevi Dedeleri: Geçmiş Gelecek", http://www.sahkulu.org/moslem.htm 27.2.2001

İslami referanslar dışında, kırk sayısına ilişkin bir başka saptamayı Abdülkadir İnan yapmaktadır ve İnan'ın saptamaları bu sayının toplumsal anlamda belirli bir kurumsallaşmaya denk düştüğüne işaret etmektedir. İnan'a göre, bu kırk kişilik ekiplerin "büyük çoğunluğu Oğuzların kendilerinden olup, çoğu beyzadelerden olduğu anlaşılmaktadır." Fakat kırk kişilik ekip salt Oğuz kökenli olmak durumunda değildir. Aksine, Oğuz dışından derlendiğine de rastlanmaktadır. Bunun örneklerinden birini Kırgızların Manas destanı vermektedir. "Kafir ile müslüman illerinden/ seçip aldığım kahramanlar/ İlim ile yurdundan/ derlediğim topladığım erenler." Yine İnan'a göre bazı destanlarda "bu kırkların kölelerden seçildiğine rastlıyoruz. Türk hanlarının kendi mensup olduğu boyun baskısından kurtulmak için savaşlarda tutsak aldığı yiğitlerden muhafız ve aynı zamanda savaşçı bir müfreze kurduğunu tarihler zikreder. Kazak Hanlarından II. Abılay (1711-1781) Kazak boyları beylerinin baskılarından kurtulmak için muhafızlarını türlü boylardan ve bilhassa Altaylılardan devşirmişti. Hindistan hükümdarlarından Delhi Sultanı İltutmuş (1210-1236)'un da "kırklar" denilen azatlı emirleri vardı. Meşhur emirlerden Balaban bu "kırk"lardan biri idi." İnan anlaşıldığı kadarıyla "kırklar"ı kurumsal olarak kavramak eğilimindedir (39) Hemen ardından İnan, bu kurumsallaşmanın Türklere özgü olmadığını da belirtmektedir: "Karşılaştırmalı etnoloji araştırmalarına göre, bu kırklar kurumunun yüksek barbarlık kültürüne ulaşan, küçük ve büyük derebeylikleri ellerinde tutan alplerin çevresinde teşekkül edip geliştiği anlaşılmaktadır." Görüldüğü gibi İnan kırklar kurumunu belirli bir topluluğa özgülememekte, aksine belirli bir aşamada bulunan bütün topluluklara yayma eğilimi göstermektedir. "Moğollar devrinde gördüğümüz "nöker" kurumu, Özbekler devrinde bildiğimiz "çehre" yahut "iç oğlanlar" kurumu eski devrin "kırklar" geleneğinin bir hatırası olarak sürüp geldiğini gösterse gerektir. Rus knyazlerinin yanlarında bulundurdukları seçme muhafızlarına "drujina", yani "dostlar" demeleri de dikkate değer." (40)

Özellikle İnan'ın kırklara ilişkin kavrayışı ve vurguları hiç zorlanmaksızın bizi İbn Haldun'un asabiyyet bağına ilişkin çözümlemelerine götürmektedir. "Düşmanların saldırısından korunmak ve saldıranları kovmak (ve servet kazanmak) ve istilalar kişilerin bir araya toplanmasıyla olur ve buna Asabiyyet adı verilir" diyerek asabiyyeti tanımlayan İbn Haldun, "Asabiyyet bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi

---

(39) Abdülkadir İnan, (1976), **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.143 ve devamı

(40) Abdülkadir İnan, (1958), "Türk Destan ve Masallarında "Kırklar" Motifi", **Türk Dili**, sayı 77, C.VII, s. 222-224

olmaları ve bir ideal etrafında toplanmalarıdır" (41) saptamasıyla da bu bağın getirilerini ve yöneldiği amacı da işaret etmektedir: Güç ya da kuvvet, kudret yani iktidar!

Asabiyyet bağı iki biçimde ortaya çıkar: Nesep yani soy yoluyla ya da sebep yoluyla. Yani nesep ya da sebep asabiyyeti diyebileceğimiz iki tür asabiyyet biçimi vardır ama, ikisinin de özü aynıdır; yalnızca doğuş şekli farklıdır. "Asabiyyet'in ilk çeşidi kandaşlık bağlarından doğar ve bir çeşit öncelik taşır. Bu bağ **silat al-rahim** (kan bağı) adını alır. (...) Hilf ve wala (vela) [sığınma ve azatlık ilişkisi] uygulaması da asabiyyetin diğer çeşitlerini meydana getirir." (42) Asabiyyette her ne kadar soy bağı öncelikli görülse bile İbn Haldun bu önceliği abartmaz. Etkisinin sınırlılığının farkındadır. "Nesil ve nesebin faydası kardeşlik bağını ve akrabalık hak ve hukukunu muhafazaya hizmet edecek derecede olanıdır ve bundan fazlası lüzumsuzdur. Çünkü nesep vehmi bir bağ olup, onun hakikati yoktur." (43).

Ümit Hassan'a göre de "Asabiyyetin çeşitleri olan doğrudan kandaşlık ile sonradan kandaşlık (kandaşlık varmış gibi hareket etmek) arasında uygulamada [yani yaratıcılık ve harekete geçiricilik nitelikleri bakımından] bir fark yoktur." (44) Asabiyyet mülke doğru ilerleyişinde önce toplumsal bir rol üstlenerek "belirli bir topluluk içinde birlik ve aksiyon yaratmakta; ikinci olarak, diğer çatışan asabiyyetleri –bu kez güç kullanarak- bütün ve kuvvetli bir topluluk haline dönüştürmektedir." (45).

İnan'ın vurguları, özellikle asabiyyetin devlete, mülke doğru ilerleyişinde geçirdiği değişime denk düşmektedir. Başlangıçta kendi soy ve akrabalarına dayanan hanlar, devamında dayandıkları asabiyyetin yerine başka güçlere yaslanmak zorunda kalmaktadırlar. Çünkü asabiyyet bağı giderek yozlaşmakta ve aksiyoner niteliğini yitirmektedir. Burada sanki bir sorun var gibidir. İnan, "kırklar kurumu"nu nesep asabiyyetinin yozlaşmasının ardından gelen kurumsallaşmaya atfetmektedir. Yani adeta asabiyyet sonrası durumu belirtmek için kullandığı söylenebilir. Dolayısıyla kırklar ile asabiyyet arasında kurulacak bir bağ, en azından İnan'ın saptamaları açısından olanaksız gibi görünebilecektir. Fakat böyle bir yaklaşım, öbür taraftan, kırkların ade-

---

(41) İbn Haldun, (1990), s. 352 ve 373

(42) Ümit Hassan, (1977), **İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Ankara: A.Ü.SBF Yayınları,s. 198 ve devamı

(43) İbn Haldun, (1990), s. 325

(44) Ümit Hassan, (1977), s. 201

(45) Agy, s. 206

ta kendi içlerinde yeni bir asabiyyet bağı geliştirdiğini ihmal etmek olacaktır. Özellikle Ahmet Arslan'ın asabiyyete ilişkin vurguları göz önünde tutulduğunda gerçekte bir çelişki ya da sorun olmadığı anlaşılır. "İbn Haldun aynı şiddet ve kuvvette, aynı canlılık ve işlevde olmadıklarını söylemekle birlikte, bedevi cemaat örgütlenmesinden başka toplumsal örgütlenmelerde de asabiyenin varlığını kabul etmektedir. [Dolayısıyla] asabiye her toplumsal birimde onun üyelerinin birbirlerine karşı duydukları bir dayanışma duygusu, bilinci olarak, kelimelerin kendilerinin de gösterdiği üzere, **bir "zihin" durumu** olarak karşımıza çıkmaktadır." (46) (Vurgular bana ait)

Ayrıca yine İnan'da görüldüğü gibi bu "kurum" evrensel nitelikler göstermektedir. Tıpkı asabiyyet gibi. Moğollarda, Ruslarda ve Türklerde görülmüş olması rastlantı değildir. Çünkü nihayetinde yükseldiği temel, kandaşlık temelidir. "Kandaşlık özellikleri denince yalnızca somut olarak izi bilinen akrabalık ilişkilerinin doğurduğu tavır değil, akrabalık ilişkileri var imişçesine işleyen bir karşılıklı dayanışma duygusu ve aksiyonu anlaşılmalıdır." (47). Morgan'a dayanarak, Ü. Hassan kandaş toplumda kandaşlık bağının, özellikle sosyal örgütlenme bakımından içeriğini "karşılıklı yardımlaşma, savunma ve haksızlıkları giderme yükümlülüğü" olarak saptamakta ve özellikle bunun eylemci niteliğinin altını ısrarla çizmektedir (48). "Asabiyyet'te kandaş toplum özelliklerinin birlik duygusu bulunmakla beraber, bu "duygu" soyut bir duygu ve sadece duygu planında kalan bir olay değildir. Duygu, kendisini hareket (eylem) ile yaşatmakta, hareket ile "beslenmekte" ve varlığını sürdürmektedir. Asabiyyet, davranış biçimidir. Bu davranış biçimi kollektif olmaktadır." (49). Asabiyyetin sosyal anlamı "kudret, yardım, iyilikseverlik doğrultusunda kollektif aksiyon" siyasal anlamı ise "iktidar elde etmek, mülk kurmaya yönelmek"tir (50). Asabiyyetin yöneldiği amaç iktidar ve mülk ise, bu saptama en azından, bu bağ ile harekete geçen, savunma ve saldırı eğilimleri yüksek olan topluluklara dışardan, kendi bünyelerinde olmayan özellikler atfetmemizin önünü kesecektir (51).

---

(46) Ahmet Arslan, (1997). **İbn Haldun**. Ankara: Vadi Yayınları, s. 129 ve devamı

(47) Ü. Hassan, (1977), s.185 ve devamı

(48) Agy, s. 180

(49) Agy, s.197

(50) Agy, 203

(51) Örneğin bu toplulukların barışçıl yapılarından söz etmek iyice anlamsız ve ideolojik bir tutumun ifadesi olur ki, bunun örneğini S.Karabaş vermektedir: Karabaş'a göre, "Dede Korkut anlatılarında alplığın koşulu savaşabilmek için gerekli nesnel gücü olmak değil, toplumsal bir haklı neden uğruna savaşıyor olmak. Başka bir deyimle, barış uğruna savaşmak, daha güzel bir barışı savaştan üretmek." S. Karabaş, (1999), s. 214. Oysa asa-

Yukarda hızla özetlemeye çalıştığım üzere, Kırklara ilişkin olarak Dede Korkut'ta karşımıza çıkan ögeler, göçebe yapılarından kaynaklanan özellikler olarak kolaylıkla asabiyyetle ilişkilendirilebilmektedir. Ancak bu ilişkilendirmeye Türklerin İslamiyetle temasa geçişiyle birlikte, kırklara ilişkin olarak karşımıza çıkan söylencesel, kültürel ögeleri de katmalıyız.

İşte burada da karşımıza asabiyyet kavramının özel bir kullanımı, Ahmet Arslan'da ifade edildiği biçimiyle bir "zihin durumu" olarak kavranışı çıkmaktadır. Fakat "zihinsel bir durum olarak asabiyyet" kavrayışının önünde, İbn Haldun bakımından bir engel vardır. Bu da asabiyyetin üzerinde yükseldiği sosyo-ekonomik temeldir. Ü. Hassan'ın saptamasıyla "Asabiyyetin kendisinin kazanılması belirli üretim tarzına bağlı olarak doğmuştur ve yine ekonomik gelişim ve değişim içerisinde kaybedilir."(52). Buna göre, İbn Haldun'un saptamalarıyla da çok açıkça görüldüğü gibi, asabiyyet özellikle mülk öncesi bir duruma işaret etmektedir. Mülk örgütlenmesinin ve göçebe topluluğun yerleşik hale gelmesiyle asabiyyet çözülüp dağılmakta, yerini başka ilişki biçimlerine bırakmaktadır. A. Arslan'ın bu çözülme sürecinin sonrasında da asabiyyet bağlarını arayıp bulması ve bunu "zihin durumu" içinde kavramsallaştırması, *Mukaddime* göz önünde tutulduğunda oldukça zorlama görülmektedir ama *Mukaddime*'den bağımsız olarak düşünüldüğünde, Arslan'ın asabiyyet kavramına bu müdahalesi ya da kavramı üretim tarzından görece bağımsızlaştırarak kullanması oldukça anlamlı ve kırklara ilişkin söylenceleri anlamak bakımından işlevseldir.

Buraya kadar çizmeye çalıştığım tablonun kimi çizgilerini kalınlaştırdığımızda karşımıza çıkan görüntü şudur: Atasını kurtaran oğul, kökenini, geçmişini kurtarmaktadır. Kökeni kurtarma aynı zamanda unutuşa karşı bir direnme, bir anımsama eylemidir (Kurtarıcı oğulların, ana ya da benzer akrabalarının bütün gizleme ve unutturma çabalarına karşın.). Ancak bu eylem ve ardından gelen kurtarma etkinliği, her ne kadar anlatılarda kurtarıcı tek başına öne çıkarılıyor gibi görünse de, tek başına yapılan bir eylem olmaktan çok uzaktır. Belirli bir ilişkiler seti içinde gerçekleşen ve sonuç alınabilen bir eylemdir. Bu eyleme rengini veren ilişkiler setinin adı öncelikle soya dayansa da, hısımlık bağını aşacak bir biçimde asabiyyet bağıdır. Kurtarma asabiyyet sayesinde fiilileşebilmektedir. Yani kollektif aksiyonerlik en temel şart olarak görülmektedir. Zaten anlatılarda da karşımıza çıktığı gibi, kurtarıcı oğu-

---

biyyettir savaşma gücünün tek nedeni. Zaten İbn Haldun da asabiyyet bağıyla harekete geçen bu toplulukların doğasını çok iyi betimlemektedir: "Şiddet ve kuvvet bunlar için bir yaradılış, şecaat bir karakter olmuş." İbn Haldun, (1990), s. 315

(52) Ümit Hassan, (1977), s. 206

lun belirli bir güce, belirli bir asabiyyete dayanmadığı durumlarda kurtarma eylemine izin verilmemekte, ancak bu şart sağlandıktan sonra Bayındır Han böyle bir kurtarma seferine "olur" vermektedir. Asabiyyet bağı belirli bir kurumsallığa, belirli bir üretim tarzına dayansa ve somut olarak, kudrete, mülke doğru ilerleyişi amaç edinse de, mülke doğru ilerleyişinde başarısını yüzünün tümüyle geçmişe dönüklüğü sayesinde elde edebilir. Yani ne ölçüde toplumsal anlamda "uygarlığın" ilk evrelerine ait değerlere sahipse ya da İbn Haldun'un deyişiyle kim daha "bedevi" ise, o daha başarılı olacaktır!

Bunu Platon'un patriarşik modeliyle de örneklendirebiliriz. İnsanlığın "doğal durum"dan çıkışıyla birlikte karşımıza çıkan ilk "siyasal" örgütlenme olarak patriarşi "İdeal devlet"e en yakın olan modeldir. "Platon'un yalnızca Nomoi'de sözünü ettiği patriarşi, insanlık tarihinin ilk yönetim biçimidir. Zenginlik tutkusunun henüz ortaya çıkmadığı, çeşitli zanaatları ve sanatları bilmeyen insanların yalın, dolayısıyla erdemli bir yaşam sürdükleri ve yazılı yasalara gereksinim duyulmadığı bir dönemin ürünü. (...)" Aslında görüldüğü gibi, patriarşi siyasal bir model olmaktan çok toplumsal bir model olmaya yakın durmaktadır. Yöneten-yönetilen ayrımının henüz belirginleşmediği "patriarşi, babanın yönetimidir; bir başka deyişle, iktidarın aile şefinin, klan şefinin elinde olmasıdır. Patriarşide 'ne bir meclis, ne de yasalar vardır...Gelenekler ile ataların yasaları dışında başka davranış kuralları bulunmaz....Otoritesini babası ile anasından almış olan en yaşlı yönetir; çevresinde civcivler gibi toplanan diğerleri, ona itaat edip babanın yasaları altında yaşarlar.' Platon'a göre, bu yönetim biçimi, içerdiği yüksek ahlâksal düzey bakımından, ideal devlete en çok benzeyen yönetimdir." (53). Diğer tüm biçimler patriarşiden türeyecek ama giderek de ideal olandan uzaklaşmış olacaktır. Yani daha soysuz, daha köksüz, daha kötü, daha başarısız! Başarılı, iyi bir devlet ideal olana, kökene mümkün olabildiğince yaklaşabilen bir devlettir! Aynı şeyi asabiyyetler için de söyleyebiliriz. Farklı asabiyyetler arasında kimin yüzü geçmişe daha dönük, köken olarak ona daha yakınsa o başarılı olacaktır.

---

(53) M.Ali Ağaoğulları, (1994), **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara: İmge Yayınları, s. 204. Ağaoğulları'nın atıfta bulunduğu metin, Nomoi, 680-e, Türkçe çevirisi *Yasalar*'da şöyle geçmektedir: "Bunlarda yönetimin anadan ya da babadan geçmesi nedeniyle en yaşlı kişi yönetici olur, ötekiler de onu izleyerek kuşlar gibi tek bir sürü oluştururlar, atadan kalma kurallarla, hepsinin içinde en adili olan bir krallıkla yönetilirler." Ağaoğullarının çevirisinde vurgu, özellikle "civciv" benzetmesiyle, "koruyup kollama, esirgeme" ilişkisini öne çıkarırken, Türkçe çevirideki "kuşlar" benzetmesi, "bir rehbere uyarak eşgüdümlü hareket etme, bir uyum oluşturma, birlikte eyleme" ilişkisini daha belirgin olarak vurgulamaktadır. Bkz. Platon, (1994). **Yasalar, I-XII. Kitaplar**, Çev. C. Şentuna-S. Babür, Türkçe 2. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayınları, s. 116

Burada yeniden zihinsel bir durum olarak asabiyyet kavramı devreye girmektedir. Zihinsel bir durum olarak asabiyyet, asabiyyetin dayandığı bir üretim tarzı yıkılıp gitse de varlığını sürdürebilmektedir. Çünkü asabiyyet bağının içerdiği değerler üretim tarzıyla birlikte yıkılıp gitmemekte, aksine yeni biçimlere karşı bir direnç ve uyum süreci sergilemektedir. Nasıl ki "kurumsal" asabiyyet başarısını kollektivizm, eşitlikçilik, iyilikseverlik, konukseverlik, dayanışma, bahadırlık, cesaret gibi özellikleri içermesine borçluysa, zihinsel bir durum olarak asabiyyet de bunları içerir. Ancak, asabiyyetin sosyo-politik görünümüyle zihinsel durum olarak görünüşü arasında bir fark doğmuştur: Kurumsal asabiyyetin içerdiği değerler sosyo-politik karşılıklara sahipken, ikincinin içerdiği değerler artık sosyo-politik olarak dayandığı değerler değil, kendisini köken olarak dayandırdığı, anımsadığı, yüzünü döndüğü değerlerdir; kısacası onun geçmişidir. Bu anlamda zihinsel asabiyyet, kurumsal asabiyyetin bütün değerlerini ileriye doğru taşır ama, gerçekte maddi temellerini kaybetmiş bu değerleri yeniden kurmaya, yani geçmişi ele geçirmeye çalışmaktadır.

Kestirmeden söylenirse, zihinsel bir durum olarak asabiyyet, geçmişi anımsamaya, geçmişi kurtarmaya çalışmaktadır. Geçmişe ilişkin bu değerleri anımsamakta ve yeniden kazanmakta göstereceği başarı, yöneleceği yeni hedefleri ne ölçüde başarıp başaramayacağının da göstergesi olacaktır. Aslında sosyo-politik bir "kurum" olarak asabiyyetle, zihinsel bir durum olarak asabiyyet aynı zeminde buluşmaktadırlar: Kökene yakın olma, geçmişi üstlenme, geçmişi kurtarma, kökeni kurtarma. Biri bizahitihi kökene yakın olduğundan geçmişle bağımlıdır ve bu bağımlılığın koşulladığı ölçüde de, geçmişten kurtulur ve mülke yönelir; öteki mülkle koşullanır ama, mülkün sürmesi için geçmişte kalan değerlerini, geçmişini şimdiki zamanın yıkıcılığından kurtarmak zorundadır! Bu ikisinin aynı zeminde buluşması, her ne kadar zihinsel asabiyyet kavramı *Mukaddime* açısından zorlama gibi gözükse de, İbn Haldun'dan da kolaylıkla çıkarsanabilir: Devletler, kökenden uzaklaştıkça ki, zorunlu olarak uzaklaşırlar, yıkılma sürecine girer ve kaçınılmaz olarak yıkılırlar; ortalama olarak yüz yirmi yılda ya da dört babada!

Geçmişini, kökeni kurtarma aynı zamanda bir yeniden doğumdur. Burada yeniden, kurtarma eyleminin bir tür erginleme töreni olduğuyla yüz yüze geliriz ve "erginleme'[nin] topluluğa katılmanın ayinsel bir ölüm ve dirilişi de içeren "yenidoğum" olduğu uzun süredir bilinmektedir." (54). Gerçekte, kökenini tutsaklıktan kurtaran oğullar kendi kendilerinin ebeliklerini yapmakta-

---

(54) Mircea Eliade, (1994), **Ebedi Dönüş Mitosu**, Çev. Ü. Altuğ, Ankara: İmge Yayınları, s. 84

dırlar. Ancak burada erginleme törenlerinin doğrudan çağrıştırdığı bir şeyle sınırlı kalmamak gerektiği kanısındayım. Yani, erginleme töreni hemen çağrıştırdığı gibi, iki ayrı süreci birbirinden ayırır. Törenin ardından kişi, örneğin çocukluktan gençliğe, toplumun doğal üyeliğinden, resmi üyeliğine geçer. Ancak bunun ötesinde erginleme bir arınmayı da işaret etmektedir. Törenin nesnesi olan kişi, tören yoluyla zamanın üstüne yüklediği bütün kirden pastan arınır. İfade ne kadar yerinde olacaktır emin değilim ama, tören "dünyanın kokusundan" arınmayı da beraberinde getirir. Ancak bu arınma gerçekleştikten sonra o "yeni bir dünya"ya adım atmaya hak kazanmıştır. Arınma, geleceğe dönük olası pratikleri içerebilir; yani örneğin aday, çeşitli cesaret sınavlarıyla sınanabilir ama asli olarak, kesin olan bir şeyin, geçmişin, belleğin kazanımıyla sağlanmaktadır.

Geçmişin yeniden kazanımı ve arınma bizi daha önce karşımıza çıkan bir ögeye göndermektedir: Kırklara. Anımsanacağı gibi, kırk ya da erbain, çile sözünün kendisi bile doğrudan arınmaya, bir saflaşmaya, zamanın yüklerinden kurtulmaya çağrı çıkarmaktadır. Dervişler bu yüzden çilehanelerde çile doldurur, bu yüzden bedensel ve ruhsal arzularını gemlemeye, nefslerini terbiye etmeye çalışırlar ve bu yüzden Yunus Emre, Taptuk Emre dergahına üç yıl boyunca hiç eğrisi büğrüsü, budağı olmayan odunlar taşımak zorunda kalır. Ancak dikkat edilirse bu arınma, kollektif bir ortamda gerçekleşmekte ve arınmanın ardından, kişi benliğini terkederek kollektifin organik bir parçası haline gelmektedir. Burada organik bir parçası olmaktan kastım, söz konusu kollektifin temel ahlâki değerlerini sahiplenme, temsil etme, cisimleştirme hak ve yetkisiyle sorumluluğunu üstlenmektir. O artık kendisi değil, "bir"dir ve bir "kırk"tan ibarettir! Yani arınma eylemi bizi yeniden asabiyyetin içerdiği ahlâksal çerçeveye göndermektedir. Kollektif değerler, kollektif duygu, eşitlikçilik ve kollektif aksiyonerlik!

Kırklarla ilgili söylencelerle geçmişin kazanımının ilk elde ilişkisiz olduğu düşünülebilirse de, söylencenin dikkatli bir incelemesi kolayca bu ilişkiyi kurdurmaktadır. Anımsanacağı gibi, Aleviliğin Miraç söylencesinde, Miraç dönüşü Kırkların kapısına uğrayan Muhammed, daha kapıda bir sınava tabi tutulmuş, sınavı kaybetmiş ve "peygamberliğini" beyanla, içeri kabul edilmemiştir, ancak fukaranın hizmetlisi olduğunu, yani zamana ilişkin iddiasını kapıda bıraktığım beyanla kapılar kendisine açılmıştı. Kırklar, gelenin peygamber olduğunu, kendisi fukaranın hizmetlisi olarak takdim edilse de, elbette biliyor olmalıdırlar. Hele de içlerinde peygamberin daha da üstüne yerleştirilen Ali varsa; ki, var. O halde niçin peygamberliğini söylediğinde alınmamıştır? Devamla, içerde de Muhammed bir sınava tabi tutulur. Önüne bir üzüm tanesi konulup kırk kişiye pay etmesi istenir. Görüldüğü gibi yine bir sınavla, bir arınmayla karşı karşıyayız, üstelik bu kez arındırılan peygamberin ta kendi-

sidir. Nedir ondan beklenen? Peygamberliğinden arındırılarak, fukaranın hizmetlisi olarak girdiği Kırklar Meclisi'nde geçmişini yeniden kazanması! Kökene dönmesi ve kökenden dolayımlanarak peygamberliğini ifşa etmesi! Kapıyı ilk çalışındaki beyanında peygamberliği tarihsel dünyaya aittir ve kendisine tarihsel olarak ümmetinin adresi gösterilip reddedilmiştir: "Git, peygamberliğini ümmetine eyle, bize gerekmez!" Dolayısıyla iki ayrı peygamberliktir söz konusu olan. Bu ikinci peygamberliğini kazanabilmesi için, birinci peygamberliğinden arınması gerekmektedir. Bu daha kapıda geçtiği sınavla sağlanır: Peygamberlikten vazgeçer, fukara hizmetliliğine "yükselir!" Şimdi ise, bundan da arınacak, tarihi tümüyle geride bırakarak, metafizik bir evrende peygamberliğini yeniden kazanacaktır. Ama bunu yapabilmesi için, aslında mucizenin gerekmediği bir evrende, bir mucize yaratmak zorunda kalacaktır. Yani yine tarihsel alanda anlamlı bir pratikten dolayımlanmak zorunda kalacak ve Cebrail'in getirdiği tabakta üzümü ezip Kırklar'a, şerbet eyleyecektir! Ancak bunu yaptıktan sonra, yeniden peygamber olduğu ifşa edilir ama artık farklı bir peygamberliktir bu: Kırk'ın bir'i, bir'in kırk'ıdır!

Bu aşamada yukarda değinip geçtiğim ve sorunlu olduğunu belirttiğim bir noktaya döneceğim. Sorunu çözmek için değil; olası kavramsallaştırma biçimlerinden birini işaret etmek ve farklı kavramsallaştırmaların farklı okumaları nasıl mümkün kıldığını gösterebilmek açısından. Anımsanacağı gibi, yukarda Dede Korkut anlatılarının sınıflandırmasıyla ilgili metodolojik bir müdahalede bulunmuş ve "mit, söylence" gibi kavramsallaştırmaların nasıl ele alındığına bağlı olarak okuma biçiminin değişebileceğine değinmiştim. Şimdi burada "mit" kavramı üzerinden, bunun kendi okumama yakın bir örneğini sunacağım.

Varsayalım ki bu anlatılar, anlatıların içerdiği kimi ögeler birer mit örneğidir. Dede Korkut'un kimliğine ve ölümüne ilişkin söylenceler en başta buna uygun bir görünüm sunmaktadır. Ama hangi bakış açısından ve mitin hangi tanımıyla? Mit kavramını Eliade'nin tanımladığı gibi ele alırsak, en azından Dede Korkut'un ölümüne dair söylenceleri kolayca mit olarak kabul edebiliriz. Çünkü ortada somut bir sonuç vardır: Dede Korkut'un öldüğü gerçeği. Eliade'ye göre, "yarım yüzyıldan daha uzun bir süredir, Batılı bilginler (...) terimin yaygın anlamıyla miti "fabl", "uydurma", "kurmaca" olarak ele almak yerine, onu, arkaik toplumlarda anlaşıldığı biçimiyle (...) "gerçek bir öyküyü" belirtir" tarzda ele alm[aktadırlar.]" (55). Mit, "gerçek bir öykü"dür,

---

(55) Mircea Eliade, (1993), **Mitlerin Özellikleri**, çev. S. Rifat, İstanbul: Simavi Yayınları, s. 9

"çünkü, her zaman **gerçekliklere** başvurur. Kozmogoni miti gerçektir, çünkü Dünya'nın varlığı da bunu kanıtlamaktadır; ölümün kökeni miti de gerçektir, çünkü insanın ölümlülüğü bunu kanıtlamaktadır ve bu böyle sürüp gider." (56). O halde mit nedir sorusunun yanıtı Eliade açısından oldukça açık görünmektedir. "Mit, kutsal bir öyküyü anlatır. (....) Mit, her zaman bir yaradılışın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mit ancak **gerçekten** olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder." (57).

Eliade'nin mite ilişkin yaklaşımıyla benim Dede Korkut'u okuma biçimim elbette hemen farkedileceği gibi doğrudan ve bire bir örtüşmemektedir. Ancak, mite ilişkin olarak saptadığı şey, gerçekte mitin bize "köken"i işaret ettiğini söylemekten öteye gitmemektedir. Kökene dönmek, kökenin bilgisine sahip olmak ise, doğrudan güç, kudret ve ben bir adım daha atıyorum, asabiyyetin bilincine sahip olmak demektir! Burada bir garabetle mi karşı karşıyayız? Belki. Asabiyyeti aynı zamanda bir zihinsel durum olarak ele alırsak, bunu kolayca bir bilinç durumuna tercüme edebiliriz. O halde asabiyyetin bilinci, "bilincin bilincine" dönüşür! Ya da kendisi için bilince. Şimdilik bu yazıda bu spekülatif alana hiç girmeden, yeniden Eliade'ye dönersek, yazar bize kökenin bilgisine sahip olabilmek için uygulanan arkaik bir teknik ve aynı zamanda Platon'da epistemolojik bir kavram olarak karşımıza çıkan "anemnesis", anımsamayı işaret eder. "Zamanın yaptıklarından anımsama'yla, anemnesis'le kurtulur insan. Önemli olan, zaman süresi içinde tanık olunmuş bütün olayları anımsamaktır. Demek ki, bu teknik (...) arkaik anlayışla, yani bir şeye egemen olabilmek için onun kökenini ve öyküsünü bilmenin önemli olduğu anlayışıyla bağlantılıdır. (...) Geleneğin oluşturduğu bu ortak belleğin içeriğini bilmemek ya da unutmak, "doğal" duruma (çocuğun kültürsüz durumu) doğru bir gerileme ya da bir "günah" veya bir felaket anlamına gelir (58). Bu uzunca alıntıların ardından sanıyorum benim Dede Korkut'u anlamlandırma biçimimle, Eliade'nin mit kavrayışı arasındaki koşutluklar rahatça görülebilmektedir. Fakat bir farkla: Benim Dede Korkut'u anlamlandırma biçimim "mit" kavramı üzerinden geriye doğru gerçekleşmemekte, yani bu anlatıların mit örneği olarak kabulüyle ortaya çıkmamakta; belirli bir okuma biçiminden hareketle, Eliade'nin mit kavramına yaklaşılmakta, Dede Korkut'un da mitsel bir okumaya açık olduğu gösterilmektedir. Elbette bu okuma, Dede Korkut'u Eliade'nin belirttiği arkaik mitsel teknik-

---

(56) M. Eliade, (1993), s.13

(57) Agy, aynı yerde

(58) Agy, s.86 ve 119

lere karşı duyarlılaştırdığı gibi, örneğin, yukarda ismini pek de rastgele anmadığım Platon'a karşı da duyarlı hale getirmektedir. "O halde [insan ruhunun] onun, erdemle başka şeyler üzerinde önceden edindiği bilgilerin anılarını saklamış olması şaşılacak bir şey değildir. Tabiatın her yanı birbirine bağlı olduğu için, ruh da her şeyi öğrenmiş olduğundan, bir tek şeyi hatırlamakla (insanların öğrenme dedikleri budur) insan, bütün öteki şeyleri bulur. Çünkü araştırma ve öğrenme, belirsiz hatırlayıştan başka bir şey değildir." (59).

Belki bize gereken de budur: Anımsamak! Anımsama eyleminin odağındaki kavram ise, Dede Korkut'ta sıkça karşımıza çıktığı gibi "kurtuluş" kavramıdır. Ama, okurun farkında olduğu gibi, bu yazı boyunca doğrudan bu kavrama girmemeye özel bir özen gösterdim. Daha çok Dede Korkut'ta yer aldığı biçimiyle betimlemekle ve çevresinde dolanmakla, "seyretmekle" yetindim. Bunu seçtim, çünkü en azından Türk ve İslam kültürü içinde bu kavramın nereye ve nasıl oturduğunu kavramsallaştırabilmek için tek başına Dede Korkut yeterli değil. Yalnızca bir tutamak noktası, bir menzil hanı. Ama her ne kadar "cahil cesareti" olarak görülmeye açıksa da, sanıyorum şunu saptayabiliriz: Kurtuluş düşüncesi her zaman bir "büyük anlatı"ya gönderme yapar. Bu anlatı mitolojik, dinsel ya da ideolojik bir anlatı olabilir ama tümünün ortak bir noktası vardır: Büyük anlatılar aynı zamanda özel olarak altı çizilip belirginleştirilmiş, özel ahlâksal çerçeveler içinde kendilerini kurarlar. Bu kurulum ise, gücünü hep geçmişten ve anımsamaktan alır. Belki de bu yüzden, kimler, nasıl aksini iddia ederlerse etsinler; Meksika'da Subcommandente Marcos "Biz bu ülkenin unutulmuş yüreğiyiz ve biz, isyanın onurunu temsil ediyoruz" diye seslenme gücünü bulmaktadır meydanlarda ve kendi ayaklanmalarını "unutulmaya karşı belleğin mücadelesi" olarak niteleyebilmektedir." (60). Bu niteleme bile bellek ve kurtuluş fikri arasındaki ilişkinin hiç de geçmişte kalmadığını, aksine "postmodern" dünyamızın tam kalbinde yaşamakta olduğunu göstermeye yeter. Wallerstein da Marcos, Mandela ve Gandhi örnekleri üzerinden, bu üç isimle temsil edilen hareketlerin diğer boyutuna, ahlâki boyutuna vurgu yapmaktadır: "Onlar, silahlı mücadele yerine öyle gerektiği için veya bir tercih olarak, ahlâki hegemonyayı hedefleyen siyasi bir mücadeleyi seçtiler.(...) Ahlâki hegemonyanın elde edilişinde çok önemli bir noktanın üzerinde durulmalıdır. Üç hareket ve üç lider, evrenselliğe ve yalnızca bazı küçük grup çıkarlarının sözcüsü olmadıkları gerçeğine büyük vurgu yaptılar.(...) Ahlâki hegemonya etnik grupçulukla kesinlikle

---

(59) Platon, "Menon, 81-c,d", Çev. A. Cemgil, Platon, (1993), **Diyaloglar I** içinde, 3. Baskı, İstanbul: Remzi Yayınları, s. 162-163

(60) Aktaran, Cengiz Çandar, "Ankara'da Zapatista Olamamak", **Yeni Şafak**, 15.3.2001

uyumlu değildir. Her üç hareket de geniş toplumsal tasarımlar üzerinde ısrar ettiler ve bu tasarımın sınırları zaman içinde genişledi" (61). Evrensellik nereden türeyecekti? Elbette Afrikalı siyahtan, Hindulardan ve Meksikalı yerlilerden.

Kurtuluş, bellek, ahlâki çerçeve, geniş toplumsal tasarımlar ve evrensellik... Bu terimlerin yanına Dede Korkut anlatıları konulduğunda, birileri "Eyvah, saf kan Türk olan bir kültür hazinesi Türklerin elinden alınmak isteniyor" diye çığlıklar atabilir ama ben, Dede Korkut'un "Ölü, Ünlü Türk Büyükleri" reyonunda yeterince sıkıldığını düşünüyorum. Sokağa, sokağa! "Nazar değmez, inşallah!"

---

(61) Immanuel Wallerstein, "Marcos, Mandela ve Gandhi". **2000'de Yeni Gündem**, 11.3.2001

Kaynaklar

Ağaoğulları M Ali, (1994), **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara: İmge Yayınları.

Buyruk, **İmam Cafer Buyruğu, Dinin Hakiki Yolu**, [Dış kapak], Kerbela Faciasından Evvel Şamda Halifeliğini İlan Eden Muaviye'den Kayser Rumun Kuran'ı Keriymden Sorduğu Muaviyenin Cevap Veremediği 100 Sual ve Ayetleri ile Cevapları, [Yazıma dokunulmamıştır], [İç kapak], Yayına hazırlayan belirsiz, "Bir Heyet Tarafından Hazırlanmıştır" ibaresine yer verilmiş, Tarihi belirsiz, Ankara: Ayyıldız Yayınları..

Arslan Ahmet, (1997), **İbn Haldun**, Ankara: Vadi Yayınları.

Binyazar Adnan, (1996) **Dede Korkut**, Bu yayınevinde 1. Baskı, İstanbul: YKY

Boratav Pertev Naili, "Korkut-Ata", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, 65. Cüz, s. 860-866.

Bulduk Üçler, (1987), "Dede Korkut'ta Devlet Teşkilatına Dair Hususlar", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, (Danışman: Prof. Dr. M. Kafalı) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 104 + XIII s.

Cebecioğlu Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, (1997), Ankara: Rehber Yayıncılık.

Claessen Henri - Skalnik Peter, (1993) **Erken Devlet**, Çev. A. Şenel, Ankara: İmge Yayınları

Çandar Cengiz, (2001), "Ankara'da Zapatista Olamamak", **Yeni Şafak**, 15.3.2001

Eliade Mircea, (1993), **Mitlerin Özellikleri**, çev. S. Rifat, İstanbul: Simavi Yayınları.

Eliade Mircea, (1994), **Ebedi Dönüş Mitosu**, Çev. Ü. Altuğ, Ankara: İmge Yayınları.

Ergin Muharrem, (1999), **Dede Korkut Kitabı**, 18. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gökyay Orhan Şaik, (1995), **Dede Korkut Hikayeleri**, Bu yayınevinde 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Gölpınarlı Abdülbaki, (1944), "Çile", **İslam Ansiklopedisi**, 3. cilt, İstanbul: Maarif Matbaası, s.397-399

Gündüz Şinasi, (1998), **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara: Vadi Yayınları.

Hançerlioğlu Orhan, (2000), **İslam İnançları Sözlüğü**, 3.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.249

Hassan Ümit, (1977), **İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları

I. Sami Akalın, (1984), **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Varlık Yayınları

İbn Haldun, (1990), **Mukaddime**, 1. cilt, Çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul: MEB Yayınları

İnan Abdülkadir, (1976), **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

İnan Abdülkadir, "Türk Destan ve Masallarında "Kırklar" Motifi", **Türk Dili**, sayı 77, C.VII, 1958, s. 222-224

Karabaş Seyfi, (1999), **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru**. Bu yayınevinde 1. Baskı, İstanbul: YKY

Karabaş Seyfi, (1996), **Dede Korkut'ta Renkler**, İstanbul: YKY yayınları

Korkmaz Esat, (1993), **Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ant Yayınları.

Lewis Geoffrey, (Tr.), (1974), **The Book of Dede Korkut**, Middlesex: Penguin Books.

Mutluay Rauf, (1981), **100 Soruda Türk Edebiyatı**, 5. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları

Ögel Bahaeddin, (1971), **Türk Mitolojisi**, 2. Cilt, İstanbul: M.E.B. Devlet Kitapları, 1000 Temel Eser.

Ögel Prof.Dr. Bahaeddin, (1993), **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, 1. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Örnek Sedat Veyis, (1971), **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları

Platon, (1994), **Yasalar, I-XII. Kitaplar**, Çev. C. Şentuna-S. Babür, Türkçe 2. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Platon, "Menon, 81-c,d", Çev. A. Cemgil, Platon, (1993), **Diyaloglar I** içinde, 3. Baskı, İstanbul: Remzi Yayınları.

Sakaoğlu Saim, **Dede Korkut Kitabı (İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar)** 1. Cilt, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Saydam M. Bilgin, (1997), **Deli Dumrul'un Bilinci**, İstanbul: Metis Yayınları.

Sepetçioğlu M. Necati, (1986), **Dede Korkut**, İstanbul: Toker Yayınları

Şeyh Safi Buyruğu, (1994), Yayına Hazırlayan Belirsiz, Çev. Mustafa Erbay, Ankara: Ayyıldız Yayınları.

Şimşek Mehmet, (1992), **Kırklar ve Kırkbudak**, İstanbul: Maarif Kitaphanesi

Tam ve Hakiki İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (1989), Yayına hazırlayan belirsiz, "Ehl-i Beyt Aşığı Bir Heyet Tarafından Hazırlanmıştır" ibaresine yer verilmekle yetinilmiştir, İstanbul: Mizah Yayıncılık.

Togan Zeki Velidi, (1972), **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, İstanbul: Kayı Yayınları

Wallerstein Immanuel, (2001), "Marcos, Mandela ve Gandhi", **2000'de Yeni Gündem**, 11.3.2001

Yaman Ali, "Kızılbaş Alevi Dedeleri: Geçmiş Gelecek", http://www.sahkulu.org/mos-lem.htm 27.2.2001

Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine

Dr. Mehmet YÜKSEL (*)

Giriş

Sosyalbilim literatüründe oldukça yeni bir terim olan yönetişim (governance), hükümet etme anlamındaki yönetim (government) kavramından farklı bir anlam ve bağlamda kullanılmaktadır. Hükümet etme anlamındaki yönetim kavramı, hiyerarşik nitelikteki bürokratik yapıya dayalı yönetim anlayışını öne çıkarırken; yönetişim kavramı, yönetim sürecinde rol oynayan aktörler ve örgütler arasındaki etkileşimi, formel ya da resmî sıfatı bulunmayan kişi, grup ve kuruluşların katılımını, hiyerarşik bürokratik yapı yanında, hükümet dışı aktörlerin de etkin bir şekilde yönetim faaliyetinde yer almasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak, bu konuda henüz bir fikir birliğine tam olarak varılamadığını, yönetişim kavramının farklı anlam ve çerçevelerde kullanılmakta olduğunu belirtmek gerekir. Yönetişim teriminin kullanımında birtakım belirsizliklerin veya elastikiyetlerin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bazı noktalarda da olsa, belli bir uyuşmanın varlığından söz edilebilir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

Herşeyden önce, toplumsal yapı içinde iktidar olgusuna farklı bir bakış sergilenmektedir. Kurumsal yapı içinde kökenlenen, emir, komuta ve kontrol yetkisini elinde bulunduran merkezi iktidar olgusuna dayalı yönetim anlayışının yetersizliğine dikkat çekilerek, çoğulcu ve interaktif nitelikte bir model öne çıkarılmaktadır.

Yönetişim yaklaşımından hareketle yapılan analizlerde; özellikle hükümet -toplum etkileşimi üzerinde yoğunlaşılmakta; bu bağlamda, devlet ile devlet-

---

(*) A.Ü. İletişim Fakültesi.

dışı alan arasında işbirliğinin, kamu sektörü ile özel sektör arasında ilişkilerin geliştirilmesinin, çok kutuplu karar alma mekanizmalarının yaygınlaştırılmasının önemi belirtilmektedir. Başka bir deyişle, hiyerarşik bir yapı içinde bağımlılık ilişkileriyle belirlenmiş bir örgütlenmenin dışında, aktörler arasındaki ilişkilere yön verecek kuralların kolektif şekilde ve müzakere yoluyla tesis edilmesini öngören bir örgütlenme anlayışının gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Gaudin 1998:47- 48).

Yönetişim kavramında, yönetim (government) kavramından farklı olarak, hiyerarşik ilişki yerine heterarşik ilişki vurgulanmaktadır. Bu çerçevede heterarşi; karşılıklı ilişki ve bağımlılık halindeki aktivitelerin eşgüdümünü ve kendi kendine organize olma etkinliklerini ifade etmektedir. Bu niteliği ile heterarşi, kendi kendini organize eden kişiler arası ağları, örgütler arası eşgüdümü, merkezsiz, çerçeve bağlamlı sistemler arası döngüyü içermektedir. Heterarşik yapı içinde; karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde bulunan, işlevsel bakımdan otonom olan sistemlerin, kurumların ve diğer birimlerin kendi kendini örgütleme çabaları söz konusudur. Bu anlamda heterarşi, kişiler arası (inter-personal), örgütler arası (inter-organizational) ve sistemler arası (intersystemic) olmak üzere üç farklı düzeyde ortaya çıkan heterarşiyi ifade etmektedir (Jessop 1998:31). Sonuç olarak denebilir ki; devlet, doğrudan doğruya yönetme pozisyonundaki egemen aktör niteliğine sahip olmaksızın, karşılıklı bağımlık konumunda bulunan aktörler arası etkileşimlerin çoğalması yoluyla, gerek hükümet çerçevesinden, gerekse toplumsal tabandan gelen örgütler arası ilişki ağlarının bir kolleksiyonu ya da toplamı olmaya başlamaktadır. Bu olguyu dile getirmek üzere de; birlikte düzenleme (co-regulation), birlikte üretme (co-production) ve birlikte yönetim (co-management) gibi deyimler kullanılmaktadır (Gaudin 1998:48).

Tarihsel Gelişim

Son yıllarda, yeni bir terim olarak yönetişim, ilk kez Kuzey Avrupa'da, ardından bütün dünyada kullanılmaya başlandı. Bu terim, İngilizce bir sözcük olan "governance" karşılığı olarak kullanılmaktadır. İlk bakışta pek fazla tanınmıyor gibi gözükse bile, anlamı ve kapsamı fazlaca belirgin olmayan ya da muğlak bir terim olarak çok geniş bir kullanıma ulaşmıştır. Bazı yazarlar, söz konusu terimin kökenini XVI. yüzyıla kadar götürmektedirler. Özellikle XVII. yüzyılda kullanılan ve Fransızca bir terim olan "gouvernance" terimini kendilerine temel almaktadırlar. Bu terim, anılan dönemde, bazı felsefi anlayışlar çerçevesinde, hükümeti sivil toplumla uzlaştırmaya ya da kombine etmeye çalışan bir yaklaşımı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Adı geçen sözcük, İngilizceye "governance" olarak tercüme edilip değişik çevrelerde yayılmıştır (Gaudin 1998:47).

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanmaya başlayan küreselleşme ve bölgesel bütünleşme süreçleri, ulusal ve uluslararası politik yapıları ciddi

bir şekilde sarsmaya ve daha önceki dönemlerde mutlak bir anlamda kullanılan ulusal egemenlik ilkesini aşındırmaya başladı. Bu gelişmeler, 1970'li yıllardan itibaren daha da hızlandı. Bu arada 'soğuk savaş'ın sona ermesi ve bazı devletlerin çökmesi veya dağılmasıyla egemenlik hakkındaki tartışmalar da yoğunlaştı ve bu bağlamda sıkça egemenlik krizinden söz edilmeye başlandı. Söz konusu tartışmalar, siyaset biliminin kavramsal çerçevesini de sarsarak, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde yeni düzenleme mekanizmaları sorununu gündeme getirdi. Böyle bir çerçeve içinde "yönetişim" kavramı ortaya çıktı ve sıkça kullanılmaya başlandı. Bu kavram, iktidar gücünün sınırlarına ve hükümet dışı örgütlerin rölüne ilişkin yeni bir bakış açısına yönelik talebi yansıtıyordu. Dünya ekonomisinde çokuluslu şirketlerin artan etkisi, üretim metodlarındaki değişme, uluslararası ticaretin giderek genişlemesi, bilgi ve iletişim sistemlerindeki ilerleme, sermaye ve finans pazarlarının deregülasyonu gibi faktörlerin, söz konusu kavramın ortaya çıkıp yaygınlaşmasında belirleyici bir etkide bulunduğu söylenebilir (Senarclens 1998:91).

Kazancıgil (1998); başlangıçta, yerel sorunlarla etkili bir şekilde başetmek üzere kent yönetimi çerçevesinde uygulanan yönetişim modelinin; süreç içerisinde merkezi hükümet düzeyindeki ve giderek ulusötesi düzeydeki problemlerin yönetimine uygulandığına dikkati çekmekte ve 1970'lerden itibaren belirginleşen yönetebilirlik krizine bir yanıt olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Kazancıgil'e göre, Daniel Bell'in ünlü deyişiyle, "devlet küçük problemler için oldukça büyük kalırken, büyük sorunlar için ise oldukça küçük kalmaya başlamıştır. Kazancıgil bu noktadan hareketle; geleneksel hükümet yapısının hiyerarşik karakteriyle, büyük ve hantal bürokrasisiyle ve müdahaleci niteliğiyle, hızlı bir değişim sürecindeki ekonomik, sosyal ve kültürel çevreye uyum sağlayamadığını belirtmektedir. Böyle bir çerçeve içinde ortaya çıkan yönetebilirlik krizinin; hakkında karar verilmesi gereken meselelerin artan karmaşıklaşmasıyla, hükümet birimlerinin giderek çoğalmasıyla ve politik karar alma sürecine sivil toplumun katılmasıyla ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Kazancıgil 1998:69-70).

Sonuç olarak; günümüzde dünyanın birçok yerinde; gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde, devletin yeniden yapılanmasına ilişkin tartışmalar, gündemin üst sıralarına yerleşmiş bulunmaktadır. Bu tartışmaların, genel olarak, şu temalar etrafında yoğunlaştığı söylenebilir (Şaylan 1998:142):

- Kontrol edilebilir bir devlet yönetimi (accountability)
- Meşruiyet (legitimacy)
- Şeffaflık (transparancy)
- Katılım (participation)

- Devlet hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi (effectiveness and efficiency).

Dünya Bankası'nın 1989 yılında Afrika ülkeleri ile ilgili olarak hazırlamış olduğu raporda yönetişim kavramı kullanılmış ve bu raporda; Afrika ülkelerinin öncelikle "good government"e değil, "good governance"a ihtiyaç duydukları ileri sürülmüştür. Söz konusu raporda, yönetişim kavramı açık bir şekilde tanımlanmamış olmakla birlikte; iyi yönetişimin (good governance), şu öğelerden oluştuğu belirtilmiştir; Etkin bir kamu hizmeti, bağımsız yargı modern hukuk düzeni, kamu fonlarının kullanımı üzerinde etkin bir denetim ve hesap sorma düzeni, yasama organına karşı sorumlu bağımsız denetçi, hukuk devletine ve insan haklarına saygılı kamu yönetimi, özgür basın ve çoğulcu kurumsal yapı (Şaylan 1998:142).

Yönetişim Modelinin Teorik Öncüleri ve Temel Önermeleri

Yönetişim meselesi, devlet faaliyetinin verimlilik ve etkinliğine ilişkin daha kapsamlı sorunun bir parçası olarak ele alınmaktadır. Yönetişim hakkındaki teorik çalışmaların büyük bir kısmı, iktidarın kullanım biçimini veya egemenlik yapısını düşünmekten ziyade, genel olarak toplumu yönetmenin en etkin ve verimli yollarını aramaya hasredilmektedir. Bu gelişmeler bağlamında; küreselleşmenin ve belirsizliğin giderek hızlandığı bir dönemde toplumların nasıl daha iyi bir şekilde yönetilebileceğine ilişkin ilgi artmaktadır.

Merrien (1998:57)'e göre, yönetişim kavramı, teorik üç temel ilke veya öncül üzerine oturmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Bir yönetebilirlik krizinin varlığı,
- Bu krizin geleneksel devlet mühalesi biçimlerinin tükenişini göstermesi,
- Mevcut çerçeveye daha iyi uyum sağlayabilen yeni bir yönetişim şekline hayat verecek bir siyasal eğilimin bütün gelişmiş ülkelerde ortaya çıkması.

Yönetişim kavramı, son yıllarda, devletin merkezi otoritesinin kaybı ve devlet faaliyetlerinde giderek öne çıkan etkinlik-verimlilik azalması sorununun bir parçası olarak ele alınmaktaır. Bu yaklaşıma uygun olarak, kamu-özel yönetişim ağlarının önemi üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, devlet, giderek karmaşıklaşan bir dünyada eyleme geçme kapasitesini kaybetmekte, kendi eylemlerinin sonuçlarını görmekte zorlanmakta ve istenmeyen sonuçlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda devlet; bazen uygulanma kabiliyeti olmayan standartlar yürürlüğe koymakta; ancak çoğu zaman bunları hayata geçirmek için gerekli araçlara sahip olamamakta veya toplumdaki çeşitli grupların bunlara uyumunu sağlayacak gerekli meşruiyetten yoksun bulunmaktadır. Sonuç olarak devlet, giderek artan ve karmaşıkla-

şan taleplere yanıt vermekte zorlanmaktadır. Böyle bir ortamda ise, yönetimde başarısızlık sorunuyla ve yönetemeyen-yönetilemeyen sistemle yüz yüze gelinmektedir. Bu çerçevede yönetişim modeli, devletin yönetim alanında giderek artan disfonksiyonelliğine ilişkin sorunlara bir çözüm olarak ortaya atılmakta; planlama, öngörme, eyleme geçme ve rekabetle baş etme yeteneği sınırlı devlet gücünü paylaşma yolları, özellikle de kamu-özel sektör işbirliğini geliştirme önlemleri öne çıkarılmaktadır (Merrien 1998:57-58).

Stoker (1998:21-24), yönetişime ilişkin olarak ortaya attığı beş temel önermeyi şu şekilde açıklamaktadır:

1) Yönetişim (governance), hükümet etmekten/yönetmekten (government) kaynaklanan, ancak aynı zamanda onun çok ötesinde yer alan bir dizi aktör ve kurumun varlığına işaret eder.

Yönetişim kavramının ilk iletisi, hükümet etme/yönetme sistemine ilişkin anayasal veya formel hukuksal anlayışlara karşı çıkmış olmasıdır. Bu iletiye göre, kurumsal/anayasal perspektifler hem sınırlıdır, hem de yanlış yönlendiricidir.

Hükümetlerin yapısı, çok sayıdaki kurum ve örgütlerle parçalanmış haldedir. Bu anlayış doğrultusunda yönetişim perspektifi, özel ve gönüllü sektörlerin, kamu sektörü yanında, stratejik karar alma süreçlerine ve hizmet sunma etkinliklerine giderek artan ölçülerde yer almalarının gerekliliğine ve önemine dikkat çeker.

2) Yönetişim, sosyal ve ekonomik sorunları çözüme kavuşturmaya yönelik etkinliklerin sınırlarına ve bu alandaki sorumluluklara ilişkin bulanıklığı ortaya koyar. Bu bağlamda yönetişim perspektifi, sadece hükümet etme/yönetme sistemlerinin giderek çoğalan karmaşıklığını kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda dikkatini; sorumluluk yapısındaki değişim, devletin bir adım geri kalması, sorumlulukların giderek özel ve gönüllü sektörlere yüklenmesi ve doğrudan vatandaşlara aktarılması üzerinde yoğunlaştırır. Bu çerçevede hem haklara, hem de sorumluluklara vurgu yapan bir vatandaşlık anlayışını öne çıkarır. Başka bir deyişle, yalnızca hak talep eden değil; aynı zamanda ödev ve sorumlulukta yüklenen bir aktif vatandaşlık kavramı vurgulanır.

Bu bağlamda yönetişim, genel olarak, devlet ile sivil toplum arasında çok uzun zamandan beri süregelen dengede bir değişimi ifade eder. Söz konusu değişim, özünü gönüllü grupların, hükümet dışı organizasyonların, topluluk girişimlerinin, karşılıklı işbirliği oluşumlarının, üçüncü sektör kuruluşlarının giderek artan rollerinde bulmaktadır. Bu çerçevede pazar ekonomisi ile kamu sektörü arasında oluşumu anlatmak üzere "sosyal ekonomi"den söz edilmektedir.

3) Yönetişim, kolektif faaliyetlere katılan örgütler arasındaki iktidar/güç bağımlılığını (power dependence) ifade eder. Kolektif eylemde rol alan örgütler, diğer organizasyonlara bağımlıdırlar. Örgütler, hedeflerine ulaşabilmek için karşılıklı kaynak alışverişine girerler ve ortak amaçlarını belirlemeye çalışırlar. Örgütler arasındaki değiş tokuşun (exchange) sonucu, sadece faaliyete katılanların kaynakları tarafından değil, aynı zamanda, değiş tokuş ilişkisinin içinde vuku bulduğu çerçeve tarafından belirlenir. Belli bir yönetişim ilişkisinde herhangi bir organizasyon egemen rol oynamakla beraber, hiçbir örgüt herşeye tek başına komuta edemez. Ulusal düzeyde hükümet veya başka bir organizasyon, kendi kontrolünü empoze etmeye çalışabilir. Ancak otorite kullanımına yönelik istek ile diğer katılanların eylemlerine ve rızasına bağımlılık arasında sürekli bir gerilim de vardır. Yönetişim perspektifinden yönetim, her zaman interaktif bir süreçtir. Çünkü, hiçbir aktör, ister kamu, isterse özel olsun, tek başına, tek taraflı bir şekilde sorunları çözecek bilgi ve kaynak kapasitesine sahip değildir.

4) Yönetişim; otonom, yani kendi kendini yöneten ilişki ağlarına özgü bir olgudur. Süreç içerisinde rol alan aktörler ve kurumlar, uzun vadeli bir işbirliğine yönelik olarak, kendi kaynaklarını, hünerlerini ve amaçlarını besleyip geliştirecek belli bir davranma kapasitesine ulaşırlar. Böyle bir düzen içinde; kendi davranışlarına yön verecek bir roller, normlar ve değerler sistemi geliştirirler.

5) Yönetişim modeli, salt hükümet otoritesine dayanmaksızın bazı şeyleri yapabilmenin mümkün olduğu anlayışına dayalıdır. Bu model, hükümeti, yönlendirme yapmak ve rehberlik etmek üzere yeni teknikler ve araçlar kullanma kapasitesi olarak görür. Yönetişim modeli içinde hükümetin yerine getireceği işlevler ise şunlardır:

- Bütünleştirme, ayrıştırma ve yeniden bütünleştirme ve eşgüdüm sağlamak,
- Sevk ve idare etmek,
- Bütünleşmeyi gerçekleştirmek ve düzenlemek yapmak.

İlk işlev, ilgili aktörler arasında etkin bağlar geliştirmeyi ve anahtar rolleri belirlemeyi ifade eder. İkincisi, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için aktörler arasındaki ağları etkilemek ve yönlendirmekle ilgilidir. Üçüncüsü ise, sistem yönetimi olarak adlandırılan oluşuma ilişkindir. Bu, tek tek alt sistemlerin ötesinden düşünmeyi, davranmayı, istenmeyen yan sonuçlardan kaçınmayı ve etkin bir eşgüdüm içinde mekanizmalar tesis etmeyi kapsar.

Stoker, yukarıda özetlenen önermelerin birbirleriyle çatışma veya rekabet içinde olmaktan ziyade, birbirlerini tamamladıklarını ileri sürer.

Gelişme/Kalkınma Teorileri Bağlamında Yönetişim

1950'li yıllardan itibaren iktisadın bir alt dalı olarak ekonomik gelişme teorisi, çok hızlı bir ilerleme kaydetti. İkinci dünya savaşı sonrası dönem; sömürgelerin bağımsızlıklarını kazandıkları, Yeni Üçüncü Dünya ülkelerinin ortaya çıktığı, endüsrileşmenin bütün dünyayı etkisi altına aldığı, ekonomik kalkınma ya da gelişmenin başat değer haline geldiği ve bunun hem akademik alanda, hem de Dünya Bankası, Uuslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) gibi uluslararası organizasyonlar bünyesinde araştırma ve tartışma konusu yapıldığı bir dönem niteliğindedir. 1950'den sonra ortaya atılan teoriler üç başlık altında ele alınabilir (Petiteville 1998:115-122):

- Ekonomik kalkınma teorileri (economik take-off theories)
- Eleştirel bağımlılık teorileri (critical theories of dependency)
- Neo-liberal gelişme teorileri (neoclassical theories of development)

İlk büyük ekonomik gelişme teorileri, 1950'li yıllarda, Marshall planı esaslarına dayalı olarak formüle edildi. Bu formül çerçevesinde, Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik olarak yapılacak büyük çaplı uluslararası finansman tranferleri ile, bu ülkelerin modernleşmesine ve endüstrileşmesine ivme kazandırılacağı, sanayileşmeleri için ihtiyaç duydukları sermaye birikimine kavuşturulabilecekleri ileri sürüldü. Böylesi bir program sayesinde, söz konusu ülkelere para akışının hızlanacağı, yapılacak yatırımlara kaynak sağlanacağı, gerekli sermaye birikiminin oluşacağı ve endüstriyel modernleşme yolunda hızla yol alacakları varsayıldı. Bunun sonucu olarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin hızla tarımsal yapıdan sanayileşmeye geçecekleri ve yoksulluk kısır döngüsünü kıracakları dile getirildi (Petiteville 1998:116).

Görüleceği üzere, bu yaklaşımda; kalkınma olgusunun salt bir ekonomik mesele olarak ele alındığı, ekonomik gelişmenin gelişmiş ülkelerden yapılacak fon transferleriyle harekete geçirilebileceğine ilişkin açık ya da örtük bir ön kabulün varlığı söz konusudur. Söz konusu olgunun sosyal, kültürel ve siyasal boyutu ile ülkelerin farklı tarihsel varlık koşullarına sahip oldukları gerçeğinin ihmal edildiği görülmektedrir. Ayrıca, Keynesyen paradigmadan esinlenen müdahaleci-modernelşitici devlet modelinden etkilenerek devleti, ekonomik kalkınma hareketinin neredeyse tek aktörü olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Devletin kendine özgü doğasını, tarihsel ve sosyal temelini, sınıfsal yönelimlerini, politik meşruiyet meselesini görmezlikten gelinerek, kural koyan, planlayan ve yönlendiren devlet modeli öne çıkarılmaktadır. Ekonomik kalkınma teorisyenleri, böylesi bir tercihin sonucu olarak, karmaşık nitelikteki kalkınma olgusunu açıklamakta ve yine çok boyutlu devlet yapısını kavramakta yetersiz kaldılar.

1970'li yılların başında ortaya çıkan ve öncülüğünü A. Gunder Frank, S. Amin ve E. Walle Stein gibi kuramcıların yaptığı eleştirel bağımlılık teorileri, ekonomik gelişme kuramlarına karşı çıkarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin endüstrileşmiş ülkelerle ilişkilerinin tümüyle yeniden yapılandırılmaması halinde, söz konu ülkelerin gelişme ihtimallerinin olmadığını ileri sürdüler. Bu teorik yaklaşıma göre, ekonomik gelişme bakımından en önemli husus, gelişmiş merkez ile geri kalmış çevre ülkeleri arasındaki mevcut ilişki yapısıydı. Bu çerçevede, özellikle ülkeler arasındaki uluslararası işbölümünün yapısal eşitsizliği vurgulandı. Geri kalmış çevre ülkeleri, merkeze daha bağımlı ve güçsüz ülkeler olarak görüldü. Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletler ise, Merkezin kapitalist yönetici sınıflarının etkisi ve yönlendirmesi altındaki burjuva sınıfı tarafından güdümlenen kukla yapılar olarak değerlendirildi. Merkez-çevre ilişkisinde belirleyici rol oynayan temel etken, enternasyonal kapitalizmin mantığı olup, fakir çevre ülkeleri bu mantığın yönettiği çevreye bağımlıydı (Petiteville 1998:120).

Bu yaklaşımın da, devlet ve kalkınma olgusuna çok boyutlu ve faktörlü bir yaklaşım sergileyemediği, ekonomi dışı etkenleri yeterince analize katmadığı, esas olarak merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde yoğunlaşarak "kukla devlet" görüşüne bağlı kaldığı söylenebilir.

1980'li yılların başlarında iyice belirginleşen neo-klasik teori, ekonomi biliminde öne çıkan bir paradigma haline geldi ve daha ziyade IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarınca desteklenip beslenen bir yaklaşım niteliğini kazandı. Bu yaklaşıma göre, azgelişmiş ülkeler, doğal kaynaklar, sermaye ve işgücü gibi üretim faktörleri bakımından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda uzmanlaştıkları, gerçekçi fiyat politikaları izledikleri, serbest ve özgür bir rekabet düzeni kurdukları, kısacası özel girişimlerin gelişip serpilecekleri uygun bir ortamı sağladıkları takdirde; uluslararası ticeretten otomatikman yararlanacaklar ve dengeli bir kalkınmanın temellerini de böylece atmış olacaklardır. Neo-liberal teorisyenlere göre, son otuz yıldır yeterince rasyonel tarzda davranmamış olan Üçüncü Dünya devletlerinin ekonomiye müdahalesi arzu edilen sonuçları vermemiştir. Onlara göre çözüm, ekonomi ve toplum üzerindeki devlet kontrolünü gevşetmekten, özelleştirmeden ve kamu hizmetleri alanını sınırlandırmaktan geçmektedir (Petiteville 1998:121).

Bununla birlikte, 1980'li yıllarda Latin Amerika'da belirginleşen demokratikleşme dalgasıyla ve bu dalganın 1990'lardan itibaren Afrika'da yayılmasıyla, neo-liberal kuramcılar, daha inşaacı ve politik bir yaklaşım benimseyerek yönetişim modeli ve kavramı üzerinde odaklaşmaya başladılar (Petiteville 1998:121).

Dünya Bankası, IMF ve UNCTAD gibi uluslararası örgütler de, gelişme/kalkınma tartışmaları bağlamında, gelişmekte olan ülkelerin hem neo-liberal ekonomik politikaları, hem de yönetişim modelini benimsemeleri gerektiğini savunarak, yönetebilirlik meselesine ilgi gösterdiler. Bunlar, yönetişim modelinin, neo-liberal ekonomik politikaların gerçekleşmesini sağlayabilecek uygun bir araç olacağını düşünmekte olup, gelişme paradigması çerçevesinde, yönetişime, etkinlik ve verimlilikle ilgili nitelikler atfetmektedirler. Bu bağlamda; mali kararlılık, pazar yönelimli politikalar, daha az müdahaleci devlet, merkeziyetçilikten uzaklaşma, özelleştirme, demokrasi, hukuk devleti, eşitlik, adalet, şeffaflık, temel hak ve özgürlüklerin teşviki gibi hususlar üzerinde yoğunlaştılar. Bu yönelime paralel olarak "iyi yönetişim" (good governance) ve "demokratik yönetişim" (democratic governance) gibi terimleri kullanmaya başladılar (Kazancıgil 1998:70).

Uluslararası İlişkiler ve Örgütler Çerçevesinde Yönetişim

Yönetişim kavramı, uluslararası ilişkiler alanında 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıktı. Üstelik bu çıkış, metodolojik nitelik taşıyan bir oluşum da değildi. Ayrıca, ortaya çıkışı itibariyle oldukça yeni olan bu kavramın kullanılmak yoluyla anlamının giderek berraklaşması da söz konusu değildi. Yönetişim, halen geniş kapsamlı, içeriği belirsiz, sınırları muğlak bir kavram olarak, birçok olguyu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bazen ulusal düzeyde "rejim" kavramıyla birlikte, bazen de global ölçekte "küresel düzen" kavramıyla bir arada kullanılmaktadır. Hatta, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarınca, gelişmiş ülkelerden ve uluslararası finans kurumlarından aldıkları borçların uygun ve verimli yönetimini gerçekleştirmek bakımından yeterli donanıma sahip olmadıkları düşünülen ülkelere empoze edilen ve siyasal nitelik tayışan koşulları haklılaştırmak için de kullanılabilmektedir. Bu durumda yönetişimi ifade etmek üzere "good governance" terimi kullanılmaktadır (Smouts 1998:81).

Uluslararası finans kurumları "good governance" kavramını daha da geliştirmeye davam ediyorlar. Söz konusu kavram hükümet etme ve liderlik gibi alışılmış terimlerden farklı bir bağlamda kullanılmaktadır. Özellikle Afrika gibi, istikrarlı, oturmuş devlet yapılarının olmadığı ülkelerdeki iktidar ve yönetim sorunları çerçevesinde dile getirilmeye başlandı. Dünya Bankasınca yürürlüğe konan "Yapısal Uyum Programları"nın başarısızlığı, anılan bankayı, sözkonusu programlarını hayata geçirmeye çalıştığı ülkelerin kamu yönetimi üzerinde giderek daha çok durmaya ve bu bağlamda "good public administration" kriterini yerleştirme yönünde çaba göstermeye yöneltti. Bu çabalar çerçevesinde şekillenen "good governance" terimi; vatandaşların güvenliğinin sağlandığı, hukukun üstünlüğünün gerçekleştiği, yargı bağımsızlığının var olduğu hukuk devletini, kamu harcamalarını adil ve doğru bir şekilde yöneten kamu kuruluşlarını (good administration), siyasal liderlerin, eylemle-

rinden dolayı halka hesap verebilirliğini veya halkın onlardan hesap sorabilirliğini, bütün vatandaşların gerekli bilgiye kolayca ulaşabilirliğini veya yönetimin saydamlığını ve insan haklarının asgari gereklerini içermektedir (Smouts 1998:83).

İyi yönetişim (good governance) yanında, küresel düzeyde yönetişim olgusunu açıklamak üzere kullanılan bir diğer terim ise, küresel yönetişim (global governance)dir.

1970'li yıllardan itibaren uluslararası finans kurumlarının politikaları, giderek artan ölçülerde, serbest pazar ideolojisi tarafından şekillendirildi. Üçüncü Dünya ülkelerine borç veren devletler ve kuruluşlar, borç alan ülkelerdeki iç pazarların liberalizasyonu ve serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması konusunda ısrarcı oldular. Ulusal kalkınma stratejilerini benimseyen daha önceki ekonomi yönetimlerinin, yerel ya da ulusal çıkarları korumaya yönelik politikaları ciddi bir şekilde eleştirildi. Bütün bunlar, gerek ekonomi yönetiminde, gerekse sosyal refah politikasında devletin müdahaleci rolünün azalması, sosyal ve demokratik ideallerin yerini, serbest pazara olan inanç ve idaellere bırakması anlamına geliyordu (Alkantara 1998:166).

1970'li ve özellikle 1980'li yıllarda, uluslararası düzeyde borç veren kurumlar tarafından ekonomiye aşırı bir önem verildi. Bu eğilim ya da yaklaşım, borç alan ülkelere de bir ölçüde aktarıldı. Böyle bir yaklaşımın sonucu ise, sosyal ve siyasal meselelerin ekonomik sorunlar karşısında ikincil plana atılması oldu. Ancak, serbest pazar ideolojisine uygun şekilde yapılan reform uygulamalarından elde edilen sonuçlar; siyasal meşruiyet ve sosyal düzen şartları gibi etkenlerin yeterince hesaba katılmadığı takdirde, ekonomik projelerin tek başlarına başarısız kaldığını gösterdi. İşte bu aşamada yönetişim kavramı, oldukça kullanışlı bir araç haline geldi. Böylece ekonomik yeniden yapılanma programının gündemine sosyal ve siyasal meseleler de girmeye başladı ve ilgili kurumlar söz konusu sorunlarla da ilgilenmeye başladılar (Alkantara 1998:106).

Yönetişim fikri, uluslararası düzenin niteliği hakkındaki tartışmalar bağlamında dile iyice yerleşti. Yönetişim kavramı, Dünya Bankası tarafından, teorik olarak Afrika ülkelerinin gelişmesi için gerekli görülen siyasal pratikleri ve kurumları dizayn etmek üzere eğitici ve öğretici bir tarzda kullanıldı ve bunu ifade etmek üzeare "iyi yönetişim" terimi ortaya atıldı (Senarclens 1998:92). Dünya Bankası'nın bu konudaki yeni bir raporu da, "iyi yönetişim" başlığı altında son birkaç yıldır desteklenmekte olan bir programın varlığını göstermektedir. Söz konusu rapor; mevcut kaynakların öncelikle, kamusal hizmetini de içerecek şekilde, kamu yönetimini geliştirmeye, kontrol ve denetim pratiklerini güçlendirmeye, bazı kamu hizmetlerinin merkezilikten uzaklaştırılmasına, özel girişimin gelişmesine uygun ortamı sağlayacak hu-

kuksal ve yargısal alt yapının tesis edilmesine tahsis edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu tür programlar, sadece devleti küçültmek ve onu daha etkin kılmak için değil; aynı zamanda, toplumdaki mevcut güç dengesini hükümetlerden ve kamu sektöründen özel kişi ve gruplara doğru değiştirmek üzere tasarlanmaktadır (Alkantara 1998:107-108).

Dünya Bankası, yönetişim kavramı ile yeni bir yaklaşımı benimsemiş gözükmektedir. Buna göre yönetişim, siyasetin karmaşık ve türbülanslı dünyası dışında, devletin işlevleri ile ilintisiz, bağımsız ya da otonom bir yönetsel kapasite oluşturacaktır. Bu yönetsel kapasite, siyasetten bağımsız olacak, siyaset dışında kalacak ama aynı zamanda demokratikleşmeye de temel oluşturacaktır. Bir başka deyişle, yönetişim yaklaşımı, siyaset dışı kalmayı ve demokratikleşmeyi beraberce içeren, bu nedenle de içinde gerilimler barındıran söylem olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bilindiği gibi "government" kavram olarak otoriteye dayalı, otorite yapısını içeren bir politika belirleme ve uyguluma sürecidir. Yönetişim ise toplumu güçlendirerek (empowering) siyasal süreç dışında, toplumun kendi kendine karar vermesini, seçim yapmasını ifade etmektedir (Şaylan 1998:144).

Dünya Bankası yaklaşımının bir uzantısı olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) yönetişimi, sosyal ve ekonomik gelişme açısından bir ülke kaynaklarının yönetimiyle ilişkili olarak, toplumsal yapı içinde politik otoritenin etkin kullanımının ve denetiminin sağlanması olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeye göre, kamu otoriteleri, ekonomik birimlerin işlevlerini yeterli bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli çerçeve ve ortamı sağlamalıdırlar. OECD, bu yaklaşımıyla, Üçüncü Dünya ülkelerini, hukukun üstünlüğünü sağlamaya, iyi işleyen bir yönetim mekanizması kurmaya, sorumlu, şeffaf, hesap sorulabilir ve denetlenebilir bir hükümet sistemi oluşturmaya, yoksul nüfusun eğitim ve sağlığını geliştirmeye çağırmaktadır. OECD, sadece çağrıda bulunmakla veya önermekle de yetinmemekte; ilgili ülkelere yapacağı kalkınma yardımını, yukarıda ana hatları sunulan liberal modelin benimsenmesi ve uygulanması şartına bağlamaktadır (Senarclens 1998:93).

Gerek Dünya Bankası'nın gerekse OECD'nin yaklaşımının temelinde, esas olarak, sosyal refah politikası çerçevesindeki harcamaların sınırsız bir şekilde ve giderek çoğalan oranlarda arttığı ve bu durumun ülkeleri ciddi bir mali krizle yüz yüze getirdiğine ilişkin bir ön kabul vardır. Onlara göre, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma amacına yönelik programlarının başarısız kalmasının veya istenmeyen sonuçlara yol açmasının temel sebebi de sosyal refah harcamaları ve iyi yönetilememektir. Bu krize çözüm olarak ise; özelleştirme, özel sektör-kamu sektörü işbirliği veya ortaklığı, refah devleti harcamalarının azaltılması gibi politikalar önerilmektedir (Merrien 1998:59).

Yönetişim hakkındaki bu tartışmaların olumlu bir sonucu; bundan böyle hükümetlerin ve hükümetlerarası örgütlerin, gerek ulusal, gerekse uluslararası düzenin ve işbirliği sisteminin tek oluşturucusu olmadıklarını göstermiş olmasıdır. Uluslararası ilişkilerde rol alan temel hükümet birimi olarak Dışişleri Bakanlıklarının artık eski konumlarını yitirmekte olmalarıdır. Dışişleri yanında; İçişleri, Dış Ticaret, Maliye, Çevre, Bilim ve Teknoloji Bakanlıkları da uluslararası sistemde giderek artan ölçülerde rol oynamaktadırlar. Ayrıca hükümetdışı sivil toplum örgütleri, uzmanlar, bilim adamları da hükümet birimleri ve görevlileri yanında, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, yönetim sürecinde görev almaktadırlar.

Sonuç

Yönetişim, henüz sınırları yeterince çizilmiş, anlam ve içeriği belirginleşmiş bir kavram niteliğini kazanamamıştır. Literatür taramaları da, yönetişimin değişik tarz ve içeriklerde kullanıldığını göstermektedir. Ancak, bu konuda, nispi de olsa bir anlaşma ya da uyuşmanın varlığından söz edilebilir.

Yönetişim, özel ve kamu sektörlerinin hem kendi içlerindeki, hem de aralarındaki sınırların giderek belirsizleşip bulanıklaştığı bir çerçeve içinde eski yönetim tarzlarındaki bir değişmeyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Bu, hükümet otoritesine ve gücüne dayalı yönetim anlayışından, hükümet etme anlamındaki yönetme yaklaşımından daha farklı bir yönetim modeline geçiş anlamına gelmektedir. Hükümet etme anlamındaki yönetim (government) kavramı, formel devlet kurumlarının meşru güç kullanma tekeline sahip olarak sergiledikleri hiyerarşik yapıdaki bir yönetim olgusunu ifade ederken; yönetişim kavramı, yeni bir süreci, toplumun yönetimine ilişkin yeni bir metodu anlatmaktadır. Yönetişim kavramı, dışsal nitelikte, yukarıdan empoze edilmeyen heterarşik nitelikteki bir yönetim olgusuna işaret etmektedir. Böyle bir model içinde, yönetim sürecinde rol alan aktörlerin ve birimlerin tek taraflı yönlendirmeleri ve etkileri değil, bir etkileşim süreci içinde gerçekleşen interaktif ilişkiler söz konusudur. Yine bu model içinde; sadece hükümet birimlerinin ve görevlilerinin değil, aynı zamanda hükümetdışı örgütlerin, özel ve gönüllü kuruluşların, bilim adamlarının, uzmanların ve vatandaşların katılımı söz konusudur. Ancak bu model birçok bakımdan eleştiriye de açıktır.

Yönetim sürecinde hükümetin rolünü azaltarak, hükümetdışı kişi ve kuruşların katılımına ağırlık veren yönetişim modeli, bu niteliği ile, hükümet etme mekanizmasını belli bir ölçüde özelleştirmiş olmaktadır. Hiyerarşik ilişki ve dikey işbölümü yerine, heterarşik bir ilişki ve yatay işbölümü geçirilirken, yönetime ilişkin kararlardan ve uygulamalardan, siyaseten kimin ya da kimlerin sorumlu olacağı, kimlerden nasıl hesap sorulabileceği hususları açıkta kalmaktadır.

Ayrıca, Kamu yönetiminin bütün topluma yönelik olan ilgisi, yönetişim modeliyle sektörlere doğru değişmekte ve bu bağlamda genel, ortak menfaat düşüncesi arka plana itilmektedir. Genel olanı, bütünsel olanı veya ortak olanı pek dikkate alınmayan bu modelin gerek vatandaşlar gerekse gruplar ve bölgeler arasında ortaya çıkabilecek dengesizlerle nasıl başedebileceği de bilinmemektedir. Bu model çerçevesinde, yönetim olgusunun neredeyse politika dışı bir alan haline getirildiği, teknokratik yanı ağır basan bir süreç olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak denebilir ki; yönetişim modeli, devlet faaliyetindeki değişmeye, devletin eyleme geçme kapasitesindeki görcli azalmaya, kamu alanındaki mevcut meşruiyet krizine, kamu sektöründeki etkinlik ve verimlilik düşüklüğüne dikkati çekerken, devletdışı organizasyonları, sivil toplum örgütlerini, özel kişi ve kuruluşları ve pazar mekanizmasını öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle, özellikle 1980'li yılların başından beri alışık olduğumuz neo-liberal ideolojinin söyleminin yönetim alanına yoğun bir şekilde aktarılmakta olduğunu görüyoruz. Bu, aynı zamanda, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası örgütlerin asıl ilgi alanları olan ekonomi yanında sosyal ve siyasal konulara el atmaları ve Üçüncü Dünya ülkelerini kendi belirledikleri politikalar çerçevesinde yönlendirmeye çalışmaları anlamına gelmektedir.

Kaynaklar

Alkantara C. Hewilt, (1998), "Uses and Abuses of the Concept of Governance", *International Social Science Journal,* No. 155 (March 1998), 105-113.

Gaudin, Jean-Pierre, (1998), "Modern Governance, Yesterday and Today: Some Clarifications to be Gained from French Government Policies", *International Social Science Journal*, No. 155 (March 1998), 47-55.

Jessop, Bob, (1998), "The Rise of Governance and the Risks of Failure: the Case of Economic Development", *International Social Science Journal*, No. 155 (March, 1998), 29-45.

Kazancıgıl, Ali, (1998), "Governance and Science: Marketlike Modes of Managing Society and Producing Knowledge", *International Social Science Journal*, No. 155 (March 1998), 69-79.

Merrien, François-Xavier, (1998), "Governance and Modern Welfare States", *International Social Science Journal,* No. 155 (March 1998), 57-67.

Petiteville, Franck, (1998), "Three Mythical Representations of the State in Development Theory", *International Social Science Journal*, No. 155, (March 1998), 115-124.

Senarclens, Pierre, (1998), "Governance and the Crisis in the International Mechanisms of Regulation", *International Social Science Journal*, No. 155 (March 1998), 91-103.

Smouts, Marie-Claude, (1998), "The Proper Use of Governance in International Relations", *International Social Science Journal*, No. 155 (March 1998), 81-89.

Stoker, Gerry (1998), "Governance as Theory: Five Propositions", *International Social Science Journal*, No. 155 (March 1998), 17-27.

Şaylan, Gencay, (1998), "Devletin Yeniden Yapılanması", TÜBA, *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları*, Ankara: TÜBA Yayınları, 119-161.

Türkiye'de Ülke ve Bölge Planlaması: Bölge Planlamasında Yeni Beklentiler: KAP, İBAP ve KOP

Dr. Eyüp ZENGİN (*)

Giriş

Türkiye'nin ele alınması gereken en önemli sorunlarından biri bölgesel eşitsizlik. 1997 Genel nüfus tespitine göre toplam nüfus yaklaşık 63 milyon. Toplam nüfus içindeki paylarına göre en fazla nüfusun bulunduğu bölge Marmara. Bunu sırasıyla İç Anadolu, Ege, Akdeniz, Karadeniz, Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri izliyor.

Göç olgusu kentlerimizin durumunu olumsuz etkiliyor. Beş büyükkentin (Adana, Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir) yanı sıra, çekim merkezi haline gelen (Antalya, Diyarbakır, Mersin) kentleri olumsuz etkileyen göçler bu yörelerdeki altyapı, sosyal hizmet, çevre, istihdam ve kente uyum sorunlarına yol açıyor.

1992 yılında başlayan Organize Sanayi bölgeleri kapsamında, özellikle geri kalmış bölgelerin kalkınmalarının teşvik edilmesi ve sanayi yatırımlarının bu bölgelere çekilmesi amaçlanmıştı. 1992-1997 yılları arasında 9.704 ha. büyüklüğünde 41 adet organize sanayi bölgesi tamamlanarak hizmete alındı.

1998 yılı Yatırım programında; 33.752 ha büyüklüğünde 113 devam eden, 4.240 ha. Büyüklüğünde 24 adet kamulaştırma safhasında olan organize sanayi bölgesi projesi yer alıyor. Ayrıca program döneminde 61 adet projenin etüdünün yapılması programlanmıştır. 1998 yılı sonuna kadar 61 adet projenin etüdünün yapılması programlanmış durumda.

1998 yılı sonuna kadar 9 adet projenin tamamlanarak 2.041 ha. alan büyüklüğündeki işyerinin hizmete alınması beklenmektedir.

(*) Qafqaz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Bölgesel Planlama (1)

Genel olarak bölge, belirli kriterler bakımından homojen (mütecanis) mekan parçası şeklinde tarif edilmektedir. Bu tanımın tahlili, bölge kavramının mahiyetini açıklamak bakımından faydalı olacaktır. Bölgeler, yeryüzünde belirli özelliklerin biraraya gelmesi ile ortaya çıkan sahalar olarak bilinirler. Ancak, bazı kriterler bakımından homojen görünen bu sahalar içerisinde, hatta en ufak saha "mekan" birimi içinde bir farklılaşma ortaya çıkabilir. Bütün mesele hangi kriterlerden mekana bakıldığıdır. Bundan dolayı, bölge kavramı bir genelleştirmedir. Gerçekten, yeryüzünde hiçbir yer; diğer bir yere tıpa tıp uymamakta ve benzememektedir (2).

Bölgesel sorunların özel bir dikkatle incelenmeye başlaması, gelişmenin mekan boyutunun Avrupa'da birdenbire ön plana çıkması İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan gereksinimlerden kaynaklanmıştır (3).

Bölgesel dengesizliği, bir ülkenin değişik bölgelerinde görülen her çeşitten eşitsizlik olarak nitelendirirsek, bugün her ülkede az ya da çok, ama mutlaka bölgesel dengesizlik vardır. Bölgesel dengesizliği, ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliği şeklinde daha dar anlamda almak olasıdır. Ekonomik fırsat eşitsizliği, farklı bölgelerdeki kişilerin gerek iş bulma, gerekse eşit işe eşit reel ücret elde teme fırsatına sahip olamamaları şeklinde tanımlanabilir. Sosyal fırsat eşitsizliği ise, farklı bölgelerde yaşayan kimselerin sağlık hizmetlerinden, sanatsal faaliyetlerden aynı derecede yararlanamamaları, hatta eş seçiminde aynı olanaklara sahip olamamalarıdır (4).

Bölgesel eşitsizliği önlemede bölgesel planlama büyük bir önem taşıyor. Bütün kamu hizmetlerinin halka daha etkin ulaşması açısından bölge planlama kararları çerçevesinde İl Gelişme Planı yaklaşımı ile de, çalışmaları sürdürmek gerekmektedir.

---

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.; İlhan Tekeli, "Bölge Planlaması Üzerine," İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul-1972; Ergun Taneri, "Bölge Planlama," Yıldız Üniversitesi Yayınları Sayı:186; İstanbul-1986; Gündüz Atalık," Bölge Planlamasına Giriş," İTÜ Kütüphanesi Sayı:1399, İstanbul-1989

(2) Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, "Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri," Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınlarından No: 2, Ankara-1993, s.16

(3) Tayfur ÖZŞEN, " Planlama Yönetimi," İçişleri Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı yayını, Ankara, 1987, s. 46

(4) Zeynel DİNLER, "Bölgesel İktisat," 4. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa-1994, s.123

- Ülkemizin sosyo-ekonomik göstergeler yönünden en azgelişmiş bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınmasına yeni bir ivme kazandırmak amacıyla Doğu Anadolu Bölgesi Ana Plan Çalışmalarına 1998 yılında başlandı ve 1999'da tamamlanması programlandı.
- Doğu Karadeniz Bölgesi ile ilgili de Bölgesel Gelişme Projesi Etüdü çalışmaları hızlandırıldı.
- Güneydoğu Anadolu bölgesinde sulamaya açılan alanlarda verim artışını temin etmek, katma değeri yüksek bitkilere geçişi sağlamak ve tuzlanmaya neden olan yanlış sulamayı önlemek amacıyla çiftçi eğitimini yaygınlaştırmak hedefleniyor. Bunun yanısıra tarla içi geliştirme ve arazi toplulaştırma hizmetlerinin de hızlandırılması hedefleniyor.

  Dicle Barajı en geç önümüzdeki yıl tamamlanmış olacaktır. Karkamış, Birecik ve Batman projeleri devam ediyor.
- Amasya, Samsun, Tokat, Çorum ve Yozgat illerinin yer aldığı bölgede su taşkınlarının, erozyonun önlenmesini ve ekonomik gelişmenin hızlandırılmasını amaçlayan Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi kapsamında coğrafi bilgi sistemi kurulması çalışmaları bitmek üzere.

Kalkınmada Öncelikli Yörelerde (5) istihdamı artırmak amacıyla özel sektörün yatırım yapabileceği yeni yatırım alanları, il ve bölge potansiyelleri harekete geçirme konularında, bilgilendirme ve yönlendirme çalışmalarına devam edilmeli. Kalkınmada Öncelikli Yörelerde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde önem arzeden hızlı demografik gelişmeler ve işsizlik sorunlarını çözebilmek amacıyla yerel kaynakları değerlendirecek tarımsal gelişme projeleri önem kazanıyor.

Bu kapsamda, hayvancılık ve sulu tarıma dayalı alanlarda meyve-sebze ve katma değeri yüksek sınai bitkilerin yetiştirilmesi ve bunları işleyecek olan kırsal sanayilerin kurulması desteklenmeli. Bu alandaki başarı, kırsal alanda istihdamı artıracaktır, ayrıca başta konut sektörü olmak üzere emek yoğun projeleri uygulamaya koymak daha çok önem kazanmaktadır.

Özel sektörün Kalkınmada Öncelikli Yörelerde yatırım yapmasını özendirmek ve bu yörelerdeki tesislerin verimli bir şekilde işletilmesini sağlamak amacıyla yapılacak kamu yatırımları, uygun talep eşiğine ulaşabilecek nitelikteki bölgesel gelişme merkezlerinde yoğunlaştırılmalı.

---

(5) Kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanan politikalarla ilgili olarak bkz. Ahmet Gökçen, "Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Uygulanan Gelişme Politikaları," Prof. Dr. Süleyman Barda'ya Armağan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul-1988, Cilt 45, Yıl-1987, Sayı 1-4, s.383-390

Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki İl Özel İdarelerinin ve belediyelerin tarım, imalat sanayi, turizm ve diğer kamu hizmetleri sektörlerindeki projelerinin desteklenmesi de ayrı bir öneme sahiptir (6).

Türkiye, yedi coğrafi bölgeden oluşmakta ve bu bölgeler arasında büyük ölçüde topografya ve iklim özelliklerinden kaynaklanan ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farkları bulunmaktadır (7). Ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yönleri ile bir bütün oluşturan sürdürülebilir kalkınmanın, ulusal birliğin güçlendirilmesi amacıyla, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltacak biçimde ele alınması VII. Beş Yıllık Kalkınma Planının temel ilkelerinden biridir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, sektörel ve makro kalkınma planlarının etkinliğinin uygulamanın mekan boyutu da dikkate alınarak artırılması, metropoller ve kentsel alanlara yönelik hızlı göçün dengelenmesi, çevre ve mekan kalitesinin korunarak kentsel büyümenin denetim altına alınabilmesi ihtiyacı, bölgesel gelişme planlarının hazırlanmasını gerekli kılmaktadır. Bölgesel planlama çalışmaları olarak, 1958 yılında hazırlanan Köyceğiz Projesini, planlı dönemin ilk yıllarında Zonguldak, Çukurova ve Antalya Projeleri izlemiştir.

Planlı kalkınma döneminde başlatılan ve halen sürdürülmekte olan başlıca bölgesel gelişme projeleri arasında;

- GAP-Güneydoğu Anadolu Projesi (8),

---

(6) Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s.6-7

(7) Bölgesel dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla Kalkınma planlarında yer alan görüş ve uygulamalar için bkz.; Selim Erdoğan," Türkiye'de Planlı Dönemde Bölgesel Dengesizlik," Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt9, Sayı3-4, Yıl-1992, s. 89-100; Attila Göktürk, "Kentleşme ve Bölgesel Gelişme Süreçleri Üzerinde Bir İnceleme," Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Nisan-1997, Cilt XXI, Sayı 198, s.65-75

(8) GAP için ayrıntılı bilgi için bkz.; M. Şirin Yiğit, "Dünden Bugüne GAP," Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s.9;", Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s. 8-10, Pazarlama Dünyası, "Güney Doğu Anadolu Projesi ve Pazarlama Stratejileri," Kasım-Aralık 1992, Yıl-6, Sayı-36, s.15-18, GAP Bölge Kalkınma İdaresi," GAP Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşım," Ankara, Nisan-1996; Bülent Açma, "Gelişmiş Ülkelerin Azgelişmiş Bölgelerini Geliştirmeyi Amaçlayan Politikaların İncelenmesi ve GAP Örneği," İTO Yayını, İstanbul,1991; Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği; "GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu," 10-12 Kasım 1993, Ankara.

- Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi (9),
- Doğu Anadolu Projesi (DAP) (10),
- Doğu Karadeniz Bölgesel gelişme Projesi (DOKAP) yer almaktadır (11).

Bu çalışmada Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonuna kanun teklifi veya tasarısı şeklinde sunulan Bölgesel Kalkınma Projelerinin uygulanması için kurulması öngörülen teşkilatların yasal temelini oluşturan metinler incelenmişti. Kuzey Anadolu Projesi ve Teşkilatı (KAP), Konya Ovası ve Orta Anadolu Kalkınma Projesi ve Teşkilatı (KOP), İç Batı Anadolu Projesi ve Teşkilatı (İBAP) incelenmiştir. TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşülen Doğu Anadolu Projesi ve Teşkilatına ilişkin belgelere ulaşamadığımızdan bu konuya yer veremedik.

Türkiye'de bölgelerarası dengesizliklerin yanı sıra bölgelerden her biri içinde de dengesizlikler vardır. Bunun en çarpıcı örneklerini İç Batı Anadolu Projesine ilişkin genel gerekçede görmek mümkündür. Aşağıda bu konu incelenirken ayrıntılı bilgi verilmektedir. Türkiye'de üniversiteye giriş sınavlarının sonuçları üzerinde yapılan bir çalışmada (12) yer alan değerlendirmeler oldukça ilginçtir: "Bölgelerdeki illerden her birindeki en yüksek başarılı birer liseyle en düşük başarılı birer lisenin başarı bindelerinin (kazanan/katılan oranlarının) ortalaması alınarak bulunan sayılar incelendiğinde bu iç dengesizliğin 323 kat ile Marmara bölgesinde doruğa ulaştığı, onu 182 kat ile Akdeniz, 171 kat ile Doğu Anadolu, 141'er kat ile Ege, İç Anadolu, 140 kat ile Karadeniz, 85 kat ile Güney Doğu Anadolu bölgesinin izlediği görülmektedir. 1987 üniversite sınavı verilerine göre, bölgeler arasında başarı bindeleri

---

(9) Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi için bkz. Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s.15, Adnan Sakaoğlu, "Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi," Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s. 16

(10) Doğu Anadolu Projesi (DAP) için bkz. Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s.11-12, Lütfi Yücelik, "DAP Sevindirici Bir Girişim," Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s.11,Recai Çınar, "Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Pazarlama Stratejileri," Atatürk Üniversitesi, İİBF dergisi, Cilt 10, Sayıl-2, Yıl 1993, s.305-309

(11) Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s. 8

(12) Cemal Mılhçıoğlu, "Eğitimde Yörelerarası Dengesizliğin Neresindeyiz?" Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, Araştırma Geliştirme Birimi, AGB-0016, Ankara, 1989.

ayrımı ortalamasının 1.6 kat olmasına karşılık, bölge içi başarı ayrımları ortalaması 169 kattır. Başka bir deyişle bölge içi uçurumlar bölgelerarası uçurumlara göre ortalama 105 kat daha büyüktür (13).

Bölgelerarası gelir eşitsizliği okuryazarlığa, eğitime de yansımaktadır. Okuma yazma bilmeyenlerin Türkiye ortalaması yüzde 19.5. Ancak bu sayı yoksul bölgelerde daha yüksek. Güneydoğu'da yüzde 40, yani Kamerun ile aynı, Doğu Anadolu'da yüzde 32; bu da Libya'nınki ile eşdeğer bir oran. Buna karşılık en gelişmiş bölge olan Marmara'da okumayazma bilmeyenlerin oranı yüzde 11.8 (14).

Okullaşma açısından gelişmişlik düzeyiyle paradoksal bir tablo var. Gelişmiş bölgelerde öğretmen ve okul eksikliği dikkat çekiyor. Türkiye genelinde 134 kişiye bir ilkokul ve öğretmen başına 28 öğrenci düşer. Marmara'da 1 ilkokula 244 öğrenci düşüyor ve öğretmen başına da 31 öğrenci. Doğu Anadolu'da ise, her 95 öğrencinin bir ilkokulu var ve öğretmen başına da 29 öğrenci düşüyor. Türkiye genelinde 411 öğrenciye bir lise, 14 lise öğrencisine de 1 öğretmen düşüyor. İç Anadolu'da durum daha da iyi: Lise başına 390 öğrenci, 12 öğrenciyede bir bir lise öğretmeni düşüyor. Marmara'nın durumu yine çarpık: 522 kişiye 1 lise, 15 öğrenciye bir öğretmen (15).

BİRİNCİ BÖLÜM
1. Ülkesel Planlama
Ülke Planlama İlkeleri

1. Tanımlama

"Ülke Planlama" kavramına ilişkin genel bir tanımlama yapılmak istenirse, kısaca, ülkenin büyük mekanı ile sosyo-ekonomik verileri arasında, seçilen sosyo-ekonomik hedeflere yönelik planlamasıdır, denilebilir.

Burada "Ülke" olarak adlandırılan mekan, sosyal doku ile mekana ilişkin verileri içeren, yaşanan büyük mekan anlamındadır.

---

(13) Cemal Mıhçıoğlu, "Eğitimde Yörelerarası Dengesizliğin Neresindeyiz?" Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, Araştırma Geliştirme Birimi, AGB-0016, Ankara,1989," s. 44

(14) Mustafa SÖNMEZ, "Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu: Bölgesel Eşitsizlik," Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 1998, s.18

(15) Mustafa SÖNMEZ, "Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu: Bölgesel Eşitsizlik," Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 1998, s.19

Toplum, ekonomi ve Mekan her zaman yaşanabilecek en iyi ortamı yaratmazlar. Ülke Düzenleme Çalışmalarının amacı, işte bu 3 ortam arasında yaşanabilecek çevreyi yaratmaktır. Bu bakımdan Ülke Planlama arasındaki ilişkilerin, seçilen Sosyal Refah düzeyine göre düzenlenmesidir denilebilir.

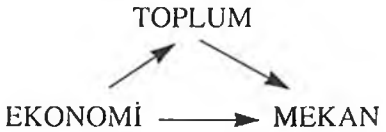

Burada üzerinde durulması gereken konu Sosyal Refah düzeyinin nasıl saptanacağı konusudur. Kuşkusuz Sosyal Refah'ın oluşmasında o toplumun kıymet hükümlerinin büyük ağırlığı vardır. Örneğin bir toplumun özgürlük anlayışı, meslek seçimindeki serbestlik, seyahat hürriyeti, mülkiyet hakkı vs. gibi sosyal emniyet hükümlerindeki anlayış... Bu bakımdan Ülke planlamada her toplum için aynı kriterler düşünülemez. O ülkenin sosyal kıymet hükümlerine paralel anlayışta kriterler seçilir ve bu kriterlerin ışığında Toplum-Ekonomi ve Mekan arasında ilişkiler kurulur. Sosyal Refah düzeyini saptamak devletin, hükümetlerin, siyasi partilerin görevidir. Ancak bu düzey saptanırken, yukarıda sözü edilen bir toplumun kıymet hükümleri olarak yasalara aksetmiş hak ve verilere uyulmak zorunluluğu vardır.

Ülke Planlama çalışmalarında şu kabulden hareket edilir: Demografik ve sosyal doku, Mekan Düzenlenmesi, belirli hedeflere yöneltilerek belirli sürelerde değiştirilebilinir. Demografik ve Sosyal Dokunun değiştirilmesi sosyo-ekonomik ve kültürel önlemleri gerektirir. Bu bakımdan Ülke planlamanın bir anlamda amacı "Geleceğin Sosyo-ekonomik ve Mekansal Yaşama Koşullarına" yöneliktir.

Ülke Planlama çalışmalarında mutlaka büyük hedefler vardır. Bütün detay çalışmaları bu hedeflere yöneliktir. Bu hedefler, ülkede yaşayan insanların maddi ve manevi kişilikleri ile ilgilidir. Bu bakımdan hazırlanacak "Ülke Planlaması" bir esnekliğe sahip olmalıdır ki, yeni koşullara göre değiştirme olanağı bulunsun. Başka tür bir anlatım ile, Ülke Planlama Hedefleri (ki, bunlar geleceğe ilişkin sosyo-ekonomik ve mekansal yaşama koşullarının saptanmasıdır), devamlı olarak belirli zaman aralıklarında kontrol edilebilinmelidir. Meydana gelen gelişmeler ve yeniliklere göre planın düzeltmeleri yapılabilmelidir. Bu bakımdan Ülke Planlamayı, Planlamanın bir kademesi ve sonu olarak değil, tersine zaman içinde geliştirildiği için süreç olarak anlamak gereklidir.

Ülke Planlama sorunlarını, ilmin yardımı olmadan çözümlemeye olanak yoktur. Yani konuya bilimsel olarak yaklaşmak zorunludur. Bazı ülkelerde, hatta, bugün ülkenin istenilen sosyo-ekonomik ve demografik dokusunu ger-

çekleştirecek fiziksel mekan planlaması anlamında bir "Ülke Planlama İlmi"nden bile söz edilmektedir. Bu yeni bilim dalına Mekan Araştırmaları veya Mekan Organizasyonu, daha iyi bir tanımlama ile Mekanın Düzenlenmesi Analizi denilmektedir.

2. Tarihsel Gelişme

"Ülke Planlama" terminoloji olarak yeni olmasına rağmen "Bir ülkenin çeşitli amaçlar için planlanması" çok uzun yıllardan beri bilinmektedir.

- Kolonializm ışığı altında Eski Yunan ve Roma'da,
- Askeri amaçlarla Roma ve Osmanlı'larda,
- Ekonomik amaçlarla Amerika ve Çin'de, pek çok planlama yapıldığı bilinmektedir.

Gerçek anlamına uygun çalışmalara ise, geçen yüzyılın sonlarından itibaren rastlanmaktadır.

Ülke Düzenleme fikrinin gelişmesi hakkında en açık bilgileri Serbest Piyasa Ekonomisini benimsemiş ülkelerde buluyoruz. Bilindiği gibi Serbest Piyasa Ekonomisini benimsemiş ülkelerde yaşam düzeni, Toplum-Ekonomi-Mekan ilişkileri üçgenine bağlıdır. Arz ve Talebin önemine göre, Piyasa Mekanizmasının bir bileşeni olan mekan bir denge kazanmaktadır. Başka tür bir deyişle, Emek-İş-Kapital İlişkileri (ki, bunlara ekonomide Allokation Faktörleri adı verilmektedir) hem yaşama düzeninde, hem de üretimde uygun sonuçlar vermelidir.

Bu teorinin gelişmesiyle, piyasanın istediği her mekan, piyasaya bağımlı olmayan diğer mekan gereksinimlerini doğurdu. Örneğin Kamu Donatımları için, altyapı için geniş alanlara gereksinme duyuldu. İşte bu alanların tahsisi, devletin görevi oldu.

Ülke Planlaması alanında, konuyu kendi adıyla anılan kuramı ile ilk inceleyen 1830'larda Johann Heinrich von Thünen (1783-1850) olmuştur. Thünen, ekonomik ilişki ve eylemlerin, sosyal dokuya olan etkilerini incelemiştir.

"Ülke Planlaması" fikri daha çok 20. yüzyılın başlarında önem kazanmıştır. Bu yüzyılın başlarında hızla gelişen Şehirsel Yoğunluk Bölgelerinin doğurduğu ve doğuracağı zararlar dikkati çekmiştir. Yanı sıra Sosyoloji ve Tarımsal Politika Bilim Dalları da gelişme göstermişlerdir. 1910'larda Max Siering, "Arazi Mülkiyeti Dağılışı ve Kırdan Göç" adlı eserinde "Berlin'in gelişmesiyle kurulan Ticari Donatım halkın oraya alış-verişe gitmesini sağlamakta, bu durumu ülke içinde büyük şehirlere doğru bir iç göçü doğurmaktadır" denmektedir.

1933'te Walter Christaller'in Güney Almanya'da Şehirsel Merkezler adlı doktora çalışmasını yayınlamasıyla bu konuda bir adım daha atılmış oldu. Daha sonraları Lösch'ün "Ekonominin Mekansal Düzenlenmesi" adlı eseri yayınlandı. Her iki eser de idarecilere Ülke Planlaması konusunda çok önemli ışık tuttular. Çok ilginçtir ki, Lösch ve Christaller'in çalışmaları, uzun yıllar Almanya dışında ilgi görmüş ve benimsenmişlerdir.

1930'larda pek çok ülke, Ülke Planlama İlkelerinin eylem haline geçişini sağlamak üzere tüzel, idari ve siyasal temelleri üzerinde hazırlığa giriştiler.

Almanya 1935'te Reich Ofis'i kurdu. Hollanda 1941'de "Ulusal Düzenleme Komisyonu"nu; İngiltere ise 1942'de "Space Planning" adı altında, ulusal direktiflerin hazırlanma ve uygulanması sürekliliği ve birliğini sağlamak amacıyla bir bakanlık kurdu.

Bütün bu gelişmeler 2. Dünya Savaşının hemen öncesinde 3 yönden "Ülke Planlama" konusunu geliştirmiştir. Bunlar:

1-) Endüstriyel Gelişmeye paralel olarak köylerden şehirlere olan akın, tarımsal alanlarda yoğunluğun düşmesine neden olmaktaydı. Buna karşın, dengeli bir nüfus dağılışı gerekliydi ve önlemleri alınmalıydı.

2-) Diğer yandan, yüzyılımızın başından beri oluşan Şehirsel Yoğunluk Bölgelerinde fazla yoğunluk sağlıklı olmayan yaşama koşullarını doğuruyordu. Bunun çok zararlı sonuçları görülmüş ve önlem alınması fikri herkesçe benimsenmişti.

3-) 1930' lardaki dünya ekonomik krizi serbest piyasa modelinin giderek aynı şekilde serbest kalması bir şüphe yaratmıştı.

İşte bunlar, çeşitli yönlerden aktif bir ülke planlamasını ve politikasını zorlamaktaydı. Analizler, yapılan çalışmalar da bu fikri destekler anlamdaydı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hızla gelişen kalkınma çabaları, çeşitli ülkelerde yurt planlaması fikirlerini yeniden canlandırdı. Savaş sonrasında ilk çalışmalar, devletlerin bu manada aldığı idari kararlardan öteye gitmiyordu. Örneğin yine Almanya'da hazırlanan Ülke Planlaması konularını içeren bir rapor, Bakanlıklar arası Ülke Planlama Komisyonunun kurulmasını sağladı. Bunu 1955'te kurulan SARO "Ülke Planlama Bilim Komisyonu"nun kuruluşu izledi. Bu komisyon Almanya için Ülke Planlama İlkelerinin ve alınacak önlemlerin saptanmasını amaç edinmiştir. Komisyonun çalışmaları 1961'de "Federal Almanya'da Ülke Planlama" adı altında yayınlanınca, Federal Eyaletler, bu önerilerin ışığında kendi organizasyonlarını yenilediler. Nitekim

1963'ten itibaren, yıllık Ülke Planlama Raporları yayınlanarak, Federal Devlet ile Eyaletler arasındaki Planlama yönünden güçlükler ortaya kondu. Bu ilk rapor çok yararlı oldu. Zira bu raporun ışığı altında 1965'te Federal Almanya'da Eyalet ve Federal Devletin beraber hazırladıkları, Ülke Planlama Yasası meclislerden geçti.

Fransa'daki gelişmeler, Almanya'daki gibi olmamıştır. 1947'lerde başlayan Ülke Düzenleme ile ilgili fikir akımları sonunda 1951'de İmar ve İskan Bakanlığına bağlı "Ülke Planlama Dairesi" ve 1963'te "Ulusal Planlama Komiserliği"ne paralel, Başbakanlığa bağlı "Ülke Düzenleme Delegeliği" kurulabilmiştir.

Fransa ve Almanya'da bu konudaki gelişmeler sürüp giderken 1955'lerde "Kuzey-Batı Avrupa Ülke Planlama Konferans Heyeti" kurulmuştur. Heyetin üyeleri Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve Almanya'dır.

Türkiye'deki Durum

Türkiye'deki Ülke Planlama konusundaki çalışmalar, bir anlamda Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile başlar ve askeri amaçlar güder:

- Selçukluların 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya gelmeleri ve Anadolu'yu Batı kıyılarına kadar ele geçirmeleri ve daha da Batı'ya yayılmalarını sağlamak için İznik'i başkent yapmaları,
- Batı Anadolu'nun Türkleşmemesini sağlamak için 1097'de başlayan ve pek çok yıl devam eden Haçlı Seferleri, Batı Anadolu'nun Bizans'ta kalmasını amaçlıyordu. Konya'nın ikinci başkent oluşu ise Batı'yı ele geçirmek amacına yönelikti,
- İstanbul'un 1204'te (IV. Haçlı Seferinde) Latinler tarafından ele geçirilişi ve Moğolların Anadolu'ya gelişleri (1210) ile Selçukluların Batı Anadoluyu ele geçirme çabaları, aslında Dünya Ticaret Yoluna sahip olmaya yönelikti,
- Selçukluların bütün Anadolu'yu ele geçirdikten sonra, bütün yurt yüzeyine Kervan Yolları yapımı, ulaşım ve erişme yönünden iyi planlanmış gibi görünüyordu. Zira bu yollarda her 9 saatlik askeri yürüyüşten sonra duraklama ve konaklama noktalarına gereksinme vardı. İşte bu gereksinme de Anadolu'da Kervansaray ağını doğurmuştur.

Kervansaraylar, dışa karşı iyi korunan (Korsan ve hırsızlara karşı) ve Sultanın gücünü aksettiren bir anlam taşıyordu. İşte bunlar Selçukluların belirli bir ülke planlaması ilkeleri olarak kabul edilebilir.

Osmanlılar'da ise Fatih, Osmanlıları bir dünya devleti haline getirdikten sonra, o zamana kadar askeri bir işgal devleti karakterinde olan dokuyu değiştirdi. Yeni bir idari sistem geliştirdi. Ülkeyi 3 yıldızlı Paşa-Beyleri'nin yönettiği Eyalet'lere ayırdı. Eyaletleri ise Sancakbeylerinin yönettiği Sancak'lara ve Sancakları da Kadıların yönettiği Kaza'lara böldü.

Bu örgütlenme, Osmanlıların yüzeyde kalmayan bir Ülke Planlamasını geliştirmiş ve bu suretle İmparatorluğun uzun yıllar yaşamasını sağlamıştır.

Selçuklulardan miras kalan Kervansaraylara yüzlerce yenisi yapılarak, bu planlama motifi İmparatorluğun çöküşüne kadar süregeldi.

Tanzimatla bu idari örgütlenme yenilenmiş ve bilindiği gibi Eyaletler-Vilayetlere dönüştürülmüştür. Sancak ve Kazalar korunmuş, Nahiyeler idari sisteme girmiştir.

Türkiye'de Ülke Planlama'nın bugünkü anlamıyla anlaşılması, Cumhuriyet devrinde olmuştur. Cumhuriyetin ilk yılları kuruluş çabaları içinde geçmiş, daha sonra Türkiye'de sanayileşmeyi amaçlayan Beşer yıllık Sanayi Kalkınma planları hazırlanmıştır. 1934'te başlayan 1. Beş yıllık Sanayi Planı hazırlanırken, Sanayileşmenin diğer sektörler üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Araya giren 2. Dünya Savaşı, planın uygulanmasını bir ölçüde aksattı ise de, savaştan sonra 1946'da ivedili sanayi planı hazırlanmıştır. Bu plan, projelerin tek tek bir araya gelmesinden ötede geniş kapsamlı bir iş planıdır. Yanı sıra hem sektörlerin talebinin hesaplanmasında, hem tüketim ve hem üretim ile birlikte düşünülmesi, ilginçtir. Bu plan, devletçi görüşü destekler. Ancak planın mali yönü halledilmemiştir. Bunu bertaraf edebilmek için 1947'de Vaner Planı adı ile tanınan 1947 yılı Kalkınma Planı (1948-1952) yürürlüğe girmiştir. Bu planın esas amacı, ABD'den kredi teminidir. Tarım, Sanayi, Özel ve Kamu sektörü ve altyapı yatırımlarına ağırlık; üretici yatırımlarına öncelik vererek kalkınmayı hedef alır. Buna rağmen bu plan sektörel plan olarak kalmıştır.

Ülke Planlama'nın günümüzdeki anlamıyla anlaşılması, İmar ve İskan Bakanlığı'nın kuruluşu ile başlar. 1956 yılında, Yeni İmar Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, tüm imar işleri ile uğraşacak bir Bakanlığın kurulması hazırlıklarına geçilmiş ve 1958 de 7116 sayılı kanunla İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur.

"Yurdun bölge, şehir, kasaba ve köylerinin planlanması, konut politikası", Bakanlığın görevleri arasındadır. Bölge planlama konusundaki çalışmaları ise, 1960'da Bakanlık içinde Kurulan Bölge Planlama Dairesi ile başlamıştır.

1962'de 77 sayılı kanunla, uzun vadeli planın yürürlüğe konulması sonucu, 1 Ocak 1963'ten başlamak üzere Beşer Yıllık dönemler halinde Kalkınma Planlarının uygulanmasına başlanılmıştır. Aynı yıllarda kurulan DPT, Ülke Planlamanın sektörel planlarını yapan bir organ haline gelmiştir.

3. Sosyo-Ekonomik Göstergeler

A-) Nüfus Yoğunluğu (km^2'de nüfus):

Bir ülke hakkında bilgi edinmek için başvurulacak ilk göstergedir. Toplam nüfusun ülke yüzeyine bölünmesiyle elde edilen bir sayıdır. Ülke içinde bu sayının çok üzerinde, yani çok daha yoğun yerler olabileceği gibi çok daha seyrek yerler de vardır. Türkiye için ortalama yoğunluk:

1965 sayımında 41 kişi/ km^2
1970 sayımında 46 kişi/ km^2
1975 sayımında 52 kişi/ km^2
1980 sayımında 58 kişi/ km^2
1985 sayımında 66 kişi/ km^2' dir.

Buna göre, daha yoğun yerler, ilçe sınırları içinde 1980 sayımında, İstanbul ve yakın çevresindedir. Örneğin Şişli ilçesinde km^2 de 91513 kişi yaşamaktadır. En seyrek yerler ise Türkiye'nin Güney-doğu yöresinde bulunmaktadır. (Hakkari'de 11kişi/km^2). Türkiye'nin en az yoğun yeri olan Hakkari Uludere ilçesindeki yoğunluk, 6 kişi/km^2'dir.

Bu yoğunluklar yalnız karalardan oluşan yüzeydeki yoğunluklardır. Bir başka deyişle ülke alanı sahil çizgileri ile başlar, göller de esas alan dışı bırakılmıştır.

B-) Endüstri'de Çalışan Nüfus (Her 1000 kişide):

Bir ülkenin yapısı hakkında bize en iyi bilgiyi veren gösterge, endüstride çalışan nüfus miktarıdır. Bu nüfus, başka türlü bir deyişle endüstriyel işgücü, nüfustaki her 1000 kişiye göre verilir. Türkiye için bu değerler henüz her kent için ayrı ayrı hassas olarak verilememektedir. İl ölçeğinde verilen değerler de, çoğu kez yanıltıcı olmaktadır. Türkiye için 1980'de, nüfusu 200.000'den fazla olan kentler için il sınırları endüstriyel işgücü sayıları şöyledir:

YIL 1980
Tarım: % 52.46
Sanayi: % 19.30
Hizmet: % 29.23

İL	İl sınırları içinde endüstride çalışan Nüfus (1970)	İl Nüfusu (1970)	Endüstride Çalışan Nüfus (1000 de)
İstanbul	248.332	2.995.191	83
Ankara	51.981	2.023.031	25.5
İzmir	47.260	1.430.368	33
Adana	25.437	1.035.373	24.5
Bursa	31.825	847.605	38
Gaziantep	15.358	604.756	25.5
Eskişehir	13.614	463.458	29.5
Konya	9.602	1.289.500	7.5

Tablo aldatıcıdır. Zira yaptığımız şey burada sadece matematiksel bir işlemdir. Kentlerdeki aktiviteyi il düzeyine yaymaktır.

Genel olarak, şehrin nüfus yoğunluğu ile endüstride çalışan nüfusu arasında sıkı bir ilişki vardır. Seyrek ve düşük sayıda bir nüfus yoğunluğu, endüstride de çalışan nüfusun az olduğu anlamını taşır.

Isenberg yöntemine göre: Tarımsal alanlarda 60/100 kişi;
Miks alanlarda endüstride 60-120/1000 kişi;
Endüstri ve yoğunluk bölgelerinde ise endüstride 120'den fazla kişi çalışmalıdır.

C-) Reel Vergi Gücü:

Reel vergi gücü, bir ülke ekonomisinin mali gücünü anlatan bir göstergedir. Bir bölgenin ödediği yıllık verginin o bölge nüfusuna bölünmesiyle elde edilen bu sayı:

- O bölgenin mali gücü ve
- O bölgenin alt yapısının kalitesi hakkında kesin bir ölçü verir.

D-) Gayri Safi Milli Hasıla Payı (Çalışan Nüfusa Göre)

Bir bölge sınırları içinde üretilen sosyal ve ekonomik ürünlerin ülkenin tüm ekonomisine yarattığı Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı, o bölgenin iş kapasitesi ve ekonomik durumunu ortaya koyan önemli bir göstergedir. Ürün için gerekli hammadde, altyapı kullanımı, ihraç malları, ekonomideki girdi ve çıktıların çalışan nüfusa düşen payları, o bölgenin hem fiziksel mekan ve hem de ekonomik potansiyel yönünden kapasitesini simgeler.

4. Ülke Fiziksel Planlaması Genel İlkeleri

Ülke fiziksel planlamasının genel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

1-) Ülkenin bölgelerinde, sağlık koşulları uygun yaşama ve çalışma olanakları yaratmak, sosyal, ekonomik, kültürel yönlerden dengeli bir dağılım sağlamak veya varsa düzeltmek, devam ettirmek ve geliştirmek, yoksa kurmak ve yaratmak.

Bu koşulların bulunmadığı geri kalmış bölgelerde, bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel dokusunu değiştirecek önlem ve olanaklar getirmek.

2-) Ülke yüzeyinde ulaşım ağı ile altyapı ağının gelişmelerini, kara-deniz ve hava ulaşımlarının birbirleriyle ahenk içinde ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmalarını sağlamak.

3-) Yaşama koşulları bütünü ile Ülke ortalamasının altında bulunan bölgelerde (veya geri kalmasından korkulan yerlerde) sosyo-ekonomik ilişkiler ve kültürel donatımları düzeltmek, bu bölgelerde her yerleşmeden uygun uzaklıkta donatımları düzeltmek, bu bölgelerde her yerleşmeden uygun uzaklıkta donatım merkezleri (Şehirsel Gelişme Merkezleri) planlamak, kurmak.

4-) Tarımsal Alanlar ile Orman Alanlarının verimini arttıracak önlemler almak ve bu önlemlerin mekan organizasyonu ile ilişkilerini kurmak, arazi kullanılışındaki verimin artırılmasını destekleyici önlemler getirmek.

5-) Kırsal bölgelerde uygun nüfus yoğunluğunun homojen dağılmasını sağlamak, uygun ve yeterli sayıda işyerleri temin etmek, bu işyerlerinde çalışacak işgücünün yetişmesini desteklemek.

6-) Sağlıklı yaşama koşullarının bozulduğu Şehirsel Yoğunluk Bölgelerinde, bozulan yaşama koşullarını uygun hale getirecek önlemleri almak, ekonomik ve sosyal dokunun dengeli dağılımını sağlamak.

7-) Dinlenme alanları, Orman alanları, Turistik alanlar ve korunması gerekli doğa ve şehir parçalarının korunması ve bakımını sağlamak, bu alanlara uygun ölçülerde kullanma fonksiyonlarını getirmek.

8-) Çevre sağlığı ve korunması yönünden (su, hava kirlenmesi, gürültü, çöp, v.s.) gerekli önlemleri getirmek.

9-) Ülke Planlamasının genel karakteri olarak, milli varlığı koruyucu ve bu genel karakteri destekleyici bir tutum getirmek; tarihsel donatımlar ve gelenekler, örf ve adetlerin korunmasına çalışmak, sivil ve askeri savunma için gerekli donatımları düşünmek, mekanda bu fonksiyonlar için yer ayırmak.

10-) Bu hedeflere ulaşmak, ancak uygun ve kavranabilir ölçekte lokal ve bölgesel planlamalar ile olanaklıdır. Bu bakımdan Ülke Planlamasının mekansal organizasyonu, Bölge ve Lokal planlamaya oturtulmalıdır. Ülke Planlama bu tip planlama çalışmalarını desteklemelidir.

5. Ülke Fiziksel Planlamasında Planlama Kademeleri

Ülke Fiziksel Planlamasında, planlama kademeleri şöyle olacaktır:

Ülkelerarası Planlama:

Bir devletin, bölgesinde veya birlikte yaşadığı ülkelerle yapacağı planlamadır. Bir başka deyişle, kendi Ülke Planlamalarında o ülkelerden gelen verileri dikkate alan planlama şeklidir.

Örneğin - AT Avrupa Topluluğu
RCD Kalkınmada İşbirliği Anlaşması
CENTO Bağdat Paktı (Türkiye-İran-Pakistan-İngiltere)
Kuzey-Batı Avrupa Ülkeleri Ülke Planlama Heyeti gibi.

Ülke Fiziksel Planlaması:

1-) Ülke Fiziksel Planlamasında, görev ve yetkiler, Ülke planlama yasasından alır. Türkiye'de henüz böyle bir yasa yoktur. Ancak, yerine geçebilecek, kalkınma planları ile İmar Yasası vardır.

2-) Amaç, Yaşama fonksiyonlarının (konut-çalışma-dinlenme- eğitim-donatımlar ve altyapı-ulaşım ve haberleşme) ülke mekanında en iyi şekilde geliştirilip planlanmasıdır.

3-) Bu amacın gerçekleşmesi, ülke içinde dengeli dağılışı esas ve hedef alır. Bunu sağlamak için kamu yatırımlarını düzenler, Kamu iktisadi kuruluşları ile özel sektöre yol gösterici nitelikte program ve planlama hedeflerini gerçekleştirecek teşvik önlemleri getirir.

Bölge Planlaması

1-) Bölge Planlaması, aynı bünye ve ilişkilere sahip yerleşmelerin, belirli fiziki bir mekan içinde bu planlama hedeflerine uygun olarak planlamalarını yapmaktır.

2-) Bölge Planlamanın alternatifleri şöyle sıralanabilir:

a-) Bir bölge içindeki mahalli idarelerin beraberce yaptıkları veya yaptırdıkları bölge planları

b-) Devletin yetkili kuruluşlarınca (Bayındırlık ve İskan Bak.) yapılan bölge planları.

Türleri:

- Geri kalmış bölgeler için yapılan planlar,
- Metropoliten kent çevreleri için bölge planlamaları,
- Kaynakları Zengin Bölgeler için Hazırlanan Planlar,
- Özel Bölgeler için hazırlanan planlar.

Şehir Planlaması:

Ülke ve Bölge Planlamaları ilkelerine, lokal gereksinme ve kriterlerin de eklenmesiyle yapılan lokal planlamalardır.

İki alternatifi vardır:

a-) Teknik Planlamalar: Devletçe yapılacak teknik ve sosyal altyapı planlamalarıdır (Yol, su, elektrik, kanalizasyon vb.)

b-) Lokal Planlama: Arazi kullanılışını yasal haklar ve müeyyidelere bağlayan, fiziksel mekanın organizasyonudur.

6. Hedefler:

Bir Ülke Planlamasının başarısı, kuşkusuz seçeceği hedeflere bağlıdır. Bu hedefler, aslında Ülke Planlama Yasasında belirlenmiş olmalıdır. Bizde bu eksikliği bir ölçüde kalkınma planları karşılamaktadır.

Kanımızca bu hedefler, strüktürel kategoriler için düşünülmelidir. Ülke için değişik strüktürel kategorisi olan 3 grup vardır:

A-) Yaşama koşulları bozulmuş Şehirsel Yoğunluk Bölgeleri

B-) Gelişmiş Sağlıklı Şehirsel Merkezler

C-) Geri kalmış ve fakat henüz Problem Bölgesi olmayan kırsal bölgeler.

Böyle bir tanımlamada gruplama yapabilmek için Gelişmiş-Sağlıklı Yaşama ve Çalışma Koşulları kavramına eğilmek gereklidir.

Gelişmiş-Sağlıklı Yaşama ve Çalışma Koşulları:

Bu kavramda, coğrafi yaşama ve çalışma koşullarının ötesinde, bütünüyle, mekanın ne derece ve nasıl kullanıldığı ve ondan nasıl yararlanıldığı vs.nin incelenmesi fikri yatmaktadır. Bu incelemelerde kullanılacak kriterler şöyle sıralanabilir:

1-) Nüfus ve bölgenin işgücü arasındaki dengesi
2-) Çalışan nüfusun sektörlere ayrılışı ve aralarındaki denge
3-) Sosyo-ekonomik, kültürel donatımların durumu
4-) Kazanç-gücü ve gelir dağılımı
5-) İşyeri-konut ilişkilerinde, erişme uzaklığı, harcanan para ve süre...

Bu kriterlerin incelenmesi sonucu "Yaşama ve Çalışma Koşulları" uygun olarak tanımlanan bölgeleri, "Dengeli sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkileri, çağımız insanı için gerekli yaşama konforuna (sosyal refah düzeyine uygun olarak) uygun çevreler" olarak tanımlayabiliriz. İnsan için gerekli yaşama koşullarının, yaşama fonksiyonları olduğunu yani 24 saatlik gereksinmelerimizi karşılayan periyodik fonksiyonlar olduğunu bir kez daha tekrarda fayda vardır.

Kuşkusuz, bu koşullara uygun yaşama ve çalışma hacmi sağlanmasında, politik ve yönetim sınırları çok rol oynayıcı sınırlar değildir. Bu fonksiyonlara uygun donatımlar düzenlenirken, o mekanın politik veya yönetim sınırları içinde kalan alandan çok, beraber yaşadığı alanın bütünü söz konusudur (16).

Kısaca ülke düzeyinde milli planlama en çok sayıda halka mümkün olan en yüksek derecede refahı temin edecek bir plan hazırlamaktan ibarettir. Bu plan mekanın belli bir sahasını kaplar. Böylelikle memleket dahilinde vuku bulan çeşitli faaliyetler ve hayati fonksiyonlar makul bir şekilde biraraya getirilirler. Demek ki, milli planlama her şeyden önce bütün faaliyetlerin koordinasyonudur. Fakat aynı zamanda ferdi planlamaya da imkan verir. Milli planlama mahiyeti icabı, iktisadi bir planlama değil, bir mekan planlamasıdır. Milli planlama, milletin faaliyet ve inkişafının en iyi şekilde olmasını temin edecek çerçeve ve bünyeyi meydana getirir (17).

---

(16) Orhan GÖKÇE; "Ülke Planlama İlkeleri", Yıldız Üniversitesi Yayın No:207, Yıldız Üniversitesi Matbaası, İstanbul-1990; Tekin AYDIN; "Ülke Düzenleme İlkeleri ve Yerleşme Sistemleri", İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, İTÜ Matbaası Gümüşsuyu-1972;İlhan TEKELİ; "Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Yayın No: 17, Mars Matbaası, 1971, Ankara.

(17) Ernst Egli, "Milli Planlamada Köyün Rolü.", TODAİE; Ankara, TU/456/AUG-1954, s.1

İKİNCİ BÖLÜM
Kuzey Anadolu Projesi

A- Karadeniz Bölgesine Genel Bakış

I- Avrasya Gerçeği ve Karadeniz Bölgesi

90'lı yılların başında Sovyetler Birliği' nin çökmesiyle bölgede ortaya çıkan siyasi değişme ve gelişmeler, iki kutuplu dünyada Batının bir uç karakolu durumunda olan Türkiye'yi yeni oluşan coğrafyanın merkezi konumuna getirmiştir. Bu yeni oluşan coğrafya parçasına AVRASYA denilmektedir.

Önümüzdeki dönemde (yakın geçmişten de ders alarak) tarihin Türkiye'ye tanıdığı bu fırsatı değerlendirmek için, gecikmeleri de telafi edecek yoğun bir çabanın gösterilmesi gerekmektedir. Bu çabanın gösterileceği en önemli alanlardan biri de bölgesel kalkınma planlarıdır. Avrasya bağlamında bunların başında Karadeniz Bölgesi ve bu bölgede de özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi gelmektedir. Bu önceliğin temel nedeni, Avrasya ile Türkiye arasındaki mevcut ekonomik ilişkilerin büyük ölçüde bu bölge üzerinden sağlanmasıdır.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus şudur: Avrasya olgusu gündemde bulunmasa dahi (ekonomik gereklilik), ülkenin geri kalmış bölgelerinden biri olan Karadeniz Bölgesi için böyle bir projeye ihtiyaç, sosyal bir gerekliliktir. Nitekim VII. BYKP Stratejisi de, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmayı öngörmektedir.

II- Bölgenin Genel Görünümü

Geniş anlamda Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin Karadeniz sahilleri ve bu sahillerle doğrudan bağlantısı olan sahile paralel 1. Kuşak iç bölgeler olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama kapsamına (İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illeri hariç) Karadeniz'e sahili olan tüm Anadolu illeri yanında, Bayburt, Gümüşhane, Amasya, Tokat ve kısmen Çankırı, Çorum ve Karabük illeri de girmektedir.

Bir bölgesel kalkınma planı açısından ele alındığında Karadeniz Bölgesi'nin başlıca eksiklikleri ana hatlarıyla şu noktalarda toplanabilir:

1-) Bölge dışına ve iç kesimlerinden bölge sahil şeridine yönelik yoğun göç olgusu,

2-) Özellikle ulaşımda çok yetersiz altyapı,

3-) Yetersiz sanayi,

4-) Yetersiz özel girişimcilik ve bölge dışına sermaye kaçışı,

5-) Neredeyse yok olmaya yüz tutan hayvancılık,

6-) Doğa ve iklim zenginliğine rağmen birkaç ürüne mahkûm olan tarım,

7-) Sağlıksız kentleşme ve hızla kirlenen çevre,

III- Yapılması Gerekenler

Yapılması gereken, öncelikle yukarıdaki sorunların çözümüne yönelik bu **bölgesel kalkınma planı** fikrinin benimsenmesi ve resmi makamlarla yerel kuruluşlara kabul ettirilerek hayata geçirilmesidir.

Bu sorunların varlığı ve çokluğu karamsarlığa yol açmamalıdır. Çünkü sağlayacağı büyük katkılar da dikkate alındığında, Türkiye bu tür bir programı rahatlıkla uygulayabilecek olanaklara sahiptir. Karadeniz'e yönelik böyle bir plan fikrinde şu noktalar çok önem taşımaktadır.

Birincisi, bu planın her düzeyde mutlak **işbirliği ve dayanışma** içinde ve **sosyal gereklilikten çok ekonomik gereklilikten** yola çıkılarak hazırlanmasıdır.

İkincisi, altyapı dışında bir tür **işletmeci anlayışıyla** hazırlanacak böyle bir planda, sağlayacağı ekonomik yararlar da dikkate alınarak **gönüllü katılımlara** geniş yer ve öncelik verilmesidir,

Üçüncüsü, bu planın kamuoyunu ilgilendiren bölümünün, halen uygulamada olan VII. **BYKP** içinde **DAP** (Doğu Anadolu Projesi)'la eş zamanlı olarak yer almasıdır,

Dördüncüsü, KAP bölge idaresinin **idari ve mali özerkliğe ve yerel ağırlığa** sahip bir yapıda kurulmasıdır.

IV- Karadeniz Kalkınma Projesi (KAP)

1. Neden Bölgesel Kalkınma?

VII. BYKP'nda, öncelik taşıyan yapısal değişim projelerine verilmiş, bu arada **"bölgesel dengelerin sağlanması"** başlığı altında, bölgesel gelişme ve fiziki planlama konusuna değinilmiş; ancak **GAP** dışında yeni bir entegre bölgesel kalkınma projesine yer verilmeyerek, sorun İl veya sektör bazında ele alınmıştır. Bu konuda **VII. Planın itiraf ettiği** bir husus, Kuzey Anadolu Projesinin gerçekliği bakımından büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki;

"Ülke bütününde yer alan her bölgenin farklı imkanlara, özelliklere ve sorunlara sahip olması, sektörel tercihlerle mekansal analizin birlikte ele alındığı yeni bir planlama yaklaşımını zaruri kılmaktadır... VII. Plan öncesi dönemde **kalkınma** planları ile getirilen kalkınmada **öncelikli yöreler** politikaları

ve tedbirleri, geri kalmış bölgelerin kalkınmasında ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında olumlu gelişmeler sağlanmasına rağmen, **bölgelerarası dengesizliklerin sürmesi sorun olmaya devam etmektedir.**

Otuz yılı aşan **planlı dönem** içinde uzun süredir uygulanmakta olan **kalkınmada öncelikli yöreler** rejimin bölge kalkınması ve özellikle Türkiye'nin sosyal ve ekonomik dengesizliklerin giderilmesi konusunda yetersiz kaldığının nihayet belirlenmesi ve yeni bir sistem uygulama gereğinin duyulması, plan anlayışında geç de olsa önemli bir gelişmedir.

Bölgesel kalkınma fikri, AB ile tam üyeliğe hazırlanan Türkiye için ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü, AB'nin en çok titizlik gösterdiği konu, Türkiye gibi bölgesel gelişmişlik farklarının bir türlü giderilemediği bir ülkenin tam üye olması halinde, doğacak yardım taleplerinin artmasıdır. İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın AB'den bu amaçla sağladığı ve çok büyük rakamlara ulaşan rakamlara ulaşan fonlar AB'yi yıldırmıştır.

2. Hangi Bölgelere Öncelik?

Bölgesel kalkınma projeleri konusunda Türkiye için başlıca şu bölgeler akla gelebilir:

a-) **GAP** Projesi (Halen uygulanmaktadır),
b-) **KAP** Projesi (Kuzey Anadolu Projesi),
c-) **DAP** Projesi (Doğu Anadolu Kalkınma Projesi),
d-) **KOP** Projesi (Konya Ovası Projesi),

Ancak; Kuzey Anadolu Projesi, yukarıda yer alan projelere Türkiye için yepyeni bir yaklaşımı da beraberinde getirmelidir: **Halkın, yerel-gönüllü kuruluşların ve serbest girişimcilerin katkısı ve katılımı...**

Yeni bir yapılanma içinde 6-12 yıllık toplam sürede uygulanacak bu entegre projeler sonunda, Türkiye'nin gelişmişlik düzeyi çok yükselerek dengeli bir duruma gelecek, ülke çapında altyapı birliği, bu yolla dış pazarlara entegre olma imkanı sağlanacak ve gelişmiş bölgelere yeni bir **itici güç** kazandırılacaktır.

3. Bir Model Olarak KAP Projesi

Bu yaklaşıma bir örnek olarak sunulan **KAP** Projesinin ana özellikleri şunlar olacaktır:

a-) İlkeler:

aa-) 3'er yıllık uygulama dönemi: Entegre kalkınma projesi 3'er yıllık dönemler itibariyle uygulanmalıdır. Esasen genel plan uygulanmasında 5 yıllık dönemler çok uzundur. Yatay ve Dikey nüfus hareketlerinin ve sosyal mobi-

litenin çok yoğun olduğu ekonomik yapının (parasal büyüklüklerin), çok değiştiği ortamda, tahmin ve değerlendirmelerin sağlıklı yapılabilmesi için ve ayrıca 4'er yıllık fiili seçim periyodları dikkate alınarak bu sürenin 3 yıla indirilmesi gerekir.

bb-) Özerk yönetim: Bu projeler, **özerk yönetimlere** sahip olmalı ve İdare Başkanlıkları şeklinde ilgili siyasi otoriteye bağlanmalıdır. İlgili siyasal otorite (Örneğin bir Devlet Bakanlığı) sadece kalkınma planı ve bu tür projelerin koordinasyonundan sorumlu olmalıdır.

cc-) Karma Yönetim Kadroları: **Proje yönetiminde** kamu görevlileri yanında bölgenin yerel yönetim yetkilileri ve projeyle bağlantılı gönüllü kuruluşlarla mesleki kuruluş temsilcileri de mutlaka yer almalıdır.

dd-) Yönetim Bütçeleri: **Projenin kamu kesimi uygulaması yıllık, özel veya katma bütçeler** şeklinde yürütülmeli, bu bütçelerde devlet bütçesinden ayrılacak fonlar, yapılacak yardımlar veya finanse edilecek yatırımlar-alt yada pilot projeler belirtilmelidir.

ee-) Projelerin hazırlanması: **Genel bütçe** yasaları ile bu tür yatırım harcamalarına imkan verilmelidir.

ff-) Alt projelerin hazırlanması: **Proje idaresi,** bölgeye yönelik **genel, sektörel, alt veya pilot projeleri** DPT ve ilgili yerel yönetimler, meslek kuruluşları ve gönüllü kuruluşlarla işbirliği içinde hızla hazırlayarak-hazırlatarak yıllık programlar halinde uygulamaya koymalıdır (1996 programında, tamamlanması öngörülen **Zonguldak- Bartın - Karabük** gelişme projesi dışında bölge ile ilgili somut bir gelişme yoktur).

gg-) İhalede Kolaylık: Projelerin uygulanmasında zaman kazanmak ve esneklik sağlamak bakımından **ihale mevzuatı** ve sair mali mevzuat konusunda kolaylık ve basitlik sağlanmalıdır.

hh-) Teknik ve mali denetim: **Yatırım projelerinin teknik denetimi** genel olarak proje idaresinin sorumluluğunda olacaktır. Ancak, **kontrol mühendisliği** görev ve sorumluluğu ilgili yatırımcı kuruluşa veya idareye değil, yatırımcı ile müteahhit firma arasında **bağımsız bir hakem** gibi görev yapacak ve sorumluluğu gerçekten üstlenebilecek olan **tarafsız danışma-kontrol mühendisliği firmalarına verilmelidir.** Bu firmalar en az 5 yetkili teknik elemandan kurulu ve tüzel kişiliğe sahip olmalıdır.

Proje idaresinin her türlü harcamalarının periyodik mali denetimi, DPT'nin koordinasyonunda ilgili devlet mali denetim kurullarından oluşacak komite-komisyonlar tarafından sağlanmalıdır.

ii-) Yönetim merkezi: Proje idaresi Ankara'da değil, bölgenin önemli merkezinde (Örneğin; **Trabzon** veya **Samsun**) kurulmalı, tüm cari giderleri devlet tarafından karşılanmalıdır. İdarede görev alacak elemanlar konularında mutlaka uzman ve deneyimli olmalıdır.

b -) Model Projelerin Kapsam ve İçeriği

KAP projesi kapsamında uygulanacak bölgesel sektörel veya alt-pilot projelerin seçiminde ve hazırlanmasında, genel plan çerçevesinde ve devlet-çe-hükümetçe bölgeye plan dönemi sonunda nasıl bir görünüm kazandırmak istediğinin belirlenmesine göre yapılacaktır.

Bu konuda **DPT**'nin ve ilgili yatırımcı kuruluşların hazırladıkları projeler, **KAP** idaresinin koordinasyonunda bölge illerinin yerel yönetimlerinin ve meslek kuruluşlarının önerileriyle birlikte değerlendirilerek uygun proje seçimleri yapılır ve yatırım öncelikleri belirlenir. Bu seçim ve sıralamalarda genel plan politikaları ve uygulamalarıyla uyum mutlaka gözetilmelidir.

KAP uygulaması sonunda Karadeniz Bölgesinin; özellikle ulaşım altyapısı tamamlanmış, diğer bölgelere ve dış dünyaya bu yolla entegre olmuş, doğal zenginlikleri yanında, tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi ve turizm potansiyeli (çevre sağlığı da gözetilerek) gerektiği ölçüde değerlendirilmiş, sosyal yapısı güçlendirilmiş olmalıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, göç veren ve Türkiye'ye yük olan bir bölge değil, göç alan ve Türk ekonomisine her konuda katkılar sağlayan, ekonominin yeni bir lokomotifi olan bir Karadeniz Bölgesi gerçekleşmelidir. Ancak, bölge kalkınmasının özel ve yerel girişim ayağı, genel plan ve verilecek teşvikler çerçevesinde kısa sürede başlatılmalıdır. Hızlandırılacak mevcut **GAP** projesi yanında **KAP** projesinin de Doğu Anadolu için öngörülen **DAP** projesiyle birlikte eş zamanlı-dönemli olarak ve bu model çerçevesinde uygulamaya konulmalıdır.

4-) Bölgesel Projeler İçin Finansman

Yukarıda ana çizgileriyle çerçevesi çizilmeye çalışılan **KAP** model projesi için öngörülen **finansman kaynakları** şunlardır:

a-) **Devlet bütçesinden** ayrılacak yatırım ödenekleri,

b-) Bölgedeki **özelleştirme** gelirlerinden ayrılacak bütçe payları,

c-) Bölgedeki yerel yönetimlerce (köyler hariç) veya bunların birliklerince ayrılacak bütçe payları,

d-) Bölgedeki **meslek kuruluşlarınca** ayrılacak bütçe payları ile **KOSGEB** bütçesinden bölgedeki **KOBİ**'lerin ve esnafın seçilmiş projelerine sağlanacak yardımlar,

e-) Bölgedeki **gönüllü kuruluşların** (dernek, tesis, vakıf vb.) belli alt projeler veya faaliyetler için sağlayacakları destekler

f-) **Sınır-kıyı ticaretinden** alınacak paylar

g-) Bölgede daha önce belli bir sermaye birikimi yaptıktan sonra başka bölgelere yerleşen ve yatırım yapan **iş adamlarından** veya şirketlerden, alacakları **diğer bölgelere ait teşviklerle orantılı** olarak devletçe kesilerek sağlanacak katkılar,

h-) Bölgede teşvikli yatırım yapmak isteyen **yurtdışındaki hemşehrilerin**, Türk girişimcilerin kendi yatırımları için sağlayacakları finansman (Bu konudaki potansiyel formaliteler kaldırıldığı takdirde büyük olacaktır.),

i-) **Hazine arazilerinden,** hazinenin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazilerden ve köy orta mallarından, altyapı ve arsa için yapılacak tahsis ve uzun vadeli kiralamalar,

j-) **Yap-İşlet Devret** yöntemiyle sağlanacak finansman,

k-) **Gümrük Birliği bağlamında Avrupa Birliğinden** sağlanabilecek proje kredileri ve teknik destekler,

l-) **KEİB** bağlamında uluslararası kuruluşlardan ve özellikle **Avrupa Yatırım Bankasından ve Dünya Bankasından** sağlanacak yardım ve krediler.

m-) Bölgede faaliyet gösteren bankalardan mevduat toplamına göre alınacak **fon payları,**

n-) Bölgedeki bazı önemli **ürün ve tüketim mallarından ve belirli hizmetlerden alınacak gönüllü katılım payları,**

o-) **Yabancı sermaye** yatırımları ve diğer finansman olanakları.

5. **Organizasyon ve Uygulama**

a-) **DPT, KAP** İdaresi Başkanlığı ve ilgili kuruluşlarca hazırlanan ve-veya hazırlatılan projelerin **uygun bulunması** halinde bunların tatbikine geçilecektir. Bu projelerden altyapıya ve temel kamu hizmetlerine ait olanlarda idare ve ilgili kamu kuruluşları doğrudan sorumluluk üstleneceklerdir.

b-) Bu kaynaklardan sağlanan **finansman imkanları,** projenin niteliğine ve ilgili kuruluşlarla yapılacak işbirliğine göre ayrı ayrı kullanılabilecektir. Bu şekilde farklı kaynaklardan farklı ancak birbirini tamamlayan projeler için **eş zamanlı** olarak harcama yapma imkanı doğacaktır.

c-) Bunun yanında, belli bir bölgenin, vadinin veya ilçenin (devlet tarafından finanse edilecek altyapı yatırımları dışındaki) sektörel projeleri, pilot ve alt projeleri için **birlik, şirket, kooperatif** veya **vakıf** kurulması ve o yöre halkının bağış, kredi veya hissedar olarak buna katılması ve bu yolla bir hizmet rekabeti yaratılması yoluna gidilecektir.

Bu konuda özellikle **yatırım şirketlerine** öncelik tanınacaktır. Bu ortaklıklar vergi kolaylıklarından yararlandırılacak ve kuruluş sermayelerinin önemli bir kısmı idarece karşılanacaktır. Yönetimleri tamamen **profesyonel yöneticilerle** gerçekleştirilecek bu şirketler, teşvik edilen kârlı yatırımlara gidecek ve gerektiğinde hisseleri kısmen veya tamamen yöre halkına devredilecektir.

d-) KAP Projesinin daha hızlı ve etkili uygulanabilmesi için, bölge Doğu Karadeniz (merkezi **Trabzon**), Orta Karadeniz (merkezi **Samsun**), ve Batı Karadeniz (merkezi **Zonguldak**) olmak üzere 3 alt bölgeye ayrılabilecektir.

Bu alt bölgelerde çok daha sınırlı bir alanı kapsayan **vadi, yayla, ova, kıyı veya delta** bazında detay projeler hazırlanabilecek veya mevcut bu tür projeler bölge projesine entegre edilebilecektir.

6. Bölgenin Dışa Açılması

Başlayacak proje uygulamalarıyla birlikte Bölgenin dışa açılma süreci de hızlanacaktır. Bu konuda **Trabzon** daha şimdiden büyük bir gelişme göstermektedir. Bu alanda **üretim, ticaret, ve dış pazarlamada** şu ilkelerin bölgede uygulanması mutlaka gözetilmelidir:

a-) Dış pazarın büyüklüğü (Avrupa, Avrasya vs.) dikkate alınarak daima **büyük ölçekli yatırımlar ve yeni teknoloji** tercih edilmelidir.

b-) Üretim **tam kapasite** yapılmalı ve sadece **TSE** değil uluslararası normlara da uygun olmalıdır.

c-) **Üretimde** ve **ulaşımda,** bölgenin dışa açılmasında en önemli bağlantıyı teşkil eden **Gürcistan**'la yakın işbirliği yapılmalı, ortak yatırımlara gidilmeli ve bu ülkenin bir tür **sosyal damping** özelliği taşıyan avantajlarından her iki ülke yararına faydalanılmalıdır.

d-) **Sarp sınır kapısının** her iki yönden insan ve eşya geçişi için yeterli düzeyde genişletilmesini Türk devleti üstlenmeli ve hızla tamamlamalıdır.

e-) Bölgede **kıyı ticareti** özellikle hammadde alımı yönünden **sınır ticareti** kapsamına alınmalıdır.

f-) Sanayide duruma göre **yerli girdi** ve **komşu ülkelerin avantajlı hammaddeleri** kullanılmalıdır.

g-) Tedarik, üretim, finansman, taşımacılık ve pazarlamada mutlaka işbirliği yapılmalı, müşterek firmalar kurulmalı ve bunlar komşu ve dış pazarlamalarla **İstanbul üzerinden değil, doğrudan irtibat kurmalı,** şube ve temsilcilikler açmalıdır. **Bölgenin ticaret ve sanayi odaları bu yönde birlikte özel bir teşkilatlanmaya yönelmelidir.**

h-) **Türkiye Kalkınma Bankası** ve **Türk Eximbank**'ı bu tür bölgesel projeleri özellikle dışa açılma yönünden desteklemelidir.

g-) **Çevre korumaya** yatırım, üretim ve dağıtım zincirinin her aşamasında özen gösterilmelidir.

Değerlendirme

Karadeniz Bölgesinin kalkınması için harekete geçme zamanı çoktan gelmiştir. Bu hareketin mutlak bir işbirliği ve dayanışmayı gerektirdiği açıktır. Bölgenin kalkınması için sistem ve yöntem olarak 3 temel görüş düşünülebilir. **Bunlardan birincisi,** mevcut olan anlayışı ve yapısı içinde projelerin uygulamaya konulması ve-veya hızlandırılmasıdır. Bunun bir çözüm olmadığı ve bazı şahsi inisiyatifler dışında bir teknik etkinlik taşımadığı şimdiye kadarki uygulamalardan anlaşılmaktadır. **İkinci görüş,** bölge planlamasına ağırlık verilmesi, ancak bunun GAP örneğinde olduğu gibi, yeni bir merkezi teşkilat veya DPT'nin bir taşra teşkilatı şeklinde yapılandırılmasıdır. Bu uygulamanın da bürokrasiyi arttırdığı, yalnızca kamu kaynaklarına bağımlı kaldığı ve bölge potansiyellerini harekete geçiremediği bir gerçektir. Kaldı ki, serbest piyasa düzenine geçme çabasını hala sürdüren Türkiye'de, sınırlandırılması gereken (ama her zaman varlığını sürdürmesi gereken) merkezi planlama ve uygulama anlayışının daha da genişletilmesi anlamına gelecek bu tür bir yapılanma uygun olmayacaktır.

Üçüncü anlayış, bölge kaynaklarına dayalı idari ve mali özerkliğe sahip bir bölge kalkınma sistemidir. Yukarıda ana özellikleri belirtilen modelde bir yandan yeni yapılanmaya ağırlık verilirken, diğer yandan altyapı yatırımlarının hızlandırılması da büyük önem taşımaktadır.

Bunun yanında, mevcut altyapıya dayalı faaliyetlere de uygun serbest girişimler aracılığıyla (örneğin sağlık ve eğitim hizmetleri için vakıflar, yatırım ve üretim için kooperatifler ve yatırım-ticaret ortaklıkları) hemen her kent, kasaba veya ekonomik bütünlük arz eden coğrafi alt bölgelerde kısa sürede başlanabilecektir.

Bölge halkının ve kuruluşlarının bizzat organize edeceği ve koordineli olarak yürütülecek bu tür faaliyetler, bölgedeki kalkınma hamlelerinin ilk temel taşlarını oluşturacaktır. Bu yönde ortaya konulacak her eser ve yapılacak her hamle, yenilerinin ve daha büyüklerinin habercisi olacaktır (18).

---

(18) **Talat SARAL**: "Karadeniz Kalkınma Projesi -KAP- Genel Bakış ve Çıkış Yolu", Ankara, 1996, Basılmamış Çalışma.

B-) Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı Kuruluşu Hakkında Kanun Tasarısı Gerekçesi

Kalkınma ve gelişme faaliyetleri ile birlikte, yatırımların bölgelere göre düzensiz dağılımı sonucu ülkemizde bölgelerin ekonomik ve sosyal kültürel gelişmişlik düzeyi, farklılıklar göstermektedir. Bu farklılaşma bölgelere göre gelir dağılımında eşitsizliklere yol açmaktadır.

Son 20 yılda dünyada çok büyük kalkınma ve gelişmeler sağlanmasına rağmen ülkemizde bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişme farkları gittikçe artmış, bölgelerin dengeli bir şekilde gelişmesinin sağlaması, dolayısıyla vatandaşlar arasında, refah seviyesi bakımından büyük uçurumlar oluşması önlenememiştir.

Ülkemizin gelişmesinde, bölgesel kalkınma kavramı her dönemde büyük önem taşımıştır. 1960'lı yıllarda bölge kalkınma planları yapılacağı kalkınma planlarında yer almakla birlikte, bu yönde ilk adım 1971'de DPT bünyesinde Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi kurulmasıyla atılabilmiştir. Bunu da GAP İdaresi Başkanlığının kurulması izlemiştir.

Bölgesel dengesizliklerin önemli olduğu ülkelerde sorun, genel ekonomik gelişme politikasıyla bütünleşen uzun süreli bölge planları içinde ele alınmaktadır. Birleşmiş Milletler ve AT tarafından yapılan çalışmalar böyle bir müdahalenin kamu otoritesine dayanmak zorunda olduğunu göstermektedir. Endüstrileşmenin ileri aşamasında bulunan ülkelerde geri kalmış bölgelerin kalkınması ile ilgili önlemleri altyapı, işgücü ve bölgesel özendirici önlemler olarak üç alanda yoğunlaştırmak genel bir eğilimdir.

Kuzey Anadolu için Bölgesel Planlama yapılırken, bölgenin Kuzey-Güney arasında geçiş konumu nedeniyle yetersiz altyapısı, yoğun olarak yaşanan aktif nüfus göçü nedeniyle işgücü ve istihdam sorunları ile bölgenin doğal güzellikleri ve çevresindeki dev pazar olanakları dikkate alınmalıdır.

Dünyamız ve etrafımızdaki ülkelerle, ülkemizdeki sorunlar özellikle son 10 yılda daha belirsiz ve karmaşık hale gelmiştir. Ülkemizdeki sorunların çözümünün tek elden ve merkezden çözümü güçleşmiştir. Bu gerçekten hareketle son yıllarda " Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi" geliştirilmeye çalışılmakta ve böylece kuzey komşumuz ve Karadeniz'e sahili olan ülkelerdeki gelişmeler Ülkemizin gelişimi açısından değerlendirilmektedir. Ayrıca VII. Beşyıllık Kalkınma Planı ve 1996 yılı programında bölgesel planlamaların geliştirileceği görüşüne yer verilmektedir. Yasa, bu yaklaşımların uygulanması amacına dayanmaktadır.

Sovyetler Birliğin'de ve Doğu Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, Karadeniz bölgesinin tekrar, başta Türkiye olmak üzere çevresindeki ülkeler ve toplumlar için büyük yararlar sağlayabilecek bir siyasi ve ekonomik ve kültürel ilişkiler sistemi haline dönüştürülmesi, kendi içindeki ilişkileri güçlendirerek dünya ekonomisine daha etkili bir şekilde katılabilmesi için tarihi bir fırsat yaratmıştır.

Böyle bir sistem, Türkiye'nin Uluslararası ilişkileri içindeki yerinin önemini büyük ölçüde artırabilir. Türkiye, önümüzdeki dönem içinde bilimsel, teknolojik, ekonomik ve kültürel alanda üstün başarı göstererek, barışçı ve Uluslararası hukuka uygun dış politika geleneğini de sürdürerek, kuzeyindeki yeni olanakların değerlendirilmesinde ve komşu ülkeler ile Uzakdoğu ülkeleri arasındaki işbirliği ve çevresinde lider rolü oynayabilir. Böyle bir rol, Türkiye'nin bir bütün olarak, Kuzey Anadolu Bölgemizin çalışkan halkının, bölgenin özellikle son on yıldaki bölgesel gerikalmışlığının aşılmasında, kendi yetenek ve becerilerinin ülke ekonomisine daha etkin katılımını sağlayacaktır.

Son on yılda sağlanan ekonomik ve teknik gelişmelerden Kuzey Anadolu Bölgesi payını alamamıştır. Yatırımlar azalmış, durmuş veya çok büyük oranda yavaşlayarak, programda bulunan projelerin bitiş süreleri uzamıştır. Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgeleri bakımından bölgenin gelişmişlik durumu geride kalmıştır. Doğal kaynaklar ve enerji potansiyeli büyük olan bu bölgede bu konularda büyük atılımlar başlatılamamıştır.

1996 yılı programına göre, 18 ili kapsayan bölgenin nüfusu Türkiye nüfusunun ancak % 15'i civarında kalmıştır. Buna karşılık yaşlı nüfus bakımından bölgenin payı % 20'ler civarında olup nüfus artış hızı ülke ortalamasının çok altında bulunmaktadır. Yani bölgeden aktif ve genç nüfus göç etmektedir. Köyler boşalmakta, işsizlik artmakta, faal nüfusun ekonomiye katkısı azalmaktadır. Kırsal kesimin boşalması, işsizlik başta olmak üzere, düzensiz kentleşme, ağır ekonomik ve toplumsal sorunlar yaratmaktadır. Bu durumda büyük kentlere ve batıya olan göç mevcut ülke sorunlarını da ağırlaştırmıştır. Kentlere yapılan göçün ekonomik ve sosyal yaşama uyum sorunları devam etmektedir.

Bölge illerinin Türkiye ulusal geliri içindeki payı nüfus payının altındadır. Bölgenin ulusal gelir içindeki payı 1979'da %10, 1995'de ise bundan daha aşağılara inmiştir. Bundan daha önemli olan, toplam gelir payının daha büyük oranda düşmüş olmasıdır.

Kuzey Anadolu insanımız girişimci ve araştırmacı özelliklere sahiptir. Bu insanların girişimciliği ve araştırmacılığı kapasitesinden yararlanılamamıştır.

Bölgede yapılacak olan ekonomik önemi haiz projelerin risk sermayesi çerçevesinde desteklenmesi ve teşvik edilmesi halinde Güney Asya ülkelerine benzer kalkınma hamlelerinin oluşturulması mümkün hale gelecektir. Bu ise; en çok, etkin bir bölgesel kalkınma çerçevesinde mümkün olacaktır.

Bu ve daha pek çok sorunu giderecek ve ülkemizin kalkınması ile uluslararası ilişkilerde yeni boyut getirecek olan Kuzey Anadolu Projesini, araştırmak, planlamak, gerçekleştirilmesini koordine etmek üzere etkin konumlu bir kuruluşa ihtiyaç vardır. Bunun için Kuzey Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Teşkilatı adıyla bir kuruluş kurulması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu kuruluş önce Kuzey Anadolu Projesi master planım hazırlatacaktır. Bu planın ışığında da proje kapsamına giren illerde gerekli çalışmalara başlanacaktır. Projenin uygulanması ve koordinesinde gerekli, illerin coğrafi, ekonomik, ticari ve diğer özellikleri dikkate alınarak bölge merkezleri taşra teşkilatları ile desteklenecektir.

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi kuruluşu gerçekleştikten sonra proje kapsamına giren illerin; Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ziraat Odaları, Muhtar Dernekleri, Valileri, Belediye Başkanları, Üniversite Rektörleri, İl Genel Meclisi Üyeleri ile Gönüllü Kuruluşları (her ilin merkezinde ve Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa'daki Vakıf ve Dernekleri) ve illere bağlı ilçe belediye başkanları ile istişari nitelikli yılda üç kez toplantı yapacak ve bu toplantıda ortaya çıkacak görüşleri Yüksek Kurul'a bir rapor halinde sunacaktır. Diğer taraftan bu idare yardımıyla gelişmiş yörelere göç eden yatırımcı vatandaşlarımızın tasarruflarının bölgeye çekilmesi de mümkün olacaktır.

Bölge içerisinde şu anda yapılan bölge kalkınma projeleri bulunmaktadır. Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma projesi ile Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Kalkınma Projeleri bunlar arasında sayılabilir. Kuzey Anadolu Projesi ile bunlar entegre edilerek, daha rasyonel yaklaşımlar yapılabilecektir.

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, İdari Teşkilatı, Kanunda sayılan görevleri doğrultusunda, ilgili bütün Kamu Kuruluşları ve özel Kuruluşlarla işbirliği yapabilir, ortak çalışmalara girebilir. Teşkilat yapısını, görevlerini gerektiği ölçüde organize edebilir.

C-) Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

I-) Kuruluş Amacı

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresinin kurulması hakkında bir kanun tasarısı hazırlanmış ve Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ne sunulmuştur. Kanun Tasarısına göre kanunun amacı şöyle belirlenmiştir: "yeni

teknolojiler ve girişimcilik ışığında Kuzey Anadolu Projesi kapsamına giren illerde ekonomik, sosyal ve kültürel olarak kalkınmanın yapılanmasını sağlamak amacıyla yatırımların gerçekleştirilmesi, plan, altyapı, konut, sanayi, maden, tarım, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak ve risk sermayesi desteklerini de kullanarak girişimciliği teşvik etmek üzere, Başbakanlığa bağlı, hükmi şahsiyeti haiz, katma bütçe ile idare edilen Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının (KAP) kuruluş ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemektir.

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, Başbakan'a bağlı olup, Başbakan bu teşkilatın yönetimi ile ilgili yetkilerini gerekli gördüğü takdirde bir Devlet Bakanı vasıtasıyla kullanabilir.

I-) Kapsam:

Kuzey Anadolu Projesi Bölgesi; Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Kastamonu, Sinop, Zonguldak, Bartın, Amasya, Tokat, Çankırı, Çorum ve Karabük illerini kapsar. Bugünkü sınırlar içinde yeni iller de proje kapsamına dahil edilir.

II-) Görevler:

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının görevleri şunlardır:

a-) Hükümetçe kabul edilen kalkınma hedefleri ve ülke kalkınma planları çerçevesinde, bölgede kalkınmayı ve sektörlerarası entegrasyonu sağlamak üzere Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile işbirliği yapmak,

b-) Bölge içindeki faaliyetleri yönlendirmek, uygulamasını değerlendirmek ve takip etmek,

c-) Plan ve yıllık programlara uygun olarak uygulama projelerini yapmak ve yaptırmak,

d-) KAP Bölgesine yönelik plan, program ve projelerin yapımı ve uygulamasına yönelik her türlü araştırmayı yapmak ve yaptırmak,

e-) Hazırlanan yıllık yatırım tekliflerinin yıllık Yatırım Programında gözönüne alınması için Devlet Planlama Teşkilatına sunmak. Devlet Planlama Teşkilatı içerisinde yapılandırılacak KAP Grup Başkanlığı ile koordinasyon içerisinde olmayı sağlamak,

f-) KAP Bölge kalkınma planları, programları ve projelerin uygulanması ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetleri ve proje uygulamalarını takip ve koordine etmek,

g-) Bölgede özel sektör ve yabancı sermaye faaliyetlerini, plan ve programların hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde yönlendirecek, teşvik ve tanzim edecek öneriler geliştirmek, uygulamayı takip etmek, iş ve yatırım ortamını geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmak,

h-) Bölgenin yurt içi ve yurt dışı yatırımcılara tanıtımı ile bunların bölgeye yatırım yapmaları için gerekli çalışmaları yapmak,

i-) Bölgedeki müteşebbislere, yatırım alanlarının tespiti, yatırım projelerinin hazırlanması ve uygulanması, işletmelerin yönetimi, teknoloji, finansman, pazar imkanlarının geliştirilmesi, işgücü eğitimi gibi konularda hizmet vermek. Bu konuda bölgede ekonomik önemi haiz girişimciliği teşvik ederek, halkın araştırmalara katkısını kullanmada değerlendirmek ve dinamiğinden yararlanmak,

j-) Bölgede kentsel ve kırsal gelişmeyi sağlamaya yönelik altyapı, konut, turizm, kültür projelerini, kamu ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde geliştirmek,

k-) Kamu kurum ve kuruluşlarına ait her türlü bina ve tesislerin yapılmasında koordinasyonu sağlamak,

l-) Yol, su, elektrik, kanalizasyon altyapısının gerçekleştirilmesinde altyapı, konut, sanayi ve ulaştırma ile ilgili hizmetlerin yürütülmesinde kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak,

m-) Mili Eğitim Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ile koordineli çalışarak, halkın her konuda eğitim düzeyinin yükseltilmesini amaçlayan çalışmalarda bulunmak,

n-) Kamu kurum ve kuruluşlarının her türlü dış kredi taleplerini incelemek ve ilgili mercilere görüş bildirmek,

o-) Başbakanlıkça bu konularda verilecek diğer görevleri yapmak.

III-) Kuruluş Yapısı

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, Kuzey Anadolu Projesi Yüksek Kurulu ile Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KAP İdaresi)'nden oluşur.

KAP İdaresi, yukarıda sayılan görevleri yürütmekle görevli ve yetkilidir.

IV-) KAP Yüksek Kurulu ve Görevleri

Kuzey Anadolu Projesi Yüksek Kurulu; Başbakan veya Kuzey Anadolu Projesi ile görevlendirilen Devlet Bakanının başkanlığında, Devlet Planlama Teşkilatının bağlı olduğu Devlet Bakanı, Hazine Müsteşarlığının bağlı oldu-

ğu Devlet Bakanı, Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Bayındırlık ve İskan Bakanı, Tarım ve Köy İşleri Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Orman Bakanından oluşur.

Sekreterya hizmetleri KAP İdaresince yürütülür.

Yüksek Kurul, KAP İdaresi tarafından hazırlanacak her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar.

Yüksek Kurulun çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar, Başbakan onayı ile yürürlüğe konulacak yönetmelikle belirlenir.

Gerektiğinde, Kurula konuları ile ilgili olarak diğer bakanlar da davet edilebilir.

V-) KAP İdaresi Başkanlığı

KAP İdaresi, bir başkan, iki başkan yardımcısı ile yeteri kadar personelden oluşur.

VI-) Personelin Görevlendirilmesi

Kadroları karşılık gösterilmek kaydıyla 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlere bağlı olmaksızın sözleşmeli personel çalıştırılabilir.

Ayrıca özel bilgi ve ihtisası gerektiren konularda kadro şartı aranmaksızın ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkmdaki hükümlerine bağlı olmaksızın yerli ve yabancı elemanlar sözleşmeli olarak çalıştırılabilir. Ancak, bu şekilde çalıştırılacak personel sayısı teknik hizmetler sınıfındaki kadrolu personel sayısının yarısını geçemez.

Genel ve katma bütçeli daireler, iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşları ile bunlara bağlı kuruluşlar ve müesseselerde çalışanlar, Başbakanlıkta sözleşmeli olarak istihdam edilebilirler. Başbakanlığın bu konudaki talepleri, ilgili kurum ve kuruluşlarca öncelikle sonuçlandırılır. Bu personel ilgili kurumdan aylıksız izinli sayılır. İzinli oldukları sürece memuriyetleri ile ilgili özlük hakları devam ettiği gibi, bu süreler terfi ve emekliliklerinde hesaba katılır. Terfileri başkaca bir işleme gerek kalmaksızın süresinde yapılır.

Başbakanlıkta kadro karşılığı ya da kadro karşılığı olmadan çalıştırılacak sözleşmeli personelin sözleşme usul ve esasları ile ücret miktarı ve her çeşit ödemeler Yüksek Planlama Kurulunca tespit edilir. Sözleşme ile çalıştırılacak personel, istekleri halinde Emekli Sandığı ile ilgilendirilir.

Ayrıca, yukarıda 3. fıkrada belirtilen kurumlarda görevli personel, aylık, ödenek, her türlü zam ve tazminatlar ile diğer mali, sosyal hak ve yardımları

kurumlarınca ödenmek kaydıyla geçici olarak Başbakanlık'ta görevlendirilebilirler. Bu şekilde görevlendirilenlere, 10. 10. 1984 tarih ve 3056 sayılı kanunun 31. maddesindeki hükümlere göre fazla çalışma ücreti ödenir.

Başbakanlık'ta beşinci fıkraya göre çalışanlar dışındaki personel Başbakanlık Merkez Teşkilatında çalışan personelin maaş ve ücretleri dışında, yararlandığı fazla çalışma ücreti ve diğer mali haklardan aynen istifade eder.

VII-) Sözleşme ile Araştırma-Etüt ve Proje Yaptırma

KAP İdaresi, planların yapılması, tatbikatı ve koordinasyonuyla ilgili olarak araştırma, etüt ve proje tetkiki gibi işleri, üniversite ve kamu kurumlarınca veya yabancı gerçek ve tüzel kişilere yaptırabilir.

IX-) İdarenin Gelirleri

KAP İdaresinin gelirleri şunlardır:

a-) Her türlü yardım ve bağışlar ile iç ve dış krediler,
b-) Faiz, hizmet ve kira gelirleri ile sair gelirler,
c-) Devlet bütçesinden ayrılacak ödenekler,

KAP İdaresinin ita amiri Başkandır. Başkan bu yetkisini yardımcılarına devredebilir.

KAP İdaresi Başkanlığının her türlü araç, gereç, bina ve tesisleri İdarenin talebi üzerine, uygun görülmesi halinde Başbakanlıkça sağlanır.

Başbakanlık görevleri ile ilgili olarak gerekli gördüğü bilgileri bütün kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden istemeye yetkilidir. Kendilerinden bilgi istenen kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişiler bu bilgileri zamanında vermekle mükelleftirler. Bu suretle elde edilen bilgilerden ticari sır mahiyetinde olanların gizliliğine riayet edilir.

Bu kanun hükümlerine göre yapılacak işlemlerde, 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 832 sayılı Sayıştay Kanunu ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümleri uygulanmaz.

KAP İdaresinin denetimi 20.10.1983 tarihli ve 72 sayılı Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname esaslarına tabidir (19).

---

(19) Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İç Batı Anadolu Profesi (İBAP)

1. İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı Kuruluşu Hakkında Kanun Tasarısı Gerekçesi

Devletin amaçlarının başında, bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişme farklarını mümkün olduğu kadar azaltarak, bölgelerin dengeli bir şekilde gelişmesini sağlamak, dolayısıyla vatandaşları arasında refah seviyesi bakımından büyük dengesizlikler oluşmasını engellemek gelmektedir.

Ülkemizde özellikle son yıllarda bölgelerarası gelişmişlik farkları artmıştır. Hükümet programında belirtildiği gibi, bölgelerarası dengesizliği gidermek, bölgelerarası toplumsal ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamak amacıyla, üretimi arttıracak, bölge halkına yeni iş ve geçim olanakları sağlayacak tedbirler alınması gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasında bölgeler arasındaki farklılıkları kaldırmak amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde 1971 yılında bir Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi kurmuştur. Daha sonra bu kurum bünyesinde Güney Doğu Anadolu Bölgesiyle ilgili bir takım düzenlemeler yapmıştır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), önce Devlet Su İşleri tarafından planlanan 13 büyük projenin toplamı olarak ortaya çıkmıştır. Sulama ve elektrik enerjisi projelerine, sanayi, ulaşım ve sosyal sektörler daha sonra dahil edilmiştir. Dünyada bugüne kadar denenmiş en iddialı bölge kalkınma projelerinden olan birisi olan GAP, daha sonra uygulanacak bölge kalkınma projeleri için de iyi bir örnek niteliği taşımaktadır.

Sadece ana projenin planlanması ve uygulanması yeterli olmamakta, buna bağlı olarak diğer sektörlerin ve projelerin de koordine edilmesi gerekmektedir. Her şeyden önce çok iyi ve ayrıntılı bir master plan çalışması yapılması zaruridir.

İç Batı Anadolu Bölgesi'ne ait ekonomik ve sosyal göstergeler, bölgenin kamu yatırım harcamaları, bankalardan alınan krediler, genel ve mesleki liselerdeki okullaşma oranları gibi göstergeler açısından Türkiye ortalamasının altında kaldığını göstermektedir. 1983-1993 yılları arasında bölge illerine yapılan kamu yatırım harcamalarının kişi başına düşen miktarına göre ülke sıralamasında Afyon 65, Uşak 64, Burdur 54, Isparta 50, Denizli 44, Kütahya ise 6. sırada gelmektedir.

1993 yılında bankalardan alınan tarımsal, mesleki, denizcilik, turizm ve diğer kredilerin kişi başına düşen miktarına göre ülke sıralamasında Kütahya 50, Afyon 32, Isparta 29, Burdur 28, Uşak 26, Denizli ise 11. sırada yer almaktadır.

1992-1993 öğretim döneminde genel ve mesleki liselerde okullaşma oranının Türkiye ortalaması % 44 iken, bu oran Afyon'da % 29.74, Denizli'de % 39.33, Burdur'da % 40.36, Kütahya'da % 40.90, Isparta'da % 43.18, Uşak'ta ise % 44.27'dir. Görüldüğü gibi bölge illerinin tamamının genel ve mesleki liselerdeki okullaşma oranı Türkiye ortalamasının altındadır.

Bütün bu değerler, İç Batı Anadolu Bölgesinde bir bölge kalkınma planı uygulaması mecburiyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu kalkınmayı İç Batı Anadolu Projesi sağlayacaktır.

Kalkınma ve gelişme faaliyetleri ile birlikte, yatırımların bölgelere göre düzensiz dağılımı sonucu ülkemizde bölgelerin ekonomik ve sosyal kültürel gelişmişlik düzeyi, farklılıklar göstermektedir. Bu farklılaşma bölgelere göre gelir dağılımında eşitsizliklere yol açmaktadır.

Son 20 yılda dünyada çok büyük kalkınma ve gelişmeler sağlanmasına rağmen ülkemizde bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişme farkları gittikçe artmış, bölgelerin dengeli bir şekilde gelişmesinin sağlaması, dolayısıyla vatandaşlar arasında, refah seviyesi bakımından büyük uçurumlar oluşması önlenememiştir.

Bölgesel dengesizliklerin önemli olduğu ülkelerde sorun, genel ekonomik gelişme politikasıyla bütünleşen uzun süreli bölge planları içinde ele alınmaktadır. Birleşmiş Milletler ve AT tarafından yapılan çalışmalar böyle bir müdahalenin kamu otoritesine dayanmak zorunda olduğunu göstermektedir. Endüstrileşmenin ileri aşamasında bulunan ülkelerde geri kalmış bölgelerin kalkınması ile ilgili önlemleri altyapı, işgücü ve bölgesel özendirici önlemler olarak üç alanda yoğunlaştırmak genel bir eğilimdir.

2. İç Batı Anadolu Projesinin Amaçları

A-) İç Batı Anadolu Bölgesinin Süratle Kalkındırılmasının Sağlanması:

Bölgenin gelişmişlik düzeyi Türkiye ortalamasının altındadır. Kalkınma hem ekonomik, hem sosyal amaçlı olacaktır. Bunun için tarım, hayvancılık, sanayi, madencilik, enerji, ulaştırma, iletişim, turizm, inşaat, altyapı alanlarında birbirleri ile entegre olmuş ve koordine edilmiş yatırımlar yapılacaktır.

B-) Nüfusun Dengeli Dağılımının Temin Edilmesi:

Bu, bölgenin en önemli meselelerinden birisi dengesiz nüfus dağılımıdır. Nüfus yoğunluğu bazı bölgelerde oldukça yüksekken, bazı bölgelerde çok azdır. Bu, dengesizlik bazı yerlerde kaynak israfına yol açarken, diğer yerlerde ise, kaynak yetersizliğine yol açmaktadır. Kırsal kesimdeki büyük göç hareketleri, bu dengesizliği daha da arttırmaktadır. Bölge kalkınmasının sağlanmasındaki en önemli unsurlardan birisi, nüfusun buna bağlı olarak da kaynakların dengeli dağılımını sağlamaktır.

C-) Ekonomik Hayatın Canlandırılması:

Bölgeler arasındaki ekonomik gelişmelerin dengesiz bir şekilde oluşması nedeniyle, bir iki il dışında ekonomik hayat adeta körelmiş, ticari saha daralmıştır. Özellikle dışa dönük ekonomik faaliyetler oldukça yetersizdir. Bölgedeki ekonomik hayatın canlandırılması, bölge içinden çok, bölge dışı ile yapılacak ekonomik faaliyetlere bağlıdır. Bu husus ülke ekonomisi için de çok önemlidir. Ege ve Akdeniz turizm bölgelerine coğrafi yakınlık açısından ihtiyaç maddelerinin bu bölgede üretilmesi, bu bölgenin ülke ekonomisi içindeki önemini daha da arttırmaktadır.

D-) Sanayi ve Tarımın Canlandırılması:

Bölgede bir iki ilin dışında daha önceden yapılmış az sayıdaki sanayi tesisinin dışında, yakın zamanda gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilecek olan ciddi bir sanayi yatırımı yoktur. Küçük ve orta ölçekli sanayi, kurulan çok sayıdaki organize sanayi bölgesine rağmen, ciddi bir atılım yapamamıştır. Tarım ise potansiyelinin büyüklüğüne aykırı olarak her bakımdan çok geridir. Özellikle doğal gazın bu bölgeye getirilmesi ile ihracat şansı yüksek olan ve geniş istihdam yaratan tekstil ve gıda yatırımlarının bu bölgede yapılmasını kolaylaştıracaktır. Bölgenin ayrıca hammadde temin kaynaklarına ve üretilen mamullerin ihraç edilebileceği limanlara yakınlığı da en büyük avantajıdır.

E-) Altyapı Eksikliğinin Giderilmesi:

Bölgedeki yerleşim yerleri, genellikle eski yerleşim yerleridir. Planlı şehirleşmenin örneklerine rastlanmakla birlikte, bölgede ciddi bir altyapı eksikliği bulunmaktadır. Bu altyapı eksikliği kendisini en çok kırsal kesimde hissettirmektedir. Kamuoyunda Türkiye'nin en geri kalmış bölgeleri olarak kabul edilen bir çok yerleşim yerinden daha da geri kalmış noktalar, İç Batı Anadolu Bölgesinde mevcuttur. Altyapı eksikliğinin giderilmesi, son derece olumsuz şartlarda hayatların ve varlıklarını idame ettirmeye çalışan insanlarımıza yaşama sevinci ve umudu ile beraber üretkenlik kazandıracak ve bunun diğer bir sonucu da nüfusun dengeli dağılımını sağlamak olacaktır.

F-) Bölge Halkının Hayat Standartlarının Yükseltilmesi:

Bölge insanının hayat standartları sadece ekonomik açıdan değil, sosyo-kültürel açıdan da geridir. Bölgeden göç eden nüfusun büyük çoğunluğunun vasıflı ve yüksek öğrenim görmüş insanlardan oluşması bunu ispatlamaktadır. Diğer projelerin yanında uygulanacak ek tedbirlerle bölge halkının hayat standartları mutlaka yükseltilmelidir.

Bütün bu amaçları gerçekleştirecek, uygulama ve koordine görevleri yapacak bir kuruluşa ihtiyaç vardır. Bunun için İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı adıyla bir kuruluş kurulmalıdır.

İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, kuruluşu gerçekleştikten sonra proje kapsamına giren illerin; ticaret odaları, sanayi odaları, ziraat odaları, diğer ilgili meslek odaları ve üniversiteleri, ilgili gönüllü kuruluşları (vakıf, dernek, birlik vb.) ile istişari nitelikli toplantılar yapacak ve bu toplantılarda ortaya çıkan görüşleri Yüksek Kurul'a bir rapor halinde sunacaktır. Böylece, bölge halkının projeden beklentileri belirlenmiş olacak, diğer çalışmalarda bu beklentiler gözönünde bulundurulacaktır.

İBAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, kanunda sayılan görevleri doğrultusunda, ilgili bütün kamu kuruluşları ve özel kuruluşlarla işbirliği yapabilir, ortak çalışmalara girişebilir. Teşkilat yapısını da, görevlerinin gerektirdiği ölçüde organize edebilir ve genişletebilir. İBAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının görev alanının genişliği ve projenin hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi 4. maddede belirtilen çalışmaların Devlet İhale Kanunu hükümleri dışında tutulmasını gerektirmektedir.

3. İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

A-) Kuruluş Amacı

İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresinin kurulması hakkında bir kanun teklifi hazırlanmış ve TBMM'ne sunulmuştur. Kanun Teklifine göre kanunun amacı şöyle belirlenmiştir: " İç Batı Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması yatırımların gerçekleştirilmesi, plan, altyapı, konut, sanayi, maden, tarım, hayvancılık, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı, hükmi şahsiyeti haiz, katma bütçe ile idare edilen İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının (İBAP) kuruluş ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemektir.

B-) Kapsam:

İç Batı Anadolu Projesi Bölgesi Isparta, Burdur, Denizli, Afyon, Kütahya ve Uşak illerini içine almaktadır. Bugünkü sınırlar içinde yeni iller de proje kapsamına dahil edilir.

C-) Görevler:

İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının görevleri şunlardır:

a-) Hükümetçe kabul edilen kalkınma hedefleri ve ülke kalkınma planları çerçevesinde, sektörler arası entegrasyonu sağlayacak şekilde kalkınma planları ve yıllık programlar hazırlanmasında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile işbirliği yapmak,

b-) Bölge içindeki faaliyetleri yönlendirmek, uygulamasını değerlendirmek ve takip etmek,

c-) Plan ve yıllık programlara uygun olarak İl Planlama Müdürlükleri ile birlikte uygulama projelerini yapmak ve yaptırmak,

d-) İBAP Bölgesine yönelik plan, program ve projelerin yapımı ve uygulamasına yönelik her türlü araştırmayı yapmak ve yaptırmak, İl Planlama Müdürlükleri ile birlikte koordinasyon toplantıları düzenlemek,

e-) Bölgedeki yatırımcı kamu kuruluşlarının yatırım proje tekliflerinin hazırlanmasında gerekli koordinasyonu sağlamak,

f-) Hazırlanan İBAP Bölgesi yıllık yatırım programlarının Devlet Yatırım Programına intikalini sağlamak,

g-) İBAP Bölge kalkınma planları, programları ve projelerin uygulanması ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetleri ve proje uygulamalarını takip ve koordine etmek, yatırım projelerinin uygulaması, izlenmesi ve koordinasyonu ile ilgili karar doğrultusunda yapılacak revizyon talepleri hakkında görüş vermek,

h-) Bölgede özel sektör ve yabancı sermaye faaliyetlerini, plan ve programların hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde yönlendirecek, teşvik ve tanzim edecek tedbirler tespit etmek, uygulamayı takip etmek, iş ve yatırım ortamını geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmak,

i-) Bölgenin yurt içi ve yurt dışı yatırımcılara tanıtımı ile bunların bölgeye yatırım yapmaları için gerekli çalışmaları yapmak,

j-) Bölgedeki müteşebbislere, yatırım alanlarının tespiti, yatırım projelerinin hazırlanması ve uygulanması, işletmelerin yönetimi, teknoloji, finans-

man, pazar imkanlarının geliştirilmesi, işgücü eğitimi gibi konularda hizmet vermek, ve bu hizmetlerin temini için hibe veya borç şeklinde yardımda bulunmak,

k-) Bölgede kentsel ve kırsal gelişmeyi sağlamaya yönelik altyapı, konut, turizm, kültür projelerini, kamu ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde geliştirmek,

l-) Kamu kurum ve kuruluşlarına ait her türlü bina ve tesislerin yapılmasında koordinasyonu sağlamak,

m-) Yol, su, elektrik, kanalizasyon altyapısının gerçekleştirilmesinde altyapı, konut, sanayi ve ulaştırma ile ilgili hizmetlerin yürütülmesinde kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak,

n-) Mili Eğitim Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ile koordineli çalışarak, halkın her konuda eğitim düzeyinin yükseltilmesini ve her derecedeki eğitim kurumlarının açılmasını sağlamak,

o-) Kamu kurum ve kuruluşlarının her türlü dış kredi taleplerini incelemek ve ilgili mercilere görüş bildirmek,

ö-) Başbakanlıkça bu konularda verilecek diğer görevlerini yapmak.

D-) Kuruluş Yapısı

İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, İç Batı Anadolu Projesi Yüksek Kurulu ile İç Batı Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (İBAP İdaresi)'nden oluşur.

İBAP İdaresi, yukarıda sayılan görevleri yürütmekle görevli ve yetkilidir.

E-) İBAP Yüksek Kurulu ve Görevleri

İç Batı Anadolu Projesi Yüksek Kurulu; Başbakan veya İç Batı Anadolu Projesi ile görevlendirilen Devlet Bakanının başkanlığında, Devlet Planlama Teşkilatının Bağlı olduğu Devlet Bakanı, Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanı, Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Bayındırlık ve İskan Bakanı, Tarım ve Köy İşleri Bakanı ile Isparta, Burdur, Denizli, Afyon, Kütahya ve Uşak Valileri'den oluşur.

Sekreterya Hizmetleri İBAP İdaresince Yürütülür.

Yüksek Kurulu, İBAP İdaresi tarafından hazırlanacak her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar.

Yüksek Kurulun çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar, Başbakan onayı ile yürürlüğe konulacak yönetmelikle belirlenir.

Gerektiğinde; Kurula konuları ile ilgili olarak diğer bakanlar da davet edilebilir.

F-) İBAP İdaresi Başkanlığı

İBAP İdaresi, bir başkan, iki başkan yardımcısı ile yeteri kadar personelden oluşur.

Başkan ve başkan yardımcıları hakkında 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 59. maddesi hükümleri uygulanır ve bunlar Başbakan tarafından atanır.

G -) Personelin Görevlendirilmesi

Kadroları karşılık gösterilmek kaydıyla 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlere bağlı olmaksızın sözleşmeli personel çalıştırılabilir.

Ayrıca özel bilgi ve ihtisası gerektiren konularda kadro şartı aranmaksızın ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlerine bağlı olmaksızın yerli ve yabancı elemanlar sözleşmeli olarak çalıştırılabilir. Ancak, bu şekilde çalıştırılacak personel sayısı teknik hizmetler sınıfındaki kadrolu personel sayısının yarısını geçemez.

Genel ve katma bütçeli daireler, iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşları ile bunlara bağlı kuruluşlar ve müesseselerde çalışanlar, Başkanlıkça sözleşmeli olarak istihdam edilebilirler. Başkanlığın bu konudaki talepleri, ilgili kurum ve kuruluşlarca öncelikle sonuçlandırılır. Bu personel ilgili kurumundan ücretsiz izinli sayılır. İzinli oldukları sürece memuriyetleri ile ilgili özlük hakları devam ettiği gibi, bu süreler terfi ve emekliliklerinde hesaba katılır. Terfileri başkaca bir işleme gerek kalmaksızın süresinde yapılır.

Başkanlıkta kadro karşılığı ya da kadro karşılığı olmadan çalıştırılacak sözleşmeli personelin sözleşme usul ve esasları ile ücret miktarı ve her çeşit ödemeler Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilir. Sözleşme ile çalıştırılacak personel, istekleri halinde T.C Emekli Sandığı ile ilgilendirilir.

Ayrıca, yukarıda 3. fıkrada belirtilen kurumlarda görevli personel, aylık, ödenek, her türlü zam ve tazminatlar ile diğer mali, sosyal hak ve yardımları kurumlarınca ödenmek kaydıyla geçici olarak Başkanlıkta görevlendirilebilirler. Bu şekilde görevlendirilenlere, 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı kanunun 31. maddesindeki hükümlere göre fazla çalışma ücreti ödenir.

Başkanlıkta beşinci fıkraya göre çalışanlar dışındaki personel Başbakanlık Merkez Teşkilatında çalışan personelin maaş ve ücretleri dışında, yararlandığı fazla çalışma ücreti ve diğer mali haklardan aynen istifade eder.

H-) Sözleşme ile Araştırma-Etüt ve Proje Yatırma

İBAP İdaresi, planların yapılması, tatbikatı ve koordinasyonuyla ilgili olarak araştırma, etüt ve proje tetkiki gibi işleri, üniversite öğretim üye ve yardımcıları ile yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilere sözleşme ile yaptırabilir.

İ-) İdarenin Gelirleri

İBAP İdaresinin gelirleri şunlardır:

a-) Her türlü yardım ve bağışlar ile iç ve dış krediler,

b-) Faiz, hizmet ve kira gelirleri ile sair gelirler,

c-) Devlet bütçesinden ayrılacak ödenekler,

İBAP İdaresinin ita amiri Başkandır. Başkan bu yetkisini yardımcılarına devredebilir.

İBAP İdaresi Başkanlığının her türlü araç, gereç, bina ve tesisleri İdarenin talebi üzerine, uygun görülmesi halinde Başbakanlıkça sağlanır.

Başkanlık görevleri ile ilgili olarak gerekli gördüğü bilgileri bütün kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden doğrudan istemeye yetkilidir. Kendilerinden bilgi istenen kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişiler bu bilgileri zamanında vermekle mükelleftirler. Bu suretle elde edilen bilgilerden ticari sır mahiyetinde olanların gizliliğine riayet edilir.

Bu kanun hükümlerine göre yapılacak işlemlerde, 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 832 sayılı Sayıştay Kanunu ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümleri uygulanmaz.

İBAP İdaresinin denetimi 20.10.1963 tarihli ve 72 sayılı Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname esaslarına tabidir (20).

---

(20) İç Batı Anadolu Bölge Kalkınma İdaresi Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Teklifi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Konya Ovası ve Ortaanadolu Bölge Kalkınma İdaresi (21)

1. Genel Gerekçe

Ülkemizde özellikle son yıllarda bölgelerarası gelişmişlik farkları artmıştır. Hükümet programında da belirtildiği üzere, bölgeler arasındaki dengesizliği gidermek, bölgeler arası toplumsal ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamak amacıyla, üretimi artıracak, bölge halkına yeni iş ve geçim olnakları yaratacak tedbirler alınması gerekmektedir.

Özellikle, sulama imkanlarının genişlemesiyle tarım sektöründe enerji üretiminin artmasıyla da sanayi sektöründe sağlanacak büyük gelişme sonucunda, Konya Ovası ve Orta Anadolu Bölgesi kapsamında bulunan şehir, kasaba ve köylerimiz kısa zamanda Türkiye'nin tarım, sanayi ve ticaret sektörleri bakımından gelişmiş bölgeleri arasına girecektir.

Tespit edilen hedeflere ulaşmada gerekli süratin sağlanması için, kanun kapsamına giren yörelerde plan, altyapı, konut, sanayi, maden, tarım, enerji ve ulaştırma gibi alanlar hizmetlerin düzenli ve etkili bir şekilde yürütülmesi gerekli görülmüştür.

Söz konusu hizmetleri yapmak veya yaptırmak, bu konularla ilgili gerekli tedbirleri almak veya aldırmak, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz olarak, Konya Ovası ve Orta Anadolu Bölgesi Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kurulması zorunlu görülmüştür.

2. Kuruluş Amacı

Bu kanunun amacı, Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması ve yatırımların gerçekleştirilmesi, plan, altyapı, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı, hükmi şahsiyeti haiz, katma bütçe ile idare edilen Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının (KOP) Kuruluş ve Görevlerine ilişkin esasları düzenlemektir.

---

(21) Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyony Raporu (1/490) Karar No:98, 29. 01. 1993

Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı Başbakana bağlı olup, Başbakan bu teşkilatın yönetimi ile yetkilerini gerekli gördüğü taktirde bir Devlet Bakanı vasıtasıyla kullanabilir.

3. Kapsam

Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölgesi, Konya, Niğde, Aksaray, Karaman, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Afyon illeri Ankara'nın güney ilçelerini, Eskişehir'in doğu ve güney ilçelerini kapsar. Bugünkü sınırlar içinde yeni iller kurulması halinde bu iller de proje kapsamına dahil edilir.

4. Görev

Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının görevleri şunlardır:

a) Hükümetçe kabul edilen kalkınma hedefleri ve ülke kalkınma planları çerçevesinde bölgede kalkınmayı ve sektörlerarası entegrasyonu sağlamak üzere Devlet Planlama Teşkilatı ile işbirliği yapma;

b) Bölge içindeki faaliyetleri yönlendirmek, uygulamasını değerlendirmek ve takip etmek;

c) Plan ve yıllık programlara uygun olarak uygulama projelerini yapmak veya yaptırmak;

d) KOP bölgesine yönelik plan, program ve projelerin yapımı ve uygulanmasına yönelik her türlü araştırmayı yapmak ve yaptırmak;

e) Hazırlanan yıllık yatırım tekliflerini Yıllık Yatırım Programı'nda göz önüne alınması için Devlet Planlama Teşkilatına sunmak;

f) KOP bölge kalkınma planları, programları ve projelerin uygulanması ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerini ve proje uygulamalarını takip ve koordine etmek;

g) Bölgede özel sektör ve yabancı sermaye faaliyetlerini plan ve programların hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde yönlendirecek, teşvik ve tanzim edecek öneriler geliştirmek, uygulamayı takip etmek, iş ve yatırım ortamını geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmak;

h) Bölgenin yurtdışı ve yurtiçi yatırımcılara tanıtımı ile bunların bölgeye yatırım yapmaları için gerekli çalışmaları yapmak;

i) Bölgedeki müteşebbislere, yatırım alanlarının tespiti, yatırım projelerinin hazırlanması ve uygulanması, işletmelerin yönetilmesi, teknoloji, finansman, pazar imkanlarının geliştirilmesi, işgücü eğitimi gibi konularda hizmet vermek;

j) Bölgede kentsel ve kırsal gelişmeyi sağlamaya yönelik altyapı, konut, turizm, kültür projelerini, kamu ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde geliştirmek;

k) Kamu kurum ve kuruluşlarına ait her türlü bina ve tesislerin yapılmasında koordinasyonu sağlamak;

l) Yol, su, elektrik, kanalizasyon altyapısının gerçekleştirilmesinde altyapı, konut, sanayi ve ulaştırma ile ilgili hizmetlerin yürütülmesinde kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak;

m) Milli Eğitim Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ile koordine ederek halkın her konuda eğitim düzeyinin yükseltilmesini amaçlayan çalışmalarda bulunmak;

n) Başbakanlıkça bu konularda verilecek diğer görevleri yapmak.

5. Kuruluş

Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Yüksek Kurulu ile Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KOP İdaresi)'nden oluşur.

KOP İdaresi 3. Maddede belirtilen hizmetleri yürütmekle görevli ve yetkilidir.

6. Yüksek Kurul ve Görevleri

Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Yüksek Kurulu; Başbakan veya Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi ile görevlendirilen Devlet Bakanının başkanlığında, Devlet Planlama Teşkilatı ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıklarının bağlı bulunduğu bakanlar, Bayındırlık ve İskan Bakanı, Tarım ve Köyişleri Bakanı ve Sanayi ve Ticaret Bakanından oluşur.

Sekreterya hizmetlerini KOP İdaresi yürütür.

Yüksek Kurul, KOP İdaresi tarafından hazırlanacak her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar.

Yüksek Kurulun çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar, Başbakan onayı ile yürürlüğe konulacak yönetmelikle belirlenir.

Gerektiğinde Kurula konuları ile ilgili olarak diğer Bakanlar da davet edilebilir.

7. KOP İdaresi Başkanlığı

KOP İdaresi, bir başkan, iki başkan yardımcısı ile yeteri kadar personelden oluşur.

Başkan ve Başkan Yardımcıları hakkında, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 59. maddesi hükümleri uygulanır ve bunlar Başbakan tarafından atanır.

8. Görevlendirme

Kadroları karşılık gösterilmek kaydıyla 657 sayılı Devlet Memurları Kanunun ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlerine bağlı olmaksızın sözleşmeli personel çalıştırılabilir.

Ayrıca özel bilgi ve ihtisası gerektiren konularda kadro aranmaksızın ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlerine bağlı olmaksızın yerli ve yabancı elemanlar sözleşmeli olarak çalıştırılabilir. Ancak, bu şekilde çalıştırılacak personel sayısı teknik hizmetler sınıfındaki kadrolu personel sayısının yarısını geçemez.

Genel ve katma bütçeli daireler, iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşları ile bunlara bağlı kuruluşlar ve müesseselerde çalışanlar, Başbakanlıkta sözleşmeli olarak istihdam edilebilirler. Başbakanlığın bu konudaki talepleri, ilgili kurum ve kuruluşlarca öncelikle sonuçlandırılır. Bu personel, ilgili kurumundan aylıksız izinli sayılır. İzinli oldukları sürece memuriyetleri ile ilgili özlük hakları devam ettiği gibi, bu süreler terfi ve emekliliklerinde hesaba katılır. Terfileri başka bir işleme gerek kalmaksızın süresinde yapılır.

Başbakanlıkta kadro karşılıklı ya da kadro karşılığı olmadan çalıştırılacak sözleşmeli personelin sözleşme usul ve esasları ile ücret miktarı ve her çeşit ödemeler Bakanlar Kurulu'nca tespit edilir. Sözleşme ile çalıştırılacak personel, istekleri halinde T.C. Emekli Sandığı ile ilgilendirilir.

Ayrıca, yukarıda 3. fıkrada belirtilen kurumlarda görevli personel, aylık, ödenek, her türlü zam ve tazminatlar ile diğer mali, sosyal hak ve yardımları kurumlarınca ödenmek kaydıyla geçici olarak başkanlıkta görevlendirilebilirler. Bu şekilde görevlendirilenlere, 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı Kanun'un 31. Maddesindeki hükümlere göre fazla çalışma ücreti ödenir.

Başkanlıkta 5. fıkraya göre çalışanlar dışındaki personel Başbakanlık Merkez Teşkilatı'nda çalışan personelin maaş ve ücretleri dışında yararlandığı, fazla çalışma ücreti ve diğer mali haklardan aynen istifade eder.

9. Sözleşme ile Araştırma, Etüt ve Proje Yaptırma

KOP İdaresi, planların yapılması, tatbikatı ve koordinasyonuyla ilgili olarak araştırma, etüt ve proje tetkiki gibi işleri, üniversite öğretim üye ve yardımcıları ile yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilere sözleşme ile yaptırabilir.

10. Kadrolar

Ekli listede yer alan kadrolar ihdas edilerek 190 sayılı Kanun hükmünde Kararnamenin eki cetvellere KOP İdaresi bölümü olarak eklenmiştir.

11. İdarenin Gelirleri

KOP İdaresinin gelirleri şunlardır:

a) Her türlü yardım ve bağışlar ile iç ve dış krediler;

b) Faiz, hizmet ve kira gelirleri ile sair gelirler;

c) Devlet bütçesinden ayrılacak ödenekler.

KOP İdaresinin ita amiri Başkandır. Başkan bu yetkisini yardımcılarına devredebilir.

12. Aaraç, Gereç ve Bina

KOP İdaresi Başkanlığının her türlü araç, gereç, bina ve tesisleri idarenin talebi üzerine, uygun görülmesi halinde Başbakanlıkça sağlanır.

Başbakanlık görevleri ile ilgili olarak gerekli gördüğü bilgileri bütün kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden doğrudan istemeye yetkilidir. Kendilerinden bilgi istenen kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişiler, bu bilgileri zamanında vermekle mükelleftir.

Bu suretle elde edilen bilgilerden ticari sır mahiyetinde olanların gizliliğine riayet edilir.

13. İdarenin Denetimi

İdarenin denetimi 20.10.1963 tarihli ve 72 sayılı Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname esaslarına tabidir.

14. Uygulanacak Hükümler

Bu kanun hükümlerine göre yapılacak işlemlerde 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 832 sayılı Sayıştay Kanunu ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümleri uygulanmaz.

Genel Değerlendirme

Ülke bütününde yer alan her bölgede, bölgenin arz ettiği özellikler, gelişme potansiyeli ve kendine özgü sorunlara göre farklı mekansal planlama yaklaşımları izlenmeli ve farklı bölgesel politikalar üretilerek kararlılıkla uygulanmalıdır. Ülke geneli için alınacak iktisadi ve sosyal politika kararlarının bölgesel gelişme politikalarıyla tutarlı olması gözetilmelidir (22).

Ülkemizdeki kalkınmışlık düzeyi, bölgesel gelişme sorununu giderek ön plana çıkarmaktadır. Konu, Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) ile daha da güncellik kazanmıştır. GAP'ın bir bölgesel gelişme sürecine dönüştürülmesi, konunun kapsamlı yaklaşım içinde ele alınmasına bağlıdır. Sosyo-ekonomik gelişmenin çok boyutlu içeriği, konunun analizinde entegre bölgesel gelişme yaklaşımını kaçınılmaz kılmaktadır. Entegre bölgesel gelişme yaklaşımına uygun olarak oluşturulacak bölgesel gelişme politikası ise, entegre bölgesel gelişme stratejisi şeklinde olmalıdır. Bu stratejide, bölgesel büyüme, bölge ekonomisinde istikrar sağlayıcı yapılaşma ve bölgelerarası dengelemeyle birlikte ele alınmalıdır. Ayrıca bu yaklaşımlara uygun bir bölgesel planlama da aynı şekilde entegre bir planlama olmalıdır. Bu yaklaşımlara uymayan bölgesel politika uğraşlarının sonuç ve başarısı sınırlı kalmaktadır. Ülkemizde GAP'ın ve diğer bölge kalkınma projelerinin başarısı ve plan bölgelerinin kalkınma sorununun çözümü, ancak bu yaklaşımlarla mümkündür (23).

Hazırlanan kanun tasarı ve tekliflerinin ortak özelliği Güney Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı için çıkarılmış bulunan 27.9.1989 tarih ve 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (24) temel alınmış olmasıdır. Ancak bilinmektedir ki "GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, bu yapı ve örgütlenme modeli ile klasik anlamda bir "bölgesel kalkınma ajansı" sayılamaz." (25)

---

(22) Devlet Planlama Teşkilatı, "Bölgesel Dengelerin Sağlanması." Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yapısal değişim Projeleri Komite Raporları, Mart-1995, s. 5

(23) Hüsnü Erkan, "Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme" Kavram Matbaası, İzmir,1987, s.208

(24) 388 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulanması sürecinde ortaya çıkan hukuki sorunlar için bkz.; Tuncay Armağan, "388 Sayılı Güney Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Üzerine Bir İnceleme", Gaziantep, 1996

(25) Şerif Şimşek, Adem Öğüt, "Planlama Yönetiminin Bölgesel Boyutu "Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) Yönetimi Örneği." Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 12, Sayı 1-2, Yıl-1998, s.298

Kaynaklar

AÇMA, Bülent; "Gelişmiş Ülkelerin Azgelişmiş Bölgelerini Geliştirmeyi Amaçlayan Politikaların İncelenmesi ve GAP Örneği", İTO Yayını, İstanbul,1991.

ARMAĞAN, Tuncay; "388 Sayılı Güney Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Üzerine Bir İnceleme", Gaziantep, 1996.

ATALIK, Gündüz; "Bölge Planlamasına Giriş," İTÜ Kütüphanesi, Sayı:1399, İstanbul-1989.

AYDIN, Tekin; "Ülke Düzenleme İlkeleri ve Yerleşme Sistemleri", İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, İTÜ Matbaası Gümüşsuyu-1972.

ÇINAR, Recai; "Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Pazarlama Stratejileri," Atatürk Üniversitesi, İİBF dergisi, Cilt10, Sayı1-2, Yıl1993.

DİNLER, Zeynel; "Bölgesel İktisat," Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa-1994.

EGLİ, Ernst; "Milli Planlamada Köyün Rolü.", TODAİE; Ankara, TU/456/AUG-1954.

EKONOMİK FORUM;" Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7, s.6-7.

ERDOĞAN, Selim; "Türkiye'de Planlı Dönemde Bölgesel Dengesizlik," Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 9, Sayı 3-4, Yıl 1992.

ERKAN, Hüsnü; "Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme," Kavram Matbaası, İzmir-1987

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI; "Bölgesel Dengelerin Sağlanması," Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Temel Yapısal Değişim Projeleri Komite Raporları, Mart-1995.

GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ; "GAP Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşım," Ankara, Nisan-1996.

GÖKÇE, Orhan; "Ülke Planlama İlkeleri", Yıldız Üniversitesi Yayın No:207, Yıldız Üniversitesi Matbaası, İstanbul-1990.

GÖKÇEN, Ahmet; "Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Uygulanan Gelişme Politikaları," Prof. Dr. Süleyman Barda'ya Armağan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul-1988, Cilt 45, Yıl-1987, Sayı 1-4.

GÖKTÜRK, Attila; "Kentleşme ve Bölgesel Gelişme Süreçleri Üzerinde Bir İnceleme," Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Nisan-1997, Cilt XXI, Sayı 198.

İç Batı Anadolu Bölge Kalkınma İdaresi Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Teklifi.

Kuzey Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı.

MİLLİ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ, "Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri," Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınlarından No:2, Ankara-1993.

MIHÇIOĞLU, Cemal; "Eğitimde Yörelerarası Dengesizliğin Neresindeyiz ?", Öğrenci Seçme

ve Yerleştirme Merkezi. Araştırma Geliştirme Birimi, AGB-0016, Ankara,1989.

ÖZŞEN, Tayfur; "Planlama Yönetimi." İçişleri Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1987.

PAZARLAMA DÜNYASI; "Güney Doğu Anadolu Projesi ve Pazarlama Stratejileri," Kasım-Aralık 1992, Yıl-6, Sayı-36.

SAKAOĞLU, Adnan; "Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi," Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7.

SARAL, Talat; "Karadeniz Kalkınma Projesi -KAP- Genel Bakış Ve Çıkış Yolu", Ankara, 1996, Basılmamış Çalışma.

SÖNMEZ, Mustafa; "Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu: Bölgesel Dengesizlik," Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, Haziran, 1998, İstanbul

ŞİMŞEK, Şerif, ÖĞÜT, Adem; "Planlama Yönetiminin Bölgesel Boyutu Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) Yönetimi Örneği," Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 12, Sayı 1-2, Yıl 1998.

TANERİ, Ergun; "Bölge Planlama," Yıldız Üniversitesi Yayınları Sayı:186;İstanbul-1986.

TEKELİ, İlhan; "Bölge Planlaması Üzerine," İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul-1972;

TEKELİ, İlhan; "Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Yayın No: 17, Mars Matbaası, 1971, Ankara.

TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ; "GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu," 10-12 Kasım 1993, Ankara.

YİĞİT, M. Şirin; "Dünden Bugüne GAP," Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7.

YÜCELİK, Lütfi; "DAP Sevindirici Bir Girişim," Ekonomik Forum, "Azgelişmiş Yöreler İçin Bölgesel Planlar," 15 Temmuz 1999, Yıl-6, Sayı-7.

Muğla'da "Toplum Kalkınması" Seminerinde
Profesör Fehmi Yavuz ve Vali Şerif Tüten ile (1964).

DPT'nin Korkuteli'nin Akyar Köyünde düzenlediği
"Önderler Kamp"ındaki kimi yerel Önderlerle (1964).

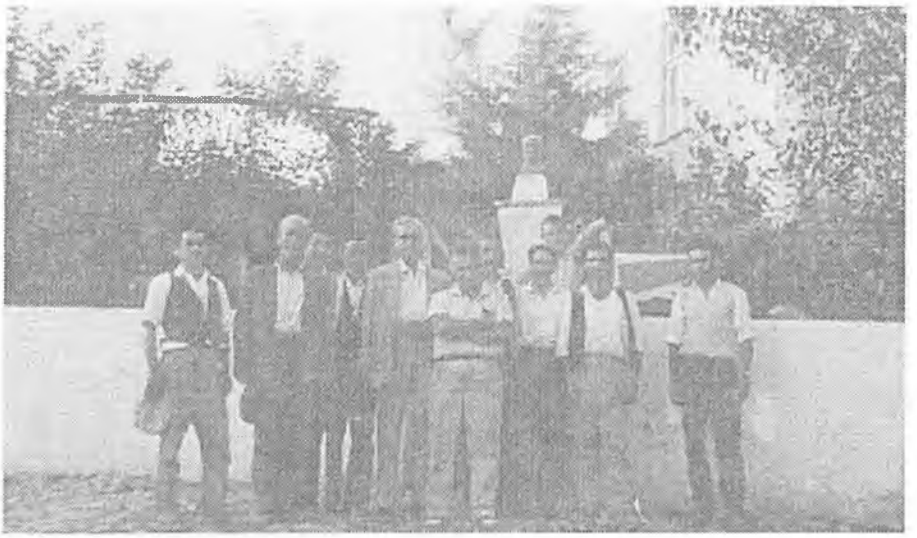

İstanbul Valiliği Örnekköy Çalışmalarını
Tepecik Köyünde Yerinde İncelerken (1963).

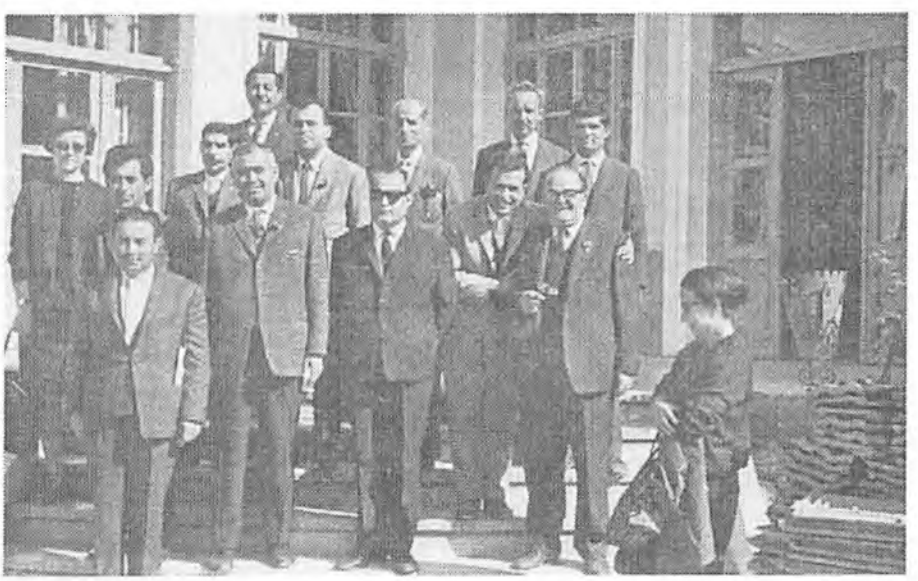

Toplum Kalkınması ve Halk Eğitimi Uzmanları ve
Profesör Fehmi Yavuz ile Birlikte Bir Seminer Sırasında (1965).

Aziz Nesin ile Vakıf'ta Son Görüşmemiz.

Batıkent Projesinin Uluslararası Başarı Ödül Törenine Katılanlarla Birlikte.

Türkiye Milli Kooperatifler Birliği'nin Düzenlediği Konferansta.

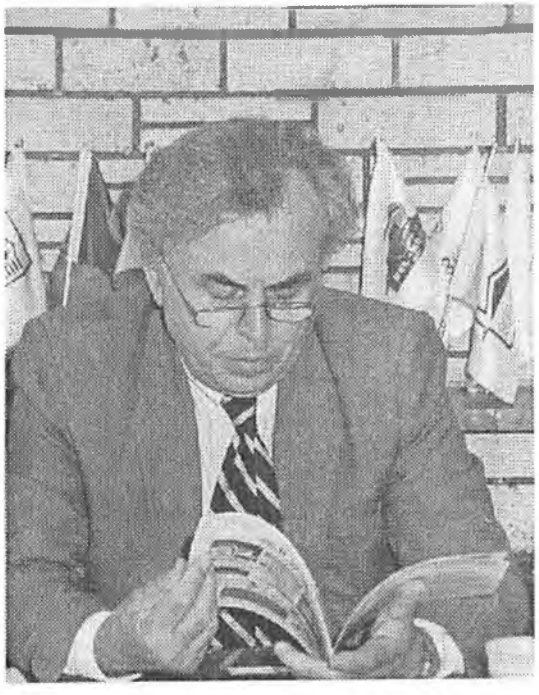

Kent Kooperatifçileri ile Birlikte.

Harita ve Kadastro Mühedisleri Kurutltayında.

Kürsü Arkadaşları Bülent Duru, Ayten Alkan, Tayfun Çınar ile
Erol Demir'in doktorasını kutlarken.

Antakya Belediyesi ile İnşaat Mühendisleri Odası Şubesinin düzenlediği Kent Kurultayı 'nda konuşurken.

Konuklarımız.

SBF'nin Yök'ten önce seçilmiş son dekanı (Cevat Geray), seçimle gelen Son dekan (Celal Göle) ile.

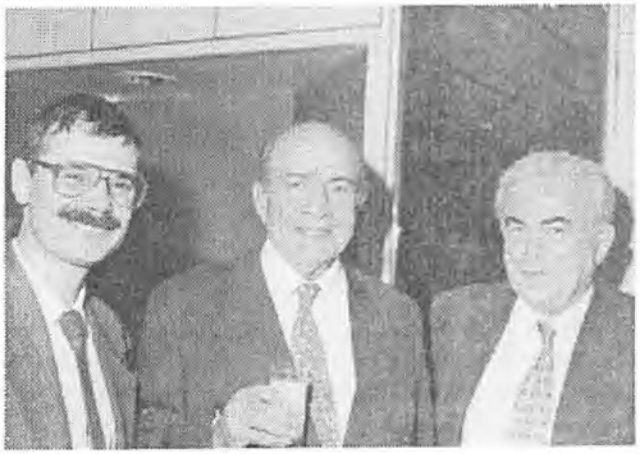

Mülkiye'nin 141. Yıldönümünde Prof. Sadun AREN ve Gazeteci Işık KANSU ile.

Prof. Dr. Muammer Aksoy Okuma Salonunu Açarken.

Prof. Dr. Bahri Savcı'yı Anma Gününde Konuşurken.

Prof. Dr. Cevat Geray, Prof. Dr. Songül Tankut ve Doç. Dr. Can Hersek ile Bir Toplantıda.

Prof. Dr. Ruşen Keleş ile Birlikte Bir Yemekte.

ISBN : 975-7400-14-9

ARMAĞANA KATKIDA BULUNAN YAZARLAR

Prof. Dr. Ruşen Keleş
Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu
Hatır Odağı Dir Dilim Adamına Armağan
Prof. Dr. S. Kemal Kartal
Prof. Dr. Tayfur Özşen
Dr. Ramazan Günlü
Ayten Alkan
Dr. Halil Akdeniz
Doç. Dr. Yüksel Akkaya
Prof. Dr. Sina Akşin
Doç. Dr. Adalet Dayramoğlu Alada
Ayten Alkan
Yrd. Doç. Dr. Gökçen Alpkaya
Dr. Murat Daskıcı
Ferhat Dayram
Tayfun Çınar
Dr. Erol Demir
Doç. Dr. Ahmet Duman
Dülent Duru
Prof. Dr. Ayda Eraydın
Yrd. Doç. Dr. Dirol Ertan
Doç. Dr. Atilla Göktürk
Fatih Güngör
Dr. Ramazan Günlü
Prof. Dr. Alpaslan Işıklı
Doç. Dr. Ayşegül Kaplan Mengi
Prof. Dr. S. Kemal Kartal, Yrd.
Doç. Dr. Mihriban Şengül
Sevilay Kaygalak
Prof. Dr. Metin Kazancı
Prof. Dr. Ruşen Keleş
Doç. Dr. Rıfat Miser
Prof. Dr. Halil Sarıaslan
Dr. Fevziye Sayılan
Murat Sevinç
Yrd. Doç. Dr. Yeşim Edis Şahin
Dr. Serdar Şahinkaya
Yrd. Doç. Dr. Mihriban Şengül
Dr. Ayşe Tekel
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Dr. Erel Tellal
Hıfzı Topuz
Doç. Dr. Mehmet Tunçer
Dr. Yücel Vural
Robert Whelan
Dr. Ayhan Yalçınkaya
Dr. Mehmet Yüksel
Dr. Eyüp Zengin

Afşaroğlu Matbaası - 425 22 44 - Ankara

CEVAT GERAY'A ARMAĞAN